

Acc. 5435

3. Jaargang.

1853.

LANDSCHRIFT VOOR
SCHOONE KUNST, WETENSCHAP EN LETTEREN,
VERZAMELD DOOR
DR. WAP.

[illegible]

Utrecht, J. D. DOORMAN
1874

A S T R E A

A S T R E A

ASTREA

MAANDSCHRIFT

VOOR

SCHOONE KUNST, WETENSCHAP

EN

LETTEREN

VERZAMELD DOOR

Dr. W A P.

DERDE JAARGANG

1853.

UTRECHT

J. D. DOORMAN.

1854.

1874

GEDRUKT BIJ F. W. VAN DE WELDER.

LETTERKUNDE.

BIOGRAPHIËN VAN BEROEMDE TIJD- EN LANDGENOOTEN.

DE GEBROEDERS KLIJN.

Nu en dan komt de dood en neemt uit de voorste gelederen een waardigen Letterbeoefenaar van ons weg. Onze geleerden, onze dichters, onze geletterden worden, in den regel, oud. Cats en Vondel, Bilderdijk, Van der Palm, Kinker en Van Lennep, om van nog driemaal zooveel anderen hier niet te spreken, droegen allen de kroon der grijsheid op rijk omlauwerden schedel, en nog zien wij in ons midden Van Hall en Klijn en Tollens, besneeuwd van kruin, maar tintelend steeds van jeugdig vuur, de Kunst en het Vaderland hunne geurige offers brengen in menig hartlijk lied.

Het is, ja, een aangename pligt, — hoe zwaar die dan ook vallen moge — den roemwaardigen Dood een Monument van dankbare herinnering op te rigten; maar aangamer achten wij het, voor de nog met ons levende grijze vaderlandsehe mannen voorloopig de Gedenkzuil te stichten, die voor hun spade graf bestemd is, en daarop te griffen de titels hunner Werken, tevens met het blijk der erkentlijkheid daarvoor van den hen vererenden tijdgenoot.

Wij zijn er zeker van, dat allen, die prijs stellen op vaderlandsehe poëzij, het toejuichen zullen, wanneer wij een krans nederleggen aan de voeten van Hendrik Harmen Klijn, die den 5. Maart, 1853, zijn tachtigsten jaarkring gesloten heeft, en wiens Broeder, Barend Klijn slechts negen maanden na hem (21 December, 1774) geboren, hem nu reeds vier-en-twintig jaren (13. Januarij, 1829) grafwaarts is vooruitgegaan. Beide Nederlandsche mannen en Dichters, zoo naauw in doel en streven als door de banden des bloeds innig verwant en teeder vereenigd, mogen dus ook hier niet gescheiden worden. Spreken wij allereerst van den jongsten dezer Zangers:

BAREND KLIJN.

Amsterdammers van geboorte, waren de Klijnen de eenige kinderen nit het huwelijk van Barend Klijn en Joanna Antonetta Elisabeth Scholten.

III.

Het beroep van den algemeen geachten Vader was Suikerraffinadeur, waarin hij zijne beide zonen ook opleidde. Wel eene zeer godsdienstige, maar geen geletterde opvoeding viel alzoo aan de twee elkaër zeer liefhebbende broeders ten deel. Intusschen Hiemlers was een vriend des huizes, en deze, wiens Lofrede Hendrik Harmen in de Maatschappij *Felix Meritis* (1814) uitsprak, oefende stellig een grooten invloed op de zich wekdra welig ontwikkelende dichtkiem van de jeugdige Klijnen, welke hij sterk aanmoedigde, en waarvan spoedig Barend kenrige vruchten aanbod in drie door hem uitgegeven Bundels *), wier inhoud de ondubbelzinnige blijken draagt van een diep gevoel voor Kunst, gepaard met de edelste behoefte, om alles, wat er goeds en groots in hem omging, uit te storten, ook tot verheffing van anderen boven den kring der gewone, alledaagsche opvatting van het leven. Hij bezong zijne zorgeloze jeugd, het gemis van een dierbaren vader vroegtijdig reeds betreurende; hij wijst in zijne „*Herinnering*” ook op het sterfbed zijner verstandige, goede, liefderijke moeder, die, tot loon harer onvermoeide zorgen voor de zedelijke vorming harer kinderen, in lateren leeftijd, het onschatbaar voorregt mogt smaken van hen den rang van edele en voortreffelijke burgers en huisvaders te zien bekleeden. Barends *Eerstelingen der Vrijheid* (1814) en zijne *Krijgstliederen* (1815) schetsen hem ons als een waren vaderlander, zijn Dichtstuk *ter nagedachtenis van Coenraad Wertz* (1816) als een trouw vriend, en, met een woord, zijne Muze ademt geen anderen geest, dan die den Christen, den Burger, den Echtgenoot, den Vader, — kortom den Mensch tot eere verstrekt. Een uitvoerig Gedicht, *de Goddiensnt*, na zijnen dood gedrukt, en door zijnen geachten Broeder Hendrik Harmen in de straks genoemde Maatschappij, onder uitbundige toejuiching, voorge-

*) Te Amsterdam, bij J. van der Hey, 1817, 1821 en 1828.

dragen¹⁾, zette waardig het zegel op des Zangers edel leven, en sloot den schoonen bloemkrans der poëzij, door hem slechts vijftien jaren gevlochten, tot het sprekendst sieraad zamen, onwillekeurig door hem-zelfen geleverd voor zijn eervol graf²⁾.

Negen-en-twintig jaren smaakte Barend Klijn al de genoogens van den gelukkigsten echt, aan de zijde van Joanna Eva Keijzer, met wie hij den 15. Mei van het jaar 1800 geluwd was. Van drie zonen en twee dochters bleef het gelukkig onderpaar slechts ééne telg over, welke dochter, Frederica Joanna, den 3. Augustus, 1825, met den Heer Willem Hendrik Zimmermann verbonden werd.

Doch, bij al den zegen, den beminlijken man van boven geschonken, voegde zich voor hem nog eene onuitputlijke bron der zuiverste levensvreugde in het bezit van een Broeder, door het edelste gevoel van Kunst, even naauw als door de inspraak van het bloed, met hem verbonden, wiens karakter met het zijne volkomen instemde, wiens tijdelijke belangen met de zijnen onafscheidelijk verbonden waren, en met wien hij meer dan eene halve eeuw in de teederste zamenstemming leefde. »Green van ons beiden — zoo schreef ons eens de eerbiedwaardige grijsnaar — geen van ons beiden ontving eenige letterkundige of wetenschappelijke opleiding; maar, wij hadden elkander innig lief, en wat vermag niet een liefhebbende geest? Beiden fabrikanten, waren wij ook door den band van vlijt en eerlijkheid verbonden, en wel zóódanig, dat, toen wij 25 jaren geassocieerd waren, wij, op ons kantoor, tegenover elkaar gezeten, elkander de getuigenis geven konden, van nimmer, ook niet de geringste, twist gekend te hebben. Zóó bleven wij verbonden totdat de overbiddelijke dood... vergeef mij, ik kan niet meer.» —

In het geluk van Hendrik Harmen lag ook het geluk van Barend opgesloten; in den rouw van dien Broeder deelde met ongeveinsden weemoed geheel zijn hart. Daar—

van mogen getuigen de gevoelloze zangen, door Barend aan Hendrik Harmen toegewijd, bij het zielschokkend verlies van diens éénige dochter. Zoo in deze, als in 's mans overige Lettervruchten, over het geheel, is het karakter zijner Dichtkunst volkomen uitgedrukt, het streven, namelijk, naar het éénig-ware ideaal der Kunsten, in het algemeen, en dat der Poëzij, in het bijzonder, te weten het *zedelijk-goede* ³⁾.

Toen Barend Klijn stierf, was hij slechts 54 jaren en ééne maand oud. Den 19. Januarij, 1829, werd zijn stoflijk overschot in de Oude-Luthersche Kerk, te Amsterdam, plegtig ter aarde besteld. De Heeren W. H. Warnsinck, Bz., Ds. Roll, en Trierer bragten de schatting der openbare hulde toe aan een in alle opzichten braaf en edel mensch, wiens asch in vrede rust, maar die zelf blijft voortleven onder ons, zoolang Nederland op prijs zal schatten mannen, wier streven was eendragt onder de onafhankelijke banier van Oranje, verlichting en beschaving aan de hand der Godsdienst, maar vooral liefde voor het Vaderland, met alles wat daartoe kan medewerken, hoofdzakelijk in het vreedzaam lommer van Wetenschap, Letteren en Kunst.

Behalve het reeds vermelde Lidmaat- en Bestuurderschap der loffelijke Maatschappij *Felix Meritis*, telde ook de Amsterdamsche Afdeling der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen Barend Klijn onder hare werkzaamste Leden. — Het Gezelschap *Doctrina et Amicitia*, te Amsterdam, welks naam reeds genoeg zijne bedoeling kenteekent, erkende zijne verdiensten, door hem te verkiezen tot Honorair Lid, welke onderscheiding hem later bewezen werd mede door de Maatschappijen van Nederlandsche Letterkunde te Leyden en te Gent; terwijl, eindelijk, in 1829, de Koninklijke hand op al deze eerbewijzen het verheven zegel drukte, door hem te verheffen tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw. Reeds zeer vroeg Lid geworden zijnde van het Amsterdamsche Eerste Departement der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*, nam hij, 't tweemaal toe, de driejarige dienst als Medebestuurder daarvan

¹⁾ Reeds vroeg toegetreden tot deze Maatschappij, was hij daarin een zoo ijverig en aengenaam Lid, dat men hem alras in het Algemeen Bestuur en tot Voorzitter verkoos, in welke hoedanigheid hij, in den Jare 1827, het Feest van haar 50jarig bestaan bestuurde.

²⁾ Dit stuk was door hem bestemd ter voordragt als Hoofdbestuurder, in de algemeene vergadering, 1829, van de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*; de dood heeft echter de uitvoering van dat voornemen verhinderd.

³⁾ Levens- en karakter-rechtsen van Barend Klijn, Bz., en Mr. Adriaan Uitenhage de Mist, in leven Hoofdbestuurders der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*; getrokken uit het Algemeen Verslag dier Maatschappij, van den Jare 1829. — Blz. 5. —

loflijk waar, en droeg, in die hoedanigheid, voor eene vereenigde Vergadering van de beide Departementen, zijne hierboven reeds vermelde Gedachtenis van Coenraad Wertz, bij een daartoe opzettelijk ingerigt Lijkfeest, roerend voor. Ten jare 1824 bekleedde hij het Voorzitterschap ter algemeene vergadering derzelfde Maatschappij, en las te dier gelegenheid een treffend Dichtstuk, de hooge waarde van het maatschappelijk leven schetsende. Doch, vooral merkwaardig is Barend Klijns Redevoering bij de vijftigjarige Jubelviering der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*, waarin hij haar kenmerkte als een gedenkteeken van Volksvrijheid en Verlichting; gelijk mede zijn Dichtstuk: *de Bestemming van den mensch*, uitgesproken bij de feestviering van het vijf-en-twintig-jarig bestaan van het Genootschap: *„Tot beoefening van Deugd en Kunde,“* waarvan hij dertig jaren lang een waardig voorstander en Bestuurder was, en dat hoofdzakelijk ten doel heeft, om behoeftigen van goeden huize, door den verkoop hunner kunstwerken, te gemoet te komen.

Het Algemeen Verslag der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* voor 1829 zegt, aan het slot: »Als een zachtvlietende boek liep zijn leven kalm en gelijkmatig voort; in het bezit eener teedergeleefde Echtgenoot en beminde Dochter, smaakte hij rein huiselijk geluk, dat bij het huwelijk van laatstgenoemde nog verhoogd werd. Aan zijnen Broeder, zowel als aan dien uit het tweede huwelijk zijner Moeder, den Heer H. F. Eijben, was hij hartlijk verbonden; voor zijne vrienden *) was hij niet slechts de altijd gulle en zacht-vrolijke gezelschap, maar ook de raadgever en hulp; terwijl zijne weldadigheid, in welk wil zijner poging, om die te verbergen, door hare uitwerkselen luide sprak. Alzoo eindigde hij een leven, dat door zelfontwikkelende krachten groot, door braafheid nuttig, en door weldadigheid edel was.»

»En, hoe kon dit ook anders?» — zoo vraagt zijn Levensberigtgever, de Heer J. de Breet, in het *Jaaren Zakboekje der Kunst- en Wetenschap-bevorderende Maatschappij, onder de Zinspreuk V. W.* (gedrukt voor de Leden 1830—1831): »Klijn was Christen, en wel in den volsten zin des woords: vereerder en aanlever eener Godsdienst, die het hart tot ware blijdschap

en vreugde stemt. Hij geloofde aan eene Onsterfelijkheid, en trad, als zoodanig, de duistere toekomst, hopen en vertrouwend, in. Zou het hem dan aan opgeruimdheid en tevredenheid hebben kunnen ontbreken? De lotgevallen des wisselvalligen levens drukten, ja, zijn gemoed menigmaal ter neer; het leed van bloedverwanten of vrienden, van het Vaderland of van zijne natuurgenooten, stemde hem vaak tot somberen ernst; maar de overtuiging, dat een wijs Vader over ons allen waakt, en ons schenken zal, wat wij, ter bereiking onzer verhefver betrekking, behoeven, was genoeg, om hem, met opgerigten hoofde, te doen voortgaan op den kronkelenden levensweg. Bovendien genoot hij de ahting van vele achtsenswaardigen, en de liefde van vele goeden en braven; terwijl de onderscheidende gunst van een verdiensten huldigenden Koning, waarvan hij het vereerendste blijk op zijne borst droeg, hem de streelendste zelfvoldoening opleverde.

»Altijd echter gedachtig aan het verganklijke dezes levens, trachtte hij zich al vroegtijdig, maar bijzonder in gevorderden leeftijd, het denkbeeld eener naderende afreis naar het ware Vaderland, gedurig, meer en meer eigen te maken. Hij ontwikkelde die gedaachte reeds bij het bezigen der *Vergankelijkheid*, welk Dichtstuk hij dus besluit:

Dit vertrouwen
Geeft aanschouwen,
Schoon het stofkleed ons bedekt;
Hoe gekromd door 's levens zorgen,
Eenmaal rijst de schoone morgen,
Die den diepen slaper wekt.

Komt, bedroefden,
Komt, beproefden,
Op den donkren weg naar 't graf!
Komt, wilt hopen opwaarts blikken:
Hij, die lot en tijd blijft schikken,
Rukt u eens het rouwkleed af.

»In zijne laatste levensjaren kwam hij opzettelijk op dat denkbeeld terug, in zijn *Geloof aan God*, hetwelk hij dus begint:

De morgenstond van 't ringtje leven,
Is lang voor mij ten eind gespeeld;
Wat nu de middag nog kan gaven,
Draagt reeds de kleur van 't avondgloed:
Nog maar een Inttel tal van jaren,
En de avondschemering wordt naelt;
Wat kan mij voor 't verdorf hwaren,
Daar 't graf mij in zijn schoot verwacht?

*) De verdienstlijke Amsterdamsche Toonkunstenaar Sundorff vond in Hendrik Harmen Klijn een waardig vereerder, ook na zijnen dood.

„Maar die gedachte boezemde hem geene vrees in: zijn geloof maakte hem zijn afscheid uit dit leven zelfs eenmaal wenschelijk, want hij kon zich-zelf en zijn vrienden met kalme toezingen:

Aan de eertijds duistere klimmen
Begint een zuiver licht, een heldrer gloed te klimmen;
Het moede lijf verlangt naar ongestoorde rust;
'Inwendig zielgevoel wordt meer zich-zelf bewust;
Een reiner dampkring doet ons vrijer adem halen;
Wij kunnen met ons oog den afstand schier bepalen,
Waarin de lange reis ten einde is gebracht,
En 't Heilig Land der Hoop ons in zijn omkreits wacht.

„Met zulke verheven gevoelens beziel, moest het rijke onderwerp der Onsterfelijkheid hem dan ook eene lievelingsstof worden. Hij bezong haar als een verlicht Christen, als een uitmuntend en ervaren Dichter. Voortreffelijk schetst hij ons daarin het onmiskenbare nut des Geloofs, in de beeldtenis van een blinde, die zich veilig verlaat op zijnen trouwen gids, uit wiens mond hij de voorstelling van alles verneemt, wat hem ontzegd is, op aarde te aanschouwen, en door wiens overredende taal zijn vrouwen op hem des te meer veld wint; waaruit hij deze toepassing ontleent: „Wij allen tasten in een nacht van onzekerheid om; wij zijn gescheiden van dat alverhelderend licht, dat in de toekomstige wereld met eeuwige glansen schittert; maar het Geloof heldert ons de nevelen der Onsterfelijkheid op, en wel het Geloof in Hem, die haar aan het licht brengt heeft.” Hij sluit dus:

't Lichaam word' dan vrij onthouden,
't Stof vereenig' zich met de aard:
Onze ziel blijft ongeschonden,
Haar verheven aangek' waard;
Aan den rand der duistere groeve
Werpt zij 't pak van zorgen neêr;
Rein gelouterd in de proeve,
Stijgt zij tot haar Opperheer.

Als de spits der wolkenruïnen
De Almacht eens ten troon verstrekt,
Als de klank der Godsbaruïnen
Dooden uit den doodslap wekt,
Dan ook ruischen de eigen klanken
Door het graf, dat mij omsluit,
En dezelfde levensspranken
Schieten ter ontwikkeling uit.

Daarom treed ik vol vertrouwen
De ondoorzigt'ge toekomst in;
Wat mijn oog niet kan aanschouwen,
Hoop ik van Gods kindermis.

Hopen? neen! 't worlt vast Gelooven
Aan een zaligend verschieft:
Wie mij ook dien troost wil rooven,
Roeft mij toch Gods voorzorg niet.

Wie zon dan voor 't sterfuer vreezen,
Van die hooger zorg bewout?
Zon de mensch nog rustloos wezen,
Die in 's Vaders armen rust?
Vrolijk legt hij 't hoofd ter neêr
Op de peluw, hem gespreid:
Eénmaal toch ontwaakt hij weder
Voor een blijde Onsterfelijkheid.

In het VI. Deel (blz. 40) der *Galerie historique des Contemporains, ou nouvelle Biographie* *) heeft de Heer G. van Lennep een beknopt artikel aan de Gebroeders Klijn toegewijd, waarvan wij alleen melding maken, omdat het tot de bronnenkennis onzer literatuur behoort. Zoo ook vindt men bij Van Kampen, bij Witsen Geijsbeek, de Vries en M. C. van Hall de verdiensten van Barend Klijn naar waarde geschat. Wij kunnen volstaan met derwaarts te verwijzen, doch uit het zoo straks vermelde *Jaarboekje* nemen wij hier nog eenige kleine proeven over van Barends Poëzij, en wel uit zijne Dichtstukken: *het Leven, Huishouding, de Godsdienst*, en uit zijn Lierzang, op den godenkwaadigen avond van den 31. Maart, 1814, te Amsterdam uitgesproken, toen Koning Willem I., destijds nog Souvereine Vorst, de Maatschappij *Felix Meritis* met zijne hooge tegenwoordigheid vereede. Hollandsehe opreghtheid blonk daarin, vóór alles, gul en vroom uit:

Verge, die zulk een toon durft zingen,
Waarbij het Vorstelijk aanzigt kleurt!
Wij heffen thans, in blijde kringen,
Het denkbeeld op tot God: — de ramp is uitgetreurd!
Gij zijt, o Vorst! aan ons bergeven;
Het Neêrlandsch hart zal aan u kloven,
Met ongevoinsd liefde en trouw;
Wij zullen van die trouw geen enklen voetstap wijken,
En liever in den strijd bezwijken,
Dan dat moeideigheid ons hart bezoeden zon!

Hier, bij der Zanggodinnen gunsten,
Klinkt nooit de taal der slavernij;
De geest, gelouterd door de Kunsten,
Gevoelt zich-zelf te groot voor lage viefjerij.
Wij zullen, in dees heilige zalen,
U d'eeden glans der Kunsten malen,

*) Bruxelles; 1822.

Die ons zoo troostrijk heeft verlicht;
Uw ziel zal, bij dien gloor, het traanoo diep gevoelen,
Dat voor 't heerschuhtig razend woeien
Dees heilige Tempeltrans niet redloos heeft gewiecht.

En nu uit *het Leven* mogen de volgende regelen
strekken ten bewijze van den daarin heerschenden
schoonen geest:

Verhef dan, stervling, vrij uw aanblik naar den hoogen;
Gij kunt, — gevoel en juich — op godlijke afkomst bogen!
Gij slechts, gij ziet natuur in 't heerlijkst schoon gehuld!
'Is slechts in U, dat zij een hoogre wet vervult!
Uw denkkraacht kan alleen naar haar geheimen sporen;
Ze ontsluit U 't heilgdom, doet U haar godspraak hooren;
't Is slechts aan U, o mensch, dat zij hare almacht geeft,
Want gij slechts handelt, denkt en oordeelt — gij slechts leeft.

In zijne *Huislijkheid* kon hij, door gelukkige ervaring
geleerd, zeker, te regt zingen:

Waar toch bloeit een frisscher krans?
Waar toch straalt een edler glans?
Waar toch is meer schats te delven?
Waar voldoen wij meer ons-zelven?
Waar is meerder vreugd bereid,
Dan bij liefde en huislijkheid?

Dat zijn de Englen, door wier macht
Menschenleel wordt voortgebragt,
Die ons met hun vleuglen dekken,
Als ons de ondegd af wil trekken;
Die, op 's levens kronkelpaden,
Trouw aan onze zijde staan.

Ten slotte mogen hier nu ook nog volgen de waarlijk
schoone dichtregelen, uit des Zangers nagelaten Dicht-
stuk, de *Godsdienst*, ontleend, welke Poëzij den waardigen
Ontslapene volkomen uitdrukt:

Ik weet, ik ken den toon, dien gij aan wroetlippen,
Van uit een wrokkend hart, u roekloos laat ontglippen;
Ik ken het schrikbeeld, dat zich opdoet voor 't gezigt,
Als gij 't wantrouwend oog op 't menschelijk leven richt.
Ik ken der gruwlen rij, het misdrijf en de ellende,
Die zwoeren voor uw geest, die, waar ge u heen mogt wenden,
U volgen op den voet, en spoken langs uw pad,
Alsof dees heerlijke aard geen rust, geen vreugd meer had;
Ik ken dat swart tafreel, en wilde ik niet u dwoepen,
Gij zoudt mij door uw leer ten diepen afgrond sloepen;
Gij smettede mijn ziel met zwijmelend venijn,
En voor 't beoedeeld hart zou God noch Deugd meer zijn.
Ja, 'k zie het misdrijf in 't maatschappelijk leven woeien;
Ik zie de ontremde wraak de helsechope driften koelen;
Ik hoor den kreet der smart, en voel den diepen nood,
Waar de onschuld wordt vertrapt, de braafheid smeekt om brood.

Ik ken de driften, die het huislijk heil verpestten,
En zie, hoe de ondegd zich bij stille deugd komt vesten,
Dáár met hare adrenting het rein gemoed bevlekt,
En 't ongewapend hart naar 't schandelijk doelwit trekt;
Doch midden in 't gewoel van zooveel spoorloosheden,
Omgeven door 't verraad, 't welk de ondegd hier durft smeden,
Omgeven van den pool, die zooveel grawlen kraakt,
Gevoelt mijn ziel een drift, die voor 't verhevene blaakt,
Ontdekt mijn oog een licht, dat troostrijk voort blijft zweven,
En zachte glansen werpt op 't menschelek saamenleven;
Eene onmiskenbare stem dringt door tot in 't gemoed,
En predikt mij 't geloof: al wat God wrocht, is goed!
En rust als die der deugd is vrucht van dat gelooven,
En wat die rust mij schenkt, kan mij geen stervling rooven.

HENDRIK HARMEN KLIJN.

Hij, de oudste der beide Klijnen, trad vroeger dan zijn
Broeder Barend als Letterkundige op, en wel aanvankelijk
met proza, waaronder wij het eerst aangeteekend vinden
zijne Redevoering: *de mensch een volmaakbaar wezen*,
in 1805, te Amsterdam, bij den toenmaligen Mentor
der ontlukende Dichters, den zeer verdienstelijken
Uylenbroek, uitgegeven, welke Verhandeling nog dat
zelfde jaar, bij denzelfden uitgever, gevolgd werd door
eene *Zielenleer*, naar het Hoogduitsch van Dr. Kirsten;
terwijl in 1809 (te Amsterdam, bij C. Covens) van
hem verscheen eene hartelijke Lofrede op zijnen vriend
en gids in het letterspoor, den toen overleden Pieter
Joannes Uylenbroek. Van zijne Lofrede op Helmers
hebben wij reeds vroeger melding gemaakt.

De eerste Dichtbundel van Hendrik Harmen Klijn
zag in 1812, te 's Gravenhage, bij Joannes Allart, het
licht, en bevatte: *De Driften*, in zes Zangen; welke
poëzij drie jaren later gevolgd werd door het Eerste Deel
van 's mans *Gedichten* (te Haarlem, bij Francois Bohn).
In 1816 verscheen (mede aldaar) Klijns *Zegezang*, den
Held van Waterloo, Willem Frederik George Lodewijk,
Prins van Oranje, gewijd. Spoedig daarop (1819) ver-
rijkte de geëerde Zanger onze Letterkunde met het Tweede
Deel zijner *Gedichten*, waarbij in 1822 het Eerste Deel,
en, wederom drie jaren later, het Tweede Deel *Nieuwe
Gedichten* werd gevoegd.

Voorts bezong hij in 1824 den *Heldendood* van
Michiel Adriaanszoon de Ruiter (Amsterdam, bij
Joannes van der Hey), welk vaderlandsch Dichtstuk in
1828 gevolgd is door een Bundel *Zwitserland*, in drie
Zangen (Amsterdam bij J. van der Hey), waarmee

Hendrik Harmen Klijn, voorzeker, het toppunt zijner poëtische kracht bereikte: de Dichter was toen vijfen-vijftig jaren oud, en vond in die ontboezeming troost en bemoediging na eene zielschokkende smart, het onherstelbaar verlies eener onvergetelijke gade (geboren Christina Maria Schenkhuijsen), en van de dierbare Antoinetta Elisabeth, zijn éénig kind.

Zijne *Dichterlijke Herfstbloemen* (Amsterdam, bij J. van der Hey) werden ons in 1835 aangeboden en getuigden op nieuw, in ruime mate, van al de goede gaven, waarmee des Zangers geest en hart beiden, als om strijd, zijn verrijkt.

In de Werken van wijle het Koninklijk-Nederlandsche Instituut (1842) zal men eene proza-verhandeling aantreffen van Hendrik Harmen Klijn, ten onderwerp hebbende eene *schets van den echten Kunstenaar*, terwijl zijn Feestlied, aan de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten, ter gelegenheid van haar Jubel, in 1850, toegezongen, voor zoo ver wij weten, tot heden als des Dichters Zwanenzang kan worden beschouwd.

Van 's mans talloze Lidmaatschappen, noemen wij alleen dat van wijle het Koninklijk-Nederlandsche Instituut en van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten. Den 1. November, 1831, ontving hij van Koning Willem I. de versierselen der Ridder-Orde van den Nederlandschen Leeuw.

Nog moeten wij hier aanteekening doen van drie Treurspelen, door Hendrik Harmen voor het Vaderlandsch Tooneel in verzen bewerkt, en waarvan het eerste, *Montigni*, in 1822 (Amsterdam, bij J. van der Hey) verschenen, zich, in weêrwil van het daarover tegenkantend geschrevene, toch, dertig jaren lang, krachtig heeft staande gehouden, en nog steeds, telkens als men het opvoert, met een druk bezoek vereerd en met luiden bijval ontvangen wordt. Vier jaren later verscheen (bij denzelfden uitgever) zijn *Filips van Egmond*, en in 1832 (mede bij J. van der Hey) *Agathocles*, welke beide laatste stukken evenwel bij het Tooneelpubliek niet het succes hebben gevonden, waarop de *Montigni* te regt zich beroemen mag.

Zijn wij wèl onderrigt, dan bevindt zich in de portefeuille des Dichters, onder een voornaam van nog ruim

twee deelen Proza en Poëzy, voor 's mans veelvuldige vrienden, als een herinneringsgeschenk, na zijn dood, bestemd, ook nog een in de laatste acht jaren afgewerkt Treurspel, *Rienci, de Tribune*, eene episode, gelijk men weet, uit het woelig tijdvak der Guelphen en Gibellijnen. Klijns bedoeling bij het vervaardigen van dit Treurspel was, naar wij vernamen, om, wat Bulwer in zijn *Roman, Rienci, de laatste der Tribunes*, zegt, aanschouwlijk te maken, namelijk: «dat er bij een volk geen plotselinge sprong kan plaats grijpen van dienstbaarheid tot vrijheid; dat zijn eigen driften de wezenlijke tyrannen zijn, welke het moet leeren bedwingen, en dat geene ketenen te kunnen dulden, nog iets anders is, dan *waard* te wezen, om vrij te zijn.» *)

Ziedaar, in vlugge trekken, het beeld geschetst van twee vaderlandsche mannen, één in streven, één in doel, en wier doel en streven door hunne stad-, land- en tijdgenooten, van den Vorst af, tot den burger toe, met hart en ziel is beaamd en toegejuicht. Een ongelukkige val bragt in 1851 Hendrik Harmens leven plotseling in groot gevaar; het heette, hij zou er onder bezwijken: maar niemand kan zich een denkbeeld vormen van de algemeenheid der deelneming in dit voor den waardigen grijsaard vreeslijke onheil, waarop echter spoedig eene evenzeer deelnemende vreugde bij 's mans blijde herstel mogt volgen, die, in stad en land, ja, *algemeen* kon worden genoemd.

Na gedurende zoovele jaren het ware, goede en schoone zóó krachtig te hebben helpen bevorderen, als met de Gebroeders Barend en Hendrik Harmen Klijn het geval is geweest, mag het dan wel natuurlijk genoemd worden, dat Nederland, steeds erkentelijk, waar het echte verdienste geldt, met gulden schrift in de Jaarboeken harer Letteren heeft bijgeschreven ook de Namen van dit edel Broederpaar.

Utrecht, 15 Maart, 53.

DR. WAP.

*) Wij wenschten wel in de gelegenheid te komen, om den fraaijen Lierzang, uit het tweede Bedrijf, als eene proeve van het geheel, voorloopig onzen lezers te kunnen medeelen; terwijl wij echter van harto hopen, dat de hierbedoelde *posthuma* nog lange voor het daarmede beoogde doel, hierboven aangeduid, ongeschikt zullen mogen blijven.

CORRESPONDENTIE.

« Amice!

« Welmeeneud dank voor den mij toegezonden overdruk uit «Astrea», der Biographie van ons beider Vriendin, Mevrouw Elter, geboren Woesthoven. Doch waarom in die Biographie, welke gij aanvangt van hare jeugd af, geen woord van haar huwelijk gerept?

« Waarom gezwezen van haren huis- en kunstvriend Prof. Nienwland?

« Waarom niets gemeld van het Beeldschrift, waarmede Bilderdijk haar heeft vereerd?

« Waarom de Gezangen niet aangewezen, welke zij bijgedragen heeft tot den Bundel voor de Doopgezinde Gemeente?

« Waarom uw naam weggelaten en slechts de beginletter er van aangegeven?

« En nu geen enkelen *waarom* meer! Dit vijftal levert u genoeg blijk van mijne vrijmoedigheid, maar overtuigt u ook, dat ik uw opstel dier Biographie oplettend doorgelezen heb, terwijl ik u tevens kan verzekeren, dat de lecture mij veel genoeven gegeven heeft. Gij weet, dat ik de talenten en de vriendschap der waardige vrouw altijd hoog heb geschat, doch op hare gulheid, om mij stukjes, uit haar brein gevloeid, mede te deelen, heb ik nooit kunnen roemen, ofschoon haar van mijne belangstelling in hare potzigenoegzaam gebleken is; en uithoofde dier belangstelling wensch ik u den lust toe, om van hare Muze de voornaamste stukken uit hun jaren lange sluimering te voorschijn te brengen; maar ik recommandeer mij te gelijk in nu vriendschappelijk aandenken, om mij geene exemplaren te laten ontbreken!"

Dit Extract uit een bij mij ontvangen Brief acht ik hier noodig, om mijne lezers aanstonds in te leiden tot de reden, waarom ik aan de Biographie, geplaatst in dit Tijdschrift Astrea (2. Jaargang, bladz. 216) thans een vervolg toevoeg, en ik heb mijnen vriend, in antwoord op zijne vragen, beloofd, dat hij in een spoedig appendix zich tevreden zou zien gesteld; ik zal daaraan nu voldoen, met in achtneming der volgorde zijner *waaroms*.

Het rijk-begaafde meisje, later onze Vriendin, Maria Petronella Elter Woesthoven, verbond zich in den echt met Sammel Elter, Notaris, te Amsterdam, een echt, die, op beider jeugdigen leeftijd gesloten, verscheiden jaren rijk in genoegens is geweest, en tot hunne blijdschap gezegend werd met de geboorte van een zoon; maar,

helaas! door eene rampzalige diversiteit van humeuren, werd, voor beide echtgenooten, dit huwelijk een ondragelijk pak, zoodat het bij een geregtekljk vonnis eindelijk ontbonden is.

Het is zoo, ik had, bij een Brender à Brandis en een van Beek Calkoen, ook als haren huisvriend en leermeester, den Dichter van den *Orion*, den beroemden Pieter Nieuwland, behooren te noemen; ik dank mijnen vriend voor die herinnering! Van dezen Hoogleeraar aan het Amsterdamsche Athenaeum en de Kweekschool voor de Zeevaart, genoot zij, in den vriendschappelijken omgang, mede onderrigt in de Wis- en Sterrekunde; maar in de kracht zijner jaren, ontviel haar deze geliefde vriend, wiens talenten, waarmede hij zoo kort, doch met grooten roem, in de Amstelstad had geschitterd, zij wel op hooge waarde heeft gesteld, gelijk ons blijkt uit hare dichterlijke hulde, zijner nagedachtenis toegewijd. Hoewel ik dat stukje later elders heb aangetroffen, verdient het echter ook hier nog wel eene plaats.

De Godheid, eeuwig wijs en goed in haar bestel,

De Godheid wilde een proef, en gaf Natuur bevel:

Brong (sprak zo) in één te saam, 't geen ge anders pleegt te deelen!

Geef aan de Lente kracht om zomervrucht te telen,

En pluk mij dese vrucht, der eeuwen oogst ter eer!

De Schepping volgt: zij brengt haar werk als Mensch op de aarde:

Het menschdom staat verstomd voor 't wonder dat zij baarde,

Vraagt wat het worden zou? — en Nieuwland was niet meer.

Nu moet ik spreken van het kunstgeschenk, waarmede Bilderdijk haar vereerde, van het voortreffelijk geteekend Beeldschrift, met hetwelk de miskende Bilderdijk, als balling uit zijn Vaderland verdreven, zijnen overtocht naar Engeland, in 1795, haar heeft beschreven. Met de toezending van dit kunstwerk, dat nimmer in druk is verschenen, gaf hij wel een treffend blijk van zijne hoogachting jegens haar persoon en verdienste; doch, hoe jammer dat die hoogachting niet heeft mogen, niet heeft kunnen voortduren: immers was het aan de zijde onzer Vriendin hoogst moeijelijk, om met den talentrijken Dichter, in wederwil van het haar toegezonden geschenk, vriendschappelijke betrekking en briefwisseling aan te houden:

Tusschen bloed en bloedverwant,

Is een band

Van natuur niet ligt te breken,

zong de groote Vondel. — Wij weten, dat hare zuster met Bilderdijk was gehuwd, en dat deze hem in zijne

ballingschap niet heeft verkiezen te volgen, van welken onwil eene ontbinding van den band des huwelijks het resultaat is geweest, en dat Bilderdijk alda een tweeden echt heeft aangegaan. Wegens de bloedbetrekking tusschen de beide zusters, moest derhalve alle omgang met Bilderdijk worden opgegeven. Het spijt mij zeer, u niet te kunnen inlichten, waar of bij wien dit besproken Beeldschrift zich heden bevindt; naar mijne herinnering is het niet in den boedel onzer Vriendin gevonden; misschien is het uitgeleend geweest en de terugbezorging achtergebleven; hare finantiële omstandigheden althans waren te gunstig, en hare achting voor dit stuk was te groot, dan dat het vermoeden grond zoude hebben, dat zij het aan den eenen of anderen in koop zou hebben afgestaan. Nog een weinig hoop is mij ten deze overig op een goed gevolg mijner nasporingen.

Ik verklaar het gewigt niet te bevroeden van mijn onopzettelijk nalaten, om de Gezangen aan te wijzen, die onze Vriendin tot den Bundel, bij de Doopsgezinde Gemeente in gebruik, bijgedragen heeft; evenwel, dewijl gij er nieuwsgierig naar schijnt te zijn, en misschien anderen uwe nieuwsgierigheid deelen, wil ik hier die aanwijzing dan wel doen. Veroorloof mij, dat ik de inlichting laat vooraangaan, door wien zij voornamelijk opgewekt is geworden, om mede aan het tot stand brengen van zoodanigen Bundel werkzaam te zijn. Hij was een der notabelen dezer Gezindte en haar huisvriend, ik bedoel Dr. Martinus Nieuwenhuijzen, als geleerde, ook als dichter bekend, wiens nagedachtenis door den tegenwoordigen Nestor onzer geleerden en dichters, Mr. M. C. van Hall, in eene opzettelijke Redevoering, zoo waardiglijk is gehuldigd geworden. Nieuwenhuijzen besteedde zijne uitmuntende geestkracht mede aan Gezangen voor dien Bundel, en op zijne aansporing verscheen er van onze Vriendin het volgende derfential, als: gezang 2, gezang 31, gezang 63, gezang 67, gezang 88, gezang 90, gezang 95, gezang 101, gezang 110, gezang 118, gezang 120, gezang 124, en gezang 136; doch ik heb aanleiding, om te vermoeden, dat insgelijks van hare bewerking zijn: gezang 142, gezang 150, gezang 159 en gezang 164. Alle die Gezangen zijn gedrukt in den Bundel Christelijke Gezangen voor de openbare Godsdiensstofeningen, te Amsterdam, bij J. C. Sepp en Zoon, 1802, maar er

moet reeds een druk bestaan van eenige jaren vroeger, ik vermeen van 1796.

Eindelijk heb ik uw laatste *waarom* te beantwoorden, namelijk, waarom ik niet mijn naam vol uit onderteekend, maar slechts de beginletter er van aangegeven heb? Ik zou, op mijne beurt, ook u eene vraag willen doen, en dan u verzoeken, om mij eens uit te leggen, welk nut het in heeft voor den lezer, dat hij mijnen naam kenne? Het nut, dat er voor mij-zelfen in zou kunnen liggen, om met mijnen naam voor den dag te komen, verlang ik tevens van u te vernemen; doch, in de stille hoop, dat gij mij die vragen voldoende zult beantwoorden, zal ik onder dit vervolg reeds mijn naam plaatsen.

Ik vind uw beklag, dat onze Vriendin zeer spaarzaam was met de mededeeling harer dichtvruchten, op de waarheid gegrond; doch die spaarzaamheid pleit zeer ter gunste van hare zedigheid, die zich door geene helstheid op roem liet vervoeren, al te dikwerf de bedoeling der genen, die in den omgang steeds met hunne geestproducten optreden. Hoe vervelend zijn zulke in de zamenleving! Martialis, in het 41. puntlicht, 3. boek, durfde er wel het ergste van zeggen; wij lezen aldaar, »dat geene tijgerin, van hare jongen beroofd, noch eene slang van onder de evennachtslijn, noch een kwaadaardige schorpioen, hem zoo vreeslijk was, als een dichter, die hem, het zij hij stond, of zat, of ging, of naar de badstoof vlugtte, bestondig aan het oor gonsde.»

Wanneer haar, indedaad, de zucht had bezield, om te schitteren, zij zou de eiter menigvuldiger malen behandeld hebben, en van hare erkende bekwaamheden zou ons een grooter getal proeven door de drukpers geworden zijn.

Ik zeg u dank voor uwen goeden wensch, dat mij de lust moge bijblijven, om het voornaamste van haren nagelaten letterarbeid op te rakelen en in het licht te brengen; het zou mij vooral aangenaam zijn, wanneer ik hier of daar eene geschikte plaats kon vinden, om de meer uitvoerige stukken harer Muze aan eene langere sluimering te ontrukken. Wees verzekerd, zoo vaak ik iets van uwe en mijne Vriendin ter baan breng, dat ik zal voortgaan met de spoedige toezending aan u van een exemplaar.

Utrecht, Maart, 1853.

J. M. PFEIL

KUNST.

SCHILDERKUNST.

DE GOUDSCHE GLAZEN *).

Gonda met zijne honderd pijpenfabrieken en eenendertig geschilderde kerkglazen is, zoowel door het een als door het ander, geheel de wereld door, vermaard. Wel heeft de cigar de vaderlandsche pijp uit menige mode-huishouding voor goed verbannen, doch de Gouwestad laat toch niet na, elken echt-hollandschen bruidegom haar keurig fijn rooktoestel welwillend aan te bieden en hare aloude, ofschoon thans tot slechts een derde van vroeger dagen teruggebragte Industrie, op die wijze, nog voortdurend te blijven stellen onder de bescherming van elk zich op nieuw vestigend, waarlijk vaderlandsch geslacht. Dit, voor wat het eerste punt betreft, zij hier genoeg. Tot ons doel toch, meer uitsluitend, weegt voor den oogenblik wel het zwaarst Sint-Jan van ter Goude, eene der grootste kerken van Europa, die althans den Keuschen Dom eenige voeten in lengte overtreft, en wier stiechting reeds van vijf eeuwen leugt. Ten jare 1438, met geheel de stad, door brand verwoest, was zij echter vijftig jaren later (1485) weer als de Fenix uit hare asch verreezen, toen prijkende met een pracht van, zoo men zegt, twee-en-zeventig altaren, daarbij rijk voorzien van schilder- en beeldhouwerk, en destijds reeds bogend op menig keurig gepenseeld vensterglas, waarschijnlijk van de hand der in dat kunstvak beroemde Gouwenaars, Coddesteyn, Ponsen en anderen. Doch, helaas, daar sloeg op een vroegeren noodlottigen louwmaandsdag dan die Leyden zoo schroomlijk teisterde, daar sloeg op den 12. Januarij, 1552, 'savonds omtrent ten 9 ure, » een dondervuur in de naald van Sint-Jans toren, verslond klokken en spits, vloog fluks door het zuiderkruisverwelf heen en

sneet het gansche kerkgebouw met der haast te gronden. » De kerkmeesters, zes in getal, bragten het droevig verhaal dier ramp in notulen, en zoo dan bleef ons van geheel het voorval nagenoeg niets onbekend. Zij sluiten hun relaas met deze woorden: »Soo dat den lanckmoedigen en goedertieren Godt, op ons arme sondaers vergramd en verstoort zijnde, ons in 't generael corrigeren en straffen wilde, met dit wonderlijk spectakel en teyken van de excentij, verbranding, ruïne en desolatie van onse eenige parochiekerk, opdat door 't selve spectakel een igelijk van ons tot penitentie en bekeering sijns levens koeren soude, 't welk ons Godt gunne door Jesum Christum. »

Het vermelde ongeval staat ter geheugenis voor het koor in Latijnsch en Hollandsch dicht te lezen; maar, wat niet minder daar vermeld had mogen worden, is de bijzonderheid, dat de Gouwenaars zeven dagen na de ramp al in gang waren, om bijdragen te doen tot den herbonw hunner kerk. Den 12. Maart werd Cornelis Frederiksz van der Goude tot opperbouwmeester, of, zoo als wij thans spreken, tot Architect over het geheele werk aangesteld. Alle bijzonderheden, dezen bouw betreffende, zoo ten aanzien van het daartoe bezeugd personeel, als materialen en arbeidsloonen, zijn in der tijd naauwkenrig opgeteekend geworden, en tot in onze dagen bewaard gebleven. Men kan daaruit van alles leeren, tot zelfs de waarheid, dat, al gold het ook den bouw van Gods Huis, het dagdieven en overdreven winstbejag toenmaals, in den » *bon vieux temps* », niet zeldzamer was dan bij onze moderne zolen.

Acht maanden waren er sedert den vervaarlijken donderslag nog niet verloopen, of de Misse werd al weder in Sint-Jan gelezen, en wel op den 4. *) Septem-ber, 1552; het was toen kermisdag, en daarom werden,

*) Beschrijving der beroemde geschilderde kerkglazen van de groote of St. Janskerk te Ter Goude, benevens de geschiedenis der St. Janskerk, der glazen, der cartontekeningen enz. en een Levensberigt der Gehroeders Crabeth; door Christiaan Kramm, Lid der Koninkl. Academie van Beeldende Kunsten enz. Kunst-schilder, Architect en Directeur der Academie van Bouwkunde, te Utrecht. — Gouda, bij G. B. van Goor, 1853.

*) Dit zal wezen, in den nieuwen stijl overgebragt, 14 September, zijnde de Feestdag der H. Kruisverheffing.

na het eindigen van de dienst, ter goedgeheugenis, aan Gouda's lieve jengd zeshonderd koekjes uitgedeeld, waarvan, naar luid der rekeningen, de honderd stuks vijf schellingen, dat is, in onze nieuwe munt, f 1,50. kosten.

Toen nu het noodige in orde was gebracht, begon men te denken aan versiering, en daaronder, in de eerste plaats, aan geschilderde kerkglazen, als waardoor Sint-Jan vroeger reeds alomteetoo vermaardheid gekomen was. Te dien einde ging er den 29. October eene Commissie van vijf personen, met den Burgemeester aan het hoofd, naar Utrecht, om van den Deken van Sinte Marie eenige glazen, door hem toegezegd, te gaan verzoeken tot oplichtering in den trans van het koor. Het zomschap kwam, na een togt van zes dagen, uit de Mijterstad in de Gouwestad terug, en had toen twaalf gulden en vijf-en-zestig centen verteerd, dat is ongeveer drie-en-dertig centen daags per hoofd.

Hunne bede om Glasgeschenken gold vervolgens ook de andere Kapittels van Utrecht, Koning Pilippus II., Margaretha de Landvoogdes, den Prins van Ligne enz. — Georgius van Egmond, Bisschop van Utrecht, schonk, in 1555, het eerste glas, dat door Dirk Crabeth vervaardigd en achter in het koor geplaatst werd.

Aanvaankelijk moesten deze kunstgeschenken strekken tot bewijs der hooge tevredenheid van de vorstlijke schenkers over het loflijk gedrag der Gouwenaars, die zich van de algemeene woede der Beeldstormerij onbesmet hielden, en tegen allen mogelijken aanval van kerkroof het kostbaarste hadden geborgen en bewaard; voorts, later, wegens het groote aandeel, door Gouda in de hulp aan alle beuarde steden, in den krijg tegen Spanje, bewezen. Wetende, hoeveel prijs de Gouwenaars op hunne kerk en hare glazen stelden, schonken de Steden van Zuid- en Noord-Holland en het Hoogheemraadschap van Rijland hun ieder een geschilderd kerkglas, zonder dat evenwel de Hollandse Ridderschap — opmerkelijk genoeg — in die liberaliteit heeft gedeeld.

Zoolang de Gebroeders Dirk en Wouter Crabeth leefden (tot omtrent den jare 1600), was aan hen de zorg en het toezigt der Goudsche kerkglazen opgedragen, welke zij voor rekening van het kerkbestuur onderhielden. Na hunnen dood waren daarmede belast, eerst, IJsenout, een Gouwenaar, waarschijnlijk een hunner leerlingen; verder Adriaan Gerritsz de Vrije, doch deze, blind geworden, en

in 1643 gestorven zijnde, werd opgevolgd door Alexander Westerhout, van Utrecht, die, toen hij ond geworden was, het beheer overliet aan Daniel Tomberg, een bekwaam discipel, door wiens zorg, met veel kennis, de geschonden glazen hersteld zijn, die, aan de zuidzijde der kerk, door een zwaren hagelslag in den avond van 1 Augustus, 1674, jammerlijk verbrijzeld waren. *)

In het jaar 1760 was de verwoesting der glazen weder aanmerkelijk, en zijn ze zes jaren later door de Gebroeders Angelis, van Brussel, eenigzins hersteld. — Het laatste ongeval, dat Sint-Jan trof, deed, onder storm en hagelslag, op den 26. Mei, 1790, het bovenste gedeelte van het glas van het noorderkruispan, voorstellende de Inwijding van Salomo's Tempel, reddeloos verloren gaan.

In het jaar 1650 was Adriaan Cornelisz. Vereyck, een niet onverdienstelijk schilder, Burgemeester van Gouda, terwijl Govert Snijts, een groot kunstliehebber, destijds hem, als Tresorier der stad, ter zijde stond. Deze beide heeren kwamen op het gelukkig denkbeeld, om de oorspronkelijke Kartons of modelteekeningen in zorgvuldiger bewaring te nemen en voor verder verderf te behoeden, dan waaraan zij vóór dien tijd ten prooi waren geweest. Immers, de zoo straks genoemde Tomberg verklaart, dat hem door oude lieden verhaald is, hoe al deze teekeningen opgerold te zamen in een pakmand binnen het koor plagten te staan, en welke mand aan een koekverkooper, die de kermissen afreisde, in leen werd gegeven, als wanneer dan die kostelijke teekeningen zoolang over den grond verstrooid lagen, en men zo wel zoo weinig telde, dat er kerkmeesters waren, die ze als onmt papier ten vure doemen wilden.

Door den loflijken ijver der voorschreven Magistratspersonen liggen nu, sinds dien tijd, al deze knuschaten in kerkmeesterskamer behoorlijk geborgen achter slot. Die Teekeningen zijn niet minder dan de Glazen-zelve van de hoogste waarde, vooral ook wegens het twaalfal, daarbij voorhanden, dat ons een denkbeeld geeft van een gedeelte der Glazen, door den kerkbrand van 1552 vernield. Deze teekeningen, voorstellende den Doop, het

*) Intusschen kwam Sint-Maarten, te Utrecht, gelijk men weet, er bij diezelfde gelegenheid nog veel erger af, als: „voordende ten eenenmale geruïneerd, van af den toren tot aan het koor, zulke dat de pilaren niet hooger dan zes à zeven voet aan den grond staande bleven.” — Zie Astruc's II. Jaarg. blz. 42 en volg.

Vormsel en de Nederdaling van den H. Geest, voeren den naam van Lucas van Leyden (1494—1533), die, zoo als men weet, ook op glas geschilderd heeft. Wanneer nu dat Glasschilderwerk, — vermoedelijk door Jacob Jansz. Coddesteijn, (destijds, te weten in 1480, betiteld met den naam van Glazenmaker of Glasschrijver), of door Ponsen vervaardigd — aan deze teekeningen beantwoord heeft, dan moeten de Glazen der vorige kerk, zeker, niet minder fraai zijn geweest dan die der Crabethen.

Van het jaar 1673 tot 1676 werd, op last van Kerkmeesteren, van de Goudsche kerkglazen eene afteekening, op kleine schaal en in kleuren, vervaardigd door C. Pierson, J. C. Boëthius en A. Lepelaer.

In 1728 werd aan J. en C. Mortier, te Amsterdam, toegestaan, om de Glazen in plaat te mogen brengen, waarmede Pieter Tanjé werd belast, terwijl in 1745 aan Willem Fortuin het gebruik der kartons of groote teekeningen vergund werd, om daarnaar de afteekening der Glazen voor den plaatsnijder te maken. — Slechts zeven van die platen, met zes uitleggingen, hebben het licht gezien. Toen dat werk bleef steken, hebben Kerkmeesters koper en afdrucken voor f 450 aangekocht, en elke prent voor f 2.— verkrijgbaar gesteld.

Ziedaar in weinige trekken magtig veel zaken zamen-gevat uit een, in de daad, gulden boekje, dezer dagen van de altijd keurige pers des ijverigen Van Goor, te Gouda-zelf, in 't licht verschenen, een werkje, dat de vrucht bevat van vele jaren noeste nasporingen in alle archieven van Oudheid en Kunst, waarvoor wij dank moeten zeggen aan den Heer Kramm, onzen onvermoeid-werkzamen en in vele opzigten ook voor de Historie *) hoogst-verdienstelijken stadgenoot, die den Goudschen Sint-Jan in zijne onovertroffen schatten van Glasschilderkunst tot de studie van een groot gedeelte zijns levens gemaakt heeft, en aan wiens rusteloze zorgen men het ook danken moet, dat reeds elf stuks Afbeeldingen dier wereldberoemde Glazen, ter ere van Hollands Schilder- roem, zijn opgenomen en vereeuwigd in het prachtwerk, te Londen, door John Weale nitgegeven wordende, onder den titel van: *Mediaeval art, Decorative art, consisting*

*of ancient German, Liigois, Dutch and English Exam-pels &c. Divers Works of early Masters in Christian Decoration &c. Albrecht Durer, Wohlgemuth, Pirck-heymer, Adam Kraft, Crabeth &c. *)*

Dr. Schotel, die in zijne »Abdij van *Rijnburg*» (tegen- over blz. 204) de afbeelding mededeelt van de Abdisso Elburg van den Boetselaar, naar de glasschilderij van Wouter Crabeth, in Sint-Jan te Gouda bewaard gebleven, brengt daar eene welverdiende hulde toe aan den Heer Kramm, die hem, voor zijn Werk, de teekening der Abdis bezorgde, en, gelijk de geachte Predikant terecht aanmerkt, door zijne zamenwerking met den Heer Weale, »krachtig heeft bijgedragen, om de oude Vaderlandsche Kunst over geheel de wereld bekend te maken.»

Aan den vorschenden geest van den Heer Kramm hebben wij dan nu ook de hier bedoelde *Beschrijving der beroemde geschilderde kerkglazen van de groote of St. Janskerk te Ter Goude* te danken, een zamenstel van alles, wat, in verband met de hoofdzak, historie, archeologie en heraldiek belangrijks ter opheldering daarvan hebben geleverd; in de daal, een schat van Wetenschap en Kunst, overwaardig om in het Fransch algemeen te worden gemaakt. Immers, wat tot dusverre voor »Beschrijving» der Goudsche glazen werd uitgegeven, het Rijmwerk van Dirk Vermij, »geadmiteerd school- houder,» te Gouda, is beneden alle kritiek, ten minste, men oordeele (*ex uno omnes*):

Het glas van Num'ro een, en 't geen u hier present is,
VERMIJ 't jaer niet alleen, maar ijder onbekent is;
Doch, soo 'k ten regten meen, weet wanneer het omtrent is:
1598.

Wat men thans nog den bezoeker der kerk, bij het beschouwen der Glazen, tot toelichting, zelfs in vreemde talen, aanbiedt, is eene zeer onbeduidende inflikkering van wat in der tijd zekere Theodorus Gerardi Hopkooper, Rentmeester der St. Janskerk, over deze materie bijeenvergaderde, waaraan later, voor de rampzalige rijmen van Dirk Vermij, niet minder gebrekkige verzen van Dullaart, Brant, Anslø en Lommanus zijn toegevoegd.

Wanneer men ons nu vraagt, of deze nieuwe »Beschrijving» niet in een of ander opzigt nog wat te wenschen overlaat, dan moeten wij zeggen, voor wat

*) In de *Utrechtsehe Provinciale Volks-Almanak* levert de Heer Kramm, reeds sedert vele jaren, telkens zeer belangrijks bijdragen tot de oude geschiedenis van stad en land.

*) De twee in 't licht verschenen deelen van dit in groot-folio uitgegeven en met 70 platen versierd Werk, kosten f 126. — Nr. 59, High-Holborn, London, bij John Weale.

den grond der zaak aangaat, »niets»; maar, met betrekking tot den vorm, ja, zouden wij daarop vrij wat méér kunnen aanmerken, dan de »Errata» (dat heet zoogenaamde Mistellingen of Drukfeilen) achteraan het Werkje te lezen geven, doch die, trouwens, voor de helft veilig achterwege hadden kunnen blijven, daar toch een ieder, die lezen kan, wel weet, dat men niet *conscientie*, maar wel *conscientie*, niet *Glascchilder*, maar wel *Glascchilder*, niet *Holofernus*, maar wel *Holofernes*, niet *solicite*, maar wel *solicite*, niet *zoudige* maar wel *zonlige* zegt. Dat alles is *woord-zifterij* en ter *zake* niets afdoende. De Heer Kramm heeft de verdienste van te zoeken en van te vinden, van te volharden en van te zegepralen, van nuttig te willen zijn en het ook te worden, van een historisch palet met goed-gewreven verwen gered te kunnen maken, waaruit de Geschiedschrijver, de man van stijl en effect, zijne keuze moge doen, en waarvan hij alles kan maken wat hij wil; doch de Heer Kramm, in andere opzichten een goed Architect, wil in de Letterkunde, zeker, wel niet méér wezen dan een ijverig opperman, die, onvermoeid, de beste steenen aanvoert tot opmeteling van een geschiedkundig monument. Wel nu dan, dat is reeds loflijk genoeg, en verdient verre de voorkeur boven zoovele moderne Geschiedschrijvers, die, zonder behoorlijk bouw materiaal, hunne werken optrekken:

»een kapiteel van kurk op bordpapieren znilen!«

Maar, iets anders is het, wat de geachte Uitgever had behooft te doen: hij had (even als wat wij zijnen Schiedamschen Collega Roelants, den Uitgever van het *Klassiek Pantheon*, aanraadden) een man van stijl in den arm moeten nemen en moest hem gezegd hebben: zie, mijnheer, zet gij uit al deze verspreide ledematen eens een goed ligchaam in elkander, uit al die daar heen geworpen steenen een knap gebouw; vlecht uit al die knoppen, bladen en kelken eens een frischen bloemuiker te zamen: kort en goed, veil en schaaft, maar zorg, dat gij de kern niet aanvalt, enkel de buitenzijde, dat is genoeg, en geef vooral acht, dat er geene »drukzonden» *) in blijven, want

*) Alessandro Guidi, bijgenaamd de Italiaansche Pindarus, wiens Graf hij dat van Tasso, in Sant-Onofrio, te Romo, gevonden wordt, was op weg naar het Pauselijk kasteel-Gandolfo, om Clemens XI. het precht-exemplaar te gaan aanbieden van een zesttal Homilien diens Pausen, door hem in versen gebragt. Zoo al gaande weg kijkt hij zijn werk nog eens, met welgevallen, door, en zie . . . wat ontdekt zijn oog? . . . eene drukfout! — Hij verbleekt; de vreeslijkste droefheid maakt zich van hem meester; hij kan het

daaraan heeft Alfieri de geelzucht beloopt, of, gelijk hij zich uitdrukte: »zijn bloed werd er groen van.»

Had de Heer Van Goor bij dezen eersten drnk van het hoogst-belangrijk Werkje dien maastregel genomen, het ware beter geweest; nu evenwel neme hij onzen welmeenenden wenk ter harte, bij de vermoedelijk zéér spoedig noodige tweede uitgave; doch bovenal raden wij hem aan, eene elegante editie in het Fransch. De Hollandsche is, op goede gronden en naar alle regt, opgedragen: »Aan Heeren Kerkvoogden der Hervormde Gemeente te Gouda. Voor eene Fransche opdracht zouden wij niemand waardiger, en om de zaak van Kunst en Historie geschikter weten te vinden, dan het Comité historique des arts et monuments, welks leden, de bevoegdste mannen van het vak, door geheel Europa zijn verspreid, doch die allen zich maandelijks in één groot brandpunt, namelijk in een Boekwerk, vereenigen, dat te Parijs (Rue de Grenelle-Saint-Honoré, N°. 55) verschijnt onder den titel van *Bulletin archéologique*, uitgasnde van het Ministerie van Openbaar Onderwijs, ter Gouvernements Drukkerij van Paul Dupont.

En daarmede basta. De Heer Kramm heeft zich voor de Kunst en voor hare Wetenschap op nieuw verdienstelijk gemaakt. Talrijke lezers, zaakkundige mannen, zullen ons in dat oordeel bijstemmen, en binnen zeer korten tijd zien wij van den geachten Van Goor een tweeden drnk van dit Werkje te gemoet, tot in de kleinste bijzonderheden toe, naar behooren, gezuiverd van alle smet of vergrijp, gepleegd aan de doode letter van de strenge wet op de taal en den stijl.

Utrecht, Maart, 1853.

DR. WAP.

naarw meer op de been houden, waggelt voort, bereikt Frascati, wordt door eene beroerde aangeeppen . . . en sterft. —

De Fransche Catullus, Jean Bonafus, liep gevaar van wegens Godalastering verbrand te worden, toen zijn handschrift 't gelukkig nog bij tijds uitrees, dat hij, in eene vlaag van de hevige tandpijn, zich dus bad uitgedrukt:

ô Deus improbe, dire, ter sceolste!

— ô Snoode, wreede, driewerf schelmische Tand! —

waarvan men ter drukkerij *Deus* (God, voor *Deus*, Tand) gemaakt had. Zoo ook weten de liefhebbers, dat eene-énkele comma, verkeerd geplaatst, den ongelukkigen Abt Martini zijne Pastoort, te Asello, in Calabrië, verliezen deed. — Die dese geschiedenis niet weten mogt, en er nieuwsgierig naar zon zijn, moet het *Journal de la Haye* van Donderdag, 12 October, 1837 (N°. 242), er maar eens op naalzen:

Pro solo puncto, caruit Martinus Asello.

W. B. STOOF EN ZIJN „WOORD OVER DE TEEKEN- EN SCHILDERKUNST.”

Zeer weinige Kunstschilders van onze dagen schrijven over hun vak, en onder onze oude Penseelmeesters waren de penvoerders mede gering in getal. Dertig jaren verleden bekroonde de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen eene Verhandeling „Over het Ideaal in de Kunst,” door Job Augustus Bakker, Kunstschilder te Rotterdam, met haren gouden Eereprijs. Tien jaren later (1832 en 1833) gaf dezelfde verdienstlijke hand een paar bundeltjes „Voorlesingen over de Geschiedenis der Beeldende Kunsten bij de oude Volken” in het licht. Een zijner tijdgenooten en medeleerlingen van zijnen geachten Vader (den Schilder en Teekenmeester Cornelis Bakker) de thans te Utrecht op zijne lauweren rustende Kunstschilder Gillis de Meijer, die zich te Rotterdam, jaren lang, voor het Onderwijs in de Kunst, hoogst verdienstelijk heeft gemaakt, en ook in talrijke miniatuurportretten onder zijne tijdgenooten aangenaam voortleeft, deed zich, nu en dan, mede gunstig kennen door eene welgeschreven Redevoering, waaronder die over de „Waarde van den Beeldenden Kunstenaar,” en over het „Belangrijke der oprigting van Schilder- en Teeken-Akademieën, zich bijzonder onderscheiden. Onze talentrijke Historieschilder Cornelis Kruseman schonk ons, voor thans ruim vijf-en-twintig jaren (1826), een deeltje „Aanteekeningen betreffende zijne kunstreis en verblijf in Italië,” uitgegeven door zijnen vereerden zwager, den Heer Elink Sterk. Evenzoo begiftigde ons Van Bree's bekwame Leerling, de in 1831 met het Historieprijs te Amsterdam vereerde Hendrik Willem Cramer, in vier deelen (1832—1833) met het verhaal zijner dien ten gevolge, onder genot van een vierjarig pensioen, volbragte *Kunstreis door Frankrijk, Zwitserland, Italië en Engeland*. De vermaarde Koeckkoek gaf in zijne „Herinneringen en mededeelingen van een Landschapschilder (1841) zoowel den jeugdigen, als den meer ervaren beoefenaar der Kunst menigen nuttigen wenk. Servaas de Jong verrijkte de litteratuur der Kunst of van hare Aesthetica met zijne *Wenken ter handhaving in de Schilderkunst* (1835), en met zijne *Brieven uit België over Kunst* (1836). Men vindt van hem in

de *Kunst- en Letterbode* van 1837 en 1838, behalve verschillende mededeelingen nopens de opgravingen van Pompeji en Herculaneum, ook nog eene *Verhandeling over de tegenwoordige Schilderkunst in Europa*. Eindelijk, de „in omni scibili” ervaren, de éénige Bilderdijk, die zelf meesterlijk teekenen, penseel, graveerstift en etsnaald voerde, leverde eene hoogst merkwaardige Verhandeling over de Perspectief¹⁾; terwijl de theoretisch en praktisch uitstekende Hoofdonderwijzer aan de Akademie van 's Gravenhage, de Heer Van den Berg, zich een onverganklijken roem verwierf door zijn voortreffelijk Werk over de *Proportieel*, in 1842, te 's Gravenhage, bij de Nederlandsche Maatschappij voor Schoone Kunsten, uitgegeven; en wij altijd de hoop koesteren, dat hij de degelijke kunstbeoefenaars ook nog eenmaal zal begunstigen met een volledig Handboek over de door hem zoo grondig gekende, doch door de meesten maar al te zeer verwaarloosde *Doorzigtkunde*²⁾.

Ziedaar, kort zamengevat, wat wij meenen, dat er in onzen tijd, door mannen van het palet aan de pers geleverd is, zeker, betrekkelijk niet véél, doch, in ieder geval, toch een bewijs, dat bij ons de pen niet geheel veronachtzaamd wordt door de hand, die, ja, met méér gemak het penseel, dan de veder voert.

Zoo werden wij, dezer dagen, dus ook wederom aangenaam verrast door de beleefde toezending van Stoffs „Woord over de Teeken- en Schilderkunst, hare waarde voor Wetenschap en Industrie, en haar invloed op de Beschaving; eene Rede, den 6. October, 1852, in de Vereeniging ter bevordering van Nuttige Kennis, te Utrecht, voor hare Leden uitgesproken, en door die Vereeniging in het licht gegeven.

¹⁾ Grondregelen der Perspectief, 1828.

²⁾ Van den Heer Christiaan Kramm hebben wij eene goede „Proeve” over dat vak van Wetenschap, in 1830, te Utrecht, uitgekomen. In de *Astrea*, I. Jaargang, blz. 148, 177 en 244, en, in der tijd, in den *Kunstspiegel* (Jaarg. 1844, blz. 331 en 364), komen eenige zeer geprezen Opstellen van den Heer Van den Berg over „Perspectief” voor, eene Wetenschap, door Leonardo da Vinci „*briglia e timone della pittura*”, den toom en het roer der Schilderkunst, genoemd.

De Heer Willem Benedictus Stooft, in 1816, te Utrecht, geboren, is, zoo als Innerzeels Boek over de Levens en Werken onzer Vaderlandsche Kunstenaars (blz. 116, III. Deel) het nitdrukt, een „Figuraarschilder”, Leerling, in later tijd, van Cornelis Kruseman, onder wiens leiding hij vijf jaren gearbeid heeft. In 1841 trad hij voor het eerst met zijn talent ter Haagsche Tentoonstelling in het openbaar op, en wel met drie stukken, waaronder één historisch, het *Verzoek om genade, door Oldenbarneveldts moeder, echtgenoot en kind, aan Prins Maurits gedaan*. Sedert zijn er reeds een dozijn jaren verloop, en is de nog jeugdige Kunstenaar, inderdaad, steeds voortgegaan op de baan der ontwikkeling van de schoone gave, die hem, vooral ten aanzien van het koloriet, zoo gunstig onderscheidt, en viel aan zijn in het afge-
loopen jaar (1852) te Amsterdam ten toon gestelde havelooszen jongen de onderscheiding ten deel van onmiddelijk bij het openen der Expositie in de Hoofdstad-zelve door een geacht Kunstliefhebber voor zijn fraai Kabinet te worden aangekocht *). Ook in het Portret verwierf Stooft zich welverdienden roem: wij zagen van hem menige Afbeelding, die, behalve op eene treffende gelijkenis, tevens op eene keurige behandeling te regt aanspraak maken mag.

Met warmen ijver voor al, wat waarlijk goed en schoon is, bezield, neemt onze geachte Stadgenoot iedere gelegenheid ook volgaarne te baat, waar hij het goede en schoone, naar zijn beste vermogen, bevorderen kan, alhoewel eene in hem zéér ver gedreven bescheidenheid dikwerf niet dan met moeite overwonnen kan worden door hen, die van zijne bekwaamheid, ook in andere opzigten dan de penseeluitvoering, partij wenschen te trekken. Zoo, onder anderen, de *Vereeniging ter bevordering van Nuttige Kennis*, te Utrecht gevestigd. Niet dan schoorvoetend trad hij in haar midden als woordvoerder op, en alleen aan den ijver dier Vereeniging hebben wij het te danken, dat het door Stooft in haren kring voorgedragene, door de drukkers tot meer algemeene bekendheid, en zoodoende op het uitgestrekte veld van Kunst, Wetenschap en Letteren gekomen is. Daarom ook achten wij ons gelukkig, in het bezit van deze Redevoering gesteld te zijn, en mogen haar op ons terrein zeker met geen stilzwijgen voorbijgaan, al zouden wij dan ook wagen, den nederigen Schilder daardoor eenigermate te kwellen; doch, hij zal ons dit, hiervan zijn wij wel zeker, toch

niet al te euvel dniden, wanneer hij op den gezonden zin let van het wijze adagium der Ouden:

„Scire tuum nihil est, nisi quod scis, hoc sciat alter.”
(Wat baat u wetenschap, zoo ze andren niet mag laten?)

—

Den leiddraad van zijn nuttig betoog opvattende, behandelt hij allereerst de waarde der Teeken- en Schilderkunst voor Wetenschap en Industrie.

»De Teekenkunst (zegt hij) is het middel, om de voorwerpen, duidelijker dan dit door eenig ander mogelijk is, weer te geven en te bewaren. Zij is mede het middel, om, door goede toepassing, de Industrie te hulp te komen in het doelmatig en geregeld zamenstellen harer voortbrengselen, maar vooral ook, om den smaak van den fabrikant en handwerksman te verbeteren en hem in staat te stellen, zijne werken hun eigenaardig karakter te geven en te verfinaaijen. Zij is in het algemeen het middel, om het beschaafd genot van den mensch te verruimen en te verhoogen; zij verdient dus eene zoo algemeen mogelijke beoefening.

»Ik heb dikwijls de oorzaak trachten op te sporen, waarom de Teekenkunst of het talent, om voorwerpen na te teekenen of uit de herinnering weer te geven, zoo weinig algemeen is; waarom zij niet reeds in de eerste jeugd met dezelfde zorg beoefend wordt, als het schrijven en lezen. Hebben niet de meeste vakken er dringende behoefte aan? Hoe zouden de Physioloog, de Natuurkundige naauwkeurig en duidelijk hunne ontdekkingen en waarnemingen voor de Wetenschap bewaren, indien niet de Teekenkunst hun daarin behulpzaam was? De medicus, de chirurg, de anatoom, de botanist hebben er allen dezelfde behoefte aan. Ja, bijna in elke Wetenschap moet het talent, om zijne gedachten en gevoelens met de schrijfsen uit te drukken, gepaard gaan met de kunst, om de voorwerpen door teekening weer te geven, zoowel ter bevordering der Wetenschappen-zelven, als om de studie daarvan te verduidelijken en te vergemakkelijken. Zou de Wetenschap die hoogte bereiken hebben, indien niet de ervaring van voorgelachten medo door duidelijke afbeeldingen ware bewaard gebleven?

»Het is waar, in vele opzigten kan men, het talent van teekenen zelf niet bezittende, dat van een ander aan zich dienstbaar maken; maar in de meeste gevallen is dit slechts een half middel, daar de gewone teekenaar

*) Zie *Astrens II, Jaargang*, blz. 302.

zelden, zoo als de natuurkundige-zelf, in het karakter zijner zaken is ingedrongen, en ze dus oppervlakkiger, onduidelijker en onjuister in alle eigenaardige kenmerken zal weêrgeven, dan de man van wetenschap dit zou doen, indien hij-zelf de teekenen bestuurde. Zelden begrijpt hij ten volle de bedoeling van den schrijver, en zal in de meeste gevallen aan nietsbeduidende of niet bedoelde zaken veel nutteloozen arbeid besteden, terwijl hij de bijzonderheden niet genoeg doet uitkomen. Ook heeft men een teekenaar niet altijd bij de hand, en is men dikwijls genoodzaakt, merkwaardigheden te laten verloren gaan, welke men met weinig moeite had kunnen bewaren, indien men maar eenigermate het talent bezat, om iets na te teekenen. En hoe spoedig is niet met eenige inspanning zóóveel talent te verkrijgen. Zeker behoeft dit, langs den goeden weg, niet meer tijd en zorg te kosten, dan het aanleeren der schrijfkunst; en die tijd en moeite zou ruimschoots belooning vinden, dewijl men de kennis der zaken niet spoediger en naauwkeuriger tot den geest kan brengen, dan door ze te teekenen, waarbij men bij elk gedeelte noodzakelijk met oplettendheid moet stilstaan, zoodat het onderling verband en de samenhang niet kunnen worden voorbij gezien. En zóó blijven die zaken onmiskenbaar in het geheugen, daar het geheugen van het gezigt het levendigste en krachtigste is.

» En voor den fabrikant en handwerksman is die behoefte nog veel grooter. Die hebben niet alleen het talent noodig, om schoone modellen na te teekenen, maar om elk werk en meubel, wat zij willen daarstellen, eerst in teekening te ontwerpen: ja zelfs ware het te wenschen, dat de beoefening der Kunst hunnen smaak méér had ontwikkeld en gezuiverd, zoodat zij in staat waren, aan hunne ontwerpen een daarmee overeenkomstig karakter, eene bevalligheid en eene fijnheid in uitvoering te geven, die ze aantrekkelijk maken zouden.

» Meestal vindt men in de voortbrengselen onzer Industrie slechts een gebrekkig navolgen van vroegere tijden of andere landen, een samenflansen en verwarren van verschillende stijl, eene overladen en opsmukken met wanstaltige ornamenten en bonte kleuren, of eene totale plomphheid en magere armoede; over het algemeen meer een zucht, om door kostbare stoffen en een coquet opmaken het oog te verblinden, dan een streven, om door goeden smaak en fijne teekening een bevalig aanzien aan de voorwerpen te geven, waardoor zelfs aan de geringste stof schoonheid en waarde wordt bijgezet. In

de materiele bewerking, in soliditeit en doelmatigheid overtreft men in vele zaken hier het buitenland; maar de bevalligheid, die de voorwerpen op het eerste gezicht aanbeveelt, weet men er niet aan te geven; terwijl men, door een goeden smaak geleid, met dezelfde, ja, veelal met minder moeite, schooner voorwerpen zou daarstellen en tevens oorspronkelijk zijn.

» Die algemeene zucht tot navolging der werken van vroegere tijden of andere landen is kluiserend en doodend voor de verbeelding, en strekt mede ten bewijze van de algemeene erkenning, dat die vroegere werklieden boven de onzen meester zijn; en, voorzeker, waren zij in de zeventiende en vroegere eeuwen meer voorgelicht door de Kunst, was goede smaak en fijne teekening, zonder opoffering van soliditeit en doelmatigheid, veel meer in alles heerschende dan thans.

» En indien wij een blik slaan in de tijden der oudheid, in de grootheid van Griekenland en Rome, waar de Kunst eenigzins hooger aangeschreven stond, waar zij met algemeene vereering ook algemeene beoefening ondervond, dan erkennen wij haar als eene werkdadige kracht, die de geheele maatschappij doordrong en alles een edel aanzien schonk. Getuigen nog heden ten dage de schoone werken, die van onder de asch van Herkulanum en Pompeji aan de verbaasde wereld ten toonbeeld zijn gegeven. Zoowel meubelen, vazen, goud- en silverwerken, tafelenoodigheden, ja, het eenvoudigste huisraad, en vooral ook de kleding (die ongedwongen, eenvoudige, sierlijke kleding niet te vergeten), — het is alles immers, even als de werken van Kunst, van den besten stijl, van den zuiversten, edelsten, eenvoudigsten smaak.»

De Spreker slaat nu een zeer juist kritisch oog op Frankrijk, en wat daar door Lebrun, aan het hoofd der Industrie van de Gobelins, in den tijd van Lodewijk XIV., later door David en zijne School, in, ja, verschillende rigting, doch beiderzijds evenzeer tot wezenlijk nadeel van de *Schoone Kunst* is verrigt.

De Heer Stoof eindigt dit gedeelte zijner fraaije rede met deze woorden: » Geen despotisme van eene overdevene eenzijdigheid kan dus de bedoeling zijn, maar de beschavende en veredelende hand van den waren knustzin; niet de onderwerping en uitdooving van alle speciaal karakter, maar de leiding en ontwikkeling er van in het ontwerpen en veltoojen van alle voorwerpen; en dan alleen kan de Kunst, gedrongen in alle takken van het volksbestaan, luister en waarde bijzetten aan al onze

voortbrengselen, en alzoo niet alleen eene bron worden van genot, maar van lieverlede ook van welvaart voor het volk door den handel naar buiten, terwijl men nu, om iets ongemeens en schoons te verkrijgen, het van elders naar hier laat komen."

Het tweede punt der Verhandeling, schetsende den invloed der Teeken- en Schilderkunst op de Beschaving, wordt dus ingeleid:

• Voor velen sprak ik misschien met te grooten ophief van de Kunst. Ik weet het, zij staat niet algemeen zoo hoog aangeschreven, omdat men haren aard en hoogen adel niet genoeg waardeert. De uitsluitende vereerder der zedelijkheid, die de Deugd als den eenigen en algemeen zamen weg tot veredeling en verheffing van den mensch beschouwt, zal het welligt ijdele afgoderij noemen, omdat hij de schoonheid aanziet als het lokaas der zinnelijke wereld. De beoefenaar der Wetenschap, die deze als middel tot beschaving en veredeling aanprijst, omdat zij het innig wezen der schepping onthult, en ons langs het pad der waarheid tot onze hoogere bestemming opleidt, zal het op zijn minst zeer overdreven achten, en de Kunst wel erkennen als middel van uitspanning en beschaafd genot, maar niet als een element, wat nevens haar en de zedelijkheid optreedt tot ontwikkeling van het zedelijk wezen van den mensch. Maar zoo min zedelijkheid zonder waarheid, en wetenschap zonder deugd den volkomen redelijken mensch vormen, even zoo weinig kan ook de Kunst uitgesloten zijn.

• Licht in onze beschouwing, hoe zij in alle zaken en handelingen tot veredeling kan en moet medewerken, zullen deze ons volkomen bevredigen, niet reeds het bewijs, dat zij eene voorname snaar van onze ziel doet trillen, eene wezenlijke behoefte van ons hart bevredigt? Openbaart zich het gevoel voor Schoonheid, zoowel als voor Deugd en Waarheid, niet reeds in zijne eerste kiem bij den barbaar en het kind? Klimt en veredelt die zin niet, naarmate het standpunt van ontwikkeling stijgt, tot het zich eindelijk bij den hoogst-beschaafde als reine Kunstzin openbaart? De geschiedenis van alle volken strekt ons ten bewijze, dat zij in het topunt hunner beschaving, wanneer zij hun vollen wasdom bereikt hadden, eene uitgebreide en krachtige ontwikkeling van hun schoonheidsgevoel door de kunst openbaarden.

• Ja, dezelfde heerlijke aandoening, dat zaligende gevoel,

wat de mensch de borst doordringt bij het ontwaren of verrigten eener daad van deugd of liefde, bij het ontdekken of ontwikkelen eener belangrijke waarheid in de wetenschap, vervult ook de ziel van den kunstminnaar bij de aanschouwing van het schoone der Natuur, of de reine voorstelling daarvan door de Kunst. Zijn Zedelijkheid en Wetenschap twee hoofd-elementen van den menschelijken geest, — de Kunst is hare beminlijke drielingszuster. Vereenigd, ontwikkelen zij de ware levenskiem van den mensch, zijn redelijk wezen, waardoor hij zich verheven gevoelt boven de natuur, waarin hij geplaatst is, — het kenmerkend onderscheid tusschen den redelijken mensch en de redeloze natuur. Liefde tot deugd, waarheid en schoonheid is de grondtrek onzer ziel; zij is de adem van Hem, die in ons leeft en ons tot zich leidt, die de volheid der liefde, der waarheid en der schoonheid is.

• De roeping van den mensch is derhalve, Deugd, Waarheid en Schoonheid te ontwikkelen, zooveel in zijn vermogen is; de taak van den Kunstenaar in het bijzonder, Kunstzin te bevorderen, bij anderen zoowel als bij zich zelf.

Hij gaat nu over tot de behandeling van het schoone en verhevene der Kunst als doel voor zich-zelve: en ook dit gedeelte van des Schilders vertoog getuigt van een diep-ernstig nadenken over den waren aard en het hooge doel zijner hemelsche Kunst. Na ontwikkeld te hebben, dat dit doel niet bestaat in enkel nabootsing der natuur, maar dat de Schilderkunst de Poëzij is, die zich door middel van vorm en kleur, door middel der geestige voorwerpen en gevallen uit de natuur uitdrukt, de illusie van de natuur bezigt, om eene schoone gedachte voor te stellen, en dus zoowel een geestelijk als een zinnelijk karakter bezit, komt hij tot dit resultaat: »eenheid en verscheidenheid of harmonie is de schoonheid in de Kunst." — Doch, wat in de Kunst schoon is, omdat het eene harmonische uitdrukking is van een karakter, begrip of eene gedachte, staat dikwijls lijnrecht tegen het natuurschoon over, en wordt zelfs als individu leelijk genoemd. Zoo kan een speler, een dronkaard, een booswicht, een lafaard, een trotschaard, een luihelelaar enz., als karakteristieke uitdrukking, als type dier begrippen, onovertreffbaar schoon zijn voor den kunstenaar, terwijl hij als mensch, als individu, afzigtelijk leelijk is. Even zoo een dier, een boom of plant, een gebouw of meubel, een natuur-tafereel, eene gebeurtenis kan schoon zijn voor de Kunst, terwijl het als voorwerp in die soort

zeer leelijk, als tooneel akelig en afzigtlijk is, b.v. een oud, gebrekkig, verwaarloosd paard, dat, in harmonie met de betrekking, waarin het voorkomt, schoon is voor de Kunst; even zoo een onde verwerste boom met half-dooide takken, eene afzigtelijke plant met doorknagde en halverteerde bladen, een gedeeltelijk afgebrokkeld en ingestort gebouw, met mos en klimop begroeid, een vermolmd en beschimmeld meubel, een poel of moeras, eene wildernis, eene woestijn, eene heide, een brand, een storm, een oproer kan schoon zijn voor de Kunst, terwijl het in de Natuur leelijke, ontzettende, schokkende, betrennenswaardige voorwerpen, tooneelen of gebeurtenissen zijn.

»En omgekeerd: een schoon individu in de Natuur is dat veelal niet in de Kunst. Een dier, een boom of eene plant, die in zijne soort tot de hoogste en regelmatigste ontwikkeling gekomen is, en als natuur-produkt tot algemeene bewondering zal strekken, wordt door den Schilder voorbijgegaan, omdat het te regelmatig en eentonig is: het mist de hoofdvoorwaarde van het kunstschoon, het afwisselende van kleur en vorm, het zoogenaamde pitoreske, en zoude zich stijf en dor in schilderij vertoonen. Alleen dan, wanneer het als zoodanig tot begrip moet dienen, kan het in de kunst worden opgenomen; bijv. een schoone witte stier voor eene offerande, paarden in eene vorstelijke stoeterij, boomen, bloemen en planten in een tuin of op eene buitenplaats enz.; dan wordt juist dit natuur-schoon van beteekenis, en moet, als zoodanig, mede de uitdrukking van het onderwerp geven.»

De Redenaar maakt nu geleidelijk vanzelf den overgang tot de beschouwing van wat gewoonlijk het *ideale schoon* genoemd wordt. Uit dat gedeelte nemen wij hier de volgende zinsneden over:

»Vraagt men naar een kunstwerk, waarin het ideale schoon volkomen is weergegeven, het is niet aan te wijzen; het bestaat alleen als begrip, waarnaar de Kunst streeft, dat haar tot lichtende ster, tot leidsvrouw strekt, maar wat nooit geheel bereikt kan worden, even weinig als de volmaakte deugd en de volkomen waarheid. Met de trapswijze ontwikkeling der geslachten ziet men ook de begrippen van Schoonheid zich ontwikkelen en uitbreiden. Immers, op de hoogste idealen heeft het tijdvak, waarin ze geboren werden, zijn eigen zegel gedrukt.

»Wij zien in de idealen der Ninivische kunst de hoogste begrippen van het leven der eerste menschelijke ontwik-

koling: die van lichaams-grootte, kracht en moed. In die der Grieksche Kunst hoofdzakelijk het streven naar zinnelijk-schoon. In die der Italiaansche Kunst het oprecht kinderlijk geloof aan de leer der Katholieke Kerk; terwijl na het Protestantisme de Kunst meer de uitdrukking is van het maatschappijk en burgerlijk leven, en naar gelang de politieke en zedelijke beginselen van richting veranderen, ook van karakter verwisselt, en alzoo in hare idealen het inwendig leven van elk tijdvak concentreert. Ja, elk groot Kunstenaar, elk oorspronkelijk Genie geeft eenigzins de uitdrukking van een ander begrip van schoonheid; in geene vindt men verschillende eigenschappen tot de hoogst bereikte volkomenheid opgevoerd, veel minder het laatste woord der Kunst uitgesproken. Wij staren met bewondering op Raphaël, en kennen hem volgaarne den palm der overwinning toe, als de bevalligste, weglependste en edelste der Kunstenaars; maar zien wij niet nevens hem mannen in andere elementen der Kunst triompheren? Overtreffen hem niet Léonard da Vinci en Michel Angelo in diepe en veelzijdige kennis en in kracht? Titiaan, Paul Veronese, Rembrandt en Rubens in de heerschappij van kleur en licht? wist Correggio zelfs niet menigmaal eene teederer en levendiger uitdrukking aan zijne figuren te geven?

»En zoo veelzijdig als het karakter der Kunst is, even zoo uitgebreid is haar werkring. Zij toovert het leven van voorgeslachten terug, houdt dat van heden vast, maakt idealen aanschouwelijk, en geeft aan dat alles bestendigheid. Vertoont zij ons niet de groote en edele menschen van vroeger eeuwen, hunne schoone daden, gedachten en werken? Bewaart zij ons niet het beminde karakter onzer dierbare betrekkingen, het geheele leven, wat ons omgeeft, de natuur in al hare rijkdom en pracht, uit alle oorden der wereld? Oneindig ruim is het veld, waarop zij zich beweegt, onuitsprekelijk het genot wat zij ons schenkt, een veelvermogen haar invloed op de veredeling en verheffing van den mensch, waar zij de grootseheid der geestelijke en zinnelijke wereld verkondigt. De genius der Kunst treedt in de Schilderkunst in hare rijkste praelt ons tegen, en verkondigt ons de volheid en diepte, het treffende en geheimzinnige van het leven; zij spreekt daar in eene taal, door ieder te verstaan en die in het diepste der ziele dringt. Zij roept den aanschouwer door het zinnelijk schoon, waarin de schoone waarheid zich afspiegelt; die

waarheid ligt daar als in een opgeslagen boek, welks inhoud men in een oogopslag kan overzien."

Wij hebben straks gezegd, dat de Heer Stooft een verdienstelijk Portretschilder is; en, op dat veld vooral meer bepaald te huis zijnde, wijdde hij dus ook nog eenige oogenblikken uitsluitend aan dezen tak der Schoone Kunst, namelijk het genre van Portret, en behandelde daarbij tevens, als met dit punt in naauw verband staande, de *Daguerrotype* en de bekende *procédé-Collas*, beiden uitvindingen van voor ongeveer twintig jaren, *mechanieken*, die, zoo men waande, de Kunst weldra zouden ontroonen. Doch, zegt de Heer Stooft, voor wat de *Daguerrotype* betreft, wie eenmaal de voortbrengselen der bezielde kunst bij die der werktuiglijke vergeleken heeft, zal niet meer instemmen met de zoo banale stelling, dat de Zoon de grootste schilderes der wereld is." — En wat de *procédé-Collas* aangaat, »men vergelijke eene der daarmee genomen proeven bij eene goede gravure naar eene schoone camée, en men zal dadelijk erkennen, welke afstand er bestaat tusschen de werktuiglijke getrouwheid en de schoonheid der Kunst."

»In deze afdeling der Redevoering," zegt de Spreker, »hebben wij den Portretschilder in drie verschillende eenzijdige rigtingen nagegaan, en ontdekt, dat geene van hen nog kunstwerken daarselt:

»De flattende Schilder verzaakt, in zijn uitsluitend streven naar conventioneel schoon, karakter en waarheid.

»De realistische zoekt de waarheid tot in het kleine en onbeduidende, en mist daardoor karakter en schoonheid.

»De eenvoudige verkrijgt slechts het algemeene, omdat het diepe en schoone boven de sfeer van zijne bevatting ligt."

Na dus geschetst te hebben, wat de Portretschilder niet zijn mocht, stelt ons de Heer Stooft nu voor oogen, wat, naar zijne zinswijze, den waren Portretschilder uitmaakt.

»Hij is toegerust met een diep gevoel van physionomie en met eene grondige kennis van anatomie, waardoor hij het innig verband van den geest in de gansche menschelijke figuur verstaat. Met een zuiveren smaak, die hem geleidt in het veredelen van den vorm en de kleur, in de keuze der houding en beweging van de figuur, het kostuum, het bijwerk, den toon, het effect en de behandeling van de geheele schilderij, in één woord, van alles wat kan bijbrengen tot de uitdrukking

van het karakter, wat hij wil voorstellen. En, eindelijk, is hij het technische der kunst volkomen meester, en weet met schijnbaar groot gemak zijn gevoel, zijne kennis en smaak uit te drukken.

»Door zijne diepe studie van het menschelijk hart en inwendig leven, zoowel als van den uiterlijken vorm, kent hij spoedig de hoofdtrekken van het karakter van zijn model, en weet die niet alleen vol te houden in het gehaat, in de handen, in de houding van de figuur, maar de geheele schilderij door, tot in den toon en in de behandeling.

»Een paar kontrasterende karakters zullen als voorbeeld dit duidelijker ophelderen.

»Denkt u voor het eene schilderij een krijgsman vol moed en kracht, en voor het andere eene jeugdige schoone, met zedige bevalligheid. De aard van elk model zal wel reeds grootendeels het karakteriserend onderscheid aan de hand geven, maar er blijft, buiten den vormen de uitdrukking van de figuur, nog zóóveel over wat moet medewerken: in het eene zal eene breede pikante, in het andere eene zachte, heldere verlichting vereischt worden; — in het eene, een warme, krachtige toon, in het andere meer eene blank-zilverachtige; — in het eerste, stoute tegenstelling van lijnen, licht- en schaduw-partijen en kleuren, in het andere, meer zacht-afwisselende, vloeiende buigingen der lijnen, vlakke en lieffelijke tegenstelling van licht en schaduw en teedere fijne kleuren; — in het eene, eene breede, stoute, in het andere, eene bevallige en delicate behandeling.

»En zóó is hem elke verschillende persoon een ander thema, en zal hij dus van ieder eene gansch andere schilderij maken, geheel in den aard van het voor te stellen individu. Statigheid, bevalligheid, goeddaardigheid, weelde, eenvoud, rijkdom, ernst, vlugheid, bedaardheid, vrolijkheid, verstand, ja, hoe vele karakters méér, die allen een geheel ander begrip van compositie vorderen. Hij zal zijn model de karakteriserende eigenschappen niet onthouden, of andere eigenheden toevoegen dan hem toebehooren. Hij zal den eerwaardigen grijze zijn bleek gelaat niet kleuren, noch hem zijne plooiën en trekken weigeren, of zijn' ernst verwisselen met ongewone vrolijkheid, zoo als de flattende Schilder dit zoude doen; hij zal evenmin blijven hangen aan elke onbeduidende kleinigheid, en de minste rimpel en vouw met eene zorg, alsof die van het hoogste gewigt waren, tot overdrievens toe, namaken, evenals de trouwe copist:

hij zal hem van zijne schoonste, dat is waardigste, zijde opvatten, en hem niets onthouden dan het toevallige en onbeduidende, wat aan de uitdrukking van zijne eerwaardigheid zou kunnen schaden, — hem niets toevoegen, dan wat noodig is, om te gemoet te komen aan het gebrekkige der middelen, aan het onbewegelijke en blijvende, teneinde het portret geen indruk geve beneden het origineel. En geloof vrij, dat het geene gemakkelijke taak is, een portret te maken, wat aan vrienden bevalt en vijanden niet geflatteerd vinden, een portret te maken, dat gelijkt, en tevens aan alle vereischten der Kunst voldoet, — het op te voeren tot een Kunstwerk.”

Met de mededeeling van het schoone slot dezer zeer verdienstelijke Rede, zullen wij ook ons Artikel besluiten, onder dankbetuiging aan den Heer Stooft, voor de liberaliteit, waarmee hij dezen letterarbeid, tot *bevordering van nuttige kennis*, ten beste heeft gegeven ook van het algemeen. Daar zullen alle echte vrienden van de Kunst, en die hare waarde voor Wetenschap en Industrie, haren invloed op de Beschaving innig beseffen, hem regt erkentlijk voor zijn. Moge, bij zijn voornemen, om weldra eene buitoeulandsche reis te gaan ondernemen, in het belang zijner Kunst, hem een goede Genius steeds ter zijde blijven, opdat hij tot ons terugkeere, gelijk wij hem steeds kenden, en dan nu ook, tijdelijk, uit ons midden zien heengaan, namelijk, als een degelijk Kunstenaar, strevende naar niets anders dan naar het hoogste Ideaal, de absolute Schoonheid: GOD.

Ziehier nu dat slot: » Niet als het kunstig insect, brengt dus de Kunstenaar voort; zijne kunst is niet die van het instinct, buiten den wakkeren, zelfbewusten geest. Schoone werken, kunstwerken, voor de toekomst bestemd, kunnen niet voortgebracht worden, zonder grondige studie van de geestlijke en stoflijke wereld. Is dit reeds, zoo als wij hebben opgemerkt, in de voorstelling van een enkel portret, een noodzakelijk vereischte, hoeveel te meer voor den historie-schilder, die zijne denkbeelden put uit de volheid des geestlijken en natuurlijken levens. Om het gansch te omvatten, om geheel daarvan doordrongen te worden, moet hij zich daarin verdiepen en het tot het zijne maken. Daardoor, dat hij zich in die elementen verdiept, ontwikkelt het zaad zijner inwendige wereld, zijner verbeelding, tot bloemen en vruchten. Velen mogen beweren, dat de Wetenschap de verbeelding

bindt en verstikt; de geschiedenis echter bewijst ten volle, dat zelfs de weelderigste geniën haar nooit konden voorbijgaan. Zoo zij onwillekeurig zonder hulp der Studie hebben aangevaugen, zij mogen naïve composities hebben daargesteld, maar hunne werken konden nimmer den toets van het onderzoek doorstaan, en, aan hunne eigene krachten overgelaten, waren zij weldra verpligt, te staken. Maar door grondige Studie ontwikkeld en verrijkt, vonden zij steeds nieuwe bouwstof voor hunne verbeelding, en waren in staat, den wedstrijd ten einde toe vol te houden, en zich veelal de overwinning te verzekeren. In alle takken van Kunst vinden wij de getuigenis bewaarheid, dat onder het nitbreiden van den schat harer Kennis, de genie hare onafankelijkheid handhaaft.

» In de Beeldende Kunst troffen wij, boven zoovele anderen, Leonard da Vinci en Michel Angelo aan, die, in weêrwil zij hun gansche leven *dóór gestudeerd* hebben, onsterflijke werken hebben nagelaten; Leonard was niet alleen beoefenaar der Wetenschap, maar hij stond aan het hoofd van deze, en vele takken van natuurkundige en wijsgeerige wetenschappen zijn door hem bevorderd, en met belangrijke ontdekkingen verrijkt.

» In de Dichtkunst: Dante, Shakespeare, Milton, Göthe en vele anderen, die de geheele Kennis van hunnen tijd bezaten, en, in weêrwil van dien rijken last, nog middel vonden, de heerlijkste schepping daar te stellen.

» In de Muziek: Weber, Mozart, Beethoven, Rossini, voorzeker óók bij uitnemendheid vruchtbare geniën, kenden grondig de geheimen der Wetenschap, en deze, verre van hunne verbeelding uit te dooven, hunne vlugt te breiden, hunne geestdrift te verlammen, ondersteunden hen, ja, maakte hen vrijer en magtiger, vermits zij talrijker en naauwkeuriger middelen ter beschikking hadden.

» De Kunst moet de afspiegeling der geestlijke waarheid door de stoflijke waarheid zijn. Alleen eene aanhoudende algemeene Studie kan dus den Kunstenaar in staat stellen, om aan zijne werken eene waarde te geven, waardoor zij algemeen sympathie verwekken.

» Onze oud-Hollandsche School zou voorzeker nog hooger vlugt genomen hebben, wanneer de beschaving door zedelijkheid en wetenschap meer algemeen ware doorgedrongen. Vele groote geniën, in den kring van den kleinen burger geboren en opgevoed, konden zich moeijelijk verheffen tot eene sfeer, die boven hun bereik lag; en, in stede dus van naar de hoogste idealen van den menschlijken geest te streven, gaven zij slechts die

uit den kring hunner omgeving, maar deden dit met zulk eene waarheid, dat zij nog heden ten dage wereldberoemd zijn en medewerken, om ons als Natio in de rij der grootste volken te doen rangschikken. Was niet de Schilderkunst mede eene onzer voornaamste krachten, waar door wij de aandacht der wereld op ons gevestigd hebben?

» Alles moet derhalve samenwerken tot wederzijdsche ontwikkeling en veredeling.

» Geen verhevene, edele denkbeelden, zonder zedelijke beschaving.

» Geen waarheid van voorstelling, zonder wetenschappelijke kennis.

» Geen zuivere smaak, zonder veredeling der Kunst.

» En ik eindig dus, bij de betuiging van eerbied voor de Deugd en van mijn innig geloof, dat zij de éénige weg is tot onzen waren en eenwigen vrede; van hoogachting voor de Wetenschap, en van de zekere hoop, om door haar eenmaal tot de algemeene Waarheid te geraken, met den wensch: dat wij ook de Schoone Kunsten mogen beminnen, die ons de schoonheden der geestlijke en stoffelijke wereld openbaren en doen genieten, en ons mede nader tot Hem voeren, naar wien haar streven is: de absolute Schoonheid, GOD!"

Utrecht, 18 Maart, 1853.

DR. WAP.

Alphabetische Lijst van de geboorte- en sterfjaren der voornaamste oude Nederlandsche Kunstschilders en Beeldhouwers, door P. C. Wonder *).

Wat de Heer Cock, den 9. October van het verleden jaar, in de *ASTREA* (blz. 273 van den II. Jaargang), als *wellegt* door hem te bewerkstelligen, aankondigde, is thans reeds door hem verrigt, namelijk, hij heeft uitgegeven het Handschrift, hem, onder bovenstaanden titel, door wijlen den zeer verdienstlijken Kunstschilder, Pieter Christoffel Wonder, nagelaten, een klein Werkje, maar dat juist daardoor als zakboekje van wezenlijk nut kan zijn, bij het zien van Schilderijen, waarop het jaarmerk geteekend is, teneinde alzoo dadelijk te kunnen weten, in welken leeftijd ze door den Kunstenaar vervaardigd zijn.

*) Uitgegeven door den Heer A. Cock, te Utrecht, bij J. D. Doorman, 1853.

Terwijl wij de aandacht onzer lezers op deze *» Alphabetische Lijst* vestigen, teekenen wij hier tevens aan, dat den 6. April, 1853, te Utrecht, in het Stads-Venduhuis, plaats heeft eene openbare Verkoop van Schilderijen, Teekeningen, Etsets, Gravuren, Lithographiën, Beeldwerken en verdere Kunstzaken, grootendeels door den Heer Wonder nagelaten, en daarbij vele werken van zijne talentvolle hand, onder anderen, een mansportretje, zijnde dat van zijnen trouwen huisknecht, Laurens van Schaik, een pauceltje, niet meer dan een handpalm groot, doch, voorzeker, een volledig bewijs van des Schilders meesterkracht in het voeren van 't penseel.

BAZAR VAN DEN HEER BOER, TE 'S GRAVENHAGE.

» Waarlijk, zulk eene inrigting hadden wij hier te lande niet vermoed; zij wordt in de grootste steden van Europa gemist!" Zoo liet zich menige vreemdeling hooren, die dezen Bazar, vol kunst en smaak, in Neêrlands Hofstad bezocht, en, in de daad, men sprak

de waarheid: nergens vindt men, in eene reeks van zulke luchtige zalen, zoo velerlei voorwerpen ten toon gespreid, waartoe de kunstvlijt, vindingakracht en keurige smaak van alle wereldstreken op schatting zijn gesteld. De grooten der aarde kunnen hier de fijnste lakwerken, schitterende

candelabres, alle meubelen, tot opsiering en tot gerieflijkheid des levens, vinden; de man van smaak duizenderlei kleine voorwerpen, waarvan de optelling een ganschen Catalogus vullen zou; de kunstenaar, wapenrustingen, kostumen, cariatiden, bustes; de verzamelaar van zeldzaamheden eene gading, die zelfs de best-voorzien e beurs op zware proef zou stellen; de liefhebber van Chinese en Japansche waren, méér dan hij er ter Londensche Tentoonstelling van zou hebben gevonden, en tot de Dublinsche en Amerikaansche wordt ook Nederlands hulp vereischt. Maar niet alleen de door de fortuin mild bevoorregte, ook de minder gegoede kan hier in menigo behoefte voorzien, menige kleinigheid naar hartelust vinden; immers, hoe de vernuftige aanlegger van deze verzameling aan Schevenings fraaijen weg zijne Inrigting ook hebbe uitgebreid en nogmaals uitgebreid, de grondgedachte is bij hem altijd gebleven die van een **Bazar**, en wat dat beteekent, behoeven we wel niet te zeggen; buitendien, wij zouden het hier ook niet kunnen; want, waar te beginnen, waar te eindigen, om een geheel als dit slechts te schetsen, een echt Museum, een Kabinet van rariteiten, van curiositeiten, wáár men de oogen ook henenwendt, en eene Vorstlijke Zetelstad volkomen waardig!

Wij spraken zoo even van uitbreiding: telken jare bereidt de Heer Boer zijne talrijke bezoekers eene nieuwe verrassing, en weet hij de ruimte, waarover hij te beschikken heeft, met uitstekend, maar onmerkbaar, en juist daardoor te treffender overleg, nuttig aan te wenden. Dit jaar heeft hij zich, waarlijk, in die vinding overtroffen, daar hij alléén gedaan heeft, wat naauwelijks het werk van eene maatschappij zou schijnen. Allen, die zijnen Bazar bezocht hebben, herinneren zich, zeker, de prachtige Galerij, waar, op de bekoorlijkste wijs, Venetiaansche spiegels in schitterend lijstwerk prijken

naast Beeldhouw- en Penseelkunst op glas, lustres, pendules, bronzen, Gobelins, benevens al het ivoor- en verlakt meubelwerk, en die porseleinen serviezen, eindeloos in getal en in vormen, maar toch zonder de minste gedwongenheid of overlading aan het oog des beschouwers zich voordoeude; nu, die Galerij heeft thans een waarlijk betooverend perspectief gekregen: een winter-tuin, met springende fonteinen uit bronzen kommen, een uitnemend kunstwerk van den Heer Schutz, te Zeijst, en met Oostersche palmen en vele andere uitheemsche gewassen, rijk van groen in breedgespreide takken. Die boomen en vreemde planten zijn ontleend aan de beroemde kassen van wijlen Koning Willem II., en het streelt den bezoeker, dat hij hier althans dit gedeelte terugvindt van de Kunst- en Natuurschatten, door dien doorleuchtigen Verzamelaar echt-koninklijk bijeengebracht.

Dat fraaije perspectief is in eene soort van kristal-paleis, in Gothischen stijl, bevat en doet den ontwerper en uitvoerder alle eer aan. De indruk, dien men alsdaar verkrijgt, is als die der schitterende paleizen uit de *Duizend-en-één Nacht*, doch te aangename, als men vaak daar buiten, niet den helderen Arabischen hemel, maar de nevelen van Nederland vindt. Geen wonder, dat zulk een lustoord in hooge mate de aandacht tot zich trekt, daar men het zelfs veilig bezoeken kan, wanneer de fraaije natuurtooneelen in en rond den Haag kleur en geur, in na- en voorjaar, of reeds verloren, of nog niet terug bekomen hebben. Ingezeten en vreemdelingen beijveren zich om strijd, derwaarts te gaan, en ook verscheiden onzer Vorstlijke personaadjen hebben de Inrigting van den Heer Boer met hunne hooge tegenwoordigheid vereerd. Zij blijve een vereenigingspunt van Kunst en Smaak, een sieraad van den Haag, waaraan zij, in elk getijde, eigenaardige bekoorlijkheid bijzette, en derwaarts ze ook den buitenlander helpe heenlokken.

MUZIEK.

IN NEDERLAND UITGEGEVEN MUZIKWERKEN MEER BEPAALD VAN NATIONALE MEESTERS.

— UITGAVE VAN W. C. DE VLETER, TE ROTTERDAM; 1852 *) . —

III.

J. F. DUPONT.

Quartett für Pianoforte, Viola und Violoncelle. Op. 6. — Polonaise brillante pour Piano. Op. 9. — Ballade et Scherzo. Op. 10.

Wij vatten in dezen nieuwen Jaargang den draad onzer beschouwingen van dit gedeelte der Kunst weder op, met eenige voortbrengselen van een belangrijk talent, en kiezen daartoe het eerst een groot en tevens fraai werk van den Landgenoot, dien wij zoo gaarne in ons midden behouden hadden, maar die, helaas! naar den vreemde is teruggekeerd, om dáár te zoeken, wat hij hier niet vond. Hoogst moeilijk is het echter, van een dusdanig *instrumentaal werk* enkel met woorden eene enigzins voldoende schets te geven; wij zullen evenwel trachten, die zoo min mogelijk dor, zooveel mogelijk voor het doel passend te leveren.

De eerste afdeling van het Quartet is een *Allegro con brio* $\frac{3}{4}$, *D. dur*. De strijkinstrumenten treden heteerst op met een zangthema van 4 maten, dat door de Piano in krachtige accoordgrepen wordt beantwoord, en, nadat deze het thema verkort, en op de helft nogmaals verkort, heeft doen hooren, ontwikkelen zich figuren, motiven en melodiën, wier behandeling ons in haar uiterlijk aanzien wel de voorliefde van den Componist voor de Mendelssohnsche wijze van schildering doet bemerken, maar zonder dat echter daardoor onder het hooren bepaalde herinneringen bij ons worden gewekt. Dan volgt een *Adagio* $\frac{3}{4}$, *H. dur*. Terwijl de strijkinstrumenten voortdurend hunne lieflijke melodiën doen hooren, elkander daarin afwisselende, of die zangen harmonisch te zamen doorvoerende, heeft de Pianopartij in den aanvang (hoewel slechts begeleiddende) een regt behagelijk karakter; later werkt zij allerschilderachtigst, gedurende ruim 3 bladzijden, 32^e. figuren van *p.* tot *ff.* volhondende, terwijl

aan het slot zangen en accoorden, melodisch en harmonisch in elkander vloeiende, eene zeer bevredigende oplossing aan deze ingewikkelde afdeling geven. Met de keuze van het thema des 3. Nommers (*Scherzo*) heeft de Schrijver, naar ons inzien, een ongelukkigen greep gedaan: hij heeft, namelijk, bij het schrijven daarvan, zoo zeer onder den invloed van Beethoven's heerlijke toonscheppingen op dit terrein verkeerd, dat, evenzeer als de eerste 3 maten en hare herhalingen ons herinneren aan den aanvang van het *Scherzo* in een der prachtigste Symfonien van dien Meester *), de maten 61—64, 77—80 enz. zulks nog méér doen aan fragmenten uit het derde gedeelte zijner *Symfonie pastorale*. Dat dit gedeelte overigens schoon bewerkt is, het karakter getrouw blijft, en wat dies meer zij, zal wel niemand betwijfelen, die het *savoir-faire* en het degelijk talent van den schrijver kent; nog méér, het is *con amore* bewerkt, daar het niet slechts den eenvoudigen vorm van een *Scherzo* met *Trio* heeft, maar geheel doorgewerkt is, zoodat het *Trio* eerst in *D. dur*, en later (nadat zich het *Scherzo* weder heeft laten hooren) in *H. dur* voorkomt, waarna het *Scherzo* het geheel besluit. Het *Finale* (*Allegro agitato D. dur*), gedurende 24 maten *unisono* door de strijkinstrumenten begonnen, is zoo vol levenslust en opwekking, dat men gedurende de uitvoering daarvan zich als gesterkt voelt, om al de bezwaren des levens onder de oogen te zien, en te kampen tot dat men ze overwonnen heeft, of het einde van den strijd

*) Zie Astron's II. Jaargang, blz. 352.

*) Met dit onderscheid, dat zij dáár in eene andere *Dur*-toonorde, hier in *H. moll* voorkomt.

bereikt. Moge dit gedeelte onzer beschouwing ook eenigzins hoogdravend klinken, wij geven het, zoo als we het gevoelden, vooral om naar eisch de aandacht te vestigen op eene Compositie, die de zeldzame verdienste bezit, van in de eeuw der *Wellschmerz* zoo frisch en fiksche te zijn, zonder evenwel ter beriking daarvan toevlucht te nemen tot zulke omslagtige middelen, als thans meestal aan de orde zijn. En aan poëzij ontbreekt het in dit Nummer toch ook niet. De schaduwzijden zijn door den Schrijver niet bedekt: hij doet ons den strijd wel aanschouwen, die de overwinning moet voorafgaan, maar van wecklagen is geen sprake. Wij houden 't voor het best-gelukte gedeelte van het geheel, dat overigens waardig zijne plaats mag inruimen onder *deze* soort van Werken, die op het tegenwoordige standpunt der kunstbeoefening of niet anders dan belangrijk, of volstrekt onbetekenend voor hare bevordering kunnen zijn. Nog ééne opmerking slechts: de eerste afdeeling heeft 15, de tweede 8, de derde 14, de vierde 20 bladzijden Piano-partituur, alzoo te zamen 57, vooral in het Scherzo, digt gedrukte bladzijden; is dat niet: *«des Guten etwas zu Viel gethan?»*

De beide andere hierboven aangeduide Werken zijn natuurlijk kleiner van vorm: Op. 9 is vijf bladz., Op. 10, zeven bladz. groot. Ofschoon evenzeer producten van Kunst, legt men evenwel een anderen maatstaf aan hunne beoordeeling: immers, het schoone dezer stukken is niet datgene, wat een Werk als het eerstvermelde gunstig zou doen

uitkomen, dewijl men *dáár*van eene meer grootsche opvatting verlangt: hier echter zijn wij reeds hoogst voldaan met wat de Componist in zijne *Polonaise* geleverd heeft. Die vorm toch is zoo dikwijls gebezigd, om daarin hoogst oppervlakkige gedachten te kleeden; en, waar men getracht heeft, iets nieuws te leveren, daar bestond zulks maar al te dikwijls in eene vereeniging van figuren en passages, die toch niet veel innerlijke waarde bezaten; zoodat wij met genoegen vermelden, dat hier wezenlijk gedachten ten grondslag gelegd zijn, en wel in hoogst-bevallige vormen gekleed. De grondtoon is *G. moll*, *All. con fuoco*; tweede afdeeling *Es dur*; derde of Trio-afdeeling *As dur*, en Da Capo der beide eerste afdeelingen.

Ofschoon de *Ballade* en *Scherzo* Werken zijn, die evenzeer hun karakter eer aandoen, dient toch de volgende aanmerking ter zake. Naar mate van de oefening, die aan de behoorlijke voordragt der *Ballade* (*Allegretto B. dur 3/4*) besteed dient te worden, belooft zij ook den speler meer, dan het *Scherzo* te dien opzichte doet; want het laatste (*G. moll*) is in $\frac{2}{4}$ *Presto* geschreven, gelijk dit in de nieuwere Symfonien meermalen het geval is, en in 't geheel zoodanig behandeld, dat het in allen gevalle een speler vereischt, die volkomen in dezen stijl te huis is.

Terwijl wij ons-zelfen gelukwenschen wegens de vereerende vermeldingen, welke wij ten aanzien dezer Collectie van Nationale Kunstenaars tot dusverre in opregtheid doen konden, bevelen wij het deze Schrijvers aan, om onze Bibliotheken bij voortduring te blijven versieren met Werken, die van hun echt gevoel voor Kunst, en van hunnen ijver voor hare bevordering steeds krachtig getuigen.

NECROLOGIE.

HARTOG SOMERHAUSEN.

Den 5. Maart, 1853, is te Brussel overleden Hartog Somerhausen, Doctor in de Wijsbegeerte, beroemd Oriëntalist, en ook in vele andere vakken van wetenschap met lof bekend wegens degelijkheid van onderzoek, geestige wijze van behandeling en bijzonderen ijver. Hij mogt den ouderdom van 71 jaren bereiken, en bleef tot zijnen dood dezelfde

werkzame man, dezelfde liefderijke, trouwe vriend jegens allen, die met hem in betrekking stonden, en het getal hunner was in verschillende landen zeer groot.

Geboren den 22. October, 1781, te Niederwehren, in Beieren, kwam hij op jongelingsjaren in Nederland, en legde zich daar bijzonder op de Hebreuschsche, Nederduitsche en

verwante Taal- en Letterkunde, toe. Hij blonk hierin, gelijk mede in andere oefeningen, zeer uit. Zijne eerste Hebreeuwsche spraakunstige geschriften dagteekenen van het jaar 1807—1809. Hij was ook een van de bevorderaars der Bijbelvertaling voor de Israëlieten, die door de inlijving in het Fransche Keizerrijk gestaakt werd. Door mannen als Fulek en Meijer opgemerkt en gewaardeerd, zette hij zich, door hunnen invloed gesteund, in 1817, te Brussel neder, alwaar hij tot zijnen dood gevestigd bleef, en met veel vrucht arbeide op het gebied van Nederduitsche en Vlaamsche Taal-, Letter- en Geschiedkunde. Een der ijverigste Leden van het bekend Genootschap *Concordia*, te Brussel, las hij daarin menige doorwrochte Verhandeling, in de Werken van dat Genootschap opgenomen, als over het meerdere voordeel, om belangrijke Nederduitsche Werken in vreemde talen over te brengen, dan wel belangrijke vreemde in het Nederduitsch; — over de Tijdsrekenkunde, enz. Zijne Verhandeling over de *Stenographie* mogt den palm wegdragen. Zijne *Beschrijving van Brussel*, zijne *Geschiedenis van België*, zijne *Vlaamsche Spraakkunst*, en een in het Fransch geschreven *Overzicht van de Werken van Kotschue*, zijn reeds zoovele blijken van een onvermoeiden geest.

Men voegde daarbij zijne statistieke tabellen over het Onderwijs in Nederland, die hem echter, door bekrompenheid van opvatting, eenigzins euvel geduid werden; zijne eigenaardige methode, om de Tijdsrekenkunde door de twee handpalmen te verzinneelijken, zijne statistieke tafels over Amerika, en velerlei anderen arbeid.

Doch vooral als Hebreeuwsche Taalkenner en Dichter was hij groot. Ieder, die geen vreemdeling in de gewijde Taal- en Letterkunde is, weet dit, en gevoelt alzoo geheel den omvang van zijn verlies. Hij speelde met het woord: doch dit was nog maar het werktuiglijke: diep was hij in zin en wezen van het Hebreeuwsch doorgedrongen. Men heeft slechts te wijzen op zijne Hebreeuwsche Taalwerken, op zijne Hebreeuwsche *Epigrammata*, op zijne bewerking van de zoogenaamde *Hagada*, en zoovele zijrijke opgaven van den overledene. Aan die werkzaamheden was naauw verbonden zijne kennis van de Geschiedenis der Israëlieten in vroegeren en lateren tijd, van hunne liturgien, legenden, en wat niet al meer, waartoe hij, letterlijk tot aan zijn verscheiden, onschatbare bijdragen leverde,

in het Hoogduitsch (*Sulamith*, *Ier. Annalen*, enz.), in het Fransch (*Archives Israélites*, *Univers Israélite*, enz.), in het Engelsch (*Serviet Chronicle*, in den Amerikaanschen *Occident*, enz.), in het Nederduitsch (Tijdschrift en Jaarboekje van de Maatschappij tot Nut der Israëlieten, welke Maatschappij zich beijverde, hem tot haar Medelid te benoemen); voorts in het Hebreeuwsch in onderscheiden Tijdschriften. Met gulheid, onpartijdigheid en altijd geestige wendingen, legde hij daarin de vruchten neder van zijn onderzoek, van zijne humaan-verdraagzame opvatting, van zijne veeljarige herinneringen over tijden en personen. Menige bijzonderheid, menig belangrijk Leven ontrok hij aldus der vergetelijkheid, en in den kring zijner Nederlandsche vrienden, Israëlitische geloofsgenooten en anderen, bleef hij steeds voortleven. Tijdens zijn verblijf te Amsterdam, in 1809, trad hij met eene doorwrochte rede over Mozes Mendelssohn, in de Maatschappij tot Nut en Beschaving, op, waar Bilderlijk, Kinker en Van Hall elkaar ontmoetten. De laatste dagen zijns levens vonden hem nog werkzaam aan eene bearbeiding op groote schaal, in het Hoogduitsch, van de Geschiedenis der Israëlieten in België, waarvan hij vroeger fragmenten in het Engelsch had vervaardigd; het is te hopen, dat hij dien arbeid geheel of grotendeels zal hebben voltooid. Schier talloos is de menigte grootere of kleinere opstellen, door hem aan onderscheiden Tijdschriften geleverd. Van vele geleerde Maatschappijen en Inrigtingen was Somerhausen Medelid, zooals van de Koninklijke Akademie te Metz, van het Utrechtsche Genootschap van Wetenschappen, enz. Van het bovengemelde Genootschap te Amsterdam, tot Nut en Beschaving, was hij een der Stichters, en nog voor weinige jaren mogt hij daarin, bij zijn laatste bezoek van Nederland, eene sprekkbeurt vervallen, welke men zich steeds met genoegen herinnert.

Zijn dood is ieder, die hem persoonlijk of uit zijne geschriften kende, een zwaar verlies. Hij laat een Zoon na, dien hij met bijzonderen lof de regtsgeleerde studien te Brussel zag voleinden, en die dat verlies, ondanks de hooge jaren zijns vaders, het diepst gevoelen zal, doch ook in de algemeene deelneming van in- en buiten 's lands, de bewijzen te over zal vinden, hoezeer die Vader werd hooggeschat, zoo om zijne uitstekende gaven, als wegens zijn voorkomend, rechtschapen karakter. Bij velen zal zijn aandenken alzoo voortdurend in zegening blijven.

DE WEDUWE A. B. VAN MEERTEN, GEBOREN SCHILPEROORT

HERDACHT DOOR J. HERMAN DE RIDDER, PREDIKANT TE GOUDA ¹⁾.

Een vrouw, die den Heere vreest,
die zal geprezen worden.
zucht.

Toen, op den 10. Februarij, 1853, de vijfen-zeventigjarige Weduvrouw, wier naam wij hierboven met eerbied ter neder schreven, zes dagen na haar kalmen dood, in allen eenvoud, begraven werd, ving de Predikant Broedleet zijne toespraak bij hare groeve met deze woorden aan: »de kroone is Gouda van het hoofd gevallen!» — en, inderdaad, groot was het verlies eener zoo uitstekende vrouw, zelfs voor geheel het Vaderland. Dat wilde een oprechte tolk van den algemeenen rouw, de Eerwaarde Herman de Ridder, sprekend doen uitkomen, en van daar een klein, maar veel omvattend boekske, welks inhoud aan een warm en edel gemoed is ontvloeid, geen lofrede, maar een offer van eerbiedige hulde aan eene ware *Discipelin des Heeren*, die bijkans een halfeeuw-getijde (sedert 1811) vervulde met den arbeid harer tot alle nut steeds vaardige pen, waarvan talrijke Werken, ²⁾ aan Godsdienst, aan Onderwijs, aan Opvoeding, aan Wetenschap, met één woord, aan het Goede en aan het Schoone, zonder eenige uitzondering, gewijd, als zoovele edele vruchten van een kostbaren boom, de duurzaamste bewijzen geleverd hebben.

Het doel van den Eerw. Heer de Ridder was echter niet, om Mevrouw Van Meerten als Onderwijzeresse, als vrouw van Wetenschap, en, zoo dus ook, als Schrijfster te schetsen; voor hem is zij de echte Christin, »wier Godsdienst bestond in God te binnemen, en wier Christendom niet anders was, dan Christus lief te hebben. Die liefde was, om zoo te zeggen, de schering en inslag van haar Opvoedingsstelsel.»

»Gelijk bekend is (zegt de geachte Predikant) heeft, naast de rij harer schriften, een veeljarige bloeiende Kostschool haar den eretitel van *Nederlands Kinder-*

riendin doen verwerven. De beoordeeling, in hoeverre zij minder of meer gelukkig slaagde in het grondig onderwijs van kost- en dagscholiersters, moet ik, als onbevoegde, aan anderen overlaten.

»In het algemeen houd ik de Kostschool voor een noodzakelijk kwaad. Het is de natuurlijke, eervolle taak van eigen vader en eigen moeder, om, als Gods medewerkers, hun kroost te leiden en te vormen. Alleen buitengewone omstandigheden kunnen, naar mijne bescheiden meening, uitzondering op dien regel toelaten. Die zich nu geroepen acht, als bestuurders van een kostschool, de plaats van ouders te vervangen, heeft een zware taak te verantwoorden. Voor dit werk zijn velen geroepen, maar weinig uitverkoren. De kostschoolhouders heeft wel zeker op te voeden, den geheelen mensch te voeden en te sterken. Enkele malen slechts ontmoette ik, in de dagen, toen haar Pensioonaat in volle kracht was, de afgestorvene in het midden harer kweekelingen. Ik heb ze somwijlen met deze gezien, in haren dood-eenvoudigen buitentuin. Dan botaniseerde zij: — ziedaar een harer eigene, meest-geliefkoosde uitdrukkingen. Of zij op de hoogte der kruidkundige wetenschap stond? zeker niet. Maar de Heer was ook geen kruidkundige, en blijft toch voor elken opvoeder een model van vruchtbare natuurbeschouwing. Regen en zonschijn, musch en grashalm waren voor den Christus openbaringen Gods, Wiens onzienlijke dingen, beide Zijne eeuwige kracht en goddelijkheid, uit de sehpeselen worden verstaan en doorzien. De Christelijke Discipelin leidde hare kweekelingen niet in schatkamers van een diepzinnig, maar liet ze evenmin berusten in de oppervlakkigheid van een vlugtig onderzoek. Ik heb haar, bloemenliefhester tot in het overdevene, menig bloempje zien ontleden, om in kelk en kroon, in meeldraad en stamper, zoomen te leeren bewonderen van het prachtig natuurskleed, waarin zich de Schepper hult. Haar hart, door den

¹⁾ Schoonhoven; S. E. van Nooten; 1853.

²⁾ Eene volledige Lijst dier Werken wordt ons door eeno herriende hand welwillend gereed gemaakt.

geest van Christus geheilgd, verlustigde zich in de beschouwing van het eenvoudig natuur-gewrocht, en de kinderen leerden gaarne en veel van zulk een wijze christelijke vriendin. Ja, waarlijk, zij was de vriendin harer leerlingen. Eenmaal zag ik ze met deze een zondagavond slijten, die wel jaren geleden is, maar mij toch nog heugt, als de dag van gisteren. Welk een ongedwongen toon heerschte aan hare tafel! Allo meisjes — er waren onder hen van hoogstaanzienlijken en van deftigen burgerstand — zag ik bezig, ijverig bezig. »Ziet ge wel, Prediker, hoe ik den Sabbath schend,» zei de gulle, brave vrouw tegen mij, die nog maar ettelijke maanden in de heilige bediening was geplaatst. »Maar,» ging zij-zelve voort: »wat is beter, op den Sabbathdag wél te doen, dan kwaad te doen?» En zij deed dubbel wél. Alle die dametjes breidden grove sajetten kousen voor — de armen! Dat was goed gezien. Zulke werkzaamheid woog het geven van lessen en vermaningen over weldadigheid en den aankele van die, honderdvoudig op. Ik heb de Schoolhouters later nog dikwijls den avond hooren sluiten met eenvoudige lezing en hartelijk gebed, en door wat ik van haar vernam, vooral door wat ik haar zag doen, kreeg ik den indruk van eene, die Pestalozzi bestudeerd had, neen, bij dien éénigen Meester was ter sehle geweest, die de Zijnen ontwikkelde, vormde, opvoedde!

»Zij had voor zeer jonge kinderen iets buitengemeen aantrekkelijks. De meest eenkennigen naderden tot haar, en legden aan haren schoot de moeijelijk te overwinnen schuchterheid af. Moest zij zich, door lichamelijke zwakte, meer en meer aan de school onttrekken, toch verzuimde zij, ook bij ziekelijken toestand, niet, op den eersten en laatsten wekelijkschen namiddag tot de kinderen te gaan. De oudste en jongste scholierster hing dan aan hare lippen en bittere teleurstelling wekte het bij allen, als Mevrouw Van Meerten niet, voor en met haar dankend, de schoolweek sluiten kon.

»t Spreekt wel van zelf, dat zulk een opvoedster in latere jaren van hare kweekelingen niet vervreemde. Een band van christelijke gemeenschap had zij weten te knoopen, en die wordt niet gemakkelijk los gemaakt. In bijkans al de gewesten van ons vaderland — ik ben er van verzekerd — zult gij vinden moeders, die het, nu zij-zelven den schoonsten en moeijelijksten pligt hebben te vervullen, nog zegenen, dat zij Mevrouw Van Meerten als leidsvrouw en gids op den levensweg bezeten hebben. Zij leefde voort in het aandenken harer vroegere leer-

lingen. Ik zou velen kunnen noemen, die, verlegen om raad, zich nog bij voorkeur tot de afgestorvene wendden. Dat was ook voor haar een zalig levensgenot. Op haren laatsten verjaardag, den 3. Januarij, waren meer dan vijftig door haar ontvangen brieven zoovele getuigenschappen van de voortdurende gehechtheid der kweekelingen aan eene vrouw, die misschien nu reeds de gedeeltelijke vervulling ziet van een harer schoonste beden: *Och, dat mijne leerlingen eens mijne kroone, mijne blijdschap zijn mogen!*

Na alzoo, in vlugge trekken, de Opvoedster en Leermeesteresse geschetst te hebben, karakterizeert hij de waardige ontslapene op de haan der werkdadige Christenliefde, in dezer voege, niet minder juist.

»Als ik in mijne verbeelding de afgestorvene volg op hare schreden, dan staat zij voor mijnen geest, als het beeld eener ware Discipelin des Heeren, wier streven het was, om de voetstappen te drukken van Hem, die ons een voorbeeld nagelaten heeft.

»Hare zuivere en onbevleete godsdienst voor God en den Vader was deze: wednwen en weezen te bezoeken in hunne verdrukking. Lang vóórdat het armenbezoek zoo algemeen was, als wij er ons thans in verblijden mogen, onderzocht en doorzocht de afgestorvene de hutten en stulpen des gebreks. Mild, óvermild, gaf zij, immer, ja, soms méér dan zij geven mogt. Zij deed het met een kieschheid, die mij elke uitweiding verbiedt. Er waren milddadigen, die zich op de kunst van weldoen niet verstonden, en haar bij voorkeur als rentmeesteres beschouwden. Het was een schoone en toch niet te schoone lofspraak op de gedragingen eener vrouw, die misschien geen eertitel méér begeerlijk achtte, dan dien van vriendin der armen. Geen wonder, dat de hier gevestigde Vereniging tot Hulpbetoon aan eerlijke en vlijtige Armoede, door haar voornamelijk in het leven geroepen, haar tot medebestuurders had. En, schoon zij den Voorzitterstoel wijselijk aan krachtiger leeftijd inruimde, werd toch in dien kring hare meerderheid zoo juist gevoeld, dat het jaarlijksche Verslag der bemoeijingen van haar bij voorkeur verlangd, de taak van het toespreken der gezamenlijk verzorgden aan haar steeds toevertrouwd werd. In de laatste week van haar leven heeft zij nog van mij een zooveel mogelijk juiste opgave van het tegenwoordig sterke-drankgebruik, bij vergelijking van vroeger hier ter stede, begerd; zij is ook onder de ingezetenen dezer stad de eenige vrouw, die bereid was, om tot de vereniging ter afschaffing van sterken drank toe te treden. Zij

wachte, op mijn verzoek, slechts met hare handteekening tot tijd en wijle, dat andere vrouwen mogten voorondersteld worden, haar voorbeeld te zullen volgen. Zij, die voor alle armen gaarne alles was, hield niet, gelijk velen, hare hand gesloten, omdat zij ze dikwijls voor onwaardigen geopend had, doch trachtte, den behoeftige-zelfen beter te maken. Schrijft het voornamelijk aan die edele zucht toe, dat ook zij hare gedachten »over de kwestie van den dag» aan het papier toevertrouwde. In een voor de pers volledig gereed handschrift, hetwelk zij mij grootendeels voorlas, heeft zij het belang, dat de armen zich-zelfen helpen, aangetoond en, als hulpmiddel in de hand van meer gegoeden, de oprigting van spaarkas en spaarbank aangeprezen.

»Voor wie ook te vergeefs geschreven stond: *het is beter, om te gaan in het klaaghuus, dan in het huis der maaltijden*, zeker, voor haar, *de troosteres der bedroefden*, niet.

»Een enkele treffende proef!

»In het jongst verlopen najaar genoot zij het vurig afgebeden voorregt, van, met kinderen en kindskinderen, ten huize van haren zoon, diens vijf en twintigjarige Evangeliedienst te herdenken. Des avonds verliet één den gezelligen kring: het was de gelukkige moeder en grootmoeder, die, te midden der vreugde, welke haar deel was, naar de veege sponde van een kranken Evangeliedienaar toog, om vertroosting te brengen in het leed.

»Er mag gevonden worden, die, het voorschrift der etikette als wet eerbiedigend, haar van nalatigheid op het punt van visites beschuldigen kon: in hare ziel stond gewigtiger wet geschreven, die bij hare bezoeken rigtsnoer was. Zij verstond het kondeleren, het lijden met een ander volkomen. De uitspraak: *weent met den weenende* was tevens de inspraak van haar gevoelig hart. Bij dat christelijk werk had zij een benijdenswaardigen takt. In het huis der rouwe was zij juist op hare plaats. Met sijne menschenkennis wist hare hand de tederste snaren van het gevoel aan te roeren. En, waar haar voet haar niet dragen kon, daar was een woord, dat uit hare pen vloeide, als olie van menschelijke deernis in de geslagen wonden. Het is waar — want ik wil het beeld der afgestorvene met geen gelende kleuren opierien — dat onze vriendin een van die was, die, uit aangeboren overhelling tot het droefgeestige, zich bij voorkeur door betruande oogen en gewonde harten aangetrokken voelden. Dan dezen karaktertek had zij zóó gezuiverd en veredeld,

dat zij zich niet alleen in eens anders toestand verplaatste, maar daarin bleef voortleven. Voor tal van bewijzen, waarmede ik mijn woord zou kunnen staven, getuige eene nog versche herinnering. Op den 5. Februarij jl. bragt mij het dienstmeisje van Mevrouw Van Meerton een boek. Het waren Ter Haar's pas verschenen *Woorden van troost en besturing in dagen van droefheid en rouw*. Bij de vijfde Leerrede, die over Davids *godvruchtige ondervoering bij den dood van zijn kind* handelde, lag een briefje, door haar geschreven, die het niet had vergeeten, dat voor de tweede maal de sterfslag van een onzer lievelingen verjaarde. Go zoudt de waarde dezer opletendheid verkleinen, wanend, dat de vrouw zóó slechts met meer vertrouwde vrienden handelde. Er zijn velen, die van dergelijk medegevpel de proeven smaakten. Zij was in waarheid over allen, ook over die zo hoogstens van aangezigt kende, met een ontferming aangedaan, innig en welgemeend, ongekansteld en opregt, als getuige harer verwantschap met Hem, die zoo gaarne sprak: *ween niet*, en toch tranen stortte, als Hij anderen bedroef zag.

»De Discipelen des Heeren, die, naar haar vermogen, hongerigen gevoed, dorstigen goddrenkt, naakten gekleed, zieken bezocht heeft, vergat niet, dat de Regter ook eenmaal zeggen en vragen zal: *Ik was in de gevangenis; en gij zijt tot mij gekomen*.

»Dat de afgestorvene eene vriendin der gevangenen mogt heeten, is algemeen bekend; dat zij, met nog eene andere stadgenoot, in ons vaderland de eerste was, die voor dezen arbeid niet schroomde, weten weinigen. En toch, toen Elizabeth Fry, in 1840, het geboortjaar onzer Vrouwenverenigingen, de gevangenis en hier te lande bezocht, was zij verrast, dat Mevrouw Van Meerten, geheel in overeenstemming met hare edelaardige bemoeijingen, reeds acht jaren lang den kerker betreden had. Ongehoofelijk is het bijkans, hoeveel moed en zelfverloochening onze vriendin bij het aanvaarden en voortzetten dier taak van noode had. Indien ik echter hare stille verdiensten op dit gebied verkondigde, dan zou het mij zijn, alsof uit hooger gewest een bestraffende vinger tegen mij opgeheven wierd. Ik mag niet handelen tegen den verklaarden wensch der gezaligde, die, totdat haar lichamelijke toestand dit niet langer guloogde, het voor vele kraachten te zware kerker-bezoek zoo gelukkig kon volbrengen, omdat zij, naar Paulus' woord, de gevangenen gedacht, alsof zij medegevangene was."

Aan al deze schoone hoedanigheden van hoofd en hart,

aan eene zoo noeste bedrijvigheid werd een ruime werkring en een lange levensdraad geschonken, en men kan, naar waarheid, van haar getuigen: zij heeft gewerkt zoo lang het dag was. De lasten des ouderdoms zijn wel door haar gevoeld, maar met christlijken heldenmoed gedragen, en, schoon de dood langer toefde, dan zij soms wel verlangde, zoo berustte zij, door het geloof, in alles, wat haar van Boven nuttigs werd toebeehikt; en toch werd zij, eindelijk, nog boven bidden en wenschen ver rast. Immers, zegt de Heer Herman de Ridder, »ééne week slechts, nadat zij mij gezegd had: ik hoop nog een boekje te schrijven, in den smaak van mijn »Maria,» doch meer uitsluitend over zieken en ziekenkamers, was zij reeds dáár heengegaan, waar niemand meer zegt: *ik ben ziek!* Vier dagen slechts was zij krank. Zonder pijn of smart naderde de dood langzaam en onmerkbaar. Zij heeft den bode des nieuwen levens, — kon de Dood voor haar iets anders wezen? — rustig mogen verbieden. Een woord van dank aan haren Vriend bij uitnemendheid, voor wat hij aan hare ziele gedaan had, en een woord van blijde verrukking over »het huis des Vaders, waarin vele woningen zijn», ging aan de laatste koortsverheffing, die den geregelde gang harer denkbeelden belemmerde, voorn. »Toen viel zij in een diepen slaap;

zachter werd die slaap...; zachter... zachter....; de vijf en zeventigjarige Discipelin des Heeren sliep, — maar de Heer kwam, om haar uit den slaap op te wekken!

»Zoo was de bitterheid des doods, waartegen zij wel eens huiverend opzag, van haar geweken, en ging zij, zonder strijd, op den 14. Februarij, 1853, de eeuwige ruste in!»

Wij stemmen den geëerden Schrijver van deze korte Karakterschets volgaarne bij, wanneer hij op het grafgesteente, dat het stoflijk overschot van Mevrouw van Meerten-Schilperoort dekt, gaarne het Bijbelwoord gebeiteld zag: »*Gij gingt in ouderdom ten grave, gelijk de korenkoop te zijner tijd opgevoerd wordt.*»

»Beweend door gevangenen, die zij toesprak; door treurende, die zij vertroostte; door armen, die zij te hulpe kwam; door kinderen, die zij vormde, wordt zij nagelooft met blijde hope; en het nageslacht zal nog getuigen, dat zij hare pen, veertig jaren lang, tot niets anders heeft geleend, dan tot bevordering van echt-christelijk leven. Maar, als eenmaal de boeken, die haren naam dragen, vergeten zijn, dan blijft nog het Boek des Levens over, waarin haar Naam moge gevonden worden, met dit schoone bijchrift, als kenmerk van haren wandel:

»*Zij was Discipelin des Heeren!*»

ROMANTIEK.

DE WAPENSMID EN ZIJN ZOON, DOOR H. J. C. VAN NOUHUYS.

— TWEE DEELEN; AMSTERDAM; BIJ C. L. VAN LANGENHUYSEN; 1853. —

De Wapensmid en zijn Zoon is een roman naar eene oude legende vervaardigd, in het formaat der romans van Conscience en met platen van Dujardin, denzelfden teekenaar, die zoo aangenaam en lief de Werken des Belgischen Schrijvers heeft geïllustreerd. Deze roman van den mederedacteur des »Nederlandschen Volksalmanaks voor Roomsche-Catholijken» is een tendenschrift, en hoe kan dat anders? Volgens des Schrijvers Voorrede is het »een verhaal, eenvoudig en aanspraakloos, zoo wij hopen met dien christelijken geest vervuld, die het beginsel van ons werk moet zijn, die der kunsten wezenlijk schoon aanbrengt, die ze aan hare vereischten doet beantwoorden.»

De Schrijver bekent, dat er behoefte bestaat aan romanlectuur, maar dat de lezer, »in de verderfelijke leesbibliotheken» niets anders vindt dan »oorspronkelijk slechte romans, of de vertalingen van slechte oorspronkelijke, nog daarenboven in een slecht Neêrduitsch gekleed.» »En, zoo gaat Van Nouhuys voort, zijn ze al niet dadelijk slecht... de meesten werken toch te veel op de verbeeldingskracht, of verdraaijen de historische daadzaken, of stormen met een vloed van schimpredenen en hatelijke onwaarheden tegen de godsdienstleer van velen los.» enz. De Voorrede is gelagteekend: *Maria-Heemvaart, O. H. J. 1852.*

En waarom heb ik juist dezen roman gerecenseerd? Had Van Nouthuys, dien ik geenszins anders dan uit zijnen Almanak en uit zijne aanvallen tegen Willem I. ken, een flauw boek, gelijk dit, geschreven, om zijn Roomsche-Catholicisme te verbreiden en aan te prijzen, ik zou de pen niet hebben opgevat, om daar tegen op te komen; had hij onze geschiedenis weder in ultramontaanschen zin verwongen, en zich op nieuw vergrepen aan de schimmen der Vaders, ik zou het aan méér kundigen hebben overgelaten, om hem al dan niet te bestrijden; maar, nu hij het er op gesteld heeft, om ook mijn vak te verlagen in zijne beoefenaren, nu hij, God weet, met welk doel, zijn zwadder werpt op allen, die geroepen zijn, om troost en hulp in lijden aan den armen natuurgenoet te brengen, nu hij misiechen eene poging aanwendt, om de Geneeskunde weder te voeren onder het beheer der kloosterbroeders, en daarom, noodeloos, een Geneesheer als type schildert, zoo laag, zoo ellendig en zoo gemeen als er immer een gevonden kon worden, nu aarzel ik niet, om hem met open vizier aan te vallen, en zijne zoogenaamde letterkundige vrucht te toetsen aan het gezond verstand en aan de waarheid.

Zag Van Nouthuys er niet tegen op, om den Geneesheer te smaden, hij ondervinde dan nu, dat de Geneesheer er ook niet tegen op ziet, om den zoogenoemden litterator te analyseren of te anatomiseren, en 't is geenszins des Reencens's schuld, zoo er van het preparaat niet veel overblijft. Ter zake echter.

Tilo, de Wapensmid van Augsburg, smeder noemt de Schrijver hem, heeft een zoon, Reinout genaamd, die dienen moet als een model voor alle brave jongelingen. Tilo leeft met zijne zuster Martha en dien eenigen zoon, en heeft den jongen voor den handelstand bestemd, ten gevolge waarvan zijne smederij vervallen zal. De Wapensmid heeft veel geld bespaand en een nieuw huis laten bouwen. Hij heeft tot intimen vriend een kluisenaar, den zoon eens adellijken burgtheers, die, om voor de misdaden van zijnen vader te boeten, geen nuttiger en beter dand vrist te doen dan kluisenaar of heremiet te worden: 't is in de XIV. eeuw, dus niet vreemd. Deze kluisenaar heeft Reinout ook bijzonder in anitidie genomen, en geeft den jongen menige goede les. Op eens schiet het Tilo in de gedaachte, dat Reinout zoo wat op den leeftijd komt, om te tronen, en nu vraagt hij zijn' zoon of deze ook iemand op het oog heeft? Na eenig aarzelen, bekeut Reinout zijnen vader, dat hij smoorlijk verlied is op Machteld, de dochter

van den burgemeester van Augsburg, een zeer hooghartig man, maar die tot over zijne ooren in de schulden steekt. Reinout heeft Machteld in de kerk leeren kennen; zij is een heel lief, onschuldig kind, met alle mogelijke deugden toegerust. Reinout heeft iets van Karel Grandison, en Machteld van Henriette Byron.—De dochter van een Burgemeester! ja, dat was kwaad voor den zoon van een Wapensmid; maar Tilo trekt zijne stoute schoenen aan, zendt zijn zoon op reis, en gaat naar den burgemeester, om zijn consent te vragen. 't Was mis, dat kan men denken; de twee papá's zeggen elkander vele grofheden, doch, eindelijk, stemt papa de burgemeester er toch in toe, want hij speculeert op de duitjes van den ouden heer Tilo. Er wordt een verlovingsfeest aange- rigt, waarop men veel over politiek enz. spreekt, en dat door de beide onde heeren voor gezamenlijke kosten wordt gegeven. Daar speelt een proost, een zeer regtschapen man, de eerste viool, en daar schijnt zich ieder een goed te amuseren, in weêrwil van de vreemde soortige en verhevene discoursen, die er gevoerd worden. Maar 't zijn dan ook alle allerliefste mensen, uitgezonderd papa de burgemeester, die een aarts-gaauwdief schijnt te zijn.

Tusschen het verlovingsfeest en den trouwdag komt echter een ledijk incident: Tilo krijgt een beroerte, en sterft, maar wordt toch nog bij tijds bediend, ofsehoon hij geen enkel woord meer spreken kan. In zijne ziekte wordt hij door een Geneesheer bijgestaan, die allerlei kwakzalverij verkoopt en allerlei geleerdheid uitkraamt, maar dadelijk om zijn geld komt, en, als Reinout nu zijns vaders dood, ofsehoon iedereen dien kende als een zeer rijk man, volstrekt geen geld vindt, hem voor den raad roept en den ongelukkige op de laagste manier vervolgt. Tegelijk met dien gemeenen Doeter, roepen hem nog andere personen voor den raad (N.B. het lijk zijns vaders was nauwelijks begraven). 66k artsbrave lieden: een goudsmid, die een hoofdtoisel voor Machteld gemaakt had, en een ellendige joodsche woekeraar, die eigenlijk aan den boedel van den overleden Wapensmid geld schuldig was, maar nu in troebel water denkt te vischen. De burgemeester is woedend op den onbeduidenden smeders zoon, die thans geen geld meer heeft: hij veroordeelt hem in den raad, en valt hem op alle wijzen hard. Van de trouwerij met Machteld komt er niets meerin, maar, tot verzoeting van het leed, tegenover de nijdigheid en den haat van den burgemeester, staan twee personen, Fonger een raadslid, en de organist van de domkerk, evenals

ook de proost, die op het verlovingsfeest geweest is. Of Reinout echter al smeekt en bidt, Machteld is voor hem verloren, en daarom gaat hij, uit baloorigheid en tevens om wat te verdienen, op reis. Hij werd ziek en vergat, toen hij na zijne herstelling terugkwam, zijn valies op den openbaren weg. Daar zaten zijne laatste duitjes in. Onderwijl had hij toch nog afscheid genomen van Machteld aan de achterdeur, maar zonder gevaar voor beider zedelijkheid, want tusschen hen lag een sloot, dus kon hij ze niet eens een zoen geven, en toch kreeg Machteld er nog braaf knorren over van papa, den burgemeester.

Dat Reinout het geld weërom vinden, en Machteld tot vrouw krijgen zou, spreekt van zelf; maar Van Nouhuys zat verlegen met de ontkenning. Keizer Maximiliaan wordt daarvoor gebruikt, en deze treedt als een *Deus ex machina* op het toneel. Vroeger had Reinout op weg een brief gevonden, die door een bode des Keizers verloren was, en Reinout had dien brief terugbezorgd. Hiervoor kreeg hij een geschenk, een ring namelijk, waaraan Keizer Maximiliaan Reinout herkende, toen deze hem op de jacht het leven redde. En Keizer en Reinout komen nu zamen bij den kluisenaar, die van Tilo's geheim af wist, hem zegt waar zijns vaders schatten verborgen liggen, en hem zóó weder rijk maakt. Nu doet Maximiliaan zijne intrede in Augsburg, zet den burgemeester af, straft den joodschen woekeraar, maakt Fonger burgemeester en Reinout raadslid, en geeft hem Machteld, terwijl de oude burgemeester, tot slot van rekening, zeer in zijn schik maar toch nog altijd bang is, dat Reinout, nu hij zoo'n groote mijnheer werd, zijne dochter niet meer zal willen hebben.

Ziedaar eene analyse van het verhaal. Onbeduidender kon zeker geen roman zijn: immers, conceptie ontbreekt geheel en al, en 't is duidelijk, dat de leerling in het vak eene proeve gewaagd heeft, die hem misluk is. Vraagt ge mij naar de strekking van het boek, dan antwoord ik: ze is om het Roomsche-Catholicisme, met den bouw zijner kerken, met al zijn uiterlijke praal, aan te bevelen. Doch, welk onpartijdige, zelfs welk Protestant, zou daar geene vrede mee hebben? Maar er is meer. Niet een *verlicht* Roomsche-Catholicisme wordt hier aanbevolen, maar dat der middeleeuwen, het geheel aan de priesters onderworpen Roomsche-Catholicisme dier tijden, dat geene de minste ontwikkeling toelaat. Evenwel was de Schrijver te zwak, om zijn idé consequent door te voeren, en dikwerf verwart hij

zich zoodanig, dat hij zelfs in strijd komt met de Kerk, ten minste alles behalven orthodox is.

Niet genoeg, dat het tijdvak der middeleeuwen doorlopend wordt aangeprezen, zoo heeft daarenboven, naar men mij verhaalt, de Heer Alberdingk Thijm de motto's geleverd voor elk hoofdstuk, en, zoo als te denken is, ze genomen uit alle mogelijke boeken van dien tijd, vooral verzenboeken en riddersromans. Dus vindt men er uit de Vier Heemskinderen, uit Lansloot en Sandrijn, uit de Roman van Walewijn, uit de beruchte Anna Bijns, uit het leven van Sint-Amand, uit den roman van de Roos, uit de sproke van Beatrijs enz, enz. Evenwel zou ik ze toch nog eerder aan den Heer Van Nouhuys toeschrijven, omdat ze zoo schrikkelijk onbeduidend zijn. Ten bewijze slechts enkele:

HOOFDSTUK IV. Soen, nu wilt mi hooren.

(*Lansloot ende Sandrijn.*)

HOOFDSTUK V. Voor den Conino es hi ghegaen,
Ende knield neder sonder wacen.

(*Leven van Sint-Amand.*)

HOOFDSTUK VIII. Sijt willicoem, lievo Roinout,
Groot willicoem so moet ghi sijn.

(*Lansloot ende Sandrijn.*)

HOOFDSTUK IX. Doe si beide te sancu quamca.

(*Sproke van Beatrijs.*)

HOOFDSTUK XI. Royn geostelycke blydschap schept nu
van binnen.

(*Anna Bijns.*)

Dio locht was cleer ende scono.

(*Sproke van Beatrijs.*)

HOOFDSTUK XII. Ic vare ton heylighen palayso.

Mettion outganchen die inghelen vro
Dio siele.

(*Leven van Sint-Amand.*)

doch genoeg, om te doen zien wat geest (?) er in die motto's schuilt. Het was mij onmogelijk, eenige poëzij 'er in te vinden, noch iets, wat naar het kernachtige der oude motto's zweemt, zoo dikwerf door Walter Scott boven zijne hoofdstukken geplaatst. Was het eene navolging van dien grooten Romandichter, dan is ze geheel en al mislukt.

Zeker is de tijd te kostbaar, dien men aan de analyse van zulk een geschrift verkwist; maar ik mag toch de aanhalingen niet terughouden, waaruit blijkt, dat de Heer Van Nouhuys, behalve gebrek aan conceptie en smaak, evenzeer gebrek heeft aan karakterkennis en letterkundige beschaving. Wilde men echter hiervan alles aantoonen, men had slechts op elke bladzijde te grijpen; maar genoeg zij het, den roman te doorbladeren, en hier en daar wat op te teekenen.

Tilo heeft in het eerste hoofdstuk een Passionaal gekregen van den kluisenaar. Zuster Martha noemt dien Regimbert een toovergeest; maar Tilo zegt, dat zij's mans historie niet kent en verliet haar nu eene allertreurigste en romantische geschiedenis van de wijze, waarop hij kluisenaar geworden was. Nu vraagt Tilo:

» Welnu Martha, zult gij nog zeggen, dat vader Regimbert een toovergeest of zwarte kunstenaar is? »

En Martha, de goede ziel, in plaats van opgewonden uit te roepen: » Hemel, neen, Tilo, dat wist ik niet! » zegt, op twijfelschtigen toon: » Ik vind wel, dat hij wat streng beoordeeld werd. »

Reinout is een van de onnoozelste, braafste en beste jongens, die er op aarde loopen, en daarom vertrouwt zijn vader hem alléén op weg, om koopmanschap te drijven, en daar doet hij allerhande fameuse zaken, voor een jongen van 18 jaren: b. v. als hij een pak slaag krijgt, schenkt hij dengenen, die hem sloeg, vergiffenis en nog geld toe. De Heer Van Nonhuys zal zelf, bij nadere beschouwing, wel begripen, dat niemand op 18 jarigen leeftijd zoo'n lieve jongen is, en dit wordt nog onwaarschijnlijker als wij aan een 18 jarigen knaap uit de middeleeuwen denken. Verder komt Reinout bij Maximiliaan, en brengt hem den verloren brief terug, waarbij hij zoo deftig en ernstig praat als de grootste wijsgeer ooit had kunnen praten.

Reinout, dit weten we, had zijne oogen op de dochter van den burgemeester gezet en Tilo gaat haar ten hewijlk vragen. Tilo was geheel in de war en verlegen, zoodat hij niet eens bemerkte, dat de knecht hem al lang had opengedaan. Hij wist nauwelijks, wat hij zeggen zou; maar toch vraagt hij den knecht, die hem gezegd had, dat zijn meester hem verzocht, een oogenblikje te wachten: » Vriend-lief, duurt zoo'n oogenblik lang? » en toen de knecht zei, dat de burgemeester bezigheden had, en hij wat wachten moest, wierp hij zich in een armstoel neder en prevelde tegen den knecht: » Loop naar den duivel! de knechts van groote Heeren zijn doorgaans lompe rekels. »

Eindelijk komt Tilo voor den burgemeester, die bij zich-zelf al gevraagd had: » wat zou de rijkard toch begeeren? » en die onderwijl op een schrijnwerker zat te schelden, die hem te hooge rekening had geschreven, welke hij niet betalen kon.

Het voorstel van Tilo wordt door den burgemeester, wegens te groot verschil in stand en rang, toornig afgewezen, ja, volkomen afgeslagen, maar Tilo brengt het, in één oogenblik, nadat ze elkander allerhande grofheden

gezegd hadden, zóó ver dat de burgemeester het nog eens in beraad neemt, een caducan van Tilo accepteert, en, bij het heengaan, zegt: » oude vos, wij zullen u op eene deftige wijze in den val krijgen! enz. »

Wij vragen het, kon ooit eene omstandigheid van dien aard platter, bespottelijker en onmenschkundiger beschreven worden?

Als Tilo nu de denr van den burgemeester uitkomt, zoo ontmoet hem de jood Nathan, natuurlijk, — want de joden moeten er óók van hebben, — een ellendige woekeraar! Deze dwelt hem eene schuldbekennis van den burgemeester in de maag, en spreekt vele bladzijden door, in het gemeenste accent, wat men bedenken kan. Ziehier er een paar staaltjes van:

» Mijn allervoortreffelijkste meester, leef gelukkig, honderd jaar, als Enoch en Methusalem; blijf gezond tot de engel des doods komt, om u zaehtkens weg te voeren van dezen stoffigen grond vol perikels en miserie. »

» Mijn kostbare man! ge zijt van daag op Nathan zoo magtig furieus gestemd, dat hij zoo waar huilen moet van droevige hartepijn, bij 't verstaan van zoo'n driftige redevoering. » — Onedelmoedig noemen wij het, zulk een jood in den tegenwoordige tijd als type op te voeren. Buitendien, gebrek aan kennis bewijst het, een jood in de middeleeuwen aan een christen zooveel kwaad te laten zeggen van een christen-burgemeester.

Wat we tot nog toe aanhaalden, kon nog eenigzins verdedigd worden, maar verbeeldt u, de burgemeester vraagt Machteld of zij Reinout hebben wil; en wat antwoordt het meisje?

» Lieve vader! ik heb u oprecht verklaard, dat Reinout mij lief was, sinds den tijd, dat ik met hem naar de leering ging, en dat wij zamen onze eerste heilige communie, in de Domkerk, bij Pater Ambrosius deden. — Maar, zoo er iets is, dat u in hem mishaget, zoo gij deze verbindtenis niet goedkeurt, dan ben ik bereid, mij geheel naar uw welbehagen te schikken. Onze wederzijdsche neiging (ze had Reinout echter nog niet gesproken) is niet zoo blind, dat we haar niet kunnen onderdrukken, wanneer er eenige gewigtige hinderpaal in den weg staat. Ook zal ik daartoe den bijstand van God en de voorspraak der heilige Maagd Maria inroepen, — dan toch valt iedere offerding den zwakken mensch gemakkelijk. » — Gul uit zal een ieder moeten bekennen, dat zulk een meisje niet bestaan kan. Heeft de Heer Van Nonhuys wel ooit een jong meisje hooren redeneren? Als ze 't zóó deed,

zou zeker elk degelijk jongman zich er van terugtrekken. »Van mijn eerste jeugd bemijn ik hem, vader, maar als gij er wat tegen hebt, laat ik hem loopen!» Vurige liefde, voorwaar; ô wat zullen onze Roomsche meisjes gedwee worden!

Dat gaat zoo voort; zij zegt aan Tilo nog allerhande tegenstrijdigheden, op dezelfde wijs als aan haren vader, en onderwijl krijgen de twee oude heeren weder krakeel, maar 't eindigt toch zóó, dat de zaak geklonken wordt.

Reinout was in dien tusschentijd uit de stad gezonden; maar het groote nieuws van de toestemming was alreeds algemeen verbreid, en bij zijne terugkomst ontmoet hem een vriend, die van de zaak wist. Wouter, zoo heette die vriend, plaagt hem er mede, en Reinout vraagt hem, in 's Hemels naam, wat hij van de zaak weet, daar het voor hem nog een geheim is.

Wouter, die zijne onkunde niet geloof, plaagt hem al verder, en wil hem nu ook niets vertellen. Daarop heeft het volgende gesprek tusschen hen plaats.

»Ik wil in uwe geheimen niet indringen,» zegt Reinout, maar zoo ge mij althans eenigzins op den weg kondet brengen, dan . . .

»Volstrekt niet!» antwoordt de beeldhouwer.

»Dan zij 'et zoo!» zuchtte Reinout, en hij liep verder. Zijne eerste woorden tot zich-zelfen waren hierop. . .

»Wat zijn die tuinen van Fugger fraai!»

Is het mogelijk, meerder gebrek aan menschen- en karakterkennis bij een romanschrijver te vinden? Is dat een jongeling, die van liefde blaakt en vurig naar den uitslag van zijne pogingen verlangt?

Waar denkt ge, dat Reinout en Machteld elkander het eerst ontmoeten? In de kerk. Goed! Maar, weet ge wat Reinout's eerste woorden waren: »Lieve Machteld, welk een gelukkig toeval, dat ik u hier voor 't eerst mag ontmoeten. De heiligheid der plaats verbiedt mij, u te verklaren, wat mijn hart gevoelt; maar, enz.»

Machteld antwoordde hierop: »Zal het niet veel eer eene hoogere beschikking zijn, dan een toeval?

Nee, zóó kan de hooge ernst van een gothisch gebouw niet over den eersten liefdesgloed van twee jonge harten triomferen!

Maar, hoor Reinout verder. »'t Is waar, Machteld, wij zijn met den hemel te rade gegaan: nu hebben Gods lieve engelen ons hierheen geleid, opdat wij, na de ouderlijke overeenkomst, ons het eerst in Gods Huis zouden

ontmoeten! Zulks moge het bewijs zijn, dat onze verbindtenis aan God welgevallig, dat zij de voorbode van ons toekomstig geluk is.»

Nu leidt hij Machteld naar de leuning van het orgelkoor, waar zij de geheele Domkerk kunnen overzien, en hij vervolgt:

»Dat wij dit kostbaar, dit plegtig oogenblik niet met zoetklinkende woorden of verzekering van liefde en trouw laten voorbijgaan, want ge weet, Machteld, wat mijn hart gevoelt. Laten wij veel eer voor het oog van God beloven, dat wij zamen den weg ten hemel zullen vervolgen, dat wij onze jeugd niet zullen verspillen, met ons een verderen leeftijd, de tweede helft van ons bestaan, vol eer, aanzien en rijkdommen te bereiden, om, helaas, in de tweede helft onze eerste te betreuren!»

»Nee, (fluisterde Machteld) dan zonden wij ophouden, Gods kinderen te zijn!»

Waarlijk, de fantasie eens Schrijvers moet al zeer ziekelijk wezen, om zulk eene ziekelijke liefde te kunnen schetsen. Het is misschien de bedwelmende uitwerking van een gothisch gebouw; maar, dat geeft toch zulke indrukken niet;—de mensch, vooral de jeugdige mensch, kan daardoor zóó niet beheerscht worden.—Volge nu het verlofsfeest. Reeds hebben we met enkele woorden gewaagd van de gesprekken, die er gevoerd werden, en de gasten uitsluitend bezig hielden, zoodat er eigenlijk nauwelijks méér dan met een paar woorden aan de verloofden gedacht werd; verbeeldt u: over tiendregt, over de ontdekking van Amerika, en hoe de iuoboelingen moeten behandeld worden, waarbij Reinout, de slauwe jongen, die zijne bruid nog niet eens een kus gegeven heeft, de opmerking maakt: »Als maar de hartstogten der Spanjaarden niet in het spel komen!» Verder wordt er gesproken over Aristoteles, en de Heer Van Nounhys veroorlooft zich de platheid, welke hij Martha in den mond legt: »Stoot-de-les, was dat een schoolmeester?»—eindelijk over Johanna van Valois, over Franciscus van Paula, den stichter van de orde der Minimien, enz. enz.

Hoe eerwaardig Catholisch zulk een verlofsfeest ook genoemd moge worden, niet één Roomsche-Catholiek zou zich daar zoo dwaas aanstellen, en niet één er plazer hebben.

Stappen wij echter van het boek af, met de opmerking, hoe geheel vreemd Van Nounhys is in de jurisprudentie dier tijden, daar hij Reinout door die ellendige schmeichelaars laat vervolgen dadelijk na zijns vaders dood en

de Raad hem schandelijk veroordeelt, zonder hem eenige gelegenheid te geven, om zich over het al dan niet-aanvaarden des boedels te verklaren. Regtskundigen zullen, beter dan ik, het onbekookte en onware van zulk een toestand den Schrijver kunnen aantoonen.

Maar, ten slotte, ben ik verplicht, de houding van den Geneesheer mede te deelen, die Tilo behandeld heeft, opdat het blijk, dat ik den onbeduidenden romanschrijver niet onverdiend op zijn eigen terrein ben aangevallen.

Zoo staat er:

»Daar schoof de ronde gestalte van den Docter, naauw hoorbaar, het vertrek binnen. Hij bragt zijn kaal hoofd ver vooruit en boog het diep.

»Heer Reinout, sprak hij fluistrend: ik neem zeer bijzonder deel in het ongemeen beklagenswaardig voorval, dat u en uwe geheele familie en betrekkingen, verwanten en vrienden, is overkomen bij den dood van uwen algemeen geachten vader. Maar, hij heeft den weg afgelegd, dien wij allen bewandelen; wij moeten ons verheugen, wanneer wij onze betrekkingen zoo lang bezitten.

»Hun verlies blijft toch altijd smartelijk, antwoordde Reinout, en hun dood komt ons altijd te vroeg.

»Maar, als men de wet der natuur naleest, antwoordde de Geneesheer, op waanwijzen toon, dan ziet men hoe het eene lichaams-deel het andere zijn dienst gaat weigeren, hoe het evenwigt verbroken wordt, en wij worden gewaarschouwd, dat de tijd van stilstand nadert.

»En dat al uwe geleerdheid en middelen overbodig zijn geworden, hernam Wouter stekelig.

»Droevig genoeg! antwoordde de dokter. . . *want alsdan valt er voor ons weinig meer te verdienen.*

»En *ddróm is het de hoeren van de kunst toch maar te doen!* vervolgde Wouter.

»Al het meerdere zou slechts nadeelig gewerkt hebben, hernam de Geneesheer. . . De *venae sectio*, oftewel aderlating, de poeders en mixturen, mijn naachtelijk bezoek, waarvoor ik zoo vrij ben, u te crediteren,.... en hij haalde een papier uit den wijden zak. Mijn gezin is

groot, anders zou ik elk geval, wat niet ten gunste afliep, voor niet behandelen.»

Hier legt Reinout hem den staat zijner ongelukkige financiën open, en belooft hem, zoo spoedig hij dit kan, te voldoen.

»Waarachtig, antwoordt de Docter hierop, eene schoone belofte! Dat kan morgen en over tien jaar zijn. Dat is mij veel te onbestemd, en ik moet u ook maar rond uit zeggen, dat ik daarmede geen genoegen neem. . . Gij kunt zorgen, dat ik mijn geld krijg; — en hij stond driftig op van zijn stoel, en, zonder de beide vrienden te groeten, verliet hij grommend het vertrek.»

Te lang reeds heb ik mij met de misgeboorte van den heer Van Nouhuys bezig gehouden; maar anderen hebben het boek opgehield, en dewijl het een tendenschrift is, bestemd, om als Roomsche-Catholijke roman vooral te dienen, heb ik er meer tijd aan besteed, dan de zaak anders wel waard was. Die de moeite nemen wil, het werk te lezen, zal bijna op elke bladzijde vinden, dat de Schrijver zondigt tegen natuurkennis, tegen wetenschap, tegen smaak, tegen stijl, tegen karakterstudie, tegen gevoel en tegen humaniteit; en als zoodanig is het pligt, dat men den mede-redacteur van den Nederlandschen Volksalmanak voor Roomsche-Catholijken teregt wijze, al is het ook op eene onzachte manier, opdat hij niet voortga, zich geroepen te beschouwen, om al, wat een ander heilig is, aan te tasten, en opdat vooral onze Roomsche-Catholieke medeburgers zien, wat voor onbeduidende personen zich opwerpen, om quasi de vertegenwoordigers te zijn van hunne belangen, en hoe deze, in blinde drift, hun best doen, om vrede en eensgezindheid in den lande te storen. Astrea stelle zich ten doel, die blinde verwatenen te bekampen: — het is een edele strijd, die tegen duisternis, bijgeloof en onwaarheid gevoerd wordt. Men sta mij toe, dat ik als eenvoudige soldaat in die gelederen dienst neme.

Utrecht, 27 Maart, 53.

DR. H. J. BROERS.

Multa renascuntur quae jam occiderunt.

HORATIUS.

Het is nog niet lang verleden, dat een jeugdig Letteroefenaar en veelbelovend Dichter op het denkbeeld kwam, om voor onze herlevende Rederijkerij een **Tijdschrift** in te rigten, dat uit zou gaan van Leyden, waar, voor omtrent drie eeuwen, de *Korenbloem*, met *geneuechten* bloeide, en bij de invijding der Academie niet weinig feestelijk met heeft gedaan.

Uit welke oorzaken weten wij niet, maar het is bij 't plan van uitgave gebleven, en geen Rederijkers-Tijdschrift is tot dusverre tot onzer kennis gekomen. Dit heeft ons leed gedaan; want, in de daad, wij meenen, dat er aan een middelpunt van vereeniging voor onze herlevende Rederijkers behoefte is, en dat daardoor de zin van der Vadersen spreuk, het *vis unita fortior*, zou blijken, hoe oud ook, toch niet verouderd te zijn, maar nog altijd de beste lens te wezen voor allen, die het goede in den lande krachtig bevorderen willen.

Men is alzoo op het denkbeeld gekomen, om in de kolommen van *Astrea* eene bepaalde ruimte te openen voor het regelmatig bespreken der belangen van de Rederijkerskamers, die zich, in onzen tijd, op nieuw met de vaderlandsehe letteren, met poëzij, declamatie en dramatick, ja, hier en daar, zelfs met muziek en beeldende kunst volijverig bezighouden.

Is het nu van gewigt, dat men wete wat er in de verschillende Rederijkerskamers bij ons voorvalt, zoo kan het tevens ook niet onverschillig geacht worden, dat men bekend zij met wat er op dat terrein bij de Zuid-Nederlanders omgaat; immers, ook in België is het streven der Kamers van Rhetorica bepaald *nationaal*, en eene krachtige demonstratie tegen het drijven van hen, die er het Vlaamsch wel door het Fransch zouden willen verdringen.

Aan stof zal het alzoo voor deze Afdeling niet ontbreken, maar wel heeft het eenige moeijelijkheid, althans voor den beginne, in, om die stof behoortlijk te rangschikken, en er zooveel éénheid in te brengen als

noodig is, om daarmede voor het beoogde doel nuttig te werken.

Wanneer wij derhalve, bij het openen van *Astrea's* Dorden Jaargang, de aandacht der Rederijkerskamers in het Vaderland op dit ons voornemen vestigen, dan strekt zulks te gelijk, om de Besturen dier Kamers tot eene geregelde mededeeling op te wekken van dat alles, wat zij merkwaardig geuoeg oordeelen, om in het openbaar bekend gemaakt te worden, hetzij met betrekking tot de werkzaamheden hunner Kamers, hetzij voor wat aangaat de geschiedenis, oude of nieuwe, dier Gezelschappen, de Reglementen er van, en wat verder, of voor het publiek, of voor de Rederijkers onderling van eenig belang zou kunnen worden geacht.

Reeds hebben eenige Kamers, hier te lande en in België, ons van hare sympathie doen blijken door het toezenden van een en ander, dat voor de verwezenlijking van ons plan dienen kan. Wij hopen op volledige bijdragen daartoe van *al* de Kamers in Noord en Zuid. *)

Gaat onze woelige tijd dan ook al zwanger van heillooze tweespalt op het gebied van Staat en Kerk, zij, die met het Vaderland 't wél meenen, en door kennis en ware beschaving een beduidenden invloed op de maatschappij kunnen uitoefenen, zij zullen zich saaneensluiten, en door Eendragt het goede doen zegevieren op elke baldadige poging tot stoornis van den gezegenden vrede, die onder ons steeds de weldadige vrucht is geweest van echte, op humaniteit gegronde, verdraagzaamheid.

Onze **Kamers van Rhetorica** kunnen, gewis, afdoende daartoe medewerken: zij zullen hare roeping gevoelen, en, zeer zeker, haren pligt ten deze niet verzuimen.

*) De toezending geschiedt aan onsen Uitgever, den Boekhandelaar J. D. Doorman, te Utrecht, voor de Redactie van *Astrea*, Afdeling-Rederijkers.

KUNST.

BIOGRAPHIËN VAN BEROEMDE TIJD- EN LANDGENOOTEN.

MATHEUS IGNATIUS VAN BREE.

Den 19. December, 1839, stierf, te Antwerpen, zijne geboorteplaats, Matheus-Ignatius van Bree. Den 22. Februarij, 1773, zag hij het licht, en bereikte alzoo den ouderdom van 66 jaren, waarvan hij er ruim vijf-en-dertig aan het Kunstonderwijs in de Antwerpsche Akademie heeft toegewijd.

• Antwerpen en zijne talrijke leerlingen hebben, nit dankbare fierheid, — zegt zijn Levensbeschrijver ¹⁾ — een marmeren Gedenktreenk opgericht voor den man, wiens hand aan Vlaanderen hare oude, glanzende kroon van roem, die in het stof gevallen was en vergeten lag, heeft wedergegeven.”

Dit Standbeeld, acht voeten hoog, bestemd, om in het Museum van Antwerpen geplaatst te worden, werd toevertrouwd aan de uitvoering van een groot Kunstenaar, een der waardigste en erkentlijkste leerlingen van Van Bree, den talentrijken Jean-Baptist de Cuyper, doch wiens laatste hand door den dood plotseling teruggehouden werd, toen deze hem, kort vóór de plaatsing van het Monument (8 Aug. 1852, ²⁾), in den bloei des levens, — slechts 45 jaren oud — den 26. April, 1852, te Antwerpen, wegnam uit den kring zijner hem innig liefhebbende Familie, en van zijne tallooze, hem hoogwaarderende vrienden en bekenden, in alle rangen en standen der maatschappij.

Van Bree's ouders behoorden tot wat men gewoon is, de kleine burgerij te noemen: het ambacht van meubelschilder werd door zijnen vader tot broodwinning voor het huisgezin uitgeoefend. Als later de roem van den Meester in gansch Europa weerklonk, wets hij nog met genoegen op de plek, waar zijne moeder, in kommer

arbeidende, over zijne nederige wieg gewaakt had; en het was schoon, den beroemden zoon, met zoovele vorstelijke eerbewijzen overladen, aan zijne grijze ouders tot steun te zien strekken, wier last van vroeger dagen hen door zijne liefderijke zorgen te doen vergeten, zijne hoogste vrengde bleef.

Van de vroegste jeugd af aan, beheerschte hem die bijna ongelooftelijke werklust, die hem, geheel door eigen krachten, zijne eervolle plaats deed bereiken, en hem, ten nutte zijner leerlingen tot in zijnen ouderdom bijgebleven is.

Op het tijdstip, dat andere kinderen nog aan moeders opzigt zijn vertronwd, was de jonge Van Bree reeds genooddaakt, het handwerk van zijnen vader te helpen volbrengen, tot onderhand van een huisgezin, dat talrijk werd, en waarvan hij de oudste zoon was. Die arbeid nam al de nren van den dag weg, en 's avonds leerde hij de eerste beginselen van het teekenen aan de Akademie der stad.

Wat deed den knaap wel de vermocijenis van het dagwerk vergeten en de weinige nren, die hem overbleven, bezigen voor eene kunstoeffening, zoo onverpoosd, dat hij op zijn twaalfde jaar zich reeds den eersten prijs van de teekening naar het leven zag toekennen? Dorst naar Kennis en zucht voor het Schoon.

In de eenzaamheid zijner nederige kamer, des nachts, als ieder in de ouderlijke woning rustte, om knecht tot werken voor den volgenden dag te verzamelen, werd de tijd, dien de jongeling op den slaap kon uitwoekeren, door hem voor de studie ten nutte gemaakt; en weldra had hij dan ook al de overwinningen behaald, die er in de toenmalige school van Antwerpen te verwerven waren. Na wilde Van Bree verder, hooger op; hij verlangde naar breeder baan, naar ruimer kring van werken; buitendien, de Kunst scheen het destijds almede staatkundig-woelend België wrevelig verlaten te hebben, en zoo

¹⁾ Levensbeschrijving van M. J. Van Bree, door Lodewijk Gerrits, op last der Commissie van het Standbeeld. — Antwerpen, J. E. Buschman, 1852.

²⁾ Zie *Astren's* II. Jaarg. blz. 228.

nu wende zich des jongelings blik naar Parijs, waar David, Vincent en Vien eene School gevormd hadden, die, schoon verstoken van de betoverende schoonheid der schilderstukken van de XVII. eeuw, echter door ernst van gedachte en een kenmerkend wetenschappelijk streven eene wedergeboorte der Kunst te beloven scheen.

Verige plannen woelden Van Bree in het hoofd. Hij werkte in het zweet zijns aanschijns, om eenige spaarpenningen bij elkander te krijgen; en, eindelijk, daar kustte hij zijne ouders, broeders en zusters vaarwel, afgaande op de ster der hoop, die hem naar Frankrijk henenwenkte.

Inderdaad, die onderneming was stout voor den nog geen twintigjarigen Van Bree, die geene genoegzame middelen had, om lang in Parijs te kunnen vertoeven, en zonder nitziht op hulp van huis, waar men zelf niets dan het noodige bezat. Doch, wat vermag niet een vaste wil, gepaard met de innige overtuiging, dat er in de borst een vuur sluimert, dat eenmaal voor het vaderland weldadige warmte geven zal!

Welgemeed ging hij den zelf-gekozen weg op, hoe moeilijkijk zich die baan dan ook mogt vertoonen; en de man, die weldra aan het hoofd der herlevende Vlaamsche School zou staan, zocht en vond spoedig te Parijs, in den winkel van een meubelschilder, een stuk brood. Zoo kwam hem zijns vaders ambacht terstond als een zegen van pas. Immers, kort na zijne aankomst in de hoofdstad werd hem zijne beurs, met het overschot zijner reispenningen, ontstolen. Het wemelde te Parijs van allerlei gebocfte, te midden der groote staatsomwenteling, die daar toeu in vollen gang was, en alle bronnen van arbeid weldra voor goed stremmen deed. Van Bree zag den honger nabij, en, in een oogenblik van de vreeslijkste beangstiging, zie, daar rees in zijnen boezem de verzoeking van Satan tot zelfmoord; maar, daar zond de Voorzienigheid hem ook eusklaps uitkomst en redding. Eene welgekleede vrouw had in des jongelings blikken de wanhoop gelezen, en ging hem na, verwaarts hij zijne schreden rigtte. Tegen het vallen van den avond spreekt zij den jongen man aan, schrik van vervolging voorwendende en hem sneekende, dat hij haar naar hare woning mogt willen begeleiden. Van Bree biedt haar den arm, vergezelt haar naar huis, en onderwee weet deze goede genius hem weder tot de hoop te stemmen, waarbij zich reeds den volgende dag middelen kwamen voegen tot arbeid, tot verdienste, ja,

tot een onbekrompen bestaan. Nog in 's mans laatste levensdagen verhaalde hij, diep geroerd, deze voor hem zoo hoogst gewigtige ontmoeting zijner eerste kunstenaarsjaren.

Eindelijk, daar nam Vincent hem als leerling in zijn atelier op. De lessen van dien meester en de omstandigheden, waarin hij leefde, deden den kring, waarin zijn blik zich bewegen kon, allengs ruimer en helderder worden. De revolutie van 1798 en hare gevolgen hadden van Parijs een toneel gemaakt, waar de ziel en de geest door duizend verschillende indrukken verbasterd of veredeld worden konden. De walgeijkste vreedheid deed het bloed van verontwaardiging opbruischen, een oogenblik nadat men wonderen van heldenmoed en burgerdeugd had aanschouwd. Zoo zag men hetzelfde volk, dat ginds als voor moderne afgoden de knien boog, zich hier in het stof vernederen voor den eeuwigen God; en Van Bree hoorde nagenoeg in 't zelfde oogenblik de liederlijke zangen eener bloedgierige ontucht, opgevolgd door de hartverrukkende hymnen van zijn landgenoot, den beroemden Componist Gossec.

Terwijl partijgeest, haat en wrakzucht de bijl der beulen wette, riepen David en zijne volgelingen de Helden der Oudheid voor de oogen des volks; zij gaven op hanne paneelen lessen van wijsgeerige magt, grootheid en deugd. Van toen af was het bealst, dat Van Bree zijne geestdrift zou gaan wekken in de geschiedrollen der menschheid, en ze in de studie harer schoonste bladzijden zou gaan bevredigen.

Die inspanning, van vóór het kriekeu van den dag tot laat in den nacht, ging spoedig de kraelhten zijns ligchaams te boven: hij werd gevaarlijk ziek, doch werkte desniettemin, tot op het krankbed, altijd even ernstig voort: immers, hij gevoelde in zich iets besloten, dat niet verloren mogt gaan, dat den toekomstigen roem zijns vaderlands moest doen geboren worden.

De Outleedkunde, welke hij een van de onvermijdbaar noodzakelijke grondslagen der beeldende kunstenuemde, hield hem ijverig bezig, wanneer hij niet voor het schilderdoek zat; zijne werken en schriften bewijzen hoe ver hij het in deze schoone wetenschap heeft gebragt, en het is zijnen leerlingen bovendien bekend, hoe zeer hij steeds ijverde, om haar kraelhtig voort te planten.

Wij ruimen hier eene plaats in aan een episode uit Van Bree's boven aangeduide Levensbeschrijving. Zij luidt letterlijk aldus:

„Door de goede gemoedstemming, welke hem overal met genoegen deed ontvangen, en door den smaak en het oordeel, waarmede hij zich in de samenleving gedroeg, had Van Bree reeds een aantal verkleefde vrienden te Parijs verworven. Onder deze was er een jongeling, tot wien zyne ziel zich byzonder getrokken voelde. Misschien was de innige band zoo nauw, omdat die jonge vriend kynend en ziek was, zoo als hy. In de uren dat de twee kunstenaars van toekomst droomden, dat de vrienden wederzyds hunne plannen uitlegden, hadden zy elkander eene geheiligde belofte gedaen. Beide ernstige geesten hadden dezelfde drift voor ontleedkundige opzoekingen; maar die studie kostte dikwyls veel geld en tydverlies. Zy wilden elkander eene kostbare herinnering nalaten, en namen de verbindtenis dat het ligchaem van hem, die eerst sterven moest, den overblyvenden zou toehoren, als een voorwerp van studie en als een gedurig aendenken der droomen tot kunstverheffing, waarin zy gedeeld hadden. De noodige maetregelen tot uitvoering van dit voornemen werden daargesteld. Van Bree genas, maar zag zynen vriend ten grave dalen. Het verkregen geremte is hem als eene geëerde relikwie tot het einde zynen dagen bygebleven.”

Intusschen zag men den revolutie-orkaan tot bedaren komen. Bonaparte was reeds met de Consuls-waardigheid bekleed, en het staatsbestuur begon er aan te denken, dat het de belangen der Kunsten ter harte nemen moest, om een heilrijken invloed op het volk uit te oefenen. De groote Akademie van Frankrijk riep de schilders tot een kampstrijd op: de dood van Cato was het uitgeschereven onderwerp; eene menigte kunstenaars kwam naar den laueren dingen, en de jonge Vlaming plaatste zich mede in de rij. Hij beseftte, wat verheven schoonheid er gelegen was in de daad van den Romeinschen burger, die liever stierf dan getuige te willen wezen der slavernij van zijn vaderland; — hij greep het penseel, en drukte zijn gevoel sprekend uit op het doek, met dit gevolg, dat de toen vier-en-twintig jarige jongeling den tweeden prijs uit dien grootten worstelstrijd wegdroeg. Dat stuk, met zijne eerste lauweren gesierd, wordt in zijne vaderstad bewaard.

En nu ging het van zegespraal tot zegespraal. Gansch Frankrijk noemde met lof zijn naam, en zag in den jongen schilder een waardigen opvolger der reeds in

ouderdom vergeworderde groote meesters. De bijzondere onderscheiding van Bonapartes eerste gemalin viel Van Bree nu in ruime mate ten deel: zij belastte hem met het verordnen der kunstversieringen harer salons, en droeg hem den aankoop op van eene verzameling schilderijen, waarmede zij eene galerij van eerste meesterstukken wilde aanleggen. De Consul bewonderde Van Bree's werk, ontving hem ten hove, en stelde hem als de hoop der Kunst aan zijne bloedverwanten voor.

Doch, wat in ons oog nog méér dan dat alles schittert, is de waarheid, dat Van Bree toen reeds begon in te zien, dat mangel aan kleur en leven het hoofdgebrek der destijds heerschende Schilderschool uitmaakte, en dat hij alle mogelijke pogingen te werk stelde, om den weg te verlaten, waarop de Fransche kunstenaars steeds bleven voortdwalen. Hij herinnerde zich de oude Vlaamsche Kunst, en in haar grootsch licht zag hij al hare meesterwerken, als de beste, helaas, al te lang verwaarloosde voorbeelden zich opdoen voor zijn keurig oog.

Middelwyl had hij de kennschatten der volken, door de Fransche legers hun ontroofd, als zoovele zegeteekenen te Parijs, tot den rijksten oorlogsbuit, op elkander gestapeld gezien. Daar kon hij den geest der verschillende landen in de verschillende uitdrukking hanner beroemde kunstenaars onderling vergelijken, en zie, hij bevond, dat, zelfs tegenover Italië, Vlaanderen in zijne Kunst groot en bewonderenswaardig gebleven was.

En nu ontstond er in zijnen geest een denkbeeld, dat geheel zijn leven bestemde: hij wilde, in zichzelf, niet één Kunstenaar, maar in zijn persoon een geheel nieuw geslacht van Kunstenaars geven, en daartoe moest hij het grootste offer brengen, dat van den mensch te vorderen is, namelijk het offer der zelfverloochening: hij, wien men van alle kanten lauweren en kronen aanbod, hij, de vorige jonge schilder, moest zich-zelfen herschepen in een onderwijzer der jeugd; hij moest Parijs verlaten, waar schatten hem omringden, waar elken dag door de aanzienlijkste personen hem eene nieuwe hulde werd gebracht, om terug te keeren naar zijne geboorteplaats, waar hem, in de vergetelheid der Kunst, eene worsteling in het duister eener Teekenschool waachtte, teneinde daar de studie, die hem de schitterendste toekomst verzekerde, slechts tot opleiding van anderen te bezigen, en vrijwillig zijn eigen roem te verzaken, om enkel anderen tot glorie te brengen. Voorzeker, zulk een be-

sluit is niet slechts edel, maar het is reusachtig-groot en konmerkt eene ware heldenziel.

In 1810 keerde Van Bree naar Antwerpen terug, waar hij tot Hoofdlonderwijzer aan de Teekenschool der stad werd benoemd. Hij vond in die betrekking *alles* te doen. De Antwerpsche Akademie was vervallen tot een gesticht, waar eenige jongelieden de gronden van het teekenen leerden. De overlevering der grootte meesters ging daar verloren, en letterlijk was het er nacht in de Kunst. Van Bree sloeg nogtans de hand moedig aan het werk; doch, behalve andere, naar het scheen, onoverkomelijke hinderpalen, was het grootste struikelblok van allen de onverschilligheid van het volk, dat voor zijne kinderen geen toekomst zag in eene kunst, die als dood werd beschonwd.

En wat deed nu Van Bree? Hij drong in eens tot den wortel van het kwaad door: de liefde, welke hij gevoelde voor een ieder, die hulp behoeft, toonde hem den weg, dien hij voor den vaderlandschen roem te volgen had, en hij sloeg hem ook onmiddellijk, zonder enig bedenken, in. Namelijk, hij opende in zijne eigen woning eene school, waar kinderen in de grondbeginselen van het lezen en schrijven, alsook van de teeken- en rekenkunde *kosteloos* zouden onderwezen worden. Nu ging hij-zelf de werkklassse in hare achterbuurten opzoeken, en haar het voordeel betoogen, dat er voor de ouders in gelegen was, om hunne zonen niet tot de onwetendheid, en daardoor tot eene voortdurende ellende te doemen, maar veeleer om gebruik te maken van een *kosteloos* onderwijs, ja, waar hij, zoo noodig, nog geld bij toe wilde geven, te weten als men van meening mogt zijn, dat (gelijk velen zeiden) werkmanskinderen van jongs op moesten arbeiden, om een deel van hunne winst tot onderstand des huisgezins te kunnen aanbrengen.

Zoo veel opofferende liefde verdiende, gewis, een rijke kroon, en die viel Van Bree ook weldra ten deel: men begon zijne lessen aan te hooren en hoog te schatten, en reeds had zijn scherpsienend oog eenige geesten ontdekt, waarop hij zijn vertrouwen voor de toekomst vestigen kon. Na afloop der lessen op de Stads-Teekenschool, en als de kinderen zijner huisschool vertrokken waren, dan vercenigde hij zijne leerlingen 's avonds in zijne kamer, om hun toegang te verleen tot de inzage van het boek der wetenschap, waarin hij de vormen, de spieren, de

wonderen van het menschlijk ligchaam verzameld had, en wanneer hij dan de oogen der jongelingen met gespannen aandacht den wijsvinger des meesters zag volgen, zoo begon hij, al meer en meer in vuur gebragt, op indrukwekkenden toon hun de kenmerken van het echte Schoon te ontsluijeren; en, ja, dan is het gebeurd, dat de voortreflijke man, bij het opmerken der grootte belangstelling van hen, die zijne lessen genoten, verklaarde, zijne Onderwijzersplaats niet te willen ruilen voor een Koningstroom. In die stemming heeft Van Bree steeds geleefd, en is hij ook gestorven.

Ondertusschen was hij er op bedacht, om de Antwerpsche Akademie uit hare vernedering op te beuren, haar grootsch verleden wederom waardig en voor de toekomst nuttig te doen worden. Zijne pogingen werden door den Prefect d'Herbouville, die de Kunst vercerde, krachtadig gestennid. Bij Decreet van den 5. Vendémiaire (September) jaar 13 (1805) had de wedergeboorte der Akademie plaats, en Van Bree nam het grootste gedeelte van den last van het onderwijs in de toen beduidend uitgebreide knustvakken, onder den titel van Eersten Professor der Akademie, welwillend op zich. Twee dagen na de uitvaardiging van bedoeld Besluit, opende Van Bree, in eene plechtige zitting, zijne lessen met eene Redevoering, die in de Archiven der Akademie als handschrift wordt bewaard, en destijds met ware geestdrift van vaderlandsliefde is begroot geworden. Zij handelde over den roem der Vlaamsche Schilderschool.

Nadat Napoleon zich tot Keizer had gekroond, bezocht hij Antwerpen, met het doel, om haar tot een der gewigtigste punten van zijn Rijk te maken. Van Bree begreep, dat het oogeblik gunstig was, om voor den bloei der Kunsten iets nuttigs te doen: hij plaatste zich dan ook terstond aan het hoofd zijner leerlingen, en, met het teekenkrijt of den breedten schilderborstel in de hand, schiep hij die schitterende improvisatie van feestversiering voor de Scheldtestad, die door de ouden van dagen nog herdacht wordt als het schoonste werk van den genie, dat dan ook den Keizer diep trof, en hem noopte, om, bij Decreet van dien dag-zelven, in plaats van het veel te klein geworden lokaal der Akademie boven de Stads-Beurs, het groote gebouw van het vroegere Minderbroedersklooster te bestemmen tot Antwerpens

School van Schilder- en Beeldhouwkunst. De middenbenk der toen nog bestaande kerk van het klooster werd voorts ingerigt tot een Museum van Schilderijen, en Van Bree wist bij de Ministers, die den Keizer vergezelden, te bewerken, dat een deel der ontroofde en naar Frankrijk vervoerde meesterstukken van Kunst naar Antwerpen zoude wederkeeren.

In Augustus 1807 vertrok Van Bree naar Parijs, om den Keizer zijne schilderij: »De intrede van Napoleon binnen Antwerpen» te gaan voorstellen, en gelijktijdig over de beloofde teruggave van eenige schilderijen te onderhandelen; welk laatste evenwel, niettegenstaande 's mans onvermoeide inspanning, met geen goed gevolg is bekroond. Hij maakte echter van die gelegenheid gebruik, om zijne zoo merkwaardige Verzameling van afgietsels en andere kopijen der zich te Parijs toen verenigd bevindende Kunstschaten van alle eeuwen en volken, aan te leggen, een Kabinet van snaak, waaruit hij later zijne gouden lessen kon illustreren, en zoodoende zijne leerlingen bekend maken met het schoonste, wat 's menschen Genie, in de verschillende tijdperken der beschaving, heeft voortgebragt. »Teekent — zeide en schreef hij — teekent honderd malen de vormen van zulk of zulk meesterstuk der oudheid, en slechts de honderdste maal zult gy er de ware schoonheid van beginnen te begrypen.»

En zoo arbeidde Van Bree, even als in zijne eerste jaren, gansche dagen en zelfs gansche nachten, door. Buiten de uren, aan het onderwijs gewijd, schreef hij ontelbare opmerkingen, gedachten en nota's, altijd ten voordeele zijner leerlingen, die daardoor, ook in de eenzaamheid van hun studeervertrek, nog onder den heilrijken invloed des meesters bleven. Daarenboven hield hij eene uitgebreide briefwissling met wat in Europa de eerste plaatsen bekleedde: Vorsten, Prelaten, Kunstenaars van alle Landen, doch altijd enkel met dit doel: bescherming, bevordering van de Kunst.

Ziehier wat hij aan de Keizerin Josephine schreef, om hare belangstelling voor de Weeskinderen te Antwerpen te wekken. »De eerste verdienste van een Kunstenaar is nuttig te zyn. Antwerpen is de bakermat der Vlaemsche Kunst: de kinderen hebben er den ingeboren geest der Schilderkunst; die neiging doet zich vooral opmerken onder de kinderen van den behoeftigen stand, welke door het ongeluk veroordeeld zyn, om nooit de grondregels te kunnen leeren dier Kunst, welke in het

volk overerflik is, en waarin meer dan één wonderen zou voortbrengen. Er bestaan in onze stad verscheidene liefdadige gestichten, waar de Weeskinderen tot middelmatige werklieden worden gemaakt: eenige van hen zouden misschien groote Kunstenaars kunnen worden, indien een liefdadig meester hunne bestemming wilde onderzoeken en hunne eerste proeven ondersteunen. Ik heb dit voornemen van wederverheffing gevormd en ik gevoel mij den moed om het uit te voeren. Ik durf, in naam der Menschheid en der Kunsten, Uwe Majesteit bidden, dat het hner gelieven zou, mijne behoeftige leerlingen onder hare bescherming te nemen, en eenen jaarlijkschen prijs te verleen en hem, die zich het meest zou onderscheiden.»

Doch er is nog méér: de man, die in zijne Brieven aan den Secretaris der Keizerin schreef: »Ik zal, des noodig, op myne eigen kosten mannen nit de arme standen doen groot worden, welke zonder my waerschylyk voor de maetschappy zouden verloren zyn;» die man kon in zijne geboortestad ook de harten voor Liefdadigheid en Kunst ontvlammen. De aanzienlijkste personen van Antwerpen werden van lieverlede door hem overgelsald en begonnen langzamerhand met elkander te wedijveren, om de eerstbeginnenden in de Kunst voort te helpen: er werden, namelijk, prijzen van aanmoediging uitgelooft door hen, die op verzoek van Van Bree de verschillende klassen kwamen bezoeken. Vervolgens wist hij steeds koopers te vinden voor de eerste proeven der jonge Kunstenaars; en zoo schonk de Meester bij zijn voortreffelijk onderwijs tevens de stoflijke middelen van onderhoud aan hen, die, ja, wel geest hadden, maar zonder zijne hulp, in stede van de Kunst, een aanbacht zouden hebben moeten uitoefenen, om te kunnen blijven bestaan.

Wanneer evenwel zijn ijver en zijne zorgen niet volkomen het doel konden bereiken, wat hij zich, met zijn verheven geest en zijn edel hart, had voorgesteld, dan lag dit in hinderpalen, van buiten aangebragt, zoo als, bij voorbeeld, in het bevel, door Keizer Napoleon uitgevaardigd, dat al de lessen aan de Antwerpsche Akademie gegeven moesten worden in het Fransch, eene taal, welke de meeste leerlingen destijds in 't geheel niet verstonden. Van Bree worstelde, te vergeefs, tegen dit bezwaar in, ja, zelfs ging, nit hooft zijner halstarigheid ten opzichte der Fransche taal, allengskens de bescherming des Keizers geheel verloren.

Doch, eindelijk, daar verklaarde het lot der wapenen zich tegen de vijanden van den nationalen geest, en het kanongebulder van Waterloo begroette den dageraad eene nieuwe toekomst. De herboren geestdrift der vaderlands-liefde kwam de geestdrift der Kunsten verdubbelen. De meesterstukken, aan de Natio ontplunderd, werden teruggeëischt: Koning Willem I. benoemde den 26. Mei, 1816, Van Bree tot Lid eener Commissie, belast met het doen gelden der Nederlandsche regten, en het ontvangen en verzorgen der geroofde voorwerpen van Kunst.

En hoor, daar kondigt het gelui der klokken, het losbranden van het geschut, eindelijk, de terugkomst aan van die tafereelen, waarop zoovele onsterflijke Vlaamsche Meesters met hunne namen het zegel van den onverwelkbaren roem des Lands geteeckend hebben; en onafzienbaar was de schare dier duizenden en duizenden, wier verlangen, om zulk een schat terug te zien, tot naar buiten de muren van Antwerpen heendreef, als in feestlijken togt. Dat was een schoone dag voor Van Bree en welligt van zijn leven de schoonste, toen hij zijne leerlingen de eerste maal rond Rubens meesterstuk *« de afdoening van het kruis »* verzamelen kon, en hun aantoonen, tot welke hoogte de voorouderen waren gestegen, maar vooral wat het verheven doel der afstemmingen van deze groote Kunstenaars wezen moest.

Wat door het vervoer, heen en weer, dier schilderijen, er aan beschadigd was, nam Van Bree op zich, om te herstellen. Toen Rubens *« Christus tuschen de twee moordenaars »* weer in orde was gebragt, stelde hij die schilderij aan het publiek, ten voordeele der Stads-armen, ten toon. De Stad Antwerpen, daarentegen, vercerde, te dier gelegenheid, den Kunstenaar en den Menschenvriend met een kostbaar zilveren palet, opgecluiserd door de zeven schilderkleuren in goud. Daarenboven benoemde hem 's Konings Besluit van den 1. Junij, 1816, tot Lid van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut. Een jaar later, den 25. Julij, 1817, werd hij tot Gemeente-raadsheer van de Stad Antwerpen aangesteld, welke waardigheid hij alleen dáárom aanvaardde, dewijl men hem had betoogd, dat hij door die betrekking meer voordeel dan ooit vroeger aan zijne medeburgers toebrengen kon. Met gelukkig gevolg volbragt hij, door zijn grooten Kunstgenoot Ommeganck bijgestaan, eene zending naar Brussel, tot terugvordering van eenige daar uit Parijs weêrgezonden schilderijen, die aan het Museum van Antwerpen toebehoorden.

De Kroonprins der Nederlanden, later Koning Willem II., benoemde den 10. October, 1817, van uit Gent, Van Bree tot zijn Hofschilder. Maar, wat méér dan dit zijn gemoed streelde, was, dat nu, eindelijk, zijn varigste droom wezenlijkt werd, te weten, de inrigting der Antwerpsche Akademie op eene breede schaal, die het hem mogelijk maakte, haar tot eene wezenlijke Hoogeschool van Kunsten te doen worden. In 1817 werd haar de titel van Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten teruggegeven *), en daarbij tevens eene aanmerkelijke uitbreiding van het onderwijs gevoegd, en voorts haar het regt toegekend, om groote kampstrijden te verordenen, waarvan de Verwinnaars, op Staatskosten, met een vierjaars pensioen van twaalf-honderd guldens in 't jaar, ter volmaking hunner studiën, zieh naar Italië zouden kunnen begeven. Het was eerst in Junij, 1821, dat hij-zelf de reis derwaarts ondernam, hoewel hij dit gaarne terstond in 1817 reeds zou gedaan hebben; doch toen hield hem de nieuwe inrigting der Akademie van dit zoo lang en zoo vurig gekoesterd voornemen nog terug. Ook had hij toen *« de Burgemeester van Leyden »* onderhanden, welk kapitaal doek, door Koning Willem I. aangekocht, en aan de stad Leyden ten geschenke verceerd is, waar het in de groote Vergaderzaal op het Raadhuis, als een waardig voortbrengsel der Nationale Kunst, in eere wordt bewaard.

Doch, niet slechts als Schilder, maar ook als Volks-onderwijzer muntte Van Bree uit. Hij zag met droefheid, dat er rond hem eene nationale Letterkunde onbrak. De Letterkunde was onder vreemde verdrukking méér nog dan de Beeldende Kunsten vergeten geworden; de verspreiding der gedachten bestond niet meer en het volk aluimerde in eene onwetendheid, waaruit het moest worden opgewekt, om door Kunst en Vaderlands-liefde zijne plaats van vroeger eeuwen te kunnen hernemen.

*) De oorsprong der Akademie van Antwerpen klimt hooger op dan, 1422. In dit jaar werden aan hare leden door Jan van Eyck de eerste proeven van zijn schilderen met olieverf voorgesteld. Bij een Reglement van 20 Julij, 1442, verleenende de Magistraten van Antwerpen aan het Kuasgilde verscheiden voorrechten en vrijheden, en G. Formantel stichtte de School van Teeken- en Beeldhouwkunst. Vroeger was dit Kunstverbond niet tot onderwijs ingerigt. Philips IV., Koning van Spanje, gaf in het jaar 1663 aan de Akademie den titel van *koninklijk*, en verleende haar een aantal nieuwe voorrechten en vrijstellingen van lasten.

Van Bree nam de pen op: hij gebruikte in zijne werken van Letterkunde de taal des volks, de eenige taal, die tot beschaving eens volks kan worden aangewend.

Hij schreef in het Vlaamsch:

1°. *De dood van Beiling*, treurspel, in 5 bedrijven.

2°. *Alphons Van Breuseghem, of de Antwerpse martelaar*, drama, in 5 bedrijven.

3°. *Het Geldkneeltje*, toneelspel, in 3 bedrijven.

4°. *Broewers gevangenis, of het kasteel van Antwerpen*, blijspel, in 2 bedrijven.

Al deze schriften waren slechts vruchten van zijne uitspanningsuren, en alzoo zijn ze dan ook niet tot de beschaving der volmaaktheid gebragt; maar, onder al het ruwe, dat zich aan de schors vertoont, ontdekt toch het oog van den kenner wel eene kern van denkkraacht, die in den verdienstlijken Schrijver den kloeken Schilder deed terugvinden.

Bilderdijk vereerde Van Bree met zijne vriendschap. Het portret van den grooten Dichter werd door hem geschilderd *). De Zanger van den: »*Ondergang der eerste wereld*» zond hem, met een exemplaar van dat Werk, de volgende verzen:

AAN DEN HEER VAN BREE.

De Dichter door 't peussel, wien 't zoverkleurig licht
Tot cithersnaaren strekt, van hemelklanken zwanger,
Voor wien natuur verstomt en 't moordend noodlot zwicht,
Terwijl hy 't vuur hergeeft aan d'afgekwijnden Zanger;
Hy, die 't heetst herteelt in 't hartverheffend schoon,
Waarin Gods hand het schiep, eer aarde en mensch vervielen,
Versmâ geen zwakken galm van 's grijsen Dichters toon,
Wien de eigen zucht als hem, nog stervend, blijft bezielen!

BILDERDIJK.

Even als Van Bree zich bevlijt had, zijne pen tot den opbouw eener Vaderlandsche Letterkunde in de Vlaamsche gewesten, naar krachten, te doen bijdragen, zoo ook gebruikte hij haar, om te schrijven over

*) Bilderdijk vervaardigde te die gelegenheid dese overschoone dichtregelen, die, zoo wij meenen, niet in druk zijn uitgegaan:

OP MIJNE AFBELDING DOOR DEN KUNSTSCHILDER VAN BREE.

Ns zeele jawn smarte, in 't allerangsta leven,
Omwarde als een schijn van die ik versta was.
Weet 's Kunstenaars toeveracht my d'amblik wele te geven,
Waarin 't beschouwend oog mijn oren hest doorlaes.
Het voorbeeld klaart zich op, 't herroepst zijn denkvermogen,
En 'teens zo gloeiend hart neemt wele in 't leven deel.
Van Bree, zy beek mijn ziel haer bunden afgetogen;
Zy slaet haer wicken sil, en zweelt op uw paele.

1855

BILDERDIJK.

het Onderwijs in de Kunst. Aangezien niet ieder jongeling het voorregt kon genieten, om te Antwerpen zijne lessen te komen bijwonen, zoo ontwierp hij een Werk, dat overal als gids zou strekken kunnen. Eigenhandig, namelijk, teekende en bragt hij op steen honderd platen, de Grondbeginselen der Teekenkunst voorstellende. Daarbij schreef hij een Boek: »*Lezen van Teekenkunde of uitlegging der honderd platen, den leerling der grondregels van de Teekenkunde uitmakende*." — Dit hoogstnuttig Werk, dat in 1821 het licht zag, »bestaat, — zoo als Van Bree, op blz. 67, zegt — eigenlijk niet dan uit de opmerkingen en de ondervinding, welke een onderwijs van twintig jaren aan eene groote Akademie mij gegeven hebben, en dan uit de aanwijzing van de baan, welke ik gevolgd heb, om goede leerlingen voort te brengen." — Het is in vier klassen verdeeld, waarvan de eerste handelt over de proporties van het menschebeeld, door vier-en-twintig teekeningen naar de grootste meesters, toegelicht. De tweede klasse handelt over den omtrek, opgehelderd door hoofden en borstbeelden van de meestberoemde personen uit de Historie en de Fabelleer, vergezeld van opmerkingen over het karakter en de geschiedenis dier helden. De derde klasse handelt over schaduw en licht, en bereidt alzoo tot het begrip der kleuren voor. De vierde klasse, eindelijk, houdt zich bezig met de Ontleedkunde van den mensch, verklaard door achttien platen, die het menschlijk geraamte, den vorm der spieren en de vertooning harer uiterlijke werking voorstellen; de uitdrukking der hartstogten en van de verschillende gewaarwordingen der ziel op het aangezicht, worden in de laatste twee platen aangewezen. Eene naamlijst der beelden en spieren is er in drie talen, Latijn, Vlaamsch en Fransch, bijgevoegd.

Volgens toenmalig verlangen der Regering werd dit Handboek bij alle inrigtingen van Teekenkunde, geheel het Rijk door, ingevoerd, en nog handhaaft het, na dertig jaren gebruik, den roem van een zeer degelijk, een hoogstnuttig-bruikbaar werk te zijn.

Van Van Bree's Reis naar Italië bestaat een merkwaardig Dagboek in handschrift. Overigens teekende hij, op dien togt, alle beelden, gebouwen en landschappen af, die zijne aandacht boeiden, en maakte hij schetsen naar de schildertjen, hier en daar, door hem bewonderd, opdat den Leerling, wien de middelen ontbraken, om

Europa te doorreizen, ten minste eenig middel zou kunnen worden in handen gegeven, teneinde het alom verspreide Schoone toch eenigermate te leeren kennen en waarderen. Wij koesteren den wensch, die, zeker, door alle voorstanders en beminaars der Kunst zal worden bijgestemd, dat deze Verhandeling nog eenmaal door de pers ten algemeenen nutte openbaar worde.

Den 5. Augustus, 1821, kwam hij te Rome aan. Aan Paus Pius VII. in gehoor voorgesteld zijnde, droeg deze hem den vlejenden last op, van zijne Afbeelding te maken. Den 3. December, 1821, was dit Portret gereed. De Schilder bood zijn werk den Kerkvorst aan, die hem, behalve met zijne hooge goedkeuring, ook met de Ridderversielsen der Orde van de Gouden Spoor vereerde.

In 1822 keerde hij, met een óvertrijken schat van kennis, allervege op reis vergaderd, te Antwerpen terug, door al de Leerlingen zijner Akademie ingehaald, en met de treffendste bewijzen van blijdschap, dankbaarheid en hoogschatting als overladen.

Hooren wij hoe zich Wiertz, een der waardigste en dankbaarste leerlingen van Van Bree, over dit tijdvak der Antwerpsche Akademie uitdrukt:

»Het was eene bewonderenswaardige inrigting, die Akademie van Antwerpen in 1822, toen de goede, oude kolorist Herreyns er de bestuurder van was, en Van Bree, vol kracht en gezondheid, gansch de ziel. Indien de oude Vlaemsche School een der schoonste palmen van schilderkunst bezit, dan ook kan zy zich beroemen op ons tydstop de eerste Akademie der wereld te hebben gehad.

»Eén hoofd had dit alles gedacht, één hoofd dit alles daargesteld.

»Van Bree was het licht, was de straal der zon, die een ieder van de jonge zielen zyn deel van het gehelelde vuur mededeelde.

»Wie de Akademie van toen niet gezien heeft, weet niet wat de geest van één mensch op de geesten van duizenden vermag.

»Aldus verwarmd door het *genie*, dat heerschte, was de Akademie gansch bewegend, luide de kreten van begeestering woërgalmend; aller hoofden brandden en droomden van roem; het was eene vervoering, vurig en onuitsprekelyk; aller aanzichten waren verlevendigd en spraken van liefde tot de studie.

»Eensklaps doet een kreet van vreugde zich hooren: hy is daer, de meester! De les gaat beginnen!

»De menigte vervulde het amphitheater; de professor was reeds in het midden, kalm, de stilte afwachtede. Indien het eene les van ontleedkunde was, hield hy in de eene hand een gedeelte van het geraemte, waarop zyn kunstnersblik was gevestigd; in de andere hand een stuk kryt, dat wonderen ging doen.

»De hand volgde de gedachte, het woord volgde de hand. Die stem, uitleggend, aenhalend, bewyzend, ondersteunde alles met voorbeelden.

»Voor dit treffend en leerryk tooneel bleven de oogen onbewegelyk van aendacht, en toch begreep men alles, toch werd men ontleedkundige.

»In de lessen van geschiedenis, van zamenstel, van doorzichtkunde, van de wysbegeerte der kunst, in eene les, die alles omvatte, wat de schoone kunsten daerstelt, was hy altoos geleerd, doordrongen, overtuigend en medeslepend als de snelheid der gedachte.

»Hy was het voorbeeld des onderwijzers, hy die eene School gesticht had, die het voorbeeld der Akademien was, de School van 1822."

Altijd zwanger van het denkbeeld, om Rubens, in Antwerpen, een openbaar standbeeld op te rigten, begon hij met zelf den beitel in handen te nemen en eene Buste voor dien grooten Kunstenaar te vervaardigen, die, den Leerlingen ten voorbeeld, in den hof van het Museum werd geplaatst. Eerst den 10. Mei, 1826, gelukte het hem, eene Commissie tot stand te zien gebragt, die den Koning der Vlaamsche Schilderschool een waardig Gedenkteeken zou oprigten. Wel waren de tijdsomstandigheden van 1830 de uitvoering van dit edel Kunstplan zeer nadeelig, maar men gaf het daarom toch niet op, en in 1840 heeft Antwerpen hare schuld van dankbaarheid aan den grootsten harer Kunstenaars betaald, zoo als zij het twaalf jaren later deed aan haren eersten Onderwijzer in de Kunst, die de hersteller was van hare beroemde School.

In 1827, bij den dood van den ouden, eerbiedwaardigen Herreyns, Bestuurder der Akademie en van het Museum van Antwerpen, werd Van Bree met dezelfde titels zyn opvolger; ook voegde hij dat jaar bij al zijne overige lessen nog een gratis-cursus van Meet- en Rekenkunde, ten behoeve van den leergerigen ambachtsman.

Daar daagde het jaar 1830 met zijne verschrikking, hoofdzakelyk voor Antwerpen. In die gevaarvolle dagen

droeg het Voorloopig Bestuur te Brussel aan Van Bree den last op, om zich met den Burgemeester van Antwerpen te verstaan tot het nemen der noodige maatregelen, teneinde de Kunstschat van het Museum, van de Hoofdkerk, en van al de openbare gebouwen, tegen brand, bombardement of andere verwoesting te beveiligen. Hij heeft zich allerloflijkst gekwetven van die zeer heghelijke taak: de vlammen der brandende stad vonden hem overal op zijn post, naast de hem toevertrouwde en aanbevolen meestersstukken, en de werken der oude Vlaamsche School bleven ongeschonden bewaard. Den 26. October, 1830, was de dag der vernieling geweest; daar zweeg het kanongebulder, en reeds den 26. November opende Van Bree wederom in volle kalmte de zalen der Akademie, tot hervatting van het Onderwijs in de Kunst.

Leonardo da Vinci zeide, toen hij tachtig jaren oud geworden was: »nu eerst begin ik te begrijpen, dat mij nog veel te leeren overblijft." — Die schoone woorden lagen, op het laatst zijns levens, ook Van Bree met opregtheid in den mond; en hij werkte, studeerde en onderwees immer onverpoosd voort. Reeds kon hij, op krukken steunende, en door hevige pijnen gekweld, niet dan met de grootste moeite zich meer bewegen, en toch ging hij van klasse tot klasse nog altijd voort met lessen te geven, en stond zijne woning van 6 uren 's ochtends open, om jongelingen te ontvangen, in wier toekomst hij zich voor het Vaderland meende te kunnen verheugen *).

Doch, eindelijk, het was gedaan. De dood ontrukte den braven man, den bekwamen Onderwijzer, den waardigen Schilder, den onsterflijken Burger, aan de zijnen, aan het Vaderland, aan de Kunst. Zijne lijkbaar werd gevolgd door eene menigte Kunstenaars, welke België sedert het begin der eeuw heeft voortgebragt; allen, bijna zonder eenige uitzondering, waren zijne leerlingen. Ennege der

meest-nutblinkende (de Heeren Wappers, De Keyser, De Braeckeler, Vieillevoye, Mathieu en anderen) droegen des Meesters stoflijk overschot, dankbaar, op hunne schouders ten grave; Antwerpens bevolking sloot zich in grooten getale bij den roerenden lijkstoet aan.

Op de doodkist van den ouden Kunstenaar lagen de Ridderversierselen der Leopolds-Orde van België, de Nederlandsche Leeuwen-Orde, de Witte Valk, van de Fenix, van de drie Keizers, het groot Eereteeken van Saxe-Coburg, en de Pauslijke Ordeteeiken van de Gouden Spoor. Vertegenwoordigers van vele geleerde Genootschappen, Kunstmaatschappijen, die Van Bree tot Mededid benoemden, kwamen, om den overledene hunne laatste hulde toe te brengen bij zijn graf. De Heeren Conscience, Van Rijswyck en Van Duyse hielden elk (laatstgenoemde in geïmproviseerde verzen) eene toepasselijke rede in de landtaal; nog drie andere Sprekers drukten zich uit in het Fransch. Als laatste Vaarwel legde de Heer Wappers een krans van Immortelles op het graf zijns Leermeesters neder.

De beelden van Van Bree rees uit marmer duurzaam op. De Beeldhouwer mogt de inhuldiging van zijn werk echter niet beloven; maar de Naam der beide Kunstenaars, van Van Bree en De Cuyper, de Namen van den grooten Leermeeester en den grooten Leerling, zullen in dit Gedenkteeken door de edelste banden met elkander vereenigd blijven voor altoos *).

Utrecht, half-April, 1853.

DR. WAP.

*) De zeer verdienstlijke Uitgever der Levensbeschrijving van Van Bree en der „Notice nécrologique sur Monsieur Jean-Baptiste de Cuyper, conseiller et trésorier-adjoint de l'Académie d'Archéologie de Belgique," (Auvvers, Imprimerie de J.-E. Buschman, marché-aux-beufs, 1852), de Heer Ernest Buschman, is in het begin van Maart, 1853, te Gent, in den ouderdom van slechts 38 jaren, overleden. Hij was een verdienstlijk Fransch-Belgisch Letterkundige, Professor bij het Athenaeum van Antwerpen, en keurig Boekdrukker aldaar. In deze laatste hoedanigheid heeft hij de Vlaamsche Letterkunde vele diensten bewezen door het uitgeven van verscheiden Werken op eigen kosten, en zelfs dikwijls met ruime betaling der handschriften.

*) Eene lijst der hoofdwerken van Van Bree vindt men in een beknopt, doch vrij volledig biografisch Artikel op biz. 91, I. Deel der *Levens en Werken van Hollandsche en Vlaamsche Kunst-schilders*, enz. door J. Immerzeel, Jr.; Amsterdam, 1842.

NECROLOGIE.

JAN WILLEM PIENEMAN.

Onze Vaderlandsche Schilderschool heeft dezer dagen een smartlijk verlies ondergaan door den dood van Vader Pieneman, den waardigen »Dichter door 't penseel,» zooals Bilderdijk het krachtig uitdrukte. Een meer dan gewone luister, bij 's mans ter aardebestelling ten toon gespreid, en eene Lijkrede van Mr. J. van Lennep, in *Art et Amicitiae* uitgesproken, getuigen van de belangstelling der vaderlandsche kunstenaars in Pienemans welverdienden roem en van de hoogachting, hem in leven en sterven toegedragen door allen, die waarde hechten aan verdienstelijke zonen van het dierbaar Vaderland.

Ik heb den edelen Overledene jaren lang gekend, en het zal mij een aangename pligt zijn, weldra (na inzage van wat zijn Lofredenaar over hem gezegd heeft) ook nog een en ander tot zijne Kunstenaarsgeschiedenis in dit Tijdschrift bij te dragen. Intusschen is het mij vergund, als eene eerste voorloopige hulde aan Pienemans nagedachtenis, hier nu reeds te mogen opnemen de hartlijke woorden, door een voor hooge kunst sijngevoelig man, den Heer Büchler, bij zijne begrafenis uitgesproken.

»Weemoedig staan wij bij de lijkbaar en het geopend graf van een uitstekend Kunstenaar, met weemoed, maar ook met gevoel van levendige dankbaarheid; want heden geldt het niet een jeugdig kunstenaar, nauwelijks de kunstbaan ingetreden, wiens werken de schoonste beloften voor de toekomst inhielden, doch welke beloften door een vroegtijdigen dood on vervuld moesten blijven. Meermalen stonden wij bij een dergelijk, naar onze menschelijke meening, te vroeg geopend graf. — Heden echter glevelden wij een man ten grave, wiens jaren boven die van een gewoon menschenleven waren geklommen: stof tot dankbaarheid voor vrienden en magen, hoeveel te meer voor vrienden en hoogschaters van Nederlandsche Kunst. En hoe zou onze afgestorven vriend de schoone taak, hem

opgelegd, door zelfstandige krachtsinspanning hebben kunnen vervallen, indien hem geen lange levensloop ware vergund geweest?

»Den zich-zelfen gevormd hebbenden Kunstenaar, die zonder andere aansporing of aanmoediging dan van zijn genie en eigen kunstdrift, zijn krachtig penseel dienstbaar maakt, om de luisterrijke daden van onzen leeftijd op het doek te vereeuwigen, zoodanigen Kunstenaar te willen schetsen, zou in deze plegtige ure ongepast zijn; bij kalmer stemming blijve dit aan bekwaam spreker overgelaten.

»Dertig jaren bestaande hij het hooger onderwijs aan de Akademie van Beeldende Kunsten. Wat hij daar heeft verrigt, kunnen zij getuigen, die het voorrecht genoten van zijne lessen te ontvangen; doch, Kunstenaars, waar het Vaderland te regt roem op draagt, zullen bij dit graf dankbaar gevoelen en erkennen wat zij hem verschuldigd zijn. Jongere van jaren, herinnert u, wat hij u leerde; volgt zijn voorbeeld. Het doel, dat hij gedurende zijn lang leven steeds in het oog hield, zij ook het uwe: de bevordering der Nederlandsche Schilderkunst.

»Roem en eer wachten dan ook u! Want, zie hoe nog in ons Vaderland ware kunstverdiensten worden erkend en beloond: de Eerekruijen, door twee onzer Vorsten hem geschonken, het Eermetaal hem zoo vaak te beurt gevallen, en, wat welligt nog meer dan dit alles zegt, de talrijke en deelnemende schaar, hier rond de eenvoudige lijkbaar verzameld, om onzen afgestorven Vriend de laatste eer te bewijzen, verkondigt dit alles niet luide, dat de Kunst nog bij ons in ere wordt gehouden, en dat aan hare waardige Priesters die hoogschatting te beurt valt, waarop zij onmiskenbaar aanspraak hebben!

»Zoo lang — hetgeen God verhoede — in Nederland het Ware, Goede en Schoone in de Kunst geene ijdele klanken zullen geworden zijn, zoo lang zal de Naam van Jan Willem Pieneman met eere in gedachtenis blijven.»

DR. WAF.

MUZIK.

IN NEDERLAND UITGEGEVEN MUZIKWERKEN MEER BEPAALD VAN NATIONALE MEESTERS.

— UITGAVE VAN W. C. DE VLETTER, TE ROTTERDAM; 1852 *). —

IV.

J. F. DUPONT. — F. H. COENEN EN J. F. DUPONT. — J. H. BEKKER.

Frühling- und Herbst-Klänge: Sechs Lieder für Sopran, Alt, Tenor und Bass. (Hoogd. en Holl.) — Het Geboortefest: driestemmige Kinderliederen, met Pianobegeleiding. — *Kleine Cantate voor drie vrouwen- of kinderstemmen, (Holl. en Fr.) met Pianobegel.* — *Lof der Toonkunst: Cantate (van G. H. Broekhuysen) voor drie stemmen, met Pianobegel.*

In deze afdeeling onzer beschouwingen vereenigen wij vier Werken, door drie verschillende Schrijvers geleverd, dewijl zij allen zijn uitgegeven in een vorm, die voor het eerst opgegevene reeds vrij algemeen gebruikelijk is, maar dit nog meer en meer worden zal wegens de gemaklijkheid in het behandelen, namelijk: het Octavo-formaat.

Doch, alvorens ter zake te treden, nog eenige woorden over Dupont en zijne Werken in het bijzonder hier vooraf. Het is ons aangenaam, nogmaals met onzen talentvollen landgenoot te doen te hebben, dewijl wij de waarde van het onderhavige Werk met woorden eenigermate gemaklijker schetsen kunnen, dan zulks met zijn Quartet voor Piano enz., het geval was; en wij hebben er toch zéér aan, dat de strengere eischen, welke men in het belang der Kunst mag en moet doen, bij Werken van zoo grootschen vorm, in acht genomen en erkend worden, opdat men zich niet meer en meer overgeve aan die zienswijze, waaruit reeds zooveel kwaad over het wezen der Kunst is voortgevloeid, door namelijk iedere gedachte of iedere behandelingswijze, die op zichzelf bevalig is, zoo maar goed te keuren, onverschillig uit het oog verliezende, voor welken kunstvorm zij gebezigd werd, en of zij daarin op hare plaats was al dan niet. Hiervan met doode letters, in een beperkt bestek, reken-schap te geven, valt niet ligt; bij dit Werk echter komt ons de Poëzij ter hulpe, zij, voor wie de woorden het middel uitmaken ter overbrenging van verheven

gedachten, gelijk de noten dat voor de muziek doen. — Brengen wij dan eerst nogmaals hulde aan de vertrouwde-heid van Dupont met de hoogere eischen en vormen der Kunst, door de vermelding van den lof, die hem, dezer dagen, is toegezwaaid over zijne leiding der Opera te Halle *), en gaan wij dan over tot de beschouwing en ten betooge hoe hoogst gelukkig hij ook in een kleineren kunstvorm is geslaagd.

Dese compositie heeft zoo regt het karakter van wat men in de Schilderkunst een kabinetstukje noemt. Op eene hoogst lieflijke en daardoor zeer boeiende wijze bewerkt, en op deze kleinere schaal alles, zoo uitvoerig het slechts kan, schoon gekarakteriseerd, dus hebben die Liederden zich aan ons voorgedaan; wij verlangen naar nadere kennismaking door eene volledige en volkomen uitvoering, welke wij van de nu beschouwde Werken nog slechts onvolledig, met behulp der ontvangten partitie, hebben genoten. Vóór alles verdient opmerking en lof de doordachte kens der teksten en het doordringen in den geest er van. Ten bewijze voor het eerste dient, dat de verschillende Gedichten als het ware een geheel uitmaken, en ook uit het muzikale oogpunt zoo-

*) Zie III. Jaarg., blz. 22, en vroeger den II. Jaarg.

**) *Synale f. d. mus. Wel.* Nr. 15 (31 Maart II.), waar wij lezen, „dat men Dupont verschillende zorgvuldig voorbereide, in het ensemble sijn-genuncieerde Opera-voorstellingen te danken had.“ — Als men nu slechts eenige kennis heeft van wat aan die werkzaamheden verbonden is, zoo weet men, welke verdiensten die lof insluit.

danig behandeld zijn. De hoofdtitels zijn van Lied 1—3 *Frühlingsklänge*, van Lied 4 en 5 *Herbstklänge*, en ten slotte komt Nr. 6, *Nachklang*. Nr. 1, door H. Heine, 2 door Carl Haltaus, 3, door R. Reinick, 4—6, door J. v. Eichendorff. In verwante toonorden geschreven, als: 1 en 2 A dur, 3 D dur, 4 G dur, 5 C dur en 6 A moll, vormen zij een cyclus, die uit- en inwendig verwant is. Tot bewijs, hoezeer de Componist niet maar noten boven woorden geschreven, maar wezenlijk gevoeld heeft wat hij schreef, moge de verbindende behandeling van het 1. en 2. Lied strekken. Heine laat aan 't slot van zijn vers (*im Maye*) de phantasie van den hoorder groote speelruimte:

*„Ich kann nicht singen und springen,
Ich liege krank im Gras;
Ich höre fernes Klingen,
Mir träumt ich wärs nicht was.“*

Dupont heeft die ruimte aangevuld niet alleen, maar ook een bevredigend slot te voorschijn geroepen, door de bewerking van *Das Veilchen* van Haltaus; en, om het verband, waarin hij beide dichtstukken heeft opgevat, aan uitvoerder en hoorder duidelijk te maken, keert het eerste Lied aan het slot niet in den grondtoon terug, maar blijft op het dominant-accordeo staan, terwijl de woorden *attaco subito* nopen, om de oplossing in het volgende te zoeken, waar wij dan ook volkomen bevrediging vinden, terwijl ons enkele bijzonderheden nog weder aan Nr. 1 herinneren. Moge menig lijdende in de gelegenheid zijn, den troost te genieten, die hem hier door de vereenigde Zusterkunsten geboden wordt, waar wij hooren:

*„Stilles Veilchen, gibst mir Muth,
Der dich hält im treuen Muth,
Lässt gewiss auch unser Hers
Nicht vergehn im tiefsten Schmerz.“*

Nr. 3 heeft het voordeel van met bijzondere gemakelijkheid eene niet minder schoone opvatting te verenigen; de tekst werkt hiertoe ook zeer gunstig mede, daar zij recht helder, vrolijk en waarlijk blijgestemd is. De Nrs. 4 en 5 bieden, op even gelukkig begrepen wijze, den overgang aan van deze opgewekte stemming tot de somberheid, die het laatste stuk kenschetst, dat geenszins het minst poëtische der verzameling is. — Over de technische bewerking willen wij niet uitweiden; het spreekt van zelf, dat de Schrijver deze óók wel meester is. Kleinigheden, welke wij voor ons individueel gevoel

anders wenschten, vermelden we niet; alleen op één na de laatste noot der tenor-partij van Nr. 2 moet *A* worden; wij nemen dat voor eene schrijf- of drukfout aan.

Het Geboortefeest. Van den tekst of de teksten, hier gebezigd, kunnen wij ons niet goed rekenschap geven. In het eerste stuk zingen de kinderen een *„Danklied voor het lang (,) gelukkig leven van den Herder onzer jeugd, die ons opleidt tot de deugd.“* Nr. 3 is voor den geboortedag eener Moeder bestemd. Maar wat is Nr. 2? Een zeer duisterzinnig Lentelied, beginnende met den versregel:

„De lentezon met hare koestrende stralen“

waar, hier en daar, niet weinig de versmaat aan ontbreekt, en dus ook wel moeilijk een goede rythmus voor te schrijven was, en waar verder, vrij mystiek, in voorkomt:

*De man, die de taal van de (?) Englen ons leerde,
Wierd (?) eens op dees (?) dag in het daarzijn (!) geleid.“*

Zoo veel over de woorden. Wat de compositie aangaat; bij de beperkte middelen was geene verheven behandeling te verwachten en ook niet te verlangen. Coenen heeft in het eerste Nr. (A dur $\frac{1}{4}$ Allegro) den stemomvang nog al uitgebreid en tot a geschreven, wat ons enigszins gewaagd voorkomt; anders is het eene niet onaardige en niet te moeilijke compositie. Bij Duponts Nr. 2 (G dur $\frac{1}{4}$ Allegretto) is enigermate minder stemomvang gevegd, en de compositie veel fraaijer, zoodat zij zelfs door volwassenen met genoegen kan worden uitgevoerd en aangehoord; maar zij is voor kinderen wel wat te ingewikkeld, en zal daardoor veel moeite van instuderen kosten. Misschien heeft het zoeken naar een muzikaal rythmus, dat op den eersten versregel te gebruiken was, hem tot die meer ingewikkelde behandeling van het geheel gebragt. Nr. 3 (van Coenen) strekt in muzikalen bonw geheel tot pendant aan Nr. 1.

Als technisch berispelijk moeten wij voornamelijk doen gelden de quintparallel en de buitenstemmen, het eerst voorkomende op blz. 10 der partituur, laatste noot der 4. en eerste der 5. maat.

Eene min aangename taak blijft ons nu nog over. Zonder de Werken van den Heer Bekker registreerds te kunnen of te willen veroordeelen, mogen wij ze toch ook

volstrekt niet goedkeuren. Op zijne kleine Cantate is in den volsten zin van toepassing, wat wij in de inleiding van ons artikel gezegd hebben over de eischen, welke de echte kunstkritiek gerechtigd en zelfs verplicht is te doen, en over het misbruik, om bevallige thema's zoo maar neer te schrijven, om 't even of zij al dan niet op hare plaats zijn. Als deze compositie in Frankrijk werd beoordeeld (er is Fransche en Hollandsche tekst onder geplaatst), dan kon men verwachten, te hooren gewagen *d'une facture extrêmement habile, des idées charmantes, et des formes naïves* en wat dies meer zij. Wij beamen al dat lieve, maar wij mogen niet uit het oog verliezen, dat het onderwerp dezer Cantate de *geestelijke dankbaarheid* is, en dat men op verzen, als:

*» Le monde trompeur et volage
Envain m'offrirait sa faveur,
Je n'en veux point: tout mon partage
Est de n'aimer que le Seigneur."*

*» Hoe lagchend de aard haar gunst wil echenken,
Hoe lokkend zij mij vleit en wenkt,
'k Verlang die niet: Gods liefde troone
In 't harte, dat zijn gunst herdenkt."*

geene compositie mag schrijven, die ons aan de factuur van Italiaansche Opera's herinnert. Laat in zulk geval nog veele Mendelssohn in uwe herinneringen wat doorschemeren, die zulke onvergelyklijke modellen voor dien stijl heeft geleverd, dan Bellini, van wien wij gaarne *I Puritani*, maar geene geestelijke compositiën willen hooren.

Evenzoo vinden wij ook de *Lof der Toonkunst* bene- den de waarde van het onderwerp behandeld, en daarin storen ons buitendien nog enkele verkeerde accenten der compositie ten overstaan van de versificatie. Overigens laten zich deze Werken toch nog wel aanhooren, al bevatten zij dan ook niets nieuws voor de Kunst.

GESCHIEDENIS.

HISTORIE VAN HET VADERLAND.

NEDERLAND EN VENETIE, DOOR Mr. J. C. DE JONGE.

— 'S GRAVENHAGE, BIJ DE GEBR. VAN CLEEF. —

INLEIDING.

I.

»Ik zal eens vredelievende taak vervullen."

ALTRA, MOOGEL.

"Te midden van de verwarring en de stofwaken, door de blinde barstlogt aangevoerd en omhooggedreven, verlangen wij de kalme, onwrikbare Waarheid op zijde te blijven, en haar, zoo noodig, te dekken met ons schild. Alle landgenooten zijn ons dierbaar, om 't even in welker kerk zij den Algoden, den God des Vreles, aanbidde; doch juist hiertoe schenken wij het pligstigst, de *Historie des Lande* doorvoet te bewaren, dat zij niet meer en meer worde ons brandpunt van onrust en broederkrijg, maar te helpen zorgen, dat ze zij en blijve, wat de Ouden reeds van haar zeiden: *verre School*, waarin wij uit de eoraken de geygten leeren kennen; een fakkel der Waarheid, om niet slechts staatkundige, maar ook zedelijke Leercerstereuse des menschen."

ALTRA, MOOGEL.

De Hoogleeraar Jan van der Hoeven schreef, voor een paar jaren: »Al, wat in de historie der menschheid groot en heerlijk is, werd door *vaderlandslievende* volken verrigt *).» Behoeven wij, als op een der schitterendste

voorbeelden daarvan, nog te verwijzen naar wat het Nederlandsche Volk, ons Voorgeslacht, verrigt heeft? Schooner heldenhistorie toch heeft de wereld niet aan te wijzen dan dat wonderverhaal van dien tachtigjarigen worstelstrijd met het toenmaals reusachtigst Rijk der wereld, gevoerd door een stip op de kaart der natien, uit een handvol wier, aan den oceaan ontwelt, voortgesproten,

*) In zijne Redevoering: *»Gaan wij eens nieuwe barbaarschheid te gemoet?"*

ja, maar bestemd, om eenmaal als een keurgesteent te vonken in de kroon van Europa.

De Nederlanden, of meer bepaald wat men thans noemt *Nederland*, is een *historische* Staat bij uitnemendheid, een geëmaupeerd Rijk, dagtekenende sedert 1648, volgens de Staatsverdragen, maar eigenlijk historisch van 1568 af, toen daar de te water en te land verbonden Geuzen den Spanjaard van alle kanten belaagden, en voet voor voet, den vaderlandschen bodem betwisten, den grond, door het bloed van Egmond en Hoorn reeds gedrenkt, en als gewijd door het heldhaftig sneuveln van Adolf van Nassau bij Heiligerlee.

Die feiten, tot duizenden toe, geheel het land door, vermenigvuldigd, hebben Nederland eene Vlag geschonken, in wier schaduw de schoonste heldendaden te land en ter zee door het roemrijk voorgelacht zijn verrigt; die feiten hebben het Vaderland tot drie Hooggescholen toe geschonken, allen ingehuldigd onder de Oranjevaa, die steeds prijkte in de branding van het gevaar, aan de spitse der overwinning, van Nieuwpoorts strand af, tot in de velden van Quatrebras en Waterloo, tot voor Hasselt en Leuvensmuur; die feiten hebben Nederland onsterflijke helden in 't oorlogswapen, onovertroffen staatsmannen in het kabinet en Vorsten op den troon doen vereeren, wier leven en streven enkel aan de handhaving dier weêrgeallooze Historie verpand was, en die naar geen hooger roem streefden, dan om het groote Voorgelacht waardig te blijven.

Iloor, hoe de EERSTE WILLEM, die in Nederland de Koningskroon voerde, zich, bij monde van den Minister Verstolk van Zoelen, krachtig tegenover den Oostenrijkschen Gezant, ten opzichte der vaart op den Rijn, uitdrukte, toen men zich daarbij eene taal veroorloofd had, die de *waartigheid en soevereiniteit* des Konings kwetste.

• Wat deze Sonvereiniteit betreft, die heeft de Koning, naast de Voorzienigheid, te danken aan het bloed, door zijne Voorvaders voor het Vaderland vergoten, aan den roem, dien het onder hunne leiding genoten heeft, aan de naauwe betrekkingen, in den loop der eeuwen, tusschen hen en de natie gevestigd, aan de oude regten van zijn huis, en aan het vertrouwen, mitsgaders de vrije keus van een vrij volk. Zij dagteekent geenszins van de op 23 Julij, 1814 aangenomen vereeniging, die slechts België betreft, maar van de aankomst des Konings in Holland op den 30. November, 1813, van den 2. December deszelfden jaars,

den dag waarop Z. M. te Amsterdam als Souverein werd geproclameerd, en van den 29. Maart, 1814, het tijdstip der bekrachtiging en afkondiging der Grondwet, eene gebeurtenis, die, gelijk boven vermeld is, aanleiding gaf tot brieven van gelukwensching van de Hooge Bondgenooten aan den Souvereinen Vorst.

• Nimmer zou Z. M. de Souvereiniteit der Vereenigde Provinciën aangenomen hebben, indien zij haren oorsprong uit een vreemd bondgenootschap had moeten nemen, hoe vermogend dit ook moge geweest zijn, en hoe grootmoedig de Hoofden daarvan waren, en Hoogstdezelve zou de gedachte eener vermeerdiging van grondgebied verre van zich verwijderd hebben, die zou hebben moeten gekocht worden ten koste der waardigheid van den grond, waar de asch Zijner Voorvaderen rust. Hoogstdezelve weet, dat de Staat, die, naarmate zijner bevolking en uitgestrektheid, meer dan eenige anderen in vroeger en later dagen op het toneel der wereld is gekenmerkt door zijne overhoden, zijne legerhoofden en zijne zeelieden; door den hoogen trap van beschaving, welken dezelve bereikt heeft, en waarvan de oorsprong tot den dageraad der latere eeuwen opklimt; door zijne nijverheid, zijnen handel, zijne koloniën, zijne vorderingen in wetenschappen, letteren en kunsten; door zijne pogingen tot behoud van het Europeesch evenwigt, en door de werkdadige oplossing der groote staatkundige vraagstukken, zoo als daar is, om door andere middelen de weinige uitgestrektheid der statistieke hulpmiddelen van de Republiek goed te maken, en de grootste staatkundige en burgerlijke vrijheid met de openbare rust, de bestendigheid der instellingen en regten, mitsgaders de handeling des Gouvernements in overeenstemming te brengen; dat een Staat, die *achtig* jaren voor de Vrijheid gestreden heeft, die zijn grond der elementen heeft ontwieldigd, en die meer dan eens tot het getal der scheidslieden van Europa heeft behoord, dat zulk een Staat niet ontaardt, en noch het levensbeginzel van zijn bestaan, noch zijnen rang onder de volken verliest omdat hij kortstondig, met bijna het gehele vasteland van Europa, door den zegewagen van eenen veroveraar werd overreden, en dat hij, toen het de herneming van het gebied zijner onafhankelijkheid en de regeling van zijn bestuur naar de tegenwoordige omstandigheden van Europa gold, geenszins de toestemming van den vreemdeling, opzigtens het Regt, behoeft; en dat de eertijds volgehouden worsteling ter vestiging van de Vrijheid der Vereenigde Provinciën,

in allen geval, de kwestie der daad ten minste twijfelachtig zoude gemaakt hebben.

»De Koning, aan dit beginsel vasthoudende, zal zorgen der toekomstende eeuwen, de groote voorbeelden, hem door zijne Voorvaderen gegeven, ongeschonden over te leveren; en Z. M. vereert te zeer hunne nagedachtenis, om immer gezegden te erkennen, die evenzeer zijne waardigheid, als die der Volken onder zijnen schepter, benadeelen, van welker welzijn, zoowel als van den rang, die hun in de wereld toekomt, Hoogstzelve rekenschap verschuldigd is aan de Voorzienigheid, welke ze Hem heeft toevertrouwd.»

Hoor, hoe de **TWEDE WILLEM**, die in Nederland den Konings-accepter zwaaid, zich krachtig, als Kroonprins, den 20. Mei, 1819, te Brussel uitdrukte, toen aldaar, door de Vereeniging, *la Loyauté*, waarvan hij Voorzitter was, in het Koningshuis eene nieuwe zaal werd ingewijd, en hij, bij die gelegenheid, het woord voerende, inzonderheid de aandacht der aanwezigen vestigde op de nationale herinneringen, die door het overoude gebouw, waarin men zich bevond, werden opgewekt. »Indien deze wanden konden spreken! — dus luidde het laatste gedeelte van 's Prinsens aanspraak — »wat zouden zij ons niet al melden! Van hoevele gebeurtenissen zijn zij niet zijgende aanschouwers geweest? Zij hebben binnen hunnen omtrek een van de Hoofden der Kerk, een Keizer en Koningen ontvangen: maar hetgeen hen bovenal voor ieder echt Nederlandsch hart belangrijk doet zijn, is, dat de onsterflijke Graven van Egmont en Hoorne, die hunnen ijver voor het heil des Vaderlands zoo duur hebben betaald, binnen dezen omtrek hunne laatste oogenblikken doorbragten. Staan wij stil bij deze herinnering. Laten wij voor een oogenblik het belangloos en even edel als open gedrag van deze beide martelaren der Nationale Vrijheid herdenken, en er onzen roem in stellen, Nederlanders genoemd te worden. Van alle tijden was onze laandaar een vijand van dwingelandij en verdrukking, maar verknocht aan degenen, die haar met regtvaardigheid, met gematigdheid en ongeveinsde trouw regeerden. Ik, voor mij, omdat ik de edele inborst dier Natio naar waarde weet te schatten, ben er fier op van er toe te behooren. Mogt de herinnering dezer beide heldhaftige burgers, met wie wij ons in dit gebouw zoo naauw verenigd gevoelen, steeds levendig bij ons zijn, en ons tot de meest belangelooze Vaderlandsche op-

wekken. Laten wij trachten, het welzijn van allen te bevorderen, vóórdat wij op dat van ons-zelven letten: betoonen wij ons altijd het Volk waardig, waarvan wij een gedeelte nitmaken, en bewaren wij den eerlijk verkregen roem onzer Voorvaderen, in de Historie van ons Land vermeld, ongeschonden.»

»Er bestond (zegt Professor Bosscha *) sedert jaren een voornemen, om uit bijdragen van het Nederlandsche Volk een Standbeeld op te rigten voor den Grondlegger van den Nederlandschen Staat, en het is opgerigt en onthuld te midden van Staatsberoering en oorlogsgerucht, op den 5. Junij, 1848, den dag, waarop, twee eeuwen te voren, de Munstersche Vrede was afgekondigd. Willem de Tweede heeft ook aan de nationale oprigting van dit Standbeeld zijne belangstelling betoond, en zelf de keuze gedaan uit de aangeboden modellen, die alle den vereeuwigen Redder van het vrij geweten voorstelden in het karakter van den Zwijger. Maar de Koning, die zich altijd te paard naar de Vergaderzal der Staten-General begaf, werd levendiger getroffen door de voorstelling van den heldhaftigen Redder, van den Strijder aan de spitse in den hopeloozen kamp tegen den masgtigen Dwingeland. Uit dien indruk rees eene gedachte: en, toen het Nederlandsche Volk een Beeld oprigtte, om het schrandere overleg te vereeren van den diependenkenden Staatsman, had het Hoofd van het Huis van Oranje, drie jaren vroeger, op het erf voor zijn Paleis, op eigen grond — dus wilde hij het — het Ruitersbeeld geplaatst van den Grooten Willem, die aan geheel zijn Geslacht eene onverganklijke erfenis van roem heeft nagelaten. Wie weten wil, wat er bij het plaatsen van dit Beeld in het gemoed van Willem den Tweede is omgegaan, kan het terugvinden in de Rede, door den Hoogleraar Abraham Des Amorie van der Hoeven uitgesproken, bij de plegtige onthulling, op den 17. November, 1845: — toen de begaafde Redenaar geëindigd had, verklaarde de Koning, diep getroffen, dat de gesproken woorden geheel zijn gevoel behelsden, in duidelijke denkvormen en sierlijke taal.»

En nu, ongeveer een jaar verleden, hoor, hoe de **DERDE WILLEM** op den Nederlandschen Koningstroom, van zijn bezoek uit de Provincie Groningen naar de

*) Leven van Koning Willem II, blz. 727.

Residentie terugkeerende, te Heiligerlee, op de plek-zelve, waar een nationaal Gedenkteeken, ter eere van Adolf van Nassau opgericht, den aanvangsoogenblik (23 Mei, 1568) van den tachtigjarigen kampstrijd tegen Spanje aanduidt, uit zijn rijtuig gestegen, den eed als hernieuwde, dat hij het Vaderland en de Vrijheid, in het voetspoor zijner doorluchtige Vadersen, zou blijven verdedigen met goed en bloed; en wilde de Koning, dat van dit plechtig oogenblik door de hand van een vaderlandsch kunstenaar een historisch taferel zou worden gemaald, ter vereeuwiging van die voor hem onvergetelijke stonde, en van dat door hem als vernieuwd Verbond tusschen Oranje en Nederland.

Ziedaar de beteekenis van onzen, zoo wij zeiden, bij uitnemendheid *historischen* Staat; ziedaar de kracht der overlevering van de Geschiedenis bij een zelfstandig gevormd volk; ziedaar, waarvan de nationale Dichters, twee eeuwen, zongen, waarvan onze Redenaars, sinds onheugelijke tijden, gewaagden, waar Vondel en Helmers, Van Marnix en Tollens, Van Haren en Bilderdijk, Hooft en Van der Palm, de Groot en Wagenaar, hoe ook in onderling verschillende tinten geschakeerd, allen zich hunne onverganklijke letterkroon met verwieren; ziedaar den roem van het wereldvermaard vaderlandsch palet, van de gravenaald en den beitel, die omstrijd vereeuwigd hebben de eer van zooveel daden en personen, als daar talloos schitterden in elken kring van het nauw-verbreederd Nederlandsch gezin, welks Muntstempel, met Bijbel en Vrijheidshoed, getuigt van vromen, maar tevens sieren ernst in het *«Hic nitimur hanc tuemur»*, en welks Davies *«Eendragt maakt magt»* de levendige uitdrukking is van wat zijne Jaarboeken op iedere bladzijde te lezen geven, en van wat daaraan het duurzaamst zegel heeft gehecht.

Daar zijn er echter, hier te lande, die dat beginsel wraken, die dat Protestantische dwaling noemen, waarvan men zich los moet maken, *«om in den geest terug te keeren tot de Middeleeuwen, en alzoo te breken met de wijsbegeerte, met de voorstelling der geschiedenis, met de denkbeelden en gewoonten, welke Nederland, het Protestantische Nederland zich in de laatste twee, drie eeuwen eigen heeft gemaakt, dat Nederland met 'zijn*

godadienst zonder biecht en zonder vasten, met zijn Leydsch Atheen en Heidensche goëzj-boefenaren, met zijne schilders, louter slaafsche navolgers der Natuur.» *) Arme Rembrandt, met uw Standbeeld van den Roomsch-Katholijken Royer.

Daar zijn er, die: *«voor het geheele Vaderland, met al den ernst, die hiertoe gevorderd wordt, en in naam van alle Roomsch-Katholieke Nederlanders, verklaren: «dat Prins Willem van Oranje een heerschsuchtige huichelaar was; dat de strijd tegen Graaf Filips III een onwetige opstand is geweest om wereldlijke belangen, en dat onze voorvaders zich aan menig vergrijp omtrent Godsdienst, waarheid, deugd en recht hebben schuldig gemaakt.»* Arme Zwijger, met uw Standbeeld van den Roomsch-Katholijken Royer!

Intusschen is de Leerschool der Geschiedenis van het Vaderland, aan 's Rijks oudste Hoogeschool, die van het *«Leydsch Atheen»*, toch — verdraagzaam genoeg — bezet door een Roomsch-Katholijk, en nog wel door een Priester, den achtenswaardigen Schrant, in wiens naam dus almede de zoo even aangehaalde verklaring zou zijn afgelegd, doch zonder dat die grijsze geleerde er evenwel acht op schijnt te hebben geslagen, veel min nog er zich aan gelegen heeft laten liggen. Dat is nogtans zoo kwaad als goed; immers, van het verheven standpunt, waarop de Hoogleenaar Schrant en als onderwijzer der Vaderlandsche Geschiedenis, en, in zijn exceptioneel geval, als Roomsch-Katholijk Priester geplaatst is, mogt men van hem een bondig oordeel verwachten, ja, eene afdoende beslissing vorderen; of anders in zijn plechtig zwijgen een veelbeduidend en welsprekend teeken kunnen zien van hooge afkeuring en diepe verfoeiing dier nieuwste historieopvatting.

Middelcerwijl ging van de Utrechtsche Universiteit eene stem uit, ter gelegenheid der algemeene beweging door het herstel der Roomsch-Katholieke Hierarchie in Nederland veroorzaakt; wij bedoelen de dezer dagen aangekondigde *Reeks van «Voorlezingen over de geschiedenis der Roomsch-Katholieke kerk in de Noord-Nederlanden, sedert de opheffing der Bisdommen tot op dezen tijd»*, door Professor L. G. Visscher. In de eerste dier Voorlezingen, (waarop wij later afzonderlijk hopen terug

*) J. A. Alberdingk Thijm en H. J. C. van Nouhuys, in den *Folks-Almanak voor Nederlandsche Katholijken*, 1853; blz. VI en VIII der Voorrede.

*) De WelEerw. Heer van der Horst, R. K. Priester en Kapel-laan, te Amsterdam, in de *Katholieke Stemmen* van 13 November, 1852.

te komen) heet het: »Ik wensch thans uwe aandacht meer bepaaldelijk op de godsdienstige aangelegenheden van het Vaderland te vestigen. De opgewondenheid van sommige roomschgezinden aan de eene zijde en de reactionnaire honding van enkele protestanten aan den anderen kant hebben mij daartoe bewogen; want bij beiden bespeur ik eene zucht tot reconstructie der geschiedenis, en deze mag ik, na vele jaren van studie, aan geene voorbijgaande partijschappen prijs geven.

»Dat enkele protestanten op de vrijgevege bepalingen van 1795 wenschen terug te komen, en daarentegen eene menigte roomschen de honding aannemen, als ware er voor hunne partij, boven eene billijke gelijkstelling in staatsburgerlijke regten, nog meerder voordeel te wachten, is, zoowel bij dezen als genen, onredelijk, en schijnt mij toe een streven te zijn naar het onmogelijke.

»De wereld is, volgens mijn inzien, door het roomsch-katholiek christendom aan de barbaarsheid onttogen, opgevoed en beschaafd; maar door het protestantisme meerderjarig geworden en tot beter inzicht der openbaring gekomen. Een onnoemelijk aantal zegeningen sproten uit de reformatie voort, en werkten niet alleen hoogst weldadig op de volken, die sedert de XVI. eeuw vooruitgingen, maar verbeterden tevens de menschelijke instelling der oude kerk. Zij openden duizenden de oogen, in dier voege dat zelfs daar, waar men tot de hervorming niet komen kon, hare hoofdbeginzelen steeds meer en meer ingang vonden, en nu alom kunnen bespeurd worden. Parijs, Madrid en Rome zijn, in zekeren zin en voor altijd, gereformeerd; zij reiken Amsterdam en Geneve de hand: zij huldigen allen te zamen het vrije onderzoek, de verdraagzaamheid en de christelijke liefde. Zoo daarbij geene heerschappij in het spel kwam, er zou, wat den grond der denkbeelden betreft, weinig onderscheid wezen tusschen een Ultramontaan en een protestantsch Nederlander: de eerste zal geen Galilei meer veroordeelen of geen Huss laten verbranden, de laatste geene Geuzebrieven meer uitgeven, om alle papen van het aardrijk te roijeren. Men is ouder en wijzer geworden en zou de kindersehoenen, al wilde men het ernstig beproeven, niet meer aan den voet kunnen krijgen.

»Hoevel verplichting wij hebben aan het katholicisme der middeleeuwen, eene beschaafde natie wordt nimmer meer roomschgezin. Nog veel meer zijn wij aan de Hervorming verschuldigd, en toch, hervormd zooals onze vaders kan men evenmin wezen, en wij, die ons

bepaaldelijk Gereformeerden of Lutheraan noemen, zijn dat ook volstrekt niet meer. Wij staan op de schouder van onze groote voorgangers en zien vrijer en helderder om ons heen, altijd met den Bijbel tot rigtsnoer, en strevende naar de kennis der waarheid, die in geen autoriteitsgeloof bestaan kan.

»Het is waar, op enkele punten van den aardbodem zoekt men, tegen overdeden begrippen van het tegenwoordig geslacht, eene verschansing in de oude protestantsche orthodoxie, of in het katholicisme van lang vervlogen tijd. Wat een zuiver christendom alleen geven kan, verlangt men van doode vormen, des noods, onder bescherming van het zwaard; in ieder geval, men wil weder dwangmiddelen invoeren, die als eene looden hand boven scepters en kroonen, boven vorsten en volken en boven iedere vrije ontwikkeling zonden geplaatst zijn. Doch, welke pogingen er tot dat einde worden aangewend, zij kunnen niets anders dan de bestaande onheilen vermeerderen en de verwarring vergroeten; zij moeten noodzakelijkerwijze beschaamd uitkomen, want de zoogenaamde antirevolutionnaire stellingen lossen zich op in zoogenaamde Theocratie, en, zoo deze haar doel bereikte, zonde zij de grootste omwenteling teweegbrengen, die de wereld nog ooit gezien heeft.»

En nu. — »Bij het najagen dier hersenschimmen reconstrueert men de Geschiedenis, — deze met een orthodox-gereformeerd oogmerk, om de middeleeuwen weg te cijferen, de katholieken in alles te verongelijken en de Republiek der Vereenigde Nederlanden als eene ordonantie Gods te doen voorkomen; — gene om het levendmakend beginsel der Hervorming te miskennen, de vroegere geloofseenheid in een verkeerd daglicht te plaatsen, den onvermijdelijken opstand tegen Spanje als eene broodronkheid te beschouwen, het huis van Oranje in zijne twee grootste mannen te ondermijnen, en aan het tijdelijk gezag der gereformeerde kerk het karakter te geven van roofzucht, achteruitgang, dwingelandij. Zeker, dat gezag der heerschende gereformeerde kerk was niet zonder gebreken; maar, ondanks alle tekortkoming heeft het de maatschappij verlicht en veredeld, de godsdienst van protestanten en katholieken aanmerkelijk verbeterd. Sommige roomsche schrijvers, niet inziende, dat hunne geloofsgenooten en vooral hunne priesters in Nederland veel redelijker lieden zijn dan in Spanje of Italië, ontkennen de groote voordeelen uit de aanraking met hare bestrijders ontsaam, en zien in de Reformatie eene oorzaak

van alle latere beroeringen. Zij beweren, daarenboven, dat hun kerkgenootschap, of, zooals zij zich bij voorkeur uitdrukken, dat de eenige ware en alleen-zaligmakende kerk, door een handvol muikers en luichelaars is verstoord geworden. Van hunne gewelddadigheid meenen zij het slagtoffer geweest te zijn, nu reeds drie eeuwen lang. Uit die verkeerde voorstelling leiden zij de verplichting af, om den vroegeren staat van zaken te herstellen, en vragen niet slechts vrijheid van godsdienst en volkomen gelijkstelling met de protestanten, zooals, protestantsch gesproken, regt en billijk is; maar zij willen meer, en hoe zelden zien den Bijbel raadplegen, passen zij toch het: *Vindicamus hereditatem patrum nostrorum*, uit I Mac. XV: 84, op de verkregen uitkomst toe. Zij meenen weder meester te zijn, of vleijen zich, dat eerlang te zullen worden; doch de onmogelijkheid van eene contra-reformatie zal, hoop ik, uit mijne Voorlezingen blijken."

Te Luik wordt, sedert zeer vele jaren, een Catholijk Tijdschrift uitgegeven, getiteld: *Journal historique et littéraire de Liège*, en waarvan de Heer P. Kersten Redacteur is. In een zijner laatste Afleveringen komt een Opstel voor, waaruit wij de volgende hoogst-merkwaardige zinsmeden overnemen, die te meer betekenis hebben, wanneer men weet, dat gezegde Redacteur een man is van zeer anti-revolutionairen stempel, en ijverig legitimist, een conservatief of reactionair, gelijk dit thans genoemd wordt, doch allereerst een voor zeer orthodox te boek staande Catholijk, of, zoo men wil, Ultramontaan. En wat nu zegt de Heer Kersten?

»Er zijn menschen, voor wie het moeilijker is, zich binnen de palen der waarheid te houden. Van eene dwaling overtuigd, of die moede geworden, slaan ze, de waarheid voorbijnellend, tot eene tegenovergestelde dwaling over. Het juiste midden is een standpunt, hetwelk zij versmaden: het gezond verstand bevedigt hen niet.

»Zij zijn begonnen met, op hunne Rede uitsluitend steunende, aan alles geloof te weigeren, wat hunne Rede niet oplossen kan: zij waren *ongeloovig*. Maar, nu zijn ze bekeerd, en wordt de Openbaring hnn de éénige bron van alle kennis: en verneemt gij u, de Rede als nog wel ergens goed voor, als eene tweede bron van licht, als een ongenoezaam, maar toch noodzakelijk hulpmiddel te verdedigen, dan wordt gij voor goddeloos verklaard, dan behoort gij niet meer tot de Kerk!

»Om hen te bevredigen, wordt er eene algeheele omwenteling in het Onderwijs vereischt. Het is hier niet enkel te doen om eene verandering van het werk eener godlooze Philosophie; neen, men moet veel hooger opklimmen, en alles hervormen, wat sinds drie of vier eeuwen bestaat. Immers, sedert dat tijdstip is de Katholieke wereld geheel verheidend: de Geestelijkheid, de Kerk, Bisschoppen en Pausen hebben zich altoos in deze gewigtige materie immers bedrogen; en het wordt alzoo tijd, om hen allen tot het Christendom terug te brengen!

»Wilt gij van uwe kinderen Christenen vormen, laat dan enkel het Evangelie alles voor hen zijn, gelijk de Koran alles is voor de Turken, en zij zullen zoodoende beter Latijn schrijven dan Cicero!

»En die excessen strekken zich tot alles uit. De Middeleeuwen, bij voorbeeld, werden weleer, als een tijdvak van barbaarschheid, miskend en veracht. In onze dagen is het onregt hersteld, en men is van die overdrijving teruggekomen. Maar men meene niet, dat de lieden, van wie hier sprake is, zich vergenoegen met die lang verleden tijden naar hunne waarde te schatten, te prijzen, wat zij goeds aan zich hebben, enz. Volstrekt niet! Zij willen ons naar die tijden terugvoeren. De Middeleeuwen zijn het model-tijdvak des Christendoms; men moet daarvan de staatkundige instellingen, theocratie, onderwijs, kunsten, bouwstijl, graveer- en beeldhouwkunst overnemen. In Griekschen of Romeinschen bouwtrant rigtte men in 't geheel geene kerken meer op, want, de éénig-christlijke stijl is de Gothiek, en al het overige heet — *heidensch*.

»En dit alles nu noemen onze overdrijvers de *ware Roomsche*, de *Ultramontaansche Leer*, en bij al hunne excessen is Rome hun toevlugt; en, wat men hun ook zeggen moge, steeds trekken zij zich stout en vermetel achter den Heiligen Stoel terug. Innne tegenstanders zijn *Gallikanen*, om niet te zeggen *schiismaticken*, maar, wat hen betreft, zij zijn *zuiver-Roomsch*.

Trekken wij thans nit al het vooraangaande eene juiste conclusie, dan komt zij hierop neêr: men wacht zich aan elke zijde voor overdrijving, en, met het oog op de Geschiedenis in het algemeen, en van die des Vaderlands in het bijzonder, kwete men, over en weêr, opzettlijk niemands gevoel, maar een ieder onzer lette op de waarheid,

in deze schoone woorden van den Hoogleeraar Boescha gelegen, en zeker voor ons allen evenzeer van pas: »Dat het karakter van den Nederlander, met zijnen practischen geest, met zijne kansen-berekenende schrandereheid, met zijne liefde voor het Vaderland, zich gevormd heeft door de *volharding*, waarmede hij den grond, waarop hij woont, heeft vrijgevochten van vijandige natuurkrachten en vijandige menschen, is eene waarheid, waarvan de

bewijzen in de Geschiedenis van Holland en de Hollanders alomte te vinden zijn *)."

Utrecht, 20 April, 53.

DR. WAP.

(*Vervolg en Slot in het Nummer van de maand Junij.*)

*) Leven van Koning Willem II. blz. 238.

STAATHUISHOUDKUNDE.

GRONDTREKKEN DER STAATHUISHOUDKUNDE, DOOR W. ELLIS.

UIT HET ENGELSCH VERTAALD DOOR MR. H. HOOFT GRAAFLAND. — UTRECHT; B. DEKEMA; 1852. —

Het moge vreemd klinken, maar niets is méér waar, dan dat de Revolutie van 1789 in hare gevolgen alle volken in een-eenig streven heeft vereenigd, in dat namelijk, om *menschen* te worden. Allen hebben eene groote schrede voorwaarts gedaan: zij zijn *ontevreden*. Ieder een is ontevreden, en tracht op zijne eigene wijze naar verbetering: de Duitschers dweepen, de Franschen maken plannen, en Engeland ruimt stuk voor stuk uit den weg, wat van de verouderde instellingen lastig en hinderlijk bevonden wordt. Engeland (ook Nederland) heeft daarbij het groote voordeel boven veel andere volken, en vooral boven de vooronderen, dat het zich over zijne behoeften vrij en ongehinderd kan uitspreken. Indien dit misschien een gering gedeelte der voorouderlijke dengden doet verdwijnen, zeker is het ook doodelijk voor de voorouderlijke ongedenken en vooroordeelen.

De hedendaagsche, wezenlijk belangrijke literatuur heeft zich niet meer staatkundige of religieuze instellingen tot haar voornaamste punt van beschouwing gesteld: de menscheijkheid, de opvoeding van het volk is het groote doel, waarheen men in gedichten, romane, staathuishoudkundige werken, kortom, in geschriften van alle soorten en vormen streeft. Men heeft eindelijk begrepen, dat niets roemrijker zijn kan, dan mede te werken tot het bereiken der slotsom van alle volksofvoeding, te weten, die tot de natuur terug te leiden, zoo als men

het reeds vroeger begreep omtrent de opvoeding van het individu.

Onder de geschriften, die met dat doel worden geschreven, bekleeden zeker de »*staathuishoudkundige*» eene zeer voorname plaats. Zij toch toetsen de groote kwestie van het bestaan der volken zoowel, als van hunnen stand tegenover elkander, aan de wetenschap, en brengen vooral de groote waarheid tot het helderst licht, dat, namelijk prohibitive wetten de grootste hinderpaal opleveren voor den vooruitgang van juist die volken, die zich met prohibitive wetten omringen.

De meeste staathuishoudkundige geschriften zijn echter te geleerd, om in de kringen van het volk regstreeks gunstig en gretig ingang te vinden; en dit moet toch het voornaamste doel zijn: want, de intellectuele opvoeding van het volk houdt met het verlaten der school op, wordt ook spoedig vergeten, vooral, daar zij grootendeels op dwang gegrond is, en moet dus door voor het volk geschikte geschriften voortgezet en verbeterd worden. In Engeland heeft daarom de smaak voor onderrigende geschriften in de laatste jaren zoo sterk toegenomen, dewijl de schrijvers over nuttige onderwerpen die geschriften niet in geleerde en onverstanebare, maar in voor de beschavingshoogte van het volk toegankelijke vormen hebben geschreven.

Dit kan ook gezegd worden van het geschrift, hetwelk

wij hier beoordeelen en aanprijzen. De titel: »*Grondtrekken der Staatshuishoudkunde*» is eigenlijk een weinig te groot: geveogelijker had men het betiteld: A. B. C.-Boek der Staatshuishoudkunde; want in een ook voor beperkte verstanden ligt te bevatten stijl, wordt daarin eene analyse geleverd van de woorden: Beschaving en Barbaarsheid, Rijkdom en Kapitaal, Grondrente, Arbeidslooën, Winst, Verdeeling van den arbeid, Ruiling, Waarde, Geld-Munt, Geld-papier en krediet, Wisselbrieven, Prijs — overvloed en schaarschte, Gemeenschappelijke arbeid en mededinging, Regeling der nijverheid, Armoede, Buitenlandsche handel, Vrijheid en Beperking van handel, Werktuigen, Volkplantingen, Belasting, Inkomen en Verbruik. Men ziet, dat ook geen enkel punt van algemeen stoffijk belang hier onbehandeld is gebleven.

Wanneer door de Regeringen gezorgd wordt, dat het volk de ware basis leert kennen, waarop vooruitgang en stoffijk welzijn kan begonne en voltooid worden, dan

zullen de volken ook spoedig innig overtuigd wezen, dat *dwingelandij* voor dit doel eene even groote hinderpaal is, als *uitspatting*; zij zullen de weldaden leeren begrijpen van den arbeid, en de weldaad van den rijkdom door de noodzakelijkheid van het kapitaal tot verkrijging van werk, dus ook de weldaden van het verschil van standen; en in deze erkenning ligt de beste waarborg opgesloten tegen woelingen, als stoornis van den arbeid, en het eenige radikale geneesmiddel voor pauperisme en socialisme. Niets kan daartoe meer bevorderlijk zijn, dan het lezen van geschriften, gelijk dat van Ellis, door de arbeidende klassen. De vraag is niet, of zij ze begrijpen; niets is gemakkelijker. De vraag is alleen, of zij ze lezen *willen*; de éénige zwaarigheid daartegen echter is te zoeken in de rigting van het volksonderwijs; die rigting, zonder dwang, maar toch doelmatig, aan te wijzen en te regelen, is de groote taak der Regeringen.

H. I. L.

WIS- EN NATUURKUNDE.

OVER HET BELANG DER NATUURSTUDIE.

REDEVOERING, GEHOUDEN IN EENE PLEGTIGE ZITTING DER KEIZERLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

TE WEENEN, OP DEN 29. MEI, 1852, DOOR DR. RITTER VON BAUMGARTNER, MINISTER VAN FINANCIËN EN KOOPHANDEL IN OOSTENRIJK, PRESIDENT DIEER AKADEMIE *).

»Ingevolge het verlangen des Hoogen Stichters, is aan onze Akademie de beoefening der Mathematische en Natuurwetenschappen, alsmede die der Geschiedenis, Letter- en Oudheidkunde, opgedragen; later werden ook nog Wijsbegeerte en Staatkunde in haren werkring opgenomen. Zij omvat alzoo de Natuur en den Mensch, en heeft dus de behandeling der grootste en belangrijkste vraagstukken tot onderwerp; vraagstukken, waarmede

*) Wij verleenen aan dezo hoogst-gewigtige Redo eens wakkeren Staatmans hier met genoegen eene plaats. Zij zal door een ieder, vooral door de deskundigen, voorzeker, met groote belangstelling en toejuiching gelezen worden.

men zieh te allen tijde heeft onledig gehouden, en die, hoezeer zij wel nimmer geheel zullen worden opgelost, niet te min in belangrijkheid voor het menschedom toenemen, naarmate men de eindoplossing reeds schijnt nabij te komen.

»De taak zou van te grooten omvang zijn, indien ik hier die belangrijkheid in alle rigtingen en in haren geheelen omvang meer van nabij wilde toelichten; daarom zal ik mij heden slechts bepalen bij eene nadere beschouwing van het groot gewigt der Natuurstudie voor den mensch, zoowel op stoffijk als op intellectueel gebied. Ik zal mij gelukkig achten, mogt ik er in slagen,

uit een grooten voorraad van stof, het belangrijkste op den voorgrond te plaatsen, en u een onafzienbaar veld, in een klein bestek, duidelijk voor oogen te stellen.

»De mensch ontvangt van de buiten hem geplaatste dingen indrukken, die, wanneer hij ze niet in zijn verstandsbegrip opneemt, spoorloos verdwijnen, even als in een spiegel, waarlangs men eene reeks verlichte voorwerpen laat gaan, de beelden elkander zonder onderlinge stoornis of verduistering opvolgen. Door de werkzaamheid van 's menschen geest nu, komt het eene beeld met het ander in verbinding, en zóó worden er tusschen de op zich zelfstaande indrukken betrekkingen waargenomen, die eindelijk leiden tot de kennis der dingen, waaruit de indrukken hun oorsprong ontvangen.

»Het eerste resultaat van de werkzaamheid des geestes, is de opmerking, dat de verschijnselen in eene bepaalde orde, en naar vaste regelen elkander opvolgen; alsmede, dat er tusschen verscheidene er van een verband bestaat, *nexus causalis* genoemd, of het vermogen, waardoor het eene verschijnsel uit het andere geboren wordt. Zoo komt men dan eindelijk tot de kennis der natuurwetten. Zij zijn de zuilen, waarop de geheele stofflijke wereld rust; eene van deze worde bewogen, en het gansche gebouw zal beginnen te wankelen; men neme er eene van weg, en de ondergang der wereld is voorbereid. Zij zijn onveranderlijk en algemeen, in den strengsten zin des woords. Het stofje op den weg en de hemelligehamen aan het uitspansel, beiden zijn aan het gezag dier wetten onderworpen. De vonk, die den vuursteen ontspringt, en de zonnestraal ondergaan dezelfde wijzigingen, en de electriciteit onzer werktuigen gehoorzaamt dezelfde wet, als het weerlicht, dat uit de wolken schiet. Twee deelen waterstofgas en één deel zuurstofgas hebben, sedert de schepping der wereld, water doen ontstaan, terwijl de golven der wereldzee uit dezelfde bestanddeelen zijn zamengesteld, als de druppelen, die den regenboog in Noach's tijd gevormd hebben. Wat spitsvondige natuuronderzoekers in onze dagen voor het bestaan van een oorspronkelijk water hebben aangevoerd, verdient geene wederlegging. Zelfs de warmtekracht der zon is sedert menschenheugenis dezelfde gebleven; ware het anders, dan zou de door haren invloed uitgezette aarde vroeger een anderen omvang dan tegenwoordig moeten gehad hebben, hetgeen alsdan, bij eene verandering in den omwentelingstijd, aan de lengte der dagen had moeten blijken.

»De kennis der natuurwetten is meer algemeen verspreid, dan men zich gewoonlijk voorstelt. De eenvoudigste mensch zelfs, die nooit een boek over natuurwetenschap gelezen, of eene voordragt daarover bijgewoond heeft, is van die kennis niet verstoken; hem ontbreekt slechts een helder bewustzijn en een duidelijk begrip van den innerlijken samenhang van zijn weten. Daarom kan men zeer gevoeliglyk van eene algemeene en van eene hoogere natuurkennis spreken. De geringste man weet, dat hij onder water verdrikt, en zich met arsenicum vergiftigt. Dit weten nu kan niet gegrond zijn op eigen ervaring, maar wel op de erkende waarheid, dat, hetgeen bij andere menschen plaats heeft, ook voor hem geldende is, en dus op de algemeene werking eener natuurwet.

»De invloed, dien de kennis dezer wetten op het stofflijk en zedelijk welzijn der menschen uitoefent, is oneindig groot. Men veroorlofe mij, eenige oogenblikken hierbij stil te staan.

»De kennis der natuurwetten geeft uitbreiding aan de intellectuele sfeer des menschen, en verleent hem, als het ware, een nieuwen zin. Hij, bij voorbeeld, die de wet kent, waarnaar zich de beweging eener ster regelt, weet de plaats van dat hemelligchaam naauwkeurig aan te duiden, ofschoon het zich ook aan het oog onttrekken moge. Toen de beroemde Reichenbach de hydraulische pers te Illfang vervaardigd had, en men van dat werktuig de eerste proef zou nemen, had hij vooruit naauwkeurig bepaald, in hoeveel tijd de watersprong den mijlenlangen weg van de maeine tot aan de uitwateringsplaats moest afleggen, en als hij te dier plaatse, met het seconde-uurwerk in de hand, het voorzegde tijdstip verbeidde, en het water, aan de voorspelling gehoorzaam, op den gegeven oogenblik te voorschijn kwam, stonden alle omstanders van bewondering opgetogen, de geleerde evenwel niet, daar alléén hij de wet kende, waaraan de natuurnatuur gehoorzamen moest.

»Bij ons wekt de komst eener zons- of maans-verduistering geene verbazing; het is alsof op die hemelligehamen de verplichting rust, om de berekening der sterrekundigen niet te logenstraffen. Maar toen Columbus aan de Indianen de komst van zulk een verschijnsel verkondigde, en zijne voorzeggung vervuld werd, hielden zij hem voor een bovennatuurlijk wezen. De natuurwetenschap van den mensch houdt met zijne natuurkennis gelijken tred, en, zoo hij een verkeerde uitkomst verkrijgt, dan heeft hij zich in eene natuurtwet verkeerd.

• Naarmate hij in natuurkennis toeneemt, ziet hij verder in de toekomst, en nadert hij meer en meer den Oneindige, voor wiens blik de geheele toekomst ligt uitgespreid, en in wien zich toekomst, heden en verleden geheel oplossen.

• De natuurkennis verhoogt het menschlijk vermogen, en maakt hem tot een Heer der Schepping. De mensch van nature, is het hulplooste aller wezens, en hij bezit niet ééne fysieke eigenschap, die bij andere dieren niet in hoogere mate wordt aangetroffen: zoo is zijne kracht bij die des olifants niet te vergelijken; hij bezit evenmin den scherpsten blik der wilde kat, als het zijne gehoor van den hond; hij kan niet vliegen gelijk de vogel, noch zwemmen zoo als de visch; maar de natuurstudie leerde hem werktuigen uitvinden, waarmee men den aardbol zoo kunnen verzetten; zij heeft hem den kijker geschenken, waarmee zijn oog tot op onmetelijke afstanden in het luehtruim kan doordringen; zij heeft hem den stethoscoop verschaft, waardoor hij in staat is gesteld, ook het zwakste geluid waar te nemen. Door middel der locomotieven, wedijvert hij in suelheid met de zwalm, in draagkracht met den kameel. De luehtbol voert hem op tot eene hoogte, welke de adelaar niet kan bereiken, terwijl zijne schepen, in het doorklieven der wateren, den dolfijn in vaardigheid overtreffen. En mogen zijne van de natuur ontvangen organen ook al niet toereikende zijn, om te slaan als de nachtegaal en te gorgelen gelijk de leeuw, dan vindt hij toch vergoeding daarvoor in de roerende harmonica, de zoete fluit en de schetterende trompet.

• De krachten van den mensch vermeerderen met zijne natuurkennis. Ontelbare blijken zijn hiervan voorhanden. Vijf à zes honderd jaren verleden, was een ijzergraver niet bij magte, meer dan 7—10 ƒ erts dags te leveren. Tegenwoordig is hij door de ingevoerde verbeteringen in staat gesteld, in denzelfden tijd, minstens 2½ centenaar te winnen. Hij is alzoo in voortbrengend vermogen 25 à 30 vondig toegenomen. Homerus verhaalt ons, dat, in het gezin van Penelope, 12 slavinne met handmolens gebezigd werden, om het tot dagelijks gebruik benodigde graan te vermalen. Thans zijn er molens, die, met slechts weinige handen meer, voor 75 duizend menschen meel leveren. Om in de behoefte van Weenen, door middel van handmolens te voorzien, zouden niet minder dan 16000 menschen onophoudelijk aan het werk moeten blijven, terwijl tegenwoordig, bij het ge-

bruik van stoommolens, 20 menschen voor dat werk toereikende zijn; zoodat thans één man zooveel verrigt als toenmaals 130 menschen. Door het gebruik eener spinmachine, levert één mensch zooveel als 320 handspinners, en een stuk lijnwaad, door een man machinaal vervaardigd, is 240 maal langer dan dat, waaraan de handspinner even zooveel tijd besteed heeft.

• De kennis der natuur, stelt den mensch in staat, de geweldigste krachten te bedwingen, en van de schijnbaar onbeduidende voordeel te trekken. De Romeinen hebben hunne hoogste Godheid met den bliksemacht gewapend, ten tekenen zijner heerschappij over de geweldigste natuurkracht: den bliksem. De mensch evenwel verwint die kracht, vermits hij haar den weg aanwijst, dien zij bij het neerslaan van boven volgen moet. De kracht, waardoor een reepje vloeipapier de inkt opzuigt, of een doek het zweet van het voorhoofd des vermoeiden wandelaars opneemt, wordt door den mensch aangewend, om rotsblokken te doen springen, die alle geweld schijnen te trotseren.

• Er zijn landen, waar de verzengende zonnehitte al wat leven heeft, dreigt te vernietigen, terwijl, in andere streken, het eeuwigdurende ijs alles verstijven doet. De natuurwetenschap nu verschaft den mensch het voor de zon ondoordringbare dak, en leert hem de kunst, om in een tropisch klimaat ijs te maken. In onze dagen toch, heeft men in een gloeienden platinaoven het kwikzilver doen bevrozen. Een stukje kool of hout, waarin de weldadige natuur een voorraad van warmtestof heeft weggelegd, strekt den door koude verstijfden noorman, wanneer hij dien voorraad weet te ontginnen, tot vergoeding voor het gemis der verwarmende zon. Hij, die de natuur in haren loop opmerkzaam gade slaat, kan, zonder veel inspanning, zich hare welberekende methode bij ontelbare verrigtingen zeer ten nutte maken. Zij tracht steeds, haar doel langs den kortsten weg, door de eenvoudigste middelen, zonder het minste tijdverlies, te bereiken. Het beginsel der verdeling van den arbeid, eene uitvinding van onzen tijd, en waarop men zich zoo zeer verhoovaardigt, is van den aanvang aller dingen af, in de natuur reeds van toepassing geweest; en de orde, welke men in wel ingerigte fabrieken bewondert, alwaar het eene proces het andere de hand reikt, heerscht in de natuur sedert de schepping der wereld. Men ontdekt het proces, het welk het voedsel der dieren volgt, alvorens in het bloed opgenomen te worden, hoe het eerst mecha-

nisch gekleinsd, daarna, met eene gelijke hoeveelheid vloeistof vermengd, zijne eigenaardige afscheidingen ondergaat, en vervolgens met die afscheidingen in het darmkanaal voortgestuwd, aldaar aan een reinigings-proces onderworpen wordt, en hoe eindelijk van de geheele massa slechts de dienstige elementen verzameld worden, en men heeft eene reeks van operatiën, waarvan onze vernuftigste chemische oplossingen, filteringen enz. slechts een zeer onvolkomen denkbeeld geven. De afscheiding van de quinine uit de kinabast, van de morphine uit opium, en de strychnine uit de galmoot, zijn niets dan kleine schreden op den grooten weg, door de natuur onafgebroken betreden.

» De natuur streeft naar een bepaald doel: het behoud van het geheel. De mensch nu heeft, doordrongen van deze waarheid, de natuurkrachten eene rigting weten te geven, waardoor hij zijne oogmerken, die soms lijnrecht met die der natuur in strijd zijn, volkomen weet te bereiken. De natuur verschaft het graan ter instandhouding der soorten; het daarin voorkomende zotmeel moet, bij het ontlukken der plant, aan de kiem het eerste voedsel geven; de mensch echter maakt het graan tot meel, en zorgt daardoor voor zijn eigen onderhoud. De hen legt het ei slechts ter uitbroeiing; de baatzuchtige mensch evenwel, neemt het weg, en noodzaakt dus het teleurgestelde dier, om met leggen voort te gaan, totdat de benodigde voorraad verkregen is. De melk der koe is voor het kalf bestemd, en de afscheiding heeft slechts zoolang plaats als het jonge dier aan dat voedsel behoefte heeft; maar de mensch vangt het zuigende kalf aan de uiers, en onderhoudt zodoende het gestadige toevloeijen dier voedingsstof. Het vet vormt zich in de dierlijke lichamen alléén met het doel, om ze voor de gevolgen te vrijwaren van plotselinge temperatuur-verandering, of om tot omhulsel van organen te dienen, die geene sterke drukking kunnen verdragen; doch de mensch weet het daarhenen te leiden, dat er eene overvloediger opbrengst van dat bestanddeel plaats heeft, dan voor het doel der natuur noodzakelijk is, teneinde zich eene voedings-, smeer- en lichtstof te verschaffen.

» Ik zou de mij verleende tijdruimte ver overschrijden, wilde ik met de behandeling van dat onderwerp voortgaan, zoolang er stof aanwezig is. Ik geloof echter reeds te kunnen volstaan met het weinige, wat ik aangaande de toepassing der

natuurwetenschappen gemeend heb te moeten vermelden, en de opzettelijke verklaring, dat ik de waarde dier wetenschappen voor het leven zeer hoog schat, zal hier wel overbodig wezen. Ook geloof ik niet, dat men de wetenschap verlaagt, door ze aan te wenden tot opluistering en veraanagnaming des levens. Immers, is de zonnestraal daarom eene minder edele gave des hemels, als ze niet alleen tot verlichting, maar ook tot verwarming strekt? en bekleedt de electriciteit een minderen rang onder de natuurkrachten, sedert zij koerierdienst verrigt? Er is tusschen de hemelsakkel en de melkgevende koe een onmetelijke afstand, maar een hemelsch wezen verliest niets van zijne hooge waarde, door tevens weldadig te zijn. Overigens zon het mij niet moeilijk zijn geweest, alleen bij de morele uitkomsten der natuurstudie te verwijlen, zonder over het praktische nnt te handelen. De natuurvorscher toch, is spoedig van de waarheid overtuigd, dat de mensch veel weet, maar ook zeer veel niet weet; dit nu moet hem bescheiden doen zijn. Hij leert inzien, dat hij, hoezeer geen god zijnde, ver boven de volmaaktste dieren verheven is; dat hij een schakel uitmaakt van de groote wereldketen, die van de godheid tot aan het stof reikt; dat hij juist zoo volkomen is, als zijne bestemming het vordert. Hij heeft wel geene mikroskopische oogen, maar daarom kan hij ook den sterrenhemel gadeslaan; evenmin bezit hij het fijne gevoel der spin, maar daarom verdraagt hij ook sterkere indrukken; de harmonie der sferen kan hij niet hooren, maar wel het slaan van den nachtegaal, en dit alles draagt niet weinig bij, om hem met zijn aardsch bestaan tevreden te doen zijn. Mag hij dan wel nalaten de Voorzienigheid te danken, als hij ziet, hoe dagelijks de gouden zon voor hem schijnt, hoe zich jaarlijks het bloempatijs der velden voor hem uitspreidt, dat millioenen planten vruchten voor hem dragen, dat de aarde in haren schoot ontelbare schatten voor hem bewaart, en hem, uit duizend bronnen, gezondheid tegenvloeit? Beschouwingen van dien aard echter zouden mij in een gebied voeren, waar meer stof aanwezig is voor den phantasierijken, opgewonden dichter, dan voor mijne prozaische pen. Ik geloof evenwel duidelijk genoeg bewezen te hebben, van hoe hooge waarde de Natuurstudie voor het welzijn van het menschlijk geslacht is, en welke verheven vraagstukken deze Akademie te beantwoorden heeft."

NEDERLANDSCHE INDUSTRIE.

DE TECHNISCHE SCHOOL EN DE VEREENIGING TOT BEVORDERING VAN NUTTIGE KENNIS, TE UTRECHT.

DE VEREENIGING TER BEVORDERING VAN FABRIJK- EN HANDWERKENIJVERHEID IN NEDERLAND.

DE RIJTUIGFABRIEKEN VAN DE HEEREN G. SOEDERS, TE MAARSSEN,

EN M. L. HERMANS, TE 'S GRAVENHAGE.

Den 1. Mei van dit jaar, 1853, zullen er twee jaren verstreken zijn, sedert te Londen de groote, de ééuigdenkbare Republiek van alle Volken der aarde werd ingewijd, te weten het Gemeenebest van Nijverheid en Kunst. De Theems was zoo gelukkig, dit grootsch schouwspel op hare oevers zich te zien vertoonen, een tooneel, den aanblik waardig van hooger geesten nog dan de mensch, die Onderkoning des Eeuwigens in deze wereld, die tweede Schepper van wat goed is, schoon en groot.

Zoodanig wereldfeest, waar alle Natien elkander den kus des vredes toebagten, heeft dan ook diepe indrukken achtergelaten bij de verschillende volken van ons werelddeel, en een zegenrijken invloed nitgeoefend op den hier en daar maar al te zeer in hoogst-berispelijke vadsigheid sluimerenden geest voor Nijverheid. Zoo ook bij ons.

Doch, hooge eere zij aan eenige verdienstelijke mannen gewijd, die, onder anderen, te Utrecht het plan verwezenlijkten der oprigting van eene Technische School, gelijk reeds vroeger te Delft eene Polytechnische tot stand werd gebragt. — „In Duitschland heeft men van zulke Scholen, sedert jaren, de beste gevolgen gezien; in Engeland, dat door zoo veel geestkracht als voorspoed gekenmerkt is, wordt zulk onderwijs ruimschoots gegeven en genoten, en strekt het tot heil, niet slechts van hen, die het ontvingen, maar, *in* hen, tot voordeel der geheele Natie, die in het algemeen daarin wordt onderleid.” — Dus schreven de waardige ontwerpers van het plan voor eene binnen Utrecht op te rigten **TECHNISCHE SCHOOL**: de Heeren Bako en de Heus, met de Hoogleeraren Mulder en van Roes. Hun Programma werd den 1. Februarij, 1850, uitgevaardigd, en den 10. Junij van het volgend jaar bleek uit het door hen in 't licht gezonden Verslag omtrent het aan die School gegeven Onderwijs, dat de vruchten der zoo lofflijk aangewende pogingen reeds verrassend mogten genoemd worden; terwijl sedert dat tijdstip de Inrigting steeds in bloei

toenam, en op dit oogenblik, bij het ten einde streven van haar derde jaar, voor goed schijnt gevestigd te zijn. Het is vooral aan de dogelijke bekwaamheid en uitstekende eigenschappen van allerlei aard, die den Heer Directeur der School, Grothe (vroeger aan het hoofd van de *höhere Gewerbschule* te Hagen, in Pruisen) zoo zeer onderscheiden, toe te schrijven, dat dit gunstig resultaat verkregen en het vooruitzigt tevens geopend werd, om in deze voortreffelijke Inrigting allengskens geheel verwezenlijkt te zien, wat als een onberekenbaar nut mag worden beschouwd voor hen, die aan de spits van een tak van nijverig bedrijf zullen komen te staan, en door hen tot werkelijk heil zal dienen van geheel onze Maatschappij *).

Wanneer wij de aandacht op deze Technische School vestigen, en onze landgenooten al het belang er van ernstig op het harte drukken, dan moeten wij hier ook nog gewag maken van eene evenzeer te Utrecht sinds lange (1848) reeds bestaande **»VEREENIGING TOT BEVORDERING VAN NUTTIGE KENNIS,»** een gezelschap van allerlei voorstanders, beoefenaars of beminnaars van Wetenschap en Kunst, op ieder gebied van den menschlijken geest, hetzij in de ambachten, hetzij in het fabrijkwezen, of in den landbouw, hetzij in de hogere sferen van den genie, die zich met het penseel, de teekenpen, de graveernaal of den kunstbeitel uitdrukt. Ongedwongen bijeen komende, spreekt ieder, die wil, over een of ander voor- of onderwerp van *nuttige kennis*, en geeft de een den ander steeds volgaarne licht van zijn licht, hulp en teregtwijzing in het belang van elks vak van studie of bedrijf. Eenige honderden deelnemers aan die Vereeniging leveren, sedert nu ongeveer vijf jaren, het beste bewijs, dat, wat werkelijk nuttig is, zich van een bestendig-bloeiend bestaan verzekerd houden mag.

*) Zoodra het tweede Verslag in 't licht zal zijn gekomen, zullen wij daarover, gelijk mede over het geheele plan van dat Onderwijs, een opzettelijk Artikel in onze kolommen leveren.

Eene soortgelijke Vereeniging, namelijk tot Bevordering van Fabrik- en Handels-Nijverheid werd, voor ongeveer twee jaren, te 's Gravenhage gevestigd. Wij hebben de Verslagen en Wetten, tot die Maatschappij betreffende, onder het oog gehad, en het strekte ons tot groot genoegen, te zien, dat, behalve de hoofd-afdeeling 's Gravenhage, de Vereeniging in nog achttien andere plaatsen van ons Vaderland reeds vertakkingen gevestigd heeft. Ook dit loffelijk Genootschap kunnen wij niet genoeg aanbevelen. „Al te lang toch (zoo zeide de Spreker, Mr. A. G. C. Alsche, ter eerste algemeene Vergadering: 11 Aug, 1852), al te lang, heeft onze landaard gerust op de lauweren, die door het voorgeslacht werden ingezameld op het gebied van wetenschap, landbouw, handel en nijverheid. Dit te weten, daarvan overtuigd te zijn, is de eerste groote stap; te weten en overtuigd te zij, dat dubbele inspanning noodig is, om de verloren hoogte weer te bereiken, en in te halen, wat ons vooruit is, dit was noodig, om de gedachte aan deze Vereeniging te doen ontwakken.” — Wel nu, die Vereeniging is ontwaakt, en reeds heeft zij blijken gegeven van een krachtig zich ontwikkelend leven door het uitschrijven van een achttal zeer practische Prijsvragen, waarvan men, in den loop dezes jaars, de antwoorden inwacht, om met zilveren en bronzen medailles, of wel met eene belooning in geld en een vereerend Getuigschrift te worden bekroond.

Als van een onmiddellijk uitvloeisel der laatstbedoelde Vereeniging, moeten wij hier met een enkel woord gewagen van de, in de daad, hoogst belangrijke Rede, door den Heer M. L. Hermans, Rijtuigfabrikant, te 's Gravenhage, in den boezem van het Genootschap uitgesproken, en door de Nieuwsbladen loffelijk vermeld, voorzeker, met allen grond, want, behalve eene zeer nauwkeurige mededeeling van het nieuwste, wat de Rijtuigbouw, tot op de Londense Tentoonstelling toe, merkwaardigs heeft opgeleverd, ja, wat Frankrijk te dien aanzien zelfs in de laatste dagen gewigtigs voortbragt, geeft ons de Heer Hermans, in eenvoudige, maar bondige, krachtige taal, zijne meening te verstaan over de behoefte des tijds ten opzichte der aangelegenheden van de Nijverheid, het Fabriekwezen en den Ambachtsstand, zoowel van die allen in 't algemeen, als van elk dezer vakken in 't bijzonder. Hadde wij ruimte in overvloed, wij deelden gaarne, indien de geachte Spreker het ons vergunde, geheel die Rede onzen lezers mede, overtuigd, dat men

ons zich daarvoor erkentlijk betoonen zou. Nu, evenwel, blijft ons slechts over, een enkele zinsnede, hier en daar uitgeligt, op te teekenen, zoo als die ons in 't geheugen bijgebleven is. Na eene beknopte geschiedenis van het Rijtuigwezen, ook hier te lande, in onze dagen gegeven te hebben, komt de Heer Hermans tot de slotsom, dat er geen genoegzaam aantal *goede* Rijtuigfabrieken bij ons voorhanden is, om in de hier bestaande behoefte en in die van onze Koloniën te voorzien. Intusschen moet er aan die bestaande behoefte toch voldaan worden, hetzij dan door minder goede leverancie, hetzij door buitenlandse fabrieken. Doch, daar het nu, om vele redenen, veel aangenamer is, met goede inlandsche, dan wel met buitenlandse fabrieken te wedijveren, zoo rijst, naast den wensch, dat er zich hoe langer des te meer goede inlandsche Fabrieken vestigen, van-zelf de vraag: hoe daartoe te geraken? en deze vraag beantwoordt de Heer Hermans in het tweede gedeelte zijner toespraak op eene alleezins voldoende wijze.

Men verhefte den ambachtsstand, door het volk te leeren arbeiden met bekwaamheid; dit zal duizendvoudige rente opleveren door, in de eerste plaats, niet bestendig aller oogden heen te doen rigten naar den kring van ambten, posten en bedieningen, waarop nu de aandacht der grootste menigte meestal gevestigd is, maar ze, integendeel, te wenden naar een kring van nuttige kennis, waarnit brood en eer voor den talentvollen werkman in ruime mate voortvloeijen zal. Dat de Nederlander, even goed als de Brit, de Frauselman of de Duitscher, voor het industriële vak geschiktheid bezit, zal wel geen betoog behoeven; maar, men ruime de te dien aanzien bestaande vooroordelen uit den weg, door bewijzen van werkelijke bekwaamheid; doch, hoe die verkregen? door het verheffen van den ambachtsman, niet tot een half-geleerde, met andere woorden, tot een pedant; maar, tot iemand, die gevoel van eigenwaarde, en daardoor de bewustheid heeft van wat hij vermag, en dit alleen door zijn vak grondig te verstaan. Om daartoe te geraken, rigte men overal geschikte Scholen op, zoo als, bij voorbeeld, die te Utrecht misschien tot model zou strekken kunnen.

Men begripe het hooge belang van de zaak en sla de handen ineen. Overal elders toch is men bewust, dat de Industrie, als 't ware, eene tweede shepping is; men is er van doordrongen, dat zelfs het meest-vruchtbare land geen duurzame welvaart kan genieten, wanneer het geen genoegzaam aantal bekwaame nijvere handen bezit.

En, om dit met een luid sprekend voorbeeld te staven, herinnere men zich, dat, nadat Rome de wereldheerschappij bemagtigd en de gewoonte diepe wortelen geschoten had, om de krijgsevangenen tot slaven te maken, en die slaven tot alle werkzaamheden te bezigen, men ze liet onderwijzen in de vrije kunsten, en wel om ze tot *hooger prijzen te kunnen verkoopen*, zoo zelfs, dat deze speculatie de bron der rijkdommen van Crassus geworden is. Doch, intusschen wilde geen fatsoenlijk Romein eenig handwerk meer verrigten, daar alle handwerken door slaven werden uitgeoefend. Er was dus voor de zoogenaamde burgerklasse weinig meer te verrigten over, en haar aanzien zonk dieper en dieper weg. Deze minachting, of liever vernedering van den arbeid bleef zeer langen tijd voortduren, en kon eerst na zware staatsomwentelingen en na groot tijdsverloop worden weggenomen. Men zag dus reeds in de Oudheid eene geheele klasse eener zoo roemrijke maatschappij geheel verarmen, omdat zij geen deel aan den arbeid nam, terwijl de slaaf, omdat hij wist te arbeiden, voor zijnen meester schatten waard was.

Thans klaagt men veel over Pauperismus, en zoekt naar middelen tegen die kanker der maatschappij. In de weldadigheid-alléén (zoo meent de Spreker terecht), hoe loflijk ook, is geen heil te vinden: men verschaffe arbeid aan wie werken wil, men veredele dien arbeid door goed onderrigt, en met de werkzaamheid zal in het gemoed van den nijverer man het besef van zijne waarde voor de maatschappij in gelijke mate toenemen, en daarvan zal het gevolg zijn, dat wij, bij onze stijgende industriële reputatie, en de eindelijke onbetwistbare vestiging er van, goede handen genoeg zullen bezitten, om in de alom bestaande behoefte te voorzien.

En ja, zeker, wij kunnen arbeiden, zoo goed, zoo voortreffelijk als andere Natien het vermogen. Dat heeft ons voorgeslacht glansrijk bewezen. Getuige het onze waterbouwkundigen: — waar immer eenig moeilijk en groot sch waterwerk moest worden tot stand gebracht, diende men Hollandsche ingenieurs te onthieden. — Getuige het onze scheepsbouw: — waren niet sedert eeuwen en zijn nog niet heden ten dage onze schepen, om hun doelmatigen en soliden bouw overal bewonderd en geroemd? — Getuigen het onze vroegere lakensfabrieken: — was het niet een Hollander, Robais genaamd, die, onder begunstiging van Colbert, in 1669, te Abbeville, in Frankrijk, eene lakensfabriek oprigtte, waarin 500 arbeiders werkzaam waren, waar de fijnste lakens werden ver-

vaardigd, en welke fabriek een zoodanigen roem behaalde, dat de alstoen regerende Koning van Frankrijk den Adel veroorloofde, om aan deze ontlukende industrie deel te nemen, zonder dat de edelman daardoor zijnen rang verloor. Nog in de zeventiende eeuw verstond men in Engeland de kunst niet, om laken te verwen, en werd het natte doek naar Nederland gezonden, om er de laatste bewerking te ondergaan. Getuigen het onze vroegere rijtuigfabrieken: — het was een Hollander, Willem Boonen, die in 1564 koetsier der Koningin van Engeland werd, en alstoen de koetsen in Engeland, tot groote bewondering der Engelsche dames, in gebruik bragt; een bewijs, dat Holland destijds Engeland ook in deze industrie ver vooruit was. — Getuigen het onze vroegere fabrieken van linnen, zeildoek en damast, onze tegelbakkerijen, onze fabrieken van Delftsch aardewerk en zoovele andere takken van industrie, die sedert eeuwen, met zooveel glans, den industriëlen geest van ons vaderland hebben doen uitkomen. En zou het dan nu voor onze eeuw zijn bewaard gebleven, om dien alouden roem geheel te doen verloren gaan? — onze eeuw, waarin alles ontwikkeling en vooruitgang ademt, waarin men bijna dagelijks van nieuwe vindingen hoort gewagen, die het vernuft van den mensch doen nitkomen! Zouden wij dan, bij een zoo algemeen vooruitgang, alléén ten achter blijven? Neen, — dat kan, dat mag niet zijn: — er moeten handen aan het werk geslagen worden; eendragtige samenwerking zal het nog mogelijk maken, het verloren terrein terug te winnen.

Het was ons mogelijk, door bevriende hand, het fraaije slotgedeelte der Rede van den Heer Hermans magtig te worden; wij ruimen daaraan eene plaats in, overtuigd van hierdoor de behandelde kwestie het meeste licht bij te zetten, en deze voor Nederland zoo hoogst gewichtige aangelegenheid dusdoende misschien wel het best te bevorderen.

»Als ik straks zeide, dat op de Londensche Tentoonstelling de Nederlandsche Nijverheid bij die van alle andere volken was ten achter gebleven, dan wil ik daarmede niet zeggen, dat wij werkelijk zóó ver ten achter zijn, als het zich dáár liet aanzien; — neen, zóó erg is het gelukkig met ons nog niet gesteld. Nog zijn er mannen in ons vaderland, die, niettegenstaande de weinige aanmoediging, met volharding trachten voorwaarts te snellen, en, bijaldien onze Industrie slechts eene betere leiding mogt krijgen,

wanneer slechts de algemeene overtuiging mogt gevestigd raken, dat de ontwikkeling en vooruitgang der Nijverheid een algemeen belang zijn en noodzakelijk tot de wezenlijke welvaart van ons vaderland, dan ook zou het nu, zoo min als vroeger, aan mannen onthrekken, die mede wilden werken tot herstelling van onzen alouden roem.

• Was het getal der Nederlandsche inzenders op de Londensche Tentoonstelling gering in verhouding tot de bevolking, dan is evenwel dááruit de wezenlijke omvang onzer Nijverheid niet af te leiden.

• Wanneer wij slechts een vlugtig oog slaan op de Tentoonstellingen, te Delft en Arnhem gehouden, zoo zal het ons daaruit reeds duidelijk blijken, dat naar die evenredigheid onze Nijverheid te Londen niet vertegenwoordigd was. Het zal wel niet noodig zijn, hier breedvoerig aan te toonen, wat daarvan de oorzaak is geweest: — het is van algemeene bekendheid, hoe gering de aanmoediging was, die onze industriëlen daarvoor hebben genomen. — Overal waren de Regeringen er op bedacht, om met kracht de Nijverheid, in deze, te ondersteunen; — zelfs Turkije bleef daarin niet achter. De Turksche Minister van Koophandel, Ismael-Pacha, schreef zelf aan de Koninklijke Commissie, dat hij de Turksche nijverheidsvoortbrengelen door Turksche Commissarissen zou doen vergezellen. Een schoon oorlogsfregat van 58 stukken bragt, onder bevel van den kommandant Edward Zohrab, drie duizend artikelen over, van het nietigste voorwerp des dagelijkschen levens af, tot het uitgelezenste weelde-product van het serail. Behalve deze verzameling van wege het Gouvernement, waren er nog 1300 fabrikaten; men schatte het getal der inzenders op 700. Er ontbraken noch de fijne reukwaren, noch de glansrijke stoffen, die den harem voor ons tot een wonderpalais maken.

• Wanneer wij dus uit Turkije, behalve de belangrijke verzameling van wege het gouvernement, 700 inzenders zagen en uit Nederland slechts 114, dan zal dit genoegzaam zijn, om ten duidelijkste in het licht te stellen, welken gunstigen invloed de bemoeijingen van het Turksche Gouvernement op de Turksche industriëlen heeft teweeg gebragt.

• Men zal toch wel niet willen beweren, dat Turkije werkelijk op een hooger trap van industriële beschaving staat dan Nederland; en toch had dit nu voor ongeveer zeven millioen personen, die de Tentoonstelling hebben bezocht, allen schijn van waarheid. — Is het niet bedroev-

vend, dat wij, door eene onbegrijpelijke onachtzaamheid, zoo geheel miskend zijn, en in zulk een erbarmelijk figuur aan de gansche wereld werden ten toon gesteld? Dit zou niet gebeurd zijn, wanneer men vooraf begrepen had het hooge belang, hetwelk ieder land bij zijne industriële reputatie heeft.

• Dan, de meeste kwade zaken hebben ook veelal hare goede zijde, en zoo ging het mede in deze: — naauwelijks was de Tentoonstelling geopend, of men begreep algemeen, dat men verkeerd had gedaan, met aan dezen hoogst belangrijken volkenstrijd geen werkzamer deel te nemen.

• Sinds dien tijd heeft men meer dan ooit over de belangen der Industrie gehandeld; onze Vereeniging is er door geboren: Z. M. de Koning werd er de Beschermheer van; in Amsterdam zagen wij de Vereeniging van Volksvlijt verrijzen; onze oudere Haarlemsche Zustermaatschappij heeft zich eveneens de oogen gewreven, en schijnt meer dan vroeger werkzaam te willen worden, en verschillende Tijdschriften houden zich sedert met de industriële belangen ijverig bezig. — De eerste stap tot vooruitgang is alzoo gedaan, en veilig mogen wij hopen op herstelling van onzen ouden roem, indien wij slechts den moed niet laten zinken. — Hij, die begrijpt, achteruit te zijn, is reeds op weg, om zijne schade in te halen, en daarom zeg ik andermaal: nóg is het tijd. Slechts met goeden moed handen aan het werk geslagen, en, gedachtig aan de gulden spruk: »Eendragt maakt magt!», middelen beraamd tot verbetering, en weldra zal men zien, dat de Nederlandsche Leenw, beschaamd over de schapenvacht, waarin men hem, gedurende zijnen slaap, ten toon stelde, wederom het hoofd omhoog heft, zijne manen schudt, en met fieren moed het devies weêr huldigt: *Je maintiendrai!*''

En door dit schoone devies van ons Koninklijk Wapenbord komen wij nu zoo ongemerkt tot het werpen van een blik op eene Fabriek, die, vreemd genoeg, door den Heer Hermans in zijne Rede niet is aangeroepd, terwijl wel die van Visser, te Amsterdam, en van Van Uyen, te Utrecht, te regt met allen lof worden vermeld, doch tevens daarbij wordt opgeteekend, dat deze beide Rijnzuig-eublisseminten hebben opgehouden te bestaan, het eerste aanvankelijk door brand en later door onbegrijpelijke tegenwerking, het laatste dewijl de dood den nijveren Chef te midden zijner eervolle loopbaan heeft weggerukt.

Wij, intusschen, kennen van zeer nabij de Koninklijke Rijtuigfabriek van den Heer G. Soeders, te Maarssen, en, aangezien het den Heer Hermans aange-naam is, dat er, zoowel in het door hem beoefende, als in ieder ander vak, zich hoelanger hoemee goede Fabrieken vestigen, kan het hem, zeker, niet anders dan veel ge-noegen doen, dat wij het slot van dit Artikel toewijden aan eene beknopte beschrijving der bedoelde Fabriek van den Heer Soeders, te Maarssen, nabij Utrecht, in volle werking.

Voor zestien jaren reeds hield de Heer Soeders, in het te Maarssen gevestigde Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen eene spreekbeurt, nagenoeg in denzelfden geest als onlangs de Heer Hermans, te weten, eene verhandeling over de geschiedenis der lot-gevallen van het voertuigwezen. Wij hebben dat stuk eens onder het oog gehad, en zouden, bij goede herin-nering, wel meenen, dat het in een of ander Tijdschrift voor de zaken van Nijverheid eene plaats verdiende, gelijk niet minder eene andere Redevoering van denzelfden Spreker in datzelfde Departement, twee jaren later, uit-gesproken, en ten onderwerp hebbende „Vooruitgang,” meer bepaald met het oog op Spoorwegen, en Stoom-voertuigen. Doeh dit een en ander geldt slechts theoriën; wij willen den Heer Soeders liever volgen op het gebied zijner hoogst-prijzenswaardige en oneindig-veel omvattende praktijk, namelijk, binnen de muren van zijn, inderdaad, kolossaal industrieel etablissement.

Tien minnten sporens of stomens van Utrecht, in het fraaie Maarssen, ligt, op het zandpad, aan de Vecht, *Nieuwehoop*, de sedert vijftien jaren *Koninklijke*, doch reeds ruim tweemaal zooveel jaren gevestigde Rijtuig-fabriek van den Heer G. Soeders, de eenigste *volledige* inrigting van dien aard in geheel ons Koninkrijk, en zelfs in het buitenland, als in zich vereenigende eene wagenmakerij, smederij, schilderwerkij, zadelmakerij, kopergieterij, kunstdraaijerij en platedwerkerij, en die, uit tus-schen de 25 en 30 huisgezinnen, voor een personeel van vijf en zeventig ambachtslieden gedurige bezigheid en het nijvere brood ruimschoots oplevert. Sedert 1845 is aan deze belangrijke Fabriek ook eene stoommachine toegevoegd, bestend tot de houtzagerij, koper- en ijzer-draaijerij, het metaalboren en de gereedschapslijperij, ter-

wij tevens ijzer en koper beiden aldaar gegoten worden. Geen wonder, dat zulk een etablissement, zoowel door gouden, zilveren en bronzen Medaljes, als door eervolle Getuigschriften, bij inlandsche Maatschappijen en Ten-toonstellingen, te Utrecht, Arnhem en Londen behaald, is gehuldigd geworden, en buitendien de Koning en het Gouvernement den geehten Fabriekant hnnne aanmoediging niet onthielden. Behalve een Vorstlijk Rijtuig aan wijle Zijne Majesteit Willem I., levende de Heer Soeders het wagenwezen zoowel voor den Hollandschen Spoorweg (1839), als aan den Rijspoorweg (1845), gelijk mede geheel de betniging voor de Kavalerie van het Leger te velde, in het jaar 1830 en 1831.

Meer dan eens hebben wij de Fabriek van den Heer Soeders bezocht, en daar vooral bewonderd die keurige menigte van allerlei voorhanden voertuigen, een echt magazijn van smaak in dit vak, wat men, zeker, elders zóó te vergeefs zoeken zal; en niet minder dien grooten voorraad van modellen, in het Fabriekbureau weggelegd, waaraan, stellig, zelfs de nieuwste vinding van rijtuig wel niet ontbreekt. Doch, wat wij het meest op prijs stellen, is de zorg van den Heer Soeders, om zijne vijf zonen allen voor de nijverheid van zijn vak op te leiden. Drie bevinden zich te dien einde, in dit oog-en-blik, tijdelijk buitenslands; de jongste volgt de lessen te Utrecht aan de Technische School, en de ondeste, een hoogst beseheiden, maar even vernuftig als wakker-werkzaam jongeling, staat in de Fabriek zijnen vader naast op zijde, en besteedt buitendien zijne weinige vrije oogeblikken nog daarenboven gestadig aan het beoefenen van machinenbouw, waarin hij, blijkens de bestaande proeven, reeds eene belangrijke hoogte bereikt heeft, en het misschien tot buitengewone volmaaktheid zou kunnen brengen, wanneer hij daaraan onverdeeld al zijne krachten wijden mogt.

De Heer Soeders zal het ons, hopen wij, wel ten goede houden, dat wij niet vroeger reeds op zijne Fabriek, als nagenoeg onder den rook van ons Utrecht gelegen, meer bepaald de aandacht vestigden; wij stelden dit uit, tot dat zich eene geschikte gelegenheid voor zon doen, om, in een meer dadelijk verband met de belangen der Vader-landsche Nijverheid, ook over het Etablissement van Maarssen te spreken; die gelegenheid was, dachten wij, thans gunstig, en zoo dan vleijen wij ons, noch te laat noch te veel er van gesproken te hebben. P.

LETTERKUNDE.

A. D. SCHINKEL, TE 'S GRAVENHAGE.

De voor vaderlandsche Kunst en Wetenschap vurig blakende Schinkel, die de eer van Lourens Jansz. Costers vinding, met nationale geestdrift, sinds jaren, handhaafde en tegen de aanmatiging van den vreemde steeds krachtig en, eindelijk, victorieus verdedigde, heeft nu wederom, dezer dagen, ten voordeele van het voor Haarlems gevierden Letterbevorderaar op te rigten Standbeeld, eene Brochure in het licht gegeven, *) die, behalve door het doel der uitgave, ook door hare belangrijkheid verdient opgenomen te worden in de Boekrij van allen, die zich met Litteratuur en met hare geschiedenis bezighouden. Het geldt hier, namelijk, een hoogst merkwaardig artikel, voorkomende in het onlangs te Parijs, met vele fraaije houtsnede-figures en afbeeldingen, uitgegeven prachtwerk: *Le Moyen Age et la Renaissance*, waarin de Heer Paul Lacroix, meer bekend onder den naam van *le Bibliophile Jacob*, in eene afzonderlijke Afdeling: *« l'Imprimerie »*, over den oorsprong der Boekdrukkunst handelt, en het regt van Costers uitvinding rondborstig erkent. De Heer Schinkel heeft, den 23. Maart, 1853, in een opzettelijk door een zijner Vrienden voor de pers bewerkt stuk een beoordeelend Verslag van het artikel des Heeren Lacroix geleverd, dat te 's Gravenhage, bij de Gebr. Belinfante, ten bate van het bedoelde Costersbeeld, verkrijgbaar is gesteld.

Wanneer wij deze Brochure aanduiden, als bevattende een Verslag van wat de genoemde Franschman, zelf uitgever van boven bedoeld Werk, over den Uitvinder der Boekdrukkunst geschreven heeft, dan moge men tevens daarbij weten, dat de Referent, bij zulk eene gunstige gelegenheid, zoo diep mogelijk, in de kwestie is doorgedrongen, en levert hij hier alzoo op nieuw een goed en duidelijk uit een gezet overzicht van het langgevoerde pleit, met conclusie en eindvonnis, gewezen in het hoogste ressort, zoodat de geachte Schrijver der

Brochure dan ook zijne taak gerust met deze woorden besluiten kan: »De langdurige strijd van meer dan drie eeuwen is voldongen! De eer der overwinning is aan ons Vaderland! **COSTER** is de Uitvinder, **HAARLEM** is de Geboorteplaats van die groote kunst aller kunsten, de verspreider en bewaardster aller wetenschappen, de verlichtster, de beschaafdster en de weldoenster van het geheele menschdom!»

Wij danken den door ons immer hooggewaardeerden Schinkel, die de Zetnaak eenmaal zelf met talent en ijver hanteerde, en van zijne noeste vijt thans, op reeds ver gevorderden leeftijd, welverdiende vruchten smaakt, bij het genoeglijk terugzien op de door hem met zooveel eere als nat afgelegde baan. Immers, wat hij voor zijn letter- en industrievak belangrijks tot stand bragt, kan getuigen de uitstekend schoone Boekdrukkerij, door hem in de Residentie opgericht, die talloze nijvere handen, jaren lang, door nuttige bezigheid overvloedig brood verschafte, en, ook nadat de Oprichter tot de bilijke rust van den ouderdom is gekomen, in andere geachte handen (die der Heeren Belinfante) overgegaan, nog gestadig hare weldadige werking voortzet. Wat de Heer Schinkel voor de vaderlandsche Kunst over heeft, getuigt zijne kourige verzameling van moderne schilderijen onzer eerste Meesters, terwijl zijne fraaije collectie van nationaal drijf-, snij- en graverwerk, prenten, handschriften en boeken het bewijs levert van 's mans edelen zin voor alles, wat den Nederlander dierbaar is, en waarop deze zich regtmatic verheffen mag.

Wij hebben 'daarom van harte toegejuicht toen de hooge kunst- en wetenschapbeschermer, onze Tweede Willem, Schinkel, in der tijd, met het Ridderkruis versierde, en de Leydsche Maatschappij den bescheiden, maar, daardoor slechts te verdienstelijker landgenoot, die ook voor de Letteren zoo menige nationale bladzijde uit vroeger eeuw onbaatzuchtig, ja, met groote opoffering, algemeen maakte, in den kring harer Leden opnam. Hij blijve voor zijne talrijke vrienden en voor de bevordering van al, wat waarlijk goed is, nog lange bij gezondheid en levenslust gespaard.

*) Hedendaagsche voorstelling van Coster en de Uitvinding der Boekdrukkunst in Frankrijk. — 's Gravenhage; Gebroeders Belinfante; 1853.

Ziedaar, wat wij reeds lang in 't openbaar wenschten uit te drukken, en waartoe thans ongezocht ons eene gepaste gelegenheid gegeven is. Over de aangeduide Brochure, die slechts twee vellen druks bedraagt, hier méér te zeggen dan noodig was, om er de algemeene aandacht dringend op te vestigen, zou het doel der uitgave **(ten voordeele der oprigting van een Standbeeld voor Laurens Janszoon Coster)** gelijk de titel dat te lezen geeft, welligt onwillekeurig hinderlijk zijn; daarom dus zeggen wij nu nog ten slotte alleen dit: *koop en lees!*

Eene Fransche vertaling, even als vroeger van de

»Ophelderingen» (*Felaisissements*) des Heeren de Vries over de Costers-zaak is bewerkstelligd, achten wij ook voor deze Brochure zeer wenschlijk, te meer daar, behalve den Heer Laeroix, in dit oogenblik, nog meerdere geschiedvorschers in Frankrijk zich met de kwestie der Boekdrukkunst en van haren Uitvinder bezig houden; en, blijkens het berigt van den Heer Schinkel-zelfen, daarover weldra een belangrijk Fransch werk van eene zeer bevoegde hand, die ook bij ons, te Haarlem en in den Haag, bonwstoffen kwam garen, mag worden te gemoet gezien.

Utrecht, April, 53.

DR. WAP.

HARPTOONEN EENER VROME EN DICHTERLIJKE ZIEL. *)

Eene zeer bekende hand, die gewoonlijk teekent B. T. L. (ublinsk). W(eddig), schreef, in October 1852, eene Voorrede bij deze »Bladen uit het Dag- en Levensboek eener Vrouw,» die vertaald zijn naar het Hoogduitsch, waar ze heeten: *Bilder ohne Rahmen*, dat wil zeggen: Prenten zonder lijsten, zeker, een wonderlijke titel in ons oog, doch in Duitschland minder vreemd waar men ook *Lieder ohne Worten* heeft, hetgeen dan beteekenen moet Muzijk, die niet gezongen wordt, Phantasie zonder bepaalden zamenhang. Dit is eenigermate ook met dit uitwendig fraai bundeltje »*Harptoonen*» het geval, waarmee de Toonkunst volstrekt niets gemeens heeft, maar waarin, zooals de geëerde Voorredenaar zegt, een »rijke, oorspronkelijke, echt-godvruchtige, dichterlijke schat van hart en hoofd ligt opgesloten.» Dus zecht de Heer B. T. L. W. »alle aanbeveling ook overtollig, waar, zooals hier, verstand en gemoed, onder den invloed eener reine en werksame godsvrucht, met vereenigde kraachten het Rijk Gods trachten te vestigen.» — De geachte Amsterdamsche Uitgever heeft, gelijk de Voorrede ons mede te lezen geeft, eene proeve willen wagen, of deze Bladen, in *onsen* tijd, in *ons* vaderland, even vriendelijk als in het naburige Duitschland, zullen opgenomen worden.» Wij hopen het, maar vreezen er voor:

immers, over 't geheel, is voorstelling, stijl en taal zóódanig Germaansch getint, dat onze Dames, voor zoover zij het goede Werkje in 't oorspronkelijke niet lezen kunnen, hare gewone *nationale* lectuur, de Werken van Mevrouw Bosboom-Toussaint, van Mejufvrouw Haasbroek en van zoovele anderen, er moeijelijk om van de onthijf- of theetafel zullen verwijderen, namelijk, voor de »onheimelijke» lectuur eener zoo geheel onhollandsche opvatting, als doorgaans in deze »*Harptoonen*» den boven- toon voert. Intusschen, wij ontkennen niet, dat onder de zes-honderd-vijf-en-zeventig Spreuken, Gedachten, Opmerkingen en Beelden, die in deze Bladen staan opgeteekend, er eenige zeer fraaije, kernachtige, leerrijke en behartigenswaardige worden aangetroffen. Zoo, bijvoorbeeld, behaagden ons bijzonder de nummers 63, 66, 70, 144, 166, 181, 261, 266, 291, 316, 408, 450 en 474.

Het eerste, het middelste en het laatste willen wij overnemen; de overige Nummers moge onze Jufferschap zelve naslaan, en dan tevens, zoo al doorbladerende, ook nog eens rondzien en oordeelen, of wij er, hier en daar, naar haren smaak, soms niet eene en andere overgeslagen hebben.

63. Beledigingen van andere menschen.

Hoe dikwijls gebeurt het, dat wij op een dorschvloer gelijken, waarop beledigende bejegeningen van andere menschen taktmatig met den vleugel slaan! Maar het goede korn, ons eeuwig heil, springt daarbij toch gemakkelijker uit den bolster.

*) Eenige Bladen uit het Dag- en Levensboek eener Vrouw. — Naar het Hoogduitsch. — Amsterdam, bij C. L. Brinkman; 1852.

261. *God en de Wijgeeren.*

Onder de wijgeeren betwijfelt de een, wat de ander als god-spraak vastgesteld heeft. Dan gaat hij heen en — schept zich op zijne wijze toch weder eenen God, dien hij nu als den waren erkent. Dit eenwige verwerpen en aannemen, afstroopen van het onde en worstelen ten voordeele van het nieuwe, bewijst de magtige waarheid: dat God is, dat God zijn moet. Door alle nevolgachtigheid en in het oog loopende valscheid der bewijzen, straalt deze zon helder heen. Konde God enigermate door hen ontbeerd worden, dan zonden, voorwaart, de grootste talenten geene eeuwen lang over zijn bestaan strijd voeren. Boven al deze ver-warringen echter staat de vrome geloovige. Van een verheven, magtig voor gevoel is zijn hart vervuld, en met een glimlach ziet hij op de loochenaars van den Onloochenbare neder. Gerust be-wandelt hij zijnen weg, ootmoedig gedraagt hij zich op de hoogte der wetenschap, en bezield door de volheid van zijn inwendig leven elk schepsel tot een kind des hemels. Waar gene slechts dood en ontbinding, toeval of een kunstmatig uurwerk, een laag-wijl-igen, ziellozen omloop der dingen en eindelijk eene vorgankelij-heid zien, ontdekt hij enkel de wijsheid, almacht en goedheid van zijnen Schopper, van zijnen Vader, die alles met gelijke liefde omvat, en heeft reeds in het tijdelijke een voor gevoel van de ge-heimen der eeuwigheid.

474. *Menschen van genie.*

De eigenlijke geualde menschen zijn veel minder dan de zooge-naamde middelloort geschikt, om gelukkig te zijn en gelukkig te maken. Zij gelijken op eenzame bergtoppen tusschen de breed-geshakelde, nederige benvelen der menschheid. Zij zijn dikwijls zeer schoon en verheven, maar toch — eenzaam. Hunne ver-blindende hoogten geven veel licht, maar rondom hen legerd zich ook te diepere schaduw.

Wij vernemen verder ook nog wel eens, bij gele-genheid, wat onze vrouwen denken van de Nummers 221, 223, 292, 402, 466 en 524. Ééne proeve daar-van, het laatste Nummer, vindt hier eene plaats.

524. *Wedergeboren christen.*

Het gaat met den wedergeboren Christen gelijk met den pasge-boren mensch. Hoe belaghehijk ware het, wanneer deze reeds op zijne kleine voeties staan, zijne luijers wasschen, zijne pap koken, zijne wieg opmaken wilde enz.! Waartoe behoefde hij dan zijne moeder? — En waartoe had dan de arme sondaar eenen Heiland noodig, wanneer hij zich-zelven kon reinigen, zich-zelven zijn voedsel geven, zich-zelven zijn bed spreiden, zich-zelven groot en sterk maken?

Blijkens eenige Nummers (41, 362, 420, 430 enz.) is het Boekje uitsluitend voor Protestantische lezerssen bestemd, en toch, wij vreezen, dat deze, als zoodanig, er niet overal volmaakt vrede mee zullen hebben, evenmin als onze Catholieke liefhebbers van ernstige lectuur. Ook daar-van volgen hier een paar voorbeelden in de Nummers 362, 420, en dan nog 430 ten slotte.

362. *Avondmaal.*

Lnc 22: 15. O Christen, zie toch, hoe het nwen Holland *zaak des harten* geweest is, het Avondmaal to honden, en gij wilt het tot een onderwerp van spitsvinding onderzoek voor uw hoofd maken?

420. *De beide Kerken.*

De ware Katholieke Kerk is eene Martha. Zij heeft den Hol-land ook lief, maar zij „bekommt en verontrust zich over veel,” wat Ilij en zij ontberen konden. De ware Protestantische Kerk is eene Maria; zij is stil en heeft genoeg aan zijn Woord. Maria zoekt zijne eer, maar Maria zijne liefde.

430. *H. Avondmaal.*

In de leer van het H. Avondmaal blijf ik toch bij het Bijbel-woord: „*Dit is*”; niet omdat Luthers verklaring mij hietom-trent voldoet, maar in eene zaak, die nog nimmer geheel tot helderheid ghebragt is, — kan ik niet op een woord van het men-schelijk denken zweren, dat uit zijnen aard, minst genomen, zeer na aan de dwaling grenst. Wil ik iets geheimzinnigs, wat niet begrepen is, bezweren, dan weet ik, waar ik er de proef van nemen kan, en dat begeer ik ook. Maar op eene menschelijke meening zweer ik niet; die kan ik ook zelf hebben. Daarom staat daar: „*Dit is*” — niet omdat ik de zaak versta, maar om-dat ik haar niet versta. Bij hetgeen, waarin het den Heer behaagd heeft, ons stervende zijn leven te vermaken — bedenke ieder wat en zooveel hij kan; het zal niet meer en niet minder zijn, dan hij gelooft en lief heeft.

Voorredenaar en Uitgever zullen zich nu wel over-tuigd kunnen houden, dat wij deze „*Harptoonen*” nauw-keurig hebben gadelagen, en door het gezegde zullen, hopen wij, er toch nog genoegzame vrindinnen en ook vrienden gevonden worden van alles, wat in ons vader-land het goede tracht te bevorden, om, zoodoende, voor den Heer Brinkman de fraaije uitgave van dit Werkje tevens regt voordeelig te doen zijn.

Utrecht, in April, 53.

DR. WAP.

NIEUWE FRIESCHE VOLKS-ALMANAK, 1853.

De *Nieuwe Friesche Volks-Almanak* (Franeke, bij E. Ippius Fockens) beantwoordt zoo weinig aan zijn titel, dat hij niet eens een Kalender heeft. De Redactie moeit zich met weêr noch wind, met zon noch maan, en geeft, eene kleine Redevoering over den *Wansbecker Bode* en, eenige Friesche dichtstukjes uitgezonderd, geen enkel woord, dat den gewonen lezer eenig genoegen kan doen, of wat hij eenigzins noodig heeft. Intusschen noemen wij het eene goede gedahte, dit Jaarboekjen, dat van 1836—1852 eene eerste serie vormt, met vernieuwden ijver te willen voortzetten: want wij stellen een levendig belang in het verleden, en lezen gaarne van de oude Friezen, zelfs van Tjalling van Camstra en zijne vrouw Anna van Feytsma, die anders niet veel te beteekenen hebben, doch hier te pas komen, ter zake van hunne allezins merkwaardige portretten, beiden uit het midden der 16. eeuw. De heer Baerdt van Sminia, wien wij deze bijdrage verschuldigd zijn, leverde tevens een meer onderhoudend opstel over Scerp van Galama, een der heldhaftige edelen, die in 1566 voor Oranje en Vaderland de wapenen opnam, en bij den tegenspoed zijner partij met goed gevolg bleef volharden.

Ook Mr. De Haan Hettema gaf in dit Jaarboekje twee zeer nuttige artikelen, als een over den *Brol*, den *Lindeboom* der gerechtsplaats te Leeuwarden, en een over het vervolg van den *Naamrol der Edele Mogende Heeren Raden's Hofs van Friesland, Leeuwarden*, 1742, gevolgd door eenige nalezing en aanvulling, ontleend aan de geschreven aantekening op een Werkje, getiteld: *Naamregister der Rentmeesters van de Domeinen, Procureurs-Generaals en Griffiers, sampt van de Substituten, zoo van Procureurs als Griffiers in der tijd; waerop volgen de eerste Deurwaarders van den Kamere van den Hove in Friesland, enz. Anst. bij P. Houttuyn*, 1748, en mede te bekomen te Leeuwarden bij R. J. Noordbeek, Boekverkooper.

Dat die artikelen van den Heer De Haan Hettema niet vrolijk, ja, zelfs nauwelijks leesbaar zijn, zal ieder inzien, en toch, zoo de drukker er zijne rekening bij vindt, (en daartoe moeten alle voorstanders van bronnen-studie hem ondersteunen), dan zouden wij volgaarne nog meerder bouwstoffen van dezelfde soort en uit dezelfde hand ontvangen.

Even droog, maar even bruikbaar is het: *Iets over de Kerken, Kloosters en voormalige groote Gasthuizen binnen Leeuwarden*, door wijlen Mr. A. van Halmael, Jr., waarbij gevoeglijk eene eervolle melding kan gedaan worden van de *Alphabetische Naamtijst der voormalige Kloosters en Abdiijen in Friesland*, door Dr. A. Wassenbergh, die daarenboven een overzigt gaf van al de stukken, in de 17 vorige Jaargangen van den Frieschen Volksalmanak voorkomende, en door zijne reeds genoemde Verhandeling over den *Wansbecker Bode* bewees, dat hij niet alleen vlijtig compileert en registreert, maar ook op onderhoudende wijze de pen voert.

Een paar goede wenken over het opzamelen en in het licht stellen van *Friesche Eigennamen*, door J. H. Halbertsma, zullen vermoedelijk wel door het Friesch Genootschap behartigd worden, en behooren mede tot de *historia antiqua*, die ons dierbaar, doch, zoo wij vreezen, voor Volks-Almanakken en Tijdschriften, tenzij geheel anders bewerkt, volstrekt niet geschikt is.

De levensschetsen van Simon en Jan Althuysen, door Mr. A. Telling, opent de verzameling, en is rijk aan bijzonderheden nopens twee Friesche Dichters van den tweeden rang, voor biographen en bibliographen nogtans van gewigt, en allezins samenhangend met de Kerk-historie van het Vaderland, en derhalve met het merkwaardigste, dat er van Willebrordus tot op Zwijzen in het Aartsbisdom van Utrecht heeft plaats gegrepen, te weten, dwaasheid genoeg, en veel te veel, om te moeten vreezen, dat wij ooit weder achteruit zullen gaan.

R.

* Rederijkers zijn volksdichters, liefhebbers, voorstanders en beoefenaars van declamatie, zang en toneelspel. Zij kwamen eerst aan het einde der XIV. eeuw op, en bloeiden tijdens het Doorgedicht bestuur, in het tijdvak, dat de Hervorming onmiddellijk voorafging.
Prof. VASSEN'S *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, t. III. blz. 251.

Sedert Willem Kops, die, in 1774, over de »Rederijkers» eene breedvoerige geschiedkundige schets, te Leyden, in het licht gaf, is er betrekkelijk dat voor onze vaderlandsche Letteren zeker vrij belangrijk onderwerp, veel en aanhoudend geschreven; en, bij het meer en meer herleven der Kamers in ons midden, kan het dus wel niet ongepast worden geacht, uit eene en andere bron dien-aangaande thans nog eens te putten, en het merkwaardigste daarvan ten opzichte van Noord-Nederland hier eene plaats in te ruimen. Ziehier, vooreerst, iets over de Rederijkers-instelling in het algemeen.

»In verscheidene gewesten van het vaderland, en voornamelijk in Vlaanderen, Brabant, Holland en Zeeland, vond men genootschappen ter beoefening van taal en letterkunde, die men *Rhetorica* noemde, en wier werkzaamheid zich hoofdzakelijk tot het bijna fabriekmatig vervaardigen van referencen, liedekens en toneelstukken bepaalde. Zij, die zich met dien uitspanningsarbeid onledig lielden, en dat werk, wel is waar, als eene bijnaak beschouwden, maar toch ernstig opnamen, waren allen goede mannen, eerbare burgers hunner stad, en die als neringdoende lieden tot het een of ander gilde behoorden. Te zamen vormden zij eene meer algemeene vereeniging van dichters en toneelspelers, juist op denzelfden voet als zij, in hun schutterlijke betrekking, in den doele bijeenkwamen. In het eene geval leerden zij met hand en voetboog omgaan, teneinde als Romeinen te kunnen strijden; in het ander geval wandelden zij in de voetstappen van Cicero, om, des noods, voor de heeren het woord te voeren. Zoowel de eene als de andere vereeniging was volkomen vrij. Die geen prijs stelde op een sierlijken wapenhandel, behoefde geen Schutter te wezen, en die geen smaak had voor de mnen of de gratiën, kon zich van alle rhetorische bemoeienissen ontslaan. Daar er evenwel in het een en ander geval getapt werd, en de oefeningen der Rederijkers nog bovendien het voordeel hadden, dat men die met geheel zijn gezin, althans met eene wettige huisvrouw of eerbare aller-

liefste kon bijwonen, zoo ontbrak het deze poëtische zamenkomsten slechts zelden aan belangstellende vrienden.

»De plaats der vereeniging was, even als voor de schutterlijke oefeningen, in een der voornaamste herbergen der stad — voor de schutters in den tuin, of in den zoogenaamden *plaisanten hof*, voor de Rederijkers op een vrije kamer, waarnaar geheel de instelling steeds *Kamer van Rhetorica* genoemd werd. Even als de edelman, en in navolging van dezen, het stedelijk bestuur en de gilde een wapenschild voerden, zoo mede de Kamer een blaas; doch altijd in allen eenvoud en nederigheid, met een heilige, of een veldbloem tot symbolisch teeken, en zonder eenige de minste aanmatiging in de kenspreuken. De *Ongeleerde Scholieren*, de *Angelieren*: in *liefde bloeiende*, of *wel God voedt veel Sotten*, en als de Kamer van Kortrijk in hare wimpels geschreven had, is voorzeker bescheiden genoeg, en al, wat men van bakkers en kruideniers, die tevens dichters zijn, in billijkheid vorderen kan.

»Het bestuur dier Kamers was, even als in de gilden-vereeniging, bij een deken, of hoofdman; maar boven dezen stond een Beschermer, die om de verhevenheid van het werk doorgaans Prins, soms zelfs Keizer genoemd werd. Onder den prins en den deken was de fiscaal husemeester een hoofdpersoon, de man der finantiën. Daarna volgde de geheimsschrijver of secretaris, die meestal ook factor of vinder was, en in alles wat de Kunst betreft, voor de Kamer moest optreden: nu eens om wezenlijke koningen en prins in *rijndicht* te gaau toespreken; dan eens om zich met de plaatselijke overheid te verstaan; en bijna dagelijks om als speelmeester, als *factotum*, als redacteur der prijsvragen, als voornaamste arbiter in zake van *letterfonten*, en in ieder denkbaar geval als vredereger en *sonfleur* het genootschap te dienen. Was de factor tevens acteur, dan bepaalde hij zich tot de hoogere rollen, en liet de komische partijen aan den kamernar, die, om de broders in een goeden hum te houden, altijd eene gestigheid bij de hand moest hebben.

»Iedere Kamer stond op zich-zelve, maar alle te zamen

*) Zie *Aestrea's* III. Jaargang, blz. 34.

vormden een bond, waarin de jongeren door de ouderen werden aangenomen, om eerst daarna, met erkende spreuk en blaazen, eene wezenlijke vrije Kamer te zijn, en aan de algemeene vereeniging, aan de feestelijke zamenkomsten van alle Kamers, en vooral aan de mededinging naar eereprijzen te kunnen deelnemen. Die mededinging werd beurtelings door de voornaamste Kamers uitgelokt, en bestond of in tooneel-vertooningen, of in het declameren van referencien, ter beantwoording van eenig vraagstuk. Bij het lot werd iedere Kamer eene beurt aangewezen, doch alle concurrenten kwamen gelijktijdig op, dat voorts aanleiding gaf tot plegtige intogten der onderscheiden genootschappen, alle met hunne vlaggen en wimpels, met hunne blaazen en kamernarren, met hunne zangers, trommels en trompetten."

In het midden der XV. eeuw vinden wij de Vlaamsche en Brabantse Genootschappen in bloei, de Zeeuwsche en Hollandsche in hun eerste opkomst. Wilde men eene chronologische volgorde der Kamers van Rhetorica, tevens met het oog op hare meerdere of mindere belangrijkheid, voor het Zuiden (België) vaststellen, zoo zou deze zich aldus vertoonen: Duinkerken, Iperen, Diest, Aalst, Doornik, Dixmuiden, Oudenaarde, Ninove, Brugge, Gent, Antwerpen, Liër, Brussel, Diest, Leuven, Herenthals, Bergen-op-Zoom, Nyvelles, Meehelen, Kortrijk, Sluis, Hulst, Axel, Dendermonde, Ostende, Zevenkerke, Deynse, Nieuwkerk, Veurne, Kaperijk, Atrecht, St. Quentin, Valenciennes, Hesdin, Adinghen en Nieuwpoort.

Wat nu het Noorden des lands, Holland en Zeeland betreft, Middelburg, beweert men, had reeds in 1430 eene Kamer, vermoedelijk dezelfde, die in 1483 met privilegiën begunstigd en aan vaste reglementen gebonden werd. Zij noemde zich *Het Bloemen Jesse, in minne bloeiende*. Vlaardingen, Gouda, en Delft, brengt men allen tot de XV. eeuw, doch van eene bijzondere bedrijvigheid is er vooreerst niets te bespeuren.

» De oudste Kamer van Amsterdam wordt de *Eglantieren* genoemd: *In liefde bloeiende*. Zij zou in 1517 ontstaan zijn, maar reeds in 1496 waren de Amsterdamsche Rederijkers op het feest te Antwerpen. Aan het Y moet dus vroeger eene andere Kamer geweest zijn, of wel de *Eglantieren* zijn ouder dan men doorgaans aanneemt.

» Naar het gemeen gevoelen, door Boxhorn en Wagenaar omhelsd, zouden de Hollandsche Rederijkers tijdens de hoeksche en kabeljaawsche geschillen zijn opgekomen en door Philips den Goede, wegens hunne bijtende

gedichten en tooneelspelen bedwongen zijn. Voor die stelling is echter geenerlei bewijs, en zelfs het plakaat van 1445, waarop hier gedoeld wordt, maakt van dramatische genootschappen of voortbrengselen geen het minste gewag, en verbiedt slechts het noemen van partijnamen, het dragen van zekere kleuren of factie-leuzen, en het opzeggen en zingen van *partieele gedichten*. In verband met het bovenvermelde omtrent Amsterdam, Gouda, Delft enz. trekken wij er het gevolg uit, dat er tot in het midden der XV. eeuw geene eigenlijk gezegde Rederijkers-vereenigingen in Holland geweest zijn, en zelfs, dat zij na Philips den Goede en tot aan het tijdperk der herleving en hervorming slechts geringe teekenen van hun aanzijn gegeven hebben.

» Al die genootschappen der Rederijkers, bij elkander genomen, bewijzen ontwijfelbaar voor een sterk ontwikkelde burgerstand. Zij toonen tevens aan, dat die neringdoende lieden onzer steden niet zoo bekrompen en kleingeestig waren, of zij gevoelden eenige behoefte aan literarisch genot. Zij wilden nog iets méér kennen dan hun ambacht, zij hadden een open oor voor poëzij, en hielden met alle regt de welsprekendheid voor de schoonste gave, die den mensch versieren kan. Wat zij intusschen voortbragen, was zwak, en werd door overdrijving, praalzucht, onnoozele opvatting en wansmaak bedorven. Men gaf geene enkele vertooning, of zij zou voor eene seloone en warme beschrijving vatbaar wezen; maar, zoo zonderling als er evenwel bij het een en ander werd te werk gegaan, was het meer bespottelijk dan fraai, meer boersch dan verheven. Niet één Rederijker uit die dagen, die wezenlijk Dichter was, niet één die zich, met eenigen smaak, boven de middelmatigheid verhef. Schier al het werk dezer ongemeen bedrijvige mannen is in het betere tijdvak, dat volgde, verwaarloosd, of, als onbeduidend gekeuvel, met opzet vernield. Hoe weinig de Kunst daaraan verloren mag hebben, is 'dit nogtans voor de Geschiedenis der Kunst, en nog meer voor de kennis der toemalige zeden en gebruiken, een wezenlijk verlies.

» Vele Rederijkers waren volkszangers en schreven referencien en liederen om gezongen te worden. Reizende dichters, menestrels en netteboeven hadden insgelijks hunne liederen, en alle man dreunde hen na. De Nederlanders waren toen eene zanglevende natie. Eenige honderd *Voizen*, uit de XIV. en XV. eeuw, herinneren voortdurend aan velelei volksdeunen, waarvan wij thans slechts aanvangregels bezitten; want bij den geringen

eerbied, die aan onze middeleeuwsche letterkunde, tijdens de herleving en hervorming, te beurt viel, laat het zich begrijpen, dat juist de poëzij van 's heeren wegen, en de vrolijkheden der tavernen en bierhuizen naauwelijks het opschrijven schenen waardig te wezen."

Tot dusverre de Utrechtsche Hoogleraar Visscher in zijne *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* ¹⁾. Hooren wij nu ook nog een anderen Auteur, den Heer Hofdijk, die, in zijne betrekking van Leeraar in de Nederlandsche Taal- en Letterkunde, en in de Geschiedenis des Vaderlands aan het Gymnasium te Amsterdam, dezer dagen, eene *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* heeft uitgegeven ²⁾, en over het door ons besproken onderwerp (blz. 114 van het 1. Stuk) het volgende zegt:

"De vestiging van het Borgondische regeringshuis in de *Nederlanden*, waardoor de verspreide deelen van dien Staat zich allengs reeds tot een groot en vast geheel gingen vormen, was, met betrekking tot bloot stoffelijke voordeelen, van het hoogste belang. Eenheid van bestuur en wetgeving, waardoor langzamerhand de onnatuurlijke gewestelijke naijver bezwijken zon, begon de *Nederlanden* geducht te maken, steunde den handel en de zich krachtig ontwikkelende scheepvaart, en voorspelde welvaart en weelde in de toekomst. Maar juist welvaart en weelde zijn de zuilen niet alléén, waaraan kunsten en wetenschappen zich steunen, maar gene zijn zelfs eene dubbele zon, in wier koestrende stralen deze welig opwassen en tieren. Te recht mocht men dus verwachten, dat, even als de Schilderkunst zich thans tot eene ongekende hoogte verheef, ook de Letterkunde met haar gelijke vlucht nemen zou. Zien wy waarom dat niet geschiedde.

• De taal van den Vorst des lands was niet die der overgrootste meerderheid van het volk des lands; en hoe weinig lust de BORGONDIËRS ook betoonden, om zich te buigen voor het Fransch gezag — Fransche zeden en gewoonten, Fransche taal en letteren beheerschten hen geheel; en de rampzalige gewoonte der Edelen, om zich met eene vernederende kleingetogtheid in de vormen van het Hof te wringen, blies ook weldra den besmettenden adem over den hooger en burgerstand, die vooral verderfelij inwerkte op de taal, dat éénig voertuig der Letterkunde. De geboorte eener haasterspraak was er het gevolg van, en de Letteren, aldus geweldig geperst in

een onnatuurlijk gewaad, konden zich met geene mogelijkheid meer vrij bewegen, veel minder ontwikkelen.

• De dichtgenootschappen in de steden, wier leden nog in 1469 te *Middelburg*. »Sprooksprekers» werden genoemd, werkten de verhastering wel het meest in de hand. Reeds vroeg, in den geest des tijds, tot een Gilde of bijzondere vereeniging, met eigene keuren en voorrechten voorzien, verbonden, waren het vooral deze mannen, die de dramatische stukken ten tooneele voerden. Weldra aangestoken door den Franschen geest, en te zekerder dus de bescherming der Regeering verwachtede, schoeiden zy zich in *Vlaanderen* geheel op den voet der «Collèges» of «Chambres de Rhetorique», en heetten sedert Rhetorijkers. De Noordelijke Nederlanders bleven niet lang ten achter; reeds vóór het midden der vijftiende eeuw vond men, behalven te *Doornik*, *Diest*, *Brussel*, *Audenarde*, *Gent*, *Brugge*, *Kortrijk*, en alom in *Belgie*, ook in *Noord-Nederland* de «*Middelburg*, te *Gouda*, te *Vlaardingen* en te *Haarlem*, Camcrén van Rhetorica, terwijl *Delft* en *Amsterdam* nog vóór het einde dier eeuw het voorbeeld der genoemde steden volgden. En nu overstromden de «excellente poëten», het land met gedichten, dikwerf even barbaarsch van naam, als onhollandsch van vorm: Baquenauden, Balladen, Cocorullen ³⁾, Envoys, Refereynen, Retrograden, Riquemeken, Rondeelen en dergelyken, vloeiden van hunne lippen; en de goede gemeente, verbaasd over hunne geleerdheid, verrukt over de prahtige feesten die zy daarstelden, luisterde met aandacht, wigelde op den algemeenen stroom mede, en lield eindelijk de «eerlijke, heerlike ende landtunnte, als ook vermakelike oude vrye Conste der Reden-rijcken, die niet min stietelick en was als recreatyf ende vermakelick» voor de éénige ware poëzy.

• Elke Kamer droeg een bijzonderen naam, had een eigen blaazen of wapenbord, en voerde eene eigenaardige kenspreuk. Zoo heette b. v. de oudste Kamer van *Antwerpen*: «de Violieren»; in haar blaazen voerde zy het wapen van Sint-LUCAS, door een zittenden geveugelden os gehouden, en haar kenspreuk was: «Wt ionsten versaeft.» De Leydsche Kamer «de witte Acoleykens» voerde de slang van MOZES, niet akoleien ontspruitende,

¹⁾ Utrecht, bij Dammefelser en Doorman, 1851. — ²⁾ Amsterdam, bij de Gebr. Kranz, 1853. — ³⁾ De Cocorullen zijn reeds vroeger bekend: in 1390 cokerelde de Leydsche schooljeugd voor Graaf Hertog AELBRECHT, niet zonder belooning.

met de kenspreuk: Liefde est fondament." FLORAAS hof werd voornamelijk door de Rethorijkers by het zoeken naar eenen naam geplonderd, als of » Witte Angierskens, Violetten, Orange Leliën, Goudhloemkens " en dergelijken, van hun glans en geur aan de Kamers zouden byzetten. Men vond evenwel ook Pelicaanisten, Barbelisten, Fonteïnisten, en anderen meer, terwijl » oude " of » jonghe, " » Brabantsche " of » Vlaamsche Kamer " naar omdenking of afkomst der vereeniging hoeven. De kenspreuken waren zoowel boertig als ernstig: » de Koornaire " van Kortrijk voerde onder heur blaazen: » God voedt veel Sotten."

» De Kamers-zelf werden verdeeld in Vrijen en Onvrijen ¹⁾, de leden in Hoofden en Kamerbroeders. Onder de Hoofden werd de eerste plaats ingenomen door den Keizer of Prins, die de beschermers van het Genootschap was, en wien men zóóveel eerbied toedroeg, dat er geen spel werd gesloten, of geen lied geëindigd, » of in het leste couplet adresseerde zich de poët tot dien prince, ten ware dat er den zuvereyn tegenwoordig was: " — Op den Beschermheer volgde de Deken, en onder dezen vond men weder den Fiskaal, die de busse hield en de penningen beheerde, en den Factor, die de hoofdliederen der Kamer was, wien de zorg voor de poëtische zaken was opgedragen. Bovendien bezat ieder dezer Vereenigingen hare Vaandel- en Blaazondragers, en vooral haren Zot of Nar, » die, gemeenlijk in een zotskap gedost, bij openbare vertooningen rijklijk 't zijne toebragt om het gemeen te vermaaken."

» De werkring der Kamers van Rhetorika bestond in het beoefenen der poëzy, het vervaardigen en voordragen van vaerzen, vooral van dramatische dichtstukken; en (zeft de Vlaming VISSCHERS niet ten onrechte) het voornaamste doeleinde hiervan strekte, zoo het schijnt, om door deze spelen de zeden te verbeteren, met nu op eene boertige, dan op eene ernstige wijze, aan ieder zijne plichten te leeren. — Vandaar ook, dat de stukken doorgaand eene streng zedelijke richting hadden, hoewel de vorm niet altoos even kiesch was. De ernstige spelen heette men Mysteryen, wanneer zy eenige verborgenheid des geloofs voorstelden, en Moralisatiën, of Spelen van Sinne, wanneer zy, door zinnebeeldige voorstellingen, de voordeelen der deugd en de nadeelen der ondeugd, op eene ernstige wijze, aan het licht stel-

den. Tot de boertige spelen rekende men de Ebatementen, die men thands zedelijke dramaas zou heeten, en Cluyten of Kluechtspeelen, die, wanneer zy geheel in den platten volkston vervielen, ook sotte, boertige, of drolige, outbollighe Cluyten genoemd werden; een kleiner soort van kluechtspel in één bedrijf, dat gewoonlijk met een lied sloot, droeg den naam van Factie.

» De vertooning der spelen geschiedde in het openbaar; en dikwerf riep eene Kamer, onder bescherming en ondersteuning van het bestuur harer stad, de verschillende andere ten prijskamp op, daartoe rondzendinge hare zogenaaemde » Claerte, " die eene opgave der prijsstofte, een aanwijzing van dag en uur der samenkomst, en eene geheele regeling van den zangstrijd in hield, alles gesteld in rethorisch rijm, met een nola, die tot zelfs de plaats der ontfangst ten duidelijkste aanwees.

» Zulke samenkomsten of intreden ten prijskamp heetten, wanneer zy in de steden plaats vonden: » Landt-juweelen, " wanneer zy ten platten lande geschieden: » Haechspelen, " en werden met de meest mogelijke praecht gevierd. Die intreden maakten zulk een wezenlijk deel uit van den arbeid der Rederijkers, dat men niet van hanne werken kan spreken, zonder de optochten daar by te gedenken. Wy willen daarom een en ander, tevens met de proeven hunner » rijmkunst, " te zamen vatten in eene korte voorstelling der » tSamenkomsten der Hollantscher Cameren van de Reden-rijkers, binnen Leyden geschiedt, den 26 Mey, des jaers 1596, ende de volgende dagen, met het gene aldaer gedaan ende verhandelt is *).

(*Vercoelg in de Junij-Aflevering.*)

¹⁾ Om te worden vrij verklaard, had men twee oetroomen noodig, een van de plaatselijke overheid, die zich daardoor tot het geven van geldelijken onderstand verbond; het ander van de hoofdkamer, hoedanige er zich twee in Vlaanderen bevonden: » de Alpha en Omega " te Ypre, en der Fonteïnisten te Gent. Door deren tweeden vrijbrief verkreeg men de bevoegdheid, om op prijskampen te verschijnen. SKELLAERT. — ²⁾ Intusschen vermaakte het gemeen niet altijd den Nar: — de Magistraat van Antwerpen gaf den 19. October 1607 eene ordonnantie uit, waarbij zy het publick vermaande, om de zotten der gilden niet te misdeën. Den 24. Julij 1640 werd deze ordonnantie weder vernieuwd.

³⁾ Van de ons door de Goudsche Kamer, de Goudbloem, uit jonke begrepen, welwillend toegezonden Bijdrage zal in de volgende Aflevering reeds gebruik worden gemaakt. Gaarne wil ASTRUKA nog verder opnemen alles, wat haar vandaar, voor het doel geschikt, verplichtend zou worden aangeboden.

GESCHIEDENIS.

HISTORIE VAN HET VADERLAND.

NEDERLAND EN VENETIË, DOOR Mr. J. C. DE JONGE 1).

— 'S GRAVENHAGE, BIJ DE GEBR. VAN CLEEF. —

II.

Waar is paat van vermoet en van krachten zoo kloek,
Als de Leeuw met het swaert en de Leeuw met het boek?
MOEFF.

De Staatsraad Mr. J. C. de Jonge, Archivarius van het Rijk heeft, betrekkelijk, niet veel geschreven, maar, wat zijne pen ons leverde, onderscheidt zich door dege-lijkheid, en bovenal door vaderlandschen zin. De roem van Nederland gaat hem innig ter harte, en wat dien verhoogen kan, vindt in dezen wakkeren Lotterocfenaar een warm en onvermoeid voorstander. Zóó de Helden-
daaden der Vaders op zee; zóó de Nationale Vlag; zóó nu weér laatst zijn »Nederland en Venetië», een Werk bondig en vol wetenschap, maar tevens ook, méér dan de overige schriften van den Heer De Jonge, zich onderscheidende door bevalligen vorm van redactie, en daardoor waarlijk een fraai leesboek voor het publiek.

Twee jaren nadat Prins Maurits Groningen veroverd had, kwam Francesco Moresini, een Venetiaansch Edelman, met een brief van voorschrijving van Marino Grimano, Doge van Venetië, te 's Gravenhage, ter vergadering van de Staten-Generaal, eerstens de jeugdige Zuster-republiek Venetië's vriendschapsverzekering aanbieden, en voorts haar verzoeken, om hier te lande eene aanzienlijke hoeveelheid graan te mogen koopen en over zee naar Venetië te doen vervoeren, ter voorziening in de groote schaarschte, die daar heerschte. Die bede werd toegestaan, en Moresini, bij zijn vertrek, vereerd met een gouden Triumfpenning op het zoo even vermeld heldenfeit van Oranje geslagen *).

Ziedaar het eigenlijk aanvangspunt der eerste Staatsbetrekkingen tusschen Nederland en Venetië (1596), die

twee eeuwen hebben voortgeduurd, tot op den ondergang-zelfen dezer twee beroemde Gemeenebesten, die beiden het slagtoffer werden van burgerwisten en der groote Fransche Staatsomwenteling, en beiden, eindelijk, voor de overmagt derzelfde Natie bukken moesten; even als zij beiden aan hetzelfde element, de zee, hunne opkomst, welvaart en aanzien verschuldigd waren; beiden eene zeer gewichtige rol op het staatstoneel vervulden; beiden door hunne overwinningen ter zee vermaard werden; beiden, door de natuur tot zeemogendheden bestemd, tot hunne schade eene plaats onder de landmagten innamen, en beiden, door nagenoeg dezelfde oorzaken, den hoogen rang, dien zij onder de Volken van dit werelddeel bekleedden, verloren. Nog méér: beiden bloeiden door koophandel, scheepvaart en fabrieken; in beiden werden de Kunsten met vlijt en roem beoefend, terwijl beiden zich verheffen mochten op het bezit van mannen, die door geleerdheid en letterkunde uitmunten.

Geen wonder alzoo, dat de Heer De Jonge, gesteund door een rijken voorraad van bronnen, in 's Rijks Archief en in de Koninklijke Bibliotheek, en dus zoo na onder zijn bereik, voorhanden, tot het besluit kwam, om zijn vroeger opgevatte voornemen, doch dat toen door andere bezigheden verschoven was, nu ten nitvoer te brengen, en van dien arbeid, — te weten: van het onderzoek naar de betrekkingen, die er tusschen Nederland en Venetië, zoo in het Staatkundige, als in Handel, Kunsten, Wetenschappen en Letteren bestaan hebben, — zijnen landgenooten de vruchten aan te bieden. Hij verdeelde daartoe zijn Werk in drie hoofdstukken, waarvan het eerste de *Staatsbetrekkingen*, het tweede de *Handelsbe-*

1) Zie blz. 47 van den III. Jaargang.

2) Zie Van Loon, Ned. hist. penn. I, 448.

trekkingen, en het derde de *Kunst, Wetenschappelijke en Letterkundige betrekkingen* tusschen de beide doorluchtige Republieken ten onderwerp heeft.

Elk dezer hoofdstukken levert zijne bijzondere belangrijkheid op, en in ieder vinden wij een schat van zaken, met orde en in levendigen stijl, boeiend behandeld. Zoo bijvoorbeeld leeren wij in het eerste hoofdstuk Jonker Cornelis van der Mijle van nabij kennen, die, op voorstel van Prins Maurits, in September, 1609, voor 't eerst tot Ambassadeur der Staten-Generaal in de Legatie naar Venetië benoemd werd. Hij was met Maria, de dochter van Jan van Oldenbarnevelt, gehuwd, en alzoo diens schoonzoon. De geschiedenis van dit Gezantschap is in alle bijzonderheden hier opgeteekend en hoogst merkwaardig ook door den draad, dien het in de historie van Frankrijk vasthecht, waar wij Hendrik IV. in zijne hooge genegenheid voor ons Gemeenbest leeren kennen, ook nadat hij tot de Katholieke Kerk was overgegaan. Het Twaalfjarig Bestand was toen gesloten, en, na een aanhoudenden en bloedigen krijg van 42 jaren hoopte het Vaderland in de toekomst op vrede en ongestoorde rust. De Doge betuigde onzen Gezant zijne uitnemende blijdschap over dat Bestand, prijzende voorts openlijk en met verheven stem de wijsheid, den kloeken moed en de eensgezindheid van 's Lands Overheden, en noemende daarbij den Stadhouder, Prins Maurits: den vermaardsten en dappersten Veldheer, die toen ter wereld was. «Ik acht,” voegde hij er bij, «de Staten-Generaal gelukkig, dat zij zulk een wijs en voorzigtig Hoofd bezitten.”

Spanje en de Pans beijverden zich intusschen niet weinig, de Republiek van Venetië tegen het Nederlandsche Gemeenbest te stemmen; terwijl, van de andere zijde, Frankrijk en Engeland alles, wat hun mogelijk was, in het werk stelden, om den Doge en zijnen Raad in hunne goede gezindheid jegens onze Republiek te versterken. Intusschen werd het voornamste doel dezer Ambassade, het sluiten van eene nauwere vriendschap en van een verdrag van koophandel en zeevaart niet bereikt; doch het aanzien van den jeugdigen Staat werd desmettemin daardoor zeer verhoogd, dat Van der Mijle met den meesten luister en met bijzondere onderscheiding, gelijk de Gezanten der magtigste Koningen, in plegtig gehoor bij den Doge en zijnen Raad, in weêrwil van den Pauslijken Nuntius en van den Spaanschen Gezant, ten aanschouwe van geheel Italië, ja, van de gansche

wereld, was toegelaten, eene gebeurtenis, die voor het Gemeenbest der Vereenigde Nederlanden, onder de omstandigheden, waarin het zich bevond, van het uiterste gewigt was. Paus Paulus V. gaf dan ook zijn misnoegen over die toelating, in hevige bewoordingen, aan den Venetiaanschen Gezant te Rome te kennen, klagende, dat de Republiek zulke groote feesten had aangerigt voor een ketter, die door zulke gevaarlijke kettters gezonden was.

In weêrwil van dat alles, besloot de Republiek van Venetië harer zijds evenzeer een Gezantschap naar de Nederlanden te benoemen, en koos daartoe den Illustissimo Tomaso Contareni, een man, behoorende tot een der ondsten en aanzienlijkste geslachten van Venetië, dat meer dan één Doge onder de zijnen telde, en die bij zijne medeburgers in hooge achting stond.

Bij het afscheidsgehoor noemde de Doge Van der Mijle «zijn liefsten zoon”, beloofde, dat Contareni, over wiens verkiezing ook hij zich hartelijk verheugde, met de eerste gelegenheid, de reis naar Holland zou aannemen; verzocht zijne hartelijke gebiedenissen «met zeer hooge en heerlijke woorden” aan de Staten-Generaal en aan Zijne Excellentie Prins Maurits, diën hij wederom met den naam *Il più valoroso Cavallier del mondo* bestempelde; wenschte Van der Mijle eene voorspoedige reis, onder bijvoeging dat, zoo lang hij op Venetiaansch grondgebied was, hem een goed geleide zou gegeven worden, en omhelsde den Gezant ten laatste, hem andermaal zijnen liefsten zoon noemende.

Den 10. December, 1609 verliet onze Gezant Venetië, en kwam den 6. Januarij, 1810, te Parijs aan, waar hem de Koning ten gehoorde toeliet, en was den 21. dier maand van zijne belangrijke zending te 's Gravenhage teruggekeerd. In het begin van Bloemaand deszelfden jaars kwam de Venetiaansche Gezant Tomaso Contareni hier te lande, en werd den 11. Mei door de Prinsen Maurits en Frederik Hendrik, door een talrijken stoet gevolgd, nabij 's Gravenhage plegtig ontvangen, en vervolgens naar de Hofplaats geleid, waar hij in de voor hem bestemde woning zijn intrek nam, en gedurende zijn verblijf ten koste van den Lande gehuisvest was. Den volgenden dag werd aan Contareni een plegtig gehoor bij de Staten-Generaal verleend, in tegenwoordigheid van den Stadhouder en diens Broeder, benevens de Leden van den Raad van State, en, bij afwezigheid der Staten van Holland, de Gecommitteerde Raden dier

Provincie. Hij hield te dier gelegenheid eene gulle aanspraak, vol hoffelijkheid en getuigende van grooten eerbied voor de Nederlandsche Republiek, wier Staten-Generaal, zoo hij zeide, de geheele christenheid door, ja, de geheele wereld over, werden geroemd, bewonderd en geprezen. Doch ook deze contra-ambassade bleek, van nabij beschouwd, niets anders dan eene belofde plegtpleging te zijn: eene verbindtenis met Nederland te sluiten, dit achtte de Venetiaansche Regering, na het gebeure tijdens het verblijf van Van der Mijle aldaar, nog ongeraden. De vergedreven voorzigtigheid en schroomvalligheid, die kenmerken der Venetiaansche staatkunde, verboden zulks.

Den 29. Mei werd aan Contareni een plegtig afscheidsgehoor verleend, waarbij de Stadhouder op nieuw tegenwoordig was.

»De Staten-Generaal begrepen, alles te moeten doen, wat van hen afhing, om de aangeknoopte vriendschap en betrekkingen aan te kweeken en te versterken. Zij besloten, in dien geest, aan den Venetiaanschen Ambassadeur bij zijn vertrek te vereeren eenen kostbaren gouden ketting, waaraan een gedenkpenning van hetzelfde metaal hing, op hunnen last geslagen ter gedachtenis aan het met Frankrijk en Engeland gesloten Verbond. Aan zijnen Secretaris werd een dergelijke ketting, doch van minder waarde, geschonken, benevens eene medaille van dezelfde soort, welk laatste geschenk ook gedaan werd aan ieder der Edelieden van het Gezantschap. Dit geschenk was, even als bij de komst van den eersten Venetiaanschen Gelastigde, gelukkig gekozen, omdat het herinnerde de naauwe verbindtenis van het Gemeenebest met de beide magtige Koningrijken, en tot een bewijs strekte van het aanzien en vermogen van dezen Staat. Nog werd bepaald, den Doge van Venetië een beleefden brief te schrijven, tot dankzegging voor de eere des Gezantschaps, en de Ambassadeur werd, op last der Staten-Generaal, tot aan de uiterste grenzen des lands nitgeleid en alomme feestelijk, op kosten van den Staat, onthaald.»

Wij hebben, als bij het merkwaardig aanvangspunt dezer gewichtige onderlinge Historie van de twee vermaarde Gemeenebesten een weinig langer stilgestaan, tegelijk ook, om zoodoende de belangstelling van het publiek te gereeder te winnen, daar men, geheel het Werk door,

op iedere bladzijde, iets aangenaams zal vinden tot bevrediging van smaak en weetgierigheid tevens, en zonder eenigermate bevreemd te moeten zijn voor dorheid, bij het behandelen van een Politiek of Commercieel verband tusschen beide Natien, in den verleden tijd, bestaan hebbende, doch waarvan de beteeckenis in den tijd, dien wij beleven, geene sporen meer achtergelaten heeft.

Wij doorloopen thans met meerder spoed de drie overige Afdelingen van het eerste Hoofdstuk, hoe belangrijk de inhoud er van ook zijn moge, als gaande van 1610 tot 1620 (namelijk van de eerste wederzijdsche gezantschappen tot aan het sluiten van eene Alliantie tusschen de beide Republieken); voorts van 1620 tot 1648, te weten van het sluiten der Alliantie tot aan den Munsterschen Vrede; en, eindelijk, van 1648 tot 1795 en 1797, dat is, van den Munsterschen Vrede tot den ondergang der beide Gemeenebesten.

Levendig en hoogst-merkwaardig is het verhaal, hier geboekt, hoe Graaf Johan Ernst van Nassau, aan het hoofd van twee regementen (4000 man sterk), den 2. Maart, 1617, op koopvaarders ingescheept, Texel uitliep, onder Nederlandsche en Venetiaansche Vlag, en den 4. April van dat jaar, met die hulptroepen, voor Venetië het anker vallen liet, en welke krijgsbenden bestemd waren tegen de Oostenrijkers, met wie Venetië, ter zake van door hen beschermde zeeroovers, in oorlog gekomen was, en bij welken krijg onze landgenooten hunne wapenen ruimschoots met eere gekroond zagen, en tot den vrede, weldra tusschen de beide oorlogvoerende Staten tot stand gekomen, alles bijdroegen. Johan Ernst, de dappere aanvoerder, bezweek echter te Udine, aan den rooden loop. Na zijn dood was het Nederlandsche hulptroepen tot op 2500 man geslonken, en werd, eindelijk, in Januarij, 1620, eervol afgedankt, met anderhalve maand soldij, als eene vereering, begiftigd. Een deel er van ging in Venetiaansche krijgsdienst over, een deel trad in dienst der vereenigde Protestantsche Vorsten van Duitschland; slechts weinigen zagen hun vaderland terug.

Ofschoon de vrede tusschen Oostenrijk en Venetië hersteld was, stoorden Don Pedro de Toledo, Gouverneur van Milaan, en Don Pedro Giron d'Ossuna, Onderkoning van Napels, zich daaraan zeer weinig, en gedroegen zich veelal, als waren zij aan den Koning niet onderworpen. »Aldus hadden zij gehandeld, terwijl Venetië met den Aartshertog van Oostenrijk en oorlog was, en er geschillen tusschen die Republiek en Spanje

aanhangig waren; en nu de vrede hersteld was, bleven zij op die wijs handelen, daartoe aangemoedigd en daarin ondersteund door den Spaanschen Gezant bij de Republiek van Venetië, Don Alfonso de Cueva, Markies van Bedmar. Beide eersten gingen voort met het plegen van vijandelijkheden tegen de Republiek, niettegenstaande het Madridsche Hof hun den nitdruklijken last had gegeven, die te staken. Zij merkten den vrede aan als niet gesloten. Voornamelijk geschiedde dit door den Hertog van Ossuna, een Edelman van uitstekende bekwaamheden, maar eergierig, heerschzuchtig, hakende naar den oorlog, die zijn aanzien deed rijzen en door den buit, op zee behaald, voor hem boven den vrede voordeelig was. Wel verre van het getal zijner oorlogschepen te verminderen, of een gedeelte daarvan, zoo als zijn pligt gebood, naar Spanje terug te zenden, deed hij er nog meerdere bouwen en uitrusten, maakte zich met geweld meester van vreemde koopvaarders, deed die wapenen, en wendde in andere landen pogingen aan, om groote schepen aan te koopen. Ook had er geene afdanking bij zijn leger plaats. Integendeel, door werving vermeerderde hij zijn krijgsvolk, en daizende vreemdelingen, door de hooge soldij nitgelokt, begaven zich in zijne dienst."

"Natuurlijk maakte deze handelwijs van Ossuna een' diepen indruk te Venetië, verwekte aldaar bekommerning, en deed de Republiek naar middelen uitzien, om het gevaar, dat haar bedreigde, af te wenden. Hare eigen zeemagt was te zwak, om aan die des Onderkonings het hoofd te bieden. Ook haar leger, meest uit vreemden bestaande, was niet voldoende, om haar grondgebied te verdedigen, vooral niet, wanneer dat van Napels gemeenschaplijk met de Spanjaarden uit het Milanesche eenen inval mogt doen. Allereerst besloot zij dus, het vreemde krijgsvolk, en daaronder het Nederlandsche, dat zij in dienst had, niet te ontslaan, maar te behouden. Doch dit was niet genoeg. Er moesten bovendien middelen buiten 's lands gezocht worden, om zoowel de zeemagt als het leger der Republiek te versterken. En waar zon zij die middelen beter vinden dan in Nederland, dat vroeger, uit vrijen wil, reeds hulp aan de Republiek aangeboden had; dat door de vergunning, aan Graaf Johan Ernst van Nassau, 'tot werving, uitrusting en levering van hulptroepen verleend, nog onlangs getoond had, in dezelfde gunstige denkwijs te verkeerren, en van 't welk het te verwachten was, dat het, als gelijke belangen met de Republiek hebbende, niet ongezind zou wezen, Venetië,

zoo al niet regstreeks, dan nogtans zijdelings op nieuw te ondersteunen."

"Twee maanden na het sluiten van den vrede, verzocht en verkreeg Suriano gehoor bij Hare Hoog-Mogenden. Hij gaf daarbij, in eene breedvoorige incedeceling, kennis van den bedenklijken toestand, waarin de Republiek van Venetië zich bevond. De Republiek had het pligt geoordeeld, dien stand van zaken aan Hare Hoog-Mogenden mede te deelen, omdat het gebernde niet slechts Venetië betrof, maar ook alle Prinzen, die de Vrijheid lief hadden, en in 't bijzonder ook dit Gemeenebest. Zij hadden dit gedaan in het vertrouwen, dat de Staten-Generaal zouden te bewegen zijn, zoodanige besluiten te nemen, als de tegenwoordige nood vereischte, en betamelijk was voor de groothed van dezen Staat. Eene vaster en naauwer verbindtenis met elkander zou zeer wenschlijk en nuttig wezen, als kennende strekken, om te breiden den Spanjaard, die aan een ieder trachtte de wet te stellen."

Hare Hoog-Mogenden namen, tegen het einde van November, 1617, ten deze een besluit, waarin het onder anderen heette: »dat zij voornamelijk verlangen aan te gaan eene naauwere vriendschap met de voorzede doorluchtige Republiek, in 't bijzonder tot bevordering van het gemeenschaplijk welzijn en de wederkeerige veiligheid, gelijk ook tot behoud der vrije zeevaart, trafijk en handel van beide Staten."

Daarop werd aan Suriano vergund, twaalf schepen voor rekening der Republiek hier te lande te huren, uit te rusten, te wapenen en te bemannen. Tevens was aan de Hollandsche Admiraliteits-collegiën opgedragen, omtrent die toerusting met den Venetiaanschen Resident in overleg te treden, haar met ijver bij de hand te nemen, »en met Zyn Excellentie te spreken ople orde van het commandement over de verrochte twaalf schepen en deselve te beramen tot dienst van de voorside Republycq ende conservatie van de eere en reputatie van deze Landen, wel verstaende onder het commandement van den Generalissimo van deselve Serenissime Republyque." Ook werd de gevraagde werving van krijgsvolk ingewilligd, waarover het bevel door Suriano, namens de Venetiaansche Regering, aan den Kolonel Carel Hyn van Amsternedst toevertrouwd werd.

Dezo twaalf schepen, over wie het gebied, met den titel en rang van Admiraal, aan Melchior van Kerckhoven was opgedragen, aan boord hebbende het regiment

van den zoo even genoemden Kolonel, liepen den 18. Mei des jaars 1618 uit Texel in zee.

Nadat de Staten-Generaal hunne toestemming tot de uitrusting der twaalf schepen en de werving van het regement gegeven hadden, betuigde Suriano, namens de Republiek, hun zijnen dank, doch hij gaf te kennen, nog iets meer te verlangen, te weten, dat hem vergund mocht worden, eene aanzienlijke hoeveelheid kruid uit deze Gewesten naar Venetië te zenden. Ook dit werd toegestaan. Omtrent de door de Staten-Generaal aangeboden naauwere vriendschap en verbindtenis, verklaarde Suriano zich bij deze voordragt duidelijker dan hij tot hertoe nog gedaan had. Prins Maurits en de Raad van State hadden, eenigen tijd geleden, aan Hare Hoog-Mogenden in bedenking gegeven, of het niet raadzaam zoude zijn, met de Republiek van Venetië te handelen, »op eenige reciproque assistentie, indien 't noot ware, tegen den Koning van Spanje en zijne adherenten?" En later had Zijne Excellentie aan de Staten-Generaal doen aanbevelen, dat zij er op zouden gelieven te letten, dat een Resident naar Venetië zou mogen gezonden en aldaar gehouden worden, »mette zegenwoordige gelegentheid, occasie ende oecurrentie van saken, tot voordering van eene goede Unie en Alliantie mette Republycne." »Ik kan Uwe Excellentien verzekeren," voegde hij er bij, »dat hij door Zijne Doorluchtige Hoogheid, den Doge, zal aangezien, ontvangen en toegelaten worden, met de levendigste toegenegenheid, en als een persoon, die bij gelegenheid wat goeds kan uitwerken en de wederkeerge betrekkingen onderhouden, 't goet door de doorluchtige Republiek, sedert het begin dezer onderhandelingen, zeer nuttig en noodig geoordeeld is."

Intusschen liet de hoogheid der oude Republiek en de hooghartigheid van hare Overheden niet toe, het verlangen naar eene naauwere vriendschap en verbindtenis, door haar reeds dikwerf in bedekte bewoordingen of zijdeling te kennen gegeven, openlijk te verklaren aan een zooveel jongeren Staat als het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden. Dewijl zij nogtans, wegens den toestand, waarin zij zich bevond, veel gewigt daaraan hechtte, ja, vurig daar naar verlangde, sloeg zij een' anderen weg in. Zij bediende zich van haren Resident, Christofforo Suriano, om op geheime wijs haar oogmerk zoo al niet terstond te bereiken, dan toch de grondalagen tot zulk eene vriendschap en verbindtenis te leggen. Deze, gelijk de Venetiaansche Geschiedschrijver Baptista

Nani getuigt, had zich met veel wijsheid en bekwaamheid het vertrouwen van den Prins van Oranje en der aanzienlijksten weten te verwerven, waardoor hij gemakkelijk met hunne gevoelens bekend geworden, en aldus van redeneren tot onderhandelen gekomen was. Suriano wist aldus Prins Maurits, die hoogen prijs op een verbond met Venetië stelde, en reeds meermalen de Staten-Generaal daartoe aangespoord had, te bewegen, thans desaan gaande een bepaald voorstel te doen.

De Stadhouder verscheen te dien einde den 16. Januarij, 1619, ter vergadering van Hare Hoog-Mogenden en vernaande ze, ernstig te willen letten, bij deze gelegenheid en bij den tegenwoordigen toestand van zaken tussehen den Koning van Spanje en de Republiek van Venetië, of het niet geraden zou zijn, van wege dit Gemeenebest aan te gaan en te maken eene nadere correspondentie en alliantie met genoemde Republiek, waarbij Hare Hoog-Mogenden die Republiek, wanneer zij in oorlog met Spanje mogt komen, zouden beloven bij te staan met twaalf schepen van oorlog, en waarbij Venetië, in geval Nederland mogt in oorlog geraken, van zijne zijde dit Gemeenebest met een gevezenredigd bedrag in geld zou ondersteunen. Thans was de hoogheid der oude Republiek bewaard en de hooghartigheid van hare bestuurders voldaan. Suriano maakte dan ook verder geene zwaarigheid, den wensch der Republiek openlijk mede te deelen. Zeven dagen na het voorstel van den Stadhouder, bood hij een geschrift aan Hare Hoog-Mogenden aan, waarin hij, onder anderen, het wenschelijke en nuttige betoogde, dat de beide Republieken, nu de Spanjaarden zich meer en meer toerustten, zonder dat men wist wat zij eigenlijk bedoelden, zich naanwer saanen mogten sluiten.

De hier bedoelde Alliantie, waarover inmiddels bijkans twaalf maanden onderhandeld was, kwam, eindelijk, tot stand en werd den 31. December, 1619, gesloten en onderteekend, en wel voor den tijd van vijftien jaren. En zoo waren dus, eindelijk, de twee magtigste Republieken van dit wereldddeel, ten spijt van Spanje, en niettegenstaande de pogingen, door zijne staatsdienaren, om zulks te beletten, aangewend, door een onderling en voor beiden nuttig, verdedigend Verbond met elkander vereenigd. — Tot buitengewoon Gezant bij de Republiek van Venetië werd benoemd François van Aerssen, Heer van Sommeledyk. Nog werd vastgesteld, dat, om luister

aan dit Gezantschap bij te zetten, zijn trein uit achttien of twintig personen, wel meer doch niet minder, zom zamengesteld zijn.

Den 24. April, 1620, nam Van Aerssen afscheid van Hare Hoog-Mogenden en begaf met zijn gevolg, meerendeels bestaande uit jonge lieden van aanzienlijken huize, waaronder zijn oudste zoon en de later beroemde Constantijn Huijgens, zich naar Venetië op weg. Wie François Van Aerssen was, zal niet noodig zijn, te zeggen, daar zijn persoon en zijne daden genoeg bekend zijn. Men zal zich herinneren, dat hij een der hevigste tegenstanders van Oldenbarneveldt was en gehouden wordt voor één dergenen, die veel tot zijnen val hebben toegebracht. Van den anderen kant staat hij bekend als een doorkundig en buitengewoon ervaren staatsman. De Kardinaal De Richelieu rangschikte hem, naar men beweert, onder de eenige drie waarlijk groote Staatslieden van zijnen tijd. Het is vermoedelijk aan die kunde en die ervarenheid, gelijk ook aan de hooge gunst, waarin hij bij Prins Maurits stond, dat de keuze voor deze Buitengewone Zending op Van Aerssen viel. Hij nam, overeenkomstig de hem gegeven voorschriften, de reis naar Duitschland, bezocht eenige der vereenigde Protestantische Vorsten, met name, den Hertog van Tweekruggen, den Markgraaf van Anspach en den Hertog van Wirtemberg, moedigde deze tot ondersteuning van den Koning van Boheme en volharding in den strijd voor de goede zaak aan, en zette vervolgens zijnen togt over Schafhausen, Zurich en door Grauwbunderland voort, waar hij zich mede van de hem opgedragen taak kweet. Overal werd hij met de meeste onderscheiding ontvangen, als de Vertegenwoordiger van eenen Staat, die in hoog aanzien was en aan wien men bijzondere achtung toedroeg, wegens den bijstand, dien hij tot behoud der algemeene Vrijheid en der Protestantische Godsdienst verleende. Den 13. Junij kwam hij behouden te Venetië aan. »Van dat ick,” schreef hij, na zijne komst aldaar, aan Hare Hoog-Mogenden, »op des Seigneries bodem was getreden, ben ick overal met de meeste solemniteit door de principaelste heeren gerencontreert, mette ruytery geconvoyeert, mettet schieten van 't geschut, luyen van de clocken, gewapende soldaten ende burgeren ingehaelt, met carotsen ende paerden geaccomodeert, in de pnblycke paleysen costelyck gelogeert, gedefoyeert, met banquetten ende publycq bal (t welck wat byzonders is in deze landen) vereert, yeder stadt willende syn

compagnons te boven gaan, om my te bewysen hoe aengenaem de Republique dese besendinghe ende commissie was hebbende; want sulckx by den Prince strictelyck ende met schriftelycke ordre bevolen was. Solemnelder onthael achte ick niet dat sonde connen geschieden, nochtans en sonde ick die om gheen hondert ducaten 's daechs begheeren te vernieuwen, omdat myn vryheyt ende veel van myn gesontheit daerdoor in dese onolyckelycke hette is benomen geweest, dewyle ick belet wierde eenichsints te rusten ende meest op den middach hebbe moeten reysen.”

De ontvangst van Van Aerssen was dan ook van gelijken aard, als die van den buitengewonen Gezant Van der Mijle, nu elf jaren geleden, ja zelfs nog lustertijker. Hij werd door een stoet van ruim zestig, in scharlaken gehulde Edelen, in even zooveel gondelen gezeten, met statie ingehaald, in een zeer groot paleis gehuisvest en op kosten der Republiek onthaald; vervolgens met denzelfden stoet en plegtigheid ten gehoorre van den Doge en zijnen Raad geleid, en door dien Hertog met de hoogste eere ontvangen: in één woord, »Zijne Serenissime bewees hem,” gelijk Van Aerssen aan Hare Hoog-Mogenden schreef, »al de solemniteit en courtoisie, die aan een' Ambassadeur van den grootsten Keizer zou kunnen bewezen worden, gelijk hij hem-zelf verklaarde, de resolutie van de Republiek te wezen, hoog lovende Harer Hoog-Mogenden regering, en stellende de qualiteiten van Mijnheer den Prins van Oranje in zijn beroep boven al de waardigheid van al de Prinsen der wereld.”

Over het algemeen was men te Venetië zeer met deze Alliantie ingenomen. »De confederatie,” dus schreef Van Aerssen, »is met groot applaussement ontvangen en bij iedereen in goede reputeatie, als dienstlyk geoordeeld voor de Republiek.”

Ongelukkigerwijze is het Verhaal van Van Aerssen nopens zijne buitengewone Ambassade naar Venetië, den 4. September, 1620, aan de Staten-Generaal overgeleverd, thans in het Rijks-Archief, waar het vroeger voorhauden was, niet meer te vinden. De Heer De Jonge deelt evenwel de hoofdpunten dezer welvolbrachte Zending beknopelijk mede. Nadat Van Aerssen de zaken, hem toevertrouwd, behoorlijk had afgedaan, verzocht en verkreeg hij zijn afscheidsgehoor, waarbij weinig anders voorviel, dan dat, zoo van de zijde van den Doge als van den Gezant, betuigingen gedaan werden van achtung,

toegenegenheid, gehechtheid aan de gesloten Alliantie en verzekering van hare naleving. Vóór zijn vertrek werd aan den Heer van Sommelsdyck, van wege de Republiek geschonken een gouden ketting en gedenkpenning, ter waarde van drie-duizend gulden, aan zijn oudsten zoon en Constantijn Huijgens ieder een gelijksoortige ketting en medaille, doch van mindere waarde, en aan de verdere edellieden van zijn gevolg een dergelijke penning van hetzelfde metaal. Den 4. Julij verliet de Nederlandsche Gezant Venetië, en werd op zijnen aftogt tot aan de Venetiaansche grenzen op dezelfde wijs begeleid en aan hem alomte de zelfde eerbewijzen gegeven, als waarmede hij bij zijne komst ontvangen was. Hij nam den eigen weg, dien hij bij de uitreize gevolgd had, doch bezocht den Hertog van Savoye, tot wiens begroeting hem bij zijnen lastbrief de volmagt was gegeven, niet, omdat hij zulks in de tegenwoordige tijdsomstandigheden minder raadzaam achtte. In de eerste dagen van Augustus kwam hij te 's Gravenhage aan, verscheen in de vergadering der Staten-Generaal, deed mondeling een voorloopig, en later een schriftelijk verslag van zijne buitengewone Ambassade, en bood tevens de geloofsbrieven aan, hem door de Republiek van Venetië bij zijn vertrek gegeven. Van Aerssen werd bij Staatsbesluit voor zijne gedane »debuïren, moeyten en arbeidt in deze buitengewone Ambassade, dank betuigd, en hem, als een bewijs van tevredenheid, een geschenk van tweeduizend gulden toegekend."

Het tegenbezoek van de zijde der Venetiaansche Republiek werd ons Gemeenebest door Gieronimo Trivisano, een der aanzienlijkste leden van den Senaat, gebragt, die den 11. Augustus, 1620, met een gevolg van acht-entwintig personen, de reis naar deze Gewesten aannam.

Aan de uiterste grenzen van het Gemeenebest werd hij door twee Afgvaardigen van Hare Hoog-Mogenden ontvangen, en van daar naar 's Gravenhage begeleid. Gedurende dezen togt werd hij overal op 's Lands kosten onthaald, en hem in alle steden, die hij doortrok, door het lossen van het geschut, het in de wapenen zijn der schutterij of der bezetting, en het begroeten der plaatselijke overheden, de meest-mogelijke eere bewezen. Te Rotterdam werd hij opgewacht door twee leden van de Gecommitteerde Raden van Holland. Aan de Hoornbrug, nabij Rijswijk, gekomen, werd hij, bij afwezigheid van den Stadhouder en Prins Frederik Hendrik, aan wie zulks mede verzocht was, door twee andere

leden van Hare Hoog-Mogenden, in karossen gezeten, ingehaald en verwelkomd, door wie vergezeld, hij zijne plegtige intrede in de zetelplaats der Hooge Regering deed. Hier stonden de schutterij en het krijgsvolk geschaard, die bij zijne inkomst te zijner eere tot driemaal het geweer losten, en hem bragten naar de woning van den Graaf van Culemburg, die tot zijne ontrangst gehuurd en ingerigt was, en waarin hij, met zijn gevolg, »gedurende zijn verblijf te 's Gravenhage, op kosten van den Lande, gechnisvest en onthaald werd. Des avonds hielden, op last van Hare Hoog-Mogenden, te zijner eere, acht leden dier vergadering den maaltijd met hem. Bovendien werd aan François Van Aerssen, Heer van Sommelsdyck, die door de Staten van Holland benoemd was, om de gewone Afgvaardigen van Holland in de vergaderingen der Staten-Generaal, bij het raadplegen over hetgeen door den Venetiaanschen Gezant zou worden voorgesteld, bij te wonen en te adiseren, »als de meeste kennis van die zaak hebbende," gelijk mede aan den Heer Magnus, opgedragen, den genoemden Ambassadeur op te wachten, »of Zijne Excellentie iets zonde mogen verischen tot vordering van zijne Ambassade of om wandelen te rijden alhier in den Hage of daaromtrent, om hem daarin te accommoderen en vergezelschappen, maar voorder niet."

Den 28. September, 1620, had Trivisano zijn eerste gehoor bij Hare Hoog-Mogenden. Hij bood daarbij zijne geloofsbrieven en den door de Republiek van Venetië goedgekeurden en bekrachtigden, met gonden letters en het gouden zegel der Republiek versierden Verbondsbrief der gesloten Alliantie aan; tevens hield hij eene aanspraak, waarin hij de blijdschap der Republiek betuigde over den spoed, waarmede de Alliantie tot stand was gekomen, en waarbij hij de verzekering gaf, dat de Republiek ernstig en oprecht gezind was, haar getrouwelijk te houden en na te leven. Nog gaf hij, namens de Republiek, te kennen, dat zij genegen zou zijn, herwaarts een gewonnen Ambassadeur te zenden en alhier te houden.

Op den 1. October verscheen de Venetiaansche Gezant andermaal ter vergadering. Aan hem werd door François Van Aerssen, die het voorzitterschap bekleedde, aangezegd, dat hare Hoog-Mogenden, vergeleken hebbende den overgebragten en overgegeven Verbondsbrief der Alliantie, gesloten tusschen de Republiek van Venetië en dit Gemeenebest, dien hadden bevonden hoofdzakelijk

overeen te stemmen met hare goedkeuring en bekrachting, en zij uit dien hoofde tevreden waren, dien van Zijne Excellentie te ontvangen van wege de genoemde Republiek, met wederkeeringe belofte en handtasting uit haren naam, dat zij die Alliantie in al hare punten zouden onderhouden, nakomen en uitvoeren, volgens den inhoud van het Verbond. »Alzoo dat daarop,” dus leest men in de Resolutie der Staten-Generaal van dezen dag, »de voorschreven belofte bij handtasting dadelijk geschied is, in de volle vergadering, en bij dezelve geaggreëert met applausissemēt ende wenschinge tot God den Heere, dat die eenwiglijk vast en bondig mag blijven, tot welstand en zekerheid van beide Staten en dienst van de gemeene Christenheid.”

Trivisano zeide, zooveel van Amsterdam gehoord te hebben, dat hij begeerig was, om die stad te zien. Hij vertrok alzoo derwaarts, en werd er, gelijk in de overige steden, welke hij bezocht, door Burgemeesters en regereers met erbijwijken, zijnen rang toekomende, ontvangen, en op kosten van het algemeene Land onthaald. Teruggekeerd, werd hem van wege Hare Hoog-Mogenden een prachtig afscheidsmaal of banket *) ten huize van den Heer van Sommelsdyck, die zich daarmede wel had willen belasten, op kosten van den Staat gegeven. Den 19. October werd hij op nieuw ter vergadering toegelaten, om zijn plegtig afscheid te nemen. Hij bedankte daarbij Hare Hoog-Mogenden voor de groote eere, hem alomme in de steden, waar hij geweest was, bewezen, mitsgaders »voor het goed accueil en groote tractement die hem overal waren gedaan, welke zoo groot en magnifiek waren geweest, dat hij moest bekennen, dat hem geen meerder, vriendelijker noch aangenamer zoude hebben kunnen noch mogen wedervaren, zoodat hij niet wist, hoe dat hij alles genoegzaam aan de Serenissime Republiek zou mogen of kunnen berigten.” Hij wenschte verder Hare Hoog-Mogenden allen voorspoed en geluk in hare regering, en dat God de Heere haren Staat zou

bewaren tegen al de aanslagen en listen van hare vijanden, en tot dien einde zegenen de tussehen de beide Republieken gesloten Alliantie, welke de Seignorie van harentwege in allen deele zou onderhouden en nakomen, waarop Hare Hoog Mogenden vasten staat konden maken. Eenige dagen later verliet de buitengewone Gezant met zijn gevolg 's Gravenhage, wordende hem door twee afgevaardigden van Hare Hoog-Mogenden uitgeleide gedaan tot aan de Hoornbrug. Hij nam de reis over Zeeland, waar hij wederom op 's Lands kosten 1) onthaald werd, begaf zich vandaar met twee oorlogschepen van den Staat naar Calais, vanwaar hij door Frankrijk naar Venetië terugkeerde.

Vóór zijn vertrek was Trivisano, zijn Secretaris en de Resident Suriano, de laatste uithoofde van de gewichtige diensten, welke hij tot bevordering en sluiting der Alliantie bewezen had, ieder met een gouden ketting, van verschillende waarde 2) naar mate van hunnen rang, begiftigd, waaraan een Gedenkpenning van hetzelfde metaal hing, welke laatste ook aan elk der Edelieden, behoorende tot het Venetiaansche Gezantschap, geschonken werd. Die Gedenkpenning was, op last van Hare Hoog-Mogenden, opzettelijk voor deze gelegenheid, ter gedahtenis aan de gesloten Alliantie vervaardigd 3). Hij stelde aan de ene zijde voor het Wapen van het Nederlandsche Gemeenebest, bestaande in een gekroonden Leeuw, houdende in den regterklaauw een zwaard, en in den linker een' bundel van zeven penningen, met het bijchrift:

FOEDUS INITUM, Anno MDCLXXX.
d. i.

Verbond gesloten, in 'tjaar 1620.

De keerzijde vertoonde den geveugelden Leeuw van St. Marco, verrijzende uit de zee, en houdende met de

*) De kosten van het verlijf en onthaal des buitengewonen Venetiaanschen Gezants bedroegen voor het Land eene som van ruim 17000 gulden, behalve het banket en de kettingen en penningen.

2) Die voor den Ambassadeur had eene waarde van 2700, voor Suriano van 1374 en voor den Secretaris van 816 gulden.

3) Het tietsblad van Mr. de Jonges Werk over »Nederland en Venetië” is met de afbeelding van dezen Gedenkpenning versierd. Hij komt ook voor bij Van Loon, *Ned. Hist. penm.* d. II, bl. 128. De vervaardiger van dezen Gedenkpenning was Willem van Bijler, IJzerenijder van de Munte van Holland binnen Dordrecht. Het snijden van de twee stempels, der voor- en achterzijde, kostte niet meer dan 90 gulden. Res. van de Staten-Generaal, 18 Nov. 1620. Is 't te verwonderen, dat er in die dagen zooveel medaljes gemaakt werden?

*) Een *scheyemaelyt*, d. i. afscheidsmaaltijd, wordt het in de Res. der Staten-Generaal genoemd. Men had daartoe het huis van Van Aerssen gekozen, alzoo die machtigt nieuwers bekwaamer noch ordentlijker en met minste kosten zonde kunnen geschieden. Dit banket kostte 1500 gulden. Trivisano had den wensch te kennen gegeven, de Oecaansche zee te zien, waartoe hij met karossen naar Scheveningen gebracht werd. Bij die gelegenheid deed hij met zijn gevolg op het strand een togte met de twee bekende zeilwagens van Prins Manrits.

beide voorpooten het wapen der Republiek van Venetië. „Deze eenvoudige medaille zal een blijvend gedenkteeken, ook voor de laatste nakomelingschap, opleveren, dat eenmaal twee, ver van elkander verwijderde, in godsdienst en staatkunde verschillende, ja, in vele opzigten schijnbaar in belangen strijdige Republieken naauw aan elkaar verbonden geweest zijn tot bereiking van één en hetzelfde doel: de handhaving van de gemeenschaplijke Vrijheid en de bescherming der regten van de andere vrije volken, tegen de overmagt en de heerschzucht van het Huis van Oostenrijk en tegen de dwinglandij van Spanje.”

Toen Trivisano te Venetië was teruggekeerd, deed hij eerst aan den Doge en zijnen Raad, en vervolgens, naar de verplichting, die op alle van eene Zending teruggekeerde Gezanten rustte, in den Senaat een omstandig verslag aangaande zijn wedervaren gedurende zijn buitengewoon Gezantschap in de Nederlanden. Hij sprak daarin met veel lof van de eer, hem aangedaan en van de toegeneegenheid van het Gemeenebest jegens de Republiek, roemde hooglijk de magt en de regering van Haare Hoog-Mogenden, weidde daarin uit over den veiligen toestand dezer Gewesten, de sterke steden, de uitstekende en geoefende krijgshelden, wel-voorzien magazijnen en de groote orde, die hier te lande alomme heerste, en verliet dit alles zoo zeer, dat zelfs degenen, die steeds voorstanders van dit Gemeenebest geweest waren, zich daarover verwonderden, omdat Trivisano vóór zijn vertrek herwaarts, zich eer vijandig dan gunstig jegens deze Gewesten betoonde had. De gesloten Alliantie rees daardoor meer en meer in veler schatting, als voor de Republiek van Venetië nuttig en voordeelig, en men was vrij algemeen van gedachte, dat, wanneer de gewone Gezant uit Nederland zou zijn aangekomen, uit die goede gezindheid eene naauwere verbindtenis zou voortspuiten, wat echter door de daarop gevolgde gebeurtenissen niet verwezenlijkt geworden is.

De derde afdeling van het eerste Hoofdstuk loopt over een tijdvak van 28 jaren (1620-1648), alzoo van af het nu formeel gesloten Verbond, of het eind van 't XII jarig Bestand, tot op den Westfaalschen Vrede. Als nu werd tot gewoon Gezant van wege ons Gemeenebest bij de Republiek van Venetië, op den 14. October, 1621, benoemd François, Van Aerssen, dezelfde, die het vorige jaar het Alliantie-Tractaat naar Venetië had over-

gebracht, doch die voor deze waarligheid bedankte en in zijne weigering wel zóó standvastig volhardde, dat de Hoog-Mogenden op den 31. Julij, 1622, tot de benoeming moesten overgaan van een anderen Gezant, en wel voor den tijd van drie jaren, vallende als nu de keuze op Joan Berek, Heer in Gotschalkoirt, eersten Raad en Pensionaris der stad Dordrecht, een man van groote kunde en ervaring en reeds in de vijftig jaren oud, die tweemaal in Ambassade naar Jacobus II. en eens als deelhebber in het Gezantschap bij Christiaan IV. naar Denemarken geweest was, en dus allezins geschikt voor de nieuwe waardigheid, waartoe hij thans werd geroepen, en waarin hij eerst den 6. December, 1622, te Venetië optrad.

De zeer bedrijvige betrekking van Berek en die door hem tot in 1627, met grooten ijver en goede resultaten, werd waargenomen, maakt, even als het verhaal van het middelerwijl wederkeerde Venetiaansche Gezantschap to 's Gravenhage, door vier verschillende Ambassadeurs bekleed, een hoogst belangrijk gedeelte van Mr. De Jonges boek uit. Den 2. Junij, 1627 had zijn afscheidsgeloof plaats; den 19. April was tot zijnen opvolger benoemd Jonkheer Willem Van Lijere, Heer van Oosterwijk. Den 8. Augustus, 1627, te Dordrecht weêrgekeerd, werd hij kort daarop ernstig ongesteld, en overleed tien dagen later, in den ouderdom van 62 jaren.

Den 5. Februarij, 1628, had Van Lijere's eerste gehoor bij het Excellentissimo Collegio der Venetiaansche Republiek plaats. Negen jaren stond hij de belangen van het Nederlandsche Gemeenebest bij den Senaat van San Marco, met groote bekwaamheid en ijver, voor. Den 13. September, 1636, had hij zijn afscheidsgeloof, en verliet hij weinige dagen later Venetië, om zich te begeven naar Parijs, waar hem de betrekking van Gezant onzer Republiek bij het Fransche Hof wachtte. Zijn opvolger, den 7. Augustus, 1636, benoemd, was de Raad en Pensionaris der Stad Amsterdam, Willem Boreel, doch die voor deze waardigheid, op grond van tusschen Venetië en Nederland, wegens de betiteling van den Gezant, gerezen geschillen, de bediening niet aannam. Omtrent drie jaren lang bleef de Nederlandsche Ambassade te Venetië nu onvervuld, terwijl intusschen de waarneming der Staatsbelangen van ons Gemeenebest aldaar aan een Consul, met den titel van Secretaris, was vertrouwd. Deze belangen bestonden hoofdzakelijk, ja, men mag zeggen nagenoeg uitsluitend, in het aanhouden onzer zijds op

uitbetaling van achterstallige subsidiën, welke Venetië, bij het Alliantie-Verdrag van 1619, tot ondersteuning van het Gemeenebest der Nederlanden in zijnen oorlog tegen Spanje, aangegaan had, te zullen geven, doch waarin die Republiek sedert jaren achterlijk was gebleven, uithoofde, zoo als zij zeide, van zelve in netelige krijgstoerusting verkeerdt te hebben, doch, gelijk onze Republiek meende, ten gevolge van kuiperijen, door Spanje en den Paus te haren nadeele bij den Senaat van San Marco te werk gesteld.

Eindelijk, den 5. September, 1641, werd tot onzen Ambassadeur voor Venetië benoemd Gaspar Van Vosbergen, uit een aanzienlijk Zeeuwsch geslacht gesproten; doch, gereed om af te reizen, door eene doodelijke ziekte aangetast, bezweek hij daaraan, na een lijden van ruim twaalf maanden. Constantijn Huijgens veeerde de nagedachtenis van den jongen, veel-belovenden man met een diep en grafachtig schrift in het latijn. Hij was de laatste van wege dezen Staat bij de Republiek van Venetië benoemde Gezant. Ook dat Gemeenebest zond geen vasten Ambassadeur meer hervaarts, en er verliepen bijkans zeventig jaren, alvorens wederom een Venetiaansch Ambassadeur hier te lande verscheen. Zelfs de Resident Giovanni Zon werd, nog vóór het overlijden van Vosbergen, teruggeroepen. Dien ten gevolge hielden van nu af de geregelde Staatsbetrekkingen tusschen de beide Gemeenebesten op. Er kwam nog wel omtrent dezen tijd een Venetiaansch Gezant, Giovanni Giustiniani, voormalig Ambassadeur hier te lande, Hare Hoog-Mogenden namens de Republiek begroeten en haar de verzekering van de toegegenheid en vriendschap des Doges geven; doch dit geschiedde op zijne terugreis uit Engeland en zijn verblijf was kort. De belangen der ingezetenen van deze Gewesten te Venetië werden van nu af waargenomen door den Nederlandschen Consul, welke betrekking, ook met den titel van Resident, sedert het vertrek van den Ambassadeur Van Leijere, vervuld was en nog vervuld werd door zijnen gewezen Secretaris, Josua van Sonneveldt. Deze had, op last van Hare Hoog-Mogenden, de Staatsbetrekkingen, in het vooruitzicht der spoedige komst van een nieuwen Gezant, levendig gehouden, en ging daarmede nog eenigen tijd voort, in de hoop, dat de Republiek te eniger tijd zou mogen besluiten, de veertig tonnen gouds te voldoen, welke zij aan dezen Staat, naar den inhoud der Alliantie des jaars 1620, thans wettig schuldig was. Maar de

herhaalde pogingen, daartoe door hem in het werk gesteld, waren even onvruchtbaar als al de vroegere. Intusschen verviel de betrekking van Resident, nadat Venetië zijnen Ambassadeur had teruggeroepen, Nederland geen' Gezant derwaarts zond, en ook de Venetiaansche Resident teruggekeerd was, zoodat Sonneveldt, gelijk ook daarna zijne opvolgers, alleen Consul bleef. In die hoedanigheid nam hij in de eerste plaats de Handelsbelangen der ingezetenen van dezen Staat waar, maar voerde tevens, gelijk dit door sommige andere Consuls ook gedaan werd, eene geregelde briefwisseling met Hare Hoog-Mogenden, waarin hij een omstandig verhaal gaf niet alleen van hetgeen in de Republiek voorviel, maar ook van de gewichtige gebeurtenissen, die te dezen tijde in Italië en bijzonder tusschen Venetië en Turkije plaats vonden.

Alhoewel dus de eigenlijk gezegde diplomatische betrekkingen tusschen Venetië en Nederland ophielden, werd het verkeer tusschen de beide Republieken geenszins afgebroken. Integendeel, was dit in de naastvolgende jaren zeer levendig. Immers, een aanzienlijk getal ten oorlog toegeruste Nederlandsche schepen werd door Venetië in dienst genomen; eenige duizenden Nederlanders traden in de land- en zeedienst van die Republiek; onderscheiden dappere en kundige officieren begaven zich naar Venetië, om deel te nemen aan den oorlog met de Turken, en eene groote menigte krijgslieden, voor het Venetiaansche leger bestemd en in Duitschland en elders aangeworven, zakte naar deze landen af, werd in Nederlandsche koopvaarders ingescheept en naar Venetië gevoerd. Het een en ander gaf tot veelvuldige bemoeijingen en onderhandelingen aanleiding. Het verhaal dier bemoeijingen en onderhandelingen maakt het slot uit dezer afdeeling van het eerste hoofdstuk, en levert menige belangrijke bijzonderheid op, personen en zaken betreffende, waardoor, zeker, deze bladzijden vooral door het publiek met veel genoegen zullen gelezen worden. Het geldt hier voornamelijk het deel, door de Nederlanders genomen aan den krijg, door de Venetianen tegen de Turken om Kandia gevoerd.

Ondertusschen waren de onderhandelingen te Munster tot een gelukkig einde gebragt: de Vrede kwam tot stand, waarbij het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden, na een tachtigjarigen oorlog, door den Koning van Spanje vrij verklaard en als een onafhankelijke Staat erkend werd. Van die gewichtige gebeurtenis werd,

op last van Hare Hoog-Mogenden, aan alle Hoven en ook door den Nederlandschen Consul aan de Republiek van Venetië mededeeling gedaan, met aanbieding van een sierlijk ingebonden afschrift van het gesloten Vredesverdrag aan den Doge en zijnen Raad. De Republiek van Venetië zond daarop herwaarts den Secretaris van haren Gevolmagtigde te Munster, Dominico Conduimiere, om 's Lands Regering met die henglijke gebeurtenis geluk te wenschen. In beide Gemeenebesten heerschte blijdschap over den gesloten vrede: in Nederland, omdat men hoopte, eindelijk rust te zullen genieten; in Venetië, omdat men zich vleide, dat de Vereenigde Provinciën, thans van den last des oorlogs ontslagen, in staat en bereid zonden zijn, der Republiek, meer dan tot dusverre, bijstand te bieden tegen den algemeenen vijand der Christenheid, en aldus het rampzalige en zoo zwaar lijdende Kandia te helpen verlossen van de overmagt en het geweld der Turken. — De rust, welke Nederland zich voorspiegelde, was echter van korten duur, en de hoop, waarmede Venetië zich vleide, werd evenzeer te-leur-gesteld.

In nog zes-en-dertig bladzijden deelt de geëerde Rijks-Archivarius mede, wat er sedert den Westfaalschen Vrede, tot op den val der beide beroemde Gemeenebesten (1795 en 1797), en dus gedurende nog een halve eeuw, tusschen Nederland en Venetië in het staatkundige verband is. Daar de drijfveren, die het Verbond tusschen de beide Republieken bewerk hadden, niet langer bestonden, was het Verbond van-zelf vervallen, en geen der beide partijen had genegenheid betoond, om het te hernieuwen. Dezerzijds was men na het sluiten van den Munsterschen Vrede daartoe het allerminst gezind. In plaats dus, dat die vrede een gunstigen invloed op de herstelling der vereeniging tusschen de twee Gemeenebesten uitoefende, verbrak hij die integendeel geheel. Sedert dezen tijd dan ook nemen de Staatsbetrokkingen, die reeds merklijk verzwakt waren, meer en meer af.

Intusschen gingen de Nederlanders, die in Venetiaansche land- en zeedienst getreden waren, even als vóór den Munsterschen Vrede, voort met te strijden tot handhaving van de eer en het welzijn der Republiek, en bij meer dan ééne gelegenheid mnntten zij door dapperheid uit. Vondel zong, onder anderen, in zijn

De Leeuw van Holland, niet geint
Meer Kristensch bloet te storten,*)
Loopt met Sint Markus Leen voor wint
Den Turk zijn vengels korten,
En goeft hem, onder uwe vlagh,
Bij Smirno trots den Koningslagh.

Maer Godt, die d'eer van 't Kristendom
Noch handhaeft onder 't schreien,
Sloegh zelf in 't Hollantsch hart de trom
Om tegens hondert glaen
En gelaessen, wel getroost,
Een kans te waegen in het Oost.
De Batavier, van outs gewoon
't Romansch Gebiet te stercken,
Trectt weder op, en spant de kroon
To water met zijn vlercken,
Tot afbreuk van het Turksch gewest
En voorstant van 't Gemeene-Best!

Slechts zeer enkele malen (1698, 1715) kwam Nederland met Venetië weder in staatkundige aanraking; ons Gemeenebest vreesde, door verwikkelingen van politieke aard, den handel en de zeevaart der ingezetenen aan groote verliezen bloot te stellen. Volgaarne, daarentegen, namen Hare Hoog-Mogenden met Groot-Brittanje het ambt van Bemiddelaars tusschen Venetië en Turkije, die elkander op nieuw beoorloogden, aan, en wel met dit gunstig gevolg, dat den 21. Julij, 1718, de Vrede van Passarowitz, ten genoegen der beide strijdende partijen, aan den krijg, die Venetië het verlies van Morea kostte, een einde maakte.

Sedert dezen tijd gingen er vele jaren voorbij, dat er geene Staatsbetrokkingen tusschen Nederland en Venetië bestonden, tenzij men daarvoor wil houden, dat er achtervolgens eenige Venetiaansche Gezanten, naar Engeland bestemd, den Voorzitter van Hare Hoog-Mogenden, namens den Doge, kwamen begroeten en hem de aehing en de genegenheid der Republiek jegens dezen Staat betuigen; of dat in 1743 de Ridder Tron hier als Minister van Venetië kwam, om aan 's Lands Regering te verzekeren de gezindheid der Republiek tot het onderhouden van eene vertrouwlijke vriendschap. Bijkans twee jaren vertoefde die Staatsman te 's Gravenhage, doch er viel niets van gewigt tusschen hem en onze Staatslieden voor. Daarna werd hij teruggeroepen en vertrok, begiftigd met het gewone geschenk, dat aan Gezanten gegeven werd. Dezerzijds was er te dien tijde

*) Namelijk na het sluiten van den Munsterschen Vrede.

geen Minister naar Venetië gezonden en alleen de Consul nam, met de belangen van de ingezetenen dezer Gewesten, die van den Staat waar, wanneer er dusdanige zich opdeden, 't geen nogtans zeldzaam het geval was.

Met den jare 1777 ontstond er een onverwacht leven in de Staatsbetrekkingen tusschen de twee Republieken. Dit echter sproot geenszins uit eene wederzijdsche toenadering voort, maar uit een verregaand bedrog, door eenige Venetiaansche ingezetenen ten aanzien van een Amsterdamsch handelshuis gepleegd. Dit voorval gaf tot zulke hevige twisten aanleiding, dat meer dan één Hof daarmede gemoeid werd, en er gegronde vrees bestond, dat de vrede, die tot hertoe ongestoord tusschen de

beide Republieken bestaan had, verbroken zou worden en zij in oorlog zouden geraken.

De geschiedenis dezer zaak, nagenoeg een vel druks beslaande, voert ons tot aan het tijdvak der groote Franche Staatsomwenteling, die, gelijk wij, bij den aanvang van dit tweede artikel, zeiden, in hare gevolgen voor altoos vernietigde, en tot op den huidigen dag een einde maakte aan alle Staatsbetrekkingen, die tusschen de twee voormalige beroemde Gemeenebesten eenmaal bestonden *).

DR. WAP.

*) Het slot van dit Verlag, handelende over de *Handel, Kunst, Wetenschappelijke en Letterkundige* betrekkingen, tusschen Nederland en Venetië bestaan hebbende, zal voorkomen in het Nummer van de Maand Julij.

ONS VOLK EN VOLKSKARAKTER. *)

• Niettegenstaande de oude Socratische Spreuk reeds zooveel eeuwen lang van mond tot mond herhaald en van geslacht op geslacht is overgegaan, is zij er nog verre af, van in de maatschappij gangbare munt te zijn. Het: *ken u zelven*, is niet alléén in de diepte, maar ook in de breedte en hoogte uit te werken. Het beteekent ook: ken uw gezin, ken uw volk, ken uw tijd; en slechts in die ruimere beteekenis kan het volkomen verstaan, kan het volkomen uitgevoerd en betracht worden. In ons gezin en geslacht, in ons volk, in onze eeuw kunnen en moeten wij ons spiegelen, onze beeldenis aanschouwen. De aard van ons volk is vooral uitgedrukt in het land onzer woning, in onze geschiedenis, in onze zeden en instellingen. Daar behoort moed, taai geduld en volharding toe, om zoodanig land te bewonen en te behouden. Van diezelfde deugden: van moed en

geduld en volharding getuigt ook onze Geschiedenis. In onze zeden en instellingen heerscht eenvoudigheid, goede trouw, waarheid, afkeer bovenal van vertooning, en vereeniging van vrijheid en godsdienstigheid, zooals zeldzaam elders wordt aangetroffen. Ik wil niet beweren, dat alle trekken van dit oorspronkelijk karakter even zuiver en ongeschonden zijn bewaard gebleven, noch dat wij ze onze gansche Geschiedenis door gehandhaafd zien; want te dikwijls stelt men zich den goeden ouden tijd te gunstig voor, tegenover den tijd, waarin men leeft: omdat men in fresco het verledene ziet en het tegenwoordige in miniatuur. Maar hoe ook een nader onderzoek ons het vroegere doe kennen, wat later tijden betreft, in de belangrijke jaren van 1830 en 1848, die wij beleefd hebben, heeft ons volk zijn ouden aard niet verloochend; en telkens als zijn hooger belangen: de Onafhankelijkheid en Godsdienst, in het spel waren, stond het pal en gereed, die te verdedigen.

• Ik wil niet spreken van de groote rol, die 't eens onder de Volken en Staten van Europa gespeeld heeft: die tijden zijn voorbij en het zou ongerijmd zijn, zo te willen terugfooveren; maar, nog altijd heeft ons volk zich met waardigheid staande gehouden, en zich door braafheid, vroomheid, eenvoud en bedaachtsaamheid blijven

*) Getrokken uit het allermerkwaardigst Werk van den Leydschen Hoogleraar C. Pruijs van der Hoeven, „*Anthropologisch Onderzoek: Studie der Pathologische Anthropologie* (Leyden, bij E. J. Brill, 1851), een Boek, waardig, om in alle bibliotheken eene plaats te bekleeden, als bevattende een rijken schat van wetenschap, smaak, ervaring, maar bovenal van kernachtig gezond verstand, gepaard met eene hooge mate van gevoel voor alles, wat edel is in 's menschen geest en hart.

onderscheiden, nog altijd blijven toonen, Godsdienst met Vrijheid te kunnen vereenigen, nog altijd in opvoeding en vorming, aan vooruitgang in beschaving en kennis een werkzaam deel genomen. Het historisch-kritisch element, dat hier zoo geheel te huis was, heeft zich blijven ontwikkelen, en de niet zelden overdreven klagten der opgewondenheid zullen Nederland de plaats niet doen vergeten, die het in de rij der beschaafde volken door zijne geaardheid en de strekking zijner studiën heeft ingenomen.

»Praktisch meer dan theoretisch, meer begeerig wat te zijn, dan te schijnen, zal ons volk, zoolang het zich door geen groote woorden laat wegslepen, door hem, die 't in huisgezin en dagelijksch bedrijf naauwkeurig galealaat, boven menig ander volk, dat schittert en uitblinkt en van zich spreken doet of van zichzelf spreekt, en

uit de hoogte op ons nederziet, geacht en geliefd worden. Wilt gij uw volk leeren kennen, mijne vrienden, bestudeert het in den familiekring, in dat innerlijk leven, dat zich meer door daden, dan woorden, meer in het doorgaand gedrag, dan in wonderfeiten openbaart. Denkt aan die spreuk inzonderheid onzer wijze Voorouders, die nog onder ons bekend en te huis is: *fortiter in re, sed suavior in modo*, en aan die andere, niet minder karakteristiek voor onze levenspraktijk en levenswijsheid: *festina lente*. Denkt aan Voltaire's en Cartesius oordeel over land en volk, aan Cuviers rapport over den staat van ons lager Onderwijs. Denkt vooral aan de beeldtenis der Vrijheid op onzen Hollandschen gulden, steunende op den Bijbel, en dat omschrift: *hac nitimur, hanc tuemur!* der Vadersen leus, of aan die andere: *concordia res parva crescent.*"

KUNST.

BOUWKUNST.

DE GOTHISCHE ZAAL IN HET PALEIS VAN WIJLEN KONING WILLEM II.

— HET KLEIN MODEL DAARVAN DOOR DEN BOUWMEESTER J. E. VAN ELLINKHUIZEN, TE 'S GRAVENHAGE. —

»Oxford is eene stad, waarvan het voorkomen zeer scherp geteekend is door hare Universiteit, wier stichting tot de regering van Koning Alfred en tot in nog hoogere oudheid wordt teruggebracht. Inzonderheid staken, destijds althans, de groote en indrukwekkende Akademiegebouwen sterk af tegen de woonhuizen en onregelmatige straten. Vele der gebouwen van de Middeleeuwsche Architectuur voeren onwillekeurig de verbeelding naar de heldentijden der Christenheid, en sterk moest daarvan de indruk zijn op den jongen Prins, gewoon aan den aanblik van Berlijn, waar de Oudheid geen sporen heeft achtergelaten en de Middeleeuwen niets gebouwd hebben.»

»Onder de gebouwen van het Christ-Church-Collegie, eene Fundatie, de aanzienlijkste en rijkste van die allen, waaruit de Universiteit van Oxford bestaat, trekt een,

boven welks ingang zich een achthoekige toren verheft, de aandacht door schoonheid van Gothischen bouwtrant en door eene zaal, langen tijd de grootste van Engeland, wier zoldering rust op eene houtverbinding, bewonderenswaardig door ligtheid en schoonheid van vorm. Hoe diepen indruk deze bouwkunstige vormen op den Prins van Oranje gemaakt hebben, is in later tijd gebleken, — toen hij zijn Paleis te 's Gravenhage, waarvan het kerngebouw, staande in den hoek van den Kneuterdijk, vroeger de Wassenaars tot bewoners had, in het Noord-Einde deed uitleggen met een vleugel, waarvan hij-zelf het hoofdbestek en de bouwvormen voorschreef, gevolgd naar wat hij in Engeland had gezien; en het middenvak zijner schildergallerijen was die schoone Zaal, de Gothische geheeten, waarvan hij-zelf den bouw ontworpen en bestuurd

had naar de vormen der Middelceeuwse Architectuur, die hem te Oxford zoo diep getroffen hadden, toen hij daar Student was geweest van het Christ-Church-Collegie. De eerste steen er van was gelegd op den geboortedag van den eersten zijner kleinzonen. Wanneer, bij avondfeesten aan zijn Hof, stroomden van licht ieder voorwerp bestraalden, in die aaneenschakeling van rijke vertrekken en smaakvolle doorgangen, en men beurtelings zich bewoog tusschen schoone bloemen en zeldzame gewassen, of plaats kon nemen voor eene Heilige Familie van Raphaël, of voor eene Madonna van Del Sarto, of voor de Colombine van Leonardo Da Vinci, of voor de Everjagt van Rubens, of voor de Pellicornen van Rembrandt, of voor den Watermolen van Hobbema, of voor een Murillo, een Van Dijk, een Teniers, een Ruisdael, of voor honderd andere kunstjuwelen van vroegeren en lateren tijd, dan erkennen zij, die veel gezien hadden, dat de wedergaaf van dit Geheel nergens gevonden werd." ¹⁾

Ziedaar, in weinige woorden, de geschiedenis van het ontstaan eener Zaal, die tevens in de historie der Dynastie van Oranje en van de Kunst overgangelijk aange-teekend staat.

Tien jaren verleden, heb ik in een opstel, dat destijds in de *Kunstkrönijk* ²⁾, met eene Afbeelding dier Zaal, werd opgenomen, meer bepaald over dat Gothisch bouwwerk gesproken, en ik acht het niet onbelangrijk, te dezor gelegenheid, dat stuk hier over te nemen.

'S KONINGS GOTHISCHE ZAAL.

Oranjes bloed had het slagveld van Waterloo besproeid. Krijgslaurieren tooiden hem den fiersten schedel, en de vredepalmen bloeiden voor het afgestreden Europa weldadig op. Nederland, Oranjes-oogappel, koesterde zich in de eerste stralen der blijde Vrijheidszon, Kunst en Wetenschap beurden op nieuw het glansrijk hoofd omhoog, en, waar men den blik ook wendde, alom ontloek voor de Staten en de Volken een nieuw en krachtvol leven.

De edele Rijksvorstin, Russlands kroonsieraad, Anna Poulowna, reikte hare hand aan den Heel van Ciudad-Rodrigo en Quatre-Bras; en Nederland, nog altijd fier

op de herinnering aan den grooten Czaar, wien zij het licht harer kennis onbaatzuchtig medeelde, haalde nu jubelend, als Kroonprinses Haar in, die voor Oranje geboren werd op hetzelfde oogenblik, toen Englands herbergzaam strand de bannelingen van dat doorluchtig Huis beschermend opnam.

Willem Frederik George Lodewijk, hij, die als Tweede Willem den Nederlandschen Troon bestegen heeft, onderscheide zich reeds vroegtijdig door de hem ingeschapen levendige zucht voor de kunst van het penseel en den beitel, en de Vorst, die op zestienjarigen leeftijd, aan Oxfords roemruchte Hoogeschool, de schitterendste blijken gaf van buitengewone scherpzinnigheid en geestontwikling, loonde, nadat de vrede in Europa hersteld was, hoezer de Muzen en de Gratiën, die het rumoer van den oorlog schuwden, hem binnen de trotsche wanden van zijn Paleis en in de vriendelijke schaduw zijner lustwaranden, dierbaar en verkwikkelijk waren.

Daarvan getuigde des Prinsens overschoon Residentie-Paleis te Brussel, en zijn prechtig lustalot te Tervuren; daarvan gaf vooral Oranjes Schilderij-Verzameling in de voormalige Koninklijke Znider-zetelstad het luidsprekend bewijs.

Dáár, te Brussel, bewonderde men, in een zevental luisterrijke zalen, ruim vijftig meesterstukken van het penseel der beroemdste kunstenaars uit vroeger en later tijd. Dáár werd het oog gestreeld en het gevoel diep geroerd, door wat elke School meest glansrijk heeft voortgebracht. Men trof er het geniewerk aan van Hans Hemmelink, van Bernard van Orley en van Dirk van Haarlem (Stnerbont); tafereelen van Holbein en Lucas van Leyden; vernuftgewrochten van Van Eyck en Quinten Matsys; portretten van Van Dijk en van Rembrandt van Rijn; naturschoonheden van Both en Ruisdael; bloemen van Van Huysum; luim van Jan Steen; zeestorm van Backhuysen; paarden van Wouwerman; verheven geest- en talentnitdrukking van den grooten Rubens. — Het was dáár, dat Italië en Spanjes keurlingen eene vorstlijke plaats, hunner waardig, vonden: Raphaël en Perugino, Andrea del Sarto, Leonardo da Vinci, Luca Giordano en Don Diëgo Velasquez Silva. Ook enkele tijdgenooten, wier schilderroem nu reeds met dien van het vermaarde Voorgeslacht wedijvert, mogten zich daar, te midden van zooveel schoons, aansluiten bij die rij van ondoofbare lichten aan den wolkoelen hemel der Kunst.

Intusschen waren er veertien vreedzame jaren van

¹⁾ Professor Bosscha's Leven van Willem II, blz. 26 en 728.

²⁾ Derde Jaargang (1843), blz. 73. — Men zie ook den IV. Jaarg., blz. 46, waar eene beknopte beschrijving van de voornaamste Schilderijen, toenmaals daar aanwezig, voorkomt.

welvaart en bloei voor de Nederlanden verloopen, sedert de Erfgenaam der Kroon zich met het aanleggen zijner Schildergalerij gedurig aan, in kalmte, bezig hield, toen op eens de Tweedragt een eind kwam maken aan 's Lands welzijn en geluk, terwijl binnenlandsche oorlog, met al den heilloozen nasleep van dien, het schoone gebouw van ons najverrewekkend Koningrijk tot in de grondvesten daveren deed, en, voor een groot gedeelte, ten bodem toe sloopte. — En nu weken de Muzen wederom voor 't kletteren van 't oorlogstaal en het schetteren der krijgsklaroen. De Prins van Oranje verscheen weer aan de spitse onzer dapperen, en, na tien dagen roemvollen strijd en tien jaren kommervolle worsteling, keerde de vrede weldadig voor de Natie terug en het krijgswaard op nieuw in de schede.

De Veldmaarschalk, Prins van Oranje, verwisselde kort daarop Degen en Staf tegen Scepter en Kroon, en besteed, als Willem II., den troon, dien hij een kwart-eeuw vroeger had helpen vestigen in zijn bloed.

Middelwyl waren die onschatbare gewrochten van Kunst en Vernuft uit Brussel naar het Vorstlijk 's Gravenhage overgevoerd, om daar, in 's Prinsen Paleis, aan de bewondering der bezoekers van zijn Hof te worden voorgesteld; doch nu was de doorluchtige bezitter er terstond op bedacht, om voor zulk eene rijke verzameling ook opzettelijk eene rijke galerij te doen aanleggen; en, ziedaar den oorsprong van het denkbeeld, dat zich zoo heerlijk verwezenlijkte en uitdrakte in de Gothische Zaal, waarvan de afbeelding, naar eene kleurteekening van den Heer H. van Hove Ben., aan dit artikel (namelijk toenmaals in den »Kunstspiegel", werd toegevoegd.

In den buitenuur dezer Zaal, regts van den ingang, staat, op eene wit-marmeren plaat, die door een gepolijsten blaauw-hardsteen rand omgeven en met glas overdekt is, onder de van koper gegoten en rijk vergulde Koningskroon, het volgende, met vergulde Gothische letteren, te lezen:

GEBOUWD
EN
EERSTE STEEN GELEGD
DOOR

Z. K. H. WILLEM FREDERIK GEORGE LODEWIJK,
PRINS VAN ORANJE ENZ. ENZ.
OP DEN HEUGELIJKEN GEBOORTEDAG
VAN HOOGSTDEZELF'S EERSTEN KLEINZONN
DEN 4. SEPTEMBER DES JAARS 1840.

Het eerste woord van dit opschrift drukt volkomen de waarheid uit: immers, de Prins van Oranje was zelf Architect van de Gothieke galerij, welke hij voor de verzamelaars zijner Schilderijen van oude Meesters bestemde, zich voorbehoudende, later, eene andere te doen bouwen, in overeenstemming met de door hem in eigendom bezeten talrijke voortbrengselen van het keurpenseel der hedendaagsche Kunstenaars.

Voorvarend van karakter en eenvoudig in al zijne handelingen, bepaalde zich de Vorstlijke Bonwheer enkel bij de hulp van de Heeren Johannes Engelbertus Van Ellinkhuizen en Pieter Schroot, van welko de eerste door Zijne Koninklijke Hoogheid met het vervaardigen der teekeningen van 's Vorsten bouwplan, en tevens met de uitvoering van het timmerwerk belast werd; terwijl de laatstgenoemde voor niets dan voor het metsel- en loodwerk zou hebben te zorgen. — De Engelsche Gothiek, geheel onderscheiden van de anders algemeen éénsortige bouwwijze in dien stijl, scheen den Koninklijken Architect voor zijn doel de voorkent te verdienen, en dit vond welligt zijnen grond in 's Prinsen herinnering aan den verheven bouwtrant van de Oxfordsehe Universiteit, waar hij, als opluikend jongeling, de eerste, zoo sterke indrukken van kunst en wetenschap ontving, indrukken, die in rijper levensjaren zich meer en meer ontwikkelden, op eene wijze, den Prins van Oranje, den Koning der Nederlanden waardig.

Het was eene dichterlijke gedachte, die den doorluchtigen Architect bezielde, toen hij de dagteekening der stichting van deze Kunstgalerij wilde vereenigen met die der geboorte van zijnen eersten Kleinzoon; — zóó loch paarde zich ook hier wederom de Naam van Oranje aan een gedenkstuk van hoogen geestadel, aan de vereering, op koninklijke wijze, van wat 's menschen vernuft schitterendst weet voort te brengen.

Snel ging de arbeid voort, en binnen de twee jaren reeds (in Junij 1842) was de indrukwekkende Zaal geheel voltooid, en stond daar ten duurzaam merkteeken van den edelen kunstzin eens Konings, even groot in de wetenschap des Oorlogs, als vertrouwd en bevriend met de bevallige gezellinnen des Vroeds.

Grootsch is de toegang tot 's Konings Gothieke Zaal. Door eene ruim dertig schreden lange galerij gaat men naar het trotsche bonwwerk heen. Dit voorvertrek, in denzelfden stijl opgetrokken, is almede een schatkamer van verheven Kunst. Ter wederzijdse hangen, aan elken

kant door vijf, met geschilderd glas ingezette, rondelramen verlicht, meer dan honderd-vijftig schetsteekeningen van Raphael en Michel-Angelo, prachtig opgezet doch in eenvoudige eikenhouten lijsten gevat. Vijf schitterende kroonen prijken aan de zoldering van deze enkel in eikenhout betimmerde voorzaal, die overigens versierd is met een zestel, op zwaar vergulde voetstukken rustende tafels van de edelste marmersorten, of geheel gebeiteld, of met mozaïkwerk van onschatbare waarde ingelegd. Tal van heerlijke porceleinen vazen, een schat van prachtige kandelaars, eene menige bronzen groepen en antieke zetels trekken het oog tot zich en boeien de aandacht om 't zeerst.

En zoo nadert men dan de Gothieke Zaal, haar binnengangende door twee grootse deuren of poorten, geheel van het schoonste geschilderde glas. Daarboven, terstond bij het begin van het treffend bouwwerk, springt eene tribune, door twee kolommen gedragen, uit den muur naar voren. Daarop is een allerfraaist orgel geplaatst, dat de Heeren Batz, de Wit en Comp., te Utrecht, als vervaardigers, de meeste eer aandoeft. Deze tribune wordt door ééne groote rondeelraam, mede met geschilderd glas ingezet, behoorlijk verlicht. — Al dit geschilderd glaswerk is uit de Fabrik der verdienstlijke Gebroeders Cartisier, te Maastricht, voortkomstig.

's Konings Gothieke Zaal is tachtig voet lang, veertig breed, tot de bindten twee-en-veertig en tot de kap vier-en-vijftig voeten hoog. Zij is meestendeels uit geglaasde bruin eikenhout zamengesteld. Behalve door het zoo even gedaente rondeelraam, ontvangt zij haar licht door zeven ramen aan elke zijde, en door een groot raam in den achtermuur, tegenover dat van de orgeltribune. Een beschotwerk van vijftien voeten hoog, omgeeft haar van rondom. Daar boven hangen, tusschen de zijramen, des Heeren Apostelen, een uitmuntend twaalfal schilderijen, door Ribera gemaald. — Drie marmergewrochten van hooge kunst, staan tusschen en nevens twee schitterend-grootsocho kristallen lichtstandaarden (een prachtvoortbrengsel uit de Fabrik van den Heer Regout, te Maastricht) geplaatst, te midden in eene *Carità* van Royer, links een *Salvator* van Van der Ven, en regts een kleine groep van Willem Geefs. — Onder den geparketten vloer der zaal en voorgalerij zijn twee stoomverwarmingstocstellen aangebragt, die, door middel van een open koperen roosterwerk, dat op eenige voeten afstands van de wanden rondloopt, aan het gebouw steeds eene gelijkmatige temperatuur mededeelen. — In

en regts in de zijmuren zijn dubbele deuren gezet, die met 's Konings tuin in gemeenschap staan; eene dubbele deur in den achtergrond, nu nog gesloten, zal weldra toegang verleenen naar de zaal, die dáár moet worden aangebouwd, en voor schilderstukken van levende Meesters is bestemd. — Acht kostbare, rijk vergulde, hoog opgaande kroonkandelaars zijn aan het begin, op het midden en aan het einde der zaal geplaatst, en daar tusschen acht marmerkolommen, waarop, bij avondgelegenheid, almede prachtige kandelaars gezet worden. — Vier groote kanapees maken, met de noodige antieke stoelen en tabouretten, het eenvoudig meublement van dezen Kunsttempel uit.

En, waar men nu ook het gezigt laat weiden, overal wordt het oog verlustigd door nog ruim zooveel meesterstukken méér dan vroeger in 's Konings verzameling te Brussel gevonden werden. Immers, buiten en behalve nog een aantal nieuw-ingekochte keurjuweelen van al die kunstenaars, wier namen wij, bij de vermelding van 's Vorsten Schildergalerij te Brussel, reeds noemden, wordt men thans hier nog vergast op taferelen van Marijn Sehaen en Albert Durer, van Jan van Maubeuge, Giulio Romano, Sebastiano del Piombo, Guercino, Titiaan, Bronzino, Bellini, Caracci, Palma, Guido-Reni, Murillo en Carlo Maratti.

Zóó vertoonde zieh nu dit schitterend geheel voor 't eerst in volle pracht op den plegtigen oogenblik (8 October 1842), toen dáár diezelfde trotsehe wanden getuigen mogten zijn van eene zielroerende plegtigheid, de Eehereeniging van 's Konings eenige, innig bemindde Dochter, Neêrlands geliefde Vorstin, de naaminnige Prinses Sophie, die dáár, onder deze statige bogen, voor altijd hart en hand toewijde aan den Erf-Groothertog van Saxon-Weimar-Eisenach, een Stam, schitterend aangetekend in de eeuwige jaarboeken van wetenschap en kunst.

Toen rolde de volle orgeltoon voor 't eerst treffend, vertederend en verheffend de muren van 's Vorsten bouwwerk rond; toen smolt 's Konings diehterlijk gevoel met het onuitsprekelijk gevoel van 't Vaderhart te zamen; de Kunst vierde haar hoogtij op het hoogtij van 't Vorstlijk Geslacht, en zoo werd dan ook de voltooijing van het verheven gebouw evenzeer vereenigd als zulks zijne stichting gebeurd was, beiden door een Feestdag van Oranje en een Feestdag van het getrouwe Nederlandsche Volk.

Mogt deze statige Tempel van Kunst en hoogen ernst mede voor de Wetenschap niet gesloten blijven: zij toch is de Moeder der Kunst, welke zij voedt en kweekt en schraagt, en tot gids en leidvrouw verstrekt. Dat de Koning dezen Tempel dan ook opene voor al die beoefenaars van verheven studie, waarop Nederland roem draagt; mogt hij zich dáár, omstraald door het licht der Kunst, tevens laten koesteren door de verwikkelde stralen van de zon der Wetenschap; mogt vooral die plaats het vereenigingspunt worden van dat alles, wat tot glans van ons dierbaar Vaderland strekken kan; mogt dáár, nu en dan, in 's Konings bijzijn, de Historie der Dynastie, in zoo een naauw en onafscheidelijk verband met die der Natie, worden ontwikkeld en toegelicht door kundige, door vernuftige mannen, die bevallige vormen met afgetrokken kennis weten te paren, en mogt, zoo doende, even als in het Kunsten-beschermend Frankrijk, ook van onzen Troon het denkbeeld in verwezenlijking uitgaan, om, namelijk, het Paleis van den Koning der Nederlanden te doen zijn een levend beeld van de Geschiedenis, van de Wetenschap en van de Kunst des Nederlandschen Volks.

's Gravenhage, 22 Mei, 1843.

DR. WAF.

Ik zal besniten met eene mededeeling van nog enige bijzonderheden, die het klein model der Gothische Zaal, door den Heer Van Ellinkhuizen vervaardigd, betreffen, zoowel dat, wat aanvankelijk voor den overleden Koning was bestemd, doch later aan Hare Majesteit Mevrouw de Koningin-Moeder werd aangeboden, als hetgeen nu laatstelijk den Keizer van Rusland toegezonden, en door den Czaar met een echt-Vorstelijk tegengescchenk vereerd geworden is.

Toen, in het jaar 1840, de Prins van Oranje, later Koning Willem II., het plan tot den bouw der Gothische Zaal gevormd, en daarover met den Heer Van Ellinkhuizen gesproken had, droeg hij dezen op, om een gedeelte van dat werk op kleine schaal als model te vervaardigen, hetgeen is geschied, en waarvan het gevolg werd, dat de bedoelde Zaal gebouwd moest worden, terwijl de Vorst tevens verlangde, dat zulk een klein Zaalje, in alles de groote getrouw gevolgd, voor Hoogstdenzelven zou worden gemaakt, een echt geduldwerk, en dat zeer veel tijd vorderde, maar waarin de doorluchtige Overledene zóóveel belang stelde, dat hij

meermalen, en zelfs tot nog slechts ééne maand vóór zijnen dood, er met aandrang naar vroeg, als wanneer de Heer Van Ellinkhuizen kon antwoorden, dat het binnen weinige weken gereed zou zijn, om den Koning dankbaar ten geschenke aangeboden te kunnen worden. En, inderdaad, het Zaalje was na verloop van dien tijd voltooid, doch de hoogvereerde Vorst, de grootmoedige weldoener en begunstiger ook van duizende ambachtslieden, mogt er den blik niet meer op vestigen: zijn vriendelijk oog was gesloten voor altoos, en de geachte vervaardiger van dit keurig bouwwerk kwam nu op de zeer natuurlijke gedachte, dat zijn kunstgeschenk, om de herinneringswille, niemand welgevalliger zou kunnen wezen, dan des Vercouwighden diep-treurende Gemalinne, Hare Majesteit de Koningin-Weduwe. Dien ten gevolge bood de Heer Van Ellinkhuizen het Modelzaaltje Hare Majesteit, tijdens Hoogstdenzelver verblijf op het Landgoed Billoen, te Velp, nabij Arnhem, met een eerbiedig adres hartelijk aan, en wel in de maand Februarij van het jaar 1850. Na het overgaan der Hofhouding van Billoen naar het Koninklijk Lustslot te Soestdijk, kreeg het kleine Bouwstuk eene cervolle plaats te midden der zaal, waar de Souvenirs van wijlen Prins Alexander bijeenverzameld worden bewaard, en nu ook het Gothisch Zaalje, op een daartoe door den Heer Van Ellinkhuizen vervaardigd mahoniehouten Gothisch tafeltje, en op eene dus voor het gezigt welberekende hoogte, ten toon is gesteld.

Na de voltoojing van dezen arbeid heeft de geachte vervaardiger een tweede exemplaar er van onder handen genomen, dat door hem voor den Keizer van Rusland bestemd was, en den 16. October, 1852, met het schip Alexander, Kapitein J. S. Bakker, uit Amsterdam naar St. Petersburg verzonden werd. Den 11. Maart, 1853, ontving de Heer Van Ellinkhuizen, van wege den Czaar, door Hoogstdenzelfs Gezant bij het Nederlandsche Hof, den Baron Von Maltitz, de kennisgeving, dat de Keizer hem, als een blijk van welgevallen en erkentelijkheid, voor het aan Hoogstdenzelfen toegezonden model der Gothische Zaal van wijlen Z. M. Koning Willem II., vereerd had met een Ring, die den volgenden dag aan den Heer Van Ellinkhuizen, door gezegden Ambassadeur, in diens Hôtel, plegtig overhandigd werd, zijnde een zeer kostbaar voorwerp, zwaar van goud, met groene lauwerblaadjes geëmailleerd, en te midden in schitterend door

een langwerpig-achtkantigen robijn, omringd van negen fijne juweelen stenen, alles *à jour* gezet, en alzoo een keurwerk van groote waarde, terstond aanduidende het geschenk te zijn van Europa's eersten Monarch.

Ook dit Model is in alle bijzonderheden volkomen overeenkomstig met de Gothische Zaal, in het Koningspaleis, te 's Gravenhage, door den Heer Van Ellinkhuizen, uit mahoniehout, op één-dertigste gedeelte der ware grootte, vervaardigd, en daarin dus ook de ganderij en het kerkorgel, mede in gelijke proportie. Dat orgeltje speelt, door eene in 't verborgen aangebragte mechaniek, het *Wilhelmus van Nassauwen* en het *Wien Néerlandisch bloed*, zijnde deze de gangwijzen der Liederer, welke de werklieden vóór en na het door den Koninklijken Bouwheer plaatsen van den hiervoren vermelden Gedenksteen, aanhieven, en waarvan de tekst, gelijk mede die van de toespraak, te dier gelegenheid, door den Heer Van Ellinkhuizen gehouden, in sierlijke portefeuille (het werk van den Hofboekbinder Carpentus), den Keizer aller Russen, tegelijk met de Modelzaal werd aangeboden. De wit-marmeren Gedenksteen der Zaal is in het Model vervangen door een zilvernen plaatje, waarop, met de Koningskroon er boven, het inschrift keurig staat gegrift.

De boven aangeduide Liederer waren van den volgende inhoud:

I.

— *Wien: Wilhelmus van Nassauwen.* —

Komt, Makkers, doen wij hooren
Den hlijden jubeltoon,
Nu de Eerstling is geboren
Van 's Vorsten ondsten Zoon.
Verheft u, hlijde klanken,
Weergalm het door de Incht,
't Paet Nederland te danken:
De Oranjestam draagt vrucht.
*
Bloei, Wetenschap, bloeit, Kunsten,
Rijst, Zalen, haar gewijd,
Tiert onder 's Vorsten gunsten,
Die d'eersten steen hier leit.
Bloei welig, Vorstenkindren,
Tot in het verst geslacht,
Niets moog den juichtoon hindren,
Door ons thans uitgebragt.

Daarna werd door Zijne K. Hoogheid den Gedenksteen in den muur geplaatst, en hield vervolgens de Heer Van Ellinkhuizen deze toespraak:

Geëerbiedigde Vorst!

„Vergun mij, bij deze gelegenheid, Uwe Koninklijke Hoogheid, met de oprechte gevoelens onzer hulde en dankbaarheid, tevens onze welmenende wenschen te ontboezemen.

„Vast en sierlijk rijst dit gebouw, aan de Schoone Kunst gewijd, op den gelegden grondslag, en strekke ten Gedenkteeken van den roem onzer Vorsten, tot in de verste toekomst.

„Do hengelijke gebeurtenis, die dezen stond voor tijdgenoot en nakomeling onvergetelijk maakt, en het eerwaardig Stambuis van Oranje, met geheel Nederland, zoo innig verblijdt, stemt ook onze harten tot feestvreugde en spoort ons aan, om onze beden voor de hestendiging van het heil onzer Vorsten op dezen dag vurigst ten hemel op te zenden.

„Moge de Doorluchtige Telg, die aan Uwe Koninklijke Hoogheid voor de eerste maal de grootoederlijke hlijdschap schenkt, de hoede en bescherming des Allerhoogsten bestendig genieten.

„Moge de pasgeborene tot den roem en luister van uw Vorstrijk Huis voortdurend bijdragen, en door beminlijke deugden, in het Geslacht onzer Vorsten erfdijk, de liefde en toegenegenheid van een getrouw en dankbaar Volk nog hechter verenigen dan het duurzaamst cement; mogen zij, met onverflaanwd gloed, steeds loven in aller harten; en, wanneer ook de hand des tijds zelfs tot den laatste steen dezer grootoede Stichting sloopte, moge Nederland nog met geestdrift roemen in een talrijk en gelukkig nakroost van Oranjes diorbaar Vorstenhuis.“

II.

Wien: Wien Néerlandisch bloed.

Wien Néerlandisch bloed door de adren vloeit,
Van vreemde smetten vrij,
Wiens hart voor Land en Koning gloeit,
Zing thans een Lied als wij.
De Kroonprins, die nu Grootpapa
Mogt worden op dees dag,
Voer over ons eens, jaren lang,
Het vaderlijk gezag.
*

Te regt wordt nu juist de eerste steen
Gelegd voor 't grootoede gebouw,
Waarin, wordt onze wensch vervuld,
De Nancef nog aanschouw
Hoe onze Kroonprins aan de Kunst
Zijne offers heeft gebragt;
Zoo spreke men nog tot zijn roem
Bij 't verste nageslacht.

Lang leef het pas-geboren kind
 Van 't Vorsielijk Geslacht;
 't Wordt eens niet slechts om Staf of Rang,
 Maar om zijn Deugd geacht.
 Oranje en 't lieve Vaderland
 Zijt immer aller leus:
 Wien Nederlandsch bloed in de adren vloeit,
 Kent nooit een andre keus.

Den 6. December van het jaar 1841, op den heuglijken geboorteverjaardag van wijlen den onvergetelijken Koning, werd de Gothische Zaal in zijn Paleis luisterrijk ingewijd. Den 8. October, 1842, is er, gelijk wij straks reeds herinnerden, het hooge Huwelijk van H. K. Hoogheid Wilhelmina Maria Sophia Louisa, Prinses der Nederlanden, met Z. K. Hoogheid den Erfgrootertog van Saxon-Weimar-Eisenach kerkelijk door den Hofkapellaan des Konings, Ds. Dermout, plegtstatig voltrokken *). Overigens strekte deze Zaal tot Zijner Majesteits Hofkapel, waar de Vorstlijke Familie, bij ongunstig weder, in den winter, godsdienstoefening hield, naar de gewone wijze, bij de Hervormden in gebruik, en dan door 's Konings dienstdoende Kamerheeren voor de armen schaalcollecte gedaan werd. Als Kunstgallerij stond zij dagelijks voor het publiek ter bezigtiging, en voor Schilders tot het maken van kopijen, tot op 's Konings diep-betreunden dood, steeds goederdijk open. Zij strekt thans tot vereenigingspunt van de Schilderijen, die uit 's Vorsten nalatenschap niet zijn verkocht, of wel bij de openbare verkooping werden opgehouden.

Het zilveren truweel, of de troffel, waarmede, in der tijd, de Prins den Gedenksteen geplaatst en de kalk

*) De Kunstschilder H. van Hove B.J. heeft daarvan eene zeer verdienstelijke historische afbeelding geleverd, die in de Koninklijke Galerij bewaard wordt.

gespreid heeft, is, oven als het wit-zeemlederen, met oranjelint omzoomd, schootsvel, daarbij door Z. K. Hoogheid gebezigd, in 't bezit van den Heer Van Ellinkhuizen gebleven. Op de achterzijde van dien zilveren troffel staat 's Konings Wapen gegraveerd, en is voorts te lezen: *Op den 4. September, 1840, heeft Z. K. H. WILLEM FREDERIK GEORGE LODERWIJK, Prins van Oranje &c. &c., met dezen Troffel den eersten steen gelegd aan Hoogstdezelfs antique Schilderijzaal, te 's Gravenhage, zijnde de heugelijke Geboortelag van Hoogstdezelfs eersten Kleinzoön. — Opgehouwd door J. E. VAN ELLINKHUIZEN.*

Het Modelzaaltje, dat thans zich te St. Petersburg bevindt is, in 1851, te 's Gravenhage op de Tentoonstelling van Schilder- en andere Kunstwerken geplaatst geweest en daar algemeen bewonderd, gelijk niet minder het geval was te Arnheim, waar het, in 1852, op de Tentoonstelling van Nationale Nijverheid aller aandacht tot zich trok en aller toejuiching mogt verwerven.

Bij het aan Keizer Nicolaas naar Rusland verzonden Modelzaaltje had de Heer Van Ellinkhuizen twee pleisterbusten van Zijne Majesteit Koning Willem II. en van Hare Majesteit de Koningin-Moeder gevoegd, met de mahoniehouten piedestallen slechts 34 Nederl. duimen hoog. Op het voetstukje der Koningsbuste staat, met vergulde letters: *Zijne Majesteit is niet meer!* en op het andere: *Hare Majesteit leve!* — Het hoofd des Konings is gekroond met een krans van lauwer- en eikenblaadjes, dat der Koningin met eene kroon van roode roosjes en groene blaadjes, allerkeurigst en geheel als in de natuur bewerkt door de kunstige hand van Mevrouw Van Gogh. De lauwer- en eikenblaadjes zijn niet grooter dan $\frac{3}{4}$ Nederl. duim; de roosjes zijn nauwelijks $\frac{1}{2}$ Nederl. duim groot.

Utrecht, Mei, 53.

DR. WAF.

DE TENTOONSTELLING VAN SCHILDER- EN ANDERE KUNSTWERKEN VAN LEVENDE MEESTERS is voor dit jaar te 's Gravenhage, en wel op den 23. Mei, 1853, geopend. Wij hopen, even als vroeger, van de voornaamste Werken, dáár aanwezig, onzen Lezers een beknopt verslag te geven, en hierdoor tevens hulde te brengen inzonderheid aan de waardige vertegenwoordigers en handhavers onzer van ouds zoo beroemde Vaderlandsche School.

MUZIK.

IN NEDERLAND UITGEGEVEN MUZIKWERKEN MEER BEPAALD VAN NATIONALE MEESTERS.

— UITGAVE VAN W. C. DE VLETTER, TE ROTTERDAM; 1852 *). —

V.

J. E. SCHMITZ.

De landelijke Avondstond, en Ode aan God; Cantaten, beiden naar woorden van G. H. Broekhuizen.

— voor vier Zangstemmen, met Piano-begeleiding. —

Aan het einde van ons laatste overzicht, behandelden wij een paar Cantaten, en dit maal komen weder een paar Werken van dien vorm aan de beurt. De onderhavige zijn in het groot Muzijk-formaat uitgegeven en uitvoeriger dan de vroeger besprokene: wij mogen dus deze gelegenheid wel te baat nemen, om den Heer De Vletter de eer te geven, die hem toekomt, van, namelijk, reeds zoovle omvangrijke Stukken aan het licht te hebben gebracht. Eer wij echter tot de regstreekse beschouwing der in ons opschrift aangeduide Composities overgaan, vinden wij ons genoopt, nog een oogenblik terug te komen op de wijze van beschouwing, *dáár* en hier, door ons gevolgd, en dan tevens eenige algemeene ideeën, op al zulke Werken toepaslijk, mede te deelen.

Tot de algemeene opmerkingen ten deze behoort voornamelijk, het volgende. Het is bijzonder der *Cantate* eigen, dat zij, één hoofdonderwerp schilderende, tevens de verschillende toestanden en omstandigheden er van meer bepaald opvat en karakteriseert. Schoon en waar verklaart Schilling dit in zijne *«Aesthetik der Tonkunst»*.¹⁾ Natuurlijk is het, dat, om aan deze eischen te voldoen, een zuiver gevoel en zeer juiste opvatting vereischt wordt; en dit verklaart tevens, waarom wij in ons vorig Verslag kort in onze beschouwing zijn konden, dewijl dat hoofdvereischte, te weten, eene juiste opvatting van het geheel, zoowel als van de bijzonderheden, *dáár* ont-

brak, en wij dus met de vermelding van het meer of min goede der technische bewerking toen konden volstaan. Dat dit *hier* het geval niet mogt zijn, hopen wij, dat uit het volgende duidelijk zal worden. Intusschen, zonder eenige voorkeur voor een van beide Schrijvers, of voor deze of gene Werken, leveren wij *hier* inzigten, welke wij *dáár*, alleen uit vrees voor te groote uitvoerigheid, terughielden.

Vóór alles moeten wij zien, in hoeverre de Dichter in *zijn* werk (de grondslag van dat van den Componist) aan de strenge eischen van deze kunst-type beantwoord heeft. — Om niet verkeerd begrepen te worden, brengen wij vooraf de verschuldigde hulde aan den kunstijver van den Heer Broekhuizen, die wel het zijne heeft willen toebrengen *) tot de verwezenlijking van het denkbeeld, dat door zoovelen met vurig verlangen gekoesterd wordt, namelijk: *de nederlandsche poëzij*, voldoende stof opleverende voor *alle* vormen der Muzikale Compositie; en wij erkennen ook, dat zijn Bundel werkelijk reeds materialen daartoe bevat, die verdienen, vooral bij den ons nog zoo schaars toegemeten voorraad van dusdanige Gedichten, met dankbaarheid te worden aan- en opgenomen. Maar, *«des al niet te min»*, voelen wij ons gedrongen, om met warmte den wensch te uiten, dat wij toch enkele Dichters mogten bezitten, die met werkelijk-poëtische bekwaamheden eene echt-kunstmatige beoefening der Muzijk vereenigden, zoowel als gelegenheid en gene- genheid, om, dusdoende, met de eischen en de middelen

*) Zie *Astron's* III. Jaarg., blz. 22 en 45; voorts den II. Jaarg. blz. 27, 59, 79, 100, 179, 180, 276, 322 en 352; gelijk ook den I. Jaargang, blz. 371.

1) *Bladz. 588* van Dr. Gustav Schilling's *Versuch einer Philosophie des Schönen in der Musik.* — Mainz; 1838.

*) Album van Dichtstukjes voor den Zang; door Gs. Hs. Broekhuizen; Amsterdam.

der Zusterkunst bekend, hunne krachten gepast te kunnen wijden aan zulk een belangrijk punt onzer nationaliteit.

De Gedichten, vervat in den *Bundel*, waaruit de hier gekozene ontleend werden, zijn nog niet zóó gekuischt, als een echt, voor Compositie bestemd Gedicht behoort te wezen: daaraan toch zijn, in 't algemeen, groote moeilijkheden verbonden. Overminderd de hierboven bewezen hulde, dienen wij alzoo eenige aanmerkingen hierover in het midden te brengen, die, naar ons inzien, met de Compositie in onmiddellijk verband staan.

In de »*Landelijke Avondstond*» moeten wij aanvangen met eene aanmerking, die op dit Gedicht in het bijzonder betrekking heeft. Er is, namelijk, hier eene gezochte opeenstapeling van onderscheiden toneelen, die voor de natuurlijkheid der behandeling van het onderwerp zeer schadelijk is, en dit mag toch wel als een hoofd-nadeel beschouwd worden voor den totaal-indruk, dien het werk verwekken moet. Wij gevoelen ons verplicht, de gegrondheid onzer stelling met een vlugtig overzicht te staven.

Het Gedicht begint (*Rec. Basso*):

„Hoe statig daalt de zon in 't westen neder,
Haar glans verlaauwt — nog praat haar gloor,
Terwijl de maan allengs aan de oosterklimmen
Met pracht verschijnt, enz.

„— En 't starrenheir verkondt, als tronwe wachtters,
Den Avondstond.”

Verder (*Aria Basso*):

„Nu treedt de landman, moê van 't werken,
En spoedt met lust wêr huiswaarts heên;
De vreugde doet (?) zijn lichaam sterken,
Ja, spoort (?) zijn afgematte leden.”

Nu volgt een Koor, dat het »*genoegen van het rustig avonduur*» en de »*vreugde der verkwikkende (?) natuur*» schildert. Daarop heet het (*Rec. Soprano*):

„Wat stillt ruischt (?) alom door 't schaduwrjke lommer,
Hoe statig is dit hoesh!
't Zwijgt alles in het rond, en veld- en woudgedierte
Boeit thans de rust.”

Aria:

„Zoo kweelt de Liefde
in 't Avonduur,
Hetgeen haar grieft
aan de Natuur.” enz.

Een *Recitatief* (*Basso*) bereidt ons nu voor op het in praktijk brengen van het vooraanstaande, namelijk op een *idyllisch Duoet* (*Sopr. en Tenor*), waarin een *Herdsknaap* en zijn *beminde hân* (verliefd) *Avonddief* kweelen zullen, gevolgd door de herhaling van het reeds genoemde Koor. — Daarop komt, in dezen alzoo reeds vèrgevorderden

Avondstond, een Jagtpartij daar tusschen in, en wel eene, die nog in vollen gang moet zijn, want de Tenor (*Solo*) en het Koor schilderen ze aldus:

„Wat hoor ik is 't aeolisch harpgeraisch,
Of 't ritselen der bladeren

Dier hooimen?

Nu drennt het forsch als orgeldruisch(?),
Dan zwijgt de toon in Zed's stil gesuis.”

— — —

Hoe klinken de toonen!

Nu verre — dan nà:

Hossal! Hossal!

Ons komt deze episode eenigzins ontijdig voor. Beter zouden wij nog kunnen plaatsen wat er volgt, dat, »*in liefgekozel, al koutende te zaâm, een hupsche schaar naakt, en de boeren en boerinnen stuks ten dars huppelen*, gelijk een *Recit.* (*Basso*) ons aanduidt. In Koor wordt dit nieuwe toneel geschilderd. Minder natuurlijk komt het ons eveneens voor, dat, zoo last, na een schoonen avond, in jagtijd,

— eeneklaps kwijt de heldre glans

Der heemlen trans,

En donkre wolken heevlen (?)

Daar rijzen zwarto neevlen:

De dampkring breeit,

En blaakt en gloeit.” enz.

Nadat nu de »*bui bedaard*» is, en de *Maan, in stillen luister, weder blinkt*,» zooals een *Quartet* doet hooren, »*kondt de dorpkklok het uur ter ruste aan*» (*Solo Basso*); dit zal dan toch voor den veldeling na al deze tafereelen wel een eenigzins ongewoon uur zijn! — Het verdere van dat Solo bereidt ons voor op een *Avondlied*, in den *Bundel Gedichten* ook *enkel* voorkomende, onder den titel van *Nachtgezang*, en waar de Maan het hoofdonderwerp van uitmaakt. De tekst bevat intusschen niets, dat dit stuk juist bijzonder geschikt maakt tot besluit van een »landelijken avond,» maar, daarentegen, is het veel keuriger en poëtischer dan al het voorgaande.

Eene meer algemeene aanmerking vinde hier hare plaats, dat, namelijk, Gedichten voor Compositie, niet, gelijk in een Treurspel, op verheven toon, alle nuaneën van de daarin geschilderde karakters, met vergelijkingen en toepassing, behoeven aan te duiden, evenmin als alle toestanden van eene zaak of persoon, op de uitvoerigste wijze te schilderen; maar toch ook niet, dan als bij uitzondering (voor het *plat-comisch genre*), alledaagse zaken, op eene in den dagelijkschen sprektrant vallende wijze, moeten behandelen. Hiervan zijn in dezen *Bundel* echter voorbeelden genoeg, zoodat wij ze gemakkelijk zouden

kunnen aanvoeren; maar wij vreezen, dat men ons schrijven uit een verkeerd oogpunt, te weten, als een literarischen kruistogt tegen het Werk van den Heer Broekhuizen mogt gaan aanzien, en dit zou slecht stroken met wat wij in den aanvang daarover gezegd hebben; buitendien, dat is ook volstrekt onze bedoeling niet: wij wilden alleen eenige bewijzen leveren, voor zooverre de hier aangeduide gebreken op de Compositie invloed oefenen, en vestigen, ten bewijze voor het in onze tweede aanmerking gezegde, de aandacht alleen op een kleiner Gedicht uit den Bundel, waar de aanhef van *De troost der Muzik* dus luidt:

„Als u de wereld miakent of bespot,
Al uwe pogingen schandelijk knoet!“ enz.

Beantwoordt deze taal aan een zoo verheven onderwerp? Of leveren de *Spoorneg* en dergelijke zaken meer eene waardige stof voor Compositie op, en zijn ze, althans op die wijze behandeld, aannemelijk? In het onderhavige stuk wijzen wij slechts op het *Quartetto*:

„Ziet, eindelijk, de bui bedaart!
Ras is de lucht weer opgeklaard.“ enz.

als bewijs voor het *proza*, dat hier de overhand heeft; en op hetgeen in den aanvang voorkomt:

„De vrengde doet (?) zijn lichaam sterken,
Ja, spoort (?) zijn afgematte loet.“ enz.

tot proeve van gebrek in de zuiverheid van taal, die toch wel als een der grootste vereischten voor eene echt-karakteristieke bewerking mag beschouwd worden.

Wij gaan nu over tot de beschouwing van den invloed, dien de aangevoerde tekstgebreken hier op de Compositie uitoefenden; want, ofschoon ook de Componist niet altijd de versificatie op de gunstigste wijze accentueert, en mischien wel niet altijd in eene volmaakte behandeling van een zangtekst te huis is, mag toch die tekst geene zoo zwakke zijde opleveren, dat hij tot stellig-slechte gevolgen in de Compositie aanleiding geven zal. Wij hechten daarom ook volstrekt niet aan de spottende aardigheid van den franschen schrijver, „dat men de *Gazette d'Hollande* wel in muziek kan brengen“; want, dat zou er dan ook een muziek naar zijn!

Vóór alles is ons eene vermoedende langwijligheid in de onderhavige Cantate hinderlijk, en, dewijl het nu natuurlijk zeer onregtvaardig zou zijn, de oorzaak daarvan niet in het oog te houden, moesten wij die, gelijk van-zelfsprekt, eerst aanvoeren en klaar bewijzen. Verder is ook de Onweder-episode eene ongelukkige keuze voor eene compositie met Piano-begeleiding, en dit te meer in den stijl, waarin

dit Werk behandeld is. Ook indien het Danskoor een der Kunst waardig, of, liever, een aesthetisch genoeg verschaft zoude, moest het bijzonder naïf, of veel ingewikkelder dan hier geschreven zijn. Deze laatste stelling, die vrij paradox kan schijnen, nader te verklaren, is hier niet doebaar, dewijl wij daartoe eene ruimte zouden noodig hebben, waarbij degene, welke wij thans reeds al te overmatig vorderden, nog niet in aanmerking komt, en wij zouden daartoe voorbeelden en vergelijkingen moeten aanvoeren, waartoe wij ook hier niet in de gelegenheid zijn. Gaan wij dan nu den stijl en de behandelingswijze van dit Werk even door, om tegelijk de bijzondere opmerkingen, die hier op hare plaats kunnen zijn, mede te deelen.

Betrekkelijk het hoofdkarakter van den stijl der bewerking kan tot aanduiding strekken, dat het tusschen dat van Haydn en van Romberg ligt. Soms is het de schoone, maar in kleinere zangwerken wel eens ijel behandelde harmonie van den eerste; op andere plaatsen herinnert ons de keuze der gedachten, zoowel als de vorm, waarin zij bewerkt zijn, aan den stijl der meesters, in wier Werken dikwijls gedeelten voorkomen, die klaarblijkelijk uit eene samenstelling van verwante toonorden zijn gebouwd, zonder dat er eene gedachte aan ten grondslag ligt, die juist in het bijzonder voor de uitdrukking van het daaronder geplaatste vers, méér dan voor ieder ander, geschikt is. Maar dit wordt tevens veelvuldig afgewisseld door het liefelijke en hartelijke, dat ook de Werken van den laatstgenoemde karakterizeert; en het verkrijgen van dien indruk door eenvoudige, maar schoon-vloeiende harmoniën bewijst, ja, dat er wel geen nieuwe kunstontwikkeling in dit Werk te bespeuren valt, maar dat toch de kennis van een goeden stijl den Schrijver niet ontbreekt.

Reeds het voorspel voor de Piano geeft het bewijs voor onze laatste stelling; doch, betrekkelijk het opofferen van den zin van het Gedicht aan de muzikale frase, zie men, als voorbeeld, op het einde van het 1. Bas-Aria, het woord „*Hemelmin*“, waar dat voor 't eerst voorkomt. Zoo is ook op pag. 6 der Partituur, maat 4, de syllabe *kwik* (in *verkwikken*) zóór ongunstig gekozen voor eene figuur van anderhalve maat lang. Overigens is het Koor, waarin dit voorkomt, een der bevalligste Nummers, dat over het geheel zijn karakter het best bewaart. En zoo wisselen de meer of min gunstige zijden van deze behandelingswijze telkens af. Bladzijde 13, maat 2, stuitten wij in eene Sopraan-Solo, dat overigens zeer lief is, maar tevens vreeslijk veel *loci communes*

bevat, wederom op een voorbeeld van afgezaagde phraseering. — Over het verliefde *Duetto* willen wij niet uitweiden: wij meenden, dat die *arcadische* tafereelen en die *Bergeletten*, *Louis XV* enz. thans, gelukkiger wijze, naar den rommelzolder verbannen waren; maar de Dichter heeft den Componist hier verleid, en deze heeft het dan ook zoo *arcadisch* mogelijk gemaakt, wat natuurlijk niet zonder eene menigte *floritures* in *decima's* à l'*italienne* alooft. — De Jagt-Solo en het Koor zijn niet een der minst-goede gedeelten van het Werk, maar wat oppervlakkig van behandeling. — Hoewel wij over het Danskoor en Onweder onze meening voorloopig reeds gezegd hebben, willen wij er het volgende nog bijvoegen. Het eerste is, in allen gevallen, niet onaardig, om aan te hooren, ofschoon met uitzondering van de leemten, die ook hier, zooals op andere plaatsen, ten opzichte van de accentuatie der syllaben voorkomen: bijv. op de kleine lettergreep *an* («*Ja, strengelt u d'een om den ander*») worden twee volle $\frac{3}{4}$ maten doorgebracht, en zien wij zoodoende daarin een nieuw bewijs, hoe moeilijk de Hollandsche taal voor onze Componisten is. Mogten woord- en toondichters het beiden beseffen, en de laatste vooral er niet meestal zoo wonderlijk en onbarmhartig mede omspringen. — De karakteristiek der laatstgenoemde episode is zoo goed als zij, onder deze omstandigheden, zijn kan. Bliksemstralen of Donderslagen maken echter op de Piano niet veel effect, welke schilderachtige verhalen men ons ook niet den toovertijd van Haydn, en wie al meer, moge opdisschen. — Den bovengemelden tekst van het *Quartetto* in aanmerking nemende, kon het natuurlijk niet beter zijn, dan het uitviel: het is werkelijk lief. Het minst evenwel bevat ons het slaan of luiden der dorpelklok en het huiwaarts keeren van het «volk». Het een is door den Componist stijf en onsmakelijk, het ander eenigzins overloden, in allen gevallen volstrekt niet in een gepast karakter, behandeld. — Nu volgt het bedoelde *Avondlied*, eerst een gedeelte *Terzettto* (*Alt, Tenor, Bas*), welks factuur verreweg het verdienstelijkste is van al het tot nog toe geleverde. Een *Koraal* en fuge-matig *Slotkoor* maken de overige gedeelten van dit *Avondlied* uit. Het eerste zon gelukkiger bovenschreven zijn: *Koraalmatig*, en het *Slotkoor* (*Allegro vivace*) moge niet te zeer *vinace* genomen worden, als het edele denkbeeld, dat ons door den tekst wordt aangeduid:

„De geest-alléen zal eeuwig leven,
Zal eeuwig, ja (?) onsterfelijk zijn.”

zijne verhevenheid behouden zal. — Evenwel, de verdienst-

lijke wijze, waarop dit slotgedeelte bewerkt werd, is als eene der hoofdaanleidingen te beschouwen, waarom wij de gronden voor ons oordeel over dit Werk zeer bepaald wilden motiveren, en dus den invloed der tekstkeuze klaar aantoonen, dewijl, toch de bijzondere deelen van het Werk met de meerdere platheid of verhevenheid van dien tekst meestal rijzen of dalen, onverminderd hetgeen wij omtrent de behandelingswijze-zelve van den Componist in het midden hadden te brengen.

Het Werk bevat 54 bladzijden muziek, in Piano-partituur.

De tweede Cantate, *Ode aan God*, behoort tot de gelukkiger behandelde teksten van den Heer Broekhuijzen, en wij zien ons dus ook in de gelegenheid, bij de beschouwing dezer Compositie een geheel anderen weg in te slaan.

De *Introductie* voor Piano (*And. Mnest.* C-dur $\frac{3}{4}$) is geen grootschen aanleg te ontzeggen: men wordt tot iets belangrijks, iets verhevens gestemd; jammer maar, dat de vorm toch nog niet zóó geknisch is, of er komen hier en daar sporen van trivialiteit door, ten minste in verband met het behandelde onderwerp, het verhevenste wat er bestaat: GOD. En, daar wij gaarne bewijzen voor de gegrondheid onzer berisping geven, zoo duiden wij in deze *Introductie* eenige maten, bijv. 16—29, aan, die hier meer een karakter aannemen, hetgeen, hoewel deftig en plegtstatisch, echter aan dat van een Marsch herinnert, wat toch wel geen vorm is, die aan het verhevene van dit onderwerp beantwoordt. — Het Koor, dat zich hier aansluit, is over het geheel zuiverder van stijl. Wonderlijk echter is eene behandeling als op blz. 4, reg. 2, maat 1, voorkomt, waar de Tenor-stem een fragment eener C-dur-gamma zingt, terwijl de begeleiding op het eerste kwart een E-dur-accord heeft aangeslagen; kleingeestig mag heeten een Piano-accompagnement, met acht terts-voorslagen, zoo als dit twee maten verder voorkomt. Het volgende Bas-solo (*Andante* F-dur $\frac{3}{4}$) heeft, over het geheel, vooral in den aanvang, een niet ongepast karakter, bijzonder wanneer de zanger, door zijn aesthetisch gevoel geleid, het met den meest-mogelijken ernst voordraagt. Van de 28. maat af, peemt dit Solo weder een meer oppervlakkig karakter aan, dat zoo ligt tot eene romantische uitdrukking overslaat, en de ernstigste voordragt zelfs zal bij de phrase, van de laatste helft der 34 tot de eerste helft der 43. maat voorkomende, dat kwaad niet kunnen verhoeden. Het nu volgende Koor

C-dur $\frac{3}{4}$ heeft een niet onaardig karakter, als het maar zoo min mogelijk *Allegretto* wordt behandeld: immers, een *Allegretto* in de huppelende $\frac{3}{4}$ maat is een gevaarlijke vorm, om de hooge eigenschappen van den „Heer der Heeren” te schilderen, al geldt het ook de lieflijkste er van. In het *Duetto* voor *Sopraan en Alt*, thans aan de beurt, staat een vernieuwd blijk op den voorgrond van opoffering der echte karakteruitdrukking aan de parallelie van toonordes bij den bouw der muzikale frasen, gelijk zulks in soortgelijke compositiën uit de, in den aanvang van dit artikel aangeduide tijdperken veelvuldig voorkomt; bijv. de *Alt* vangt in *Es* (tijdelijk *Es-moll*) aan:

„Schoon een moeder soms haar knigling
Wreed onmenscheijk verliet.”

de *Sopraan* antwoordt in *Ges-dur*:

„Schoon een vader ook, meêdoogloos,
Zijnen volgling van zich stiet.”

welke laatste regel echter op dusdanige wijze herhaald wordt, dat *B-moll* het rustpunt van dezen muzikalen volzin uitmaakt; en later worden ons de beide beelden nog eens op tamelijk ongepaste wijze bijna geheel in *dur* voorgedragen; overigens is het niet onaardig. Als nu dit alles reeds op zuiver geestelijk terrein plaats heeft, dan gevoelt men ligt, dat, waar het op wereldsch terrein wordt overgebracht, wij het niet al te streng kunnen opnemen met de wijze van behandeling, waartoe de Schrijver, althans aanvankelijk, verlekt wordt met de woorden:

„Door verleidings tooverzangst
Lestig in haar arm omvangen.” enz.

Ons is echter die stijl niet aangenaam en dit Solo te veel eene *Aria*, gelijk er in de oude, statige Opera's even zoo ernstige voorkomen. De volgende afdeling is een *Quartetto F-dur* $\frac{3}{4}$, zoo wij vooronderstellen, van een kalm tempo, en welke afdeling, met uitzondering van eene accentuatie (in den eersten versregel), die ons onaangenaam aandoet, eene zeer gunstige werking kan hebben, voor zoo ver wij dit, bij het gemis der Zangpartijen, en dus ook bij mangel van eene uitvoering in de juiste stemmen, hebben kunnen nagaan. Het Slotkoor bevat een *Allegro moderato* (*C-dur* $\frac{3}{4}$), later een *Animato*, met een paar slotmaten *Adagio*, welk een en ander wel het beste Nummer van dit Werk is, daar het, breder dan het overige behandeld, zijn karakter nergens verloochent, en zoo doende ten slotte een gunstigen indruk achterlaat, die aan de stemming beantwoordt, welke dit onderwerp behoort op te wekken.

En ziedaar ons nu weder aan het einde van onze dtimsaal moeilijke taak. Waarom die moeilijk was; waarom wij deze Cantates zoo nitvoerig moesten behandelen; waarom zooveel nitvoeriger dan de vorige, en wat van deze beschouwing op de vorige betrekking heeft, dit alles hebben wij reeds meermalen in den loop van ons Artikel genoegzaam aangeduid, of het is, zoo wij hopen, den lezer intussehen reeds vanzelf duidelijk geworden. Alzoo, voor den oogenblik, en tot een volgende maal — waarvel!

DE KAMERS VAN RHETORICA *).

„Het »heerlijk, triomphant, costelick Landt-Iuweel ofte Rethorische Feeste, binnen Antwerpen, in Augusto des jaers 1561, aldaer solemnelicken geccelebreert ende gehouden,” spoorde de Leydsche Witte Acolye mede tot eene inschrijving aan. De kaart van uitnoodiging omschreef in rijm al, wat er gevraagd kon worden: de intrede moest voorstellen:

*) Zie *Astren's III*, Jaargang, blz. 34 en 67.

Het leven der Tyrannen: mit een, wat een beloonen
Zy oyt verworven hebben voor haer doot en nacr;
de grondslag moest een »gelooftwaerdige historio” zijn.
Wat den prijs betoef —

Stoops-vlessen tweemaal zes, van tin, puyr, louter, claer,
Zijn des bestdoenders loon: den tweeden men voorwaer
Tgetal van negene, in verceering zal genieten;
Den darden zes; voerts drie die volgen zal aldaer.

»Na de vermaning, om zich te wachten voor »schandael,

spijt en schimpich schieten," volgt de bepaling van den tijd der intred en der wijze van ontfangst. Voorts luidt het:

Wilt dan den zin uwes Intree haer ¹⁾ adverteeren,
Try hy memory, of schriftlic: kent u, om niet te falen,
Ten hochaten met zes clausen, wel min, na u zelfs begoeeren
Elx van vijftien regels wilt proponceeren:
Levert mit een u blaasoen aldaer beneven:
Dio tsooonste brengt, zal men mildelie vercoeren
Mit acht schene-kannen: voorts zal men d'ander geven
Zes: daer een vier: het laechste zal aaneleven
Twee. Dio thest pronunchieert, van ons verbeyt
Een Becken en Lampet fracy gedreven.

Verder voor een refercin op den regel

Voor een bevoynsde paey, een rechte erijch te prijsen is,
zes, vier, en twee tinnen sloopen. Daar by vroeg men nog:

Zingt in een Liedeken: Hoo Godes gonst staet open
Voor dio den armen lystant doen, en toonen deucht.
Dat levert ons in prent, op dat het stree tot vrecht
Doe volx.

Liedekens en zangen zouden beide worden beloofd.
Ten slotte:

Zo yemant lustich is om geen tijt leech te laten,
En een vermaeckelic spel of boertich balement
Geleert heeft: niemt of out: hy mach de moeyt aenvaten
En hem verzeckeren een redelic present.
Wie van de vertsto plaetse ons comen sal omtrent,
Voor een verceeringe drie kunnen eygen blijven.
Wat Camer oemt, die maect ons van haer comst bekent,
Voor d'eersten dach van Mey, verwittigende ons door schrijven.

• Tien kamers gaven aan de uitnodiging gehoor, en lieten zich op den bestemden Zondag voor de Zijlpoort te Leyden vinden, werden by loting verwelkoomd en op een aldaar opgericht tooneel ontfangen, »naer middaeh ten een uyren, by xj. Broederen van »Liefd' is 't fondament," met vliegende vendel en drie Blaazoendragers, die al geleet waren met rocken van incarnate gefriseerde bay, geboort met geconterfeyt silver en gout passement, deur malcander gewrocht, van welke den Keyser, Prins ende Factor (gaende in eene gelede) aen hadden rocken ter aerden toe, geboort met gelijke geconterfeyt gout passement, ende de ander aht broeders (die twee ende twee voor den Keyser, Prins ende Factor henen gingen) waren haer rocken tot over de knien toe lang, omgort met rode ende witte sloeyers, de mouwen van gestijft camerick doeck, daer onder root linnen gelict ²⁾, groene gebreide neerhosen, witte schoenen, ende gracieuwe gespice-

kelde hoeden, met banden van rode ende witte sloeyers, de Blaazoendragers rockens van gelijke bay, maer cort, met mouwen aether aen."

• Nu werden de dingende Kamers, waarvan er drie uit Haarlem, twee uit de beide Katwijken, en de vijf overige uit 's Gravenhage, Rotterdam, Vlaardingen, Gouda en Leyden (de Vlaemsche Camer) waren opgekomen, by »conste van Rethorica," of wel al rijmende, onderriecht van de regeling des optochts:

Van der poerten af ele dan aldus goleyt wert
Naer der herherch, die voor ele van u bereyt wert,
Als in do chaert gezeyt wert.

en, telkens met toespeling op de byzondere kenspreuken, ieder de bestelde herberge kenbaar gemaakt. Zoo heette het tot de Goudenaars:

„Goudtbloemken" eel
Uws logys deel
Vint hy de craensche schepen:
De corper gout
U wert vertrouwt
Want tes „uyt ionst begrepen."

Tot de Vlaardingers klonk het:

Slact u saec goem
„Oude ackerbloom,"
Comt hent hier hinnen sluus school:
De „Liefde sensio!"
Dio n geschiet
Alhier in den Cabuyecool.

• Maar wy willen ons aan de Goudsche Kamer »Uyt Ionsten begrepen" houden, en, met den hoofdblik op deze, het gantsche letterfeest doorloopen.

• De Goutbloemkens hadden by de loting den voorrang bekomen, en werden alzoo 't eerst, en wel aldus, door de Acoleyen verwelkoomd:

Als dese stad Loyden vanden viant belegen was,
En wy Burgers lagen gevangen, als een vis int net,
Negentien weecken lang: en daer nae vereregen ras,
Doer Gods stercke hant, verlossing die ons heeft ontsiet:
Waer door verlijft waeren mannen en vrouwen, met
Veel jenge kinderen, die verhongert zacten:
Met alsneken hildschap is ons hert altans mode te bet,
Doer dien ghy „uyt joneten begrepen," niet naer lieten
Ons te comen besoecken uyt liefden hoven maten,
Ghy vermaerde „Gouthloemkens" wiens donelt veren naer bekentis:
U godstilleerde cracht den menschen tot hulp aenvacten,
Welcom heeten wy u, daer „Liefd' 't fondament" is."

En de Factor der Goudenaars antwoordde:

Wy u bedancken, „wit Acoleye," die u jonst tenswaert gaet koeren,
Om const te nseeren, wy u comen omtrent,
Op dat wy alle in vrenchen hier vermeerren,
By u daer „Liefd' is 't fondament."

¹⁾ Den broederen der overige Kamers.

²⁾ Geglansd.

De liefde tot Rhetorica heeft ons tuwaerts gewent,
Om te versamen alle, als Broeders vry onbepent,
Vrientlick: partischap laet hier niet zijn bekent,
Maer const gebruyken, als die in const zijn geschepen,
En metter daet bewijzen, „Uyt jonsten begrepen.”

• Op gelijken voeting het met de overige Kamers. Toen volgde de statige intrede, waarby die van Gouda »verthoont hebben de Parijsche moort, met 13 Personagien, behalven de Blasoedragers.” De orde van den trein was deze: Vooraf gingen de twee Blasoedragers, gekleed in papier, met dalmatiken, ter aarde toe hangende, blaauw van grond, met boorden wit en rood, en verwapend met der stede wapenen, zoo achter als voor. Dan volgde:

• 1. Carolus den negende, Coninck van Vranekrijck, geleeft in enekel papier, bruyt damast, met een croon ende keten van stroom. — 2. Hier aen quam Catharina de Medicis, moeder van Carolus voorscreven, geleeft als voren, met een slange in haer handt. — 3. *Valsch ingeven*, een Camerling, met een houten rapier onder den arm, geleeft int blaue papier gefluordeliscert. — 4. *Bloedgierigen raedt*, den Cardinael van Lothringen, met een blaesbaleh in de handt, geleeft met een papieren tabbaert van rood damast *). — 5. *Geveyniden raedt*, een Raetsheer: was geleeft met een tabbaert van papier, de gront bruyt, met blau damast daer op geponst. — 6. *Tyrannije*, geleeft met een bruin corselet van stijf papier, hebbende een bloedig swaerd in de hant, aen de slinker arm een schilt. — Navarre, geleeft met een papieren rock, de gront paerts, daer op geponst damast van rowaens couleur. — 8. Zijn Bruyt, geleeft met een tabbaert van gelijken. — 9. Den Admiraal van Vranekrijck, geleeft met een swarten tabbaert van papier, geborduert met lelien op ende neder gaende, met een swaerd op zijn zyde, had bovendien aen een rockken, de grondt paerts, geponst met roosachtich blau. 10. Den meesten Adel van Vranekrijck, geleeft 't boven wambays, de grondt geluwe, doortogen met bruyt. — 11. *Menich*

onnosel mensch, was geleeft met een mantel, rockken, ende boxen; den mantel, die gront root, daer op geponst met roosachtich blau: het rockken, de gront geluwe, geponst met bruyt: de broue, de grondt roodt, geponst met roosachtich blau. — 12. Carolus den Coninck voorschreven, gelijk hy zijn leven geeynt heeft, te weten: in 't bloet, twelek tot alle plaetsen zijns lijfs uyt gelopen is: was geleeft met papier dicht om 't lijf, de gront lijffverwe, de wonden bloeden. — 13. De *straffe Gode*, geleeft met een langen tabbaert, bruyt, slecht geboort, uytten blaenwen, hebbende in de handt een roede.” De hierop volgende stoet werd gevormd door de Kempenbloemkens van Katwijk op Zee, »die verthoont hebben de Tyrannije”, in acht personen: de Tyranny trad het eerst voor, met bloedige armen en handen, gevolgd door Tarquinius Spnerbus, Phalaris, Cyrus, Herodes, Nero, en Attila, »waren al t'samen geleeft, onder met oot zeyldouek, benaeyt met Klijfbladeren, schaeli gewijs over den anderen.” Zy werden gesloten door Furia, eene »Vrouw met hangende kleet ter aerden toe, met een manier van slangen, doort hayr gevlochten: opt hoefst layr van mos.” — Op gelijken voet volgden de overige Kamers, ieder op eene eigenaardige wijze de beantwoording der vraag voorstellende; werden door de beschryvende Kamer, tot groote vreugde der verrukte Leydenaars en toegevoelide vreemdelingen, langs de voornaamste graehten en enige straten naar de aangewezen herbergen geleid, en ieder aan de voor haar bepaalde met een »maetclinekent-gediehte” afgezet. De eerste maal toefde de trein voor het huis, waar een uitgehangen schilt, »den Guldten Corper” droeg; toen trad de Factor der Acolleyen voor, met deze woorden tot de Goudsche kunstbroeders:

Dees herberge vry, is Liefbroeders dy,
Eel „Goudblomkens” niet onderper,
Als ander daer ghy, oock zout wezen by,
„Als in desen *guldten Corper*.
Den drack dien ghy vint, uyt jonsten bemint,
Laet die vrolick zijn uyt jonsten gepepen,
Goede lonst ontbint. En weest eens gezint,
Rhetorica heeft „Uyt jonsten begrepen.”

»De Goudenaars trokken binnen, en de hoofdtrein ging verder, om nu 't allererst die van Katwijk op Zee, en vervolgens de overigen op gelijke wijze verblijf te bezorgen.

»Des manendaechs smorgens, omtrent den achten,” stonden zy weder gereed, »in tselfd' habijt,” om in twee

*) Hoe gezocht hunne gewone (en liefliksaasde) allegorio was, en hoe plat van voorstelling, daarvan leverde onder meer der opgekomen Kamers vooral die van Rotterdam weder 't bewijs, in de vertoouing der „Tyrannije Neronis door 16 personen,” waarvan de zestiende in den trein voorstelde: »*schricktelijke vreedicheyt*, een man, wreddelick gebaer toonende, hebbende in de handt een elneuwe genaemt *Roef*, een vlammecken genaemt *Brandt*, een bullo off hrievot met groote segels genaemt *Banningh*; item een glas met fenijn, een swaerd daer aen streppen ende coorden, t'samen genaemt *Menigerley Moort*.”

partijen, vijf en vijf, afgehaald en op het tooneel geleid te worden, waar Rethorica hen verwachtte, om de poëtische oplossing van hun intreed aan te hooren. Gouda, Catwijk op Zee, Vlaardingen, Rotterdam en Haarlem (de jonge Camer) waren de eersten aan de beurt. Rethorica ontving hen »opt tonneel zittende in een heerlike verchierde vrye zetel, aan wederzijden drye van haar Gesusters inder vrye consten, die dalende nevens haer zaten, elcx met hunne tytels ende bewijs van hun constige handtwerken, zeer costelicken ende triomphantelicken toegemaeft: voor haer voeten zaten Keyser, Prins ende Factoor van de Witte Acoleyen, die de overgeleverde Blasoenen ofte Blomschilden ontvingen." Zy wendde zich eerst tot de vijf Kamers in 't algemeen:

Nogt blyder daech, nogt vrolicker van geest,
 Ick myn dagen des levens en hebbe geweest,
 Dan nu, om dat ick in mijn presentie
 Mijn Discipels aenuehou, die nu vereeren mijn feest,
 Die so lange jaren onder 't Cruys saten bevreest
 Deur der Tyrannen geweld, die welck met violente
 My wilde beel nyt roeden, maar denr patientie
 Heb ick haer verwonnen, en ben gecomen in mijn eersten staat,
 Deur bulp mijns overlichs, dien ick bewijs reverentie,
 Als graeff Maurits, Suten des Lands, en mijn Magistraet.
 Want dit gewrocht is alleen door haerder daet,
 Die ick schuldlic ben altoes te obedieren,
 Dus beet ik u, o Broeders (deur haeren raet),
 Hertelick welcom, als Broeders met eeren,
 't Gact wel als Broeders te samen accorderen.

Daarna richtte zy zich tot de »Camer vander Gouda» in 't byzonder:

Ede om dat der wreeden Tyrannen geweld,
 Altoes den vroomen heeft bitter ghoqueit,
 En in sehijn van pays haer bedriegelick honen,
 Soo bob ick mijn Chaerten over al bestelt,
 Om te hebben bewijs, soo daer aff vermet
 Warachtige Historie, en wilt niemant verschoenen,
 Het leven der Tyrannen, boe, en wat een beloonen
 Sy oyt verworven hebben voor haer doot, en naer,
 Soo vraegh ick het »Gouda-bloemken;" dat hem hier comt thoont
 Constich, zijn werk »Uyt Jonsten begrepen" een pae,
 Dat ghy mijn hier wilt vertellen elcer.
 Den zin uws Intrees, doet mijn triumphant weten,
 Op dat clec een den sin hoort openbaer,
 Want woorden in persoening gesproken, doent best verstant weten.

»En met scherpe aandacht zette men zich toen, om te luisteren naar den spreker der Goudbloemkens, voordragende de

Ballade op den Intrede van de Camer van der Gouda.

Alsoomen in d'oude Chronycken vint veel beschreven
 Van Tyrannen, hoe gestaten heeft haer leven,

Ede boe zy haer Landen hebben geregeert,
 So leestmen van Antiochus, vol felheids gedreven,
 Oock Herodes de groote daer beneven:
 Mede wat quaet dat Nero heeft geseert.
 Domitians, en meer ander, soo Orosius leert.
 Noch vinimen van Astiages, en Cambyses zijn zoon.
 Eenen Popiel Coninek van Polen wilde zijn geest,
 Dede doden zijn Oomen, om alleen te hebben de Croon:
 Maar van Godt heeft hy onvangen zijn rechte loon:
 En deso altoe zijn niet te vergelijken
 By het gheen dat wij n hier betogen schoen,
 Als Carolus de negende: Coninek van Frankrijken,
 Dieso in wreethleidt to boven gaat, alst maec blijcken.

»Vier koepletten volgen, en geven de verlangde verklaring van den optocht, in even gerekte en gewrongen rijmregels als deze; wy zullen alleen het laatste, als het beste, met den »Prince» overnemen:

Den meesten Edeldom hebben sy 't leven benomen,
 Oock menich onnosel mensch, die waeren sonder schromen,
 Niet vermoedende cenigh quaet: maar zijn mot verdriet
 Deerlick omgebracht, gesmeten in de waterstromen.
 Sach men wel oyt meerder felheyt van een Coniac comen,
 Over zijn onderdanen? O, het is uoyt geschiedt:
 By Nero en Adriano is by te gelijcken niet.
 Boven Commodus zijn Tyranny is strekkende:
 Ja boven alle Tyrannen ter werlt, alsment wel insoet,
 Want steden en dorpen was hy met bloet bevelkende:
 Maar Godt almachtigh was over hem verwekkende
 Een ongehoorde straffo (soomen mochs bespooren)
 Voor zijn doot, en ben, 't welck men u is outdekkende:
 In zijn vleysch heeft by gevoelt Godes toeren:
 Want Godt straft de boose, ende de zijn laet by niet verloeren.
 Prince.

Den Prinselicken God heeft hem gestraft rechtvaardigh
 Nae zijn verdienst, soo hy wol was waardich,
 Wesende een bloet vergieter: daer in scheppendo vrecht.
 Zoo heeft men oot uyt zijn lichaem sien vlieten volhaerdigh. *)
 Het roode bloet, een cleken canten omdaerigh,
 Stervende zoo in 't bloet, daer hy hem in had verheught
 In t'vergieten van den onnoslen: maar de Heer vol deught
 Is een vergelder, als men een veel wel mach bemerken:
 En alle die haer leven niet en hebben gevorght
 Nae Gods wet, on der natueren, in t'verlets preken,
 Sullen alto loon onfangen, nae haere werken.
 Ghy Vorsten der aerden, dit indachtigh zijt, onbenopen,
 En ghy Coningen, wilt u rijk met deught versterken,
 Want ghy zijt alto daer too van Godt geschoepen:
 Laet »Liefd" in u »t'Fondament" zijn: »Uyt Jonsten begrepen."

»De Keizer der »Acoleyen" vervolgends het blazoen der Goudenaars ontfangende, bracht hun den dank zijner Kamer:

Wy dancken »t'Gondtbloemken" seer hartelijck,
 Onse Const-lieve Broeders in de Roden-rijcken,

*) Volhaerdigh: by volharding.

Ghy die daer zijt Rijkcliek in veel eonsten gesloepen,
Van u Heerlicke Blasen, vol constige practijken,
Gelijck 't selvo hij de werken mach hijcken:
Ontfangen wy vriendelijck, als nyt gunsten geschoepen,
Daer „Liefd is 't Fondament,” ist al „Uyt Jonsten begrepen.”

» En nadat » die vijf eerste Cameren verclaringe van hunluyden intrede opentlicken voor den voleke hadden gedaen, ter presentie van de Auditores (die uyt eleke Camer een waren vercooren) die aldaer opt Tonneel mede zaten, zijn de zelve Cameren by de vier van de broederen (die haer opt Tonneel hadden gobraecht) in hun herbergen weder geleeydt met versen ofte gedichten.” Daarmede was intusschen de voormiddag ten einde gespoed, zoodat er eene pauze moest invallen voor 't noenmaal; waarop de vijf overigen des namiddags hunne gaven vertoonden, en allen te zamen des avonds door de » Witte Acoleyen ” onthaald werden op » een Prologe van twee Personagien, d'eene genaemt *Liefhebber van Conste*, en d'ander *Diet alles ten quaesten duy*t, bewijzende dat de conste der Reken-rijcken niet alleen in de Nederlanden, maer by de Hebreën, Grieken ende Latijnen, en in veel Coninierijken in grooter reputatie ende eeren is gehouden, ende over duysent jaren bekend is geweest. Ende is voorts een Spel van Zinne daer op gevolcht van acht Personagien, verclarende

Vande vier des Werelts staten, zijnde zeer beladen
Soekende vertrustinge, in haer hert climmende swaerheit
Deur by hun te Land, Water, Lucht, Vier, godelen schaden,
Al om vergeefs, maer vindenso in de heylgevende waerheyt.”

» Dingsdagsmorgens ten achten vingen de letterspelen op nieuw aan met den liederstrijd in 't Referen, en den kamp in 't zingen der Liedekens. De vijf eerste Kamers traden 's voormiddags, de vijf laatsen 's namiddags op. Die van Gouda kwam weder 't eerst in 't perk, en gaf hare » vier zeventien ” op den uitgeschreven regel: » Voor een beveynsde paey, een rechte krijt to prijzen is,” aldus:

Alle Overheyt is wel van Godt gestelt
Om den hoosen te straffen die doen gewelt,
En te beschermen hier den vroomen hoort,
Die menichmael t'onrecht worden goelict:
Sal daerom wel, op dat mach hlyven versmoort
Onrecht, eenen rechten krijt brengen voort,
Als Abraham, die Loth zijn broeder deed' bystant sijn
Tegen vijf Coningen, die onrechtelick hebben gespoort
Het Land te bederven, en te berooven de goeden zijn;
Soe oprechtelick mach oock nu op dit termijn
Goede Patriotten hare gemeente voorstien,
Op dat sy door lieten niet worden gebracht in pijn:

Want veel practijken, om de landen te verreen,
Sietmen den vyandt met architecten snoot om gaen.
Die ons verdrucken soekt, d'welck hem een verjolijzen is,
Maer op dat zijn voornemen worde te niet gedaen,
Voor een beveynsde Paey, een rechte krijt to prijzen is.

Verder heette het:

In dees landen heefmen oock sien gebueren
Dat den Paey is voort gobraecht, wel ter cueren,
Maer van wien is onderhouden, is goet te weten:
En hoe Don Johan de cecileyt heeft gaen verscheuren,
't Welck opbehaer genouch is en oock niet dient vergeten
Met wat practijken Due de Terra Nova was geesten
Tot Ceulen, om van den Vredo daer te verhalen:
Maer hoe mijn Heeren Staten haer tijt hebben versloten,
Can genouch verstanen worden by Duytschen en Walen:
En hoe oprecht dat Parma heeft gaen wandelen sonder falen,
Doen de Gezanton nyt Engeland waren versaeft
Tot Oostende: maer merxet hoo veel dorley talen
Quamen doen tot ons nyt Spaengien, hoe hadden zijt geraemt:
Eerst op Englant, en daarna onbeschaemt
Meenden dus Neerlanden, 't welck wel te bewijzen is,
Gansch te vernielen, dat my doet seggen soo 't betaemt,
Voor een beveynsde Paey, een rechte krijt to prijzen is.

Prince.

Ghy Princelieke Borgers, wacht u voor t'Spaensck gebroet,
Die haer vermoemen, als oft sy waren goet,
Maer vol snijen zijn sy geheel gesteken:
Resisteert haer Tyranni, met enen moet,
Van haer schoone beloften zijt afgeweken.
Hoo menighe aenlagen, het heeft gekleken,
Hebben sy over dees landen te wech gebroecht:
Den Prins doorschoten: noch meer ander streken
Zoo moorden en branden, het sy u ontknoecht:
En al ist dat ghy van haer wert aengesocht
Om Vredo te houden, wilt so niet geloven:
Doorsulcken schijn hebben sy tallen tyden haer werck gewrocht,
En op het onzerkeste souden sy u berooven
Van goet en leven: veel landen hebben gaen proven:
Maer stelt u tegen haer wreetheyt 'twelc ons een verrijzen is,
En ghy oock verstaen moecht, dat sonder verdoven,
Voor een beveynsde Paey, een rechte krijt to prijzen is.

Terstond daarop volgde het » Liedeken,” met den berijmden titel:

Gods gonsto staet open wel
Voor die barmherticheyt bewijzen hier
Aen den armen, want sy met hopen snel
Hier sulken verset werden, en God prijzen fier;

dat, gezongen op eene reeds bekende wijze, aldus aanving:

Wel salich ende verlijt
Sal den mensch zijn bevonden,
Al na desen levens tijt.
Die barmhertich van gronden
Is, hem sal, hier na spoort,
Oock barmherticheyt voort

Van God comen aen boort,
En hooren een troostlick woort:
Coemt ghelienedijde royn,
Bezit nu ongestoort
Het Rijk dat u behoort
Met mijn Vader ghemeyn.

En waarvan de voortzetting onverandwoordelijk eene te groote plaats zou beslaan.

„Daarmede was het feest evenwel nog niet afgelopen: De twee volgende dagen, Woensdag en Donderdag, werd door de ingekomen Kamers by benrte „een spel van Sinnen, Ebattement, ofte zotte Cluyte” gespeeld. De bepaalde en nog eenige buitengewone prijzen werden daarop elker Kamer »met ghedichten in hun herbergen gebracht, die hun prijzen met danksegginge reden-rijkelicken met sonnetten, epigrammen, ofte rondeelen ontfingen. Ende daer naer hun luyden adieu van gelijken mede geseyt, als oock in liedkens gesongen. Ende zijn so vrolick met hun Prijzen triomphantolicken naer huys gereyst.”

„Wij hebben ons opzettelijk in het uitvoerige by het Leydsche feest opgehouden, om daardoor eene dnidelijke afspiegeling te geven van den geest, die onze Letterkunde byna eene eeuw lang bezielde niet zoo zeer, als wel overheerschte. De poëzy leed geweldig onder de ruwe grepen dier poorters, die, uitgaande van, en gevoed door Maerlants stelsel, dat de kunst een zichtbaar praktisch nut moest hebben, haar met killo handen aantastten en vervormden tot eene ondraaglijk pedante schoolmatres, plomp nog altoos in de ebattementen en cluyten, in de sinnespelen al de wartael mengende, aan oppervlakkige geleerdheid eigen, en de koude harer gezocht allegorien trachtende te verwarmen door ze te kleeden in bonte gewaden, met klatergoud en valsche looveren opgeschikt. Vreemd is het evenwel niet, dat de Cameren van Rhetorica zoo grooten opgang maakten en dien lang behielden: uit het volk te voorschijn gekomen, had het volk ze ook als zijne eigene schepping lief; de pracht der optochten volded hunne zucht voor zinnelijke voorstellingen, en het streelde de ijdelheid van dien miskenden en zoo lang in onwetendheid verzonken derden stand, dat het huns gelijken, hunne vaders en broeders, echtgenoten en vrienden waren, die daar spraken in 't openbaar, onbevangen en vrij als de beste reizende monnik, en eindelijk zelfs dan menig een van dezen; dat zy, trots den grootsten geleerde, niet alleen Venus en Bacchus en Fortuna, maar zelfs de

namen aller Muzen en veler Philosophen, Koningen en Helden der oudheid kenden. De weinige waarachtige dichters, die er nog werden gevonden, konden zich niet losmaken van de banden der gekunsteldheid, waarin de wansmaak des tijds hen knelde: zy bezweken voor de meening der menigte, en draafden weldra in het algemeene spoor mede. Alleen de geestelijke liederdichters, die minder onder den invloed der wereldsche gebruiken, der Mode waren, bleven den natuurlijken eenvoud meer getrouw. Met uitzondering van deze, vereenigden zich allen in den lof der

„Rhetorica, weerdich om prijzen,
Een gave, die niet alleen doot verjolien,
Maer beruert, leert, ende duucht verclaert.

„En nu de hooge Regering, die zo beschermde? — Deze moest het zeker aangenaam zijn, dat het volk brood en schouwspelen had, en het moest haar goed doen, te zien, hoe het door noesten arbeid welvoer, en te gelijk de middelen vond, om zich op zijne wijze te vermaken. Filips van Oostenrijk en Karel de Vijfde deden beide een goeden worp naar de volkgunst, toen de eerste den »Gentschen Balsem” en de laatste der Amsterdamsche »In liefd’ bloeyende” een blaazen schonk. Oranje, de man des Nederlandschen volks by uitnemendheid, nam het Beschermheerschap (Prins) der Antwerpsche »Violieren” aan, en zoo deden meer Edelen, uit geneenheid tot het volk, en prijs stellende op hunne achtung en liefde. Men heeft in de oprichting der souvereine Kamer »Jheems met de Balsembloem,” *) door Filips den Schoone, een bewijs willen zien van zijne ingenomenheid met deze inzichten; wy meenen er veel eer den aanvang van eenen maatregel in te ontdekken, die leiden moest tot het houden van een algemeen toezicht, waarby de Landvorst-zelf aan 't hoofd stond, opdat de perken

*) De Souvereine Kamer werd door den Hertog opgericht in 1493 te Mechelen. Onder schijn van een uitgeschreven Landjuwel, wist hy de voornaamste Kamers van 't Zuiden te vereenigen, en droef zijn kapellaan Pieters Aeltius de instelling door, als by algemeene overeenstemming geschied. Zy bestond uit 15 Leden, met toevoeging van 15 leerlingen, en 15 vrouwen; 15 maal in het Jaar zoude groote vergadering gelouwen worden, en eenmaal open scholu voor den prijkskamp. De Kapellaan was door Filips tot Souverein Prince de Kamer benoemd, terwijl de Hertog-zelf het Voorzitterschap behield, en zich, by afwezigheid, door een Stedehouder vervangen liet. In 1505 bracht Aeltius deze Kamer naar Gent over, waar zy, na vruchteloos door Maximiliaan gchandhaafd te zijn, zich nog eenmaal in 1577 voor Oranje vertooude, en vervolgens ongemerkt weckkwijde.

der vrijheid niet al te zeer door de poëtische geesten werden overschreden. 's Hertogs betuiging, dat hy «groet solaes, ghenouchte en recreatie» in hunne spelen nam, was niet meer dan een licht verguldsel op den toom, dien hy hun wilde aanleggen. En zoo begrepen het de bestaande vrije Kamers ook: zy verzetteden zich herhaaldelijk en met kracht tegen eene instelling, wier meerderheid naar de «Conste» nog volstrekt onbewezen, naar 't gezach in hun oog aanmatigend was, en moesten door kracht van een rechterlijk vonnis gedwongen worden, om zich te onderwerpen.

»Er werkte nog een tweede beginsel in het oprichten der Balsemboeme: — het beteugelen van de nieuw opkomende denkbeelden in een kerkelijk opzicht. De onzedelijke levenswijze van vele geestelijken, vooral der monniken, had in den boezem der kerk-zelve, byzonder in Nederland, een vurig verlangen naar hervorming doen ontstaan. Prelaten als Utrechts Bisschop Filips van Bourgondiën, wiens gedrag zelf niet eens onberispelijk was, deden luide hun stem hooren, maar te vergeefs — het bedorven Italië baadde tot dronken wordens toe in het genot der Oude Letteren *) met verguizing hyna van het Christendom; en toen het eindelijk tot bezinning kwam, was het te laat, en het zaad der hervorming buiten de kerk te ruim verspreid en te diep gevallen, dan dat het meer wechgemeaid, veel minder verstikt worden kon. Daartoe droegen de Rederijkers, willends of onwillends, het hunne by, en lang vóór Erasmus zijn Encomium Moriae schreef, waren er uit de pen van menigen Faetor styren op het leven van monniken en geestelijken gemaakt, te bijtender, naarmate de grove platheid, waarmee de misbruiken werden voorgesteld, eene al te verstaanbare taal voor het algemeen was. Aelturs schijnt de gevolgen daarvan voorzien, en getraecht te hebben, ze te voorkomen; maar, de poging daartoe

*) Na den val van Konstantinopel, in 1453, vestigden vele Grieksche vluchtelingen zich vooral in Italië, waar zy de zucht voor de beoefening hunner klassieken, die er reeds onder Petrarca was onwakt, krachtig steunden. De Groninger Rudolf Agricola (Huyeman) bracht de herleving dier studie naar Deutschland en in de Nederlanden over.

was te openlijk, ging van eenen geestelijke uit — en mislukte. Toen nu de Hervorming uit Luthers woord tot daad was opgegroeid, waren de Rederijkers haar meer dan ooit geneegen, en 's Keizers Plakaten vuurden den tegenstand der driftige poëten slechts te sterker aan; de staatkunde van den dag werd er by in 't spel getrokken, de belangstelling der burgerij in de Kamers daardoor te meer geprikkeld, en de invloed der laatste op de eerste versterkt. Voor de Kunst had het echter dit nadeelig gevolg, dat de richting eenzijdig en daarom valsch werd, en de letteren nu niet veel anders dan partijwapenen waren, waarmee men elkander van weerszijde vinnig beoorloogde.

»De Kamers waren byna zonder uitzondering, ten deele uit godsdienstige, ten deele uit staatkundige overtuiging, hervormingsgezind — ten minste voor vrijheid van godsdienstige denkwijze strijdende; hare leden lazen en bestudeerden den Bijbel, en legden de resultaten daarvan, juist of onjuist aangebracht, in hunne geschriften neêr.»

Tot ons verre de Heer Hofdijk, in zijne over het algemeen zeer lezenswaardige *»Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde.»* Wij zullen, in Astrea's volgende Aflevering, betreffende de Kamers van Rhetorica ook nog een uittreksel opnemen uit den *Eersten Bundel* van een Werk, door den Heer J. A. Alberdingk Thijm, in 1850, te Amsterdam, bij C. L. van Langenhuisen, in het licht gegeven, onder den titel van: *»Gedichten uit de verschillende tijdperken der Noord- en Zuid-Nederlandsche Literatuur.»* — Zoodoende zal er, in afwachting van de ons uit België toegezegde geschiedenis van den tegenwoordigen toestand der Rederijkerij in Zuid-Nederland, voorloopig, een volkomen geheel geleverd zijn van alles, wat er, in de laatste dagen, ten aanzien van dit, zoowel in Godsdienstig, als in Staat- en Letterkundig opzicht, alleziens merkwaardig onderwerp van de Nederlandsche pers is uitgegaan, en kan de nadenkende Lezer daardoor van-zelf tot eene sloosms dienaangaande voor zijn eindoordeel komen.

GESCHIEDENIS.

HISTORIE VAN HET VADERLAND.

LES HOLLANDAIS AU BRÉSIL.

NOTICE HISTORIQUE PAR P. M. NETSCHER, LIEUTENANT DES GRENADIERS DANS L'ARMÉE ROYALE DES PAYS-BAS.

— 's Gravenhage, bij de Gebr. Belinfante, 1853. —

Het beste Werk over Brazilië, en bepaaldelijk over die schoone en vruchtbare landstreek als voormalige Hollandse kolonie beschonwd, is de *History of Brazil* door Robert Southey, vooreerst omdat het naar de beste portugesche, spaansche en nederlandsche bronnen bearbeid, ten andere omdat het onderwerp onpartijdig opgevat en met veel warmte en levendigheid behandeld is. Southey heeft een uitmuntenden stijl, en zal derhalve nog lang gelezen en voortdurend bewonderd worden.

Veegens, onze zeer verdienstelijke landgenoot, Griffier bij de Staten Generaal, voert eene min dichterlijke pen, maar gaf nogtans eene zeer fraaije monographie over Graaf Maurits van Nassau en diens achtjarig bestuur van Brazilië, het meest lichtende pnt in de geschiedenis onzer volkplantingen aan gene zijde van den Oceaan.

Behalve dezeglansrijke periode, verdient of wijze, waarop wij Brazilië verwaarloosd en verloren hebben, eene bijzondere aandacht; maar, om thans van andere Schrijvers niet te gewagen, vindt men ook daarover bij Southey eene allezins voldoende beschrijving.

Ofschoon er nu aan een nieuw Werk over Brazilië geene eigenlijk gezegde behoefte was, zoo is het echter volstrekt niet te misprijzen, dat de heer Netscher zich daaraan gewaagd heeft, en, even als vele andere Officieren van ons leger, zich in den roem der vaderen verlustigt, en de beoefening der geschiedenis met den wapenhandel vereenigt. Integendeel, al ware zijn boek minder verdienstelijk dan het is, zoo zou men nogtans zijne vlijt en zijn ernstigen zin naar waarde moeten schatten. Wat meer is, wanneer de heer Netscher zich aan den vorm en de inkleeding zooveel had laten gelegen zijn, als aan het verbeteren van kleine misvattingen bij zijne voorgangers, indien hij zoo goed schreef als hij oepsport, leest en aanwijst, dan zou zijne *Notice historique* voor

dat gedeelte van het bnitenland, waar men geen Engelsch of Hollandsch leest, zonder eenigen twijfel met groot genoegen ontvangen worden; thans vreezen wij, dat men in dit fransche gewaad de hollandsche snede zal afkeuren, en dan gaat het met dit goede boek, zoo als met een rok van fijn en deugdelijk laken, doch die op zijn Aarlanderveensch en niet naar de mode van Parijs, met andere woorden, niet zoodanig gemaakt is, dat men hem dragen kan.

Mogt dat het geval zijn, dan nóg heeft de heer Netscher zich bij lieden van studie zeer verdienstelijk gemaakt; want hij raadpleegde vele bronnen en archieven, door vroegere schrijvers over het hoofd gezien, en brengt de naauwkeurige kennis van enkele feiten, personen en zaken met der daad een stap verder.

Had de heer Netscher, wiens verwijzingen naar de Archieven ons bijzonder welkom waren, wat meer brieven en rapporten in extenso opgenomen, zijn Werk zou er, uit een wetenschappelijk oogpunt beschouwd, alleraanmerkelijkst mede gewonnen hebben. Zoo ook kon zijne bronnenopgave eenigzins vollediger wezen; want niet alleen ontbreken daaraan een veertigtal verdienstelijke geschriften over Brazilië in het algemeen, maar bepaaldelijk eenige hoofdwerken en vlugschriften uit den tijd, regtstreeks behoorende tot dat gedeelte der geschiedenis, waarover het boek loopt. *)

*) In ons *Handboek over de Geschiedenis der Nederlanden en Nederlandsche koloniën*, geven wij eene volledige litteratuur van hetgeen er over Brazilië geschreven is; thans bepalen wij ons tot eene kleine aanvulling der mededeelingen van den heer Netscher.

B. GUERREIRO, *Jornada dos vasallos do Corou de Portugal pere se recuperar la cidade do Salvador na Bahia de todos os santos, tomada pelos Hollandeses, a oeta de Maio 1624 e recuperada anno 1 Maio de 1625. Lisboa, 1625, 4°.*

Intusschen late de heer Netscher zich geenszins ontmoedigen, indien, behalve den Keizer van Brazilië, de overige potentaten en buitenlanders geene belangstelling toonen in zijn arbeid, en geve hij ons veel eer, als *Appendix* of Bijlage, een bundel officiële stukken, aan 's Rijks Archiven ontleend: daarmede toch zou deze *Notice* voor alle beoefenaars onzer Geschiedenis volstrekt onmisbaar worden en nog veelzijdig nut kunnen doen. Ten slotte. Wij hechten aan deze laatste aanmerking een bijzonder gewigt, want, zooals de heer Netscher-zelf getuigt,

J. G. ALDENBROEK, *Westindianische Reise und Beschreibung der Belagerung und Eroberung der Stadt San Salvador in Bahia. Coburg, 1827. 4°.*

Behalve het opgegeven Werk van den predikant J. BAARS, heeft men nog van hem *Beschrijving van Olinda en Brasil. Amsterdam 1651. 4°.*

A. AMPELO, *Fasciculus Epigrammatum etc. Een Bondelken Suidichten van wegen de verovering van Olinda, hoofdstad van Pernambuco in Brasilien, door den generaal te water Hendrik Cornelisz Louey en den Kolonel Diderick van Waerdenburg. Haerlem, 1630. 4°.*

Het spel van Brasilien, vergheliken bij een goetd verkeerspel. 1638. 4°.

Coyne ofte cort ende waerachtigh Verhael vant ghene gepaseert is soo te water als te lande, sints de conste ende vertreck van de spaensche vloot in Brasil. Amst. 1640. 4°.

Het verhaal van A. DE QUELUX verscheen te gelijkertijd in het fransk., onder den titel: *Brève relation de l'état de Pernambuco. Amst. 1640. 4°.*

Tijdinghe van Brasil. Delft, 1640. 4°.

Motiven van het contract met de Portugezen in Brasil. 4°.

Antwoord van Brasilien. 4°.

Cort ende waerachtich Verhael vant geen gepaseert is sints de komst van de spaensche vloot in Brasil, overgezonden door Graaf Maurits van Nassau. 1643.

Consideratiën over de tegenwoordige gelegenheyt in Brasil, in twee deelen. Amst. 1644. 4°.

Brazilische Geltsack, waarin vertoont wordt waar dat de participanten van de Westindische Compagnie haer geld gebleven is. Gedrukt in Brasilijë op 't Recife (Amst. 1647.)

De Brazilische Bredebelijf of Taamenspraec (tusschen Kees Janus Schott, komende uit Brasil, en Jan Maat, koopmansknicht, hebbende voor desen ook in Brasil geweest. 1647.

Brasil, Schuytpraetjen noopende den staet van Brasil etc. Ghedruckt in de Westindische kamer bij Maerten, daert gelt soo lustich klúnkt, alser zijn Aepstaerten. 1649. 4°.

De Portogoyzen goeden buyrman, dienende tot antwoord op het

copieert de braziliaansche gezant de meest-belangrijke bescheiden, welke hij, zijn vaderland betreffende, in onze charterkamers kan magtig worden. Welnu, die schrandere plenipotentiarius heeft groot gelijk, en zoekt de Geschiedenis van zijn Vaderland te verrijken; maar wij, die aan de bron zitten, moeten zelf de Staatsstukken, onze tegenwoordige en voormalige Koloniën betreffende, in het licht geven, en ze vooral niet over Rio de Janeiro t' huis krijgen.

L. G. V.

ongefondeerde Brasyl Schuytpraetjen. Ghedruckt tot Lisbon in de groote druckael, daer uyt hangt, het verradich Portugal. 1650. 4°.

A. B. BACELLAR, *Relocio diaria do sitio e tomada da forte praça do Recife, recuperacao das Capitania de Namoraca, Paraíba, Rio Grande, Siara et Itha de Fernao de Noronha, por FRANCISCO BARRETO, mestre general do estado Brasile, governador de Pernambuco. Lisboa, 1654. 4°.*

Antonia Barbata Bacellar studeerde bij de Jezuïten in de regtsgeleerdheid, en verkreeg daarna eene betrekking in het bestuur te Porto. Zijn Werk is hoogst belangrijk voor de geschiedenis van Brazilië, en werd onmiddellijk in het Italiaansch vertaald.

Over Recife de Pernambuco voorheen Mauritsstad, zie VAN HAMPEL, Magazijn, IX. Dl. 3 Stuk, 380. seq.

M. CALADO, *O valeroso lucideno e triumpho de liberdade, que trata da restauracao de Pernambuco e da expulsão dos Olandeses do Estado do Brasil. Lisboa, 1668. 4°.*

A. VAN OYKEBEEK, *Beschrijving van de Afeert der Portuguyen in Brasil. Amst. 1671. 4°.*

T. DE BRITO, *Nova Lusitania; historia da guerra Brasileira decada prima desde 1624 hasta 1638. Lisboa, 1675. fol.*

RAPIHAEL DE JESUS, *Castro de Lusitania, entrapresa e restauracao de Pernambuco et dos Capitania Confinantes; varios e bellicos successos entre Portuguesas e Belgas desde 1624 ate 1654. Lisboa, 1679. fol.*

PIERRE MORREAU, *Klare en de waerachtige Beschrijving van de leste beroerten en afeert der Portugezen in Brasil. Door J. H. GLAEMAKER vertaalt. Amst. 1652. 4°.*

Loopt over de gebeurtenissen van 1644—1648.

Journal napens de rebellyen der Portugeezen. Juni 1645 tot 28 April 1647. Amst. 1647. 4°.

Cort verhael van het schandelyck overgeven van Brasil, onder Wouter van Schonenburgh, Hendrick Haecx ende Sigismund van Schappe. 1654. 4°.

Manifist van Portugal, met de Wederlegging, 's Hage, 1659.

PROFESSOR VISSCHER'S VOORLEZINGEN

OVER DE GESCHIEDENIS DER ROOMSCH-KATHOLIEKE KERK IN DE NOORD-NEDERLANDEN, SEDERT DE
OPHEFFING DER BISDOMMEN TOT OP ONZEN TIJD *).

Hebben wij onlangs *) uit de *Eerste* dezer hoogst-belangrijke Voorlezingen een merkwaardig gedeelte in onze kolommen overgenomen, thans zullen wij datzelfde uit de *Tweede* Voorlezing doen met een niet minder gewichtig caput, welks onderwerp, tot dusverre, zeker, nog door niemand opzettlijk is behandeld geworden. Ongetwijfeld zal na de lezing van het volgende stuk, ieder, die in de groote kwestie van den dag belangstelt, gaarne met de geheele reeks van »Voorlezingen» des Utrechtschen Hoogleeraars willen kennis maken, en zieh met ons over die uitgave verheugen. Immers, van alles, wat de laatste beroeringen des vaderlands, en in verband daarmee, ter perse bragten, zijn deze Verhandelingen wel het merkwaardigste, het leerzaamste en, gewis, het doeltreffendste, daar zij het twistgeding tot den *historischen grondslag* terugvoeren, voorwaar, de éénige beschouwing, waarvan voor de toekomst, door leering en zachte spiegeling, eenig heil te verwachten is.

INDEX VAN VERBODEN BOEKEN.

«Reeds het Edict van Worms, 1521, waarbij het drukken en verspreiden van Luthers geschriften verboden werd, wilde tevens allerlei paskwilen op pausen, prelaten, wereldlijke prins en van universiteiten verbrand hebben, en stelde daarenboven alle boeken, waarin van de heilige schrift gehandeld werd, *hoe luttel dat het zij*, onder kerkelijke en academische censuur. Die vorderingen werden in 1524, 1525, 1526, 1529 en 1531 nog aanmerkelijk verzwaaard, zoodat men ten laatste geen enkel geschrift ter perse mogt leggen dan met *verlof van den raad van state of octrooibrieven van den vorst*, op straffe van *dadelijk geschavotteerd, daerenboven met een gloeiend kruis gebrandmerkt, een oog nitgestoken*

of de hand afgekapst te worden, alles ter bescheidenheid van den regter.

Onder het verbod waren in de eerste plaats alle nederlandsche en fransche vertalingen des Bijbels begrepen. Men drukte intusschen alsof er geene plakaten bestonden, en slechts enkele malen, wanneer uitgevers hunne Bijbels van commentariën voorzagen in antikatholieken zin, kwamen zij, alzoo bijvoorb. Liesvelt, te dier zake op het schavot.

Men drukte niet alleen fransche en hollandsche, maar, op last van Enzynos, ook spaansche, en met goedvinden van Christiern II, deensche Bijbels, voorts twistschriften in alle talen der wereld. Er werd derhalve, in 1544, nader bepaald, dat »*hy die iets gedrukt had, sonder octrooi, alwaer 't schoon, dat er geen dwaalingen in bevonden wierden, soude eeuwelijk gebannen worden en bovendien drie honderd Carolus guldens verbeuren*. Niemand mogt prenten of doen prenten boeken, rescripten, cedulen oft anders, in spaensche, engelsche, italiaansche oft andere taelen, die men gemeintlijk niet verstaet op de voorszide peenen.»

Derhalve, het verbod, dat vroeger alleen geschriften in het fransch en nederlandsch betrof, werd nu toegepast op alle andere talen, met uitzondering van het latijn. Voorts moesten de boekwinkels steeds onverwaacht worden nagezien, teneinde suspecte en van buiten ingevoerde boeken te kunnen aanhalen.

Al die bepalingen werden ontloken of gaven aanleiding tot groote geschillen; want hetgeen suspect seheer aan de overheid van Leuven, was dikwijls geheel onschuldig naar het oordeel van den antwerpschen of middelburgschen magistraat. In 1546 moest men dus weder een stap verder gaan, »*zoodat niemand eenige boeken zou mogen printen, ten ware dat hem het oefenen van die kunst eerst van 's keizersneogen wierde toegelaten, nadat hy sijn qualiteit, conditie, bequaemheid en de goede name hadt laeten blijken, daerenboven moest hy met eeden*

*) Utrecht, bij J. de Kruyff, 1853. — Zie »Astræa» III. Jaarg., blz. 50.

*belooven d' ordonnantie op de boeken gemaect t' achtervolgen en t' onderhouden op verbeute van den tyve." *)*

In datzelfde plakaat werd tevens bevolen:

» Dat niemant voortaan openbare school son mogen houden, ten sy hy alvorens by d' officieren van den plecken ende van den pastoor en parochiaen van der parochiekercke, onder welcke hy sich son willen nederzetten oft van de capittelen of scholasteren, die daerop van oudts te seggen hadden, ware geadmitteert."

Nu voor het eerst werden de boeken opgegeven, die, met uitsluiting van andere werken, door de jonge schoolieren mogten gebruikt worden, waarbij eene lijst volgde van alle eenigzins belangrijke geschriften, door de theologische faculteit van Leuven goed- of afgekeurd.

De laatste mogten in geen geval gelezen worden, en alzoo ontstond de eerste Index van verboden boeken, onder bewijling en medewerking der leuvense hogeschool. Zij berigt daarbij: « dat er, ondanks de algemeene plakaten tegen de ketterische schrijvers, vele schadelijke, onchristelijke en ongodelijke boeken onder de gemeente worden gestrooid. Dat er dagelijks vele nieuwe auteurs, schrijvers en dichters van deze gereprobeerde

secte opstaan, dat dit alles tot groote vermindering is en in het achterdeel van ons H. Geloof."

Bij zulk eene gesteldheid van zaken, zegt de Universiteit, had Z. M. haar den last opgedragen, eene lijst van zulke secteboeken te vervaardigen, » opdat het goede volk te beter zoude bevrijd blyven van het fenijn ende van de straffen ende pynen, die de bezitters dezer geschriften wachtende waren."

Nogtans dit bevel behoefde niemand te verontrusten; immers Z. M., in overweging nemende, hoeveel er aan gelegen was, dat de kinderen en de jongeren goed geïnstrueerd werden, had de boeken » by ordene doen stellen, zoodat die vryheit van der studie der jonckheyt niet te seer benout en soude worden, sonderlinge in die boncken in dewelken geen perykel der religie ende goedder manieren gelegen is."

Wat er echter op dezen *Index librorum prohibitorum* van Staatswege wordt goedgekeurd, zijn schier uitsluitend elementaire geschriften, aanvangende met de *Figura declinationum et conjugationum* en eindigende met de *Logica* van Cornelius Valerius. Men verwierp veel, en had geen enkel tegenschrift bijzonder aan te bevelen.

Vier hebreuwsche Spraakkunsten staan onder de goede boeken. *De auctores classici* worden niet eens genoemd, maar de *Poëtica* van Vida kon gelezen worden.

Van Erasmus is de *Syntaxis* in genade aangenomen, ook zijn uitnemend fraai geschrift over het schrijven van brieven; maar zijne *Dialectica*, zijne *Rhetorica*, *plena exemplis*, zijn om de exempelen verboden. Zoo mede al wat hij verder in het licht gaf. Vooral zijne merkwaaardige aanteekeningen op het Nieuwe Testament.

Onder de kwade boeken telt men *Martini Lutheri libri omnes*; voorts al de reformatoren, eene reeks bijbels in 't latijn, fransch, duitsch, nederd.; nieuwe testamenten in soorten. — *Der Joden Biecht* en het *Paradijs Venus*, enz. enz.

Tusschen de eerste en tweede uitgave van dezen Index verschen de leuvense bijbel van Nicolaas van Winghen, met keizerlijk octrooi, 1548, en die, zooals van zelf spreekt, buiten het verbod bleef, ook buiten den Index van het Concilie van Trente, aangezien men door deze vertaling der heilige schrift het bijbelbezen, dat met geen mogelijkheid meer kon belet worden, min schadelijk wilde maken voor het oude geloof.

Eerst in 1557 liet Paulus IV, door de Inquisitie te Rome, eene opgave van verboden boeken in het licht geven,

*) *Index librorum prohibitorum*. Zie Mandement der Keyserl. Majesteit, uitgegeven in 't jaar 1546, met d'instellatie ende declaratie van de geaprobeerde boeken geschiedt by den doctoren ende Faculteit van Theologie in d' Universiteit van Leuven duer d'ordonnantie ende bevel derseker Keizerl. Maj. Loeven, by Sercaes van Sassen, 1546. Ook in de Plakaten van Vlaend. I. 134.

De Catalogen oft Inventarissen van den quaden verboden boeken ende van andere, die men de jonge schoolieren leeren mach na advys der Universiteit van Leuven. Loeven by Sercaes van Sassen, 1560. 4°. Ook in 't latijn en fransch meermalen uitgegeven.

Ordonnantie ende edict des Keisers Karel die V, vernietuet den 29 April in 't jaar 1560, om t'extirperen ende te nyeten te brengen die secten ende erreuren, opgeseren teghen 't heylige kersten geloove. Loeven, by Sercaes van Sassen, 1560. Ook in de Plakaten van Vlaenderen, I. 185, en in het Charterboek van Friesland, III. 191.

Instructie voor de inquisiteurs, 31 Mei, 1560. Zie Plakaten van Eraboud. I. lib. 1. tit. 2. DIERCKXENS, Ant. IV. 127. PHIL. ALMBOECH, Hist. Inquisitionis, p. 104. 105.

Index librorum prohibitorum c. regulis p. Patres a Tridentina synodo doctores, auctoritate D. N. Pii IV. P. M. comprobatus, 1564. Leodii, 1568. 8°. Paskwillen ende famouse libellen verboden, 1566. Zie Plak. van Vlaend. II. 22. Tegen het drukken en verspreiden van paskwillen en oproepige geschriften: Plakaten van Brab. II. 469.

Librorum prohibitorum Index ex mandato Regiae catholicae Majestatis et illustr. Ducis Albani, consiliiue regis decreto, confectus et editus Antverpiae, ex off. Ch. Plantini, 1569. Andermaal 1570, en toen met wgeling van den naam des Hertogs op het titelblad.

waaruit de eigenlijke *Romeesche Index* ontstond. In 1558 verbood hij den geestelijken het lezen van kettersche boeken, dat hun vroeger vergund was. Weleer waren alleen de schadelijke geschriften van gedoemde schrijvers verboden; thans, bij eene nieuwe uitgave van den Index, 1559, onderscheidde men drie klassen: 1. schrijvers, wier gezamenlijke werken verboden waren; 2. verboden werken van die schrijvers, wier overige geschriften mogten gelezen worden; 3. anonieme boeken, sedert 1519 verschenen en voor schadelijk gehouden.

Deze moeilijke aangelegenheid moest op het Concilie van Trente geregeld worden, en tot dat einde werd er, in de 18. zitting, eene Commissie benoemd, die echter met dien veel omvattenden en zeer bedenkelijken arbeid niet gereed kon komen. 1562. Men besloot dus ten laatste het werk der verboden boeken aan den Paus over te laten, en zoo ontstond eindelijk de *Index Tridentinus*, 1564, bij Aldus Manutius onder den volgende titel gedrukt: *Index librorum prohibitorum, Alexandri VII. Pontif. Max. jussu editus*. Tien grondregelen tot veroordeeling gaan vooraf, en werden later, bij aanvulling van den Index, door Sixtus V en Clemens VIII herzien. Sixtus V stichtte tevens eene bijzondere Congregatie van kardinalen, godgeleerden en doctoren (consultores), met de voortzetting van deze taak belast, en steeds bijgestaan door een Secretaris en een *Consultor Magister S. Palatii*.

Bij deze Commissie houdt men een dubbel register: 1° van veroordeelde boeken, *Index librorum prohibitorum*; 2° van kwade plaatsen in overigens goede boeken voorkomende, die derhalve, totdat zij, met goedvinden der Congregatie, gezuiverd zijn, verboden blijven (*Index librorum expurgandorum* *). Zoowel van dezen als genen

Index verschijnen van tijd tot tijd nieuwe uitgaven, en zoo schakelen zich alle verdoemenissen aan elkander, van de uitvinding der drukkunst af tot op dezen dag.

Om zooveel mogelijk voet bij stek te houden, keeren wij haastig terug tot den Index van Trente, in 1564 voor Nederland verbindend gemaakt. Alle bisschoppen en prelaten moesten er de hand aan houden, en gaven, zooals vroeger bleek, verscheidene bevelen tegen kettersche boeken.

Vóór Alva werden deze verordeningen nogtans slecht nagekomen, en zelfs onder zijn' bestuur was de drukpers niet te betuugelen, en bleefde trek naar het verbodene onoverwinnelijk. Alva deed toen eene algemeene visitatie van boekwinkels houden, en liet een vervolg op den Trentschen Index vervaardigen, dat, gezamenlijk met dezen, als een plakaat des Konings, 1569, het licht zag.

Marnix met zijn *Byncoff* komt er niet in voor, en tot kleine vlugtschriftjens, zooals op het gewijde zwaard van Alva, daalt de *Index* niet altijd af. Overigens hield men zich aan den regel, dat bijv. Erasmus en

bullo *Sollicita ac provida*. (7 dagen vóór den Idus van Julij 1753.) Op dezen Index van 1758 verschenen drie Vervolgen, loopende tot 14 Mei 1779, die, op bevel van Pius VI, door den Secretaris Hyacinth Maria Bonifolius tot 1786 aangevuld, in eene nieuwe uitgave van laatgemelden Index werden opgenomen.

Alex. Angelicus Bardianni, insgelijke Secretaris der Congregatie, verrigtte hetzelfde werk onder Pius VII, 1819, waarvan in 1828 te Brussel een derde druk verscheen: *Catalogue des ouvrages mis à l'Index, contenant les noms de tous les livres condamnés par la cour de Rome*.

Leo XII verklaarde intusschen (26 Maart, 1825), dat de geestelijkheid zich ten aanzien van het weren der schadelijke boeken naar de regelen van het Trentsche Concilie en de daartoe betrekkelijke bullen zijner voorgangers behoorde te gedragen, aangezien het onmogelijk was, al het schadelijke wat er dagelijks in het licht kwam, op den Index te plaatsen. Bij eene nadere aanschrijving van 4 Maart 1828 werd nog bekoepelijk in herinnering gebragt de Trentsche regel, luidende aldus: *Haereticorum libri, qui de Religione ex professo tractant, omnino damnantur*. Et ea, quae mandavit P. M. Clemens VIII, in Instructione de prohibendis libris, sequentibus verbis: § VI. „In universum autem de malis et perniciosis libris id declaratur atque statuitur, ut qui certa aliqua lingua initio editi, et deinde prohibiti ac damnati a sede Apostolica sunt: iidem quoque, in quacunque postea vertantur lingua, censentur ab eadem sede, ubique gentium, sub eadem poenis interdicti et damnati.”

Daarna verscheen een aangevulde Index van Gregorius XVI, waarvan wij een nadruk voor ons hebben, getiteld: *Index librorum prohibitorum juxta exemplum romanum jussu sanctissimi Domini Nostri editum, anno 1810; accesserunt suis locis nomina eorum, qui usque ad hanc diem damnati fuerunt*. Mechliniae, 1838.

*) *Index expurgatorius* en *Nieuwere Indices*. Van den eersten bezitten wij een fraai exempl. getiteld: *Index librorum prohibitorum et expurgatorum illustrissimi ac R. D. D. Bernardi de Sandoval et Rozas Card. et Archiep. Tolet. Hispaniarum Primatus, Majoris Castellae Cancellarii, Generalis Inquisitionis, Regii Status Conciliaris, auctoritate et jussu editus. De Concilio supremi senatus S. Generalis Inquisitionis Hispaniarum. — Juxta exemplar excusum Madridi, 1612. Auctus B. Turci, praefatione et Hispanae Decret. Latina versione. Genevae, 1612*. Er moet een betero uitgave zijn van den spaanschen groot-inquisiteur ASTOSIO A ROTOMAYOR, Madrid, 1648. fo.

De nieuwere opgaven van verboden beeken, meer ordelijk en gemakkelijk ingerigt, beginnen met den *Index* van 1758, op last van Benedictus XIV, door den toenmaligen secretaris der congregatie, Thomas Augustinus Riechini vervaardigd, waarbij vooral zeer lezenswaardig zijn de *Regulas Indici*, vervatt in de pauselijke

Calvinus Werken verboden zijnde, dit verbod tevens van toepassing was op de vertalingen en op alle geschriften, in den geest der veroordeelde hoofdpersonen geschreven.

De toenmalige *Indices librorum prohibitorum*, hoezeer veel kleiner dan de tegenwoordige, zijn hoogstbelangrijk, en wijzen ons op eene menigte geschriften van wereldberoemde mannen, die zich toen in Duitschland, Frankrijk, Italië, Spanje en de Nederlanden, op het veld der we-

tenschappen, bewogen, en allen in meer of minderen graad de roomsche kerk bestreden.

Wat de oude kerk te harer verdediging daartegenover stelde, was, over het algemeen, zwak, en in ons vaderland nietig; maar zoo hier als elders bleef zij voortgaan met de verspreiding van asoetische schriften, doorgaans van mystieken en voor den gemeenen man zeer boeienden inhoud."

HERINNERINGEN AAN Jhr. Mr. J. C. DE JONGE,

IN LEVEN RIJKS-ARCHIVARIUS ENZ.

Alvorens ons Verslag betrekkelijk *«Nederland en Venetië»*¹⁾ van den Heer De Jonge te voltooijen, hebben wij een treurigen pligt te vervullen, het vermelden, namelijk, van den zeer onverwachten dood diens edelen Geleerden. Wij vatten alzoo daarvoor thans de pen op, en wel door het overnemen van een zeer zakelijk berigt nopens de letterkundigen verdiensten van Mr. De Jonge, gelijk eene bevriende, hoogst bekwame hand dat dezer dagen geleverd heeft²⁾.

« Sedert eenige maanden heeft Nederland gevoelige verliezen op het gebied der wetenschappen geleden: noemen wij slechts de namen van een' D. J. van Lennep, een' J. de Vries; naar menschelijke berekening te vroeg, werd het getal dier verliezen vergroot door dat van den Staatsraad in buitengewone dienst, Jhr. Mr. J. C. DE JONGE, Archivarius des Rijks, Opzigter van het Koninklijk Kabinet van penningen, Wethouder van 's Gravenhage enz. Ware het niet, dat wij gemeend hadden, aan een door zijne naaste betrekking ons toegekomen verzoek tot uitstel te moeten voldoen, wij hadden niet zoo lang gewacht, met eenige herinneringen te wijden aan hem, wien het Vaderland en deze Stad, en bijzonder de Geschied- en Letterkunde zooveel verplicht zijn. Wij zullen het doen zonder ijdele woordenpraal; de eenvoudige aanduiding van 's mans geschriften, van zijne werken in velerlei kring, is zijne beste lofspraak.

Den 9. Mei 1793 te Zierikzee geboren, uit een oud Zeeuwsch geslacht, dat reeds ten tijde van Prins Maurits een' Raadpensionaris aan Zeeland schonk, vond hij, van zijne kindscheid af, grootelijks behagen in alles, wat tot de Geschiedenis, vooral die des Vaderlands, betrekking had. Reeds in zijne jeugd las en herlas hij Wagenaar met de pen in de hand. Deze neiging tot kennis der Historie, zoo getuigde hij-zelf³⁾, groeide met de toeneming zijner jaren. Eene schijnbaar toevallige omstandigheid, welke op zijn leven veel invloed had, gaf daaraan eene meer vaste rigting. Gedurende het Fransche bewind werd doorgaans al hetgeen met de Geschiedenis, het zelfstandig aanwezen dezer gewesten, in verband stond, met weinig achting behandeld; en zeker was dit het geval in de geboortestad van den Heer de Jonge, alwaar de belangrijkste Chartres en andere gedenkstukken der stad verwaarloosd of verkocht werden. Dit verdroef den jongeling dermate, dat hij al het mogelijke in 't werk stelde, om iets van dezen kostbaren schat te redden, en hierin slaagde hij bovenmate. — Deze omstandigheid was, in de hand der Voorzienigheid, het middel, dat hem met van Wyn in betrekking bragt, en den grondslag legde tot zijne volgende letteroefeningen en loopbaan. Want toen hij zich eerlang naar de Leidsche Hoogeschool begaf, werd hij door den ouden vriend van van Wyn, Lambrechtsen, dien geleerde aanbevolen, met vermelding, wat deze student reeds tot behoud van eenige belangrijke historische stukken gedaan had. Dit was genoeg voor den zeventigjarigen grijsaard, om genegen-

¹⁾ Zie *Astron's II. Jaarg.* blz. 47 en 71.

²⁾ In het Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage, den 27. Juni, 1853.

³⁾ In zijn geschrift *Henrik van Wym, als staatsman en geleerde geschet.* 1832.

heid op te ratten voor hem, dien hij van nu af als zijn' eigen kweekeling, ja, als zijn' toekomstigen opvolger beschouwde. Niet zonder andoening kan men, in het geschrift ter herinnering aan van Wyn, het verhaal lezen van het eerste bezoek, dat de Heer de Jonge in 1811 aan den oudheid- en geschiedvorscher bragt, die nog met kracht en lust zijne geliefkoosde onderzoekingen voortzette, hoog ingenomen was met zijn vak, en anderen ontvontke, om er zich op toe te leggen, aan anderen alle eere gaf en over eigen pogen bescheiden zweeg. Dringend spoorde hij den achttienjarigen jongeling aan, op de ingeslagen baan voort te gaan; hij bood hem daartoe alle hulp, en gaf hem den vereerenden wensch te kennen, dat hij eenmaal, bij het herstellen der betrekking van Archivarius, aan hem mogt worden toegevoegd. Sedert dat oogeblik was de lust voor de beoefening der Nederl. geschiedenis en letteren voor altijd bij hem gevestigd.

En was dit te lofwardiger zijnerzijds, de bijstand van een' van Wyn kwam hem te meer daarbij te stade, daar, in dat tijdsgewricht van vreemde heerschappij, de Vaderlandsche Geschiedenis niet aan de Hoogescholen onderwezen werd. In de Regten studerende, maakte hij die studiën zelve aan zijn geliefkoosd vak dienstbaar. En weinige maanden na de gelukkige omwenteling van 1813, waaraan zijne familie in Zeeland een werkdadig deel nam, zag hij zijnen innigen wensch vervuld, daar van Wyn hem, »uit eigene beweging, het voorstel deed, om nevens hem als Substituut te worden voorgedragen." Met blijdschap nam hij die vleijende aanbieding aan, en werkelijk werd hij eerlang tot die betrekking benoemd. Nu was de grijze geleerde meer dan ooit zijn leidsman, zijn leermeester en vriend in zijne nasporingen. Raad, hulp, voorlichting, alles had hij voor den weetgierigen kweekeling veil, die alzoo werd voorbereid om eenmaal in zijne plaats op te treden.

»Aan zijne toegenegenheid," zegt de Heer de Jonge, bescheiden, »ben ik verschuldigd wat ik thans ben, en indien ik iets ten nutte der wetenschappen heb mogen verrigten, heb ik den grondslag daarvan aan zijne voorlichting en welwillendheid te danken."

Al spoedig ondervond hij, dat men zijne pogingen op prijs stelde: in 1814 werd hij benoemd tot lid van de Maatschappij van Nederl. Letterkunde te Leiden, één jaar later van het Zeeuwsch genootschap der wetenschappen; maar, alvorens hij den ingeslagen weg vervolgen mogt, wachtten hem nieuwe lotwisselingen. Bij

het weder dreigend gevaar des Vaderlands, behoorde hij tot de jongelingschap, die voor 's lands onafhankelijkheid de wapenen aangordde: hij maakte den geheelen, aanvankelijk zoo haghelijken veldtocht mede, en nog hooren wij hem zijne wederwaardigheden, gedurende dien togt, verhalen. In het Vaderland teruggekeerd, nam de veder de plaats van 't geweer weer in, en nu bragt hij, in dankbare stemming over de verlossing van den dierbaren geboortegrond, zijne studiën, aan 's lands Hoogeschool te Leiden, ten einde, en werd hij in Julij 1816, onder het rectoraat van den Hoogleraar van Voorst, tot doctor in de regten bevorderd, na het verdedigen van een geschied- en rechtskundig proefschrift, bevattende eenige deels onuitgegeven, deels door hem verbeterde Hollandsche en Zoenwsche charters en oorkonden. Daarin trok hij, o. a., partij van eenige der door hem behouden stukken uit het archief van Zierikzee, welke alle door zijne aantekeningen zijn opgehelderd.

Van nu af gingen er weinige jaren voorbij, waarin hij niet, hetzij als geschied- en levensbeschrijver, hetzij als oudheid- en penningkundige, met werken van grooter of kleiner omvang optrad.

Reeds in 1817 gaf hij zijne *Verhandeling in het licht over den oorsprong der Hookeche en Kabeljaanwsche twisten* (Leiden), waarin zich de invloed der lessen van zijn vaderlijken gids duidelijk doet kennen door helderheid en natuurlijkheid van voordragt en grondige, degelijke behandeling. Hij maakte daarbij van nieuw opgedolven oorkonden gebruik.

Niet minder naam verwierf hij door de beantwoording van de door de Maatschappij van Nederl. Letterkunde, te Leiden, nitgeschreven prijsvraag: *over den oorsprong, den voortgang en de hoedanigheid van den invloed des Derden Staats in de Staatsvergaderingen, gedurende het Hertogelijk en Grafelijk Bewind in Brabant, Vlaanderen, Holland en Zeeland*. Hij mogt den palm behalen; deze merkwaardige Verhandeling is gedrukt in de Nieuwe Werken der Maatschappij, 1ste deel, 1ste stuk.

Het onderzoek en de nasporingen, tot het zamenstellen van deze werken noodig, bragten hem tot de uitgave van *Verhandelingen en onuitgegeven stukken, betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, Delft, 1825, en 's Gravenhage, 1827, met *facsimilés*, 2 deelen; in welk werk vele zeer belangrijke stukken voorkomen, welke bij de nieuw ontwaakte onderzoekingen op het veld der Vaderlandsche Geschiedenis zeer te stade kwamen:

onder anderen, eene *Verhandeling over de oorzaken van de scheiding der Noordelijke en Zuidelijke Gewesten van Nederland tusschen de jaren 1579 en 1584*, door den Hoogleeraar Tydeman met onderscheiding vermeld (*Bilderdijk's Gesch. des Vaderl.*, VII, Aant.). Men vindt er voorts in: het *Facsimile der vermaarde herroeping van het eeuwig edict te Dordrecht, in het jaar 1672* — de *Briefwisseling tusschen Hieron. van Beverningh en den Raadspensionaris Joh. de Witt*; — de *Briefwisseling tusschen dien Raadspensionaris en zijn broeder Cornelis de Witt*, van hetzelfde gewigtig historisch jaar, en vele andere naauwgezet aan het licht gebragte en opgehelderde stukken, van vroegeren en lateren tijd.

Tot diezelfde klasse van geschriften des heeren de Jonge brengen wij de *Unie van Brussel des jaars 1577, Bijvoegselen tot dezelve en facsimilê*, 's Hage, 1825, Delft, 1827, mede 2 stukken. Hij ontwikkelde daarin de werking van dit door vroegere geschiedschrijvers slechts ter loops vermelde Verbond, naar een handschrift, uit den tijd zelven herkomstig. Delleville Baussart gaf van dit werk eene Fransche vertaling (*Histoire de l'Union de Bruxelles de 1577*, Rotterdam, 1829). — Voorts kan men tot deze zelfde categorie brengen zijne in 1829, op last der Regering, uitgegeven *Besluiten der Staten-Generaal*, met toelichtende aantekeningen; daarvan kwam het 1ste deel in quarto uit, hetwelk het jaar 1576 omvat. De geschiedenis van België in dien tijd, de schromelijke verwarring in de meeste gewesten, en de rampen, welke Antwerpen door de plunderingen van allerlei vreemde krijgsbonden troffen, worden daarin door oorspronkelijke stukken zelve in het licht gesteld. De later, in 1830, gevolgde staatkundige onstandigheden deden de uitgave van de *Besluiten der Staten-Generaal* en andere door de Regering beoogde wetenschappelijke ondernemingen staken. Aan een ontwerp des heeren de Jonge, om de uitgave daarvan op kleinere schaal te bewerkstelligen, werd evenmin gevolg gegeven. Hij had ook sedert lange vele bouwstoffen verzameld tot juistere kennis van de Unie van Holland en Zeeland in 1576, en de bekrachtiging door die gewesten van de Pacificatie van Gend; maar zijne andere werken leidden hem daarvan wellicht enigzins af, en de dood heeft hem verrast, zonder dat hij die stukken aan het licht heeft kunnen brengen.

Alvorens wij van zijne andere geschiedkundige werken, welke het Zeewezen betreffen, gewagen, behooren wij

aan te stippen, wat hij op het gebied der *Penningkunde* deed, eene rigting, waarin hij met niet minder vlijt en lust, dan in de Historie, werkzaam was, of liever, die hij tot de juiste kennis van deze onmisbaar achtte. Buitendien was hij, ambtswege, daartoe ook meer en meer gebragt. Immers in 1816 tot Opzigtcr over de Verzameling van penningen, het Koninklijk Kabinet, benoemd, gaf hij eene door deskundigen zeer geprezen beschrijving in de Fransche taal van de medailles en gegraveerde steenen, welke zich in dat Kabinet bevinden; de beschrijving kwam in 1823 te 's Gravenhage uit, en een jaar later een vervolgstuk daarvan (*Notice sur le Cabinet des Medailles en Premier Supplement*). Een tweede vervolgstuk liet hij in handschrift na. Van hoeveel gewigt die Verzameling is, vooral ook wat de cameoën betreft, bleek uit hetgeen Göthe daarover schreef in zijn *Kunst und Alterthum* (deel IV, stuk 1 en 3). In lateren tijd (1837) gaf de heer de Jonge nog den *Catalogue d'empreintes du Cabinet des pierres gravées de S. M. le Roi des Pays-Bas*, welke afgietsels door zijne zorgen en onder zijne opzigt vervaardigd waren.

Aan de *Beschrijving van Nederlandsche Historiepenningen, ten vervolge op het werk van Mr. Gerard van Loon*, uitgegeven door de tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van wetenschappen, letteren en schoone kunsten, Amsterdam, 1821—48, 5 deelen, in folio, nam hij een ijerig deel, en leverde daarvoor belangrijke bijdragen uit de aan zijne zorgen toevertrouwde schatten; zoodat »de Klasse zich door beoef van erkentelijkheid gedrongen voelde, hulde te doen aan de dienstvaardige medewerking, bovenal van den waardigen Opzigtcr van 's Rijks Penningkabinet, den heer J. C. de Jonge, een man geheel voor het vak van penningen, en dat in den uitgestrektesten zin, berekend. Ieder, die de orde, kunde en ijer van dezen verdienstelijken ondhedkundige heeft mogen leeren kennen, zal, met de Klasse, moeten roemen, het geluk, dat 's Rijks Penningkabinet in hem is te beurt gevallen, en niet weten, wat hij meest zal prijzen, 's mans nederigheid, ervarenheid of hulpvaardigheid.»

Hiet is hier ook de plaats, om te vermelden, dat hij met zijnen vriend, den waardigen Jo. de Vries, van 1829 tot 1837, uitgaf eene verklaring van *Nederlandsche Gedenkpenningen*, 2 deelen in 4°.

Deze geschriften en andere bemoeijingen, ten nutte der wetenschappen, hadden hem in 1820 de eer doen

verwerven, dat hij tot Correspondent, en in 1825 tot Lid der 2de Kl. van het Koninkl. Nederl. Instituut werd benoemd; in hetzelfde jaar zag hij zich het lidmaatschap opdragen van het provinciaal Utrechtsch genootschap van kunsten en wetenschappen; vervolgens ook dat der maatschappijen te Haarlem, in Friesland en Noordbrabant; — in 1826, werd hij tot lid verkozen der Koninklijke Akademie van wetenschappen en fraaije letteren te Brussel, en tot honorair lid van het genootschap *Concordia*; in later jaren tot dat der maatschappijen te Batavia, Lausanne, New-York, en vele andere, die het zich tot eene ere rekenden, hem in haar midden op te nemen.

In het begin van 1830 ontving hij eene gouden medaille van Z. M. den Koning voor zijne *Verhandeling over de beste bewerking van eene algemeene Nederlandse Geschiedenis*.

Zoo ongevoelig zijn wij tot de Historie, het hoofdelement van 's mans onvermoeid streven en werken, teruggekeerd, en wel komen wij tot dat gedeelte van zijne geschriften, welke niet alleen eene bijzondere aantrekkelijkheid voor hem hadden, maar waartoe zijn hoofdwerk behoort, dat hem binnen- en buiten'slands roem deed behalen, die niet zal worden weggewischt, zoo lang glorierijke herinneringen in edele harten weêrklank vinden.

De gebeurtenissen in België in 1830 boeiden aller aandacht, bragten de roerselen van al, wat het Vaderland lief heeft, in beweging; ieder, naar vermogen, bragt zijne schatting toe, tot opwekking, tot leiding van den volksgeest. Ook de Jonge bleef niet achter, en zijne bijdrage was zijner waardig: onder den invloed van *van Speyk's* heldendood, schreef hij over den *Oorsprong van Neêrlands Vlag* ('s Gravenhage en Amsterdam, 1831). Een schoon onderwerp, de beschrijving van den standaard, rondom welken, sedert *Willem den Zwijger*, al, wat Nederlandsch heet, zich verenigt. Eerst oranje, wit en blaauw, koos men later voor de eerste kleur het rood, hetgeen Willem III bevestigde. De heer de Jonge betoogde, dat de oorsprong onzer vlag *nationaal*, en niet afkomstig is, gelijk sommigen meenden, van Hendrik IV van Frankrijk. — Met veel ingenomenheid werd dit werkje ontvangen, dat de geschiedenis verhaalt van de drie kleuren, die zoo schoon, uit het oogpunt van harmonie, te zamen voegen, en waaraan zoovele luisterrijke vaderlandsche herinneringen verbonden zijn. Het moge wezen, dat de invloed van het tidsgewricht medewerkte, om het onder de menigte, toen uitgekomen geschriften

zeer te doen onderscheiden; de historische bijzonderheden, daarin voorkomende, gaven daaraan eene duurzame waarde. Eene Fransche vertaling er van wordt gevonden in *l'Histoire du Drapeau, des Couleurs et des Insignes de la Monarchie française*, par M. Rey, tom II, Paris, 1837.

De heer de Jonge was geboortig uit Zeeland, een gewest, dat bij der vaderen grootsch bedrijf ter zee zulk eene schoone plaats bekleedt; hij was verwant aan het geslacht der Evertsen, dat zeehelden voortbragt, waardig den tijd, de vriendschap van de Ruyter. Is het wonder, dat zijne denkbeelden bij voortken werden heengeleid naar het wijde veld van 's lands roem, dat zijn gevoel daardoor werd opgewekt en bestuurd? Al vroeg, na zijne optreding als schrijver, in 1820, had hij door eene *Levensbeschrijving van Johan en Cornelis Evertsen*, luitenant-admiralen van Zeeland (te 's Gravenhage, met platen), de litteratuur verrijkt, welke na Brandt's werk bij ons zoo ten achter was gebleven. Treffend zijn de schilderingen, welke de Jonge van de daden dier twee kloeke, vaderlandslievende Zeenwen geeft; belangrijk de bijzonderheden van hunne karakters; rond, onvertaagd, alles voor de belangen des Vaderlands opzettende: zoo treden die edelen op. Het was hier geene ijdele hulde aan verwantschap, het waren hier geene dorre familie-bijzonderheden of drooge optelling van feiten, er is gloed en leven in die Biographiën: de Auteur toont hoe diep hij doordrongen is van hetgeen de Evertsen voor Vaderland en Oranje gedaan hebben.

Geen twijfel of de onderzoekingen, tot welke deze geschriften voerden, hadden de Jonge's geest levendig bezig gehouden, hem langzamerehand een doel voor oogen doen zweven, dat zich al vaster en bepaelder voor hem in het vershiet opdeed. Ieder kunstenaar, die dezen naam verdient, heeft zijn ideaal; ieder schrijver van meer dan gewone gaven een wit, waarheen al zijne geestvermogens gerigt zijn, waartoe hij zich inspannt met volle kracht, met lust, om die grootsche gewrochten in het leven te roepen. Zoo was bij de Jonge van lieverlede het ontwerp gerijpt, om de *Geschiedenis van Neêrlands Zeezeen* te schrijven. In zijn werkje over *Neêrlands Vlag* legt hij zelfs bepaaldelijk dat voornemen aan den dag; en het kan als eene soort van inleiding daartoe beschouwd worden. Veelomvattend was de taak, zoo als hij zich die voorstelde, om uit de eerste kiemen de zaken op te halen, uit de oorspronkelijke stukken zelve van de 15. eeuw tot de tegenwoordige, het Zeezeen te doen kennen, dat

eenmaal, in zijn vollen wasdom, de scheepsinrigtingen van alle Staten overschaduwde; oorzaken van opkomst, verval en herstel na te gaan; innerlijke regeling en huishouding in het licht te stellen, méér dan uiterlijke feiten, zonder deze te verwaarlozen. Het was de Jonge te doen, tusschen de driften en beschouwingen der partijen, op vele tijdstippen, te midden van allerlei wisselingen van staatkunde, van krijgsgeluk, van voor- en tegenspoed des lands, de waarheid te zoeken en te vinden, betrekkelijk personen en omstandigheden. Hij slaagde hierin, naar de getuigenis van alle deskundigen; hij slaagde er in, ondanks de moeilijkheden, welke het in had, om, bij de opstapeling van feiten, van cijfers zelfs, verband te houden, duidelijk te blijven. Hier kwam hem zijne groote gave van eenvoudigheid wel te stade. Niet dat deze soms warmte, verheffing uitsluit. Wie kan koud, gevoelloos blijven bij feiten, als welke de *Geschiedenis van Neêrlands Zeevoeren* in zich begriipt. Maar de grond der dingen bleef bij den schrijver hoofdzaak. Hij gevoelde eene roeping, om de historie te schrijven, die, zeldzaam genoeg, bij een zeevaardend volk, voor Nederland, nog niet bestond. Want de Werken van Brandt en anderen over Neêrlands Zeehelden waren monographiën, bijdragen vol kern en waarde voor 't geheel, dat de Jonge beoogde, maar toch niet anders dan bijdragen, en wel zoodanige, die zorgvuldig aan de authenticiteit stukken, doorgaans nog ongeschonden voorhanden, moesten worden getoetst tot schatting van personen en zaken, en met velerlei andere werken van binnen- en buiten'slands moesten worden vergeleken. Eigenaardige bezwaren bood dit werk aan voor hem, die zelf geen zeeman, geen zeevaart- noch scheepsbouwkundige was. Doch ook hier toonde zich 's mans bescheidenheid en zuicht, om zijn weetlust degelijk te bevredigen. Niet alleen, dat hij zich door de beste in- en buitenlandsche werken over genoemde vakken meer op de hoogte stelde, maar hij won van alle deskundigen de noodige inlichtingen over scheepsbouw, scheepsinrigting en scheepsbewegingen in; van menig zeeofficier liet hij zich de evolutiën juist verklaren, nam hij raad aan, en teekende hij de gegevens op over den aard en het verschillende kaliber van het geschut, op onderscheiden tijdstippen, over de wijze van bemanning, de voor- en uadeelen van de Nederlandsche oorlogsbodems, in vroeger en later tijd. In één woord, hij rustte zich met al die kennis toe, welke, zonder zeemau van beroep te zijn, hier noodig was voor

den degelijken schrijver van een' bijzonderen tak der geschiedenis, vol eigenaardige benamingen, vol eigenaardig leven. Men beseft, dat diezelfde zucht van nauwgezet onderzoek voorzat bij het meer dadelijk in zijn bereik liggende gedeelte zijner taak, het opdelven van oude staatsstukken, het vergelijken der echte brieven en andere papieren, met wat tot dusverre geheel of gedeeltelijk was aan het licht gebracht, het ontfijeren van oude scheepsboeken, het raadplegen van bijzondere bronnen, door welwillendheid of vriendschap hem verstrekt, en wat dies meer zij. Men moet den werkzaam geschiedvorseher, bij de volvoering van die taak, gezien hebben, om te weten hoeveel daaraan vast was, om te begrijpen, welke dienst hij daarmede aan 't Vaderland, aan het Zeewezen gedaan heeft. Stapels geschreven Journalen, die blad voor blad na moesten gelezen en beoordeeld worden, om er de noodige uittreksels en aantekeningen uit te maken, welke dan op hunne beurt met allerlei werken of vlugschriften van den dag moesten worden vergeleken; gedenkschriften van Pepys, zoowel als romans van Sue, oordeelvelingen van vriend en vijand werden zorgvuldig nagegaan; geen almanak, hoe oud, waaruit licht over een of ander punt was te ontleenen, werd daarbij versmaad, maar eerst en bovenal op oorspronkelijke stukken gebouwd. Dit geeft de groote waarde aan de *Geschiedenis van Neêrlands Zeevoeren*; waarde te hooger, daar een gedeelte der bouwstoffen, sedert, door eene brandramp is vernield.

Wij stonden langer dan bij eenig der vorige Werken des schrijvers bij het laatstgenoemde stil, naar het is ook zijn Hoofdtwerk, dat zijnen roem bij ons en den vreemde duurzaam verzekert. Daaraan mogten van vaderlandsche geleerden, daaraan mogten, onder anderen, in Duitsland, hoogstveleijende beoordeelingen te beurt vallen.

Het was een streelend genot voor den Auteur, dat hij dien arbeid kon ten einde brengen, daar de kring zijner werkzaamheden in andere rigtingen al wijder en wijder werd, en hij, nu en dan, door ziekte overvallen, zijns ondanks, paal en perk moest zetten aan zijn' lust tot navorschen, aan zijnen aanhoudenden, inspannenden arbeid, waarbij zich nog eene uitgebreide briefwisseling, van ambtswege of van bijzonderen aard, met in- en buitenlandsche geleerden en vrienden voegde.

Tot karakterisering van zijn historischen stijl, in 't algemeen, kunnen wij, als uit zijn eigen mond, stellen, dat voor den inhoud nauwkeurigheid hem boven alles

gold, en voor den vorm duidelijkheid. Hij had een afkeer van al, wat naar gezwollenheid zweemde. Liever wischte hij veel uit, dan iets te laten staan, wat gewaagd of overdreven zou kunnen schijnen. Brandt, gewijzigd naar de vorderingen van stijl, behoorde onder de vaderlandsche prozaschrijvers, welke hij het hoogste achtte. Diens fiskehe grepen in de karakters, diens roudhe, mannelijke taal, waar hij niet in te groote uitvoerigheid vervalt, hoorden wij de Jonge meermalen prijzen en ter navolging aanbevelen. Van de vreemde historischrijvers hechte hij zich gaarne, wat de levendigheid van voordragt betreft, aan Schiller. Hij vond minder behagen in wijsgeerige bespiegeling over de geschiedenis, dan in trouwe, heldere voorstelling van het gebeurde; hij was te schrander, om niet te beseffen, dat die voorstelling den historischrijver tot het maken van algemeene gevolgtrekkingen, tot uitkomsten over gansch een tijdvak, tot algemeene beschouwing van een karakter verplicht; maar dat alles moest niet te sijn uitgesponnen sijn. Liever dan aan louter vertoog, wijdde hij zijne krachten aan ontleding van een bepaald geschiedkundig feit of punt, waarover twijfel bestond, aan het naauwlettend bijeengaren van zijne gronden voor of tegen: vandaar dat zoo menige gebeurtenis, zoo menig tijdvak door hem juist geoordeeld is.

Op het laatst van den jare 1826 tot Raad der Stad 's Gravenhage benoemd, werd hem in het volgende jaar de hoofdleiding van het Stedelijk Dagblad opgedragen, waarmede hij tot het jaar 1845 belast bleef. Het zou ons niet passen, in bijzonderheden te treden over de voortreffelijke wijs, waarop hij zich ook van deze moeijelijke taak woeet.

Tot in 1831 was sijn grijze leermeester, van Wyn, in leven gebleven; maar ouderdom en ziekte, en vooral in het laatst de gevolgen van een noodlottig toeval, deden dat leven niet meer dan eene schaduw sijn van hetgoen het vroeger was. Sedert lang had de heer de Jonge met der daad de taak van den hooggeschatten, welwillenden leidsman vervuld, en na diens dood, in 1831, werd hij al spoedig (in Januarij des volgende jaars), in plaats van den overledene, benoemd tot Archivarius van het Rijk, en tevens bevestigd in zijne betrekking van Opzigt over de Koninklijke Verzameling van penningen. Hij was tot dus verre Substituut-Rijks-Archivarius gebleven. — Wij hebben gezien, dat de heer de Jonge (in 1832) den beroemden geleerde, in eene afzonderlijke levensbeschrijving,

eene waardige hulde bragt. »Buiten staat geweest zijnde (zoo sprak hij), om, gedurende sijn leven, in het openbaar de bewijzen mijner dankbaarheid te doen blijken, achte ik niet beter de gevoelens, welke mij bezielen, te kunnen doen kennen.»

Het was in zijne betrekking tot 's Rijks-Archief, dat hij, in het jaar 1825, door Z. M. Koning Willem I. belast werd met de zorg, dat vele hoogstbelangrijke stukken voor Neêrlands Historie, die te Londen verkocht zouden worden, voor ons Vaderland behouden bleven. Het gold de verzameling van handschriften, toebehoord hebbende aan Jhr. C. A. van Sypesteyn, eene der rijkste en meest uitgebreide, welke eenig bijzonder persoon in Nederland bezat, daar zij door diens familie, gedurende twee eeuwen, achtereenvolgens bijeengebragt was. De heer de Jonge heeft een opzettelijk verslag daaromtrent gedaan, hetwelk in druk is uitgegeven.

Bij de vervulling van zijne ambtspligten als Archivarius legde hij steeds de meeste voorkomendheid en heusheid aan den dag, was hij steeds bereid, op het voetspoor van zijnen voorganger, onderzoekliedende inlanders en vreemdelingen nuttige wenken en inlichtingen te geven, zoo als uit zoo menige openlijke dankbetuiging van vroegeren en lateren tijd kan blijken. Onder zoo vele waardering van zijne voorlichting en bereidvaardige hulp aan vaderlandsehe geschied- en letterbeoefenaren, zullen wij hier alleen bijbrengen de woorden van Mr. A. Bogaers, in dat schoone voortbrengsel van Neêrlands hedendaagsche poëzij: *de togt van Heemskerk naar Gibraltar*.

»Heb ik veel verplichting (getuigt de Dichter, blz. 113 in de Aanteek.) aan dezen kundigen Schrijver, voor al het nuttige en fraaije, dat ik in zijne Werken heb gevonden, niet minder ben ik hem dank verschuldigd (gaarne betuig ik het hier openlijk) voor de heusche wijs, waarop ZijnEd. mij, tijdens ik, bouwstof voor mijn Gedieht verzamelde, de gelegenheid verschaft heeft, om op 's Rijks Archief inzage te nemen van al hetgene daar nog betrekkelijk Heemskerks Togt voorhanden is.»

In 1831 werd hij tot lid benoemd der Commissie, belast met het voordragen van maatregelen, om roemrijke daden te beloonen. Een paar jaren vroeger (in 1829) had hij zijne eigene verdiensten van 's Konings wege geoordeeld gezien, daar hij tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw was benoemd.

In den jare 1843 werd hij door Z. M. Willem II, die den geschiedschrijver van *Neêrlands Zeevoeren* niet

minder dan zijn Doorluchtige Vader waardeerde, benoemd tot Staatsraad in buitengewone dienst. Eenige jaren later (in 1849) ontving hij, als hulde voor zijne geschiedwerken, de versierselen van Ridder der orde van St. Anna 2de kl. van Rusland.

Bij deze verheffingen of onderscheidingen van Rijkswege en van gekroonde hoofden, was zijn werkring, ten behoeve van het gewest en de stad zijner inwoning, mede zeer nitgebreed. Sedert lang lid van den Raad der Stad, was hij in 1810 tot lid der Prov. Staten van Zuidholland benoemd, in welke hoedanigheid hij tot 1851 werkzaam bleef. Doch vooral als Raad en Wethouder dezer Stad verdient het volgende vermelding.

Aan het Onderwijs wijdde hij bijzonder zijne zorgen. Gedurende vele jaren was hij lid der plaatselijke schoolcommissie, en in 1828 droeg hij veel bij tot de oprigting van eene school ter opleiding voor hoogere beschaving, of *school van middelbaar onderwijs*, alwaar de hedendaagse taal- en letterkunde, de geschiedenis en ook de vakken van wis-, natuur- en werktuigkunde onderwezen werden. De heer de Jonge was een dergenen, die, bij de rigting van den tijd, op het openen van de gelegenheid tot grondige beoefening van laatstgemelde vakken had aangedrongen; en hij werd aan het hoofd geplaatst der Commissie van toezigt over deze school, welke later, op zijnen raad, met de Latijnsche school, waarvan hij sedert 1835 Curator was, werd zamengesmolten: het tegenwoordig Gymnasium ontstond uit de vereeniging van beide inrigtingen.

De heer de Jonge werd ook tot Curator van het Gymnasium, en op het laatst van 1844 tot Wethouder van 's Gravenhage benoemd. Hij legde in deze betrekkingen die bezadigdheid, dien ijver, die kennis en dat helder inzicht aan den dag, welke hem bij al zijne andere beoefeningen deden hoogschatten. Hoogeren en minderen van stand onderwierpen hem vol vertrouwen hunne belangen, verzochten gaarne zijne voorlichting, zijnen raad, zijn bijstand. Hij was jegens allen minzaam, hartelijk, niet ligtvaardig belovend, maar strikt nalevend wat hij beloofde. Hij won op die wijs veler gemoederen, en dit en zijne andere hoedanigheden als Bestuurder doen hem oprechtelijk betreuen.

Geschied- en letteroefeningen bleven nog steeds zijne aane rust gewijde uren innemen. Had hij voor weinige jaren aan den *Zuid-Hollandschen Almanak* de door hem vervaardigde levensbeschrijving van den Scheveninger

zeeheld Jol, bijgenaamd *Houtboen*, afgestaan (eene kleine bijdrage uit zijn geliefkoosd vak), ook op hooger wetenschappelijk gebied bleef hij steeds werkzaam. In het Tijdschrift voor het Koninkl. Nederl. Institut, voor 1848, gaf hij, o. a., iets over *Henderik Ruze* (heer van Sawert enz.), en *nog iets over denzelfden*, in den jaargang van 1845. In 1850 voerde hij in eene vergadering van het Institut het woord over de politieke uitzettingen, naar aanleiding van een minder bekend voorbeeld daarvan, dat zich onder Prins Willem III. te 's Gravenhage had opgedaan, ten aanzien van zekeren P. Ardes. De heer de Jonge had de bijzonderheden deswege uit het stedelijk archief geput. — Zoo hield hij van tijd tot tijd in verschillende Maatschappijen, waarvan hij lid was, voorlezingen over belangrijke onderwerpen, in den kring zijner studien gelegten.

In het laatste jaar zijns levens mogt hij nog de voldoening smaken, een werk van meerderen omvang te voltooien, waarmede hij de wetenschap weder zeer aan ziele verplicht heeft: *Nederland en Venetië* ('s Gravenhage, 1852). In den loop des winters door eene ziekte overvallen, herstelde hij daarvan, en niets duidde aan, dat hij zoo spoedig (den 12. Junij, 1853.), nog in de kracht zijns levens, uit het midden van zijnen werkring zou worden weggerukt. Hooger Magt had het anders beschikt. Hier past zwijgen. Maar innige deelneming over de Jonge's verlies, maar herinnering aan zijne werken, erkentelijkheid voor hetgeen hij voor Staat en Stad gedaan heeft, dat brengen pligtbesef en gevoel beiden mede.

Laat ons de trekken, die hem kenschetsen, in 't kort te zamen voegen: onvermoeid en nauwkeurig onderzoeker der geschiedenis; als schrijver uitmuntende door eenvoudigen, onopgesmukten en deftigen schrijfsfant. Zoo als hij schreef, was de overledene in elken kring: bezadigd, zonder ijdelens toot, met beleid te werk gaande, en door dat beleid rustig, voortvarend, onbezreken in den arbeid. Rijk aan ondervinding van menschen en zaken, en daardoor, bij een' van nature helderen, vluggen blik, welgevat en ernstig op het doel aanhoudende. Gemoedelijk, minzaam en achthbaar. Zoo nam hij aan vele nuttige inrigtingen deel, stond hij met vrucht aan 't hoofd van meerdere tevens; vandaar ook, dat zijn verlies zeer diep gevoeld wordt: de deelneming in den rouw van zijn gezin is groot en eene welverdende hulde aan zijne nagedachtenis.

J. B.

BIOGRAPHISCH WOORDENBOEK DOOR A. J. VAN DER AA. ¹⁾

Steeds met onbezweken moed en loflijken ijver voortgaande, heeft de Heer Van der Aa, wiens bovenbedoelden letterarbeid wij reeds meermalen vroeger gunstig besproken ²⁾, thans het EERSTE STUK van het TWEEDE DEEL zijns Woordenboeks voltooid. Het bedraagt 30 vellen druks, en loopt tot de letters BE (Pieter de Beveren). Wij zijn alzoo nog verre van het eindpunt verwijderd, weshalve het toewenschen van een zoo lang mogelijk leven evenzeer passend is voor den geachten samensteller, als voor het geëerd publiek. Bij herhaalde aanbeveling van het allzins nuttig Boek, nemen wij de volgende belangrijke proeve van bewerking uit het I. Stuk van het II. Deel hier over.

JOSEPHUS CHRYSOSTOMUS BERNARDUS BERNARD,

geboren te Haarlem, den 25. April, 1774, was de zoon van een zeer geacht Geneesheer, Henricus Franciscus Bernard, die aldaar eene uitgebreide praktijk bezat, en van Meijufvrouw Maria Clara Landwier. De vader, een wetenschaplijk man, besteedde de meeste zorg aan de opvoeding van zijnen eenigen zoon, die daaraan, van zijne vroegste jeugd af, op eene uitstekende wijze beantwoordde, en, bij het verlaten van de Latijnsche scholen te Haarlem, jaarlijks zijne medelcerlingen overtroffen en de eerste prijzen weggedragen had. Hij oefende zich in de Geneeskunst aan de Hoogeschool te Leiden, onder de Hooggeleerden Sebaldus Justinus Brugmans, Eduard Sandifort, Paradis, en Nicolaas Georgius Oosterdijk, en verliet die Hoogeschool in 1796, na het verdedigen van een akademisch proefschrift, bevattende *eenige geneeskundige onderzoekingen*. ³⁾

Nu vestigde hij zich te Haarlem, waar hij spoedig

eene belangrijke praktijk bekam en er de gunstigste uitkomsten van verkreeg. Zelfs breidde zij zich spoedig ver buiten Haarlem en in Amsterdam uit. Iedere lijder in de stad zijner inwoning wenschte door hem behandeld te worden. De roep, die van hem uitging, was van dien aard, dat de beroemde Dichter Jan-Frederik Helmers in zijn *Haarlemmerhout* volgenderwijze van hem gewaagt:

Ook ik zag reeds den dood mij nadren! 't denkvermogen
Was reeds beneveld, schier in dunnen damp vervlogen!
Mijn oog sloot zich voor 't licht, mijn oor reeds voor 't gewoen!
Galenus-Bernard sprak: — en ziekte en dood verdween ⁴⁾.

De toenmalige Koning van Holland, Lodewijk Napoleon, benoemde hem bij Besluit van 30 September 1809 tot zijnen *Médecin consultant*, doch verschoonde hem, uithoofde van zijne belangrijke praktijk, van het bestaande Hofgebruik, om namelijk de komst van den Koning te moeten verbeiden, wanneer deze niet op het daartoe bepaalde uur gehoor verleende.

Onder het Fransche bewind werd hij tot Adjunct-Maire te Haarlem aangesteld. Later bekleedde hij aldaar de betrekking van Lid van den Raad, en was sedert tien jaren Voorzitter en inmiddels ook Sekretaris der Provinciale Commissie van Geneeskundig onderzoek en toezigt in Noord-Holland, toen hij, bij zijner Majesteit Besluit van 11 November, 1817, als Hooggeleeraar der Geneeskunde aan de Hoogeschool te Leiden werd aangesteld. Dit gaf aan de leden dier Commissie grond, om, onder aanbidding van een kostbaar geschenk, met toepaslijk opschrift, hem tevens een gedenkschrift op te dragen, waarbij zij verklaren, hem volmondig en eenstemmig den lof toe te kenen, dat het vooral te danken is aan de grondige kunde en voorzigtige wijsheid, welke hij in voornoemde betrekkingen aan den dag heeft gelegd, dat de Commissie de streelende blijken van lof en goedkeuring, door het Hoog bewind des Rijks bij

¹⁾ Haarlem; J. J. van Brederode.

²⁾ Zie ASTRUK's II. JAARG. blz. 74 en 113.

³⁾ *Specimen sistens quaestiones medici argumenti*. Lugd. B. 1796. 8°.

⁴⁾ Helmers, *Nagelaten Gedichten*, bl. 40.

elk jaarlijksch Verslag van hare werkzaamheid gegeven, heeft ingeooft, enz.

Reeds vroeger van de zijde der Hooge Regering aangezoekt, om het Hoogleeraarsambt elders en laatstelijk aan de Hoogeschool te Gent te gaan bekleeden, had hij niet kunnen besluiten, zijne geneeskundige praktijk, waaraan hij al zijne oogenblikken toewijdde, vaarwel te zeggen en Haarlem te verlaten. Zijne benoeming tot Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Leiden verseehen hem onverwachts. Zij werd opgevolgd door zoovele vereerende uitnoodigingen en aansporingen van Hoogleeraren te Leiden en anderen, die hem als den natuurlijken opvolger van Paradijs en Oosterdijk aanmerkten, dat hij aan al deze blijken van onderscheiding geen weerstand bieden kon. Hij aanvaardde dus dien post den 7. Maart van dat jaar, met eene Redevoering over de geneeswijze van Hippocrates, in onze dagen niet minder aanbevelenswaardig, dan in die van Boerhaave 2), van welke Redevoering inhoud, stijl en voordragt gelijk medewerkten, om den aangenaamsten indruk op de toehoorders voort te brengen, en de gunstigste gevoelens en verwachtingen omtrent den Redenaar op te wekken. Duidelijkheid toch en juistheid van gedachten, bondigheid en scherpte van oordeel, grondigheid en uitgebreidheid van kennis, wedijverden daarin met netheid, zuiverheid en eenvoudige bevalligheid van uitdrukking. Hij bekleedde de betrekking van Hoogleeraar met die kunde en dien ijver, welke steeds zooveel eerbied en ontzag voor zijnen persoon inboezemden. Zijn onderwijs betrof hoofdzakelijk het praktisch gedeelte der Geneeskunst; hij leeraarde bij het ziekbed der lijders. Zijne lessen werden met den meesten ijver door de studerende jengd gevolgd en met aandacht bijgewoond.

Na zich zes jaren in het bezit van Bernard te hebben verhengd, moest de Leidsche Hoogeschool hem aan het Vaderland afstaan, daar hij in 1824 door de Regering werd aangezoekt, om de belangrijke betrekking van Inspecteur-Generaal van de Geneeskundige Dienst bij de Land- en Zeemagt te aanvaarden. De vereerende wijze, waarop hem dat Staatsambt werd aangeboden, het regt, hem daarbij voorbehouden, om, wanneer hij te eenigen dage die betrekking verliet, weder ala Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Leiden te kunnen optreden, het zoo herhaald vertrouwen, door de Regering aan hem geschonken, lieten

hem geene kens. Reeds den 4. October, 1825, mogt hij zijne verdiensten in dezen nieuwen werkkring beloofd zien door zijne benoeming tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, welke benoeming bij Z. M. Besluit van 1 September, 1834, na een allermoeijelijkst tijdsgewricht, waarin de staat van oorlog verdrubbelde zorg en werkzaamheden gevorderd had, door verheffing tot Kommandeur dierzelfde Orde opgeluisterd werd.

Hij had inmiddels een meer bijzonder blijk van vertrouwen van Z. M. Koning Willem I. mogen genieten, door sedert 1825, zonder bijzonderen titel, als diens Geneesheer te worden geraadpleegd. Van dien tijd af werd zijn bijstand in ieder ernstig ziektegeval der Hooge Leden van het Koninklijk Huis ingeroepen en steeds met de gunstigste uitkomsten bekrond. In 1835 werd hij, bij Besluit van 19 November, bepaaldelijk tot 's Konings Eersten Geneesheer aangesteld, met bijzondere vermelding, dat zulks geschiedde, ten blijke van Z. M. welwillendheid en tevredenheid over de aan Hem in die betrekking bewezen diensten, en deze Vorst vergat die diensten zelfs bij zijn overlijden niet, daar hij hem de bezoldiging van Eersten Geneesheer, als pensioen, uit zijne nalatenschap, behouden liet. Menigvuldige andere blijken van tevredenheid en erkentenis vloeiden hem tevens van de Hooge Leden van het Koninklijk Huis, van andere Vorsten en van de meeste hooge Nederlandsche Staatsdienaren van dien tijd, toe. Ook werd hij door onderscheiden vaderlandsche Maatschappijen en Genootschappen met het Lidmaatschap vereerd, als in 1803 door de Batavische Maatschappij van Wetenschappen, tot Haarlem, en door het Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen; in 1819 door het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten; in 1827 door het Genootschap ter bevordering der Heelkunde, te Amsterdam; en in 1830 door de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, te Leiden. Het vertrouwen op zijne buitengewone kunde als Geneesheer was algemeen. Van de meest verwijderde punten van ons Vaderland en van het buitenland stroomden hem aanhoudend aanzoecken ter madpleging toe.

Bij Z. M. Besluit van den 5. Maart, 1841, werd hem, uithoofde van vergевorderden leeftijd, eervol ontslag verleend in zijne betrekking als Inspecteur-Generaal der Geneeskundige Dienst van de Land- en Zeemagt, onder dankbetuiging voor de daarin door hem bewezen dien-

*) *Oratio, de ratione Hippocratica, nostra non minus quam Boerhaavi aetate, commendanda.*

sten. Van dien tijd af beschouwde hij zijne loopbaan als gelooten, onttrok zich aan alle geneeskundige praktijk, en maakte geen gebruik van de voordeelen, hem als Hoogleraar van de Hoogeschool te Leiden, bij zijne benoeming tot Inspecteur-Generaal der Geneeskundige Dienst, voorbehouden. Hij vestigde zich te 's Hertogenbosch, waar hij den 16. Junij, 1852, overleed.

Bernard was in het jaar 1809 gehuwd met Wilhelmina Anna Catharina Beerenbroek, bij wie hij één

zoon en ééne dochter verwekte, van welken de laatste hem overleefde.

Zie Algem. Konst en Letterb., 1803, D. I. bl. 377, D. II. bl. 52, 1817, D. II. bl. 354, 1818, D. I. bl. 195 en 212, 1819, D. I. bl. 369 en 370, 1824 D. II. bl. 210, 1825, D. II. bl. 256 en 259, 1827, D. II. bl. 289, 1830, D. II. bl. 187, 1834, D. II. bl. 162 en 163, en 1841 D. I. bl. 194; *Siegenboek, Geschied. der Leidse Hoogeschool*, D. I. bl. 430 en 434. D. II. Toel. en Bijl. 258 en 259 en vooral *Noord-Brabantsch Tijdschrift*, D. I. bl. 233—239.

AARDRIJKSKUNDE.

Geographisch Woordenboek der geheele aarde, door J. Kramers, Jz. — In één boekdeel. — Gouda, bij G. B. van Goor, 1853.

Reeds tot driewerf toe *) hebben wij òn over de verdiensten van den Heer Kramers ten aanzien der Geografische wetenschap, in het algemeen, òn over zijne loflijke pogingen met betrekking tot de Aardrijkskunde voor ons Vaderland, in het bijzonder, eervolle melding kunnen maken. Wij komen thans op zijn boven-aangeduid Woordenboek nogmaals terug, aangezien, blijkens de laatst door ons ontvangen Aflevering (te weten de Elfde), dat altijd vlijtig doorgezet Werk reeds op de helft is gekomen, en wel tot in het begin van de letter M, met het woord *Madras*. Inderdaad, wij kunnen den bekwamen Zamensteller en den voortreffijken Uitgever van het waarlijk-schoone Boek niet genoeg prijzen, danken en aanmoedigen voor dit in elke Bibliotheek onmisbaar voortbrengsel hunner welversneden pen en keurige drukkerij. Met groot genoegen zagen wij dan ook, bij elke Livraison, het aantal Inteekenaren bednijdend toenemen, hetgeen, zeer zeker, voor zulk eene kostbare onderneming uiterst-noodzakelijk is; ofschoon wij niet twijfelen, dat nog ruim zooveel deelnemers, als er nu reeds zijn, later nog wel van zelf zullen bijkomen, wanneer het geheele Werk eenmaal zal zijn voltooid. Immers, velen in den lande — en te

regt! — zijn afgeschrikt, om inschrijvingen op aangekondigde Werken te nemen, daar wij toch voorbeelden hebben van dergelijke op Prospectus aangevangen boeken, die nu reeds gedurende eene kwart-eeuw op de pers zijn, zonder dat vooreerst nog aan het einde er van te denken is. De soliditeit echter van den Heer Van Goor, als Uitgever, en de noeste vlijt van den Heer Kramers, als Schrijver, waarborgen ons den snelst-mogelijken, ja, spoedig zelfs te voorzien afloop van dit Geographisch Woordenboek, op welk gegrond vooruitzigt de regelmatige verschijning van elf Afleveringen (de helft van het Werk), in twee jaren tijds, trouwens reeds een kraehtigen stempel heeft gedrukt.

In de laatste Aflevering komt LONDEN voor, een Artikel zóó grondig, zóó fraai bewerkt, dat wij er hier gaarne eene plaats aan zouden inruimen, ware het niet, dat de vier kolommen, waarin het met zandijne en toch zeer gemakkelijk-leesbare letters vervat is, nagenoeg een vel druks van ons Tijdschrift zouden beslaan: wij moeten onze lezers dus naar het Werk-zelf verwijzen, in de vaste overtuiging, dat wij hun daardoor een goede dienst doen, waarvoor zij ons, gewis, wederkeerig erkentlijk zullen zijn.

*) Zie *ASTREA's* I Jaarg. blz. 276 en II Jaarg. blz. 209 en 254.

Ziehier nu het in onze vorige Aflevering beloofde Fragment *) betrekkelijk de Geschiedenis der Rederijkamers, vooral ten aanzien van haar ontstaan, en van den geest, die haar aanvankelijk bezielde.

• Toen dan, zoo als gezegd werd, de gemeenten der steden, dank zij ook den privilegiën, hun door de Vorsten geschoonen, aanmerkelijk in talrijkheid en welvaart der burgers begonnen toe te nemen, had het niet lang geduurd, of, op het voorbeeld der geestelijke en riddelijke kongregaties, en gedreven door die zucht naar samenwerking, welke den mensch is ingeschapen, vormden zich de broederschappen van handwerkers en neeringdrijvende, welke onder den naam van Gilden bekend zijn. De mannen van wapenen vormden even zoo voetboog- en handboog-schuttersgilden; en ook de dichters en sprekers, die, voor zoo verre zij niet tot de priester- of ridderschap behoorden, veelal een zwerfend leven hadden geleid, begonnen zich in de XV. Eeuw, toen ze voor goed zich in de steden hadden neêrgezet, tot liehamen te vereenigen, welke den naam droegen van Rederijkkamers of Kamers van Rhetorica. Deze Rederijkers waren in den beginne nog geheel van den godsdienstigen geest doortrokken, die eenmaal de gantsche maatschappij bezield, en de Vorsten, die in het lofzingen van den Oppervorst een waarborg zagen voor den eerbied, welke den waereldlijken Soeverainen toekwam, moedigden die kunsttoefeningen aan. Onze Graven uit het Huis van Borgondis waren in 't algemeen groote kunstvoorstanders en deden wat zij mochten, om de Dielktkanst aan te wakkeren; ofschoon buiten hunne schuld het fransche element, dat zij uit den vreemde meêbrachten, te ongunstiger op de Kanst werkte, naar zij zich meer aan deze lieten gelegen zijn. Ook vermocht geen Graaf aan de Kanst een bloeitijd te hergeven, dien zij in vroeger eeuw doorleefd had. Het Boekdrukken was uitgevonden; de ontdekking der Nieuwe Waereld had rijker bronnen van tijdelijk voordeel geopend; de uitbreiding van Handel en Scheepvaart, vermeerderde Rijkdom, gevoegd bij vermeerderde Natuurkennis, braecht

bij de volken een gevoel van eigen vermogen te weeg, dat allicht tot overmoed aangroeide; de Kritiek, als boven gezegd is, ontwaakte: — het levende Geloof werd met het ontleedmes des beperkten Verstands verminkt of vernield, en de vlammende Liefde met den ijskoude adem der trotsche Theorie te gemoed getreden. Luther maakte het Protestantisme niet — maar sprak den volzin, die de begeerte van velen uitdrukte; de gemoederen, waren gereed het zaad, door hem gestrooid, te ontvangen. Vandaar dan ook, dat niet slechts de landen, waar het Protestantisme sterk de overhand nam, der Renaissance bevorderlijk waren: maar dat zij, op het gebied der Beeldende Kunsten, wier grootste meesters toen Italianen waren, in Italië-zelve, 't eerste wortel kon schieten; ofschoon de Zuidelijke landen, door ene voor de Kanst nog gelukkige inkonsequentie, de beeldheiligende Godsdienst getrouw bleven. Er werd in de stukken der Rethorikers *gerethoriseerd* zonder einde — en de Poëzie, die *aanschouwing, gevoel en zang* is, stierf wech, en maakte plaats voor zoogenoemde zinnespelen — allegorische tooneelspelen, voortbrengsels des verstands, met zedekundige lessen doormengd. In het *vroede of wijse*, in 't *sotte* en in 't *amoureuse*, droegen de Rederijkers vaerzen voor, naar kunstregels uit den vreemde en veelal in een smakelooze bastertaal opgesteld — doch zoo vol van schimpscheuten op de maatschappelijke instellingen des lands, en zoo kwetsend voor de erkende autoriteit, dat dezelfde Vorsten, die de Kamers aangemoedigd en er het Lidmaatschap van aanvaard hadden, genoodzaakt waren, er de gedeeltelijke sluiting van te bevelen. Daarmede was echter de ontwaakte vrijheidszucht, die bij velen loebandigheid was geworden, niet nitgedoofd. De Rederijkers sprongen beurtelings op den driehoek, om het vonnis over Prinsen en Prelaten te spreken, beurtelings op de kermisplanken, om vaak door de haagte en zedelooste voorstellingen het volk in zijn dierlijke lusten te vleien.

• Daar was te-rug-werking: Anna Bijsen, een kloppen en schoolhouderesse te Andwerpen, in de eerste helft der XVI. Eeuw — vrouwe van buitengewone geest- en zeggingskracht, muntte er in uit. Zij scheen, op hare wijs, meê aan de godsdienstige en maatschappelijke taak te willen arbeiden, die eenmaal door den voor-

*) Zie *Astrea's* III. Jaarg. blz. 34, 67 en 94.

treffijken Ruysbroek (onze beste Middeleeuwsche prozateur) en zijne beroemde leerlingen, die later door de school der Deventersche Godsdiensverwerders — waaronder men genien als een Geert Groete, Florens Radwijn, Gerlach Petersz., Geert van Zutphen, Thomas van Kempen en anderen telde — was ondernomen. Schitterend staken de referenzen dezer begaafde vrouw, welke in de beste der Rederijkersformen geschreven waren, af bij de hartstochtelijke, maar ondichterlijke knutselvaerzen van vele zoogezegde meesters in het vak. Zij verdedigde Godsdiens, Priesterschap en Vorstelijk gezach — al gispde zij krachtig wat er in de levensinrichting veler hooggeplaatsten en den toestand der maatschappij dringend verbetering behoefde. Eene teder mystieke en allervruchtbaare kunst wist zich ook, naast hare snijdende hekeldichten, met gelijke bedoeling, (het behoud des Katholieken Geloofs) te handhaven.

»Doch de aloude Godsdiens week op onderscheidene punten voor het Protestantisme — en de Kunst viel. Het aanschouwelijkst nog leefde zij voort in de volka-

zangen; — maar, met het godadienschtig element, was er de betamelijkheid uit weggevallen: in plaats van den nog altoos hoofdschen Ridder der XIV. en eerste helft van de XV. Eeuw, trad de woeste en vaak liederlijke ruitier, het kind des half-ontvoogden volks, op als held, en de tedere Jonkvrouwen keerden in verloren deerns.

»In de tweede helft der XVI. Eeuw kwam er voor 't minst eenige bedaarde wetenschappelijke zin. De Amsterdamsche Rederijkkamer *In Liefde bloeyende*, wier uitstekendste broeders, in weêrwil van het Godsdiensverschil — Roemer Visscher en Hendrick Laurens. Spiegel waren Katholiek, Dirck Volckerts. Coornhert was Protestant — de noodzakelijkheid der samenwerking inzagen tot opbeuring der Letteren, ondernam thands langs den weg der Wetenschap de Kunst te herstellen, die langs den weg der Natuur had uitgebloeid. Zij gaf werken nit tot opbouw eener zuiverder taal- en letterkunde, en hare leden onthielden zich, bij de beoefening der poëzij, van het gebruik der bastertwoorden, dat hand over hand toegenomen had."

DE VROEGERE KAMER VAN RHETORICA TE GOUDA.

— INGEZONDEN. —

Slechts weinige steden in ons land kunnen zich beroemen, vóór Gouda, eene Kamer van Rhetorica gehad te hebben. In 't geheel wijst de Geschiedenis niet meer dan zeven Kamers aan van ouderen oorsprong, dan die der *Goudsbloem*, onder de zinspreuk: *Uit jonste begrepen*, wier stichting van het jaar 1437 dagteekent.

Met het volste regt is zij derhalve eene der oudste van de twaalf honderd, die sedert den aanvang der XIV. eeuw, zoo hier te lande als in België, werden opgerigt. Van al die Broederschappen bestonden, op het einde der XVIII. eeuw, niet meer dan zes of zeven, onder welke die van Gouda zich mogt verheugen, meer dan alleen in naam te blijven voortduren. Onderscheiden oorzaken hadden tot het droevig verval dier menigte van Kameren medegewerkt. De vèr gedreven haat der roomsche geestelijkheid, zoo menigmaal en zoo hevig door haar nangevallen, maar oneindig meer nog de algemeene verachting van het weldenkende deel des volks om het losbandige harer zeden, 't welk tevens maar al te zeer in de openbare

vertooningen doorstraalde, ziedaar de beide voornaamste redenen van haren ondergang. Doch keeren wij tot de Goudsche Kamer terug, van welke wij in 't voorbij gaan willen opmerken, dat zij haren naam met eene Kamer te Vilvoorden en met nog eene andere te Antwerpen gemeen had. Wat nu de regte beteekenis der zinspreuk: *Uit jonste begrepen*, betreft, betuigen wij-zelve die niet duidelijk in te zien. De schrijver onzer bron geloofd, dat men daaronder zooveel te verstaan hebbe, »alsof de leden der Kamer voornemens onder elkander waren, en ook anderen verzochten, om hunne verrigtingen ten beste te duiden en in *gunst* op te nemen of te beoordeelen, waardoor deze zinspreuk eenige overeenkomst zou hebben met het latijnsche *venia pro laude*; terwijl *begrijpen* in den zin van *opevatten* of *aannemen* staat. Gaan wij verder. Door het stadsbestuur gewettigd en bij voortdurend beschermd, verkreeg de *Goudsbloem* eene plaats tot het houden harer onderlingen bijeenkomsten, en mede geschikt tot het geven van openbare vertooningen, terwijl haar nu en dan gel-

delijke bijdragen werden verstrekt, om te kunnen uit-trekken" naar 's Bosch, Amsterdam, Rotterdam, Haarlem, Vlaardingen, Zoetermeer en andere plaatsen, ter beantwoording der opgegeven prijsvragen. Uit de weinige bescheiden, ons van deze Kamer overgebleven, zien wij, dat zij meermalen openbare vertooningen hield, waarvan nog enkele korte beschrijvingen bewaard zijn. De opbrengst der *stichtelijke spelen* was steeds ten voordeele der armen. »Eenmaal werd den leden der Kamer vrijheid verleend, tegen den tweeden Pinksterdag, 1647, uitschrijving aan andere Kamers te doen, ter beantwoording eener voorgestelde vraag», van welke vergunning zij dan ook gebruik schijnt gemaakt te hebben. Eene andere Kamer, de *Balsembloem*, loste zich, na een vijf-en-twintig jarig bestaan, in de andere op (1642), welke laatgenoemde in dien tusschentijd groot gevaar had geloopt, door het Stadsbestuur te worden opgeheven. Het uittrekken moest voortaan op eigen kosten geschieden, terwijl de Rederijkers daarenboven verplicht werden, al hunne openbare spelen ten behoeve der armen te geven. Van dien tijd dagteekent dan ook het spoedig verval der Kamer. Eene geringe vergoeding voor huis- of locaalhuur was alles, wat zij in 't vervolg van de Stad erlangde, en ware er niet eene groote menigte mei- en nieuwaarsverzen van 1648-1792 voorhanden, wij zouden, inderdaad, verlegen zijn, om haar bestaan gedurende dit tijdsverloop aan te toonen. Nu is het evenwel zeer waarschijnlijk,

ja, bijkans zeker, dat somtijds een paar leden haar in wezen hielden. Zelfs moet er een tijd geweest zijn, dat slechts ééne-enkele hand de kwijnende Bloeme voor versterven behoeftte. In 1791 sloegen de twee overgebleven broeders krachtig de handen aan het werk, tot opbeuring eener zoo »achtenswaardige inrigting». Boven alle verwachting mogten zij hunne pogingen zien gelukken, daar, op hun verzoek, de oude regten der Kamer werden hersteld, en de Stad haar eene jaarlijksche tegemoetkoming van vijftig gulden verleende. Als uit den dood verreen, kreeg de *Gondbloem* een nieuw en kraachtvol leven.

Hare huishoudelijke inrigting werd door een, in 'rele opzigten, allezins merkwaardig Reglement geregeld, en onderscheiden voornamelyc in de wetenschappen be-roemde mannen rekenden het zich tot eene eere, leden of beschermers der Kamer te zijn. Het lust ons niet, die allen te noemen, 't geen ook wel niet noodig zal zijn. Wij gelooven in dit opzigt met eenige weinige en tevens bekende namen te kunnen volstaan. Onder de gewone Leden bekleedde de taalkundige P. Weiland voorzeker geene onbeduidende plaats. G. Brender a Brandis telde men onder hare Leden van Verdienste, waartoe ook Adriana van Overstraten, alsmede de meer bekende Petronella Moens, en Abraham en Jan Jakob Vereul behoorden. De Beschermheeren waren de aanzienlijkste mannen der stad.

Op den 11. Jnnij, 1853, des avonds ten 6½ ure, hield de Utrechtsche Rederijkerskamer *»De Eendragt,»* onder de zinspreuk *Voor Koning en Vaderland*, hare eerste openbare Buitengewone Vergadering, in de zaal naast den Schouwburg. Het orkest was voor deze gelegenheid zeer doelmatig ingerigt. Van achter eene witte draperie op den achtergrond aangebragt, traden de sprekers van dezen avond voor het publiek op, dat in vrij grooten getale bij deze eerste proeve tegenwoordig was. Achter diezelfde draperie waren de muzikanten geplaatst, die de verschillende voordragten met hun spel moesten afwisselen. De werkzaamheden waren de volgende:

Vóór de Pauze.

Historische voorlezing van den Heer Hellendoorn, over twee hoofdkarakters uit de Geschiedenis der Kruistogten. — Een fragment uit Johannes en Theogenes, de *Jongelingsjaren*, voorgedragen door den Heer de Veer.

Na de Pauze.

Het 1. bedrijf uit het Blijspel *de Neven*, van Helvetius van den Bergh, uitgevoerd door de Heeren Mouthaan, Perk, Bosch, Hagen en Adriani.

Niet alledaagsche klagt van een landmeisje in de stad, van Bnrlage, door den Heer Blom.

Ten slotte: Fragment uit het dramatisch gedicht: *Nederland en Oranje*, voorgedragen door de Heeren Mouthaan en Perk.

Van andere Rederijkerskamers, die bij deze gelegenheid werden uitgenoodigd, waren slechts die van Loenen en Velp vertegenwoordigd. Over het geheel liep de vergadering tot aller genoegen af, en de bijval, die den Sprekers ten deel viel, zal hun, voorzeker, ter krachtige aansporing verstrekken, om met ijver voort te gaan op het ingelagen pad.

KUNST.

SCHILDERKUNST.

DE TENTOONSTELLING VOOR 1853 TE 'S GRAVENHAGE.

De Ooijevaarstad is sedert den dood van den onvergetelijken Tweeden Willem ook met hare Kunst-exposities verre van meer gelukkig te noemen. Wat schoone zaken gaven ons daar, van 1841 tot 1848, de Salons der Tentoonstelling, zoo in- als buitenlandsch meesterwerk, niet te aanschouwen! Maar, geen wonder ook: daar was aanmoediging op allerlei wijze van den Vorstlijken Beschermheer der Kunsten, van den Koninklijken Eigenaar eener wereldberoemde Pinacothek niet slechts te verwachten, ò neen, de huldiging van den Genie bleef nimmer achterwege, en eerder mogt men toen spreken van te veel, dan van te weinig kroonen voor de Kunst. Doch, voorbij zijn die schoone dagen, om niet weder te keeren! Gelukkig hij, die ze beleefde, al ware het dan ook slechts alleen geweest, om ze te genieten in de beschouwing en in de overweging van al het goede, wat ze bevatten, en zonder er daarom eenig persoonlijk voordeel van genoten te hebben, gelijk met den Schrijver dezer regelen wel zeker het geval is geweest. Doch, waarheid moet en zal ook waarheid blijven, en daarom zij het hier nogmaals luide herhaald: de Regeringstijd van Koning Willem is onnitwischbaar in de Jaarboeken van Nederland opgeteekend als het gulden tijdvak der bescherming van de Wetenschap en de Kunst. Te regt alzoo heeft 's Vorsten Levensbeschrijver, de Hoogleeraar Bosscha, die groote verdiensten van den Souverein huldigende, voor altijd geboekstaafd: »wanneer men eenmaal den ondergang zal betreuren van Instellingen van Kunst of Wetenschap, en het aanvangpunt van hare wegsterving zal worden gerekend in den tijd der regering van Willem den Tweede te vallen, dan zal, om daarover zijne Nagedachtenis te mogen bezwaren, het bewijs behoeven geleverd te worden, dat de Koning niet, *zijns ondanks*, heeft moeten zwichten

voor den aandrang van verantwoordelijke Raadslieden en voor de eischen der Schatkist". *)

Doch, thans ter zake en wel zoo kort mogelijk. — Nog niet één jaar sedert 1849 hebben wij zulk eene middelmatige Tentoonstelling in eene van onze drie exposerende steden gezien. Aan het gewone, wij zouden bijna zeggen, »officiële» cijfer haperde het intusschen volstrekt niet: met de bijnummers krom het aantal tot de som van *zekehonderd* stuks Schilder- en Kunstwerken van levende Meesters, in 1853, te 's Gravenhage, tentoongesteld.

Het *Algemeen Handelsblad* heeft, à l'ordinaire, zich eenige langdradige kolommen laten schrijven over de Haagsche Expositie. Men zegt, dat die Artikelen dit jaar de »zoogenaamde" Kunstenaars niet genegen zijn, en dat er dusdoende weinig *handel* op de Kunstbeurs te voorzien is. Wij, voor ons, die minder op het merkantiele gedeelte van de Kunst, dan wel op het essentiële er van letten, betreuren het zeer, dat zelfs het »Handelsblad" hier geen stoffe heeft kunnen vinden tot eenig debiet.

Wat regt schoon was, en alzoo menigen tot aankoop zou gespoord hebben, was voor geen geld te krijgen: zoo, bijvoorbeeld, dat overheerlijk portret van Vader Pieneman, eenvoudigh daar nederzittende in zijn nederigen zetel, met de ondergaande levenszon hem over het edel voorhoofd tintelende en daaraan een uitdrukking gevende van kalme tevredenheid, het billijk loon van een levensloop, met eere voor de Vaderlandsche Kunst tot den einde toe volbragt. Men mag het zeggen: de Schilder, die den eerbiedwaardigen Grijsaard ons zóó treffend voorstelde, kon niemand anders zijn dan de Zoon van den thans vereeuwighden, onsterflijken Kunst-

*) Bla. 713 van Prof. Bosscha's Leven van Koning Willem II.

naar; en ja, de hand, die zoo stout het penseel hier voerde, is de waardige Zoon van den beroemden Vader: in hem herleeft, en met de kracht van den vollen zomertijd, de Schilder van Wattier en Snoek en Hobein, maar vooral van Koning Willem den Tweede, in den oogenblik, dat Hij, met het vorstlijk hermelijn omhangen, gereed staat, om door den heiligen eed zijne trouw aan 's Rijks Grondwet te bezegelen. Heb dank, Pieneman, voor dat meesterstuk van uw penseel, en eere, onverganklijke eere zij u bereid voor dat teeder, voor dat kostbaar blijk uwer diepgevoelende vereering eens Vaders, die met zijnen, met uwen Naam voor altijd aan den naam van Nederland innig verbonden is.

En zoo dan kwamen wij ongemerkt tot de Historie, en tot hare vertegenwoordigers op deze Expositie. — Van Pelt, met zijne Avondmaalsbediening in Calderhouse door Knox (363), en zijn Karel V in Titiaans werkplaats (369), blijft steeds de sombere kolorist, de zwaarmoedige groepeerder en ordonnanceerder; terwijl, daarentegen, Opzoomer, met zijn biddenden Oldenbarneveldt (360), voortdurend huldigt de gelijkheid, die zijns grooten Leermeesters hooggevierd penseel van alle anderen onderscheidt, maar, zoo niet reeds in den magister, dan toch wel zeker in zijnen discipel — hoe verdienstelijk anders ook — uiterst-afkeurenswaardig is. — Dat Ismaels ons hier op nieuw »Grootvaders' laatste Brief komt laten voorlezen, vinden wij te bejammern, niet om de Schilderij (255), die uitstekend schoon is, zoo in opvatting als in uitdrukking, *) maar, dewijl wij van des Kunstenaars groote begaafdheid groter vruchtbaarheid mogen verwachten, of, tenminste, geene herhaling van hetzelfde stuk, al ware het dan ook in de best-geslaagde kopij. Bilderdijk vergeleek een inproductiven Dichter bij een kind, dat een kleinen spaarpot heeft, waarin, onder vele dubbeltjes en duiten, één enkel goud-pietje of scheepjeschellingje ligt, hetgeen telkens, tot vervelens toe, door het onnoozele kind aan alleman getoond wordt, zonder dat er evenwel gemakkelijk weér eens een edelmuntje bijkomt. De Heer Israëls kan; welnu dan, hij *wille* dus ook, en gewis, weldra zullen wij ons weder verlustigen mogen in een of ander siks ontworpen vaderlandsch tafereel van zijne flinke hand.

In het voorbijgaan gelde deze aanmerking, hier in 't algemeen uitgesproken, ook in 't bijzonder onze Bosboom,

die toch onder de bezielende inspiratie zijner begaafde Echtgenoot wel dagelijks genoegzame elementen in beweging zal kunnen brengen, om zijn woon- en geboortestad voor haar Kunstsalon niet af te moeten schepen met de revisie van Utrechts Geertkerk (66), hoe schoon die schilderij de Amsterdamsche Tentoonstelling van verleden jaar al op luisterde, en zoo weldra ook in Fodors rijke verzameling, teregt en met eere, overging. Dat zelfde geldt onze Bles, met zijnen »Voltaireaan' (43): ons dunkt, een Schilder, in zijn Verlovings- of Bruidgomstijd, en dan een Schilder zoo als Bles, moest het niet enkel aan den Baron Van Brien en overlaten, om uit diens keurig Kunstkabinet een of ander van zijne hand naar den Boschkant heen te laten brengen: hij-zelf kon daar beter, ja, opperbeter voor zorgen; ook in zulke gevallen, gaat niets boven den man-zelfen. Maar, geduld! zal wellicht Bles zeggen, als de Manchesterse wittebroodsweken eens voorbij zijn, dan kom ik naar Amsterdam, en dáár spreken weelkaer in September van het volgende jaar nader. Zijn allerliefst, allergeestigst »Wiegie' (47) is hier reeds, zou men zeggen, *de bon augure*. — En gij almede, bekwame Stooft, hadt gij dan niets nieuwers voor ons dan dien »armen orgeldraaijer' (480)? Maar, ja, gij staat, 't is waar, op reis naar Parijs, en dit geeft veel drukte, misschien méér nog ingetogenheid, terughouding, voorbereiding tot kalme studie in de schatkamers van het Louvre. Wel nu, wij hebben er in *dat* geval vrede mee, en zien reikhalzend uit naar den oogst, dien uw onmiskenbaar talent ons vandaar overbrengen zal.

Doch genoeg over dit punt. Gaan wij verder de historische Kunst, hier vertegenwoordigd, in 't kort na. In de daad, voortreffelijk mag de aanleg heeten van den jeugdigen Schilder, die ons uit Châteaubriands Atala een tafereel voor oogen stelde, grootach van opvatting, breed van behandeling, krachtig van karakter, ernstig van koloriet, en in geen één enkel opzigt offerende aan de godin der Wuthheid, die thans, helaas, zich van zoo menig penseel, als eene echte dwingelandes, geheel en al incesster heeft gemaakt, tot eeuwig verderf der Kunst. »Chactas en de kluisenaar Aubry zijn hier gezeten bij Atala's lijk' (87). Majestueus ligt het zielloos overschot der aangebeden schoone daar neder, in de grot, beschenen door het weifelend licht der maan, door Chactas van droefheid overneveld oog aangestaard, en door des Kluisenaars gebed onafgebroken als voorbereid tot de christlijke begrafenissen bij het schemeren van den eerst-

*) Zie AETHEA's II. Jaargang, blz. 276.

volgenden dageraad. Dit doek voorspelt een ontluikenden meester, en getuigt van een even grondig gegeven als met geestdrift ontvangen onderwijs, en alzoo van eene goede School, dezelfde, waaruit ook Donker van Valkenburg is voortgekomen, die hier uit Sporschils Geschiedenis der Kruistogten eene Episode levert (487), het oogenblik, namelijk, »dat de scharen, onder Godfried van Bouillon, Jerusalem in het gezigt krijgen, op de knieën of op het aangezigt neerstorten en den gewijden bodem kussen, terwijl het harte overvloedig van godsvrucht en zielevreugd." Wanneer wij op dit doek een paar aanmerkingen maken mogen, dan betreffen zij de kleur en de tekening; de eerste is wel wat scherp, wat sterk, zeker enigszins overdreven, en de laatste hier en daar zwak; maar, als compositie bezit dit historiestuk reeds zeer groote verdiensten, en wij kunnen alzoo niet nalaten, zowel dezen jeugdigen Kunstenaar, als Cool, den nog zoo jongen ontwerper van het Chactas-taferel volharding toe te wenschen op den ingelagen goeden weg, en, stellig zeker, eenmaal zal de lauwer hun niet ontgaan.

Dat kan ook met u het geval zijn, talentvolle Van Dijk, wiens »Abrams Offer" (137) getuigt, tenminste, van een krachtig streven naar het groote doel der Kunst. Moge eene bijtende kritiek geen invloed oefenen op uwen moed en dien verzwakken, maar, integendeel, even als met Israëls eenmaal het geval is geweest, dien aanvuren, om, te volharden in ijver, toe te nemen in geestdrift, en, eindelijk, te zegenvieren over alle bezwaren, waarmee zij bij ons te worstelen hebben, die de Historie verkiezen boven het Genre, doch wier studie-resultaten voor het gapend publiek niet zoo begrijpelijk zijn als eene »badende Virginie", of »een man, die zit bij een kagchel."

Wij hebben, van die latste producten sprekende, al zeer weinig op met wat Frankrijk ons, vooral naar deze Expositie, in dat vak heeft toegezonden. *Chique* en effectbejag, waartoe allerlei vreemde proöclés gebezigd worden, zie daar, met enkele woorden, het gros der Franschen leveranciers van zoogenaamde Kunst, naar wij vertrouwen, goed gekarakteriseerd. Wee onzer! zoo wij, door dat schijnschoon verblind en verlokt, onze nationale degelijkheid — van ouds wereldberoemd — aan die grillen ten offer brengen, waarvoor, helaas, reeds maar al te veel grond van vrees geleverd wordt.

Krusemans (J. A.) »Beijing" (294) en Israëls »Luther, over den Bijbel in gesprek (256)" hebben beiden eene betrekkelijke kunstwaarde, doch die verre overtroffen

wordt door twee zeer diep-gevoelde, echt-schoone schilderijen van den eerstgenoemde: »de Heer heeft gegeven" (295) en »de Heer heeft genomen" (296), of moeder-vreugde en moederweemoed, bij het bezit en bij het verlies van een lieveling, en waarin des Schilders hoofd en hart beiden evenzeer roerend uitblinken. Wat het edel gemoed innig gevoelde, heeft de geoeffende hand volmaakt goed uitgedrukt.

Van al het Landschap, hier vergaderd, en, voor het grootste gedeelte, hoogst-onbeduidend, noemen wij uit den vreemde alleen Calame's »Meer van Brientz" (37) en Bilders »Geldersch wintergezicht bij ondergaande zon" (45); en, aangezien, volgens Vondel, »de liefde tot zijn land ieder is aangeboren," zoo reiken wij, en van ganscher harte, in dit geval, den lauwer toe aan Bilders, wiens penseel ons, jaren lang, zooveel genoegen verschaft, en wiens verdienste wij niet minder dan het talent van Roelofs — die, jammer genoeg, ons ditmaal niets uit Brussel naar 's Hage toezond — meermalen openlijk huldigden. Hier schetst hij ons een Wintertaferel, zoo als Wolfhaze en Oosterbeek dat opleveren, even schoon en grootsch als Zwitserland het geven kan; en dat schetst ons Bilders op eene wijze, die van groot genie getuigt, en gelijk niemand hem dit verbeteren zal. — Wat Schelfhout hier leverde (424—417), roept ons toe: »*claudite rivos*"! of, zoo als Walröe (toen óók 66 jaren oud) het noemde: »*sluit uw hek*"! Geldwinnen en roem behalen, die bestendig zal blijven, is dikwijls met elkander zeer in strijd. Gelukkig, die, als Walter Scott, met Terentius weet te zeggen: »De grijsaard gaat, op zijn tijd, van het tooneel, voordat hij begint te vervellen, of, wat nog erger is, zijn roem overloeft."

Van Verveers »Jodenkwartier" (510) valt even weinig te zeggen, als van Waldorps schilderij, dat er niet was, evenmin als een paar goede stukken, die van de Poorter uit Utrecht verwacht werden, maar, verdrietig genoeg! achterwege bleven.

De jonge Van Hove, die slechts behoeft te willen, om alles te kunnen, wat hij wil, vond goed, ons af te spijzen met eene »Verhuizing in de XVII. eeuw" (245), die reeds uit Amsterdam naar 's Hage moest verhuizen, en voorts met het »Voorhuis van een herberg" (244), fraai van uitvoering, en waardig een goede plaats in een eerst Kabinet. — Vader Van Hove, thans Koninklijke Hofdecoratieschilder, verrichtte de Tentoonstelling met een paar Hollandse Stadsgezigten, (242 en 243),

die, evenwel, met geene mogelijkheid, den wedstrijd vol konden houden met Ouvrié's « Oude-Hoofd, te Rotterdam (365) en « het Protestantsche Diaconiehuis, te 's Hage » (365), twee wonderschoone proeven van de wijze, hoe een talent, gelijk dat van dezen beroemden Franschman, in alle landen juist weet op te vatten wat er nationaals bij ieder volk huist, en dat ook met meesterhand volmaakt weet weer te geven. — Van Liefland, uit Utrecht, stelde een « gezicht uit Utrecht in het begin der XVII. eeuw » ten toon (311), een van de beste producten, welke die geachte kunstbeoefenaar tot dusverre geleverd heeft, en, even als de perzik van Van Alphen, naar moeder smaakt.

Verschuur (506 en 507) en Moerenhout (340 en 341) blijven hunnen roem handhaven, en gaven ook hier fraaije proeven van hun talent: paarden op stal, en paarden op strand; eene pleisterplaats en eene halte van jagers te paard. Buitendien schilderde Moerenhout met Louis Meijer te zamen een fiksche taferel van « strandvonders » (339), dat heider talent zeer tot oere verstrekt.

Een nieuweling in het vaderland, de nog jeugdige Mollinger, laatstelijk uit Parijs van onder Arie Scheffers ook naar Utrecht wedergekeerd, gaf op de Haagsche Tentoonstelling een paar « jonge meisjes » (342) en een « Wijsgeer » (343), de volle aandacht waardig van die prijs stellen op ernstige behandeling der Kunst. Onze groote landgenoot te Parijs heeft ware belangstelling getoond in Mollingers studien, en hem aanbevolen onder ons bij allen, wien het historisch penseel waarlijk ter harte gaat. Deze jonge Kunstenaar legt geen zucht aan den dag, om door effect te behagen, maar wel, om, door eene degelijke behandeling van zaken, te streven naar de beantwoording aan de hooge eischen der Kunst.

Kannemans van Breda schilderde voor deze Expositie twee « woelende waters » (269 en 270), waarin wij steeds klimmende verdienste opmerkten. Geen wonder, dat iemand van zooveel talent onlangs belast is geworden met de gewigtige taak der voorstelling van de Helvoetsluische ramp, in October, 1852, waarvan hij zich ook bijzonder loffelijk gekweten heeft. — Dreibholtz gaf hier twee « stille waters » en een « woelende zee » (126—128), die den bescheiden Leerling van den onsterflijken Schotel gunstig kenmerken. Van den jongen Schotel misten wij ongaarne een watertafereel.

De Dusseldorfsche School werd door een « zonneoending bij Albano » van [Oswald] Achenbach (2), en « een maanlicht » van Gude (185), het landschap van Noorwegen

door Knud Baaden (9), mede met « een maanlicht » vertegenwoordigd, zoo als Lapito ons hier « een morgenstond op het gebergte van Lestrie, in Piémont » (303), vertoonde; — alle stukken van meerder of minder, maar volstrekt niet van de hoogste waarde. — Van slechten smaak noemen wij Hasenclevers « Wijnproevers » (219) een staaltje van burleske kunst, waartoe een Schilder van die practische bekwaamheid zijn penseel niet leenen moest.

« *Le bout de l'oreille et le bout de la queue* » (het haas loerende van uit zijn leger, en de vos, met zijn karakteristieke pluim, de lepels van den snellooper bespeurende) (499) is, met nog een tweetal andere stukjes van Verlat (500—502), te Parijs, een der schaarsche sieraden dezer Haagsche Tentoonstelling.

Van nietigheden uit den vreemde, zoo als de dwaze, laffe *Cigarette* (19), eene wandelaar in een korenveld, den Ciguardamp hoog in de lucht opblazende, het geniewerk (!) van zekeren Heer de Beaumont, uit Parijs; en verder van een allenkeligsten Sint-Willebrordus (43), uit Antwerpen naar den Haag overgekomen, om daar te laten zien hoe hij zijn testament maakt, en de gemeente Bouchoute schenkt aan het klooster te Epternach, een penseelproduct van den Antwerpschen Heer Berton; voorts van het potsierlijk portret (251) van een oud-venerabel der Bergen-op-Zoomsche Loge (den Kolonel B), in karikatuur-uniform, hier, door een anderen Antwerpschen Apelles, ten toongesteld, en met het conterfeitsel van den Heer Majoor S. (302), het geniewerk van den Brusselschen Heer de Lap, onbeslist, naar den lauer dingende; — zie, van dat alles en van nog veel méér in die soort zouden wij breed kunnen ophalen en er ons gemoed aan koelen, niet minder dan aan de inlandsche verfmonsters, voor komende onder Nr. 272: « een duo door oude bekenden, (!) Nr. 278: « een mosselmaaltijd », (!!) Nr. 346: « een Christus in het graf », (!!!) Nr. 471: « een Onderoffleier, die zijn vaandel verdedigt (!!!!), allen te zamen stukken, die, zonder genade, door de Commissie van Beheer over de Tentoonstelling hadden behooren te worden geweerd; — doch, genoeg, voor wat het *palet* betreft. Hebben wij niet *alles* aangeduid wat er zich *goede* onder de Schilderijen op deze Expositie bevond, zeker zijn wij toch het voornaamste niet zonder stilzwijgen voorbijgegaan; echter, willen wij, door mindere uitvoerigheid op enkele nevenpunten, geenszins geacht worden, eenigermate te betwisten het lofwaaige, dat er gelegen is in het Vee van

Van de Sande Bakhuyzen (10 en 11) en van Van Lokhorst (318); in de Honden *cum suis* van Te Gempt (167—170); in het Miniatuur-portret (203) van Hamburger; in den Wilddief, met consorten (273—276) van Herman Ten Kate; in Van der Maatens Loendersloot en in zijne Vaart van Amsterdam naar Utrecht (324 en 325); vooral ook in de fraaije Bloem- en Fruitstukken van Reekers, uit Haarlem (394 en 395), van Saint-Jean, uit Lyon (420), en (bij uitstek) van Elise Wagner, mede uit diezelfde stad (536): »*Bloemen aan den rand van een afgrond.*» — Ja, dat een en ander heeft, zeker, niet weinig meegewerkt, om de 's Gravenhaagsche Tentoonstelling van 1853 voor eene totale mislukking te behoeden. Men neme het gezegde voor lief, en gedooge, dat wij thans bij het Pensceelwerk een punt plaatsen.

Van Cornet uit Leyden zagen wij op nieuw hier weer eenige fiksche Elsproeven (88—90); van Ehnle een sprekend-gelijkend en keurig-bewerkt mansportret (143), doch dat wel wat veel rondreist; van Kaiser het meesterlijk behandeld Portret van Z. M. Willem III, op s' Konings last, naar de schilderij van N. Pioneman gegraveerd (268); van Tarel (C. E.) het portret van Jacob Cats, eene fraaije Gravure op staal (477); — eindelijk, van Hüner, uit 's Hage (248—250), eenig Beeldwerk in gebakken klei en pleister, onder anderen, Scheveningsche visschers, vol geest, karakter en uitdrukking van leven, met één woord, talentvol uit de natuur van die dorpelingen opgevat; — van Strackée, uit Rotterdam, de marmerbuste van wijlen den Graaf van den Bosch (466), een waardig versiersel der Kunstgalerij van den Heer Jacobson, en pleitende voor het talent van den genialen ontwerper en uitvoerder der rijke Tollens-buste, in Boymans Kabinet, voor den begaafden beeldenaar van den Mercurius der Rotterdamseche Beurs, en voor den Kunstenaar, die thans voor de

Maasstad de laatste hand legt aan het marmeren Borstbeeld des Konings, bestemd voor de vergaderzaal van den achtbaren Raad; — van Verdonck, uit Amsterdam, vier ernstige kunstproducten, die den wakkeren Beeldhouwer aanduiden, wiens beitel wij reeds vroeger huldigden toen hij, verleden jaar, hetzelfde Basrelief in pleister (494): »*Socrates laatste oogenblikken.*» te Amsterdam, ten toon stelde, wat wij thans andermaal te 's Gravenhage met evenveel genoegen beschouwden als den »Zaaijer" (492), het model van een groep, in 1852, door de Remonstrantsche Gemeente te Amsterdam den feestvierenden Hoogleeraar Des Amorie van der Hoeven ten geschenke aangeboden. Ook het Christusbeeld en dat van den Stichter der Redemptoristen-Orde, beiden door Verdonck in hout gebeiteld (491 en 493), luisterden de Haagsche Kunstsalon van 1853 even zeer op, als »de stervende Christen" van Frans Donkers (Brimou's Statuarius) allen tot lagchen stemde, die dat treurig onderwerp, als groep behandeld, daar, onder Nummer 123, te aanschouwen kregen! Teneinde niemand zich in den uitleg van de beteekenis dezer voorstelling zou kunnen vergissen, heeft de Bossche inzender het navolgende op den Catalogus er bij laten zetten:

«O mort! est-ce ta voix qui frappe mon oreille
«Pour la dernière fois? Et quoi! je me réveille
«Sur le bord du tombeau."

A. de la Martine: *Le Chrétien mourant.*

Die zóó lamdelig uit zijn graf zou moeten opstaan, als dit stervende Christenmenschen, — ô Dood! het ware beter, dat gij het graf voor zulk een individu maar digt gesloten hield. — Hooger op, Heer Donkers, of — *manum de tabula!* hetgeen, in onze moedertale overgezet, ongeveer *dus* zou luiden: blijf met zóó iets liever in den Bosch.

's Gravenhage.

ABBASTANZA.

MUZIK.

IN NEDERLAND UITGEGEVEN MUZIKWERKEN MEER BEPAALD VAN NATIONALE MEESTERS.

— UITGAVE VAN W. G. DE VLEETTER, TE ROTTERDAM; 1852. *) —

VI.

J. B. H. BREMER. — A. C. G. VERMEULEN.

Sechs Gedichte für eine Singstimme, en Drei Gedichte für zwei Singstimmen. — Twee Liederen van Dr. J. P. Heye. Allen met Piano-begeleiding, en de »Drei Gedichte« ook met Hollandschen tekst.

Ditmaal kunnen wij de uitvoerigheid van ons vorig Artikel in het gelijkbrengen, daar wij thans kort mogen zijn bij de behandeling der in ons opschrift vermelde Werken. Immers, de hier voorkomende kunstvormen zijn niet zoo grootsch; evenwel, ook zij hebben zeer bepaalde eischen, en het is ons regt aangenaam, reeds aanvankelijk te kunnen aanduiden, dat, over het geheel, daaraan op eene gepaste wijze is voldaan. — Gaan wij nu terstond tot het eerstelingswerk van den Heer Bremer over.

Nr. 1 der Liederen, *Colma* getiteld, van Herloszsohn, is in *A-dur* $\frac{4}{4}$. Het begint met eene opmaat voor de zangstem, zonder voorspel, wat ons altijd eenigzins jammer voorkomt, maar in het bijzonder spijt het ons voor dit Lied. Een doelmatig voorspel (niet een zoodanig als men voor de Italiaansche Opera-aria's vindt) brengt toch den hoorder in de stemming, die het gunstigst is voor het doen medegevoelen van de door den schrijver geleverde schildering. Het doet ons daarom voor dit Lied in het bijzonder leed, dewijl het een der best-gevoelde, en alzoo der gelukkigst behandelde is. Het karakter »*con passione*» is niet alleen in het opschrift vervat, de Schrijver heeft het ook in zijn stuk weten te brengen; en, mogen de ideën, daarin voorkomende, niet altijd nieuw, niet allen even edel zijn, het is een eerstelingswerk, en minste voor het publiek, en wij mogen dus steeds beter en beter verwachten; als *debut* is het niet onverdienstelijk. — Nr. 2, »*Sterne mit den gold'nen Füßchen*»,

even als de beide volgende van Heine, in *H-Mol* $\frac{3}{4}$ *Andante*, is eenvoudig en tevens lieflijk. Bijzonder goed is hier de bouw van het voorspel en de gansche behandeling der Piano-partij, die tot den voordeeligen indruk van het geheel gunstig medewerkt. — Hetzelfde kunnen wij zeggen van Nr. 3, *Die schlankte Wasserlilie*, (*E-dur* $\frac{3}{4}$ *Andantino*). — Nr. 4, »*Was treibt dich umher in die Frühlingnacht*» (*G-dur* $\frac{3}{4}$ *Moderato*) wil ons niet regt duidelijk worden; maar, wij zullen er toch niet onbedruden den staf over breken, en daarom ons oordeel liever met enige meerdere uitvoerigheid mededeelen. In de Gedichten van Heine blijft meestal veel tusschen de regels te lezen: men kan er zich een geheele roman voor of om heen denken. Dit is vooral ook hier het geval, en nu vermeenen wij, dat de Componist dit, ja, heeft gedaan, maar dat het hem niet gelukt is, den toestand te schilderen, dien hij in zijne verbeelding aanschouwd heeft. Is deze veronderstelling gegrond, dan moeten wij wel eindigen met te zeggen, dat hij een misgreep deed in de keuze der middelen ter bereiking van zijn doel; doch wij willen hier ten minste onze woorden niet beschouwd zien als eene beaming van het oordeel over de in dit Artikel behandelde producten van dezen Schrijver, geplaatst in de *Rhein. Musik-Zeitung*, waar zijne Werken in het kort worden afgedaan met enkele opmerkingen, waaronder deze: »*van rigtige opvatting der Gedichten is hier geen sprake*». Dat zijne Werken gedeelten bevatten, waar die opvatting niet gelukkig is, erkennen wij en zullen daarvan te behoorlijker plaatse wel aanwijzing doen; maar wij hebben zóóveel plats op germaanschen bodem, marktschreeuweriger wijze, zien verheffen, dat

*) Zie *Astros's* III. Jaarg., blz. 22, 45 en 90; voorts den II. Jaarg., blz. 27, 59, 79, 109, 180, 276, 322 en 362; gelijk ook den I. Jaargang. blz. 371.

wij ons verplicht vinden, ons te vrijwaren voor eene mogelijk verkeerde toepassing onzer woorden, alsof zij instemden met eene beoordeeling, welke wij, zoo als zij daar voorkomt, niet kunnen toegeven. — Nr. 5, *Aus der Ferne*, weder van Herlossohn (*A-dur* $\frac{1}{4}$, *Andante*), is zeer eenvoudig, eigenlijk, indien deze definitie geoorloofd ware, eene gezongen declamatie, met begeleiding van koraalmatige accorden. — No. 6, *Aerntelied* (*G-dur* $\frac{1}{4}$), is den Duitschen Recensent mis schien te zeer „in gewöhnlichem Gleise" voorgekomen; naar ons inzien, bewijst het, dat de Componist onderscheid kent tusschen de *lyrische* Gedichten van Herlossohn en anderen en de *idyllische* poëzij van Hüty. Behalve den *Mittelsatz*, die ons ook niet regt helder worden wilde, komt ons de behandeling zeer gepast voor, namelijk voor dien stijl. De aanmerking over het afscheiden van ieder Couplet door een tusschenspel, mede in bedoelde Recensie voorkomende, mag wel niet zoo geheel ongegrond zijn: daaruit wordt, voorezeker, eene eentonigheid in den vorm geboren. Dit is dan ook berispelijk; doch dat blijft echter eene kwestie omtrent den vorm, en wel eene, die der opvatting niet zóó zeer kan schaden, om dáárin eene grond te mogen vinden voor eene zoo scherp uitgedrukte beoordeeling.

Wij gaan thans tot het tweede Werk van den Heer Bremer over, en halen te dien opzichte nog eenmaal en ten laatste de meergenoemde Recensie op. De Schrijver daarvan voert, tot voorbeeld, een gedeelte uit het laatste Nr. van dit tweede Werk aan, en te dier plaatse heeft hij in het geheel geen ongelijk; maar het is echter niet billijk, daarnaar het geheel te beoordeelen, door te zeggen: „dat de *Muse* den Heer Bremer bij de schepping van niet één Nummer zijner Werken heeft toegelachen."

Wij bewandelen van nu af weder onzen eigen weg, maar moeten dan ook ronduit verklaren, dat wij het *Op. 2*, over het algemeen, beneden *Op. 1* stellen. Wij schrijven het gedeeltelijk toe aan de vele moeilijkheden in de stemvoering, aan Duetten, vooral aan die voor twee vrouwenstemmen, verbonden, dat het geheel zooveel gedwongener is, en dat er hier meer storende plaatsen in de stemleiding der harmonie voorkomen, dan in *Op. 1* het geval is. De keus van het Gedicht, onder den titel: *Lied*, van Geibel, vinden wij niet gelukkig: immers, is het wel zeer kiesch, om aan vrouwen in den mond te leggen?

„Mein Herz ist wie die dunkle Nacht;

Der Mond, der stille Mond bist du:

Aus deiner Liebesfülle

Wirf einen, einen Blick mir zu,

Voll Himmelsruh —

Und sieh, dies ungestüme Herz wird stille."

Zonderling is het, dat tusschen den 3. en 4. der hier opgegeven regels, die zelfs geene interpunctie toelaten, een tusschenspel van twee maten is aangebragt. Nr. 2, *Zeigst*, van Rückert, in *E-dur* $\frac{1}{4}$, is eene niet on aardige Compositie. — Nr. 3, *Das Grab* (het bekende Gedicht van Von Salis: „*Das Grab ist tief und stille*") is in *F-moll*, *Adagio*, alzoo in doelmatig gekozen toonorde en tempo geschreven; maar waarom een $\frac{3}{8}$ rythmus? Niettegenstaande het *Adagio*-tempo, heeft dit op den vorm der gedachten grooten invloed. Later gaat het wel in $\frac{3}{4}$ en *Andur* over, maar tegen het einde treedt de $\frac{6}{8}$ afdeeling weder in, en het slot in *Dur* bevat mede ons niet, althans niet op deze wijze, en zoo dan komt ons dit Nr., wanneer ook al niet het minste, dan zeker een der minste uit beide Werken voor, terwijl wij het 1. Nr. uit het 1. Werk daarvan geheel als de tegenstelling beschouwen. — Men kan hier dus in goeden zin niet zeggen: *finis coronat opus*. De Heer Bremer moge ons in de toekomst daarvoor in de gelegenheid stellen. Wij meenen ook in zijne Werken tusschen de regels te hebben gelezen, en te zien, dat hij, bij ernstigen wil, de middelen bezit, om zijne *revanche* voor deze gedeeltelijk mislukte partij te nemen.

Thans hebben wij met een Componist te doen, den Heer Vermeulen, die, als *Amateur* voordeelig bekend, bij de beoordeeling der proeve van zijne beoefening der Compositie, op onze toegevendheid aanspraak heeft. Gelukkiger wijze behoeven wij echter die consideratie niet ver uit te strekken; want, ofschoon wij in den aanleg van het eerste Lied: *Lente*, *C-dur* $\frac{3}{4}$, met het bovenschrift *Vrolijk*, wel enig gevaar vinden van min of meer triviale uitdrukking, zoo verbeterd dit toch reeds bij de 2. phrase, en daarentegen is in het 2. Lied, *Mellicd*, *C-dur* $\frac{1}{4}$, *Niet te langzaam*, zóóveel gevatheid aan den dag gelegd ten opzichte der behandeling van een tekst, die reeds terstond bij de eerste lezing een liefelijk gevoel opwekt, maar waarvan de gebruikmaking zeer moeilijk is, wegens den eigen domlijken vorm, — dat wij over het eenigzins ijf behandelde, of wel oppervlakkige in den aanvang van elk der Liederen, of over dergelijke kleine aanmerkingen meer, hier niets in het midden willen brengen. — Het zijn lieve Compositiën, vooral Nr. 2.

LETTERKUNDE.

M. P. LINDO, LONDINUS.

Litt. Specimen in het Hollandsch verdedigd.

TANDEM.

Het gebruik der landtaal begint langzamerhand ingang te vinden in onze akademische instellingen, die daardoor als tot een nieuw leven en meerder aanraking met de nationale letteren geroepen worden. Te Utrecht althans hebben reeds sedert geruimen tijd alto examens in de Faculteit der Wis- en Natuurkunde in het Hollandsch plaats. Dezer dagen promoveerde de heer Gunning op eene chemische dissertatie over de *Wateren* in Nederland, en sprak, in plaats van kramer-Latijn, goed Nederlandsch; zoo ook de heer S. J. van Gouns, die over de *Vreemdelingen* handelde, en schier gelijktijdig met den heer Gunning de doctorale waardigheid in de regten verwierf. Juridische promotiën in de taal der vaderen, maar dan van meer staatsrechtelijken of economisch-politischen aard, hadden reeds vroeger een paar malen plaats gegrepen. In de litterarische Faculteit, ofschoon zij, wel is waar, over Logica en Hollandsch, in het Hollandsch examineert, vond deze nieuwhed nog weinig bijval. Prof. Visscher verwierf evenwel in den loop des voorleiden jaars het uitschrijven van een latijnsche prijsvraag over Balthazar Bekker, onder voorwaarde, dat zij, wat bij uitnemendheid gelukte, in de taal des lands moest beantwoord worden.

Op dat voetspoor voortgaande, bewoog Prof. Opzoomer den heer M. P. Lindo van Londen, die reeds eene

latijnsche dissertatie over *Cato* had ingediend, tot het verdedigen van een Engelsch Specimen in het Hollandsch (25 Junij II.). De heer Lindo handelde over Shakespears *Macbeth*, aan welke op nieuw gecommeteriëerde Tragedie eene reeks van stellingen uit verschillende takken der letterkunde waren toegevoegd, en zeer zeker voor een vreemdeling verdedigde hij zijne theses verwonderlijk goed: met de taal althans zat hij geene enkele maal verlegen. Twee studenten in de Godgeleerdheid wierpen bedenkingen op tegen een paar litterarische emendatiën in den tekst van het treurspel, terwijl men tevens met genoegen waarnam, dat alle litterarische professoren door hunne deelneming aan den strijd den nu ingelagen weg van verbetering allezins goedkeurden. Prof. Visscher opendo het geding met een korte voorafspraak en eene gesimuleerde wederlegging der XI. Stelling, betreffende het verband tusschen de schotsche en nederlandse taal. Daarna sprak Prof. van Gondoever over de Gymnasia, Prof. Groenewoud over de opvoeding, naar aanleiding van een thesis uit Kant, Prof. Karsten over den zamenhang van oude en nieuwe litteratuur. Prof. Opzoomer presideerde deze akademische oefening, waaraan, in haar geheel genomen, groote toejuiching te beurt viel.

Q. N.

Op den 2. October des verleden jaars zette Mr. J. van Lennep een punt achter zijne Voorredo bij Shakspeare's door hem vertaalde *Romeo en Julia*, Treurspel in vijf bedrijven, een zeer moeilijke taak, waarover, in eene nadere Aflevering, *ASTREA* hare gedachte uitvoerig zal

meddeelen, zonder echter te durven voorspellen, dat hierdoor eene herhaalde voorstelling op het nationale schouwtooneel nog mogelijk zou kunnen worden gemaakt: *dés* is die proefneming geheel mislukt; — dat deed ons leed, doch 't kon wel niet anders.

GESCHIEDENIS.

HISTORIE VAN HET VADERLAND.

NEDERLAND EN VENETIË, DOOR Mr. J. C. DE JONGE. *)

— 'S GRAVENHAGE, BIJ DE GEBR. VAN CLEEF. —

III.

*Unqueq ponti progenies sumus.
Wij beiden zijn het kruut der zee.
VENETI FRANCIS Ode IV. Libel I. Polonatum.*

Wij moeten thans met een kort woord aandsniden hoe de geachte Schrijver ons de Handelabebtrekkingen schetst, die tusschen Nederland en Venetië bestaan hebben, en waaraan hij een afzonderlijk gedeelte van zijn Werk (blz. 288—314) heeft toegewijd.

De Republiek van Venetië stond, met Genua, Pisa, Florence en eenige andere Italiaansche Gemeenebesten en steden, lang vóór dat de overige volken van dit werelddeel uit den middeleeuwschen slaap, waarin zij gedompeld lagen, ontwaakt waren, aan het hoofd van den handel en de zeevaart, voornamelijk in het Zuiden, en handhaafde zich daarin, meer dan drie eeuwen lang. Zij bezigde hiertoe uitsluitend eigen schepen en eigen zee-lieden. Aan vreemde bodems had zij even weinig behoefte als aan vreemde manschappen. Nog meer: koopwaren, in vreemde schepen aangevoerd, werden zwaar belast en eindelijk niet toegelaten. Aan vreemde handelaren, ook aan die over land hunne waren naar Venetië bragten, werden allerlei moeilijkheden in den weg gelegd. Het een en ander had ten gevolge, dat al de voordeelen, uit den uitgebreiden handel en zeevaart, op deze wijs door de Venetianen gedreven, naar hen toevloeiden en de Republiek van Venetië zulk een' rijkdom verwierf en tot zulk eene hoogte van magt en aanzien steeg, dat zij de meeste harer zuster-Gemeenebesten overschaduwde en één harer Doges, niet zonder nationalen trots, maar toch naar waarheid, in den vollen Senaat den Venetianen

kon toeroepen: »Gij zijt de eenige, voor wie land en zee tegelijk openstaan. Gij zijt het kanaal, door 'twelk alle schatten vloeijen. Gij voorziet de geheele wereld van alles, wat zij noodig heeft!»

Zoolang de Republiek van Venetië haar overmagt behield, de andere Natien, bijzonder die van het westelijk en noordelijk Europa, of weinig belang in handel en scheepvaart stelden, of in den beperkten kring, waarin zij tot dus verre haren handel hadden gedreven, werkzaam bleven, en de Republiek met Genua en eenige andere Italiaansche Staten de opperheerschappij in de Middellandsche zee en in de Levant behield, bragten eenzijdige en uitsluitende inzigten en maatregelen ten aanzien van handel en zeevaart haar geen nadeel toe. Integendeel, zij begunstigten die, en waren het middel tot het behoud en de bevordering van hare groothede. Doch, nadat zij dit overwigt, ten gevolge der groote omwenteling in handel en zeevaart, voortgesproten uit het omzeilen der Kaap de Goede Hoop, uit de regtstreeksche vaart op Oost-Indië en uit de ontdekking van de Nieuwe Wereld, verloren had, en nadat de volken van het Westen, met name de Portugezen en Nederlanders, ijverig de handen aan het werk hadden geslagen, en de Middellandsche zee het middelpunt geworden was, werwaarts alle handelsdrijvende Natien streefden, begon het handelstelsel, door de Republiek zoo vele eenwen lang vastgehouden, eene zeer schadelijke werking uit te oefenen. Verstandig ware het geweest, bijaldien de Republiek onder deze gebeurtenissen hare handels- en zeevaartwetten veranderd en gewijzigd, hare havens niet alleen voor de vreemden geopend, maar ze derwaarts

*) Zie *Astrea's* III. Jaarg. blz. 47, 71 en 106. — Op blz. 72 reg. 31 van de 2. kolom leze men 1610, in plaats van 1810, en op blz. 81, reg. 24 van de 1. kol. anderhalve eeuw, in plaats van een halve eeuw.

gelokt had, en de overige volken met gelijken tred in handel en scheepvaart gevolgd ware. Evenwel, de door hare wijsheid vermaarde Venetiaansche overheden waren en bleven blind, en hielden halstarrig aan de oude begrippen vast; ja, zij meenden die nog sterker te moeten handhaven, naarmate de overige volken vooruit streefden, uit vrees, dat de verliezen, welke de Republiek reeds geleden had, nog grooter mogten worden, en zij, die hare magt, rijkdom en bloei reeds bedreigd zag, niet geheel te gronde zou gaan.

» Uit dit een en ander laat het zich verklaren, waarom in het tusschen de beide Gemeenebesten in den jare 1620 gesloten Verbond geene bepalingen tot bescherming of begunstiging van den wederzijdschen handel en zeevaart gevonden worden, en dat er noch vóór, noch na dezen tijd eenig verdrag van dien aard tusschen Nederland en Venetië tot stand gekomen is. Van de zijde van onzen Staat werden, op uitdrukkelijken last van Hare Hoog-Mogenden, daartoe tot twee malen pogingen aangewend; eerst door den Ambassadeur Van der Mijle, daarna door den buitengewonen Gezant François van Aerssen. Maar bij de Venetiaansche regering vonden die voorstellen geen' ingang. Zij zag in de Nederlanders, die zich met al de geestkraacht, die hen in dat tijdperk bezield, op de uitbreiding van hunnen handel en zeevaart toelieden en den Venetianen in de Levant reeds werkelijk afbreuk deden, gevaarlijke mededingers, die haar meer kwaad dan eenig ander volk konden berokkenen. Daarom gaf zij, naar echt Italiaansche wijs, op de dezerzijds gedane voorstellen tot aanknooping van naauwere handelsbetrekkingen, slechts ontwijkende antwoorden, of ging ze met stilzwijgen voorbij.

» Hoewel er dus geen verdrag van handel en scheepvaart of overeenkomst van dergelijken aard immer tusschen Nederland en Venetië gesloten werd, was nogtans het handelsverkeer tusschen de beide Gemeenebesten vrij aanzienlijk.

» De handel dezer Gewesten met Venetië is van zeer oude dagteekening. Hij werd nogtans in de vroegste tijden en lang daarna niet over zee, maar over land gedreven. Er ontstond al spoedig, nadat onze voorvaders van het Romeinsche juk bevrijd, en er eene zekere orde en regelmaat gekomen waren, behoefte bij de bewoners dezer landen aan de voortbrengselen van het Oosten, steeds door bijkans alle natiën van dit werelddeel gretig begeerd. Van de achtste tot de twaalfde eeuw werden zij

door de onzen aangevoerd uit de Oostzee, waarmede de handel uit deze Gewesten tot zeer hooge oudheid opklamt.

» 't Is in het begin der veertiende eeuw, dat men met zekerheid tegenwoordig vindt gemaakt van gemeenschap tusschen het tegenwoordige Nederland en de Republiek van Venetië. Een toen levend Venetiaansch Schrijver *) spreekt daarvan uitdrukkelijk en zegt, dat eenige Friezen, Hollanders en Zeenwen zich toen reeds te Venetië nedergezet hadden. Vermoedelijk hadden de lakens, hier te lande vervaardigd, de Friesche mantels, sedert de vroegste tijden vermaard en door de vreemden zeer gezocht, benevens andere voortbrengselen, aldaar goeden aftrek, waarvoor de onzen koopwaren, die Venetië en de Levant opleverden, ingeruild en gekocht en naar deze Gewesten gezonden zullen hebben.

» In het begin der XIV. eeuw, of wellicht vroeger, kwamen te Brugge en te Antwerpen reeds Venetiaansche schepen aan, en later jaarlijks een Venetiaansch smaldeel, rijk beladen met voortbrengselen van Italië en de Levant. Tegen het einde dier eeuw, en ook vermoedelijk later, werd er tusschen de Venetianen en de ingezetenen dezer Gewesten nog op eene andere wijze handel gedreven. Namelijk, omtrent het jaar 1350 vestigden Engelsche kooplieden drei stapel van al de Engelsche wol, die herwaarts gevoerd werd, te Middelburg. Hertog Aelbrecht van Beijeren, inziende het groote belang, dat daarin voor de welvaart der ingezetenen van deze landen gelegen was, schonk aan die Engelsche kooplieden onderscheidene voorregten en vrijheden, en nam hen in zijne bijzondere bescherming. De vestiging van dien wolstapel lokte spoedig vele vreemdelingen naar genoemde stad, waaronder Italianen, die ook door Aelbrecht begunstigd werden, en zich aldaar aanschaften de Engelsche wol, die toen reeds, gelijk nu, door geheel Europa beroemd was, en te dien tijde nog slechts voor een klein gedeelte in dat rijk zelf, wegens gemis van fabrieken, bewerkt werd. Van die gelegenheid maakten de Italianen gebruik, om sommige voortbrengselen der Zeeuwsche fabrieken, bijzonder lakens, dat zowel te Middelburg als in andere steden van Zeeland in groote hoeveelheid vervaardigd werd, tegen specerijen, geneesmiddelen, reukwerk, katoen, verwaren, zijden stoffen en andere voortbrengselen van

*) Marino Sanuto. Zie Wagenaar *Vaderl. Historie*, d. III. bl. 251. Vergelijk Luder, *Geschiede des hollandschen Handels* p. 862, en Koenen, *Geschiedenis der Joden in Nederland*, bl. 177.

het Zuiden en Oosten in te koop en in te ruilen, gelijk mede zijn linnen en fluweel, dat door de fabrieken van Haarlem geleverd werd en waardoor deze vermaard geworden waren.

• Alle berichten komen daarin overeen, dat de Nederlanders tot aan de Spaansche omwenteling geen handel over zee in de Middellandsche zee, en dus ook niet langs dien weg met Venetië of andere Italiaansche staten, noch met de Levant gedreven hebben. Die zee was hun echter niet geheel onbekend gebleven. Naauwelijks echter hadden de Venetianen, ten gevolge van de onlusten, hier te lande uitgebroken, hunne geregelde vaart op Brugge en Antwerpen gestaakt, en waren de Nederlanders door hunne togtzen naar Oostindië in staat gesteld, om niet slechts in den handel van specerijen en andere voortbrengselen van het Oosten met de Venetianen en de verdere Natiën van Italië te wedijveren, maar ze daarin te overtreffen, of zij aarzelden niet, de Middellandsche zee binnen te stevenen en handelsbetrekkingen met alle daaraan liggende rijken, landen en steden aan te knoopen. De onlusten in deze Gewesten, door de verdrukking en het geweld der Spanjaarden ontstaan, de zware beroerten, daaruit voortgesproten, de plundering van Antwerpen, de belegering en inneming dier stad door den Hertog van Parma, dit alles en nog meer, deed den handel en het fabriekwezen in de Zuidelijke provinciën van Nederland te gronde gaan, en Antwerpen, toen de eerste handelstad der wereld, zijne welvaart en luister ten eenemale verliezen. Het gevolg hiervan was, dat het handelsverkeer met en de scheepvaart op die stad van nu af stil stonden, en de Schelde, vroeger door duizende bodems bezocht, feitelijk door de Zeeuwsche oorlogschepen gesloten werd. Sedert dien tijd hielden ook de handel en de scheepvaart der Venetianen met Antwerpen op.

• Een groot aantal kooplieden verliet Antwerpen, toen het voor de wapenen van Parma had moeten bukken, en zette zich in deze Gewesten, voornamelijk te Amsterdam, neder, waar zij hunnen handel hervatteden. Die gebeurtenis schijnt de eerste oorzaak geweest te zijn van de vaart der Nederlanders op de Middellandsche zee en van hunnen handel met de daaraan liggende Italiaansche Staten, bijzonder ook met Venetië en met de Levant. Daar men niet lang na het verlies van Antwerpen voor het eerst gewag vindt gemaakt van den handel der Nederlanders, met name van Amsterdam, over zee op Italië

en de Levant in 't algemeen, en van dien met Venetië in 't bijzonder, meenen wij aan de overkomst der Antwerpsche kooplieden den aanvang der scheepvaart naar de Middellandsche zee en op Venetië, althans gedeeltelijk, te mogen en te kunnen toeschrijven. Ook is het natuurlijk, dat de kooplieden, die vroeger voordeelige handelsbetrekkingen met de Venetianen hadden, die wenschten voort te zetten. En wáár konden zij dit beter doen dan in Nederland, het middelpunt des handels; wáár met meer hoop op een goeden uitslag dan in Amsterdam, de stapelplaats van de koopwaren der geheele wereld?

• Er bestaat nog eene tweede oorzaak, die aanleiding gaf tot het ondernemen van handel over zee met Italië en de Levant en dus ook met Venetië, dat onder den algemeenen naam van Levant hier te lande begrepen werd. Deze was de komst der Joden te Amsterdam, die zich, ten gevolge hunner verdrijving uit Spanje en Portugal, in die stad nedergezet hadden.

• De Joden hielden, tijdens hun verblijf in het eerst genoemde Rijk, een levendig verkeer met de geheele Levant en rigten aldaar kantoren en factoirijen op, waarmede zij eene voortdurende gemeenschap hadden. Toen zij vándáár verbannen werden, begaven zeer vele dier Joodsche kooplieden zich naar de Schalen van de Levant, door hen zelve of hunne vaderen gesticht, waardoor zij nog meer meester van den Oosterschen handel werden. Is het vreemd, dat de overige Joden, die in andere staten van dit werelddeel een toevluchtsoord hadden gevonden, ook derwaarts hunne oogen rigtten, en met hunne zich in de Levant ophoudende landgenooten en broeders de voormalige handelsbetrekkingen op nieuw aanknoopten? Dit was het geval met de Joden, die, uit Spanje en Portugal verdreven, zich in het bloeiende Amsterdam vestigden, en hun voorbeeld vond spoedig navolging bij de ingezetenen van Amsterdam. Met zooveel ijver werd de hand aan de uitoefening van dezen nieuwen tak van handel geslagen, dat hij, beschermd en begunstigd door de wijze maatregelen van 's Lands Regering, binnen weinige jaren eene der rijkste bronnen van 's volks welvaart werd.

• In welk jaar de handelsbetrekkingen over zee met de Republiek van Venetië zijn aangevangen, kan niet met juistheid worden opgegeven. Vóór den jare 1596 wordt daarvan in de Staatstukken geen gewag gemaakt. In dat jaar was er een Agent dier Republiek te Amsterdam gevestigd, aan wien door de Regering van dat

Gemeenebest de zorg voor de handelsaangelegenheden opgedragen was, en die, op schriftelijken last van den Doge, aldaar een zeer groot nieuw schip, de Santa Agatha genaamd, had doen bouwen, waarvan de uitvoer en het beladen met tarwe door hem aan de Staten-Generaal verzocht en door deze toegestaan werd. Het aanwezig zijn van dusdanigen Agent toont voldoende aan, dat de handel over zee uit deze Landen op die Republiek reeds ten minste sinds eenige jaren gedreven werd en thans gevestigd was, daar anders, wanneer die handel nog slechts in zijn begin ware geweest, zoodanig persoon door de Republiek vermoedelijk niet zou zijn benoemd geworden.

»De handel en scheepvaart met Italië in het algemeen en met Venetië in het bijzonder, groeiden sedert van jaar tot jaar aan, waartoe twee omstandigheden gunstig medewerkten. Deze waren: de luisterrijke overwinning, door Heemskerk voor Gibraltar behaald, en vooral het Twaalfjarig Bestand. De eerste deed den roem van en het ontzag voor Nederland bij de bewoners van het Zuiden in hooge mate stijgen. De tweede baande een vrijen weg door de geheele Middellandsche zee voor de koopvaarders dezer Gewesten, en schonk hun de gelegenheid van ongestoord hunnen handel uit te breiden. De vriendschapsbanden, die tusschen de Republiek van Venetië en dezen Staat bestonden, en die door de in 1620 gesloten Alliantie nauwer toegehaald werden, begunstigten mede het verkeer tusschen de beide Landen en ruimden vele bezwaren op, waarmede kooplieden van andere naties, onder den druk van het te Venetië bestaande monopoliestelsel, te kampen hadden. Ook was de komst en daarna het vast verblijf van een Nederlandschen Ambassadeur te Venetië voordelig voor den handel en de scheepvaart. Daar aan dien Ambassadeur regstreeks de Consuls, niet slechts in de Republiek van Venetië, maar over geheel Italië onderworpen werden, zij van hem bevelen ontvingen en hij van hen rekenschap kon vorderen, bestond er een zeker verband, dat nuttig voor de algemeene belangen werkte, terwijl die Ambassadeur door zijne hooge waardigheid nog beter dan de Consuls in staat was, de belangen van den handel en de scheepvaart te beschermen, gelijk meermalen plaats vond.

»De handel der Venetianen en die der Nederlanders was te dezen tijde en later van een zeer verschillenden aard. Die der Venetianen was lijdelijk (*passief*), die der Nederlanders werkelijk (*actief*): in andere woorden, de Venetianen lieten het drijven van dien handel grootendeels aan de

Nederlanders over, en 't geen van hunne Republiek uitgevoerd werd, bezat oneindig minder waarde dan 't geen er door de Nederlanders werd ingevoerd. Zelden begaven zich, toen en later, Venetiaansche schepen herwaarts, en lieten de onderdanen der Republiek het in- en uitvoeren van koopwaren naar en van het Venetiaansch grondgebied grootendeels aan de bewoners dezer Gewesten over.

»Daarentegen, zoodra de Middellandsche zee voor hen open stond, begaven zij zich met hunne schepen naar Venetië en naar de aan die Republiek onderworpen volkplantingen, en knoopten aldaar handelsbetrekkingen aan, die zij, en door het aanvoeren van hetgeen deze Landen zelve opleverden en uit Oost en West of van elders herwaarts was aangebragt, en door het inkoopden der voortbrengselen van den Venetiaanschen grond en der Venetiaansche fabrieken meer en meer uitbreidden. Daarenboven leidden de Nederlanders zich op de vrachtaart toe. Eenmaal van hun ladingen ontlagen, traden zij dikwerf in dienst van Venetiaansche kooplieden, om goederen naar andere Italiaansche havens, naar Alexandrië of andere steden en plaatsen over te brengen, en van daar koopvaarders naar Venetië terug te voeren. Bij voorkeur werden zij daartoe boven andere naties door de Venetianen gebezigd, omdat de vlag van onzen Staat bij de Turken en Barbarische zeeroovers ontzien werd, onze zeelieden als eerlijk en bekwaam bekend stonden, en zij tegen mindere vracht dan de overige volken voeren. Al deze omstandigheden werkten mede, om aan den Nederlandschen handel en scheepvaart met Venetië leven te geven en deden ze beiden te dezen tijde bloeijen. In Bloeiemaand des jaars 1621 hielden zich niet minder dan 26 koopvaarders gelijktijdig te Venetië op. Wij weten voorts, dat onder de schepen, die handel op Venetië drevén, van de grootste soort waren, zoo zelfs, dat een aanzienlijk getal wegens hun zwaar charter en geschiktheid door de Venetiaansche regering gehuurd, met 20, 30 en meerdere stukken gewapend en onder de kloekste oorlogsschepen van de vloot der Republiek gerekend werd. De uitgebreidheid en het belang van den handel en de scheepvaart der Nederlanders met Venetië bewogen onderscheiden Nederlandsche, met name Amsterdamsche kooplieden, zich te Venetië neder te zetten, die aldaar handelshuizen vestigden, welke meer en meer in bloei toenamen *).

*) Een der voornaamste was dat van Noyrot en Comp.

strekten die handel en scheepvaart tot een bron van vervaart aan onderscheidene te Amsterdam gevestigde kooplieden, waarvan sommige aanzienlijke rijkdommen verwierven. Nog bestaat er in die stad een weldadig gesticht *), waaraan door den aanlegger de naam van *Venetia* gegeven werd, dien het nog heden ten dage draagt, dat door hem uit den overvloed, door den handel met Venetië verkregen, en tot een gedenkteeken van zijne dankbaarheid, opgerigt werd.

»De voornaamste koopwaren, die door de Nederlanders naar Venetië en naar de wingewesten dier Republiek gevoerd werden, waren de navolgende: koren, in zeer groote hoeveelheden, vooral bij schaarschheid en duurte in het Zuiden, die niet zelden plaats vonden, en bij oorlog: stokvisch, caviaar, gerookte zalm, haring, traan en balen; masten, planken, teer, pik en andere scheepsbehoefden, voornamelijk ten gebruike voor de Venetiaansche zeemagt; meekrap, wol, jachtleder, batisten, fijn Hollandsch, Vlaamsch en Silezisch linnen, greinen, sergiën en allerlei soort van garen; salpeter, buskruit, lood en kogels; koffij, thee, kaneel, peper, gember, indigo, muskus, kruidnagels, kakao, verwhout, Indische droogerijen, olifants-tanden, porselein en andere voortbrengselen van Oost en West. Doch noeh ijzer, noch koper, werd derwaarts gevoerd, omdat de Venetianen dit of zelve bezaten, of van elders verkregen. Tegen den invoer van laken, dat door de Nederlandsche, te dezen tijde zoo bloeiende fabrieken zeer goed en in zeer ruime hoeveelheden had kunnen geleverd worden, bestonden gestrengte verbodswetten, ter bescherming van de Venetiaansche lakenfabrieken, die een der voornaamste middelen van bestaan voor de inwoners der Republiek waren.

»Van Venetië werd het navolgende door de Nederlanders uitgevoerd: zout in groote hoeveelheden, zijnde één der voornaamste voortbrengselen van den Venetiaanschen bodem; rijst, anijs, kamfer, aluin cinaber, borax, terpentijn, zwavel, olijfolie, gekonfijte vruchten, rozijnen, krenten, wol, ruwe en bewerkte zijde en zijdenstoffen, flnwoel, kanten, gouddraad, hennep, Venetiaansch staal, wapens, koets- en drinkglazen, kostbare

en zeer gezochte spiegels, waarvan zich vermaarde fabrieken in de Republiek bevonden, en andere voortbrengselen meer.

»Tot aan den Munsterschen Vrede waren de handel en scheepvaart dezer Gewesten met Venetië, even als met de overige Staten van Italië, steeds toenemende, waartoe de dertigjarige krijg in Duitschland, die het verkeer langs den ouden landweg beleete of althans zeer moeilijk maakte, medewerkte. Na dien tijd namen zij af, en zulks ten gevolge van verschillende oorzaken, die allen door den Heer De Jonge naauwkeurig worden aangeduid. Eindelijk, bragt de Engelsche Oorlog van 1780 en volgende jaren daaraan, gelijk aan zoovele andere takken van het volksbestaan, een' gevoeligen slag toe.

»Vóór het uitbreken van dien oorlog bedroeg het getal der Nederlandsche of liever der Amsterdamsche koopvaarders, die te Venetië kwamen, jaarlijks zes of zeven, soms tot negen bodems toe. Tijdens den oorlog hadden dezerzijds handel en zeevaart geheel stil gestaan; doch, nadat de krijgsverrigtingen gestaakt waren, begaven zich één of twee schepen uit Amsterdam weder derwaarts, in de hoop van de handelsbetrekkingen te doen herleven. Hollandsche of Amsterdamsche huizen waren evenmin te Venetië gevestigd, als Venetiaansche te Amsterdam.

»De ladingen, door de Nederlandsche schepen aangebragt, waren kostbaar. De waarde daarvan bedroeg gemeenlijk voor ieder schip omtrent twee tonnen gouds. De koopwaren waren nagenoeg van denzelfden aard als in vroegere tijden. De handel was, even als te voren, van de zijde der Nederlanders *actief*, van den kant der Venetianen daarentegen *passief*, want de waarde van de voortbrengselen, die door de Nederlanders uitgevoerd werden, bedroeg niet het vierde gedeelte van degene, die door hen werden ingevoerd. Uit dien hoofde waren de Nederlanders verplicht, nadat zij de koopwaren van Venetië, die van gelijke hoedanigheid waren als in vorige dagen, ingenomen hadden, Zante en Cephalonia, twee eilanden de Republiek toebehoorende, aan te doen, om hunne ladingen aan te vullen en, zoo daaraan nog ontbrak, gelijk meestal het geval was, zich naar Ancona, Livorno of Genua te begeven, teneinde met volle schepen naar het Vaderland terug te kunnen keeren.

»Behalve den handel overzee, werd die ook nog te dezen tijde over Duitschland gedreven, en bestond grootendeels uit ligte koopwaren, die gemakkelijk en zonder veel kosten te vervoeren waren, voornamelijk uit zijde, eenige zijdenstoffen, linten, gaas, krip en Venetiaansche kan-

*) Het hofje *Venetia of Maarloopshofje*, in de Elandsstraat. Het werd in het midden der zeventiende eeuw gesticht door Jacob Stoffels, een voornaam koopman op Venetië. Zie Wagenaar *Beschrijving van Amsterdam*, st. VIII, bl. 605. Het wordt ook *Maarloopshofje* genoemd naar Gerrit van Maarloop, die het later bestuurde en uitbreidde.

*image
not
available*

I. VOORLEZING.

Inleiding. Onderwerp en doel deze Voorlezingen. Zij schetsen de Geschiedenis der Katholieke Kerk in Noord-Nederland, sedert de zegenpraal der Hervorming tot op onzen tijd. Zij waarschuwen tegen reconstructie der geschiedenis, trachten de waarheid in het licht te stellen, en beschouwen het tegenwoordige Rome als veronnd, afgeleefd en, onder veel verlooping van magt, inwendig zwak. Zij zien in de reformatie een noodzakelijk verschijnsel van de XVI. eeuw, en in de verdere ontwikkeling, een onvermijdelijk gevolg. In aller belang pleiten zij voor de meest mogelijke vrijheid van godsdienst, voor verdraagzaamheid en eendragt, en daarbij voor het regt van den Staat, om in alle opzichten aan het hoofd te blijven, en zich onder geene voorwendsels en *imperium in imperio* te laten opdringen.

De Voorlezingen regtvaardigen het gedrag van Prins Willem I, stellen zijne tolerantie in het licht, en bewijzen tevens, dat het Huis van Oranje, zoo veel de omstandigheden toelieten, steeds de meest verlichte denkbeelden heeft voorgestaan, en aan zijne hooge roeping getrouw bleef. Oranje en Nederland zijn, naar de inzigten van den Schrijver, één, en vereenigd onoverwinnelijk, doch gescheiden, bijzonder zwak en nietig. Verbonden, zooals onder Willem I. en zijne nazaten, omvatten zij alle gezindten als met een broederlijken band, en zijn feitelijk de meest verdraagzame van alle bestaande magten. Zij kunnen niet hunne natuur ook nimmer tot andere beginselen overgaan, geene ultra's worden, en noch tot het ene, noch tot het andere uiterste terugkeeren. Zij zijn dus hoogst ophemelijk, en verdienen, in hunne eenheid, het vertrouwen der natie en de bewondering der wereld.

De Nieuwe Bisdommen. 1559.

Utrecht, Haarlem, Deventer, Leeuwarden, Groningen, Middelburg. Bedoeling met de vermeerdering der bisdommen.

Regiment van Granvelle. 1560.

Karel van Brimeu, graaf van Megen, voorstander van Philips II en vervolger der protestanten. Zijn standbeeld onlangs te Megen opgericht. Kleine geschillen, te dezer zake gerezen. De Reditrakers in de XVI. eeuw.

Het Landjuweel te Antwerpen. 1561.

Zedeschets en toemalige denkwijze.

F. Schenk van Tautenburg, Aartsbischop van Utrecht. Synoden van 1562 en 1565.

Biographie van F. Schenk van Tautenburg. Zijne goede bedoelingen tot herstel der hiërarchie. De hiërarchie verdwijnt. De kanoniken. Schandelijke levenswijze der geestelijkheid; haar verzet tegen het Concilie van Trente. Onverantwoordelijkheid in de kerken. Zedebederf in de kloosters. De geschriften der hervormers verboden.

Verbond der Edelen. 1565.

Vervolgung ter zake van het geloof. De Edelen nemen het voor de vrije godsdienstoefening op. Vroegere strijd tegen kerkelijke misbruiken. Willem I en de verbonden Edelen. Moderatie.

De Geuzen. De Hageprekers. Petrus Datheen.

Maatregelen ter bewaring van het katholiek geloof.

's Konings besluit.

Er mag geene vrijheid van godsdienst verleend worden.

Beeldstorm. 1566.

Predikantiën in Vlaanderen, Holland, Gelderland, Utrecht. Kerkeschennis in alle deelen des lands, voornamelijk te Antwerpen, en doorgaans van de zijde der roomsch-katholieken gepleegd.

Iets over de St. Janskerk te Gonda. Kerkelijke toestand in het aartsbischoppelijk Utrecht.

Eenige hervormde predikanten uit dien tijd. Het aantrekkelijke der protestantsche eerdienst.

Reactie. Gevolgen van den Beeldstorm. 1566.

De oefening der hervormde godsdienst wordt op nieuw verboden. De prins van Oranje te Antwerpen en te Utrecht. Brief der landvoogdes over de voortdurende predikantiën der onroemschen. Guido de Bres. Belijdenis des geloofs. Van Megen en zijne concubine te Utrecht. Nieuwe bepalingen omtrent de Vasten. Broederode te Amsterdam. Het Volkgezang. De adel voegt zich naar het verlangen der regering. Bereerte te Antwerpen. Valenciennes en St. Amand ingenomen. Guido de Bres, Pèlerin de la Grange en 200 protestanten ter dood gehragt. Algemeene vervolging. Willem I verlaat het land. Bossen wordt stadhouder in zijne plaats.

II. VOORLEZING.

Aankomst van Alva. Vertrek der Gouvernante. 1567. Eenige hoofden gevangen genomen.

Egmond, Hoorn, Antonio van Stralen, Joh. van Casembroot, heer van Backerzeel.

De Raad van Beroerten. Vervolgung voor de gevone regtbanken. 1567—1573.

Vele aanzienlijke personen voor den Bloedraad terechtgesteld. Beeldstormers gestraft. Schromelijke vervolgingen te Utrecht. Executie van Bunesse, De Waal, Jufvr. van Diemen.

Alva en de Bisschop van Haarlem. 1568.

De bisschoppen door den hertog tot pligstetrachting opgewekt. Die van Haarlem (Nicol. Nova-Terranus) bidt om genade en vergiffenis voor zijne onderhoorigen. Alva dwingt hem den zetel te ruimen. Hij wordt opgevolgd door Godofridus van Mierlo.

Alva en de Utrechtse Kanoniken. 1568.

De hertog wil de hiërarchie gehandhaafd hebben. Hij zoekt de kanoniken aan den aartsbischop meer ondergeschikt te maken. De aartsbischop ondersteunt wederkerig de wereldlijke overheid. Beiden trachten de kerk uit haar diep verval weder op te beuren.

Mislukte poging tot verlossing. 1568.

Willem I poogt het vaderland te hulp te komen. Inval in Groningen. Tocht over de Maas. Egmond, Hoorn en andere edelen outhoofd. Marix van St. Albegonde ijvert voor de vrijheid des lands. Wilhelmuslied. De Bijenoorf der H. Roomscher Kerke. Cornelis Adriaansen, gezegd broer Cornelis van Dordrecht.

Tegenstand der Katholieken.

De katholieken wederleggen de Bijneerf en stellen hun volkegezag tegen over de Geuzelieden der hervormden. Standbeeld van Alva. Gebenedijde boed en zwaard.

Index van verboden boeken.

Bijbels. Geschriften der Hervormers. De roomsche Index. De Index van Trente. De Index expurgandorum. De Index van Alva.

Opkomst der Jesuiten in Nederland.

Canisius van Nijmegen gaat tot de Orde over. De Jesuiten te Leuven. Philips II neemt de Orde in bescherming. Edict van 20 Aug. 1566.

Pater Canisius en zijn Catechismus.

Greete en Kleine Catechismus voor Roomsche-Katholieken. Pater L. Makebljide. Mechelsche Catechismus.

Vestiging der Jesuiten. 1557.

De paters Jesuiten verkrijgen een vasten voet te Leuven, te Antwerpen, te Brugge, te Maastricht. De nederlandseche geestelijken en de hertog van Alva zijn om zeer verschillende redenen tegen de Orde. De Jesuiten in Friesland en Utrecht.

Biddommen Leeuwarden en Groningen.

Remigius Dirutius kan als bisschop van Leeuwarden geen bezit nemen van zijn zetel. De staten van Friesland, de gansche geestelijkheid en het volk komen er tegen op. De regering moet toegeven. Leeuwarden blijft zonder bisschop, en volgt 1566 de algemeene beweging. Mirakel bij den beeldestorm aldaar. Johan Knijff, bisschop te Groningen. Zijne verdiensten. Alva verschijnt. De Friesen worden gedwongen, een bisschop aan te nemen. Petrus Cunerus verkrijgt den zetel. 1569. Synode te Leeuwarden. Levensregelen en tucht.

Procedures tegen Utrecht. 1567—1570.

Utrecht klaagt over de belasting van den 100sten, 20sten en 10den penning. In de staten zijn de geestelijken het meest ontevreden. Alva laat tegen de staten en de stadsergering procederen, als hebbende tijdens de onlusten met te veel oogluiking gebandeld. Veroordeeling en pardon.

Oranje-boven. 1572.

De Geuzen in den Briel. Staten-vergadering te Dordrecht. Verdragzame grondslagen der nieuwe orde van zaken. Willem I bij Bergen in Henegouwen. Bartholomeus-naebt. De prins komt in Holland terug. Enkhuizen hoofkwartier. Haarlem begeeft zich onder den prins. De beide godsdiensten toegelaten. De bisschop afwezig. De katholieke kerk verloopt. De hervormde leer verkrijgt de overhand. Beleg, kapitulatie en meerd van Haarlem. De predikanten; de priesters. De bisschop in zijne zetelstad terug.

Cornelis Musius. 1572.

De prins te Delft. Hij bewoont het klooster van St. Aagten, waarin Musius prior is. Biographie van dien pater. Rijkdom van het convent. Musius vliegt uit Delft. Zijn dood. Lumoy, graaf van der Marck, te Leiden. Het huis Lokhorst.

Alkmaar. Geerttruidenberg. Val van Lumey. 1573.

Alkmaar berend. Doot den vijand wijken. De katholieke godsdienst blijft er in zwang, doch vervalt. Geerttruidenberg

door 's prinsen krijgsvolk ingenomen. Peyot sielt zich tegen den kerkerroof en wordt door zijne soldaten vermoord. Senoy in Noord-Holland van onverdragzaamheid verdacht. Lumey in staat van beschuldiging gesteld, verdedigt zich en verlaat het land.

Vertrek van Alva. Aankomst van Requesens. 1573.

III. VOORLEZING.

Inleiding. Het Pardon, door Requesens aangeboden, wordt afgeslagen.

Bisdom Middelburg.

Het bisdom Middelburg dagtoekent insgelijks van 1559. In 1561 verkreeg Nicolaas de Castro den stoel. De hervorming in Zeeland doorgedrongen. Job. van Migrode. Ghelien Janasen d'Hoorno, Adriaan Ohrij. Ahdj te Middelburg. Beeldesterm. Vele priesters gaan tot de hervorming over. Uitgeweken Zeeuwen, tijdens Alva's komst. Verlossing van Zeeland in 1572. Middelburg in spaansche handen. Anthonie van Bourgondie.

Middelburg verlost. 1574.

Gesteldheid van het bisdom. Dood van De Castro. De r. k. godsdienst in verval. Job. van Strijen, Vtearis. Middelburg door Mondragon verdedigd. Hij kapitulert 18 Febr. 1574. De priesters en monniken verlaten de stad. Willem I regelt de kerkelijke aangelegenheden. Laatst katholieke godsdienst-oefening te Middelburg.

Leiden behouden. 1574.

Katholieken en Hervormden te Leiden. Leiden in 1572. De hervormden vertalrijken. De kerken komen 6 Sept. in bunne handen. De predikant Pieter Cornelisz. Maerlant, tijdens het beleg. Zijne predikatie bij het ontzet. 1574.

Synode te Dordrecht. Juli 1574.

De gereformeerde kerk organiseert zich zelve. Zij voert geen strijd tegen de roomschen en wil de wederdoopers bekeeren. *Taxae Cancellariae*. De prins handhaaft een *jus circa sacra*. De leidsche burgerschool gesticht.

Gematigdheid van den Prins.

Inzigt van den prins ten aanzien van staat en kerk. Moel-
lijkheden met de staten van Holland en Zeeland. Willem I verkrijgt het oppergezag in deze beide provincien. Hij zal de gereformeerde godsdienst voorstaan, en wil geen anders-denken den bemoeijelijken. Amsterdam, Haarlem en Utrecht zijn nog in spaansche banden. Van Micrlo en Schenk van Taubenburg blijven op bunne zetels. Senoy in Noord-Holland. Eenige r. k. boeren, met den vijand beulende, worden mishandeld. De prins brengt de zaak voor de ordinari justitie.

's Prinses tweede en derde huwelijk.

Anna van Saksen. Charlotte van Bourbon. Bezwaren van roomschen en onroomschen. Nieuwste geestdrift over dit onderwerp.

Zierikzee verloren en weder bevrijd. Dood van Requesens. 1576.

Raad van state en staten-generaal tegenover Willem I, met Holland en Zeeland op zijne zijde.

Spaansche Furie. Pacificatie van Gent. 1576.

Maasricht en Antwerpen door spaansch krijgsvolk geplunderd. De provincien verbinden zich met Holland en Zeeland onder Willem I. Bepalingen omtrent de godsdienst. Tenzijdestelling der bloedplakaten.

Utrecht tusschen twee vuren. De Aartsbisschop in nood. 1576.

Utrecht, namens den koning, door het kasteel bedreigd, en door Hierges, namens den koning en de staten-generaal, op zeer kostbare wijze beschermd. Schenk van Tautenburg oud, afgeleefd en zonder invloed.

Don Juan. 1576.

Hij komt Regenesmus vervangen en het gezag des konings herstellen. De prins van Oranje houdt hem op een afstand. Unie van Brussel, 9 Jan. 1577. Eenwig edict, 17 Febr. 1577. Don Juan door Holland en Zeeland afgewezen.

Gedwongen Geldleening bij den Aartsbisschop. 1576.

De staten van Utrecht, waarin de kanoniken der vijf kapittelen de meerderheid hebben, maken zich met geweld meester van ongeveer 42,000 gulden, in het bezit van den aartsbisschop Schenk van Tautenburg.

Het Vredenburg belegerd. 1576—1577.

De belegering begint 22 Oct. 1576, en eindigt 8 Febr. 1577.

Overrompeling van den 21 Dec. (St. Thomas) 1576.

Uitval der bezetting. Voortdurende van het beleg. De Minderbroeders bij den brand.

Overgave van het Vredenburg, 11 Febr. 1577.

De Spanjaarden vertrekken. Bossen en de Duitsche krijgsknechten blijven in de stad. Aanval op Utrecht, 27 April 1577. De Duitschers verdreven.

Nieuwe afpersing bij den Aartsbisschop. 1577.

Men haalt voor 20,000 gulden zilverwerk bij hem weg.

Trijn van Leemput en de Kanoniken. 1577.

De katholieke partij doet het Vredenburg afbreken. Don Juan stemt er in toe.

IV. VOORLEZING.

Verdrag met Utrecht. 1577.

De staten stellen zich onder bescherming van den prins. De katholieke religie zal in stand blijven. Matthias, gouverneur-generaal, tegenover Don Juan. Slag bij Gembloux, 31 Jan. 1578.

Amsterdam gaat over aan den Prins. 1578.

Alleen de R. K. godsdienst zal worden toegelaten. Inwoners van het volk tegen de geordende geestelijken. Gereformeerde partij te Amsterdam, Mr. Willem Bards. Hervorming te Amsterdam ingevoerd. De geestelijken worden uit de stad gezet. De prins verklaart zich nogmaals voor vrijheid van godsdienst. Opkomst der gereformeerde gemeente.

Verandering te Haarlem. 1578.

De prins als stadhouder erkend. De R. K. godsdienst moet vrijelijk geoefend worden. De gereformeerden krijgen eene kerk. Protestantsche partij te Haarlem. Pieter Buys.

III.

Haarlemsche Nonas. St. Bavo ingenomen. De dienst verstoord. De bisschop vlugt.

Friesland. Groningen. Gelderland. 1578. De Graaf van Rennenberg. Graaf Johan van Nassau.

Voortgang der hervorming. De bisschop van Leeuwarden komt op wachtgeld. Joh. van Nassau, stadhouder van Gelderland. De graaf ijvert voor de gereformeerde leer; de staten voor het behoud der roomsche godsdienst.

De Religievrede, 22 Julij 1578.

Ontwerp om aan de belijders der roomsche en hervormde godsdiensten gelijke rechten en vrijheden te verzekeren. Overdraagzaamheid van beide partijen. Friesland, Gelderland, Overijssel. Bisd. Dordrecht. Egidius de Monte. Protestantisme in Zuid- en Noord-Brabant. De staten van Utrecht tegen den religievrede. Onmin tusschen de geestelijkheid en den aartsbisschop. De kanoniken ondersteunen het bestuur der staten-generaal. Zij herooften de kerken van goud, zilver en kostbaarheden. Het gulden kleinood van David van Bourgondië door de geestelijken gesloopt. *Hubert Duyfhuise*, pastoor van St. Jacob, te Utrecht. Hij zoekt eene hervorming der kerk in de kerk-zelve. Hij dient de belangen der aanzienlijkste inwoners, doch heeft de katholieken en gereformeerden tegen zich.

De Gereformeerden te Utrecht. 1578.

Zij nemen in aantal toe. Datheen predikt in het klooster der Minderbroeders. Wernorus Helmichius, predikant te Utrecht. Besluit der staten-generaal, 30 Oct. 1578, tegen de kerkelijke organisatie van 1559. De reeds feitelijk vernietigde bisschoppelijke zetels worden opgehooven. Het gezag van den aartsbisschop verzwakt.

Pacificatie van Atrecht. Unie van Utrecht. 1579.

Parma hereenigt de katholieke en koningsgezinde partijen bij het verdrag van Atrecht. De provincien, die voor de vrijheid van godsdienst blijven volhardden, komen te Utrecht tot eene Unie. 23 Jan. 1579.

Voortgang der Hervorming.

De gereformeerden te Utrecht beuren het hoofd op. Nicolaus Sopingins, tweede — Erasmus Backer, durfde predikant. De roomsch-katholieke hiërarchie verwoest zich-zelve. De aartsbisschop is weerloos. De roomschen doen hun hekklag, 10 Junij 1579. Oproer. De kanonik G. van Wijckersloot. Jacob Wachteleer. De Predikheeren, St. Nikolaas- en Baarnerkerk door de gereformeerden bemeesterd. Accoord met de roomschen, waarbij de ingenomen kerken aan de gereformeerde geworden bevolking gebleven zijn. 15 Junij 1579.

De Dom ingenomen, 7 Maart. Dood van den Aartsbisschop, 25 Augustus, 1580.

Groningen valt van de Unie af. Rennenberg brengt de stad onder den koning terug. Onrust en oproer te Utrecht. Men is voor verraad bevreesd, en maakt zich meester van de vijf collegiale kerken, die nog in handen der kanoniken waren: de Dom, St. Salvator, St. Jan, St. Pieter, St. Marie.

De burgerhoplieden treden voor de gemeente op. Zij verkrijgen toezegging, dat de R. K. Religie binnen der stede van Utrecht niet langer zal worden gezeerdeerd. Paskwil der

18

roomschen over het gebeurde te Utrecht. De staten klagen bij den prins. De veroverde collegiale kerken moeten gesloten blijven. Overigens behoorden men den roomschen twee parochiale kerken terug te geven. Proclamatie aan het volk. 13 Mei 1580.

Door de volkspartij gedwongen, moet het stadsbestuur andermaal de oefening der R. K. godsdienst verbieden. — Nieuw protest der kapittels. De bisschop te Wijk-bij-Duurstede. Zijne levenswijze, zijne zuinigheid, zijn kapellaan, zijne vrienden

en vriendinnen. Zijne bastaarden. Schenk sterft 25 Augustus 1580. Erfgenamen ab intestato. Begrafenis in den Dom. Utrecht verklaart zich voor de hervorming.

Chronologisch Overzicht van den toestand der Roomsche Katholieke Kerk in de Noord-Nederlanden, sedert de opheffing der Bisdommen tot op dezen tijd. In verband beschouwd met het Utrechtsche Aartsbisdom der Clerisy en de daaraan onderhoorige Bisdommen Haarlem en Deventer.

GEDWONGEN GELDEENING BIJ DEN AARTSBISSCHOP. 1576.

Utrecht hield zich bij de katholieke provinciën, die Don Juan erkenden, en had inmiddels eenige maatregelen genomen tegen D'Avila, die het Vreëburg bezet hield, en geen last had tot overgave. Nog vóór het einde des jaars 1576 liet hij schanskorven maken, stelde het geschut op de wallen, onthoofde buschschieters uit Amsterdam, en deed een paar huizen afbreken, die hem in den weg stonden. Het kasteel kreeg een schrikbarend aanzien, en de Staten, aan de eene zijde door de toerusting van het Vreëburg, aan den anderen kant door de ontevredenheid van het volk bedreigd, zaten in doodsangst. Zij hadden de hulp van Willem I versmaad, en wisten zichzelf niet te redden. Zij deden toen D'Avila verzoeken, of hij zijne aanstalten tot oorlog ook geliefde na te laten; want het den heeren een groot genoegen zou doen. Nog meer. Zij wilden hem een reispenning geven en 700 gulden 's jaars als pensioen, op voorwaarde, *dat hy heen truk naer Spanje ofte anders naer zijn geliefte, ende het kasteel laten staen.*

D'Avila zou zijn pligt doen. Bossu, die, bij de pacificatie losgelaten, nu luitenant-stadhouder te Utrecht moest zijn, kwam niet opdagen; en zonder hem tot eene belegering van het Vreëburg over te gaan, was aan velerlei bezwaar onderhevig, voornamelijk dewijl het garnizoen, door Hierges in de stad gebragt, en dat nu tegen D'Avila moest optreden, eenige betaling eischte, vóór het aangaan van den strijd. De gemeente vond dat allezijs billijk, doch hield de beurzen gesloten. De burgerhoplieden liepen intusschen naar de Staten, en begeerden, dat men het krijgsvolk voldoen en terstond tot een aanval besluiten zou. Zooals de heeren zeiden, waren zij van gereede penningen ontbloot, Zooals het volk, daarentegen, be-

weerde, hadden zij geld en schatten in overvloed, maar zij wilden liever een ander bezoeken dan zelve bezocht wezen. Ziehier, wat zij er op uitvonden, de heeren kanoniken, edelen en burgemeesters, vormende de Staten 's lands van Utrecht.

Van de stelling uitgaande, dat zij niet bij kas waren, en een bisschop altijd een spaarpot bezit, besloten zij den zeer karig levenden Schenk te gaan aanspreken. Hij bevond zich te Utrecht in zijne vorstelijke woning tegenover de vergaderzaal der Staten, en, naar men voorgaf, moest hij ongemeen tevreden zijn, indien men, bij den koning en de religie blijvende, van het Vreëburg kon verlost worden.

De bisschop, zooals van zelf spreekt, beschouwde de zaak uit een ander oogpunt. Hij was voor de spotters in den Dom en voor de levensmakers in de Buurkerk veel meer dan voor den sterken arm van D'Alvila bevreemd, en rekende op de gehechtheid aan de godsdienst en den koning slechts zoolang, als men de hel en het vagevuur voor hierna maals, de inquisitie en de kasteelen voor het tegenwoordige in stand hield. Met de citadel moest tevens de r. k. religie bezwijken, wat echter de Staten niet inzagen. Van Tautenburg, die het begreep, had diep medelijden met hunne handelwijze, en zeide steeds, dat de heeren van de wet hun eigen ondergang bewerkten. Dat zij tot dat einde zelfs zijne middelen zouden bezigen, was moeijelijk te voorzien, en nogtans werd dit het geval.

Om het kasteel te veroveren, moest er geld wezen, en dat kon de bisschop wel geven; vermoedelijk zou hij daartegen eenige bedenking hebben. Indien men hem evenwel voorstelde, hoe gemakkelijk aardsche schatten

door roof of plundering konden verloren gaan, dan liet het zich verwachten, dat hij de gelegenheid zou waarnemen, om zijn goud en zilver ter bewaring in vertrouwde handen over te geven. Zoo niet, dan lag het klaarblijkelijk aan verzwakke geestvermogens, en dan was men in gemoede verpligt, den ouderdom tegen zijne eigene dwaasheid te beschermen, en zijne Genade, wat de zorg over geroede gelden betrof, onder zekere curatele te stellen.

Eene commissie van staatsleden, door burgerhoplieden bijgestaan, zon deze zonderlinge en bedriegelijke boodschap gaan overbrengen, met betuiging nogtans, dat men den bisschop onder meer rustige omstandigheden geene bescherming zou opdringen, en zelfs zijne tresoren, die men nu halen kwam, met de meest mogelijke liefde daelt terug te geven.

Van de vergaderzaal der Staten kwam men met weinige schreden in het bisschoppelijk hof. Wel was Van Tautenburg niet altijd en ieder oogenblik te spreken; maar de heeren zeiden, dat er *periculum in mora* bestond, en storen, na eerst alle nitgangen bezet te hebben, als dolzinnige roovers naar boven, smeten het salet open, waar de bisschop zich ophield, en deden hunne boodschap. 14 Nov.

Terwijl Ausonius van Galama, kanonik van St. Maarten, het woord voerde, waren de overigen reeds, zonder enig antwoord af te wachten, aan het inpakken,

en haalden uit koffers en kasten omtrent 42,000 gulden aan baar geld bij elkander.

De bisschop hield zich *onberoertlijk ende ongestoord*. Wat zou hij doen? Op ketters had hij des noods een pistool kunnen losbranden; maar tegen geloofsgenooten, leden der Staten, kanoniken, priesters en manhafte hoplieden der schutterij, kon hij slechts geestelijke wapenen gebruiken, en voor deze zouden zij niet geweken zijn. Van Tautenburg liet dus, zonder een woord te spreken, de commissie begaan. Eerst toen men het geld wegdroeg, zeide hij: «De nood kan hoog wezen; doch voor eene leening *a deposito* is de *modus quo* nog al grof. Ik wil het echter Gode overgeven, hem, die de dienaars der ongeregteghheid niet ongestraft zal laten.» *)

*) *Oeldleening bij den Bisschop*. Zie het verhaal bij Bor, I. 777. In eenige bijzonderheden verschillende met Van Bolhuis. *Het kasteel Vredenburg*. Beide berigten zijn naar verslagen van ooggetuigen gevolgd. Uit de rekeningen blijkt, dat er bij het inventariseren der penningen op het bisschophof gedronken is voor 9-16 aan wijn,—voorts den volgenden morgen „voor wijn, bier, brood, kaas enz. hetwelk bebruikt is, toen men het geld bij den aartbisschop haalde, f 18-9.” Het juiste bedrag der opgenomen penningen was f 41,895-14-9, welke aan winst (vermoedelijk bij het wisselen) nog opleverden f 1896-7. Gedurende anderhalve maand werden deze gelden bij den kameraar Louff van der Haer bewaard. De burgers, die daarbij de wacht hadden, verteerden aan turf, licht en bier f 42-3-6. Over de teruggave dezer zonderlings leening kwam men in vele moeilijkheden, doch, eindelijk, werd de schuld bij accord afgedaan. 1619. Zie Bor.

NIEUWE AFFERSING BIJ DEN AARTSBISSCHOP. 1576.

Omtrent drie maanden na de gedwongen geldleening bij den aartbisschop, namen de staten van Utrecht, «nit gelijker noodt ende swaerichedyt,» nogmaals de toevlucht tot zijne Genade, en ontleenden hem zijn zilverwerk, ter waarde van 20,000 gulden. Eene soortgelijke brand-schatting werd bij andere aanzienlijken in 't werk gesteld, en, waar geen goud of zilver te halen was, daar zond men, ter invordering van hoofdgeld, den schout met zijne dienders en met eenige soldaten in huis. Thans was het om 50,000 gulden te doen, eene som, door Bossu ter betaling van het krijgsvolk reeds meermalen verlangd, en die men geraden vond, hem niet langer te weigeren.

De geestelijken vooral ijverden het sterkst voor deze afdoening, waardoor zij den graaf wilden verpligten, eensdeels, dewijl dat uitzigt zou geven op het vertrek der duitsche vaandels, en anderdeels, omdat zij altijd vol vrees waren voor het volk en den prins van Oranje, wiens magtige partij ontwijfelbaar de overhand zou krijgen, indien Bossu zich aan het beleid der zaken onttrok *).

De aartbisschop was insgelijks voor den prins van Oranje bevreesd; of hij echter ten aanzien van Bossu in de

*) *Oranje partij te Utrecht*. Zie Bor, X. f. 220, 226, 229, Bondam, II. 196—198. Noot I. III. 54.

gunstige opvatting zijner kapittelen deelde, is nog geenszins zeker. Men zeide, wel is waar, dat de graaf tot aan zijn laatste ademtocht de ware religie zoude handhaven, en niets anders bedoelde dan het heil der kerk; maar, om zulke dingen te gelooven, daartoe was Schenk van Tautenburg veel te verstandig, en daarbij nog al vasthoudend van aard, als er sprake kwam van geldleening of verpanding van kostbaarheden.

Toen men eindelijk een groot gedeelte van het geld bijeen had, en zich verbinden zou, om binnen vijf dagen 30,000 gulden en eerlang het ontbrekende te betalen, kwam het Eeuwig Edict ter kennis van Bossu, die nu, zonder nadere bevelen van Don Jnan, geen krijgsvolk durfde wegzenden. Die arme Duitschers moesten dus blijven; zij kregen een stuk brood, een rok, een vest, soms eene nieuwe haneveer op den hoed, maar volstrekt geene afrekening, waaruit weldra nieuwe moctijelikheden ontstonden.

Wat er verder van de bijgehaalde penningen geworden is, wordt niet gemeld; maar de kas was weder spoedig leeg, waaruit den 27. April een oproer onder het

krijgsvolk ontstond, dat twee dagen lang met moord en plundering dreigde, en voor de zekerheid der achterstallige soldij het kasteel wilde overrompelen.

In hoever Bossu en Don Jnan daarachter zaten, is niet ten volle bekend; maar hunne officieren, zelfs de overste-luitenant Van Tamberghen en hopman Vinckenburch, die zooveel tot den aftogt der Sanjaarden hadden bijgedragen, waren met de zaak gemoed, werden allen opgeligt en in de kelders van het Vreëburg gevangen gezet. Voorts stelde men verscheiden muniters in verzekerde bewaring, en dwong de misnoegde krijgslieden, zich, met behoud van hun geweer, buiten de stadsmuren te gaan ophouden *).

*) *Aanslag op Utrecht*. 1577. Zie het bericht bij Bor, X. 229—232. Voorts *Verhaal van den aanslag op de stad Utrecht*, 27 April 1577, in *Dodt, Archief*, VII. 327. Door het uitdrijven der Duitschers was Utrecht verlost; maar de voorsteden waren het niet, voornamelijk het platte land. Eerst in de maand Junij brak het krijgsvolk vandaar op. Tamberghen en andere gevangene officieren van Bossu werden hem toen overgeleverd. Bor, X. 234 en 235. Bondam, II. 282—285, 363, 374—376.

NECROLOGIE.

HENDRIK PALIER. ¹⁾

Henrik Palier werd den 10. Julij, 1785, te 's Hertogenbosch, geboren. Zijn voorouders woonden te Genève, Languedoc of Bordeaux, oeffenden in de 16. eeuw, zoo te Parijs als te Metz, de boekdrukkunst uit, en gaven vele belangrijke werken in het licht ²⁾. Na de herroeping van het Edict van Nantes, in 1688, vluchtte Charles Palier, met een handvol Louis-d'or en een aan een kastanje gehecht zilveren familie-cachet, uit Metz naar de

Nederlanden ³⁾, rigtte 't 's Hertogenbosch een boekdrukkerij op, en legde zich op den boekhandel toe. Sedert zijn zijne nakomelingen in dezelfde stad en in hetzelfde hnis in die betrekking werkzaam gebleven. Zijn grootvader, Jacobus Palier ⁴⁾, die van 1766 tot 1784 aan het hoofd der drukkerij stond, was lid der regering van 's Bosch ⁵⁾, en zijn oudoom de beroemde hoogleraar

¹⁾ Ontleend aan den: *Algem. Konst- en Letterbode van Vrijdag*, den 1. Julij, 1853. — N°. 26, blz. 4.

²⁾ Zie Brunet, *Manuel du Libraire*, Bruz. 1821, T. II, pag. 344. Teissier, *Essai philologique sur les commencemens de la typographie à Metz*, Metz. 1838, pag. 32 en (H. Palier) *lets over het geslacht van Palier*, afzonderlijk voor vrienden uitgegeven.

³⁾ *lets over het geslacht Palier*, bl. 1, afgebeeld bl. 11.

⁴⁾ Achterkleinzoen van Carol, die van 1690—1740, kleinzoen van Hendrik, die van 1740—1747, zoen van Jacobus, die van 1748—1765 aan het hoofd der drukkerij stond.

⁵⁾ Hij was een der drie ondertekenaars, met de Heeren G. Baynen en J. Linsen de Jonge, der in Beespiessen overgenomen oorlogskosten voor rekening van Bataafsch Brabant, d. d. 9 Oct. 1798; en een der

Johan Carol Palier, wiens *Leerredenen over den Heilbergischen Catechismus* door J. F. Martinet, ('s Bosh en Amst. 1792, 2 d. 8°.) in het licht zijn gegeven ¹⁾. Na den dood van zijn vader Hendrik Palier (1796), werd hij, onder toezigt van Mr. Salomon Krul (met wien zijne moeder, Arnolds Schouw, in tweede huwelijk getreden was), voor den boekhandel opgeleid, en sedert 1812 stond hij aan het hoofd der zaak. Het is onze taak niet, Palier 's verdiensten als uitgever te schetsen, te meer daar hem reeds als zoodanig regtmattige hulde in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* is toegebracht. Het zij voldoende, te vermelden, dat hij in 1815 den *Almanak voor de Provincie Noord-Brabant* begon uit te geven, « een Jaarboekje, dat zich voor dien tijd zeer gunstig door de typographische uitvoering onderscheidde, maar vooral uitmuntte door zijne belangrijke statistieke, letter- en geschiedkundige opgaven; » van 1818 tot 1822 de *'s Hertogenbosche Courant*, in het licht gaf; in 1818 de uitgave van Hultmans *bibliographische zeldzaamheden* bezorgde, en in 1821 diens kostbare bibliotheek, zoo rijk aan zeldzame drukken der 15. en 16. eeuw, verkocht. Bij gelegenheid van zijne 50jarige vestiging in den Boekhandel, verscheen er, van wege acht boekdrukkersgezellen, een rijk versierd en fraai gedrukt vers, aan hun 't Patroon gerigt, getiteld: *Hulde toegebracht aan den Heer Hendrik Palier, Boekdrukker en Boekhandelaar, door het Genootschap letterkunstenaars, onder de zinspreuk: door Eendragt 't zaam verbonden*, waarvan in der tijd in periodieke werken en dagbladen met lof gewaagd is ²⁾. Palier was niet alleen een voortreffelijk uitgever, maar een vlijtig beoefenaar der algemeene, inzonderheid der vaderlandsche geschied-, oudheid- en letterkunde. Vooral echter hield hij zich bezig met het onderzoek der geschiedenis en letterkunde van Noord-Brabant. Jaren lang wijdde hij zijne snipperuren aan het verzamelen van Noordbrabantsche drukken, ja, hij seelroomde niet, den kolossalen arbeid te ondernemen, om een chronologische lijst te maken van alle gewestelijke drukwerken, die sedert 1484 tot 1839 het licht hadden gezien, eene lijst, wel vijf folio-deelen beslaande, die met zijne Noordbrabantsche drukken in de boekery van het Noordbrabantsch Genootschap is

overgegaan ³⁾. Voorts verzamelde hij handschriften, platen, portretten, kaarten, penningen, in één woord, alles, wat slechts in eenige betrekking tot zijne Provincie stond, en gaf een *Lijst van enkele en dubbele stadhuisspenningen der stad 's Hertogenbosch* (1704—1793), ²⁾ een *naamlijst van Predikanten in Noord-Brabant, seiert de Reformatie tot 1840 in 8°* ²⁾, — een lijst van *Dissertatiën en Theses van Noord-Brabanters* ⁴⁾ in het licht, schreef een stukje over zijn eigen geslacht, was vroeger voornemens, een *Algemeen geschiedkundig woordenboek van Noord-Brabant*, waarvoor hij vele bouwstoffen verzameld had, en waarvan hij zelfs een Prospectus in het licht gaf, te schrijven, en had reeds de door hem verzamelde bouwstoffen tot een *Kerkelijk Noord-Brabant* aan Dr. Schotel, Predikant te Tilburg afgestaan, om die te bewerken. De laatste 12 jaren hield hij zich ook bezig met het verzamelen van een *Atlas van de Vaderlandsche geschiedenis* (bevattende meer dan 15,000 stuks platen, portretten, kaarten enz.), waarvan de Catalogus, in 1851 gedrukt, 185 bladz. in 8° beslaat; ²⁾ en nog in het laatste jaar van zijn leven, begon hij een wetenschappelijk Tijdschrift „*Noord-Brabant*,“ (slechts twee Afleveringen zien het licht) uit te geven. Palier was de vraagbaak van allen, die inlichtingen nopens geschiedkundige of plaatselijke bijzonderheden zijner Provincie behoefden, en zijne uitgebreide kennis liet niemand in verlegenheid; het was zijn lust en leven, al, wat tot bevordering van den bloei van kunsten en wetenschappen in zijn Gewest kon strekken, te ondersteunen; het *Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, waarvan hij van 1838—1840 *Thesaurier* en van 1849—1851 *Bestuurder* was, heeft vooral aan hem zijn aanzijn te danken. Hij was (van 1819—1829) lid van het letterminnend Genootschap „*Tot oefening*,“ en van 1823—1829 bestuurder der *Maatschappij 't Tot Nut van 't Algemeen*, „*Afdeeling 's Bosch*.“ Doch niet slechts als letterkundige, maar in vele andere maatschappelijke betrekkingen; trachtte hij nuttig te zijn. Zijne geboortestad diende hij van

bekroonden met zilveren tahakadoos en diploma voor menschlievende daden bij de overstroming van 1799.

¹⁾ *Iets over het geslacht Palier*, bladz. 14. — Dr. C. R. Hermans, *Geschied. der Illustre en Latijnsche scholen*, bl. 32, 33.

²⁾ o. a. in den *Algem. Konst- en Letterbode*, 1850 N°. 10.

³⁾ Zie Dr. C. R. Hermans, *Bijdragen tot de Geschiedenis van Noord-Brabant*, d. 2 bl. 322.

⁴⁾ In 1835 voor het eerst uitgegeven, in 1851 herdrukt en met een levensschets der van Berckel's vermeerderd door Dr. C. R. Hermans.

⁵⁾ Deze lijst is niet in den handel.

⁶⁾ 's Bosch, 1850, 8°.

⁷⁾ Voor den Catalogus, niet in den handel, vindt men zijne Afbeelding geplaatst.

1807—1810 als Tweede Luitenant bij de Bossche Schutterij, en van 1827—1830 als lid van van het stedelijke kieskollegie, de kerk als diaken en ouderling. Ook was hij van 1823—1836 lid en in 1825 President van het Collegie van Notabelen; van 1826—1840, 1850—1852, Armbestorger, van 1820—1830 Thesaurier van het Bijbelgenootschap, van 1824—1840 correspondent van het Traktaatgenootschap, en van het Instituut voor blinden.

Hij was rusteloos werkzaam, ijverig en hulpvaardig, in zijn omgang leerzaam en onderhoudend, vrolijk en opgeruimd van geest, opregt en medelijdend van hart, getrouw in het beoefenen zijner godsdienstige pligten, bemind door zijne onderhoorigen, een liefderijk echtgenoot en vader. Hij had vele warme en hartelijke vrienden,

onder allerlei standen; en, ofschoon zij reeds sedert geruimen tijd voor een plotseligen dood vreesden, trof het berigt van zijn overlijden hen toch diep. Noord-Brabant mist in hem een ijverig voorstander zijner belangen, den ondsten zijner letterkundigen, de maatschappij een nuttig lid, het vaderland een uitstekend burger. Hendrik Palier stierf den 14. Junij, 1853. Zijne eerste vrouw, Amelia Sterk, schonk hem 5 kinderen, die hem allen zijn vooruitgegaan naar het graf, en zijne tweede, Elisabeth Gerdina van Hoften, 10 zonen en dochteren, van welke vier overleden zijn, en één den ouden roem van Paliers meer dan drie eeuwen bestaan hebbenden Boekhandel hoopt te blijven handhaven.

AARDRIJKSKUNDE.

KAART VAN NOORD-BRABAND. — REISKAART VAN 'S HERTOGENBOSCH NAAR SCHIEDAM. GIDS DOOR NOORD-HOLLAND.

Reeds Salomo heeft opgemerkt, dat er aan het boekenschrijven geen einde was; maar ook het vervaardigen van geographische kaarten is sedert de *Tabula Peutingeriana* op eene verbazende wijze toegenomen, en staat geen oogenblik stil. Hierbij valt intusschen op te merken, dat nieuwe boeken ons veelal niet verder brengen dan wij waren, terwijl nieuwe kaarten, voor zoo verre ze maar eenigzins door een wetenschappelijk man bewerkt worden, doorgaans de oudere overtreffen. Zoo bijvoorbeeld is de kaart van Palestina door M. de Bruyn, waar wij vroeger eens verslag van gaven *), stellig te verkiesen boven alle andere voorstellingen van het Heilige Land, waarmede men zich ten onzent behielp. Zoo is ook, om thans wat meer bij huis te blijven, de Kaart van Noord-Brabant door wijlen den Heer Pieck — wel te verstaan dat eigenlijk een ander er zeven jaren op geblokt heeft — oneindig veel nauwkeuriger, verstandiger en bruikbaar dan het beste wat de Cartographie, in drie

eenwen van beschaving en vooruitgang, van den lande der Taxandriërs gemaakt had. Dat voortreffelijk werk is echter hoog in prijs en niet zoo gemakkelijk overal neer te hangen, waar men eene kaart van onze meest-uitgestrekte provincie noodig heeft.

In deze behoefte voor scholen, herbergen, koffijhuizen, kantoren en studeerkamers voorziet weder eene nieuwe Kaart, door M. van Osch, te 's Hertogenbosch, op steen bragt en uitgegeven; zij kost slechts één gulden zestig cents en werd door J. Kuypers, landmeter van het kadaster in Noord-Brabant op keurige wijze naar de reeds genoemde groote kaart bewerkt. Wij hebben er met veel genoegen kennis van genomen en vonden daarop, wat vooral prijslijk is, de limieten van iedere gemeente aangeduid. Hierdoor toch is zij vatbaar voor allerlei afkenning en geeft, naar verkiezing, de onderscheidene indeelingen, waaronder een gewest te beschouwen is, zoals die der regtscollegiën, kies- en schooldistricten, kantons der nationale militie, controles van belastingen enz. enz. Dat groote en kleine wegen daarop

*) Zie ASTREA'S I. Jaargang, blz. 353.

niet vergeten zijn, spreekt van zelf, en is men eenmaal aan het afzetten, dan zou het weinig moeite kosten, om er tevens een denkbeeld mede te geven van de groote verscheidenheid van gronden in dit merkwaardig gedeelte van ons vaderland.

Nog zagen wij dezer dagen eene bijzondere fraaije *Reiskaart van 's Hertogenbosch naar Schiedam per Stoomboot*, mede uitgegeven door den verdienstelijken Steendrukker M. van Osch.

Dit kaartje, in de manier der duitsehe Rijn- en Mozelkaarten bewerkt, is men aan de naauwkeurige vlijtheid van den Heer A. B. van Lieshout verschuldigd, en deze, zoo wij ons niet bedriegen, is eigenlijk de man, die ook de strakgenoemde groote Kaart van Noord-Brabant vervaardigde, en daaraan heel wat beters verdiend had dan het kleinpensioen, waarmede hij in het dorp Waalwijk thans vergeten leeft. Doch, hoe dit zij, de touristen van 's Hertogenbosch naar Dordrecht, Gorcum en Rotterdam hebben hier niets mede uitstaande, maar verlangen slechts eene duidelijke aanwijzing van hetgeen zij, met de stoomboot voortsnellende, links en rechts voor oogen krijgen. Welnu, zoo zij dit heerlijke panorama, op eenigzins vruchtbare wijze, willen beschouwen, dan kunnen zij, zonder de minste moeite, in het boekske van Van Lieshout, of liever op de Stroomkaart van den waardigen emeritus geograaf, een onderrigt bekomen, dat in allen deele volledig en grondig is.

Bij de Reiskaart is een Reisboekje gevoegd, maar kennelijk van een andere hand, en, naar ons inzien, ook veel minder goed, minder nieuw en minder nuttig voor den tourist. Immers, de Kaart, en zoo behoort het te zijn, geeft den tegenwoordigen staat des lands, en verduidelijkt ons de afstanden, die wij bevaren en de voorwerpen, die zich aan onze oogen vertoonen. Niet alzoo het boekje, dat, even als de meeste gidsen en wegwijzers van dien aard, onuitputlijk is in berigten omtrent de voormalige gesteldheid van steden en dorpen, maar omtrent de latere statistiek geene aanwijzing doet van eenig belang. Met een woord, wij zonden in zulk *Vade mecum* het nienwere veel meer op den voorgrond willen gesteld hebben, en, bij eene honorabele mentie van allerlei groote mannen in hun graf, ook wel eens iets lezen willen van hen, die thans tot eere zijn van hun vaderland, en tusschen 's Hertogenbosch en Schiedam, uit het oogpunt van handel, nijverheid, kunsten en wetenschappen beschouwd, in dezen oogenblik werken en eene nadere kennis-making verdienen.

Wij hebben dezelfde aanmerking op een anders zeer verdienstelijk en, wat taal en stijl betreft, veel beter bewerkt Reisboekje, dat, dezer dagen, te Utrecht het licht zag en tot titel voert: *Gids door Noord-Holland, op een togtje van Zaandam naar Alkmaar en van Alkmaar naar den Helder*. Ook hier is naar evenredigheid te veel uit de oude, te weinig uit de nieuwe doos. R.

KUNST.

NECROLOGIE.

CHARLES VAN BEVEREN. *)

Charles van Beveren werd den 6. April, 1809, te Mechelen, geboren. Zijn vader Joseph van Beveren, die

hem tot den handel bostemde, zag zich al spoedig genoodzaakt, aan zijn onwederstaanbaren lust voor de beeldende kunsten toe te geven. Als leerling op de Akademie zijner geboortestad, onderscheide de jonge Van Beveren zich terstond door zijn bijzonder gevoel voor de harmonie

*) Uit het I. Blad van het II. Stuk, 16 Aëv. I. Deel van Van der Aa's *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*. — Haarlem, bij J. J. van Brederode; 1853.

der kleuren, en eene groote naauwgezetheid in al hetgeen hij ten uitvoer bragt. Een onvermoeide ijver had in 1826 zijn talent zóó zeer ontwikkeld, dat hij bij den wedstrijd, die dat jaar te Antwerpen plaats had, niet alleen de meeste lauweren inoogste, maar zich ook de bijzondere gunst verwierf van den nooit volprezen Baron de Pret, voor wien hij zich naar Holland begaf, om eene kopij naar de Avondschool van Douw te vervaardigen. Van Beveren, in vele opzichten met het Hollandsch karakter overeenstemmende, vestigde zich te Amsterdam, en hield zich onledig met het kopiëren van eenige meesterstukken in het Museum aldaar. Deze kopijen, waarin hij zich niet alleen met den geest zijner beroemde voorgangers, maar zelfs met hunne schilderwijze vereenzelvigde, berusten thans, voor het meerendeel, in de verzameling van den Heer Fodor. Door eene ziekte, die dreigde, hem ten grave te zullen slepen, genoodzaakt, Holland voor eenigen tijd vaarwel te zeggen, begaf hij zich in 1832 naar Italië en maakte zich zijn verblijf aldaar ten nutte door het bestuderen der vermaarde kunstwerken uit de zestiende en zeventiende eeuw. In 1834 andermaal Italië en vervolgens Parijs bezocht hebbende, keerde hij, doordrongen van de schoonheden der Italiaansche en Fransche scholen naar ons vaderland terug, en gaf door eene reeks van meesterstukken welke hij kort daarna vervaardigde, de duidelijkste blijken, hoezeer zijn smaak zich gevormd, en geheel zijn aesthetisch bestaan zich ontwikkeld had. Na 1840 openbaarde zich in hem eene verandering, zoowel in de keuze zijner onderwerpen als in zijne penseelbehandeling; van het genre klom hij tot het historische op, en zijne uitvoerige schilderwijze maakte plaats voor het breedere en stoutere penseel, waarmede hij zijne *Judith* en *Hagar* ten uitvoer bragt.

Na vele wederwaardigheden van verschillenden aard ondervonden te hebben, trad hij in 1849 te Amsterdam in het huwelijk met Mej. Slaghek, en vestigde zich in zijne geboortestad. Zijn laatste voornaamste historiestuk, *de dood van den H. Antonius*, thans in de Katholieke Moses en Aärons-kerk, te Amsterdam, berustende, is van die dagen. Ook omstreeks dezen tijd werd hij benoemd tot Correspondierend Lid der 4. klasse van het

Koninklijk Nederlandsch Instituut. Eene nieuwe roemrijke toekomst scheen zich voor Van Beveren te zullen openen, toen op eens eene kwaadaardige maagkanker hem aantastte. Terwijl deze ziekte de verschriklijkste verwoestingen in hem teweeg bragt, bleef zijn geest echter steeds werkzaam, ja, scheen nog in veerkracht gewonnen te hebben. Met zenuwachtige aandrifft schilderde hij te Rotterdam nog eenige portretten, die een ieders bewondering wegdroegen. Doch weldra ontviel het penseel zijne hand: hij stierf, een voorbeeld van geduld en gelatenheid, den 16. September, 1850, te Amsterdam.

Van Beveren is de grootste kolorist, dien Nederland in de laatste eeuw heeft bezeten. Niettegenstaande hij de voortbrengelen zijner beroemde voorgangers naar waarde wist te schatten, was de natuur zijn geliefkoosd model. Zijne gehechtheid aan haar, haalde hem niet zelden het verwijt op den hals, dat hij, geheel aan haar verslaafd, zich niet van hare gebreken wist los te scheuren; doch men zie slechts zijne *biddende Non*, zijne *Harpespeelster*, zijnen *Monnik*, stukken, die zoowel door edelheid van uitdrukking en fijnheid van gevoel, als door schoonheid van kleur en teekening uitmunten, om zich te overtuigen, dat Van Beveren zich niet tevreden stelde met het enkel nabootsen der gebrekkige natuur, maar de Kunst in hare roeping wist te omhelzen.

Een afgetrokken leven leidende, schijnbaar weinig gezellig van inborst, was Van Beveren door weinigen persoonlijk gekend en onbemind. Vijand van al, wat oppervlakkig is, werd hij door weinigen begrepen; en nochtan kon hij de jaloeschheid van eenige zijner kunstbroeders, die er belang bij hadden, zijn talent te verduistern, niet ontgaan. Zijne zachtvaardigheid, die wel eens tot gebrek aan energie overhelde, verhinderde hem, zich boven allerlei tegenkantingen te verheffen, en deden eene zwaarmoedigheid in hem ontstaan, die veelal in zijne werken doorstraalt. Van Beveren heeft het lot van zoovele beroemde mannen moeten deelen, namelijk van zich bij zijn leven miskend te zien; doch zijne verdiensten zullen door het nageslacht gewaardeerd worden.

Zijne beeldtenis komt bij Immerzeel, *Levens en Werken der Kunstschilders*, voor.

SCHILDERKUNST.

MARTINUS SCHOUMAN EN ZIJNE KUNSTNALATENSCHAP.

De grijze Leermeester heeft den in manlijken zomer-tijd ontslapen Discipel nog tien jaren overleefd: Schotel stierf den 21. December, 1838; Schouman, den 30. October, 1848; de eerste telde even vijftig, de laatste bijna acht-en-zeventig jaren. Tot zijnen dood toe bleef het penseel in zijne vaste hand fraaije kunst leveren, en slechts weinige jaren vóór zijn overlijden getuigden 's Gravenhage's en Anwerpens Tentoonstellingen nog van zijn meestertalent in het voorstellen van Watergezigten, stille en woelende zcenen, die, met groote belangstelling, in de kabinetten der liefhebbers opgenomen zijn. Zijn historisch riviertaferel, *de Aftogt der Franschen na hunnen aanval op Dordrecht, in het begin van 1814*, versierde vroeger eene der zalen van het Dordtsche Lettergenootschap: *Diversa sed una*, en bevindt zich thans op het Raadhuis van Dordt; terwijl het *Bombardement van Algiers en het vernielen der Algerijnsche zeemagt, op den 31. Augustus, 1816*, in het eigendom van den Heer van Poelen van Nland overging, om voorts, volgens diens uiterste wilsbeschikking, geplaatst te worden, te Leyden, in het Invalidenhuis. Schouman schilderde nogmaals datzelfde onderwerp, doch bij nacht, en met fel brandlicht voorgesteld. Dit stuk werd op last van wijlen Koning Willem I., te 's Gravenhage, in het Departement van Marine geplaatst. Op het Paveiljoen bij Haarlem vindt men, onder anderen, van dezen meester den *Slag bij Palembang*, die daar steeds met genoegen gezien wordt. Ontwikkelde Schouman het talent, dat in den onsterflijken Schotel, Neêrlands grooten Marineschilder, sluimerde, en hield deze zijnen waardigen Leermeester levenslang in eere; ook in zijn eigen geslacht was de Kunst geene vreemdeling: immers, zijn vermaarde oudoom, Aart Schouman, mede (met een drom van Schilders, in alle vakken beroemd) Dordtenaar van geboorte, doch voorts, tot zijnen dood toe (1792), te 's Gravenhage gevestigd, gaf hem de eerste opleiding, gelijk hij-zelf, op zijne beurt wederom, den hem in 1801, te Dordrecht, geboren en thans te Breda, als Hoofdonderwijzer voor de Teekenkunst, bij de Koninklijke Militaire Academie, werkzamen zoon, met

goed gevolg, de baan der Kunst opvoerde, en in welke laatste genoemde stad hij dan ook met eere ten grave is gedaald.

Intussehen was het tijdstip van zijnen dood voor den verkoop van zijne Kunstnalenschap allerongunstigst: de omwenteling van 1848 streemde alle vertier voor zaken, die tot de weelde van het leven behooren, en zoo ook voor Pictura, eene aartsvijandin van Bellona of Mars. Men waehte dus liever naar dagen van beterschap en rust, dewijl toch aan den verkoop dier Kunstnalenschap de belangen verbonden waren van des Schilders hoogbejaarde Weduwe, eene allerachtenswaardigste vrouw, wier ouderdom thans reeds tot na de tachtig geklommen is.

Het is een gelukkig denkbeeld geweest van hem, die eene Verloting dier Kunstcollectie aanraade, en tevens edelmoedig met een aanwakkerend voorbeeld van ruime deelneming het terstond in werking gebragte plan ondersteunde. Daarvan was dan ook het onmiddelijk gevolg, dat een aantal vrienden van den braven overleden nu mede krachtig toetraden, en door het veelvuldig nemen van loten den goeden uitslag niet meer twijfelachtig maakten. Ook van hooger hand verkreeg de onderneming weldra bijval en bevordering. Het aantal te plaatsen Loten, tegen *vijf gulden* het Lot, werd op *vijftien honderd* stuks vastgesteld, allen voor Prijzen bestemd, zoodat de sedert in het licht verschenen *Naamlijst der Kunstvoorwerpen* — Schilderijen, Teekeningen, Schetsen, enz. door wijlen Martinus Schouman nagelaten *) — dus ook *vijftien honderd* Nummers bevat, natuurlijk, zaken van allerlei gehalte en waarde, maar daaronder eene menigte penseelproducten, die niet zullen nalaten, bij allen, die in Kunst belangstellen, den lust op te wekken, om, door het nemen van een of meer Loten, de kans van het goed geluk te beproeven.

Zoo, bijvoorbeeld, bevindt zich in deze Verzameling een meesterlijk behandeld Schilderstuk van Teniers, *de Alchemist**, dat, onder kenners verkoet, zeker alléén do helft zou opbrengen van de som der gezame-

*) Breda, bij Broese en Comp.

lijke aandeelen in deze Kunstloterij. Voorts geldt het hier een groot aantal keurige producten van Aart Schouman (den beroemde dieren-, maar vooral vogelschilder), zoo met het penseel als in kleurteekening uitgevoerd. Verder eene menigte fraaije Watergezigten van Maarten Schouman-zelfen, geschilderd en geteekend, benevens teekeningen van de Wit, Marot, van Mieris, Pieter van der Werff, Langendijk, Huysum, Kamphuisen, Xaverij en andere, die, te zamen met de Schilderijen, meer dan ruim de helft, te weten 880 Nummers, uitmaken. Daarbij komen dan nog Gravuren, Elsen en Lithographiën, door of naar beroemde Meesters, en waaronder er eenigen zijn, waarop Liefhebbers van Kunstboeken en Kunst-Portefeuilles, zeker, prijs zullen stellen.

Wanneer wij hier op deze Verlooting, die in de maand November, 1853, te Breda, zal plaats hebben, de aandacht vestigen, zoo geschiedt dit met een tweeledig doel, eenseeds in het belang van Kunstbezitters, anderdeels, en hoofdzakelijk, ter bevordering van het belang der waardige Weduwe van den vaderlandschen Kunstenaar, die bij hare ondergaande levenszon, zoo wij van harte wenschen, zich over het welgelukken dezer, te haren beste bewerkstelligende Loterij ruim en nog lange zal mogen verblijden.

Daartoe heeft zij bij de Directie van « *Arti et Amicitiae* » eene krachtige onderschraging der poging gevonden, door het haar gegeven verlof, om in eene der zalen van het maatschappelijk Gebouw, te Amsterdam, aan de liefhebbers gelegenheid te verschaffen tot het bezigten der voornaamste Kunstvoorwerpen, voor de Verlooting bestemd, en die daar tot den 15. Augustus, 1853, toegankelijk zijn gesteld, terwijl er tevens, gelijk mede bij eenige voornamste Kunst- en Boekhandelaars in de hoofdsteden des Rijks *), bestellingen of in teekeningen voor Loten worden aangenomen.

*) Onder anderen, te Amsterdam, Leeuwarden, W. Eekhoff.
 bij Frans Buffa en Zn. Leyden, Schreuderen van Baak.
 Arnhem, Ia. An. Nijhoff. Maastricht, Gebr. Muller.
 Breda, Broese van Groenou, en J. Hermans. Middelburg, van Benethem en Delft, J. de Groot. Jutting.
 Doventer, G. Brouwer. Nijmegen, C. A. Vieweg.
 Dordrecht, P. van Suylliehem. Rotterdam, W. J. H. van Oostor-Gouda, G. B. van Goor. zee, en H. V. van Gogh.
 's Gravenhage, Van Gogh en C. Schiedam, H. A. M. Roelants, Gorinchem, W. Stokhuijsen. en P. J. van Dijk.
 Groningen, J. B. Wolters. Utrecht, L. E. Bosch en Comp.
 Haarlem, J. C. Kruseman. Zutphen, A. E. C. van Someren.
 's Hertogenbosch, Gebr. Muller, Zwolle, Erven J. J. Tijl.
 en Gebr. Verboeven.

DE HEER C. C. HUIJSMANS, TE BRED A,

EN ZIJNE VERHANDELING OVER DE KUNSTBESCHAVING VAN DEN NIJVERHEIDSTOESTAND.

Voor ruim twee jaren *), hebben wij in dit Tijdschrift de aandacht onzer lezers gevestigd op de Teekenkunstlessen, en meer bepaald op het *Landeschap* en op de *Theoretische en Practische Handleiding om het teekenen grondig te leeren*, beide kapitale Werken van den even ijverigen, als bekwaamen Huijsmans. Wij zullen, zeer binnen kort, op het laatstbedoelde, dat, sedert onze eerste aankondiging, nu geheel compleet geworden is, breedvoerig terugkomen, en er al de verdiensten naar behooren van uit-een-zetten. Intusschen mogen wij niet onopgemerkt laten een breedvoerig Vertoog, door den Heer Huijsmans, onlangs, in het Tijdschrift *DE GIDS* geplaatst, en ten doel hebbende, om met gepaste, door hem aangewezen middelen de *Kunstbeschaving van den Nijverheidstoestand* te bevorderen. Daar wij, nog niet

lang geleden ¹⁾, over nationale Industrie en nationale Industriescholen eenigzins uitvoerig gesproken hebben, zoo kwam het ons niet ongepast voor, ook meer van nabij kennis te maken met deze Verhandeling van een vaderlandschen Kunstenaar, die, niet minder dan de Heer Stooft, te Utrecht ²⁾, aanmoediging verdient voor wat betreft de loflijke zucht, om met de pen, zoowel als met penseel en teekenstift, onzen nationalen kunst-roem te helpen handhaven en bevorderen. Daar evenwel de thans gegeven ruimte geene uitvoerigheid toelaat, zoo als het belangrijk onderwerp die bepaald vordert, zullen wij ons hier enkel beperken bij de aanduiding van ons voornemen, om over den Heer Huijsmans en zijne hoogst-verdienstelijke Werken in de *ASTREA* weldra in het breede te spreken.

¹⁾ Zie *Astrea's* I. Jaargang, blz. 15.

²⁾ Zie *Astrea's* III. Jaarg. blz. 58. — ³⁾ Dionsselfden Jaarg. blz. 12.

MUZIK.

IN NEDERLAND UITGEGEVEN MUZIKWERKEN, MEER BEPAALD VAN NATIONALE MEESTERS.

— UITGAVE VAN W. C. DE VLEETTER, TE ROTTERDAM; 1852. *) —

VII.

— Slot. —

VICTOR PETIT. — KINDERZANGBOEK. — J. H. BEKKER.

Op. 22. *Martha-Valse-Etude, pour Piano.* Op. 27. *La Constance: Nocturne artistique.* Op. 28. *Mémoires religieuses.*
 (La salutation angélique et l'oraison dominicale.) — Verzameling van twee- en meerstemmige kinderliederen. —
 Acht driestemmige kinderliederen.

Wij eindigen thans met de Collectie der door den Heer De Vletter in 1852 uitgegeven muzikale Werken door een vlugtig overzicht nog van eenige zeer *heterogene* compositiën, die geene uitvoerige beschouwing toelaten. Die van den Heer Victor Petit zouden wij zelfs in nog minder regels kunnen afhandelen, wanneer zij maar iets beter of iets slechter waren. Dit klinkt, voorzeker, wonderspreukig, maar het is niet te min waar; het waarom moge uit het volgende blijken. In de Werken van dien Auteur, voor zoover wij ze onder de oogen hebben, straalt de zucht door, om met juistheid te schrijven, en ook volstrekt geene onbekendheid met goed ingerigte harmonisering, stemvoering als anderszins. Zie Op. 27, bl. 3, reg. 1 en 2 van onder; Op. 22, de 10—11 en 18—19 van het slot af, en over het geheel de schrijfwijze van dit laatste Werk, alsmede de harmonisering in Op. 28 N°. 1. Dat er toch ook onsmakelijke, ja, zelfs ongeoorloofde oplossingen in voorkomen, bewijst Op. 27, de 17 en 18 maat van den aanvang af, die gefigureerd terugkomen op het midden der laatste bladzijde; verder de onzin der oplossing in Op. 28, N°. 1; het laatste accoord van de 11 en het eerste der 10 maat, als ook de slechte behandeling der oplossing van het laatste accoord der 15 maat en van het eerste der 14 maat, alles van het slot afgeteld. — Even zoo is het met den inhoud der Werken. Op. 22 achten wij het beste te zijn, en dit mag,

wegens het nut, dat het bij het onderwijs kan doen, de meeste aanbeveling verdienen, indien tenminste de leerlingen zich door den Wals-titel wel willen laten begoochelen, en zoodoende het eenigzins drooge, dat het stuk door de étude-matige behandeling verkregen heeft, doorworstelen. De vorm van Op. 27 is ook niet kwaad, maar de hoofdgedachte, indien wij althans de eerste maten met dien titel durven vereeren, is te onbelangrijk, om er een stuk van eenig gewigt of van eenigen omvang op te bouwen; wat daarvan te maken is, had op twee bladzijden best kunnen afgedaan worden, en het overige is eene onrustige opeenstapeling van figuren, die wezenlijk afmaat, maar niet opwekt. Op 28, N°. 1, is over het geheel niet onaardig, en in allen gevalle veel meer *religieuz* dan N°. 2, waar bijv. de woorden: « *Que votre Royaume nous arrive* » weder bijzonder dat ongelukkige Opera-achtige karakter verkregen hebben, hetgeen dergelijke zoogenaamde « *religieuse* » compositiën zoo zeer ontsiert en een wezenlijk gebrek verraaft aan kennis en begrip, hoe het karakter van zulke hoog-verheven gedachten door muziek kan worden geïllustreerd. Om regtvaardig te zijn, moeten wij echter zeggen, dat de bede: « *Pardonnez nous nos offenses* » enz. niet alleen beter nitgedrukt, maar zelfs niet onverdienstelijk behandeld is. De accentuatie der lettergrepen voor den zang verdiende nogtans, over 't algemeen, eene berisping op zich-zelve. Hoofdzakelijk komt het dus hier op neêr, dat er meer goede wil, dan magt uit die Werken blijkt, en hier zonden wij dus — hoe weinig wij ook met die algemeene en oppervlakkige raad-

1) Zie *Astrea's* III. Jaarg., blz. 27, 46, 90 en 124; voorts den II. Jaarg., blz. 27, 59, 79, 100, 179, 180, 276, 322 en 352; gelijk ook den I. Jaargang, blz. 371.

gevingen op hebben — meenen, met goeden grond, ernstige oefening en menigvuldige bestudering van classische, maar vooral aesthetische Werken te mogen aanbevelen.

Het *Kinderzangboek* hier te beschouwen, is eene ondoenbare zaak, of die beschouwing zou al bitter opervlakkig en daardoor zelfs onregtvaardig moeten zijn. Want, moesten wij al het daarin geleverde gaan toetsen aan de groote eischen, welke dit kleine *genre* heeft, — en dit weet toch ieder, die door ondervinding gerechtigd is, om te beoordeelen wat het zegt: nuttig, schoon en tevens kinderlijk te werken; — moesten wij dit Werkje, zeggen wij, dáárna toetsen, dan zouden wij eene Verhøndeling over dat onderwerp dienen te laten voorslaan, om aan de verschillende, tot deze Verzameling met gewerkt hebbende Hccren *) te doen zien, wat wij eischen, uit welk gezigtspunt wij oordeelden, en dan nog de beschouwing van 46 Liederen, welk eene ruimte zouden wij dan niet in beslag moeten nemen! — Zeggen wij dus slechts, dat, naar ons inzien, hier de vraag: voor kinderen van welken leeftijd en van welke opvoeding schrijven wij? te veel uit het oog verloren is, en dus dezen aan het eene gedeelte van het Werkje, genen, daarentegen, aan het andere niets hebben zullen; maar dat er veel goeds in is, als men het weet te kiezen. Verseheiden N°. van Dupont, alsmede 7 en 18 van Craeyjvanger, 8 van Verhulst, 12 en vooral 14 van

*) Bastiaans, Coenen, Craeyjvanger, Dupont, van Eijken, Hutschenruijter, de Lange, Smits, Verhulst, Viotta en Wilms.

Hutschenruijter, 29 van Coenen, 30 van Van Eijken, zijn, met nog eenige anderen, op ettelijke meer of min belangrijke aanmerkingen na, zeer goed en bijzonder voor het doel geschikt; maar het stijve, op rhythmische subtiliteit berekende Nr. 13 van den Heer Smits komt ons wel het meest onkinderlijk voor; en zoo zijn er N°. in, gelijk van Bastiaans, van Verhulst, van Van Eijken en anderen, die zeer goede muziek bevatten, maar waarbij men zich de kinderen, die ze zingen zullen, vooral niet te weinig ontwikkeld moet voorstellen, zoo voor stem-omvang (ongestreept *f* bijvoorbeeld), als ten opzichte van den stijl dier N°. zelve. En dan die keuze van *De Spoorweg* van Brockhuizen, en van dat *Meilied* (in de manier van H. Heine) van Heije, waarover wij nog kortelings spraken. . . . Maar genoeg, wij moeten het thans hierbij laten berusten.

En nu de *Kinderliederen* van den Heer Bekker. Zij komen ons zeer verdienstelijk voor, niet alsof ze ook niet méér ingewikkelde gedeelten bevatten, maar het moeilijke daarin is, naar ons oordeel, ook ten opzichte van den stemomvang (meestal niet lager dan ongestreept *a*, en *g* slechts enkele malen) beter berekend. In een woord, het karakter bevalt ons wel, en het groote bezwaar der taak is de Schrijver gelukkig te boven gekomen. Enkele oplossingen zijn wel hard, enkele modulatiën nog zwaar ongedig, maar wij willen ons gelijk blijven, en hier evenmin in bijzonderheden treden als in het vorige Werk; — daarom dan, Valé!

POEZIJ.

GEVOELSWORDING.

Toen God het menschedom beelde,
En geest en leven gaf,
Daalde, in een gouden lichtstraal,
Naar de aarde een Engel af.

Hij droeg een zilveren schale,
Waarin een parel lag,
Zoo zuiver, rein en edel,
Als nooit de hemling zag.

*) Ofschoon DAPHNÉ bij onzen Uitgever met veel hoffelijkheid door de Dichters bezocht, en haar genoeg poëtischen voorraad toegesonden wordt, om ertwomaandelijks een aardig bundeltje nit zaam te stellen, dat, met onze Musen-Almakken in verband, den gebonden stijl, in onze prozaische dagen, nog al tamelijk op de been houdt, zoo

willen ook wij nog wel eene Afdeling aan ASTREA toevroegen, uitsluitend voor *Poezij* bestemd, en waarin wij, nu en dan, een en ander belangrijke of zeldsaame plaatsen zullen van onze vroegere vaderlandsch Poëten, of wel van Dichtkunstbeoefenaren uit den tegenwoordigen tijd.

Gehuld in 't kleed der zonne
Verblindend voor 't gezigt,
Hield hij naar 't lieflijk Eden
Het englenoog gerigt.

't Was al aan 't hoogtijd vieren,
't Zong al het scheppingslied;
Alleen de Zoon der aarde
Deelde in die feestvreugd niet.

Strak voor zich henen starend,
Met blikken koud als ijs,
Lag in het koele lommer
De Heer van 't Paradijs.

Doof voor de duizend zangen,
Gestegen tot Gods eer,
Met schellen voor zijne oogen,
Lag daar het pronkstuk neêr.

Bewustloos lag hij neder,
Daar alles juichte en zong,
En in Gods lofverheffen,
Als om den eerprijs dong.

Geen van de zoete akkoorden
Van 't kweelend voeglenkoor
Droug tot den marmeren boezem
Van 't leemen vormsel door.

Hij hoorde 't palmbiad ruischen,
Noch 't murmelen van den vliet;
Al 't schepsel zag en hoorde,
Hij zag, hij hoorde niet.

Zacht suizend zweefde de Engel,
Door Edens schoon gestreeld,
Naar 't geurig bloembed henen
Van 't ingesluimerd beeld.

Toen nam hij dauw des hemels,
Op 't rozenblad gestold,
Waar in de kostbre parel
Tot Godendrank versmolt.

Dien goot hij in de kele
Van 't schijndoode Edenskind,
En vlood toen ras weer henen
Op d' adem van den wind.

Maar naauw aan de aarde ontstegen,
Nog vlottende op de lucht,
Ontwaakte de Aardenzone,
Bij 't slaken van een zucht.

Verbrijzeld lag de schelle
Van 't eens zoo duister oog,
Terwijl een wondre werking
Het smeltend hart bewoog.

Verrukt en opgetogen
Door zooveel schoons en praecht,
Voelt hij zich aangegrepen
Van bovenaardsche kraecht.

Een vuur gloeit in zijn binnenst,
En tintelt de aadren door;
Hij ziet d' azuren hemel,
En hoort het voeglenkoor.

Vau vreugde trilt zijn harte,
Van wellust blaakt zijn ziel,
Wien, bevend van 't genieten,
De laatste boei ontviel.

Verzonken in bewondring
Staart hij in 't ronde en hijgt,
Nu voor een korte wijle
Het koor der schepping zwijgt.

Nog hoort hij de echo's galmen
Door Edens lustwarand,
En hooger zwelt zijn boezem
Door heilige drift ontbrand.

Bedwelmd zinkt hij ter neder,
En roept, op luiden toon,
Dat berg en dal 't herhalen:
»O, God, wat is dat schoon!"

Die juiehkreet stijgt naar boven,
En 't lied van d' Aardenzoon
Weérklinkt van Englenlippen:
»O, God, wat is dat schoon!"

Voleind was nu de schepping,
Bereikt der heemlen doel;
Het beeld had geest en leven,
Maar méér nog, — ook Gevoel.

ECHTKRANS, DEN KUNSTENAAR LEONARD DE CUYPER AANGEBODEN *)

OP DEN 12. MEI, 1853,

TER GELEGENHEID VAN ZIJN HUWELIJK MET THERESIA M. C. VERBERCKT,
DOCHTER VAN MEYR. DE WED. J. B. VERBERCKT.

Heerlik is de Mei herboren
 Voor uw tintlend kunstnaarsoog,
 Dat de schepping overloog,
 En ze nooit zoo schoon zag gloren,
 Nooit zoo lieflijk lachen zag
 Dan op dezen feestedag.

't Is dat u een vlaemsche vrouwe
 Met nog zoeter lachen drenkt
 Dan de jeugd des jaers u schenkt,
 Welke pracht en prael ze ontvouwe;
 En dit lachjen zeide: » Vrind,
 Van mijn ziel wordt gij bemind.»

Laet de beitel nu wat slapen,
 Die uit marmere leven lokt,
 Die verteedert, roert en schokt:
 Hooger Godsbeeld dient geschapen,
 Waar de Meester van 't heilal
 D'adem binnenstorten zal.

Als, omringd door blijde schimmen
 Van een kunstrijk voorgelacht,
 Schittrend, uit der eeuwen nacht,
 Naer omhoog Van Dyck zal klimmen,
 Als u Antwerp tegenjuicht,
 En voor 't kunstbrons België buigt;

Dan — als haer ook de eer zal streelen,
 Die het Vaderland u biedt,
 En uw ziel ten Schepper schiet,
 Die u zoo veel schoons liet teelen,
 En u liefde en knnstmin gaf,
 Beide eens levend boven 't graf; —

Dan, o, dan, moog' 't liefste wichten
 Reeds al op den moederschoot
 Spelen, frisch als 't morgenrood,
 Met zijn engelaengezichten,
 En ge bidt, met vol gemoed:
 » God, wat zijt ge met ons goed! »

Gent.

PRUDENS VAN DUYSSE.

*) Zie over desen voortreffelijken Beeldhouwer en over zijn Stand-
 beeld voor Van Dyck, *Astrea's* II. Jaargang, blz. 320.

DE BOER EN LODEWIK XIV TE VERSAILLES.

Alreeds ten derden male werd Versailles perk
 Uitgebreid, en Lodewik zag vergenoegd op 't werk,
 Zag met trotschen blikke op een talloos slavental,
 Gravend den breeden omtrek van den uitgezetten wal.

Onder een ouden eik leunend, stil en stom,
 Met gekruisten armen, starend rond en om
 Stond er een grijze landman, van geen vermoenis vermand,
 Die den werke vreemd scheen aan 't woelen t'allen kant.

Nog hief 'i den schedel, met zilveren haar bekrond,
 Nog blonk hem de blik, waar jeugdig vuur in woont:
 — Vriend, ei, waarvan droom-je? (spreekt de groote Vorst).
 — Sire (zeft de grijzaart, met een guller borst):

Verschoon... ik droomde... ik peinsde, dat Uw Majesteit
 Vruchteloos de vesten van zijn erf verbreed;
 Schoon ge 't duizend keeren meer verbreiden woudt,
 'k Peinsde, dat ge toch immer aan burens palen zoudt.

Gent,

PRUDENS VAN DUYSSE.

RHETORICA.

DE VROEGERE KAMER VAN RHETORICA TE GOUDA.

(VERVOLG.)

Drie honderd achtenveertig jaren had nu de Goudsbloem bestaan. Een geruimen tijd daarvan had zij gekwijnend en was hare algeheele verwolking zeer nabij, toen zij, zooals we in een voorgaand Nummer ¹⁾ gezien hebben, een nieuw en krachtvol leven aanving. De tijd, die louterend over 't menschedom gaat, had ook die bloeme veredeld. Heerlijk wies zij op, de bijkans vertredene, en trok andermaal ieders aandacht. — Hoe weinig overeenkomst, welk een groot verschil tusschen de Rederijders van vroegeren en lateren tijd! Bij genen, driesto domheid in het afzigtelijk kleet van verwaanden trots; bij dezen wezenlijke talenten, gehuld in den bevalligen sluier der nederigheid; bij genen, een bevorderen van wansmaak door benzeltaal en klatergrond; bij dezen, eene vurige zucht, om mede te werken aan al, wat een mensch veredelen en een volk verhoogen kan. Voorwaar, een groot onderscheid, te verblijdender naarmate dat meer in het oog springt. De heer Hofdijk heeft ons de vroegere Goudsche Rederijders, bij een intrede te Leiden, vertoond ²⁾, wij willen die van het laatst der voorgaande eeuw op eene meer stille plaats bespeuren; hij heeft ons hunne armzalige rijmelarij opgedischt, thans hopen wij den lezers eene smakelijker spijsje voor te zetten; de heer Hofdijk heeft ons de Rederijders in hunne blinkende naaktheid geschetst, wij willen hen voor ditmaal in een eenzaam en welvoegelijk kleet afbeelden.

De zestiende avond van Louwmaand is verschenen. Eene aanzienlijke schare der deftigste ingezetenen, zoo mannen als vrouwen, in druk gesprek met onderscheidene van buiten aangekomen vrienden en bekenden, is vergaderd in eene sierlijke zaal, ontoegankelijk voor 't minste gewoel van de menigte daarbuiten. De broeders der herleefde Goudsbloem houden thans eene buitengewone bijeenkomst. Nog zijn de meeste zitplaatsen onbezet. In verschillende groepen

is het gezelschap verdeeld; in elke groep treedt een hoofdpersoon op den voorgrond, dien men aandachtig aanhoort en stilzwijgend toejuicht. Hier is het een Brenderà-Brandis, een der gebroeders Vereul of een Weiland, dáár weder een van Wijn, een Noezeman of een Boon van Ostade, die, over een of anderen tak van schoone kunst of wetenschap het woord voerende, aller oogen aan zijne lippen boeit. Elders in de zaal zien wij eenige dames luid prijzende de onlangs toegezonden dichtstukken van Petronella Moens en Adriana van Overstraten. Alle stijfheid in den omgang is hier vreemd; ieder bevindt zich hier wél; aller gelaat teekent innige vreugde. En geen wonder! Het zóó lang gezochte was eindelijk gevonden; het zóó vurig verlangde nu verkregen, namelijk, een brandpunt, waarin vele talenten zich vereenigen; eene andere Muiderschool, al ware het dan ook dat minder heldere zonnen haar, even als de vroegere, gloed en leven gaven. Op dit oogenblik is men bijeengekomen, om den pas geknoopten band naanwer toe te halen, om bouwstoffen bij te dragen ter stichting van dien tempel der wetenschappen, welks fundament eerst onlangs was gelegd. Een hamerslag valt. Alle zitplaatsen worden bezet; de Heer Bessan opent met een gepast woord deze buitengewone vergadering, waarna zijn medebestuurder, de Heer Vatebender den spreekstoel beklimt. Het geldt hier niet het voordragen van een kreupel kniedicht of enig ander ellendig rijm, maar het uitspreken eener plechtige rede, waarin gedacht wordt aan het met moeite doorworsteld en over het algemeen roemloos verleden der Rederijders, in het algemeen, en aan dat der Goudsche Kamer in het bijzonder, die minder op hare onvergetelijke daden, dan wel op hare oude grijsheid bogen kon.

De bescheiden Spreker is evenwel toegevend jegens haar en eert haren ouderdom. Niet lang wil hij bij dit verleden verwijlen. Een nieuwe toekomst gaat de Kamer te gemoet, en, zonder nu reeds begeerige blikken daarin te slaan, tracht de Spreker veel eer alles aan te

¹⁾ Zie *Astrea's* III. Jaarg., blz. 117.

²⁾ Zie *Astrea's* III. Jaarg. blz. 94.

wenden, om die toekomst zoo helder, zoo verblijdend mogelijk te doen zijn. Na in het slot zijner rede, op eene allezins heusche wijze, het Stadsbestuur voor diens medewerking aan de wederoprigting der Kamer bedankt, en haar in zijne voortdurende belangstelling aanbevelen te hebben, eindigt hij met deze, vooral in dien tijd merkwaardige woorden, welke wij, ter juistere beoordeeling met betrekking tot inhoud, zoowel als taal en stijl, hier geheel onveranderd laten volgen.

» En U, mijn'-Heeren! op wien nevens mij de gunstige keuze als Bestuurders of Ambtenaren dezer Kamer is gevallen, U en mij-zelfen wensch ik grotelijks geluk met dit voortreffelijk blijk van vertrouwen, dat men in ons wilde stellen. Dat hetzelfde ons ten allen tijde herinnere de verplichting daardoor op ons gekomen, om tot het heil der Kamer naar onze beste vermogens mede te werken. Onze goede geest stelle ons gedurig voor oogen, de waardije van eenen goeden naam, de welbewustheid der liefde en achting onzer aanzienlijke Bescherm-Heeren en waarde Mede-leden, dan zullen wij nimmer afwijken van de getrouwe waerneeming onzer posten; de behartiging van het heil der Kamer, de achting voor Kunst en Wetenschap, met één woord, het bevorderen van onze algemeene Kennis, Bloei en Roem, het voortplanten van kundigheid, liefde voor Vaderland, Vrijheid en Godsdienst onder onze mede-menschen, het goed getuigenis van een onschuldig geweten, de genezende onzer Beschermers en Mede-leden, zal dan het eenig doel onzer ernstige pogingen zijn, gelijk het eenige en beste is, dat ik mij zelven weet te wenschen, en hartelijk toebidde.

» Dan Gij-lieden, mijn'-Heeren! die ik als Mede-leden dezer grijze en eerwaarde Broederschap hartelijk en plegtig verwelkomte, zullen deeze onze ernstige voornemens welgelukken, wij hebben uwe hulpe noodig. Te wel bewust van de zwakheid onzer vermogens, werpen wij ons niet

op als uwe kunstrichters, als uwe voorgangers op den steilen weg van kunst en wetenschap; dan niet te min bereid tot alles, wat de belangen dezer Kamer en uwe belangen van ons kunnen vorderen, neemen wij toevlugt tot uwe uitmuntende begaafdheden, tot uwe vriendschappelijke onderrichtingen, tot uwe broederlijke toegeeflijkheid.

» Wanneer wij dwaelen, zal zulks niet gewillig geschieden; wanneer wij het door overtuiging zien, willen wij het erkennen; wanneer men ons als Broeders waarschuwt en voorlicht, willen wij het met dankbaarheid aannemen en volgen. Kunnen wij meer? — Wel dan, leeft onder en met ons op zulken regt broederlijken voet, werkt aan de bevordering van den roem der verrezen Kamer, en gij zult uw eigene kunde en eer bevorderen. Dan ik behoorde U zulks niet te vermaenen; het konde den schijn hebben, als of ik uwe bereidwilligheid in twijfel trok; doch ik smeek u, mij deeze onregtvaardige verdenking kwijt te schelden.

» Gaat alleen voort op den weg, dien gij lieden begonnen hebt; de geest der wijsheid geleide u, de achting der kunst bescherm u, de glans der eere lichte u voor, de algemeene welwillenheid ontvang u en beloone uwe loflijke pogingen, zooals zij verdienen.

„Dat vriendschap eindelijk ons allen naauw verbindt,
Zij baane tweedracht uit deze eed'le Broederschap;
Dat nimmer achterdocht het eerlijk oog verblinde,
Of zelv'-belang 't belang van 't algemeen vertrap.
De Kunstmin doe ons heil, het heil der Kamer groeien,
Zij bacen' voor ons den weg tot wijsheid, doudg en eer,
Zij leere ons ondeugd bij het menschedom uit te roeien,
Zoodat hun waer geluk, hun vrede er door vermeer!"

„Konden w' eens met recht bij onze spreuk dit voegen:
Wij, hoe een dwars met kunst en wetenschappen spott,
Zij leeren liefde (en dit alleen maakt ons genoegen)
Voor Wijsheid, Vrijheid, Doudg, voor 't Vaderland, voor God!"

LETTERKUNDE.

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE.

DAPHNÉ ¹⁾.

Drie nieuwe Afleveringen der Daphné, en nu reeds van den vierden Bundel bewijzen, dat dit tweemaandijksch Tijdschrift zich staande houdt, en veel kans heeft van in 't leven te blijven, en, waarlijk, voor middelmatigheden en eerstelingen, gaat dit redelijk wel; immers, zoo lang er leven is, bestaat er hoop, en mag men zich met beterschap vleijen en eene verdere ontwikkeling van krachten te gemoet zien.

Deze Bundeltjes, zoo men weet, zien er goed genoeg uit, en ditmaal komt er ook een romantisch dichtstuk in van zekeren omvang, ons door wijlen den gelauwerden poët Van Someren nagelaten. Wij bedoelen *Balderie*, eene geldersche Novelle, die liefelijk daar heen rolt en vele gebreken mist, anders aan de Muze van dien dichter wel eigen.

Overigens vinden wij hier de *Nieuwjaarswenschen*, naar H. Zschokke; *Dichterlijke Bijdragen*, door D. Dorbeck, waarin onder veel, dat meer vreemd dan schoon is, ten minste een hartelijk woordje *Op haren geboortedag*, de geboortedag van 's dichters echtgenoot, de zoete rozen in zijn hof, de sterre aan zijn hemel. Nu, dat prijzen wij: dat een man zijne vrouw lief heeft, is hollandsch en deels de vrucht van, deels ook de aanleiding tot veel goeds.

Voorts *De Gevangenvragen*, een Antwerpsch product, door A. Snieders Jz., vol belangstelling in het lot van schuldigen, die hij echter niet al te hard wil veroordeeld hebben. Snieders gaf in den vorigen Bundel van Daphné: *De geest des goeds*, een droom; daar las men:

De geest des goeds dreef langs deze aerde henen,
En op zijn wenk herademde alles weêr.
'k Zag in de hut geen kind meer droevig weenen,
In 't rijke huis glom zoete vreugde nêr;
Een toeversglans verlichtte dees landouwen,
Blaauw was de lucht — bebleed het dorre strand;
Ik sprak ontroerd, de handen zaamgevouwen:
Gezegd vaderland.

Geen enklo klagt steeg op uit Vlaandrens beemden,
Het vlas droeg weêr zijn blaaswe hemelpraal,
Er klonk geen sprak van verren ²⁾ of van vreemden,
Mendankt er God in Vaderlandsche taal;
Do schietspool vloog uit rusteloze vingren,
De voerspoed kwam met zijne tooverhand
Een krans om 't hoofd van 't grijze Vlaandren slingren.
Gezegd vaderland!

Zoo gaat het voort: de Schelde, de Kunstgeest, de Vrede, hebben ieder een strophe, waarna aldus besloten wordt:

Hot was een droom — de droomgeest van mijn leven.
Zoo moest het zijn! Noch ijdel is mijn lied!
Toch voel ik 't Zuid weêr tot het Noerd gedreven,
Wat God vereent, dat scheidt de mensch toch niet!
Geen bloeddrop meer! dit kan slechts jammen teelen,
Dezelfde tael schenke ons den brooderhand;
En wie zen de asch der helden nog verdcelen
In 't oude Nederland.

Op die welmeenende toespraak antwoordt thans W. E. N. Muskeyn (van Steenberg):

Noen dichter, 't was geen droom, eens zal de slagboom vallen,
Dio, schoon in 't hart vermolmd, twee broederstammen scheidt!
Neen, tegen de aandrif, die ons tot elkander leidt,
Is grens noch muur bestand, noch bergenhooge wallen;
Herstregeld wordt hij eens, de heil'ge broederband,
Die Belg en Batavïer onschcidbaar saam zal binden;
Volharding slechts en moed, wij zullen 't weêrvinden,
't Van God gezegd vaderland!

Fiat! wij verlangen het evenzeer: ook wij zouden wel gaarne met onze zuidelijke broeders hereenigd worden, doch zien er voor den oogenblik geen kans op, en, zoo er gewacht moet worden naar het tijdstip, dat de beide dichters op het oog hebben, helaas! dan zullen het onze verste naneven nog niet beleven. Geen stervling, zegt Muskeyn,

¹⁾ Zie *Astrea's* I. Jaargang, blz. 332; en II. Jaarg. blz. 151, 213 en 330. — Te Utrecht, bij J. D. Doorman.

²⁾ Liever: van nabuur of van vreemden.

Geen sterv'ling zal dien stond verhaasten of wêrhouën;
 't Is God, die voor den mensch dat heerlijk uur bewaart,
 En die te rogtig tijd het schenken zal aan de aard'.

Derhalve, zoo als Camphuyzen zeide *): heeft God geen haast, heb ook geen haast! en dat is in zoo verre ook allezins verstandig gezegd; maar wat hij er op volgen laat, is toch méér bemoeidigend dan een uitstel tot aan het begin der gouden eeuw, zoo als de dichter van Stoenbergen wil: 't zal geschieden, zegt hij, als 't God belijft, als de welvaart algemeen wordt en de eendragt hersteld is, de verdraagzaamheid heerscht, en de nijd op de vlugt gaat; met andere woorden: *ad calendas graecas*, of wel op *St. Jutte-Mis*, zoo als onze katholieke voorouders dat uitdrukten.

Op de vaderlandsche en profetische uitboezemingen van Muskeyn volgen eenige berijmde *Spreuken* door L. Schipper, waaronder ons het *Libertas vult carior* van Floris van Pallandt het best beviel:

Do vrijheid, ja, de vrijheid,
 Ze is méér dan 't leven waard!
 Uw dappre legerstanders,
 Roemruchte Nederlanders!
 Verzaakten nooit hun aard.

Toen 't rampuur had geslagen,
 Het nur van nood en dood,
 Heeft Neêrlands moed gestroden
 Met zwaarden en geboden
 Voor 't dier geliefd kleinood.

Nu blijven wij het minnen,
 Als d'appel van ons oog!
 Door dierbaar bloed verkregen,
 Zij ons die schat ten zegen,
 Ten zegen van onthoog.

Wij roemen op de vaanden,
 Wij juichen in hun moed,
 En, wie hun doel miskennen,
 En dries hun lauweren schennen,
 Geen onzer die dat doet.

Wij blijven biddend waken,
 De Heer tot bondgenoot,
 Ons hart kent geen vreesen,
 En onze leus zal wezen:
 De Vrijheid of de Dood.

*) Camphuyzen zegt: Loopt God niet vooruit, want
 Wanneer men is op 't benerie,
 Is dikwijls hulpe 't allernaast,
 En als zo 't naast schijnt — 't veraste.

Gewis, Camphuyzen was nauwelijks een christen, maar wat hij zeide, was toch zeer verstandige taal.

Het *Bidden*, door J. Chr. Gewin en het *Landhek* van S. J. van den Bergh zullen wij maar overslaan, want het een is ons wat femelachtig, en het ander zonder prentje niet te verstaan, en bij het prentje eenigzins ver gezocht.

De *Romance*, tot Bijschrift van een ander prentje, verstaan wij geheel niet: het dichtstuk spreekt van eene Italiaansche, die haar ontrouwen minnaar vermoordt, en de teekening stelt een bouwval voor, waarbij een heer en eene dame gaas vreedzaam in het gras zitten.

Een *oud lied* bij een derde plaatje, kan ook bij ieder ander vrouwenportret geplaatst worden. De *Zondares* van J. Groneman gaat daaraan vooraf, en ook hierbij zou de zoogenoemde Plaat Nr. 3 wel voegen.

Aan de *Drentsche Minneliedekens* van C. van Schaik ontbreekt gratie en naïviteit. Een *smokje* voor een kuschje, en dan een boer, die den geheelen dag wil *smokken*, zijn provincialismen, die niet schoon van klank en ook niet rijk genoeg van gedachten zijn, om ze uit de heivelden naar de meer beschaafde deelen van Nederland over te brengen. 't *Heileuwerlje*, (de ooijselaar), die met de lente maar terug moet komen op zijn oude nest, is beter; dat nest, zegt domine van Schaik aan den Heileuwer, dat zal je makkelijk vinden:

Denk maar aan de oude linden,
 Maar klap het niet, wat je zag.

F. H. Grob, *Dichtregelen, uitgesproken door A. Peters, bij de laatste voorstelling in den ouden Rotterdamschen Schouwburg* (5 Maart 1853), is een gepast woord tot afscheid aan een gebouw, waarin veel groote kunstenaars zijn opgetreden en menig verdienstelijk tooneelstuk een algemeen bijval genoot. Om kunstenaars en kunststukken met een enkel woord te gedenken, mag een goede inval heeten, en hangt, enkele onnsauwkeurigheden en wat gezwollenheid daargelaten, ook zeer wel te zamen met den wensch, dat de Rotterdammer, eindelijk, een beteren Schouwburg mag verkrijgen, en alzoo de oude Phenix uit zijn asch verrijzen zal.

Het *Paard van den Prins van Oranje* door Mr. Prudens van Duyse heeft, even als de Afscheidsregelen aan den Rotterdamschen Schouwburg, een historisch belang en behoort tot die verzen, waar wij ook dan nog prijs op stellen, al is, hier of daar, de uitdrukking niet zuiver en de loop der gedachten niet logisch genoeg *).

*) Van den vijftigen en hartelijken Prudens van Duyse ontvingen wij, dezer dagen, een, te Leeuwarden gedrukt, dichtbundeltje, getit-

Ten slotte van Daphné's derde Aflevering ontvangen wij nog den *Droom van Judas*, door B. Ph. de Kanter, in jambische versmaat, bijzonder gelukkig, uit Klopstock's Messias overgebracht, en daar nevens, zoo verdraagzaam als het maar kan, het eenigzins sentimenteel, maar toch dichterlijk en liefelijk gezang eener Hollandse veertienjarige Jodin, de vreugd van hare ouders en de hoop van den vaderlandschen zangberg, die thans hare beste dichteressen verloren heeft. Meijufvrouw Estella Hertzeveld, zoo heet het Haagsche wonderkind, de zuster van eene insgelijks geletterde en nog jeugdigere proziste, is de dochter van een zeer verdienstelijk ambtenaar, een man, die de dingen dezer wereld en de belangen der nederlandsche maatschappij bij uitnemendheid goed inziet, en zijne kinderen doet wandelen in het onwankelbaar geloof aan den éénigen God.

teld: *Vrolijkheid*. Het is een lief boekje, vol vaderlandsche gevoelens, ernst en scherts, hier en daar in de manier van Huyghens, en doorgaans in den trant der Hollandsche Blijgoestigen, vrolijk genoeg en toch eerbaar en kuisch.

Wat Estella voor Daphné prijs gaf, zijn eenige welluidende completeen *Op het graf*. Eene joodsche tint is daarin nauwelijks merkbaar, en dat spijt ons, want het Israëlitische kerkhof met zijne welsprekende zerken, en met zijn biddenden op de graven van vader en moeder, is toch ruim zoo poëtisch als al onze christlijke godsakkers bij elkander, hetzij dan met, hetzij zonder crucifix. Intusschen, zoo als het Graf door Juvr. Hertzeveld geschilderd is, moet het ongetwijfeld door de kritiek ontzien en door alle voorstanders van goede poëzij aangevaardigd en geprezen worden.

Een dergelijk fraai dichtstuk van dezelfde zangster, maar meer oostersch en warm, en voor eene vrouw van zoo jeugdigen leeftijd, inderdaad, verwonderlijk, vonden wij in het *Nederlandsch-Israëlitisch Jaarboekje voor 1853*, waarin ook goede verzen van J. van Grigh en zeer wetenschappelijk proza van wijlen onzen braven vriend Sommerhausen worden aangetroffen.

R.

MARIE OU L'AMOUR FILIAL.

DRAME EN DEUX ACTES, EN PROSE. — PAR AUGUSTE CLAVAREAU.

De Heer Clavareau is ons, in meer dan één opzicht, dierbaar: als Letterkundige, die zijne pen liefst aan den roem van het Vaderland dienstbaar maakt, en als zoodanig, de waardige tolk was van menigen nationalen Poëet in den vreemde; maar ook als Mensch achten wij den man hoog, die, als er rampen te lenigen vallen, terstond onbekrompen de hand uitsteekt, en zijn talent ten beste geeft, om de gewijde offergave der Muze met blijdschap op het altaar der lijdende menschheid neder te leggen. Wij schatten den Heer Clavareau en zijne Werken daarom almede op hoogen prijs, dewijl hij zijne bekwaamheden nooit met eenig ander doel aanwendt, dan tot bevordering van alles, wat echt-zedelijk is, waar en schoon. Aan zijne letterkundigen levensloop en verschillende geschriften wijdde *ASTREA* een opzettelijk Hoofdstuk toe ¹⁾;

overigens mogt zij zich verheugen in het bezit te komen van menig fraai Dichtstukje, door den Heer Clavareau haar welwillend voor het fransch Feuilleton afgestaan.

Onder openlijke dankbetuiging, ook namens hare lezers, voor deze haar bewezen onderscheiding, maakt zij nu tevens gewag van het allerliefst Tooneelstukje, hierboven aangeduid, door den Heer Clavareau, dezer dagen, in het licht gegeven ²⁾, en bestemd ten gebruike voor Declamatie door Kostschoolmeisjes, aan wie hij het boekje met de volgende regelen toewijdt:

AUX JEUNES ÉLÈVES

DES

PENSIONNATS DE DEMOISELLES.

Modestes fleurs qui, dans la solitude,
Sous les regards de vos sages Mentors,
Coulant des jours consacrés à l'étude,
Pour l'avenir amassez des trésors.

¹⁾ Zie I. Jaargang, blz. 282.

²⁾ Liège, Imprimerie de J. Desoer; 1853.

Dans vos bons cœurs j'ai puisé cet ouvrage
 Qui doit servir à vos amusements:
 Il est à vous; recevez-en l'hommage:
 Il vous peindra vos plus doux sentimens.
 En l'écrivant, j'étais sûr de vous plaire.
 Si, quelque jour, le poids de la douleur
 Pessait sur vous, pensez à votre mère:
 La main de Dieu vous rendra le bonheur!

Slechts vijf personeu worden voor de uitvoering van dit kleine Drama vereischt: Mevrouw Dorsange, de Directrice van het Pensionnaat, eene vrouw van dertig jaren, verstandig, liefderijk, doch soms wat streng, tot handhaving van den goeden dunk, dien hare inrigting gevestigd heeft. — Marie, eene pensionnaire van zestien jaren, treurig-gestemd, gevoelig, gedwee, maar zeer enthousiast waar het hare moeder betreft. — Clementine, achttien jaren oud, eene pensionnaire van een fiks, deelnemend en kiesch karakter, eene hoogachtende leerling en oprechte vriendin. — Juliette, eene pensionnaire van twaalf jaren, uitermate nieuwsgierig, doch goedhartig; zij denkt alle mogelijke intrigues uit, om achter het fijne van iedere zaak te komen, en daartoe levert niet weinig stof de vijfde persoon van het Tooneelspel, te weten, eene arme vrouw van zestig jaren, die, op zekeren avond, aan het Pensionnaat om slechts één nacht huisvesting komt verzoeken. Het is de moeder van Marie, die, aangeklaagd wegens vervalsching in geschrifte, onschuldig, doch bij verstek, veroordeeld zijnde, nu kommervol buiten 's lands in onbekendheid rondwerft. De ontmoeting met hare dochter, welke zij wist, dat daar in de Kostschool zich bevond, de oplossing van het geheim, het herstel van eer, de gelukkige uitkomst en ontknooping van al, wat verwikkeld was, met een woord, het herkegen geluk van Moeder en Dochter, ziedaar wat de Heer Clavareau vloeiend, onderhoudend, verrassend en, zeker, voor het gevoel van een ieder volkomen bevredigend ons hier heeft geschetst. De intrigue is, even, als de stijl, eenvoudig, zonder eenige overdrijving hoegenaamd. Vooral de Moeder, sterk door hare onschuld en, uit vurige liefde tot haar kind, alle hinderpalen trotserende, is eene zeer waardige figuur in dit vriendelijk *tableau de genre*, waarvoor wij den Schrijver moeten danken, gewis ook in naam van die Inrigtingen van onderwijs, te wier gebruike hij het opzettelijk vervaardigd heeft. Bij een vermoedelijk spoedig volgende herdruk zullen wij den corrector de kleine naauwkingen wel eens mededeelen, welke wij en

daar, op een enkel woord te maken hebben, of die door den Auteur denklijk ook wel van zelf, zonder deze aanwijzing, zullen worden waargenomen en verbeterd, zoo als dat behoort.

Wij maken van onze laatste plaatsruimte gebruik, om daarin op te nemen een *»gelegenheidsverzeje»*, ons door den Heer Clavareau voor ASTREA toegezonden, dat voor den tijd, dien wij, helaas, beleven, waarlijk zeer passend is. Moge de gulden les, in die fraaije Dichtregelen opgesloten, goed verstaan en tot nuttige praktijk gebragt worden: dat zou, zeker, voor den Schrijver dezer verzen de schoonste belooning, voor ASTREA eene oorzaak van groote vreugde zijn.

DR. W.

LE PÈRE ET SES ENFANTS.

(Apologue.)

DÉDIÉ À TOUS LES PEUPLES DE LA TERRE.

Un bon père avait douze enfans.

Son âme tendre, impartiale,

Nourrissait pour eux tous les mêmes sentimens,

Et tous goûtaient les dons de sa main libérale.

Mais, de ces douze enfans, peu d'accord quelquefois,

Chacun voulait, à sa manière,

Témoigner par des faits, exprimer par la voix

Sa reconnaissance à son père:

Aux bienfaits paternels chacun vantait ses droits.

Un jour que leurs débats échauffaient leur cervelle,

Au point d'en venir jusqu'aux coups,

Les uns versant des pleurs, les autres en courroux,

A leur père attristé soumettent leur querelle.

» Mes enfans, leur dit-il, vous affligez mon cœur!

» Vous êtes tous les miens, je vous chéris de même.

» Désirez-vous savoir quel est celui qui m'aime

» Avec plus de zèle et d'ardent?

» Eh bien, souvenez-vous, — si vous voulez me plaire,

» Si votre amour veut être agréable à mes yeux, —

» Que le frère qui vit en paix avec son frère,

» Est l'enfant qui m'aime le mieux."

Que cette leçon nous éclaire

Dans nos débats religieux:

Mortels, chaque homme est notre frère,

Et notre Père est dans les cieux!

Maastricht.

AUGUSTE CLAVAREAU.

GESCHIEDENIS.

HISTORIE VAN HET VADERLAND.

NEDERLAND EN VENETIË, DOOR Mr. J. C. DE JONGE. *)

— 's GRAVENHAGE, BIJ DE GEBR. VAN CLEEF. —

IV.

— Slot. —

Non primus — —
Centote divulgare
Res Venetas, Venetaeque lauros:
Ilic ante, nostri lamina Belgii
Fecit.

PETRI FRANCHI Poëm. L. I. Od. IV.

Nu rest ons nog, ten slotte, een blik te werpen op de Kunst-, Wetenschappelijke en Letterkundige betrekkingen, die bestaan hebben tusschen Venetië en Nederland, en met welk overzigt de geachte De Jonge zijn laatst-geschreven Werk geëindigd, zijn Zwanenzang, om zoo te zeggen, volbragt heeft.

Zie van dit een en ander de hoofdtrekken hier zaam-gevat.

Voorreest dan wat de Schilderkunst betreft, zoo heeft men, en te regt, de opmerking gemaakt, dat er tusschen de voortbrengscelen der Nederlandsche, of liever Oud-Hollandsche, Schilderschool en die van Venetië eene zekere overeenstemming, een zeker verband bestaat; dat zij, hoewel in vele opzigten anders gewijzigd, door hetzelfde karakter gekenmerkt worden en door één en hetzelfde sieraad bijzonder uitmuntten, te weten, door Waarheid en Koloriet. Vanwaar die overeenstemming? vanwaar dat verband? Beiden, Nederlanders en Venetianen, streefden er doorgaans niet naar, om ideale tafereelen te malen, en lieten zich zelden door hunne verbeelding wegslepen. Zij legden zich bij voorkeur er op toe, de zichtbare, eenvoudige natuur, welke zij voor oogen hadden, voor te stellen, en gingen daarin met de meest mogelijke getrouwheid te werk, wanneer zij hunne voorwerpen ontleend van de zee en van het land, die hen omringden, of wel uit de geschiedenis of het dagelijksche leven. Zij zochten waarheid, niets dan waarheid. Het gemis

van die heerlijke kunstgewrochten der Oudheid, welke de schilders te Rome en Florence dagelijks aanschouwden en waarnaar deze zich vormden, mag en moet als eene oorzaak worden aangemerkt, waarom de Venetianen en Nederlanders zich bijkans uitsluitend bepaalden tot het nabootsen der natuur of van het dagelijksche leven. De hooge ingenomenheid van beide volken met hunnen geboortegrond kan insgelijks als eene aanleiding geacht worden. De Republikeinsche regeringsvorm in beide landen en de weinige uiterlijke praal, daarna verbonden, zullen daartoe ook hebben medegewerkt. Nauwer tegen de Scholen van Rome en Florence heeft wellicht de Venetiaansche kunstenaars aangespoord, hun' eigen weg te gaan, terwijl de eenvoudigheid van den landsaard zeer zeker invloed bij de Nederlandsche schilders gehad heeft, om aan het navolgen der natuur en van het dagelijksche leven de voorkeur te geven.

Zoodra er nu te Venetië eene Schilderschool ontloek, wier roem door geheel Europa verbreid werd, en er mannen opstonden, die door hunne uitstekende talenten de kunstenaars uit alle landen, ook die uit deze Gewesten, naar hunne geboortestad lokten, waren nauwelijks de namen van een Titiaan, Bassano, Tintoretto en Paolo Veronese, die groote grondleggers en voorname sieraaden der Venetiaansche School, hier bekend geworden, of in allerlij begaven zich Nederlandsche kunstenaars naar Venetië, om door hen onderwezen te worden, en hen, al ware liet op verre afstand, na te volgen. De uitstekende wijs, waarop zij in de voort-

*) Zie *Astrea's* III. Jaarg. blz. 47, 71, 106 en 127.

brengselen dier uitmuntende kunstenaars de natuur in al hare schoonheden zagen afgebeeld, moedigde hen aan, den weg, dien zij reeds ingeslagen waren, verder en met de uiterste inspanning van krachten te bewandelen. En wat zij nog niet in al zijne hooge voortreffelijkheid kenden, dat heerlijke, krachtige Koloriet, waarmede de schilderstukken van Titiaan en zijne drie medestanders prijkte, dat nog niet overtroffen is en het kenmerk der Venetiaansche School uitmaakt, dat Koloriet leerden de Nederlanders van de Venetianen, en wisten het zich zóó eigen te maken, dat het weldra mede een kenmerk der Nederlandsche Schilderschool werd en sedert daarvan het grootste sieraad gebleven is. De welwillendheid, waarmede de Nederlanders in 't algemeen, en de Nederlandsche kunstenaars in 't bijzonder te Venetië ontvangen werden; de vrijheid in godsdienst, welke zij, in onderscheiding van het overige Italië, aldaar genoten, en de zucht van de Venetiaansche Edelen, om hunne verzamelingen, in de stad of op het land, met de voortbrengselen onzer landgenooten, die geheel in hunnen smaak vielen, te verrijken, zullen de Nederlandsche kunstenaars hebben aangemoedigd, zich, voor korteren of langeren tijd, in Venetië neder te zetten, teneinde zich verder te bekwamen of er een eerlijk middel van bestaan te verwerven?

De eerste Hollandsche Schilder, die zich, voor zoverre men weet, uit deze Landen naar Venetië begaf, om zich aldaar te oefenen, was Dirk Barentsz, geboren te Amsterdam, in den jare 1534. Het was de groote naam van Titian Vicoello, die hem deed besluiten, zijn vaderland op zijn een en twintigste jaar vaarwel te zeggen en naar Venetië te reizen. Omtrent zeven jaren vertoefde hij aldaar, meest in de eigen woning van Titiaan, wiens portret hij, op eene keurige wijze, schilderde. Titiaan bezat voor de Nederlanders, die naar Venetië gekomen waren, eene voorliefde. Dit oudervond Cornelis Cort, van Hoorn geboortig, een tijdgenoot van Barentsz, die zich gelijktijdig te Venetië ophield. Titiaan verleende aan hem, even als aan zijn landgenoot, gastvrijheid in zijn huis. Cort muntte echter nog meer in de kunst van graveren dan van schilderen uit, en zóó hoog werd zijn talent daarin door den vermaarden Venetiaan geschat, dat hij hem het in 't koper hrengen van eenige zijner uitstekendste schilderijen toevertrouwde.

Onder de oudere Nederlandsche kunstenaars, die Venetië bezochten, verdient ook vermeld te worden de nog beroemde Johan Schorel, geboren in het Noord-

Hollandsche dorp van dien naam. Hij begaf zich naar Venetië en vertrok vandaar in 1519 of 1520, van een Hollandschen Geestelijke vergezeld, naar het Heilige Land, schilderde aldaar gezigten op Jeruzalem en andere oorden, en keerde hierop naar Venetië terug, vanwaar hij naar Rome reisde, te welker stede hij in hooge gunst bij Paus Adriaan stond.

Gelijk het verblijf in Italië, en met name te Venetië, eene wijziging bragt in de kunst van Barentsz en Schorel, zoo was dit mede het geval met Swart Jan, of Jan Swart, uit Groningen. Ook deze bezocht Venetië, hield zich aldaar eenigen tijd op, en zette zich daarna te Gouda neder, waar hij meest in den Italiaanschen smaak schilderde. — Marten van Veen, meer bekend onder den naam Marten Heemskerk, een leerling van Schorel, volgde het voorbeeld van zijnen meester, vertrok naar Venetië, en bleef aldaar eenigen tijd. — Do vermaarde Hendrik Goltzius ging insgelijks naar Venetië, om zich er verder te bekwamen. Hij bewonderde aldaar de heerlijke voortbrengselen van Titiaan, Paolo Veronese en andere beroemde kunstenaars der Republiek, en bragt in plaat eenen boetdoenden Hiëronymus van den Venetiaanschen schilder Giacomo Palma. — Dierick de Vries, aldus geheeten naar het gewest, waar hij het eerste daglicht zag; Pieter Cornelisz de Rijk en Hubrecht Jacobsz, beiden van Delft, worden nog genoemd onder de Nederlandsche kunstenaars, die in de laatste helft der zestiende eeuw zich, gedurende korteren of langeren tijd, te Venetië ophielden. Van Mander getuigt nopens den eersten, dat hij van hem verscheiden keuks en fruitmarkten zag, op zijn Venetiaansch, aardig gekoloreerd, wél geschilderd, schoon en gloeiend. De Rijk vertoefde gedurende vijftien jaren te Venetië en in andere steden van Italië. Hij bestudeerde voornamelijk de werken van Bassano en zocht dien grooten Venetiaan in krachtig koloriet op zijde te streven. Hubrecht Jacobsz verliet, nog jong zijnde, zijn vaderland, vestigde zich te Venetië en hield zich gedurende negen of tien jaren aan het hof van den Doge Marino Grimani op. Deze was met den Nederlandschen portretschilder zóó hoog ingenomen, dat hij hem, niet slechts waar dit noodig of nuttig was, besehermde, maar zelfs de gunst verleende, zijnen naam dien van zijn eigen geslacht te verwisselen: van nu af droeg Jacobsz den naam van Hubrecht Grimani.

De bloei der Venetiaansche school was van korten duur. Titiaan, Bassano, Tintoretto en Paolo Veronese

lieten wel leerlingen na, die hen zochten te evenaren, en waarvan sommige uitmuntten, maar er volgde hun niet één-enkel kunstenaar op, die met hen te vergelijken was. Er ontstond wansmaak en de Venetiaansche school begon in verval te geraken, dat dieper en dieper werd, naarmate zij haar éénige leidsvrouw, de Natuur, verliet. Desmiettegenstaande begaf zich in de XVII. en ook nog in de XVIII. eeuw een groot aantal vreemde schilders, waaronder vele Nederlanders, naar Venetië, doch geenszins met het doel, om zich onder de leiding der levende meesters te bekwamen, maar om te aanschuiven, te bewonderen en zich te vormen naar de heerlijke voortbrengselen der groote grondleggers en opbouwers der Venetiaansche School, en daaruit de ware nabootsing der Natuur, en bovenal het onovertroffen Koloriet te leeren.

Onder degenen, die de Nederlandsche kunstenaars aanspoorden, om zich naar Venetië, (ook nadat de Schilderschool aldaar in verval begon te geraken) te begeven, mag genoemd worden Karel van Mander, vooral door de uitgave van zijn uitmuntend Werk: *Het Schilderboek*. Daarin maakte hij zijne landgenooten bekend met de knnstwerken van Titiaan, Bassano, Tintoretto en Paolo Veroneze, en moedigde hen aan, om, naar het voorbeeld van Barentsz en andere vroegere landgenooten, het vaderland te verlaten, en voor korteren of langeren tijd, zich niet slechts te Rome, maar ook te Venetië neder te zetten, teneinde zich naar die beroemde kunstenaars te vormen, en vooral de frischheid en de krachtige kleuren der School van die Republiek zich eigen te maken. Tot hen, die zich door deze roepstem of door andere oorzaken lieten bewegen, behoort Leonard Bramer, die aan het Hof van den Doge schilderde, en zich in Italië een grooten naam verwierf door zijne opwekking van Lazarus. — Jan Lijs, anders gezegd Pan, volgde dat voorbeeld. Meer dan eenmaal bezoekt hij Venetië, oefende zich aldaar in de Akademie (eene inrigting, hier te lande nog onbekend) bijzonder in het schilderen naar het naakte model, en rigtte zijne wijze van schilderen naar de voortbrengselen der Venetiaansche School in. Spoedig werd zijn talent bewonderd en hem het vervaardigen van twee schilderijen, voorstellende den Heiligen Hieronymus in de woestijn, en Adam en Eva, den dood van Abel beweenende, bestemd voor de kerk Alli Tolentini, opgedragen, van welke taak hij zich zóó loflijk kweet, dat daardoor en door andere voortbrengselen van

zijn penscel, zijn roem door Italië verbreid werd en tot zijn aangenomen Vaderland doordrong. Hij stierf in het door hem geliefde Venetië, als slagtoffer der pest, die zoovele duizenden in die Republiek wegalepte. — Nevens Lijs mag geplaatst worden, ofschoon evenmin als hij in Nederland geboren, zijn vriend Joachim Sandrart. Van Duitschen oorsprong, begaf hij zich vroegtijdig naar deze Gewesten, en werd de leerling van den vermaarden Utrechtachen schilder Gerard Honthorst. In 1627 vertrok hij naar Venetië, en oefende zich aldaar in de schilderkunst, waarbij hij zich voornamelijk de heerlijke gewrochten van Titiaan en Paolo Veroneze ten voorbeeld stelde. Zóó hoog werden de begaaftheden van Sandrart in Venetië geschat, dat hij door de regering dier Republiek tot ridder van St. Marco verheven werd, eene onderscheiding, die aan weinige vreemde kunstenaars ten deel viel. — David Bailli, van Leyden, Hans en Lucas Jordans, de laatste om zijne vlugheid bijgenaamd *Luca va presta*, Pieter Molijn, van Haarlem, Dirk Meerkerk, Jacob de Heus, Jacob Torenvliet, Johannes Glauber, uit Utrecht, Guilielmo van Ingen, Willem Doudijns, uit 's Gravenhage, en Jan Baptist Wellekens. Al deze schilders hadden een langer of korter verblijf te Venetië, oefenden zich aldaar naar de kunstwerken van Titiaan en der overige beroemde Venetiaansche meesters, en legden er zich bijzonder op toe, om hun overheerlijk koloriet na te bootsen. — De vermaarde Karel du Jardyn bragt aldaar een' geruimen tijd door en stierf er. Ofschoon der Hervormde leer toegedaan, werd hij, zóó hoog achte men zijn talent, op zeer eervolle wijze ter aarde besteld, en wel, gelijk verzekerd wordt, op Roomsche manier, in het gewaad van een Kapucijn. — Cornelis de Man bestudeerde vlijtig te Venetië de voortbrengselen van Titiaan, in wiens smaak hij na zijne terugkomst schilderde. — Nicolaas de Helt Stokade bragt zijn besten tijd te Rome en te Venetië door, waar nog zijne meeste stukken te vinden zijn. — Men heeft beweerd, dat onze beroemde landgenoot Rembrandt zich mede te Venetië zou opgehouden hebben, noemt het jaar, waarin hij zich naar Italië zon hebben begeven, en wijst zelfs eene goëste plaat aan, die door hem te Venetië zou vervaardigd zijn. Doch deze bewering is onjuist, en deskundigen *) komen daarin overeen, dat Rembrandt

*) Sommige schrijvers zeggen bepaald, dat Rembrandt in het jaar 1635 eene reis naar Italië zou gedaan hebben; doch Sandrart, Descamps en Fiorillo spreken dit stellig tegen, en bovendien hun

nimmer in Italië, en dus ook niet te Venetië geweest is. — De broeders Jan en Andries Both zijn werkelijk te Venetië geweest en woonden een geruimen tijd aldaar en te Rome. Andries kwam in eerstgenoemde stad ongelukkig aan zijn einde. — Hendrik Verschuring, tot een aanzienlijk geslacht uit Gorinchem behorende, was de leerling van Jan Both en vertrok, naar het voorbeeld van zijnen meester, naar Italië en vertoefde aldaar eenige jaren. Hij bragt een' geruimen tijd daarvan te Venetië door, waar hij de paleizen en andere voorname gebouwen afteekende, en zich in de bouwkunst oefende. — Twee Nederlandsche zee schilders uit de zeventiende eeuw, Beerestraten en Willem Schellinks, beiden bekwame kunstenaars, bezochten ook Venetië. Beerestraten heeft, als een bewijs voor zijn verblijf in Italië, met name te Venetië, nagelaten onderscheiden gezigten op Italiaansche havens en, in het bijzonder, één op Venetië-zelf. Schellinks deed met Jacob Thierry de jonge eene vierjarige reis door Engeland, Frankrijk, Italië, Duitschland en Zwitserland, waarvan hij eene uitvoerige en belangrijke beschrijving zamenstelde, doch die nimmer in haar geheel is uitgegeven. Te Venetië zag hij de voornaamste kunstwerken in het paleis van den Doge, in kerken, kloosters en andere gebouwen, en wist van alles, wat hij aldaar en op andere plaatsen zag, een zeer nuttig gebruik te maken. — Ongetwijfeld hebben nog vele andere Nederlandsche schilders, gedurende de zeventiende eeuw, tijdens hun verblijf te Rome (en het getal dergenen, die zich aldaar ophielden was groot) korteren of langeren tijd Venetië bezocht, doch men vindt zulks niet uitdrukkelijk vermeld. Van wie wij met zekerheid weten, dat zij te Venetië geweest zijn, tot deze behoort Johannes Van Mieris den ouden. Door dezelfde liefde voor de kunst bezield als zijn vader en de overige leden van zijn geslacht, vertrok hij naar Italië en in de eerste plaats naar Venetië. Hij vond er onder de aanzienlijken wel voorstanders van de kunst, maar nog meer van het

gevoelen door bewijzen. Er bestaat eene geëttate plaat, bekend onder den naam van: *De drie Venetiaansche koppen*, en waarop men het woord *Venetia* leest. Deze wordt aan Rembrandt toegeschreven, doch vermoedelijk is zij van den Florentijnschen kunstenaar Castiglione, die in de manier van Rembrandt werkte, en hem zoodanig wist na te bootsen, dat er etsen zijn, over welke men twijfelt, of zij aan Rembrandt dan wel aan Castiglione moeten toegeschreven worden. Op de originelen van deze plaat slaat het woord *Venetia* bijkans onleesbaar; die, waarop het duidelijk voorkomt, zijn kopjeën.

geld. ¹⁾ — De zucht, om verzamelingen te maken, die vroeger te Venetië bestond, was verlaanwd en de kunstdrift, waarvan zoo velen vroeger blaakten, heerschte slechts bij weinigen meer. Evenwel duurde het verlangen bij de Nederlanders voort, om de stad, aan St. Marco gewijd, te bezoeken en de voortreffelijke voortbrengselen harer groote meesters met eigen oogen te aanschouwen. Dit was het geval met Robert Du Val, die, gelukkiger dan Van Mieris, de bescherming van een aanzienlijken Venetiaanschen edelman genoot, en met geestdrift de werken van Titiaan en anderen bestudeerde. Albert van Spiers en Mattheus Terwesten vertrokken derwaarts met hetzelfde doel, maar tevens om gebruik te maken van de lessen van Carlo Loth, een Duitscher van geboorte, die zich te Venetië nedergezet, aan de wegwijzende School dier Republiek een nieuw leven gegeven had, en wiens naam thans overal verbreid was. — De vermaarde reiziger Cornelis de Bruijn, uit het Oosten en de Levant teruggekomen, woonde omtrent acht jaren te Venetië, waar hij zich met onvermoeiden ijver in de schilderkunst oefende, en de laatste hand legde aan de keurige afbeeldingen, welke hij op zijne togen gemaakt had, en die in zijn beroemd werk door hem uitgegeven zijn. — Wij verzuimden nog te spreken van den vermaarden bonwmeester van het Raadhuis der stad Amsterdam, Jacop van Campen. In zijne jeugd deed deze eene reis door Italië, en ofschoon het niet uitdrukkelijk gemeld wordt, dat hij ook Venetië bezocht, meenen wij het stellig daarvoor te moeten houden, wegens het groote belang, hetwelk hij stelde in de werken der twee vermaarde Venetiaansche schilders, Titiaan en Paolo Veronese, van wier voornaamste kunststukken in plant hij eene nieuwe, derde uitgaaf bezorgde ²⁾. Wanneer wij dit aannemen, mag en moet men dan ook niet onderstellen, dat het verblijf van Van Campen te Venetië, eene stad, die met zulke heerlijke gebouwen prijkte, eene gunstige uitwerking op zijne kennis en ontwikkeling gehad, en medegewerkt heeft, om hem te vormen tot een der grootste Bouwmeesters van zijnen tijd?

In de eerste helft der XVIII. eeuw komen slechts twee

¹⁾ Zie een' brief van J. van Mieris aan zijne moeder, godgeteekend Venetië, 14 Januarij, 1689, bij A. D. Schinkel, *Geschied- en Letterkundige Bijdragen*, n°. 1850.

²⁾ Te weten van het werk van Valentinus le Febvre, Bruxellensis: *Opera selectiora, quae Titianus Vellutius Cadubriensis et Paulus Caliari Veronensis inventarunt et pinxerunt*. Venetiis, 1680. gr. fol.

Nederlandsche schilders voor, die zich te Venetië opgehouden hebben: Theodoor Hartzoeker, die zich de lessen van den Venetiaanschen kunstenaar Balestra ten nutte maakte, en Johannes Antiquus, geboren te Groningen, doch die zich te Breda nederzette. Hij vertoefde enige maanden te Venetië, was een ervaren kunstenaar, en schilderde na zijne terugkomst vele groote stukken op het Vorstelijk kasteel van Breda. — Intusschen is het zeker, dat, in de tweede helft dier eeuw, de geestdrijf, die vroeger bestond, om Italië in 't algemeen en Venetië in 't bijzonder te bezoeken, zeer bij onze landgenooten was bekoeld, en er zich, in vergelijking met vroegere dagen, slechts weinigen derwaarts begaven. Het afbreken der Staatsbetrekkingen tusschen de beide Gemeenschappen en het vervall der Italiaansche scholen, waaronder die van Venetië, kunnen daarvan als eene der voornaamste oorzaken aangemerkt worden. Zoo er soms een kunstenaar was, die behoefte gevoelde aan vroemde voortbrengselen, gaf hij de voorkeur aan Antwerpen, Parijs of Londen boven Rome en Venetië. Doch hiermede werd ook de ware kunstzin uitgeslucht, en er verliep eene reeks van jaren, vóórdat eene hooger en edeler geestdrijf de Nederlandsche schilders wederom begon te bezielen, en hen op nieuw naar Italië streven deed.

Lang heeft men in het denkbeeld verkeerd, en nog kleven sommigen dat gevoelen aan, dat de Zang- en Toonkunst uit Italië zich over de verdere deelen van Europa verbreid hebben, en de Italianen de leermeesters der overige volken in die kunsten geweest zijn. Nogtans is het uitgemaakt *), dat het Nederlands waren, die door de verbinding van meerdere toonen harmonie in de zang- en toonkunst ingevoerd, den smaak voor die

verbetering der kunst aan de overige natien ingeboezemd hebben, door onderwijs en voorbeeld hare leeraars geworden zijn, en, gedurende anderhalve eeuw, aan de Hoven en in kapellen van wereld- en kerklijke Vorsten zóó hoog gesehat werden, als de Italianen later en ook nog in onze dagen immer geschat geweest zijn en nog worden.

't Valt niet te ontkennen, dat de bewoners der zuidelijke Nederlandsche Gewesten, die thans meerendeels tot het Koninkrijk België behooren, in dat opzigt grootere verdiensten hebben dan de inboorlingen der noordelijke Provincieën, waaruit het tegenwoordig Rijk der Nederlanden is zamengesteld. Evenwel zijn er onderscheidene Noord-Nederlanders geweest, voornamelijk in de vijftiende en zestiende eeuw, die door hunne begaafdheden in Italië uitgemunt, en tot verbetering van de zang- en toonkunst aldaar medegewerkt hebben. Als dusdanig worden vermeld: Adrianus Pietersz, een orgelmaker, Johannes Goedendag, bekend onder den naam van Bona Dies, Crispijn van Stappen, Laurens de Wilde, Antonius à Vineo of Van Wijngaerden, uit Utrecht, Christiaan Ameijden, Ghisselijn d'Ankers, uit Tholen, in het voormalig Graafschap Zeeland, als zamensteller van kerken- en kamermuziek in Italië in groote eere, Henri de la Court en Laurens Batavus.

Enige dezer Noord-Nederlanders hebben zich te Venetië opgehouden en medegewerkt tot den opbouw en den bloei der oudere Venetiaansche muzikschool, die door een Zuid-Nederlander, den vernaarden Adriaen Willaert, gesticht werd. Bepaaldelijk was dit het geval met Henri de la Court en Christiaan Ameijden, van welken laatste men vindt aangekend, dat hij een zeer verdienstelijk componist en uitstekend toonkunstenaar geweest is. Vermoedelijk hebben deze en andere Nederlanders hunne muzikstukken in het licht gegeven te Venetië, de stad, waar bij voorkeur werken van dien aard gedrukt, en vanwaar zij door alle beschaaftde landen verspreid werden. Bovendien werden de Nederlandsche kunstenaars ook gebezigd in de kapel van de beroemde St. Marco, de hoofdkerk van Venetië, die te dien tijde, gelijk te Rome en elders in Italië, bijkans uitsluitend zamengesteld was uit Nederlandsche en andere noordelijke zangers.

Behalve de genoemden is er nog één Nederlandsch toonkunstenaar, die wegens zijne betrekking tot Venetië waardig is vermeld te worden, te weten: Jan Pietersz.

*) Guiccardini en anderen vermeldten reeds de verdiensten der Nederlanders in de toon- en zangkunst, doch vooral zijn die aan het licht gekomen na de bekrooning en uitgave der allerbelangrijkste Verhandeling van E. G. Kiesewetter en F. J. Fétis, over de vraag, door de Vierde Klasse van het thans opgeheven Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschap, Letterkunde en Schoone Kunsten gedaan: *Welke verdiensten hebben zich de Nederlanders, vooral in de 14e, 15e en 16e eeuw, in het vak der Toonkunst verworven; en in hoeverre kunnen de Nederlandsche kunstenaars van dien tijd, die zich naar Italië begeven hebben, invloed hebben gehad op de Muzikscholen, die zich kort daarna in Italië hebben gevormd?* In 4^e. Amsterdam, 1829.

Swelinek. Geboren te Deventer, in den jare 1540, en met goeddrift vervuld voor de beoefening der toonkunst, begaf hij zich, toen hij den onderdom van zeventien jaren bereikt had, naar Venetië, teneinde zich aldaar onder Giuseppo Zarlino vooral in het orgelspel te bekwamen. Met onvermoeiden ijver maakte hij gebruik van het onderwys van dien beroemden leerling van den wijd-vermaarden Willaert, en slaagde daarin zóó zeer naar wensch, dat, teruggekeerd in het vaderland, hij zich een buitengewonen naam verwierf, en, voor den grootsten, althans één der grootste organisten van zijnen tijd gehouden werd.

Er zijn nog twee Nederlanders, die niet met stilzwijgen mogen voorbij gegaan worden, Hendrik van de Putte, meer bekend onder den naam van Ericus Pteanns, en Antonius Herman Gogava of Gogavin. De eerste te Venlo, in den jare 1574, geboren, en door de Franschen Dupuis genaamd, was een uitmuntend beoefenaar der toonkunst, en is tevens als staatsman en geleerde vermaard. Hij begaf zich naar Italië en bekleedde eenigen tijd de waardigheid van Hoogleraar aan de Hoogeschool van Padua, in het Venetiaansche gebied. Hij wendde pogingen aan, om in de leerwijze der toonkunst verbeteringen in te voeren, en gaf verscheiden Werken daartoe betrekkelijk uit, waarvan één te Venetië gedrukt werd. De laatste was uit de stad Grave afkomstig en zette zich in het midden der zestiende eeuw te Venetië neder, waar hij, na te Padua tot Medicinæ Doctor te zijn bevorderd, de geneeskunst uitoefende. Hem komt de eer toe, de eerste geweest te zijn, die de handschriften der oude Grieksche schrijvers over de toonkunst in de rijke bibliotheken van Venetië ontdekte, waarvan hij aldaar eene vertaling in 't licht gaf, en waardoor hij den weg opende tot de kennis der oude muziek, die tot dus verre aan niemand bekend was.

Na het uitbreken der beroerten en den aanvang des krijgs tegen Spanje, begaven zich slechts weinige Nederlandsche, vooral Noord-Nederlandsche toonkunstenaars meer naar Italië en dua ook niet naar Venetië, en door velerlei oorzaken hielden sedert dien tijd de muzikale betrekkingen tussehen Nederland en Venetië op.

De Drukkunst, te Haarlem uitgevonden, werd in deze gewesten gedurende ettelijke jaren in stilte geoefend en bleef, om zoo te spreken, een geheim, totdat

zij, elders openbaar geworden, ook hier eene algemeene bekendheid verkeeg. Plotseling verrees nu een aantal boekdrukkers in deze landen, waarvan sommigen, in de hoop op een eerlijk bestaan, zich naar zoodanige oorden begaven, waar die nitvinding nog nieuw was, en waar de beoefening der letteren en de beschaving deden verwachten, dat zij aldaar eene ruime winst zouden verwerven.

Onder de landen, herwaarts de Nederlandsche boekdrukkers zich begaven, behoort Italië en in 't bijzonder de Republiek van Venetië. De wetenschappen en letteren bevonden zich in 't midden der vijftiende eeuw te Venetië reeds in bloeienden staat. Het was het middelpunt der geleerdheid in Italië, waar allen, die op wetenschap en letteren prijs stelden, heenvloeiden. Geen wonder, dat ook de boekdrukkers, nadat hunne kunst meer algemeene bekendheid bekomen had, zich derwaarts spoeden, om van den rijken schat, die aldaar vergaderd was, tot hun eigen voordeel en in 't belang der wetenschap gebruik te maken. Aan Venetië komt dan ook de eere toe, dat aldaar het eerste boek gedrukt werd, hetgeen in Italië het licht zag.

Naauwelijks hadden de Nederlandsche drukkers zulks vernomen, of zij beijverden zich, insgelijks naar de Republiek van Venetië te vertrekken. In 1478, zeven jaren nadat het eerste gedrukte boek in de hoofdstad van dat Gemeenebest was uitgekomen, gaf een Nederlander, en wel een inwoner van Haarlem, Nicolaas Pietersz genaamd, te Padua een drukwerk uit, en in het volgende jaar een te Vicenza, beide steden, behoorende tot het Venetiaansch gebied. In laatst-gehoemd jaar vingten twee andere Nederlanders, Dirk van Rijsburg en Reynold van Nijmegen, aan, te Venetië zelf te drukken, en gaven gezamenlijk gedurende twee jaren vijf Werken uit. Sedert, 't zij door het vertrek, 't zij door het overlijden van Dirk, zette Reynold zijnen arbeid met onvermoeiden ijver alléén voort, en legde gedurende negen jaren niet minder dan negen en twintig Werken ter pers. Gelijktijdig of iets later zagen gedrukte boeken te Venetië het licht bij Johannes van Rhijn, Hendrik van Haarlem, Frederik van Egmont en Gerart Barrevelt, allen Nederlanders.

Het betrekkelijk groot aantal Nederlandsche boekdrukkers, dat zich in deze vroege tijden te gelijk in Venetië ophield, waaronder twee uit Haarlem, de wieg en bakermat dier edele kunst, verdient opmerking, als mede de menigte van Werken, die door hen, vooral door

Reynold van Nijmegen, binnen zoo weinige jaren, uitgegeven werden. Mag men hieruit niet besluiten, dat die drukkers aldaar zeer wèl gezien en hunne werken en zeer gezocht waren? Het verblijf van de Nederlandsche drukkers zoo in Italië in 't algemeen, als te Venetië, in 't bijzonder, werkte krachtig mede tot verbreiding der drukunst in de zuidelijke gedeelten van Europa, en ten gevolge van dien tot bevordering der wetenschappen, letteren en beschaving.

Maar nog gunstiger moet daarop gewerkt hebben de gewigtige inhoud der werken, die door de Nederlandsche drukkers vóór den aanvang der zestiende eeuw te Venetië uitgegeven werden. Daaronder komen voor een Latijnsche Bijbel, godsdienstige, zedekundige, regtsgeleerde en genesekundige werken. Maar bovenal trekken de aandacht die heerlijke gedenkstukken der Oudheid, die, zoo lang er prijs op al, wat schoon, edel en belangrijk is, gesteld wordt, in hooge achtung zullen blijven, als: de gedichten van Horatius, Virgilius, Lucanus en Persius Flaccus, alsmede de werken van Plinius en Flavius Josephus, benevens de Instituten en Pandecten van Keizer Justinianus. Deze alle, eenige met ophelderingen van toen levende geleerden, gaven zij, zoo al niet het eerst, althans onder de eersten, uit, en zij verrijkten daardoor de wereld met een schat, die tot dus verro in het stof der boekertijen verborgen, of slechts aan weinigen bekend geweest was. Bovendien gaven zij ook uit Werken van verdienstelijke mannen uit latere tijden, zoo als van Thomas Aquinas, Albert den Groote, de dichtstukken van den onsterflijken Petrarca en van anderen. Wie kan zeggen, welk nut de Nederlandsche drukkers door de uitgave van zoodanige voortreffelijke Werken gesticht hebben, en zijn wij hun geene dankbaarheid verschuldigd, dat zij in het land, waar toen de zetelplaats der beschaving was, en vanwaar deze over geheel dit werelddeel verbreid en ook tot ons Vaderland gekomen is, door hunne noeste vlijt, zooveel hebben gedaan, om die beschaving te bevorderen?

Drie mannen, die als starren van de grootste soort glinsteren aan den wetenschappelijken en letterkundigen hemel des Vaderlands, Joannes Wessel Gansfort, Rodolphus Agricola en Desiderius Erasmus, waren de eerste Nederlanders, die, niet zucht tot vermeerdering van hunne kennis, zich naar Italië en bepaaldelijk naar Venetië

begaven. Niet dat er geene bewoners dezer gewesten lang vóór hen in dat land en in die stad geweest waren. De geschiedenis leert het tegendeel; maar zulks was geenszins met het doel, dat dit driemanschap zich voorstelde. Sommigen kwamen aldaar, of om de schoonheden van Italië te beschouwen, of om handelsbelangen, of op hunne reize naar en van het Heilige Land. Zoo zouden reeds in het begin der twaalfde eeuw de Friezen, die aan één der kruistogten deel hadden genomen, over Venetië naar hun vaderland zijn teruggekeerd. Zoo hadden zich, gelijk vroeger gezegd is, Friezen, Hollanders en Zeeuwen, in 't begin der veertiende eeuw, aldaar wegens handelsbelangen nedergezet. Zoo bezocht Graaf Willem de Vierde van Holland en Henegouwen in 't midden dier eeuw Venetië op zijne heen- en wederreize naar en van het Heilige Graf. Maar Gansfort, Agricola en Erasmus naar Venetië komende, waren met een edeler begeerte beziel'd dan de meeste der vroegere bezoekers. Zij wenschten de schatten, die in de Italiaansche boekertijen, met name in die te Venetië berusten, te leeren kennen; zij verlangden, zich in betrekking te stellen met de uitstekende geleerden, die aldaar vereenigd waren, opdat zij aldus zich kundigheden zonden verwerven, welke zij buiten staat waren, in deze noordelijke streken te verkrijgen.

De Heer De Jonge doelt (blz. 340—343) in alle bijzonderheden mede, wat er door deze drie beroemde Nederlanders in Italië, en bij name te Venetië, is verrigt geworden; wij bevelen de lezing dier merkwaardige bladzijden inzonderheid aan.

Behalve de drie genoemde groote geleerden, bezochten nog andere Nederlanders in de eerste helft der zestiende eeuw de Republiek van Venetië, werden hunne werken aldaar gedrukt, of hielden zij zich met dien Staat bezig. En nu somt de geëerde Schrijver een aantal letterkundigen op, wier namen met lof in de wetenschap vermeld zijn, als: Adriaan en Hubert van Baerland, Johannes Palaeonodorus, Levinus Lemnius, Nicolaus Simonis, Joannes Campensis, gelijk mede Christophorus en Gijbertus Longolius.

De beroemde Venetiaansche geleerde en staatsman, Pietro Bembo, in later tijd Kardinaal en Pauslijk geheimschrijver, was een begunstiger van allen, die op letteren en wetenschap prijs stelden, en ieder vreemdeling, die haar beoefende, kon bij zijne komst te Venetië verzekerd zijn van zijne bescherming. Hierin deelden

ook de Nederlanders. Wij hebben daarvan meerdere bewijzen gevonden, en Gerard van Veltwijck en Viglius Zuichem ab Ayta, de eerste, Geheimschrijver van Keizer Karel V, de laatste, de beroemde regtsgeleerde en staatsman onder Koning Philips II, ondervonden dit in ruime mate. Merkwaardig is het, wat de Heer De Jonge betrekkelijk deze beide beroemde mannen, voornamelijk ten aanzien van den laatsgemelde mededeelt, en wij kunnen de aandacht daarop niet genoeg vestigen.

Van uiterst veel belang is het door den Heer De Jonge geleverd uitvoerig overzigt van de reize naar Italië in 't algemeen, en meer bijzonder naar Venetië en hare hoogeschool te Padua, door verscheidene Hooggeleerden onzer onderscheiden Universiteiten ondernomen, als door Pieter Foreest, den vermaarden Genescheer, door den beroemden Regtsgeleerde Paulus Merula, door Thomas Erpenius, den grooten Orientalist, door Arminius, den bekwamen tegenstander van Gomarus, die met Adrianus Junius, in 1586, de lessen in de Wijsbegeerte ging bijwonen van den Paduaanschen Hoogleenaar Zabarella, terwijl hij-zelf verscheiden leerlingen aldaar in de Logica onderwees. — Voorts worden hier, als wetenschappelijke reizigers naar Padua vermeld de beide geachte Hooggeleerden in de Geneeskunde aan Leydens Universiteit, Aelius Everardus en Adolphus Vorstius (Vader en Zoon), in de eerste helft der XVII. eeuw; — Paulus Hermann, ervaren kruidkundige; Isaac Vossius, de beroemde zoon van den beroemden Gerard-Jan Vossius; eindelijk Jacobus Gronovius, — allen van de Leydsche Universiteit.

Vraagt men naar de aanleiding tot dat voortdurend bezoeken van Venetië en zijne vermaarde Hoogeschool; die vraag schijnt ligtelijk beantwoord te kunnen worden. Vóór den strijd met Spanje, begaven zich de meeste Noord-Nederlandsche jongelieden, die wenschen in de letteren en wetenschappen te worden onderwezen of bunne verkregen kennis uit te breiden, naar de Hoogeschool van Leuven en de door Koning Philips opgerigte Akademie te Douai. Na het uitbreken van dien krijg, kon zulks verder geen plaats meer hebben en hield het dus op. Waarheden zouden zij zich nu begeven? Geneve, de zetel der Hervorming, was voor hen, die zich aan de Godgeleerdheid willen toewijden, het vereenigingsoord. Parijs bood eene uitmuntende gelegenheid aan voor hen, die zich in de Letteren verlangden te oefenen. Maar Italië was en bleef nog in het oog van velen het brandpunt

van wetenschappen en letteren, de vermaarde Hoogeschool van Padua de éénige bron, waaruit de dorst naar kennis kon gelescht worden, vooral voor hen, die zich op de Geneeskunst, de Wijsbegeerte en de Oostersehe talen begeerden toe te leggen. Derwaarts begaf zich een groot aantal veel belovende Noord-Nederlandsche jongelingen, om zich aan die bron te verwikken, daar het Vaderland, vóór de oprigting der Leydsche Hoogeschool, niet ééne enkele plaats bezat, waar zij zich konden oefenen; ja, zoo lang die Hoogeschool in hare kindschheid bleef, bleef ook de behoefte, om de oude beroemde Akademie te bezoeken, in zekere mate bestaan, en hield de gewoonte van derwaarts te reizen aan, zelfs toen die behoefte niet meer aanwezig was.

De wetenschappelijke betrekkingen tusschen de overige Nederlandsche Akademien en Venetië waren veel minder dan die van Leyden. Het blijkt zelfs niet, dat er zoodanige in de zeventiende eeuw tusschen de Utrechtsche en Groningsche Hoogescholen en de genoemde Republiek bestaan hebben. Onder de Friese Hooggeleerden, daarentegen, komen er eenigen voor, die, even als de Leydsche, tot hunne vorming, Italië en met name Venetië bezocht hadden, zoo als: Petrus Tiara of Tjaerd, Raphael Clingbijn, Joachimus Frenselius, alle drie uitstekende Geneeskundigen en vereerde Professoren der Franekersche Hoogeschool. Ook Sebastian Schelken, Professor in de Regtsgeleerdheid aan dezelfde Hoogeschool, hield zich in Italië en vermoedelijk te Venetië en te Padua op.

Van de Hoogeschool te Harderwijk komt slechts één Hoogleenaar voor, die, tot uitbreiding zijner kennis, Italië, en in 't bijzonder Venetië bezocht heeft. Het is de vermaarde Geschiedschrijver van Gelderland en later Hoogleenaar aan de Hoogeschool te Harderwijk, Johannes Isacius Pontanus. Gedreven door dezelfde zucht, waarmede vele zijner tijdgenooten beziel waren, om, ter verrijking van bunne wetenschap, vreemde landen te zien, vertrok hij naar Italië, bepaaldelijk naar Venetië, met het uitsluitend doel, om aldaar de beroemde bibliotheken te leeren kennen. Zijn verblijf zal er niet onnut geweest zijn, hetgeen wij mogen besluiten uit de groote geleerdheid, waarvan hij zoovele blijken geeft in zijne werken, en uit den roem, dien hij als Hoogleenaar zich verwierf.

Behalve de genoemde Hooggeleerden waren er nog andere Nederlanders, die de Republiek van Venetië in de laatste helft der zestiende of in zeventiende eeuw met

een wetenschappelijk doel bezochten. Zoo bijvoorbeeld: Arnoldus Buchelius, Gulielmus Canterus, Joannes Coticus, de vermaarde reiziger door het H. Land; eindelijk, Richardus Esius of Hesius, die het voorvaderlijk geloof bleef aankleven, in de Orde der Jesuiten trad, zich te Venetië nederzette, aldaar de fraaije letteren onderwees, verscheiden Werken uitgaf, en vier en veertig jaren met lof in die stad doorbragt.

In de XVII. eeuw was er nog een groot aantal Nederlanders, die zich van hier naar Venetië begaven, waarvan uit de stad Dordrecht alléén de navolgende voorkomen: Roelaud de Carpentier, vertaler van een der Werken van Bentivoglio, Johan van Beverwijk, Sebastiaan Hoogendijk, die te Padua tot doctor in de geneeskunst en wijsbegeerte bevorderd werd, en ook als diehter in de Grieksche taal uitmunte, en onderscheidene leden van het Dordtsche geslacht Blijenburch. Daar nu uit ééne enkele stad zoovele mannen uit liefde tot de wetenschappen en de kunst de Republiek van Venetië bezochten, mag men daaruit dan niet besluiten, dat het verkeer tusschen de twee Gemeenebesten zeer levendig was?

Eene bijzondere aandacht, en te regt, wordt door den Heer De Jonge gewijd aan Willem Verheiden, uit Grave geboortig, en die, na zijne akademische loopbaan te Leyden met grooten lof volbragt te hebben, verlangde, eenige vreemde landen te bezoeken, maar bovenal de Republiek van Venetië, teneinde dat wereldberoemd Gemeenebest met eigen oogten te aanschouwen en aldaar, zoo mogelijk, eene redevoering ter ere van den doorluchtigen Staat te houden. Tot uitvoering van dit ontwerp ontzag hij noch vermoeienissen, noch ongemakken. Hij volbragt, in gezelschap van zijnen broeder Jacob, te voet, — daar de middelen om die op andere wijs te doen hun ontbraken — de reis, en kwam gelukkig te Venetië aan. Nu was zijne geestdrift ten top gestegen: het droombeeld, het ideaal van zijn leven, was bereikt. Hij zag en begroette de wereldstad, en knoopte betrekkingen met geleerde en invloedrijke mannen aan, door wie hij, nogtans niet zonder tegenkantsing, de vergunning verwierf, welke hij zoo vurig verlangd had, het houden, namelijk, eener redevoering tot lof der Republiek. Den 9. September des jaars 1509 beklom hij in de gehoorzaal van San Marco het spreekgestoelte en hield in de Latijnsche taal voor eene aanzienlijke schare eene redevoering: *Over de opkomst en ondergang der grootste Rijken*. Na alzoo zijn verlangen vervuld te hebben,

keerde hij naar het vaderland terug, waarvoor hij eerlang roemvol stierf. *)

Tot zoover gaan de mededeelingen des Schrijvers betrekkelijk geleerde reizigers uit deze oorden naar Venetië heen. Vervolgens hrengt hij ter sprake hen, die zich niet derwaarts begaven, maar met San Marco's Republiek evenwel in wetenschappelijke en letterkundige betrekking stonden. Zoo, in do eerste plaats *«Hollands wonder»* (gelijk Henri IV. hem noemde) de éénige, de onsterflijke Huig de Groot, die, nog geen zestien jaren oud, Stevens werkte *Over de havenvinding*, door hem uit het Hollandseh in het Latijn overgebragt, aan den Doge, den Senaat en het Volk van Venetië opdroeg, *«omdat allen, die over de beste gesteldheid en regeling van Staten iets goeds hadden geschreeven, prezen 't geen in deze twee Gemeenebesten bijkans werd verwezentlijk gevonden.»*

Petrus Pappus van Tratzberg, te Groningen, bragt de hulde eener Latijnsche vertaling van een Italiaansch Werk over den *Pauselijken Banblixem*, door *Paulus V. tegen de doortuchtige Republiek van Venetië uitgevaardigd*, aan het Venetiaansche Gemeenebest belangstellend toe; terwijl de Leydsche Hoogleraar Daniël Heinsius de Alliantie, tusschen Nederland en Venetië tot stand gekomen, in eene plegtige Latijnsche Redevoering hoogelijk prees, en dat Vertoog den Doge Antonio Priolo en den Senaat van San Marco gelukwenschend aanbod. Het Ridderschap der Republiek, met de daarbij behorende gouden keten, was het erkentheidsbewijs te dezer zake door Venetië aan Heinsius geschonken, die daarop antwoordde: *«Dit eereteken is niet te vergeefs geschenken, daar erbewijzen niet beter dan aan geleerden besteed worden!»* — Dezelfde onderscheiding viel onzen vermaarden Regtsgeleerde Dirk Graswinckel Johanneszoon ten deel, ten gevolge van een Werk over de *Venetiaansche vrijheid*, door Hooft genoemd: *«Een licht, verdienende gesteld te worden tusschen de twee znylen van San Marco en San Theodoro, op eenen kandelaar van gelijke stof en maarel.»*

Al verder maakt de onvermoeid nagespoord hebbende

*) Hij sneuvde in een gevecht nabij Hulst. Zijn broeder Jacob, die hem innig lief had, gaf in 1598 te 't Gravenhage de beschrijving van zijn leven uit in een thans zeldzaam werkje, den titel dragende van: *Vita Guillelmi Verheiden Belyae, cui accessit ejusdem de Ortu et Occasu maximorum Imperiorum oratio Veneta*. Vergelijk ook over hem: Foppens, *Bibliotheca Belgica*, t. I, p. 425.

De Jonge ons bekend met wat er in ons Vaderland — meer bepaald te Leyden, bij Elzevier — over of met betrekking tot Venetië uit den vreemde vertaald werd uitgegeven (blz. 367 tot 369), om dan zoo geleidelijk te komen tot de oorspronkelijke Werken van velen onzer geleerden en geletterden ten aanzien der Venetiaansche Republiek, als, van Huygens, Daniel en Nicolaas Heinsius (vader en zoon), Caspar Barlaeus, Petrus Scriverius en Petrus Francius, die allen Venetië bezongen, of in meerdere of mindere betrekking tot Venetianen gestaan hebben, aan wie zij hunne verzen toewijden of opdragen.

Wij kunnen niet nalaten, hier in zijn geheel over te nemen, wat de Heer De Jonge (blz. 375) schrijft ten opzichte der Ode van Petrus Francius (Professor in de Geschiedenis en Welsprekendheid aan de Illustre School, te Amsterdam), toegewijd aan: *De oeverwinningen der Venetianen*. Het is de vierde Ode van het eerste Boek zijner *Poëmata*. Er zijn drie uitgaven van dat Werk bekend; de eerste van 1680, de tweede van 1682, de derde en vermeerderde druk van 1697.

»Op echt Virgiliaanschen toon, in de zuiverste taal en vol gestedrift, als een man, die vermoedelijk de grootheid van Venetië met eigen oogen aanschouwd had, bezingt Francius in die Ode de overwinningen, door de Venetianen in den oorlog van Morea op de Turken, onder aanvoering van den vermaarden veldheer Francisco Morosini, den heldhaftigen verdediger van Kandia, behaald, en in 't bijzonder de verovering van Morea, de inneming van Navarino, Modon, Napoli-di-Romani, Athene en andere steden van het voormalige Griekenland.

Bij den aanhef geeft hij zijn vertrouwen te kennen, dat de »edelmoedige» Republiek van Venetië zijne gedichten, ofschoon hij geenszins op haren grond geboren is, niet zal weigeren, noeh zijne citer verachten. »Hij is niet de eerste Nederlander, die bezingt of aan de wereld verkondigt de Venetiaansche zaken en de Venetiaansche lauweren. Dit had vóór hem Graswinckel, Heinsius, die lichtende starren van ons Nederland, gedaan, en hunne gelukkige pogingen waren met de goedkeuring van het Venetiaansche volk bekrond.»

»'t Is niet slechts één band», dus vervolgt hij wat verder, »die ons aan u verbindt, noeh de gesteldheid van Nederland is zoo geheel ongelijk aan de uwe, noeh de ruime stad der Venetiërs aan onze stad (Amsterdam). Beiden zijn wij kinderen van de zee, beiden een vrij volk, dat het juk der dwingelandij veracht heeft; beiden

voeren wij leeuwen tot wapen, waarvan de een een boek, de ander een zwaard en pijlen vasthoudt. Beiden doorklieven wij woeste golven; beiden schrijven wij de wet voor aan den onmetelijken oceaan, en in verre oorden vreezen landen en zeën onze wetten. Dikwerf hebben van hier gezeeide vaartuigen uwe havens gezien; dikwerf onze schepen de uwe geholpen; dikwerf gemeenschaplijk een haghelijken zeetrioef behaald.»

Dit fraai en uitvoerig dichtstuk, dat zoo duidelijk doet uitkomen het medegevoel, de sympathie voor Venetië, die er nog in Nederland bestond, ook zelfs tegen het einde der zeventiende eeuw, toen de staatsbetrokkeningen tussehen de beide Gemeenebesten reeds in vele opzigten los waren geworden, en waarvan ook nog andere bewijzen voorhanden zijn, wordt door Francius met den wensch geëindigd: dat Nederland, 't welk reeds door grondgesteldheid, oorlog ter zee en ontelbare overwinningen aan Venetië gelijk was, op elke andere wijs aan die Republiek mogt gelijk worden, en, door eendragt sterk, aan de toekomende eeuwen het beeld van een tweede Venetië overbrengen. »En Gij, uitstekend sieraad van den Bataafschen grond», roept hij ten slotte nit, »Gij, Amstelstad! mogt gij zoovele jaren in de noordelijke wateren staan blijven, als Venetië te midden van de zilte Adriatische golf is gevestigd geweest!» — Zoo verrukt was Johannes Broeckhuizen, een gelijktijdig voortreffelijk Amsterdamsch Latijnsch dichter en boezemvriend van Francius, over dit gedicht, dat hij een ander tot lof van den maker vervaardigde.»

Eenige zeer fraaie bladzijden (377—387) worden door den Schrijver opzettelijk toegewijd aan het middelpunt, om zoo te zeggen, den schepper der letterkundige betrekkingen, die er destijds tussehen de beide vermaarde Gemeenebesten, Venetië en Nederland bestonden, namelijk, aan Dominico Molino, den staatsman, den Meeenas der letteroefenaars en geleerden van zijnen tijd, maar vooral den voorstander en begunstiger onzer Gewesten en van onze landgenooten, hoofdzakelijk tegen de kuiperijen der toenmaals veelvuldige en magtige vijanden van ons vaderland. — Hoe hoog, gedurende 's mans leven en tot na zijnen dood, al die deugden en verdiensten door de onzen erkend en dankbaar geluhdigd zijn geworden, toont de Heer De Jonge aan door de mededeeling van alles, wat er ten aanzien van Molino hier te lande in druk

verschenen is, en waaronder bijzonder uitmunten de hem gewijde opdragten, hulde- en lijksangen van Heinsius, Meursius, Vorstius, Elzevier, Seriverius, Forest, Banningius, Graswinekel, maar vooral Casper Barlaeus, die 's mans dood in niet minder dan tien gedichten herdenkt.

»Maar (zegt De Jonge) de deugden en verdiensten van Dominico Molino wachten nog eene schoonere hulde. De Hoogeschool van Leyden, die zetel der geleerdheid, waar zieli zijne voornaamste vrienden en vereeiders vereenigd vonden, en waar zijne verdiensten het best gekend en op den waren prijs gesteld werden, was daarvan de schouwplaats.

»Zoodra de mare van zijnen dood zieli had verbreid, ontstond de wensch, om aan de nagedachtenis van Molino eene openbare hulde te bewijzen. Er werd besloten, eene plechtige lijkrede te zijner eere te houden. De door hem bewelddigde en dankbare Rector Magnificus, Adolphus Vorstius, verzocht en haalde den Hoogleeaer Marcus Zuerius Boxhorn over, die taak op zich te nemen. En nu zag men gebeuren, wat nooit tot hertoe gebeurd was, en later ook nimmer meer heeft plaats gehad, dat op een man, die in Italië geboren en overleden was, in Nederland openlijk eene lofrede uitgesproken werd.

»Deze Lijkrede werd door Boxhorn, toen hij die in 't licht gaf, opgedragen aan den Venetiaansen Gezant bij dezen Staat, Michieli. Daniel Heinsius, die met levendige belangstelling deze rede had hooren uitspreken, en zelf zoo gaarne den lof van den overledene verkondigd had, voegde daarbij, van zijne zijde, een grafschrift, in monumentalen stijl, ter eere van Molino, alsmede een gedicht, tot lof van Boxhorn, als den uitmunten lijkredenaar van den edelen Venetiaan. Eindelijk plaatste Petrus Seriverius daar achter een dichtstuk op het afsterven van den doorluchtigen Dominico Molino, dat door hem aan zijnen broeder, den Procurator Francisco, werd toegewijd. Zal het na dit alles nog noodig zijn te betoogen, welke naauwe betrekkingen tusschen de geleerden van Nederland en die van Venetië in deze dagen bestonden, en in 't bijzonder, hoe Dominico Molino in deze Gewesten gesicht, geëerd en bemind werd, en welk een smart zijn afsterven verwekte? Zoo ooit, dan zeker bij deze gelegenheid bleek en werd liet bevestigd, dat het rijk der wetenschappen zich door geene landen, zeën, rivieren of bergen laat beperken of omschrijven, maar dat het één geheel over de gansche beschaaftde wereld uitmaakt en alle Staten en Volken omvat,

hoe verre zij ook van elkander verwijderd zijn en hoe verschillend in zeden, denkwijis en godsdienst zij wezen mogen."

Bij de vele en velerlei betrekkingen, welke deze Staat, zoo in het staatkundige en in den handel, als in de kunsten, wetenschappen en de Latijnsche letterkunde met Venetië had, mag men onderstellen, dat er ook betrekkingen zullen bestaan hebben tusschen de Nederlanders, die Venetië bezochten, of zich te Padua gedurende korteren of langeren tijd ophielden, en de Venetianen, die zich met de beoefening der Italiaansche geschiedenis en letterkunde bezig hielden. Of zouden, daar het Italiaansch, gelijk reeds opgemerkt is, de taal der beschaaftde wereld en over geheel Europa verspreid was, en bijzonder ook hier te lande in hooge eere stond, zouden zij, die 't zij om staatkundige redenen, 't zij om hunne kennis en wetenschap te vermeerdereu, de Republiek van Venetië bezoeken, zich geheel vreemd gehouden, zich afgesloten hebben van de bewoners van dat Gemeenebest, die in eenig vak der Italiaansche letterkunde uitmunten? Nauwelijks is dit denkbaar, maar wordt ook wedersproken door de handelwijis van twee Nederlandsche Gezanten, Cornelis van der Mijle en Willem van Lijere, heer van Oosterwijk. De eerste toonde, welk een grooten prijs hij op de Italiaansche taal stelde, door zich in zijne aanspraken aan den Doge en zijn Collegie bij voorkeur van die taal te bedienen. De laatste, die bij zijne komst te Venetië weinig of niet het Italiaansch schijnt te hebben verstaan, legde zich daarop met zóóveel ijver toe, dat hij later niet aarzeld, den Doge en zijnen Raad in die taal aan te spreken, en in zijne onderhandelingen en staatsstukken daarvan gebruik te maken. En zouden de Nederlandsche jongelingen, terwijl zij zich ophielden te Padua, die vermaarde vereenigingsplaats van allen, uit alle landen, die naar kennis en wetenschap dorsten, en waar ook de geleerden uit alle oorden van Italië bijeen kwamen, zouden die jongelingen, wetende in hoe hooge achting het Italiaansch hier te lande stond, geheel onverschillig zijn gebleven voor de Italiaansche, met name voor de Venetiaansche letterkunde? Wij kunnen en mogen zulks niet onderstellen, te minder, omdat de Republiek van Venetië vroeger zeer beroemde mannen had opgeleverd, die vlijtige en gelukkige beoefenaren waren der Italiaansche taal- en letterkunde, en te dezen tijde er nog bezat.

Om al deze redenen meenen wij te mogen beweren, dat de vele en velerlei betrekkingen, die er in de zeventiende eeuw tusschen het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden en de Republiek van Venetië bestonden, wel degelijk de kennis der Italiaansche taal- en letterkunde hier te lande bevordert hebben, en dat de verbeteringen en gebreken, hieruit voor onze letterkunde voortgevloeid, gedeeltelijk ook daaraan moeten toegeschreven worden.

Maar, hebben dan de Nederlandsche Dichters, die in de landstaal zangtoonen aanlieven, zich volstrekt niet aan de Republiek van Venetië laten gelegen zijn, en in geen opzicht gedeeld in de belangstelling, waarmede zooveel, die zich van het Latijn bedienden, in dit tijdperk hier ten aanzien van hare lotgevallen vervuld waren? Het tegendeel is waar. Hooft bezong het verbond van Nederland met Venetië. Constantijn Huygens herdaacht in zijn *Hofwijck*, na een verloop van dertig jaren, zijn verblijf te Venetië, toen hij als jongeling den Nederlandschen gezant Van Aerssen derwaarts verzegelde, en wierp, op zijne landhoeve van dien naam uitrustende van de vermoeijenissen zijns dagelijkschen arbeids, en zich ospannende van de woelingen des hoofschens leveus, een welgevalligen blik op de brug, door hem aldaar naar het voorbeeld der vermaarde Venetiaansche Rialto ingerigt.

Welk een levendig deel de groote Vondel nam aan al wat Venetië overkwam, bijzonder in den hevigen kampstrijd tegen de aartsvijanden des Christendoms, de Turken, dit bewijzen zijne twee, vroeger reeds vermelde gedichten: op het vernielen der Turksche vloot, in de baai van Fouques, door de vreenigde Venetiaansche en Nederlandsche schepen, onder den Admiraal Giacomo Riva, in den jare 1649, en op de luisterrijke overwinning nabij de Dardanellen, door de Venetianen en Nederlanders, onder het opperbevel van Marcello, zeven jaren later behaald. Bovendien vervaardigde hij nog twee andere dichtstukken, tot hetzelfde onderwerp betrekkelijk. Het een draagt het jaartal 1661, voert den titel van: *Nootweer tegens den inbreuk van Turkeije*, en heeft ten doel, om het Christlijk Europa op te wekken tegen de Turken in 't algemeen, en in 't bijzonder tot het behoud van het zwaar geteisterde Kandia. Het tweede is zonder jaartal, en heeft tot opschrift: *Kandia op haer uiterste*. Het bevat een beroep op de Christenheid, om dat rampzalig eiland, 't geen dreigde, voor de overnagt der Ottoman-

nen te bukken, te redden, vóór het te laat zou zijn. In beide godichten heerscht eene even warme belangstelling in de treurige gebeurtenissen, waardoor de Republiek van Venetië toen getroffen werd, als blijdschap in de twee vorige over het geluk, haar weinige jaren vroeger weder-varen.

Maar ook nog op andere wijze maakte Vondel zijn meêgevoel, zijne hoogachting en zijnen eerbied voor de Republiek bekend. Hij gaf, in den smaak van Sannazarius, in 't licht een bijschrift, gewijd aan: *De doorluchtigste heerschappye van Venetië*, van den navolgenden inhoud:

Gekroonde Zeeleeuwin, gij bonwde uw heerlijk nest
In 't Adriatisch meer, beschermde Antenor's zoonen
Voor Attila, den Hun, die gruwelijkste post.
Uw Stadt en Staet verduurt der Monarchyen troonen,
Slaet Mahomets gewelt met yare klacunen af,
Ten dienst van Christus Rijk, terwijl die groote Heiland,
En zijn Euangelist, Sint Mark, uw Heertoghs staf
Bewaken, daer uw Raet vereenicht menigh eilant,
Een Stadt, een eiland, zee en 't vaste land gebiet.
Wie noit Venedich zaghe, zagh 't licht der Staden niet.

Jeremias de Dekker, onder de vele Dichters, welke Nederland in de zeventiende eeuw opleverde, zeer geacht, volgde het voorbeeld van zijnen grooten tijdgenoot Vondel, door het bezingen in een zijner klinkdichten van den: *Zeeslag tusschen den Turk en Venetiaan in den jare 1656*. Ook Joannes Antonides van der Goe's, na Vondel, door wien hij zijn Zoon genoemd werd, welligt de voortreffelijkste, zeker, een der Nederduitsche Dichters, die door stoute vlugt, krachtige verbeelding en beeldrijke schildering boven de meeste zangers van zijne eeuw uitmuntte; ook Antonides spande zijne lier ter eere van de Republiek, en bezong den *Zectriomf der Venetianen over de Turken*. — In zijne *Bellone aen Bant, of Frede tusschen Brittanje en de Vereenigde Nederlanden, te Breda gesloten*, gedeeft Antonides op nieuw aan Venetië, »dien steiger van de zee,» en zingt het toe, hoe het door de blijde boodschap van den Nederlandschen vrede zal aangemoedigd worden, om met verdubbelden moed en krachten der Christenen vijand te bestrijden, en het zoo lang बनाauwde Kandia te ontzetten. — Eindelijk, in de XVIII. eeuw, gaf Johannes van Hoogstraten een uitgebreid dichtstuk in het licht, verdeeld in drie Boeken of Zangen, waaraan door hem de titel gegeven werd van: *Afzctzel van de Republiek of vrije Staat van Venetië*. Deze poëzij kan, ja, volstrekt niet vergeleken

worden met die van Vondelen Antonides, tot lof van Venetië's Republiek vervaardigd, maar, in ieder geval, strekt zij tot bewijs, dat ook de Nederlandsche Dichters van de eerste helft der achttiende eeuw nog hoog ingenomen waren met de oude Bontgenooten van dit Gemeenebest, alhoewel het Bondgenootschap, dat eenmaal tusschen beide Staten bestond, reeds lang zijne kraacht verloren had, en dat de geestesbetrakingen, die zoo lang tusschen de twee Gemeenebesten hadden bestaan, nog niet geheel waren verbroken.

Doch, eindelijk, 't was gedaan: in de tweede helft der XVII. en vooral in de XVIII. eeuw namen de wetenschappelijke en letterkundige betrekkingen met Venetië merkbaar af en hielden, van lieverlede geheel op. Er bestond voor de Nederlanders, die zelve vijf Akademien bezaten, waar alle vakken van menschlijke kennis onderwezen werden, en aan wier hoofd de vermaardste geleerden stonden, geene behoefte meer, om zich derwaarts te begeven. Of wie kon het in de gedachte komen, terwijl de wereldberoemde Boerhaave te Leyden zijne lessen in de Geneeskunst voor eene schare van inboorlingen en vreemden gaf, het Vaderland te verlaten, om een of ander weinig bekend Hoogleraar in de Geneeskunst te Padua gaan hooren? Voorts verdrong ook de Fransche taal, onder Lodewijk XIV., (vooral ten gevolge der, bij de herroeping van het Edict van Nantes plaats gehad hebbende verhuizing veler Fransche families herwaarts) allengskens zoowel het Latijn in de Diplomatie en in de geleerde wereld, als het Italiaansch en Spaansch in de algemeene literatuurbeoefening hier te lande; en dus werkte dit een en ander, alsmede geheel de veranderde positie van Staatskunde, na den Vrede van Munster, samen, om ook de wetenschappelijke en letterkundige betrekkingen tusschen Nederland en Venetië geheel te doen ophouden. Er komen evenwel nog enkele mannen in dat tijdvak voor, die, met liefde voor de wetenschappen bezield, zieh naar Italië, met name naar Venetië, begaven, om hunne kundigheden te vermeerderen, als Laurentius Theodorus Gronovius, maar vooral Jacobus Philippus d'Orville, Hoogleraar aan de Doorluchtige School te Amsterdam. Deze ondernam in 1726 eene reis naar Italië, met het bepaalde doel, om de oudheden van Sicilië te gaan onderzoeken, daarvan eene nauwkeurige beschrijving te maken, en die vervolgens in het licht te geven. De

dood verhinderde hem, dit laatste ten uitvoer te brengen, doch zijn werk ging nogtans gelukkig niet verloren, en werd na zijn overlijden op eene zijner uitstekende verdiensten waardige wijs door Petrus Burman den Tweeden uitgegeven. — Van den anderen kant verloor de Republiek van Venetië de Nederlandsche geleerden, ook in dit tijdvak, niet ganschelijk uit het oog. Bij herhaling wendde zij pogingen aan, om den alom beroemden Johan George Graevius, Hoogleraar in de staatkunde, geschiedenis en welsprekendheid aan de Hoogeschool te Utrecht, te bewegen, de betrekking van Hoogleraar aan de Hoogeschool te Padua aan te nemen; doch Graevius, te veel aan zijn vaderland en aan zijn akademiestad gehecht, wees het voorstel af.

Sedert bestaan er geene bewijzen meer voor een regtstreeksch wetenschappelijk of letterkundig verkeer tusschen de bewoners der beide Republieken. Het belang, meer dan honderd jaren in het lot van Venetië hier te lande gesteld, hield nogtans niet plotseling op. Nog bleef in de eerste helft der achttiende eeuw de zucht bestaan, om met de geschiedenis, de ingrigtingen, de regering, de zeden, gewoonten en plaatselijke gesteldheid van dat Gemeenebest bekend gemaakt te worden. Daardoor werden sommigen aangespoord, om hunnen landgenooten mede te deelen wat zij daarvoor geschikt achtten. Oorspronkelijke Werken evenwel zagen daarover niet het licht, maar enkel overzettingen, als de, in 1707 uitgegeven Hollandsche vertaling van de uitmuntende, in het Italiaansch geschreven Geschiedenis der Republiek van Venetië door Baptista Nani; verder, eene Hollandsche vertaling van Amelot de la Houssaye's *Histoire du Gouvernement de Venise*. Deze zijn de eenige Werken, die gedurende de achttiende eeuw over de Republiek van Venetië hier te lande uitgegeven werden. Men had vooral in de laatste helft van dat tijdperk zooveel met uit- en inwendige aangelegenheden te doen; de burgertwisten bragten zoo sterk de gemoederen in beweging; de opbouw der eigene letterkunde hield de aandacht zoo zeer bezig, dat er geen tijd of lust bestond, om zich met vreemde zaken, vooral niet met vreemde geschied- of letterkunde, behalve de Fransche, die met de staatkunde in verband stond, in te laten. Aan Venetië en de naanwe wetenschappelijke en letterkundige betrekkingen, waarin Nederland gedurende een geruimen tijd met die Republiek bestaan had, werd niet meer gedacht. Enkele geleerden bleven misschien daar-

mede bekend, doch bij de Natie-zelve geraakten zij in vergetelheid, ja, de herinnering daarvan ging zelfs nagenoeg geheel verloren.

Zoo hebben wij dan nu in weinige kolommen zaamgetrokken, wat de in leven en dood evenzeer vereerde De Jonge ons in ruim vijfhonderd rijkgestoffeerde bladzijden van zijn laatste Boekwerk **•NEDERLAND EN VENETIË•** aangeboden heeft. Waar zulk een overvloed van zaken voorhanden is, behoefden wij slechts bij-een-te-vatten, en van-zelf moest dat kortbegrip nog merkwaardig genoeg worden, om voor zich op belangstellende aandacht te mogen rekenen. Hebben wij dus niet noodig gehad, bloemen van stijl aan te wenden tot opvulling van leemten in dezen wetenschaplijken arbeid, zoo kunnen wij dan nu ook, ten slotte, dit Werk niet te veel aanbevelen bij het publiek, dat, hoewel steeds hoogen prijs gesteld hebbende op alles, wat de pen van den onvermoeid-werkzamen Rijks-Archivarius opleverde, toch, zeker, nog eene bijzondere waarde hechten zal aan dit laatste voort-

brengel zijner edele hand, als aan een, naast zoovele andere vaderlandsche monumenten, door De Jonge in geschrifte opgerigt, sierlijk passend slotgedenkteeken zijner innige liefde en verstandige vereering van ons te regt beroemd en dierbaar Vaderland.

Wij weten het — en even vereerend als aangenaam is ons dit berigt geweest — dat, op zijn sterfbed, de Heer De Jonge nog van Astrea's Verslagen over dit zijn laatste geschrift kennis genomen en zich daarvoor opregt erkentlijk betoond heeft.

Moge 's mans in ieder opzigt edel voorbeeld voor alle burgers van Nederland een prikkel zijn, om, elk in hunnen kring, zooveel mogelijk, dat goede te stiechten, wat De Jonge steeds en in zoo verschillende rigtingen van het maatschappijken leven zegenrijk heeft tot stand gebracht *), en waarvoor zijn Naam in Nederland ook steeds dankbaar zal worden herdacht.

Utrecht, Augustus, 1853.

DR. WAP.

*) Zie zijne Levensschets op blz. 127 van Astrea's III. Jaargang.

PROFESSOR VISSCHER'S VOORLEZINGEN

OVER DE GESCHIEDENIS DER ROOMSCH-KATHOLIEKE KERK IN DE NOORD-NEDERLANDEN. SEDERT DE OPHEFFING DER BISDOMMEN TOT OP ONZEN TIJD. *)

Wij hebben nog eene belofte te vervullen, ten aanzien van Prof. Vischers Vierde *Voorlesing over de Geschiedenis der R. K. Kerk in de Noord-Nederlanden*, namelijk, het medeelen van eene proeve, zoo als wij dit ook uit de drie vorige gedaan hebben. Daartoe kwam ons, vooral in dezen tijd, meest belangrijk voor

het hoofdstuk over den Religievrede, een Protocol, dat, over 't algemeen, zeer weinig bekend is, en toch, met de daarbij behoorende geschiedenis, van het uiterste gewigt mag gerekend worden, wil men ten minste zijn oordeel over het ware karakter van den Grooten Zwijger met behoorlijken grond opmaken. Ziehier de bedoelde proeve.

DE RELIGIEVREDE. — 22 JULIJ, 1578.

Willem I had groote moeite met de hervormden, die zich over de katholieken, en met de katholieken, die zich over de hervormden beklagden. Wederkeerig beschuldigden zij elkander van onverdraagzaamheid, en beide partijen verlangden dikwijls het onmogelijke. Met

der daad waren zij te zeer verbitterd, om naar den regel inschikkelijk te wezen. Daar toch, waar de gereformeerden de overhand hadden, gedoogden zij geene roomsche kerken, en daar, waar de roomschen meester waren, of althans de getalsterkte in hun voordeel uitkwam, werd het verkondigen van nieuwigheden belemmerd of verboden.

Onder deze omstandigheden verstonden zich de pro-

*) Zie Astrea's III. Jaarg., Bladz. 50, 108 en 132.

testanten der katholieke provinciën met hunne geloofs-genooten in Holland en Zeeland, en hielden eene kerkelijke vergadering te Dordrecht, waar men hoofdzakelijk tot het indienen van een verzoekschrift besloot. In twee vertoogen, aan Matthias en de Algemeene Staten gerigt, legden de hervormden, met veel ernst en gematigdheid, hunne bezwaren bloot; zij toonden zich allezins welwillend jegens andersdenkenden, en vroegen niet meer dan billijk en regtvaardig was.

Om een einde te maken aan deze spanning, ontwierp de Prins een *Religievrede*, waarbij, aan de beide hoofdpartijen, onder zekere voorwaarden, gelijke vrijheid van godsdienst werd toegestaan, met verzekering tevens, dat alle ambten en bedieningen, zonder op geloofsbelijdenis te letten, aan de meestbekwamen zouden gegeven worden. Over het geheel genomen, was deze verordening veel meer in het belang der roomschen dan der protestanten, en werd zij, uit dien hoofde, door Matthias en den Raad van State volgaarne aangenomen. Ook de Algemeene staten vonden, na langdurige beraadslaging, slechts weinig bezwaar tegen de tolerantie als zoodanig; daar zij echter op dit punt geen volmagt hadden van hunne lastgevers, durfden zij het edict niet onvoorwaardelijk aannemen, of aan de onderhoorige landschappen als eene wettelijke bepaling opleggen. Zelfs na eerst op allerlei wijze ontzenuwd te zijn, was de vrede niet meer dan een voorstel van wet, door Matthias en den Prins ondeckend (22 Julij 1578), en waarmede de steden, die zulks begeerden, zich zouden kunnen vereenigen.

Ondanks deze angstvallige bepalingen, bleef de Religievrede nogtans een engel des behouds, ging rustig het land in, en vroeg aan alle vroedschappen om een oogenblik gehoor. Antwerpen nam den Religievrede aan. Men verdeelde de kerken tusschen roomschen, gereformeerden en lutheranen. Zelfs verklaarden daar sommige geestelijken, »dat zij niets ter wereld zoozeer ter harte namen, als liefde, vereeniging en goed onderling verstand tusschen de gemeene inwoners, zoowel van de eene als van de andere religie, te helpen bevorderen.»

In Leeuwarden vertzette zich het hof tegen den religievrede. De burgerij nam er genoeg mede. In Groningen kregen de hervormden eenige kerken. Maar Holland en Zeeland, die nu in het geval kwamen, om hier en daar tot schikking met de roomschen te moeten overgaan, aarzelden zeer. Gent, waar Jan van Hembyse als voorschepen het roer in handen had, wilde er vol-

strekt niet van hooren. Eigendunkelijk verjoeg deze de priesters en monniken, en trok alle geestelijke goederen aan de stad; hij verzekerde zich van Brugge, Iperen, Dendermonde, Oudenaarde en Aalst, en kwelde de katholieken met meer dan gewone hardheid. Hembyse regeerde willekeurig en op gewelddadige wijze; hij verklaarde de Staten van Vlaanderen voor vervallen en stelde zichzelf in hunne plaats. Voorzeker, alle vreedzame lieden keerde zich aanstonds tot den Prins; maar noch het gezag van den Aartshertog, noch de meest gepaste maatregelen van zijn stedhouder konden de vlammen stuiten, de orde herstellen. De verontwaardiging tegen de roomsche kerk was ten top gestegen; goede raad werkte als olie in het vuur. Behalve Hembyse en zijn franschen aanhang, voor wien alle traumatie ongefelijke zonde scheen te wezen, beweerde Dathen, zich toen in Vlaanderen ophoudende, dat men vooral geen Willem I vertrouwen mogt, aangezien hij een Vorst was zonder God en zonder Religie.

Tegenover deze vlaamsche protesten, van zeer woeligen en ondernemenden aard, plaasten zich een aantal waalsche grooten, die, voor hunne eigendommen bevreesd, een natuurlijke steun vonden in de bevolking van Namen en Henegouwen. Zij begonnen met een vertoog tegen de geweldenarijen van enkele hervormden (18 Julij), en daarin hadden zij het goed regt op hunne zijde; doch zij eindigden met den Religievrede te verwerpen, wat veel onheil teweegbragt. Reeds dadelijk wapenden zij eene partij boeren en landloopers, die, als Malcontenten, onder Emmanuel van Lalaing heer van Montigny, de katholieke godsdienst zouden handhaven, en slechts als plundersaars eenige dienst deden.

Te Brussel telde men weinig meer dan 800 protestanten. Voorstanders van den Prins van Oranje en voorstanders van vrije godsdienstoefening werden er met duizenden aangetroffen, en deze allen waren welwillend en goedhartig gestemd, voor onderlinge verdraagzaamheid en dus voor den religievrede. De geestelijken zagen verder: zij vonden zich door het beginsel dezer verordening bezwaard, en woelden in het duister.

Eenige edelen, zoals Champagny, de markies van Bergen, de heer van Rassenghien, de heer van Glimes en Willem van Hoorn, heer van Heze, gingen van een ander standpunt uit, en zochten, in het weerstreven van de nieuwe leer, veeleer den Prins te treffen dan hunne godsdienst te verdedigen. Zij namen daar echter den

schijn van aan, en zonden den stedelijken raad een verzoekschrift in dien geest. Eene andere religie dan de katholieke mogt, naar hunne wijze van zien, te Brussel niet gedoogd worden, en wel omdat het aantal protestanten in die stad onbeduidend was, terwijl eene vrijheid, zooals de ketters beoogden, met de goede orde streed en nergens verleend werd, zelfs niet te Parijs.

Naar den gewonen loop van zaken, moest dit verzoekschrift door de plaatselijke regering aan het algemeen bestuur, nu te Antwerpen gevestigd, worden opgezonden, waartoe echter een raadsbesluit vereischt werd, dat niet aanstonds kon worden genomen. De vergadering was onvoldtallig en zou tegen den volgenden dag *adhoc* beschreven worden.

Zoo geschiedde het. De raad ging te gezetten tijde naar het stadhuis. Het volk, van het voorgevallene onderrigt, trok naar de markt, en wilde weten, wat de adel verlangde en dreef. Men had reeds pogingen aangewend, om 's Prinsen bezetting uit de stad te verwijderen; thans scheen het de vrijheid te wezen, welke men wilde verbannen hebben, en dat dachten geene goede mannen van Brussel te gedoogen. Het verzoekschrift van Champigny en zijn aanhang moest derhalve, voor de gansehe gemeente, gelezen worden, en dan zoude zij oordeelen wat haar nader te doen stond.

De magistraat bewilligde, en een der griffiers las den volke voor: «Men behoorde het algemeen welzijn te behartigen, den koning getrouw te blijven, de katholieke godsdienst te handhaven.» — Zoover ging alles goed, de burgerij klapte in handen; maar nu volgden de nadere overwegingen en de wenken uit Parijs, door een deugdelijken magistraat ter harte te nemen.

Dat woord was niet uitgesproken of een kreet van verontwaardiging ging op, en, als uit één mond riepen al de gilden: Neen, geene naveling van Parijs, geene bloedbruiloft, geen St. Bartholomeus. In een oogenblik des tijds stonden zij gewapend, en zochten de tegenstanders van den Religievrede in verzekerde bewaring te nemen; doch deze waren het reeds ontkoopen, en werden vervolgens aan de opgewondenheid der menigte door de regering onttrokken. Men liet Champigny naar Gent overbrengen.

De gereformeerden geraakten in het bezit eener kerk.

Zoo mede in 's Hertogenbosch, waar de protestanten in 1566 ongemeen talrijk waren, en het reeds onder Margaretha moesten opgeven, waarna zij grootendeels het

land verlieten. Zij, die overbleven, en nu bij den godsdienstvrede weder voor den dag kwamen, zouden vermoedelijk tot vorigen bloei zijn teruggekeerd, ware niet de meerderheid der katholieke bevolking tegen het bestuur der Algemeene Staten en tegen den Prins geweest. Die stemming bragt zeer spoedig eene verzoening met den koning te wege, en de stad ging aan Parma over. De oefening der protestantsche godsdienst werd nu bij vernieuwing als eene misdaad beschouwd en verboden. 1579.

De overige deelen van Noord-Brabant volgden ingelijks het lot der wapenen, en waren doorgaans meer katholiek dan protestantschgezind, en voor eene nieuwe orde van zaken, op meer vrijgevege grondslagen gevestigd, in het minst niet ingenomen. Als stille, rustige, maar weinig ontwikkelde burgers, leefden de nazaten der Taxandriërs, aan minderjarigen gelijk, onnadenkend daarheen, en stelden geen vertrouwen dan in de dingen, die door den bisschop van 's Hertogenbosch konden gezegd worden. De landlieden van het tegenwoordige Limburg gingen weinig verder, en gevoelden aan vrij onderzoek slechts geringe behoefte.

In Gelderland wilden de Staten zich volstrekt niet met den Religievrede verenigen. Al wat pen of degen voerde en eenigzins tot de aristokratie behoorde, was, behoudens enkele uitzondering, koningsgezind, en weestreefde derhalve den stadhouder Johan van Nassau in alles, wat hij ondernam, of, namens de Algemeene Staten en Willem I zocht in te voeren. Onder de Gelderschen bestond ijver genoeg voor de hervorming; maar geene enkele stad gaf op eenigzins krachtige wijze den toon. Het volk van Arnhem nam echter het klooster der Minderbroeders in, en liet er prediken. Die van Nijmegen volgden, en hadden spoedig een paar kerken; zoo ook Tiel, Wageningen, Doesburg, Gelder, Wachtendonk; Zutphen eerst later. Doch die veranderingen waren slechts feitelijk en onvolkomen; zij steunden in het allerminst op geen algemeen verlangen, veel minder op eene minnelijke schikking, zoo als Willem I bedodde.

Overijssel verkeerde, ten aanzien van den Religievrede, in een bijzonderen toestand. Behalve in Salland en Twente, waar de hervorming geen ingang vond, telde men vele protestanten in de overige deelen der provincie. Zekere Johan Willem van Zwoel, priester te Deventer, en Carolus Gallus, later hoogleeraar te Leiden, hadden er vroeger zaden gestrooid, die nu vruchten droegen;

de plaatselijke overheden bleven echter aan 's konings zijde, en de duitsche vaandels van Don Juan hielden de steden Kampen en Deventer bezet.

Egidius de Monte had er van 1570—1576 den bisschoppelijken zetel bekleed, en zich veel moeite gegeven om de *quaadaardige koorts der geestelijkheid, als een geestelijk arts, te genezen*. Een zijner kanoniken roemt hem als een verstandig man, regtzinnig en vroom, zeer eerbhaar in handel en wandel, en bij uitnemendheid goed redenaar. Hij stierf te Zwol vóór het uitbarsten der onlusten, en werd ordentlijk te Deventer begraven, doch eerst in 1589 door Gisbertus Koeverinks vervangen.

Tijdens den Religievrede was derhalve de bisschoppelijke stoel vacant, en herschten er groote verdoeldheden in het kapittel. Zooals elders, werden ook hier de grondslagen der kerk, in de eerste plaats, door de prelaten-zelfen ondermijnd. Die van de andere partij, protestanten en staatsgezinden, uit de ridderschap en steden van Overijssel, boden toen den graaf van Rennenberg het stadhouderschap aan, en bragten Zwolle op hunne zijde. Kampen was bij verrassing niet in te nemen, en werd derhalve door Rennenberg belegerd. Sonoy kwam hem uit Noord-Holland te hulp, en de stad gaf zich over, 20 Julij, 1578. Onmiddellijk nadat Kampen was ingenomen, begon men Deventer aan te tasten, 3 Aug. Zes honderd Duitschers hielden er voor Don Juan eerlijk vol, en verweerden zich dapper. Rennenberg, Sonoy, de overrijsselsche edelen en eenige Hollanders en Zeeuwen konden de stad slechts met veel moeite doen bukken. Toen eindelijk alle hoop op outzet vervlogen was, en Deventer zich moest overgeven (20 Nov.), werd er vrije aftogt voor de verdedigers bedongen, en wilde men van een Religievrede zoo weinig weten, dat zelfs geene andere dan r. k. soldaten de vesting mochten binnenrukken.

De Staten van Utrecht verwierpen den Godsdienstvrede, en hielden zich aan de gentsche bevrediging en hnnne bijzondere kapitulatie met den prins; wel te verstaan, dat alleen de kapittelen volstrekt weigerden, en de ridderschap tot zekere hoogte de hervorming wilde toelaten. De stad, en daarmede kwam zij met Rhemen, Wijk en Montfoort overeen, verlangde, ter bevordering van rust, des Prinsen voorstel aan te nemen, en bleef in dien geest handelen. Om intusschen den kanoniken en andere prelaten, zooveel mogelijk, genoegen te geven, huichelde het plaatselijk bestuur eene groote belangstelling in het katho-

III.

lieke geloof. De protestantsche partij zag dat alles met deernis aan; zij was met hart en ziel aan de nieuwe leer verbonden, en alleen om deze te belijden, tegen den koning of zijne regering ingenomen; zij kon derhalve met de stedelijke overheid slechts gedeeltelijk tevreden zijn. De raad, zoo men het noemde, stond *in klein respect*.

Ware er vrijheid van godsdienst verleend geworden, het protestantsche gedeelte des volks zou den monarch geenszins naar de kroon hebben gestoken, en wat de katholieken betreft, zij hadden hem, in zekeren zin, niets anders te vragen dan wat minder inkwartiering en lasten, en wat meer rust. De katholieke regenten daarentegen, meer bepaald de kapittelen als geestelijke stand in de Staten van Utrecht, waren van alle ondergeschiktheid afkeerig, met hun bisschop voortdurend in onmin, en slechts in zoover voor den Prins van Oranje, als hij den spaanschen bevelhebbers het hoofd bood, en de kanoniken in de gelegenheid stelde, om met de stad, het gewest en het bisdom oppermagtig en naar welgevallen te handelen.

Wat zij voor het behoud dier stelling overladen, is bijna ongelooft. Aan Alva, die hun eene zware, niet onredelijke belasting oplegde, weigerden zij alle gehoorzaamheid, en aan de algemeene staten, die den oorlog tegen Don Jnan volhielden, zonden zij twee derden van al het ongeconsacreerde goud en zilver, dat in de onderscheidene collegiën, kloosters, pastorieën en kerken voorhanden was. Het volk bleef daar buiten, en, wierd er, in later tijd, door katholieke onderdanen, eens naar de kostbaarheden der kerken gevraagd, dan gaf men hun onbeschroomd ten antwoord, dat alle schatten bij den beeldstorm vermist en van de geuzen gestolen waren.

Randplegen wij de archieven, zoo komt het anders uit, en wij vinden, dat de kanoniken, om niet zooveel kisten met goud en zilverwerk langs de wegen naar Antwerpen te slepen, hunne meeste kerksieraden *in de munte hebben gebracht*, waar zij tot geld geslagen zijn; wel te verstaan, nadat de heeren er de diamanten en paarden uitgehaald, en deze, om klein geld, onder elkander verkocht of eigentlijk verdeeld hadden. Om slechts één voorbeeld te noemen, denke men aan het sloopen van het beroemde *guldene cleynoot*, door bisschop David van Bourgondië, in 1489 aan de Domkerk geschonken.

Het hier bedoelde prachtstuk was eene kunstig gewerkte voorstelling van het huis te Bethlehem, tijdens

de geboorte van den Zaligmaker, ende *daer aen sijn deze nachtschr. beelde, gesteente en cleynoode.*

»Item gnet beneden dair omme een gulden tuyn, item dairinne is onser liever vrouwen gulden beelde met haeren kynde op haeren schoot, ende sy metten kynde sittende op een bedde, beddestede ende oercessen.

»Item achter de beddestede in dat huys sijn die osse ende die esell, metter cribbe, die buten den gulden tuyn staet.

»Item, is Joseph daerinne knyelende met ene kerse in sijn hant.

»Item, is achter Joseph bynnen ende buten den tuyn ene roetze verheven, gelijk ene steenroetze, ende is gestalt myt boemkens ende ene gheitken, bynnen op den voet van der roetze staende.

»Item, sijn daer drie coninge, twee bynnen ende ene buten den tuyn, die ene knielende ende die ander twee staende. Die ieste ende outste ene admiraude cleyne aen syne crone hebbende, die ander, bynnen den tuyn, ene cleyne dymanant voor aan zynen hoet, ende boven op den hoet ene cleyne peerle hebbende, ende die derde coninc, buten staende, heeft een robijn voor aen synen hoet.

»Item, sijn noch buten aen dat huys Betlehem drie gestalt, als hyrdekens (herders), die twee elcx met ene schaepschuppe ende die derde met ene lullepype.

»Item, sijn bynnen den tuyn tsamen vijf schaepekens ende gheyteken, ende dair hute acht schaepekens.

»Item, voor aen dat huysken, beneden, is een cristall, daerinne is heilichdoem van onser Liever Vrouwen haere ende cledere, ende is aen elke syde van den cristall een cleyne engele, ende op dat cristall voor is mijns genedigen heren wapen gestoefteert. Boven ende beneden dat wapen elcx met een dymanant, ende aen beiden syden, aen elke syde met een robijn ende ene peerle.

»Item, boven onder dat daek, die swaye gheheten, is gestoefteert met zes dymanante, met acht robyne, mette achte peerlen, ende een engel op dat dock, met een rollekijn, daerinne gescreven staet *Gloria in excelsis*, etc.

»Item, een venster voor in dat daek, daer boven op staet een goede ronde peerle.

»Idem, op dat daek noch ene sterre met een cleyne dymanante.

»Item, boven op dat vorste van dat huysken staet op dat ene eynde een ballas door gegatet, staende in ene rose, ende op dat ander eynde een saphyer door gegatet, staende oock in ene rose.

»Item, alsoe men wil hebben ende daerinne stelle, nae den tijt, die geboorte onser heren Jhesu Christi allene, soe mach men dat beelde, bedde ende beddestede van onser Liever Vrouwen, metten dryen conyngen, afmenen, die inne geveyselt sijn. Ende daer voor is noch ene beelde van onser Liever Vrouwen knyelende, ende haer kynt op een knussen voor haer liggende, ende in die stede van den conynck die buten staet een hyerde, die gestalt is, opsynde nae den engel, met *Gloria in excelsis*.

»Item, alle dat hyer aen is, is anders nyet dan gont ende gesteente."

Welnu, met voorkennis van Bruhesen, bragt men dat knuststink ten huize van den kanonik Willem Vincents, en nam het uit elkander. »Ten eerste sijn losgemaakt de gonden beeldens der drie koningen, 3 gouden schroefjes, twee schaapherdersstokken, ene bedstede met een corksussen, onze lieve vrouw en haar kindeken van goud. — Item, acht schapen buiten-, 5 schapen binnen het woonhuis. Een os en een ezel van goud, een berg van goud geformleerd, een dak van diamant, twee groote peerlen aan elke zijde, ene peerle boven het vengsterdak, item, aan de regterzijde van de groote peerle, eene rait van een robijn, verder nog verscheiden peerlen, robijnen, topazeen, vier driehoeken van diamant, enz, enz." — In 't kort, het goud, van dezen kleinen beeldenstorm afkomstig, werd naar de munt gebragt, en den schat van edele gesteenten, paarden en juwelen, thans als afval beschouwd, stak de heer Dirk van Wittenhorst, kanonik en proost tot Elst, voor 180 gulden in den zak. 6 Mei, 1578.

Ware deze heilighschennis, voor het vaderland, voor het algemeen, voor de vrijheid van geweten geschied, men zou het kunnen prijzen: men zou het insgelijks moeten roemen, zoo de catholieke kerk zich tot haar eigen behoud dit offer getroost had; maar die gewilligheid voor de Algemeene Staten had thans geen anderen grond dan vrees, dat men tot aanneming van het concilie zou gedwongen worden. Men bleef dus protesteren, en zocht den bisschop, dien men onderdanig moest wezen, zoo veel mogelijk, te beheerschen, waardoor cr, onder den naam van godsdienst, ene orde van zaken werd behouden, vooral met geene godsdienst te verwarren, ene orde van zaken, die het volk drukte, de aanzienliken eene vrijgaf gaf voor alle kwaad, en die, zoowel om deze als om meer andere redenen, door de kerk was veroordeeld geworden.

Inderdaad, het was dezen heeren, die veel meer dan alle protestanten te zamen de godshuizen plunderden, om geene samenwerking met de hooge regering te doen, dan alleen ter bereiking van een bijzonder oogmerk. Hierloe gaven zij gewillig het goud en zilver, dat hun gevraagd werd; maar alle andere verordeningen der al-

gemeene Staten, en bepaaldelijk den Religievrede van Matthias en Willem I, ontvingen zij niet beter dan de bevelen van Alva en Philips II.

Zij deden alles voor zichzelf, voor het algemeene belang volstrekt niets.

Mr. W. BILDERDIJK EN ZIJNE «GESCHIEDENIS VAN HET VADERLAND.»

Een jaar na den dood van Bilderdijk en alzoo nu nagevoeg twee-en-twintig jaren verleden, verscheen het Eerste Deel *zijner* «Geschiedenis van het Vaderland.» In 1826 schonk ons de taalgeleerde Dichter *zijne* «Nederlandsche Spraakleer», waardoor hij het licht *zijner* zienswijze met betrekking tot onze taal, woedeud-scherp tegen over dat van Weiland en Siegenbeck, op den kandelaaar plaatste. Het duurde evenwel niet lang, slechts drie jaren, of daar kwam Professor Kinker met al de ironie, die hem eigen was, en met al de zaakkennis, waaraan zelfs Bilderdijk vroeger in 't openbaar luide hulde had toegebracht, en zie, de Kantiaansche logieus verliet toenmaals het letterstrijdperk niet, zonder getoond te hebben, dat de taalreus Bilderdijk, even als Achilles, toch wel hier of daar doodelijk kwetsbaar was. Wat toen ter tijd gebeurde met het stelsel onzer taal, tot een twistappel op de tafel der geleerden en letterziffers neêrgevoeren, datzelfde gebeurde sedert de uitgave van Bilderdijs Geschiedenis des Vaderlands, na 's mans dood bewerkstelligd door den Leydschen Professor, Mr. H. W. Tydemann.

Met het in twee stukken verschenen XIII. Deel is die uitvoerige arbeid thans geheel voleindigd, en daarmee aan de bezitters van dit onschatbaar Werk tevens een zeer volledig naam- en zaakregister geleverd, waarvoor wij den waardigen Emeritus-Hoogleraar hier openlijk onzen welmeendenden dank toebrengen, dien hij voorts *prorato* en *rata* gelieve te verdeelen onder het geëerde drietal, op het einde zijner laatste Voorrede vermeld, dat, namelijk, op allerlei wijze, tot de correctheid en compleetheid van dit monnikenwerk hem zoo welwillend ter dienste stond.

En zoo doende is dan nu ook nog weer die steen des aanstoots onzen letterzwoegers en historieveroeters voor de voeten geworpen, of zeggen wij liever, is hun door

Bilderdijk, van uit zijn graf, nog een been toegesmeten, waaraan zij, jaren lang, zullen kunnen blijven knagen, alvorens het geheel vernalen zal zijn.

Nauwelijks was het eerste stuk van dit XIII. Deel ter wereld gebracht, of daar klonk reeds eene stemme van uit Schoondijke, een eindhoek des lands; het was die van den Eerwaarden Heer D^m. Vrolyk, zieh in het Junij-Nommer der aloude *Letteroefeningen* voor den jare 1853 (Nr. VII, blz. 273) hoog-verheffende *tegen* de zienswijze van Bilderdijk in zake van vaderlandsche geschiedenis. Dat opstel van den geachten Predikant is, in vele opzigten, zeer lezenswaardig, en bewijst tevens hoe algemeene en hoe grondig de Werken van onzen grooten Dichter en Geleerde thans door een ieder bestudeerd worden, die, in de maatschappij op een of ander belangrijk standpunt geplaatst, verplicht is, anderen voor te gaan, te leiden of te regt te brengen op het pad der kennis, proevende van *alles*, doch met behoud alleen van wat waarlijk den naam van het *goede* verdient.

De Heer Vrolyk haalt in zijn breedvoerig Vertoog, hetgeen alles behalve gunstig voor Bilderdijs *nationaal* gevoel en gevoelen uitvalt, meermalen de Voorlezing aan, door den Heer Mr. G. Mees Azn. — oud hoogleraar van Deventer — in de *Leydsche Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde* uitgesproken, en handelende over «Bilderdijks denk- en handelwijze in betrekking tot de politieke gebeurtenissen van zijnen tijd,» voorkomende in het VI. Deel van de *Nieuwe Roeks der Werken* van gezegde Maatschappij. — Wij brengen den ook door ons zeer geëerden Schrijver dezer Voorlezing hier openlijk dank toe voor die allergeewigtigste bijdrage tot de kennis van Bilderdijs persoon en schriften, maar houden ons tevens verzekerd, dat de Heer Mees

het wel volkomen met ons eens zal zijn, wanneer wij Bilderdijk een *altijdurende*, maar ook *altijdschitterende Tegenspraak van zich-zelfen* noemen, een man allerminst geschikt, om er een vast stelstel uit of op te bouwen, dat in zich-zelf en met zijnen auteur in volkomen harmonie is. Integendeel, bij Bilderdijk staat alles op zich-zelf, geheel alléén, en tot elkaar staan al zijne Schriften slechts in *zulk* verband, dat men van allen, tot van de betrekkelijk-slechtste toe, immer zeggen kan: *ze zijn schoon*. Schoonheidsgevoel, ja, dat was de hoofdtrek in Bilderdijk, en dit gevoel beheerschte al zijne *veélwetenschap*; — tot in zijn razen, tierden, schelden en woeden tegen de menschen, ja, soms zelfs tegen God, was toch altijd de vorm klassiek-schoon: zoo hoorde men uit zijnen mond dikwerf de stem van een Profet of een Sibyl, een vloek uitstootende met al de kracht van den genie, *„die donders voert of blizemend verplet,”* en dan wederom zegensprekende over 't menschedom in toonen, *„die op donzen vlerkjen zweven”*; maar altijd onnavolgbaar schoon, altijd iets zonderlings, altijd niestorting van een zeer prikkelbaar gevoel, altijd Poëzij!

Poëzij, fictie, de fictie van een man, die den wulpschen *Grijsaartsbruiloftszang* en de femelende *Genade in den Heer* als met éénen inktdruppel daar nederschreef; die een krankzinnigen Dweeper, in een zelvend schrijven, zijn medebenaaiden Broeder in Jezus Christus noemde, en achter zijn rug hem behoorlijk uitlaachte; die, meer dan dertig jaren lang, zich stervende gevoelde en zijn *„doodbaar gereed zag staan!”* en toch wakker doorleefde tot ruim zijn vier-en-zeventigste jaar toe; die in een gedwongen onderhoud met iemand, wien hij meende, dat hem eens scheen te willen komen bekijken, het voorkomen aannam van de onsterfelijkheid der ziel zeer sterk te betwijfelen, ofschoon hij er zich in zijne *„Affodillen”* ruterlijk voor had verklaard, en later wederom den zelfmoord verdedigde en voorstond; die aan Napoleon, den Keizer, een voorstel deed, om onze moedertaal maar eenvoudig op te ruimen, als waarin toch nagenoeg niets van belang te lezen viel; enzoovoorts, enzoovoorts. En zie, dien man nu zou men het kwalijk nemen, wanneer hij Nero en Filipus den Tweede in bescherming neemt, als Vorsten door de Geschiedenis miskend en verguisd; men zou het hem envel duiden wanneer hij met den Vrijheidskamp der Vaders en met al de resultaten van dien gemelijk den draak steekt? Neen, volstrekt niet; niemand zij daarvan dupe: dat alles is slechts humeur, of luim, het

werk van koorts, de invloed van slapeloosheid of belette spijsvertering, met een woord: geen STELSEL hoegenaamd.

Wie daaraan nog twijfelen kon, zal na de *autobiografie* des Dichters, die in dit XIII. Deel (blz. 29—34) voorkomt, wel tot vaste denkbeelden dienaangaande komen. Doch zulks verhindert niet, dat wij volgaarne zijnen door ons hooggeschatten Commentator, den Hoogleeraar Tydeman, in diens waardering van Bilderdijks karakter, bijstemmen, wanneer hij zegt: *„Om hem juist en billijk te beoordeelen, moet men hem personeel en van nabij gekend hebben.”* Dit is trouwens met de meeste menschen wel het geval; doch, daar nu Prof. Tydeman *„ruim tien jaren lang, dagelijks, huiselijk, vertrouwelijk met hem heeft omgegaan”*, zoo is hij volkomen geregigd — en het doet tevens zijn vriendenhart eere aan — de volgende zinsneden, als de slotsom zijner studie van Bilderdijks karakter, tot verdediging daarvan, in ditzelfde laatste Deel zijner *Geschiedenis van het Vaderland* (blz. 40.) aan het nageslacht over te dragen:

„Voorzeker, wie Bilderdijk beschuldigt van geen vaderlandsliefde gehad te hebben, die doet hem evenzoer onrecht — of liever, miskent hem evenzeer omdat hij hem niet kan begrijpen — als wie Bilderdijk van politieke weifelarij of *weethanerijs* zou willen betichten, om eenige beleefted uitdrukkingen jegens de Vorsten, onder welke hij leefde of jegens hunne betrekkingen. Men moet hierbij, onder andere en in 't algemeen, deze vier punten in 't oog houden: 1°. 't Is onverstand, eene poëtische phrase te willen gaan uitpluizen, ziften en toetsen, als ware 't eene clause in een uitersten wil of notariel contract. 2°. Bilderdijk eerbiedigde, in elk Hoerscher, de *objectieve* Oppermacht, — Gods beschikking, Gods wil, *le droit Divin*, waarbij dan geene vraag van menschlijke (staatsrechtelijke) legitimiteit kon of mocht zijn. (Eu, elieve! hoe was de zoogenaande *legitimiteit* der Hollandse Graven, der latere Staten enz. tot stand gekomen? immers door aanmatiging en usurpatie. of door geweld. —). 3°. In Koning Lodewijk vond hij voor 't eerst zijn ideaal eenigzins in wezen: een welwillend Vorst, die de Natie lief had en wenschte gelukkig te maken — en deze Vorst was te gelijk zijn personele weldoener, die hem vergoedde wat hij voor 't oude Stadhuis had opgeofferd; die hem, lang balling en armoedig en onzeker (*incertus rerum suarum*), in een onbezorgden en vereerenden toestand plaatste, en hem blijken gaf van personele genegenheid, die Bilderdijks lichtbewogen hart verleidde en innig aan dien weldoener verbonden (en toch on-

veinsde hij aan dien Koning niet, dat zijn eigenlijk ideaal van *Nederlandsch* Koning was, een uit het oud-Nederlandsch Huis van *Oranje*. 4-). Alle Insten hebben hare lasten. Bilderdijk was nu eenmaal onbedacht en onbewust Hofpoët, *Poët laureat*, geworden. De Fransche *entourage* aan het Hof van Koning Lodewijk, (men dulde nog hier de Fransche termen) — beleefdelijk accueillerende en complimenteerende, waarvoor Bilderdijk misschien niet ongevoelig genoeg was — trachtte hem ook te *exploiteren*; en zoo préteerde zijne argelooze Muse zich wel eens tot wederkeeringe, haar afgevergte beleefdheden van gelegenheids-gedichtjes, die zij achtte *sans conséquence* te zijn. *) Injunctives tegen „het tronwloos Albion” behoeften haar niet afgevergt te worden: die gaf hy, Nederlander en Amsterdammer, van zelve. Bij de beruchte *Ode aan Napoleon* handelt men te kwader trouw, door niet steeds de explicatie, door Bilderdijk er van gegeven, en de onverminkte uitgave in het oog te houden.”

Tot zoover Prof. Tydeman. — Om intusschen onze Lezers, voor zooverre noodig, met Bilderdijks laatste uiting zijner gevoelens betrekkelijk de Historie onzes Vaderlands bekend te maken, laten wij hier volgen, wat in dit laatste Doel zijner „Geschiedenis”, op blz. 3 tot 5 voorkomt, een *résumé*, door hem voor ’t slot bespaart, zoo als een Toonkunstenaar de Overture van zijne Opera altijd eerst componeert, nadat het gansche Tooneelstuk door hem is afgewerkt. — Achter Bilderdijks Historie-Overture (gelijk wij dit *résumé* nu maar noemen zullen) moge hier dan ook nog eene plaats vinden zijn gevoelens over de oorzaak en het regt van den opstand der Nederlanden tegen de afscheiding van Koning Philips II.

*) Van gelijke herkomst is Bilderdijks geheel ongeloofsoortig werk, *Exposition et défense de la théorie de l'organisation végétale* de M. Briseau Michel, in ’t Fransch en Nederduitsch, met gekleurde platen, in ’t licht gegeven in den Haag, 1808. gr. 8°. Briseau Michel, in Frankrijk toenmaals onderdrukt en ter zijde geschoven, had een beschermmer gevonden in Koning Lodewijk en eene aanstelling aan diens Hof: sedert heeft men ook in Frankrijk zijne verdiensten erkend. Het thans veronderd systema van planten-physiologie zelf daar gelaten, heeft Bilderdijk in dit Werk — hetzij dan meerendeels een *casus pro amico* geweest — een goetszins vergeschen noch onverdienstlijken arbeid gedaan. Dit zeg ik niet nit mij-zelfen, maar nit den mond van een volkomen bevoegd rechter, mijn hooggeachten Ambtgenoot en vriend, Prof. de Vriese alhier.

Het is, in de daad, prijszwaardig, dat de Hoogleeraar Tydeman ook dit door hem in Bilderdijks papieren gevonden Fragment gul weg ter perse heeft gelegd, daar toch de inhoud dezer bladzijden wel van zulken aard is, dat, hoe ook genegen, om zijnen vriend in een voor de Natie bekoorlijk licht te stellen, Professor Tydeman zich hier toch gedrongen voelt, om vooraf te verklaren: »Ik laat dit alles geheel voor rekening van Bilderdijk, en het schiften en *weérleggen* er van aan den *verstandigen* lezer over.” — Zichier de bedoelde bladzijden.

» Geen andere leer dan die der Roomsche Kerk bestond, toen in een hoek van Duitschland een nieuwe leer opkwam: deze werd door de Kerk en haar Hoofd veroordeeld: zij kroop voort, en dit bracht beroerte te weeg. De Vorsten (die de Roomsche kerk aanhingen, en door hunnen eed verplicht waren, haar te handhaven) voelden, dat hunne zetels waggelden, en moesten hnn gezag gebruiken.

» Begrip van plicht, overtuiging, geweten, nooddwang, om op eigen veiligheid en ’s Lands rust bedacht te zijn, alles liep samen; en zij namen maatregelen, om de nienwigheden tegen te gaan en uit te roeien. Keizer Karel had met al de Souvereine Vorsten van zijn tijd het nemen van dezen party als plicht aangemerkt; Filips volgde zijn voorbeeld, les, vermaning en voorschrift, waar zijn geweten met overeenstemde, en deed zijns Vaders wetten uitvoeren.

» De geest der tijden, die der dweepzucht, aan elke nieuwe leer eigen, en ook zelfs de waarachtige godsvrucht, die er bij werkte; het misnoegen der Edelen, die, in plaats van nu Spanje te regeeren, te dwingen, te overheerschen, te onderdrukken, en te plonderen, zoo als onder Karel, nu Spanjaards boven en nevens zich in het bewind kregen, enz. enz. maakte, dat die uitvoering elders getrotst werd, elders slapens in ’t werk ging, nergens van ’t bedoelde uitwiskel was. Daar moesten dus sterker maatregelen genomen worden, tenzij men de zaak wilde opgeven: dit deed Filips, en deze maatregelen waren inderdaad zoodanig als de staat der zaken vereischte, en, had men den Nederlandschen Adel daarbij niet ontzien, zij hadden het doel bereikt.

» De Adel intusschen, en de burgerijen, met hem van één geest gedreven, weêrstreefden die, lieten ’t gnaauw den tengel los, om een opstand te doen ontstaan, waarnit zij voor zich grooter aanzien en macht en het meester-

schap over het geheele koninklijke bewind verwachten. Dit ontwerp was zichtbaar, werd door eenigen openbaar genoeg erkend, door anderen ter goeder, door nog anderen ter kwader trouw ontkend of verbloemd, maar elk maakte er zich *committendo* vel *omittendo* medeplichtig van. — Nu veroordeelt de Inquisitievierschaar het ligchaam der Nederlandsche natie, als schuldig aan gekwetste Hoogheid, en Filips zendt een leger, om die veroordeeling te werk te leggen.

»Ziedaar 't feit. Wat hiervan te oordeelen? 't Klinkt hard: »Een natie te veroordeelen, lijf en goed verbeurd te hebben, enz.» Doch het komt op geen hardheid van woorden aan, maar op recht.

»Nooit had men tot dien tijd getwijfeld, of de Vorsten waren uit kracht hunner aanstelling gehouden, de Christelijke Kerk te handhaven. Van de bevestiging des Christendoms af, is daar nooit aan getwijfeld, tot zoo lang. — Ook is Hendrik VIII in Engeland de eerste geweest, die openbaarlijk zich 't gezag over de Kerk als haar hoofd aanmatigde; hoezeer naderhand de Deutsche Protestanten dit van elk Vorst aangenomen hebben. Zie Böhmer's *Jus Eccles. Protest.* Louter Antichristendom! — Karel V handelde derhalve wel en naar plicht, Filips bovendien naar geweten en overtuiging. — De Nederlanders daartegen maakten zich waarlijk schuldig aan rebellie tegen Koning en Kerk, en beriepen te onrecht zich op rechten, die men hun toekende, dewijl zij die rechten tegen plicht misbruikten, om den Koning en de wetten buiten gezag te stellen. Heb privilegie, om alléén de paarden voor de posterij te leveren, en weiger ze dan, zoo moet de postmeester ze van elders huren of aanschaffen.

»Maar de Executie van dat vonnis! Deze bracht mede een dissolutie van de form van het bewind, maar raakte geen individueel leven of goed. Zij was als de veranderingen, die men nu reeds etlijke malen in 15 jaar tijds ondergaan heeft. Doch het was een goede Molijk om de Gemeente méé te vervaren, voor hen, die haar geheel van haar Vorst af en onder hun eigen beheer wilde brengen. — De Adel zeker moest er voor zich een volstrekten ondergang uit verwachten, en zoo ook zij, die in magistraturen van eenig belang waren; maar dit, in zoo verre zij aan die rebellie werkelijk schuldig waren, en ook verder niet. — Maar zij waren er voor altijd hun deel in de regering méé kwijt, die nu voortaan en onbepaald aan den Koning bleef.

»Maar was dat vonnis regtmatic? — Ik geloof niet, dat iemand, die de zaken wel nagegaan heeft, de feiten anders kan qualificeeren, dan behelzende een opzettelijk vergrijp tegen de bezworen trouw aan den Koning, en aan het door hem-zelf bezworen Kerkgezag: en dit wetigt het vonnis volkomen, *quod ad merita causae*.

»Iets anders is de vraag, of die Rechtbank bevoegd ware, in die zaak te vonnissen? — maar tot dien tijd toe was het mede *certainissimi juris*, dat de geschillen tusschen volk en vorst (ik meen Souverein vorst, niet Leenman van een hooger) tot de geestelijke rechtbank behoorden. Dit was het gevolg van het begrip, dat de Vorst zijn Kroon van den Heiland in leen hield, en de Kerk dus in de plaats der Pairs subintreerde. — Van de bevestiging des Christendoms af, waarop men, met veel grond, de voorzegging van Jezus rijk op aarde 't huis-bracht, greep dit denkbeeld stand: vandaar de verplichting der Keizers als Oppervorsten der Christenheid, om het Rijk uit te breiden, de titel *semper Augustus* in den zin der middeleeuwen, die van *Sacra Majestas*, en het gezag, dat de Pausen zich over hen aanmatigten als Stadhouders van Christus, en dus boven den Leenman enz. enz. Hiermede hing die competentie der Geestelijke Vierschaar samen, in zaken van geschil tusschen volk en vorst, waarbij hier nog de *continentia causae* kwam, dezelfde daden tegen de Kerk en den Vorst zijnde.

»Doch wat doet er de *competentie* of *incompetentie* toe? Veel, zoo er een vonnis noodig was, maar niets zoo er geen behoefde. Tusschen vorst en volk geen rechter zijnde, kan er geen rechterlijke uitspraak wezen; ook het vonnis verklaart wel wat recht is, maar het maakt niet tot recht wat het niet was. — De zaak blijft met of zonder vonnis, 't geen zij is, en *Jure Naturae* heeft de beledigde recht tot vergoeding; tot het dwingen van den beledigde; tot ontwinging van zijn regt en goed aan die het detineert of zich aanmatigt, of er het gebruik van belet. De Vorst is gerechtigd tot het straffen van den moedwil, de volksberoeringen enz. en om zijn land in rust te brengen. Naar de *pacta conventa*, ja, maar waar degenen, met wie die *pacta* zijn aangegaan, weigeren ook buiten hen, en zoo de nood en de drang der zaken het vordert. Dit is het Dietatoriaat, dat *Juris Naturae*, niet *Juris Publici Romani* is, en, als alle *extrema*, 't geen *facti* is, *juris* maakt: 't is het *jus belli* der Natuur in toepassing op den volksregent.

»Maar handelden onze voorouders dan zoo slecht? —

Dit is een andere vraag. Zij handelden naar hun inzicht en overtuiging, en zoo heb ik in 1782—87 Patriotten in menigte zien handelen, die ik daarom ook in 1787—90 niet wilde laten vervolgen. Maar die het volk in beweging brachten, daar komt het op aan.

»Intusschen moet men hier wederom wel onderscheiden. Die ter goeder trouw in de hervormde begrippen was, kon niet goetvinden, dat men de Hervormden uitroide, kon niet van harte daartoe medewerken. Hun toestand was allerbelemmerendst. Maar, stel dat het Jodendom, dat de Heidensche beeldendienst weer opkomt, zal een Christenvorst dat proselytismus niet tegengaan, zal hij de afgoderij niet nitroeien? Men wist toen nog niet van de Kerk van den Staat af te scheiden, dat is, 't Christendom te verlaten, en, als Staatslichaam, Christus af te zweeren; maar erkende Hem als zijn Hoofd, in wiens Naam men heerschte, en afval van de Kerk werd aangemerkt als afval van Hem.

»Willen de I, door het vertrouwen van Hendrik II (of wie was het der Fransche Prinsen?) bekend geworden met het onderhandsch verbond der Vorsten om de Hervorming uit te roeijen, en bij de uitkomst ziende, dat dit in werking gebracht werd, vond zich in een alerbeklemdsten toestand. En men ziet klaar, dat hij in zijn gedrag lang onderscheide tusschen hetgeen hij persoonlijk, en hetgeen hij als een openbare post bekleedde, deed. Voor zich-zelf sprak en handelde hij als hervormde of hun leer toegedaan. Als Stadhouder was hij hun tegen. Dit braeht hem in de schriklijkste belemmeringen: b. v. bij het geval met den Heer van Thoulouse voor Antwerpen. Niet dan toen de Koning hem het Stadhouderschap ontnam, werd zijn gedrag eenstemmig met zich-zelfen. Hij gevoelde den prang van tegenstrijdige plichten, het gruwzaamst dat er te bedenken is: hij moest eindelijk zich daaraan ontheflen, en hij deed het. — Of zijn voorwendsel van in 's Konings naam tegen 's Konings gemaachtigde op te staan, wettig was, laat ik daar, maar het bevredigde zijn gemoed. »De Koning kan dat niet willen, behoort het niet te willen, mag niet geloofd worden, het te willen; zijn wil steunt op een wanbegrip, op een vonnis van de Inquisitie, onbevoegde vierschaar, enz.» deze idéén greep men toen aan, en daarop grondde men een tegenweer, die door de wredeheden der Spanjaards het aanzien van een bloote zelfverdediging tegen destructie kreeg, maar waar-bij de Nederlandsche Adel even zeer te grond moest gaan als

bij de onderwerping; en even weinig tweederlei Godsdiens in den Staat bestaan kon als onder Filips plakaten. Doch dit zagen noch Edelen in, noch Katholijken, en offerden zich op voor hunne natuurlijke en noodwendige vijanden.

»Nu werd het een openbare oorlog en deze ondersteund door een onverzoebaren laaf. Hier dienden de omstandigheden de Nederlanders, die er zich van wisten te bedienen, en Filips had den moed niet, om er een eind aan te gaan maken, hetgeen hem slechts een reis naar herwaart en eenige weinige miljoenen had behoeven te kosten.

»Wanneer men de zaak wel besehouwt, vervallen al de fraaie declamatiën, waar men steeds mede in de weer is. Maar dit neemt niet weg, dat er altijd een geweldige hardheid is in de vervolging om Godsdiensbegrippen. — Het is hard, den Hervormde te dwingen tot de Mis, daar hij er afgoderij in stelt. Maar het is belediging van zijn zijde als hij in een Roomsche-Katholijk land predikt: *zij is afgoderij*; en waarom zal de Vorst, de Natie, hem dat niet verbieden? Hier komt het toch eigenlijk op aan. 't Onderzoek der conscientien is eerst ingevoerd toen men bevond, dat het proselyten-maken niet gekeerd kon worden zonder dat. Mag de Hervormde dit in een Roomsche land, zoo mag het de Jood ook bij ons, en prediken: *Uw aanbidding van Jezus Christus is Afgoderij*. Zoo mag de Atheïst prediken: *alle godsdiens is doozerij en bijgeloof*; de Maleier *Sommonacodis is de eenige God, en de woe een onding*. — Daar dit geduld wordt, is geen Christendom. Het »*compelle intrare*» is hard, en ik ben er geen voorstander van; maar dit weet ik, dat God een ijverig God is, en de Godsdiens niet tolerant zijn kan of mag. Ja, ik erken onbewimpeld, dat ik een kerk, die verdraagszaamheid predikt en niet eenigheid, voor geen kerk houden kan.

»Om de Godsdiens was de Natie vermoord:» — zegt men. Eilieve! hoeveel Protestanten waren er dan toch wel tegen de honderden Roomschegezinden. Zeker geen 1 tegen 50. Onderzoek in ieder familie, hoe groot het getal van de eenen en anderen waren, nog in den aanvang der 17. eeuw, en men zal bevinden, dat de Roomschen toen nog doorgaans $\frac{1}{2}$ in de aanzienlijkste geslachten maakten; bij de burgerijen $\frac{1}{3}$, ten platten lande $\frac{1}{4}$ of meer. En toen waren reeds alle Roomsche Geestelijken, nonnen, begijnen enz. uitgestorven.

»Neen, de vervolging der Hervormden gaf wel aanle-

ding, en strekte ten voorwendsel; maar het land, de Natie, was om de Godsdienst niet verdrukt, vervolgd of vermoord: 't was vervolgd om weêrstand tegen maatregelen, ieder lastig, en waarigen men hen opzette uit inzichten, die een geheel anderen grond hadden, dan de miseraabele historieschrijvers, die er geen deel in hadden, wisten, of gelegenheid hadden, om te leeren kennen, maar waarvan de oorsprong veel ouder is, en niet bij het volk ligt.

«*Zij vervolgden niet.*» — Wat is dan het vernietigen van alle Roomsch-Katholieke instellingen, het verbieden van den openbaren eerdienst der Roomsch-Katholijken, hun processien, hun kleeding, het uitdrijven der Jezuïten, omdat zij te eerlijk waren, om een eed te doen, die hun plicht hun belette af te leggen, enz.? — «'t Was slechts (zegt men ons) den Roomsch-Katholijken de maelt te ontnemen, om kwaad te doen.» — Neen, 't was hen, die met hen, die voor hen, goed en bloed gegeven hadden, berooven, onderdrukken, nitzetten, en van de troost des sterfbeds berooven, om niet nog meer te zeggen. 't Was het werk van de toef, die bij een ander jongde en haar toen het hok nitsiet; en erger. Op brandstapels komt het niet aan: die zijn slechts een andere *form* van te beletten, dat men geen kwaad doe. — Het moest zoo, het kon niet anders, en die het niet voorzag, was dwaas, ik erken het; maar dit maakt de zaak niet onschuldiger noch lofwaardig.»

Nu nog een woord, ten slotte. Op blz. 218 zegt de ruim zeventig-jarige Hoogleraar, even moedig als rustig: «Ik heb aan Bilderdijk alléén nog een onafzienbare levenstaak! Immers, behalve de autographie van Bilderdijks *Album* *), zullen denkelijk uit de duizenden, bij mij voorhanden » *Octavo-blaadjes*, een paar boekdeelen ter afzonderlijke uitgave kunnen gevormd worden; —

voorts zal de *Briefwisseling* van Bilderdijk met mijn Vader en mij, een interessant boekdeel geven. — Ook is er dat vroeger *Kort-begrip* van Geschiedenis onzes Vaderlands tot de Unie van Utrecht, waarvan ik blz. 13—15 van dit XIII. Deel de beschrijving gegeven heb. — En dan zijn er buiten en boven dit alles, geheel te mijner beschikking, nog twee koffers vol eigenhandige Geschriften van Bilderdijk; een nog rijke goudmijn, ondanks wat daaruit in de Godgeleerde Opstellen, en de Mengelingen in Prosa, en in de Poëzij, kort na Bilderdijk's dood, overhaast en oppervlakkig uitgezocht en bij Immerzeel uitgegeven is, teneinde bij gebrek van alle andere geldswaardige nalatenschap (behalve de niet groote boekery) aan de kinderen, boven de begrafenis-kosten, althans eenig geldelijk voordeel te verschaffen.

«Het of, en wanneer, en hoeveel, en hoe van dit alles, hangt geheel af, aan den eenen kant van mijn leven en lust, aan den anderen kant van het vinden van een geschikten, d. i. vriendelijken en soliden Uitgever.»

Wij wenschen vurig, dat al die voorraad ons nog door Prof Tydemans onvermoeide hand zal mogen worden aangeboden; maar dan spoede hij zich, want wij kunnen, hoe onaangenaam het dan ook al klinke, ons zelve toch niet verbloemen, dat er een tijd is van gaan, gelijk er een tijd was van komen; en den grijsaard van zeventig jaren — al is hij ook wakker als een Tydeman — komt, zeker, méér dan ieder ander, de bijbeltekst van passe: «*wat uwe hand te doen vindt, doe dat haastelijk, want de nacht komt, waarin niemand meer zal kunnen werken.*»

Moge onzen waardigen Vriend de avond nog lang van duur zijn en vervrolijkt blijven door de innige liefde der zijnen, door de onbepaalde achting van het algemeen.

*) Zie daarover den Kunst- en Letterbode, Nr. 15, van 4 April, 1851.

Utrecht, in Augustus, 1853.

Dr. WAP.

LETTERKUNDE.

BIOGRAFIEËN VAN BEROEMDE TIJD- EN LANDGENOOTEN.

Mr. JAN VAN 'S GRAVENWEERT.

Les nobles sentimens s'élevant de tes pages,
Comme autour de parfums des odorantes plagies,
Et les hautes vertus que ton art fit germer,
Et les saints dévouemens que ta voix fait aimer,
Dans un cadre où ta vie entoura tout enclos,
Je les ferai jaillir tous devant ta poitrine,
Je les concentrerai dans un brillant miroir,
Et dans un seul regard ton œil pourra le voir.

LAMARTINE à MR. WALTER SCOTT. *)

De achttiende eeuw, die, bij haren dageraad, de vaderlandsche letterkunde, maar vooral de nationale poëzij, als in doodslaap — gelijk aan eene volslagen uitputting na een krachtig leven van meer dan honderd jaar, — zoo jammerlijk bedolven vond, spoedde ten einde, toen Jan Van 's Gravenweert geboren werd; doch de avondstond dier treurige eeuw was toch reeds vriendelijk opgeluisterd door enkele ontluikende starreluchten, wier glans ten voorbode strekte van meer dan ééne zon aan den vroeger zoo schitterenden hemel der Nederlandsche letteren. Daar zongen de Van Harens krachtig van der Vaderen volharding en moed; daar besnaarde Van Winter ter eer van den Amstel welluidend de lier; daar spoorde de Bardenzang zijner uitmuntende gade, in van Merkens *Germanicus*, de zonen des lands tot een wakker besef hunner vrije afkomst, terwijl Simon Stijl in fiere toonen hen tot opofferende liefde stemde voor den dierbaren geboorteground; daar ruischte de harp van De Lannoy, en spiegelde in *Regulus* 's Vaarwel' reeds eene schaduw af van het heerlijk licht, waarin weldra de Dichter der Hollandsche Natie zich met het tafereel van den Beiling aan ons oog vertoonen zou; daar bragt Nomsz den vaderlandschen heldenaard, in zijn De Ruiter en Hambroek aanschouwelijk gemaakt, geestdriftwekkend op het nationaal tooneel, en hief Van Alphen, onze groote kindervriend,

treffend den »Matrozen-zeegang» aan, na de verovering van Spanjes Zilvervloot; daar trad Feith ter baan, vol van echt-vaderlandschen zin, en sloot in vriendschapshond zich naauw aan bij den Vondel der negentiende eeuw, den Zanger van den *Ondergang der eerste wereld*, Nederlands Dichterenvorst, den éénigen Bilderdijk; eindelijk, daar sprak Bellami zijn onsterflijken vloek uit over een »Verrader des Vaderlands», en 't scheen alsof op de grens der eene eeuw, die daar wegzonk en van de andere, die zich daar ontsloot, des Dichters orakelstem eene vermaning moest zijn voor de dagen van wreedte beproeving, waarin de landzaat zoo straks stond gebracht te worden, en waaraan eerst na twintig jaren leeds een vreugdevol einde zou worden gemaakt.

Jan Van 's Gravenweert zag den 25. Augustus, 1790, in 's Rijks Hoofdstad het licht. Zijn geslacht was aanzienlijk en van Gelderschen en Zuidhollandschen oorsprong. Zijn vader, Hendrik Van 's Gravenweert, stond aan het hoofd van een West-Indisch Handelhuis en was lid der Regering van Amsterdam. Vregetijdig (1801) aan de zijnen door den dood ontrukkt, kwam zijn eenig kind onder de leiding zijner verstandige gade, Ignatia Louisa Chabauel, die het geluk smaakte van den teeder-beminden knaap tot zóó snelle ontwikkeling van geestvermogens te zien komen, dat hij, pas veertien jaren oud, reeds den Theseus (1804) uit het Fransch van Mazoëer in Hollandsche verzen had overgebracht, en welk Treurspel, aan Cornelis Van Kerckhem opgedragen, met zooveel bijval, in zijne geboorteplaats ten tooneele werd gevoerd, dat de toen een zestienjarige Dichter zich daardoor

*) Ik bragt al, wat uw geest in stonste denkkracht teelde,
En met den luister van onsterflijk schrift ons beelde,
In 't brandpunt zamen van één schitterend geheel:
Ik stel u dat voor 't oog, en in dit keurtafel
Zal ik u aan u-zelf in 't ware licht ontdekken.

met den Eere-toegang tot den Stads-Schouwburg begunstigd zag. — In de Ifigenia in Tauris, opgedragen aan Mr. Pieter Jacob de Bijle, leverde hij spoedig daarop (1807) eene fiksche navolging in verzen uit het Fransch van den Treurspeldichter Gaymond de la Touche, welk stuk zich, even als de Theseus, een geruimen tijd, ten tooneele handhaafde, met nog een paar andere Tragedies: Coriolanus (naar La Harpe), en Ninus de Tweede (naar Briffaut), beiden later, op uitnoodiging van den grooten Andries Snock, opzettelijk voor hem, vervaardigd, en waarvan de laatstgenoemde aan wijlen den Attisch-fijnen Hoogleeraar David Jacobus van Lennep door den Dichter erkentlijk opgedragen werd. Agon, Sultan van Bantam (1825), eene fiksche nieuwe bewerking van Van Harens onspeelbaar Treurspel van dien naam, behoort tot Van 's Gravenweerts lettertijdvak van ongeveer twintig jaren daarna.

Het moge hier, in 't voorbijgaan, wel niet onopgemerkt blijven, dat Bilderdijk toen reeds een zeer grooten invloed op de vaderlandsche dichtkunst begon uit te oefenen, en zijne zangen langzamerhand een algeheel ommekeer van zaken op den Nederlandschen »Parnas» der XVIII. eeuw te weeg bragten. Het was sedert zijn *Edipus* (1779) een digte en gestadige bloemenregen, waarmee hij zijn Dichterpad overdaanwde: nu eens *Krijgszangen*, Tyrteus waardig (1787); dan de Romance *Elius* (1787), dat keurjuweel van onvergankelijke waarde; voorts de *Salomo* (1788) en de *Ibn-Doreid* (1795), gloeiende beiden van echt-oostersch vuur; verder zijne *Vertellingen*, vol geest en luim (1799, in de Mengelpoezij); zijn *Buitenleven* (1803), zijn *Pingal* (1805), en *Popes Mensch* (1805), meesterstukken van navolging uit Europa's levende hoofditalen, zoo als zijn *Callimachus* uit het klassieke Grieksch, en zijne vier deelen *Poezij* (1803-1807), zijne vier deelen *Mengelingen* (1804-1808) en zijne twee deelen *Nieuwe Mengelingen* (1806) wemelden van schoonheden, boeiend, ja, kluisterend voor den ontkiemenden Genie, die zich, hier en daar, in 't vaderland van zoovele groote Letterknnidigen uit het doorluchtig verleden, heilspellend voor onze nationale toekomst weer begon voor te doen. Maar, bovenal waren het de *Ziekte der geleerden* (1807) en zijne *Treurspelen* (1808 en 1809), die wel den diepsten indruk moesten te weeg brengen op een zoo zeer voor 't Schoon gevormd gemoed, als dat van den jeugdigen Van 's Gravenweert, die, even als al zijne tijdgenooten, in de *Dichtertelijke Handschriften*

van Uylenbroek eene geschikte plaats vond voor de eerste-lingen zijner Poezij, nadat ze onder het knnstkeurig oog diens verdienstelijken Mentors, proefhoudend, waren heengegaan. Het 'was op aanraden van dien, door hem tot na den dood ¹⁾ als opregten Vriend vereerden Mentor en Mecnas, dat Van 's Gravenweert (1808) zijn Dichtstuk, *Regulus* ²⁾, in vier zangen, aan de Leden der Maatschappij *Felix Meritis*, onder grooten bijval, voordroeg, een hoogst verdienstelijk werk, waarin duidelijk de klassieke vorming bloot ligt, welke de vurige jongeling, onder het aanhooren der ontschietbre lessen van een Van Lennep en een Bosscha, aan Amsterdams Illustre School ontvangen had, nadat hij in de verschillende klassen van het Gymnasium, tot zestienmalen toe, den meestal eersten Eereprijs mogt wegdragen, en hij dat voor hem roemrijk letterperk, met eene Latijnsche Oratie over Vondel, hoogst eervol als Primus verlaten had.

Ofschoon Van 's Gravenweert zich op de studie der Rechtsgeleerdheid, als hoofdvak, met ijver toelegde, spoorde zijn blakende geestdrift hem tegelijk tot eene onverpoode beoefening der Grieksche en Latijnsche letteren vurig aan.

Doch, daar steeg Lodewijk Napoleon, als Koning van Holland, ten troon, en sloot hiermede het eerste bedrijf der roemlooze Bataafsche Republiek. Het Vaderland scheen te herademen: men droomde van Onafhankelijkheid, van een hersteld zelfstandig bestaan in de rij der volken van Europa; en, wat wonder? de *Dichters* droomden de Natie die lieflijke beelden van het verblijdend heden, en van eene nog verblijdender toekomst, in verrukking voor! Bilderdijk sloeg ook nu weer den boven-toon aan; hij, die, in dichterlijk-utopisch zielsverlangen naar de verwezenlijking eener volmaakte en algemene »Wareldmonarchy," Napoleon (1806) de schoonste Ode toezong, die ooit van poëtische snaren vloeide, gelijk hij vroeger voor datzelfde beginsel van Alleenheersching en tronw aan den regerende Vorstenstam, ten hande uitgebannen, als balling rondzwierf, maar op zijne onsterfelijke lier lucht gevende aan zijne *Vaderlandsche Oranje-zucht* ³⁾, en in den vreemde het Lijkoffer toebrengende

¹⁾ Zie in de *Verspreide Lettervruchten*, bl. 104: Bij het Graf van den Dichter Pieter Johannes Uylenbroek.

²⁾ Eerst afzonderlijk, en, na uitverkoop van den eersten Druk, op nieuw uitgegeven in de *Verspreide Lettervruchten* van Mr. Jan Van 's Gravenweert. Amsterdam, bij J. van der Hey, 1819.

³⁾ In 1796 te Lelpzig uitgegeven, en in 1805 verschenen te Amsterdam.

(1799) aan een dierbren Prins en Held van Nassau's Huis; hij, die den Vijfden Willem eerst de Grazerk toiede (1805), en na, met alle overige verkocht gebleven vaderlanders, door dezen Vorst-zelfen, plegtig ontslagen te zijn van den eed van trouw, aan dat Hoofd der Oranjestadynastie cenmaal afgelegd, nu de Lier voor een anderen Monarch snaarde; hij, de groote Bilderdijk, zong den Koning van Holland (1807), bij herhaling, toe, met al de kracht, mag ik zeggen, eener »Religie" van hoofd en hart, en zijn voorbeeld, zoo roerend, zoo magtig gegeven, vond alomme weêrklank ook in het gemoed van Van 's Gravenweert, die in Oogstmaand, 1809, den Koning en het Vaderland tegen vreemd geweld donderend ten strijde riep. Die Wapenkreet, een echte Tyrtëus-zang, zal door elken opregten vriend van 't Vaderland, in alle tijdsomstandigheden, onder alle regeringswisselingen, steeds met hetzelfde gevoel van innige tevredenheid, toejuichend gelezen worden; en het kon alleen kleingeestigen, alleen boosaardigen van pas komen, om in deze en dergelijke ontboezemingen van het poëtisch gemoed stoffe te vinden tot het lasteren en in verdenking-brengen *) van mannen, als een Bilderdijk en een Van 's Gravenweert, op de schoonste hoogte van hunnen tijd en van hnn volk geplaatst.

Koning Lodewijk had spoedig door Bilderdijk over Van 's Gravenweert genoeg gehoord, om hem in gunst te onderscheiden, en wel door hem den vereerenden last op te dragen, om eene nieuwe navolging te bewerken van Racine's *Britannicus*, die binnen drie maanden gereed was, en door den Dichter, den 20. van Lentemaand, 1809, aan den Koning werd opgedragen, met eene poëtische hulde, waarin hij, onder anderen, zegt:

Zoek echter nooit bij mij die hemelschoone vaarsen,
Dien sterken Godceval van Hollands Bilderdijk:
Nog past mijn voet niet recht in Sofokléische laarzen,
'k Bewonder nog alleen, doorlechte Lodewijk!
Mogt Gij nogthans, vermoed van 't lastig Staatsregeren,
Mijn afgesponnen taak met gunstige oogen zien,
Dan zou ik hinderis, en kracht, en jeugd bravenen,
En U in rijper tijd ligt rijper vruchten bién.

Het werk van den »Offerknaap bij Febus Priester-scharen" — zooals Van 's Gravenweert zich, te dier gelegenheid, noemt — voldeed den Koning zóó zeer, dat hij den Dichter der vertaling als Kabinetsecretaris aan zich

verbinden wilde; — maar, de mensch wikt, terwijl God beschikt: — daar storte die wortellooze Koningstam onder den bliksemalag des Corsikaans in éénen ruk te pletter, en bleef aan Bilderdijk weinig méér over, dan tijdruimte genoeg, om zijne twee deelen *Winterbloemen* te schrijven, en aan Van 's Gravenweert, om zijn reusachtig plan thans tot uitvoering te gaan brengen, namelijk, de vertaling van Homerus *Ilias* en *Odyssee*, een werk van acht-en-twintig duizend verzen, en waarvoor tot onsverre allen waren teruggedeeind, die er, zoo als, onder anderen, Bilderdijk, nu en dan een-enkel fragment van ondernomen hadden. Intusschen was Van 's Gravenweert, in 1810, aan de Hoogeschool te Utrecht, tot Doctor in de beide Regten gepromoveerd, met eene Dissertatie: *de morte civili, tam apud Romanos, quam apud Francos*, een parallel tusschen de Romeinsche en Fransche Wetgeving, op een zeer gewigtig punt van Strafrecht.

De Hertog van Plaisance, Lebrun, destijds Gouverneur-generaal der Hollandsche Departementen van het Keizerrijk, had in zijne jengd eene niet onverdienstlijke Fransche prozavertaling van de *Ilias* bewerkt. De Admiraal De Winter, een boezemvriend van Van 's Gravenweerts overleden vader, stelde diens uitmuntenden zoon aan den grondig-geleerden, grijzen Staatsman voor. Deze wilde hem, die toen eerst 21 jaren oud was, van Onderprefect, langzamerhand, tot Prefect opleiden; doch, aangezien dit een zéér tragen gang scheen te zullen gaan, zoo nam onze talentrijke landgenoot dan liever nog de betrekking aan van Ontvanger der Registratie, te Amsterdam, in welken post men van Van 's Gravenweert nu kon zeggen, wat Appellius van een anderen geachten Nederlandschen Letterkundige, den Heer Clavereau, zeide: *« qu'il avait marié les neuf frères de l'Aradie (les chiffres arabes) avec les neuf soeurs du Parnasse. »* Intusschen schijnt die Minister hem niet zeer gunstig geweest te zijn, en had hij buitendien in de later door hem bekleede betrekking van Inspecteur der Registratie in Noord-Holland de zeer noodlottige ervaring van verregaande kwade trouw, aan hem door een onderhoorigen Ontvanger, tot zijne groote schade, gepleegd, welk een en ander hem noopte, om de »Arabische broeders," na eene treurige vereniging van tien jaren, voor goed te scheiden van het »negen-zusterstal:" — hij vroeg en bekwaam zijn ontslag als Finantie-Ambtenaar, op de voor hem eervolste wijze.

*) De Dichter spreekt daarover, als een regt verstandig man, in het Voorbericht zijner *« Verspreide Lettervruchten »* (hls. IV).

De omwenteling van het jaar 1813 en het nationaal herstel van Nederland vonden hem als Ontvanger, te Amsterdam, op zijn post. Voor eene bevordering tot Verificateur, te Hamburg, had hij, een jaar vroeger, het Fransche Gouvernement bedankt. Lebrun, die Van 's Gravenweert, tot den einde toe, zeer genegen bleef, raadde hem, bij het hartlijk afscheidsbezoek, met nadruk aan, boven alles, zijn Vaderland steeds te blijven dienen.

Doch keeren wij tot den Vertaler van Homerus terug. De *Ilias*, een werk in vier deelen, en waaraan, genoegzaam dagelijks, door Van 's Gravenweert, tien achtereenvolgende jaren lang, gearbeid was, verscheen in 1818*). Op zijn achttiende jaar alzoo ving de Vertaler dit reuzenwerk aan, daartoe gespoord door Professor Van Lennep, Wiseluis, Falck, den grijzen Lebrun, die, zoo als wij reeds opmerkten, zelf Homerus in proza vertaald had, maar vooral door Bilderdijk, den grooten bezieler tot al, wat waarlijk groot is en schoon. Deze vertaling was, met eenige Dichtregelen, opgedragen aan Koning Willem I, die, bij zijne Inhuilgiging als Souvereine Vorst, Van 's Gravenweert, uit eigen beweging, tot Mede-Ceremoniemeester voor die plegtigheid benoemd had, en dit wel als een blijk van Hoogstdezelfs tevredenheid wegens het door hem aan het Russisch Hoofdkwartier van den Generaal Graaf Van Benckendorff gehouden gedrag, tijdens door onzen geachten Landgenoot aldaar, namens Amsterdam, de *honneurs* waargenomen en de belangen der Hoofdstad behartigd werden, en zulks met zooveel waardigheid, dat ook Van Benckendorff, doch te vergeefs, trachtte, hem tot een hoogst-eervol overgang in Russische dienst te bewegen.

Behalve den Koning, hadden nog ruim vijfhonderd aanzienlijke personen, allen ijverige voorstanders van letteren, wetenschap en kunst, de Hollandsche nitgave van den Vorst der Grieksche Dichters luide toegejuicht: hunne namen versieren de lijst van deelneming, die vóór het Werk is geplaatst. Wat alzoo Coornhert, Van Mander, Drost, Oosterdijk, Turr en Bilderdijk zoo gaarne volvoerd wenschten, maar onvoltooid liggen lieten, dat heeft, zoo als Lebrun en Aignan voor Frankrijk, Voss en Von Stollberg voor Duitschland, Pope en Cowper voor Engeland, en Monti voor Italië, Van 's Gravenweert roemrijk voor ons Vaderland volbragt. Hoor, hoe de Vorst onzer

Dichters hem daarover toespreekt, tevens met de overzending van een exemplaar van zijn onvoltooid Dichtstuk: *„De ondergang der eerste wereld.”* ¹⁾

Homerus Tolk bij 't Vaderland,
In zielsgewoel mijn aanvorwant,
Als Vriend, in 't felst des noods bestand,
Ontfang' van 's grijzen zwerwers hand,
Aan 't graf genaderd tot den rand,
Dit onvolcindigd onderpand
Eens Dichtgloeds, lang reeds uitgebrand;
Herdeuk aan onzen vriendschapaband,
En delf welhaast aan 't Katwijkach strand
Mijn beenders onder 't mulle zand.

Vijf jaren later (1823) verscheen nu ook de *Odyssea*, in drie deelen. In het Voorberigt (blz XV) zegt Van 's Gravenweert: *„Weinig durfde ik mij vleijen, toen ik mijne navolging der Ilias in het licht zond, en het Voorberigt mijner Verspreide Lettervruchten schreef, dat mij en de lust en de tijd zouden gegeven worden, om ook de Odyssea in onze rijke Moedertaal over te brengen, en alzoo deze beide hoofdwerken van den oudsten en grootsten der Dichters, naar ik hope, in eene voegzame houding aan mijne landgenooten mede te deelen. Het vereerend onthaal, aan de Ilias verleend, de in mijne oogen alles overtreffende getuigenis, door onzen grooten Bilderdijk aan dien arbeid gegeven, en de aanoedigende voorlichting van den Hoogleeraar Van Lennep, aan wiens doorzicht en vriendschap ik mij zoo onvergetelijk verplicht erken, hebben mij echter bemoeidigd, om ook dezen arbeid te voltooijen.”*

Bilderdijk schreef het navolgende

OP DE ODYSSEAVAN DEN HEER J. VAN 'S GRAVENWEERT. ²⁾

Nooit kan Ulysses naam Achilles overwegen,
En 't nictige Ithaca weegt bij geen Trojen op;
Maar stel ik de Dias aan de Odyssea tegen,
Daar, waar Homerus daalt, stijgt 's Gravenweert ten top.

Van 's Gravenweert was nu, onder al dien letterarbeid, drie-en-dertig jaren oud geworden, en, zoo als hij, in 1819, bij de uitgave zijner, aan Mr. Willem Bilderdijk opgedragen *„Verspreide Lettervruchten”* zeggen kon: *„zijne openbare dichterdijle portefeuille was toen geheel geleedigd; en of die zich immer door eenig nage-*

¹⁾ *Krekelsaangen*, II. Dl. blz. 176.

²⁾ *Handschrift*, berustende in de rijke verzameling van Bilderdijks Werken, door den Heer B. Klinkort, te Amsterdam, tot stand gebracht, en met eenige veranderingen voorkomende in Bilderdijks *Nalezing*, II. Dl. blz. 185.

^{*)} Amsterdam, bij J. van der Hey en zoon.

volgd of oorspronkelijk voortbrengsel van meerder of minder uitgebreidheid weder zoo aanvullen, kon de tijd alleen beslissen, en zou slechts door omstandigheden worden bepaald, die een dadelijken invloed op onze betrekkingen en op ons leven uitoefenen. Doch, welke die omstandigheden ook wezen mogen, — zegt hij — de beoefening der letteren zal mij altijd de veredelendste uitspanning zijn."

Middelwyl onze Dichter voor zich en de Muzen werkzaam was, werd de vaderlandsche Olymp rondom hem allengskens digt bezet door tallooze Zangers, onze vroegere beste Letterkundigen ten volle waardig. Daar zong, naast Bilderdijk en zijne voortreffelijke gade, Loots de *Overeeniging der Nederlanders bij Chatham*, gelijk vroeger Kinker ons volk in *"Stille benoediging"* toesprak, tijdens de inlijving van Holland bij het Fransche Keizerrijk, en Helmers de Hollandsche Natie vergoode in zijn roerend en treffend lied; daar lieten zich Maurits Cornelis van Hall, de Gebroeders Klijn, Wiselius, Schenk en Spandaw, maar bovenal Tollens, de Dichter van het Vaderland, de Volksdichter bij uitnemendheid, telkens hooren als de Natie gegriefd werd of verheugd; en te midden van al deze vaderlandsche Muzenzonen, die elkander den Eerepalm in 't letterperk om strijd betwisten, blonk Jan Van 's Gravenweert als nationale Bard, als dichter van het door hem (1818 ¹⁾) in Treurspel behandeld *Verbond der Edelen*, glansrijk uit. Drie jaren vroeger had hij een ander *Edelen-Verbond* bezongen, toen, in Maart 1815, des Franschen Dwinglands legerbenden op nieuw het Vaderland bedreigden met den slavenboei: toen dreunde het den Dichter van de forsk-aangeslagen snaren:

Geen meined huist bij ons, geen schrik voor 's dwinglands beulen:
Een waarlijk Neêrlandsch hart kan met geen vijand heulen!
Welaan dan, Koning, voor ons aan: ons bloed is veil,
Wij sneuven voor uw Troon, voor God en Neêrlands heil;
En moog veeleer de zee der Vaders kunststuk aloopen,
Dan van een vreemde hand zijn vrijheid af te koopē. ²⁾

Toen na de zegen, bij Waterloo bevochten, Napoleon voor goed gevallen was, ruischte het Lied der Victorie den Prins van Oranje alomme juichend tegen, en ook Van 's Gravenweert kroonde den Held van Quatre-Bras met de lauwers en palmen zijner Muze ³⁾.

In het drukke Amsterdam, waar verreweg de minsten zich met wat niet uitsluitend tot den Handel behoort, ongestoord kunnen bezig houden, kon het niet missen of aan Van 's Gravenweert moesten tallooze onbezeldijde Eereposten te beurt vallen, zoo als Lid en Voorzitter der plaatselijke Schoolcommissie ¹⁾, Commissaris van den Stads-Schouwburg ²⁾, Bestuurder der Koninklijke Muzik-school, Honorair Lid der Maatschappij *Felix Meritis* ³⁾ en van vele andere Genootschappen, Lid der Tweede klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut, waarvan hij, tot tweewerf toe, Voorzitter en eens algemeene Voorzitter was.

In 1829 schonk de Koning Van 's Gravenweert het Ridderkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw. Dat was één jaar slechts vóór de scheiding der Nederlanden, bij wier hereeniging de Dichter, in Maart 1815, Koning Willem den Eerste door de *Schin van Keizer Karel den Vijfde* blijde begroeten, en (helaas, on vervulden!) zegen in ruime mate voorspellen liet. ⁴⁾

Ter gelegenheid van het hooge huwelijk, voltrokken tusschen Prins Frederik der Nederlanden en de Prinses Louise van Pruisen (1825), schreef Van 's Gravenweert eene Zinnebeeldige Voorstelling, die ten Stads-Schouwburg van Amsterdam, onder luide toejuiching, werd opgevoerd. Zij voerde den titel van: *De Echt, gevierd door Wijjsheid, Kracht en Schoonheid*. — Eene Allegorische Voorstelling, *Het Nederlandsche Volksfeest*, vierde, op hetzelfde Tooneel, veertien jaren later (1839), de Echtvereniging van den toenmaligen Kroonprins, thans onzen geëerbiedigden Koning. Voor dergelijke soort van Dramatische poezij is een tact noodig, die weinigen, bij mangel van hooge beschaving, regt eigen is, maar waaraan Van 's Gravenweert immer eene degelijkheid van behandeling en eene bevalligheid van kleur weet te geven, die er, ook na verloop van het vlugtig voor-

¹⁾ Voor de plegtige Prijsdeeling op de Stads-Armenscholen schreef de Dichter een *Voor-, Tusschen- en Slotzang*, die zowel het hart als het talent van Van 's Gravenweert tot groote eere strekken.

²⁾ In zijne *Verspreide Letterverrichten* komen (blz. 116 en 132) twee fraaije Gedichten voor, beiden aan de onvergelykbare Tooneelkunstenaresse Wattier-Ziesenis gewijd, het eerste, ter voordragt als Melpomene, bij gelegenheden der aanneming van de Grandwet, op den 28. Maart, 1814; het andere bij haar afscheid van het Vaderlandsch Tooneel.

³⁾ Als zoodanig hield hij, den 11. Januarij, 1830, de Feestrede, bij de uitreiking van de Eereprijsen in het Departement Teekenkunde dezer Maatschappij. Die Redevoering is godrukt.

⁴⁾ Zie *Verspreide Letterverrichten*, blz. 121.

¹⁾ Herdrukt in de *Verspreide Letterverrichten*, blz. 135.

²⁾ Zie de *Verspreide Letterverrichten*, blz. 125.

³⁾ In dienzelven Bandel, blz. 128.

bijgaand oogenblik, eene altijd blijvende waarde aan geeft *).

In de geschiedenis der rampen van ons vaderland staat tegen over elke zwarte bladzijde van leed, gewoonlijk, tevens eene gouden bladzijde van waren menschenadel geplaatst. Zoover de edelmoedigheid het onheil lenigen kan, blijft zij hier nooit ten achter met hare weldadige hand; en, waar reddende Engelen ter hulpe toesnellen, daar ontdekt men steeds den vaderlandschen Dichter in de voorste rij: zoo Bilderdijk, bij Leydens jammertoonel (1807), zoo Van 's Gravenweert, bij den vreeslijken watersnood van 1825. Elk hinner bragt ruim tienduizend guldens op het altaar der lijdende menschheid bijde ten offer, Bilderdijk met zijne *Ziekte der Geleerden*, Van 's Gravenweert met zijne groote Cantate: *Gods redding uit gevaren*, in muziek gezet door den bekwamen Benucci, en 's avonds van den 15. Maart, 1825, te Amsterdam, in de Lutherse Oude-kerk uitgevoerd, met medewerking, onder anderen, der drie korpsen Schutterij-Muzikanten van de hoofdstad en van dat der X. Afdeeling Nationale Infanterie.

Wederom in eene andere rigting was Van 's Gravenweert even nuttig als hoogst verdienstelijk werkzaam bij het Koninklijk Instituut, waaraan hij vier *Letters* leverde in het *Glossarium* op de door dat geleerd

ligchaam uitgegeven Werken van den Drossaart Hooft. — In de maand October (den 13.) van het jaar 1829 vierde men te Amsterdam het feest der bekrooning van den genialen Kunst-graaver De Mare, en het was wederom Van 's Gravenweert, die bij deze plegtigheid het woord voerde, en den gelauwerden jongeling eene toekomst voorspelde, welke men aan zijn grootsch talent, op nieuw dezer dagen, overvloedig verwezenlijkt heeft gezien.

Maar, om op den eigenlijken Dichter nu weer terug te komen, zoo moeten wij hier vermelden drie uitvoerige Zangen, door hem in dit tijdvak geleverd, te weten: *Marco Bozaris, Handhaver der Grieksche Onafhankelijkheid* (1823); *Tasso te Rome* (1826), en *Het Gedenkstuk van Lucern* (1827) *). Wij zullen bij de eerste twee een oogenblik langer stilstaan. Het derde is een taferel, deels op Zwitserschen bodem, deels uit de gruwbre dagen van de slagting der Zwitsersche Koningsgarde, te Parijs, eene episode, die door niemand zonder innige roering zal gelezen worden.

Velen onder ons herinneren zich nog, hoe, voor dertig jaren, de Vrijheidskamp der Grieken, hunne worsteling tegen een overmoedigen tyran, ook Nederland in geestdrift ontvlammen deed; hoe hier Byron bewierookt werd, die Hellen ter hulpe snelde; hoe onze Dichters de Victorie der Kruisbanier op Mecca's Halvemaan bezongen; hoe onze Redenaars de gemoederen wisten te roeren en de beuzen tot krachtadigen steun der verdrukten te doen openen; en zou dan Van 's Gravenweert toen daarbij achtergebleven zijn? *Neen*: onder het motto van: *«La cause des Grecs est juste; le bon droit est de leur côté; il doit triompher tôt ou tard!»* schreef hij zijn *Marco Bozaris*, eene Dichtstuk, in welks Voorrede en Aantekeningen de geest van vooruitgang, de geest des tijds vurig gehuldigd wordt, ja, misschien wel wat méér dan in kalmer oogenblik van Van 's Gravenweert zou zijn te verwachten geweest. In het hoog opgewonden Voorwoord heet het: *«De eeuw ruikt voort en niets betengelt hare vaart!»*

*) De eerstgenoemde twee Dichtstukken zijn afzonderlijk uitgegeven bij J. van der Hey en Zoon, te Amsterdam; het laatste bedoelde komt voor op blz. 146 van den *Nederlandschen Musei-Almanak* voor 1829, waarin tevens gevonden wordt eene Afbeelding van Mr. Jan Van 's Gravenweert, naar de teekening van Caspari, door Velijn gegraveerd, en den Dichter voorstellende op 37jarigen ouderdom, doch onnoedig jeugdig en veel meer gelijkend dan zijn Portret op 37jarigen leeftijd, mede door Caspari en Velijn, in de *Verspreide Lettercruchten* geleverd.

*) Ditselfde geldt oene *Welkomstgroet*, den Koning en de Koningin toesproken, bij het gekostumeerde Bal van den 17. Februarj, 1841, gehouden op het Paleis van den Prins van Oranje, te 's Gravenhage, welk twintig-regelig stukje wij hier, als een vliegend blaadje, ten genoegen onzer lezers, aan hand leggen.

De Valkeniers, die in de zomerdagen
't Gefogelte bestoken in zijn vloedt,
Ontwijken hier de sneeuw- en regenvlagen
En 't suerpen van de barre winternecht.
Zij wisslen nu de jacht met andre spelen
En maskerdans en lijdszochter zwier,
En heel de rol, die in hun feest komt deelen,
Vernieuwt de pracht der voorgelechten hier.
Doch vreemd gewaad moog golven om hun leden,
Hun boezem klopt voor 't diorbaar Vaderland:
Geen huichlarj vermenst zich met hunne eeden
En Vorstenliefde is elk in 't hart geplant.
Zijt welkom dus in de opgetooide zalen,
Doorluchtig Paarl voor wien men eerbied voedt;
Een blik van gunst moge op dien feestreiz dalen,
Hij is u trouw, en van 't getrouwste bloed.
Hij wenscht u heil, verpozing van de zorgen,
Aan Staatsbestuur en Diaadem verknoot,
En dat geluk, wat Go in uw levensmorgen,
In 't vierde van een eeuw, steeds vinden mogt!

»Eerst waren het ruim vier duizend jaren stilstand in de oude wereld, maar nu, sedert vijfhonderd jaar, zie, welk eene vaart de gebeurtenissen in de nieuwe wereld genomen hebben, en *welk* eene toekomst zij voorbereiden! Het Baskruis ontdekt; de Boekdrukkunst uitgevonden; het Kompas in werking gesteld; America eerst aan het licht gebracht, en later onafhankelijk verklaard; Luthers leer verkondigd; nergens hinderpalen meer; het Constitutionnalisme ten troon verheven; bijgeloof, heerschzucht, eigenbelang en vooroordeel krachteloos gemaakt; alomme Verlichting! Hier onderdrukt, ontkient zij elders met dubbelen luister. — Ziedaar den geest, die in dit Dichtstuk ademt; zelfs worden de »onmiskerbare verbeteringen,» door de groote Fransche Staatsomwenteling aangebragt, hier onbewimpeld gehuldigd. »Alles (zegt Van 's Gravenweert) in de zedelijke wereld, even als in de natuur, ontwikkelt zich door langzaam, maar noodzakelijk-werkende wetten.»

Wij hebben deze denkbeelden van Van 's Gravenweert meer opzettelijk in 't licht gesteld, om ze in harmonie te brengen met eene Brochure *), door den Dichter en (sedert 1835) Staatsraad, juist vijf-en-twintig jaren later, in het licht gegeven, toen de orkaan van 1848 eerst den Julijtroon in Frankrijk wegstormde, en voorts de zetels van al de Vorsten in Europa vreeslijk schudden en knaken deed: »De ware oorzaak (zoo zegt hij daar, op

blz. 13) der gebeurtenissen is de onbreidelbare vooruitgang der menschheid op het gebied des onderzoeks en de hieruit voortgevloeide beschaving, met de behartiging en handhaving harer onvervreemdbare regten, te lang door vooroordeel en willekeur miskend. Op eens, als op een wenk der Voorzienigheid en met de snelheid van den bliksem, heeft zich nu *deze* geest, naar de behoefte der verschillende volken ontwikkeld of gewijzigd, een ruimen weg over geheel Europa geboand. Die geest is de Volkstest, de stem van God. — Dit is de uitkomst mijner beschouwingen voor het tegenwoordige, doch, nevens de erkenning van het *regt*, behoort, voor ieder, een ander beginsel gesteld te worden, namelijk, het beginsel van *pligt*, en ziedaar, mijns inziens, de meer of min verwijderde toekomst der wereldmaatschappij: — *regt* voor en van allen; *pligtbetrachting* van ieder, overeenkomstig zijn maatschappelijk standpunt. Tot nu toe heeft ieder van zijn *regt*, bijkans niemand van zijn *pligt* gesproken. Op de vereeniging van die beiden echter rust het maatschappelijk gebouw, als op natuurlijke grondslagen, wanneer alle andere kunststeunsels, door den tijd vernietigd, vermolmd en ingevallen zijn.»

Ziedaar den man, die, in 1823, vooral wegens de groote overeenkomst van den opstand der Grieken tegen de Turken met den worstelstrijd der Nederlanders tegen Filips, de Lier besnaarde, om een van Hella's edele kampstrijders te bezingen, Marco Bozaris, die voor zijn vaderland moedig den heldendood stierf.

Tasso te Rome, in 1826 uitgegeven, doch door Van 's Gravenweert reeds twee jaren vroeger vervaardigd en in de Tweede Klasse van het Instituut voorgelezen, is een Dichtstuk, hoofdzakelijk geschreven, om de waarheid helder toe te lichten, dat, bij alle volkeren en in alle eeuwen, het den man van genie bijna altijd beschoren is, gedurende zijn leven vervolgd, en zelfs na zijn dood verschillend beoordeeld, ja, niet zelden geheel miskend te worden. *) »Wij merken dit verschijnsel (zegt Van 's Gravenweert, in de Voorrede) vooral in de geschiedenis van groote Dichters en Kunstenaars op: hetzij dat hunne schitterende gaven, meer dan eenige andere tot zich trekkende, meerder afgunst verwekken; hetzij dat zekere natuurlijke geaardheid, misschien van een echt genie onafscheidelijk, zekere aanleg tot droefgeestigheid en misnoegen met eene wereld, die ontwijfelbaar voor ieder,

*) *Het oogeblik en de toekomst*, door Mr. J. Van 's Gravenweert; — Arnhem, bij J. G. Stenfort Kroese; 30 Maart, 1848. Deze Brochure is in het Fransch besproken, onder den titel van: *Compte-rendu de la brochure intitulée: Présent et Avenir de Mr. J. Van 's Gravenweert, et du Manifeste des Ministres aux Chambres des Etats-Généraux*. La Haye, 1848. — Later (6 Mei 1848) is, bij denzelfden Uitgever, en in verband met de voormelde Brochure in het licht verschenen: *Het ontceerp van Grandceet, April 1848, vergeleken met de Grandceet van 1840*, door Mr. J. Van 's Gravenweert. Belangrijk zijn daarin deze woorden (blz. 42): »Ik voor mij immers heschouw mij-zelf en als een voorstander van waren vooruitgang, doch *deze* vooruitgang behoort, mijns inziens, met behoud van regmatig verkregen regten, niet met wilkekeurige versietiging dier regten, gepaard te gaan. Ten deze zullen *mijne* govoelen geen algemeenen weerklink vinden, evenmin als die van anderen bij mij; ik eerbiedig die echter, gelijk bescheiden beoordeeling en waardering der mijne door mij wordt verlangd.» — In verband met de hier bedoelde merkwaardige Brochure leze men ook nog een niet minder belangrijk vlugschrift door Van 's Gravenweert, in Augustus, 1825, te Amsterdam, bij J. van der Hooft en Zoon, uitgegeven, te weten: *Gedachten over den invloed der laatste Staatsgebeurtenissen op de inkomsten en bezittingen der ingezetenen en de herstelling der vroedschappen*.

*) Ginguené: *Histoire littéraire d'Italie*.

die levendig gevoelt, zeer veel kouds en wanschapens en weinig dichterlijks oplevert, deze anders zoo bevoorregte wezens minder geschikt maken voor den maatschappijken gang der zaken, of hun minder vatbaarheid verleen, om zich te plooijen naar tijden, personen en omstandigheden? om 't even: zeker is het, dat de voortrefflijkste meidal de diepst-ongelukkigste waren, en de namen van Ovidius, Milton, Camoens, Cervantes, Vondel, Rousseau, Byron en Tasso dringen zich, onder nog menige anderen, aan onze herinnering op. De godlijke Tasso is het, die in den oogenblik, dat hij op het Kapitoel met lauweren zal worden gekroond, van kommer en hartzeer vergaat."

Ziedaar den grondtoon, die door dit Dichtstuk heen loopt, ja, er bepaald het bestaan aan heeft geschonken. Wanneer wij juist oordeelen, zoo is, tot ons leedwezen, ook Tasso's Zanger mede niet geheel van het leed der Dichters misdeeld, maar heeft hij zich meermalen gedrukt gevoeld onder den last der miskenning, vooral zijner staatkundige denkbeelden, en is hij daardoor zelfs meer dan eens genoopt geworden, in den vreemde verademing te gaan zoeken voor in het Vaderland ondervonden terugzetting, of ten minste, althans schijnbaar, niet genoegzame waardering en aanwending zijner veelvuldige en veelzijdige bekwaamheden ter dienste van den Staat. Wij betreuen, zeker, dit leedgevoel, in den uitmuntenden man, hoe dan ook, gewekt; maar, de wetenschap en de letteren hebben bij die, nu en dan, als uit wrevelmoed aangevangen reistogten in het minst niet verloren. De *Dichter*, de *πρόσωπον* der *Odyssée*, is daardoor immers steeds grooter in hem geworden! Herhaaldelijk bereide hij Frankrijk, Zwitserland, een gedeelte van Engeland, Duitschland en geheel Italië *). Doch, te midden van zijn tweeden togt, vernam hij, dat België in opstand was, en hij meende alzoo, dat het Vaderland en de Koning wellicht zijne diensten konden noodig hebben. Onverwilt keerde hij dus huiswaarts en stelde den Vorst zijn persoon ter beschikking. Deze benoemde hem

terstond tot Referendaris bij het Departement van Buitenlandsche Zaken, waar hij met den Minister Baron Verstolk van Soelen en bij de *interims* met den Baron Van Zuylen van Nyevelt onvermoeid werkzaam was, en de meeste dier belangrijke Nota's over de Belgische kwestie, maar vooral de mededeelingen aan de Nederlandsche Kamers, bearbeide, die de aandacht van alle Staatslieden getrokken hebben, en, in 1831, te 's Gravenhage, op last des Konings, onder den titel van *Recueil de pièces diplomatiques* (drie deelen), door hem-zelfen in het licht gegeven zijn.

Na vier jaren rustlozen arbeid, maakte hij, tot verpozing, van een kortstondig verlof gebruik, om Petersburg te bezoeken (1835); en ofschoon de Muzen het gedruisch der wapenen schuwen en van staatsstormen diep afkeerig zijn, zoo wist Van 's Gravenweert ze toch soms bij zijne stille huisgoden een oogenblik te doen vertoeven, en dan schreef hij wat zij hem ingaven, tot eigen gemoedsverwikking, maar ook voor zijne vrienden, ja, voor geheel het Vaderland, dankbaar neêr. Daaraan zijn wij *Pompeji* verschuldigd, door hem den 18. Maart, 1835, tot algemeen en zeer groot genoegen, in de openbare vergadering der Tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut, gelijk later ook nog elders, voorgedragen, en een der fraaiste verzen, aan de vruchtbare ader des keurigen Dichters ontstroombd, doch dat, jammer genoeg, tot dus verre enkel voor de Leden van het Instituut uitgegeven, en alzoo voor een veel grooter belangstellend publiek steeds ontoegankelijk gebleven is.

Wij moeten nog spreken van een hoogst gewigtig Werkje, door Van 's Gravenweert, als ene soort van legaat, aan het Vaderland vermaakt, tijdens hij in 1829 zich tot een nieuw en wellicht zeer langdurig afzijn toereedde, namelijk zijn: *Essai sur l'histoire de la littérature néerlandaise* *), bestemd, om onze Letterkunde in het Buitenland bekend te maken. Deze arbeid droeg rijpe vruchten: het boek, fragmentsgewijze, in Duitse en Engelsche Tijdschriften vertaald moegedeeld, werd bij vele vreemde geleerden op prijs gesteld: Franschen haalden het in hunnen arbeid over Noordsche Letterkunde menigwerf, als gezaghebbend, aan, of schreven het na, en, eenigzins omgewerkt, werd het geheel in het Russisch overgebracht.

*) Van uit Venetië riep hij Mr. J. Van Lennep, in zeer bevallige verzen, een, ook afzonderlijk gedrukt, antwoord toe (13 Februarij 1831) op diens hem gedane Toewijding van den *Strijd met Vlaanderen* *), Tweede aang. — Den 23. December van datzelfde jaar bragt hij, in een twintigtal krachtige regels, „Aande Nagedachten van Mr. Willem Bilderdijk", door Westerman in zijn *Gedeeksuil voor Bilderdijk* *) opgenomen, een waardig offer als Dichter en als Vriend.

*) Amsterdam, 1830.

Van den zoo even vermelden uitstap naar Sint-Petersburg in de Residentie teruggekeerd, vond Van 's Gravenweert de geschillen met België nog verre van hunne eindbeslissing verwijderd. Hij deelde de toenmaals bij het Nederlandsche Gouvernement heerschende zienswijze ten opzichte der Belgische kwestie in geen deele, en meende bij het dagelijks minder en onbelangrijker worden der diplomatische bezigheden aan het Departement, waarbij hij werkzaam was, in afwachting van het tijdstip der eindschikking, zijn tijd nuttiger te kunnen besteden dan met een werkloos verwijlen in de hofstad: reeds lang koesterde hij het plan eener groote reize in het Noorden en het Oosten; hiertoe verkreeg hij nu, op zijn verzoek, een onbepaald verlof, dat evenwel later door den Koning tot twee jaren beperkt werd. Den 14. Mei van het jaar 1837, begaf hij zich, van eene trouwen bediende, of liever van een vernochten reisvriend, Jacobus de Graaff, vergezeld, allereerst naar het Noorden op weg, bezocht Denemarken, Noorwegen, Zweden, Finland, Rusland; en voorts het Oosten: Turkije, Klein-Azië, Syrië, Palestina, Griekenland, Maltha, Sicilië, Italië en Zuid-Duitschland, waarna hij, in Julij, 1839, behouden te 's Gravenhage is weêrgekeerd. Het verhaal van dien belangrijken togt werd door hem, in drie deelen, geleverd aan het publiek; het voert ten titel: *Het Noorden en het Oosten*. — *Reisherinneringen* van Mr. Jan Van 's Gravenweert *). — » Die reize — zegt de Schrijver uitdruklijk — geschiedde geheel voor eigen rekening, en geenszins op last der Regering, noch met eenige staatkundige of wetenschappelijke commissie, gelijk sommige Dagbladen verkeerdelijk hebben gemeld.”

Wanneer de Dichter van *Tasso te Rome* sprak van miskenning der tijdgenooten, als het lot van de meeste groote mannen, dan mogt hij dit, na zijne terugkomst in het Vaderland, gerust ook op zich-zelven toepassen: de beoordeeling, of liever de verguizing zijner

Reisherinneringen in zeker Tijdschrift ging alle palen der welvoeglijkheid verre te buiten, doch strekte den steller meer tot smaad en oneer dan Van 's Gravenweert tot schade of hoon: immers, de Zanger van het *Verlost Jerusalem* mogt getergd worden door enkele ellendelingen onder zijne tijdgenooten, toch siert de lauwer der onsterfelijkheid zijn schedel en zijn graf; en, wat leed door afgunst, nijd of partijzucht den » *Tolk van Homerus bij 't Vaderland*” ook berokkend worden moge, zijn Naam en zijne Werken zullen, ten spijt daarvan, in eere voortleven tot bij ons verste nageslacht.

Mr. Jan Van 's Gravenweert, sedert 1844, in de schilderachtigste onzer landouwen, te Oosterbeek, bij Arnhem, gevestigd, heeft aldaar voor zich eene woning doen bouwen, waaraan hij den zeer gepasten naam van *Otium* gegeven heeft, en waar hij het vriendelijk-klassisch *SALVE* (*Welkom!*) allen toeroept, die hem in die lieflijke afzondering komen vragen, hetzij om mad, om hulp, of om licht, hetzij er hem de hulde komen toebrengen eener ongeveinsde hoogachting en erkentlijkheid. De geëerde bewoner van *Otium* is sinds 1851 Raad en Wethouder der Gemeente Oosterbeek, en voorts door het Gouvernement bestendig ter beschikking gelaten van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken. — De Koning van Zweden schonk hem de Orde der Poolster, de Koning der Grieken vereerde den waardigen tolk van Homerus met het Kommandeurskruis der Orde van den Verlosser, de Archeologische Maatschappij te Athene met haar Lidmaatschap. En zoo dan mag men, te regt, van Van 's Gravenweert, bij het invallen van zijnen levensavondstond, getuigen, wat de wijsste der Koningen reeds voor dertig eeuwen geboekt heeft: » *De grijsheid is eene siertlijke kroon, die alleen op den goeden weg gevonden wordt*.” *)

Utrecht, 25 Augustus, 1853.

DR. WAP.

*) Amsterdam, bij J. van der Hey en Zoon, 1840.

*) Spr. XVI; 31.

ALPHONSE DE LAMARTINE, IN MEI 1835.

Toen ik nog zeer jong was, had ik veel op met den Dichter der *Méditations* en der *Harmonien*, en later heb ik menig stuk van Elvire's Zanger, zoo in poëzij als in proza, vernederduitscht, tot zijne „*Voyage en Orient*“ toe ¹⁾. Toen evenwel nam de Poet, uit Palestina weérgekeerd, op eenmaal, de houding van een Staatsman aan, en ging al langzamerhand van het goede pad der Muzen af, om voorts de glibberbaan der politiek zoo snel en zoo jammerlijk in te treden, dat ik, die op Julia's graf, op het lijk van zijn éénig kind, een krans van immortelles had neêrgelegd, ²⁾ in stilte wel eens wenschte, liever des Dichters zerk, vóórdat hij als Bewindsman optrad, te hebben mogen toojien met den eerelauwer der onsterfelijkheid. ³⁾

¹⁾ Amsterdam, bij L. van Bakkene, 1835.

²⁾ Zijne schoone Ode, in antwoord op mijne Elegie, is te vinden in De Lamartines *Recueils poétiques*. „A M. Wap, en réponse à une Elegie adressée à l'auteur sur la mort de sa fille.“

³⁾ Allermerkwaardigst is eene Redevoering, in 1848, door den Heer Kuypelluut, voor een wetenschapplijken kring opgesteld en uitgesproken, doch ook (te Amsterdam, bij P. N. van Kampen) in druk verschenen. Zij draagt tot opschrift: *Lamartine*. Daarin wordt de Dichter-Politicus naar strengte waarheid geschetst, en, hadden wij het regt er toe, zeker, wij namen die geheele Rede hier over. Nu, evenwel, moeten wij ons bepalen enkel bij het slot. „Eén troost blijft den gevallen dichter en staatsman over, blijft han over, die hem weemoedig nastaren:

„Als hij, bekoemen van de begoochelingen der staatkunde, van die der populariteit en der democratie, aan de Voorzienigheid om verschooning bidt voor de afwijking van een der edelste en schoonste talenten, welke Gods barmhartigheid ooit de dalen der hellingchepp geschenken heeft, zal wellicht de balsem in zijn hart druppelen der bewustheid, dat, voorzeker, te midden der verwarringen des tijds, ook zijne mistappen tot iets heilzaams hebben medegewerkt. Weten wij, menschen (onszelven en geheim), weten wij, waar wij heegaan, kennen wij den invloed, welken wij uitoefenen, is ons de sleutel onzer eigene handelingen door de Almagt toevertrouwd? Voortreffelijke beedspraak, welke ieder, die de fabriek der *Gobelins* bezocht heeft, duidelijk zal wezen: van den mensch sprekende, zegt LAMARTINE:

A la trane du temps travaillant à l'envers.

„Wat 's menschen hand arbeid, zelf is het hem onhekend.

„Aldus moge LAMARTINE zich in zijne afzondering vlieën, ofschoon voor elk, die kalm nadenkt, het kortstondig en onherroepelijk bestuur van den voortreffelijken man niet anders geweest is dan eene waanzinnige en geheel op ziehzelv staande profnezing,

Dat mogt evenwel zoo niet zijn. Het was daarboven anders besloten. Het was De Lamartine beschoren, dat afgrijselijk lot te ondergaan, waarvan hij in zijn *Faarwel aan Walter Scott* al de ijdelheid beschrijft, namelijk: *te sterven vóór zijn dood*:

Et, comme le mourant qui s'éteint, mais qui pense,
Mesure à son cadran sa propre décadence;
.....
.....
.....
Ah voilà le néant que je ne comprends pas!
Voilà la mort, plus mort que la mort d'ici-bas:
Voilà la véritable et complète ruine. ¹⁾

Welnu, dat akelig schouwspel heb ik, helaas, beleefd. Ik, die voor vele jaren te Parijs aan den kostbren disch, in de prachtige woning des Dichters, mogt plaats nemen, en den hooggevierden man daar in al zijne grootheid schitteren zag, ²⁾ ik heb hem, kort nadat hij zijne

of de anarchie ook voorwaarden van leven bevat, en een volk ook door middel van afgetrokken denkbelden te regeren zou zijn.

„Zal LAMARTINE, na al de omzwervingen van zijn geest, na al de onrust zijns gemeeds, eenmaal weder de ende worden, terugkeeren met welluidende zangen, en zal de swaan weder als voorheen de stille waterlou haars meers vreedzaam klieven? Ja! wanneer hij zich voor eene zóó onverbiddelelijke werkelijkheid zal bevinden, dat hij haar onmogelijk langer zal kunnen ontkennen; als hij zich al te zeer rampzalig en vervallen gevoelen zal, zullen hem de herinneringen van vorigen tijd sterker dan ooit bestormen; dan komt hij aan onze dore kloppen om om eene schuilplaats vragen, als de uitgeputte pelgrim na een langen togt.

„Moge dit tijdstip spoedig aauhreklen!“

¹⁾ Ik heb, in der tijd getracht, die verzen dus over te zetten in onze rijke taal:

En als een stervende, maar die 't hewustzijn heeft,
Voelt, dat zijn unwerk naar den laatsten polslag streeft,
.....
.....

Dat is te weerd, en timwerf weeder zelfs dan 't sneven,
Dat is de dood — de dood vóór de eindpaal van het leven,
Dat is vernietiging, waarvoor mij 't brein versuft!

Professor Lulofs heeft toenmaals mij de eer aangedaan van dese mijne vertaling (te Breda, in 1832, bij F. P. Sierk, onder den tiel van: *Alphonse de Lamartine* aan Sir Walter Scott, uitgegeven) in de Aanteekeningen eener door hem geleverde overzetting van Victor Hugo's *Doodstaf* zéér te prijzen, eene hulde, waaraan ik, zelfs na een tijdverloof van twintig jaren, nog gevoelig ben en veel waarde hecht.

²⁾ Zie „Mijne reis naar Rome,“ I. Dl. blz. 13 en volg.

« *Girondins* » geschreven, en de daaruit niet weinig gevoelde Februariërevolutie magteloos aan haar eigen lot overgelaten had, aangeklaagd gezien, ja, tot zelfs van eigenbaatzuchtige verduistering van fondsen, het eigendom der *ééne* en *ondeelbare* Republiek! Ik heb hem noodzaaktt gelaten, om zich te verdedigen wegens hem aangecijgden geldroof van Staat! Nog meer: ik heb den Redenaar van Frankrijks Maartsch Gemeenebest, den Minister van Buitenlandsche zaken, wiens naam destijds de wereld, en wiens aan- en toespraken in die dagen de kolommen aller Journalen overvulden, geheel tot zijwjen zien brengen, ja, te niet zien doen, zoodanig, dat hij bij de Turkeche *Legitimiteit* een hem ten geschenke aangeboden erf wilde gaan bebouwen, daar hem zijn vaderlijk goed, huis en haard zijner *legitimistische* ouderen, in de golven der jongste Republiek was ontspeeld! Maar erger nog dan dat alles: ik heb een vriend in Parijs dagen lang zien rondvragen, *waar* dan toch de Schrijver der « *Histoire de la Révolution de février*, 1848, woonde, hij, met wiens glorievolle Naam het « dankbaar » Volk toenmaals, ter eeuwige (!) heugenis van zaken, eene straat der hoofdstad van de Groote Natie tot: *Rue Delamartine* had godoopt! Ja, 't gaat daarmee in eenig opzigt als met de stemming van het publiek ten aanzien van zekere onvoltooide boeken, waarover Prof. Tydeman spreekt in zijn, na twaalf jaren waektens, nu onlangs uitgegeven XIII. en Slotdeel van Bilderdijks *Geschiedenis des Vaderlands*, en wat hij met een Fransch motto dus uitdrukt: « *bien souvent à l'irritation succède l'indifférence, pour ne pas dire l'oubli.* » — In tien dagen tijds, was de vorige rijke bewoner van de *Rue de l'Université*, N°. 82, tot drieveerf toe verhuisd! Dat is het leven der vogelen op den boom: dichterlijk moge het zijn, maar voor hem, van wien men reeds zeggen kan: « *stellig is hij wel zestig* », mag *zulk* een *vol d'oiseau* voorwaar niet benijdenswaardig heeten.

Intusschen, na lang zoekens, vond mijn vriend toch den « *Raphael* », den oudminnaar van Graziella, den zanger van de *Chute d'un Ange*! — Wat die visite beteekenen moest, kwam hierop neer. Men had begrepen, dat voor ons Vaderland eene vertaling van

Lamartine's *Civilisateur* een nuttig werk zou zijn. Het kan wezen; doch daarover wil ik thans niet twisten. Genoeg, dat er spoedig een vertaler en een uitgever voor den « *Volkbeschermer* » werd gevonden. ¹⁾ *Ééne* aflevering zag het licht. Men achtte de aanbieding daarvan als eene goede gelegenheid tot persoonlijk kennismaking met den oorspronklijken Auteur. In de zeer mobile omstandigheden, evenwel, die er te Parijs met den Dichter plaats grepen, en waarvan ik zoo even melding maakte, is er van die kennismaking slechts weinig gekomen; maar, bij die gelegenheid, herinnerde de Heer De Lamartine zich mijner. Hij was juist bezig met het onder kruisband verzeuden van een Prospectus, ²⁾ strekkende, om een plan van *negotiation* met zijne reeds geschreven en nog te schrijven Werken ter kennis te brengen van het speculerend publiek. Er is daarbij kwestie van Actiën of Aandeelen, groot twee duizend, of wel vijf honderd franken, te storten in vier jaren, en waarvoor men dan pond-pondsgewijze in al de regten treedt der gezamenlijke uitgevers van Delamartines *Opera omnia*, *ant- en posthuma*, geene uitgezonderd. Het sociaal kapitaal, dat den Dichter toevalt, zou bedragen *vierhonderd-en-vijftigduizend* franken, alzoo ruim twee ton. In de meening, dat ook in ons vaderland soms dergelijke speculanten wonen konden, schreef en zond de Heer De Lamartine mij door bedoelden vriend den volgende brief naar Utrecht, dien ik alleen *dáárom*, met de bijlage, in het publiek breng, eensdeels, dewijl hij voor Nederland van vrij algemeene strekking is, maar, anderdeels, en hoofdzakelijk, dewijl zulk een schrijven tegelijk tot groote leering voor alle Poëten dienen kan: immers, nit die letteren roept de wijsheid der ervaring u, Byrons, Châteaubriands en Lamartines óók van Nederland, luide toe: moeit u toch met geen politiek, maar laat die over aan sijne schaakspelers en prozaïsten, zooals de Talleyrands, de Metternichs en de Peels.

Utrecht, den 28. Augustus, 1853.

DR. WAP.

¹⁾ Van dit Werk zal eene andere hand in de *Astron* oerlang eene aankondiging leveren, of, des verkiezende, er eene lefde op schrijven. Dat moet ik afwachten.

²⁾ Zie dit *Prospectus* hierachter, in het Fransch Feuilleton, blz. 45.

Monsieur Wap, Poëte et Écrivain, etc. à Utrecht.

— Hollande. —

1 Mai, 1853.

Monsieur et cher Confrère,

Un de vos compatriotes en m'apportant une traduction de mes biographies périodiques, intitulées *le Civilisateur*, m'a parlé de vous en homme qui savait combien je vous admirais et je vous étais attaché par cette admiration même. Je le charge de vous reporter les témoignages toujours vivement sentis de cet attachement littéraire et poétique. De grands événements, misérablement dégénérés par la faute des hommes, se sont passés depuis nos premiers rapports. J'y ai été jeté par hasard et par dévouement plus que par gout. J'en suis sorti sans avoir touché d'une goutte de sang, ni d'une flétrissure mes mains ni mon nom. J'en rends grâce au ciel et je ne lui demande pour toute ambition que *l'otium* dans la médiocrité, conquis par le travail et perdu par quelques sacrifices au bien public.

Si je puis le retrouver, je chanterai peut-être encore, mais je chanterai, *sicut decet* à mes années, Dieu et ses grandes œuvres; par ce côté de nos âmes nous serons toujours compatriotes et amis.

Une société d'amis des lettres et de mes œuvres, vient de se former à Paris pour m'aider à réparer mes ruines sans vendre le foyer paternel. Je joins à cette lettre leur prospectus, et je vous le recommande pour les hommes littéraires aisés de votre pays, qui désireraient y adhérer, malgré la diversité des langues. Jetez le au feu s'il n'y a personne à Utrecht ou à Leyde dans cette disposition.

Je regrette de plus en plus de ne connaître votre heureuse et poétique Hollande, que par ses peintres et ses poètes. Un de mes rêves serait de la parcourir un été, et de vous avoir pour démonstrateur et introducteur à ses beautés. Cela viendra.

Recevez, Monsieur et cher Confrère, avec mes souvenirs, l'assurance de ma haute et cordiale considération.

DE LAMARTINE.

31 rue Laville-Lévêque, à Paris.

POEZIJ.

PROEVE EENER OVERZETTING VAN CAMOENS LUSIADE.

III. ZANG. 118 EN VOLGENDE STROPHEN.

Uit het Portugeesch.

Met winnaarsglans en lauweren rijk beladen,
 Trad grijze Alfons zijn rijksg gebied weêr in,
 Om, bij de rust van 't vreedzaam hofgezin,
 Zieh in den gloed zijns glorielichts te baden.
 Maar, ach, die vreed, die zoete hoop verging,
 Door 't droevig lot, dat Ines was beschoren,
 Wie levende de Rijkstroon ging verloren,
 En die in 't graf eerst Staf en Kroon ontving.

Ontaarde Min, gij gruwbre dwinglandesse,
 Die allerneest de u trouwen lijden doet,
 Ô Al te weerd heeft zij uw dienst geboet:
 Gij gaaf den dood aan de edle minnaresse,
 Wier tranenstroom u niet verzoenen mogt,
 Maar die, aan 't eind der felste zielsbezwaren,
 Met gudsend bloed, geplengd op uwe altaren,
 Het volgen uwer wetten heeft bekocht.

Daar vlood haar jeugd in zielekalmte henen,
 Omringd door 't schoon der minbegoocheling,
 Vervuld van 't zoet der téérste mijmering,
 Helaas, te snel met 's levens vaag verdwenen.
 Mondego's zoom bood haar den bloemkrans aan,
 Zijn spiegelvlak verdardelde in haar trekken,
 En de echo, die haar stem wist op te wekken,
 Deed Pedro's naam heel 't landschap door verstaan.

*

En Pedro's vuur, de vlam, die hem doet blaken,
 Heeft, schoone Ines, uw wedergloed verdiend;
 Geen afzijn-zelfs belemmert ooit den vriend,
 Om 't eêlste genot der zaalge drift te smaken:
 De droom geeft 's nachts uw lieflijk beeld hem weêr,
 Gij zijt bij dag de spil van zijn gedachten,
 En waar hem 't oog of 't oor naar doe versmaachten,
 U wenscht hij zich, en geen geluk ooit méér.

*

Geene andre schoone is meer zijn boezem open,
 Geen andre band, die immer hem bekoort;
 Ô Liefdestraal, waar gij in 't harte gloort,
 Daar smelt de ziel in één verhemeld hopen,
 Daar biedt heel de aard geen hooger heilgenot.
 Doch Staatskunst spreekt, Alfonso eischt, als Koning,
 Dat, onverwijld, met vorstenpraalvertooning,
 Een Koningstelsel zich paart aan Pedro's lot.

*

Doch dees versmaadt het vaderlijk begeren,
 Des Konings raad en de eischen van zijn volk.
 Ach, Ines, ach, daar flikkert reeds de dolk,
 Die uwen dag in nacht zal doen verkeeren:
 Alfonso's wil besliste uw val, uw dood,
 Om in uw bloed de vlam zijns zoons te dooven. —
 Vergeefs! — ô Vorst, gij gaat slechts de eer u rooven,
 Die 't krijgsmanszwaard u bij Tarifa bood.

*

Een beulenstoet sleept Ines voor de voeten
 Des Konings heen, die op haar blik ontroert;
 Maar Staatskunst is 't die hier den scepter voert,
 En om haar liefde een weerlooze doet boeten.
 De schoone baadt in trauwen, niet om 't leed,
 Haar aangedaan, maar om de dierbre panden,
 De bloesems van haar echt, de sterkte banden
 Om Pedro's hart en 't hare vastgesmeed.

En, stom van smart, heft ze eerst tot God haar oogen,
 — De kluisster toch gedooft geen handgewring; —
 Voorts staart ze op 't kroost, en, midden in den kring
 Dier teedre telgen, zoekt zij, diep bewogen,
 Naar 't woord, dat best tot 's Vorsten harte spreekt,
 Dat zijn gemoed vermurwen zal, en 't leven
 Der moeder om de kindren weêr moog geven,
 En in wier naam zij met dees bede smeekt:

*

„Het woudgedrocht en 't weeste roofgeveugelt
 „Leef soms den aard, die zucht naar prooi wel af,
 „En heeft, waar 't kind den schrillen noodgil gaf,
 „Zijn dorst naar bloed in 't zieden zelfs beteugeld.
 „Zoo bood de speen der ijsbre boschswolvin
 „Haar melk aan 't paar, dat Rome's inuren stiechte,
 „Terwijl een gier de moederdienst verrigte
 „Aan 't kind, bestemd tot Babels Koningin.

*

„En gij, die mensch en menschlijk zijt geboren,
 „(Zoo 't menschlijk heet, te woeden op een vrouw,
 „Waar misdrijf slechts bestaat in liefde en trouw!)
 „Zult gij de stem der menschlijkheid vermoren,
 „Nu Ines kroost om moeders leven kernt? —
 „Mogt al de beê der vrouw geen heul verwerven,
 „Laat toch 't kind den zoeten troost niet derven,
 „Dat ge, op zijn beê, der moeder u ontfermt.

*

„Uw strijdbre hand joeg 's vijands legerescharen
 „Den dood in 't hart en smoorde ze in het bloed!
 „Aeh zie, een vrouw, een moeder kust uw voet; —
 „Ze is schuldeloos, — zult gij haar 't licht niet sparen?
 „Indien mijn hart uit trouwe min misdreef,
 „Zoo ban mij uit, naar 't ijsgebergte van 't Noorden,
 „Of naar het zand van Lybies blakrende oorden,
 „Waar 'k met mijn kroost in smart en tranen sneef.

*

„ô Ban mij uit, waar leeuw en tijgers huilen,
 „Ligt vind ik dáár erbarming, medelij,
 „Die 't hart der menschen sting en koel me ontzei,
 „En moog mijn rouw dáár in mijn boezem schuilen;
 „Terwijl 't verleen mijn duister pad bestraalt,
 „Mij krachten schenkt, om Pedro's Kroost te hoeden,
 „Te koestren aan mijn borst, die min zal bloeden,
 „Als hun gelaat mij 't beeld des Vaders maalt.”

Zij sprak, en 't hart des Konings was gebroken;
 Uw tranenvloed, ô Ines, zeggepraalt:
 Gij hebt genade bij den Vorst behaald;
 Maar 't Lot en 't Volk, helaas, zijn niet gewroken!
 De Raad der Kroon ontsteekt Alfonso's bloed
 Op nieuw in toorn. — De Ridderklingen slonkren,...
 Houdt, Edlen, op! Hoe? zoudt ge uw roem verdonkren
 Door moord der vrouw, die gij beschermen moet?

*

Zoo woeëde ook eens het zwaard in Pyrrhus handen,
 En stiet ontmenscht Polyxena in 't stof,
 De laatste troost haars moeders; — maar, haar trof
 Achilles wraak, die 't outer deed ontbranden,
 Dat op zijn graf zijn schim verzoening brengt;
 En zij, den blik naar Hecuba geheven,
 Een blik, die pijnlijk mensch en Goën doet beven,
 Zij ging als 't lam, welks argloos bloed men plengt.

*

Dus, Ines, stort ge aan 's Konings voeten neder,
 En guist u 't bloed langs 't schitterend borstalbast,
 Dien troon der Min, met purper nu beplast;
 Dus luikt gij 't oog, waaruit uw ziel, zoo teeder,
 En lachje en traan met alvermeestring schoot;
 Dus nijgt gij 't hoofd, bestemd, de Kroon te dragen,
 En 't helsch gebroed, welks arm u heeft verslagen,
 Ducht Pedro's wraak niet om uw marteldood?

Gij, hemellamp, die uwe gouden stralen
 Voor Atreus disch, uit schaamte, hebt gedekt,
 Hoe kondt ge op 't feit, dat de aard ten gruwel strekt,
 Op Ines moord, uw glansen neêr doen dalen?
 En gij, ô beemd, bekoorlijk loverdak,
 Gij lustwarand, door Ines tronw verengeld,
 Bewaar den Naam, met d'Echo steeds vermengeld,
 Don Pedro's Naam, dien zij er eindloos sprak.

*

Zoo kwijnt een roos, in 't morgenuur ontloken,
 Reeds weg van bos, vóórdat nog de avond daalt,
 En gloed en geur, waarmee de veldbloem prait,
 Verwelkt alda, in 's herders krans godoken.
 Dus, Ines, ook verglom uw leutedag,
 En zag zijn zon in onheilswolken tanen,
 Uw levensstroom vloot weg in louter tranen,
 En 't laatst verdriet sprak uit uw laatste lach.

*

Om Ines dood wegs meltende in heur tranen,
 Brengt, diep geroerd, Mondego's Nymfenstoet
 Haar schim eerbiedig 't offer van den Vloed:
 Een zilvern Bron, wier spiegling nooit zal tanen;
 Zij draagt den naam van »Ines Liefdebron;»
 Uit tranen welt ze en kust bebloemde boorden.
 Toef, Pelgrim, toef een poos hier in deze oorden,
 En pleng een traan in »Ines Liefdebron.»

Te 's Gravenhage, in September, 1844.

Dr. WAP.

WELDADIGHEID.

Zie die moeder weenen,
 Hoor dien zuigling stenen
 Aan haar lege borst;
 Zie dat foltrend lijden,
 Zie dat zielestrijden,
 Voel, wat kruis zij torscht.

't Oog omhoog geslagen,
 Schijnt ze om hulp te vragen,
 In haar bangen nood;

Zie haar krachten zaamen,
 Hoor haar snikkend staamen:
 »Honger en geen brood!»

»Honger!» klinkt het buiten,
 »Broeders! helpt dien stuiten,
 Offert hier den Heer!»
 Moeder! droeg uw kakeu,
 Nederland bleef waken,
 Schrei en zucht niet meer.

't Snelt u liefd'rijk tegen
Met Gods besten zegen,
Bannende al uw smart;
Nu moogt gij het lesschen
't Lagehend wichtje pressen
Aan uw zwoegend hart.

Hoor dat dankbaar loven,
Zie dien blik naar boven,
Die gevouwen hand. . .
.
Ja, God hoort die bede
Om nw heil en vrede,
Weldoend Nederland!

Gouda, 1852.

G. C. DE HONDT.

BASTAARDS.

Neen, gij zijt van geen Neêrlandsch bloed,
Schoon hier nw wieg ook stond,
Die nimmer in uw stug gemoed
Een bede of vuurgen heilwensch voedt
Voor Neêrlands dierbren grond.
Gij zijt geen zoon, der Vaadren waard,
Maar leeft hun naam ten schand,
Die heilger oord nog weet op aard
Dan 't lieve Nederland.

Van hier! wiens oog niet tintlend gloeit,
Wiens kloppend hart niet brandt,
Wiens wangen nooit een traan besproeit,
Die met een zielzucht hennenvloet
Voor 't lieve Nederland.
Vlied heen! gij beurt het hoofd niet fier,
Die zulk een land niet mint;
Vlied heen! gij zijt geen zoon van hier,
Rampzalig bastaardkind!

Vlied ver van hier, trek spoedig heen,
Die hier niets edels ziet;
Zwerf elders met u-zelv' alleen,
Veracht, verlaten van elkeen,
Gij voegt in Neêrland niet!
Dool in den vreemde als balling rond,
Niet meer aan ons verwant,
Ge ontheiligt Neêrlands dierbren grond,
Ons lieve Vaderland!

Gouda, 1852.

G. C. DE HONDT.

WIEG EN GRAF.

Hier schommelde eens in vroeger dagen
Een moederhand mij heen en weer;
Hier werd ik als een kind weleer
Aan 't kloppend vaderhart gedragen;
Hier bloeide ik op in zoet gekoos;
Hier plukte ik madelief en roos,
En 's levens schoonste bloemen;
Hier leerde ik, in mijn vroegste jeugd,
Gods goedheid en der Vaadren deugd,
Met dankbren eerbied, roemen.
Goddank! dat ik op Neêrlands grond
Den eersten lichtstraal mogt zien gloren,
Goddank! dat ik hier werd geboren,
Goddank! dat eens mijn Wieg hier stond.

Trek vrij naar oost of westen henen,
En slaaf om nietige eer en gond;
Hier heb ik 't eerst het licht aanschouwd,
Hier zij 't voor 't laetst mijn oog verdwenen.
Geen vreemdeling aan verwijderd strand,
Een eigen zoon in Nederland
Blijve om mijn sterfbed waken,
Geen ander spreij mijn peluw zacht,
Noch wissche in mijnen jongsten nacht
Het doodzweet van de kaken.
Hier stamele eens mijn veege mond
Het: »Amen! Amen! kom, o Heere!»
En geve 't God! dat eens met eere,
Mijn Graf sta op dees dierbren grond.

Gouda, Augustus, 1853.

G. C. DE HONDT.

NATUURKUNDE.

NATUUR EN LANDBOUW IN BETREKKING TOT ELKANDER BESCHOUWD. *)

De beoefening der natuurwetenschappen, voor zoo verre zij tot het bedrijf van den landbouwer in betrekking staan, is, in den tegenwoordigen tijd vooral, voor hem een volstrekt vereischte geworden. Wil hij zijne materiele belangen goed behartigen, wil hij met de groote voortschreden der landhuishoudkunde, in de uitoefening van zijn bedrijf, eenigzins gelijken tred houden, dan moet hij, met afschudding van alle verouderde vooroordeelen, eene goede theoretische kennis van 't goet tot zijn vak behoort, trachten te verkrijgen, en deze kennis in alle rigtingen van zijn uitgestrekte werkring weten toe te passen: alle inrigtingen en gelegenheden, om den landman het hoe en waarom van zijn streven te leeren kennen, moeten hem dus van harte welkom zijn. *)

Het Werkje, waarvan hier sprake is, levert mede eene goede bijdrage tot dit hoogst nuttige doel, en wel eene

korte, duidelijke beschrijving van de schadelijke insecten, met opgave der middelen tot hunne verdelging, en van de nuttige insecten, met aanwijzing, hoedanig zij behandeld en gekweekt dienen te worden, en welk voordeel van hen te trekken valt. — Dit is de hoofdinhoud van het Boekje, welks eenigzins weidschen titel wij, uit dien hoofde, dus: » *De insectenwereld in betrekking tot den Landbouw* » gepaster zouden vinden. — Met meer wetenswaardige zaken, lezen wij daarin, onder anderen, tot ons bijzonder genoegen, de beschrijving van de huishouding der mieren, der bijen, der termieten, enz.

Het nuttige is in dit Werkje aan het aangename gepaard, en de onderhoudende stijl, die door den bekvamen vertaler regt goed werd teruggegeven, is niet een der minste verdiensten, waarop het aanspraak maken kan.

Wij wenschen het in handen van vele landbouwers, wien het menig aangenaam en nuttig zondagsuurtje zal kunnen doen doorbrengen. B.

*) Door Carl Sigismund, en, ten behoeve van den practischen Landman, uit het Hoogduitsch vertaald door M. J. van Oren. — Utrecht, bij W. F. Dannenfelser; 1853.

*) Wij hebben onlangs vernomen, dat het plan gevormd is (en mogelijk reeds tot uitvoering gekomen), om gedurende den winter populaire voorlezingen op het gebied der Landhuishoudkunde, in de verschillende dorpen der Provincie Utrecht, te houden. Enige

verdienstelijke jongelieden, van de Utrechtsche Hoogeschool afkomstig, zouden zich met die taak belasten. Voorzeker een uitstekend en voor de overige gedeelten van ons land opwekkend voorbeeld.

NADEELIGE LIGCHAAMSHOUDINGEN EN KWADE GEWOONTEN DER KINDEREN,

BENEVENS OPGAVE DER MIDDELEN DAARTEGEN. *)

Uit bovenstaanden titel blijkt reeds duidelijk, welk doel de geleerde Deutsche Schrijver zich bij de zamenstelling van dit Werkje voor oogen stelde. — In de eerste der

beide afdelingen, waarin het gesplitst is, behandelt Schreiber de nadeelge ligchaamshoudingen en kwade gewoonten der kinderen, van den oogenblik hunner geboorte tot aan het zevende jaar. Vele nuttige wenken, vooral voor minnen, bakers en moeders, zijn in deze bladzijden vervat, en het verkeerde en ondoelmatige van enkele dwaze gewoonten in de behandeling van het tederde wicht,

*) Door Dr. Schreiber, Hoofddirecteur van het Orthopedisch Instituut. — Uit het Hoogduitsch vertaald, en, met 16 figuren toegelicht, uitgegeven te Utrecht, bij W. F. Dannenfelser; 1853.

duidelijk aangetoond; bijv. het zoogenoemde vaste bakeren van het kind, vooral in ons land zeer algemeen.

De tweede afdeling bevat den leeftijd tusschen het 7. en 15. jaar, en behandelt 1°.) het liggen, 2°.) den regten stand, in 't algemeen, 3°.) het zitten, 4°.) het staan, gaan, loopen, springen, 5°.) de bewegingen en houdingen bij spelen en vermaken, 6°.) bewegingen en houdingen bij den lichamelijken arbeid, en 7°.) den invloed der kleding. In korte trekken schetst Schreber hier de kwade gewoonten en afwijkingen, welke de kinderen in deze verschillende ligchaams toestanden kunnen aannemen, en geeft tevens eenvoudige en door zijne rijke onder-

vinging volmaakt geijkte middelen aan de hand, om de hiernit voortspruitende nadeelige gevolgen te voorkomen of te verbeteren. De Schrijver heeft zaakrijkheid aan kortheid en helderheid in zijne voorstelling weten te paren, waardoor dit boekje voor een ieder zeer begrijpelijk is. Velen, aan wien de physische en psychische ontwikkeling van het kind in zijne eerste twee levensstijperken is opgedragen, kunnen uit deze weinige bladzijden nog menigen nuttigen wenk opdoen, en daardoor de kraeht van de oude spreuk *mens sana in corpore sano* te beter leeren waarderen. B.

KUNST.

BEELDHOUWKUNST.

HET MONUMENT OP HET GRAF VAN DR. G. H. VAN SENDEN, TE ZWOLLE.

Men zal zich herinneren, dat op den 23. December, 1852, — zijnde de Geboorteveerdag van den algemeen geacht Predikant bij de Hervormde Gemeente te Zwolle — het Monument onthuld werd, aan des hoogverdienstelijken mans nagedachtenis door zijne vrienden en vercoersers toegewijd.

Wij willen hier eenige bijzonderheden opteekenen, tot deze zaak betrekkelijk, om zoo doende ook onzer zijds blijk te geven van de achting en den eerbied, dien wij den geëerden ontslapene gedurende zijn zeer werkzaam leven en na zijnen, helaas, vroegen dood bestendig bleven toedragen.

Die bijzonderheden zijn de hoofdpunten, uitmakende de kern ener opzettelijke beschrijving van het Monument (met Afbeelding), te Zwolle-zelf uitgegeven, bij de Erven J. J. Tijl. Daar komen tevens ook voor de Redoering en verdere Toespraken, zoo in gebonden als in ongebonden stijl bij die plegtigheid gehouden, en allen de zuiverste blijken dragende van de welmeenende gevoelens, door onderscheiden Sprekers den man toegebracht, wiens Naam voor Nederland zal blijven in gezegende herinnering.

Kort na het overlijden van den Wel Eerwaarden Zeer Geleerden Heer G. H. Van Senden, Theol. Doctoor en Predikant te Zwolle, hielden de oud-leerlingen van den Overledene eene bijeenkomst en benoemden uit hnn midden eene Commissie, tencinde pogingen in het werk te stellen ter oprigting van een Gedenkteeken op het graf van hunne geliefden, voormaligen Leeraar.

Deze Commissie, bestaande uit de Heeren: Mr. J. H. van Roijen, H. F. C. van Bijleveld, Z. W. van Schreven, J. J. B. Tibout en L. J. Bartels, gaf reeds den 16. December, 1851, door middel van onderscheidene Dagbladen, hiervan kennis aan al de vroegere en latere leerlingen en aan de talrijke vrienden en hoogschatters des Ontslapenen, in het vertrouwen, dat de liefde, welke de Overledene van zijne leerlingen wist te winnen, en de bewondering en hoogschatting van zijne diepe geleerdheid en uitstekende verdiensten, het gewis tot eene behoefte maakten, bijdragen bijeen te brengen tot het oprigten van een Gedenkteeken, als bewijs van hulde, aan de nagedachtenis van den waardigen van Van Senden toegebracht.

Zij stelde de gelegenheid tot het inzenden van bijdragen bij elk harer leden open, zonder het publiek intekeninglijsten aan te bieden, en ondervond weldra, dat zij in hare verwachting niet werd te lear gesteld. Grootere en kleinere bijdragen van bekende en onbekende inzenders maakten spoedig eene aanzienlijke som nit, die de vervoeving van het gemaakte plan met grond deed verwaaten.

De Commissie noodigde nu, overeenkomstig haar reeds vroeger te kennen gegeven voornemen, eenige in deze zaak belangstellenden, doch niet tot de leerlingen van den Overledene behoorenden, uit, om zich bij haar aan te sluiten. Dien ten gevolge zijn de Heeren H. A. D. I. Baron van Haersolte, K. F. W. Eymael, J. van Schreven en M. J. Hellendoorn tot de Commissie toegetreden, en hebben met de overige leden het plan tot de oprigting van het Gedenkteeken verwezenlijkt, waartoe de Commissie door het ontvangen van nog meerdere bijdragen, niet slechts uit de stad harer inwoning, maar ook uit onderscheidene andere plaatsen, zelfs buiten ons Vaderland, zich weldra zag in staat gesteld *).

Door de belangstelling van onderscheidene deskundigen in deze zaak, ontving de Commissie eenige teekeningen van Monumenten, waarvoor zij den inzenderen haren dank heeft betuigd.

Uit de tijd ingezonden teekeningen werd door haar eene gekozen, ontworpen door den Kunstschilder, den Heer Chimaer Van Oudendorp, om overeenkomstig dien het Gedenkteeken op het graf van Ds. Van Senden te doen plaatsen. Gemelde Heer Van Oudendorp heeft zich door het vervaardigen dezer tekening en het kosteloos afstand doen van haar aan de Commissie, door het boetsen van het borstbeeld des Overledenen en van de ornamenten en zinnebeelden, en door de vele moeite en zorgen, welke hij voor de nauwkeurige en doelmatige bewerking van het Monument zoo geheel belangloos wel op zich heeft willen nemen, den dank van allen, die in deze zaak eenig belang stellen, ruimschoots verworven. De Commissie sprak dan ook ongetwijfeld in den geest van deze allen, toen zij den Heer Chimaer Van Oudendorp dien dank openlijk heeft toegebracht.

*) De Heer Mr. J. H. van Roijen vond zich uithoofde zijner ambtsbezigheden gedrongen, voor het lidmaatschap dezer Commissie te bedanken.

De vervaardiging van het Monument, naar de gekozen teekening, werd door de Commissie opgedragen aan den Heer W. Klinkort. Mr. Steenhouwer, te Zwolle, door wien en onder wiens toezigt dit sierlijk Gedenkteeken, waaraan de bewondering van het publiek en niet minder die van kunstkenner ruimschoots ten deel viel, tot volkomen genoegen van de Commissie is bewerkt geworden. Ook het welgelijkend Borstbeeld van den Overledene, waarmede het Monument prijkt, dat gewoonlijk de kunst eens beeldhouwers vordert, werd door genoemden Heer Klinkort zelf gebeiteld.

Het geheele werk doet het vindingrijk vernuft van den ontwerper loflijk kennen, en strekt den vervaardiger en diens steenhouwerij tot aanbeveling en eer.

Het Monument is vervaardigd van blaauwen Escauisjnschen hardsteen en geheel massief. De hoogte boven den grond bedraagt 4,50 Ned. el. Het bestaat uit eene naald, staande op een sarcophaag. De naald, die in hare doorsnede, even als de sarcophaag, langwerpig vierkant is, draagt op hare voorzijde het Borstbeeld van den Overledene in wit marmer en bas-relief, omgeven door eene slang met den staart in den bek, als zinnebeeld der ewigheids, en door een krans van palmen en olijftakken, zinnebeelden van overwinning en vrede, waarnaast twee omgekeerde of uitgedoofde fakkels geplaatst zijn, te kennen gevende, dat het levenslicht van hem, wiens Borstbeeld men hier aanschouwt, is uitgebluscht. Boven het Borstbeeld ziet men een vlinder met uitgespreide vleugelen, als zinnebeeld van het herleven. Op de achterzijde der naald staat een kruis, voorstellende het geloof, en aan den voet van dit kruis is de hoop, door de voornaamste bestanddeelen van een anker afgebeeld. Het schild, waarop beiden zijn geplaatst, is omgeven door zonnestralen, als zinnebeelden van licht en liefde. Twee fakkels, als brandende hier naast geplaatst, geven te kennen, dat geloof, hoop en liefde ook na den dood blijven voortduren. Op het dekstuk der naald staat eene grafslamp, waaruit eene vlam schijnt op te stijgen. De ontwerper had bij de plaatsing hiervan de schoone gelijkenis voor zijnen geest, welke wij bij Matth. XXV: 1—13 vinden. De naald schijnt gedragen te worden door vier nachtvogels, die aan de vier hoeken van haar voetstuk op een schild zijn geplaatst. Elk dezer vogels verbeeldt den Uil, dien men in de Fabelloer als zinnebeeld

van het diep peinzen van den beminnaar der wijsheid in de stilte van den nacht, bij het beeld van Minerva, of, wanneer zij als Pallas werd voorgesteld, op haren helm plaatste, of op haar schild afbeeldde. Deze Uilen zijn dan ook hier op een schild voorgesteld.

De naald, met alles, wat tot haar behoort, rust op een sarcophaag, die de doorkist voorstelt en op vier zandloopers, zinnebeelden van den tijd, schijnt te staan. Op de voorzijde van den sarcophaag is op een langwerpig vierkant schild gebeiteld:

AAN

GERHARD HEINRICH VAN SENDEN.

THEOL. DOCTOR EN VAN 1832 TOT 1851
PREDIKANT BIJ DE NED. HERV. GEMEENTE
TE

ZWOLLE.

Op de achterzijde van de sarcophaag staat op een dergelijk schild:

HULDE

VAN ZIJNE

LEERLINGEN VRIENDEN EN HOOGSCHATTERS.

Het deksel van de sarcophaag draagt aan de voorzijde een opengeslagen Bijbel, waarop, met een terugblik op de reis van den Overledene naar het Heilige Land, is geplaatst:

HEBREEN XII

VERS 22^a.

**Maar gij
zijt gekomen
tot den berg
Sion en de**

**stad des
levenden
Gods, tot
het hemel-
sche Jeru-
salem.**

Aan de vier hoeken van de sarcophaag zijn ringen, die, even als de graflamp, de nachtvogels en de zandloopers, van ijzer gegoten en gebronsd zijn. Het geheele Monument is gepolijst, behalve de ornamenten,

die zonder glans of mat gelaten zijn, om daardoor meer uit te komen, of, zoo men zegt, te spreken.

Rond den voet van het Monument zijn, behalve den uitstekenden rand der dekzerk, twee rondgaande trappen, omringd wordende door eene schuins aflopende stoep, die op elk der vier hoeken een paal heeft. Deze vier palen zijn door ijzeren stangen aan elkander verbonden, en, even als de trappen en de stoep, van dezelfde steensoort als het geheele Monument.

Vóór het gedenkteeken ligt op het graf eene zerk, waarop gebeiteld is:

Dⁿ. G. H. VAN SENDEN

GEBOREN TE OPHUIZEN

DEN 23 DECEMBER 1793

OVERLEDEN TE ZWOLLE

DEN 29 OCTOBER 1851.

Onder deze inscriptie ziet men een herders- en een pelgrimsstaf. De herdersstaf zinspeelt op de ambtsbediening van den Overledene als Herder en Leeraar, welke hij 38 jaren heeft waargenomen, en de pelgrimsstaf herinnert zijne reis naar het Heilige Land in de jaren 1849 en 1850.

De plaatsing van het Monument geschiedde in het begin der maand December, 1852, en de onthulling er van werd door de Commissie bepaald op den 23. der genoemde maand, zijnde juist de 59. verjaardag van den Overledene, des middags ten 12 ure.

De Leden der Commissie begaven zich op den bepaalden tijd naar de begraafplaats bij het nog onvolde Monument, en het oudste lid, de Heer J. van Schreven, daartoe door zijne medeleden op het dringendst uitgenoodigd, heeft de aanwezigen in eene treffende rede toegesproken, en daarmede de plegtigheid eene waardige kroon opgezet. Voor wat de overige Toespraken betreft, raadplege men het hiervoren bedoelde Werkje (met Afbeelding) zelf.

RHETORICA.

DE VROEGERE KAMER VAN RHETORICA TE GOUDA.

(VERVOLG. *)

Met het volste regt mogt de vernieuwing der Goudsche Kamer, in 1785, een verblijdend verschijnsel genoemd worden, naardien, om dezen tijd, meest alle andere Rederijkersgenootschappen óf verdwenen, óf hunnen ondergang nabij waren. Maar nog van een anderen kant moest zulk eene vernieuwing stof tot vreugde geven. Het oneerzaam kleeid van vroegere dagen had zij afgelegd, en in een ander, maar nu aechtbaar en deftig gewaad, trad thans de herleefde andermaal te voorschijn. Daarom werd zij dan ook door zoovelen toegejuicht; daarom was het dan ook, dat zulk eene reeks van aanzienlijke, en in de wetenschap beroemde mannen, in vele oorden der Republiek verspreid, zich bij haar aansloten, en daardoor openlijk getuigenis gaven, dat de Gondsbloem, in Hollands lettergaard, eene plaats had ingenomen, waar men reeds zoo lang, maar immer te vergeefs, naar zulk eene bloeme had omgezien.

Het scheen, dat door die wederoprigting der Kamer, of liever door deze stichting van een geheel nieuw letterkundig genootschap, in eene wezenlijke en lang erkende behoefte werd voorzien, daar niet ééne maatschappij bestond, met eene strekking zóó practisch, als men haar wilde geven, en geene vereniging was aan te wijzen, waaraan men zoo ligtelijk kon deelnemen, en bij zoo geringe inspanning met vrucht werkzaam zijn aan den opbouw onzer Taal- en Letterkunde. Nog meer: geene inrigting van dien aard had zich, hier te lande, voorgesteld het bereiken van een doel, zoo waardig en zoo verheven als de Goudsche Kamer dit had gedaan. Wel had zij, in Art. I van haar huishoudelijk Reglement de beoefening der Nederlandsche Taal- en Dichtkunde als hoofddoel aangewezen, maar wat zij daarbij meer beoogde, was te veel, om zulks in zoodanig Artikel behoorlijk te kunnen motiveren. Daarom willen wij eenige zinsneden afschrijven uit de merkwaardige toespraak van den Heer

van Paddenburg aan de nieuw bijgekomen Leden ter gelegenheid der eerste gewone algemeene vergadering (14 Aug. 1786).

« En alzoo ons onderling oogmerk is, het bevorderen der nuttige kunsten en wetenschappen, als de onwankelbare zuilen van de welvaart onzer Republiek, zoo zij het mij vergund, u allen de ware belangen der Kamer op nieuw voor te stellen, te meer daar anderen, buiten ons, zich somtijds denkbeelden van de bedoelingen dezer hernieuwde Broederschap vormen, die niet in alles met onze ware meening strooken. Elk genootschap, zal het den naam van nuttig dragen, moet met ijver tot heil der menschheid werkzaam zijn. Dit oogmerk is op geene andere wijze te bereiken dan door het bevorderen van kunde, dengd, liefde voor Godsdienst, vrijheid, vaderland en zijnen evenmensch, en het daaruit voortvloeiend geluk onder zijne natuurgenooten. Alles, mijne Heeren! wat derhalve tot dat einde kan medewerken, zij uwer aandacht op het ernstigst aanbevolen. De zuiverheid en beschaving onzer moedertale, de geschiedenis van ons dierbaar vaderland, het aanmoedigen van kunsten en wetenschappen in het algemeen, zijn gewigtige onderwerpen voor onzen geest, maar niet minder zijn dit alle zaken, die het verstand beschaven, het oordeel verhelderen, het hart veredelen, den bloei van christen- en burgerdeugd begunstigen, den mensch meer aan zijne groote bestemming leeren beantwoorden, en daardoor zijn duurzaam geluk bevorderen.»

Het veld, wat de Goudsche Kamer zich ter bearbeiding had voorgesteld, was alzoo in den volsten zin onbegrensd, en om daarop met gegronde hoop op een goeden uitslag werkzaam te zijn, was het boveual noodzakelijk, krachtig de hand aan den ploeg te slaan. En zoo worden wij van-zelf geleid tot eene beschouwing der werkzaamheden, gelijk wij die in het Reglement omschreven vinden. Wij zien daaruit, dat men, zooveel mogelijk, trachtte, zorg te dragen voor eene goede orde in al, wat verrigt

*) Zie *Astroca's* III. Jaargang, blz. 117 en 149.

moest worden, en in 't bijzonder zocht te waken tegen alle verlaauwing van den ijver der medearbeiders. Hierom had men dan ook wijslijk bepaald, dat bestuurders, zoowel als werkende leden, op gezette tijden, een of ander stuk zouden inleveren, en daarbij tevens den wensch uitgedrukt, dat allen, die met de Kamer in eenige betrekking stonden, nu en dan, mede iets zouden bijdragen. Van Beschermheeren, zoo heette het, zouden een of meer letterkundige proeven der Kamer tot ongemeene eer verstreken; honoraire leden zouden haar door het inzenden hunner stukken zeer verplichten; vrouwen werden vrijgesteld van inlage en contributie, maar moesten, daarentegen, onder bedreiging van een dukaat boete, 's jaarlijks tenminste één stnk in dicht of proza ter Kamer inzenden; werkende leden moesten evenzoo, alle drie maanden, een volledig vers of eenige verhandeling kunnen vertoonen; daaronder mogt niet meer dan één punt- of klinkdicht voorkomen, waarbij nog bepaald was, dat elk verzuim van inlevering den nalatige op eene som van drie gulden zou te staan komen; daarenboven waren de dichters onder de leden verplicht, vóór half December een Nieuwjaars- en vóór half April, een Mei-vers op te zenden, tegen voldoening van twee gulden boete voor elken dag van te late inzending. Zoo iemand tot het vervaardigen van een dezer verzen ongenegen was, kon hij daarvan, door het betalen van een dukaat, ontslagen worden, doch moest het dubbele van die som voldoen, ingeval hij niet voornaf daarvan kennis had gegeven; ook bestuurdere dienden 's jaarlijks ten minste één volledig stuk te vertoonen; waren dezen voornemens, een Tooneelspel of iets anders van eenige uitgebreidheid te vervaardigen, zoo konden zij met honderd regels volstaan, mits hun werk geregeld voortgezet en eindelijk voltooid wierd, daar zij anders gerekend werden, niets te hebben geleverd, en voor elk jaar de gestelde boete moesten voldoen; alleen de eerste Secretaris was, om de vele werkzaamheden aan zijne betrekking verbonden, van allen overigen arbeid vrijgesteld. Dewijl door het Reglement bepaald was, dat alle stukken, indien zij daartoe geschikt waren, zouden gedrukt worden, bevlijtigde men zich, om alles, wat, op deze wijze, van de Kamer zou uitgaan, zoo goed mogelijk, het licht te doen zien. Daarom moest elk ingekomen stuk eerst allen Leden worden voorgelezen, waarna door bestuurders en daartoe gestelde beoordeelaars over het al of niet aannemen gemaadpleegd werd. Had het eerste geval plaats, dan werd het stuk overgegeven

aan eene Commissie van vier leden, wier taak het was, dit van overgebleven seilen te zuiveren, en zooveel te beschaven als hun goed daecht. Maar, indien dezen »Beschaveren,” gelijk zij genoemd werden, bij onderzoek bleek, dat het ingezondene der verbetering onwaardig was, zoo moesten zij daarvan aan bestuurders en beoordeelaars, mondeling of schriftelijk, een beredeneerd verslag geven. Van eene spelling kon men zich naar eigen keuze bedienen, terwijl intusschen Beschaveren de vrijheid hadden, om alle daarin voorkomende mistellingen, tegen spraakgebruik of woordgronding aandruijvende, te veranderen. Vooral poogde men, te waken tegen alle letterdijverij. Ieder, die voor de eerste maal bevonden werd, zich daaraan schuldig te hebben gemaakt, moest eene boete betalen van zeven gulden, en, indien het naderhand bleek, dat hij zich andermaal aan den eigendom eens anderen vergrepen had, dan werd hij, met verbeurdverklaring van zijn aandeel in de bezittingen der vereeniging, als een onverbeterd zondaar (wel te verstaan een letterkundig zondaar), zonder genade ter Kamer uitgebannen.

Meer dan deze bevatte ons eene andere bepaling van geheel tegenovergestelden aard. Zij is vervat in Art. 20 van het eerste hoofdstuk, en luidt aldus: »Deze Kamer zal ook een gouden of zilveren Eereprijs uitreiken aan hem, die de twee best-gekeurde Nederlandsche Dicht- of andere stukken zal ingezonden hebben; terwijl het allen kunstlievend en, zelfs leden der Kamer, zal vrijstaan, daarnaar te dingen, behalve diegenen, welken de post van beoordeeling der Prijsverzen of verhandelingen is opgedragen. Zoo iets moest, voorzeker, veel meer tot den opbouw onzer Taal- en Dichtkunde bijdragen dan alle strafbedreiging of censuur zulks ooit vermogt. Of ook iemand dergelijken prijs behaald heeft, is ons niet gebleken. Wel hebben wij van den Heer Vatebender voor ons liggende het uitvoerig plan eener Nederlandsche Opvoedingschool voor den aanzienlijken stand, beuevens fraaije Dichtstukken van Adriana van Overstraten, Petronella Moens, Ds. Bessan en anderen, maar daarbij staat niets aangaande eene bekrooning vermeld. Evenmin weten wij, daar toch in het Reglement van het vervaardigen van Tooneelspelen gesproken wordt, of de Kamer zich ooit met het geven van openlijke vertooningen heeft ingelaten. Wij gelooven, zulks niet te mogen vermoeden, daar het vooroordeel hiertegen des tijds nog zoo algemeen en zoo groot was, en de Kamerbroeders te zeer in alle oorden verspreid woonden, terwijl wij

hierbij vooral niet uit het oog mogen verliezen den aanzienlijken en deftigen stand, waartoe meest allen behoorden. Immers, oud-burgemeesters, leden van vroedschappen, advocaten en domine's voegen evenmin op een tooneel, als goede sujetten op het kussen, voor de balie of op den kansel. Wij kunnen het dus veilig daarvoor houden, dat genoemde heeren zich nooit op de planken waagden, of, zoo zij al eens komedie speelden, dat geweest kan zijn bij gelegenheid van den afloop eener algemeene vergadering, die, ook al volgens het Reglement, met een vriend-schaplijken maaltijd moest besloten worden.

Onder meerdere verordeningen betrekkelijk de aanstelling van beschermheeren en bestuurders en het aannemen van nieuwe leden, vinden wij ook deze, dat de eersten moesten zijn vier voornam en kundige, de tweeden even zooveel of meer dicht- en letterkundige mannen, terwijl in het verkiezen der werkende en honoraire leden alsmede van die van dienste, vooral diende acht geslagen te worden op hunne kunde en bevoegdheid, om der Kamer nuttig te zijn. De contributiën waren voor bestuurders zeven gulden, voor werkende leden een dukat, voor honoraire twee. Beschermeheeren volgens Art. II van het tweede hoofdstuk aan geene wetten of besluiten der Kamer gebonden, konden voor intréde en jaarlijksche toelage eene gelijke som voldoen als de honoraire leden; ambtenaren (welke, weten wij niet) betaalden slechts de helft der gestelde contributie.

Wanneer wij het Reglement der Goudsbloem naauwlettend nagaan, dan staan wij, inderdaad, verwonderd over de vele strafbedreigingen, die daarin gevonden worden. Indien ze allen werden bijgevoegd, dan zouden wij daaraan gerustelijk den naam van Letterkundig Strafwetboek kunnen geven. Wij leeren daaruit, dat de Goudsche Kamer aan straf eene groote waarde hechtte, en in het stellige denkbeeld verkeerde, dat zij minder afschrikte dan aanmoedigde, minder stof tot oneenigheid, dan voedsel tot vrede, in 't kort oneindig minder nadeel dan winst opleverde; ook nog, dat het beter was, iemand door de vreeze van geldverlies tot den opbouw van kunst en wetenschap te noodzaken (dwingen hadden wij haast gezegd), dan zich van den zoodanigen, als van een onnutten dienstknecht, te ontdoen.

Uit vreeze van te uitvoerig te zullen worden, willen wij onze mededeeling, voor deze gelegenheid, beslui-

ten met nog iets te zeggen omtrent de Beschermheeren, die in de Goudsche Kamer zulk eene belangrijke, zoo niet de gewigtigste, rol vervulden. Hoedanig die mannen moesten zijn, en hoe zij aan geene wetten of besluiten der Kamer gebonden waren, hebben wij reeds boven aangemerkt. Wel moet die Kamer veel van hare protectors verwacht, of hen zeer gevreesd hebben, daar zij hun zulk eene oppermagt kon toevertrouwen! Immers, niet verplicht tot geldelijken bijdragen of letterkundigen arbeid, stonden niet enkel alle bestuursvergaderingen voor deze heeren open, maar zij hadden daarin tevens de eerste stemmen, en, bij afwezigheid, gold hunne meening, omtrent eenig te voren gedaan voorstel, ter vergadering ingezonden, voor advies. To allen tijde hadden zij toegang tot alles, wat aan de Kamer toebehoorde; hun werd verzocht, bestuurders in alle, zoo noodig ook in huis-houdelijke, zaken der Kamer met raad en daad bij te staan. Vóór iemand als lid of bestuurder mocht aangenomen worden, moest de eerste Secretaris, ten minste acht dagen vóór de verkiezing, hun daarvan kennis geven, opdat zij dan, na rijk beraad, hunne goed- of afkeuring konden mededeelen. Verder waren zij de scheidsregters in alle geschillen, die onverhoopt, en zonder vereffend te kunnen worden, onder de leden mogten ontstaan; ook ontwierpen zij met bestuurders de prijsstoffen, zaagen met hen de beoordeelingen der naar den prijs dingende stukken, naauwkeurig na, en deden vervolgens uitspraak, aan welke Zinspreuk de bekrooning moest toegevoegd worden. Van alle gedrukte werken der Kamer gaf men hun twee exemplaren, en, zoo zij zich verwaardigden, de jaarlijksche algemeene vergadering met hunne tegenwoordigheid te vereeren, de hoogste plaats aan den disch.

Even als op al het overige, uit het Reglement der Goudsbloem overgenomen, onthouden wij ons ook van iedere aanmerking op zulk een Beschermheerschap. Wij hadden ons slechts tot eene taak gesteld, deze Kamer van Rhetorica te schetsen zoo als zij geweest is, niet gelijk ze kon of moest geweest zijn, en zullen aldus voortgaan met alles, wat wij, betreffende dit onderwerp, voor de lezers dezer rubriek, als nuttig of wetenswaardig vinden aangeteekend, te compileren, tenminste zoolang de geëerde Redactie van *ASTRA* goedvindt, onze Artikelen dien-aangaande in hare kolommen op te nemen.

DE KUNSTSCHILDER VAN LIEFLAND EN ZIJN HYDROBAAT.

De natuur greift de middelen, de mensch
behoeft ze slechts toe te passen.

»De Goden schiepen de wereld, maar de Bataven hun land.» Zoo heeft eens een Dichter krachtig uitgedrukt het karakter van ons volk. De Nederlander worstelt gaarne met vijandige natuurrachten en hem vijandige menschen; meestal overwint hij ze beiden, al zou het ook tachtig jaren en zelfs nog langer duren. Vandaar dan ook, in onzen betrekkelijk kleinen omvang van grondgebied, zooveel nuttige uitvindingen van allerlei aard, voor de maatschappij in het algemeen van het hoogste belang, in 't bijzonder voor de onze tot groote eere, maar tevens altijd ten blijke van een immer volhardenden geest.

Zoo leefde er voor ruim anderhalve eeuw te Amsterdam een Kunstschilder, die het vredelievend water tegen het oorlogszuchtig vuur vernuftig te wapen riep, en met zijne Slangbrandspuiten dien geduchten vijand der onmetelijke schatten van Amstel en IJ tot in de diepste schuilhoeken op de hielen zat, en, zoo niet geheel zegevierend bestreed, dan toch telkens een aanzienlijk deel van zijnen anders onbetwisten prooi hem krachtdadig wist te ontrukken. Dat was Jan van der Heijde.*) Doch, bestreed hij het vuur, daarom was hij evenwel geen vijand van het licht; integendeel, de bewakende man hield in 't minst van de duisternis niet, en vandaar zijne ijverige, en ook met het beste gevolg, *toenmaals*, bekoonde pogingen tot invoering der Straatlantarens, op kosten van het Stadsbestuur. In 1669 was Amsterdam, door Van der Heijdes zorg, bij nacht en ontijden, behoorlijk met olielampen verlicht, en daarmee de eerste schrede gezet op de ongeveer twee eeuwen later eerst ontsloten baan van het gas. Langzaam gaat zeker, zegt de Hollander. Zoetjes aan, dan breekt de lijn niet; of: al loopt het haasje nog zoo snel, het slakje komt er ook toch wel; dat zijn zoo de gewone spreekwoorden uit het Nederlandsche

leven van den dag; maar, ofschoon ze saai klinken, zoo zit er in deze schijnbare traagheid toch nog altijd veel meer goeds, dan in die overdrijving van *voortgang*, zonder er op te letten of men daarvoor *bodem* heeft al dan niet. Doch, dit in 't voorbijgaan slechts.

Wij wilden voor den oogenblik hier alleen maar doen opmerken, dat er, te allen tijde, in Nederland mannen zijn geweest, van wie men zeggen kan: ze zijn niet voor één gat te vangen, ze zijn van alle markten, of zoogenaamd van zessen klaar. Immers, Jan van der Heijde was niet slechts een vlugge lantaarnontsteker, of een rappe spuitgast, maar tevens een uitstekend Schilder, wiens meesterlijk penseel, zonder de minste kleingeestigheid, al de straatkeijen en al de munsteneen, om zoo te zeggen, één voor één, op het kunstdoek zijner Stadsgezigten wist neêr te leggen, en er voorts een zonlicht overheen liet vloeijen, waarin de boomen schenen te groeijen met het uur. Wile de Baron Verstolk van Soelen had onder zijne negen-en-negentig keurjuweelen onzer vaderlandsche schilderschool, zoo'n klein Stadsgezigtje van Van der Heijde, dat door dien rijken, verstandigen Kunstverzamelaar met meer dan duizend dukaten werd betaald.

Toen ter tijd, tuschen 1830 en 40, woonde er te 's Gravenhage een kaarslichtschilder van naan, die zich thans te Brussel met der woon gevestigd heeft. De Fransen noemen hem *Monsieur Chandello*, bij ons heet hij Pieter van Schendel. Behalve menig keurig tafereel, in allerlei licht voorgesteld, zagen wij van hem zijn-doordachte proeven van machinerie, geschikt, om met nut te kunnen worden toegepast op watermolenwerken en spoorwegen, ja, tot zelfs het model van een luchtschip, doch waarvoor de goede kunstenaar weinig sympathie vond bij zijne landgenooten, die liever maar wat laag bij den grond blijven, en de vliegmachines gaarne aan de »Grootte Natie» overlaten.

Men ziet, dat onze penseelmeesters, wanneer zij zich

*) Zie zijne, in 1690, te Amsterdam, met zijnen zoon (Jan der Heijde, de Jonge) in folio uitgegeven, en door platen toegelichte *Beschrijving der Slangbrandspuiten en hare wijze van brandblussching*.

niet enkel bij hun palet bepalen, het hoofdzakelijk met vuur, licht en water druk hebben, en geen wonder: overal, zoowel in de Kunst als in de Natuur, hebben ze die elementen dagelijks voor oogen en onder handen, en raken er zoo doende meer dan andere kunstenaars innig mede bekend, bevindend of bevriend.

Zoo leerden wij daar nu weer een kunstenaar, tijd- en stadgenoot, den Heer Joannes van Liefland, eerst als verdienstelijk Stadsgezichtschilder, daarna als ervaren beoefenaar der Werktuigkunde, tot ons groot genoegen, kennen.

Op de verschillende Kunst-tentoonstellingen hadden wij reeds meermalen van zijn werk aangetroffen en het gunstig mogen onderscheiden; maar van zijne werktuigkundige proeven werd ons eerst later de geschiedenis bekend, en wel door het Handelsblad *), waarin wij, tot tweemaal toe, in de maand Junij van dit jaar, melding vonden gemaakt van een **HYDROBAAT**, of toestel tot zelfredding op zee, bij stranding, schipbreuk, of andere waterongelukkigheden van dien aard. — Wij zagen, dat deze toestel, op de Tentoonstelling voor Scheepvaart en Scheepsbouw, door de Koninklijke Nederlandsche Zeil- en Roei-vereniging, te Amsterdam, veler aandacht tot zich had getrokken, en dat deskundigen oordeelden als zou hij voor scheepvarenden hoogst nuttig kunnen zijn.

Wij hebben toen terstond onderzocht, wat er eigenlijk onder dat woord *Hydrobaat* hier moest worden verstaan: een wandelaar op het water, zoo als een *Acrobaat* een wandelaar is op de punten zijner teenen. Met al dat Grieksch komt men evenwel bij ons te land niet ver. Immers, Van Oeckelens *Androïde*, *Achordion* en *Salpinxorganon* (1840), hoe vernuftig ook uitgedacht en hoe voortreffelijk ook uitgevoerd, hebben toch dien talentvollen landgenoot, voor zijne jaren-lange inspanning, tijd- en kostenverspilling, niet eens schadeloos kunnen stellen, veelmin, — wat hem eerlijk toekwam — daarvoor gegeven een onafhankelijk bestaan.

Wij verklaren inmiddels met deze opmerking, als in 't voorbijgaan gemaakt, den oorlog niet aan 't Grieksch, maar hadden toch liever, dat onze verdienstelijke uitvinders, ontdekkers, toepassers — of hoe men ze heeten mag — van wat nieuws, er een Hollandschen naam aan gaven. *De Leegwater*, — zie, dat beduidt wat, en is nog wel tegelijk eene aardige woordspeling op den koop toe; —

maar een *Hydrobaat*, daar zijn de menschen min of meer bang, ten minste huiverig van, als van weer zoo wat vreemds, dat zeker wel niet veel om 't lijf zal hebben! Dit is jammer, want, integendeel, die *Hydrobaat* van den Heer van Liefland heeft wel degelijk zóer veel om 't lijf, of, beter gezegd, met een *Hydrobaat* van den Heer van Liefland om 't lijf, kan men, met of zonder kleêren, ja, wel in of op 't water uithongeren, maar onmogelijk toch verdrinken. Waarschijnlijk zal, na deze verklaring van wat er door den Griekschen titel van dezen toestel *niet* wordt uitgedrukt, menigeen wel zeer nieuwsgierig zijn, om er nu ook wat méér van te weten, en zoo dan verklaren wij ons thans bereid, om dien weetlust, naar ons beste vermogen, hier terstond te bevredigen.

»Zelfredding op zee!» — ja, ziedaar het groot vraagstuk, waarmee men zich reeds een paar eeuwen lang, vooral in Engeland, bezig hield. Sedert Backstrom, die in 1742 een borstbarnas in den vorm van een vest heeft beschreven, tot op onze geachten stadgenoot van Liefland toe, die in 1852 tot antwoord op eene Prijsvraag van het Collegie Zeemanshoop zijn *Hydrobaat* naar Amsterdam opzond, schijnt deze kwestie nog niet tot aller genoegen opgelost, tenminste Zeemanshoop heeft de door haar uitgeschreven Premie van drie-honderd-guldens in den zak gehouden, en onze door en doorkundige Dr. Bleekrode acht het bijna op wiskundige gronden zeker, dat er geen toestel kan worden uitgedacht, bestaand, om aan iemand niet in een vijver, of in een effen en kalm water, maar die een speelbal der onstuimige golven is geworden, het levensbehoud stellig te waarborgen.

Om hier niet noodeloos de plaats weg te nemen, die aan den *Hydrobaat* gaarne door ASTREA werd ingeruimd, verwijzen wij, voor wat de theorie en de praktijk dezer zwem-, drijf- en waterreddings-historie betreft, naar het Zes-en-vijftigste Verslag van de *Tentoonstelling der Nijverheid van alle Volken, te Londen*, door Dr. Bleekrode geleverd, in Nr. 6331 van het Handelsblad, gedagteekend 22 Maart, 1852.

De *Hydrobaat* is geboren ten gevolge van eene in 1850 door het Collegie van Zeemanshoop uitgeschreven Prijsvraag, die in 1851 nog eens werd hernieuwd, doch, naar men meende door geen van de negen-entwintig ingekomen vertoogen of werktuigen voldoende is beantwoord, uitgemaakt geworden. — Wij zijn geheel en al onbevoegd, om te beoordeelen in hoeverre dat afkeurend besluit in meerdere of mindere mate ook op den ingezonden

*) Van 12 en 20 Julij, 1853.

Toestel van den Heer van Liefland uit Utrecht toepaslijk was; maar in ieder geval verheugde het ons, dat deskundigen nu dit jaar, bij gelegenheid der laatste, te Amsterdam, gehouden Tentoonstelling van de Koninklijke Nederlandsche Zeil- en Roeivereniging, er weer belangstellend op terugkwamen; — en om nu, onzer zijds, in zulk eene nuttige zaak óók enigermate bij te dragen tot meerdere bekendmaking van een, in ieder geval, hoogst belangrijk werktuig ter zelfredding uit het water, laten wij hier volgen eene beschrijving van den *Hydrobaat*, zoo als ons die door den geachten Kunstschilder en Werktuigkundige-zelven welwillend is medegedeeld. Moge die beschrijving, hier geplaatst, het doel des Uitvinders bevorderlijk zijn, namelijk, medewerken tot nut van den natuurgenoet.

Van den oogenblik, dat de Prijsvraag van het Collegie Zeemanshoop in 1850 bekend geworden was, heeft de Heer van Liefland, door onderscheiden proeven, zoo theoretisch als practisch, te nemen, getracht, met zekerheid te weten, welke middelen het best zouden zijn, om ten deze in toepassing te brengen, en in hoeverre men van die middelen gebruik zou kunnen maken, om voldoende aan de eene, en zeker aan de andere zijde te kunnen zijn.

Met het oog op het bestaande, scheen er geene verbetering, althans geen nieuw middel denkbaar te wezen; want, bij al, wat hij onderzocht, kwam hij steeds op het bestaande terug, niet alleen wat den vorm, maar ook wat de bouwstoffen betreft, die, volgens zijn oordeel, te spoedig aan bederf onderhevig zouden zijn, of niet sterk genoeg, om op den duur een zeker redmiddel aan te bieden.

Een naauwkeurig onderzoek bragt hem echter op de hoogte, dat de kurk, als drijvend middel, het beste is, hoofdzakelijk om haren langen duur en hare zekerheid, twee gewichtige omstandigheden, waaraan vooral gedacht moet worden, weshalve hij de kurk tot grondslag nam.

Er moest echter eene geheel nieuwe manier van toepassing gevolgd worden, hetgeen aanvankelijk en herhaalde malen weinig hoop op goede uitkomst gaf. Doch intusschen enig licht in de zaak verkregen hebbende, volhardde hij in zijn voornemen, en vervaardigde op verschillende wijze proeven van toestellen, waaruit hij de zekerheid vermeende te hebben van in zijn doel te zullen slagen.

Een zeer voornaam punt, hetgeen zich onmiddelijk voordeed, was eene ongelijkmatige dragt, in tweeledig opzigt aan den toestel te geven, en waaraan de uitvinder ernstig gedacht heeft, daar, volgens zijne, altijd in eigen persoon genomen proeven, in eene sterk trekkende en diepe rivier, het overwigt van drijvend vermogen niet aan te bevelen is, dewijl daardoor de geneigdheid tot buitelen ontstaat, weshalve het doelmatig blijkt te zijn, dat een ligte persoon zich van een ligteren toestel bediene, dan iemand, die dikwijls de dubbele zwaarte heeft.

De door den Heer van Liefland ingezonden toestel weegt 2 $\frac{1}{2}$ 3 oncen Ned., en heeft een drijvend vermogen van 5, $\frac{1}{2}$ 5 oncen Ned., zijnde die toestel, blijkens herhaalde proeven door den uitvinder (een persoon van ruim 50 $\frac{1}{2}$ Ned. zwaarte), zoo gekleed als ongekleeed, genomen, volkomen toereikende, om met het hoofd boven water drijvende te blijven, en wel in vier doege, dat men niet de minste neiging tot buitelen gevoelt, doordien hij hoog om het ligchaam is aangebragt, en gelijkmatig draagt.

De mede ingezonden halve toestel (rugstuk) weegt, met de daarbij behoorende borst, in zijn geheel 2 $\frac{1}{2}$ en 6 oncen Ned., en heeft een drijvend vermogen van 7 $\frac{1}{2}$ 5 oncen Ned., hetgeen meer dan voldoende is, om een mensch van gewone zwaarte op dezelfde wijze met het hoofd boven te houden.

Om hem aan te gorden, worden weinige seconden vereischt, aangezien men het hoofd er doorsteekt en enkel de sluitgesp vast behoeft te maken. De draagbanden, eenmaal op de maat van den gebruiker gebragt zijnde, behoeven nimmer losgemaakt te worden, terwijl de toestel-zelf, door zijne veërkrachtigheid, aan ieder past. Verder laat hij de beweging van handen en voeten volkomen vrij, waardoor hij, die de zwemkunst verstaat, er onbelemmerd mede voortkomen kan. Eindelijk, hij is niet kostbaar, en onveranderlijk tegen alle klimaten bestand.

Wat de vervaardiging van zijn *Hydrobaat* aangaat, zoo achtte de Heer van Liefland het overbodig, dienaangaande inlichting te geven, daar, zijns inziens, ieder werkman, met het model in de hand, niet alleen in staat is, om het na te maken, maar er ook nog veel aan te verbeteren, als men in aanmerking neemt, dat de uitvinder en tevens vervaardiger geen werkman is, en weinig gereedschappen, bestaande hoofdzakelijk in een mal, een gewoon mes en een vijl, te zijner dienste had.

Er is echter nog eene andere wijze van vervaardiging. De Heer van Liefland heeft een model, geheel uit gebogen kurk zamengesteld, hetgeen, bij eene fabriekmatige bearbeiding, waarschijnlijk te verkiezen zoude wezen, dewijl het spoediger en minder kunstmatig in elkaar te zetten is; doch de kurk moet voor deze methode van de beste kwaliteit zijn.

De toestel kan ook voor militairen ingerigt worden, alleen door zwaarder koperdraad te nemen: dan toch weersstaat hij de zwaarste sabelslagen en zeker $\frac{1}{2}$ der geweerkogels, die anders doodlijk zouden zijn. Dit kan vooral voor den marinier van veel belang worden geacht.

De berging aan boord staat naauw met den toestel in verband; doch de omstandigheden en verschillende personen, waarin en door wie een *Hydroboot* zou worden gebezigd, maakt eene bepaalde aanwijzing in dit opzicht moeilijk. De uitvinder heeft echter niet verzuimd, aan te duiden, hoe hij hem voor zich-zelven bergen zou,

namelijk, in een koffertje zonder sluiting, dat juist zoo groot is als de toestel, waarvan het deksel en het bodemstuk beiden even diep moeten zijn, en hetgeen zich zóó open, dat de borst door middel van een haakje in den deksel en de rug in de andere helft past. Nu schiet er nog eene tusschenruimte over, groot genoeg, om een volledig toilet of andere voorwerpen in te bergen, waarvoor men anders toch een kist of koffertje moet hebben; op die wijze neemt de geheele toestel in den volsten zin des woords hoegenaamd geen plaats in.

In het jaar 1851 heeft Zijne Majesteit de Koning den Heer van Liefland Octrooi verleend voor den tijd van tien achtereenvolgende jaren, en wel als Uitvinder van een toestel (*Hydroboot*), waarmede men, zonder te kunnen zwemmen, en zonder gevaar van verdrinken, zich te water kan begeven, en waarbij niet de minste neiging tot buitelen ontstaat. enz. enz.

Te Utrecht, in September, 1853.

Dr. W.

Wij hebben ontvangen een exemplaar van het Verslag, loopende over het derde jaar sedert de oprigting der **TECHNISCHESCHEN SCHOOL**, te Utrecht, onder leiding van den zeer verdienstelijken Heer Dr. Grothie in gang.

Verder is ons toegezonden het Verslag aangaande den staat der Inrigting van Onderwijs aan den arbeidenden stand te Utrecht, over den Cursus van 1852—53.

Wij zullen, in verband met het vroeger daarover reeds door ons gezegde *), van die twee belangrijke *Verslagen*

in eene volgende Aflevering van *ASTREA* uitvoerig melding maken. Intusschen kunnen wij niet nalaten, beide deze Inrigtingen van degelijk Onderwijs allen belanghebbenden, met nadruk, aan te bevelen, en daarop tevens de aandacht te vestigen van hen, die, ook in andere oorden van ons Vaderland, te regt, bedacht zijn op het tot stand brengen van *Industrie- of Technische Scholen*, eene wezenlijke behoefte in den tegenwoordigen tijd, bij den nuttigen vooruitgang, dien de Nijverheid en de Landbouw beiden, op wetenschappelijken bodem, bijna dagelijks maken.

*) Zie *ASTREA's* III. Jaargang, blz. 56 alsmede 59 en volg.

GESCHIEDENIS.

HISTORIE VAN HET VADERLAND.

LEIDDRAAD VAN PROFESSOR VISSCHER. *)

I. TOESTAND.

1. *De Grootte Plooijerij.*

De stadhouder, prins van Oranje, koning van Groot-Brittannië, was den 19. Maart 1702 overleden. Weinige dagen daarna, 25 Maart, begaven de staten van Holland zich naar de staten-generaal, en deden bittere klagen over de groothed van het verlies door 's vorsten dood geleden. Zij spraken van de diepe wonden, die dit ongeval veroorzaakte. Zij betuigden tevens zich standvastig te willen houden aan de gemaakte verbonden, wat de buitenlandsche aangelegenheden betreft, maar repten van het stadhouderlijk gezag geen woord.

Met Holland aan het hoofd, kwamen nu Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel overeen, om andermaal stadhouderloos te blijven, het gezag aan de staten te brengen, den staten-generaal slechts weinig magt te laten, en derhalve de constitutie van 1650 te herstellen. Anthonis Heinsius, in 1690 aan Gaspar Fagel opgevolgd, en tot dus verre een groot voorstander van monarchaal bewind, wijzigde zijne denkbeelden naar de omstandigheden, en bleef raadpensionaris van Holland, in welke betrekking het niet moeilijk moest wezen, om, naar het voorbeeld van Johan de Witt, de onderscheidene provinciën der unie te beheerschen.

Meer andere staatslieden, die vroeger den prins dienden, of te allen tijde voor een stadhouderloos bestuur waren gezind geweest, sloten zich, met eene magtige stedelijke aristokratie, bij deze regering aan, wat hier en daar aanleiding gaf tot groote woeling bij de gemeente: te weten, ons volk noemde deze verschikkingen de

Grootte Plooijerij, en zag, evenals alle voorstanders der voormalige orde van zaken, met bijzonder grooten weerzin tegen de nieuwe regenten op. Vooral tegen hen, die bepaald anti-oranje waren, en als mannen van de nieuwe plooi beschouwd werden. Anderen, die in de regering of daarbuiten slechts gering genoeg namen met de terzijdestelling der Nassauers, stonden, als vrienden van de oude plooi, daartegen over; terwijl velen, die toen met groote sluwheid het midden hielden, en voor ieder staatsbestuur gezind waren, waarbij zij persoonlijk bevorderd werden, den naam kregen van Fulpen plooiyers.

3. *Verkiezingen in de Vroedschappen.*

Holland, Gelderland, Overijssel, Utrecht.

De verandering van regeringsvorm had vooreerst geen invloed op onze buitenlandsche staatkunde, maar bragt in verscheiden provinciën hevige onlusten, ter zake der verkiezingen, te weeg. Willem III was geen vriend geweest van populaire electiën en had ze overal afgeschaft, waar deze wijze van magistraatsbestelling nog bestond. Evenals in Holland, waar Willem I dit reeds verordend had, benoemde hij-zelf de vroedschappen en burgemeesters. In dat gewest was het volk er geheel buiten, en aan alle regtstreeksche deelneming in de regering ontwend. Men kon er dus de keuze en aanstelling der plaatselijke regenten allergemakkelijkst van den prins op de staten, en van deze op de vroedschappen overbrengen, en daarmede ontstond er nogmaals eene aristokratische republiek, zoo als in de dagen van de Witt. Als van zelf verkreeg men nu slechts overheden van de nieuwe en van de fulpen plooi. Doch in Gelderland, waar men, om een tegenovergesteld doel te bereiken, insgelijks de verandering der vroedschappen aan de vroedschappen opdroeg, kwam hiertegen eenige bedenking: vooreerst van de zijde der regenten, onder

*) III. en laatste Deel, te Utrecht, bij Kemink en zoon, ter perse, om weldra in het licht te verschijnen. Wij zijn door des schrijvers welwillendheid in staat gesteld, hier eene proeve, vooral in deze dagen merkwaardig, uit dit hoogst-belangrijk Werk te kunnen mededeelen.

Willem III afgezet en nu tot de nieuwe plooi behoorenden, en vervolgens van den kant der burgerij, die door middel van gemeenschmannen weleer de benoeming had van een dubbel getal candidaten, waaruit de eendellijke verkiezing moest plaats hebben. Te Nijmegen liep dat hoog; niet dat de gemeenschmannen, op een zestal na uitgestorven, er zoo woelig waren, neen, maar eenige nieuwe liefhebbers van het vaderland berekenden zeer juist, dat zij bij eene regentenverkiezing van hen, die thans op het kussen waren, geene de minste kans hadden. Deze toch zouden uitsluitend bij de oude plooi willen blijven, of welligt eenige vroegere republikeinen, zeer zeker, geene veel jongere staatsgezinden, in het bestuur brengen. Die jongeren riepen dus de instelling der gemeenschmannen weder in het leven, en verkregen daarmede eene vroedschap, die wel is waar niet geheel zuiver, maar toch grotendeels naar hun zin was.

De burgemeester Mr. Willem Roukens, een man van groote regtekennis, en reeds 72 jaren oud, verloor nu zijn ambt, en ging zich met zijne lotgenooten bij de staten van Gelderland beklagen. De landdag vergaderde te Arnhem, waar de oude vroedschappen van Tiel en Bommel insgelijks hunne bezwaren kwamen inbrengen. Die van Nijmegen bragt men gewapenderhand in den stedelijken raad terug, en de rust scheen hersteld; maar op den gewonnen dag der jaarlijksche verkiezing namen die van de nieuwe plooi hunne kans waar, en dreven Roukens met de zijnen nogmaals van het stadhuis. De magistraat wierp zich in den burg; doch, daar de stad van garnizoen ontbloot was, en de gemeenschmannen, onder het vaandel van *de Herstelde Vrijheid*, een paar compagniën tot hunne dienst hadden, viel er aan geene volharding te denken. Men moest zich overgeven, en kwam met verbanning nog tamelijk goed van de reis.

Middelerwijl was ook Arnhem oproerig geworden, en stonden die van de oude en nieuwe plooi in volle wapenrusting tegenover elkander; het bleef toen bij eenige feitelijkheden van ondergeschikt belang, en men eindigde met een verdrag.

Nog beter ging het in Overijssel en Utrecht, waar de oude regenten het hoofd bovenhielden, en de benoemingen tot den stedelijken raad zonder veel moeite in handen kregen. Amersfoort evenwel ondernam eenige tegenkanting, en voerde de overoude electie van kiezers, die hier bij wijze van loterij plaats had, weder in. Eenige nieuwelingen kwamen, langs dezen weg, aan de

regering, en bragten de zaken in de uiterste verwarring, zoodat er krijgsvolk van wege de staten werd heengezonden, en de meeste vroedschapsleden aanstonds hunne zetels verloren. Om verder deze demokraten in bedwang te houden, werd er een tweetal onthoofd, en moest een derde de stad verlaten.

4. Zeeland.

In Zeeland ging het weinig beter: omtrent alle oude regenten hadden er de nieuwe plooi aangenomen, en stonden nu tegenover de volkammannen, die aanspraak maakten op eenig aandeel in het bewind. Men had er, om echt republikeinsch te wezen, de waardigheid van eersten edele afgeschaft, en met het stadhouderschap gespot; maar die van den burgerstand zagen in dat bedrijf geringe verdienste, en beweerden, dat zij, die zoovele jaren den prins gediend hadden, en hem nu belasterden, met geene mogelijkheid goede patriotten konden wezen. Niet de stadhouder, maar de regenten, met hunne pachters, rentmeesters en ontvangers, hadden, zooals het volk zeide, de gemeente getrimiseerd, en moesten dus plaatsmaken voor andere, meer oprechte vaderlanders en onbaatzuchtige beambten. Een rekenmeester van Tholen, Wouters genaamd, dacht in dat troebel water te vischen, en opende het volk de oogen. De staten, zeide hij, stelde zich in de plaats van zijn hoogheid, en bedoelden daarmede zichzelf, geenzins het welzijn van stad en land; derhalve, men moest petitiën indienen, en niet rusten, voorlat de prinselijke reglementen afgeschaft en de verkiezingen bij de gilden verkregen waren.

Die van de staten, ofschoon zij zich nitgaven voor groote liefhebbers der vrijheid, vonden in deze natuurlijke gevolgen van hun eigen gedrag slechts teekenen van oproer en verraad, en zonden Wouters zijn ontslag. Zij deden tevens eenige krijgsmagt aanwerven, teneinde de nieuwe plooi tegen de muiterij staande te houden. De muiters daarentegen beweerden, dat zij, de echte republikeinen, de mannen van vooruitgang, niet alleen eene nieuwe plooi, maar een nieuw licht zouden aanbrongen. Wouters stond aan hun hoofd, en Wouters, zoo zij meenden, was de personificatie van alle eerlijke beginselen. Zij verdreven de soldaten der heeren staten, en bragten den rekenmeester weder in zijn kantoor. Soortgelijke voorvallen grepen ook te Goes en te Middelburg plaats; doch ten laatste triumfeerde de nieuwe regering in ieder opzigt. Bij de magistratsbestelling werd zij

genoodzaakt, eenigermate in gemeenschappelijk overleg met de gemeente te handelen, en deed zij het indier-voege, dat alleen de aristokraten konden gekozen worden, waarna men een middel vond, om Wouters uit het land te verdrijven, en zijne medestanders naar Holland zond, teneinde er in ras- en spinhuizen te worden opgesloten.

5. *Willem Roukens*. 1704—1705.

Intusschen, waar de demokraten meester bleven, wat onder anderen te Nijmegen het geval was, liep het nog veel erger. Daar ter plaatse hadden zij met den waardigen Ronkens en zijnen aanhang van echt-gereformeerden en hoog oranjegezinden, en derhalve met de oude plooi te kampen. Behondens eenige weinige uitzonderingen, was de eene partij niet veel beter en opregter dan de andere; want, hetgeen de nieuwen zochten onder de leus van het anti-stadthonderschap, dat verlangden de ouden onder het vaandel van den prins. De volkspartij, insgelijks het uitsluitend voordeel van eenige drijvers bedoelende, zag dat redelijk wel in, en verlangde, bij het besef van hare eigen nietigheid, den grijzen Roukens te winnen. Een man van regtskennis en wetenschap, zoo dachten zij, moest altijd te pas komen; maar Roukens kon met de heethoofden niet zamen spannen, en werd dus bij vernieuwing gebannen, hij en een zestal vrienden van den ouden raad. 1704.

Zijn aanhang in Nijmegen zocht vervolgens de zes nieuwe regenten te verwijderen, en bragt het eindelijk zoover, dat deze, door eenig vertoon van wapenen verschrift, het opgaven, en Ronkens zich wagen durfde binnen de muren der stad. Hij kwam eens rondzien hoe het daar binnen gesteld was; maar de nieuwe raad hield dat voor wederspanning aan de wet, en veroordeelde den burgemeester ter dood, en wel, daar de vroedschap in criminele zaken geen regtsgebied had, zonder verhoor of eenige vormen van proces; 8 Augustus 1705. Bij wijze van gratie, zeide de raad, zoude men hem onthoofden en niet ophangen. Zoo geschiedde. Vijf anderen werden met de koord gestraft.

6. *Arnhem en Wageningen*. 1705.

Reeds eenige maanden vroeger was er geschil ontstaan over 's prinsen regt, tot zitting in den raad van state. Geheel de nieuwe plooi was daartegen, en vooral het

demokratisch gedeelte der geldersche vroedschappen en staten. De ridderschap bleef in de oude plooi, en zocht, om later tot een beter besluit te komen, eenig uitstel van behandeling der zaak. De afgevaardigden van Wageningen wilden dat voorbeeld volgen, maar moesten, op bevel van hunne lastgevers, zich bij de meerderheid voegen, en alzoo medewerken tot uitsluiting van zijne hoogheid. Zoo ongaarne als zij daartoe overgingen, gaf dat hevige twist met de mannen van Arnhem, die de Wageningers, nog op een lateren landdag in de hoofdplaats der provincie gehouden, over hunne politieke gezindheid bemoeijelijkten. De degens gingen uit de scheden, en de arnhemsche vrijcorpsen kwamen, met twee nieuwe burgemeesters en vier stukken geschut, onverwijd naar de markt. Voor zulk eene overmagt gaven de Wageningers het op en keerden naar huis. Die van de volkspartij ijlden hen na, en rukten met al hunne krijgsmagt naar de naburige stad, waar zij de gedeputeerden van de onde plooi gewelddadig weg haalden, om hen voorts binnen Arnhem te gaan ophangen.

Bij groot geluk triumfeerden de meer bedaarnden in de staten van Gelderland, en verwierven zooveel versterking van garnizoen, dat de vrijcorpsen konden ontbonden worden. Zelfs zij, die in de nieuwe plooi, en vroeger hoogst democratisch gezind waren, werkten daartoe mede, en deden al hun best om de volkskeuze, waaraan zij hunne verheffing te danken hadden, zoo spoedig mogelijk buiten werking te brengen; althans wat daarvan overbleef beteekende weinig. De nieuwe vroedschapsleden stelden zich-zelf en elkander voor het leven aan, en hadden dus voor het vervolg slechts zeldzaam met electien te doen.

27. *Het Jansenisme in de Nederlanden.*

Petrus Codde.

Als opvolger van Neerkassel hebben wij Petrus Codde reeds vermeld (II. 311). Hij werd 20 Sept. 1688 tot apostolisch vicaaris der hollandsche missie en aartsbischop van Sebaste, in p. inf., verheven, en kort daarna door den bisschop van Mechelen gewijd (6 Febr. 1689). In zijn kerkelijk gebied teruggekeerd, en door de verdragzame regering van Willem III met rust gelaten, bestuurde Codde zijne onderhoorigen, tot algemeen genoegen. Doch in dat tijdstip verbreidde zich het Jansenisme, en werd de hoofdpersoon der katholieke kerk in de Ver-

eenigde Nederlanden, met het grootste deel zijner medepriesters, van deze afdwaling beschuldigd.

De nieuwe ketterij nam haren oorsprong bij Cornelius Jansenius, een' kweekeling der hollandsche missie, te Aekooi bij Leerdam geboren, en voorts voor den geestelijken stand opgevoed. Hij doorliep de scholen en graden, en verkreeg een' leerstoel voor de godgeleerdheid te Leuven. Ten jare 1635 werd hij bisschop van Iperen, en stierf 1638. In zijnen tijd algemeen geacht en vereerd, had hij vooral onder de noord-nederlandsche geestelijkheid vele vrienden en bewonderaars. Men was trotsch op den man, die, als uit het niet opgekomen, met zoo veel waardigheid den gewijden zetel bekleedde; daarenboven, hij was godsdienstig zonder huichelarij, hij leefde zeer eerbarmig en stierf als een geloovig en aan Rome gehoorzaam christen. Twee jaren na zijn' dood kwam er echter een boek in het licht, waarin hij, onder den titel van *Augustinus*, de leer van dien kerkvader verklaarde, en bepaaldelijk handelde over de genade Gods, — den vrijen wil van den mensch, — de verdiensten der goede werken, — de verlossing door Christus, enz.

Zoo wel in Frankrijk en België als in de Nederlanden veroorzaakte dit geschrift eene verbazende ontroering, en werkte als eene vonk in het kruid. Althans alle deskundigen werden er mede gemoeid, en vonden in den *Augustinus* dezelfde stellingen terug, die reeds eenigen tijd vroeger in de werken van den leuvenschen hoogleeraar Michael Bajus (de Bay) veroordeeld waren.

Terwijl men met de verklaringen van Jansenius niet weinig was ingenomen, nam Rome hare maatregelen, en deed het verdachte boek door het heilig officie verbieden, waarna het, als reeds afgekeurde meeningen en gevoelens bevattende, door Urbanus VIII, bij de bulle *In eminenti* (6 Maart 1641) bepaaldelijk werd veroordeeld en gedoemd. Na dit verbod staken eene menigte geleerde mannen van Frankrijk de hoofden bij elkander, en bewogen de godgeleerde faculteit der Sorbonne tot het samenstellen van een vijftal stellingen, aan den *Augustinus* ontleend, met oogmerk, om op deze hoofdpunten het nader oordeel van den II. Vader in te roepen. Zoo wel Innocentius X, 1653, als Alexander VII, 1656, verwierpen deze stellingen; de eerste in zijne bulle *Cum occasione*, de laatste in zijne bullen *Ad sacram* en *Ad regimini*.

De Jansenisten waren in hun verzet volstrekt geene Lutheranen en niet moedig genoeg, om den paus af te vallen. Zij zochten hem te verschalken, en verkondigden

nu, dat Zijne Heiligheid volkomen gerechtigd was, de vijf stellingen te veroordeelen, maar wierpen daarbij de bedenking op, dat de verworpen regels geenszins in het boek van den iperschen bisschop gevonden werden, althans niet in dien zin geschreven waren, waarin zij gedoemd werden. Derhalve had de paus wel is waar overeenkomstig zijne hooge bevoegdheid gehandeld, doch zich in de opvatting vergist, en dat noemde men, onder de geleerden, *de onderscheiding van recht en daad*, eene spitsvondigheid, waarmede het scherpsinnige Rome zich geenszins liet overvleugelen. Er verscheen zelfs eene verklaring der fransche geestelijkheid, bewerende, dat de vijf stellingen wel degelijk in het boek van Jansenius voorkwamen, en in denzelfden zin geschreven als veroordeeld waren.

Kort daarna gaf Alexander VII eene constitutie uit (1656) tot bevestiging der besluiten van zijn' onmiddellijken voorganger Innocentius X. Negen jaren later eischte hij van alle geestelijken, die in bediening traden, eene bepaalde verwerping van het Jansenisme, met eede te bekrachtigen, 1665, welk voorschrift voortdurend nagekomen wordt. Toen het gegeven werd, stond de hollandsche missie onder leiding van Neerkassel, die niet vrij was van eenige afwijking in de leer, en het aartsbisdom Utrecht, door Rome opgeheven, wel gaarne zou hebben hersteld.

Intusschen vonden de begrippen der Jansenisten meer en meer bijval in Frankrijk, waar men, om de afzwering der vijf stellingen te ontdruken, onbewimpeld leerde, dat de paus in de kennis van gebeurde zaken zoo feilbaar was als ieder ander mensch. Onze goede lieden in Nederland, alleen afgaande op hun natuurlijk verstand, en zonder in te zien, dat de katholieke eenheid daarmede verbroken werd, vonden den franschen regel ongemeen juist. Wat erger was, de Sorbonne hechtte er haar zegel aan, en zelfs de leuvensche hoogeschool, doorgaans zoo orthodox, verklaarde zich mede voor het beginsel, dat de paus zich bedrogen kan.

Al die godgeleerden werden vervolgens door de Jezuiten bestreden, en Innocentius XI verzette zich op zijne beurt tegen de nieuwe kettenj, 1678, die middelervrij een steun had gevonden bij de theologanten van Port-Royal, maar door de regering van Lodewijk XIV, in zijne kwaliteit van alkerchristelijksten monarch, gestadig bemoeijdelijk werd.

Antoine Arnauld, en enige andere geleerden van dien stempel, kwamen toen naar het vrij Nederland, en vonden er de priesters der hollandsche missie, met

Codde aan hun hoofd, allen een weinig franschgezind, en daarenboven, uit den aard van hun kerkelijken toestand, tegen de geordende geestelijken in het algemeen en bepaaldelijk tegen de Jezuïten ingenomen. Wat deze afkeurden, kon in de oogen der hollandsche heeren met gene mogelijkheid zoo geheel te verwerpen zijn, en in die onnoozelleid geloofden zij al wat Arnauld hun zeide. Zij werden met der daad Jansenisten, wat den gereformeerden wel aanstond, en groot genoege gaf aan den stadhouder en de staten, beiden nog al gesteld op een' apostolisch' vicaris, die den Jezuïten het hoofd zou bieden, en vooral op een' onfeilbaren paus, die zich bedriegt, en zelfs in geloofszaken het spoor bijster is.

Codde kwam dus te 's Gravenhage in gunst, te Rome in groote verdenking. Hij werd van onregtzinnigheid beschuldigd en moest zich verdedigen, wat hij schriftelijk en met goed gevolg ondernam. Eene volkomen vrijpraak gaf hem enige rust en was een triumpf voor de gewone geestelijkheid, onder zijne bevelen geplaatst.

28. *Codde door den Paus afgezet. 1702.*

Theod. de Cock. 1702. Gerard Potkamp. 1705.

Adam Damen. 1707.

Na de vrijpraak van Codde, wien, uit een katholiek oogpunt beschouwd, geene vrijpraak toekwam, begonnen de monniken in hunne nederlandsche statien zich te verontrusten, en zorgden de Jezuïten, dat men te Rome weder anders werd ingeliecht en een klaarder besef kreeg van den toestand der hollandsche missie. Deze toch behoefde, in haar grooten ijver tegen vreemde geestelijken, slechts in een bisdom veranderd te worden, om weldra onder den invloed der staten te komen, en, als eene nationale kerk, voor de algemeene christelijke eenheid verloren te gaan.

Toen voorts, in 1700, het gewone jubileum gevierd werd, riop Clemens XI den utrechtsehen prelaat tot persoonlijke verantwoording, en stelde hem te regt. Zijne bedoelingen waren zuiver en eerlijk, en twee kardinalen toonden zich genegen, hem vrij te spreken; maar andere raadgevers van den heiligen stoel hielden zich overtuigd, dat de belangen van Rome met zulk eene uitspraak niet zonden gediend worden, en hielden Codde in verzekerde bewaring.

Toen deze tijding in het vaderland kwam, was Willem III overleden. Nogtans, onze toenmalige regering volgde in hare buitenlandsche politiek zoowel als in hare

verhouding met de r. katholieken de denkwijze van den prins. Zij deed dus den vicaris Codde, als hollandsch burger, opeischen. Men had hem weér te geven, of de staten-generaal zouden van hunne ontevredenheid doen blijken. Ongetwijfeld, de paus doorzag aanstonds het oogmerk dezer ernstige belangstelling in het lot van een' priester; maar de h. vader wilde zich niet wagen aan het bezoek van een ketteresch eskader, en liet den begunstigten onderdaan van hunne hoogmogenden zoo spoedig mogelijk vertrekken. Codde snelde naar huis. Voordat hij echter de Alpen achter den rug had, was hij, bij eene breve van 31 Mei, 1702, in zijn ambt geschorst en door Theodorus de Cock, als onder-vicaris, vervangen.

De Cock, mede een katholieke Trajectijn, en dus van nature voor de herstelling van het bisdom en tegen den staat van missie gezind, had zich door de Jezuïten laten omzetten. Hij werd nu een tegenstander van Codde, die intusschen een' steun vond in zijn' opgeworpen utrechtseh kapittel, waarvan Johan Christiaan van Erckel de ziel was, en Jacobus van Catz en Hugo van Heussen, allen door de *fransche heeren* aangeblazen, hem geregeld in de hand werkten. Behalve deze leiders, stonden er driehonderd hollandsche priesters ter zijde van Codde, wiens stelsel, gelijk wij hierboven zagen, der regering niet onaangenaam was.

Met de gewone geestelijkheid en de staten tegen zich, moest De Cock derhalve buiten bediening blijven. Hij was, zeide men, niet geëligend naar de orde dezer landen, en toen hij daartegen zijne bedenkingen had, werd hij verbannen.

Codde was inmiddels in het vaderland teruggekomen, doch wilde zijn ambt niet weder opnemen, tenzij met goedvinden van Rome. De paus, wel ver van toe te geven, ontnam hem zijne hooge waardigheid (3 April 1704). Codde moest hem nu, althans naar den vorm, gehoorzamen, en onthield zich schijnbaar van alle herderlijke bezigheid. Nog altijd protesterende tegen de pauselijke verordening en, naar zijne bewering, evenwel den heiligen stoel onderworpen, stierf hij in 1710.

Intusschen bleef De Cock afwezig, en werd Gerard Potkamp, aarts priester te Lingen, door de utrechtische geestelijken tot vicaris gekozen. Naauwelijks was hij als zoodanig door den paus benoemd, of de dood nam hem weg. 1705.

Zijn opvolger was Adam Damen, domheer te Keulen, die nu, onder den titel van aartsbisschop van Adrianopol, als apostolisch vicaris der hollandsche missie regtstreeks

gezonden werd, en, uit dien hoofde, niet over de grenzen komen mogt.

De staten-generaal, anders zwak en onbeteekenend genoeg, wilden meester blijven in hun eigen huis, en hadden liever met scheurmakers te doen, die zich als rustige onderdanen gedroegen, dan met monniken en vreemdelingen, die het meer absolute katholicisme voorstonden. Met dat inzicht gaven zij een streng plakkaat tegen de Jezuïten (19 Junij 1705), een ander tegen het afkondigen van pauselijke bullen (14 Dec. 1708). Daarenboven verklaarden de staten, dat alle verrigtingen van Damen, of den nuntius te Keulen, moesten gehouden worden voor nul en van geenerlei waarde, niet verdienen last aan den apostolischen vicaris, om zich van de oefening zijner kerkelijke bedieningen in de Vereenigde Nederlanden te onthouden.

Zoo het schoon nam Damen deze bevelen in acht; doch met der daad bleef hij de missie besturen, en zilverde haar, in orthodoxen zin, dat is, hij dwong bijna alle priesters, die voor Codde geijverd hadden, tot onderwerping, of deed hen door anderen vervangen..

De maatregelen van Damen en de volharding der geordende geestelijken gaven het pauselijk gezag in de Nederlanden weder nieuwe krachten. In den boezem der missie heerschte intusschen de grootste verdeeldheid. De onvoorwaardelijke katholieke partij stond er met onverzoonbaren haat tegenover de priesters van de *oude kleresie*, die bij het openstaan van den stoel regt meenden te hebben tot aanstelling van pastoors niet alleen, maar zelfs om, behoudens hooger goedkeuring, een' bisschop te verkiezen. Zij beweerden tevens, een wettig kapittel te wezen, en hielden vol, dat de pausselijke vicarissen bij de hollandsche missie te Rome zelfs als wezentlijke aartsbischoppen van Utrecht waren beschouwd geworden.

Om voorts tot eene bisschopskenze over te gaan, hadden zij geen haast, want Van Heussen, deken van het kapittel, en Jan Erckel, kanonik te Utrecht en aartspriester van Delfland, waren met het gezag bekleed, en bezaten geen van beiden eenige kans, om, gekozen zijnde, des pausen hijval te verwerven. Zij zochten dus te rekken en tijd te winnen, en behielden zich met priesters, die door afvallige franche of engelsche bisschoppen werden gewijd.

29. *Bulle Unigenitus*. S. Sept. 1713.

Die wijding door onwettige of ongehoorzame bisschoppen was nogtans niet zonder zwagrichheid. Men

zocht zich derhalve met Rome te verstaan, zoowel wat het formulier tegen de vijf stellingen, als wat het aanwezig en het regt des kapittels betrof, toen onverwachts de *Bulle Unigenitus Dei filius* verscheen, en de breuke onheilbaar werd.

Deze verordening, in de Vereenigde Nederlanden niet aangenomen of afgekondigd, was het werk der Jezuïten, en handelde over een honderdall stellingen aan de *Reflexions morales* van Quesnel's Bijbelvertaling *) ontleend. Zij raakten zijdelings de heterodoxe opvattingen der hollandsche Jansenisten, die nu, teleurgesteld, met het hoofd vol zorgen en de handen vol werk, vooreerst geen stap voorwaarts konden beproeven.

Tot overmaat van droefheid stierf Van Heussen; hij werd echter waardiglijk vervangen door Van Erckel, den meest bedrijvigen man der jansenistische partij. 1719.

30. *Protestantsche Kerkgeschillen*.

Evenals onder de roomschen, waren er schromelijke verdeeldheden onder de protestanten ontstaan, voornamelijk in den boezem der heerschende gereformeerde kerk; evenwel met aanmerkelijk verschil in aard en bedoeling. Immers, bij de Jansenisten, ofschoon zij tot eene meer gestrengte levenswijze dan de overige katholieken verplicht waren, liepen de twisten veel meer over het gezag dan over het geloof, en bij de hervormden gold het voornamelijk de leer en de leerwijze, waarover men het niet eens kon worden.

Wijsgereig onderzoek greep weinig plaats. Descartes en Spinoza, (vergelijk II. 327) hadden geene opvolgers; maar in de schriften van Willem Deurhoff, een' man van burgerlijk bedrijf te Amsterdam, en in die van den zwolschen predikant Frederik van Leenhof meende men pantheïstische grondslagen en uitdrukkingen te bespeuren, waaruit vele moeilijkheden geboren werden. Vervolgens werd de twijfelzucht, door de geschriften van Pieter Bayle, die, vroeger protestantsch hoogleeraar in Frankrijk, nu te Rotterdam gevestigd was, aanmerkelijk bevorderd, en somtijds bestreden.

*) Pachelius Quesnel gaf zijn' bijbel in 1687. Deze werd in 1703 veroordeeld, in 1712 verboden. De schrijver was, wegens een ander werk over Leo den Grooten, reeds vroeger gevlugt, en had zich in de Vereenigde Nederlanden, waar hij 1710 overleed, onder de Jansenisten opgehouden, of liever, hij had hen aangevuurd en geholpen.

De eenige strijd, die echter zeer gewigtig was en weérklank vond bij de burgerij, was die tusschen de Voetianen en Coccejanen, waarvan de gemeente vooreerst niet veel anders begreep, dan dat de eersten voor het huis van Oranje, voor de formulieren, voor eene gestrengre inachtneming en heiliging van den zondag, en tegen alle niet-gereformeerden, als tegen ongeloofigen, gezind waren.

Deze partij was de magtigste. De andere had ruimer begrippen en nieuwerwetscher vormen. Zij stelde weinig prijs op het vieren van den sabbath, ging meer wereldsch gekleed, en scheen met de regering, zooals zij thans was ingesteld, redelijk wel tevreden te wezen.

De kern des verschilsl lag echter veel dieper; want de Voetianen wilden in alle zaken, de godsdienst betreffende, tot de hervormers terugkeeren en geene andere waarheden erkennen dan die, welke door Calvijn gevonden of in het licht gesteld waren. De Coccejanen, daarentegen, volgden een' eigen weg, en eene verklaring der heilige schrift, die bij hunne wederpartij op eene smakelooze vergeestelijking van alle bijbelplaatsen was uitgelopen, met meer wetenschappelijk zin.

Zij hadden zich losgemaakt van hunne philosophische vrienden, en wilden in geen deele onder verdenking blijven als zochten zij, met Descartes en Spinoza, de openbaring aan de rede ter toetse te brengen. Zij bleven bij het grondbegrip van hun voorganger en meester, die tusschen het oude en nieuwe testament een groot verband had gezien, en in bijna elke uitdrukking der heilige bladen eene verborgenheid, eene overdragelijke betekenis, eene profetie of type bespeurde.

Zooval het eene als het andere stelstel was uitermate dor. Van christelijke zedelee, als wetenschap beschouwd, vond men bij geen van beiden een duidelijk begrip; maar wat de Coccejanen leerden, geleide tot vrijer en beter onderzoek; en wat de andere partij voorstond, had eene meer gemoedelijke en practische rigting.

De meerderheid bleef den Voetianen getrouw.

Daar nogtans in den grond der zake de beide hoofdpartijen protestantsch waren, en niemand, der zake eenigzins kundig, zich onvoorwaardelijk aan de eene of andere leiding overgaf, zoo ontstonden er onder de twistenden weder verscheiden secten, die gestadig veel liefdeloosheid tweegbragten en de regering bemoeijelijkten.

Door eene algemeene synode ware er hoogstwaarschijnlijk meer eenheid te verkrijgen geweest; doch van

die meerdere eenheid, welke op den triomf der ernstige Voetianen zou zijn neêrgekomen, was voor de velerlei kleine minderheden niets dan onderdrukking, en voor het stadhouderloos bestuur volstrekt geene medewerking te wachten.

Eene algemeene synode bleef dus nitgesteld, en zij, die slechts eenige gematigdheid aan den dag legden, behielden hunne vrijheid van spreken en schrijven.

De regering had tot vasten stelregel, om alle burgerlijke vrijheden der inwoners, zonder op huone geloofsbelijdenis te letten, voor te staan, en hield zich tevens, wat de godsdienst-zelve betreft, buiten wezentlijke inmenging; in dier voege nogtans, dat de Gereformeerden boven alle andere protestanten werden voorgestaan, en de Jansenisten eene hoogere mate van vertrouwen genoten dan de Roomschen.

Met de Remonstranten, wier vuur nitgebrand en wier vereeniging geene staatspartij meer was, hield men het dragelijk. De regering kon hun niet ongenegen zijn, want zij bleven zeer eensgezind en gedroegen zich rustig. Hunne hoofdleiders beoefenden de wetenschappen en waren weinig twistziek. Ook om andere redenen, voornamelijk omdat zij gestadig in aantal afnamen, lieten de godgeleerden der andere partij de Remonstranten met vrede. Hunne kweekschool duurde voort, hnnne beste of liever eenigzins betekenende gemeenten waren die van Amsterdam en Rotterdam,

De Lutherischen, meest vreemdelingen van oorsprong, waren minder beschaafd, steiler in hunne begrippen en onbhagelijker van vormen. Over kleinigheden dikwijls verdeeld, bleven zij in hunne betrekking tot de regering zeer kalme onderdanen. Hun hoofdzetel was te Amsterdam. In deze wereldstad en in de overige steden, waar zij eene gemeente vormden, namen zij in aantal toe. Elders kwamen zij op. Niet dat er gereformeerden of roomschen tot de augburgsehe confessie overgingen; maar eene menigte Duitschers vestigde zich steeds in dit goede land van welvaart en rust, waar zij in de hollandsche nationaliteit werd opgenomen, en deze nieuwe Nederlanders waren doorgaans Roomschen of Lutherischen.

Over het toelaten eener kerkgemeente, buiten de publieke bescherming, oordeelde de plaatselijke overheid, wat niet zelden onregelmatigheid en willekeur veroorzaakte. Vooral de Mennonieten, die eenige gebruiken van de munstersche wederdoopers hadden overgehouden, en daarbij geen' eed deden en geene wapenen voerden,

kregen daar last van. Men hield hen voor slechte burgers en wantrouwe hun vromen en stichtelijken wandel. Zij waren bovendien over leer en tucht steeds oneinig, en ondervonden uit dien hoofde, in de groote handelsplaatsen van Holland, Zeeland en Friesland uitgezonderd, velerlei moeilijkheden. Toen deze verminderden, namem de Mennonieten langzamerhand af, en wonnen in dege-lijkheid en beschaving wat zij in aantal verloren.

Voor de overige christengezindten, Kwakers, Colle-gianten, Armeniërs en Grieken, hebben wij, in dit kort overzigt, geene plaats, en van de Joden niets bijzonders aan te teekenen dan alleen, dat zij te Amsterdam en 's Gravenhage hunne godsdienstvrijheid behielden, en te Middelburg eene synagoge verkregen. 1705. Overigens werden zij geduld of bemoeijelijk, naar gelang van hun gedrag en vermogen, in verband met het welgevallen van heeren burgemeesters en vroedschappen.

Bij het overlijden van Willem III namen alle Joden in ons vaderland den rouw aan, en handelden daarmede bijzonder erkentelijk en wellevend. Immers, hoezeer deze voortreffelijke prins aan de heerschappij van Rome het hoofd bood en de gereformeerde grondslagen van den staat niet wilde omgekeerd of ondermijnd hebben, was hij nogtans bij uitnemendheid verdraagzaam, en, ten aanzien eener wenschelijke gelijkstelling, veel meer op den regten weg dan eenig ander vorst van zijn tijd.

II. TOESTAND.

2. Actiehandel. 1720.

Reeds eenigen tijd vroeger, te weten, kort vóór het afsterven van Heinsius, bedacht zekere John Law, een Schot van geboorte, en die te Amsterdam den handel geleerd had, een stelsel van papieren geld, dat rente moest afwerpen, en tegen de volle waarde verwisselbaar wezen zou. Met deze speculatie, waarvoor geene waarborgen bestonden, meende hij 's lands finantiën tot in het oneindige te zullen verbeteren; doch Heinsius, Van Hoornbeke, Hop en Van Slingelandt waren te voorzigtig, om in zulke gewaagde ondernemingen eenig belagen te scheppen.

In Frankrijk ging dat beter. Men vergunde daar het oprigten van een bankiershuis, waarin Law zijn crediet-stelsel beproeven kon. Op grooter schaal gedreven, meende hij, dat deze inrigting de uitgeputte geldmid-delen des koninkrijks zou kunnen herstellen. De regent,

die gedurende de minderjarigheid van Lodewijk XV de regering in handen had, stelde daar vertrouwen in, en nam het handelshuis voor den staat over. 1718. Law maakte zijne rekening en bleef directeur. Hij rigtte vervolgens eene Handelsmaatschappij op, die West-indische Compagnie of Maatschappij van de Mississippi genaamd werd, en zich de ontginning van Louisiana ten doel stelde.

Zooals men vroeger banknoten genomen had voor geld, nam men nu weder actiën voor contante penningen. Eene actie met belofte van 12 perct. rente, kocht men voor 500 livres, en bij den handel, die daarmede ter beurs gedreven werd, stegen de hier bedoelde aandelen steeds hooger en hooger, en klommen tot 18 en 20,000 livres.

Weldra kwam dat beurspel uit Frankrijk naar de Nederlanden over. Onze kooplieden en burgers werden als betooverd, en bragten, voor actiën op de Mississippi, hunne wigtige rijksdaalders naar de kantoren der Maatschappij, in vele steden opgerigt. Een ieder zou rijk worden; en werkelijk, bij het klimmen van den prijs verwierven vele lieden aanmerkelijke winsten, en geraakten sommigen tot een meer dan aanzienlijk vermogen.

Zoolang het krediet zich staande hield, ging dat goed, maar weldra haperde de inwisseling der banknoten tegen baar geld, en de actiën daalden. Fraankrijk zocht toen de bank van Law met allerlei kunstgrepen staande te houden, en verhiel den directeur tot controlenr-generaal der finantiën. Hoezeer hij nu belijdenis deed van de r. k. godsdienst, men lachte hem uit; zijne handteekening verloor alle vertrouwen, en zijne actiën, tot 20,000 livres opgedreven, bij eene wet op 9000 livres vastge-steld, konden eindelijk tegen den prijs van twee dukaten geene koopers vinden.

Law liet zijn vermogen bijna geheel aan Frankrijk, en nam, voor de volkswoede bevreemd, naar België de vlugt. Dec. 1720. Hij stierf eenige jaren later te Venetië. Duizenden Fransehen waren inmiddels verarmd, en in de nederlandsche handelsteden, waar men de fransche staatspapieren omgezet, of, naar het voorbeeld onzer naburen, eene menigte onhoudbare compagnieschappen opgerigt, en hare aandelen als in den wind gekocht en verkocht had, beleefde men eene verplaatsing van fortuinen, die eene zeer bespottelijke en tevens eene hoogst ernstige zijde opleverde.

Het gelek eene revolutie.

III. TOESTAND.

6. *Gereformeerden en Katholieken. Cornelis van Steenhoven, eerste Aartsbisschop der Jansenisten. 1723.*

De rust bleef intusschen ongestoord. De Gereformeerden, de eenigen, die iets wezentlijks hadden kunnen ondernemen, waren te veel verdeeld, en als welgezeten lieden, die niet geplaagd of gekweld werden, tot geenlei opstand genegen. Zij genoten, in vreedzame onderwerping, het zoete dezer aarde, politiseerden, gingen geregeld naar de beurs, des zondags ook naar de kerk, en hielden overigens hun gemak.

Met de Roomschen was men in spanning, en de roomschen onderling bleven verdeeld. Damen bleef zich te Keulen ophouden. Hij stierf 1717, en werd, als apostolisch vicaris, door Johan Bijlevelt vervangen. Bijlevelt moest echter het land ruimen, waarna de paus, om een einde te maken aan het gestadig verbanen zijner vicarissen, het bestuur der missie aan den nuntius te Brussel, onder den titel van vice-superior, opdroeg. 's Hertogenbosch behield inmiddels zijn bijzonder vicariaat, in 1662 ingesteld. Die van de Kleresie waren in zekeren zin buiten de kerk, en zaten zonder bisschop, en dus zonder priesterwijding en vormsel.

Die toestand kon niet voortduren: zij besloten derhalve, om Cornelis van Steenhoven tot aartsbisschop van Utrecht te verheffen, en die keuze aan de goedkeuring van den h. vader te onderwerpen.

De staten en staten-generaal verboden het voeren van dien titel, maar lieten de handelingen van het kapittel voor het overige onverlet. In het benoemen van een nieuwen kerkvoogd zagen zij geen kwaad. De paus weigerde intusschen den onwettigen aartsbisschop aan te nemen.

In den grond der zaak had hij gelijk. Bisdom en kapittel waren sedert den dood van Schenk van Tautenburg feitelijk verdwenen, sedert de instelling der Missie wettig opgeheven; er kon dus volstrekt geene sprake meer wezen van eene canonische electie te Utrecht. Evenwel, als het met de belangen van Rome overeenkwam, hadden de pausen reeds verscheidene malen een voortdurend kapittel erkend, en zich vroeger veel moeite gegeven, om Rooveen voor aartsbisschop van Utrecht te laten doorgaan. Rome was dus aan zich-zelve ongelijk en van hardheid omtrent de inlandsche geestelijken, die

III.

waarlijk niet ongeloofig of afvallig, en even weinig Jansenist waren als hanne ergste vijanden, de Jezuïten, volstrekt niet vrij te pleiten.

Een misverstand ten aanzien van de ware bedoeling der nederlandsche geestelijken deed tegen hen de verdenking van onregtzinnigheid ontstaan, en bragt de kerk tot het onredelijk besluit, om zich bestendig tegen de meest ernstige belijders van hare leerstellingen te verzetten.

Voor het staatsbestuur in de Verenigde Nederlanden was die scheuring altijd een klein voordeel. Onze regenten hadden van de katholieken, die volstrekt geene staatspartij vormden, en in hunne onkunde veeleer tegen dan voor het huis van Oranje gezind waren, slechts zeer weinig, van verdeelde katholieken volstrekt niets te vreezen.

7. *De Kleresie en de Missie.*

*Berchman Whytiers. Van der Croon. Meinderts.
Jan van der Steen.*

Steenhoven overleed spoedig. Cornelis Johannes Berchman Whytiers volgde hem als aartsbisschop van Utrecht op, 1725, en vond bij den paus wederom hetzelfde banvonniss, en bij de regering des lands dezelfde oogluiking en toegenegeheid als zijn voorganger. De nu volkomen afgescheiden gemeente bleef in hare ongehoorzaamheid aan de voornaamste leerstellingen der kerk bijzonder getrouw, en ondervond, bij eenige tegenwerking van de zijde der predikanten en geleerden, nogtans de toegenegeheid van vele gereformeerden, zich verbeeldende, dat men over geloofs zaken met elkander slechts weinig verschilde.

Het utrechtische kapittel telde toen vijf aartspriesterschappen: Utrecht, Schieland, Delfland, Rijnland, Leeuwarden, en stichtte in 1728 een Seminarium te Amersfoort.

Reeds in 1733 stond de stoel weder ledig, en werd toen door Theodorus van der Croon, zes jaren later door Petrus Johan Meinders vervuld. Onder dezen herstelde men eerst het bisdom Haarlem, 1742, daarna dat van Deventer, 1757.

Die van de missie stonden daar met hunne geordende en wereldlijke geestelijken tegenover, en volgden de leiding van den internuntius te Brussel, wat voor de hollandsche katholieken misschien onverschillig, doch voor de regering niet te dulden was.

Om nu met vreemde priesters zoo min mogelijk te

28

doen te krijgen, erkende men den haarlemschen pastoor Jan van der Steen als apostolisch vicaris, waartegen van de zijde der predikanten een kreet opging alsof het land aan Romo zoo geleverd worden, terwijl de paus, met deze zeer beperkte erkenning niet tevreden, het gezag van den ingestelden vice-superior bleef handhaven.

De staten, hoezeer met enige vordragzaamheid te werk gaande, handhaafden niettemin de gereformeerde grondslagen der regering, en lieten zich zelfs tot noodeloos en onvruchtbaar gestrengheid bewegen. Zoo bijvoorbeeld verboden zij in 1730 de nieuw-ingestelde dienst voor Gregorius VII. Kort daarna regelde men de verhouding tot de roomschen, vernieuwde de bepalingen omtrent het *placet*, beperkte den kerkenbouw, en liet alleen inlanders als priesters toe.

Eenige jaren later besloten de staten van Holland, dat de roomsche bedchuizen op geenerlei wijze het voorkomen van kerken mogten hebben. Aan de verponding of grondlasten, waarvan andere werden vrijgesteld, bleven zij onderhevig, en moesten driemaal in de honderd jaren eene belasting dragen op de bezittingen met de doode hand. 1737,

Nog meer: op het punt van gemengde huwelijken bepaalde men, dat een krijgsoverste, met eene roomsche vrouw in den echt tredende, zijne bediening verloor, welke bepaling eerlang mede werd toegepast op de burgerlijke beambten in de landen der generaliteit.

Was dat hard en onbillijk? Hard, ja, maar onbillijk niet. Zooals men toen nog dacht en handelde, waren enige maatregelen van represaille onvermijdelijk geworden; want in katholieke landen golden, tegenover de protestanten, volstrekt geene mildere bepalingen. Hoezeer het nu protestanten zou gevoegd hebben, om zelfs aan vijanden wel te doen, zoo christelijk waren zij niet, en konden het in de gegeven omstandigheden moeilijk wezen. De vrees, altijd eene slechte raadgeester, deed hen vergeten, dat zij onoverwinnelijk, en dus tot inschikkelijkheid jegens andersdenkenden verplicht waren.

IV. TOESTAND.

2. Oost-Indië. 1737—1740.

A. Valckenier. Moord der Chinezen. 1740.

Gelijktijdig met Van der Heym was Adriaan Valckenier aan het bewind gekomen, en volgde, als gouverneur-generaal der Oost-Indië, op Abraham Patras, die van

1735—1737 regeerde, en schier alle misbruiken der compagnie-beambten had laten voortduren. Een paar gouverneurs van Ceilon hadden meer dan gewoonlijk op bedriegelijke wijze gehandeld en aan hunne hebzucht geene palen gesteld; zij ontvingen loon naar werken, waardoor vele beambten eenigzins voorzigtiger, maar volstrekt niet beter werden.

Valckenier inzonderheid verschaftte zich in weinig jaren een groot vermogen, en nam tot dat einde allerlei kuelevarijen te baat. Zijne onderhoorige volgden dit voorbeeld, en zoo kwelde men vooral de chinezen, te Batavia en in de omstreken gevestigd. Bij gebrek aan eene europesche kolonisatie, welko men in het belang der Compagnie niet raadzaam oordeelde, was deze oostersche bevolking voor vele takken van handel en nijverheid onmisbaar. Zij bestond uit 20,000 gelukzoekers, meest allen zeer schrandere, listig en werkzaam van aard; einigen waren rijk geworden, velen kon men welgezeten burgers noemen; de groote hoop bezat weinig of niets en zocht zijn fortuin langs heerenwegen. Zij vergrepen zich van tijd tot tijd aan de bezittingen der goede gemeente, en roofden en moordden tot onder de wallen van Batavia, en zelfs daar binnen. Valckenier zette een deel dezer ledgloopers uit de stad, waar hij wel aan deed, en liet er eenige naar Ceilon brengen, teneinde hen door handenarbeid aan de kost te helpen. Doch deze heilzame maatregel verontrustte geheel de chinesche bevolking, die schier niet twijfelen kon, of het was om hare verkregen regten, zoo niet om haar leven en bezittingen, te doen. De ontsteltenis was groot. Velen trokken naar de binnenlanden en voegden zich daar bij hunne landgenooten, met oogmerk, om gezamenlijk tot opstand te komen en het gouvernement van Java omver te werpen. Maleijers en Javanen, die zich insgelijks over de compagnie-beambten tot beklagen hadden, maakten met de Chinezen eene gemeene zaak, en zoo kregen de onvergenoegden eene gewapende bende van 12,000 man, waarmede zij Batavia kwamen bedreigen.

Gustaaf Willem van Imhoff en Maurits van Aarden, beiden raden van Indië, rukten nu, met 200 Europeanen en enige kompagnieën Balinczen, Makassaren en Javanen, naar buiten en dreven de aanvallers op de vlugt. Op een ander punt drongen nogtans de opstandelingen door, en legerden zich tegenover de buitenposten van het kasteel. Daar kregen zij versterking, en waagden, van geslucht voorzien, een aanval op eene der poorten

van de stad, die zij in den avond van 8 Oct. zochten binnen te dringen. Een wakkere tegenstand hield hen nogtans staande, en een kanonvuur, van de batterijen gerigt, verdreef de muiters, als kaf voor den wind, bij het aanbreken van den volgende morgen.

Onmiddelijk na die overwinning viel men in de huizen der Chinezen te Batavia, en wreekte zich op eenige duizenden weerloze burgers, die, wel is waar, sterk gewantrouwd werden, maar geene bewijzen van medepligtigheid gegeven hadden. Zij waren de meestvermogenen, en dus vermoedelijk geene deelgenooten aan den opstand; zij werden echter als zoodanig allerschadelijkst om het leven gebragt, en, wat zij bezaten, viel den langhartigen pluimdenars ten deel.

Meer dan waarschijnlijk geschiedde dit op last van Valckenier, en had hij zijn aandeel in den buit. Althans Imhoff en twee andere raden van Indië hielden zich daarvan overtuigd, en wilden den opperlandvoogd buiten de gelegenheid stellen, om langer schadelijk te wezen, maar zij werden voorgekomen en naar het vaderland opgezonden. 6 Dec. 1740.

Tewijl zij zich voor bewindhebbers verontschuldigden en tevens de tyrannieke handelwijze van Valckenier in het licht stelden, vroeg deze zijn ontslag, dat hem aanstonds gegeven werd, met last, om de regering aan Johan Theedeus over te dragen.

Valckenier vertrok vervolgens naar het vaderland, en moende, met eene overwinst van 5 miljoen gulden, zijne dagen in rust te gaan cindigen; doch aan de Kaap de Goede Hoop werd hij op last der Compagnie in hechtenis genomen, en ter verantwoording naar Batavia teruggevoerd. Hier stierf hij in de gevangenis, voordat de tegen hem ingestelde procedure was afgeloopen. Het beslag op zijne goederen werd toen opgeheven, en ging met eene vrijespraak van den overleden gepaard.

Intusschen keerde Imhoff, die zijn voornaamste beschuldiger geweest was, als gouverneur-generaal naar Indië terug. 1743—1750.

6. De Leonidas van Willem van Haren. 1741—43.

Tewijl deze schikkingen plaats grepen, was men in de Vereenigde Nederlanden ongemeen bezorgd, en over de gedragalijn, in deze verwikkeling te volgen, verdeeld. Die aan het roer zaten, wisten niet beter, of zij hadden alle zeilen bijgezet, en vleiden zich, met eenige voorzigtigheid, over de klippen heen in behouden haven

te zullen komen. Maar de friesche partij, de partij van den stadhouder, haalde de schouders op, en schreeuwde wraak over het werk. Men deed, zeide zij, te veel of te weinig: te veel, zoo men met Frankrijk in vrede zocht te blijven, te weinig, zoo men het vaderland verdedigen en de keizerin ondersteunen wilde. Voor de verheffing van den prins bevreesd, offerden de hollandsche regenten het algemeene welzijn aan hun eigen belang op; enz. enz.

In dien zin sprak voornamelijk jonkheer Willem van Haren, afgevaardigde, wegens Friesland, ter staten-generaal.

Willem van Haren was een der beste dichters uit de eerste helft der XVIII. eeuw, bijna de eenige uit dat tijdvak, dien men somtijds nog leest. In 1741 trad hij met de *Gezellen van Friso* op, en overschaduwde daarmede al de heldendichten onzer literatuur. Zijn onderwerp, aan de oudste geschiedenis van Friesland ontleend, was echter veel te klassisch behandeld, om eenigzins te kunnen boeijen. Een ander dichtwerk van zijne pen, medo in 1741 verschenen, en *Leonidas* getiteld, had dezelfde gebreken in nog veel hooger graad, maar, met een politisch doel geschreven, bevatte het eene doorlopende toespeling op de omstandigheden, waarin het vaderland zich bevond, en maakte uit dien hoofde, met nog een drietal lierzangen, naar Horatius gevolgd, een' verbazenden opgang. *Leonidas* schudde de gemeente wakker en deed de vrienden van het huis van Oranje uit den hoek komen. Hoezeer nu dit dichtstuk veel afkeuring vond, lokte het ook veel lofspraak uit, en verontrustte de regenten, die van nu af eene meer bepaalde honding tegen Frankrijk aannamen. Althans, na eenige tegenkanting in de gewestelijke staten, besloot men ter staten-generaal tot meerder versterking van het leger, en stelde Maria Theresia in staat, om nog 20,000 man onder de wapenen te brengen. 1743.

Van Haren behaalde dus een zeer wezentlijken triumpf; maar hij wilde méér, en verlangde den prins aan het hoofd des legers gesteld te zien. Zonder de ijverige tegenkanting van Holland, zou dit verlangen ook volkomen bevredigd zijn geworden; thans kon men het niet verder brengen dan tot eene aanstelling van luitenant-generaal, wat voor zijne hoogheid, reeds kapitein-generaal in drie provincien, niet aannemelijk was, en derhalve geen verder gevolg had, dan alleen in zoover als de natie er door opgewonden werd, en de hollandsche, utrechtse en zeeuwsche regenten nog meer in het nauw kwamen.

Graaf Willem Maurits van Nassau-Ouwerkerk werd toen bevelhebber der nederlandsche troepen en kwam te veld.

V. TOESTAND.

4. Omwenteling van 1747.

Holland was gewaarschuwd en stond gereed. Een wagenmaker te Rotterdam riep de gemeente naar de boompijns, waar men zich fatsoenlijk gedragen moest en slechts eens helpen toezien, of de veerschuiven uit Zee-land niet in het gezigt kwamen. Men wist wat tijding ze brengen zouden. Met der daad, daar zag men ze naderen, allen met de banier der verlossing in top, en rijkelijk met oranjelinten gesierd. 26 April.

Een luid *Oranje boven!* ging op. Drie dagen lang was men als dronken van vreugde, en noodzaakte de regering, zich openlijk voor de nieuwe orde van zaken te verklaren. 29 April. De vroedschap van Delft, door de burgerij der stad en eenige schielandsche boeren bedreigd, gaf insgelijks toe. Geen sterveling, die hier

of elders voor de nieuwe of fulpen plooiers in de bres sprong, en zij-zelfen legden allen het hoofd in den schoot. Jacob Gilles (de opperste der hollandsch-aristokratische faetie, en raadpensionaris van Holland) scheen zijn leven niet zeker; daar hij echter een eerlijk man was, en de prins geen bloed wilde vergoten hebben, kwamen hij en zijne vrienden er met den schrik van af. Intusschen hadden zij de voorzigtigheid, het volk van 's Gravenhage zoo spoedig mogelijk tevreden te stellen, en lieten zijne hoogheid, door de staten van Holland, met eenparige stemmen tot stadhouder verkiezen. 3 Mei.

Des anderen daags benoemden de algemeene staten hem tot kapitein-generaal en admiraal der unie. Op denzelfden dag werd hij tot Stadhouder van Utrecht, en op den 10. Mei tot stadhouder van Overijssel verheven.

De prins, uit Leeuwarden overgekomen, begon zijne triumfantelijke inkomst en huldigungsreize met Amsterdam, waar hij den 11. Mei verscheen en met uitbundige vreugde, bijna met vergoding, ontvangen werd. Alle steden in ons vaderland volgden dat voorbeeld.

WETENSCHAP.

BIOGRAPHIEN VAN BEROEMDE TIJD- EN LANDGENOOTEN.

DE GENTSCH E HOOGLEERAAR KESTELOOT. *)

Den 5. Julij, 1852, des avonds, overleed te Gent de Professor-emeritus bij de Gentsche Hoogeschool J. L. Kesteloot, in den ouderdom van 73 jaren.

Jacob Lodewijk Kesteloot werd in 1778 te Nieuwpoort uit burgerouders geboren. De eerste studiejaren bragt hij te Gent door bij eenen geestelijke, die zijn bestaan vond in een vier- of vijftal jongelingen de klassieke talen, benevens de muziek, te onderwijzen. De jonge Kesteloot toonde eene bijzondere neiging voor de natuurkundige wetenschappen; hij ging naar zijne geboortestad terug, om bij een aldaar gevestigden kundigen apotheker de planten- en de kruidmengkunde te leeren. De vrees voor de fransche requisitie deed zijne ouders besluiten, hem naar Leiden te zenden, waar hij, eenige jaren later, tot doctor in de geneeskunde bevorderd werd.

Afkeer voor het fransche juk, dat op zijn vaderland drukte, liefde voor zijne moedertaal, en eene ware ge-

negenheid, welke hij voor de vrijheidlievende Hollanders, tijdens zijn verblijf aan de hoogeschool van Leiden, had opgevat, hechtten hem aan den grond, die voor eenen Vlaming niet vreemd kan heeten. Kesteloot zette zich neer op een dorp bij den Haag, vanwaar hij zich welhaast naar Rotterdam en eindelijk weder naar den Haag verplaatste, terwijl hem overal de roem van bekwaam practicus vooruit liep.

Een groot genoegen in de letteren vindende, had hij welhaast betrekkingen aangeknoopt met de voornaamste Nederlandsche geleerden en dichters; hij raakte in bijzondere vriendschap met Siegenbeek, van Hemert, Kinker, Falck en Bilderdijk, door welken laatsten voornamelijk hij in gunstige betrekkingen geraakte met den toenmaligen Koning van Holland, Louis Napoleon. Toen de broeder

*) Aan het *Nieuwsblad* voor den Boekhandel ontleend.

van den franschen Keizer, in navolging van hetgeen in Frankrijk bestond, een hollandsch instituut wilde oprigten, was Kesteloot een van hen, welke hij raadpleegde. Onze nederige geleerde echter wees alle aanbieding van de hand, om van het instituut deel uit te maken, beweerende, dat hij te jong was, en dat er waardiger mannen dan hij waren, welke die eer verdienden.

Destijds schreef hij een verslag in de fransche taal over den toestand der letterkunde en der wetenschappen in Holland *), waarna hij eene reis naar Parijs deed, waar hij door zijn geest en kunde de aandacht tot zich wist te trekken van de mannen, die toenmaals in die hoofdstad den toon gaven, Delille, Legouvé, doctor Recamier enz.

De hollandsche maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen had als prijsvraag eene lofrede op Boerhaave uitgeschreven. Kesteloot bekam de gouden medaille voor een stuk, dat klassiek blijven zal. Later wist hij zich nog dienstelijk te maken met eene lofrede op van Swieten, Boerhaave's beroemdsten leerling.

Intusschen waren Noord- en Zuid-Nederland onder den scepter van Willem I verenigd geworden, en het staatsbestuur was er op bedacht, Kesteloot in het gewest zijner geboorte aan de Nederlandsche beschaving te doen medewerken. Bij de inrigting van de Gentsche hoogeschool werd hij als Professor in de geneeskunde aangesteld, van welk vak hij opvolgelyk verscheiden takken onderwees tot in 1836, wanneer hij, bij de nieuwe inrigting van het hooger onderwijs in België, tot den ruststand overging. Die de lessen van Professor Kesteloot hebben gevolgd, bekennen gaarne, dat ze steeds van eenen bijzonderen goeden takt van praktijk getuigden, wat vooral zijne lessen over de leer der geneesmiddelen bevestigden.

Sedert zijne terugkomst in het gewest zijner geboorte, heeft Prof. Kesteloot zich voornamelijk toegelegd op de verbetering van den volksgeest en der zedelijke beschaving van de natie. In of omstreeks 1816, kwam, door zijne bemoeijng, te Nieuwpoort eene afdeling tot stand van de Maatschappij tot *Nut van 't Algemeen*; hij werd een der ijverigste leden van het Gentsche comité tot versprei-

ding van de koepok-inenting, en gaf een volksboekje uit, om de vooroordeelen tegen de vaccine te bestrijden.

Ofschoon zelf geen lid zijnde van de Rederijkerskamer de *Fonteinisten*, had die maatschappij het vooral aan Kesteloots bemoeijng te danken, dat Koning Willem, bij zijn eerste bezoek te Gent, haar den titel van Koninklijke schonk, en eene geldelijke ondersteuning verschafte.

Behalve een paar geneeskundige werken en verscheidene kleinere verhandelingen in 't latijn, gaf Kesteloot nog eene levensschets uit van zijnen vriend Falek *). den in beide deelen des lands zoo zeer beminden minister van Koning Willem, en later afgezant bij het Brusselsche hof. Zij hadden veel overeenkomst met elkander, vooral door hunne vaderlandsche en wijsgeerige neigingen. Beiden waren Nederlanders, in den ruimsten zin des woords, beiden betrachtten het goede zonder ophef, beiden bleven gelaten, wat het lot ook omkeerde. Kesteloot wist sedert verscheiden maanden, dat de dood met snelle schreden naderde: als het pas gaf, sprak hij er van met zijne vrienden als van iets, dat onvermijdelijk is, natuurlijk, en daarom niet te vreezen. In een bijvoegsel van zijn uitersten wil, weinige weken vóór zijn overlijden geschreven, verzocht hij, dat men zijn stoffelijk overschot met geene lijkrekenen zou bezwaren. Een gedeelte van zijne bockerij, alsmede zijn welgelikend geschilderd afbeeldsel, heeft hij aan zijne geboortestad Nieuwpoort vermaakt. Zoo leefde en stierf een man, wiens nagedachtenis aan alle ware Vlamingen en Nederlanders steeds dierbaar blijven zal.

Kesteloot laat geene zonen na. Op zijn sterfbed mogt hij zijn vier-en-twintigsten nakomeling omhelzen in het zoonkje van den schilder van Lisendijk, te Bergen (Mons), die met Kesteloots jongste dochter gehuwd is. Zijne drie andere dochters zijn de ehtgenooten van den heer Velleman en van Professor Kickx, beiden te Gent, en van Professor Van Biervliet, te Leuven.

De stoffijke overblijfsels des waardigen en door verwanten, vrienden en kennissen diep betreunden mans zijn, den 7. Julij, ten 6 ure des avonds, op het Kerkhof buiten de Brugschepoort ter aarde besteld, in tegenwoordigheid der treurende familie, der in plegtgewaad gehulde hoogleeraren der Universiteit, der talrijke leden van onderscheiden genootschappen, waarvan de overledene lid was, der maatschappijen van vlaamsche letteroefening: *De*

*) Discours sur le progrès des sciences, lettres et arts depuis 1789 jusqu'à ce jour; avec des notes sur les savans, cités dans les rapports et la notice raisonnée de leurs travaux, dans lesquelles on a fait mention des ouvrages publiés en Hollande dans le même intervalle etc. 1809, gr. in 8°. 420 pag. verkrijgbaar te 's Hage, bij J. L. C. Jacob.

*) Waarbij een fraai Portret, uitgegeven te 's Hage, bij J. L. C. Jacob, 1845, 8°.

Taal is gansch het Volk, der maatschappij van Rhetorica: *De fonteinsalen*, van het *Vlaemsch gezelschap*, enz. benevens vele bijzondere vrienden en vereerders.

Naar den uitdrukkelijken en schriftelijk nagelaten wil des zedigen ontslapenen, zijn op zijn graf geene redevoeringen uitgesproken: alleenlijk heeft Professor Manderlier, Rector der hoogeschool, namens zijne ambtgenooten, in korte, maar treffende bewoordingen het leed wezen te kennen gegeven, dat dit verbod op de aanwezigen drukte, en zóó dan is den menschenvriend, den geleerde, den opregten Vlaming, de jongste hulde toegebracht.

Bij deze regelen, welke wij met eenige kleine wijzigingen uit een Belgisch blad (DE EENDRAGT) overnemen, kunnen wij niet nalaten, nog een en ander te voegen.

Onder de vele gaven, welke deze smaakvolle geleerde vereenigde, behoorde, dat hij een grondig kenner en beoefenaar der toonkunst was, waarvan hij, onder anderen, bij eene gedenkwaardige gelegenheid blijk gaf. In den jare 1809, toen het vaderland door een zwaren watersnood geteisterd was, en ondanks den druk der tijden, de mededeelzaamheid der Nederlanders jegens rampspoedigen weder zoo schoon werd in het licht gesteld, werd van wege het Haagsch-Departement der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* een letterkundige en muzikale avond ten behoeve der noodlijdenden gegeven. De heer J. Immerzeel, de vader, droeg een fraai dichtstuk voor *), en zijn vriend en deelgenoot in velerlei zaken en zorgen, de heer Kesteloot, bestuurde het orkest; loflijk kweet hij zich daarvan, zoowel door de keuze der stukken, als door de uitvoering; zoodat beide zeer werden toegejuicht.

Naauw aan die gave verwant was die van zijnen dichtgeest; als Nederlandsch, Fransch en Latijnsch dichter deed hij zich kennen; hij gaf proeven daarvan o. a., in onderscheiden treffende gelegenheidsgedichten; in eenige Fransche dichtregelen, in den jare 1814 te Amsterdam van het Tooneel gesproken, toen keizer Alexander van Rusland die hoofdstad bezocht; en in een Latijnsch lofdicht op Jenner, in 1807, voorgedragen in eene vergadering van het genootschap ter verspreiding van de koepok-inenting te Rotterdam.

Van zijn redennars-talent heeft hij mede proeven nagelaten, b. v. in de rede bij de inwijding van het Aka-

demisch paleis, te Gent, in 1826 *); terwijl hij van zijn critischen geest deed blijken door onderscheidene beoordeelingen en andere stukken, als medeschrijver in het Tijdschrift: *De Schouwburg van in- en willooide letter- en huishoudkunde*, alsmede in het *Bulletin littéraire*, dat daarbij gevoegd was, en hetwelk van 1805 tot 1810 te 's Hage werd uitgegeven; een Tijdschrift, waaraan (hetgeen in onze dagen van zoo menige verzameling van den dag niet kan gezegd worden) eene blijvende waarde niet zal worden betwist. Voorts leverde hij verscheiden stukken in de handelingen der Brusselsche Koninklijke Akademie; levensberigten in de *Biographie universelle*, van Michaud (1811—46); mededeelingen in het geneesk. Tijdschrift van Prof. Kluyskens, enz.

Den 13. April 1846 was een gewichtige dag in 's mans leven: een feest te zijner eere werd hem in zijne tweede vaderstad, Gent, gegeven, waar hij zoovele jaren arbeids en onderzoek aan de wetenschap had toegewijd als hoogleraar in de geneeskunde, en tevens als gelukkig beoefenaar der Nederlandsche Letterkunde was opgetreden. Een aantal ond-leerlingen, ambtgenooten, geleerden en letterkundige vrienden hadden zich ten aangenamen plicht gesteld, den rustenden hoogleraar een plegtig feestmaal te geven. Een reuf des overledenen, de heer P. J. Kesteloot-de-Man, met goed gevolg ten opzichte van Neêrlands taal en letteren het spoor zijns waardigen ooms volgende, heeft de bijzonderheden van dat feest vergaderd en zo te Nieuwpoort in hetzelfde jaar in 't licht gegeven. Onder de vrienden uit Noord- of Zuid-Nederland, die zich op dat feest vereenigd vonden, waren onder anderen Dr. Singer uit 's Hage, en de heer Schinkel vandaar. Deze laatste, een der trouwe vrienden van den feestvierenden, helaas, nu ontslapen geleerde, had den afwezigen vriend van zijne belangstelling op treffende wijze doen blijken: hij had, namelijk, hem een prachtigen kristallen beker vereerd, die, met een krans van lauweren en immortellen omvlochten, en met gepaste zinnebeelden versierd, het volgende tot opschrift voerde:

HULDE

AAN MIJN VRIEND

DEN WELEDELEN, HOOGGELEERDEN HEER

J. L. KESTELOOT,

ODD-PROFESSOR IN DE GENEESKUNDE, LID DER KONINKLIJKE AKADEMIE TE BRUSSEL, ENZ.

XIII APRIL MDCCCXLVI.

A. D. Schinkel.

*) *Hollands Watermoed van den jare 1809; 's Hage, in dat jaar bij Immerzeel en Comp.*

*) Te Gent gedrukt, in dat jaar

In den beker lagen eenige fraaije dichtregelen, die door den Heer Prudens Van Duyse voorgedragen en hartelijk toegejuicht werden, en geheel de vergadering nam deel aan de wenschen van Schinkels boezemvriend.

Eene medailje te zijner eere met zijn afbeeldsel, fraai door F. de Hondt bewerkt, en met een latijnsch opschrift, versierd, werd hem, vier jaren later (den 21. Oct. 1850), bij gelegenheid van zijn jubilé als doctor in de geneeskunde, aangeboden.

Ook nu had de heer Schinkel den vriend herdaacht en hem met eene medailje de woorden herinnerd, door

Bildderlijk aan Kesteloot, na diens rede tot Boerhaave's lof, toegezongen:

„Dien komt het voorrecht toe, om Boerhaave af te malen,
Die ware kennis toont voor dichtren-idealen.”

Zoo vlooiden de laatste jaren des grijsaards in achtbare rust, onder huldebewijze van velen, zéér velen, kalm voort, tot eene edele vergoeding voor de onafgebroken behartiging van al, wat Nederland en België, in een ruim begrip, letterkundig en wetenschappelijk zaamgevat, nuttig en dierbaar wezen kon.

B.

JAN BLEULAND.

Jan Bleuland, geboren te Gouda, den 20. Julij, 1756, uit ouders, geacht in den nijveren burgerstand, zag zich door dezen in staat gesteld, om, overeenkomstig zijnen aanleg en lust, na het voorbereidend onderwijs, aan de Latijnsche school zijner geboortestad, te hebben genoten, en zich bij een bekwam Apotheker te Amsterdam, in het practisch beoefenen der artsenijskunde, te hebben geoefend, zich, aan de Hoogeschool te Leyden, te bekwalamen tot de oefening der Genees-, Heel- en Vroedkunde. Daar werd hij den 21. Junij, 1780, bevorderd tot Medicinæ Doctor, na, in het openbaar, zijn proefschrift te hebben verdedigd: *Over de moeilijke of verhinderde doorswelging van spijsen* *). Straks daarna, zette hij zich in zijne geboortestad neder, beoefende daar en in den omtrek de onderscheiden deelen zijner kunst, hiertoe te meer aangemoedigd, door een besluit van de Burgermeesteren der Stad, welke hem met den post van Stads-geneesheer vereerden. Hierdoor werd zijn werkkring uitgebreid, en hem ruimere gelegenheid aangeboden, om zijne theoretisch verkregen kundigheden, ook door meerdere ondervinding aan het ziekbed, te toetsen, en legde dit den grond tot die gelukkige uitoefening der geneeskunde, waarover hij zich later zoo bijzonder verheugen mogt.

In zijnen omgang met zieken was hij steeds geduldig, minzaam en menschlievend; zoowel armen als rijken

mogten op zijnen hulpvaardigen bijstand rekenen, wanneer of wáár zij dien behoeften. Niet alleen zag men hem in de stad Gouda altijd zijne lijdens bereidvaardig ter hulpe snellen, wanneer zijn bijstand verlangd werd; maar op uren afstands, op moeilijke en gevaarvolle wegen, en zelfs in het holste van den nacht, was hij steeds gereed, der lijdende menschheid bijstand, troost en, waar hij konde, herstelling en geluk toe te brengen. Maakten winterregens of sneeuw de kleiweegen rondom Gouda voor rijtuigen ontoegankelijk, Bleuland zette zich onverdroten en onvermoeid te paard, en bragt op deze wijze halve en dikwijls geheele dagen door, in het getrouw volbrengen van zijnen plicht. Nu ook arbeidde hij, met buitengewone schranderheid, belendigheid en vlijt, aan het vervaardigen van een aanzienlijk getal ontleedkundige voorwerpen, die telkens, gedurende eene reeks van jaren, vermeerderd, allengs een kabinet hebben uitgemaakt, welks wedergade zeldzaam gevonden wordt.

Nadat de Geldersche Hoogeschool den beroemden Hoogleraar Matthias van Geuns, door het vertrek naar Utrecht, had verloren, werd Bleuland, ten jare 1791, naar Harderwijk beroepen, als Hoogleraar der Ontleed-, Heel- en Verloskunde, en aanvaardde hij die waardigheid met eene rede, aan de vereering der nagedachtenis van *Hieronymus David Gaubius gewijd* *). Twee jaren later, tot

*) *Specimen academicum inaugurale de difficili aut impedita alimentorum deglutitione.* L. B. 1780; 4°.

*) *Oratio inauguralis, quæ memoria H. D. Gaubii, cum omnibus, tum præsertim Medicinæ studiosis, commendatur;* Harderw. 1794. 4°.

Rector Magnificus aangesteld zijnde, legde hij, den 11. Junij, 1794 deze waardigheid neder, met eene plegtige redevoering over het bepalen van de eigenlijke waarde der fijnere ontleedkunde ¹⁾.

In het volgende jaar werd hij, na het overlijden van den jeugdigen Hoogleraar Steven Jan van Geuns, en het eervol ontslag van den grijzen Petrus Luehtmans, naar Utrecht beroepen, als Hoogleraar in de Ontleed- en Natuurkunde van den mensch en der dieren, alsmede in de Verloskunde, met bijgevoegden last, om ook in de Ontleed- en Verloskunde onderwijs te geven in de moedertaal, ten nutte van de beoefenaars der Heelkunde en van de Vroedvrouwen daar ter stede. Den 20. November, 1795, aanvaarde hij die waardigheid met eene redevoering over de noodzakelijkheid eener verstandige ophefdering van het zamenstel en de werktuigen des menschelijken ligchaams, door het ontleiden der dieren ²⁾. Twee jaren later, tot Rector Magnificus aangesteld zijnde, droeg hij dien post, den 26. Maart, 1800, aan zijnen opvolger over, met eene redevoering over de kracht van het voorbeeld en de zucht tot navolging ³⁾. Te dien tijde was hem ook het onderwijs der Been- en Heelkunde met verhooging van jaarwedde opgedragen. Ten jare 1809 werd hij, door Koning Lodewijk, met de Hollandsche Ridderorde vereerd, en, tegelijk met den Leydschen Hoogleraar Sandifort, tot Consulerend Heelmeester des Konings benoemd. Na de herstelling der Utrechtsche Hoogeschool, door Z. M. Koning Willem I. in de Geneeskundige Faculteit als Hoogleraar der Geneeskunde geplaatst, werd hij andermaal in 1816 tot Rector Magnificus verkozen, en legde hij die waardigheid, den 26. Maart, 1817, neder met eene redevoering over het hooger levensgenot der menschen boven dat der dieren, ook uit beider ligchaamsbouw blijkbaar ⁴⁾.

Ten jare 1826 bekam Bleuland, op zeventigjarigen ouderdom, het gewone Emeritaat, en staakte, van toen af, wel zijne lessen, maar bleef zich echter bestendig bezig houden, niet alleen ter dienste der lijdenden, die zijnen raad bleven begeeren, maar ook ten nutte der Hoogeschool.

Het had, namelijk Z. M. den Koning beaagd, 's mans kabinet van ontleedkundige voorwerpen, thans tot een getal van tweeduizend en vijfenzeventig voorwerpen toegevoegd, ter dienste der Akademie, te doen aankopen en het was, door de zorg van Heeren Curatoren, in eene hiertoe afgezonderde zaal van het voormalige Vergaderingshuis der Provinciale Staten (de Statenkamer), te Utrecht, geplaatst. Hierdoor aangemoedigd, gaf Bleuland, in hetzelfde jaar, zijne *Descriptio musei anatomici, quod Regis munificentia Academia Rheno-Trajectinae concessit*, ter perse, groot XVIII en 408 bladz. in 4°. met bijvoeging van eenige, later aangekochte of ten geschenke ontvangen voorwerpen, afbeeldingen enz. op 7 bladen. Hij besteedde nu ook veel tijd en vlijt aan het doen afbeelden en het beschrijven van belangrijke voorwerpen uit dit Museum, teneinde ze, bij kleine afbeeldingen, in het licht te geven. Zoo zijn dan uitgekomen bij den Akademie-drukker J. Altheer:

24 *Icones anatomico-physiologicae partium corporis humani*, in vier bundels.

12 *Icones anatomico-physiologicae ad anatomiam animalium comparatam pertinentes*, in twee bundels, en

16 *Icones anatomico-pathologicae partium corporis humani*, in zes bundels.

Deze twaalf bundels zijn, later zamen verbonden, onder den titel van: J. Bleuland, *Opium academicum, continens descriptionem speciminum nonnullarum partium corporis humani et animalium, subtilioris anatomiae ope, in physiologorum usum, praeparatarum, aliorumque, quibus morborum organicum natura illustratur*, Trj. ad Rhen. 1826—1828 4°. Om deze en andere vroegere verdiensten, ontving hij, den 18. December, 1835, na de veertigste verjaring van zijne betrekking aan de Hoogeschool, van de H. H. Studenten een hoogst-vereerd bewijs van hoogachting en dankbaarheid.

In den laatsten tijd van zijn leven verzwakte Bleuland meer en meer, en ontliep hij, na een kort ziekbed, in het midden zijner betrekkingen, doch, zonder van zijnen toestand geheel bewust te zijn, den 8. November, 1838. Hij was tweemaal gehuwd; de eerste maal met Meisjvrouw Kuypers, de zuster van den bekwaamen Hoogleraar H. Kuypers, uit welk huwelijk eene dochter voortspoot, die eerst den Utrechtschen Geneesheer van Tonlon huwde, en een tweede huwelijk aanging met den Rotterdamschen Geneesheer van Wynoxbergen. Na het overlijden zijner eerste echtgenoot, begaf Bleuland zich wederom in den

¹⁾ *De Anatomiae subtilioris prelo recte statuendo*. Harderv. 1794. 4°.

²⁾ *De fabrica et functionibus corporis humani ex animalium brutorum dissectione prudenter illustrandis*.

³⁾ *De vi exempli et sympathiae imitatrix*.

⁴⁾ *De vitae fructu, quo animalibus praestant homines, e corporis etiam fabrica conspicuo*. Trj. ad Rhen. 1817.

echt met Meijufvrouw Blaauw, welke hij als weduwe achterliet, met eene dochter, toen reeds weduwe van den Leydschen Geneesheer Proper.

Behalve de boven genoemde Werken bestaan er nog van zijne hand:

Experimentum anatomicum, quo arteriorum lymphaticorum existentia probabiliter adstruitur. L. B. 1784. 4°.

Observationes anatomico-medicae de sana ac morbosa oesophagi structura. L. B. 1785. 4°. cum fig.

Tractatus de difficili aut impedito alimentorum ex ventriculo in duodenum progressu, observationibus clinicis atque tabulis anatomicis illustratus. L. B. 1787. 4°.

Icones hepatis foetus octimestris, quam impletis vasculis arteriosis, naturali colore expressus edidit J. Bleuland. Rhen. ad Traj. 1789. 4°.

Icones hinciae villosae intestini duodeni, juxta felicem vasculorum impletionem. Rhen. ad Traj. 1789. 4°.

Vasculorum in intestinorum tenuum tunicis, subtilioris anatomae ope detegendorum, descriptio, iconibus ad naturae fidem putis illustrata. Rhen. ad Traj. 1797. 4°.

Bleuland was mede een warm voorstander der schoone kunsten, en bezat eene groote mate van kennis in het vak der beeldende kunst, hetgeen aanleiding gaf tot het bijeenbrengen eener kostbare verzameling van schilderijen van oude en nieuwe meesters en het vergaderen van vele fraaije teekeningen, terwijl dit hem tevens in aanraking bragt met sommige dier teekenaars en schilders-zelfen, met wie hij gaarne omging en van welke sommigen, zooals Jan Kobell, Jan Hendrik Verheyen en anderen, een groot deel hunner vorming aan hem te danken hadden. Bijzonder gelukkig, namelijk, was hij in het opsporen en vroeg ontdekken der verdiensten van jongelingen, daar, waar slechts de eerste kiem van genie zichtbaar was. Wij zien dit in de naderland zoo beroemde schilders van runderen, Kobell, en van stadsgezichten, Verheyen, die beiden hunne opleiding aan hem verschuldigd zijn; den laatsten nam hij uit de grofschilders werkplaats op, en zorgde voor zijne verdere ont-

wikkeling. Wij vinden er een ander voorbeeld van in zijnen vriend en kweekeling P. Koning, dien hij uit eenen der nederigste standen van de maatschappij tot zich nam, zoo theoretisch als practisch tot Ontleed- en Heelkundige vormde, en die zijnen leermeester, zoo door zijne uitgebreide kennis dier vakken, als door zijne uitstekende anatomische en chirurgische vaardigheid groote eer aandeed.

Van de achtung, welke men Bleuland, om zijne uitgebreide kundigheden, toedroeg, zijn de blijken voorhanden en de bewijzen van vereering, welke hij van verschillende zijden ontving, en die zoowel getuigen van den hoogen prijs, waarop men zijne bekwamheden, als van het vertrouwen, hetwelk men in zijn beleid stelde. Zoo was hij Directeur van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Lid van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, alsmede van het Genootschap tot bevordering der Heelkunde te Amsterdam en van nog verschillende andere zoo Buiten- als Binnenlandsche Genootschappen. In 1798 was hij een der Commissaren, door het stedelijk bestuur van Utrecht benoemd, om, na opheffing der Gilden, de zaken der Genees-, Heel- en Artsenijmengkunde binnen Utrecht te helpen regelen. Lodewijk Napoleon benoemde hem tot Ridder der Orde van de Unie, en tijdens het verblijf van dien Vorst te Utrecht tot zijn consulterend Heelmcester. Eiudelijk vereerde Z. M. Willem I. hem met de Orde van den Nederlandschen Leeuw. *)

*) Overgenomen uit de laatst-verschenen Aftvering van A. J. van der Aa's *Biographisch Woordenboek*. — Haarlem. J. J. van Broederod; 1858. — Zie *Algem. Konst- en Letterb.* 1807. D. II. bl. 129 en 130, 1816. D. I. bl. 129, 1817. D. I. bl. 212. 1826. D. II. bl. 321, 1830. D. II. bl. 353—359, 1838. D. II. bl. 418—427, 435—444 en 450—456; van Eynden en van der Willigen, *Geschied. der Vaderl. Schilderk.* D. III. bl. 498. Sturt, *Jaarb. van het Koninkr. der Nederl.* 1816. St. III. bl. 49; van Kampen, *Geschied. der Letter. en Wetens.* D. II. bl. 605 en D. III. bl. 258; Bouman, *Geschied. der Geld. Hooges.* D. II. bl. 504—506; van der Boom, *over de ontleedkunde van den Mensch*, bl. 209—219, 249—251, 254—258.

LETTERKUNDE.

DE HEER VAN NOUHUYS EN GRAAF WILLEM II. *)

De Heer Van Nouhuys, een ijverig boeefenaar der middeleeuwsche letterkunde, levert ons in het hierboven vermelde geschrift eene vertaling der bekende *Agalma religiosorum Guilielmi Secundi Hollandiae Comititis et Romanorum Regis*, waarvan onlangs eene verbeterde uitgave te Keulen het licht zag.

Als Gebedenboek beschouwd, is dit kleine opstel kennelijk een gewrocht van bijzonder mystische rigting, een voortbrengsel uit de school van St. Bernardus of St. Bonaventura, zoo als er bij honderden bestaan en gedrukt zijn, en, zonder enig gevaar voor christendom of christelijke devotie, bij honderden gemist konden worden. Dat er dus behoefte was aan *zulk* eene *Bespiegeling* over het lijden onzes Heeren en Zaligmakers, kunnen wij niet inzien; maar wij vertrouwen, dat ook de Heer Van Nouhuys, met al zijne overhelling tot het gemoeidelijke, slechts daarom door de *Agalma* is aangetrokken, dewijl dat *Lievingsbeeld der vrouwen*, zoó als hij te regt vertaalt, aan een onzer nederlandsche graven, den moedigen en heldhaftigen koning Willem II, toegeschreven wordt. Vandaar dan ook, dat hij zijne overzetting, door een kort levensberigt van den vorst, en geenszins door eene ascetische inleiding tot het onderwerp zelf, heeft doen voorafgaan. Voortreffelijk! Als literarische curiositeit mag de *Agalma* wel eens besproken worden, en als historisch persoon verdient Willem II. in aandenken te blijven bij het volk. — Wat echter de Heer Van Nouhuys van het eerste zegt, beteekent weinig. Hij toont de herkomst van het boekjen niet aan, en maakt zich boos, omdat sommigen er aan getwijfeld hebben of wel de koning-zelf deze gebeden geschreven heeft, en wij, die nog altijd dien twijfel deelen, maar volgaarne het tegendeel zagen aangetoond, vonden ons daaromtrent volkomen teleurgesteld. — Waarlijk, de uit-

spraak des schrijvers, bladz. 31 van het Levensberigt, is niet gelukkig, onlogisch en tegen alle regelen eener gezonde critiek. Zij is tevens, voor eene zaak van zoo ondergeschikt belang, veel te veel uit de hoogte daar neêr gesteld, en schijnt alle onderzoek en alle redenering te willen afsnijden. Maar, bovendien, wat de Heer Van Nouhuys zoo stellig zegt, dat, namelijk, alle geschiedboeken de *Agama* aan Willem II. toekennen, is niet eens eene waarheid, en zelfs de twee eenige bronnen, welke hij aanhaalt, zijn zijne opvatting niet gunstig.

Wat overigens de hier bedoelde levensschets van Willem II. betreft, zij krioelt van taalfouten en scheve beschouwingen; zij spreekt steeds van woelingen der Friezen, waar uitsluitend de West-Friezen bedoeld zijn; zij stelt Margareta de Zwarte in alles in het ongelijk; zij geeft den koning-alleen al de eer van het opkomend stedewezen, en maakt hem, met zijne vroomheid (waarvan, behoudens eenig uiterlijk vertoon, toch weinig bekend is), schier tot een der heiligste mannen van de XIII. eeuw. Het is waar, Willem II. was de vriend van Rome en een gehoorzaam dienaar des heiligen vaders; voor een vriend van orde en godsdienst moet hij derhalve iets meer aantreklijks hebben dan zijn tegenstander Keizer Frederik, die, volgens de naïve uitdrukking van Melis Stoke, het christendom wilde *branken*; maar juist uit dit oogpunt, waaruit Van Nouhuys den pauselijken koning had moeten beschouwen, ziet hij hem nauwelijks aan, en verbeeldt zich, dat de nieuwere Duitschers tegen Willem II. zijn ingenomen omdat hij een Hollander was. In waarheid, neen; de zaak ligt veel dieper. Zoo-wel vroegere als latere geschiedschrijvers en alle niet-kerkelijke organen stellen Willem II. in de schaduw. Te Frankfort in den *Römer* heeft hij niet eens eene plaats in de rij der koningen en keizers; doch deze *vele*, zoo als Van Nouhuys het noemt, lag niet in 's konings oorsprong uit het graafschap Holland, maar in zijne onbeduidendheid als opperhoofd des rijk, en vooral in zijne absolute onderwerping aan den heiligen stoel, waartegen de meeste vorsten van zijn gebied met geestdrift

*) Het *Lievingsbeeld der vrouwen* of *Bespiegeling* over de geheimen van 't lijden onzes Heeren Jezu Christu, van Willem II, graaf van Holland en Roomsche Koning. Uit het latijn vertaald en vermeerderd met eene *Levensschets* van den graaf door H. J. C. Van Nouhuys. Amst. C. L. van Langenhuyzen; 1850. 8°.

gestemd waren. Wat derhalve Strautz schreef, is op verre na zoo dwaas niet als Van Nieuhuys meent; het is veel eer de naakte waarheid, zonder eenige hatelijke commentariën — te weten: » *Wilhelm von Holland, der sein Ansehen als Reichsoberhaupt nicht geltend machen kann, wird in Jahre 1256 auf einem Feldzuge gegen die Friesen bei Medemblick erschossen.* »

Voor goede katholieken evenwel ligt er in dat oor-

deel over Willem II. altijd eenige miskenning, en die zouden het derhalve met genoegen ontwaren, zoo iemand het voor den H. Stoel en den waardigen Willem tegen de groote, meestal neologische schrijvers van Duitschlands geschiedenis, wilde opnemen: maar dan moet dit plaats hebben met al den goeden wil, die den Heer Van Nieuhuys bezield, doch met beter wapenen, dan hij bij deze gelegenheid gebruikt heeft. L.

VLAEMSche POETIEK, OF BESCHRYVING DER VERSCHILLENDE LETTERKUNDIGE VAKKEN *),

OPGEHELDERD DOOR EENE BLOEMLEZING, UIT DE BESTE VLAEMSche SCHRYVERS GETROKKEN

DOOR EDWARD VERMANDEL, WERKEND LID DER MAETSCHAPPY:

» DE TAEI IS GANSCH HET VOLK, » TE GENT.

» Reeds lang zagen wy het groote nut in, dat de studie der vaderlandsche letteren hier te lande uit een zoodanig boek zou kunnen trekken, als waerin de verschillende vakken op eene beknopte, doch tevens duidelyke wyze verklaard, en gestacefd door voorbeelden uit de beste schryvers getrokken, zelfs door den minst ingewyden lezer, gemakke-lyk te onderscheiden, en, na een weinig dieper inzicht en nadere overweging, gewaardeerd zonden kunnen worden. En dit nut zal, zoo wij vast vertrouwen, door ieder opmerkzaam man met ons, reeds herhaeldemaal zyn erkend geweest.

» Menigen toch worden er, niet alleen by het lezend publiek, over 't algemeen genomen, maar zelfs onder de zulken gevonden, wier opvoeding en onderwys vry goed verzorgd zyn geweest, die, ofschoon zy dagelyks met allerlei boeken omgaan, en, ja, welligt in staet zyn, op eene niet gansch onverdientelyke wyze zelve de pen te voeren, echter niet eens het onderscheid tuschen eene *dithyrambe*, eene *ode*, eene *idylle*, of wat dies meer zy, zouden weten te maken.

» Anderen, die, iets meer gevorderd, deze verschillende vakken op vreemden letterbodem bestudeerd, ja, eveneens welligt beoefend hebben, en toch niet eenmaal het bestaan van zoo menige krachtigste, smakvolle vrucht, op vaderlandschen grond geteeld, vermoeden.

» Beiden gelooven wy dit werk byzonderlyk te mogen aanbevelen.

» De eersten zullen er eene kennis kunnen in opdoen, welke hun in alle welkdanige letterkundige studien te stade tal komen. De naem der tale waerop zy zich zullen toeleggen, doet, inderdaad, niets ter zake: wat hier eene *ode* vormt, maekt b. v. by den Italianer, den Franschman, enz., insgelyks eene *ode* uit, en de eigenschappen, die tot eene goede vlaemsche *elegie* worden vereischt, moeten evenzoo in eenen ter dege zamen-gestelden engelschen, dnitschen, spaenschen, of anderen treurzang worden aangetroffen.

» De laetsten zullen er het bewys in vinden dat de vlaemsche tael, voornamelyk sints eenige jaren, grooten voortgang heeft gedaen, en met hare europesche zusteren gelyken tred zoekt en weest te houden.

» Wy zeggen *vlaemsche tael*, en hebben, ook hier nog, by het bepaeld gebruik van dit woord, ons byzonder oogwit.

» Velen blyven er halsstarrig by, om het nederduitsch niet slechts in twee tongvallen te splitsen, maar er zelfs in hunne kortzichtigheid twee afzonderlyke talen van te maken, alsof die tongvallen zich niet ook in andere spraken, ja, zelfs by diegene voordeden, welke, zooals b. v. de fransche, over 't algemeen voor eenzelvig worden beschouwd, alhoewel men niet ontkennen, zal dat de bewoner van een of ander departement de tael, die

*) Gaarne verleenlen wij hier aan het bovenstaand Prospectus eene plaats.

in het naestgelegene in zwang is, misschien moeyelyker verstaan zal dan wy, die onzer noordsche taelbroeders begrypen. Hoezeer ons derhalve dezer louter ingeelede, bekrompene, om niet te zeggen kleingeestige afbakening immer tegen de borst heeft gestooten, nemen wy die voor een oogenblik aen, om den ongeloovigen onder onze landgenooten — en dusdanigen zyn er, ofschoon steeds minder en minder, helaes! nog te veel — de oogen te openen, en te bewyzen, dat indien zy aen *onze* letterkunde de haer toekomstige belangstelling weigeren, hunne *be-* of, zoo men wil, *veroordeeling*, die ons aen 's latynschen dichters *Ignoti nulla*.... herinnert, evenzoo ongegrond als weinig edelmoedig is, en wy vlamingen, zoowel als onze noordsche *taelbroeders* — wy drukken op het woord — in al de vakken onzes lettergebieds voorbeelden kunnen aenhalen, welke, door deskundigen naer waarde geschat, aen meer dan één van derzelver schryvers eene verorende plaats naest de onderscheidenste noordnederlandsche geleerden hebben verworven.

• Elders bestaan reeds soortgelyke echt nationale werken sedert jaren het: plan van het onze hebben wy naer de duitse *Musterlese* van Schmitz en Dilschneider ingerigt: en zoo voortreffelyk zyn ons aldaer de bepalingen der dichtsoorten voorgekomen, dat wy, meer gezet op het leveren van iets goeds, dan op het pralen met iets heel en al oorspronkelyks, dezelve, zoo veel het ons mogelyk was, getrouw zyn gebleven, in de gedachte, dat zóo ons boek het doel mogt bereiken, dat wy beoogen, ook wy daarmede der goede zaak eene, zoo niet zeer schitterende, dan toch onmiskenbare dienst zouden bewezen hebben. En zulk eene overtuiging ware ons genoeg, om den arbeid en de geduldige volharding, die het ons heeft gekost, ruimschoots te vergoeden. Moge het zoo zyn!

• Dit werk zal een boekdeel uitmaken van ongeveer 150 blz., formaet en papier gelyk aan het Prospectus, en den teekenaar tegen den prys van één frank worden afgeleverd. Buiten teekening zullen geene exemplaren beneden fr. 1-50 verkrygbaar zyn.

POEZIJ.

STARRENMIJMERING.

U groet ik, gouden hemelbollen,
 Die, langs uw ongemeten spoor,
 Gods wijde schepping om en door,
 Met majesteit daar voort blijft rollen!
 U, levenkweeksters van 't heelal!
 U, groet ik, wondre lampionnen;
 U, groet ik, Starren zonder tal,
 Als zóoveel werelden en zonnen,
 Afzchijnsels van het groote Licht,
 Dat, verre van uw schitterend weemen,
 In 't rijkgebied der hoogste heemlen,
 Zijn eeuwigen zetel heeft gesticht.

Heil u, verkondigsters der eere
 Van Hem, die 't al in aanzijn riep,
 Die ook u, lieve Starren, schiep,
 En nooit vergaat, wat ook verkeere.
 Heil, heil u, prediksters der magt,
 Der heerlijkheid en wijsheid tevens,
 Der nimmer uitgeputte kracht
 Van d' onvolprezen God des levens.
 Hoe hoopvol ziet mijn starend oog,
 Van uit het duister naar uw glansen,
 Aan 's hemels rein azuren transen,
 Hoe smachtend blikkt mijn ziel omhoog!

Hier is het erf der bleeko smarten,
 De treurvallei, de rampwoestijn,
 Waar lichaamsleed en zielepijn
 Steeds tranen perst van 't krimpend harte;
 Hier zwaait de dood zijn looden staf
 Op al wat leeft verdelgend neder,
 En, wat hij eens verwees naar 't graf,
 Keert nimmer uit de groeve weder.
 Geen handenwringen, geen gezeucht,
 Geen weeklagt kan dien vorst verbidden:
 Vaak grijpt hij 't kostbaarste uit ons midden,
 Al steigert de angstkreet door de lucht.

Maar, God zij dank! eens daagt de morgen;
 Eens breekt een blijder toekomst aan;
 Eens zal hij als een schim vergaan,
 Die bange nacht van moeite en zorgen;
 Eens wringt mijn geest zich los van 't stof,
 En van zijne aardscheit gansch ontheven,
 Zal hij naar gindschen tempelhof,
 Op Engelenwieken henenzweven.
 Vrij stuive dan de dorre schel
 Langs de aard ten prooi van storm en winden,
 Vrij weenen magen dan en vrinden,
 Dáárboven is het alles wél!

Ja, eenmaal, lieve hemelboden!
 Bade ik mij in uw zachten gloor,
 En stem ik mede in 't heilig koor
 Van alle Gods ontalspen dooden.
 Dan siert mij 't blinkende cerekleed,
 Door Serafsvingen zaamgeweven,
 En voele ik, onbekend met leed,
 De zaalge vreugd van 't eeuwig leven.
 Dan trede ik voort in heerlijkheid,
 Verzeld van de eens voor mij verloornen,
 Maar, even als ik-zelf, herboornen,
 Omschenen door Gods majesteit.

Dan vare ik op naar hooger sferen,
 En drink, met telkens reiner zin,
 De zoete harmoniën in
 Van 't scheppingsplan des Opperheeren.
 Dan zegt mijn ziel: Hallelujah!
 Gezegend zij de groote Koning!
 Zingt, zaalge geesten, 't loflied na,
 Brengt hem uw zuivre dankbetooning!
 Knielt neêr! aanbidt! roept hoog en luid,
 Bij 't rollen van de hemelvallen,
 Roept hoog en luid, gij duizendtallen,
 Des Eeuwgen eeuwge glorie uit.

En zoo langs melkwegetelsels zwevend,
 Spoede ik mij immer rustloos voort,
 Met blij geschal en harpakkoord,
 Mijn schepper lof en eere gevend.
 Zoo stijge ik dan, van zon tot zon,
 Al loutrende op naar 't hof der hoven;
 Naar 't lichtpaleis der Levensbron,
 Wier glansen alle glansen dooven;
 Dáár stroomt uit onbevleken mond
 Van Serafijnen, Cherubs, Magten,
 Van Heerschappijën, Troonen, Krachten,
 't Hoog Hallelujah eeuwig rond.

Dan!.... Maar wat zoete mijmeringen,
 Wat heerlijk uitzigt schiep mijn geest!
 Zoo 't slechts een droombeeld waar geweest?...
 Wee mij! wee u! o, Stervelingen!
 Doch neen! te luide spreekt in mij
 Gods stemme, dat het zóó zal wezen!
 Te vriendlijk blinkt en schittert gij,
 Om nog voor einde of keer te vreezen.
 Neemt, Starren! neemt mijn zielzucht aan,
 'k Gevoel het, eenmaal worde ik Engel!
 Eens zal ik door uw lichtgemengel
 Naar 't huis mijns Vaders opwaarts gaan!

COLOMBO.

Recitativo.

'k Buk voor 't geweld! . . . Welaan! 'k zal u voldoende geven! . . .
 (o Hoon! o spijt!) . . . Wend, stuurman, wend den steven! . . .
 Ho! koers! . . . wat 's dat? . . . een vogel strijkt in 't want! . . .
 Zie toe! . . . ontwaart gij niets van d'uitkijk? . . .

Eène stem.

Rook!

KOOR.

Rook?

Eène stem.

Land!

KOOR.

Land!

Genâ! . . .

COLOMBO.

Rijst op, 'k zal ze u beloonen,
 Deez' dag moet loutre vreugde kroonen!

ARIA.

Allegro.

Heil, togtgenooten, juicht van herte!
 't Verhoopte Land blaauwt in de verte,
 Dat zooveel zorgen heeft verwekt;
 Die kust zal al dien kommer loonen,
 Deez' togt met eeuwige eer bekroonen:
 Een Nieuwe Wereld is ontdekt!

COLOMBO. } Een Nieuwe Wereld { is
 KOOR. } hebt ge } ontdekt.

Haarlem, 1828^{11/2}.

JAN VAN WALRÉ.

AAN DE HOOGSTBEMINNELIJKE JONKVROUWE

CATHARINA WILHELMINA SCHWEICKHARDT. *)

ô Gij, die uwe kunne in alle gaven tart,
 Gij, telg des Hemels, zoo aanminnig, rein van zeden,
 Bevallig toonbeeld van de trits bevalligheden,
 Wie Venus op 't gelant, Apollo blinkt in 't hart!
 Op 't liefelijk geluid van uwe stem en snaren
 Raakt straks het hevigst woën der stormen aan 't bedaren,
 Terwijl een straal uit uw schoone oogen, door zijne gloed,
 Den sneeuwklomp bloeijen en de bloem zich buigen doet.
 ô Engel! dat uw guust mijn zuivre hulde aanvaarde!
 Al is mijn schrale gift een niets bij uw waardij;
 Versmaaddet gij daarom dit klein geschrift en mij:
 De gansche wereld zelfs voldeed niet aan uw waarde.

Haarlem, 1832^{7/12}.

(Extempore.)

JAN VAN WALRÉ.

*) Naar Bilderdijks Italiaansch, in een Exemplaar van *Costanzo, Torquato, Bernardo Tasso e poetessa del secolo XVI*, geschreven.
 Zie den Catalogus zijner Bibliotheek, blz. 62. Nr. 762.

AAN DEN HEER JAN-J. F. WAP,

MIJ ZIJNE DICHTERLIJKE VERTALING VAN DESIRÉ CARRIÈRES LIED: »AAN ALPHONSE LAMARTINE,
 BIJ ZIJNE TERUGKOMST VAN 'T HEILIG LAND," TOEWIJDENDE.

— — — — —
Cielo muna beat.

Heeft vriendschaps gunst zoo sterk den geest u aangedroven,
 Dat ge, aan den grafrand nog, mijne eigenliefde streeft?
 Heeft ooit mijn hoofd of hart den grond er toe gegeven?
 Zoo heb ik schooner vrucht, dan 'k zelf besef geteeld!
 De toon van rein gevoel, lange uwe snaren ruischend;
 Uw zuivre citerklank, uw vriendschap is mij waard!
 Ja, door 't oorspronkelijk vuur, mij eens in 't harte bruisend,
 Blijft heilig harpakkoord mijn wellust nog op aard:
 Uw heusche Zangster, die uw bloemen strooide aan 't Sparen,
 Vond (och!) — voor Bilderdijk — een krachtloos kunstverwant,
 Die wel uw gunst hier looft en d' eergalm van uw snaren,
 Maar 't eedler wenschte te doen in Dichtkunsts vaderland!

Haarlem, 1833¹⁴/₂.

J. VAN WALRÉ.

DE DISCH VAN 'T ROOMSCH SENAET. *)

Vreugde vonkelt in de bekens, immer boordevol gegoten,
 Vreugde tintelt in de blikken van des Cesars feestgenooten.
 Heliogabael vertrok reeds, die den disch heeft voorgezeten.
 Al de Senatoren juichen¹⁾, zucht ook Rome in de jaren keten:
 Lacht hun niet de nectar tegen, cijns der Cæciliusche weelde?
 Put geen wereld haren schoot niet voor hun tong, de fijngestreelde?
 Ei, wat wonder toch verrast hen? ... Van der gouden zeldring dalen
 Rozen, als een regen — langzaam; Pæstum zag zo zeker pralen!
 En zo dalen en zo dwalen en zo dwalen 't aller zijde
 Op de gasten, om dien lustvond, om die balsengouren blijde.
 „Heil den Cesar, met dien feestkrans, ter verrassing uitgevonden.

*) Dit onderwerp was reeds door een latijnschen dichter behandeld: doch, dat beide stukjens hoofdzakelijk op zichzelf staan, zal de mededeeling van 't latijnsch gedicht bewijzen:

Insidiosae Heliogabali deliciae.

Non solis malefida nocet rosa sentibus; ipsum
 Quis credat florem, ambrosios dum spirat odores,
 Instillare latens funesta fraude venenum?
 Vos ego, vos testor, sancti pars magna Senatûs,
 Quos olim Idallia, media inter gaudia menas,
 Floribus oppressit furcata mento tyrannus.
 Scilicet imprudens dapibus dum turba paratis

Machtig, krachtig is zijn breinvat: Rome dankt hem zoet stonden!"
 Maar die zegen, maar die regen wast ten dichten zwerf van rozen:
 Al de tafels, al de bedden, oversneeuwen enkel rozen!
 Al de feestgenooten aadmen moeilijk, naauwlik. Zij herkennen
 'Thands de smootheid van den dwingland! .. Hoe aen dit gevaar
 to ontrennen?
 'Is te laat, acht! — Zij verbloeken en bezwijken, overrompeld
 Van een genenstroom, ellendig in hetzelfde graf gedompeld.
 Jongling, jongling, dien de Wellust, lachend, met koralen monde
 Lekt en lieve rozen aanbiedt, denk aen dien gevloekten vonde.

Gent.

PRUDENS VAN DUYSE.

Lætiur indulget, multoque undantia Baccho
 Pocula certatim exhaurit, laquearibus anreis
 Ecce simul roseos pulsantim depluit imber,
 Convivasque hilares verno demulcet odore.
 Hinc oritur nova lætitiæ seges, hinc novus ardor
 Festivum celebrare diem. Stupet insecta turba,
 Prodigium mirata novum, plaudique tyranno.
 Interea crescit nimbus, mensasque torosque
 Complet, et halanti convivas mole fatigat.
 Tum patrit crimen, fraudes patuere nefandæ;
 Sed vitare dolos jam non datur: obruit omnes
 Florea tempestas, tumuloque involvit eodem.

INDUSTRIE.

DE TECHNISCHE SCHOOL TE UTRECHT.

In verband met het vroeger reeds over deze hoogst nuttige inrigting door ons medegedeelde *), laten wij hier thans volgen de hoofdtrekken uit het in de maand Junij van dit jaar (1853) daartoe betrekkelijk openbaar gemaakt Tweede Verslag.

• Voor bijna drie jaren werd binnen deze stad eene inrigting voor onderwijs in het leven geroepen, waarvan men zich goede vruchten beloofde. Onder de zedelijke en stoffelijke ondersteuning van een lid van het Koninklijk Geslacht, van Provinciale en Stedelijke autoriteiten en van een aantal welgezinde medeburgers, zoo buiten, als in deze stad, werd zij gegrondvest en haar bestaan voor drie jaren verzekerd.

• Bij het ten einde spoeden van dezen tijd, kan het de vraag niet wezen, of de proeve al dan niet met goed gevolg is bekroond geworden. De bijval, aanvankelijk aan het plan geschonken, is toegenomen en op de inrigting-zelve overgebracht; de deelneming in het onderwijs is regelmatig vergroot; het onderwijs-zelf is door het toetreden van meer docenten uitgebreid, en de vruchten der geheele inrigting worden reeds door deskundigen op prijs gesteld.

• Wij mogen dus het voorrecht smaken — dank zij der deelneming van zoovelen en den ijver der onderwijzers — om deze jeugdige inrigting als gevestigd te beschouwen, en gaan alzoo met gerustheid voort op den ingeslagen weg, niet twijfelende, of zij zal meer en meer beantwoorden aan de verwachting, die men van haar koesteren mag.

• Bij het intreden van dit nieuwe tijdvak, meenden wij het van onzen pligt te zijn, deels een kort verslag van hareu toestand te geven, deels te moeten uit een zetten, wat men voortaan in haar te wachten heeft.

• Door drie stukken hebben wij achtereenvolgend bekend gemaakt, wat tot hare nadere kennis behoorde.

Plan voor eene binnen Utrecht op te rigten Technische School, 1850.

Het onderwijs te geven aan de Technische School, te Utrecht, 1850.

Verslag omtrent het onderwijs, gegeven aan de Technische School te Utrecht, 1850—1851.

• Aan den inhoud dier stukken hebben wij getrouw gevolg gegeven; daarin is het karakter en de strekking dezer inrigting genoeg ontwikkeld, zoodat wij meenen, kort te mogen zijn in de vermelding, zoowel van haren tegenwoordigen toestand, als van hetgeen men voortaan in haar te wachten heeft.

TOESTAND DER SCHOOL.

• Daar de stoffelijke middelen, waarover de inrigting beschikken kan, in een innigen samenhang verkeeren met haar bestaan, zoo zij het ons vergund, in de eerste plaats te vermelden, dat de bijdragen der welgezinden, zoo als die ons waren toegezegd voor de eerste drie jaren, regelmatig ontvangen zijn. Daarvoor zij onze erkentelijkheid gebragt aan allen, die met hunne welwillendheid de inrigting wel hebben willen schragen.

• In het vorige jaar hebben wij ons, teneinde het lot der school meer te verzekeren, en in hare nu reeds bestaande behoefte te voorzien, aan Hunne Edel Groot Achtbare, de Heeren Staten der Provincie, en Hanne Edel Achtbare, de Heeren Raden der Stad Utrecht gewend, met beleefd verzoek, om aan de school wel eenigen geldelijken bijstand te willen schenken. Van beide deze autoriteiten hebben wij een welwillend antwoord bekomen, zoodat van de eerste ons f 500.—, van de tweede f 1000.— ten behoeve der school geworden zouden, uit de Provinciale kas voor het jaar 1853; uit de Stedelijke kas do genoemde som voor elk der drie volgende jaren.

• Met deze middelen en met hetgeen uit de bijdragen der leerlingen mag verwacht worden, kan er voor de toekomst in de behoefte der school nog niet geheel worden voorzien; maar wij durven de hoop voeden, dat het ontbrekende door dezelfde welwillendheid zal worden aangevuld, die de geheele inrigting in het leven treden deed.

*) Zie Astruc's III. JAARG. blz. 58.

»Naar hetgeen wij in een onzer vroegere stukken hebben vermeld, zullen wij tegen het einde der maand Juli aanstaande aan de begunstigers, rekening en verantwoording doen van het gebruik, hetwelk er van de ons geworden gelden is gemaakt.

»Even als vroeger, hebben de Akademische inrigtingen aan de school weder de behulpzame hand geboden, door voorwerpen en toestellen, voor het onderwijs dienstig, ten gebruike af te staan. Wij brengen daarvoor aan de Hoogleeraren, die daartoo het hunne hebben bijgedragen, onzen welmeenenden dank.

»Van onderscheiden kanten zijn wederom geschenken aan de school geworden, waarvoor wij den gevers vriendelijk dankbaar zijn.

»Teneinde meer uitgebreidheid aan de Inrigting te geven, is zij verplaatst van het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen naar de Ganzenmarkt, waar eene ruime woning voor den Directeur de gelegenheid aanbiedt tot huisvesting van jongelieden, die van elders de school komen bezoeken, terwijl er verschillende zalen voor het onderwijs, ook in de teekenkunde, en voor de verzamelingen ten behoeve der school, in dat gebouw zijn afgezonderd.

»Het onderwijs was op de volgende wijze verdeeld:

»De Heer Grothe onderwees in de natuurkunde op beide klassen der school, in de meet-, stel- en rekenkunde in de hoogste klasse, in de werktuigkunde en in het bouwkundig en machines-teekenen.

»De Heer Dr. van Laer in de scheikunde in beide klassen, voorts in de dier- en plantkunde.

»De Heer Dr. Krecke in de wis- en natuurkundige aardrijkskunde, de land- en volkenkunde, handelsgeographie en in de mechanische technologie.

»De Heer Baudet in de meet-, stel- en rekenkunde in de laagste klasse, en in de nederduitsche en fransche talen.

»De Heer Hisgen in de hoogduitsche taal.

»De Heer van Dokkum in het handteekenen.

»De Heer Schrikker in het boekhouden.

»Dit onderwijs zal in den volgende cursus worden vermeerderd door

»den Heer Mr. W. R. Boer, in de staathuishoudkunde.

»den Heer J. Venning, in de engelsche taal.

»den Heer L. Mulder, in natuurkunde, plantkunde, dierkunde en warenkennis.

»den Heer Oosterman, in het bouwkundig teekenen.

»Het blijkt — daar het onderrigt in 1850 is aange-

vangen met 12 leerlingen — dat er eene vermeerdering van leerlingen heeft plaats gehad, eene vermeerdering waarvan wij de hoop voeden, dat zij althans vooreerst regelmatig blijven zal.

»De ervaring, die wij in de drie bijna verloopen jaren zoowel van den aanleg en van de reeds verkregene kundigheden der kweekelingen, welke op de school opgenomen werden, als van hunne vorderingen op de school, bekomen hebben, gevoegd bij de mate van kennis, waarmede wij hen gaarne toegerust zien, wanneer zij de school regelmatig verlaten, hebben het ons wenschelijk doen voorkomen, den cursus, dien wij aanvankelijk op twee jaren hadden gesteld, in eenen driejarigen te veranderen. Jongelieden van 14 jaren, zoo als zij zijn, die veelal de school komen bezoeken, hebben in Nederland — door welke oorzaken dan ook — in den regel te weinig vatbaarheid voor wetenschappelijke opleiding, dan dat zij in twee jaren heldere begrippen zouden kunnen bekomen van zoovele en zoo onderscheidene vakken, als aan de Technische School onderwezen worden.

»In overleg met den WelEdel Geboren Heer G. Simons, Directeur der Koninklijke Akademie te Delft, die ons wederom hier met zijnen raad heeft willen bijstaan, zal dan, van Augustus aanstaande, het onderwijs in drie jaren gegeven worden en wel op de volgende wijze:

»De vakken, waarin onderwijs aan de school gegeven wordt, zijn: 1. Wiskunde. 2. Natuurkunde. 3. Scheikunde. 4. Scheikunde, toegepast op landbouw en fabrieken. 5. Dier- en plantkunde. 6. Aard- en Mineralkunde. 7. Werktuigkunde 8. Technologie (Mechanische) 9. Warenkennis. 10. Politische- en Wiskundige aardrijkskunde. 11. Land- en Volkekunde. 12. Staathuishoudkunde. 13. Nederduitsche taal. 14. Fransche taal. 15. Engelsche taal. 16. Hoogduitsche taal. 17. Hand- en regtlijnig teekenen. 18. Boekhouden.

1. WISKUNDE.

»Het onderwijs in de Wiskunde splitst zich vooreerst in:

A. Meetkunde.

»Bij het onderwijs in de Meetkunde gaat de ontwikkeling van de reeks van elementaire stellingen gepaard met de oplossing van vraag- en werkstukken, waartoe ook de opmeting en het in kaart brengen van een ter-

rein door behulp der enkelvoudige werktuigen gerekend wordt. In den loop van het tweede studiejaar wordt het onderwijs voortgezet in de trigonometrie, de leer van de lichamen, de analytische meetkunde en de beginselen der beschrijvende meetkunde. Onder trigonometrie wordt hier verstaan de ontwikkeling der goniometrische wetten en de toepassing dier wetten op drie en veelhoeken en de oplossing van vraagstukken, die daarop betrekking hebben, tevens verbonden met opmetingen op het veld, door behulp van gemeten hoeken. Vervolgens zal de leer van de lichamen zoodanig worden onderwezen, dat de leerling eerst de ligging en snijding der lijnen en vlakken in de ruimte goed leert begrijpen, om daarna voort te gaan tot de bepaling der eigenschappen en van den inhoud der enkelvoudige en regelmatige lichamen. Ter aanwending der verkregen wetten worden opstellen opgelost, ontleend aan de werktuig-, natuur- en bouwkunde, en hierbij gevoegd het onderwijs in de roei- en peilkunde. Daarna wordt met de analytische meetkunde aangevangen, en deze voortgezet tot aan de leer van de kromme lijnen, waarvan de eigenschappen eerst in het derde studiejaar zullen worden behandeld. Van de beschrijvende meetkunde komen in het tweede jaar slechts de beginselen voor, in het bijzonder de bepaling van punten, lijnen en vlakken in de ruimte, door het teekenen van projectiën en doorgangen. Vervolgens zal de leerling zich in het derde studiejaar bezig houden in de beschrijvende meetkunde met het teekenen der drie-vlakkige hoeken en der zoogenaamde *épnres*; ten slotte zal hij nog onderwijs ontvangen in de bolvormige trigonometrie en hare toepassing op vraagstukken uit de hoogere geodesie en de sterrekunde.

B Stelkunde.

• In de stelkunde wordt begonnen met de ontwikkeling der vormen en wetten voor de verbinding der getallen. Het trekken der wortels, de eigenschappen en toepassing der logaritmen. De leer der evenredigheden en der gewone en hoogere reeksen. De gewigtigste wetten der functiën, de ontwikkeling der logaritmische en goniometrische reeksen, en eindelijk de oplossing van alle soorten van vergelijkingen op verschillende wijze, met name ook door de toepassing van den algorithmus van Horner. Vaardigheid en nauwkeurigheid in het uitvoeren der bewerkingen en der redeneringen, wordt hierbij als hoofdzaak beschouwd.

C Rekenen.

• Het practisch rekenen begint met de toepassing der evenredigheden, zoowel der eenvoudige als der zamengestelde rede op gevallen van het gewone leven; zij omvat voorts den kettingregel, de winst- en verlies-, gezelschaps- en wisselrekening, en eindigt met lijfrenten-, zamengestelde interest- en effecten-berekening.

II. NATUURKUNDE.

• De leerling begint de studie der natuurkunde met de beschouwing van de algemeene eigenschappen der lichamen en de leer der beweging in het algemeen. Hierop volgt de toepassing der verkregen wetten op den val der lichamen, den slinger enz. Vervolgens wordt beoefend de leer van de drupvormige vloeistoffen en van het geluid. In het tweede studiejaar zal de leerling voortgaan met de leer van het licht, de electriciteit, magnetismus en warmte, en daarbij, zooveel mogelijk, de natuurkundige wetten tot wiskundige berekeningen trachten terug te brengen. De leerlingen in het derde studiejaar nemen aan de lessen van het tweede jaar bij herhaling deel.

III. SCHEIKUNDE.

• Vooral zal de onbewerkte scheikunde grondig behandeld worden en uitvoeriger dan die van de bewerkte lichamen, daar de eerste bovenal geschikt is, om den leerling in de scheikunde in te wijden. In het eerste jaar zal daarom over de metaloïden en ligte metalen, in het tweede jaar over de zware metalen en de bewerkte lichamen gehandeld worden. Ook wordt het doelmatig geacht, dit onderwijs eerst zonder dadelijke toepassing op te geven, dewijl dan meer tijd kan worden besteed, om den leerling heldere begrippen over de scheikunde in te prenten, waarvan hij meer nut zal hebben, dan van eene oppervlakkige kennis van de toepassing dier wetenschap. Deze blijft voor afzonderlijke lessen over.

IV. SCHEIKUNDE,

toegepast op het Fabriekwezen en den Landbouw.

• Bij dezen tak van kennis wordt ondersteld, dat de leerling bekend zij met de algemeene beginselen der scheikunde, op welke wordt voortgebouwd, door het onderwijs in de Technologie, van het scheikundig standpunt uitgaande, dus over de vervaardiging van de gewigtigste zuren en zouten, van glas, porselein, het uitsmelten der meest gebruikelijke

metalen, de fabricatie van suiker, zetmeel, bier, zeep enz. In de tweede plaats zullen de scheikundige wetten worden toegepast op den landbouw, in het bijzonder om op te sporen de samenstelling van den bodem, de bestanddeelen der voedingsplanten, en daaruit worden afgeleid, wat men als meststoffen aan den grond moet toevoegen, gelijk mede op welke wijze men verschillende stoffen moet vermengen, ter verkrijging van goeden en doelmatigen mest.

V. PLANT- EN DIERKUNDE.

»Deze wetenschappen zullen in het eerste studiejaar, elk gedurende drie uren in de week, onderwezen worden. Daarbij zullen de leerlingen een overzicht verkrijgen over de anatomie en physiologie van planten en dieren, wat niet alleen van algemeen nut voor eene beschaafde opvoeding kan gerekend worden, maar ook voor de systematische beschrijving onmisbaar is. Bij de laatste zal voornamelijk gelet worden op de voorwerpen, waarvan eenig nuttig gebruik wordt gemaakt, of welke als schadelijk bekend zijn.

VI. AARD- EN MINERAALKUNDE.

»De beoefening van de mineralogie en geologie heeft ten doel, om den leerling bekend te maken met de stoffen van het onbewerkte rijk, welke de natuur ons oplevert, en met de wijze hoe deze stoffen in de natuur voorkomen. Een cursus van drie uren in de week is voldoende geacht, maar zal eerst in het tweede jaar kunnen worden gegeven, omdat bij de beschrijving der delfstoffen in den leerling reeds eenige scheikundige kennis moet voorondersteld kunnen worden.

VII. WERKTUIGKUNDE.

»Deze wetenschap, zoo als ze bij onze inrigting behoort onderwezen te worden, moet de algemeene wetten der leer van het evenwigt en der beweging omvatten, welke de grondslagen zijn voor de beschouwing der verschillende, in het dagelijksche leven voorkomende werktuigen, zoowel derzulke, waarbij alleen vaste deelen zich in beweging bevinden, als ook van zoodanige machines, die door water worden gedreven of het water oplichten, insgelijks van de werktuigen, waarbij de bewegende kracht van de lucht en den stroom in aanmerking komt. Het onderwijs begint in het tweede studiejaar, en daaraan nemen ook de leerlingen der hoogste klasse bij herhaling deel.

VIII. MECHANISCHE TECHNOLOGIE.

»Het onderwijs in de Technologie, dat in het derde studiejaar wordt gegeven, kan zich uit den aard der zaak slechts tot de hoofdtrekken dezer zoo uitgebreide wetenschap bepalen. In de eerste plaats worden de bewerkingen verklaard, die de gewigtigste metalen kunnen ondergaan, in zoover deze werktuigelijk zijn, zoo bijv. het draadtrekken enz. Vervolgens komen ter beschouwing de fabricatie van kalk, cement, metselstenen, dakpannen, enz. en eindelijk de bewerking der spin- en weefbare stoffen, de houtsoorten, papier en de aanwending derzelven. Zonder derhalve eenen tak der nijverheid in al deszelfs bijzonderheden na te gaan, worden altijd de hoofdzaken verklaard en de wetenschappelijke gronden, waarop zij berusten, aangeetoond.

IX. WARENKENNIS.

»In het dagelijksche leven komt nog eene menigte van voorwerpen uit de drie rijken der natuur voor, die in de Technologie niet regstreeks genoemd en beschreven worden, en toch voor het welzijn der menschen van het grootste gewigt moeten worden geacht. Hiertoec behooren bijv. de producten van den landbouw: koffij, rijst, thee enz. De lessen in de warenkennis zullen daartoe dienen, om den leerling te onderwijzen in de beoordeeling der voornaamste eigenschappen dezer stoffen, en ter opsporing der meest gewone vervalschingen en schadelijke hoedanigheden.

X. EN XI. AARDRIJKS-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

»Daar bij het toelatings-examen gebleken is, dat sommige leerlingen in de gewone of politieke aardrijkskunde nog niet genoeg bedreven zijn, om met vrucht aan de lessen der hogere aardrijkskunde te kunnen deel nemen, zoo is het noodzakelijk geacht, dit leervak nog mede op te nemen. De leerling zal nu in het eerste jaar alleen in de topische of politieke aardrijkskunde onderwezen worden, en, zoo voorbereid, langzamerhand tot die hoogte worden opgeleid, waarvan hij een ruimeren blik kan verkrijgen. Dit geschiedt in het tweede jaar door de studie der wis- en natuurkundige aardrijkskunde. In de eerste beschouwen ze de aarde in hare betrekking tot andere hemelligchamen, hare beweging om hare as en om de zon, en de verschijnselen, die daaruit voortvloeijen; in de laatste leeren zij de verdeling van

land en water, de oneffenheden van den grond, de stroomingen van den oceaen en de verschillende in den dampkring voorkomende verschijnselen kennen. Voorts behoort tot dit onderwerp de verhouding van de aardwarmte en, hetgeen daarmede in het naauwste verband staat, de verspreiding van planten en dieren op de aardoppervlakte. Eindelijk wordt in het derde studiejaar aangetoond de verspreiding van de voortbrengelen van nijverheid in verschillende streken, de middelen van vervoer in het binnenland en de betrekkingen tot het buitenland. Voorts zal eene soets gegeven worden van de verspreiding der volken, hunne gewoonten, wetgevingen enz.

XII. STAATSHUISHOUDKUNDE.

»Men heeft het noodzakelijk geacht, den leerling eenige algemeene kundigheden bij te brengen van eene wetenschap, wier waarde steeds meer en meer erkend wordt, en wier nuttige strekking in vele verhoudingen van het leven, door geen deskundige wordt miskend.

»De keuze van hetgeen op de Technische school van deze wetenschap behoort onderwezen te worden, mag veilig worden toevertrouwd aan den man, die het onderwijs op zich heeft genomen, en wiens populaire voordragten over Staatshuishoudkunde in deze stad hoog zijn gewaardeerd.

XIII. TALEN.

»Aan het onderwijs in talen, aan de Technische school, worden in ieder studiejaar 4 uren 's weeks gewijd. De helft van dien tijd is voor de Nederduitsche taal bestemd, terwijl daarbij in het 1. studiejaar de Fransche, in het 2. jaar de Hoogduitsche, en in het 3. de Engelsche taal gevoegd is.

A. Nederduitsche Taal.

»Bij het onderwijs in de Nederduitsche taal wordt den leerlingen aanleiding gegeven, om zich te oefenen in het juist en geregeld uitdrukken hunner gedachten, bij mondelinge en schriftelijke voordragt. Daarbij worden nog in het 1. studiejaar de woordvoeging, in het 2. en 3. de zuivere en toegepaste stijl leer behandeld. De geschiedenis der Letterkunde en het lezen van enkele stukken in proza en poëzij wordt aan hetzelfde doel dienstbaar gemaakt.

B. Fransche Taal.

»Ofschoon in de Fransche taal dezelfde leergang gevolgd wordt, zijn de beperktheid van den tijd en de, bij de meeste leerlingen, geringere vorderingen in deze taal oorzaak, dat aan dit onderwijs niet dezelfde uitbreiding kan gegeven worden.

C. Hoogduitsche Taal.

»Het onderwijs in de Hoogduitsche taal, aan de Technische School gedurende twee uren 's weeks, in het tweede studiejaar te geven, bepaalt zich tot het herhalen der grammaticale gronden, om dezelve in toepassing te brengen en tot het vertalen in gemelde taal; tot het maken van opstellen over technologische onderwerpen, ter verkrijging van een goeden stijl; tot de lectuur van geschikte schrijvers en het behandelen der letterkunde, teneinde eene algemeene en duidelijke kennis dezer taal te verkrijgen, en zich, zoodoende, goed in dezelve te kunnen uitdrukken.

D. Engelsche Taal.

»Terwijl het onderwijs in bovengenoemde talen gedeeltelijk als eene herhaling en ontwikkeling van het vooraf geleerde te beschouwen is, en de Technische School zekere vorderingen daarin als voorwaarden stelt voor de opname van leerlingen, omvat, daarentegen, het onderwijs in de Engelsche taal ook de eerste beginselen. Hierbij komt dan eerst in aanmerking eene zuivere uitspraak, vooral te verkrijgen door lezen en spreken, en verder de spraakkunstige regels, in toepassing gebragt en opgehelderd bij het maken van vertalingen.

XIV. TEEKENEN.

Het teekenen bij de Technische School wordt verdeeld in:

A. Het regtlijnig teekenen.

»Onder regtlijnig teekenen verstaan wij het voorstellen van voorwerpen uit de bouw- en werktuigkunde door behulp van passer en liniaal. De leerling begint zich te oefenen in het teekenen van rechte lijnen en enkelvoudige figuren met potlood, en vervolgens met de trekpen naar voorbeelden, waarbij het hoofddoel, is naauwkeurig te werken. De meer gevorderde leerlingen gaauw over tot het voorstellen der zamengestelde voorwerpen naar voorbeelden, waarbij, daar de leerling reeds

eenige kundigheden heeft opgedaan in de beschrijvende meetkunde, kan gevoegd worden de constructie der schaduw van enkelvoudige lichamen. Te gelijker tijd begint het wasschen met oostindische inkt. In het laatste studiejaar moet de leerling die vaardigheid hebben verkregen, om voorwerpen naar de natuur te kunnen schetsen, opmeten en in het net brengen, waarmede gepaard gaat het teekenen der schaduw en het wasschen van meer zamengestelde figuren. Zoodanige leerlingen, die zich aan den landbouw toewijden, moeten dan tevens beginnen met het teekenen der zamengestelde kaarten van gronden en het voorstellen der verschillende kulturen door kleuren en teekens.

B. Het handteekenen.

• Het doel van het handteekenen is eensdeels, om den leerling te oefenen in het nauwkeurig nateekenen van alrehande figuren uit de schoone kunsten, waardoor hij de vaardigheid verkrijgt, zijne denkbeelden over sommige onderwerpen met gemakkelijheid te kunnen schetsen, ten andere ook om hem een zuiveren en goeden smaak te doen verkrijgen. Dit doel wordt daardoor bereikt, dat de leerling begint, omtrekken te teekenen, en zoo voortgaande de geschaduwde voorbeelden, en eindelijk de voorwerpen der natuur en pleisterbeelden tracht na te bootsen. De geschaduwde beelden worden meest met den doezelaar door zwart en wit krijt voorgesteld. Om het goede zien der voorbeelden te bevorderen, zal de leerling ook een aanvang maken met het boetseren in klei.

XV. BOEKHOUDEN.

• De leerlingen der Technische School zullen in het boekhouden niet uitvoerig onderwezen worden. Dit onderwijs dient slechts, om hen voor te bereiden, dat zij later in hun bedrijf in staat zijn, hunne ontvangsten en uitgaven, dus den toestand hunner zaak, behoorlijk te kunnen overzien. Ter bereiking van dit doel, wordt onderwijs gegeven in het italiaansch boekhouden, bijzonder in het houden van een dagregister (journaal), het overbrengen op het grootboek, en het opmaken eener balans.

VEREISCHEIT VOOR HET EXAMEN TER TOELATING OP DE TECHNISCHE SCHOOL.

1. Meetkunde. De leer der evenwijdige lijnen, de gewigtigste eigenschap der driehoeken, namelijk van

de gelijk- en gelijkvormigheid, de eigenschappen van de parallelogrammen.

2. Stelkunde. De hoofdbewerkingen met geheele vormen en vooral het gebruik van de teekens, voor het aanwijken der bewerkingen gebezigd; oplossing van enkelvoudige vergelijkingen van den eersten graad.
3. Rekenkunde. De kennis der gewone en tiendeelige (ook der periodieke) breuken; volledige bekendheid met het metrieke stelsel van maten en gewigten; eigenschappen der rekenkundige en meetkundige evenredigheden, en vaardigheid in het cijferen, ook met breuken.
4. Aardrijkskunde. De beginselen der topische aardrijkskunde, bijzonder van Europa, staatkundige verdeling, hoofdrivieren, hoofdsteden, enz.
5. Geschiedenis. In het bijzonder de geschiedenis van het vaderland. Eene zeker bekendheid met de algemeene geschiedenis wordt wenschelijk geacht.
6. Nederduitsche taal. Vaardigheid, om met gemak een opstel te kunnen maken over een eenvoudig onderwerp, zonder grove spel- of schrijffouten. Bekendheid met de veranderingen, die de redeelen kunnen ondergaan, en gemakkelijk lezen van proza en poezij.
7. Fransche taal. Het lezen en vertalen van eenen niet moeilijken franschen schrijver in proza, en het vervaardigen van een klein gemakkelijk opstel.
8. Hoogduitsche en Engelsche talen. Het lezen en vertalen van een niet moeilijken schrijver in beide talen, wordt wenschelijk geacht.

• Het schoolgeld is bepaald, voor de twee eerste studie-jaren, op f 125,— elk jaar, voor het derde studiejaar op f 150,—.

• De tijd, waarop de jonge lieden zich zullen hebben aan te geven, om op de School te worden aangenomen, is vóór het einde der maand Juli.

• Het admissie-examen zal plaats hebben op den 2. Zaterdag in de maand Augustus.

De Verzorgers der Technische School:

H. A. BAKE. W. H. DE HEUS.
G. J. MULDER. E. VAN REES.

Utrecht, 14 Junij, 1855.

INRIGTING TOT ONDERWIJS VAN DEN ARBEIDENDEN STAND, TE UTRECHT.

De Bestuurders der *Inrigting tot Onderwijs voor den arbeidenden stand, te Utrecht*, zijnde de Heeren W. J. M. van Dielen en Mr. L. C. Hora Siocama, van wege het Stedelijk Bestuur der stad Utrecht; de Heeren Dr. C. H. D. Buys Ballot en Mr. J. H. Schober, van wege het Departement Utrecht der Maatschappij van Nijverheid; de Heeren Dr. A. Vrolik en Mr. W. R. Boer van wege de Utrechtsche Afdeling der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, zien zich, ingevolge der laatste alinea van art. 10 van het Reglement, de aangenomen taak opgedragen van aan hunne verschillende comittees verslag te geven van den toestand der onderwijs-inrigting, aan hunne zorg toevertrouwd.

Hun verslag splitst zich gevoelig in drie deelen. Het eerste betreft de leerlingen, het tweede het onderwijs, het derde de *geldelijke hulpmiddelen*, zooals zich dit een en ander heeft voorgedaan gedurende het eerste jaar, dat deze inrigting werkzaam is geweest.

Na aankondiging en oproeping in de Utrechtsche Stedelijke Courant, hebben, op eene daartoe gehouden vergadering van den 9. October, 1850, negentien jonge lieden zich tot het bijwonen van dat onderwijs aangemeld, waarvan echter sommigen, op het vernemen, dat door hen eene bijdrage van f 2.50 moest voldaan worden, zijn teruggetreden, terwijl anderen later in hunne plaats zijn hebben aangegeven en tot de lessen zijn toegelaten.

Het geheele getal der leerlingen, dat alzoo voor rekening der beide Departementen gaacht kan worden, den cursus te hebben bijgewoond, bedraagt 25, terwijl daaraan van wege de Directie der Stadschool van teeken- en Bouwkunde (in gevolge art. 2 § 1 en art. 4 § 1 van het Reglement) 13 leerlingen zijn toegevoegd. Het getal leerlingen heeft derhalve in het geheel 38 bedragen. Onder die leerlingen waren 1 schilder, 2 schrijnwerkers, 3 onderwijzers, 2 boekbinders, 4 horlogiemakers, 3 opzigtters of aanstaande architecten, 3 smeden 5 timmerlieden, 2 zilversmeden, 1 metselaar, 1 mandenmaker en 1 kamerbeheer, te zamen 28; de overigen hadden nog geen vast beroep gekozen. De ouderdom der leer-

lingen liep van 14 tot 28 jaren; echter was verre het grootste getal tusschen de 15 en 20 jaar. De lessen werden door hen vlijtig bezocht. Velen sloegen geen enkel maal over en slechts twee verzuimden veel. De leerlingen gaven blikken van lust en belangstelling in het onderwijs, vooral door het zich-zelfen aanschaffen van de *Eerste Grondbeginselen der Natuurkunde*, door P. van der Burg (terwijl het kleinere werkje van dien Schrijver als handleiding bij de lessen gebruikt wordt), alsmede bij de *responsiën*, waaruit genoegzaam bleek, dat velen ook buiten de lessen te huis daarvoor arbeiden.

Het examen door hen, in tegenwoordigheid van het Bestuur, ingevolge art. 10 § 3, op den 3. April jl. afgelegd, toonde over het geheel, dat het onderwijs niet zonder vrucht was gebleven. Het Bestuur heeft dan ook gemeend, aan 6 der leerlingen, die zich gedurende den cursus, als ook op het examen, meer bijzonder schenen aan te bevelen, tot kleine belooningen eenige boekgeschenken te mogen uitreiken.

Wat den aard van het onderwijs betreft, zoo moest dit, zoo eenvoudig mogelijk, en tevens met eene praktische rigting verbonden zijn. Het Bestuur meent, dat hieraan voldaan is geworden, en dat men, zoowel in dit opzicht als wegens betoonden ijver en bekwaamheid, grooten lof aan den docent, den Heer Dr. Kreeke, verschuldigd is.

Als handleiding bij het onderwijs werd gebruik gemaakt van de *Schets der Natuurkunde*, door P. van der Burg, een uittreksel uit het bovengenoemde grotere werk. Naar aanleiding daarvan werd achtervolgend in de lessen gehandeld:

1. Over de algemeene eigenschappen der lichamen.
2. Over de beweging en het evenwigt der vaste lichamen.
3. Over de beweging en het evenwigt der vloeistoffen.
4. Over de beweging en het evenwigt der veerkrachtige vloeistoffen.
5. Over het geluid.
6. Over de warmte.

Bij het eerste onderwerp werden vooral die eigenschappen der lichamen behandeld, die voor de *toepassing* het gewichtigste zijn, als *veerkracht*, *smeedbaarheid*, *rekbaarheid*, *taaiheid*, enz. Dit laatste voorloopig, om er in de werktuigkunde op terug te komen.

Bij het tweede onderwerp werden de *enkeleondige* werktuigen kortelijk behandeld, tevens met het doel, om daarop later uitvoeriger terug te komen.

Bij de vloeistoffen werd voornamelijk op die gedeelten der wetenschap gelet, die *praktische* toepassing vinden, als *drukking* en *soortgelijk gewigt*. Hetzelfde werd ook in het oog gehouden bij de veerkrachtige vloeistoffen, waarbij de verschillende soorten van pompen, de brandspuiten, de luchtspoorweg, enz. uitvoerig verklaard werden.

Bij de *warmteleer* werd vooral gelet op de verwarming van gebouwen, door middel van *water* en *warne lucht*, de werking van schoorsteenen, den grond, waarop het gebruik van dubbele ramen berust, enz. Eindelijk werd de stoom beschouwd in zijne toepassing ter verwarming van water. De inrigting der Watsche stoommachine en locomotief werd verklaard en aan drie kleine, in *werking gebragte* modellen werd het doel en de inrigting der verschillende deelen den leerlingen duidelijk gemaakt.

Over de gassen, als lichtgas, chloorgas, enz. werd niet gehandeld, als meer tot de scheikunde behoorende, terwijl licht, electriciteit en magnetisme, als van minder praktisch belang voor den arbeidenden stand, mede thans niet werden beschouwd, maar in den zomercursus ter sprake zouden komen. Het Bestuur toch heeft gemeend, bij bereidwilligheid van den Heer Krecke, gebruik te moeten maken van de bevoegheid aan hetzelfde, krachtens art. 7 van het Reglement, toegekend. Er wordt alzoo gedurende de zomervakantie, elken maandagavond een cursus gegeven, die vooral ook strekt tot *herhaling* van het reeds geleerde, en waaraan zeer velen der leerlingen blijven deelnemen.

Het is duidelijk, dat de sard van dit onderwijs, de praktische rigting, die daaraan gegeven moet worden, een goed ingerigt lokaal en eene niet onaanzienlijke menigte werktuigen vordert. Omtrent beide deze punten kan het Bestuur de voldoende berigten mededeelen. Wat het lokaal betreft, zoo heeft het Bestuur der stad Utrecht daartoe eene der bovenzalen van het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen met een doelmatig doen inrigten. Het getal der daar reeds aanwezige werktui-

gen bedraagt, volgens den daarvan opgemaakte Catalogus, bij den Secretaris des Bestuurs berustende, 32 nummers. Er zijn daaronder hoogst nuttige en fraai gewerkte stukken, zoo als een electro-magnetische telegraaf, en een klein orgelwerk met pijpen, het laatste, te dezer stede, bij den instrumentmaker Fleutge vervaardigd.

Wat de kosten van dit onderwijs betreft, zoo is het duidelijk, dat deze niet onaanzienlijk zijn moeten. Vooral in het eerste jaar, waarin vele volstrekt noodige werktuigen hebben moeten aangeschaft worden. Ingevolge art. 5 van het Reglement zouden de beide Departementen van de *Nijverheid* en van het *Nut* daartoe jaarlijks minstens *f* 250.00 beschikbaar stellen. Men zoude echter met dit *minimum*, het eerste jaar althans, de kosten onmogelijk hebben kunnen bestrijden. De uitgaven toch bedroegen eene gezamenlijke som van bijna *f* 800.00, waaronder het honorarium van den docent voor *f* 500.00 komt. Het Bestuur heeft echter in die uitgaven meer dan voldoende kunnen voorzien; vooreerst door eene buitengewone tegemoetkoming bij tusschenkomst des Heeren Mr. Schöber, namens de Werkvereniging in Wijk M, ten bedrage van *f* 125.00; ten tweede, door de bijdrage van het Departement tot Nut van 't Algemeen, ten bedrage van *f* 250.00; ten derde, door eene bijdrage van het Departement der Nijverheid van *f* 400.00, gedeeltelijk zamengebragt door eene extra-bijdrage der leden, gedurende den tijd van vier jaren; ten laatste, door de bijdragen der leerlingen, in gevolge art. 4, § 2 van het Reglement, betaald ten bedrage van *f* 62.50.

Dit een en ander heeft de gezamenlijke ontvangsten op de som van *f* 837.50 gebragt. Het Bestuur moet daarenboven, met hooge erkentelijkheid, vermelden de aanzienlijke gift van *f* 500.00, aan de Inrigting door Heeren Staten dezer Provincie toegezegd, die, in het najaar ontvangen wordende, voornamelijk zullen strekken tot aanvulling en uitbreiding der verzameling van werktuigen en gereedschappen. Dit laatste toch wordt vooral in het volgend wintersaizoen noodzakelijk, daar alsdan, ingevolge art. 6 van het Reglement, de indeeling in klassen begint, en nevens het bloot *natuurkundig*, ook nog het *werktuig-* en wellicht ook het *scheikundig onderwijs* aanvangt, dat natuurlijk almede zijn eigene hulpmiddelen vereischt.

Het mag daaruit blijken, dat deze inrigting reeds

aanvankelijk niet zonder vrucht werkzaam is geweest, ofschoon natuurlijk eerst bij een volgenden cursus meer en beter zal kunnen gezegd worden, in hoeverre er wezenlijke belangstelling in dit onderwijs bij de eigenlijke arbeidende klasse bestaat. Het onderwijs ontvingt dan ook eerst zijne indeeling in klassen, en derhalve grootere uitbreiding en meerdere volledigheid. Met wellicht geringe kosten zoude het getal der leerlingen, wat de plaatsing betreft, nog aanzienlijk kunnen worden vermeerderd. Bestuurders mogen hun verslag dus ook wel eindigen met den wensch, dat dit het geval moge zijn, en algemeene belangstelling, bij die kringen, waarvoor de Inrigting gesticht is, haar spoedig tot dien hoogen

trap van bloei opvoere, dien haar aanleg en hare eerste goede uitkomsten niet zonder grond doen verwachten.

Aldus opgemaakt en ondertekend te Utrecht, den 10. Mei, 1851.

(Was getekend:) A. VROLIK. C. H. BUYS BALLOT.
J. H. SCHÖBER. W. J. M. VANDIELEN.
L. C. HORA SICCAMI. W. R. BOER.

Voor censluidend afschrift van het Bestuur van het Departement Utrecht der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen af te geven.

(Was getekend:) W. R. BOER, *Secretaris*.

VERSLAG OVER DEN CURSUS VAN 1851—52.

De Bestuurders der *Inrigting tot Onderwijs voor den arbeidenden stand* te Utrecht, zijnde de Heeren Mr. W. J. M. van Dielen en Mr. L. C. Hora Siccamia van wege het Stedelijk Bestuur der Stad Utrecht; de Heeren Dr. C. H. D. Bays Ballot en Mr. J. H. Schöber van wege de Utrechtsche Afdeling der Nederl. Maatschappij van Nijverheid; en de Heeren Dr. A. Vrolik en Mr. W. R. Boer van wege het Utrechtsche Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, zien zich, ingevolge de laatste *alineä* van art. 10 van het Reglement, de aangename taak opgedragen, aan hunne verschillende Committenten en aan alle andere belangstellenden en begunstigers dezer zaak, verslag te geven van den toestand der Inrigting van Onderwijs, aan hunne zorg toevertrouwd.

Hun overzicht aanvangende daar, waar dat van den vorigen cursus eindigde, moeten zij, in de eerste plaats, doen opmerken, dat het onderwijs in de natuurkunde, 't welk in den vorigen winter (1850—51) driemaal in de week, telkens gedurende twee uren, werd gegeven, in den loop van den zomer, met uitzondering van weinige weken, éénmaal in de week is voortgezet. Daar deze zomerlessen door een kleiner getal van leerlingen werden bijgewoond, konden daarin eenige onderwerpen worden behandeld, die meer bepaaldelijk voor die leerlingen van nut en toepassing waren. Daarenboven is in deze lessen

het behandelde in den voorgaanden winter kortelijk herhaald.

In den thans afgelopen cursus (1851—52) is aan de lessen eene *meerdere uitbreiding* gegeven, door het onderwijs der *werktuigkunde* daarbij op te nemen. Er werden namelijk op twee avonden in de week, telkens gedurende twee uren, lessen gegeven in de *natuurkunde*, voor de leerlingen, die zich dit jaar voor het eerst hadden aangemeld; aan de leerlingen van het vorige jaar werd het vrijgelaten, om die lessen al of niet ten tweedenmale bij te wonen; de meesten hebben echter vlijtig van die gelegenheid gebruik gemaakt, zoodat die natuurkundige lessen in het algemeen dezen winter goed bezet waren.

Tot de lessen over *werktuigkunde* zijn alleen diegenen toegelaten, die in het vorige jaar de lessen over de natuurkunde hadden begewoond.

Het getal der leerlingen, dat in het vorige jaar 38 bedroeg, is dezen winter tot 48 geklommen. Onder dit getal waren er 24, die reeds in het vorig jaar de lessen bijgewoond, en zich thans op nieuw daartoe aangemeld hadden.

Deze herhaalde, vrijwillige aanmelding mag, naar het oordeel van Bestuurders, niet onopgemerkt blijven en als een blijk worden beschouwd, dat de leerlingen het belang dezer lessen inzien, terwijl dan ook velen

hunner zelve verklaren, dat zij er in de uitoefening van hun beroep reeds die voordeelen van trekken, welke een beter inzicht in de wetten en werkingen der natuur moeten opleveren. Het getal der leerlingen bedroeg op de lessen der *werktuigkunde* 24, en even zooveel hadden zich ook voor die der *natuurkunde* aangemeld.

De ouderdom der leerlingen was van 14 tot 29 jaren; die van het grootste getal echter tusschen de 15 en 20 jaren.

De beroepen, die deze leerlingen reeds uitoefenen, of de ambachten, waartoe zij worden opgeleid, waren zeer verschillend. In dit opzigt konden zij echter op de volgende wijze verdeeld worden:

1 architect.	3 metselaars.
1 boekbinder.	1 molenaar.
2 boekdrukkers.	1 onderwijzer.
1 bloemist.	1 schrijnwerker.
4 horologiemakers.	1 schilder.
1 kamerbeheer.	1 steenhouwer.
1 kunstdraaijer.	3 smeden.
1 kniper.	8 timmerlieden.
1 mandenmaker.	1 vergulder.
5 machinisten of werktuig-	1 zilversmid.
makers.	9 zonder beroep.

Als handleiding bij het onderwijs der *natuurkunde* diende, even als in vorige jaar, het werkje Van P. Van der Burg, „*Schets der natuurkunde*,” hetwelk een uitreksel is uit een grooter Werk van denzelfden schrijver. Vele leerlingen hadden zich echter dit grootere werk aangeschaft. Het onderwijs liep in dezen cursus: 1°. over de algemeene eigenschappen der lichamen; 2°. over de leer van het evenwigt der vaste lichamen, benevens aanwijzing van de voorwaarden van het evenwigt bij de dusgenoemde enkelvoudige werktuigen; 3°. over het evenwigt en de drkking der drupvormige vloeistoffen; 4°. over de luchtvormige vloeistoffen en meer bijzonder over de dampkringslucht. Bij deze beide laatste afdelingen werd de inrigting van enige werktuigen en toestellen verklaard, die in het dagelijksch leven, bij kunsten en handwerken, het menigvuldigst voorkomen, zooals de *barometer*, de *hevel*, de *fontainen*, de *zuigpompen*, de *perspompen*, de *brandspuit*, enz. Ten slotte werden de hoofdtrekken van de *leer der warmte* behandeld, en de inrigting van verwarmings toestellen, staande stoommachines en locomotieven, verklaard.

Als handleiding bij het onderwijs der *werktuigkunde*

diende het *Volks- wis- en werktuigkundig leer- en leesboek* van den Heer Van Oordt, mitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. De daarin voorkomende zaken werden niet slechts mondeling opgehelderd, maar, door de vermeerdering der verzameling van werktuigen en modellen, konden vele zaken met proeven gestaafd, of door fraaie modellen verduidelijkt worden. Ditzelfde geldt ook van de lessen der *natuurkunde*, waarin de aandacht en belangstelling steeds door het doen van proeven werd verlevendigd en opgewekt.

De leerlingen hebben deze lessen in het algemeen *zeer getrouw* bezocht, want, bij afwezigheid van één of meerderen, is het nimmer gebleken, dat de lessen om andere redenen dan beroepsbezigheden of ziekte werden verzuimd.

Het navolgende kan tevens als een blijk dienen van de belangstelling der leerlingen in het onderwijs. Voor de lessen der *werktuigkunde* zijn er gedurig *afbeeldingen van werktuigen* noodig. De Heer docent Dr. F. W. C. Krecke ontwierp dezelve gewoonlijk in losse trekken of vóór, of gedurende de lessen, op het bord; doch dit was tijdrovend, en die schetsen moesten telkens worden nitgewischt. Overwegende, dat het voor de leerlingen nuttig kon zijn, om zelf teekeningen van werktuigen te vervaardigen, stelde hij hnn voor, om dit, naar door hem te verstrekken voorbeelden, te huis te doen. Daar er onder de leerlingen zich velen bevonden, die zoowel het handteekenen als het bonkwundig teekenen aan de Stads-Teekenschool hadden geleerd, of nog van dit onderwijs gebruik maken, verwachtte hij, dat er wel eenigen aan dit verzoek zonden voldoen. Die verwachting werd niet teleurgesteld; want er meldden zich *zeestien* leerlingen aan, om zulke teekeningen of liever schetsen van werktuigen te ontwerpen. Sommigen vervaardigden er zelfs meer dan één. Ofschoon het doel slechts was, om eenige *ruwe schetsen* van werktuigen te bekomen, die de vlug ontworpen krijtteekeningen op het bord konden vervangen, ontstond er echter een zekere naïjver onder de leerlingen, ten gevolge waarvan de meeste der geleerde teekeningen *zeer fraai* zijn, en behalve de betere kennis, welke de leerlingen hebben opgedaan van de inrigting der door hen geteekende werktuigen, heeft deze proeve zeker bijgedragen, om velen in het net en nauwkeurig teekenen te oefenen.

Op deze wijze is de grondslag gelegd tot eene verzameling van teekeningen van verschillende werktuigen,

die ook voor het vervolg veel vrucht voor het onderwijs opleveren kau.

De verzameling van werktuigen, waarvan de Catalogus in het afgelopen leerjaar (1850—51) 32 nummers telde, is dit leerjaar (1851—52) zeer uitgebreid. De aanzienlijke toelage, namelijk van f 500.—, door de HH. Staten dezer Provincie voor deze Inrigting aangewezen, en in November des vorigen jaars (1851) ontvangen, is voor een gedeelte aan den aankoop van werktuigen besteed geworden. Onder deze werktuigen verdienen de navolgende meer bepaaldelijk te worden vermeld: »*één* toestel voor de middenpuntvliedende kracht; *twee* batterijen volgens Grove, elk van 3 elementen; *één* glazen model eener zuig- en perspomp; *één* toestel voor het evenwigt der vloeistoffen in buizen, die met elkander gemeenschap hebben; *één* glazen fontein met luehtperspomp; *één* kleine ijzeren stoommachine van hooge drukking, met ketel enz.

Het aantal nummers van den Catalogus bedraagt thans bijna zestig, en is derhalve nagenoeg verdubbeld.

Den 6. April had, in het door het Stedelijk Bestuur van Utrecht daarvoor afgesloten en voor deze lessen bijzonder ingerigt lokaal, in het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, het jaarlijksch examen der leerlingen plaats. Het geschiedde ten overstaan van de leden des Bestuurs van deze inrigting, onder leiding van den Heer docent Dr. Krecke. Deze plegtigheid werd, daarenboven, op uitnoodiging van HH. Bestuurders, vereerd met de tegenwoordigheid van den Heer, Mr. S. Baron van Heemstra, Commissaris des Konings in de Provincie, van de Heeren Burgemeester en Wethouders der Stad, en van verscheiden leden der besturen van de Utrechtsche afdelingen der *Maatschappijen tot Bevordering van Nijverheid* en van die *tot Nut van 't Algemeen*. Het Bestuur was aanvankelijk voornemens, bij deze gelegenheid ook toegang te verschaffen aan anders of andere betrekkingen der leerlingen en andere belangstellenden, maar werd hiervan teruggehouden door gebrek aan de noodige ruimte in het lokaal; terwijl het afnemen van het examen in een ander lokaal, wegens het verplaatsen der benodigde werktuigen, aan te groote moeilijkheden onderworpen was. Ongeveer een dertigtal jonge lieden woonde het examen bij, en gaf, door antwoorden en verklaringen, bewijzen van in den afgelopen cursus de lessen niet zonder vrucht te hebben gehoord. Naar aanleiding hiervan, werd bij het einde van het onderzoek, door den

Voorzitter van het Bestuur der Inrigting, Dr. A. Vrolik, een kort en opwekkend woord tot hen gerigt, werden de leerlingen tot voortdurenden ijver en werkzaamheid aangespoord, en ook dank toegebracht aan de verschillende autoriteiten, aan wier medewerking deze Inrigting haar bestaan verschuldigd is, die deze plegtigheid wel met haar bijzijn hadden willen opnisteren.

Er werd hierop een negental prijzen, bestaande in doelmatige boekgeschenken, aan die leerlingen uitgeleerd, welke de beste bewijzen van vlijt en bekwaamheid in het afgelopen leerjaar gegeven hadden. Daarenboven werden, zoowel om de gemaakte vorderingen, als om het vlijtig bezoeken der lessen, eenige leerlingen loffelijk vermeld.

Er is ook, bij het eindigen van den winter-cursus, op nieuw besloten, om, even als in den vorigen zomer, weder eenen zomer-cursus te houden, die vooral tot herhaling van het reeds geleerde strekken zal.

Het is hier tevens de plaats, te vermelden, dat in eene Bestuursvergadering van den 3. October, 1851, ingevolge art. 10 van het Reglement, een rooster van aftreding voor de leden van het Bestuur is opgemaakt, volgens welke de HH. Siccama en Schober met den aanvang van den winter-cursus zijn afgetreden. Op hiervan gedane mededeeling aan het Bestuur der stad, als ook aan dat van het Utrechtsche Depart. der Maatsch. v. Nijv. zijn echter de genoemde HH. terstond weder in hunne betrekking gecontinueerd. Met den aanvang van den volgende winter-cursus zullen, volgens den rooster, de HH. Buys Ballot en Boer als Bestuurders aftreden.

Bestuurders moeten, eindelijk, nog een oogenblik stilstaan bij den geldelijken toestand dezer Inrigting. Onder de ontvangsten van het afgelopen leerjaar komen hoofdzakelijk in aanmerking: de subsidie der Provincie van f 500.—; de toelage der Utrechtsche Afdeling van de Maatsch. van Nijverheid van f 400.— grotendeels door vrijwillige bijdragen van leden bijeengebracht; die van het Departement Utrecht der Maatsch. tot Nut van 't Algem. groot f 250.—. Hierbij moeten nog gevoegd worden de contributiën van een 30tal leerlingen, à f 2.50 (wordende die van de Stadsscholen van Teeken- en Bonkwunde kosteloos toegelaten) en een klein batig slot van den vorigen leercursus. Het geheel der ontvangsten mag derhalve op ongeveer f 12 à f 1300.— gesteld worden. De uitgaven bedroegen, daarentegen,

omtrent f 900.— à f 1000, waarvan f 500.— als honorarium aan den Hr. Docent en eene dergelijke som aan uitbreiding van het werktuigen-kabinet. Bestuurders aarzelen dan ook niet, den toestand der kas, *op dit oogenblik*, gunstig te noemen. Zij mogen echter niet nalaten, te doen opmerken, dat dit een gevolg is der tijdelijke bijdrage van de Provincie, waaruit genoegzaam volgt, dat de Inrigting, aan hunne zorg toevertrouwd, voortdurende hulp en belangstelling niet kan ontberen. Zij meenen ook, dat de aanvankelijk gunstige uitkomsten en de vooral in dezen tweeden cursus aan dit onderdrikt toegevoegde uitbreiding, die belangstelling en hulp met vertrouwen door hen mogen doen inroepen en verwachten, zoowel van plaatselijke en provinciale autori-

teiten, als van allen, wien nuttig volksonderrigt dierbaar en gewenscht voorkomt.

Bestuurders hebben, ten slotte, gemeend, de aandacht en belangstelling in deze zaak niet beter te kunnen opwekken, dan door dit hun zooveel mogelijk uitvoerig jaarverslag dadelijk te doen drukken, en niet slechts aan hunne verschillende Committeenten, maar ook aan alle autoriteiten en belangstellenden te doen uitreiken.

Aldus opgemaakt en ondertekend door Bestuurders der Inrigting van Onderwijs voor den Arbeidenden Stand:

A. VROLIK, *Praes.* W. R. BOER, *Secr.* W. J. M. VAN DIELEN, L. C. HORA SICCAM, C. M. D. BUYS BALLOT, J. H. SCHÖBER.

Utrecht, 26 April, 1852.

VERSLAG OVER DEN CURSUS VAN 1852—53.

De ondergeteekenden, Bestuurders der *Inrigting tot Onderwijs voor den arbeidenden stand*, te Utrecht, zijnde de HIL. Mr. W. M. J. van Dielen en Mr. L. C. Hora Siccam, van wege het Stedelijk Bestuur van Utrecht; Dr. C. H. D. Buys Ballot en Mr. J. H. Schober, van wege de Utrechtsche Afdeling der Nederl. Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, zien zich weder in staat gesteld, ingevolge de laatste *alineä* van art. 10 van het Reglement, aan hunne verschillende Committeenten en andere belangstellenden, hun jaarlijksch verslag over den toestand der aan hunne zorg toevertrouwde Inrigting te doen.

Het getal der leerlingen, dat zich vóór den aanvang van den Cursus, in October, 1852, ter bijwoning van het onderwijs aanmeldde, bedroeg 51, zijnde wederom *drie* meer dan in het vorige jaar.

Onder dezen waren er 29, die reeds een of twee jaren vroeger de lessen hadden bijgewoond. De 22 overige meldden zich dit jaar voor het eerst aan, en onder deze waren er 15, die ingevolge art. 2 van het Reglement van wege de Directie der Stads-Scholen van Teeken- en Bouwkunde werden toegelaten.

De ouderdom der leerlingen was van 14 tot 21 jaren; het grootste getal van 10 tot 19 jaren.

De beroepen, die deze leerlingen reeds uitoefenden, of waartoe zij opgeleid worden, waren zeer verschillend. Zij konden hieromtrent op de volgende wijze verdeeld worden: 1 architect, 1 boekbinder, 1 boekdrukker, 1 drogist, 1 essayeur, 3 leerlingen van het gymnasium, 1 leerling van het station van den Rijn-spoorweg, 4 horologiemakers, 1 instrumentmaker, 1 kuiper, 1 mandenmaker, 4 metselaars, 1 molenmaker, 1 onderwijzer, 2 orgelmakers, 3 schilders, 1 schrijnwerker, 2 smeden, 16 timmerlieden, 1 tuinman, 1 vergulder, 1 wagenmaker, 1 zilversmid, 1 zonder beroep.

Men ziet hieruit, dat, in vergelijking met vorige jaren, het getal leerlingen weder is toegenomen, ja, bijna tot die hoogte geklommen, dat voor meerderen geene doelmattige plaatsing in het lokaal zou te vinden zijn, tenzij hiertoe nieuwe vertimmeringen gemaakt werden.

In het algemeen was de lust en belangstelling der leerlingen zeer goed, van velen zelfs voortreffelijk te noemen. Slechts *drie* of *vier* van de 51 mogten achterlijk genoemd worden, en verzuimden de lessen meermalen.

Even als het vorige jaar, zijn er door eenige leerlingen teekeningen vervaardigd van belangrijke werktuigen of toestellen, om de slechts in algemeene trekken ontworpen krijtteekeningen op het bord te vervangen. Reeds in

het vorige jaar was het op te merken, dat de belangstelling der leerlingen klimt, wanneer zij eenigen tijd het onderwijs hebben bijgewoond. Dit blijkt onder anderen daaruit, dat, door elkander gerekend, twee-derden derzelve, van de vrijheid gebruik maakten, aan de leerlingen van het vorig jaar vergund, om andermaal de lessen over de natuurkunde bij te wonen.

Wat het onderwijs zelf betreft, valt op te merken, dat hetzelfde eene aanzienlijke nitbreiding erlangde, daar het niet, zooals gedurende den vorigen winter, driemaal s' weeks, maar, ten gevolge der toevoeging van scheikundig onderwijs, viermaal 's weeks gegeven werd.

Voor de leerlingen, die de lessen het eerst bijwoonden, werd het *natuurkundig* onderwijs gegeven des Dingsdags, Woensdags en Donderdags, des avonds van 8 tot 10 ure. Bij deze lessen werd gebruik gemaakt van de verkorte Handleiding van Van der Burg, ofschoon vele leerlingen zich, uit eigen beweging, de meer uitvoerige uitgave van dat werk aanschaffen.

Gedurende dezen wintercursus werd er gehandeld over het eerste gedeelte der natuurkunde, of de leer der dusgenoemde wegbare stoffen, als 1°. over de algemeene eigenschappen der lichamen, met de toepassing, welke men er in het dagelijksche leven van maakt of maken kan; 2°. over de enkelvoudige werktuigen, waarbij de wetten van derzelver evenwigt door proeven aangetoond, en op voorbeelden door berekeningen gestaafd werden; 3°. over het parallelogram van krachten en den vrijen val der lichamen, benevens over den slinger; 4°. over de overbrengingen der bewegingen, zoowel in aard, grootte als rigting, en de daarvan gemaakte toepassingen bij verschillende werktuigen; 5°. over de zamengestelde werktuigen; 6°. over de wetten van het evenwigt, zoowel der druiplbare- als luehtvormige vloeistoffen, waarbij de inrigting der waterspers, de bepaling van het soortelijk gewigt, de areometers, de pompen, brandspuiten, barometers, enz. behandeld, verklaard en door proeven opgehelderd werden; 7°. over het geluid; behalve de algemeene gronden der geluidsleer, werd over de inrigting van snaar- en blaas-instrumenten, orgelwerken en derzelver theorie, voor zoover dit hier doelmattig kon worden geacht, gehandeld, en het een en ander door proeven aangetoond. De laatste lessen werden besteed aan de beschouwing van de eigenschappen der dampen en in het bijzonder van den waterdamp, alsmede aan de toepassingen daarvan op het gewone stoomwerktuig en de locomotief.

De lessen over de *scheikunde* werden éénmaal 's weeks, en wel des Maandags avonds van 8—10 ure, gegeven. Daartoe werden alleen die leerlingen toegelaten, welke vroeger de lessen over de *natuurkunde* reeds hadden bijgewoond. Als handleiding daarbij werd gebruikt de vertaling van het werkje van Stöckhardt: «De scheikunde van het onbewerktuigde en bewerktuigde rijk, bevattelijk voorgesteld en door eenvoudige proeven opgehelderd.»

Daar de studie der scheikunde voor eerstbeginnenden veelal eenige eigenaardige zwarigheden oplevert, werd er lang bij de allereerste gronden en hoofdbegrippen stil gestaan, en vandaar, dat de *anorganische scheikunde* slechts gedeeltelijk kon worden afgehandeld. In den loop van den winter werden de volgende stoffen en derzelver voornaamste onderlinge verbindingen besproken: *zuurstof*, *waterstof*, zamenstelling en ontleding van het water; *stikstof*; de dampkringslucht, *koolstof*, verbranding. — *Zwavel*, *phosphorus*, *chloor*, *jodium*, *fluorium*, *cyan*, *borium*, *silicium*, en, eindelijk, de *zuurstof*- en *waterstof*-zuren. Nagenoeg alle proeven, die in de Handleiding voorkomen, en vele andere werden aan de leerlingen getoond. Tot dit einde zijn de noodigste toestellen en stoffen aangekocht, terwijl er telkens op de toepassing werd gewezen, die er van het behandelde in de handwerken gemaakt worden of te maken was.

Ook dit jaar is men voortgegaan, de verzameling van werktuigen, zooveel de middelen dit slechts toelieten, nit te breiden en tot meerdere volkomenheid te brengen. Het getal nummers van den Catalogus, 't welk in het vorige jaar ongeveer 60 beliep, klom daardoor tot 77, en zal eerlang nog vermeerderd worden. Onder de nieuw-aangekochte werktuigen zijn voor het onderwijs *hoogstnoodige* en belangrijke stukken. Gaarne hadden III. Bestuurders daaraan nog meer gelden besteed, maar werden hiervan teruggehouden door de uitgaven, noodwendig ten behoeve van het *scheikundig* onderwijs gevorderd. Eene som van ver over de honderd gulden moest besteed worden aan den aankoop van *glaswerk*, *chemicalia* en *mineralia*. Van deze laatste, *mineralen* en *erten*, is eene kleine, maar voor kunsten en ambachten belangrijke verzameling door aankoop in het bezit der Inrigting gekomen. Intusschen doet zich voor dit alles almede gebrek aan de noodige ruimte ter berging gevoelen, en zoude de plaatsing eener nieuwe kast in het *locaal* hoogst wenschelijk te achten zijn. Hiertoe zouden echter kosten gevorderd worden, die door het

Bestuur der Inrigting bezwaarlijk kunnen gedragen worden.

HH. Bestuurders mogen ook met blijdschap vermelden, dat, gedurende den afgelopen zomer, weder een zomer-cursus heeft kunnen gehouden worden. Eenmaal 's weeks heeft een groot gedeelte der jongelieden daaraan met belangstelling deelgenomen, terwijl het geheel overtuigd mag geacht worden, op het groote nut van dergelijke *repositie-cursus* voor het geheele onderrigt te wijzen. Jammer, intusschen, dat het onzeker kan worden geacht, of hiermede ook *dezen zomer* zal kunnen worden voortgegaan. De reden van bezorgdheid hieromtrent is gelegen in de kosten van schoonmaken en oppassen gedurende den zomer, die het Bestuur der Inrigting aanvankelijk meende, dat, volgens art. 5 en 7 van het Reglement, door het Stedelijk Bestuur van Utrecht zouden gedragen worden, maar door hetzelfde ten laste der Inrigting worden gelaten, blijkens missive van HH. Burgemeester en Weth, dd. 19 Oct, 1852, N. 87, C.

Den 4. April had in het gewoon lokaal der lessen, in het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen, het derde jaarlijksche examen der leerlingen plaats. Het geschiedde ten overstaan van de leden des Bestuurs der Inrigting, en onder leiding van den Hr. Docent Dr. Krecke. Op uitnoodiging van HH. Bestuurders aan Provinciale en Plaatselijke Autoriteiten werd deze plegtigheid vereerd met de tegenwoordigheid van den Heer Baron Taets van Amerongen van Natewisch, lid der God. Staten van de Prov. Utrecht, en van verscheiden leden der Besturen van de Utrechtsche Afdelingen der *Maatschappijen tot Bevordering van Nijverheid* en van die tot *Nut van 't Algemeen*. Meer dan 40 jonge lieden woonden het examen bij, dat over de beginselen van *natuur-, werktuig- en scheikunde* liep, en waarbij zij door hunne antwoorden en verklaringen bewijzen gaven, van in den afgelopen cursus het onderwijs niet zonder vrucht te hebben bijgewoond. Aan de bekwaamsten en ijverigsten werden weder enige doelmatige boekgeschenken als prijzen uitgereikt. De Voorzitter van het Bestuur der Inrigting, Dr. A. Vrolik, rigtte bij die gelegenheid een woord van opwekking tot de leerlingen, van dank aan den Heer Docent Dr. Krecke, wiens belangeloozen ijver blijkt uit de omstandigheid, dat hij zich de grootere uitbreiding zijner taak, door het scheikundig onderwijs en het geven van den *zomer-cursus* verorooft, zonder eenig meerder geldelijk bezwaar voor de Inrigting laat welgevalen, en van

wiens uitstekende bekwaamheden als Docent, de vruchten, door de Inrigting reeds gedragen, de meest afdoende bewijzen opleveren. Deze laatste omstandigheid deed den Heer Vrolik dan ook met vertrouwen de Inrigting voor de toekomst aan de welwillendheid en belangstelling van hare verschillende begunstigers op nieuw aanbevelen.

HH. Bestuurders mogen dit Verslag niet eindigen zonder zulks te herhalen, vooral met een oog op den *geldelijken* toestand der Inrigting. Met herinnering aan het daaromtrent in hun Verslag over 1852 gezegde, zij het genoeg hier te vermelden, dat men het nieuwe leerjaar 1852/3 is ingetreden met een *batig saldo* van ongeveer *f* 400. Verdere ontvangsten waren de contributiën van 23 leerlingen a *f* 2.50 en de toelagen der Maatsch. van Nijverheid en tot Nut van 't Algemeen, waardoor de *gezamenlijke* ontvangsten eene som van ongeveer *f* 1100.— beliepen. De *gezamenlijke* uitgaven — waaronder het *honorarium* van den Hr. Docent voor *f* 500; de benodigdheden voor het scheikundig onderwijs voor *f* 150,— beliepen ongeveer *f* 900.— Dit leerjaar sluit alzoo met een batig saldo van omtrent *f* 200.— 't geen, ofschoon niet onvoordeelig te noemen, toch eene vermindering of intëring van *f* 200. aantoon, bij vergelijking met het vorig jaar.

Voeg men hierbij, dat, naar aanleiding van het hieromtrent boven vermelde, het Bestuur van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, wegens onkosten voor de zomercurssussen van de jaren 1851 en 1852, met twee schuldvorderingen optreedt, ten *gezamenlijke* bedrage van *f* 50.— die nog met eene pretensie van *f* 25.— verhoogd wordt, zal dergelijke cursus ook dezen zomer plaats vinden, en welke gelden, bij voortdurende weigering van het Stedelijk Bestuur, wellicht door het Bestuur der Inrigting, althans voor het vervolg, zullen moeten worden gedragen: zoo zal men bevinden, dat de *geldelijke* toestand niet zoo gunstig is als hij zich oppervlakkig laat aanzien.

En en ander blijkt nog duidelijker, wanneer men bedenkt, dat buiten de *geldelijke* toelagen. door de welwillendheid van Provinciale Staten aan dezo Inrigting verstrekt, de onkosten geheel moeten gedekt worden door eene jaarlijksche bijdrage van de Utrechtsche afdeling der Maatsch. tot Bevordering van Nijverh. van *f* 400. *gedeeltelijk* in buitengewone contributiën, door de leden dier afdeling te zamen gebragt, waaroe deze zich slechts voor een tijd van vier jaren, eindigende met het loopende

jaar 1858, hebben verbonden; — en uit de vaste toelage van het Utrechtsche Depart. der Maatsch. tot Nut van 't Algem. van f 250.— terwijl de bijdragen der leerlingen nauwelijks op f 50 's jaars kunnen gesteld worden. Een en ander geeft eene som van f 700, waaruit de kosten van het onderwijs, op den voet, waarop het thans is ingerigt, onmogelijk te vinden zijn.

HH. Bestuurders meenen alzoo, met een oog op een en ander, de geldelijke belangen hunner Inrigting voor de toekomst nogmaals met aandrang aan Gewestelijk en Plaatselijk Bestuur, aan HH. Bestuurders der ge-

noemde Afdeelingen en aan allen te mogen aanbevelen, die in onzen tijd overtuigd zijn, dat de kosten, aangewend tot vorming van een bekwamen en deugdelijken Arbeidersstand, een krachtig middel vormen tot bevordering en uitbreiding van nationale welvaart en volksrijkdom.

Het Bestuur der Inrigting voor Onderwijs aan den Arbeidenden Stand:

A. VROLIK, Praes. W. R. BOER, Secr. W. M. J. VAN DIELEN. L. C. HORA SICCAM. C. H. D. BUYS BALLOT. J. H. SCHOBER.

Utrecht, 15 Mei, 1853.

ONDERWIJS OP DE INDUSTRIE-SCHOLEN DER NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ

TER BEVORDERING VAN NIJVERHEID, TE HAARLEM.

Ten slotte, vinde hier nu ook nog eene plaats wat het *Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid* *) te lezen gaf betrekkelijk het Onderwijs op de Industrie-scholen der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.

Art. 6. *Onderwijs op de Industrie-scholen der Maatschappij.* Hierover waren van de onderscheiden Departementen, zijnde: Assen, Groningen, Haarlem, Leiden, Middelburg en Rotterdam, behoorlijke Verslagen ingeleverd, waarvan door den Heer Directeur, Dr. A. Vrolik, het navolgende overzicht werd medegedeeld:

• De Departementen, die uit de kas onzer Maatschappij toelagen ontvingen voor hunne Industrie-scholen, hebben allen voldaan aan Art. 3 der overgangsbepalingen omtrent de Industrie-scholen. Het hoofdzakelijke der door hen ingezonden Verslagen hebben wij de eer, thans aan Uwe Vergadering mede te deelen.

• Het Departement Assen berigt, dat het nieuwe Reglement, waarvan in het vorig jaar meteen woord gewag is gemaakt, den 8. Junij van dat jaar werd gearresteerd. Ten gevolge daarvan is, in den afgelopen winter, gedurende de maanden October, November, December, Januarij, Februarij en Maart, onderwijs gegeven door den Heer C. Meyboom in het hand- en bouwkundig teekenen,

en wel twee avonden in de week, telkens twee uren achtereen, terwijl door den Heer H. B. Kremer, op twee andere avonden, telkens gedurende een uur, les werd gegeven in elementaire beschrijvende meetkunde, alles volgens het Reglement, met toepassing op het maatschappelijk leven en de beroepen der leerlingen.

• Het onderwijs werd door 17 jongelieden bijgewoond, van 14 tot 25 jaren oud. De ambachten, waarvoor zij bestemd zijn, worden alle in het Verslag medegedeeld. In het laatst der maand December en het begin van April, werden, ingevolge het Reglement, ten toon gesteld de teekeningen en het mathematisch werk, door de jongelieden gemaakt, die van zeer goede vorderingen getuigden. Ook waren daar te zien vele voorwerpen door leerlingen der Industrie-school, buiten den schooltijd, ieder in zijn vak, vervaardigd, die den bezigtiger overtaigden van den goeden invloed, dien dat onderwijs op de bekwamenheid en den goeden smaak der leerlingen had uitgeoefend.

• Het Departement Assen neemt deze gelegenheid te baat, een der leerlingen, eenen zoon van een' der voorname timmerbazen te Assen, te vermelden als bijzonder geschikt, om voor Architect te worden opgeleid, indien hij tot dat einde in de gelegenheid kon gesteld worden, om een meer uitgebreid onderwijs te genieten.

• Ten slotte, deelt datzelfde Departement mede, dat

*) Deel XIV, Stuk 3.

de subsidie, welke het geniet, geheel en uitsluitend wordt gebezigd tot bezoldiging van den Heer Onderwijzer C. Meyboom."

»Het Departement Groningen geeft een gunstig Verslag van den staat zijner Industrie-school, en berigt, dat de Onderwijzer T. Hofkamp zich alle moeite geeft, om met vrucht werkzaam te zijn. De lessen der profoundvindelijke natuurkunde hebben zich bepaald tot de leer der warmte, als vervolg van de lessen in het vorig jaar, en het hoofdzakelijke der electriciteit.

»Het onderwijs in het rekenen liep zeer uiteen, naarmate der kundigheden van de jonge lieden, die de Industrie-school bezochten. De meesten woonden echter met vrucht een eenvoudigen cursus over de toegepaste meetkunde bij, en werkten daartoe betrekkelijke voorstellen uit.

»Het gedrag der jonge lieden en een geregeld opkomen bij het onderwijs lieten over het algemeen weinig te wenschen over.

»Hun getal was 55, en de ouderdom van 12 tot 20 jaren. De ambachten, waarvoor deze leerlingen bestemd zijn, worden alle uitvoerig medegedeeld. Het Departement Groningen blijft zijne Industrie-school in de belangstelling onzer Maatschappij aanbevelen."

»Het Departement Haarlem betreurt het, slechts een onvolledig Verslag te kunnen geven van den staat der Industrie-school, gedurende het afgelopen jaar. De Heer T. Kuyper Ez. die, van het begin af, aan het hoofd der Inrigting had gestaan, werd, toen het onderwijs een aanvang zoude nemen, door eene ziekte aangetast, die in het begin van dit jaar een einde aan zijn zoo nuttig leven maakte. Gedurende dien tijd moest dns het onderwijs, waarvoor zich 35 leerlingen hadden aangemeld, stil staan. Na het overlijden van den Heer T. Kuyper Ez., heeft de Commissie, belast met het toezigt over de Industrie-school, het mathematisch onderwijs opgedragen aan den Heer J. M. Kragt, en dat in de Natuurkunde aan den Heer W. M. Logeman, waardoor de School kon geopend worden. Dat onderwijs kon echter niet dadelijk zich aansluiten aan den cursus, dien de overledene verhindert was geworden te voltooien. De Heer J. M. Kragt bepaalde zeh tot de eerste beginselen der Meetkunde, terwijl de Heer W. M. Logeman de toepassing van eene grondige kennis der algemeene eigenschappen van de lichamen op verschillende takken van nijverheid behandelde.

»Van de 35 leerlingen, die dit onderwijs bijwoonden, hebben zich slechts twee aan eenig verzuim schuldig gemaakt, terwijl de overige groote belangstelling aan den dag legden. Het Departement Haarlem hoopt, met behoud der tot nu toe genoten ondersteuning der Maatschappij, het onderwijs bij voortdurend te doen plaats hebben."

»Het Departement Leiden deelt mede, dat het volks-onderwijs, hetgeen aldaar in samenwerking met het Genootschap *Mathesis Scientiarum Genetrix* gegeven wordt, even als het vorige jaar, wat de Wis- en Natuurkunde betreft, aan den hoofdonderwijzer J. de Pekker, en voorts de Wiskunde aan den Heer C. Struyk Bevel, en de Werktuigkunde aan den Heer J. W. Schaap werd opgedragen.

»De gehouden examina, in tegenwoordigheid eener Commissie uit het Departement afgelegd, gaven alle reden tot tevredenheid, zoowel ten opzichte van het onderwijs, als van de vorderingen, door de leerlingen aan den dag gelegd. Het onderwijs werd gegeven aan 94 leerlingen in de rekenkunde, toegepast op bouw- en werktuigkunde, 27 in de wiskunde, 13 in het mechanisch teekenen, en 23 in de natuur- en werktuigkunde. Zij hebben gewoonlijk den ouderdom van 14 jaren bereikt en worden opgeleid tot bouwkundigen, ambachtlieden, fabrikanten, enz.

»Het onderwijs in de rekenkunde liep tot de bewerking der meetkundige reeksen en de behandeling der logarithmen-tafelen; het klom in de bouwkunde van de eerste beginselen van het regtlĳnig teekenen tot op het teekenen van gebouwen. In het handteekenen strekte zich het onderwijs uit tot het afteekenen van pleisterbeelden. Het handelsonderwijs omvatte het enkel en dubbel boekhouden, de verschillende soorten van grondstoffen in de meest bekende fabrieken van Nederland gebezigd, land- en volkenkunde, koopmans-stijl, zoowel in de Nederduitsche als in de Fransche en Duitse talen, handelsregt, beschouwing der handelsbalans, in- en uitvoerrechten en muntwezen.

»Het onderwijs in de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen omvatte het volgende:

a. »In de stekunde, de leer der wortelgrootheden, oplossing van vraagstukken van den eersten graad, en, met enkele leerlingen, tweede magts-vergelijkingen en beginselen der differentiaal-rekening. Het onderwijs in de Meetkunde werd gesplitst in twee klassen. Bij de

tweede klasse heeft het zich uitgestrekt tot de transverschalingen.

δ. »In de Natuurkunde, de kennis van het geluid, vergezeld van eene beschrijving van het oor, de electriciteit, benevens een beknopt overzicht van de galvanische electriciteit.

c. »In de Werktuigkunde, de beschouwing der enkelvoudige werktuigen.

»De toelage van f 150 is gebruikt, zoo als jaarlijks, ter gedeeltelijke voldoening der bezoldiging van de onderwijzers en tot aanschaffing der werktuigen en modellen, voor het onderwijs benoodigd.»

»Het onderwijs aan de Industrie-School te Middelburg werd door 55 leerlingen bijgewoond; de ambachten, waarvoor zij bestemd zijn, worden alle uitvoerig vermeld.

»Het onderwijs in de Reken-, Stel-, Meet- en Werktuigkunde bepaalde zich genoegzaam tot dezelfde regelen en onderwerpen als het vorige jaar. Voor de laagste klasse liep het lijntekenen in den winter geregeld af, terwijl zij, die dat onderwijs reeds den vorigen winter hadden genoten, nu het lijntekenen naar vergrootende of verkleinende schaal, met behulp van trekpen, passer en teekenbord hebben voortgezet. Dit gedeelte van het Industrie-Onderwijs is alzoo ingerigt naar de bepalingen van het Kon. Besluit in dd. 10 October, 1829, N°. 82, en het daarbij gevoegde leerplan Afdeling A. litt. b.

»Het Examen, den 5. Maart jl. gehouden, ten overstaan van het Bestuur der Industrie-School, en van Gecommitteerden door de Departementen der Maatschappijen tot bevordering van Nijverheid en tot Nut van 't Algemeen, alsmede van de Directiën der Teeken-Akademie, getuigde van den leestlust, het getrouw bijwonen en de vorderingen der leerlingen.

»De herhalingslessen zijn in den zomer van 1849 onafgebroken voortgezet, en na het eindigen der winterlessen in 1850 onmiddellijk weder begonnen.

»Aan de ijerige pogingen van den Heer hoofdonderwijzer A. Gouka en aan de hulp, hem daarbij bewezen door de Heer L. de Man, wordt door het Departement Middelburg lof toegezwaaid, en tevens de verlenging der subsidie verzocht.»

»Het volksonderwijs in de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen te Rotterdam, door de zorg van het Departement onzer Maatschappij, in vereniging met het Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, en onder genot eener subsidie uit de stedelijke kas, gegeven,

werd ook in den vorigen winter voortgezet. Het personeel der onderwijzers onderging twee veranderingen. De vacature, op de 4de School, ontstaan door het overlijden van den heer E. H. Veer, werd vervuld door de benoeming van den Heer D. J. Cramer, terwijl de Heer C. K. Altmann de hulponderwijzers-plaats vervulde, die open was gevallen door het vertrek van den Heer J. Waterreus naar Schiedam.

»Bij de opening der lessen was het aantal personen, die zich voor het onderwijs hadden aangemeld, tot 140 geklommen: zij behoorden meest allen tot de klasse der ambachts- en handswerklieden; hun ouderdom verschilde van 14 tot 37 jaren; wegens plaatsgebrek moest bovendien aan vele personen, die zich na den 1sten October aanmeldten, de toegang tot de school geweigerd worden.

»Op de eerste school (*Rekenkunde*) moesten de 57 leerlingen al spoedig, naar gelang hunner vorderingen, in twee klassen worden verdeeld.

»De laagste klasse ontving onderwijs in de behandeling der gewone en tiendeelige breuken en hare toepassingen, terwijl de hoogste klasse, na hetzelfde kortelijk herhaald te hebben, in de leer der gewone, zamengestelde en omgekeerde evenredigheden geoefend werd. Op beide klassen werd op nieuw met goed gevolg gebruik gemaakt van de Handleiding van wege de Commissie van Bestuur voor eigen gebruik opgesteld.

»Op de tweede school (*Stel- en Meetkunst*) ving het onderwijs met 43 leerlingen aan. Na herhaling van het vooraf geleerde, werd tot de vier hoofdregelen der Algebra overgegaan en daarna tot het oplossen van vergelijkingen van den eersten graad met één onbekende.

»De hierop volgende lessen over de Meetkunde omvatten de voornaamste eigenschappen en inhoud der vlakke figuren en de kennis der regelmatige meetkundige lichamen.

»De derde school (*Werktuigkunde*) werd geopend met 25 leerlingen, die, even als het vorige jaar, in twee klassen verdeeld waren, loopende de cursus van deze school over twee jaren.

»Het eerste deel van het onderwijs behandelde alleen de leer der krachten, het bepalen van zwaartepunten en het berekenen van het gewigt van eenvoudige en zamengestelde lichamen. In het tweede deel werd gehandeld over de sterkte van materialen, de leer van beweging, en, eindelijk, het evenwigt van druipvormige vloeistoffen; het laatste tevens door proeven opgehelderd.

• Op de *vierde school (Lijntekenen)* woonden 56 leerlingen het onderwijs bij. In de laagste klasse werd onderwijs gegeven in het beschrijven der voornaamste meetkundige figuren en derzelver toepassingen op eenvoudige vraagstukken, waarbij de leerlingen tevens werden opmerkzaam gemaakt op de beteekenis der verschillende constructielijnen. Bij de hoogste klasse bepaalde zich het onderwijs, naar gelang der verschillende ambachten van de leerlingen, tot het teekenen van houtverbindingen en metselverbanden naar modellen, voorts van deur- en raamkozijnen, kappen, trappen, steenhouwers-, ijzer-, rader- en pompwerk, alles van technische ophelderingen vergezeld. Ook werd onderdicht gegeven in het Ornamente-teekenen met de pen.

• Op de *viijde school (beschrijvende Meetkunde)* werden 18 leerlingen toegelaten. De voorbereidende werkstukken, waarmede dit onderwijs aanving, dienden tot overgang, om te komen tot het bepalen van doorsneden en projectiën van lichamen, teneinde daaruit de lichamen-zelve weder te kunnen zamenstellen, waarbij de theoriën van het perspectief-teekenen van zelf ter sprake kwamen.

• De toepassingen werden steeds genomen uit de burgerlijke en werktuig-bouwkunde.

• Het onderwijs in de Natuurkunde werd door ruim 50 leerlingen aangehoord. Na de behandeling der voornaamste eigenschappen der lichamen, werd de leer van het geluid en de warmte voorgedragen, het stoomwerktuig uitvoerig verklaard, en de electro-magnetische telegraaf door de leer van magnetismus en galvanismus toegelicht.

• Door de goedgunstige toestemming van Heeren Directeuren van het Bataafsch Genootschap van proefondervindelijke Wijsbegeerte, kon een en ander aanschouwelijk gemaakt worden, door proeven met werktuigen, aan dat Genootschap behorende.

• De uren, voor het onderwijs bestemd, waren, even als het vorige jaar:

1. School 3 malen 2 uren ter week.	
2. " 2 " 2 " " "	
3. " 2 " 2 " " "	
4. " 3 " 2 " " "	
5. " 1 " 2 " " "	

en wel des avonds van 7 tot 9 ure.

• Het onderwijs in de Natuurkunde had eenmaal ter week plaats.

• Het jaarlijksch examen, den 26. Februarij, ten overstaan der Commissie van Bestuur en in tegenwoordigheid van verschillende andere Commissiën afgelegd, bevestigde de goede berigten, door Heeren Onderwijzers aangaande het gedrag en de vorderingen der leerlingen gegeven.

• Ruim 50 personen ontvingen vereerende overgangsgetuigschriften, terwijl aan 5 personen, die al de scholen hadden doorloopen, hoogst-vereerende afscheidsgetuigschriften gegeven werden.

• Het Departement Rotterdam verhengt zich over de steeds toenemende belangstelling der nijvere klasse in dit Volksonderwijs, en vindt daarin eene gewigtige aansporing, om het in stand te doen blijven."

• Men ziet nit het vermelde, dat de berigten wegens al de Industrio-Scholen, die toelagen van onze Maatschappij genieten, gunstig zijn; bij geene derzelve kan dus sprake wezen, om de ondersteuning, tot nu toe genoten, te doen ophouden.

• Het is ons aangenaam, hier te kunnen melden, dat ook bij Departementen, waar geene toelage nit de kas der Maatschappij kan aangevraagd worden, daarom toch het belang van onderwijs voor den arbeidenden stand niet uit het oog verloren wordt. Zoo zal in de stad Utrecht in den loop van dit jaar een zoodanig onderwijs worden geopend, hetgeen zijnen oorsprong hoofdzakelijk te danken heeft aan de ijverige bemoeijingen van het Departement onzer Maatschappij in die stad. De bijzonderheden wegens de oprigting en het tot stand brengen van dat onderwijs zijn meer nitvoerig uiteengezet in een gedrukt Verslag *), waarvan een exemplaar ter inzage van de aanwezigen hier is nedergelegd.

• De Stedelijke Regering van Utrecht zal het lokaal, met verlichting, verwarming en bediening, verschaffen, terwijl de gelden zullen geleverd worden door de Departement Utrecht van onze Maatschappij en van die *tot Nut van 't Algemeen*, en door vrijwillige bijdragen van eenige ingezetenen, meest alle Leden onzer Maatschappij, terwijl het onderwijs zich zal aansluiten bij dat, hetwelk reeds op de Stads-Scholen van Teeken- en Bouwkunde gegeven wordt, teneinde daarmede een goed geheel te vormen."

Haarlem; 1851.

*) Zie dit Verslag hier vóór, op blz. 229 en volg.

NATUURKUNDE.

IETS OVER DE OPRIGTING VAN HET GENOOTSCHAP

„NATURA ARTIS MAGISTRA“, TE AMSTERDAM. *)

„Het behoort in ons vaderland reeds tot de algemeen erkende waarheden, dat de meeste instellingen, aan Wetenschap en Kunst gewijd, uit kleine middelen haren oorsprong namen. Zij werden geboren uit eenvoudige, doch welbemaande plannen, meestal door kloeke burgers gevormd, wien het gemis van tonnen schats, rang van afkomst en magt van te bevelen, vergoed wordt door een helder hoofd, een werkzamen geest, een ijzeren wil en die gave van bedaard overleg, die het schijnbaar onmogelijke soms mogelijk en uitvoerbaar maakt.

„De zwarigheden, waarmede zulke mannen te kampen, de tegenkanting, waarmede zij te worstelen hebben, en de moeilijkheden, welke zij overwinnen moeten, zijn zoo veel wetsteenen voor hun vernuft, zoo veel spoorlagen voor hunnen ijver, zoo veel teekens tot volharding. — Wat de zaak eenmaal kon worden, ligt reeds, in ruime en heldere omtrekken, voor den geest van hem, die haar daecht; — en, nauwelijks is zij ontstaan, of, in weerwil der algemeene laauwheid, snellen wakkere mannen toe, om haar te helpen schragen. De menigte staat rondom, en van verre. Zij prijst en laakt, zij verveert en bedilt, zij beoordeelt en veroordeelt. Maar, wat nieuw is lokt: onwillekeurig treedt men toe, ter bevordering van hetgeen loflijk is en goed, en in weinig tijds is eene stoute gedachte aanschouwelijk gesteld in eene voortreffelijke Inrigting, van welke vreemdelingen zelfs met lof gewagen.

„Ziedaar, als in een ruwen omtrek, de Stichters en Stich-

ting van het Genootschap „*Natura Artis Magistra*“ aangeduid met eenige woorden, die welligt zouden te plaatsen zijn aan het hoofd der historische schets van vele instellingen in ons vaderland, maar die bovenal hier op hunne plaats zijn, wegens de merkwaardige snelheid, waarmede deze zaak zich heeft ontwikkeld en uitgebreid. Of verdient het geene opmerking, dat van het Zoölogisch Genootschap *Natura Artis Magistra* bij het begin des jaars 1838 nog geen spoor te vinden was; terwijl nu de fraaie tuinen en sierlijke lokalen vervuld zijn van den rijkdom der natuur? Immers, men vindt er voorwerpen uit bijna alle oorden der wereld, die, in haar nummen aard geschikte perken en hokken, of in de galerijen van levende dieren, of in de zaal der vogelen en amphibieën, in den sierlijken vijver, of in het kabinet van opgezette voorwerpen enz., de bewondering wekken, en de belangstelling meer en meer bevestigen. Met zelfvoldoening kan men het ter neder schrijven, en het moet de gepaste eerbied van den stadgenoot streelen, dat beroemde beoefenaars der natuurlijke historie, mannen van gezag, nimmer de Instelling hebben verlaten, zonder hunne belangstelling te betuigen. Niet slechts de verzameling in het algemeen, maar de hoedanigheid der voorwerpen in het bijzonder, had hunne aandacht gestreeld, en een herhaald bezoek bewees de waarheid hinner woorden.

„Het is ons doel niet, eene lofrede te houden, doch eene kleine schets van den oorsprong en de ontwikkeling des Genootschaps is, voorzeker, ieder welkom, die eenigermate belangstelt in den bloei, dien het bereiken mogt.

„Het was in den aanvang des jaars 1838, dat zich een driemanschap vormde uit achtenswaardige burgers, die, met een vasten wil bezield en door bedaard overleg geleid, Inst gevoelden, om iets te ondernemen, dat in de gevolgen aangenaam kon zijn voor de stad, nuttig voor de uitbreiding van kennis, en belangrijk voor de wetenschap.

*) Wij nemen als eene zeer geschikt proeve der belangrijkhed, en alsoo tot een krachtig middel ter aanbeveling van het te Amsterdam, bij M. Westerman en Zoon, in het licht verschijnend *Jaarboekje van het Zoölogisch Genootschap: „Natura Artis Magistra“* (1852) dit opstel betrekkelijk den oorsprong dier merkwaardige Inrigting hier over, en welke belangrijke historische schets mede voorkomt in een zeer fraai boekwerkje, getiteld: „*Gids voor de bezoekers der Zoölogische Tuinen enz. te Amsterdam.*“

»Het waren de Heeren G. F. Westerman, J. W. H. Werlemaann en J. J. Wijsmuller. De eerste van dit drietal vond, van der jengd af, een welgevallen in het beoefenen der Zoölogie; onwillekenig geraakte hij aan het bijeenbrengen van uitheemsche vogelen. Elk voorwerp, dat zijne verzameling kon verfraaijen of uitbreiden, trachtte hij, in weêrwil van moeite en opoffering, zich te verschaffen. In aren, aan den arbeid ontwoekerd, verlustigde hij zich in het verzorgen dezer dieren, zoowel als in hun bezit. Geen wonder derhalve, dat de zucht naar eene Zoölogische Instelling dikwerf bij hem was ontwaakt, en slechts getrouwe hulp en een gunstig oogenblik afwachtte, om niet weder in te sluimeren. Dat gunstig oogenblik was daár: drie vrienden sloegen de handen ineen, gedachtig aan de spreuk der Vaders: »Eendragt maakt magt.» Persoonlijk belang, de slagboom, die vele goede en edele zaken weêrhoudt, lag buiten den kring hunner denkbeelden. Zij gaven gaarne enige uren ten beste; zij getroostten zich van harte eenige opoffering en wikten en wogen de zwaarigheden, van welke zij voorzeker zouden te kampen hebben, vóórdat zij zich konden verheugen, de grondslagen eener Zoölogische Instelling te hebben gelegd: dit toch was het doel van hun pogen, daarnaar was hun streven.

»Na enige bijeenkomsten, — tusschen welke men getraecht had, zijne vrienden en goede bekenden te bewegen tot deelneming in eene opgerigten Societeit, met eene kleine omschrijving der zaak, doch altoos zonder vrucht, — werd het besluit genomen, om moedig aan te vangen, terwijl tevens de wijze, waarop, de plaats, wáár, en het doel, waartoe, onderling goedgevonden en bepaald werden.

»Een der fraaiste tuinen, binnen den omtrek der stad, in onbekrompen weelde aangelegd en onderhouden, met ruïne lanen en kostbaar geboomte, *Middenhof* genaamd, gelegen in de Plantadje, op den hoek van de Middellaan en Prinsengracht, was de aanloklijke plaats, die, onder borgtocht van het drietal, werd aangekocht.

»De wijze, om deelgenooten te erlangen, was, den tuin te doen bezichtigen en een *Prospectus* uit te geven, waarin het doel der Instelling en de voorwaarden van deelneming vermeld waren. De aanhef luidde aldus: »*NATURA ARTIS MAGISTRA.*» Onder dezen titel wordt thans opgericht eene Societeit, welke ten doel heeft het bevorderen van de kennis der natuurlijke historie, op eene aangename en aanschouwelijke wijze, zoo door het bijeenbrengen eener verzameling van levende dieren, als door

het plaatsen van een kabinet van opgezette voorwerpen uit het dierenrijk.» Dit *Prospectus*, in het begin der maand April opgesteld en rondgedeeld, lokte vele nieuwsgierigen uit, en bij menigeen werd de nieuwsgierigheid ernstige belangstelling.

»Het is mogelijk, dat ook de latijnsche titel de aandacht opwekte, en het is vreemd, dat onderscheidene wetenschappelijke instellingen te Amsterdam eene latijnsche zinspreuk voceren. Van sommigen dezer Symbola hebben geleerden vaak de onjuistheid aangemerkt, en samenstel of spelling gewraakt.

»Wij houden het er voor, dat de Stichters van dit Genootschap, zij het ook geene gelukkige, dan toch eene verstandige keuze deden. Zij handelden zonder de minste aanmatiging, en stelden liever eene algemeen bekende spreuk boven de poort, dan het verwijt op zich te laden, iets een' naam te geven, waarop het nog geene aanspraak had.

»*Zoölogical-Garden* te noemen, streelt het nationaal gevoel van den Brit. Doch, reeds vóór de geboorte van het Amsterdamsch Genootschap, boven de poort te doen plaatsen: *Zoölogische Tuin*, ware, inderdaad, zoo niet dwaas, althans eene ijdelheid geweest, die berisping verdiende: zij had aan mannen, die, thans hoogelijk met de zaak ingenomen, toen uit de hoogte er op nederzagen, slechts het middel verschaft, om hunnen luim den teugel te vieren.

»De hulpmiddelen, toch, waarmede de Stichters hunnen arbeid aanvingen en vervolgdén, waren meer zedelijk dan stoflijk, en men zoude bijns moeten beweren, dat hieraan de snelle vooruitgang en bloei des Genootschaps te danken zijn; immers, enkelen hebben met hunne kapitalen nooit gewrocht die zaken, welke van algemeenheid en uitgebreidheid haren luister erlangen, en door veler bijdragen werden gevormd en gevoed.

»Het gemit van stoflijke kracht werd vergoed door den ontwaakten lust bij velen, die, binnen weinige dagen, zich ter deelneming opdeden, en de Intekenlijst, aan den Tuin voorhanden, met hunnen naam vereerden. Wij zeggen vereerden: twee dier namen prijken sedert 1839 op de lijst van het Bestuur. Zij waren alom bekend en geacht; zij gaven het teeken, dat door vele aanzienlijken werd gevolgd, en der stoflijke krachten dienstbaar was.

»De Diplomaas dagteekenden van 1°. Mei, 1838, en waren geldig tot ult^o. April, 1839. Zij werden alleen door de Oprigters afgegeven, en waren ingevuld met den naam

van den houder, die alzoo, voor *f* 10, het regt had, om met zijn gezin den Tuin te bezoeken, en zich tot drie-malen van een' vreemdeling of stadgenoot te doen vergezellen. Dit laatste gaf aanleiding, dat de een den ander aanmoedigde, om zich een Diploma te verschaffen, zoodat het getal abonnés dagelijks toenam.

• Hoewel nu allen, die eenig belang stelden in de kennis der verheven natuur, tot deelgenooten waren opgeroepen, lag het in den aard der zaak, dat niet *elk en een iegelijk*, die zich opdeed, kon worden toegelaten; en dat de mannen, die zich het regt voorbehielden, Diploma's af te geven, ook het regt hadden, die te weigeren. De gelegenheid deed zich op, dat zij hiertoe verplicht waren, ten gevolge waarvan zij het geraden oordeelden, eene vergadering van deelnemers bijeen te roepen, op Donderdag, den 31. Mei, 1838.

• De talrijkheid dezer vergadering bewees, dat het *te zijn of niet te zijn* der Inrigting aan de vergaderden lang niet onverschillig was.

• In deze bijeenkomst deden de Stichters verslag van den gang en stand der zaken tot op dat ogenblik. *Londen, Parijs* en meerdere hoofdsteden, zeiden zij, prijken met eene Inrigting, als van welke zij vermeenden, thans de grondslagen te hebben gelegd. Het vruchteloos streven bestond niet meer; de hoop, om *Nederlands* hoofdstad met een Zoölogischen Tuin te verfraaijen, werd verwezenlijkt. Ja, zij verheugden zich, dat de onderlinge deelneming en wezenlijke belangstelling zich in weinige dagen dermate had uitgebreid, dat zij de zaak konden beschouwen als gesticht, en hunne taak als volbragt. Intusschen kwam het hun voor, dat een huishoudelijke Bestuur onontbeerlijk was, weshalve zij de vergadering verzochten, hierin te voorzien. De aanzienlijke lijst van deelnemers, ten getale van 125, werd opgelezen, teneinde tot eene keuze bij stemming over te gaan. Het getal Bestuurders bepaalde men op vier, en daartoe werden met bijna eenparige stemmen gekozen de Stichters; terwijl, nu wijle, de Heer H. C. Muller den post van vierden Bestuurder aanvaardde, en alzoo de niet gemakkelijke taak van het eerste drietal, voor het vervolg, hielp volbrengen. Zijno uitgebreide betrekkingen en de achting, in welke hij deelde, hebben het Genootschap een aanzienlijk getal Leden doen aanwinnen.

• Het Bestuur bestond toen uit de Heeren:

J. W. H. Werlemann, G. F. Westerman, J. J. Wijsmuller en H. C. Muller.

• Dadelijk na de benoeming, werd het voorstel gedaan, om in het vervolg de nieuwe Leden aan eene ballotage te onderwerpen, met welk voorstel de vergadering zich vereenigde.

• De uiterlijke bloei des Genootschaps nam dagelijks toe, en eischte ontwikkeling van inwendige kracht. De Tuin en verdere getimmerten werden op den naam van het Genootschap overgedragen; de behoefte aan een gebouw voor het kabinet van naturalien werd aangekondigd, en eene negotiatie voorgesteld. Deze maatregelen hadden ten gevolge het benoemen van twee Commissiën uit het midden der Leden, teneinde een plan van Negotiatie te beramen en het ontwerp van Wet daarmede in overeenstemming te brengen.

• De ijver dezer Commissiën bragt te weeg, dat reeds den 29. Augustus eene algemeene vergadering kon worden belegd, in welke zij van haren arbeid verslag deden. Het gevolg hiervan was, dat er eene Leening werd uitgeschreven, eene Wet vastgesteld en over beheer der Negotiatie drie Commissarissen werden benoemd.

• Het waren de Heeren: W. H. Backer, L. J. J. Serrurier en H. Angelkot Willink, op welke de algemeene keus was gevestigd, en die zich deze benoeming lieten welgevallen: een geluk voor het Genootschap! De namen dezer edele mannen verhieven het aanzien der zaak, gelijk zij het aanzien van handel en nijverheid steeds verhoogden. Oppervlakkig scheen hunne taak gemakkelijk, en echter bleek hare moeijelijkheid in de gevolgen.

• Den lust, om Lid des Genootschaps te worden, dacht men algemeen opgevolgd te zien door de zucht tot inschrijving in de Negotiatie; doch de donkere dagen des najaars schenen vergezeld te gaan van donkere dagen voor de Instelling. Slechts een vierde der Leden toonde zich ter deelneming bereid, en het ingeschreven bedrag was niet toereikend voor het doel.

• Waarlijk, in die dagen was er moed noodig, om te volharden; inspanning, om het eens gekozen spoor te volgen, en gulduld, om dan eerst de zaak te laten varen, als de laatste poging schipbreuk leed: deze poging bestond voornamelijk in het aannemen der ingeschreven som, tot op de helft van het bepaalde bedrag, om daarmede op eene kleinere schaal te handelen, voorts nog eens de Wet te herzien en aan het oordeel eener Commissie te onderwerpen.

• Met den nieuwen jaarkring openden zich nieuwe voor-

uitzigten. Het bestek van een lokaal voor levende en opgezette voorwerpen werd opgemaakt, en bestuurders hadden het geluk, van de Edel-Achtbare Regering der Hoofd-stad eene gunstige toestemming op hun Adres te ontvangen, en dit gebouw te mogen plaatsen achter den Tuin, op eene plek gronds, die van geen nut was, zoodat deze aanbouw geen verlies van ruimte te weeg bragt.

» Deze gunst van het stedelijk bestuur was een bemoeidigen teeken, en zij hier dankbaar herdacht!

» De aanbesteding van het gebouw had onvervuld plaats, en van een en ander werd aan de vergadering verslag gedaan. — Aan de Wet, door de Commissie goedgekeurd en aan de Leden ter hand gesteld, werd gevolg gegeven en het Bestuur verduubeld.

» Reeds hadden Commissarissen over het beheer der Leening, onder een' anderen titel, als medebestuurders zitting genomen, en uit eene lijst van zes leden, werd tot achtsten Bestuurder benoemd de Heer Mr. C. F. Gülicher. wiens regtskennis in vele zaken reeds vooraf van nut was geweest, die 't Bestuur belangeloos terzijde stond, en, in vele moeilijke gevallen, de vergadering waardig predeerde.

» Een jaar had thans de Inrigting bestaan, en het scheen dat, bij de ontwikkeling der Natuur, ook nieuwe bouwstoffen voor haren Tempel werden aangebragt. Van vele zijden toch ontving het Bestuur blijken van belangstelling, en het Genootschap aanzienlijke geschenken. 1) Ook het getal leden breidde zich uit, en het aantal bezoekers groeide gedurig aan; het plaatsen van dieren en het maken van schildernechte perken met eigenaardige stallen hielden gelijken tred. 2) Alles was leven en beweging, toen de schoone Meidag daar was, waarop de eerste steen zou worden gelegd voor de eerste zalen van wetenschappelijke strekking, toen waarlijk scheen het een feest, door velen reikhalzend te gemoet gezien. Johannes Casparus Westerman, het vierjarige zoonkje van den

Commissaris, viel het ten deel, dit plegtige werk te verrigten, gevolgd door deze regelen, in zijnen naam :

Mijn kinderhandje, zwak en kleen,
 Let op dees' grondvest d' eersten steen
 Van 't fraai Gesticht, nu welbehagen,
 Waarop eens de Amstel roem moog' dragen.
 Maar hooger steun en vaster borg
 Zal 't vinden in uw trouwe zorg,
 Die, al, wat edel is te heeten,
 Nooit zal verlaten of vergeten.
 Zoo groeije en bloeije, als 't sebuldoos wicht,
 o Eedlent! wat uw ijver sticht.

» Deze kinderwensch is, zoo niet geheel, toch ten deele reeds vervuld, en zij, die het Genootschap te dien tijde bezochten, hebben, voorzeker, moete het thans te herkennen, van wege den rijkdom en de uitgebreidheid, die het deelachtig werd.

» Door eene onbeperkte zucht naar vooruitgang beziel, beraamde het Bestuur ontzaggelijke plannen, die men vaak als droombeelden had kunnen beschouwen, indien zij niet waren berekend naar de belangstelling en deelneming der vermogende Leden in het bijzonder, en van de medewerking des Genootschaps in het algemeen.

» Waar dadelijke krachten te kort schoten, werd de weg der onderhandeling betreden en tot op zekere hoogte vervolgd. Eene van zoodanige onderhandelingen werd, tijdens den bouw der bovengenoemde zalen, aangevangen met C. van Aken, die zijne uitnemende Diergaarde, vroeger door H. Martin bijeengebragt, tegen een' nader overeen te komen prijs aan het Genootschap in eigendom wilde afstaan. Het gunstig oogenblik was nog niet gekomen, om tot dezen stap onvoorwaardelijk te besluiten: hoe schoon ook het aanbod, en hoe voordeelig dit voor de uitbreiding was, het had een' sleep van zwarigheden en zorgen in zijn gevolg.

» Gedurende den zomer klom het getal der Leden tot over de 500. Aan verschillende Autoriteiten werd het honorair lidmaatschap aangeboden en door hen met welgevallen aanvaard. Dit had ook plaats met de Medische Faculteit der Professoren aan het Atheneum, ten gevolge eener door het Gouvernement benoemde Commissie bij het Koninklijk Ned. Instituut, bestaande uit twee Leden benevens den Voorzitter der Eerste Klasse, welke Commissie de Inrigting met een bezoek vereerde, en deswege een zeer gunstig rapport uitbragt. Mogt dit al eenig blijk geven, dat de zaak met aandacht werd gadeslagen, ook de hoop op werkdadige medewerking van hongerhand bleef er door opgewekt.

1) Onder deze geschenken bevonden zich tovens belangrijke en kostbare boekwerken, als: van den Heer H. C. Muller, Temminck: *Nouveau recueil de planches coloriées d'Oiseaux*; van den Heer W. Willink Jr., Wilson's *American Ornithology*; van den Heer L. J. J. Scrurier, *Oeuvres complètes de Buffon et ses continuateurs*; van den Heer J. J. van Eys, Nozeman & Sepp: *Nederlandsche Vogelen*, enz.

2) Deze arbeid geschiedde geheel onder het opzigt van den Heer Westerman, die er de plannen van ontwierp, en sich daaraan, even als aan de zorg voor het Kabinet en de Diergaarde, bij uitsluiting toewijde.

»De arbeid aan de lokalen ging ijverig voort: — in den aanvang der maand September werd de kleine zaal voor eene Diergaarde ingerigt en opengesteld; eenige dagen later was de zaal voor het Museum gereed, en steeds gedanken wij nog den heugelijken avond, toen zij, met de nationale kleuren versierd, in tegenwoordigheid van de Regering der Hoofdstad, der hooge Collegiën enz., van bijna al de Leden, benevens eene aanzienlijke vrouwenschaar, feestelijk werd ingewijd. De sprekers, die toen optraden, betoogden het verhevene der Wetenschap, of bezongen, bij den lof der Natuur, de glorie dezer Stichting, die, hoe jeudig ook, reeds zooveel kracht blijken deed.

»Weldra zou de waarheid dezer woorden den toets ondergaan; de streeklende oogenblikken, die vergoeding schenken voor eene magt van bezwaren, vernieuwden tevens den moed.

»Een kort daarop gevolgd hoogst-vereerend bezoek van Z. K. H. den Prins van Oranje (later Z. M. Willem II) met hoogstdezelfs alom geëerbiedigde Gemalin, vergezeld van Z. K. H. den toenmaligen Erfsprins en Gemalin, ken niet anders dan den luister des Genootschaps verheffen, vooral toen beide Vorsten, bij het betuigen van hoogstderzelver toevredenheid, ook het honorair lidmaatschap aanvaardden op eene wijze, die der Instelling tot eere blijft.

»Het Bestuur bleef er op bedacht, de schoone gelegenheid tot eene dadelijke uitbreiding van het geheel, ernstig te overwegen en, ware het mogelijk, den ijver te verdubbelen, teneinde het Genootschap te spoediger te doen beantwoorden aan deszelfs wezenlijke bestemming. De onderhandelingen met C. van Aken vorderden allengs; plannen werden beraamd, en op eene algemeene vergadering, in de maand October, werd aan de Leden een driedelig voorstel gedaan, welks aanneming, bij groote meerderheid, den aankoop der Diergaarde voormeld ten gevolge had.

»Nu was er arbeid van nabij en van verre: de kassen in het Museum kwamen gereed; een aantal voorwerpen, ten geschenke ontvangen, van lieverlede aangekocht of in het Genootschap gestorven, moesten worden opgezet in huid of skelet, en naar orde geplaatst. De Diergaarde was in aantogt, en een geschikt lokaal ontbrak; het plan, om aan de zijde van den Tuin langs de Prinsengracht eene Galerij te plaatsen, ontmoette veel zwarigheid bij de Regering, die evenwel hare gunstige stemming

ten opzichte van het Genootschap reeds herhaaldelijk had doen blijken. De verloende ruimte kwam in geene vergelijking met de kostbaarheid van den bouw, waarvan de wijze voorgeschreven werd.

»De Diergaarde verscheen eindelijk, gelijk eene karavaan, met den elefant aan het hoofd, voor de poorten der hoofdstad. Daar stond zij, in het barre jaargetijde, als verlaten; maar een Groot, voor de Wetenschap geboren, zon haar bewaken en beschermen.

»Het was de Heer Westerman, die, van een paar medebestuurders vergezeld, alles tot eene voorloopige plaatsing beproefde. Het aanbod door de E. A. Regering van ledige zalen in de kazerne *Oranje-Nassau* werd dankbaar aangenomen, en de Diergaarde, behoorlijk gekazerneerd, tentoongesteld. Weinig dacht men toen, dat juist deze zwarigheid in het vervolg zooveel goeds zou te weeg brengen, en het denkbeeld doen geboren worden, dat sedert verwezenlijkt geworden is.

»De Diergaarde moest worden geplaatst zoo niet in, dan toch nabij den Tuin, in een gebouw met een steenen muur van ongeveer 240 voet lengte; een zoodanige muur bestond aan de andere zijde der Prinsengracht en behoorde aan den Tuin der Societeit: *Vrede is mijn lust*. Deze Societeit werd ontbonden, en drie Bestuurders van het Genootschap, wier magtige arm vaak ten sinneleiden steun was, verklaarden zich bereid tot den aankoop van dien tuin, indien de Regering het bouwen van eene Galerij daar ter plaatse toestond. De uitslag in deze overtrof de verwachting: de toestemming werd gegeven, de Tuin aangekocht, en door de onbaatzuchtige eigenaren in handen gesteld van het Bestuur, met die milde vrijgevigheid, die hen steeds kenmerkte, en met dat onbeperkt verlof, om te slechten en te sloopen waar het noodig was, en den tuin zoodanig in te rigten, als het meest met den aard des Genootschaps overeenkwam en der zaak tot nut en voordeel strekken kon. De onvermijdelijke kosten voor het onderhoud der Diergaarde, gevoegd bij de in evenredigheid geringe geldelijke ondersteuning, verwekte bezorgdheid bij velen, wien de zaak ter harte ging. Wel had de vergadering den aankoop toegestemd en tot het vergrooten der Negociatie gemagtigd; wel had de Hooggeleeraar W. Vrolik gedurende den afgelopen winter de belangstelling gaande gehouden, door een cursus van dierkundige voorlezingen voor de Leden; wel had Zijn Hooggeleerde deze van eene sierlijke rede doen voorafgaan, in welke de belangrijkheid der

Inrigting werd ontwikkeld, en tot werkdadige geldelijke ondersteuning opgewekt; wel had een ijverig lid deze Rede voor zijne rekening doen drukken, en aan elk der Leden een exemplaar geëchonken; maar de uitkomst bedroeg de billijke hope, en het bijdragen tot de fondsen was verre van algemeen. — Een en ander bragt het Genootschap in eenen toestand, die met ondergang dreigde; weinige welgezinden konden niet staande houden, wat slechts door onderlinge krachten te schragen was.

»De aanbouw der Galerij was intusschen aangevangen en werd ijverig voortgezet. Geoorloofde middelen, tot versterking van de geldzenuw, moesten bij herhaling beproefd worden, eer zij voor een gedeelte slaagden; zorgen en moeilijkheden stapelden zich op een, en er was eene bijna overdreven liefde voor de Wetenschap, een onwankelbare moed en het rekkelijkt geduld noodig, om aan zoo veel zwaarigheden het hoofd te bieden en zoo veel teleurstellingen te verdragen.

»Eerst nadat de Galerij voor een gedeelte was voltooid, en door de jaarlijksche Commissie verslag was gedaan wegens de financiën, en deze Commissie, dank zij haren ijver, in een uitgebreid betoog tot krachtdadige hulp had aangespoord en opgewekt, — eerst toen trad bijna de helft der zeven honderd Leden toe tot eene vrijwillige bijdrage; eerst toen begon men in te zien, dat eene zaak, die voor de Wetenschap reeds aanvankelijk goede vruchten gaf en een rijken oogst voor het vervolg be loofde, niet te loor mogt gaau.

»De Galerij was weldra in gereedheid, de dieren werden behoorlijk geplaatst naar hun geslacht en hunne orde, en in den loop der maand Augustus hadden Bestuurders het genoegen, bekend te maken, dat het geheel zoo verre was voltooid, dat zij aan de Leden dien avond het bezoek eener Galerij van levende dieren hadden voorbereid. Het schoone der schepping, dat te voren aan eene gapende menigte werd vertoond en met allerlei onjuitheden omschreven, was nu voor goed cijnsbaar gesteld aan de Wetenschap. Waarlijk, het was een plegtig schouwspel, de onoverzienbare rij van wilde dieren, ter linkerzijde, in ruime, zindelijke en welvoorzene hokken zich te zien nedervlijen, als waren zij bewust, thans tot verheverer doel bestemd te zijn; — het was een treffend gezicht, ter rechterzijde, die gelijkvormige stallen der vreedzamer voorwerpen, niet minder belangrijk dan de eersten, en in hun midden den kolos van het woud, den schranderen elefant. Geen uitlegger ging rond:

het land hunner geboorte, hun systematische naam, benevens dien van den geleerden natuurvorschcr, welke dien naam schonk, werden aangewezen op een schild er boven.

»Het was schoon, buiten het gewoel der stad, de wonderen der schepping te kunnen beschouwen in hare schepselen. Het was heerlijk, eene der wetenschappen, bij uitnemendheid, te mogen beoefenen in de vrije natuur. Zulke schatten leveren hunne eigene en eigenaardige rente, zoo voor zich-zelfen, als voor elk, die, met gevoel beziel, tot de kennis der natuur wil doordringen en hare geheimen bespieden.

»Met eenige zelfvoldoening mogt het Bestuur op den volbragten arbeid terugzien. Veel was er nu gedaan, aan hetwelk men vroeger bijna wanhoopde: een vloed van vreemdelingen en belangstellende stadgenooten stroomde toe, en bewees, dat het Bestuur in zijne berekeningen niet had gefaald. Een bezoek van H. M. de Koningin en eenige Leden van het Vorstelijk Huis en hoogerder-zelfer gevolg toonde, bij vernieuwing, dat belangstelling in de zaak de aandacht gaande hield, dat het bestaan des Genootschaps op prijs werd gesteld.

»Met ruimer uitzigten ging men het jaar 1841 te gemoet: de lust tot medewerking werd algemeen; zelfs aanzienlijke vrouwen gaven haar verlangen te kennen naar de gelegenheid, om den bloei der Instelling van nut te kunnen zijn, en een dezer sieraden van haar geslacht had reeds twee malen met milde hand bewezen, dat zij de schoonheid der zaak erkende en vereerde; bescheidenheid weêrhoude ons, haren naam hier openlijk te vermelden.

»Om deze onverwachte medewerking dienstbaar te zijn, werd op de algemeene vergadering der maand April het benoemen van Donatrices voorgesteld, en bepaald, dat deze zouden kunnen volstaan met eene jaarlijksche bijdrage, gelijk aan die der gewone Leden. Een breedvoerig verslag maskte deze vergadering bekend met den staat des Genootschaps, deed hulde aan het offer, in de dagen van zorg door velen gebragt, en vermeldde tevens, dat het getal dergenen, die sedert 22 Augustus II. het Genootschap hadden bezocht, ongeveer negen-duizend bedragen had.

»Dien avond mogt men zich verhangen in het aannemen van vijf-en-zestig nieuwe Leden: eene gunstige vermeerdering, die zich in dezelfde mate gedurende eenige weken herhaalde. Indien al zekere mode, of 'wel de zuicht, om óók daar te zijn, hiertoe aanlokte, het strekte

der zaak tot eer en steun. Weldra telde men duizend Leden, en de ruimte der tuinen was niet meer goëvenredig aan de talrijkheid der bezoekers; ook was de verdeling van iets, dat een voortreffelijk geheel kon vormen, in twee afdeelingen minder aangenaam.

»De gronden van wederzijden uit te breiden en, als door het water verbonden, wegen en wallen in tuin te herscheppen: ziedaar eene gedachte, die tot rijpheid kwam en aan de belangstellende medewerking der Edel Aehlbare Regering werd onderworpen. Het adres deswege, in het najaar aangeboden, viel een gunstig onthaal ten deel, niettegenstaande de vele bezwaren, die van verschillende kanten opkwamen. Het Bestuur spande alle krachten in, om een goed deel dezer bezwaren te overwinnen, doch het was aan de E. A. Regering voorbehouden, van hare oprechte gezindheid jegens het Genootschap te doen blijken. Zij deed het grootste deel der zwarigheden wijken door vaderlijke zorg, en, gelijk altijd, zonder iemands recht te verkorten; in Amstels raadsvergadering viel het heugelijke besluit, om de verlangde gronden aan het Bestuur, ten gebuike en ten behoeve van het Genootschap, in huur, af te staan.

»De werkzaamheden namen spoedig een aanvang, en toen het Genootschap zich mogt verluken in de eer van een koninklijk bezoek, toen het zich mogt verheffen,

Hunne Maj. en het Vorstelijk Gezin binnen deszelfs poorten te zien, toen had men reeds het geluk, de ontgonnen stakken gronds te kunnen aanwijken; de kosten voor den aanleg werden gevonden uit vrijwillige bijdragen van een groot aantal leden, en vele dezer bijdragen waren, inderdaad, aanzienlijk. Het toezigt en de ijver van twee der Commissarissen ¹⁾ deden den arbeid spoedig vorderen; in de maand October 1842 was hij voltooid, en — weinige maanden later, toen de lente den winter verving, het jeugdige groen ontloek en de meidoorn zijne geuren verspreidde, toen zag men niets dan één geheel, één doel, ééne strekking.

»Dit, geachte Lezers! is een kort verhaal van de oprigting van het Genootschap »*Natura Artis Magistra*,» ²⁾ en van de eerste vijf jaren van deszelfs bestaan.»

VERITAS.

¹⁾ De Heeren H. Angelkot Willink en G. F. Westerman.

²⁾ In de volgende Aflevering zal *Astrea* meer bepaald de aandacht vestigen op een belangrijk Werk, dezer dagen, door de Boekhandelaars Allart en van der Made, te Amsterdam, aangekondigd, onder den titel van *Wandelingen in de Tuinen van het Zoölogisch Genootschap „Natura Artis Magistra,”* eene Uitgave, met nagenoeg 200 Afbeeldingen van de voornaamste Zoogdieren opgehelderd en versierd. Prijs f 4,00.

DE KAMERS VAN RHETORICA.

Het PANTHEON *) brengt in zijne XV. Aflevering (bl. 72) hulde aan *Astrea's* Afdeling Rederijkerij, en deelt tevens een opgave mede van de Rhetorica-Kamers, thans in Nederland werkzaam. Wij nemen die opgave hier over:

»De orde, waarin wij de ons bekende Kamers zullen opnoemen, zal die zijn van de dagteekening der oprigting.

I. Haarlem. Kamer de *Wijngaardranken*, onder de zinspreuk: *Liefde Boven Al*. Deze Kamer, opgericht in 1503, hersteld in 1824, houdt geene openbare verga-

deringen. Zij legt zich voornamelijk toe op eigen oefening, op onderlingen eigen letterkundigen arbeid, waarvan de door haar van tijd tot tijd uitgegeven Werken kunnen getuigen. — Door hare bemoeijingen zijn te Haarlem, in 1830, geplaatst: op den Stads-Doelen een gedenksteen, ter eere van Ripperda en Haarlems burgerij in 1572 en 1573; in de groote kerk, in 1831, een gedenksteen voor Bilderdijk, en in den gevel van het oude huis van Lourens Koster in 1851 insgelijks een gedenksteen, tot opschrift voerende: *Costeri aedes Typographia natalis*. — De werkkring dezer Kamer verschilt zeer van die der nieuweren Kamers, daar haar doel niet zoo zeer is het beoefenen van uiterlijke welsprekendheid,

*) *Tijdschrift ter verspreiding van nuttige kennis*. Utrecht, bij W. H. van Heijningen; 1853.

waarmede de overige Kamers zich meer bijzonder bezig houden.

II. Delft. Kamer *de tak van het Genootschap: tan dem fit surculus arbor*. Deze Kamer, aan het beoefenen van uiterlijke welsprekendheid gewijd, is uit genoemd Genootschap, in 1828 opgericht, ontstaan, welks leden meer bepaald natuurkunde, muziek, letterkunde en teekunst beoefenden. Sinds eenigen tijd bepaalt het zich tot de beide laatst-genoemde afdelingen. — De afdeling letterkunde is later in eene Kamer van Rederijkers veranderd, die soms openbare vergaderingen houdt.

III. Amsterdam. Kamer *opgericht in het jaar 1844*. Deze Kamer houdt geregeld des winters elke maand eene vergadering voor de niet-werkende leden met hunne dames.

IV. Amsterdam. Kamer *Achilles*, onder de zinspreuk: *Door den tijd wordt de spruit een boom*. — Zij is opgericht in Maart 1846, en bezit een groot aantal zoogenaamde kunstlievende leden, en houdt niet minder dan acht vergaderingen voor alle leden met hunne dames, terwijl er buitendien nog elken winter twee groote vergaderingen plaats hebben. — Zij beschermt eene inrigting: *Onderwijs ter opleiing voor het Nationaal Tooneel*, en draagt tot die inrigting geldelijk bij.

V. Alkmaar. Kamer *Bilderrijk*, onder de zinspreuk: *Zijt meester van de taal, zij gij 't van 't gemoed*. Zij is opgericht den 1. Januarij, 1848, en bezit zoogenaamde beschouwende leden. Zij houdt elken winter twee groote vergaderingen.

VI. Monnikendam. Kamer *Aurora*, onder de zinspreuk: *Door eensgezindheid bloeiende*. Zij is opgericht den 16. Maart, 1848, en telt een groot aantal begunstigers, terwijl zij minstens twee groote (buitengewone) vergaderingen houdt. — De Kamer heeft den 8. April, 1850, eene school opgericht, waarin wekelijks, gedurende 2 uren, door drie Commissarissen, uit de leden der Kamer gekozen en voor 6 jaren benoemd, kosteloos onderwijs zoowel theoretisch als praktisch in de uiterlijke welsprekendheid wordt gegeven aan kinderen van leden, begunstigers, enz. Eene openbare proeve werd den 3. Dec. 1852 met goed gevolg door eenige kinderen afgelegd.

VII. Haarlem. Kamer: *Lourens Janszoon Coster*, met de zinspreuk: *Die zelden prijst spreekt vriendentaal, die altoos vleit, liegt menigmaal*. Zij is opgericht den 11. April, 1849, en bezit een groot aantal niet-werkende leden. Er worden drie buitengewone en eene algemeene vergadering gehouden.

VIII. Loenen, aan de Vecht. Kamer *Bellamy*, onder de zinspreuk: *Natuur boven al*. Zij is opgericht den 20. Nov. 1849, en bezit behalve werkende ook kunstlievende leden.

IX. Edam. Kamer *Utilitas*, onder de zinspreuk: *Liefde tot welsprekendheid*. Zij is opgericht den 18. April, 1850. — De Kamer bezit begunstigers en houdt minstens twee openbare vergaderingen jaarlijks.

X. Kampen. Kamer *Van der Palm*, onder de zinspreuk: *Naar hooger*. Zij is opgericht den 1. Mei, 1850, en bezit een groot aantal kunstlievende leden. Zij houdt twee groote of openbare zittingen des winters.

XI. Zaandam. Vereeniging: *ter bevordering van uiterlijke welsprekendheid*, opgericht in Junij, 1850. Zij bezit een groot aantal kunstlievende leden en houdt elk jaar minstens twee openbare vergaderingen.

XII. Wecsp. Kamer *Demosthenes*, onder de zinspreuk: *In vriendschap bloeiende*. Opgericht 8 Jan. 1851. De Kamer, die vele kunstlievende leden bezit, houdt twee malen 's jaars eene openbare vergadering.

XIII. 's Gravenhage. Kamer: *de nieuwe korenbloem*, met de zinspreuk: *Onder de rozen*. Zij is opgericht den 1. Mei, 1851, en houdt, behalve de gewone, drie algemeene vergaderingen per jaar.

XIV. Utrecht. Kamer *de Eendragt*, onder de zinspreuk: *Voor Koning en Vaderland*, opgericht in Maart, 1852. Zij bezit geene begunstigers en is verdeeld in vier sectiën: a. voor geschiedenis en letteren, b. voor uiterlijke welsprekendheid, c. voor toonkunst, d. voor beeldende kunsten. Aan het hoofd van elke sectie, die afzonderlijk vergadert, staat een faetoor. De sectiën vergaderen te zamen elke 14 dagen. — Deze Kamer heeft getracht, een algemeenen band tusschen de verschillende Kamers in Nederland tot stand te brengen, door aan alle besturen daarvan het honoraire lidmaatschap op te dragen.

XV. Schoonhoven. Vereeniging: *ter aankweeking van kennis*, opgericht 23 Julij, 1852.

Behalve de 15 Kamers, welke wij reeds opnoemden, bestaan er in Nederland ook nog de volgende, waarvan ons echter de dagteekening van oprigting onbekend is:

1. Gouda. Kamer *de Goudbloem*, onder de zinspreuk: *Uit vriendschap geboren*. *)

*) Reeds in vroegeren tijd bestond er in Gouda eene Kamer van denzelfden naam.

2. Helder. Kamer *Olympia*.
3. Meppel. Kamer *Erica*.
4. Nijmegen. Kamer *Minerva*.
5. Velp. *Letterkundige vereeniging*, onder de zinspreuk:
Onderling genoeven.

Ook moeten er nog Kamers bestaan in Amsterdam, Enkhuizen, Groningen, Maastricht en Rotterdam, waarvan ons echter, behalve de dagteekening van oprigting, ook de namen geheel en al onbekend zijn."

CAERT.I. OFTE ORDONNANTIE.I. VAN DE RETHORYCKERS DER STEDE VAN GOUDE/: *)

1.

Een ijgelick camerist sal wesen verbonden
Ter camer to comen alle sonnendagen
Voor dat de Cloek naemiddaechsche stonden
Op Sint Janskerck twee uieren heeft geslagen
En daer to blijven tot dat met behagen
Een oort stuyvers verdronken is in wijn of kenijt hijer
Op de verbaerte van een Oortgen, Tis camers manier.

2.

Hijer en sal van nu voortaan niemant ter camer comen
Vol en sat zijnde van wijn off anderen drank
Noch broeder noch beminder off hoe men die mach nemen
Op de verbaerte van enen dubbelden blank
Soo dickwils sulcx geschijet tot onsen danck
Doeh soo sulek enen tegen niemant onder ons allen
Enigne commotie maect en tot furieusbeijdt dwanck
Dan sal hij inde schade van vier schellingen vallen.

3.

Als hijer niemant, 't zij wijet zij ter camer compt
Is hij gehouden 't geselschap to grooten
Met refereijn roundel off ten minsten gesomt
Twee regulen dichtes, off een oortgen tegeven moeten
Oick sal hij verbuiren deselve moeten
Dijce en ander toedrinck, sprekende geen dichtplacen
Soo lange van 't het eens omme is gegacen.

4.

Als niemant camerbroeder begeert to wesen
Soo sal hij ter camer comen tot drie sonnendagen toe
En dan sal men hem 'd ordonnantie voorlesen
En ontfangen hem hij advijs van mijn heeren in 't goe
Mits betalende voor den inganck tijen stuyvers als de vroe
Off een pondt gemaect Tin, sijn hoerlick en clac
Om op de camer to stellen in 't openbaer.

5.

Do beminders sullen tot huiren inganck geven
Tijen stuyvers off een pondt fijn tin gewrecht zeer tent

*) Eene naauwkeurige kopij van het oorspronkelijke stuk, dat in het Stads-Archief van Gouda gevonden en ons door de beleefde hand van den ijverigen Heer G. C. de Houdt aldaar, aangeboden werd, vindt hier, als oorselst, ene plaats.

Voorts alle jaers Cathrijn soo langh zij daerbij sijn gebleven
Noch ses stuyvers een goet ganeckbaer paeijement
Soo niemant enich secreet des camers wordt bekent
Dat sal hij als sijn selfs saecken verborgen houwen
Wijce in sulcx failgeert, verhuert tijen stuyvers als impertinent
Dus wacht hem ijder hijervoor, camers secreet to ontvonen

6.

Men sal van drijen tot dat de elocke vijer slaet
Overhandt omme termen alle sonnendagen
Daer en sal niemant voordeel schijen, in wat hij hijer staet
't zij broeder ofte beminder, hoort nae dit gewagen
Compt daer enich ondujts woort, men sal heijmelick ommevragen
En de meeste stemmen dan sullen hebben gestant,
Wijce in dit alderminste brueckieh valt, moet 't zijnen misbagen,
Tot een emende betalen enen blank contant.

7.

Oock sal de factor 't mejelijet, 't nijenjaer sal den refereijn
Ter camer leveren drie wecken oert to wech wort gebracht
Soo daer quam eenich camer caerts beroep over 't landt gemeijn,
Waerop hij belijven onser magistraet moet sijn gewracht,
Sulecke werken sal hij bestellen in des kejzers macht
Aeh dagen eerder dan men daermee uijttreect sonder trueren
Ten waer intreed oft spel van sinnen waer, neemt bijer op aelt
Dan sal hijdt een maecdt eerder thoenen, oft twee gulden verbuiren.

8.

Eloek camerbroeder sal van bujten moeten leeren
Allo vijerondeel jaers een hijsonder refereijn
Off telken drie stuyvers verbuiren 't zijnder oneeren
En dat een jaer langh onderhoude pleijn
Off telken een uijen maecken oerteljn,
Hijer en sal niemant in gebueren gratie
Ende telken dat men refereijnt, salt sijn recreatie.

9.

Daer nae dan niemant een vrach off regel opstellen sal
Met soo kleijnen oesten als hij dijcs versindcn
Te wooten op sijn gebuerce nae redens vermeldcn al
Soo hij geloot zij met dije oijt de dancde beminderen
Op de verbaerte van vier stuyvers let op het onthinden
Ten waert enen anderen dede in plaetscho van dien
Dan sal hij hemselven van al dees schade vrij vinden
Weret off doet werken, maer wilt selfs solatie belien.

10.

Al wat encoest hijer geschiedt binnen der stede
 Van jaer gesangh, mej lidekens oft spelen sichijt
 Daer aen sullen de minnaers betalen mede
 Als de broeders huer luijder anpaert onbenijdt
 Mits genietende der cameristen vrijdom en proffit
 Als haer camer wordt geleijdt moedende hij desen
 Compareren off betaen de boeten altijdt,
 Maer van spelen refereijnen en singen sullensoe vrij wesen.

11.

Dije een Rolle ontfangen heeft moet te prouve comen
 Op seeckere uijren sulcke men die leijdt.
 Maer met groote nootsaecken sal hij sonder schroomen
 Mogen achterblijven als hijdt een der cameristen seijdt
 Al eer de georddenoerde uijre geslagen heijdt,
 Op de verbuerte van een half uijre een stuver, en 't ander
 Twee stuvurs tot drijo stuvurs toe, vordrinkende met malcander.

12.

Als ghij hebt gespeelt wilt nijet vergeten
 U rolle te geven in des factoora handen,
 Of ghij verbuert twee stuvurs dit moet ghij wooten
 En wije hijer speelt, dats tot boet en schanden
 Met eenich spel, off coopmanschap doet in dees waranden
 Dije verbuert vijf stuvurs weest dit wel vroot
 Dat sal men betalen soo dickmaals als men 't doet.

13.

De hooftmans off iemandt uijt haer naem
 Sullen smaendaechs ten vijven, off in dijo streeck
 De camer van hijer besorgen is 't anders nootnaem
 Voorts en sal geenem camerbroeder inde ghecele weesk
 Ter camer mogen compareren soo 't certijds bleeck
 Op de boete van ses stuvurs, ten zij in 't oort geseijdt
 Dat om eenige merckelike oorsaeken hij gebreeck
 Door Keijser factoor off Prinsche camer wort geleijdt.

14.

Noch sal elck broeder hijer waersomen zijn waertadach
 Met orlo op gebuert, gelijk reden leert
 Soe iemandt breeckigh valt, elc hijer opletten mach
 Dije sal betalen sijet sulcx is geordnancert
 Twee camers hijeren net, soo diekwils hij failgeert
 Ten zij hij enen stelt, dijet voor hem met behagen doet
 Dan is beschut die schaed, soveel als dat moveert
 Want deen broeder hijer in d' anders last wel dragen moet.

15.

Men sal meer als drije hijeren ter camer drincken nijet
 Elck moet met den sonnengangh zijn naast geseten bringen
 Op de boete van een stuver, wilt sulc gedieken sijet
 Met een ordinariae boecker sal men overspringen
 Elck nae zijn beleef maer voor alle dinghen
 Een rondel belade off twee regulen dicke stuyver
 Daer hij spreekende, off anders soudt ment nijet gehingen
 Den breeckigen hijer en verbuert telcken een stuyver.

16.

Men moet van heijlichmis tot vroulichmis dach
 Nijet later in den avond ter camer drincken
 Dan tot seven uijren toe dus scheydt dan uijt n lach
 Off ghij verbuert vijf stuvurs, sonder ijot quijt te schincken
 Van vroulichmis tot heijlichmis sonder achterdrincken
 Muecht ghij sitten ten achten toe ende nijet verbueren,
 Maer sidt ghij langer men mach u bekuren.

17.

Soe hijer iemandt compt te starten hijer off wijn
 Meerder dan hij mach bedecken met handt off voet
 Die sal een oortgen verbuerende zijn
 En soe 't valt dat d' een d' ander enen dienst doet
 Hem schinckende, dien den Beecker is behandicht goet
 En datter tussehen heijden compt breecke van desen
 Dan sullen de boeten half ende wesen.

18.

Ten tijde dan van vruechde en recreatis
 Tractiert elck den anderen vrij met drankt ofte spijs hijer
 Maer iijder wacht hem te maecten mutinatie
 Off eenich gekijft dats Rethoricec hegeren en advijs hijer
 Soe hem iemandt daerinae mis gact, onwije hijer
 Dijen sal nae de saecke zij verwervon dubbel emende
 Want sulck een seijt ons oijt ende oijt schende.

19.

Op Cathrijnen dach sal men in 't generaer
 Gemeen maeltijdt met man ende wijff eeten
 Kijesende Keijser Prinsche en factoor over 't mael
 Elck feestdach zijdt met u 't advijs ter camer geseeten
 Op u borst hangende, houdt dat in gien secreten
 Off ghij verbuert drijo stuvurs, wacht u voor schade
 Want hiervan en doet men geen genade.

20.

Wanneer een vreemdt camerist over sal comen
 'T sij hij veel ofte weijnige present
 Soe en sal daer geen camerbroeder voor schroomen
 Om de gemeen costen te betalen sijdt dit bekent
 Maer wanneer men tijdt heeft, sal men pertinent
 Gelijk alle camerbroeders do wet doen leggen
 Opdat hijer neijmandt absent met recht mag tegen seggen.

21.

Wanneer men sal spelen een spel van sinnen off batement
 Dat meijliet singen, ende cick 't nieuwo jaer
 Soe salt gemeen costen zijn binnen 's camers convent
 Van al datter verteert wordt voor elck te gaer
 Voort ijglick camerist die nijet en speelt, neemt waer
 Dijo stellagie toe te maecten ende afte breecken
 Op boeten van drijo stuvurs voor clercken en loecken.

22.

Wanneer eenich camerist iemandt vreemd gerijft
 En hem ter camer brengt om ijot te verteren
 Soe moet hij de broeders vragen of 't huer gelijft
 Op de boeten van enen stuver sander simulacra

Wat de vreemde verbuert nae s caeris prononchieren
Sal betalen dije dijen hem brought ongestoort
In manieren off hij t selve badde verbuert.

23.

De Keijser oft de Prinche mogen altdit
Camer doen leggen nijt haerder auctoriteit
Op boeten van een stuver tot camers profijt
Off meer nae de saecke haer breecht outspreit
En wije hijer schijft of vijst 't wordt U verbrijdt
Verbueret een stuver, ick segt U goetd roudt
Dwelck men betalen sal moeten terstont.

24.

Wacht U van iemandt wat te ontsaechen
Van drincken off ander eetbare spij
Het is op boeten van een stuver verstaet dees saecken
Telcken dat het gebuert, sijdt dit wije
Ende oick te restituieren, oft den prijs
Dijet nijet en doet, sal des camers correctie sien
Soo verre als nijet te wille en is sijne portien.

25.

Hijer en moet men maleander nijet hijeten lijegen
Off rumoor maecken noch hijeten doen sijns vaders werck
Op de boete van vier stuvrs, daer hij meede mach vijjogen
Maer indien 't gebuert in armoede neemt hijer op merck
Dats op eenen schellingh trij j dioot off clerck
Dijo daer steect of smijt, nijt quathelijck hem verwoet
Dat is op groote boeten en correctie geordonneert.

26.

Soo wije hijer vlouet off sweet is een grootgen schuldig
Telcken dat men hem van boeten beslaet,
Dije bij Godt off dijergelijcken onverduldich
Vlouet of sweet, verbuert drij stuvrs dit verstaet
Maer indien tgebuert in armoede quaet
Dije verbuert ses stuvrs ende noch justitie
T ontvangen camers correctie tot punitie.

27.

Dije den duifvel uoomt hijer ter steden
Verbuert een grootgen, want sulcks nijet betaemt, wis
Maer dije daer sproect off doet vilielijchoden
Oft ijsmandts onwille soijdt hoe 't geracmt, is
Dije verbuert twee blancken, dus nijemant beschaemt fris
Als men iemandt met tuijgen dat weet op te leggen
Dije is do boeten schuldich sonder wederseggen.

28.

Wanneer Keijser factor off Prinche gebiet audientie
En dat iemandt nijet doot verbuert een grootgen 't sijnder schae
D' ander reijs en blanck, de derde maal maect meutie
Van een stuver en dije correctie vonebt u hijerna
Ende wije de bello clinet, verhuert soedrae
Een blanck, en een stuver als hij 't nijet wil laten
Alet hem verboden is, dese redenen wilt vaten.

29.

Wanneer een spel bij de handt genomen is gerolleet
Soo sal den factor camer leggen mogen op vier stuvrs boeten
Ende wije hij een rolle geeft en dijen refusaert
Dije verbuert een gulden, maer hij sal der twee geven moeten
Wije een rolle aanvaert, en over een tijdt door twistich wroeten
Dije neerleijdt, als men prouft ofte moet speelen
Dan sal den bouckhouwer mede comen om drucks versoeten
Op de verbuerde van twaelf stuvrs, al soudt hem verveelen.

30.

Alle twist geschil ende discoort
Sal men sonnendacchs nae 't gebuert te vreden stellen
Elck camerist dijet beeft gesijen off gehoordt
Rebellieheijdt ter camer van eenen gesellen
Sal 't selve Keijser ofte Prinche moeten vertellen
Op boeten van drij stuvrs ick segt u claer
Om te degen te jageren de saeck int openbaer.

31.

Alle vijerendeel jaers sal men rechtich bouden principael
Van alle schulden ende boeten die verbuert zijn
Ende elck sal sijne schulden betalen finael
Off op de caeck te worden gekuert fijn
Ter camer eeten uoch drincken, uochtans ongetruert zijn
Costen en ouesten gelden als endere cameristen
Ende dit te betalen sonder arch of listen.

32.

Nijemant van die hen ter camer laten vinden
Op soudagen off anders van nu voortaan
En van daer scheijdt sal hem met jemande verbinden
Om ten gebrandwijn off ander dranck te gaen
Eer hij 't sijne woonstede gewoest zij wilt dit verstaen
Dije sulcx doet, telcken drij stuvrs verbueren sel
Soo men 't eenichsins can bewijzen boert nae ons vermaen
Want men daer van tallen tijden mach bekueren wel.

33.

Wije van dees camer begeert te seheijden
Moet geven tijen stuvrs voor den uijtganck
Mits, noch betalende, eer hij ontfanght Godts geleijden
Alle zijne schulden de camerbroeders ten danck
Sonder daertgens te doen met eenich bedwanc
Men sal de beminders ontfangen te degen
Bij wil en advijs van mijn hoeren wegen.

34.

Dije op te caeck staet verbuert alle dagen
Een oortgen twelck hij sal moeten betalen
Gelijck off bijdt hadde vertoert tot zijnen behagen
Daer en sal nijemant binnen 's camers palen
Maleander manen, off van eenich geschil verhalen
Dan dat ter camer geschijdt is, verstaet den eijch
Op de verbuerde van een stuver elcke reije.

35.

Wanneer een camerist trouwt weduwe off maecht
Soo moet elck broeder vermoeren zijn statie

Met hem te trouwen gaende indient hem behaecht
Op de boete van vijf stivers, en men aal t zijnder candelie
Spelen een tafelspel, als hij doet d' insinuatie
Den factor een maend te voren eert sal geschieden
Om hem daertegens te mogen voorvrijen.

36.

Als eenich camerbroeder of lijfhebber comt te sterven
Soo sal elck camerist hem helpen ter aerden dragen
Off mede te grout gaen, om eere te verwerven
Op de boete van vijf stivers, niemant derff hem beclagen
Maer eerst ter camer compareren, hoort nae dit gewagen
En alsoe ordentelick met malcander eerlick te gaen
Om den deeden te begraven nae Tobias vernamen.

37.

Om dan dees peineten te houden in goeder effectie
Eu op dat artikelc blijft ongeloeft
Soo willen mijn heeren Burgermeestoren op correctie
Dat een ijgelick dije hijer ter camer verkeert
Dees gans onderdaent, en wel neerstich observeert
Dus elck wachte hem die in 't minste te verdrucken
Op dat hij van sulck uijt en wordt geacuseert
Want 't is quaet vrienden in 's heeren boomgaert kersen plucken.
*Aldus ghearrresteert ende gheaprobeert bij de
Burgermeestoren der stede van der Goude op den thien-
den february a° XVIIc sezen, te weten bij
Adriaen Jansez. Pieter Pietersez. Triaet ende
Maerten Pietersez. Verwerf.*

De Rederijkers-kamer **OLYMPIA**, onder de zinspreuk:
„Niet volmaakt.”, te Helder, heeft op Woensdag, den
19. October, 1853, des avonds ten 7½ ure, in het
Lokaal Tivoli, eene buitengewone vergadering gehouden,
bij welke gelegenheid ten tooneele is gevoerd:

I.

DE DOOD VAN ALBRECHT BEILING, OF TROUW
AAN HET GEGEVEN WOORD EN HUWELIJSLEFDE.

Roderijkers-Zinnespel, in 3 bedrijven, door J. G. Litau.

Verbeeld wordende personen:

Albrecht Beiling, Zeeuwisch Edelman, Slot-
voogd te Schoonheven, Kabeljaauwsoh-
geind de Hr. D. Bakker, Bz.
Fleris van Kijfhoek, Hoeksch Generaal, in
dienst van Jacoba — C. J. Hoogvorst.
Een Geestelike — H. J. Schuijt.
De oude Dirk, Stads-doodgraver — C. van Strijen.
Seldaten, fakkeldragers, onder-doodgravers, enz.
De handeling is tusschen 1420 en 1430.

en voorts, na de verpozing,

KAF ONDER 'T KOREN
OF DE INTRIGANT OP HET VERGELIJKEND EXAMEN.

Blijspel, in 2 bedrijven.

Personen:

Van Mallenstein, Burgemeester en Präsi-
dent van de Schoolcommissie de Hr. D. Dekker.
Regt. } Assessoren en leden van de C. van Strijen.
Dr. Grap } Schoolcommissie. C. J. Heegvorst.
Stempel, Onderwijzer, Assistent van den
Schoolopziener — P. Urbannus.
Fleisjer, voormalig Stagter, thans vetwei-
der, lid van den raad — J. C. Leich.
Bluf, gewaand Gouverneur — J. Colom.
Jaab Stebel, Ondermeest. te G. / ten naar H. A. Graaff.
Hein Poen, ... P. de vacante
(Stamelend) betrek- A. D. v. Buuren.
Jan Pligt, waarn. Onderwijzer. / king. H. J. Schuijt.
Stam, Veldwachter — W. J. Maalsteed.

Zwijgenden.

Bussem, }
Scheepel, } Landlieden en leden van den raad.
Ploeg, }
van Waal, Geregtsdienaar.

Het eerste bedrijf heeft plaats in het huis van den Burgemeester,
het tweede in de dorpschool.

KUNST.

STATISTIEK VAN DE MAATSCHAPPIJ „ARTI ET AMICITIE.”

Het getal Leden, dat op 1 Januarij, 1852, 725 be-
droeg, is in dien jaargang met 48 vermeerderd, zoodat
deze geachte vereeniging op 1 Januarij dezes jaars

773 Leden telde, onder welke zich 633 kunstlievende
bevinden. Dit hooge cijfer doet den staat der geld-
middelen van deze maatschappij dan ook gunstig voor-

uitgaan, zoodat, gedurende het kort bestaan van dezelve, behalve de renten over het genegotieerd kapitaal van 60 mille, f 19,000 reeds gorestiteerd zijn geworden, en men nog eene som beschikbaar heeft kunnen stellen voor de aflossing van elf aandeelen op primo April, 1853.

Het Wednwen-fonds bezit in het resterend gebleven kapitaal, de aanzienlijke som van f 23,800, en werd in het afgelopen jaar nog verrijkt met belangrijke geld- en kunstgeschenken, onder welke, boven aan, mogen genoemd worden eene gift van f 200 door Z. M. den Koning, en eene van f 100 door H. K. H. Prinses Marianne, goedgegunstig verstrekt, terwijl, daarenboven, dat fonds gobaat werd met het voordeel, dat de Tentoon-

stelling opleverde, ter somme van f 721,52½; en is alzoo aan 9 trekkende weduwen en aan een door blindheid bezocht en hulpbehoevend buitenlid, eene som van f 1470 kunnen uitgekeerd worden.

De jaarlijksche Tentoonstelling prijkte met 172 kunstwerken, waarvan, voor eene som van f 6810,—21 stuks werden aangekocht; elf daarvan kocht de commissie tot aankoop aan, die, sedert, voor eene som van f 8065, nog 13 schilderijen aankocht, welke kunstschat van 24 stuks weder in de kunstzaal wordt ten toon gesteld.

Behalve dat de Bibliotheek, met verscheiden kunstbladen en boeken, uit het fonds der kas vermeerderd werd, hebben de daaraan gedane geschenken haar aanmerkelijk verrijkt.

NECROLOGIE: PIETER PLAS. *)

• Den 1. October, 1853, des avonds (ten 9½ ure, leed de vaderlandsche Kunst, de stad ouzer inwoning, maar ook vooral zijne nagelatene betrekkingen een gevoelig verlies, door het overlijden van den Heer Pieter Plas, na eene langdurige ongesteldheid, in den nog krachtigen leeftijd van 43½ jaren.

• Door oefening en vlijt had deze Kunstenaar zich een' naam verworven in de rij der Kunstschilders in ons Vaderland.

• Hij muntte bijzonder uit in het vervaardigen van Landschappen met Vee, en wel bijzonder van Schapen, waarin hij slechts zeldzaam geëvenaard werd; velen zijner stukken waren natuurtaferelen van onzen schoonen duinkant, waardoor hij niet weinig toebragt, om dezen meer bekend te doen worden; terwijl men, zijne schilderij beschouwende, verrast was, zulke Geldersche gezigten in ons Noord-Holland te kunnen aanwijzen.

• Hij werd den 2. Maart, 1810, geboren, en had tot ouders Lourens Plas en Cornelia Berger. Tot zijn 24. jaar was hij in het vaderlijk vak, dat van huis- en rijtuigschilder, werkzaam geweest, inmiddels onderrigt in de teekenkunst ontvangende van den stads-teekenmeester Adrianus de Visser. — In 1835 vestigde hij zich te Hilversum, onder de leiding van de Heeren J. van

Ravenswaaij en W. Bodeman. Na verschillende streken in ons Vaderland, en, in 1837, met eerstgenoemden meester, Drenthe bezocht te hebben, keerde hij in gezegd jaar naar zijne geboortestad terug, doch begaf zich later, tot voortzetting zijner studiën, meermalen naar Amsterdam, en verkreeg aldaar van de Koninklijke Academie van beeldende Kunsten het Diploma van bekwaamheid tot het geven van onderrigt in de Teekenkunde.

• Na in 1841 gehuwd te zijn met Mejufvrouw Catharina Alida ten Berge, die hem thans met vijf kinderen diep betreunt, vertrok hij in 1846, op aanraden van eeuige Haarlemsche Schilders, naar die stad, waar hij reeds een tijd lang lid van het Schilders-Collegie was geweest, doch keerde welhaast, na het overlijden zijns vaders, naar zijne bejaarde moeder terug.

• In het gemelde jaar had de kunstminnende Vorst Willem II eene schilderij van hem aangekocht, tot groote bevordering van zijnen roem.

• Heden, 5 October, werd zijn stoflijk overschot ter aarde besteld, en onder eene plegtige treurmuziek, door de leden van het Teeken-gezelschap: „Kunst zij ons doel”, waarvan hij de ijverige Directeur was, grafwaarts gedragen.

• De woorden, door zijne vrienden op zijn grafuitgesproken, en, voorzeker, door velen beaamd, getuigden hoeveel in hem als Vader, Echtgenoot, Vriend en Kunstenaar verloren werd.”

*) Uit de *Alkmaarsche Courant* van den 5. October, 1853.

CORRESPONDENTIE. — TENTOONSTELLING TE GENT.

... den 6. October, 1853.

»Dezer dagen bezocht ik de Tentoonstelling te Gent, en, hopende, dat U het volgende voor de Astrea dienen kan, zend ik het U.

»Vele schilderijen zagen wij reeds op vorige exposities, en daaronder vooral die van de Parijsche en Haagsche. Wanneer het ook hier niet aan het getal ontbreekt (de Catalogus bevat 571 nummers), zoo is de Gentsche Expositie toch weinig belangrijk door uitstekende kunstvoortbrengsels. In het genre van Historie en Figuren merkten wij vooral de schilderijen van L. Gallait op, waarvan het eene, *Tasso in den kerker*, reeds te Parijs gezien en beoordeeld werd. Schoon van uitdrukking en van eene kunstige, breede behandeling, schijnt ons echter deze schilderij de aanmerkingen, aldaar gemaakt, te verdienen, en kon de keuze van effect gelukkiger of beter zijn uitgedrukt. De groote verdienste van België's eersten Historieschilder maakt dit stuk, desmettegenstaande, tot verreweg het schoonste der Gentsche Tentoonstelling, en met zijn tweede: *la femme du prisonnier* tot het grootste sieraad er van in dit genre. Weinig levert zij in dat vak op. Onder de Belgische figuurschilders zagen wij van Hamman eene schoone schilderij: »*la famille du supplicié*;" — van Slingener de *Gravin van Lalaing bij de belegering van Doornik*, 1581.

»Van vreemde schilders merkten wij onder de genrestukken die van Hubner, Israëls, Kruseman, van Hanen, Guillemin, Fauvel en Hollanders op; van de Belgische school Leys en Willems.

»Rijker, in vergelijking, was het landschap en het vak van beesten vertegenwoordigd. — De schilderij van Rosa Bonheur van Parijs trok de algemeene aandacht, zoowel door de schoone compositie en uitvoering, als door de groote schaal, waarop de talentvolle vrouw het onderwerp uitgevoerd heeft. De kleur hield naar het krijtachtige en grijze over, zooals wij dit meer in haar werk opmerkten. In dit opzigt gaven wij de voorkeur aan die van een jong Belgisch kunstenaar, thans te Parijs gevestigd, die in hetzelfde vak reeds succes verwierf, en zich op de laatste Parijsche Tentoonstelling onderscheidde: wij bedoelen Verlat. Twee zijner schilderijen zagen wij

al vroeger in den Haag: »*la bonne saison*" en de pendant: »*la mauvaise saison*." — Zijne twee groote doeken zijn stout en breed, gemakkelijk behandeld en van eene eenvoudige, ware kleur. — L. Robbe exposeerde twee schoone landschappen met beesten, — Roelofs een landschap in de omstreken van Brussel. Onder de vreemde kunstenaars munten in het landschap Rochussen en Hoppenbrouwer, als ook Nègre, van Parijs, en in de zoenen Gudin uit. Minder beviel ons in het laatste vak het strandgezicht van Achenbach, dat onwaar van kleur en klein van behandeling is. Ook Lepito, de fransche landschapschilder (bij sommigen zoo hoog aangeschreven), munt door eene meer en meer harde kleur en valschen toon uit.

»Onder de portretten bekleedt het schoone mansportret van Robert, te Brussel, eene eerste plaats. Justin Ouvrié, van Maer en Weissenbruch nemen die onder de stadsgezichtschilders in. Posboom zond zijne schilderij van de Haagsche Tentoonstelling. Onder de gravuren onderscheidt zich die van Bal, een Belgisch kunstenaar, te Parijs, naar de »*Tentation de St. Antoine*" van Gallait.

»Ziedaar een vlugtig overzicht van deze Salon, waar zich een buitengewoon aantal allerslechtste en nietswaardige prullen bevinden, welke wij met stilzwijgen voorbij gaan; terwijl het zeer wel mogelijk is, dat, door de vreemde plaatsing, menige goede schilderij aan ons oog is ontsnapt. Onder de beeldhouwen, teekeningen enz. leverde deze Tentoonstelling weinig belangrijks op, maar zij is rijk aan overdreven proeven van de waterverfkunst der Engelsche meesters."

»In de Brusselsche Kunstwereld gaat weinig nieuws om, belangrijk genoeg om het U mede te delen. — De schilders maken zich reeds voor de aanstaande Tentoonstelling in het najaar van 1854 gereed. — Deze Expositie belooft des te belangrijker te worden, daar er te Parijs dit jaar geen Salon zal geopend worden, en men aldaar voor 1855 eene monster-expositie verwacht, in een nieuw te bouwen lokaal."

LETTEREN.

BIOGRAPHIEN VAN BEROEMDE TIJD- EN LANDGENOOTEN.

GASPARD JOZEF MEZZOFANTI.

ZIJN LEVEN.

Gaspard Jozef Mezzofanti werd, den 17. September, 1774, te Bologna geboren, en legde als kind reeds een bewonderenswaardigen leerlust aan den dag. Zijn eerste onderwijzer in de spraakkunst en het Latijn was Dr. Ph. Cicotti, die in den herfst zijns levens er fier op was, hem onder het getal zijner leerlingen geteld te hebben. De begaafde knaap maakte zóó snelle voordeelingen, dat zijn bedachtzame vader, in plaats van hem aan te moedigen, veel eer, uit vrees dat de baan der letteren zijn zoon mogt verlokken, en hem, even als aan zoovele anderen, slechts teleurstelling en moeilijkheden zoude opleveren, hem daarvan zocht af te houden, en een beroep aan de hand te doen, dat hem minder onzekere voortuitzichten opende. Ten gevolge der gelukkige bemoeijningen van P. Respighi, prefekt der Oratorianen te Bologna, die den hoogen aanleg van den jeugdigen student had doorgrond, werd hem echter vergund, zijne wetenschappelijke oefeningen voort te zetten, en de *Scholae Piae* te bezoeken, waar hij zich door toenemend succes onderscheidde. Zijne godvrucht evenaarde zijn ijver voor de studie, en weldra werd hij in het seminarie toegelaten, waar hij eindelijk, bij de beoefening der gewijde wetenschappen, zich nog in 't bijzonder op de Griekse taal bleef toeleggen, onder de leiding van den vermaarden Spaanschen Jesuit Emmanuel d'Aponte.

Terwijl hij de lessen in de Theologie en het Canonieke Regt volgde, wist hij nog den tijd uit te sparen, om tevens het Hebreuwsch, het Fransch en het Arabisch aan te leeren. Door de fortuin niet zeer mild be-deeld, verkreeg hij van zijn Aartsbisshop twee kleine benefiëen, die met het jaargeld, dat P. Magnoni, een vriend zijner familie, hem toelagde, en later gevoegd bij de, overigens geringe, inkomsten. die hem zijne open-

bare of bijzondere lessen opbragten, geruimen tijd al zijne middelen van bestaan uitmaakten. Hij ontving, den 15. September, 1797, de priesterlijke wijding, en opende den 15. December van hetzelfde jaar een cursus in de Arabische taal aan de Universiteit te Bologna. Als vrij Priester, aan geen vaste kerkdienst verbonden, bleef hij zich voortdurend op de talen toeleggen, en wijdde zich alleen aan die verrigtingen van zijn geestlijk ambt, waarin hij het meeste nut stichten kon. Zoo dan blonk zijn ijver voor 't heil der zielen voornamelijk uit in het katechismus-houden en het biechtthooren; zijne talenkennis deed hem trouwens in den biechtstoel de rijkste vruchten plukken. Toen hij nog diaken was, diende hij reeds, op kerklijk gezag daartoe gemagtigd, tot tolk in de biecht aan de vreemde soldaten, die in het hospital te Bologna verpleegd werden. Maar zoodra hij de priesterlijke waardigheid ontvangen had, haastte hij zich niet alleen, om zelf hun de vertroosting te gaan aanbieden, die zijne christelijke liefde hem ingaf, maar strekte hij ook zijne bezorgdheid uit over allen, wier behoefte aan geestelijke hulp hij slechts vermoedde.

Met regt zeide men dan ook van Bologna, dat aldaar de biechtvader den boeteling ging opzoeken. Mezzofanti-zelf had, om met zijne gewone nederigheid de overwinningen te verklaren, die de naastenliefde en de wetenschap door zijne ijvervolle pogingen behaalden, de woorden des Apostels tot zijne lievelings-spreuk gemaakt: „*Si linguas hominum loquar et angelorum, caritatem non habeam, factus sum velut aes sonans* (Ep. Cor., c. XIII, v. 1.).” Al spreek ik ook de talen der menschen en der engelen, wanneer ik daarbij de liefde mis, zoo ben ik als een klinkende schel.

De staatkundige gebeurtenissen, waarvan Italië het tooneel was, hadden in 't minst geen nadeligen invloed op het vroom gemoed van den jeugdigen leviet uitge-

oefend; integendeel verschaffen zij hem weldra de gelegenheid, om zijne standvastige trouw aan de beginselen, welke hij zich tot gedragsregel had gesteld, te doen blijken. Toen door Italië's overheerschers een eed van trouw werd afgevorderd van allen, die eenig ambt of openbare bediening bekleedden, wilde Mezzofanti liever zijn leeraarsstoel laten varen, dan dezen eed afleggen. *) Hij zette met ijver zijne studien voort, waarvan hij zich niet liet afrekken, dan om de functiën van Kapellaan aan het Spaansch Collegie waar te nemen, en verschillende godvruchtige ondernemingen door zijne medewerking te bevorderen. Gunstiger tijdsomstandigheden veroorloofden hem, in 1804, zijne benoeming als hoogleeraar in het Grieksch en de Oostersche talen te aanvaarden, tot hij in 1808, toen de Kerk aan zoo zware beproevingen werd blootgesteld, zijn leerstoel andermaal verliet, om zijne taal oefeningen in stille afzondering te vervolgen. Slechts enkele christelijke families hadden het voorrecht, alstoen hare kinderen in zijn onderrigt te doen deelen, terwijl hij zich tevens onledig hield met de opleiding van zijn neef, den Abbé Minarelli, wiens gelukkige aanleg aan de schoonste verwachtingen scheen te zullen beantwoorden, en wiens vroegtijdig overlijden hij daarom te dieper nog betreurde. In 1812 tot adjunct-bibliothecaris van Bologna aangesteld, vond hij kostbare letterkundige bronnen ter uitbreiding zijner taalkennis in de boekerij, aan zijne zorg toevertrouwd, en daarboven in den gestadigen omgang met de talrijke vreemdelingen, die haar uit alle oorden van Europa bezochten, eene gunstige gelegenheid, om zich het gebruik der levende talen meer eigen te maken.

Toen Pius VII. in zijne Staten wederkeerde, gaf hij zijn verlangen te kennen, dat Mezzofanti hem wierd voorgesteld, en vereerde hij hem met het vleijendst onthaal. De Paus bood hem den vereerenden post van

Secretaris der Propaganda aan, maar de Bolognesche Prelaat verzocht hem, als eene gunst, om in zijne geboortestad te mogen blijven. Later deed Pius VII. vruchteloos door den Kardinaal Consalvi en de afgevaardigden der provincie de dringendste aanzaken bij hem hernieuwen. Getrouw aan zijne geboortestad, weigerde hij evenzeer de voordelige aanbiedingen des Keizers van Oostenrijk en van den Hertog van Toskane, die hem naar Weenen en naar Florence wilden lokken. In 1814 hervatte Mezzofanti weder zijne openbare lessen in de Oostersche talen, en werd tot regent der universiteit en niet lang daarna tot bibliothecaristulaire benoemd. In deze aanzienlijke betrekking mogt hij, overladen met schitterende huldebewijzen en de blijken eener algemeene achting, rustig en vreedzaam zijne letterkundige loopbaan tot in 't jaar 1830 voortzetten. Zijne levenswijze was geregeld, als de loop eens uurwerks. Men zag hem achtervolgens van zijn bidvertrek naar zijn leeraarsstoel, van de bibliotheek naar zijn studievertrek overgaan. Zooals iedereen, die gestadig drukke bezigheden heeft, vond hij eene uitspanning in de afwysing van zijn arbeid of studie; zijne matigheid was tot spreekwoord geworden; hij had geen keus in de spijsen, welke men hem voordient, maar vond zeer veel vermaak in een gezellig onderhoud, en in den vriendschapplijken kring was zijne conversatie hoogst aangenaam en zeer vrolijk. Hij sliep weinig, studeerde 14 of 15 uren daags, zonder ophouden, en brak zonder moeite de ernstigste bespiegelingen af, om zich in den kluchtigen kortswijl van de *Burattini* (het marionettenspel) te vervlustigen. Hij deed in Bologna de herinnering aan die geleerde zamenkomsten en akademische wandelingen herleven, waarvan de Atheensche wijsgeeren welker het voorbeeld gaven. Omringd door zijne meest verkleefde leerlingen, die elkander de oer betwisten, om hem te vergezellen, begaf hij zich des morgens vroeg naar de kerk van den H. Petronius; maar, onderweg naar het huis Gods, sprak men, zooals hij met zijne begeleiders was overeengekomen, uitsluitend over godsdienstige onderwerpen, hetgeen men echter in eene vreemde taal mocht doen. Niet voordat men terugkeerde, werd dit wachtwoord opgeheven. *) Hij leerde achtervolgens het Zwoedsch, Armenisch, Georgiansch en Nieuw-Grieksch, met begrip der platte volkstaal, bij de inwoners dezer landen in gehruik, en maakte zich in korten tijd de Coptische taal eigen, welke hij onder de leiding van den kundigen P. Ungarelli beoefende.

*) Clotilda Tamproni, de laatste vrouw, die aan de Universiteit van Bologna zich met het hoogleeraarsambt vereerd zag, en door Mezzofanti, in 1818, op den leerstoel der Grieksche letterkunde werd gevolgd, diende in 1798 evenzeer haar ontslag in, om de Republiek geene gehoorzaamheid en trouw te moeten zweren. Zij heeft tot onderwijzers gehad de Spaansche Jesuiten Colomes en d'Aponte, en deed zelfs met dezen laatste eene reis door Spanje, tijdens welke zij nog hare geleerde briefwisseling uitbreidde, die haar een Europeeschen roem verwierf, en algemeen het verlangen naar de uitgave harer werken deed ontstaan. De onverwachte dood haars broeders, die spoedig (in 1817) haar in het graf volgde, heeft echter dien wensch der lettervrienden onvervuld gelaten.

Zulk eene aanhoudend ingespannen studie had een nadeeligen invloed op zijne gezondheid, zoodat hij genoodzaakt was, een half jaar lang zijne bijzondere taalstudien en openbare lessen te staken. Tot tijdverdrijf legde hij zich toen op de kruidkunde toe, en deed eenige uitstapjes binnen de grenzen van het schiereiland, om nieuwe krachten voor het hervatten zijner gewone bezigheden te gaëren. In 1820 begaf hij zich naar Modena, om er met de geleerde Israëlieten en Rabbijnen over de moeilijkheden der Hebreeuwsche taal te spreken, en zich persoonlijk te overtuigen van het effect der Hebreeuwsche psalmodie. Voorts bezocht hij nog Pisa, Livorno, en Mantua, de geboorteplaats van Virgilius; dit waren de eenige reizen van een man, die alle talen der wereld kende. Bij zijne terugkomst wachtten hem uitstekende leerlingen, waaronder de geleerde Rosellini, dien hij het Hebreeuwsch leerde, en eene pelgrimsreis naar het Heilige Land aanraade, onder bijvoeging tevens van alle noodige inlichtingen, om ze aan de godsdienst en de wetenschap dienstbaar te maken. Ook P. Cavedoni heeft zich eene bijzondere onderscheiding onder de leerlingen van den taalreus waardig gemaakt, en bij meer dan ééne gelegenheid van zijne vereering voor de nagedachtenis van zijn roemwaardigen onderwijzer doen blijken: aan hem toch is men vooral zeer vele belangrijke bijzonderheden verschuldigd, die in Mezzofanti's levensbeschrijving door A. Manavit *) voorkomen. De groote meester onderhield met dezen waardigen leerling eene vrij drukke letterkundige briefwisseling, totdat dezo laatste hem zijne erkentelijkheid meende te mogen betuigen door hem een zijner werken op te dragen, hetgeen de zedigheid van den vromen taaloonenaar dermate kwelste, dat hij sedert het jaar 1834 tot aan zijn dood nauwlijks drie- of viermaal meer aan P. Cavedoni schreef.

De voorname vreemdelingen, die door den schaars geëvenaarden roem van den Polyglot naar Bologna werden geheloot, stonden opgetogen van bewondering over zijne wetenschap, met zooveel nederigheid gepaard. Onder de merkwaardigste bezoeken, welke hij daar ontving, vermelden wij alleen die van den sterrekundige Zaeh en van Lord Byron. De Baron Zaeh maakte meermalen aan Mezzofanti zijne opwachting. »Hij hoorde hem

Engelsch spreken met den Kapitein Smith, alsook met den Prins Volkonski; hij-zelf sprak Engelsch, Saksisch, en Oostenrijksch-Duitsch. Hij wierp eenige uitdrukkingen uit de taal der Walakken in 't gesprek, waardoor hij den Bologneschen taalreus, als het ware, op zijn grondgebied scheen uit te tarten; maar deze raapte terstond den handschoen op, en zette, tot verbazing van alle aanwezigen, het gesprek in het Walaksch voort. De geleerde sterrekundige erkende, verwonnen te zijn, daar hij van die taal geene andere woorden kende, dan waarmede hij Mezzofanti had aangesproken. »Ik maakte mij gereed, om een wonder aan den hemel te gaan aanschouwen, — zeide de edele vreemdeling, die zich op weg naar Geneve bevond, om er de ringvormige zonsverduistering van 1824 waar te nemen, — en de arde leverde mij een niet minder wonderbaar verschijnsel op, in den persoon van den geleerden Hoogleraar van Bologna.”

Zeer eigenaardig verhaalt Lord Byron zijne ontmoetingen met Mezzofanti, in de jaren 1820 tot 1824. Zijne woorden getuigen van de hooge bewondering, welke de wereldberoemde taalkonner den Engelschen dichter had ingeboezemd. *)

De Kardinaal Capellari, in 1826, door Paus Leo XII. tot prefekt der Propaganda benoemd, en, uithoofde zijner eigen navorschingen in de Oostersche talen te meer in staat, om de verdiensten van den Bologneschen Hoogleraar naar waarde te schatten, gaf zich veel moeite, om hem voor Rome te winnen, ten hij den 2. Februarij, 1830, zelf tot de pauselijke waardigheid verheven werd.

*) Deze plaats, door Valery en Manavit medegedeeld, wordt gevonden in het *Bulletin de l'Épigraphie* van 1851, p. 508. Wij ontleenen haar aan deze bron, waar zij voorkomt, als overgenomen uit het vijfde deel van Byron's Gedenkschriften (bladz 446). »Het is een taalwonder, een Briareus der spraken, een wandelende *Polyglot*, die ten tijde van Babels torenbouw had moeten leven, om tot algemeen toek te dienen: een wezenlijk wonderverschijnsel, en daarbij een hoogst bescheiden man. Ik heb hem getoetst in alle talen, waarvan mij slechts een vloek of bezwering der goden tegen postiljons, wilden, zeeroovers, schippers, matrozen, gondeliers, muilceldrijvers, kamcelleiders, *vetturini*, postmeesters, postpaarden posthuizen, en heel de posterij bekend was, en, waarachtig, hij heeft mij in mijne eigene taal bescheemd gemaakt.” Men kan bij de woorden, door Byron ter betiteling van Mezzofanti gevonden, nog de volgende twee benamingen voegen: *het levend Pinksterwonder*, die algemeen in zwang bleef, en der *Sprachenbündiger* (*domatore delle lingue*), bij de Duitschers in gebruik. — In de *Esquisse* van Manavit (p. 106) komt eene beoordeeling van Byron en zijne werken door Mezzofanti voor, welke men met belangstelling lezen zal.

*) *Esquisse historique sur le cardinal Mezzofanti*, par A. Manavit, Paris, 1853.

Niet lang daarna begaf zich Mezzofanti, ten gevolge der onlusten, die te Bologna waren uitgebarsten, naar deze hoofdstad, waar de nieuwe Paus hem tot Apostolisch Protonotaris en Prelaat benoemde. Hij vertoefde er echter slechts korten tijd, doch kwam zich, eindelijk, aan de dringende aanzoeken gehoor gevend, in 1831, met der woon in de christen-hoofdstad vestigen, en werd er 'a jaars daarna tot Kanonik van Santa-Maria-Maggiore, vervolgens tot bewaarder der Vatikaansche bibliotheek, tot kanonik van St. Pieter en tot President van het seminarie dezer Basiliek benoemd. Gedurende acht jaren, dat hij in 't bezit dier beneficiën was, besteedde hij nagenoeg alle inkomsten daarvan aan de ondersteuning van minvermogende kweekelingen voor den geestelijken stand. Ook vergat hij de armen niet, die hem overal schier op zijne schreden volgden, zoodat, als men soms een drom van bedelaars naar een der uiteinden van de kolonnade van St. Pieters-plein zag heensnellen, een ieder zich verzekerd kon houden, dat de Prelaat Mezzofanti uit de hoofdkerk kwam, om zich naar de bibliotheek of het seminarie toe begeven. De Kanoniken, zijne ambtgenooten, gaven hem den bijnaam van *Monsignor Elemosiniere*, bij toespeling op den Huisprelaat, die met het uitdeelen der almoeszen van den Paus belast is. Doch hij strekte zijne milddadigheid, die hem dikwerf verpligtte, voor zich-zelfen de geldelijke ondersteuning van anderen in te roepen, niet alleen tot de bedelaars, maar ook tot de huisarmen, zieke en onde geestelijken, en vreemdelingen uit, en bleef te Rome die godvruchtige en arbeidzame levenswijze getrouw, welke hij zich op jeugdigen leeftijd reeds te Bologna had eigen gemaakt.

De Heer Manavit verhaalt geene enkele bijzonderheid uit het leven van Mezzofanti gedurende het jaar 1837, en men weet niet regt, of men daarin het tooneel moet plaatsen, hetwelk Paus Gregorius XVI. had voorbereid, om zich het genoegen te verschaffen van zelf getuige te zijn van een wezenlijk taaltournooi. De Paus had, namelijk, in de kronkelpaden van den tuin des Vatikanaas, achter een digt boschaadje, een aantal kweekelingen van het collegie der Propaganda zich laten verschuilen: op het gewoon uur zijner wandeling, welke hij gemeenlijk aan een wetenschappelijk onderhoud wijdde, deed hij zich door den grooten taalkenner vergezellen, en op een gegeven teeken kwamen deze kweekelingen na eensklaps te voorschijn, bogen de knie voor den II. Vader, en, schielijk opstaande, spraken zij, allen te gelijk, Mezzofanti

ieder in zijne bijzondere taal aan, met zulk een vloed van woorden en vlugheid, dat men in het wargeklank van al die verschillende talen geen woord verstaan kon. Zonder in 't minst van zijn stuk te worden gebracht, wedijverde de Polyglot met zijne onverwachte bezoekers in vlugheid en juistheid van uitdrukking, zonder een oogenblik verlegen te zijn met de bijzondere spreekwijzen, aan elke taal eigen, en gaf aan ieder hunner in sierlijke bewoordingen de snedigste antwoorden, hetgeen aller verbazing ten top voerde. Een glans van vrenge blonk op 's Pausen gelaat, die met welgevallen zijne oogen op den Prelaat vestigde, wiens wonderbaar geheugen, dat zelfs hij de onverwachtste verrassing geen oogenblik te kort schoot, maar altijd hem vaardig en getrouw ter dienste stond, den achtbaren grijsaard in verrukking bragt.

Dit zoo markwaardig tooneel had plaats kort vóór Mezzofanti's benoeming tot Kardinaal, den 12. Februarij, 1838, en zou even zonderbaar zijn als die verheffing-zelve, indien het waar was, dat in den loop des jaars 1837 de geestvermogens van den geleerden taalvorscher eensklaps aanmerkelijk waren verzwakt. Men vindt, inderdaad, in den *Univers* van den 28. September, 1837 (N°. 336, col. 285), een klein artikel, getiteld *la confusion des langues*, de taalverwarring. Na den Abbé Mezzofanti als een levend Woordenboek der oude en nieuwe talen gekenmerkt te hebben, met vermelding, dat hij er twee en dertig volmaakt goed sprak en schreef, laat de steller van het artikel daarop volgen: »voor eenigen tijd geraakte zijn geheugen in verwarring, en vermengde eensklaps in zijn geest de verschillende dialecten, die toen slechts ééne algemeene taal vormden. Thans is een huis van gezondheid te Napels opgesloten, is hij het levend beeld der spraakverwarring!).»

*) Volgens A. Manavit, komt het hierop neder, dat men, toen hij te midden zijner theologische taalstudien tevens het canonieke regt wilde beoefenen, bedacht was, dat zijn geest zich onder zulk eene uitlopende verscheidenheid van studie zou afmatten; doch die vrees bleek weldra ongegrond te zijn. Wel veroorzaakte hem zijn ingespannen arbeid later enige vermoeijenis van geest en ligchaam, die echter niet lang aanhield, en beklagde hij zich eens (thij telde toen 46 jaren), dat zijn geheugen niet zoo getrouw meer was in 't bewaren der duizende woorden, waarmede hij het als overlaadde; maar ook die schijnbare verslapping was slechts kort van duur, daar zijn geheugen zeer spoedig de volle kracht herkreeg. Er ligt een hemelsbreed verschil tusschen zulke omstandigheden, die in het leven van een werkzaam mensch meermalen kunnen plaats hebben, en eene krenking der sielvermogens, zoo als de verwarring der talen moet doen veronderstellen.

Dit verhaal verdient gerangschikt te worden onder de valsche geruchten, welke de dagbladen in omloop brengen, zonder te onderzoeken, uit welke bron zij voortvloeijen. Wij weten stellig op de getuigenis van Dr. Wap. over wiens bezoek bij den Prelaat wij in het vervolg van dit stuk zullen spreken, dat, den 19. April, 1837, de geestvermogens van den bewonderenswaardigen Polyglot nog niets aan kracht en helderheid verloren hadden. Tijdens zijne vermeende verwijdering uit Rome, woode te Napels de cholera, en was het zelfs moeilijk, de hoofdstad te verlaten. Niemand zou overigens een zieke onder zulke omstandigheden hebben heen gezonden naar den zetel der vreeslijke epidemie. Wij zijn, daarenboven, ten volle verzekerd, dat hij destijds te Rome in zijne gesprekken geen verzwakking van geheugen, noch minderen rijkdom van woorden dan vroeger blijken deed. Ook mag men veilig aannemen, dat Gregorius XVI., zijn vorst en vriend, hem niet in 't Heilig Collegie zou hebben opgenomen, wanneer eenige omstandigheid van bedenkelijken aard eene stoornis in die wonderbare organisatie had doen vermoeden.

Het opperhoofd der Kerk verleende aan Mezzofanti, toen hij hem met het purper verceerde, den titel der kerk van den H. Onuphrius, en deed hem plaats nemen in een groot aantal congregatiën, waarvan wij als de voornaamste slechts opgeven de congregatiën der Propaganda, van den Index, der Ritus, der Studiën, en die van het Examen der Bisschoppen. Als prefekt van de congregatie der Studiën zat hij voor bij de regeling van het Belgisch Collegie te Rome, waarvoor hij eene bijzondere welwillendheid aan den dag legde, en dat er fier op is, hem onder zijne beschermheeren te tellen. Evenzeer werd hem het beschermheerschap over onderscheiden andere gestichten en instellingen opgedragen, die allen in zijne raadgevingen en invloed eenen krachten steun vonden. Rome en Bologna wedijverden in huldebetoon, om de uitstekende deugden en de uitgebreide wetenschappelijke kundigheden van den nieuwbenoemden Kardinaal te viëren, die zich even getrouw aan de bedieningen van het herderlijk ambt en aan de studie bleef wijden, als toen hij nog slechts bibliothecaris van het Vaticaan was. Zijn apostolische ijver strekte zich in 't bijzonder tot het collegie der Propaganda, het daarvan afhankelijk huis der Bekeerlingen (*katechumenen*) en het klooster der Basiliënse Nonnen uit. Het examen der kweekelingen van de Propaganda, het toezigt over hunne

studiën, de stoflijke belangen van dit gesticht, de briefwisseling, welke het met verre landen, vooral in vreemde werelddeelen, te onderhouden had, hielden beurtelings zijne aandacht bezig, terwijl hij steeds met zijne vaderlijke raadgevingen de kweekelingen op den weg der deugd en kennis zocht voort te leiden, en ook gaarne hen in den biechtstoel ontving. Op den feestdag van de Openbaring des Heeren, een feestdag voor alle stammen en natien, om vereenigd de wonderen van de roeping der heidenen, en van de verbreiding des geloofs over den ganschen aardbol, te viëren, dragen de kweekelingen der Propaganda in proza en poëzij, hunne daartoe opzettelijk vervaardigde opstellen in ongeveer vijftig talen voor. Al die opstellen werden den Kardinaal voorgelegd, die ze zorgvuldig verbeterde. De denkbeelden der stellers, de woordschikking in de volzinnen, de redekunstige vormen, de versmaat en gang dezer soms geheel ruwe dichterlijke voortbrengselen, werden voor hem een voorwerp van naauwlettend onderzoek. Hij begaf zich dan naar het collegie, sprak eerst met de kweekelingen der akademie in 't algemeen, voorts met ieder hunner in 't bijzonder, werd hun meester, gaf hun rekenschap van zijne aanmerkingen, en leerde hen declameren met de aan elke taal eigen uitspraak. Daar vele kweekelingen zeer jong in dit collegie waren opgenomen, hadden zij niet zelden de versmaat en het accent hunner nationale poëzy vergeten; maar op 2 of 3000 mijlen afstands van hun vaderland vonden zij een Priester, die hen met de schoonheden hunner moedertaal bekend maakte.

Was het den Bologneschen Priester eene liefkoosde bezigheid geweest, voor de lieve jeugd in zijne geboortestad den Katechismus te verklaren, evenzeer, en misschien meer nog, smaakte hij een onuitsprekelijk genoegen in het geven van godsdienstig onderrigt aan de jeugdige katechumenen, die in de Propaganda hunne opleiding ontvingen. Met waren apostolischen ijver, wendde hij alle moeite aan, om ziel voor het onvatbaarste verstand begrijpelijk te maken, en de nevelen der onwetendheid voor de oogen dezer, soms bijna verderlijkte jonge afgodendienaars te doen verdwijnen. Met regt mogt dan ook zijn levensbeschrijver van hem zeggen: »Mezzofanti, zoo als hij daar, met een kleinen in vreemde taal geschreven Katechismus in de hand, te midden dier katechumenen nederzat, wier traag bevattingvermogen hij zocht te ontwikkelen, komt ons eerbiedwaardiger voor, dan wan-

neer hij in geleerde vertoogen over de boeken der *Veda's* uitweidde, en, ten aanhoore der kern van het collegie der Propaganda, Indië's gewijde taal hem van de lippen vloeide."

Het was hem niet genoeg, als een eenvoudige Priester, het nederig en moeilijk ambt van biechtvader te vervullen, en, als het ware, de taak van alle biechtvaders der hoofdkerken van Rome over te nemen, maar hij voorkwam zelfs, getrouw aan de inspraak zijns harten, de onaanzienlijkste boetelingen. Zoo, bij voorbeeld, bezocht hij in 1845, toen hij vernomen had, dat eene arme Russische dienstbode, die in een klooster te Rome geplaatst was, katholijk wenschte te worden, haar meermaalen in de week, om haar den Katechismus in de Russische taal te verklaren, welke toen geen Priester te Rome verstond.

Even als te Bologna, dongen ook te Rome de voornaamste vreemdelingen naar de eer, om bij den geleerden Kardinaal te worden toegelaten. Keizer Nicolaas verzeende hem met de ondubbelzinnigste blijken van hoogachting voor zijne wetenschap en zijn karakter. Een Prins uit Indië en de Turksche gezant roemden, om strijd, vol vreugde en bewondering, den Prelaat der Kerk, die niet alleen hunne volkstaal sprak, maar met wien zij zich ook in de verschillende tongvallen, die ten hunnent gesproken werden, konden onderhouden. De Turksche gezant zou gewenscht hebben, in zijn gezelschap Turkije te kunnen doorreizen, en met hem naar Konstantinopel weder te keeren. Met weêrzin gaan wij hier al die omstandigheden voorbij, die de nooit geëvenaarde talenkennis van den Kardinaal Mezzofanti zoo schitterend deden uitblinken. Zoo straks, evenwel, zullen wij gelegenheid hebben, om daarvan de geheele uitgebreidheid met juist blik te kunnen overzien.

Overladen met eerbewijzen, en algemeen hooggeacht en bewonderd, ontving de Kardinaal, sedert Pius IX. den pauslijken troon beklom, ook van hem menigvuldige blijken eener hartelijke vriendschap en vereering. Hij zette onder dien roemwaardigen Kerkvorst zijne arbeidzame en nuttige levenswijze voort tot den noodlotigen stond, dat de Revolutie te Rome zijnen zoo kalmen geest kwam verontrusten en zijn hart, dat zoo innig aan zijn doorluchtigen Oppreghder gehecht was, met droefheid overstelpde. In die stormachtige dagen, alléén te Rome krank achtergebleven, zocht hij eene verzachting voor zijn leed in de studie en in het gebed: doch zijn gemoed was ge-

broken, zijne krachten namen dagelijks af, schoon geene eigenlijke ligchaamskwaal daaraan knaagde. Sedert het begin des jaars 1840, verliet hij zijne vertrekken niet meer, en kon slechts met moeite nog het Misoffer in zijne kapel opdragen. Onder gestadig bidden voor de behoeften der treurende Kerk, bereidde hij zich met eene voorbeeldige godvrucht tot den dood. Als zijne krachten of zijn geheugen hem bij een langdurig gebed soms begaven, sprak hij, met echt-christelijke onderwerping, deze treffende woorden, die tot ons gekomen zijn: *E basta; terminiamo per un Gloria Patri. «Het zij zoo; eindigen wij met een: Glorie zij den Vader.»* In den nacht van den 15. Maart, openbaarden zich de voorteekenen van een naderend einde, en hoorde men hem meermaalen met een vast vertrouwen deze eenvoudige woorden herhalen: *Andiamo, andiamo presto in Paradiso.* «Laat ons gaan, laat ons spoedig heengaan naar het Paradijs.» Weinige oogenblikken daarna gaf hij, onder het uitspreken eener akte van liefde, den geest, in den ouderdom van 74 jaren en 6 maanden.

De ongunstige tijdsomstandigheden lieten niet toe, zijn stoflijk overschot met de gebruikelijke plegtigheid te aarde te bestellen, terwijl zijne familie voor de laatste eer bedankte, welke het revolutionair bewind, dat hem altijd in 't genot van zijn *Pioto Cardinalizio* *) gelaten had, hem nog wilde bewijzen. Hij werd in de kerk van den H. Onuphrius bijgezet, waar een eenvoudig opschrift zijne rustplaats aanwist. Wij schrijven de volgende woorden, als het voornaamste gedeelte er van, hier af: *Innocentia morum et pietate memorandus itemque omnium doctrinarum ac veterum novorumque idiomatum scientia plane singularis et fama cultiori orbi notissimus.*

Bij de kennis van zooveel talen, en meer dan eenig ander letterkundige in staat, om de studie der vergelijkende sprakkunst groote vorderingen te doen maken, heeft nogtans Mezzofanti geen enkel Werk nagelaten. De akademische vertoogen, welke hij te Bologna gedurende den cursus van den Kanonik Ambrosi gehouden heeft, zijn verloren geraakt. Een gelijk lot trof eene zeer merkwaardige verhandeling, door hem aan het pauselijk Instituut in diezelfde stad voorgelezen, over de *Taal der VII gemeenten van Fiencia*, een philologisch vraag-

*) Dus noemt men de jaarlijksche inkomsten der Italiaansche Kardinalen uit de Staatskas, ten bedrage van 4,000 kroonen: 10,000 guldens.

stuk van veel belang voor de kennis van den oorsprong der Germaansche talen, dat nog altijd zijne oplossing wacht. De geleerde Bologneesch had zich overigens slechts bepaald bij het openen zijner gezigtspunten, zonder over het vraagstuk-zelf uitspraak te doen. Zijne nederigheid was oorzaak, dat hij eene groote verhandeling, welke hij over de algemeene spraakleer had opgesteld, in het vuur wierp. Hij zeide, dat hij geen tijd genoeg had, om voor zich-zelfen te studeren, voor anderen te spreken, en voor allen te schrijven. Ook gaf hij te kennen, dat schriftelijke arbeid, op den duur, aan zijne gezondheid nadeelig was. »Hij heeft vooral veel werk gemaakt van critische en wijsgeerige navorschingen nopens sommige schriftaarteekenen in vergelijking met elkander. P. Cavedoni hoorde hem zeer oordeelkundige aanmerkingen maken en over menige bladzijde der gewijde boeken den rijkdom zijner geleerdheid uitstorten; zelfs was hij voornemens, naar deze geleerde oudheidkenner beweert, een uitgebreid vertoog over die stoffe aan de Propaganda mede te deelen; doch deze verhandeling heeft het licht niet gezien, evenmin als zijne schriften betrekkelijk de oostersche (semitische) talen, waarvan de geleerde Orientalist der *Sapienza*, de Abbé Vincenzi, het verlies betreurt. 's Jaars vóór zijn dood had hij eene *Schets van vergelykings-teekenen* der talen van Sem, van Cham en van Japhet opgesteld, waarin hij, naar ons de redacteur der *Civiltà* berigt, de gemeenschaplijke bron aanwees, waaruit alle talen voortvloeijen. Het is overigens bekend, zegt dezelfde schrijver, »dat de verwantschap der bekende talen in al hare verbindingen en vertakkingen voor zijnen navorschenden geest zich zamenschakelde, die daarvan de verste betrekkingen doorschouwde, zoodat de identiteit der menschelijke spraak voor hem haarblijkelijk was. Volgens zijne overtuiging was de taal aan den mensch geopenbaard, en hare oorspronkelijke éénheid onbetwistbaar: hare vermenging en vertakking in drie dialecten, overeenkomstig de drie menschenrassen, namelijk, de afstammelingen van Japhet, Sem en Cham, waren in zijne oogen eene bewezen waarheid, zoowel blijkbaar uit de historische monumenten, als uit de studie van de verwantschap en de samenstelling der talen.» Onder het aantal werken, door Mezzofanti ondernomen, behoort nog gerangschikt te worden het ontwerp eener gemakkelijke methode, om, zonder veel moeite, een groot aantal talen te leeren en te onderhouden.

Het verlies dezer schriften wordt des te meer betreurd, daar zij welligt aan de ethnographen het regte spoor hadden aangewezen, om in de geheimen der wording van dat menschelijk woord door te dringen, 't welk als een levend licht, uit het Eeuwig Spoor voortgevloeid, door de spraak en vervolgens door het letterschrift vertaald is. Met behulp dezer vergelykende schets van woorden, tijden, wijzen, wortels en verschillende bestanddeelen, die het zamenstel der taal uitmaken, en, om het zoo uit te drukken, het woord bezielen en daaraan het leven schenken, had men welligt den geheimen band kunnen vinden, die de twee scholen, door de taalvorschers verdeeld, zoude vereenigd hebben. De eene wil de verwantschap der talen in de woorden, de andere in de regels der spraakkunst zoeken; misseken zou men bevonden hebben, dat beide methoden noodzakelijk zijn, om tot de oplossing van een zoo moeilijk vraagstuk te geraken.

Onder de onvoltooide werken van den Kardinaal bevindt zich de verklaring van een Mexicaanschen almanak met platen, door de hand zijner nicht Anna Minarelli gekleurd. Van de lofdichten op de geheimen der Godsdienst, aan de Chinesche taal en die van Corea en van Angola of Californië ontleend, en door den Kardinaal opgesteld of verbeterd, zijn er enkele bewaard gebleven. De Heer Manavit heeft er geene mededeeling van bekomen, maar kondigt aan, dat er eene vertaling van zal verschijnen in de aanteekeningen van den Heer Gerbert op zijn *Esquisse de Rome chrétienne*. Eenige stukken zijn reeds in 't begin der eenw in den *Mithridates* van Adelung opgenomen. In Manavit's *Esquisse historique etc.* komen enige stukjes van den Kardinaal voor, als: een tweeregelig Grieksch vers ter ere van P. Cavedoni, in 1829 vervaardigd, de Maleische paraphrase van het *Regina Caeli*, zijne meening nopens den oorsprong der Baskische taal, en eene aanteekening op de bijbelvertalingen, door een geleerd Schriftuurverklaarder van Bologna, den Heer Mellini, in zijne *Institutiones Biblicae* opgenomen. De levensbeschrijver des Kardinaals heeft zich bepaald bij de eenvoudige vermelding der eenige lettervrucht, door Mezzofanti onder zijn naam volledig in 't licht gezonden, namelijk de lofrede, waarin de roemrijke leerling in 1819 zijne erkentelijkheid aan den dag legt jegens zijn eerbiedwaardigen leeraar in het Grieksch, den Jesuit d'Aponte, welke lofrede in de *Opuscula litterariae de Bologne* werd afgedrukt.

ZIJNE TALENKENNIS.

Omtrent het aantal talen en dialekten, door den Kardinaal gesproken, zijn zijne levensbeschrijvers het niet eens; sommigen stellen het van 32 tot 40, anderen van 40 tot 55 *) of 58, en eindelijk heeft men het van 58 op 78 gebracht. Dit laatste cijfer komt ons als de juiste opgave voor, te meer daar de kundige schrijver, die het leven des Kardinaals in de *Civiltà cattolica* heeft medegedeeld, verklaart, dat Mezzofanti hem in 't jaar 1846 had gezegd, dat hij 78 talen sprak, behalve een groot aantal tongvallen; dat hij ze met de haar eigen karakters schreef, en er, geene uitgezonderd, dichtstukken in vervaardigen kon. De Heer Stolz heeft eene alphabetische lijst van 58 talen of dialekten opgemaakt, die Manavit, van eenige verklaringen vergezeld, heeft overgenomen. Maar wij hebben nergens eene volledige opsomming aangetroffen, die overeenkomt met het aantal talen, welke de Kardinaal-zelf verklaarde, gekend te hebben. De volledigste lijst laat zich opmaken uit de verschillende afdelingen en onderafdeelingen van den catalogus zijner bibliotheek, zoo als wij die aan het slot van dit artikel zullen mededeelen.

Hoe heeft de Kardinaal zijn geheugen zoo veel omvat, tot in 't wonderbare toe, kunnen uitbreiden? Welke methode heeft hij in de beoefening van zoo velerhande talen gevolgd? Hoe kon hij die allen onthouden, en zoo zonder moeite met volle zekerheid spreken, zonder ze ooit te verwarren of zich er in te vergissen? Met een verbaasd geheugen begaafd, heeft Mezzofanti het vraagstuk, naar den betoogtrant van den wijsgeer der oudheid, opgelost, die de beweging bewees, door zijne ondervragers te doen zien, dat hij ging. Al, wat men van zijne methode weet, bestaat hierin, dat hij op jeugdigen leeftijd reeds aan de vergelijking der woorden en spraakkunstige regelen al de krachten van een bedaarden geest besteedde, die, hartstogtelijk voor de studie ingenomen, steeds regstreeks op het doel afging, met al de helderheid van bevattings, die uit het kaln gemood van den deugdzaam Christen voortvloeit. Als hij eene nieuwe taal wilde aanleeren, vergeleek hij haar met eene andere, hem reeds bekende, die daarmede het meest scheen overeen te

komen, en grifte vervolgens de verschillende punten van overeenkomst en afwijking in zijn geheugen. In zijne navorschingen, vooral eener levende taal, was zijn geest dermate met het onderwerp zijner studie bezig, dat hij van al het overige geheel scheen afgetrokken. Wanneer hij in zijne droomen overluid sprak, zoo als dikwerf gebeurde, deed hij zulks nooit in eene andere taal, dan die, met wier beoefening hij bezig was, zoodat men van hem kan zeggen, dat hij al slapende nog met leeren voortging. Zijn tijd was regelmatig verdeeld, en zijne levenswijs volkomen ingerigt, zooda de zielkundigen en physiologen haar het gunstigst voor de oefening en het behoud van het geheugen beschouwen. *)

Omtrent het geheel der wonderbare talenkennis van den Kardinaal, is het zeer belangrijk te weten, onder welke omstandigheden hij zijn geheugen met eene nieuwe taal verrijkte. Het Zweedsch leerde hij in eenige weken, met behulp alleen van eenige boeken, en sprak het terstond na zijne kortstondige oefening met den neef van den vermaarden geneesheer Uttini, die zich destijds te Bologna bevond, waar niemand zijne moedertaal verstond. Te Rome beloofde hij aan eenige jonge Albaneezen van Scutari, Sapia en Antivari, die in het Collegie der Propaganda waren aangekomen, om hem verzochten, hun de biecht te willen hooren, dat hij hunne taal leeren en ze binnen de 12 dagen vlug spreken zou. Schoon hij toen nog slechts een zwak begrip van die taal had, hield hij evenwel woord, en hoorde hunne biecht zelfs voor den afloop van den bepaalden termijn. Het Hebreewsch, waarin hij aan het gebruik der klankpunten, of het massoretische stelsel, de voorkeur gaf,

*) De Heer Manavit heeft de afbeelding der medaille, welke ter eere van Mezzofanti, ten tijde zijner verheffing tot de waardigheid van Kardinaal, geslagen werd, in druk bezorgd, en na ze met een ander portret van den grooten taalkenner, in 1833 te Bologna vervaardigd, vergeleken te hebben, tevens met behulp zijner eigene herinneringen, de gelaatslijnen er van in al hare bijzonderheden beschreven. „Men kan, zegt hij, de wetenschappelijke gegevens niet in het bijzonder op den uiterlijken vorm van een gelaat en hoofd toepassen, om er met zekerheid den maatstaf voor eene eigenschap of vermogen des geestes uit af te leiden. Evenwel, ofschoon men in langwerpige en vierkante voorhoofden, zoo als die van Joseph Scaliger en Justus Lipsius, het physiologisch kenmerk van een vast geheugen heeft willen zien, terwijl anderen dit in een sterk ontwikkeld achterhoofd hebben gevonden, pleitte het hoofd des Kardinaals veelter ter gunste van het stelsel dergenen, die den zetel van het geheugen boven de oogholte plaatsen.“

*) Tot antwoord aan den Heer Mourawief, op de vraag: hoeveel talen hij sprak, zond hem de Kardinaal den naam van God in 56 talen op een blad papier geschreven.

en waarvan hij de beoefening altijd met den tekst van *Isaïas* deed aanvangen, heeft hem de meeste moeite veroorzaakt, althans zijn gezigt het meest afgemat, sehoon men in twijfel is, of die moeilijkheid voor hem uit het letterchrift, of uit de gebrekkige nitgaven, waarvan hij zich bediende, voortvloeide. In weêrwil hiervan, behoorde het Hebreuwsch tot die talen, welke hij het liefst las, zoodat hij gewoon was, op bepaalde tijden des jaars, daarin zekere gedeelten van den gewijden tekst te lezen.

Na de gemakkelijkheid, waarmede hij de talen aanleerde, is niets merkwaardiger, dan zijne bedrevenheid in de uitspraak er van. Die bedrevenheid strekte zich zoowel uit tot de tongvallen of bastaard-talen, als tot de talen-zelve. Zonder te gewagen van de tongvallen in het Italiaansch of Spaansch, had hij in 't bijzonder ziel op de Romaansche en Provençaalsche dialekten toegelegd, niet alleen om hunne spraakkunstige verscheidenheid, maar ook om de oude en nieuwer letterkundige monumenten, daarin voorhanden. Goudoli en Jasmu waren hem even goed bekend als de troubadours, en de patois van Bourgondië, Agen, Bordeaux enz.

Deze buigzaamheid en vlugheid van zijn spraakvermogen was inzonderheid bewonderenswaard ten aanzien der Oostersehe talen, die zoo zeer van de Europeesche verschillen. Men verbeelde zich, dan nu, hoe de Kardinaal met de meeste juistheid die soms harde of welluidende, kort afgebroken of langaangehouden R uitsprak, wier geluid soms tusschen de tanden werd voortgebragt of onder de tong trilde, zoo als in eenige Indische en Tartarsche woorden het geval is; hoe hij dat scherpe *Gzzi* der Armeniërs, dat volle *Scia* der Slavische volks taal wist weder te geven, die sissende toonen, die holle, onregelmatige keelklanken van de platte tongvallen der Syriërs, Arameërs, Samaritanen, Arabieren en Perzen; die gemengde harmonie, gelijk aan het geras van het opborrelend water voor dat het begint te koken, waardoor zich de klanken der taal van Tamoud kenmerken; die afwisselende fluittoonen, naar het gezang der vogelen zweemend, welke men in de Chinesche en Coreische taleu opmerkt; die zilverklanken van het Ethiopisch, en die verdeelingen der Maleische één-letteregipige woorden; dat alles vloeide van de lippen des Polyglots als woorden zijner moedertaal, die hem van zijue kindschheid af eigen waren.

Hij kon, zonder zich te vergissen, van de eene taal tot de andere overgaan, en, wat het moeilijkst is,

zonder ooit de woorden in hunne beteekenis te verwarren, terwijl hij altijd de zoo ingewikkelde en dikwerf zoo zonderlinge regels der uitspraak naauwkeurig in acht nam. Het kostte hem echter wel eenige moeite. Om het verbazend tooneel van zulk een taal-tournooi te leveren: hij erkende, dat hij zijne aandacht minder behoefde in te spannen, wanneer hij te gelijk in verschillende talen moest spreken, die geheel van elkander afweken, en niet verwant waren, bij voorbeeld, het Duitsch en Italiaansch; maar dat het hem veel inspanning kostte, wanneer die taleu uit haren aard zoodanig met elkander overeen kwamen, alsof het dochters waren van dezelfde moeder, gelijk het Italiaansch en het Spaansch, waarin de *si's*, de *chi's*, de *i's* en de *o's* zoo dikwerf met de *as* en *os* in strijd komen."

De Kardinaal Mezzofanti sprak ook het Hollandsch en het Vlaamsch, en had meermalen gelegenheid, om van zijne kennis der verschillende tongvallen dezer talen te doen blijken. Het Vlaamsch heeft hij waarschijnlijk geleerd in zijn verkeer met de kweekelingen van het Belgisch collegie te Bologna, aldaar gesticht door een goudsmid uit Brussel, met name Jacobs, die, na te Bologna fortuin te hebben gemaakt, er beurzen vestigde ten voordeele van Brusselsche jongelingen, die aan de beroemde Italiaansche universiteit zouden komen studeren. De Kardinaal Mezzofanti sprak, inderdaad, den Brusselschen tongval zeer naauwkeurig, hetgeen men wel aan zijn veelvuldigen omgang met de bewoners van het Bolognees ch gesticht zal mogen toeschrijven. Wat hiervan zij, men heeft opgemerkt, dat het Vlaamsch, waarvan zich de geleerde Prelaat bediende in de gesprekken met Belgen, die hem te Rome bezochten, dikwerf naar het Duitsch zweemde, en alzoo veel overeenkomst had met den Maastrichtschen tongval en de dialekten aan de Pruisische grenzen. Men kan overigens veronderstellen, dat de Kardinaal, die de Deutsche taal bijzonder goed verstond, en haar zonder twijfel meer dan het Vlaamsch sprak, ligt tot de eerste taal overhelde. Evenwel weet men stellig, dat hij steeds op de hoogte der discussiën was, die omtrent de punten van overeenkomst der verschillende Germaansche talen ouderling, en aangaande de pogingen, om de Vlaamsche taal te verbeteren, zonder haar met het Hollandsch te verwarren, gevoerd werden.

De Kardinaal willigde volgaarne den wensch van vreemdelingen in, die bij hun bezoek eenige regelen

van zijne hand in hunne taal begeerden. Zoo had hij altijd gedrukte plaatjes bij de hand, waarop hij eene spreuk, een kort gebed, of soms wel een versje schreef. Somwijlen ook schreef hij in het Album-zelf der reizigers de veroordeelen blijken zijner wetenschap en voorkomendheid, die bijna alle onbekend zijn gebleven. De zeldzaamheid der nagelaten werken van den onwaardebaren taalgeleerde geeft Dr. Wap aanspraak op de erkentelijkheid van Mezzofanti's bewonderaars, dewijl hij in zijn Reisverhaal de verzen, welke de Kardinaal, den 18. April 1837, in zijn Album schreef, het licht heeft doen zien. *) In de bibliotheek van Mezzofanti wordt de Vlaamsche taal slechts door één-enkel werk, de vertaling, namelijk, der *Navolging van Christus*, door den Kanonik David (Mechelen, 1843), vertegenwoordigd; doch onder de Hollandsche boekwerken, die er in vrij groot aantal gevonden worden, heeft men onderscheiden Vlaamsche voortbrengselen van Conscience, Pieters, Van Duyse en van der Nest gerangschikt.

De Kardinaal paarde aan al zijne philologische studien de beoefening der voornaamste monumenten van iedere taal, welke hij aanleerde. Zoo was hij dan ook niet minder in de geschiedenis, wijsbegeerte en mythologie der uitgestrekte Oostersche landen, dan in de kennis der Syriaksche, Perzische, Arabische, Coptische, Sanscritische en Chinesche talen ervaren. Hij trachtte door te dringen in den bijzonderen geest, aan iedere taal eigen, door zich naauwkeurig bekend te maken met de volkeren, die er zich van bedienen. Hij zou zijne nasporingen onvoldoende hebben geacht, indien hij niet elke taal genoegzaam magtig ware geworden, om er gemakkelijk dichtstukken in te kunnen vervaardigen; want hij vergenoegde zich niet met zijne Muze te oefenen in de talen der grootste natien, maar was er zelfs in geslaagd, om, in de natuurlijkste uitdrukkingen, de zangen der Laplanders, Samojeeden, zwerfende Noordelijke stammen, Usbeksche Tartaren, Kozakken, Turkomannen en der volken, die de kusten van de Caspische zee en het Ural-gebergte bewonen, na te volgen.

ZIJNE BIBLIOTHEEK.

De Heer Manavit heeft van de bockerij des Kardi-naals Mezzofanti een beknopt verslag geleverd, waarin

de titels der zeldzaamste werken voortkomen. Eene bevriende hand bezorgde aan den berigtgever in de *Revue Catholique*, waaraan wij dit artikel ontleenen, den weinig bekenden Catalogus dezer kostbare verzameling, dien hij een naauwkeurig onderzoek niet onwaardig achtte. Deze Catalogoog ¹⁾, waarvan zeer weinige exemplaren buiten Italië te vinden zijn, en dien de berigtgever vruchteloos te Parijs had gezocht, is in druk bezorgd door den boekhandelaar Philippus Bonifacius, te Rome. Het *Bulletin du Bibliophile* van Techener (1851, p. 508) kondigde die boekenlijst in weinige woorden aan, als bevattende, in hare 45 afdelingen, de titels van werken in meer dan 400 verschillende talen, *idiomes* en tongvallen geschreven ²⁾. Het feuilleton van het *Journal de la librairie* (n°. 5. Paris, 17 janvier 1852) deelt de rubrieken der verschillende afdelingen mede, en geeft daarin eene naamlijst van ongeveer 84 hoofdtalen en dialecten, in deze bibliotheek vertegenwoordigd, die ongetwijfeld de volledigste veeltalige verzameling ter wereld nitmaakt, en den beroemden Kardinaal groote sommen gelds en, gedurende zijn geheele leven, ijverige nasporingen in de verste landen moet gekost hebben. Men uitte daarin ook den wensch, dat deze bockerij voor eene of andere letterkundige inrigting wierd aangekocht. De politieke gebeurtenissen hebben de vervulling van dezen wensch tegengehouden: eenige dagbladen hebben in der tijd aangekondigd, dat hij het gouvernement van Rome het plan bestond, om zich deze bibliotheek aan te schaffen, maar aan dit plan is geen gevolg gegeven, daar de Heer Manavit ons meldt, dat de familie des Kardi-naals de geheele verzameling te Bologna bewaart.

In den Catalogoog heeft men de werken naar alphabetische volgorde, in elke taal of tongval, gerangschikt. Aan het hoofd der Verzameling komen de veeltalige werken en woordenboeken voor. Van deze laatsten vindt men er 90, zonder de zoodanigen er bij te tellen, die onder de letterkundige werken zijn opgenomen, en

¹⁾ *Catalogo della libreria dell' Eminentissimo Cardinale Giuseppe Mezzofanti, compilato per ordine di lingua da Filippo Bonifazj, Librajo Romano. Roma, tipografia dei Fratelli Palotta; via del sen. n. 60, 1851. één vol. in 8° van VII—149 bladzijden, met goedkeuring.*

²⁾ Het is bekend, dat do *Mithridates* van Aëschyl het *Onze Vader* in 500 talen bevat. Het cijfer van 400 voor do bibliotheek van Mezzofanti is zeer zeker overdreven.

^{*)} Dr. *Mijne reis naar Rome in het voorjaar van 1837. Te Dreda*, bij F. P. Sterk. 1839.

met de overigen een geheel van ongeveer 140 *dictionnaires* uitmaken. Men treft er al de woordenboeken aan, die in de XVII. en XVIII. eeuw vooral in Italië, te Rome, op het eiland St. Lazarus enz. het licht zagen, alsmede de nieuwste woordenlijsten voor de talen van het Oosten en Westen. De naamlijst der boeken in elke taal behelst de opgave eener bijna volledige verzameling van alle werken, door de Congregatie der Propaganda voor de bekeering van alle ongelovige volken der oude en nieuwe wereld uitgegeven.

Daar de Kardinaal al de bronnen der bibliotheek van Bologna, welke hij met een groot aantal werken verrijkt heeft, als ook die der boekerijen van Rome te zijner beschikking had, was hij er slechts op bedacht, in beide steden zich die werken aan te schaffen, waarvan hij voor zijne gewone studien het meest partij kon trekken. Niettemin vindt men, daar hij evenzeer ook letterkundige en philoloog was, in de voornaamste talen, die hem bij voorkeur bezig hielden, als: het Grieksch, het Italiaansch, het Fransch en het Engelsch, eene keur van hare merkwaardigste lettergewrochten. De Heer Manavit zag zich in de gelegenheid gesteld, dienaangaande belangrijke opmerkingen mede te deelen, ten gevolge der gesprekken, welke hij in 1846 met den Kardinaal heeft gehouden.

De boekverzameling van den wereldberoemden *Polyglot* is derhalve bijna uitsluitend eene bibliotheek voor letterkunde en philologie. Men moet er geene reeks van werken over de theologie, of de daarmede in betrekking staande wetenschappen zoeken; zelfs de uitlegkunde is er nauwelijks vertegenwoordigd, hoewel, gelijk wij reeds hebben opgemerkt, de geleerde taalkenner geene gelegenheid liet voorbijgaan, om zijne aandacht en die zijner leerlingen op het onderzoek van den gewijden tekst te vestigen; maar de boeken, welke hij daartoe noodig had, waren steeds onder zijn bereik, terwijl hij zelfs zooveel prijs er op stelde, om zich op de hoogte der wetenschap te houden, dat hij te Bologna alle periodieke geschriften, waarin zij van hare eerste uitkomsten of ontdekkingen verslag geeft, of de nieuw gevonden oplossingen behandeld worden, zorgvuldig in de bibliotheek opnam.

Onder de moderne werken, die in de boekverzameling des Kardinaals gevonden worden, merkt men op de teksten, spraakkunsten en woordenlijsten, welke in de voornaamste dialekten van Europa, die naast de

heerschende taal van elk land zich staande hielden, aanwezig zijn, of ook in de talen en tongvallen der overige landen, waarvan eerst in onze dagen eene spraakkunst of een uitgever zich opdeed. Deze serie, geheel van praktisch belang, is zeer rijk en tot stand gekomen door de uitgebreide persoonlijke betrekkingen van den Kardinaal, wien men menigwerf werken aanbood, welke men vruchteloos in de grootste letterkundige schatkamers zoeken zon. Nogtans, wij herhalen het, men moet, om alle teleurstelling te voorkomen, steeds in het oog houden, dat het nut, en alleen het dadelijk en onmiddelijk nut, de hand leidde, die deze boeken te zamenbragt. Men moet er geene bibliographische zeldzaamheden zoeken, geene schaarsche stukken, die den najiver van den boeken-liefhebber gaande maken of zijn trots vleijen. De werken van dien aard, welke men er vindt, als de uitgaven van Constantinopel, Calcutta, Mexico en China komen er als voorwerpen van studie in voor, schoon hun bezitter gemaklijk daarbij nog een ruimen voorraad van andere, gelijksoortige voortbrengselen had kunnen aanwinnen, indien het hem slechts om verzamelen te doen ware geweest. Hij, die even goed kenner van oude handschriften als letterkundige was, had ook inzonderheid zich op het bijeenbrengen van manuscripten kunnen toeleggen, wat hij misschien niet gewild, of waarvoor hij welligt met zijne gewone mildheid ten voordeele der boekerijen van Bologna en Rome beschikt heeft; — slechts weinige handschriften toch komen er onder zijne boeken voor. Wij merken er echter een schoon exemplaar van den Coran op, waarvan het tijdstip van vervaardiging niet wordt aangeduid, twee psalmboeken, een ritueel en een geneeskundig werk in de Arabische taal, eene liturgie in 't rabbijnsch-Hebreesch, onderscheiden verzamelingen van levens der heiligen in het Turksch, en eene verzameling van gebeden ten gebroeke der soldaten in het Duitsch, in 1741 geschreven. Geene enkele bijzonderheid onderscheidt deze manuscripten; van het laatste alleen kan men veronderstellen, dat de Abbé Mezzofanti zich er van bediend hebbe, toen hij de soldaten in de hospitalen van Bologna zijne geestelijke hulp bewees.

Wij zullen deze schets besluiten met in het Italiaansch de afdelingen en onderafdelingen van den Catalog te laten volgen, welke wij niet vertalen, teneinde tot zelfs de benamingen ongeschonden te behouden, die

waarschijnlijk bijna alle door den kardinaal-zelven gebezigd zijn, daar hij zich gemeenlijk voor zijne taalstudien van het Italiaansch bediende, zoo als men ziet uit het fragment, door Mellini in 't licht bezorgd. Deze opsomming kan tevens strekken, om een denkbeeld te geven van den rijkdom der bibliotheek, en van de verbazende verscheidenheid der talen, welke hij zich had eigen gemaakt. »Albanesi o Epirotici, Arabi, Armeni (*ant. e mod.*), Americani, Brasile, Messico, Paraguai, Perù, Stati-Uniti, Dialecto Indiano (*Oahu e Lenui-Lenape*); Boemi, Caldaiei, Chinesi, Cochinchinesi, Tunchinesi, Giapponici, Danesi, Svedesi, Norvegesi, Irlandesi, Lapponici, Ebraici, Rabinici antico, Sammaritani, Egizioni o Copti-Egezi e Copti-Arabici, Etruschi, Fenici, Piamminghi, Francesi, Bretone francese, Lorenesse, Provenzale, Gotici e Visigotici, Greci e Greci-latini, Greci moderni, Giorgiani o Iberici, Grigioni o Retici, Illirici, Indie orientali, Angolesi, Barmani o Aviani, Indostani, Malabarici, Malesi, Sanscritti. *Dialecti*: (onder deze aanwijzing vindt men boeken in de talen van Tamoul, Bengalen, Mantchou, Senegal, Urdu, Berbera enz. en, zonder twijfel bij misvatting van den

redacteur des Catalogs, ook boeken, die tot de Europeesche dialecten behooren) Inglesi, Bretone o Celtico antico, Celtico Scozzese, Scozzese Irlandese, Paesi di Galles, Italiani, Friulano, Maltese, Milanese, Sardo, Siciliano, Kourdistan o Kurdici, Latini, Maroniti o Siro-Maroniti, Oceanici, Australia, Olandesi, Persiani, Polacchi, Portoghesi. Dialecti varii (Curacao, etc.), Slavi, Slavo-Corniole, Slavo-Serhico, Slavo-Ruteno, Slavo-Vallaco, Siriaci, Spagnuolo, Catalano, Bisacchino, Russi, Tedeschi, Turchi, Ungheresi, Zingari.”

Onder deze verschillende beuanningen, die het cijfer van 78, door den Kardinaal-zelven opgegeven, ver te boven gaan, vindt men niet vermeld de taal van Amara, in Abyssinië gesproken, het Arameisch, een dialect uit het Syriacsch en Chaldeeusch gevormd, het Peguaansch en het Zwitsersch, welke talen begrepen zijn onder de 58 talen en tongvallen, door den Heer Stolz opgeteld. *)

*) Wij hebben dit hoogst belangrijk Opstel, in zijn geheel, overgenomen uit den *Guddienstvriend*, voor Oct. en Nov. 1853, Nr. 4 en 5 van het LXXI. Deel. — Arnhem, 1853.

OVER MAERLANT EN ZYNEN TYD.

Redevoering, uitgesproken door Dr. Snellaert, in de zaal der *Gezelsche Letterkundige Maatschappij* *),
op Zaterdag, 12 November, 1853.

Mynheeren,

Het vooroordeel, onder den dekmantel van den geest der eeuw, heeft tegen het vlaemsch volk eene beschul-

*) Dit Genootschap heeft verscheidene vlaemsche letterkundigen uitgenoodigd, om in zyne zaal eenige redevoeringen over verschillende onderwerpen uit te spreken. Dr. Snellaert heeft het eerst aan dien oproep beantwoord door de belangryke redevoering, die wy in eens opnemen, om het noodzakelyk verband er niet van te breken. Een talryk en uitgelezen publiek woonde deze zitting by. (*Ant. der Redactie van De Eendragt, veertiendaagsh Tydschrift voor Letteren, Kunsten en Wetenschappen*, Prijs f 3.— voor Nederland. — Uitgever F. Rens, Plottergracht, N°. 6, te Gent.

diging van onmagt ingebracht; — dat vooroordeel heeft het vlaemsch volk voor zyne regtbank geleid en veroordeeld: in naam der vrijheid zyn wy veroordeeld, gelyk over drie eenwen de akt van beschuldiging tegen ons werd opgemaakt in naam van 't gezag, in naam der alleenheersching. Wy zyn veroordeeld voor het verledene en in het tegenwoordige, en vóór korten tyd nog spraken, alsof onze nazaten nog beneden hunne ouders zouden dalen, alsof het vlaemsch de laatste sprank van beschavings-vuer weldra zou hebben verloren. De vyandelykheid, welke de tale van 't land ontmoet, is, op eene geringe schaal natuerlyk, niet ongelyk aan degene, welke de kerk sedert eene eeuw ondervindt; met dit verschil nogtans dat degenen, die de kerk aanvielen,

er zich regt tegenover stelden en zich van haar verwyderden, terwyl de vyanden der vlaemsche beschaving aen den naem van Vlaming blyven houden, of het brood der Vlamingen eten.

Wy beklagen ons thans noch over de eenen, noch over de anderen; wy zeggen alleen, dat wy ons tegen het vooroordeel beroepen, ons beroepen tegen eene oordeelvelling, zonder kennis van zaken gestreken. In dit beroep berust de *Société littéraire Gantoise*, die eenigen onzer wel heeft willen uitnoodigen, om in onze tael de beschuldiging af te weeren, alsof het werk der Vlamingen enkel eene spekulatieve waarde bezate. Ik dank de Maetschappy, dat zy met ons de zaak van hooger opneemt, en noch een hoofsdschudden, noch een grimlach voor bewys houdt.

Het valt in myne meening niet, by den huidige tyd ons op te houden: de gebeurtenissen spreken. Ik zal liever een blik in 't verledene slaan en onderzoeken, tot wat hoogte van beschaving op het loest der dertiende eeuw de Vlamingen het gebragt hadden; daerom zal ik de eer hebben, u iets voor te dragen over

JACOB VAN MAERLANT.

Wanneer men de wereldgeschiedenis, door mannen van andere natiën geschreven, leest, dan wordt men weemoedig, te zien, dat er de schoone, de grootsche geschiedenis van Vlaenderen zoo karig in bedeld is. Ter nauwernood komt er een vlaemsche vorst als by toeval in te pas. Wat is by die geschiedschryvers onze rol gering in de kruistogten, welke door het vlaemsch volk en zyne vorsten, meer dan elders, ernstig en aenhoudend ter harte genomen werden! Wat is by die geschiedschryvers de worsteling onzer vorsten en gemeenten tegen Frankryk, die worsteling, welke men met regt kan noemen eene verdediging van 't menschelyk regt tegen het geweld! Wat onbeduidende plaets bekleedt die worsteling, in vergelyking met de veten eeniger steden van 't noordelyk Italië!

Niet minder weemoedig wordt men aengedaen by 't zien, dat onze eigene geschiedschryvers, by het hoog opvyzelen van de heldendaden der voorvaders, geen stap verder gaen dan 't vermelden van roemryke wapendaden en van gemeentevryheden. Wat is echter, enkel van dít standpunt beschouwd, de geschiedenis meer dan een schoon ligchaam, waer de sprack aen ontbreekt, waer de ziel hare schoonste hoedanigheden in verborgten

moet houden? Met regt verbindt men elders de gebeurtenissen met de heerschende begrippen, en zoekt men deze op in de voortbrengselen des geestes, welke op den bodem zelf ontkiemden. De geschiedschryvers van Vlaenderen houden zich alsof nooit een vlaemsche schryver bestaan hadde, ten minste alsof uit vorige tyden niets van onze letterkunde ware overgebleven, onzer aendacht waardig.

Met onze geschiedenis zóó te behandelen, brengt men ze iuderdad tot zeer geringe evenredigheden. In plaets van moedige, groote vorsten, maekt men van onze graven oproerige vassalen; in plaets van een volk, by hetwelk eene beschavende vryheid bloeit, maekt men van de Vlamingen eene onhandelbare, ruwe menigte, vry vryheidsliefde op groudzuht, wier dapperheid op woestheid uitloopt. Daer zyn nog menschen in België, die van onze geschiedenis geen hooger begrip hebben.

Om u Maerlant voor oogen te stellen, laet my toe, Mynheeren, vooraf in weinige woorden, maer van een byzonder standpunt uitgaende, de wisselvalligheden van ons gewest vóór de XIV. eeuw te herinneren.

Voor het grootste gedeelte leenroerig aen Frankryk, had Vlaenderen onder zyne eerste graven geheel andere grenzen dan het tegenwoordig gewest van dien naem, zelfs fransch-Vlaenderen en hollandsch-Vlaenderen er onder begrepen. Een groot gedeelte van 't land sprak waelsh: want het besloeg, behalve het thans nog bekende waelsh-Vlaenderen, geheel de streck, die later het grafschap Artois werd, waervan de hoofdplaats Arras is; en 't was deze stad, welke in die tyden de hoofdplaats van Vlaenderen was. Het spreekt wel van-zelf, dat hier ook het brandpunt was der beschaving, en dat deze dus fransch was. Schoon nog het minst geldend, was het vlaemsch gedeelte der bevolking, tusschen zee en Schelde ingesloten (het land van Aelst maekte nog geen eigenlyk deel van het grafschap uit), was het vlaemsch gedeelte der bevolking zeer bedryvig in den koophandel, en by gevolg zeer gezet op vryheid, hetgene vergemakelykt en uitgebreid werd, doordien rondom Brugge en van daer noord- en westwaerts langs de zee de feodaliteit de menschen en den grond weinig had kunnen treffen. Het is van die moeijelyk toegankelyke streken, dat de vlaemsche geest uitging.

In het midden der 12. eeuw was het waelsh gedeelte in zyn overwigt nog versterkt doordien ook de graeflyke kroon van Henegouwe op het hoofd van den Vlaemsechen

graef stond. Boudewyn VII stierf, twee minderjarige zonen nalatende, waarvan hy den oudsten Vlaenderen, den jongsten Henegouwe toebeschikte, dezen met zyne moeder tot voogdes, genen met zynen oom Robrecht de Vries tot voogd. Maar Riehilde wilde van geen' voogd over haer oudsten zoon hooren. Met een onverzoenlyken haet tegen al wat vlaemsch heette, beziel, pleegde zy allerhande gewelddadigheden, zoodanig dat vlaemsch Vlaenderen in opstand kwam en, door Robrecht geleid, tegen de hatende vrouw overwinning op overwinning bevocht. Waelsch Vlaenderen lnd met Riehilde éene lyn getrokken; en ziedaer de beide rassen instinktmatig elk zyn afzonderlyk leven aennemen, even gelyk de tweeling uit den schoot der gemeenschappelyke moeder ontsproten. Het lot was geworpen; de hand tusschen de twee helften van 't land was gesprongen: de sluwheid van den franschen koning deed het overige. Reeds in de eerste helft van de 13. eeuw was de meerderheid van het waelsch gedeelte voor altyd van Vlaenderen gescheiden. In plaats eener waelsche was nu eene vlaemsche stad, was Gent de hoofdstad van 't land geworden.

Het was de tyd omtrent dat Jakob van Maerlant in Vlaenderen geboren werd. Deze dichter en wysgeer, moet immers volgens de overlevering omtrent 1230 het eerste levenslicht ontvangen hebben en in 't jaar 1310 gestorven zyn. Wie hy was, weet men niet, evenmin waer of van wien hy onderwys ontving: alles omtrent dien man is duisternis. Zyne tydgenooten en de schryvers, die onmiddelyk op hem volgen, spreken met veel lof van hem; doch byzonderheden omtrent zynen handel en wandel, die zoo belangryke byzonderheden in het leven van een' groof man, daervan vindt men geen' zweem by iemand. Alleen weet men, dat hy in den laetsten tyd zyns levens stadsclerk was te Damme, toenmaels eene zeer handeldryvende plaats. Het magistraet dier stad deed na zyn' dood een nederig gedenckeken — groot voor die tyden — in het raedhuis-zelf, aen hunnen klerk oprigten, en men zegt, dat nog onlangs Maerlants zarksteen voor den kerktoeren van Damme lag.

Maerlant leefde dus onder de regeeringen van Johanna van Konstantinopel, van Margaretha van Konstantinopel en van Gwi van Dampierre, in den tyd dat Vlaenderen het krachtigst zyne ontwikkeling voorbereide. De meeste steden en sommige dorpen bezaten sedert eene eeuw hunne keuren, Johanna bevorderde het onderwys en onder lmer bestuur werd Vlaenderen het bloeiendste

land van Europa. Margaretha had in 1252 aen alle dienstbare lieden, op graeflyke goederen wonende, de vryheid geschonken; zy deed vaerten graven en rigte onderscheidene gestichten van weldadigheid op. Gwi wordt de wetgever van Vlaenderen genoemd.

In die dagen waren de middeleeuwsche poëzy en de scholastieke geleerdheid wederzyds in haer hoogsten luister. De poëzy, de afspiegeling van het aristokratisch leven, vond onder hare driftigste aanbidders de meeste vlaemsche vorsten, die menig heldendicht lieten ververdigen door de fransche dichters, welke zy aen hun hof hielden.

Wat de eigenlyke geleerdheid betreft, welke uitsluitelyk het Latyn tot voertuig had, die was verward geraakt in vormen en spitsvindigheden. Men had het toppunt van bekwaamheid bereikt, wanneer men het voor en tegen eener zelfde zaak kon bewyzen. Een ware draeikolk voor 't gezond verstand. De voornaemste scholen op 't vaste land van Europa waren Keulen en Parys; ook het naestgelegen Doornyk was niet zonder roem. Onder de voornaemste scholastiken telt men:

Albertus Magnus, geb. in 1195 of 1205, gest. in 1280.

De heilige Thomas van Aquin, geb. 1227 — 1274.

De heilige Bonaventura, " 1221 — 1274.

Goethals van Gent, " 1217 — 1293.

Naest veel kleingeestigs in de byzonderheden, hadden de scholastiken eene grootsche gedaachte: het ineen vatten van alle menschelyke kennissen. Zy toonden voorliefde voor encyclopediën, door één brein bewerkt. Zy waren hierin niet ongelyk aen hunne gemetselde reuzengebouwen, met duizende kleine byzonderheden, maar die schier allen onvoltrokken bleven. Met dat al raekten zy de levendigste punten aen van het maetschappelyk leven, en meer dan een hunner wrekte het menschedom op zyne dwingelanden. Doeh, het menschedom raapte voor het oogenblik weinig nut uit hunne edelmoedige pogingen: zy bezigden eene tael gelykelyk aen grooten en volk onbekend. De goeden zaeiden dus wezenlyk op den steen en onder den doorn, gelyk Maerlant zich ergens uitdrukt, terwyl de kwaden — de mannen der haarklievery, de sofisten — den voortgang der beschaving jammerlyk op het spel stelden.

De volkeren zaten dus geklemd tusschen twee aristokratiën, die van den arm, of 't geweld, en die van de pen en het woord, tusschen twee casten, die elk zich aen 't hoofd der beschaving achtten, en beiden de beschaving in haren gang tegenhielden. Er was een

middel om door die duisternis heen te breken: het was dat ergens een andere Thomas van Aquinen, een andere Bonaventura, aen eene vatbare menigte, nog onbesmet met schoolvossery en ryp voor hoogere begrippen van maetschappelyke orde, woorden van vooruitgang, van menschelykheid toebragt. Twee landen toonden zich geschikt om op de nieuwe baen, waar de volkeren op treden zouden, vooruit te streven: — het waren het noordelyk Italië en Vlaenderen. Twee landen, die elk tegen vreemde overheersching te worstelen hadden, beiden door een inwendigen vyand geplaagd, beiden de vaderlandsliefde naer een volksbestuur doende overhellen.

Het gebeurde ook werkelyk in die beide landen, dat er de levendige vraagpunten van den dag in de volkstael door groote mannen werden voorgedragen. Doch Italië had dat nadeel by Vlaenderen, dat het, vroeger dan ons vaderland, zich ontvoogd hebbende, eerst dertig jaren later zynen Dante had dan wy onzen Maerlant. Dante schreef zyn overheerlyk gedicht in 't midden der bloedige worstelingen, waar hy een merkelyk deel aen nam, en waar hy het slachtoffer van werd. Ook draegt de *Divina Comedia* al de merken van haet en verbittering, die de partyen kenschetsen, en is ze eene schrikkelijke persoonlee vervloeking tegen 's dichters overwinnende medeburgers.

Maerlant, integendeel, had meer den mensch dan het individu voor den geest; en, welke grieven hy ook zelf moge gehad hebben, hy verpersoonlykte niets. Hy nam niet de hooge vlugt van Dante, hy idealiseerde niets; maar hy ging regt tot het hart, tot het christelyk gevoel van den mensch. In plaets van aenhitser van den haet, gelyk Dante, was hy de bode der liefde, geheel zich gedragende naer de spreuk van Christus: Bemin uwen naeste gelyk u-eigen-zelven.

Die liefde was ten dienste der beschaving van alle standen. Wat die beschaving kon hinderen, was zyn vyand en werd door hem aangevallen. Het gewigt zynen verontwaardiging viel het eerst op de fransehe poëten en op de scholastiken. De poëten, meest in dienst der grooten, schreven groote gedichten waar zy de geschiedenis in vervalschten, vleiden, als ware tafelschuimers, de lusten hunner begunstigers, en dreven den spot met wat nog edelmoechdigs in den mensch was. — Maerlant kon met hunne lichtzinnigheid niet over weg. Wat de scholastiken betreft, dezer zoo bekende zucht om het *sic et non*, het voor en tegen eener kwestie, gelykelyk

te bepleiten, haelde een allerhevigsten uitval van onzen wysgeer op hunnen hals. Tegen hen was het, dat hy schreef:

Sint scalken quamen overeen
Dat neen wert ja en ja neen
En hem dat wijsheit dochte,
So es edel herte worden steen.

Behalve twee romantische gedichten van langen adem, in zyne jengd naer het franseh bewerkt, behandelde Maerlant de gewyde en de algemeene geschiedenis, de natuerlyke historie, missehien ook de natuerkunde en de kunst van regeeren. Hy berymde den geheelen Bybel, dien hy volgens sommigen mede in proza bewerkte; liet *Speculum historiale* van Vincentius Bellocensis bragt hy over, met aenmerkelyke veranderingen evenwel, en het werk de *Natura rerum*, ten onregte aen Albertus Magnus toegekend, was de gids voor zyne *Naturen bloemen*. Maerlant was hier vertaler, zal men zeggen, of volgde modellen digt op de hielten, gelyk in de vermelde romantische gedichten.

Dat is waer, doch het is minder naer aanleiding dier stukken, dat wy hem te beschouwen hebben. Ze worden hier aengehaeld als bewys van de veelomvattende kennis van Maerlant, van zynen regt encyclopedischen geest, ofschoon ik er dat moet by inbrengen, dat hy voorbeeld de *Spiegel historiae* een heerlyk gedenkteeken is van Maerlants kritiek in de geschiedenis, van zyn opgeklaarden geest en helder doorzicht. Het was immers geene geringe verdienste by een toenmaligen schryver, wanneer men geschiedenis van fabel en sago wist te onderscheiden. Daerenboven, waren de bronnen zoo overvloedig 'niet, dat men veel méér doen kon dan eenen voorganger nazien; het enkel aenmerken van elkanders gewrochten, behoort tot een der kenmerken van den tyd.

Doch, ik herhael het, deze werken vallen voor de tegenwoordige voordragt buiten onze bemoeijing, en het is op andere gewrochten, dat wy onze aendacht te vestigen hebben, op die namelyk, waerin hy vooral de maetschappelyke vraagpunten van zyn' tyd behandelde. Deze reeks bevat zyne kleinere gedichten, inzonderheid den *Wapen Martijn*, *Van den lande van Oerzee*, de *Disputacie van O. L. Vrouwe*.

De *Wapen Martijn* is eene tweespraak in drie boeken, waarschyndlyk op onderscheidene tyden geschreven, waerin twee personen, Jakob en Martyn, elkander vragen doen, die wederzyds worden opgelost. Het eerste boek handelt

over de ongelukkigheid der standen in de maetschappy; het tweede over de liefde; het derde over het wezen der Godheid.

Wie eenigzins met den gang der geleerdheid in de middeleeuwen bekend is, ziet dat in den *Wapen Martijn* de voornaemste onderwerpen behandeld worden, welke toenmaals de meest diepenkende koppen onledig hielden, eenen Auselmus, eenen Thomas van Aquinen, een' Goethals, enz. Stellen wy ous maer dadelyk des wysgeers stelsel voor.

Het belangrykste en levendigste vraagpunt van dien tyd was wel dat der lyfeigenschap. Al wie des Pauses oproep ter verlossing van het heilig graf had beantwoord, was een vry man geworden, en langzaam hadden christelyke zin en staetkundige redenen het getal lyfeigenen verminderd. Gelyk wy reeds zagen, had gravin Margaretha ten jare 1252 hare lyfeigenen vry verklaerd; doch behalve dat het getal der ouvryen zeer groot was, het grondstelsel der wettelykheid van de lyfeigenschap bestond, en er was maer eene enkele reaktie toe noodig, om dat grondbeginsel op eene uitgebreide schaal op nieuw werkstellig te maken. Aristoteles, de man by wien alle geleerden zwoeren, Aristoteles-zelf keurde de slaverny goet. Waenzin en eigenbelang beriepen zieh op de heilige boeken, om de lyfeigenschap te verdedigen, en ly, die niets dan geweld droomde, vond dat er zelfs in eene geregelde maetschappy maer twee klassen van menschen moesten zyn: overwinnaers en overwonnenen.

Vanwaer komt het, vraegt Maerlant, dat de eene menach de dienstpligtige ia van den anderen?

Sommigen beweren, dat de lyfeigenen de afstammelingen zyn van Kaïn, met den vloek Gods beladen.

Die zoo spreken, halen hun bewys uit den Bybel; maer de Bybel verklaert, dat het zaad Kaïns geheel en al in den zondvloed verging.

Anderen, ook met den Bybel in de hand, wanen dat de oorsprong der lyfeigenschap opklimt tot den boosen Cham, die door Noach vervloekt werd. Dwaling! uit Abraham kwamen lyfeigenen voort en zy gingen den weg der eere op.

De dietsche, dat ia Frankische, wet zegt, dat de gelukkige krygsvoerder zyn' overwonnen natuergenoot tot lyfeigen maakte, dat ona lyfeigenschap het gevolg is van het regt des oorlogs.

Dat gewaende regt van den een op den anderen kent Maerlant vlak af. Van deze drie bewyzen is dus

volgens hem niet één dat de proef van 't gezond verstand uithoudt. Maer, wat vast staet, gaet hy voort, is dat de geslachten ryzen en dalen naer Gods raed en volgens dat zy 't verdienen; want de oorzaak van onzen op- en ondergang ligt in, niet buiten ons zelve. Ook ia de ware edeldom in de deugd gelegen, niet in een ydelen voorrang; en al ware hy lyfeigen, wie wys is en vroom en rein van zeden, die is edelman.

Het was dus noch geweld, noch een vadvloek, die het menschedom in edelen en onedelen scheidde; diensvolgens is de adeldom eigenlyk geen erfelyk goed, maer een door Gods mildheid geschonken eigendom, dat nog dagelyks te winnen is voor wie eerlyk en zonder hebzucht zyn brood verdient, de eer voor zyn grootste goed houdt en enkel de waarheid bemint. Die man alleen is dapper, dus edel.

Alaen van Ryssel, die te Parys leeraerde, beweerde dat het onderscheid tusschen edel en onedel alleen in 't bezitten of niet bezitten van goederen bestaet. Tegen dit wandrechtelyk atelsel vaert natnerlyk Maerlant uit, zeggende: dat zulk een adeldom als het stof af te vagen is. Zou daerenboven, omdat hy schatryk is, een onbeschofterik de reine edelheid, het loon van den werkzame, in het hert ontvangen kunnen? Grondeigendom kan evenmin het onderscheid tusschen edel en onedel daerstellen; in één woord, alle uitwendige oorzaken zyn even zeer ongeldend.

Wil Maerlant dan ieder' edelman van zyn regt ontrooven, en was hy de registreesche aenstoker van het burgeroorlogvier, dat eene halve eeuw later uitberste? Maerlant daecht in 't geheel niet, iemands verkregen eigendom te betwisten: integendeel. De oorzaak van edel en onedel zocht hy hooger dan iemand der edelen-zelve, alsmede dezer regt van eigendom: trouwens dit kwam voort nit huune beschaeflere opvoeding, by den loop der eeuwen als natuer in hen doorgedrongen. Gy edellieden zyt dus de natuerlyke bewaerders der eer en der liefde voor de waarheid; ook onder die voorwaerde alleen zyt gy edelen.

Het spreekt wel van zelf, dunkt my, dat het niet tegen den adelstand op zieh-zelven is, dat Maerlant te velde trekt, wel tegen de verkeerde begrippen, die de adel-zelf van zyn' oorsprong en van de natuer zyns bestaens had. En zoo wys! onze wysgeer zydelings op de ridderschap, waertoe men moet kunnen komen, om het even wien men voor vader en moeder hebbe, als

men maer de vereischte zielshoedanigheden bezit. En hier spreekt Maerlant als een Vlaming, bekend met den geest en de gebruiken des lands. In Vlaenderen trouwens gebeurde 't meermalen, dat men ridder werd zonder vooraf tot den adelstand behoord te hebben. In Frankryk integendel werd niemand ridder geslagen, die niet van adel was. Uit dien hoofde berokkende Philippe-Bel wel eens moeijelikheden aen Gwi van Dampierre, en 't Parlement van Parys wysde tegen den vlaemschen graef. Eenige jaren later werd aen Maerlant en aen den volkszin eene schitterende voldoening gegeven: in den Sporenslag werden Pieter de Conink en Jan Breydel, beiden eenvoudige poorters van Brugge, ridder geslagen.

Doch de edeldom, gelyk Maerlant wil dat hy zy, en gelyk hy werkelijk zyn moest, is eene zeldzaamheid geworden; het ideaal is tot de evenredigheid eener zeer gewone figuur gedaeld. Wat enkel het loon der deugd diende te wezen, is het lokaar der goudzucht: een ellendige woekeraer, die het volk kael heeft geplukt, kan met goud zich de huid edel schuren; een boersche gast, die vliejen kan, wordt verheven, terwyl de man, die waarheid spreekt, van gebrek mag vergaen.

Daer de edeldom op persooenele hoedanigheden rust, moeten er natuerlyk middelen bestaen, om by 't volk datgene te vergoeden wat de edelman van afkomst, door zyne mildere opvoeding, boven anderen vooruit heeft. Daervoor staat de geestelykheid, zy die de geleerdheid, de vyandi der kwade neigingen, in bewaring heeft. Eilaes, het volk laet men verdwazen, terwyl men de grooten vleit en toegeeft.

En zooveel verderf, zooveel ontanding ontsproot enkel uit hebzucht. Weert die ondeugd van de aerde en de aerde wordt een parady. Om twee woordjes is de wereld verdeeld: *my* en *dyn*; mogt men die verdryven, de vryheid heerschte overal, de grond wierde gemeene goed en de oorlog hadde geene betekenis meer.

Ziedaer, Mynheeren, nagenoeg de gevoelens van Maerlant omtrent een der voornaemste vraagpunten, welke eenen denker kunnen bezig houden: — de inrigting der menschyke maetschappy. Het is waer, die gevoelens behooren onzen Vlaming niet geheel in eigendom toe. Ook de heilige Bonaventura verliet evenlyd de stemme tegen de gedwongene ongelykheid der menschen; ook Goethals droeg leeringen voor, welke met degene van Maerlant veel gemeens hadden. Maer de vlaemsche wysgeer was hen vóór met al den afstand, die er is

III.

tusschen eene vromde tael en de spraek der menigte; hy was hen vóór gelyk de elektrike draed de andere wyze van gedaectwisseling vooruit is; hy was hen vóór met al de beweegkracht, die de moederspraek op het gemoed heeft.

Maerlant was zelfs de eerste niet, die in de tael des lands de beide ideale toestanden der middeleeuwen in hunne ontanding aenviel. Omtrent eene eeuw vóór den *Wapen Martijn* was het opstellen van den *Reinaert de Vos* aen dezelfde meening niet vreemd geweest. Maer de Reinaert, dat satyrisch meesterstuk, had eene andere strekking dan de werken van Maerlant. Het was louter de ontkenning van het ideale; en schoon miuder regstreeksch aenvallend, was het toch meer afbrekend dan Maerlant, die, eerlyk en ter godder trouw te velde getrokken, te gelyk oorzaken en gevolgen in 't daglicht bragt, en alzoo den grondsteen legde van dien praktischen zin ouzer natie, waerlyk een onderscheidend karakter van al de volkeren, die de tale van Maerlant spreken.

Mogelyk is het die praktische zin, welke tot nog ons door anderen desd miskennen, ja zelfs door Vlaenderens vorsten en grooten, die in de ontwikkeling er van eene duerzame krenking hunner magt voorzagen. Werd Maerlant daerom op zy' geschoven, en bedoelt hy zich-zelven wanneer hy zegt, dat hy, die de waarheid lief heeft, van gebrek mag vergaen? Wie weet? Wy zagen reeds, dat hy het kwaed, waeronder de maetschappy bukte, toewee aen de baetzucht; elders waerschouwt hy tegen de vrekheid der regenten. By die beschuldigingen komt het my voor als stoud het beeld van Gwi van Dampierre ons voor oogten. Deze graef toch liet geen middel onbeproofd, om van zyne onderdanen geld te krygen, ten einde vooral zyne satryke kinderen behooryk uit te huwelyken. Deze schraepzucht van Gwi moest des te meer Maerlant grieven, daer de graef de tael van het land ter nauwernood verstond, enkel vromde dichters aantrok, veelal buiten het land zich gien vermaken, en bovenal het wyl plaatsen zyner kinderen boven het welvaren des lands scheen ter harte te nemen.

Het is al opmerkelyk, dat Maerlants krachtige tael geene tegenspraek ontmoette: ten minste vonden wy tot nog toe daer geene bewyzen van. Integendel elkeen in de volgende tyden gewaegde van hem met lof en eerbied. De *Wapen Martijn* werd in de latynsche tael overgebragt, en zelfs drie eeuwen na zyne geboorte by middel van de drukpers algemeen verspreid. Of zou

36

men mogen vermoeden, dat Gwi van Dampierre en zyne nazaten niet wel de gewichtigheid bevroed hebben van 't gene rondom hem omging? In plaats van zich aen 't hoofd te stellen der beweging, en tevens te zien te matigen wat by schryvers en volk te uitsluitend kon zyn, in plaats van gehoor te geven aen de gedachten van liefdadigheid, door Maerlant voorgereekt, hadden de Dampierren liever zich vlak tegenover de denkbeelden der natie te stellen. Met het zwaard in de vuist en de hulp des vreemdelings, overdekten zy met bloed de denkbeelden, die een verwyf waren voor hunne harde en onmenschelyke gemoederen. Maer ook het was alsof God op die familie de woorden van Maerlant wilde goedmaken: dat de geslachten ryzen en dalen naar Gods raed en volgens dat zy 't verdienen. Zy verging in ontucht, in onderlingen moord en in verraed. Hadden Gwi en zyne afstammeligen met en om de natie geleefd, het laet zich veronderstellen, dat zy langs 't noorden hadden gewonnen wat Vlaenderen langs het zuiden ontomen was, en de opvolgende gebeurtenissen waren niet zoo noodlottig voor het vaderland geweest.

Nog één woord over Maerlant. De volgorde en samenhang der gedachten by de denkers van éene of meer eeuwen is geene onverschillige zaak, zelfs om de mate van elks geest te bepalen. Wy zagen, dat de denkbeelden van Maerlant ook aen de aanzienlykste scholastiken niet vreemd waren, waaronder wy vooral Goethals niet mogen vergeten. Zelfs de form van den *Wapen Martijn* heeft de grootste overeenkomst met de *Quolibeta* van den beroemden Gentenaar. In het tweede en derde boek van Maerlants gedicht komt beider affiniteit misschien nog sterker door. Beiden platonist, voor zoo ver de tegenstander van Aristoteles langs Sint-Augustinus in de middeleeuwen was doorgedrongen, toonen zy gelykelyk, dat zy op een beteren weg waren dan de groote hoop der scholastiken. By de voorstelling van de liefde, uit de Godheid voortkomende, en alles rondom zich in oodmoed mildelyk koesterend, de vrouw in bescherming nemend tegen de onruchtveerdige en zelfzuchtige beschuldigungen van den man, hierin staen de beide Vlamingen, inzonderheid nog Maerlant, gewis boven de meesten hunner tydgenooten. Maerlant

is dat zeker in het derde boek van den *Wapen Martijn*, waer het de nitlegging geldt der Drievuldigheid, dat platonisch wezen door Augustinus verklaerd. In de voorstelling is Maerlant uitnemend helder, die de Triniteit noemt de *kracht*, de *wijsheid* en de *minne*, en der Triniteit afspiegeling in den menschelyken geest: *macht, konst en wille*. Ook Sint Anselmus heeft die afspiegeling der Drievuldigheid van Augustinus overgenomen, met dit onderscheid, dat hy voor de *macht* het *geheugen* neemt, minder juist gewis: want voorzeker kan het geheugen nooit het bezinsel zyn van 't begrip, wel het werktuig er van.

De gelykheid in form en leer tusschen Maerlant en Goethals, hun beider overeenkomst met Augustinus en Anselmus, de byzonderheid, dat zy beiden Vlamingen waren, dit alles laet veronderstellen, dat zy aen elkander niet vreemd moesten zyn, te meer als men nagaet, dat zy zich in de haarklieveryen en spitsvindigheden der scholastiken niet lieten verwarren. Even goed als liet sedert lang voor Goethals is uitgemaakt, gelooven wy door nationalen hoogmoed niet verblind te zyn, wanneer wy durven beweren, dat Maerlant tegen welkdanige vernuften vergeleken, een sieraad zynen eeuw blyft. Beschonwt zonder vooringenomenheid de eeventydige volksletterkunde in de andere landen, ge vindt ze in Frankryk en in Duitschland gekenmerkt door viezevazeryen en ontmoedigende spotzucht, in Italië door haet en overdreven persoonlykheid. Maerlant, als geleerde, heeft den waen niet, gelyk Albertus, tot de ongenaekbare geheimen der natuer door te dringen; hy leest niet in de starren, noch is op zoek naer het godmaken: hy gaat eene ernstige worsteling aen voor de vryheid van den mensch, voor de beschaving. Hy beheerscht waerlyk zynen tyd, en hy weet aen zyn volk eene rigting te geven, die na zes eeuwen nog de rigting blyft der nienwere beschaving in de europesche samenleving. Waerlyk, die man is wel waerdig, dat de Vlamingen, dat de beschafde wereld zynen gedenken; en eene letterkunde, welke op zulke grondzuilen gebouwd is, verdient zeker niet, dat zy minder gewaardeerd worde dan het volk, van hetwelk zy haren naem ontfing.

DE ZOOGENAAMDE »PRACHT“-ALMANAKKEN VOOR M.D.CCC.LIV

Ieder heeft zijne winterprovisie reeds opgedaan, en zoo ook zijn *Almanak* voor het Nieuwjaar onzes Hoeren 1854. Deze nam er een voor de *keuken*, onder toezigt van den Aschman gereedgemaakt; vroeger deden dat de Lantaarnopstekers; doch, sedert die goede lieden, ten gevolge der nieuwerwetsche verlichting *zonder pit*, zoo wat buiten de mode zijn geraakt, hebben zij hnnne hoofdredactie neêrgelegd, om die aan andere handen over te laten. Gene nam een *Plakalmanak* voor zijn *kantoor*, met of zonder Heiligen er op; de derde had liever een *Roomsch-Katholijk Jaarboek* van de Heeren Van Noubuys en Thijm, louter met Heiligen en weggeëijferde nederlanderachtigheid. Een vierde hield zich streng aan den alonden, eerwaardigen *Muzen-Almanak*, die sinds Bilderdijs dood — den laatsten der Dichteren! — in het »*vergeet-mij-nietje*,” als verweesd, onder voogdij van Ds. Ten Kate, is overgegaan. De regt-antieke *Schoone en Goede*, in der tijd het stokpaardje van wijle Mejufvrouw Petronella Moens, trekt óók nog vele oude liefhebbers tot zich, niettegenstaande de nieuwerwetsche modesnijd, daaraan door de begaafde schrijfster van Lauresses Huis, sedert einigen tijd, gegeven. Anderen evenwel houden zich, stijf en sterk, aan de vrome, liefdadige *Dorcas*, de welbeminde van den Heer Nijgh, te Rotterdam, of aan de *Provinciale Almanakken*, ten getale van juist malle *elf*. — Maar, is er dan geen eind aan al die Jaarboeken, met en zonder Eelips-berekeningen of Kronijk? Volstrekt niet, geachte Lezer, en ik zon er u wel tot het loopende jaareijfer dezer eeuw toe kunnen opsommen, van zonne-op tot ondergang, dat is: van de »Haarlemmerhouten,” vijf-guldensche *Aurora* af, tot en met.... ja, met? ik durf het niet te zeggen, met wie inclus! — En wat beteekenen nu al die hoog opgevizelde Prachtuitgaven, vol Proza en (meestal) »zoogenaamde” Poëzij? ó Niet zeer veel: Sint-Nicolaas-letters, suisterijen, *bonbon* voor vlugtig gebruik. Heden nog zag ik de *nieuwe* reeks van den *Muzen-Almanak* (toen nog niet: »*Vergeet mij niet!*”), volle tien jaargangen, door een boekenstalletjes-venter voor omme en bij 70 centen het stuk, te koop geveild, en, ja, zóveel als men er maar van hebben wil, — een

onuitputlijken voorraad! »Maak, dat je er bijkomt!” zegt hij; »drie kwartjes maar! voor al de Muzen van Holland!” — A propos, van Holland gesproken, daar zou ik haast Van Lennep's »*Holland*’ vergeten hebben, met zijne boertige Kronijk en zijne zóér exacte zons-, maans- en starrenberekeningen, geschikt voor alle zeevarenden, maar juist niet zoo bepaald voor onze vaderlandsche Schoonen, aan wie het boekke toe het meest zal zijn toegedaacht. Doch, de Dames vinden er dan ook nog wel anderen kost, zal men zeggen, voor hare lieve lippen en verhemelten — wel te verstaan, het verhemelte hares geestes! — zoo als, bij voorbeeld: »*de Vlooi en de Makelaar*,” (blz. 207) — ó foecil.... Vergeving, mijne bevallige Lezeres, ik had u dat eigenlijk ook niet moeten aanduiden; ik meende veel eer »*de Wijgeer en de Vlooi*” (blz. 48). Ach, wat doe ik toch?... ik vergis mij op nieuw; ik wilde zeggen: »*de Mop en de Kees*,” en »*de Nabetrachting van een uitgekookte (!) keukenmeid*,” en »*de keukenwijsheid*,” en »*de bedroefde boerin*,” — gij ziet, beminnlijke Dame, allen onderwerpen van het hoogste belang. óók voor het vrouwlijk geslacht, en waardoor *Holland*, inderdaad, een zóér aanbevelenswaardige Almanak is voor de schoone helft van ons geslacht. Buitendien, goedkoop: slechts *f 4.* —, en dan nog vijf kunstplaten (allen oorspronkelijk-Hollandsch) in den koop mee begrepen. Dit is met het *Schoone en Goede* veel minder *schoon*, en nog oneindig minder *goed* gesteld, zoodat de verdienstelijke Redactrice, Mevrouw Bosboom-Toussaint daarover dan ook in dezer voege haar excuus bij het geëerd Publiek tracht uit te brengen: »Het *groote* bezwaar (zoo spreekt zij, in hare Voorrede) van een Almanak, »*de Bijzchrijften*, naar aanleiding van de *Plaatsjes*, werd mij, door eene even talentvolle (?) als vriendschappelijke hulpvaardigheid uit den weg geruimd.” — Dat heet, in andere woorden vertaald: »mijnheer *die*, en jufvrouw *die* hadden de goedheid, bij de gegeven gravures van mijn »*Schoon en Goed*” zoo wat »poëzij” te praetizeren. Dank je wel! Moge het Publieum mij deze zonde vergeven, die een noodwendig uitvloeisel is der lastige eischen van een Hollandschen *Pracht-almanak*.” — Die

«*Schoone en Goede*» is intusschen niet leelijker of slechter dan 'de overige Pracht-jaarboekjes, en wij haasten ons, derhalve, haar, ja, *allen*, zonder eenig onderscheid, aan te bevelen, bij wie ze noodig mogten hebben, tot completering hunner verschillende collecties. Doch, mogen wij het niet onopgemerkt doen blijven, dat, door eenigen tijd wachters, zulke pracht-artikelen (juist in tegenoverstelling van goeden wijn) 75 percent en méér in waarde dalen; derhalve, hij, die ze koopt, moet wél weten wat hij doet.

Ten slotte, echter, kunnen wij niet onvermeld laten voorbijgaan een tweetal onschuldige, maar practische en tevens betrekkelijk prachtige, doch inzonderheid zeer goedkoope

Almanakken, namelijk de *Agenda* voor Heeren, en de *Agenda* voor Dames, beiden ingerigt tot zakgebruik, gedurende den loop van 1854. Ze zijn te Utrecht, bij den Boekhandelaar J. D. Doorman, in het licht verschenen, op goed papier gedrukt, stevig bij het behandelen en, in stede van «Poezij», vol van nuttige opgaven en tarieven, tot dagelijksch, onontbeerlijk gerief; doch, vooral, voorzien van véél wit papier, waar, des noods, de heer Dichter en de jufvrouw Dichteres hare poëtische mijmeringen in kunnen opteekenen, teneinde ze vervolgens met 1855 te doen overgaan, hetzij in het «*Schoone en Goede*», of wel in de (eilieve!) «*Vergeet mij niet*».

Reeds was het hier voorafgaande Artikel ter perse gelegd, toen ons, van eene geachte hand, het hier volgende Opstel over hetzelfde onderwerp toegezonden werd. Wij verleenen daaraan het opschrift van *Post-*

scriptum, en dit wel bij omkeering van den anders algemeen doorgaanden Regtsregel, *dat de staart den kop volgt*; of, zoo als de Juristen het uitdrukken: «*accessorium sequitur principale*».

POSTSCRIPTUM.

De *Utrechtsche Volks-Almanak* verscheen ditmaal op zijn tijd, en kwam ons vroeger dan eenig ander Jaarboekje voor 1854 in handen. Zijn inhoud is dien der vorige jaargangen niet ongelijk. Voor een goeden kalender en veel van die nuttige aanwijzingen, betreffende plaatselijk bestuur en statistiek der provincie, die in een Almanak op haar plaats en met der daad onmisbaar zijn, ook voor de lijst der steden en dorpen in dit Gewest, zijn wij den Uitgever onzen dank schuldig, en voegen daar den wensch bij, om soortgelijke tabellarische overzichten insgelijks in de Jaarboekjes van andere Gewesten te mogen aantreffen; niet een enkele maal, maar jaarlijks en dus telken reize bijgehouden en aangevuld. Wilde men nog een paar kolommen daarbij nemen, dan zou het goed zijn, om, behalve de burgermeesters van iedere plaats, tevens de predikanten, pastoors en onderwijzers, de laatste vooral met het aantal hunner scholieren, op te geven. In het zoogenaamde Mengelwerk levert de Heer Bosch ons volstrekt geen poëzij méér, en, naar ons inzien, te regt, want onze Stichtsche poëten zijn juist niet van de beste. Wat overblijft, zijn historische bijdragen, snippets en min of meer uitvoerige aantekeningen, betreffende

de geschiedenis van stad en land, die echter wel wat rijker en beter mogten wezen. Voorts eenige romantiek, die niet zonder verdiensten is, maar het groote gebrek heeft, om voor historische taferelen te willen doorgaan, en nogtans ruim zooveel uit verzinself als uit waarheid bestaat. De Heer Bosch en zijne medearbeiders bewegen zich voornamelijk in het verledene; slechts een enkel stukje loopt over de nieuwere geschiedenis, en is getiteld *Utrecht in 1853*; maar, zoo de nakomelingschap dááruit begrijpen zal, wat er sedert de April-beweging in die stad is voorgevallen, — iets dat wij bijzonder gaarne eens zouden lezen — zoo kan er geen twijfel meer zijn, of de wereld gaat met reuzenschreden vooruit, en dan zullen onze kinderen volstrekt geene geschiedenis meer noodig en aan eenige groote woorden genoeg hebben.

De nieuwe *Friesche Volks-almanak* is thans, onder redactie van A. Wassenbergh, te St. Anna-parochie, zijn tweeden jaargang ingetreden, en, wat dagelijksch gebruik en practisch nut betreft, ver beneden, maar als verzameling van historische Aenalecta allernamkelijkst boven den Utrechtschen bundel verheven. Gratie en smaak

is er bij den een zoo min als bij den ander, maar de Heer Bosch zorgt nogtans voor beter uitgave dan zijn confrater, de Heer E. Ippius Fockens, te Franeker, die noch met letterdruk, noch met lithographie op de hoogte staat van zijn tijd. Zijne letters en zijn papier zijn misschien goed genoeg, maar aan het boekje, zoo als het zich voordoet, kleeft iets boersch en iets bekrompens, dat, vergeleken met deitsche, fransche en engelsche almanakken van die soort, een hoogst onaangename indruk te weeg brengt. Waarlijk, in 's Gravenhage of Amsterdam kan men op die wijze tot geene belangstelling in de gewestelijke litteratuur worden opgewekt, en nogtans zóó moest het gaan: men behoorde in de hofstad nieuwsgierig te wezen naar wat Franeker en Utrecht bij het einde des jaars zouden voortbrengen, méér nieuwsgierig dan naar hetgeen er uit den vreemde komt overwaaijen. Maar, zal dat eenmaal plants hebben, dan moeten ook de provinciale vrienden zich kleeden in een fatsoenlijken rok, en zonder glaeë-handschoenen niet voor den dag komen.

In waarheid, eene menigte goede zaken blijft bij ons in de binnensteden hangen, alleen omdat zo oud-modisch zijn toegerust; en als zoodanig beschouwen wij den geheel inhoud van den Frieschen, waarlijk, zeer lezenswaardigen en voor de beoefenaars onzer geschiedenis volstrekt onontbeerlijken Almanak.

De Hollandsche Jaarboekjens, althans die Almanakken, welke eenige aanspraak maken, om in goed gezelschap te komen, zien er beter uit, en hebben iets *fashionables*, dat altijd bekoort; maar dat betere in den vorm schrijven wij aan de meer-geoefende hollandsche uitgevers, volstrekt niet aan de Redactiën toe: deze toch zitten hier en daar verspreid en rakelen, wel is waar, eenige stukken bij elkander, die tegen St. Nicolaas regt sierlijk voor den dag komen, maar, in den grond der zaken, evenwel hunne provinciale herkomst verraden, en, met hetzelfde gemis aan takt en bevalligheid, dat de Volksalmanakken der onderscheiden lokaliteiten eigen is, nog daarenboven te weinig verscheidenheid aanbieden, om eenigzins onze goedkeuring te verdienen.

Eilieve, ziet deze fraaije boekjens eens aan: *Aurora*, *Holland*, *Vergeet mij niet*, *het Schoone en Goede*, alle bundeltjens in verschillend formaat, met mindere of meerdere verscheidenheid van band, maar, wat strekking en inhoud betreft, aan elkander volkomen gelijk. De hoofdredakteurs geven intusschen in hun eigen verzameling niet eens hunne beste stukken. Zoo, bijvoorbeeld, heeft

Mevrouw Bosboom-Toussaint ditmaal een gekunsteld en langdradig verhaal op het touw gezet, dat, met veel gebreken, nogtans veel goeds oplevert, maar waarvan het begin, het midden en het slot in drie onderscheiden boekjens moet worden gezocht. Mevrouw Bosboom-Toussaint is dus hier en daar en overal: Mevrouw E. J. Hasebroek, met haar piëtistisch proza, alléén in *Vergeet mij niet*, eene verzameling, waarin men regt zou hebben, schier nitsluitend orthodoxe poezij te verwachten, en waarin evenwel van wereldsche dingen: van Jan Steen, Liefdesverklaringen en mooie meisjes veel méér sprake is, dan in alle andere Jaarbundeltjens te zamen. Van den redacteur, Ds. Ten-Kate-zelf, vinden wij hier zoo wat flauwe bijschriften bij ontzagchelijk vergezochte prentjens: eene navolging uit Byron, getiteld *de Avond vóór den Zondeloek*, en van Beets, mede eene sommitéit der regtzinnigen, niets anders dan een stroef versjen naar Rückert.

Den Heer Beets ontmoeten wij echter nogmaals in *Aurora*, en daar, te midden van allerlei middelmatigheden, met een *Veddeleuntje bij de wieg*. Wat dat liedeken betekenent moet, begrijpen wij niet; maar de antirevolutionairen, die den dichter op het drietal te Utrecht hebben gebragt, meenen, dat er wat achtersteekt, en kunnen niet zwijgen over den diepen zin, den rijkdom der gedachten, en het gracelijke der uitdrukking. Dát eerst, zeggen zij, is poezij, en dát heet meesterschap over de taal! Als een blijk van onpartijdigheid, — want naar *ons* inzien is het niets anders dan zouteloos gesnap — gaan die hoog-geroemde regels hier bij.

Daar was een kleine jongen.
 Fiodeldo, fiodeldom, fiodelle, fiodeldool!
 Daar was een kleine jeugten,
 Zijn moeder vond hem mooi.
 Zijn oogjens blaauw en klaar en
 Zijn nensjen lief en sijn,
 Zijn mondjen voor zijn jaren,
 Zoo proper als 't kon zijn,
 Zijn handjens als satijn,
 Zijn lijfjen, waar men kijkt of turt,
 Zoo wél gevormd, zoo goed gevuld,
 En 't haar, dat uit zijn mutsjen gliuwt,
 't Is net of 't al wat kruut! *)

*) Bij het diekstukjen vindt men eene fraai gegraveerde illustratio (trouvens al de prentjens in *Aurora* zijn zeer loffelijk), voorstellende een vader en eene moeder bij de wieg, die echter zoodanig geplaatst is, dat men wel een kussen, maar geen kleinen jongen te zien krijgt. Intusschen de papoot en de waskom staan klaar, en de pipa schijnt een deuntjen te spelen op de viool.

Daar was een kleine jongen
Fiedeldo, fiedeldom, fiedelkie, fiedeldoel!
Daar was een kleine jongen,
Zijn moeder vond hem mooi.
Zijn vader zei: wijf, wees niet mall!
Uw uiltjen is geen valken.
Fiedeldo, fiedeldom, wat was 't geval?
De moeder hield van 't schalkjen
De vader niet met al.

Daar was een kleine jongen,
Fiedeldo, fiedeldom, fiedelkie, fiedeldoet!
Daar was een kleine jongen
Zijn moeder vond hem zoet.
Hij was des nachts zoo rustig,
Hij kwam een keer drio vier, niet meer,
Dan zoog hij maar eens lustig,
En daadlijk sliep hij weér.
Gezellig was hij zeer:
Sema lag hij langer dan een uur,
Met open kijkers, zonder dorst.
Wat kon hij kraaien tegen 't vuur
En hunkren om de borst!

Daar was een kleine jongen,
Fiedeldo, fiedeldom, fiedelkie, fiedeldoet!
Daar was een kleine jongen,
Zijn moeder vond hem zoet.
Zijn vader zei: wijf, wees niet mall!
Het is een lastig kwantjen.
Fiedeldo, fiedeldom, wat was 't geval?
De moeder hield van jantjen,
De vader niet met al. *)

Daar was een kleine jongen,
Fiedeldo, fiedeldom, fiedelstok, fiedelstreek!
Daar was een kleine jongen,
Een aartjen naar zijn vaartjen,
Dat zat er stellig in:
Zijn hoofdjen en zijn haartjen,
Zijn nensjen en zijn kin,
't Leek alles meer of min.
Als moeder hem in de oogjes zag,
Werd haar gemoed zoo vol, zoo week,
Omdat hij, zei ze, met den dag
Meer op zijn vader leek.

Daar was een kleine jongen
Fiedeldo, fiedeldom, fiedelstok, fiedelstreek!
Daar was een kleine jongen,
Die op zijn vader leek.
Maar vader zei: wijf, wees niet mall!
Het is een leelijk naapjen!
Fiedeldo, fiedeldom, wat was 't geval?
De moeder hield van 't knaapjen,
De vader niet met al.

*) Waarom de vader niet een vrolijk gezicht voor zijn kind op de viool zit te spelen, en toch zoo obstinaat is en van zijn jongaken geen goed wil hooren, is een verborgenheid van den teksel.

Eene dergelijke sprokkeling van Ten Kate, mede in *Aurora*, valt in transcendentalen toon op kerkelijk gebied, en verduistert insgelijks de schoone afbeelding, waarbij die onbestemde en gezwollen woorden gevoegd zijn. Wij bedoelen de Drie Koningen van Arie Scheffer. Wat *Ds. Ten Kate* daar in ziet, zouden wij wel eens willen weten; wat hij er hier van zegt, beteekent niets, maar, wat zeker gaat, de voorstelling als zoodanig is volstrekt niet katholiek; zij is nog veel minder protestantsch.... zij is eenvoudig idealistisch, en behaagt ons alleen als een speling van 't vernuft; doch, waarom of een *Verbi Divini Minister* van Middelburg aan zulk eene schildersj eene orthodox-gereformeerde lofspraak komt vasthechten, blijft ons een raadsel, of liever, het bewijst ons, dat die vrome heeren, althans op het gebied der kunst, zonder een leidend beginsel, als in den blinde toetasten en eigentlijk niet weten wat zij doen, of wat zij zeggen.

Bij een andere fraaije prent naar Josef Israëls, de Familie Oldenbarnevelt, staat een beter vers door S. J. van den Bergh. Ook hierin, wel is waar, ontbreekt het aan eene heldere, het schilderwerk verklarende gedachte; maar toch daar komt voor het minst eene wending in voor, die ons uit de hooge sferen der dichterlijke verbeelding weder bij den schilder te huis brengt.

„O, open,” zoo heet het daar, tot den zeer verdienstelijken Israëls:

O open dus nog menigmaal
't Geheim der ziel in uw tafreelen:
Hij, die met zielen weet te spelen,
Is meester van der zielen taal.
De ware kunst noemt u haar zoon:
Staaf voer heel de aarde haar vermogen,
Blijf Hollands schildereer verhoogen,
En vlecht u-zelf haar hoogste kroon.

Wat wij bijzonder beamen, is het volgende:

Wijd onzen roem nu geest en gloed,
En dagvaart uit het grijs verleden,
Do schoonste dagen weér voor 't heden,
Naast Hollands breeden heldenstoet.
Maar, hoven al, geef voor dees tijd
Den Held ons weér, die Spanje tarite,
En eeuw'g voortleek in het hart,
Dat Spanjes dwangrijk niet heijdi.

Ja, daag mijn Willem op het dock,
Zoo als hij voor de Vrijheid hlaakte,
Voer 't erf, dat hij zich wijdde, waakte,
Trots Spanjes dolk en Romes vleck.
De trits, die in uw verwen speelt,
Zal 't hart in één tafreel verkwikken,

En keetnen tot de laatste bliken
Van 't laatste kroost, dees grond beedeid. 1)

Doorbladeren wij nogmaals *Aurora* en *Vergeet mij niet*, wij vinden overal navolging, afschaduwing, vertaling, betoogen, bespiegelingen, declamatie; hier en daar, eene enkele goede gedachte, maar nergens een eenvoudig, natuurlijk en treffend gedicht. Zelfs de *Julianus*, door A. P. van Groningen, ofschoon zeer vloeiend en zuiver van versificatie, is, zoowel in de opvatting als in de bewerking, veel te steil en te classisch, om nu nog voor iets anders dan declamatie te kunnen doorgaan.

Onder de prozastukken houden wij de *Arme familie*, door C. E. van Koetsveld, voor verreweg het meest boeiende, maar ook de *Zuster en Broeder*, door T. van Westrheene, Wz. en *Een heel raar geval*, door J. A. Molster, laten zich met genoegen lezen. Een geheel bundeltjen van zulke Novellen zou algemeen voldoen.

De *Almanak voor het Schoone en Goede* heeft in de *Gids* reeds eene zeer bewerkte en allezins gunstige beoordeeling aangetroffen. Wat de schrijver dier beoordeeling op *Jan Woutersz. van Cuyck*, door Mevr. Bosboom-Toussaint, en op *Petrarcha stervende*, van Estella Hertzveld, weet af te dingen, zou onze meening niet zijn. Wel zouden wij bij de eerste eene minder betoogende en meer levendige zamenpraak, en in zulk een onderwerp ook meer getrouwheid aan de waarheid verlangen 2),

1) Dees grond beedeid, en Voor 't erf, dat hij zich vejde, waakte, vijf regels hooger, is niet regt duidelijk, en vooral het eerste mist welluidenheid en gratie, en de *trits* in de *verven* van den schilder is mede een stijf onbehaaglijke uitdrukking, waarmede bedoeld wordt, dat gevoel, verbeelding en heldenmoed, zoo als vroeger gezegd is, den Heer Iarack vergeleeden.

2) Mevrouw Bosboom-Toussaint begint niet ligtvaardig een romantisch tafereel. Zij onderzoekt veel vóór zij de pen opvat, en dat prijzen wij zeer. En echter, zij zegt soms toch dingen, die volstrekt onwaar zijn. Bij andere historische romanschrijvers is men zulke onhistorische dingen gewoon, en daar, waar geen teregt brengen mogelijk is, kan men zeggen, ga maar voort en schrijf wat zij wilt; maar Mevr. Toussaint moet men doen opmerken, dat Wederdoopers en Monnonieten nooit paalmen gezongen hebben van Dathcen; en vooral, wat van erger natuur is, dat de processie, in zake van ketterij, geheel anders plaats had dan zij dit voorstelt. De scheepenen, ja, kwamen daarbij te pas, maar niet de raad der stad. De schont insgelijks, te weten als *Ministère public*, en de monniken, helaas! ook deze hadden er het een en ander bij te doen; maar, zoo zij zich dit ding hadden aangematigd, welke Mevr. B.-Toussaint hen laat verrigten, zoo zij het scherp examen ondernemen, of buiten den geregte den een of ander op een bovenkamer gepijnigd hadden, ó, wees er zeker van, dat Alva hen, zonder aanzien des persoons, op krachtige wijze zou hebben betugeld.

maar haar overigens in haar protestantsche opvatting zoo vrij willen laten, als zij maar enigzins begreep te zijn. Dat voorts Jufvr. Hertzveld in *Petrarcha* iets anders gezien heeft dan alléén den Minnaar van Laura, bewijst én voor hare goede studiën én voor haar diepen blik; want, waarlijk, zijne platonisch-erotische stemming, in eenige italiaansche verzen uitgedrukt, was slechts de episode van een leven, aan geheel andere zaken gewijd, en dan nog wel eene episode, waaraan hij in zijne latere dagen geheel niet meer dacht. Dat de haagsche dichteres hem derhalve laat sterven met den Bijbel voor zich, en overigens zoo christlijk als zij het maar bedenken kan, is veel nader aan de waarheid, dan hetgeen de *Gids* daarvoor in de plaats wilde stellen.

Tot ons groot leedwezen, brengt ons deze vlugtige aankondiging van een paar Almanakken weder in onaangename aanraking met den Heer Alberdingk Thijm, onzen mede-arbeider in de *ASTREA*, en dien wij dus, naar de regelen van goede kameradschap, zoo al niet voortdurend moesten prijzen, althans geen verdriet mogen doen. Waren wij zoo strijdlastig als hij, wij zouden zijn fransch feuilleton in dit Tijdschrift niet onopgemerkt hebben gelaten. Thans zullen wij over zijn *Koggeschip* in den *Muzen-Almanak*, waar anders vrij wat op te zeggen zou vallen, liefst zwijgen, gelijk met zijn *Don Quijote* in het *Goede en Schoone* wel mede het geval zou zijn, ware niet Thijms beschouwing over het doel van Cervantes, zonder eenige wederlegging, in de *Gids* overgenomen, en zoodoende indirectelijk goedgekeurd.

Wel nu, tegen die approbatie komen wij in appèl. De zaak is deze:

1. Dat er van geen *Don Quijote* maar van *Don Quiroto* eenige rede kan wezen. Gewis, dat geringe verschil in de spelling beteekent weinig, maar bewijst intusschen, dat de heer Thijm, anders een man van Orthographie, volstrekt niet met de goede bronnen is te rade gegaan, en allerminst met Cervantes-zelven.

2. Cervantes, zoo als hij-zelf verhaalt, schreef om zijn lezers te vermaken. Voorzeker, hij beoogde daarmee vrij wat meer, dan kluchtverteller te wezen, en wilde veeleer de vrucht van zijne groote ondervinding in aangenaamen en onderhoudenden vorm der wereld mededeelen. Hij ontwierp dus een Roman, en over de eenheid en het hoofddoel van dezen loopt het geschil.

3. Dat hoofddoel, zoals ieder weet, was de bespotting

der middeleeuwsche ridderpoëzij, en daarmede bereikte Cervantes zijn oogmerk, in alle landen van Europa.

4. Voor den heer Thijm, die waarschijnlijk niet veel ridderromans gezien, en vooral niet gelezen heeft, maar zich van die zonderlinge boeken een veel te gunstig begrip heeft gevormd, moest het dus treurig zijn, te vernemen, dat een der grootste vernuften van den nieuweren tijd de romantische verdichtingen der vaderen door een veel schooner en veel dieltelijker, en tevens veel leerzamer roman volkomen gedood en alzoo aan het groote publiek ontnomen had.

5. Of de heer Thijm wel ooit de werken van Cervantes onder de oogen heeft gehad, is zeer twijfelachtig. Wat zeker is, hij spreekt alleen van *Don Quijote*, en schijnt dezen slechts te kennen uit de gebrekkige hollandsche overzetting van Lambertus van den Bosch, en de bij uitnemendheid slauwe navolging van Florian. Deze laatste toch liet veel achterwege, dat naar zijne meening algemeen bekend was, en ontdeed Cervantes van alles, wat hem bijzonder karakterizeert.

6. Aldus toegerust, las de heer Thijm eene drogrede over den *Don Quixote* in Von Quandt's *Briefe aus Spanien*, en, zonder nu in het allerminste na te gaan, wat Cervantes-zelf gezegd heeft: »*Porque todo* (te weten geheel zijn boek) *el es una invectiva contra los libros de Caballerias*», zoo springt hij aanstonds op een *Rosinante*, en meent ontdekt te hebben, dat de scherpzinnige en geestige Spaanjaard niet tegen, maar voor die verdictselen geschreven heeft, waaraan de krankzinnigheid van zijn romanheld toe te schrijven is.

Ziedaar de kwestie, en uit deze opgave moet het reeds een ieder duidelijk wezen, dat de heer Thijm in zijne reconstructie der litterarische geschiedenis van Spanje nog ruim zoo ongelukkig is, als in die van het Vaderland. Wil hij nu met deze tergetwijzing tevreden zijn, wij zullen hem zijne misvatting en letterkundige ketterij gaarne vergeven: zoo niet, dan zullen wij de eer hebben, hem nog beter te bedienen dan vroeger in zake van Stalpaert van der Wielen, want toen verzuimden wij onze bronnen te noemen, en in die onachtzaamheid zullen wij niet andermaal vervallen. *)

*) Die bronnen over Stalpaert van der Wielen waren geens anders dan de kerkelijke aantekeningen op het Bagijnhof te Delft-zelf. De heer Thijm was daaraan geweest, om naar alles te informeren, en vond er niets dan een portret; — wij zochten er

Van alle provinciale Volks-Almanakken blijft de *Geldersche Volks-Almanak*, die van Gelderland, het meest aan zijn titel beantwoorden. Dezen morgen ontvingen wij den twintigsten Jaargang, Anno Domini 1854, en hebben er reeds een paar uurtjes met veel genoegen in doorgebracht. Wat ons bijzonder bevalt, deze Almanak maakt weinig aanspraak op geleerdheid en bemoeijelijkt niemand om zijne godsdienst, maar geeft onderhoudende, vrolijke en tevens zeer nuttige verelcels, meer nog het tegenwoordige dan het verledene betreffende, en daarbij een handvol poëtische bloemen, die, wel is waar, niet extra rozengeurig en fijn, maar toch levend en frisch en schilderachtig en mooi zijn, zooals de gouden regen in April.

R.

DAPHNÉ. *)

De *Daphné*, tweemaandelijksch Tijdschrift voor Nederlandsche Poëzij, (Utrecht bij J. D. Doorman) vormt jaarlijks een lief bundeltje, en zou, tegen St. Nicolaas gereed zijnde, zeer wel voor een *Aurora* of een *Vergeet mij niet* kunnen doorgaan; want, zonder een Muzen-almanak te zijn, heeft zij er toch veel overeenkomst mede en is althans niet minder. De vierde en vijfde Aflevering liggen voor ons, en bevatten voornamelijk: de gesluierde *Profeet van Khorassan*, een der vier diehterlijke verhalen uit de *Lalla-Rookh* van Thomas Moore, door A. Winkler Prins met smaak en oordeel vertaald. De drie andere verhalen uit dit voortreffelijk werk werden reeds vroeger in het Hollandsch overgebracht, te weten *Paradies en de Peri* door J. J. L. Ten Kate en K. Sybrandi; *The fire Worshippers*, door J. van Lennep, en *The Light of the Haram*, door S. J. van den Bergh en A. van der Hoop Jr. Of die heeren daarvoor eenige redelijke belooning genoten, is ons onbekend; maar vóór dat Moore nog een letter van zijn *Lalla-Rookh* geschreven had, bedong hij daarvoor een honorarium van drie duizend guldens.

insgelijks, en vonden er de geschiedenis der E. Kerk in die stad, waarover de heer Thijm, bij wijze van inbeelding, gehandeld had. Zoo wederlegden wij den Katholicken schrijver uit echt-Katholieke bronnen, en zoo zullen wij hem insgelijks uit Cervantes doen zien, dat hij zich aan Cervantes misgrepen heeft, indien hij op enigerlei wijze tegen deze stelling durft opkomen. *Amicus Socrates, amicus Plato, sed amica magis Veritas*.

*) Zie blz. 151 van *ASTREA's* III. Jaarg.

POEZIJ.

EMMA'S DOOD.

De dagvorstin zonk statig neêr,
Reeds was haar oogengloed gebluscht,
Reeds had zij de aard vaarwel gekust:
De schoone jonkvrouw ging ter rust

In 't kabblend bed van 't spieglend meer.
En zedig klom, met zachten glans,
Ter wederzij, van trans tot trans,

Het ongeslujerd beeld der maan,
En zag het droevig schouwspel aan,
't Was of ze medeelde in de smart
Van 't fel gefolterd moederhart;

't Was of ze meê voelde al het wig
Van 't kruis, waaronder Emma bnkte;
't Was of 't ook haar ter neder drukte,
Zóó treurig was haar kwijnend licht.

't Was alles stil. Geen windgesuis
Bewoog het blad. Geen veldgedruisch,
Geen voogtenschel, geen golfgebruis

Werd van nabij of ver gehoord:
Het meer lag effen, als 't azuur
Des hemels, in dit avonduur;

De stilte werd door niets gestoord.

Als in een zoet gepeins verloren,
Als in een zaalge mijmering,
Lag Emma, moeders lieveling,

Haar levenslust, haar eengeboren,
Op 't veoge krankbed uitgestrekt.
De frissche bloesem harer wangen

Was door een aaklig wit vervangen
En reeds met doodzweet overdekt.
Een kille pareldruppel droop

Al bevend langs de ijskoude kaken,
En ging verloren onder 't laken,
Als 't zinbeeld van verloren hoop.

Nog speelde een lach om haren mond,
Nog even vriendlijk blonk haar oog,
Maar 't was alsof, met iedren stond,

In telkens zwakkere ademtoog,
Haar uitgeputte kracht verloor.

Op eens, daar liet een flauw gezucht,
Daar liet haar stem zich fluistrend hooren:

»ô, Moeder! zie, wat heldre lucht,
O zie, hoe lief die starren gloren.

Hoe tintlend blikken ze op elkaâr,
Hoe smachtend reikhalst de een naar de ander!
Maar zie! daar smelten ze in elkander. . .

ô, Moeder! wáár mijn oog ook staar,
Ik word één lichtgloed slechts gewaar,

Waarheen ik schouw, 't is alles hemel!
En verre, in vonkend lichtgewemel,

In 's Heeren opperst rijksgebed
Weêrgalmt het schoonste vreugdelied.

Het nadert! 'k Hoor de citers klinken;
De stroom van 't harpakkoord verbreedt.

Zij komen! . . . Moeder! zie hen blinken,
Die Englen, in hun sabbathskleed!

Daar zijn zij! — Een, het schoonst van allen,
In glans en pracht der zon gelijk,

Gewis de hoogste in 't hemelrijk,
Zweeft, onder 't rollen van de vallen

Der duizendmaal tiendnizendtallen,
Gevolgd van 't gansche zangrenkoor,
Het ongemeten lichtertruim door.

O, zie! daar blikht hij naar mijn sponde;
Daar strijkt hij neder met een vaart!

O zie! daar is hij reeds op aard!
Hoe minzaam blikht hij in het ronde;

Hoe vriendlijk rust zijn oog op mij;
O zie, hoe minlijk, zie, hoe teeder

Hij me aanblikht! Zie, daar nadert hij.
Een hemelglans straalt van hem neder. . .

Daar staat hij! Welk een majesteit,
Wat ongekende heerlijkheid,

Wat liefde en goedheid in zijn wezen!

Spreek, Engel, spreek! Wie u moog vreezen,

Ik vrees u niet! Wees welkom, gij!
 Wis brengt ge een laafdrank voor mij mede."
 „Ja," zegt hij, „lieve! hoor naar mij:
 Ik breng u heil en zielevrede.
 God zendt mij tot u, Emma, kom!
 Volg mij naar gindschen Engellandrom.
 Kom, lieve! vaar met mij naar boven,
 Zie hoe de schare u tegenlacht:
 Zij is de heilige dorpelwacht
 Van 's Heeren huis en tempelhoven.
 God roept u, Emma! Reik me uw hand!
 Ik heb uw kruis u reeds ontnomen;
 Kom, toef niet! volg mij, zonder schromen!
 'k Voer u naar 't beter vaderland!"
 „God roept mij! — 'k Hoor de hemelstemmen;
 Reeds wringt mijn geest zich uit zijn schel!
 Laat me aan uw hart voor 't laatst mij klemmen...
 Zóó, Moeder!.. vaar.. voor.. eeuwig.. well.."

Door niets in hare vaart gestuit,
 Mogt zij, van alle smart ontheven,
 Op gouden wicken henenzweven:
 Haar overschoone droom was uit. . .

Zij was ontwaakt tot hooger leven!

Wel zat zij dáár, een beeld gelijk,
 Die moeder, nu geen moeder meer;
 Maar toch berustte ze in den Heer,
 Die Emma opnam in zijn rijk.
 Wel vloede er menig zieletraan

Langs 't overschot der lieve doode,
 Wel was de scheiding zwaar en noode,
 Wel was haar hoop en vreugd vergaan;
 Maar, wat God vroeg, dat gaf zij Gode,
 En, hoe haar brekend hart mogt slaan,
 Toch bad zij 's Heeren goedheid aan.

En buiten ruischte 't popelblad,
 Door vlugge zefirs ligt bewogen;
 En zachtens bruischte 't rimplend nat
 Van 't meer, waar langs zij henentogen.
 De heerscheresse van den nacht,
 Omgeven van haar sterrenwacht,
 Steeg opwaarts in haar volle pracht,
 Zij blonk, als zij nooit had geblonken,
 En wierp haar kuische en teedre lonken
 Naar Emma's gaarde en lustpriëel,
 Waaruit het tooverzoet gekweel
 Van de onvermoeide filomeel
 Als lofzang opklom naar den Hoogen.
 't Was of de sluimer der Natuur,
 In dit zoo plegtig nachtelijk uur,
 Op eens gevlugt was van hare oogen;
 't Was of een glans van hooger spheer
 Haar zilveren diadeem omstraalde;
 't Was of zij God haar dank betaalde:
 "'t Was of zij knielde voor den Heer,
 En 't welkomstlied der zaalge koren
 In smeltende echo's na deed hooren:
 „De Hemel heeft een Engel meer."

Gouda, November, 1853.

G. C. DE HONDT.

BLANK.

— Zangtekst. —

Parelblank in zilveren stroomen,
 Hagelwitte leliepracht,
 Kuische lichtbodes der nacht,
 Onschuldslaach van kinderdroomen,
 Lieflijk dons der zwanenpluin,

Tintlend bruischend golfschuim:
 Mogt elk roersel onzer harten,
 Immer u in reinheid tarten,
 Ons gemoed de wederschijn
 Van Gods zuivren lichtglans zijn.

KUNST.

HET MONUMENT VAN MEVROUW VAN MEERTEN GEBOREN SCHILPEROORT.

Naanweliks was deze merkwaardige vrouw ten grave gedaald, toen reeds bij eenigen harer oudste leerlingen het denkbeeld oprees, om haar door een blijvend herinneringsteeken, niet zoozeer voor zich-zelve, alswel voor anderen, onvergetelijk te doen zijn. Ook bij vele vrienden en bekenden der edele overledene vond dit al dadelijk zóódanigen bijval, dat de Commissie, met de ontvangst der vrijwillige bijdragen, tot het verwezenlijken van het denkbeeld, belast, zich na eenigen tijd in staat gesteld zag, den Heer Strackée, te Rotterdam, het ontwerp en de uitvoering op te dragen van een Monument, der geliefde en beroemde afgestorvene ten volle waardig.

Zulks is geschied, en de aan kunstschoon zoo rijke St. Janskerk van Gouda prijkt, sedert eenige weken, met een verheven kunstgewrocht *méc.*

Teneinde onzen lezers dit zoo duidelijk mogelijk ter aanschouwing voor te stellen, willen wij eerst een oppervlakkigen blik daarop werpen, om het daarna meer in zijne bijzonderheden gade te slaan.

Het gansche Monument, van den fijnsten franschen zandsteen vervaardigd, heeft eene hoogte van negen rijnlandsche voeten, bij eene daaraan geëvenredigde breedte; het is van romeinsche architectuur, en verbeeldt gedragen of ondersteund te worden door palmtakken, als zinnebeelden des vredes. In het frontispice ziet men een' immortellenkranz, waar eene schrijfsel door is gestoken, deelende op den voortdurenden roem harer geschriften. Het andere deel, waarop dit frontispice rust, is een vierkant, waarin gebeiteld staat:

HULDE AAN NEÉRLANDS
KINDERVRIENDIN

A. B. VAN MEERTEN
GEB. SCHILPEROORT

GEB. 3 JAN. 1778. ONTSL. 14 FEB. 1853.

Hieraan sluit zich een ander, doch veel grooter en langwerpiger vierkant, 't welk het voornaamste en middelste gedeelte van het Monument uitmaakt.

In het midden daarvan verrijst eene kolom, op wier

boven-cind men eenige boeken ziet, met lauweren omkranst; deze is de zuil, ter eere van de beroemde schrijfster opgericht. Twee meisjes, een ter regter- en een ter linkerzijde, de groote schare leerlingen der geëerde ontslapene vertegenwoordigende, hechten de beeldenis der beminde meesteres aan hare Eerezuil, aan wier voet men een kind of Genius ziet; zijne houding is treurend en zijn oog gevestigd op den uitgebluschten fakkel, die, als zinnebeeld van den eeuwigen slaap, in zijne hand geplaatst is. Hierop volgt het nog breedere onderstuk met de woorden:

DOOR HARE DANKBARE LEERLINGEN EN VRIENDEN.

Laten wij nu, na dezen vlugtigen blik, het beeldwerk van den Heer Strackée met wat meer oplettendheid beschouwen. Grafmonument, gelijk velen het noemen, neen, dit is zeker het regte woord voor, noch de eigenlijke beteekenis van 't geen wij hier voor ons zien.

Niets bespeuren wij, dat ons aan vergankelijkheid en dood herinnert, dan één enkelen uitgebluschten fakkel, en dien nog maar flauwelijk. Gedenkteeken van zeldzame toegengenheid en van opregte en duurzame liefde, ziedaar een' naam, die, naar ons oordeel, veel beter daaraan voegen zou. Immers, het is als verkondigt dit gesteente eene lofde op de ontslapene, alsof ons gedurig de grondteekst daarvan in de ooren klinkt: «Eens waart ge ons lief; steeds zult ge ons dierbaar zijn!» En dit moet ook de hoofdidée zijn geweest, waarmede de Heer Strackée zijne andere sehoone nevenbegrippen zoo harmonisch heeft weten te verbinden.

Het afbeeldsel van Mevrouw Van Meerten, zooals dit, op een breed oval, te midden van het Monument staat uitgebeiteld, is, tot in de minste bijzonderheden toe, sprekend gelijkend en allergeurigst van uitvoering. Zij is daar juist zóó, als wij haar altijd zagen, de nederige vrouw, afkeerig van allen zwier en tooi. Dien weemoedigen vriendelijken grondtrek in haar gelaat heeft de ontwerper terug te geven, met tene juistheid, die onze bewon-

dering gaande maakt, en ons, zelfs zonder nog iets anders gezien te hebben, een hoogen dunk van diens kunstvermogen doet opvatten. Waarlijk, dezelfde hand, die eenmaal de heerlijke Tollens-buste ontwierp, is voor het kunstlievend oog ook hierin duidelijk zichtbaar. Niet minder trekken de zoo even genoemde meisjes al onze aandacht tot zich. Beider houding en gelaat teekenen treurigheid en weemoed, en toch zijn hare wezenstreken niet zóó somber, dat de opmerkzame beschouwer daarover niet ziet uitgespreid den glans eener zekere kalmte en zielgerust, die het oog wel veroorloven, vochtig te zijn, doch, na het weenen aan de sponde der geliefde doode, nu die eenmaal is heengevaren, geene andere tranen meer gedoogen. Die glans is het afschijnsel des zaligen bewustzijns, dat de ontslapen vriendin, boven al het lijden dezer aarde verheven, eene woning heeft gevonden in de verblijven des eeuwigen vredes.

Met welk eene teederheid blikte die ter rechterzijde op de haar eenmaal zoo dierbare neder, terwijl hare hand het onschatbaar kleinood aan de Eerezuil vaststrikt. Al bewegten hare lippen zich niet, al staat zij mijmerend daar, toch bespeunen wij, ten duidelijkste, dat hare ziel in haar eene taal spreekt, alléén verstaanbaar voor Hem, die geene woorden behoeft, maar zelfs van verre de gedaenten kent. Evenzeer boeit ons hare medeleerlinge, zoowel door diepe uitdrukking van gelaat, als door bevallige losheid in honding. Kapsel en kleeding, van allen overvulligen opschik ontdaan, zijn buitengewoon lief en, wegens den eenvoud, daarin doorstralende, in zeer goede harmonie met het geheel. Ongevoegvallig is beider gewaad geplooid, en nog nooit zagen wij eene kreuk zóó getrouw teruggegeven, als de Heer Strackée, met zijne hem eigen bekwaamheid, dit hier heeft weten te doen. Innig-schoon is de kleine Genius, zoo als die daar met nederhangende vleugelen en afgekeerd gelaat, in treurende honding, aan den voet der kolom ter nederzit. Hoo droevig staart hij voor zich henen, terwijl zijne eene hand een immortellenkrans, zijne andere den meergenoemden fakkel vasthoudt!

Het is hem wel aan te zien, dat de overledene voor hem onherroepelijk verloren, dat zij hem voor immer, zonder hoop van haar eenmaal weder te zien, ontvallen is. Wij herhalen het, onuitsprekelijk-schoon, vol diepe gewaarwording, van de voortreffelijkste uitvoering is de kleine Genius, die daar zit, treurende aan den voet der kolom. Indien deze het zinnebeeld moet zijn onzer Neder-

landsche jeugd, die in Mevr. Van Meerten tegenzeglijk veel heeft verloren, dan verhoogt deze keurige idée niet weinig onze bewondering voor den genialen en tevens zoo gevoelvollen kunstenaar. Niet alleen, dat deze figuur nitnemend fraai is geteild, zij is ook zóódanig geplaatst, dat zij in geene geringe mate medewerkt, om het schoone der opvatting in het voordeeligst licht te stellen.

Na deze beschouwing, achten wij het overbodig, nog verder te willen uitweiden in den lof des Heeren Strackée, die zijnen vroeger verworven kunststroom door dit nieuw bewijs zijner bekwaamheden niet alleen meesterlijk heeft weten te handhaven, maar zelfs nog te verhoogden.

«Zijn naam is lofs genoeg!» — Met deze woorden van een onzer vaderlandsche dichters eindigen wij, hulde toebringende aan de edele Commissie, met de oprigting van het Monument belast, dewijl zij de uitvoering van zulk een schoon denkbeeld aan zulk eene verdienstelijke hand heeft toevertrouwd.

En nu nog eenige opmerkingen, ten slotte. Wat is toch de reden, dat Mevr. Van Meertens Monument, op het eerste gezigt, niet den indruk maakt, gelijk alle verheven kunstwerk dien meestal bij ons te weeg brengt?

In 't belang van den Heer Strackée, achten wij een voldoende antwoord op deze vraag hier niet achterwegen te mogen houden. Na al hetgeen wij van dit waarlijk schoone beitelwerk in het midden hebben gebragt, zou het dwaasheid zijn, die reden in het gewrocht-zelf te willen zoeken. En, inderdaad, zij is er ook niet in gelegen: de oorzaak daarvan ligt in geheel iets anders.

Zooals wij gezien hebben, is het Monument van betrekkelijk geringe afmeting; daarentegen, is het muurvlak, waarin het gemetseld is, van zeer ruimen omvang. Het glas der Tempelreining er boven, en dat der Voetwassing ter rechterzijde, van welk eene lengte en breedte zijn die niet! Het laatste is missehien meer dan vijftig rijnl. voeten hoog. Let men verder op de ruimte er vóór: hoe uitgestrekt is deze, en de pilaren, die haar begrenzen, van welk eene lengte en dikte zijn zij niet! Maar, wat ons nog meer dien gewenschten indruk ontrooft, is het volslagen gemis aan verscheidenheid en mengeling van kleuren, die anders zoo sterk tot het gevoel kunnen spreken. De bijkans witte zandsteen maakt op het pleister van den muur even weinig effect, als de ééne sneeuwwaag zulks doet op de andere. Hierom treft het Monument dan ook zoo weinig, en schijnt het niet genoegzaam uit te

komen ; hierdoor wordt geene enkele lijn gebroken, zoodat, om *die* reden, veel van 't wezenlijk schoone des Gedenks teekens verloren gaat, dat nu onderal 't groote der lokaliteit, als het ware, schijnt te versmelten. Eu toch konde er ligtelijk iets bedacht worden, om veel van dit alles minder schadelijk te maken. Zulk zou men, naar ons inzien, gemakkelijk kunnen vinden door, namelijk, het Monu-

ment van een donkeren rand of grond te voorzien, alsmede door er een niet al te hoog ijzeren hekwerk om te plaatsen. Trouwens, indien wij wel onderrigt zijn, dan moet hij Heeren Kerkvoogden het plan tot dit laatste reeds bestaan. Wij besluiten met den wensch, dat de uitvoering daarvan niet lang moge achterwege blijven.
Gouda, in November, 1853. G. C. D. H.

BIOGRAPHIËN VAN BEROEMDE TIJD- EN LANDGENOOTEN.

WOUTER HUTSCHENRUYTER EN DE CANTATE VAN TOLLENS,

UIT TE VOEREN TEN VOORDEELE VAN DE BEHOEFTIGE NAGEBLEVENEN DER CHOLERA-LIJDEBAREN, TE ROTTERDAM. *)

De Schoone Kunsten worden onder ons veelmalen tot de schoonste doeleinden aangewend : vooral de Muziek weet hier tot edele oogmerken de harten te treffen, en voert de ziel in gezang omhoog. Niet alleen knstgenot is haar doel, maar, wanneer groote rampen dreigen of slaan, dan zien weêuwen en wezen, op haren wenk, troost en lafnis aangebragt, en dankbaar geeft de verkwikte armoede aan de meêwarige Hemelochter den lof, die de genoten weldaad zoo zeer verdient.

Dus nu weder, dezer dagen. Daar werd de tweede stad des Rijks vreeslijk door de Cholera geteisterd, doch tienduizend guldens zag men terstond bij elkaar gehragt, om in de eerste behoefte der arme bezochten te voorzien. Dit waren intusschen lonter liefdepenningen, waaraan de Kunst geheel vreemd bleef. Maar, zie, daar vereenigen zich thans Dicht- en Toonkunst wederom tot één-zelfde oogmerk, en weldra zal Rotterdam op nieuw getuige zijn van een feestavond, aan de Weldadigheid toegewijd, en waarhij twee bekende Menschenvrienden, twee erkende Kunstenaars, de reijen voorgaan bij het offeren hunner edelste gaven op het plegtaltaar der christlijke broedermin.

Van den Dichter, van Tollens, den heminden Volkszanger, hier, in bijzonderheden, uitvoerig melding te maken, zou overbodig mogen worden geacht : geheel het Vaderland toch kent zijn leven en streven voor al, wat edel is en schoon; zijn *Beeldbrief* ligt in ieders mond en

in aller harten : die verzen, immers, en zijn laatste *Album-blaadje*, hebben honderde beurzen geopend, en duizende guldens ter lafnis doen geven voor den armen natuur- en landgenoot. Zulke zangen zetten den Dichter, die zo ontboezemt, eene schoone parel bij in de luisterrijke kroon eens ervollou ouderdoms, die hem den rijkhe-lauwerden schedel versiert. Eere Tollens, wiens eithers steeds klonk voor al, wat het Nederlandsch harte immer 't meest streelt en verrukt : Vaderland, Godsdienst en Menschenmin!

Doch, over onzen Rotterdammer, Wouter Hutchenruyter, den Toondichter dezer Cantate, wil ik hier een woord spreken, over den zoon van zeer muzikale ouders, *) die den veelbelovenden, zevenjarigen knaap, nu juist eene halve eeuw verleden, ouden de leiding bragten van den hoogst-verdiensteliiken Vioolmeester, Vader Dahmen, van wiens kinderen ook meer dan een ziel als Virtuoso op verschillende Instrumenten onderscheiden heeft. Zoodoende werd dan nu de Viool het voorwerp der ernstige studie van den jongen Wouter, die daarop, drie jaren later, onder grooten hijval, reeds schoone proeven, in het openbaar, aan kenners en liefhebbers voordroeg. Het toeval, evenwel, gaf den jengligen Violist eene Trompet in handen, en hij bragt het, binnen eenige maanden, daarop zóó ver, dat hem hiermeê, op zijn negende jaar, eene plaats toeviel bij de kapel der stedelijke Schutterij en in het orkest van het destijds

*) Na de uitvoering, die den 19. Januarij, 1854, zal plaats hebben, kom ik op dit onderwerp nader terug.

*) Geboren den 28. December, 1796.

zeer bloeiend Zaturdagsch Concert, in zijne geboortestad, Rotterdam. De overgang van Trompet tot Waldhoorn gesebedde al spoedig daarna, en dit Instrument boeide wel z66 zeer den langzamerhand ontlukenden jongeling, dat hij zijne geheele muzikale studie straks daarbij uitsluitend bepaalde, en, zoowel binnen- als buiten 's lands, ziele groote vermaardheid er meê verworven heeft. *)

Daar er, intusschen, voor dat zoo moeijelijk Instrument destijds nog weinig of niets geschreven was, beproefde Hutschenruyter zijne krachten hiertoe na zelf, waarvan verscheiden fraaie Hoorn-Concerten en Solo's het gewenscht gevolg zijn geweest; ofschoon de groote bezwaren, waaraan de uitvoering onderhevig is, het in druk geven er van overbodig seken te maken, daar toch een gewoon Waldhoornist voor deze Compositiën, om die reden, meestal terugdeinsde, en alléén de Heer Potdevin, te Amsterdam, een door Hutschenruyter voor hem gecomponeerd Concert meesterlijk wist voor te dragen.

Van 1815 tot 1832 werden overigens vijf Concerten, vier Fantasiën en drie gevarieerde Thema's, met Orchest- of Piano-accompagnement, door hem geschreven. Een geregeld onderrigt in de theorie der compositie behoorde, in die dagen, tot de onvervulde wenschen van den Toondichter, die dus 6f op het gehoor, 6f op grond van Partituurstudie, 6f naar aanleiding van de in zijn bijwezen voorgedragen meesterwerken van Van Beethoven, Mozart, Haydn, Paer enz., de geheimen en effecten der instrumentatie moest bespieden en nagaan. Door deze alzoo verhoorderdvoudigde inspanning — waaraan anders een Leermester, met eene goede, gedrukte Methode gewapend, voor het grootste gedeelte te gemoet komt, — kreeg Hutschenruyter zeer spoedig zulk eene kennis en geoefendheid in de Instrumenten-zelve, dat hij, die ze, niet meerder of minder talent, bijna allen, zonder onderscheid, bespeelt, dus z66r goed wist, wat men er al dan niet van vergen mag en verweeten kan. Later, toen, eerst Hummel, en voorts Romberg en Kieselwetter in Rotterdam kwamen, begon onze bekwame Landgenoot ziele, niet zonder groote geldelijke opofferingen, gezet en met nogmaals verdubbelde vlijt en ernst op de studie der Harmonieeler toe te leggen, en bragt het, onder de stelselmatige leiding dier ervaren meesters, tot eene zeker aanzienlijke hoogte.

*) Zie: *Lexicon für Tonkünstler*; — *Amphion*; — *Caeclia*; enz.

In 1829 zag eene Ouverture voor blaas-instrumenten van zijne compositie, te Antwerpen, het licht, die van 1832 tot 1834 door twee Ouvertures voor groot orkest, en van 1837 tot 1840 door twee Symfoniën, eveneens voor groot orkest geschreven, gevolgd werd. Intusschen moedigde de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst den onvermoeid-werkzamen Kunstenaar, wegens de laatstgenoemde vier Compositiën, voor elk met eene premie van twintig dukaten niet weinig aan, terwijl zij hem later tot *Lid van Verdienste* benoemde.

Zijne eerste proeve voor het *Vocale* was, in 1838, eene Cantate, naar woorden van Van Harderwijk, ter feestviering voor de Vereeniging der Schilderkunstige Genootschappen, te Rotterdam, vervaardigd, die, blijkens de Archiven der hierboven vermelde Maatschappij van Toonkunst, bij de opvoering met den gunstigsten uitslag werd bekroond. *)

In den bloeienden leeftijd van dertig jaren (1826), en alzoo in de volle vaag des levens, ondernam hij het, een Concert op te rigten, dat onder zijne Directie werken zou. De leiding, door hem, vroeger reeds, aan kleine muzikale gezelschappen, met goed gevolg, gegeven, moedigde hem tot het bereiken van een grooter doel kraetig aan. Hij waagde het daarbij, moedig, — en mogt er weldra ook voor goed in slagen, — om aan den fatsoenlijken burgerstand, waarvoor tot dusverre geene gelegenheid tot eenigzins dragelijke muzikale uitspanning bestond, eene zoodanige te verschaffen, waarbij tevens ook den beschaafden Israëliet, die toenmaals zelfs in geene gewone Societeit als Lid werd opgenomen, de toegang was verleend.

De groote bijval, aan deze onderneming door het Rotterdamse public geschenken, lokte echter weldra eene sterke en veelzijdige concurrentie uit. *Eruditio musica* is, toen Hutschenruyter zijn Concert opgaf, in de plaats daarvan, tot stand gebragt, onder Directie der Heeren Mühlensfeldt, Tours en Ganz. Bij het vertrek (met der woon) van eerstgemelden, thans overleden, beroemden Pianist naar Londen, kwam de leiding van dat Concert wederom aan Hutschenruyter terug, die daarmee onafgebroken tot heden toe belast gebleven is.

Bij het Schutter-muzijk-korps, dat hem, om zoo te zeggen, als kind in dienst had zien treden, werd Hutschenruyter, in 1822, tot Kapelmeester aangesteld.

*) Zie het Verslag dier Maatschappij voor 1838.

Hij heeft er meer dan anderhalf honderd werken van grooter of kleiner omvang voor gearrangeerd of gecomponeerd, en daaronder de geheele Opera Don-Giovanni, Faust, Jes-sonda, Gazza ladra, Sargines, de V. Symfonie van Beet-hoven, de I. en IV. van André, de III. van Romberg. enz.

Ook als Directeur van het Zangkoor in de Predikheeren-kerk — zoogenaamd aan den Steiger — te Rotterdam, welke betrekking hem in 1847 eervol werd opgedragen, heeft hij zich bij die Gemeente hoogst-verdienstelijk gemaakt, door tevens verscheiden Werken, met talent, ter dienste bij de plegtige godsdienstoefening, te schrijven.

Te Schiedam is onze bekwaame landgenoot, mede sedert eenige jaren, Stads-muziek-directeur. Ook was hij oprigter en, gedurende langen tijd, met de Directie belast van het Koor der R. K. Gemeente aldaar. In beide betrekkingen, gelijk niet minder als Directeur van het Delftsche Stads-Concert, dat van 1820 tot 1839 onder zijne leiding stond, genoten zijn ijver en talenten algemeen den verdienden dank en lof.

Steeds was de Kritiek Hutschenruyter bij het in 't licht verschijnen zijner Werken gunstig: men erkende openlijk zijne goede gaven, en prees in den ernstig-arbeidenden Componist en Virtuoso gelijkzijdig ook den bescheiden en minzaam man, die nimmer een Kunstenaar, hij zij vreemdeling, stad- of landgenoot, bij het geven van Concerten, zijne behulpzame hand weigerde, en alzoo, zonder baatzuchtigen naijver, het goede en schoone steeds voorstond, waar en in wien hij het ook ontmoeten mogt.

Maar schitterender kroon nog heeft hij, de wakkere Nederlander, zich verworven door de blakende zneht, die hem immer bezielt, wanneer het te doen is, om de Kunst, als hemelsche toesteresse, in allerlei nood en rampen weldadig te doen optreden. Dus vindt men bij hem de bewijzen eener opbrengst van meer dan negentien-duizend guldens, zoo te Rotterdam, als te Schiedam en Delft, het gevolg van door hem, ten behoeve van allerlei ongelukkigen, gegeven Concerten. Teisterde vuur of water ergens stad of land, deed eene heerschendo ziekte haren geesl snerpand voelen, vroeg een behoefte kunst-broeder voor zich of voor de zijnen om hulp, vorderde de gewapende dienst des Vaderlands een buitengewoon offer op het krijgssaltaar — Hutschenruyter was altijd vooraan, altijd geroed met zijn talent en met zijnen kostbaren tijd, welke beiden hij met liefde steeds ruim uitzaaide, en waarvan hij ook immer overvloedig eervolle vruchten heeft gemaaid.

Als men narekent, hoeveel uren, aan lessen en directie door den Heer Hutschenruyter, te Rotterdam en Schiedam,

in al de genoemde Muziek-verenigingen, en van zoo verschillenden aard *), elken dag, moeten worden besteed — waarbij nog zijne betrekking van Onderwijzer aan de Rotterdamsche Muzikschool der Maatschappij tot bevordering der Toonkunst vooral niet te vergeten is, — dan mag men zich, te regt, verwonderen over de rijke hoeveelheid, en daarbij tevens zoo deugdelijke gehalte van Hutschenruyters Compositie-voortbrengselen, waar- onder, behalve de veelvuldige, reeds opgenoemde Werken, hier nog vermeld moeten worden: een Concertant voor twee Hoorns; vijf Ouvertures voor groot orkest, en waar- van er twee de premie der Maatschappij tot bevordering der Toonkunst wegdroegen; eene Symfonie militaire, ter gelegenheid der verjaring van den Slag bij Waterloo; een Concertino voor Trombone; drie Cantaten, naar woorden van Immerzeel, van Van den Broek, en van Vernée, voor vier stemmen en groot orkest; eene vierstemmige Mis, met begeleiding van orgel en blaas-instrumenten, en eene met orgel-alleén; in 1850, eene Missa solemnis, voor vier stemmen en groot orkest; negen katholieke Kerkhymnen en vijf *Tantum-ergo's*, allen voor vierstemmen en met begeleiding van groot orkest; de Gezangen (het 1. en 96. uit den Evangelischen Bundel, benevens den 45. Psalm), ter inwijding van de nieuwe Zuiderkerk der Hervormde Gemeente te Rotterdam, met begeleiding van blaas-instrumenten en nieuwe pre-, inter- en postludiën, ter vervanging van het orgel, bewerkt; twaalf Liederen, naar woorden van Scharp, Broekhuijsen, Heye, Wap, Tollens, Van der Hoop, Parson, Van Someren enz., uitgegeven bij Schott, te Mainz, Roelants, te Schiedam, en Lichtenauer, te Rotterdam; twintig Marschen voor militaire muziek; voorts, meer dan tweehonderd stukken uit verschillende Opera's en Compositiën, waarvan het accompagnement of niet, of moeijelijk te verkrijgen was, belangloos, ten gerieve van toonkunstenaars of dilettanten, geïnstrumenteerd; vervolgens een Concertino voor acht Pauken, met groot orkest, opgedragen aan wijlen den beroemden Rotterdamschen Paukenist, den Heer Salomon De Monehy; dan nog eene Hymne (*Gott ist die Liebe*), voor vier stemmen en groot orkest; en, eindelijk, eene Herin-

*) Te Rotterdam: Directeuren van *Eruditio musica*; van het Katholijk Zangkoor; in de Sociëteiten de *Harmonie*, en *Geselligheid*; van het Liefhebbers-Concert *Crescendo*; van de *Schutters-Officieren-Sociëteit*, en Kapelmeeester der Schutterij. — Te Schiedam: Directeur van *Musica Sacrum*; Hoofdonderwijzer-Directeur der Zangschool van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, en der Zangvereniging *Euterpe*.

nering aan Leuven, in 1831, — Fantaisie militaire — opgedragen aan de Schutterij.

Ik zeide daar, *eindelyk*; doch dat woord is hier misplaatst: immers, voor het *einde* bleef het beste thans nog bespaard; ik bedoel Hutschenruyters groote Opera: LE ROI DE BOHÈME, waarmee ik dit vertoog wil besluiten, onder verwijzing naar hetgeen door mij daarover reeds in de *Astrea* *) gezegd is, te weten met betrekking tot den wedstrijd, door den Koning, in der tijd, voor fransche Tooneelmuziek-compositie geopend, en die gesloten werd met de bekrooning van het voor het uitgeschreven *Libretto* ingezonden Werk van den Heer Martin Lazare, kweekeling en later onderwijzer aan het Conservatoire te Parijs. Verder zal men zich herinneren, dat de meêgedongen hebbende, doch, alleen wegens te weidsche en tragische behandeling, voor geene bekrooning vatbaar geachte Compositie van den Heer Hutschenruyter, den 27. Januarij, 1852, onder groote toehoefting, te Rotterdam, in Concert is voorgedragen. Was de

hulde, te dier gelegenheid, den Kunstenaar toegebracht, luide en welgemeend, zij zal onvergankelijk worden, als men weet, dat dit waarlijk grootsche meesterwerk door den geachten Toondichter vervaardigd werd in zes-en-negentig achter-eenvolgende nachten, van tien tot drie ure: als zijnde dit toch het éénige middel, om, zonder zijn huisgezin te benadeelen, nog eenigermate den tijd te kunnen vinden, die er noodwendig vereischt was, teneinde zulk eene taak te volvoeren, en dit nog wel zonder in 't minste zeker te zijn, of men den palm der overwinning, na zoóveel inspanning van krachten, onbetwist zal mogen wegdragen. »Zulk pogen, ja, is groot in 't roemvol worstelperk!»

Ik houd mij overtuigd, dat deze mijne Schets over Wouter Hutschenruyter, niet slechts te Rotterdam, te Schiedam en te Delft, maar alomme, geheel het Vaderland door, met genoegen zal gelezen en beaamd worden, als eene welverdiende hulde, hier openlijk toegebracht aan een verdienstelijken Landgenoot, een talentvol Kunstenaar en een edel Mensch.

Utrecht, December, 1853.

Dr. WAP.

*) Zie den I. Jaarg. blz. 114.

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN BELGIË.

PROGRAMMA VAN DE KLASSE DER SCHOONE KUNSTEN, VOOR DEN WEDSTRIJD VAN 1854.

I. Welk is het uitgangspunt en welk is het karakter der Vlaemsche Schilderschool geweest onder de regering der Hertogen van Bourgouje? Welke zyn de oorzaken van haren luister en verval?

II. Oefent de Muziek een heilzamen invloed op de zeden uit? Zyn alle muziekvakken gelykelyk geschikt, om dezen invloed te bewerken? Verzekeren de tegenwoordige vormen der kunst haer eene nuttige zedelyke werking? Kunnen zy beschouwd worden als onder deze betrekking in voortgang zynde, en welke wyzigingen moeten zy ondergaan, om hunne hoogste beschavingsmaat te bereiken? — Met dit oogmerk de verschillende toonkunstvakken te onderzoeken: de godsdienstige muziek, de tooneelmuziek, de eenvoudige stem- of instrumentaalmuziek en de volksmuziek.

III. Do wyzigingen en veranderingen te doen kennen,

welke de bouwkunst heeft ondergaan, ten gevolge der invoering des gebruiks van het vensterglas, in de openbare en byzondere gebouwen. Het tydstip dier invoering te bepalen, en de vervormingen en verbeteringen aen te duiden, sedert dien door die nieuwe grondstof opvolgelyk verkregen.

De prys voor deze vragen zal eene gouden medalie ter waarde van zes honderd franken wezen. Voor de eerste vraag van het Programma heeft het Staatsbestuur, daerenboven, een byzonderen prys van twaalf honderd franken ingesteld. De Verhandelingen moeten leesbaar geschreven zyn in het Latyn, in het Fransch, of in het Nederduitsch, en zullen, vóór den 1. Juny, 1854, vrachtyry, worden gezonden aen den heer Quetelet, vasten secretaris.

De Akademie vordert de grootste nauwkeurigheid in de aenhalingen; te dien einde zullen de schryvers zorg

WEDSTRYD VOOR 1855.

hebben, de uitgaven en de bladzyden der boeken aen te duiden, welke zy zullen aanhalen. Men zal slechts handschriftelyke platen aannemen.

De schryvers zullen hunnen naem niet op hun werk stellen, maer enkelyk eene kenspreuk, die zy op een verzegeld briefje, hunnen naem en woonplaats inhoudende, zullen herhalen. De na den tyd overgelegde werken, of diegene, welker schryvers zich zullen doen kennen, op welke wyze liet zy, zullen buiten den wedstryd worden gesloten.

De Akademie vermeent den mededingeren te moeten herinneren, dat, zoodra de Verhandelingen aen lmer oordeel zullen onderworpen zyn, deze in hare handvesten zullen worden neêrgelegd, als haer eigendom geworden zynde. Nogtans kunnen de belanghebbenden, ten hunnen koste, afschriften er van doen nemen, mits zich, te dien einde, tot den vasten secretaris te wenden.

De Klas stelt, van nu af, de volgende vraag voor: „Aen welke oorzaken moet men de goede bewaring der schilderwerken van zekere scholen en zekere meesters toeschryven? Welke zyn, van een anderen kant, de beweegredenen der veranderingen, die de voortbrengselen van andere tydstoppen en andere meesters hebben ondergaen? Onder dit oogpunt de eigenschappen der kleuren, oliën en vernissen te onderzoeken, mits rekening te houden van de toebereiding der doeken en paneelen; de werkwyzen aen te duiden, meest geschikt, om de verandering van het koloriet voor te komen.”

De voorwaarden zyn dezelfde als voor den wedstryd van 1854; de antwoorden zullen vóór den 1. Juny, 1855, moeten overgelegd zyn.

MAATSCHAPPIJ „ARTI ET AMICITIAE.”

Onder de wetenschappen, die den Kunstenaar eigen moeten zyn, behoort ontegenzeggelyk de kennis der zeden en gewoonten van het voorgeslacht.

Het is echter in dezen tyd dikwijls moeilijk, die kennis op te doen, daar vele voorwerpen van vroeger dagen her- en derwaarts verspreid zyn, terwijl het bestaan van andere zelfs niet gegist wordt, wier studie voor den oudheidkenner, den kunstenaar en het algemeen van onbegrijpelyk veel nut zoude zyn.

Dat nut bestaat niet enkel in het oplossen van een feit, in het dnidelyk voor oogen stellen van lang vervlogen dagen, door den aanschouwer te verplaatsen in den tyd toen dergelyke voorwerpen gebruikt werden, de smaak ook wordt er door geknust en veredeld.

Deze overtuiging deed het Bestuur der Maatschappij „ARTI ET AMICITIAE” het wenschelyke gevoelen eener gelegenheid, om vele voorwerpen van vroegere afkomst, en betrekking hebbende tot oud-vaderlandsche gewoonten, bij elkander verzameld te zien, al ware liet slechts tijdelijk, teneinde en ieder zoodoende in de gelegenheid te stellen, om, door beschouwen en vergelijken, zich in de kennis van vroegere tijden te oefenen.

In het jaar 1851 bestond reeds bij de Maatschappij het denkbeeld, om eene proeve te nemen, in hoe verre eene Tentoonstelling van dergelyke voorwerpen, waarvan de goede uitslag in naburige landen bekend werd, ook lier zoude gelukken, te meer daar eene uitmuntende lokaliteit daartoe bij haar beschikbaar is. Omstandigheden beletten toen echter de verwezenlyking van dit plan.

Maar het groote nut, voor kunst en nijverheid daarin gelegen, spoorde haar aan, dit voornemen niet uit het oog te verliezen, en op dit oogenblik liet opgevatte denkbeeld uit te voeren, door het openen eener *Tentoonstelling van Vaderlandsche Kunst en Nijverheid van den vroegsten tyd, tot aan het begin der 18. eeuw*, volgens het bijgaande Programma.

Reeds zijn belangrijke toezeggingen gedaan; maar, om aan deze Tentoonstelling allen luister bij te zetten, om haar te doen strekken tot een toonbeeld van hetgeen ons Voorgeslacht vermogt in vele vakken van kunst en nijverheid, doet de Commissie een beroep op ieder, die een voorwerp kan inzenden, hoe gering ook, wanneer het eenigzins tot bovengemeld doel kan medewerken.

De Commissie durft hopen, dat zoowel eigenaars van

kabinetten, als zij, die slechts enkele voorwerpen bezitten, haar liet een en ander voor den tijd der Tentoonstelling zullen toevertrouwen, om zoo doende een schoon geheel te vormen, der beschouwing en studie waardig, en geschikt, om kennis en goeden smaak te vormen en aan te kweeken.

Amsterdam, December, 1853.

N. PIENEMAN, *President*.
J. W. KAISER, *Secretaris*.

PROGRAMMA.

Het Bestuur der Maatschappij »ARTI ET AMICITIAE'', overwegende het belang en de noodzakelijkheid, om, ter bevordering der Beeldende Kunsten, eene meerdere kennis van de zeden en gebruiken onzer voorouders te verspreiden, en wenschende, hiertoe naar vermogen mede te werken, heeft besloten, eene Tentoonstelling te openen van *Voortbrengselen van Vaderlandsche Kunst en Nijverheid, van den vroegsten tijd, tot aan het begin der 18. eeuw*, en te dien einde de volgende bepalingen vastgesteld:

De Tentoonstelling zal plaats hebben in de Kunstzaal der Maatschappij »ARTI ET AMICITIAE''; zij wordt geopend den 1. Februarij, 1854, en bepaald gesloten den 15. Maart daarnaauvolgende.

Het beheer dezer Tentoonstelling is aan de gewone Commissie van beheer over de Kunstzaal opgedragen, die zich eenige Oudheidkundigen heeft toegevoegd, en met deze Heeren de Commissie van uitvoering uitmaakt.

Tot deze Tentoonstelling zullen worden toegelaten alle soorten van Huisraad, Wapens, gedroven Goud en Zilver, Glas-, Aarde- en Beeldhouwwerk, Sieraden en Kleederen, ook Schilderijen en Teekeningen, voor zoverre zij tot opheldering van de vaderlandsche geschiedenis kunnen strekken, als ook Plannen of Afbeeldingen van Steden en Kasteelen, wanneer zij niet van algemeene bekendheid zijn; — ook zeldzame Autographen van vaderlanders worden toegelaten, in één woord, alle voorwerpen van inheemschen oorsprong, die historische of

kunstwaarde bezitten. De Commissie zal de ingezonden Voorwerpen op de best mogelijke wijze rangschikken.

De Maatschappij neemt geheel op zich de transportkosten van alle Voorwerpen, die haar uit het Rijk-zelf worden toegezonden. Van Voorwerpen, die groote waarde bezitten, of van grooter omvang zijn dan eene kubiek el, verzoekt de Commissie, vooraf, schriftelijk berigt, teneinde behoorlijk voor de ontvangst en de plaatsing te kunnen zorgen.

Op de Zaal zal steeds het noodige toezigt worden gehouden, en zullen voorwerpen van Goud en Zilver of van groote waarde in glazen kassen gesloten worden.

De Inzenders worden verzoekt, acht dagen vóór de inzending daarvan schriftelijk kennis te geven en daarbij, zoo veel mogelijk, eene beschrijving der in te zenden voorwerpen te voegen, teneinde eenigzins daarnaar een Catalogus te kunnen opmaken; — tevens wordt men verzocht, van de in te zenden Voorwerpen eene waarde op te geven, om die tegen brandschade te verzekeren.

Alle mogelijke voorzorgen zullen overigens door de Commissie worden genomen, om schade of verlies te voorkomen, zonder aansprakelijk te zijn voor, buiten haar toedoen, veroorzaakt gemis of schade.

De inzending kan geschieden van 8 tot 15 Januarij, 1854. Later inkomende voorwerpen worden slechts dan geplaatst, wanneer daarvoor nog ruimte over is.

Alle brieven en voorwerpen moeten geadresseerd worden aan de Maatschappij *Arti et Amicitiae*, op het Rokin, te Amsterdam, waar men steeds de uitvoerigste inlichtingen zal kunnen bekomen.

Het Bestuur der Maatschappij »Arti et Amicitiae:''
N. PIENEMAN. — J. WARNSINCK. — C. W. M. KLUJN. —
J. W. KAISER. — P. L. DUBOURCQ.

De Commissie der Tentoonstelling:

P. L. DUBOURCQ, *President*. — Mr. J. VAN LENNEP. —
Dr. C. LEEHMANS. — Mr. K. J. F. C. KNEPPELHOUT
VAN STERKENBURG. — Dr. P. SCHIELTEMA. —
Jhr. J. P. SIX. — G. A. ROTH. — C. SPRINGER. —
P. F. GREIVE. — L. M. BEELS, *Secretaris*. — K. KARSEN;
Tweede Secretaris.

Volgaarne laten wij hier, onder bijzondere aanbeveling, volgen eene onlangs aan onze Redactie toegezonden:

Inteckelijst op de Portretten Hunner Koninklijke Hoogheden Prins en Prinses Hendrik der Nederlanden, op steen geteekend en uit te geven, te 's Gravenhage, door F. Waanders.

Ten gevolge der vereerende toestemming en volkomen goedkeuring van H.H. K.K. H.H. Prins en Prinses Hendrik der Nederlanden, en daartoe door Hoogstdezelve gunstig in staat gesteld, worden door den Ondergeteekende op steen geteekend, en zullen spoedig in het licht verschijnen de Portretten van dit hooggezeht en vereerd Vorstelijk Echtbaar, op een derde van de natuurlijke lengte (*Kniestuk*).

De uitgave zal gesehieden bij de voornaamste Kunst- en Boekhandelaren, alsmede bij den Ondergeteekende, en bestaan in *proef-* en *gewone* druk.

De prijs voor ieder Exemplaar is bepaald als volgt:

Proefdruk: per Exempl. f 5.00, of f 10.00 voor de beide Portretten,
Gewone druk: „ „ 2.50, „ 5.00 „ „ „

terwijl de prijs van ieder Exemplaar, *buiten intekening*, met één gulden wordt verhoogd.

Nader zal worden aangekondigd, wanneer de Intekening gesloten, en met hoeveel daarna de prijs vermeerderd worden zal.

's Gravenhage, 1853.
Dennenweg, N°. 207.

F. WAANDERS.

NATUURKUNDE.

WANDELINGEN IN DE TUINEN VAN HET KONINKLIJK ZOÖLOGISCH GENOOTSCHAP, „NATURA ARTIS MAGISTRA,”

TE AMSTERDAM, DOOR JOHANNES. — VERSIERD EN OPGEHELDERD MET ONGEVEER

200 AFBEELDINGEN VAN DE VOORNAAMSTE ZOOGDIEREN. 1)

In ASTREA'S voorgaande Aflevering 2) gaven wij een verslag, aangaande den oorsprong en de verdere ontwikkeling van het Genootschap „*Natura Artis Magistra*,” te Amsterdam, aan het Jaarboekje, door genoemd Genootschap uitgegeven, ontleend. Wij deelden daarbij tevens mede, dat wij in ons Tijdschrift eene nadere aankondiging zouden doen van het Werk, welks titel hier boven is aangeduid, en laten derhalve thans het Prospectus hier volgen, waaruit genoegzaam de aard en de strekking van dat Boek blijken zal.

• Onder de vele nuttige Maatschappijen en Vereenigingen, welke Amsterdam tegenwoordig bezit, mag men voorzeker aan het Zoölogisch Genootschap „*Natura Artis Magistra*” eene eereplaats toekennen; immers, geene andere heeft eene zóo schoone en nuttige wetenschappelijke strekking, en dient der hoofdstad van ons dierbaar Vaderland zóo zeer tot sierraad en eer.

• Het is hier de plaats niet, om eene lofspraak te houden op de genoemde Maatschappij, en dit is ook geenszins ons plan, want wij willen het Werk, dat wij bij dezen het publiek toezeggen, niet vooruitloopen.

• Wij meenen intusschen de tolk van alle Amsterdamers te zijn, wanneer wij het Bestuur der Diergaarde welgemeenden dank betuigen, dat het sedert verleden jaar tot het besluit is gekomen, om de bezigtiging der rijke Verzamelingen niet langer uitsluitend aan de Leden des Genootschaps en aan vreemdelingen te vergunnen, maar de deuren mede voor het groote publiek open te stellen, en alzoo ook minder-gegoede stadgenooten de gelegenheid te geven, om met de belangrijkste voorwerpen der Dierenwereld, in de tuinen aanwzig, kennis te maken, en ook dáárin Gods wijze en schoone schiepping te bewonderen.

• De Bestuurders van „*Natura Artis Magistra*” hebben daardoor alles gedaan, wat zij doen konden, om ook

1) Te Amsterdam, bij Allart en van der Made; 1853.

2) Zie blz. 253 van dezen III. Jaargang.

de mindere klassen der maatschappij bekend te maken met eenen der schoonste en voornaamste takken van de Natuurkunde; maar — iedereen zal het met ons moeten bekennen — daarmee is nog niet genoeg verrigt, om de Zoölogie meer populair te maken, en het werk, dat door het Bestuur des Genootschaps zoo lofwaardig is begonnen, moet noodwendig voltooid worden, wil het de gewenschte vruchten dragen.

• Wij zullen deze woorden eenigzins nader toelichten.

• Door iedereen — zelfs den geringen man — in de gelegenheid te stellen, om eene groote menigte vreemdsoortige Dieren, van sommigen welker men wel eens heeft hooren spreken, of zelfs wel het een of ander gelezen heeft, met eigen oogen te zien, wekt men natuurlijk de begeerte op, om die verschillende Dieren nader te leeren kennen in hunnen aard, levenswijze, de plaats hunner herkomst enz.

• Dit nu leert men niet in den Beesten-tuin (om eene volks-uitdrukking te bezigen), en velen verlaten dien dus slechts ten halve voldaan: want het is hun niet genoeg, om, bij voorbeeld, een Tijger te zien en boven aan het hok te lezen, dat dit een Tijger is, maar zij willen ook nog weten, op welke plek des aardbodems dat Dier te huis behoort, of hij goede of kwade neigingen heeft, of hij veel eet en wat hij eet, welken ouderdom hij doorgaans wel bereikt, en eene menigte dergelijke zaken meer. Vroeger, toen men op de kermis in eene tent (b. v. in die van Van Aken) wilde beesten ging zien, werd men tevens omtrent al die bijzonderheden ingelicht, doch in de Diergaarde in onze *Plantage* geschied zulks niet.

• Wij weten nu zeer goed, dat Bestuurderen van het Genootschap niet bij ieder hok iemand kunnen plaatsen, om den bezoekers alle gewenschte inlichtingen daaronder te geven, en het zou bespottelijk wezen, dit te vorderen; maar wij gelooven, dat allen, die den Zoölogischen Tuin hebben bezocht, zeer gaarne van de vele verschillende Dieren, welke zij daar gezien hebben, het een en ander zullen vernemen.

• Dit nu bragt ons op het denkbeeld, om een Werk samen te stellen en uit te geven, dat over al die Dieren handelt, en van elk hunner de voornaamste en meest-wetenswaardige eigenaardigheden en bijzonderheden mededeelt; en wij vertrouwen, dat wij, door dat denkbeeld te verwezenlijken aan velen in den lande daarmee genoegen doen, en bij het geachte publiek gezagzame deelneming

en belangstelling vinden zullen, om onze onderneming goed te doen slagen.

• Wij stellen ons met de samenstelling van dit Werk niet ten doel, om eene echt-wetenschappelijke verhandeling over de Dierkunde, of een Leerboek voor den student over dat vak te schrijven; neen, gezins: want, vooreerst bestaan er reeds genoeg dergelijke Werken, en ten tweede kennen wij ons volstrekt de bevoegdheid daarvoor niet toe: ons oogmerk is enkel en alleen, om ook de mindere standen der maatschappij de verschillende Diersoorten in hare natuurlijke geschiedenis te leeren kennen; wij hadden dus ook wel op den titel kunnen plaatsen: *Volks-leerboek der Zoölogie*; maar, vooreerst had dit ons Werk al weder een geleerd aanzien gegeven, (en dit willen wij, zooveel mogelijk, vermijden) en in de tweede plaats wenschen wij onzen arbeid meer met de schoone Amsterdamsehe Diergaarde in verband te brengen.

• Iedereen — zelfs de Geleerde — zal moeten toestemmen, dat de taak, die wij met het leveren van een zoodanig Werk op ons hebben genomen, alles behalve gemakkelijk te verrigten is; en wij-zelfen gevoelen zeer goed het gewigt dier taak; maar het doel, dat wij beoogen, komt ons voor zóó schoon en nuttig te zijn, dat wij tegen geene moeite en kosten opzien, en, zooveel in ons vermogen is, zullen trachten, den arbeid, dien wij begonnen hebben, tot genoegen van »elk en een iegelijk» te volbrengen.

• Wij moeten thans eenige woorden zeggen over de wijze, die wij het best gekend hebben, om ons Werk nuttig en aangenaam levens te maken.

• Wij hebben reeds gezegd — en men vergeet niet, dat dit hij onze onderneming op den voorgrond staat — dat wij dit Werk niet schrijven voor den voornamen stand en nog minder voor de geleerde wereld, maar meer bepaald voor de mindere klassen, dat is, voor hen, wier verstand minder ontwikkeld is, en die geene wetenschappelijke opvoeding genoten hebben. Niettemin kan men aan ons Werk zijne wetenschappelijke strekking niet ontnemen; maar, omdat wij voor het Volk schrijven, moeten wij het in zulk een vorm gieten, als aan die klasse der maatschappij het meest aangenaam kan zijn.

• Voor geleerde en aanzienlijke lieden bestaan onderscheidene Werken over Zoölogie en Zoögrafie, maar die allen zijn voor den burgerman niet geschikt, want zij zijn *hem* te geleerd, en daardoor kan de lezing er van *hem* volstrekt niet belangen. En toch, in den tegenwoordigen tijd, waarin de verlichting en beschaving zich

hoe langer zoo meer over *alle* standen uitstrekken, en men zelfs van den geringsten mensch min of meer een' Geleerde maken wil, moet men ook het Volk in de Natuurkunde (en dus mede in Zoölogie) inwijden, en, om hierin nu naar wensch te slagen, behoort men de beoefening dier wetenschappen voor hetzelfde zoo aangenaam en smakelijk mogelijk te maken, zonder daarom aan het wetenschappelijke in het minst te kort te doen.

» Van die meening nu zijn wij bij de zamenstelling van dit Werk uitgegaan, en het is daarom, dat wij onzen arbeid in een fantastisch, min of meer romantisch opperkleed gehuld hebben, gelijk ook zelfs de titel eenigzins aanduidt, en alles, zooveel mogelijk, voor den eenvoudigen lezer verstaanbaar hebben gemaakt.

Thans meenen wij, genoeg gezegd te hebben omtrent den inhoud van het Werk, dat wij bij dezen het geachte publiek toezeggen."

Het denkbeeld, om een Volks-leerboek over Dierkunde te schrijven, en dit tegen den betrekkelijk geringen prijs van f 4. voor 52 vellen druks, met 200 goed-uitgevoerde Afbeeldingen van Zoogdieren (waarvan wij, in een bij het Prospectus geleverde proeve van bewerking er eene zagen), algemeen verkrijgbaar te stellen, verdient, zeker, allen lof. Wij vertrouwen, dat eene ruime ondersteuning de Uitgevers in staat zal stellen, om met de verspreiding der Afleveringen van dit Werk zoo spoedig mogelijk voort te kunnen gaan, en het kleine getal waarlijk goede Volks-leerboeken in onze taal hierdoor met een nuttig Werk te vermeerderen.

Ook van de zijde van het Genootschap-zelf zit men niet stil, maar doet men al het mogelijke, om den wetenschappelijken zin voor de Zoölogie meer en meer aan te wakkeren. Getuige daarvan de bevallige *Gids*, door het Genootschap, ten behoeve der bezoekers van den Zoölogischen Tuin *), uit-

*) *Gids voor de Bezoekers der Zoölogische Tuinen van het Genootschap „Natura Artis Magistra”, te Amsterdam.*

gegeven; getuigen daarvan de Verslagen der wetenschappelijke, maandelijksche bijeenkomsten eener Commissie ¹⁾ en, vooral, de, door de zorg dezer Commissie, uitgegeven *Bijdragen tot de Dierkunde* ²⁾, met kostbare platen versierd, waarvan wij vijf Afleveringen bezigtigd hebben. De daarin behandelde zoölogische onderwerpen, bewerkt door mannen als Vrolik, Schröder v. d. Kolk, Schlegel enz., bezitten eene hooge wetenschappelijke waarde, en het is zeer te wenschen, dat de uitgave dezer belangrijke en zeker kostbare *Bijdragen* niet door gebrek aan deelneming worde gestaakt. Onder meer anderen, vonden wij ook eene bijdrage van de hand des Heeren G. F. Westerman, over eene nieuwe soort van Gaaivogel, in het prachtig Museum van Prof. van Lidth de Jeude, te Utrecht, aanwezig, en door den Ornitholoog, Prins van Canino, ter eere van genoemden zeer geachten Hoogleraar met den naam van *Garrulus Lidthii* bestempeld. — Reeds vroeger is in dit Tijdschrift deze zaak, tegelijk met die van boven bedoeld rijk Museum, in het breede ter sprake gebragt. ³⁾

Wij verheugen ons over den toenemenden bloei van het Genootschap „*Natura Artis Magistra*.” De aanzienlijke uitbreiding en verbeteringen, aan de Tuinen en bijbehorende Lokalen aangebragt, of nog in uitvoering, verwekten daarvan in ons, bij een nog kort geleden bezoek van die schoone Instelling, de volle overtuiging. Is de Zoölogische Tuin reeds een der fraaiste sieraden van Nederlands hoofdstad, zóó voortgaande, zal hij spoedig op gelijke lijn komen te staan en kunnen wedijveren met de schoonste van dergelijke Inrigtingen, die in andere groote hoofdsteden, b. v. te Londen en te Parijs, zoo teregt de algemeene bewondering wegdragen.

B.

¹⁾ *Kort verslag der wetenschappelijke werkzaamheden, verrigt door de Leden van de Commissie voor Bijdragen tot de Dierkunde, in het lokaal van het Zoölogisch Genootschap, onder de zinspreuk: „Natura Artis Magistra,” te Amsterdam.*

²⁾ *Bijdragen tot de Dierkunde, uitgegeven door het Genootschap „Natura Artis Magistra,” te Amsterdam; 1851—53.*

³⁾ *ARTHEA's* 1. Jaargang; 1. Aflevering; bl. 22.

Op Vrijdag, den 25. November, 1853, hield de Utrechtsche Rederijders-Kamer **DE EENDRACT**, onder de kenspreuk: *voor Koning en Vaderland*, eene buitengewone vergadering, ditmaal aan de werkzaamheden der tweede en derde sectie, te weten aan de niterlijke Welsprekendheid en Toonkunst gewijd. Als eene proeve van gemaakte vorderingen, bragt men onlangs eene historische redevoering en eenige losse, deels ernstige, deels vrolijke dichtstukken ten gehoor; thans was het de uitvoering van het Treurspel *Montigni*, dat met een paar classische Symphonien de aandacht moest boeien, en ongemeen voldeed. De Kapel der Kamer, door de Heeren orkestmeesters Dahmen en Craeyvanger bestaand, is zeer zeker in geen Genootschap van gemengden aard zoo wel bezet en zoo goed geoefend. Zij had de luide toejuiching dubbel verdiend.

In het Treurspel van den waardigen H. II. Klijn werden de hoofdrollen, zoowel wat zuiverheid van taal, als gelukkige opvatting der karakters betreft, alleins verdienstelijk vervuld. De Heeren Mr. J. G. A. Bosch, wien men tevens melodieuze Intermezzo's op het Seraphinen-orgel verschuldigd was, speelde voor Philips II; voorts H. J. L. Van Hoorn voor Don Carlos, H. J. D. Hellendoorn voor Granvelle, en N. Mouthaan voor Montigni, allen tot groot genoegen van een talrijk en zeer aanwettend publiek. Ook de Heeren M. A. Perk en W. C. Groeneveld legden veel eer in met de ondergeschikte rollen van Arnold Broderode en Antonio de Toledo, in diër voege, dat de voorstelling, zoowel in hare bijzonderheden als in haar geheel, de beste verwachting overtroffen heeft.

Men verwacht eerlang eene verenigde zitting der vier afdelingen, Historie en Litteratuur — uiterlijke Welsprekendheid — Toonkunst — en Beeldende kunsten, waaruit de Kamer bestaat.

Negen dagen vroeger, den 16. November van dit jaar, werd te Haarlem de eerste algemeene vergadering der vereeniging **MNEMOSYNE** gehouden. De voordragt van de *Ledige Stoel*, van A. J. de Bul, van *De nieuwe Heer*, van Mr. J. van Lennep, benevens de opvoering,

in *costuum*, van het Tooneelspel: *De edelmoedige Dragender*, voldeden zeer goed, en getuigden van de ijverige en onvermoeide pogingen der werkende leden. De afwisselende muzijk- en zangstukken gaven veel genoegen. Eene talrijke schaar van Leden, met hunne dames, vulde de zaal.

Op Dingsdag, den 18. October, 1853, hield de Kamer **UTILITAS**, onder de kenspreuk: *Liefde tot Welsprekendheid*, te Edam, eene openbare vergadering, waarin voorgedragen werd het Drama: *Alvor of de Voorspelling*, in vier bedrijven, door A. Van der Hoop, Jr. vroeger onder den titel van *De Horoscoop*, doch thans ten gebruike der Kamer ongewerkt en van een Proloog, tot Inleiding, voorzien door haren Prins, den Heer P. A. Koll, die, na afloop van dit Tooneelstuk, het Dichtstuk *Wanhooft in eenzaamheid*, van Withnys voordroeg. De zitting werd besloten door eene voordragt van den Heer J. Hoolla van Nooten, die daartoe gekozen had de *Kersnacht* (naar Weegeland), door B. T. Lublink Weddik.

Den 24. November, daaraanvolgende, droeg de Rederijderskamer, in het jaar 1844 te Amsterdam opgerigt, (ter vierde gewone Vergadering) het Treurspel van Wiselius: *De dood van Karel, Kroonprins van Spanje* aan hare Leden voor.

Te Alkmaar werd den 28. November, door de Kamer **BILDERDIJK**, onder de kenspreuk: *Zijt meester van de taal, gij zijt het van 't gemoed*, met medewerking van het Muzijkgezelschap *Apollo*, voorgedragen *Gondebald*, Dramatisch Gedicht van H. J. Schimmel, en sloot men de zitting met: *Hooft en Huygens, te Alkmaar*, in 1628, door Mr. J. A. Molster. — Aangezien het stuk van den Heer Schimmel in het jaar 754 onzer tijdrekening valt, zoo hadden Bestuurders der Kamer goedgevonden, tot regt verstand van zaken, achter het Programma eenige *Tuelflichtingen* te voegen, waarvoor het opgekomen talrijk publiek zich zeer erkentlijk betoonde.

Ziedaar het eerste winternieuws, wat men ons, met betrekking tot de Rederijders-oefeningen voor dit jaar, welwillend heeft medegedeeld. Voor meerdere bijdragen, ook van dien aard, tot deze Rubriek behorende, houdt zich deze Afdeling der Redactie van **ASTREA** steeds belangstellend aanbevolen.

*) Zie blz. 253 van dezen III. Jaargang.

LETTERKUNDE.

VICTOR HUGO'S „CHATIMENTS." *)

Le poëte? Il est dans les nuages!

V. BRUE.

In Augustus van het jaar 1852, gaf Victor Hugo zijn *Napoléon le Petit* in het licht, een woedend schimp-schrift, waarin de vermaarde schrijver van *Notre-dame* zijn toorn den vollen teugel vierde tegen den zoon van Hollands Ond-koning, tegen hem, die thans Frankrijk onder den keizerlijken titel van Napoleon den Derde beheerscht.

Hoogstmerkwaardig is het, een blik te werpen op wat een der beroemdste Fransche Dichters van het tegenwoordige tijdvak voor *Politiek* uitvent, en hoe hij tracht, de menigte met zich meê te slepen in eene sfeer, waar niemand adem kan halen dan hij-alleen, met zijne koperen longen, enkel geschikt, om de bazuin te blazen over Europa, zonder dat evenwel één-enkele doode daardoor uit het graf ten leven wordt gewekt.

Monsieur Bonaparte, zoo als Victor Hugo den Keizer der Franschen noemt, had te *Saint-Cloud* den *Napoléon le Petit* te zien gekregen, en wat hij daarop lagchende zide, was dit: »Kijk, daar heb je den kleinen *Napoléon* door den grooten *Victor Hugo*!"

En, ja, die kritiek ging den Schrijver door vleesch en been: immers, hij komt er, een groot jaar later, bloedig-wreed op terug, en wel onder den titel van: *L'HOMME A RI*, (blz. 100); en nu heet het: ik zal u dat lagchen wel afleeren: *tu finiras bien par HURLER!* en geen wonder: verbeeld u, Victor Hugo heeft een ijzer in 't vuur gelegd, en, terwijl dat gloeiend begint te worden, trekt hij (altijd *dans les nuages*) *Napoléon Trois* den rok uit, en zie.... daar komt het brandmerk des Dichters den Keizer op den schouder: »il voit sa chair fumer." Zeker, walgelijk genoeg.

Ongeuklige Zanger, beklagenswaardige Poëzij! »*Le Poëte n'est plus l'esprit qui rêve et prie,*" hij is een »*Vengeur*" geworden, »*chassant devant lui les démons*"

(blz. 53). En wie nu zijn die Duivels? Hij noemt ze: »*Rois et méchants par la grâce de Dieu*" (blz. 104). Intusschen herinneren wij ons hoe dezelfde Dichter, ter gelegenheid van den rampzaligen dood des Hertogs van Orleans, den 21. Julij, 1842, in een plegtig gehoor bij Koning Lodewijk Filips toegelaten, namens Frankrijks Instituut, dien Vorst in deze bewoordingen toesprak: »Sire, uw bloed is het bloed van Frankrijk; uwe Familie en Frankrijk hebben slechts één hart; *God en Frankrijk hebben aan u, Sire, BEHOEFTE!* De noodlottige dood van den Prins kon, ja, den Troon schokken; maar de ronw, de algemeene droefheid der Natie *bevestigt de Dynastie!*" enz.

En hoe nu verlangt de Poëet met die Duivelen, met die godloozen bij de Gratie Gods, om te gaan? Zéér gemakkelijik. In een Gesprek, op den oever van de zee (XV. Hoofdst. III. Boek), tusschen de *Vrijheid*, den *Eed*, het *Vaderland*, de *Gerechtigheid*, het *Geweten* en nog eenige dergelijke Persoonsverbeeldingen gehonden, zegt de laatstgenoemde, van Napoleon den Derde sprekende, koeltjes weg:

Tu peux tuer cet homme avec tranquillité!

In dezelfde maand October van het jaar 1852, dat het Geweten dezen raad gaf, en misschien wel op denzelfden dag, kwam de Poëet echter tot andere gedachten, en zoo heette het toen: *Ne soyons pas trop pressés de punir*: wij hebben al den tijd, en, buitendien, het zon voor ons poëtisch gevoel nóg streelender zijn, wanneer die Keizer daar zoo eens, te Parijs, op het schabelletje stond; immers, zoo zegt hij: »*Les piloris infames ont besoin d'être ornés parfois d'un Empereur.*" Jammer, dat vooreerst de Czaar van Rusland daartoe niet te krijgen is! *Ce Czar! Tyran! Vampire!* of anders de Keizer van Oostenrijk, die er ook zeer goed voor te gebruiken was, hij, wiens Haynau, te Brescia, kinderhoofden in het geschat voor kogels gebruikte! (bl. 54):

Haynau dans les canons met des têtes d'enfants.

*) Zoogenaamd uitgegeven (zonder vermelding van Boekhandelaar) te Genève en New-York, in October, 1853.

Kan de Dichter nu, voor den oogenblik, nog geen gekroonde hoofden voor zijne operatie bekomen, zoo vergenoegt hij zich met ze allen, één, voor één uit te goescelen, of liever, — plat uitgedrukt — af te rossen, bij middel van een zweep, tot wier rigtige behandeling hij Gods hulp instantelijk inroept:

ô Dieu vivant, mon Dieu! prêtez-moi votre force,
Et moi, qui ne suis rien,
J'entrerais là, le fouet à la main!

En nu, vervolgens, zijne mouw opstroopende — *re-troussant sa manche* — zoo gaat het er dan vinnig op los (blz. 93)! Dus, bijvoorbeeld, krijgt de Paus allergeweldigst er langs, hij, die zijne schapen fusilleert, met zijne witte pantoffels in het bloed wandelt, en door Borgia, den gifmenger, toegejuicht, in stede van den herdersstaf over zijne kudde te voeren, de lammeren met een slagtersmes keelt (bl. 55). Doch, ja, hoe kon het ook anders, of was niet Mastai een *abbé mince*, dien God, tegelijk met Bonaparte, *« ce méchant petit prince »*, aan Satan overgaf, in de vaste vooronderstelling, dat de Hellevorst met twee *zulke* wezens toch wel niets zou kunnen uitrigten: *erreurs*! De Duivel,

ricanaat sous cape,
Il fit de l'un un pape
De l'autre un empereur.

Alzoo, Pio Nono en Napoléon Trois, ziedáár waar de knoop ligt, en, natuurlijk, komen de Aartsbisschop van Parijs, Sibour, en de overige Prelaten er dus wel niet heel veel beter af (blz. 86):

Archevêque Sibour,
Dieu te voit; et là-haut tes bénédictions,
ô Prêtre, sont maudites.

Een paar coupletjes verder op, heet het, in alle zaeltmoedigheid:

Chante, vieux prêtre infame!
.....
.....
Le meurtre à tes côtés fuit l'office divin!
Criant: feu sur qui bouge,
Satan tient la burette, et ce ne s'en pas de vin
Que ton ciboire est rouge.

Wat ons, Nederlanders, te midden van dat satanisch concert, schel, boven alles uit, in de ooren klinkt, is de vloekreet over den hedendangschen Napoleon hier uitgestooten (blz. 172):

ô Chacal à sang froid, ô Corse hollandais.

ons eenvoudig Holland toch heeft wel zóór zeker niet het minste deel aan des Corzers zogenaamde Dynastie, en wat den voor dezen oogenblik regerende Keizer der Franschen betreft, iedereen weet, dat hij, ofschoon zijn vader in Holland gezeteld was, binnen onze grenzen *zelfs niet geboren is*. Wat er verder van geweest en mede gebeurd moge zijn, ligt buiten onze kritiek; doch, na de zoo even gemaakte opmerking moet het stellig toch beduidend voorkomen, dat de Poëet elders (bl. 104) den gehavenden Bonaparte ook weer bestempelt met den naam van:

Un enfant du hasard,
Dont le nom fut un voi et la naissance un faux.

Dit alles nu latende voor rekening van den Dichter, zoo bepalen wij ons ten deze enkel bij het aantekenen van Hollands protest tegen den dusgenaamden *« Corse hollandais »*.

Driehonderd-acht-en-dertig bladzijden van dit venijnig boekje, — hetgeen (zoo als de Schrift zegt), *« opgegeten zijnde, den buik bitter maakt, »* is toegewijd aan de Afdeling NOX, den NACHT der Tyrannij, den nacht van den 4. December, 1851, *CETTE NUIT-LÀ* (blz. 32), waarin de befaamde *coup d'état* van Napoleon, den President der ééne en ondeelbare Fransche Republiek, plaats had: *« la nuit, complice des bandits, »* en welke bandieten, te weten de verschillende krijgsoversten, die tot dezen coup d'état medewerkten, dus betiteld worden:

ô Cosaques! voleurs! chauffeurs! routiers! bulgares!
ô Généraux brigands! hague, je te les rends!

Die kyriëlle van verwenschingen, evenwel, is minder nog dan de digte hagelbui van vloek-epitheten, toegeworpen aan de Kiezers, die Bonaparte des Keizerskroon hebben opgezet (blz. 105):

Vieux bonshommes crochus, hiboux hommes d'état,
Qui déclarez, devant la fraude et l'attentat,
La tribune fatale et la presse funeste!
Bons dos, qui vous courber, adurant le bâton;
.....
Invalides, lions transformés en toulous;
Niais pour qui cet homme est un sauveur; vous tous
Qui vous ébahissez, bestiaux de Panurge,
Aux miracles que fait Cartouche thaumaturge;
Noircisseurs du papier timbré, planteurs du choux,
Est-ce que vous croyez que la France, c'est vous,
Et que vous êtes le peuple, et que jamais vous eûtes
Le droit de nous donner un maître, ô tas de brutes!

Men ziet uit al het voorsgaande, dat er een hemelsbreed verschil bestaat tusschen Ovidius, den banneling van Tomi, in zijne lamentabele „*Tristia*,” en Victor Hugo, den nitgewekene naar Jersey, in zijne helsche „*Châtiments*.” Toen de bij Cesar in ongenade gevallen Zanger der „*Ars amandi*” in den vreemde aankwam, riep hij, voor heel de beschaaftde wereld, luide uit:

Barbarus hic ego sum quia non intelligor ulli!

Hier ben ik een Barbaar, daar niemand mij verstaat.

Het ware, in vele opzigten, te wenschen, dat de door den Overwinnaar van 4 December, 1851, verbannen Dichter van den Hertog Von Reichstadt over datzelfde euvel te klagen had: immers, wie hier den Poëet van vroeger dagen wilde zoeken, den Zanger der *feuilles d'automne*, ô hij zou hem niet terugvinden, hij zou het niet mogen gelooven, dat diezelfde hand van toen, thans nog de snaren roert. Neen, dat is een afgrijselijke klank, dat kletsen van die zweep; dat is een afschuwelijk gezigt, die Muze, met hare schooijersplunje en vloekspuwende lippen, en, blootsvoets, nog met een stuk van de starrenkroon in die hangende haren, daar rondhollende langs een onafzienbaar distelpad, in louter, louter NACHT!

En wáár nu, waanzinnige Muze, wáár toch daagt nu morgenrood? Gij eischt het op (bl. 63) van uit de hollen der ellende, van uit de Toulonsche galeijen, van uit Montmartres graf: overal kriescht het *Miserere! Miserere!* u tegen.

Partout pleurs, sanglots, cris funèbres!

Maar, daarom dan ook wilt en meent gij, dat, op uw alarmkreet, bij het luiden uwer noodklok en het schallen uwer oordeelsbezuinen, *Lazarus* (het arme verdrukte VOLK) nit de groeve des doods zal verrijzen, en, om wat te doen? Men hoore (blz. 248):

Levez-vous! foudroyez et la horde et le maître!

Vous avez Dieu pour vous et contre vous le prêtre;

Dieu seul est souverain.

Nu ja, dat is alles goed en wel, zegt Lazarus; maar die horden en die tyrannen zijn, van top tot teen, knap gewapend, en ik, arme grafbewoner, heb, om te beginnen, niets, waarmee ik die bloedhonden behoorlijk kan staan. ô Green nood! de Muze weet daar terstond raad voor:

Vous n'êtes pas armés? — qu'importe!

Prends ta fourche, prends ton marteau!

Arrache le goëd du ta porte,

Emplis de pierres ton manteau.

En zóó er dan nu maar op los getrokken! met hamers en mokers en steenen; doch, wat méér zegt, om in eens

en volkomen te overwinnen, is er zelfs niets anders dan een knuppel noodig (blz. 249):

Pour vaincre un bastion, pour rompre une muraille,

Pour prendre cent canons, vomissant la mitraille,

Il suffit d'un bâton.

Wie dat nu niet verkiet te gelooven, of niet wil volgen, zal de oorzaak wezen van het stuk slaan der Viectorsche krijgstrompet en van den Hugoschen trommel. Spoed n dan, Lazarus, er is geen dag, geen uur meer te verliezen:

Si dans ce cloaque on demeure,

Si cela dure encore un jour,

Si cela dure encore une heure

Je brise clairon et tambour.

En, erger zelfs dan dat: wanneer Lazarus niet van zich verkiet af te bijten, zoo zal de Dichter, die hem nu nog voor een Leeuw houdt, voortaan in hem niet anders zien dan een Haas:

Et je déclare que ce livre

N'est pas votre fils, ô Lion!

In de daad, het is niet slechts eene moeilijke, maar het is, daarenboven, eene zeer verdrietige taak, op zulken toon vierdehonderd bladzijden met verzen te moeten schrijven, waardoor niet alleen het beoogde doel geenszins zal bereikt worden, maar die hoogst-waarschijnlijk juist het tegenovergestelde zullen uitwerken van wat men er mee tot stand wilde brengen.

Ook de Lamartine heeft aan den tuimelgeest der eeuw zijne offers gebracht, omdat hij in en door den tijd ademde, die zich reeds in volle kracht vertoonde aan zijne wieg: de reus der Omwenteling greep ook hem, den man van vrige verbeelding en fijn gevoel, met forsche hand vast, en sleepte hem een heel eindwegs mede op de baan des verderfs, waar ook de Harp van den Zanger der *Harmoniën* in groot gevaar zweefde van verbijzeld te zullen worden: doch, zijn goede Genius verliet Lamartine toch nooit geheel en al; en zóó dan bezit Frankrijk nu nog in hem een Dichter, die met haar beweenen kan het verlies van een poëtisch Genie, als dat van Victor Hugo, wiens glorie wij hier door hem-zelfen baldadig vertrappt vinden in het slijk, en die, terwijl hij voor anderen zijne Kastijding schreef, zich-zelfen ter dood toe getuichtigd heeft.

Doch, gaan wij verder, van uit den Nacht (NOX) tot het Licht (LUX), dat daar ginds in het Oosten voor

den Dichter schijnt op te gaan. Onder dagtekening van den 9. October des verleden jaars, op het oogenblik, dat hij zijne »*Châtiments*» ter perse zenden zou, zie, daar ontvangt hij het blijde(!) berigt, dat de oorlog tusschen Turkije en Rusland is uitgebarsten (blz. 387):

Comme j'allais fermer ces pages inflexibles
Sur les trônes croulans, perdus par leur sauteur,
La guerre s'est dressée, et j'ai vu, moi rêver,
Passer dans un délai sa face aux cris terribles.

En in dat vrolijk vooruitzigt nu voortzinnende, bestijgt de Poët middelerwijl den toren van zijn luchtkasteel (*toujours aux nuages*), om toch daar te beter en te helderder te kunnen hooren luiden de morgenklok, die den grooten dag der volken aankondigt. Immers:

La guerre, c'est la fin. ô Peuples, nous y sommes!
Pour t'entendre sonner je monte sur ma tour,
Formidable angelot de ce grand point du jour,
Dernière heure des rois, première heure des hommes.

Onder de hand dat nu alzoo die Koningen worden weggeruimd, en de eigenlijke Menschen, waarvan, natuurlijk, de Dichter Victor Hugo er ÉÉN is, meer en meer op den voorgrond, aan het roer en op den troon komen, gaat de oude, verleeten wereld, het uitgeleefde Europa, ten afgrond heen, of, beter gezegd, de vertoornde Engel der wrake Gods drijft, met vlammend zwaard, al dat tuig en ruig ter helle, terwijl, van achter de glanzende bergtoppen der *Revolutie*, de *VRILJHEID*, als de zon der wereld, statig voor het menschedom te voorschijn treedt. — En daarmee is alles dan wederom in volmaakte orde:

Droits, progrès, qu'on croyait éclipés pour jamais,
Liberté, qu'invouaient nos voix exténuées,
Vous sargissez! voici qu' à travers les nubes
Reparaissent les grands sommets!
Des révolutions nous revoyons les cimes.
Vieux monde du passé, marche, allons! c'est la loi!
L'ange au glaive du fin, debout derrière toi,
Toi met l'épée aux reins et te pousse aux abîmes.

In de Noten, die den bloedrooden tekst vergezellen en nog eenigermate, voor zoo verre noodig, toelichten, worden wij intusschen toch gerust gesteld en bekend gemaakt met wat er in de *République universelle* alzoo te gebeuren staat, en hoe zij er zullen afkomen, die, gelijk bijvoorbeeld Monsieur Bonaparte, Pio Nono, Sibour, Maupas, Morny, Magnan, Saint-Arnaud — kortom (blz. 90): *tant d'hommes, tant de bandits!* — de volkeren zoolang getyranniseerd, gemitraillerd, ge-

ëscrokeerd, geguillottineerd en gemassacreerd hebben! Dat loopt nog al beter met die Vampyren af, dan men wel denken zou, — ten minste hier, op schrift! Men hoore (blz. 377):

»Les coupables seront châtiés, certes, tous les coupables, et châtiés sévèrement, il le faut; mais pas une tête tombera: pas une goutte de sang, pas une éclaboussure d'échafaud ne tachera la robe immaculée de la République de Février!»

Niemand zal alzoo één haar op het hoofd gekrenkt worden, en toch zal de Februarij-Revolutie, naar behooren, streng weten te straffen. Maar hoe dan? De Poët heeft er voor Monsieur Bonaparte dit op uitgevonden: men zal den Keizer het purper, natuurlijk, afnemen, en hem vervolgens in het pak van een galeiboeft steken. Victor Hugo noemt dat *le triomphe du progrès!* Wij, voor ons, vreezen intusschen, dat de vrienden van den vooruitgangs-Dichter het bij die Theorie niet zullen laten steken. *) Ten minste, in weêrwil van de hulde en den lof, hier door den Poët, en elders ook nog op vele plaatsen en door vele monden, aan de Februarij-Revolutie van 1848 toegebracht, moeten wij toch eenigzins ook daártegen, te dezer goede gelegenheid, protest aantekenen; immers, wij kennen ten naastenbij *al* de vruchten, die van den Vrijheidsboom van Februarij 1848, te Parijs, te Munchen, te Berlijn, te Weenen, te Rome, te Napels, te Pesth, te Praag, kort en goed in de meeste hoofdsteden van Europa, zijn geplukt geworden, en ten minste hing aan elken tak een sluipmoord: zullen wij ze noemen? Von Auerswald, Liehnowsky, Von Gagern, Palma, Ximenes, Latour! Doch, neen, wij schuiven voor al die bloed-, brand-, roof- en moordtaferelen veel eer een zwaar en digt gordijn, in de hoop, dat zulke drama's, zulke tragediën, als die er sedert de laatste vijf jaren rondom ons zoo gruwelijk vertoond werden, voortaan onmogelijk zullen zijn, door het rijper geworden verstand der volken, of onmogelijk zullen worden gemaakt door het klokke beleid der vorsten, in wier hand het lot en de beschaving, der natien berust,

*) Zoo lezen wij, bij voorbeeld, reeds op blz. 260 der *Châtiments*, dat Bonaparte niet alleen *indébitement* door den buul aan de galg zal worden gestord, maar het heet daar tevens: »le citoyen, digne de ce nom, ne fait qu'une chose, et n'a qu'une chose à faire: charger son fusil et attendre l'heure.» Dit *MANIFEST*, gedagteekend 31 October, 1852, is onderschreven: VICTOR HUGO, FAURE en TOMBENTAUX, allen te *Jersey*.

en van wier samenwerkende veerkracht het zal afhangen, of het goede dan wel het kwade, tenminste tijdelijk, de balans ter regter of ter linker moge doen overslaan.

En nu ook nog een woord over de kleine *Afdeeling* dezer *Châtiments*, getiteld *LUX*. Als *Dichtstuk* beschouwd, heeft deze Zang eene waarde, welke wij niet weten te schatten. Het is een harmonische weerklink van alles, wat de Poëten van vroeger en later eeuw, in de hoogste verrukking hunner verbeelding, heerlijk gezongen hebben over de gouden eeuw der wereld, over het Eden der menschheid, over dat Eldorado der volkeren, waar de wolf zal grazen met de kudde en de tijger zal wonen met het lam. Dat schoone droombeeld van den Poëet, die lieflijke schaduw, waarnaar de Filosofen streven, vindt hier eene stem, om er van te zingen, zoo bekoorlijk als er immer ergens eene geruischt heeft in het oor. Daar is van Mozes en van Homerus, daar is van Ezechiël, van David en Jeremias, daar is van Dante, van Tasso, van Shakespeare, van Milton en Klopstock, daar is, met een woord, van geheel het Dichtkrunkoor ééne enkele

Symfonie hier zaamgesteld, prachtige variëtiën op aloude schitterende thema's, en uitgedrukt in eene taal, die doordringt tot aller gemoed. Wij kunnen den lust niet onderdrukken, om er hier de hoofdtrekken van over te nemen. Helaas, dat zulk een verheven poëtisch slot de kroon moest zetten op een werk van zoo onedelen stempel! Dichter, gij zijt lager nog gezonken dan de zaak, waarvoor gij de bloedvaan ontrold en den geesliem ter hand genomen hebt. Gij hebt bij deze *CHÂTIMENTS* méér verloren dan een Vorst, die abdikeert: zij kosten u den luister van den staf en de kroon der Poëzij. ô Dáárom, leg af die magteloos tuchtroede, zet neêr dien beker met gal en edik ten boorde toe gevuld; laat het huilen over aan tijgers en hyenen, het krassen aan het gevogelte van den nacht; maar gij, herneem den verworpen offerband aan het altaar der godlijke Dichtkunst, en Frankrijk, Europa, ja, geheel de beschaafde wereld zal uwen *NACHT* in den Lethevloed doen verdwijnen, om zich onverdeeld te kunnen spiegelen, ja, baden in uw *LICHT*.

Utrecht, in Januarij, 54.

Dr. W.

LUX. *)

I.

Temps futurs! vision sublime!
Les peuples sont hors de l'abîme.
Le désert morne est traversé.
Après les sables, la pelouse;
Et la terre est comme une épouse,
Et l'homme est comme un fiancé!

Dès à présent l'œil qui s'élève
Voit distinctement ce beau rêve
Qui sera le réel au jour;
Car Dieu dénoûta toute chaîne,
Et le passé se nomme baine
Et l'avenir s'appelle amour!

Dès à présent dans nos misères
Germe l'hymen des peuples frères;
Volant sur vos sombres rameaux,
Comme un frêlon que l'aube éveille,
Le Progrès, ténébreuse abeille,
Fait du bonheur avec vos maux.

La rouille mord les balles bardes;
De vos canons, de vos bombardes,
Il ne reste pas un morceau

Qui soit assez grand, capitaines,
Pour qu'on puisse prendre aux fontaines
De quoi faire boire un oiseau.

Les rancunes sont effacées;
Tous les cœurs, toutes les pensées,
Qu'anime le même dessein,
Ne font plus qu'un faisceau superbe;
Dien prend pour lier cette gerbe
La vieille corde du tocsin.

Au fond des cieus un point sointille.
Regardez, il grandit, il brille,
Il approche, énorme et vermoll.
O République universelle
Tu n'es eueor que l'éincelle,
Demain tu seras le soleil!

II.

Fêtes dans les cités, fêtes dans les campagnes!
Les cieus n'ont plus d'enfers, les loix n'ont plus de bagnes.
Où donc est l'échafaud? ce monstre a disparu.
Tout renaît. Le bonheur de chacun est acera
De la félicité des nations entières.
Plus de soldats l'épée au poing, plus de frontières.

De tout le genre humain où sont les maux soufferts?...
 Les libres pieds de l'homme ont oublié les fers.
 Tout l'univers n'est plus qu'une famille unie.
 Le saint labeur de tous se fond en harmonie;
 Et la Société, qui d'hymnes retentit,
 Accueille avec transport l'effort du plus petit;
 L'ouvrage du plus humble au fond de sa chaumière
 Émeut l'immense peuple heureux dans la lumière;
 Toute l'humanité, dans sa splendeur ampleur,
 Sent le don que lui fait le moindre travailleur;
 Ainsi les verts sapins, vainqueurs des avalanches,
 Les grands chênes remplis de feuilles et de branches,
 Les vieux cèdres touffus, plus durs que le granit,
 Quand la fanotte en mai vient y faire son nid,
 Tressaillent dans leur force et leur hauteur superbe,
 Tout joyeux qu'un oiseau leur apporte un brin d'herbe.

Radioux avenir. Esor universel!
 Épanouissement de l'homme sous le ciel!

III.

O proscrits! hommes de l'éprouve
 Mes compagnons vaillants et doux,
 Bien des fois, assis près du fleuve,
 J'ai chanté ce chant parmi vous;
 Bien des fois, quand vous m'entendîtes,
 Plusieurs m'ont dit: «Perds ton espoir!
 Nous serions des races maudites,
 «Le ciel ne serait pas plus noir!

«Que veut dire cette incertitude?
 «Quoi! le juste a le châtiment!
 «La vertu s'étonne et commence
 «A regarder Dieu fixement.

«Dieu se dérobe et nous échappe.
 «Quoi donc! l'iniquité prévaut!
 «Le crime, voyant où Dieu frappe,
 «Rit d'un rire impie et dévot.

«Nous ne comprenons pas ses voies.
 «Comment ce Dieu des nations
 «Fera-t-il sortir tant de joies
 «De tant de désolations?

«Ses desseins nous semblent contraires
 «A l'espoir qui luit dans tes yeux..."
 — Mais qui donc, ô proscrits, mes frères,
 Comprend le grand mystérieux?

Qui dono a traversé l'espace,
 La terre, l'eau, l'air et le feu,
 Et l'étendue où l'esprit passe?
 Qui dono peut dire: «J'ai vu Dieu!

«J'ai vu Jéhova! je le nomme!
 «Tout à l'heure il me réchauffait
 «Je sais comment il a fait l'homme!
 «Comment il fait tout ce qu'il fait!

«J'ai vu cette main inconnue
 «Qui lèche en s'ouvrant l'épave hiver,
 «Et les tonnerres dans la nue,
 «Et les tempêtes sur la mer.

«Tendre et ployer la unit livide;
 «Mettre une âme dans l'embryon;
 «Appuyer dans l'ombre du vido
 «Le pôle du septentrion;

«Amener l'heure où tout arrive;
 «Faire au banquet du roi fidé
 «Entrer la mort, ce noir convive,
 «Qui vient sans qu'on l'ait invité;

«Créer l'araignée et sa toile,
 «Peindre la fleur, mûrir le fruit,
 «Et sans perdre une seule étoile
 «Mener tous les astres la nuit;

«Arrêter la vague à la rive;
 «Parfumer de roses l'été;
 «Verser le temps comme une eau vive
 «Des urnes de l'éternité;

«D'un souffle, avec ses feux sans nombre,
 «Faire, dans toute sa hauteur,
 «Frissonner le firmament sombre
 «Comme la tente d'un pasteur;

«Attacher les globes aux sphères
 «Par mille invisibles liens;...
 «Toutes ces choses sont très-claires,
 «Je sais comment il fait! j'en viens!"

Qui peut dire cela? personne.
 Nuit sur nos cœurs! nuit sur nos yeux!
 L'homme est un vain clairon qui sonne,
 Dieu seul parle aux axes des cieux.

IV.

No doutons pas! croyons! la fin, c'est le mystère.
 Attendons. Des Nérons comme de la panthère,
 Dieu sait briser la dent.

Dieu nous essaie, amis. Ayons foi, soyons calmes,
 Et marchons. O désert! s'il fait croître des palmiers,
 C'est dans ton sable ardent!

No possède-t-il pas toute la certitude?
 Dieu ne remplit-il pas ce monde, notre étude,
 Du Nadir au Zénith?
 Notre sagesse auprès de la sienne est démeçue;
 Et n'est-ce pas à lui que la clarté commence,
 Et que l'ombre finit?

No voit-il pas ramper les hydres sur leur ventres?
 No regarde-t-il pas jusqu'au fond de leurs antres
 Atlas et Pélion?

No connaît-il pas l'heure où la cigogne émigre?

Sait-il pas ton entrée et ta sortie, ô tigre,
Et ton autre, ô lion?

Hirondelle, réponds, aigle à l'ailé sonore,
Parle, avez-vous des nids que l'Éternel ignore?

O cerf, quand l'as-tu fui?
Renard, ne vois-tu pas ses yeux dans la broussaille?
Loup, quand tu sens la nuit une herbe qui tressaille,
Ne dis-tu pas: c'est lui!

Puisqu'il salt tout cela, puisqu'il peut tonte chese,
Que ses doigts font jaillir les effets de la cause
Comme un noyau d'un fruit,
Puisqu'il peut mettre un ver dans les pommes de l'arbre,
Et faire disperser les colonnes de marbre
Par le vent de la nuit;

Puisqu'il bat l'océan pareil au bœuf qui beugle,
Puisqu'il est le voyant et que l'homme est l'aveugle,
Puisqu'il est le milieu;

Puisque son bras nous porte, et puisque à son passage
La combatte frissonne ainsi qu'en une cage
Tremble une éteupe en feu;

Puisque l'obscur nuit le connaît, puisque l'ombre
Le voit, quand il lui plait, sauver la nef qui sombre,
Comment denterions-nous,

Nous qui, fermes et purs, fiers dans nos agonies,
Sommes debout devant toutes les tyrannies,
Pour lui seul, à genoux!

D'ailleurs pensons. Nos jours sont des jours d'amertume,
Mais quand nous étendons les bras dans cette brume,
Nous sentons une main;

Quand nous marchons, courbés, dans l'ombre du martyre,
Nous entendons quelqu'un derrière nous nous dire:
C'est ici le chemin.

V.

Les temps heureux luiront, non pour la seule France,
Mais pour tous. On verra dans cette délivrance,
Funeste au seul passé,
Toute l'humanité chanter, de fleurs convertie,
Comme un maître qui rentre en sa maison déserte,
Dout ou l'avait chassé.

Où, je vous le déclare, eui, je vous le répète,
Car le clairou redit ce que dit la trompette,
Tent sera paix et jour!
Liberté! plus de serf et plus de prolétaire!
O seigneur d'en haut! ô du ciel pour la terre
Majestueux amour!

L'arbre saint du Progrès, autrefois chimérique,
Croîtra, couvrant l'Europe et couvrant l'Amérique,
Sur le passé détruit,
Et, laissant l'Éther pur luire à travers ses branches,
Le jour, apparaîtra plein de colombes blanches,
Plein d'étoiles, la nuit.

Et nous qui serons morts, morts dans l'exil peut-être,
Martyrs saignants, pendant que les hommes, sans maître,
Vivront, plus fiers, plus beaux,
Sous ce grand arbre, amour des cieux qu'il avoisine,
Nous nous réveillerons pour baiser sa racine
Au fond de nos tombeaux!

Jersey, Septembre, 1853.

Eene bevriende hand zond ons de volgende Dichtregelen toe, naar aanleiding van Victor Hugo's *Châtiments*,"
z66 aan de pen ontvlooid.

To dois servir et protéger
L'ordre et le pur, qu'éternelle un parti téméraire:
Ton rôle est d'exterminer et de rester pensif!
VICTOR HUGO: *Châtiments*, p. 149: le Poète.

Le flot de l'invective et le sarcasme oblique
Seraient d'un grand esprit la triste rhétorique!
Quoi! dans le trope immonde et le propos abject
Et le grossier juron vous frempez, sans respect
Pour la Muse, vos vers, fouets frappants en cadence!
D'un inutile dard harcelant les pervers,
Votre cri n'est qu'un rôle aux blasphèmes amers!
Non! un mépris austère, un rigoureux silence

Sont d'un inique exil la plus belle vengeance.
A la France que sert un impuissant courroux?
Que vous inspire mal votre éloquent absence!
Contre un brutal succès, qui se moque de vous,
Candidat échoué, seul le mécompte lutte!
Soyez comme le Rhin, plus grand après sa chute.
Pleurez, souffrez, muet; étouffez vos douleurs!
Imitez le coursier, qui retient ses clameurs!

L.

J. K.

TOLLENS EN ZIJNE „LAATSTE GEDICHTEN“ *).

II. DEEL.

Er zijn juist vijf-en-twintig jaren verlopen, sedert Tollens *Nieuwe Gedichten*, te 's Gravenhage, bij Immerzeel, het licht zagen. Dat ware toen óók twee deelen, even zoo als nu, en de Dichter was destijds in den vollen bloei des levens, te midden van zijn krachtvollen zomertijd. Is er nu dan ook al een kwart-eeuw verstreken, en heeft de winter des Zangers zomer thans vervangen, toch kan hij van zijne Muze nog getuigen:

Zie, ik zet geen voet in 't veld
Of zij is mij nageseld.
'k Moog haar wenken: Laat mo alleen!
Maar zij neuriet telkens: Neen.

.....

Scheiden?... neen, wij zullen 't niet!
Moog ik soms u grillig heeten,
'k Hob zooveel u dank te weten!
Zing naar lust en luim uw lied;
Zwerf mij na, zoo lang gij kunt,
En mij God het zwerfen grunt.

En wat nu hebben wij aan dien zwerfstogt van Tollens met zijne Zangster thans op nieuw weer te danken? Ruim een dertigtal kenjuweelen, in de laatste jaren zoo ongemerkt bij elkander gekomen, en die nogmaals eene kroon vormen, schitterend, niet minder dan al de vorigen, rond des grijsen Zangers hoofd.

Welk een benijdenswaardig-gelukkig en ouderdom moet gij beleven, in uwe vriendelijke woning, daar te Rijswijk, gij, Dichter van het Nederlandsche Volk; maar hoe ademt ook uwe TEVREDENHEID lieflijk al deze schoone verzen door:

Als ik de handen 's avonds vouw,
En ik het hoofd tor rust ga leggen,
En aan den goeden God vertrouw,
Wat ik de menschen niet kan zeggen,
Dan stijgt er telkens met mijn beë
Een warme dank naar boven meë.

Dan dank ik voor 't bescheiden deel,
Mij in des Hemels gunst gegeven:

Voor niet te min en niet te veel,
Voor zooveel zoets in 't zure leven,
Voor zooveel goeds, dat ik mischien
Van al die 't missen, 't minst verdien.

.....

Voor mij, gezegend in mijn lot,
Ik mag de handen dankend vouwen;
Ik dank voor wat ik kreeg van God
En voor wat God mij heeft onthouden,
Met wat ik heb en wat ik mis —
Wie meent wel, dat hij rijker is?

Waar zóó het gemoed gestemd is, daar, voorwaar, wordt de grijsheid een ware zegen, aan de hand van de kunst.

Geen wonder, dat de Dichter van 1813, van 1815 en van 1830, ook in 1843 den waren toon der Natie weer treffend heeft aangeslagen, als hij dus van ONS VADERLAND op dat tijdstip zingt:

Reis, kruis en zeil van strand tot strand,
Gij vindt geen beter vaderland,
Dan dat ge als erf u zaagt vermaken;
Waar zou uw tent zoo vollijk staan,
Waar zoudt ge beter slapen gaan,
Om zonder schrik te ontwaken?

Zie, vreeslijk heeft de orkaan gewoed:
Wij zagen zetsels omgewroet
En rijken tot een puinhoop ploffen:
Nog rookt het gruis, nog vonkelt de asch,
Maar, hoe nabij 't gevaar ons was,
Wij werden niet getroffen.

.....

En wij — wie onzer deed het niet? —
Wij dankten Hem, wiens wijs gewaacht,
Wiens hand in 't noodweer ons bewaarde;
En, reisden wij de wereld rond,
Wij ruilden onzen drassen grond
Met geen landouwer op aarde.

Doch, waar zouden we aanvangen, waar eindigen, indien wij alles wilden opsommen, wat hier voortreffelijks voorkomt, echt-hollandsch, dat goed doet tot

*) To Leeuwarden, bij G. T. N. Sringar, 1853.

in merg en been? Ja, wij weten het niet. Wil men een lied van het land, zoo roepen DE VOGELN u toe:

Zie daar zijn wo weêr in 't woud,
Vingge zwerfers, jong en oud.

ô, Dat is een taferel, zoo als geen penseelschilder het malen kan: daartoe is de dichtpen van Tollens noodig en ook alléén in staat:

Hoe ze domplen, hoe ze stijgen,
Hoe ze wappren op de veêr!
Zie daar strijkt een troepje neêr:
Hoe ze wieglen op de twijgen,
Hoe ze schomlen heen en weêr!

Weest voorzigtig, al to dartlen!
Niet zoo woelig, niet zoo druk!
Krijgt toch maar geen ongeluk!
Met dat springen en dat spartlen
Brak er ligt een pootje stuk.

Hoe ze schaatsen, hoe ze sniten,
Gagglen hier en kaaklen daar!
Wat beweging, wat misbaar!
Hoe ze tjiplen, hoe ze tuitlen,
Hoe ze genzen door elkaâr!

En met de Vogelen, die op 't eerste lentewindje aanzweven, zie, daar toot zich ook de verjongde aarde weêr in loof en kruid. Het zijn DE BLOEMEN, welke de Dichter hier bezingt:

'k Heb van de eerste kinderdagen,
Frenk der schepping! n hemind;
Reeds bekoortlijk zijt ge 't kind,
Tulpenbedden, rozenhagen,
Mengling aller tint en kleur,
Wondervormig duizendverwen,
Beeld der schoonheid door uw verwen,
Waas der onschuld door uw geur!

.....
'k Derst somwijl vermetel vragen,
Als ik dooide in veld en bosch,
Of natuur, hoe rijk van dos,
Nog niet schooner kleed kon dragen?
Maar het grashoempje aan de vliet
Flinsterde, uit het loof gerezen:
Wat ook schooner nog kon wezen,
Immers bloemen konden 't niet?

.....
Met den ademtogt van 't leven,
Blies ons God den schoonheidazin,
't Merk dier hooger afkomst in,
Dio aan 't stof werd ingewoven;
En langs de ons geschonken kluit

Deed hij niet slechts vruchten groeijen,
Maar ook bloemen doet hij bloeijen,
Zelfs tot boven 't koren uit.

Wilt ge soms den ZOMERNACHT liever geschilderd zien, ook hier biedt de hoogbegaafde zanger er u een schets van aan, die voor poëzij en muziek te gelijk kan gelden, door wezen en door vorm beiden.

Allengs omslujert weêr zich de aarde
Mot scheemrend avondlicht;
Langs bed en bloemperk in de gaarde
Gaan weêr de kelken digt;
De stilte rijgt, zoo vor we staren,
Op beemd en dreeven neêr,
En schudt een togte nog de hâren,
Geen vogel reert zich meer.

.....
.....
Maar ziel zie rond, zie op naar boven!
Het hel gestarte straal:

Dádr wordt de sluijer weggeschoven,
Als hier de nevel daalt.

.....
.....
Verheffend schenwespel blijde luister
Voor 't opgeklaard gezigt!

't Zij hier beneden tastbaar duister,
Wij zien daarboven licht.
Omhoog den blik! het hart ten hoogde!
De nacht zinkt neêr, wat noed?
Als de aarde wegdrijft uit onze oogen,
Rollt zich de hemel bloot.

En ook nog een WINTER op het land: hoor, hoe Tollens die maalt:

Natuur lei weêr haar siersels af:
.....
.....

Zie, met een warn en wollig laken
Is zo overspreid in veld en bosch;
Zoo sluimert ze in haar winterdos,
Tot weêr het nur slaat om te ontwaken.
Maar ook, al slaapt zo marmerkoud
En zonder polslag, zonder leven,
Toch is ze heerlijk en verheven,
Toch is ze schoon in 't naakte woud
En in de dorre dreeven.

.....
.....
Still niets beweegt zich — niets in 't ronde:
Geen boschloof raucht, geen wondbeek vliet;
Geen vogel wekt haar met zijn lied,
De schoone slaapster op haar sponde.
't Is plegtige eerbied om haar heen;
't Is sabbatrast, zoo vor we staren;
Een heilig huivren rilt door de âren;

't Is of wo alléén — met God alléén —
Hier, in zijn tempel, waren.

ô, Wijze lessen prent gij in,
Gij, grijze Winter, streng van trekken!
Gij weet ontsag in 't hart te wekken
En woorden spreekt gij, diep van zin.

Omvangt mij dikwijls, dorre drevén,
Ontheisterd vold, geplonderd hont!
Het is mij goed in 't somber wond,
Als de ijsels aan de benken kleven.
't Is mij niet leeg in 't ledig oord:
Ik heb er beelden om zien dwalen;
Zoo als geen aardsche kleuren malen;
Ik heb er stemmen aangehoord
In bovenaardsche talen.

Do schemer valt, de nacht genaakt,
Vaartwel, landouwen! rust in vrede!
Ik neem een zielzucht van a mede,
Een heimwee, dat naar boven haakt.
Zie, de aangestoken starren weemen:
't Is of haar sikkend licht mij groot....
Hoe prachtig is die zilveren gloed!
Ontvangt mijn handkus, hooge beemlen,
Die sooveel hopen doet!

Geen wonder, dat hij, die voor al *dat* schoon oogen
en ooren heeft, het vrije buitenleven onmogelijk meer
zou willen verwisselen tegen den benaauwdén dampkring
van de stad; geen wonder, dat de Dichter het als
uitschatert:

God dank, dat ik weér adem schep
En uit die stikneht ben ontslagen;
God dank, dat ik een veldlent heb
Bij zomer- en bij winterdagen,
En, midden in Gods overvloed,
Mij met geen stad behelpen moet.

En zoo nu gaat zijne Zangster altijd en over alles
voort met het toklen haar rijksgesmaarde Lier. Maar tocht:

... zwak van gorgel, mat en dof,
Gerangen als zij is in 't stof,
Liet zich de bloede Muze hooren.
Bij de aandrift van mijn zielegevoel,
Bij 't vuur, dat in mij op moét gloriën,
Wat zong zij slaauw en koel!

Naar hooger kust, naar vrijer licht,
Daar, waar zij 't aanzijn heeft ontvangen,
Daar henen hijgt haar zucht.

Blijf, adem Gods! vernimnd en vrij,
In dat gewenschte land me bij,
Waar sooveel heerlijks op zal dagen!
Daar meng mijn zang zich in den lof,
Op andre snaren aangeslagen,
Dan die men kent in 't stof.

Doch, genoeg! Wanneer wij ons-zelven geen paal en
perk stelden, wij schreven ligt honderd van de honderd-
negentig bladzijden dezer **LAATSTE GEDICHTEN** af;
zô onwederstaanbaar is de tooverkracht dezer poëzij, zô
aanloklijk zijn de onderwerpen, hier door Tollens Zangster
behandeld! Vooral schoon is de **AVONDWANDELING**
door 's Dichters woonoord, het bekoorlijk *Rijnsweijk*, en
met geene mogelijkheid kunnen wij het van ons ver-
krijgen, om daaruit nog niet de volgende, zoo bijzonder
karakteristieke slotregelen hier over te nemen:

ô Neén, ik kom niet. Spaar dat lokken,
Gij, schoone Hofstad met uw pracht!
Ik voel mij elders aangetrokken:
Het needrig dorpio, ginder, wacht.
Hoor! 't is de klokslag van den toren;
Hij roept mij toe: «Kom weér! kom weér!»
Wees onbezorgd: ik kom, ik keer;
Mij kan geen wereld meer bekoren,
Geen zingenot, geen feestgerucht,
Geen cerbejag, geen ijdelheden;
Wat ik van God heb afgeden,
Gij gaafst het mij, geliefd gebuecht!
Gij gaafst, na de onrust van het leven,
Mij rust aan d' avond van den dag;
Een stilte, waar ik dweepen mag
In 't kruisen door uw schoone drevén;
Een schuilplaats, waar de staatsorkaan,
Hoe dreigend hij zich soms doe hooren,
Mijn kalmen slimmer niet komt storen.
Wat troeonen hij aan gruis moog slaan.
Ik kom, ik keer — met nog één bede,
Eén hoop in 't hart nog, lieflijk oord!
Mijn wensch werd in uw schoot verhoord,
Mijn zucht naar landrust en naar vrede:
Geef, geef — mijn pad loopt speedig af! —
Als ik het hoofd ter neer ga leggen,
Als ik het laatste dank zal zeggen
Voor wat mij God in 't leven gaf;
Als ik mijn jongst gebed gesproken
En hopen do oogen heb geloken —
Geef me in uw schoot dan ook een graf.

Ziedaar wat er, na veertig jaren lang het Vaderland
te hebben verrukt en gestreeld, nog van diezelfde lippen
welluidend afstroomt in aller gemoed! Wij danken

Mr. Bogers, die Tollens, zijn Rotterdamschen stadgenoot, zoo dringend tot de uitgave van dezen keurigen Bundel aanspoorde. In een opregt-eenvoudig-hartlijk Voorberigt geeft de Dichter aan dien kunstkenrigen Vriend te kennen hoe hij immer vreesde, veel te jong en veel te vroeg den rei onzer Zangers te zijn ingedrongen; en hoe hem nu ook de angst bekruipt, dat hij, te laat en te oud, zich nog in hun midden of aan hunne zijde bleef scharen. Bij elken Bundel zijner Gedichten, door hem in het licht gegeven, berouwde hem dit later, of wenschte hij, tenminste, de nitgave te hebben vertraagd, alleen het betero te hebben medegedeeld, het mindersortige teruggehouden te hebben: immers, niet het vele is *goed*, maar het goede is *veel*; en hoe zonden, in 't algemeen, vele onzer Dichters in eere en aanzien winnen, als hunne kleinodien niet van tusschen kralen en glasscherven moesten worden opgezocht."

Wij beamen met Tollens dit een en ander volkomen, doch mogen toch ook niet anders dan hem gelukwenschen daarmede, dat God hem leven, gezondheid, lust en krachten genoeg heeft geschonken, om eene Verzameling zijner Dichterlijke Werken, in rippen leeftijd, met talent herzien, *zelf* het Publick nog te kunnen aanbieden; alzoo eene Keurlezing, en die evenwel een dozijn deelen uitmaakt, waarin, ja, zeker nog niet *alles* koren is, zonder innemsel van éénig kaf, maar waarvan niemand

onzer, zeker, één enkel bundeltje toch zou willen missen; eene getuigenis, welke niet ligt iemand ter zake zelfs van Vondels of Bilderdijks Werken zou durven afleggen, zonder gevaar te loopen van, deswegen tot verantwoording geroepen, het pleit deerlijk te zullen moeten verliezen.

En nu nog één woord. Wij hebben in het Hollandsch spraakgebruik de gewoonte van, behalve de uitdrukking *laatste*, ook nog die van *ALLERlaatste* te bezigen. Dit moge wel niet zeer juist zijn, het drukt toch iets uit, waaraan het gevoel behoefte schijnt te hebben, namelijk, dan vooral, wanneer dat gevoel een aangenamen indruk ondergaat: zoo stelt men in een genoeglijk gezelschap het afscheid altijd gaarne uit tot het *ALLERlaatste* oogenblik. Bilderdijk wist na *Naklant*, *Avondschemering* en *Schemerschijn*, (telkens, zoo het heette, zijne *laatste* Gedichten) geen titel voor zijn *ALLERlaatsten* Bundel meer uit te denken, en toch kwam er nog een in het licht, die, zoo men weet, den naam van *Nasprokkeling* droeg. Wel nu, zóó zij het ook hier! Het Vaderlandsch oor, eenmaal aan dat spraakgebruik, maar méér nog aan de lieflijke zangtoonen van den beminden Volksdichter gewoon, blijft dus steeds begeerig haken al ware het ook, in ver verschiet, naar méér zelfs nog dan één Deel van Tollens *ALLERLAATSTE* POEZIJ.

Utrecht, in Januarij, 1854.

Dr. W.

VERZOETE ALSEM.

EEN ZESTAL LIEDJES DOOR L. VAN DEN BROEK. *)

Bij wijze van Naschrift, maken wij hier melding van het werk eens Dichters, die ons, reeds sedert vijf en twintig jaren, meermalen door de toonen van zijne vaderlandsche lier aangenaam het gevoel heeft gestreeld. Rotterdammer van geboorte, even als Tollens, en ook even als deze in handelsbeslommeringen, kantoor- en pakhuis-bedrijvigheid opgegroeid en afgestemd, gaf hij, desniet-tegenstaande, zoowel als zijn groote Stadgenoot, nu en dan, aan de vrienden der Muze een zang ten beste, zoo

als die in zijn gemoed opwelde, kunstloos, maar aan 't hart ontvloed. Wat wij in Van den Broek steeds toejuichte, is de eenvoudigheid, die hem van vele *Maas-dichters* gunstig onderscheidde, en daarin volgde hij dan ook 't allerbest Tollens, als zeer zeker het fraaiste model. Bij het klimmen der jaren komen beiden, Leermeester en Leerling, die hoofdbron van het waarachtig Schoon al meer en meer nog nader, en in de korte Opdragt dier zes Liedjes aan den grijzen Tollens, zegt Van den Broek dus ook te regt: «U wijde ik deze poëtische kleinigheden, U, die zoo sijn gevoelt en de

*) Te Rotterdam, bij S. van Royn Smoek. — 1855.

toederste snaren der ziel door roerende eenvoudigheid trillen doet. Indien er iets in mogt wezen, dat een flauwe weerschijs van deze eenvoudigheid is, zoo heb ik het aan U te danken."

Uit een zestal Liedjes, die te zamen naauwelijks twaalf octavo-bladzijden beslaan, tot proeve, eene breede mededeeling te doen, gaat moeilijk, of in 't geheel niet; en toch, wij staafden gaarne met bewijs, wat wij tot lof des Dichters betoogden. Daarom dan volgen hier acht coupletjes, zeker niet de minste van de zeven-en-dertig, welke ons Van den Broek thans leverde, en waarvoor wij hem dankzeggen, zoo als zeker ook Tollens dit niet minder hartlijk dan wij zal hebben gedaan.

DE BLINDE.

Voor mij geen zon, voor mij geen maan:
Een nacht blijft mij omgeven;
Toch lacht mij 't licht verblijdend aan,
Een ster is in mij opgegaan,
Een ster van hooger leven.

Ik troude lang om mijn gemis,
En bleef zelfs morrend klagen;
Maar Hij, die licht en leven is,
Schiep dagersaad uit duisternis:
De nachten werden dagen.

Nu tast ik niet meer treurig rond,
Maar mag mijn doel aanschouwen:

'k Vond blind wat ik nooit ziende vond,
Daar Vader mij een leidman zond,
Op wien ik mag vertrouwen.

Het Kruis is mij ten steun en staf,
Wat wegen mij verbeiden;
Hij, die dien stut me in handen gaf,
Zal mij tot aan — tot over 't graf
Beechermen en geleiden.

De koesterende zonnegloed
Doet mij Gods gunst bemerken;
Dan roep ik uit een vol gemoed:
„O lieve Heer! wat zijt Gij goed,
„Ik voel U in Uw werken."

O gij, die al die werken ziet,
O slaat zo cerbedig gade;
Maar, wat de wereld u ook bidt,
Vergeet hij al die schoonheid niet
De Zon van Gods genade.

Die straalt met méér dan aardse pracht
En doet den hemel vinden;
Bij wat ons griet of tegenlacht,
Schopt zij een morgen uit den nacht
En schijnt zelfs voor de blinden.

Voor mij geen zon, voor mij geen maan:
En toch geen stof tot weenen;
Mijn morgenster is opgegaan,
Geen doorkre grafkuil grint mij aan:
'k Zie over 't kerkhof henen!

ZWART OP WIT.

DICHTVERSCHEIDENHEDEN DOOR DR. J. NOLET DE BRAUWERE VAN STEELAND.

Nu wij toch met Rotterdammers bezig zijn, zoo willen we thans het klaverblad dan ook maar volledig maken. Dit komt anders wel zelden zoo meer voor. Immers, in weêrwil van sommiger beweren alsof de Heer Nolet een Belg zou zijn, zoo weten zij, daarentegen, die hem meer van nabij kennen, met volkomen zekerheid te zeggen, dat hij een volbloed Hollander is, van Vaders- en Moederszijde oprecht deftig Hollandsch, terwijl alleen zijn Domicilie hem, van vroeg op, tot een Belgisch onderdaan maakte. De Heer Nolet heeft alzoo een dubbelen werkkring, die zich zoowel tot het echt-voorraderlijk Noord als tot

het hem welwillend stiefmoederlijk Zuid uitstrekt. Van daar dat hij nu eens de Gentsche en de Antwerpsche pers, maar dan ook weêr de Amsterdamsche, werk bezorgt; vandaar dat hem zoowel het kruis der Eikenkroon, als dat van de Leopoldsorde op den titel zijner Dichtverscheidenheden aanduidt als een door de Vorsten van Batten en Belgen beiden uitgemonsterd Poët, die zoowel geassocieerd was aan wijlen ons uitgeleerd Koninklijk Nederlandsch Instituut, als hij het nu nog is aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten in België.

Deu Heer Alberdingk Thijm heeft de uitgave van Nolets **ZWART OP WIT** bewerkstelligd *) en er een Brief vóórgeschreven, in verband staande met de ongelukkige Aprilbeweging van het verleden jaar, en den invloed daarvan op de niet-zitting van het Taal-Congres in 1853. Wij strooijen, na achter die commotie en combustie een punctum gezet te hebben, liefst een weinig zand over alles, wat tot deze epoque behoort, en daarom óók over den hier bedoelden Brief van den Heer Thijm, met de bij voorkeur en lang en breed behandelde „*Mizoromie*” (Roomschenhaat), een akelig onderwerp, waarvan althans de Muze der Poëzy, als van alle kwaadsappigheid, een afschuw hebben moet. Het eenig punt, wat wij uit die *conductoire* Missive moeten ophelderen, is dit: de Heer Thijm zegt daar (blz. x): „Gij zijt als kind naar België gegaan, en hebt aldaar het a. b. c. der Kunst en al het verdere geleerd.” — Zie, dat is onjuist en overdreven. De Heer Nolet is, als kind, ja, naar België gegaan, maar men houde daarbij in het oog, 1°.) dat toen België en Holland nog (vóór 1830) verenigd waren; 2°.) dat de Heer Nolet, als kind, in Oost-Vlaanderen, (de meest Hollandschgezinde Belgische provincie) onder de zorg en leiding gesteld werd van eene Hollandse familie, en, voor wat de eigenlijke studie betreft, meer bepaald toevertrouwd aan een Geleerde van groote bekwaamheid in *alles*, wat tot klassieke en moderne Opvoeding behoort; maar dat was geen Belg, het was een Noord-Nederlander, een Gelderschman, voor wien alle Belgen, tot na zijnen dood, nog de hoogste achting koesteren. Ook door geestvorming en talentsontwikkeling is de Heer Nolet dus een Hollander; ook door zijn huwelijk met eene hollandsche vrouw; kort en goed, zoo als wij zeiden, in alle opzichten, een volbloed Hollander, die ook in dit Bundeltje Poczij zich, als zoodanig, in geen deele verloochent. Dus, hij voorbeeld, heet het:

OP HET ALBUM

EENER ZWOLSCHE SCHOONE.

Allerliefste van de liefjes,
 Waar men zoo veel liefjes telt:
 Stoutste en — zegidete — aller liefjes,
 Waer 't slechts hartediefstal geldt.

Boschgodinnetje geboren,
 Waternimfje thans gewijd;
 Maar — wat nu, of wat te voren —
 Zielevangster 't allen tijd;

'k Zag u gisteren: 'k zie u heden, —
 Morgen, — immer, immer door . . .
 Heugnis spiegel mij 't verleden
 Toovrend als een heden voor.

Wil do mond ook 't hart bedriegen
 En u d'afscheidsgroete bién,
 't Harto laet sich niet beliegen:
 't Spreekt mij steeds van wederzien.

's Graevenhage, 1853.

Het geestig Dicht aan het Koninklijk Nederlandsch Instituut, met het klaaglijk opschrift: R. I. P., een lijkzang op dat statig Collegie, door den ex-Professor-ex-minister ter aarde besteld, komt ook hier onder de *Dichtverscheidenheden* van den Heer Nolet voor. Hij schrijft er onder *Allerzielendag*, 1851. Zonderling genoeg, dat het thans almede ter aarde bestelde Ministerie Thorbecke op *Allerzielendag*, 1849 geboren werd. Van Instituut en Ministerie beiden kan men nu met Dr. Nolet zeggen:

Schoorvoetend gingen ze uit elkander,
 En zelden prentlend, de een den ander',
 Met moedeloos hangende onderlip,
 Een allerhartverschuerend R. I. P.

Wij hebben dezen kleinen Bundel met genoegden doodbladerd; maar, wat wij meermalen herlazen en, als fraaije proeve van des Zangers geestigen dichttrant niet na kunnen laten, hier over te nemen, is van blz. 54 het:

ACHTERUIT.

Voorwaarts zij de atem der eeuw:
 Achterwaert! Ziedaer do mijne.
 Hoe, door alledaegsch geschreeuw,
 Legentael al waarheid sehijne,
 Heer bedriegeliko lens
 Leide nooit mij bij den neus.
 Neen, zoo lang me een snær sal resten,
 Speel ik moedig op mijn luit:
 „Do oude liedjes zijn de besten:
 Goede vrienden, achteruit!”

Onlangs brommen en gemor
 Van een hoop verwacide klanten;
 Snoerterij en barsch gesnor,
 Daeglijksch brood der ultra-kranten;
 Denk niet dat ik mij bekreun
 Om dien hooggestendende deun.
 Wat voor eeuwverlichte venter
 Nieuwewertsche liedjes sluit,
 'k Hou mij aen den ouden slenter:
 „Lieve menschen, achteruit!”

*) Te Amsterdam, bij C. L. van Langenhuyzen, — 1853.

Voorwaarts is het wonderwoord,
Hoog en laag ons voorgesongen;
't Wordt van oud en jong gehoord,
Maar bijzonder van de jongen.
Voorwaarts is de wereldroom;
Iedereen wil voort per stoom;
Allen zie ik watertanden,
Hunkren naar 't verboden fruit,
Hoe 'k hun toeroep: „Af de banden!
Adamskinderen, achteruit!”

Reeds als kind zijn wij verknoeid:
Wars van blijde en losse spelen,
Staan we, als wijzens opgegroeid,
Ons en anderen te vervelen.
Vast niet hooger dan een kruik,
Noemen wij papa een pruk.
Wijze raed heet dwaes gelenter,
't Voorwaarts maakt een open gult
Tot een drooge en stijve kleuter:
„Zoete kleintjes, achteruit!”

Pas ontkiemt do stoppelbaard,
Of do jeugdige verstandjes
Schatten 't albewind zich waerd.
Metternichjes, Talleyrandjes,
Wat ook de ondervinding leer',
Beter weten zij en meer.
Vroeger steelsz zijn oudbakken;
Elko magre schoolkornuit
Redoneert op booge bakken.
„Withroedjongens, achteruit!”

Steun van do onde maetschappij,
Gij ook gingt voor ons verloren,
Kleingeode burgerij!
't Voorwaarts schuifelt u in do ooren
En verwingt uw neringespil.
Wie, die thans niet hooger wil
Dan zijn armen mogen reiken,
En benijdt zijns buerzens kuit?
„Sebrale sparren zijn geen eiken:
„Bravo lieden, achteruit!”

't Voorwaarts kittelt 't schoon geslacht:
Onze meiden zijn mevrouten
In haar kleeding, in haar dragt:
Zijden jurk met modemouwen,
Hoed en shawl en kanten kraeg;
Of zo ons grooten? 't Blijft een vraag.
Ziet ze draefjen, waefjen, wippen
En laveren als een schnit,
Opgeftikt als ijde snippen:
„Malle sloeries, achteruit!”

Niemand blijft meer bij zijn staet:
Melkboerjongen waert gj gister;
Heden zijt gj advoeet;
Morgen wordt gj nog minlster.
Wie do koe nog melken zal?

Gij; maer niet op vaders stal.
Wat gj wont met kan en schuijer,
Worde *au figuré* nw buit:
't Budjet heeft zoo'n vollen uijer!
„Stoute kinkel, achteruit!”

Talloos is de groote hoop
Dier verhongerde advoeaten.
In het Voorwaarts ligt de knoop
Van hun oervordoovend praten:
„Met den mond en met de pen,
„Snaetren, krabbien tot 'k er ben!
„Plaets voor mij en pak nw biezen,
„Of ik werp de lont in 't kruid!”
Wie zou geen geduld verliezen?
„Kalo jakhals, achteruit!”

Zulk een Voorwaarts maakt mij bang;
't Baert mij akelige droemen.
Liever ga 'k den kroeftengang,
Dan in 't wilde voort te stoomen.
Wien dat hobblig draven lust,
'k Hon van d'onderwetscho rust.
Liever stilstand bij den vrede
Dan voornitgang door gemit.
'k Speel dat spelletje niet mode.
„Rustverstoorders, achteruit!”

Brave, goede, heste lien,
Die gewillig naer mijn proek hoort;
Vaek beproefd, verloed mischien,
Zijt indachtig aen het spreekwoord:
„Lapper, blijf toch bij uw leest!”
't Is van ondsber zoo geweest
En het ging daarom niet slechter.
Wat men u aen 't oorvlies tuit,
Stopt katoenwol in dien trechter:
„Volksverleiders, achteruit!”

Slechts do Kunst, do Wetenschap,
Nijverheid en Letterkunde,
Klimmen tot den hoogsten trap!
Wie het Voorwaarts haer misgunde,
Ware hij do leukste Piet,
'k Schonk hem mijn vertrouwen niet.
Wie zieh aen dat lieht vorbrande,
Die bet liever doov' dan snuit,
Op hem kome schade en schande:
„Looze dompneus, achteruit!”

Znrental, dat niemand scheidt,
Milde bron van welvaertslichting,
Wetenschap, Kunst, Nijverheid,
Lettren, fakkel van verlichting!
Leidt gj onze maetschappij
Voorwaerts! Blindlings volgen wij.
Is bet niet uit uw verkeering
Dat ons stoflijk welzijn spruit?
Wie ons voorliegt andre leering,
„Sauggre Staetellen! achteruit!”

Maer op 't politieke veld,
Slecht bezonnen, in den dellen
En niet radeloos geweld,
Zonder teugels voert te hellen,
Onbehouden in uw vaert,
Als een steekblind sloeperspaard:
't Brengt geen voordeel, bij mijn wete,
En het kest soms have en huid;
Of dat al vooruitgang heete:
„Staetbestormers, achteruit!”

Zuerdoeg in de politiek,
Oorzaek van bestendig gisten,
Haestjes van de republiek,
Poespas van socialistien.
Demokraet en radikaal,

’k Wensc dat Joost u allon hael’
En voor goed in ’t donker ruime!
Dat van elke landscharuit
Iedere Staet zijn potje schuime:
„Kankervraten, achteruit!”

Eer ’t uw vreedsaem heil verhuut,
Prent het vast in uw gheganen:
Al dat Voorwaerts dengt geen duit,
Lieve menschen! wat moog denge!
Bravo burgers, hendt u stil;
Hoe een voorwaertsvogel will’
Heinig om den mond u smcen,
Zingt mij na, met kloek besluit:
„Booze gier met panwenveren,
„Listig roofdier, achteruit!”

AARDRIJKSKUNDE.

DE REIS VAN DEN KAPITEIN VAN BOUDYCK BASTIAANSE *)

NAAR DE KUST VAN GUINEA, IN DE GOLF VAN BIAFRA, NAAR HET EILAND VAN FERNANDO-PO, ST. HELENA
EN ANDERE EILANDEN IN DE PASSAAT. — VAN 9 JANUARIJ TOT 15 SEPTEMBER, **) 1845.

— (Frausche Uitgave.) —

In zijn Voorberigt roept de Schrijver, zoo als dit gewoonlijk gaat, de toegevendheid zijner lezers in, onder betuiging, dat de taak, welke hij op zich nam, zijne krachten verre te boven ging; doch, in de hoop tevens, dat, naar het oude adagium des Dichters, hetgeen ook voor de Schouwburgzaal te Batavia geschreven staat: de goede wil zal genomen worden voor de daad: »*ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.*” Ziedaar het standpunt, waarop zich de Reiziger plaatst, die ons hier het verhaal van zijn togt mededeelt; en ziedaar dan tevens het oogpunt, waaruit hij gaarne ons zijn Werk zou zien beschouwen. Wij willen dat ook, zooveel mogelijk, doen, maar, de Heer Van Boudyck ontvange, zijner zijds, met dezelfde welwillendheid onze aanmerkingen op zijn Boek, gelijk wij het met de verzochte toegevendheid gelezen hebben.

Dus ter zake. — Als *Reisverhaal* van een Hollandsch

Zeeofficier (en *dit* toch moest het hoofdzakelijk en eigenlijk zijn) heeft ons het lijvig Boekdeel van ruim vierhonderd-zeventig bladzijden allerminst voldaan, en kan ook, als zoodanig, zeker den toets niet doorstaan, zelfs bij den inschikliksten beoordeelaar: immers, in stede van hier stoffe in overvloed te vinden ter vermeerdering van nuttige geografische kennis, zal de lezer er voeleer een historischen leiddraad in aantreffen door den doolhof der lotgevallen van vele volkeren en plaatsen. waartoe de oorden, welke de Schrijver voorbijtrekt, hem in ’t oneindige aanleiding geven. Zoo dan komt men op den togt naar de kust van Africa eerst tot Engeland, wanneer de bladzijde reeds op het cijfer van 120 (het vierde gedeelte van het Boek) wijst! Een zeer bereisd vriend, met wien wij over dit Werk spraken, verklaarde, dat hij op het punt had gestaan, om dáár, op die bladzijde, maar aan wal te stappen, en zoodoende liever den verderen togt te laten varen, dan op nieuw aan zoovele en zoo gedurige *hors d'œuvre* te zullen worden prijs gegeven. Tot staving van zijne bewering, wees hij op de hoogst-zonderlinge, om niet te zeggen, ongepaste in-

*) ’s Gravenhage, bij de Gebr. Belinfante. — 1859. —

**) De dagteekening van 13 December, op blz. 421 voorkomende, is, zeker, eene drukfeil, en zal 13 September moeten zijn.

lassching eener anecdote, waarmed al dadelijk het Boek aanvangt, eene religie-kwestie tusschen Hollandsche Zee-officieren ter zake van een gepretendeerd mirakel der H. Maagd, waarvoor de een in hoogen ernst partij vat, en waar tegen de ander in nog hooger ernst opkomt! En zoo volgen, inderdaad, de anecdoten hier elkauder geregeld op: nu eens is het de overbekende geschiedenis van de *comma* *), hier op rekening gesteld van den Generaal Fairfax, ter gelegenheid van het over Karel I. van Engeland uitgesproken doodvonnis; dan weder de potserlijke zelfveroordeeling van den Hertog van Clarence, om te sterven in een vat Malvoisie-wijn; hier geldt het eene langdradige opsomming van alle zeeslagen, die er sedert het Edict van Nantes tot op de episode van Doggersbank hebben plaats gehad; daar eene dichterlijke verrukking bij Napoleons ledig graf op St. Helena, met een terugblik op Alexander den Grooten en een parallel tusschen die beide Vorsten, opgevolgd door eene Geschiedenis van Japan, welke zeker niemand zoeken zou in eene reisbeschrijving naar de kust van Guinée.

Doeh, is voor deze en andere misplaatste uitvoerigheid wellicht geene verschoonende reden te vinden? Wij durven er naar eene gissen. Het Werk werd door den Nederlandschen Zeeofficier opgedragen aan den thans regerende Koning van Sardinië, wiens doorluchtige Vader van den Heer Van Boudyk Bastiaanse, in 1844, de Opdragt van diens eerste Reisverhaal, betreffende de Molukken, Nieuw-Guinea en Celebes, gunstig aanvaardde, en die hem daarvoor met de versierselen der Orde van Sint Maurice en Lazare heeft vereerd. Zoo nu mag men sannemen, dat de Schrijver eene nieuwe goede gelegenheid heeft willen aangrijpen, om zijn Vaderland — dat hem boven alles ter harte gaat — onder de oogen van een der Souvereinen van Europa zoo hoog mogelijk te verheffen; en dusdoende zijn dan, in plaats van volk- en plaatsbeschrijvingen, overal Nederlandsche historiefeiten te voorschijn gekomen, zooals een verhaal van het nemen der Onoverwinnlijke Armada, eene episode, die een vel druks inneemt, terwijl Tromps overwinning (1639) op den Spaanschen Admiraal-General Don Antonio d'Oquendo eene niet mindere ruimte in het Werk beslaat. Zulke bladzijden doen, zeker, het vaderlandsch hart, vooral dat van den zeeman, innig goed, en, met zulk een oogmerk geschre-

ven, gelijk wij vooronderstellen, zijn ze zelfs hier niet al te zeer te wraken. Doch, *est modus in rebus*: alles heeft zijne grenzen, en ware elk *intermezzo* even vlug en bondig behandeld als de zeeslag bij *Caap-la-Hogue* (blz. 401), waar Neêrlands vloot zoo glansrijk hare dapperheid staafde, waarlijk, wij zouden den Heer Bastiaanse voor zulke, wél van pas en ter plaatse-zelve aangebrachte herinneringen veeleer luide prijzen, dan in 't minste laken willen; maar uitweidingen, zoo als over de geschiedenis van Kaap-Hoorn, over de bemagtiging van Portugal door Spauje, en vooral de wijdlooppige geschiedenis der ontdekking en verdere lotgevallen van Amerika, zie daar, wat wij overtollig, ja, ballast vinden in de kiel, die stevent naar Guinée. Het geheele tiende Hoofdstuk, vijf-en-dertig bladzijden groot, is aan Columbus en de Nieuwe Wereld toegewijd. Hoewel hulde brengende aan de geestdrift, waarmede deze Afdeling geschreven is, zoo moeten wij toch met Horatius zeggen:

Sed hinc hic non erat locus.

Neen, zulke dingen komen hier wel niet te pas!

Het juist-legenovergestelde moet gezegd worden van de nuttige medededeeling, zoo omtrent het klimaat als andere belangrijke bijzonderheden, de kust van Guinea betreffende, en hier voorkomende van blz. 319 tot 325. Evenzeer hebben wij met de meeste dekeneming het VIII. Hoofdstuk gelezen, waaruit vooral zij veel nut kunnen trekken, die op de Africaansche kusten handel drijven. Men leert in die veertig (blz. 241—282) bladzijden tevens den Schrijver kennen als een man van veel beleid en zeer aanbevelenswaardige voorzigtigheid, gelijk zulks op andere plaatsen van het Boek mede doorstraalt (blz. 386 en elders). De topografische en historische beschrijving (blz. 144—146) van het eiland Gorée, door de Franschen St. Michel of St. François genaamd, achten wij, uithoofde der meerdere bekendheid van dat oord, gewigtig; evenzoo de bijzonderheden (blz. 132 en volg.) betreffende de eilanden Madera en Tenerife, als ook de gegeven beknopte schets (blz. 154 en 155) van het Nederlandsche Etablissement, genaamd St. Antoine-Axim, gelijk mede die van ons Hoofd-etablissement van Delmina. Inhoeverre evenwel mogelijk en raadzaam zou wezen, het op blz. 168 bedocde reuzenwerk, namelijk, de slechting van den St. Jagoberg te ondernemen, blijve ter beslissing over aan hen, vooral, die dezen berg gezien hebben. Met meerder gemak laten wij ons (blz. 152) overtuigen, dat het wel

*) *Si omnes consentiunt, ego non dissentio*; of wel: *si omnes consentiunt, ego non, dissentio*.

noodig is, om, ter bescherming van onzen koophandel, van tijd tot tijd, de Nederlandsche oorlogsvlag eens langs de Africaansche kust te laten wapperen. Het doelmatige daarvan wordt ook nog elders in het Werk volgendend bewezen, en wij zouden daarbij het zeer wenschelijk achten, dat, in zulk geval, de Scheepskommandanten zich ten aanzien der Inlandsche Vorstjes steeds als de Heer Bastiaanse gedroegen.

Voor dusdanige degelijke bladzijden, als de hier laatste bedoelde geven wij den Schrijver gaarne terug de omslagtige episode (blz. 174—179) betreffelijk het dooden van een olifant; het onnoozel verhaal hoe de Heer Bastiaanse de werking van een hoos, welke de Franschen *Trombe*, de Engelschen *Waterspout* heeten, tegen zijn persoon wilde keeren, door zich met een tonw aan boord vast te binden (blz. 143); de (intusschen voor geheel de Medische Faculteit zeker hoogst gewigtige) bijzonderheid van een Negergeslacht met een *scrotum*, dat tot op den grond ahangt (blz. 207); de zonderlinge geschiedenis van Indische boom- of landkreeften (blz. 215); gelijk mede die van het zeemonster, *kraken* genaamd, een zóódanig miraculeus en fabelachtig wezen, dat een Engelschman het ligtelijk een *Crack*, en een Franschman het al spoedig een *Canard* zoude noemen; voorts de onbeduidende beschrijving (blz. 107) van het vuurbaken van Eddystone, en de zeer langdradige (blz. 95—105) uitweiding omtrent eene becomen avarij, met de gevolgen daarvan voor den Schrijver van het Boek; even als, een weinig verder (blz. 110), de hoogst-vermoeyende mededeelingen, die volstrekt niet met dezen Reistogt, maar enkel met den Reisbeschrijver in verband staan. De Auteur-zelf gevoelt (blz. 111), dat hij met dergelijke uitweidingen wel eens te ver zou kunnen gaan, en zodoende *pourrait avoir l'air d'en tirer vanité et de chercher à faire son propre éloge.* Wij vernamen, intusschen, op diezelfde bladzijde, dat de Heer Boudyck Bastiaanse den 21. October, 1839, tot Ridder is benoemd der Orde van den Nederlandschen Leeuw. Wij, voor ons, hebben op deze onderscheiding wel niets af te dingen, vooral na de lezing van dit Reisverhaal, welks Auteur, op meer dan eene plaats (vooral op blz. 361—365), ziehals een goed en verstandig Scheepsbevelhebber vertoont, wiens hart tevens van de gunstigste zijde hier en daar doorstraalt (369 en 437); terwijl het feit, dat de Schrijver op eene reis van eenige maanden naar de ongezonde kust van Guinea geen enkel man van zijne ekwipaasje heeft verloren, eene zeldzaamheid is, die

hem als Kommandant alle eer aan doet, en tot een sprekend bewijs verstrekt van, indedaad, vaderlijke zorgen voor zijn onderhoorig personeel. Zulke schaars-voorkomende nitzonderingen verdienen, voorzeker, ter aanmoediging van andere Scheepsvoogden, eervolle vermelding, ja, belooning van elk Gouvernement, dat, helaas, niet zelden evenmin het goede weet te vergelden, als het kwade te straffen.

Het verhaal, op blz. 235 voorkomende, betreffelijk den Franschen Officier, die belast was met het terugbrengen van een verlaten Nederlandsch schip, duiden wij hier den lezers van dit Reisverhaal met belangstelling aan. De melding, van edele daden gemaakt, wordt overal door regtschapen gemoederen met genoeg ontfangen. Daarentegen, had de episode betreffelijk de vrijmaking der slaven van den Heer Engelhard, met al de gevolgen daarvan, op blz. 189 vermeld, gerust achterwege kunnen blijven, als zijnde louter fictie. Wanneer de Schrijver zich zóó kan vergissen, of zich zaken kan laten diets maken, gelijk het geval is geweest met het fabeltje ten aanzien van den gezegden Heer, op Java woonachtig, dan is het te vreezen — of, beter gezegd, te hopen — dat de wreedheid, aan eene oude vrouw te *Sacandé* gepleegd, mede onder de *fictiën* te huis behoore! Intusschen, evenwel, is omtrent die vele verhalen van wreedheid onder den Inlander zóóveel toch zeker waar, dat het als hoogst-wenschelijk mag worden geacht, dat die barbaarschheden weldra voor beschaving en menschelijkheid plaats maken. Wat ovcrgens de beschouwing aangaat van den Heer Boudyck Bastiaanse ten opzichte van de Slaven en den Slavenstand, gelijk mede die ten aanzien der Negers (blz. 184—195), zoo kunnen wij deze niet anders dan nuttig beschouwen, als zeker, niet geheel zonder grond dewijl het toch eene waarheid is, dat men in Europa, bij de emancipatie der Slaven, wel niet met de vereischte voorzigtigheid gehandeld heeft.

De geachte Schrijver van dit Reisverhaal zal zich uit al het hierboven aangehaalde genoegzaam overtuigen kunnen honden, dat wij zijn Werk hebben doorgelezen met de noodige zorg, die vereischt wordt, om er een oordeel in het publick over nit te brengen, en daarbij evenzeer onpartijdig te blijven ten opzichte des Auteurs, als zelfstandig ter zake van de eischen der Wetenschap. Deze laatste nu kan zich op vele plaatsen niet ter gunste van de onderwerplijke *« Voyage »* uiten, aangezien

de Heer Van Boudyck Bastiaanse zich te veel uitweiden heeft veroorloofd, die met het eigenlijk doel van zijn verhaal in niet het minste verband staan, en hij buitendien, hier en daar, ook nog door onjuiste voorstelling van een of ander feit de waarde van zijnen arbeid zeer benadeeld heeft. Zoo, bijvoorbeeld, is het niet (gelijk hij het op blz. 9 doet voorkomen), louter ten gevolge eener *pretentie* van de Engelschen, maar als het resultaat van eene overeenkomst of Traetaat te beschouwen, dat wij voor den Brit onze vlag strijken. Eveneens is het eene seëve voordragt van zaken, wanneer de Schrijver (blz. 78) verhaalt, dat nà 1795 verscheiden Zee-officieren hunne demissie hebben genomen, omdat zij niemand anders dan den Prins van Oranje dienen wilden. — Ziehier het feit: het oude korps Zee-officieren werd, in plaats van ontbonden, door het toenmalig Bewind *gecassoerd*, en dit was voor velen, die zich daardoor beleedigd gevoelden, eene reden, om den Staat niet meer te willen dienen.

Verder laten wij ook deze zinsnede van blz. 79, waar-
aan wij, voor ons, zonder nader stellig bewijs, volstrekt niet gelooven, liefst den Schrijver ter verantwoording over: *« Lorsque la Belgique eut été réunie aux Pays-Bas, un fait incontestable c'est que des amiraux anglais vinrent détruire à Anvers les établissemens de marine qui y existaient, en faisant même arracher du sol les pilotes qui y avaient été enfoncés, afin de rendre autant que possible ces fondemens inutiles. »* — En dan verder dit: *« Ne sait-on pas qu'il n'est permis aux Pays-Bas que d'avoir un nombre déterminé de vaisseaux de guerre? »*

Wat voorts het vrij algemeen bekend verhaal (blz. 201) van den bekeerden, doch daarna tot zijne stamgenooten teruggekeerden Africanen betreft, zoo moeten wij hierop

deze aanmerking maken, dat die tot Prodikant bevoor-
derde Neger, hoogst-waarschijnlijk, veeleer door zijne
landslieden zal zijn omgebracht, dan wel dat hij hunne
leer en wandel later wederom zou hebben omhelsd.

De filosofische slotsom van het hier besproken
Werk, of, beter gezegd, de half-godsdiensstige, half-wijs-
geerige meditatie, waarmee de Kapitein Van Boudyck
Bastiaanse zijn Boek besluit, is van dien aard, dat wij
voor ons geen lust hebben, daarin, zelfs niet even, door
te dringen: immers, *het geheim van het dool der schepping*
is een onderwerp, waarover reeds genoeg geschreven is,
zonder dat wij daardoor meerder licht er in gekregen
hebben, zoodat wij dan ook geen behoefte gevoelen,
om de meeningen en gissingen van dezen Schrijver, in
zijn wijdloopig slot-*hors d'oeuvre* van tien bladzijden,
tot eene materie van overpeinzing te maken, evenmin
als Bunjans reizje naar de eeuwigheid.

Het Fransch, waarin dit Reisverhaal gekleed werd *),
heeft dit Boek voor een groot publiek toegankelijk ge-
maakt, waarvoor, in 't algemeen gesproken, geene bij-
zondere noodzakelijkheid bestond. Als proeve van dat
Fransch zal ASTREA de volgende maand een goed
stuk medeelen in haar Feuilleton.

En daarmee nemen wij afscheid van den Schrijver,
wiens Werk, door de Gebroeders Belinfante, als naar
hunne gewoonte, fraai gedrukt en net uitgegeven, ons hem
heeft doen beoordeelen als een gevoelig, regtschapen,
zedelijk-goed mensch en verdienstelijk Zee-officier.

*) Op blz. 94 staat Sir Milne. Dat zegt men zoo niet. Achter
het woord Sir plaats de Engelschen terstond den Doopnaam,
maar niet den Familienaam. Dus, bijvoorbeeld, Sir Robert Peel,
en geenszins Sir Milne, zoo min als Sir Peel.

BLADVULLING.

In het *« Tijdschrift voor de Protestantse kerken in
het Koninkrijk der Nederlanden »* — van ouds genaamd:
DE BOEKZAAL DER GELEERDE WERELD, wordt
(blz. 432, van de maand October, 1853) het bij de
Gebr. Diederichs, te Amsterdam, uitgegeven: *« Nieuw
Goochelaars Handboek, of de Geheimen der Tooverkunst »*
(prijs f 1,50) ten sterkste aanbevelen, te gelijk (blz. 411)
met: Van Groningens *« Kort verhaal van de invoering
der Biddommen in Nederland. »*

Dezelfde Boekzaal voor de geleerde (?) wereld (!)
brengt in haar November-nummer 1853 (blz. 596) een
vertoog ter baan over: DE TAFELDANS, waaruit men,
ten slotte, zien kan, dat de Profeet Hosea (IV; 6, en 12.)
daarvan reeds een voorgevoel moet hebben gehad, wes-
halve hij er tegen waarschuwt, zeggende: *« Mijn volk
raadpleegt het hout [de tafel], en zijn stok [de tafel-
poot] eat het hem bekend maken. »*

„BIBLIOTHEK FÜR GESCHICHTE, PHILOSOPHIE UND THEOLOGIE.“

Bij den Heer Josue Witz, te Arahem, uitgever van twee Roomsch-Katholieke Tijdschriften, die voor een gedeelte der kerkelijke geschiedenis van ons Vaderland reeds onontbeerlijke Archieven zijn geworden*), verschijnt, sedert Julij, 1851, eene *Bibliothek für Geschichte, Philosophie und Theologie*, tot dus verre weinig opgemerkt en nogtans van groot belang.

Wat de Heer Witz hier eene *Bibliothek* noemt, is eigenlijk eene Serie van Hoogduitsche Werken, in den geest der katholieke kerk geschreven, door hem aan het naburig Germanië ontleend, met een zuivere letter, op goed papier, zorgvuldig en economisch herdrukt, in dier voege, dat zij verre beneden den prijs der *Original-Ausgabe* kunnen verkocht worden.

Zulk eene onderneming, zal men zeggen, betreft inzonderheid de Roomschen, en gaat het lezend publiek, in het algemeen beschouwd, niet aan. Die stelling is onbetwistbaar, maar de daarbij gevoegde gevolgtrekking zou niet juist zijn; immers, hoezeer een deel der hier bedoelde geschriften bepaaldelijk tegen het Protestantismus gerigt is, althans ten sterkste voor Rome ijvert, een ander deel is evenwel van meer historischen aard en behoort tot het beste, wat men op dat gebied in de laatste jaren heeft voortgebragt.

Zooals van-zelf spreekt, ook de onderwerpen der historische onderzoekingen, in de Bibliothek van den Heer Witz opgenomen, zijn mede kerkelijk en bovendien in roomschen zin opgevat en behandeld, maar zij getuigen van zeer grondige geleerdheid, en behoeven ten aanzien van het feitelijke en zaakrijke voor geene andere soort van monographiën onder te doen. *Bonifacius, der Apostel der Deutschen*, door J. Ch. A. Seiders (kathol. Pfarrer in Göttingen), en *der Cardinal Ximenes und die kirchlichen Zustände Spaniens am Ende des 15 und Anfange des 16 Jahrhunderts*, door Carl Joseph Hefele (Doctor

und ordentl. Prof. der Theologie in Tübingen), zijn, inderdaad, meesterwerken, waardoor deze Verzameling zich boven vele andere Musea en Magazijnen onderscheidt, en dus overwaardig is, onzen godgeleerden van alle gezindten met nadruk te worden aanbevolen. Leesgezelschappen en liefhebbers van algemeene geschiedenis, voor zoover zij eenig degelijker voedsel verlangen dan romantische versieringen, behooren er insgelijks hunne aandacht op te vestigen, al ware het maar alleen om de keurige Werken over Bonifacius en Ximenes, die ook afzonderlijk te bekomen zijn; want, behalve dat deze en gene historische hoofdpersoon, door de zoo even genoemde geleerden behandeld, de belangstelling van geheel de Christenwereld moet opwekken, staan beiden in eene regtstreekzame betrekking tot de zaken van ons land; de eerste door zijne bisschoppelijke waardigheid, zijn bekeeringswerk en dood, de laatste door zijne aanraking met Karel V, met zijne Nederlandsche ministers in Spanje, en vooral met de Inquisitie, waar omtrent Ximenes meer dan eenig ander behoorlijk onderrigt was.

De Verzameling van den Heer Witz loopt thans over twee Jaargangen en bevat een tiental Werken, te weten:

Das Wesen der katholischen Kirche, von Dr. Fr. A. Staudenmaier.

Bonifacius, hier boven reeds genoemd; 1. en 2. Deel *Von Babylon nach Jerusalem*; en *Aus Jerusalem. — Die zwei jüngsten Schriften* von Ida Gräfin Hahn-Hahn.

Meine Bekehrung zur christlichen Lehre und christlichen Kirche, von Fr. von Florencourt; 1. und 2. Heft.

Historischer Katechismus oder: Der ganze Katechismus in historisch-wahren Exempeln für Kirche, Schule und Haus, von Joh. Ev. Schmid; 3. Bde.

Die Liebhaber des Kreuzes, von Ida Gräfin Hahn-Hahn; 2 Bde.

Ein Büchlein vom guten Hirten, von Ida Gräfin Hahn-Hahn.

Die Ursachen der schnellen Verbreitung der Reformation, von Jacob Marx.

*) Wij bedoelen de *Katholieke Stemmen*, en de *Godsdienstriend* van wijlen J. G. Lo Sage ten Broek, waarvan thans hot 71. Deel voltooid, het 72. begonnen is.

Der Cardinal Ximenes; zie hier boven; en

Die Reformation, ihre innere Entwicklung und ihre Wirkungen im Umfange des lutherischen Bekenntnisses, von J. Döllinger.

Deze laatst-verschenen Aflevering is, voorzeker, geen van de minste, en bestaat uit eene belangrijke verzameling van bouwstoffen voor de geschiedenis der Hervorming, te weten eene reeks van studiën over de voornaamste mannen, die in deze groote beweging gemoeid waren, te beginnen met Erasmus. Geheel afgeronde en voltooide biographiën moet men hier niet zoeken, maar wel zeer gewichtige bijdragen over menschen, zaken en zeden, aan de geschriften der hier bedoelde hoofdpersonen ontleend, en veelal met hun eigen woorden wedergegeven. Döllinger noemt dit een *Forarbeit*, die met nog een deel compleet zal wezen, en bestemd is, om later in eene algemeene Kerkhistorie verwerkt te worden.

Intusschen, zooals de Heer Döllinger excerpeert, is zijne wijze van doen nog altijd zeer eenzijdig; want, waar Luther en de zijnen de onvermijdelijke noodzakelijkheid eener Reformatie betoogen, of het onhoudbare van enig kerkelijk leerstuk in het licht stellen, daar laat hij hen praten, en houdt zich stil; maar, naarwelijks ontvalt hun een woord, wat eenigzins tegen de nieuwe leer kan worden aangewend, of hij vat terstond de pen op, neemt acte van elke ongunstige getuigenis, die hij hoort, en maakt, van tijd tot tijd, eene bittere, dikwijls zeer juiste, maar ook niet zelden onaannemelijke conclusie. Bedriegen wij ons niet, dan verkrijgt men op deze wijze wel de repliek, maar verneemt niets van het plei-

dooi; men tuurt bestendig op de keerzijde der medaille, en zou ten laatste haast moeten uitroepen: al die hervormers der XVI. eeuw hadden geen grein gezond menschenverstand, en Luther, zooals het Edict van Worms reeds zeide (1521), „*en was geen mensche, maar een duvel in den habyte van een religieus.*” En toch, de repliek, de keerzijde der medaille, de *Stimmen der Zeitgenossen*, zooals Döllinger zegt, mogen niet alleen, maar moeten naar ons inzien, wel degelijk overwogen worden. Of echter de zaak van het Catholicismus daarmede eenige rekening zou maken, betwijfelen wij zeer; want noch de roomsche, noch de oud-gereformeerde kerk, op haar vrij onderzoek zoo fier, is tegen vrij onderzoek bestand; maar, hoe meer men Bonifacius en Ximenes ter sprake brengt, hoe meer men hen en Luther en Calvijn, en vooral den grooten Rotterdammer, van alle kanten doorsnuffelt, doorwerkt en ontleedt, hoe meer de kennis der waarheid zal vorderen. Wel zeker moet deze of gene bij zulk eene beweging een weinig van zijne gloriola verliezen; doch het licht, dat uit God is, zal meer regtstreeks tot ons komen, en daar moet de religie, zooals zij door Christus gepredikt is, in ieder geval mede winnen; en, waar deze toeneemt, woest er verzekerd van, daar is het aanstonds zichtbaar aan onderlinge liefde en verdraagzaamheid. Derhalve drukt en herdrukt, leest en herleest alles, wat maar eenigzins waardig is, in eene *Bibliothek für Geschichte, Philosophie und Theologie* geplaatst te worden, want dat geeft gelegenheid, om, naar het bevel van den diependenkenden Paulus, alle dingen te onderzoeken, en ten laatste het goede te behouden.

O.

KUNST.

UTRECHTSCH E KRONIJK VOOR BEELD ENDE KUNST.

De hand van een vriend, die zich, behalve met nog andere nuttige zaken, ook regelmatig bezig houdt met het telkens opteekenen van alles, wat er met betrekking tot de stad Utrecht in de Kunst omgaat, heeft ons zijn Verslag over het afgeleopen jaar 1853 welwillend

voor ASTREA meegedeeld. Ofschoon eenige daar voorkomende bijzonderheden in den loop des jaars zelven door ons Tijdschrift, hier of daar, op hare behoorlijke plaats, reeds zijn vermeld geworden, zoo geven wij de bedoelde Kronijk nogtans in haar geheel, onder bij-

voeging van onzen wensch, dat in *elke* stad van ons vaderland zich iemand, in het belang der Kunstgeschiedenis, met zulke eene opteekening mogt bezig houden. Immers, daartoe wordt enkel eene zekere naauwkeurigheid gevorderd, niets méér; en, zeker, zou eene *volledige* jaar-

lijksche verzameling van dergelijke Kronijken, uit de verschillende oorden van het vaderland, tot een geheel gebragt, in later dagen, bij menige nasporing van historischen of artistischen aard, van het hoogste gewigt kunnen zijn. Ziehier nu het bedoelde opstel van onzen vriend.

UTRECHT.

M. D. CCQ. L. III

JANUARIJ.

In de *Utrechtsche Provinciale en Stads-Courant* van den 3. dezer leest men de benoeming van drie leden der Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten, de Heeren W. J. Bilders, W. B. Stooft, en Mr. B. C. Schneiders van Greijffenswerth, allen de Schilderkunst beoefenende, en te Utrecht woonachtig.

De *Utrechtsche Volks-Almanak* voor dit jaar (bij L. E. Bosh en Zoon) bevat een Dichtstukje, door Dr. Wap aan den Utrechtschen Landschapschilder W. J. Bilders toegewijd.

De Heer Joannes Rijnbout is door de Stedelijke Regering van Utrecht tot Onderwijzer in de Boetseerkunst bij de Stads-Teekenschool aangesteld, en heeft den 5. dezer als zoodanig zijn Cursus in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen geopend.

Bij den Boekhandelaar J. G. Broese, te Utrecht, is uitgegeven eene algemeen zeer geprezen Redevoering van den Utrechtschen Kunstschilder W. B. Stooft, getiteld: *Een woord over de Teeken- en Schilderkunst*, uitgesproken in de *Vereeniging tot bevordering van nuttige kennis*, te Utrecht.

De *Utrechtsche Courant*, en het te Utrecht verschijnend Maandschrift *ASTREA* bevatten in Januarij elk eene lofspraak op de schildertij van den Utrechtschen Stadsgezichtschilder J. Van Liefland, Utrecht voorstellende in het begin der XVII. eeuw. (tijdvak van Prins Maurits).

Het *Handelsblad* van den 7. Januarij, 1853, neemt den Utrechtschen Historie-schilder P. C. Wonder in het Register der vermaarde overledenen van den jare 1852 op, gelijk het *Deutsche Kunstblatt* (Berlijn) en de Belgische *Renaissance* (Brussel), in het jaarlijksch Necrologisch Overzicht, zulks mede gedaan hebben.

Den 24. Januarij is er eene vrij druk-bezochte, doch niet zeer belangrijke Kunstbeschuwing, te Utrecht, voor Heeren Leden van het Genootschap *Kunstliefde*, met hunne Dames, gegeven in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschap door den Heer F. Bolk van Utrecht.

In de *Katholieke Nederlandsche Stemmen* (Arnhem) van 26 Januarij, Nr. 5, komt van den Heer E. F. Georges, Beeldhouwer, te Utrecht, het Prospectus voor betrekkelijk een door hem te Roermonde, in de Provincie Limburg, op te rigten Kunst-etablissemment voor kerksieraden.

FEBRUARIJ.

De Heer C. Kramm, Architect en Kunstverzamelaar, te Utrecht, geeft, te Gouda, bij G. B. van Goor, in het licht eene Beschrijving der beroemde geschilderde kerkglazen van St. Jan te Ter-Goude. (Zie daarover in het breede *ASTREA*, 1853, blz. 9.)

Den 21. is er andermaal en wel eene schoone Kunstbeschuwing van bedoeld Genootschap *Kunstliefde* in het genoemde Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, door den Heer L. Hanedoes, van 's Gravenhage, gegeven, en waarbij meer Dames dan Heeren tegenwoordig waren.

MAART.

Den 19. geeft de Utrechtsche Rederijkerskamer de *Eendragt*, onder de zinspreuk: *voor Koning en Vaderland*, eene Kunstbeschuwing hoofdzakelijk nit de keurige verzameling van den Heer P. van Loon, te Utrecht. Een aantal van vijftig zoo Leden als geïntroduceerden waren daarbij tegenwoordig. Dit was de eerste maal, dat die Rederijkerskamer eene Kunstbeschuwing gaf. Bij het volgend wintersaizoen zullen ook Dames daartoe uitgenoodigd worden.

Den 21. geeft *Kunstliefde* wederom eene Kunstbeschouwing, doch waarbij van de honderd Leden, welke het Genootschap telt, slechts drie-en-twintig waren opgekomen. Er werd Kunst ter tafel gebracht van de Utrechtsche Heeren J. P. Van Wisselingh, D. Van Lokhorst, C. Hoevenaar, A. Wouters, en A. Van Everdingen, benevens nog andere kunstproducten van levende en doode, bekende en onbekende meesters, en, tot slot, eenige fransche Steendrukjes, naar beroemde en niet beroemde kunstenaars.

APRIL.

Den 5. had de openbare veiling der Kunstsalatenschap van den Schilder P. C. Wonder plaats. De *ASTREA* deelde in Nr. VIII van haren Jaargang 1852 (blz. 268) eene belangrijke Levensschets van dien grijzen Kunstenaar mede.

Den 12. werd de Kunstsalatenschap van den Heer P. W. van de Goor, in leven Eersten Stempelsnijder aan 's Rijks Munt, te Utrecht, in het openbaar verkocht.

Het Maandschrift *ASTREA* bragt in het 1. Nummer voor den Jaargang 1853 (15 April) een Verslag uit over de Redevoering van den Heer W. B. Stooft (zie de maand Januarij dezzer *Kronijk*), en voegde daarbij tevens eene biografische schets van dien verdienstelijken Utrechtschen Schilder.

MEI.

Vertrek met der woon van twee Kunstenaars, den Heer E. F. Georges, naar Roermond, en den Heer J. W. Bilders, naar Oosterbeek, bij Arnhem. De Heer W. B. Stooft begeeft zich op eene kunstreis naar Parijs.

Den 23. wordt de Tentoonstelling te 's Gravenhage geopend, waartoe de volgende Utrechtsche Kunstenaars bijdragen leverden: J. W. Bilders, een Geldersch Wintergezicht bij ondergaande zon, en een boomrijk Landschap in Gelderland; Mr. H. F. C. Drieling, een Watermolen, een Winter, en een Zwitsersche Landschap; J. L. Jonxis, eene vrouw rustende in de galerij van een ond kasteel; J. Van Liefeland, Utrecht in het begin der XVII. eeuw, en een bouwval; D. Van Lokhorst, een Geldersch Landschap met Vee; L. G. C. Mollinger, twee jonge meisjes, en een Wijsgeer; W. B. Stooft, de arme Orgeldraaijer; en J. P. van Wisselingh, een Geldersch en een Hollandsch Landschap.

JUNIJ.

Het *Handelsblad* van den 15. havent, in een hoogst-onvoegzaam en algemeen afgekeurd Verslag der 's Graven-

haagsche Tentoonstelling *), onder anderen zoowel de stukken van den Heer Mollinger, als dat van den Heer Stooft.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van den 21. huldigt, intusschen, naar waarheid en verdienste, de beide geëxposeerde schilderijen van den Heer Bilders, en brengt ook lof toe aan het penseelwerk van den Heer Drieling, als liefhebber, en die den 24. Mei, te Utrecht 1853, overleden is.

De (oude) *Rotterdamsche Courant* van den 14. brengt mede aan het ter Tentoonstelling geleverde stuk van den Heer Stooft, even als aan het Stadsgezicht van den Heer Van Liefeland, gepasten lof toe.

Den 13. Junij, op den dag der verjaring van Z. K. II. Prins Hendrik der Nederlanden, en tevens van de opening der Tentoonstelling der *Koninkl. Nederl. Zeil- en Roei-vereeninging*, te Amsterdam, is aan 's Rijks Munt een uitstekende Gedenkpenning geslagen, bestemd, om voor de Bekroonden tot Prijsmedalje te dienen, en die in alle opzigten eene keurige proeve oplevert van het degelijk kunsttalent des Heeren D. Van der Kellen, eersten Stempelsnijder aan 's Rijks Munt voornoemd.

JULIJ.

De (oude) *Amsterdamsche Courant* van den 12. geeft een beknopt verslag van de Tentoonstelling der *Kon. Nederl. Zeil- en Roei-vereeninging*, waarin oervolle melding gemaakt wordt van een Toestel tot zelfredding uit het water, *Hydrobaat* genoemd, eene uitvinding van den Kunstschilder J. Van Liefeland, te Utrecht.

De Julij-Aflevering (Nr. IV) van *ASTREA*, Maandschrift voor Schoone Kunst, Wetenschap en Letteren, levert een overzicht van de Haagsche Tentoonstelling, waarin hulde wordt gebracht aan het daar ingezonden schilderwerk der Heeren Stooft, Bilders, Van Liefeland en Mollinger, en vooral de laatste in bescherming is genomen tegen eene zoo ongepaste kritiek, als die van het *Handelsblad* der vorige maand, hiervoren bedoeld.

Het *Handelsblad* van den 30. geeft een uitvoerig Verslag van de Tentoonstelling voor *Scheepvaart en Scheepsbouw*, te Amsterdam, en daarin wordt bijzonder gewezen op den Toestel, onder den naam van *Hydrobaat*, door den Heer J. Van Liefeland, te Utrecht, ingezonden.

*) Eene *Antikritiek* is uitgegeven te 's Gravenhage onder den titel van: *De 's Gravenhaagse Tentoonstelling van Schilderijen in 1853, en de Beoordeeling derzelve in het 'algemeen Handelsblad.*— Bij H. P. de Swart en Zoon.

Op de Tentoonstelling, den 11. Julij, te Leeuwarden geopend, werden van de 490 Nummers er *zeventien* door Utrechtsche penseelmeesters aangebragt, als door J. H. de Haas, een namiddag op het land; door H. J. P. Hanau, eene Basrelief (studie); door W. Hoevenaar, een binnenhuis met figuren, en een lezend Meisje; door C. W. Hoevenaar, een Voorportaal; door J. L. Jonxis, de vermaning van een Dorpschoolmeester; door J. Van Lieflandt, een Hollandsch Stadsgezicht, en het Magazijn van Sinkel (eene Teekening); door A. W. Nieuwenhuijsen, twee binnengezichten van kerken; door Th. Soeterik, een gedeelte van de Geertkerk, te Utrecht; door W. B. Stooft, de Inneming van den Briel door de Watergeuzen (1572); door J. P. Van Wisselingh, een Geldersch en een Hollandsch Landschap; door A. Van Everdingen, een Hollandsch Landschap; en door L. G. C. Molinger, een Parijsche Uitdrager en een peinzende Monnik.

AUGUSTUS.

Den 14. heeft de Kunstschilder J. Van Liefland, tijdens het bezoek door den Kroonprins der Nederlanden te Utrecht afgelegd, aan Hoogdenzelven een *Album* aangeboden van merkwaardige, door hem (aquarel) geteekende gezigten dier stad, twaalf in getal, welke verdienstelijke kunstarbeid door den jongen Vorst op de meest-beleefde wijze is aangenomen geworden.

Aan 's Rijks Munt, door voornoemden Prins bezocht, wordt een Gedenkpenning gestempeld.

SEPTEMBER.

Zijne Maj. de Koning bezoekt de stad Utrecht en aldaar ook 's Rijks Munt, bij welke gelegenheid er een Gedenkpenning geslagen wordt.

Het Maandschrift *ASTREA* behelst in Nummer VI (blz. 201) een uitvoerig Artikel over den Toestel, genaamd *Hydrobaat*, van den Heer J. Van Liefland, en beschrijft dat hoogst belangrijk werktuig in allen deele nauwkeurig en volledig, zoodanig, dat in de volgende maand

OCTOBER.

De *Nijverheids-Courant* van den 15., en de *Stoompost* van den 30. daarnit aanleiding nemen tot het nadrukkelijk wijzen op de nuttigheid van dit Reddingsmiddel uit watergevaar, hetgeen niet genoeg kan aanbevolen worden.

Den 8. geeft de Redrijkerskamer de *Eendragt*, te

Utrecht werkzaam, wederom eene Kunstbeschuouwing, waartoe het Medelid der Kamer, de Heer J. Van Liefland welwillend eene portefeuille met een vijftigtal fraaije en goed-afgewisselde teekeningen opende.

Den 19. brengt 's Rijks Stoomschip de *Cycloep*, onder bevel van den Luitenant ter Zee Eerste Klasse H. Camp, uit Havre-de-Grace, te Rotterdam aan, het door den Heer Simonet, te Parijs, in brons gegoten Standbeeld en Monument van Zijne Majesteit Koning Willem II., ontworpen en vervaardigd, te Utrecht, door den Heer E. F. Georges, en bestemd, om geplaatst te worden op het Buitenhof te 's Gravenhage.

Den 31. komt de Heer W. B. Stooft van zijn bezoek te Parijs in Utrecht terug.

Dienzelfden avond had er, onder het bijzijn van wederom zeer weinig in getal opgekomen Leden, Kunstbeschuouwing in het Genootschap *Kunstliefde* plaats, bestaande meestal uit kleurteekeningen, die, op euklele uitzoedingen na, den vorigen winter reeds, mede voor een betrekkelijk klein gezelschap, door den Heer Van Goch, uit 's Hage, beleefdelijk waren medegedeeld.

NOVEMBER.

Den 21. wordt in het Genootschap *Kunstliefde* door den Heer Van der Kolk, kunsthandelaar, te Brussel, voor eene groote menigte Dames en Heeren eene Kunstbeschuouwing gegeven, die, over het algemeen, fraai mogt genoemd worden, en waarbij met genoegen werd opgemerkt, dat de Hollandse School ook nu nog voor de Fransche, Belgische en Engelsche — wier producten hier niet ontbraken — in goeie deele behoefte onder te doen.

DECEMBER.

Den 19. andermaal Kunstbeschuouwing in *Kunstliefde*, voor een zeer gering aantal Leden. De portefeuille was uit 's Gravenhage naar Utrecht gekomen, en bevatte een veertig stuks teekeningen, die, met uitzondering van het werk, door de Heeren Bosboom, Weissenbruch, Hoppenbrouwers en Verveer geleverd, onbeduidend mogten worden genoemd.

De Vereeniging tot bevordering van Beeldende Kunst, in verband met de Maatschappij *«Arti et Amicitiae»*, te Amsterdam, heeft gedurende 1853 te Utrecht ongeveer zeventig aandeelen van f 5. het stuk in hare Kunst-loterij geplaatst, die er den 28. dezer maand, (even als in 1852) allen met een NIET zijn uitgekomen.

NATUURKUNDE.

PROGRAMMA DER COMMISSIE VOOR DE GESCHIEDENIS DER GENEESKUNDE IN NEDERLAND.

— TER PLAATSIING INGEZONDEN. —

De Commissie uit de *Maatschappij ter bevordering der Geneeskunst*, belast met de Geschiedenis der Geneeskunde, heeft zich ten taak gesteld, eene Geschiedenis der Volksziekten in *Nederland* te bewerken. Alhoewel er reeds hier en daar iets omtrent deze zaak in ons land werd geschreven, is het er echter nog verre af, dat dit punt kan gesecht worden, voldoende toegelicht en naar de eischen der tegenwoordige wetenschap behandeld te zijn. Wil men dat belangrijk werk naar behooren volbrengen, dan reiken echter de krachten van één enkel individu niet toe: slechts de hulp van velen, de maatschappelijke samenwerking van alle weldenkenden, kan iets goeds tot stand brengen. Vooral de volledigheid eischt zulk eene medewerking; want, zal men de Volksziekten van *Nederland* beschrijven, dan moeten de onderzoekingen zich ook over *gansch Nederland* uitstrekken. Om die medewerking uit te lokken, meent de Commissie, dat zij bij een Programma de aandacht zoowel van de Geneeskundigen als van de beoefenaars der Geschiedenis van ons Vaderland op dit onderwerp moet vestigen. Alle mededeelingen en bijzonderheden, die tot de punten, in dit Programma opgenomen, in betrekking staan, zullen door de Commissie met de meeste erkentelijkheid worden ontvangen. Zij neemt de vrijheid, zich daarvoor aan alle belangstellenden, dringend en met nadruk, aan te bevelen.

Onder de Volksziekten, wier loop en ontstaan wij willen nagaan, wenschen wij *vooreerst* de aandacht te vestigen op de zoogenaamde wereld- of pandemieën, zoo als: 1° de zwarte dood, welke in 1349 tot omstreeks 1380, bij afwisseling in Europa, en ook in ons vaderland in 1349 en later geheerscht heeft, met hare gevolgen, de geesselaren in 1350, of volgens anderen reeds in 1349, en de danswoede in 1374 en latere jaren, die door nadere onderzoekingen moeten vastgesteld worden; 2° het Engelsch zweet in 1529; 3° de Bubonen-pest van de vroegste

tijden af (sedert 541 in Europa) tot het jaar 1664, toen deze ziekte, voor zoo verre wij nu weten, voor het laatst in ons vaderland heerschte, en haren overgangsvorm zonder anthracis en bubones; 4° de febres pestilentes eum petechiis, dikwijls onder den naam van pest beschreven, (bv. bij: P. Forestus, *Observat. medicar.*, Lib. VI, *Obs.* XII); en, eindelijk, 5° de cholera asiatica in 1832, 1833, 1848 en 1849. *Ten tweede* algemeen heerschende ziekten, werkelijke epidemieën, echter niet door zulk een eigenaardig kosmisch beloop geteekend als de vorigen, zoo als: pokken, mazelen, roodvonk, typhus, influenza, kinkhoest en dysenterie. Deze laatste behoort echter ook in vele gevallen tot de *derde* soort, namelijk: algemeen heerschende ziekten, maar veelal van het land-zelf afhankelijk, zoo als: de tusschenpozeende koortsen en de scheurbuik. Tot den laatsten of *vierden* vorm behooren eenige volksziekten, in meer dan één opzigt van de vorige vormen verschillende, namelijk: de lepra en de syphilis, meer afhangeude van 't eigenaardig leven der volken in bepaalde tijden.

Om regelmatig in haar werk te vorderen, meent de Commissie vooreerst de eerste afdeling van haren arbeid te moeten bewerken, namelijk de ziekten, die in ons vaderland, van de vroegste tijden af tot het jaar 1664, hebben geheerscht, of het rijk der Bubonen-pest. Natuurlijk, dat men alle epidemieën, die gedurende dit tijdvak zijn voorgekomen, behandelen, en zich niet uitsluitend tot de pest bepalen zal.

Met het oog op het tot dus verre besprokene, neemt de Commissie de vrijheid, om enige inlichtingen op de volgende vragen te verzoeken:

A. Het beschrijvend gedeelte.

I. In welk jaar, tot op het einde der XVII. eeuw, heeft eene der boven genoemde Volksziekten in uwe stad of provincie geheerscht? Onder welken vorm kwamen zij voor, en welke waren hare verschijnselen?

II. Welke bronnen bestaan er voor ieder der bijzondere epidemiën?

Toelichting. Onder bronnen willen wij vooreerst begrijpen gedrukte stukken of verhalen van ziekten bij kronijkschrijvers, in stedsbeschrijvingen, almanakken, vlugschriften of dergelijken. Behalve de algemeen bekende geneeskundige werken, zijn er nu en dan ook meer lokale geneeskundige beschrijvingen van sommige epidemiën opgemaakt. Bovendien zullen, behalve bepaalde keuren, vooral de rekeningen der thesauriers of rentmeesters, charters enz. van kloosters en gast- en godshuizen, op de Archiven bewaard wordende, hier en daar inlichtingen kunnen geven, wanneer eene epidemie heeft geheerscht, welke maatregelen men er tegen nam enz. Van de gedrukte bescheiden wenscht de Commissie eene titelopgave, met vermelding van den persoon, bij wien die stukken te verkrijgen zijn. Bij den tegenwoordig zoo gemakkelijken toegang tot de verschillende Archiven zal het weinig moeite kosten, inzage dezer stukken te verkrijgen; het komt er slechts op aan, of men, ter liefde der goede zaak, zich eenige moeite wil getroosten, om in die Archiven een en ander na te gaan en dit der Commissie op te zenden.

III. Is er iets te vinden omtrent den tijd wanneer de Lepra het eerst zich vertoonde, hoelang zij duurde, en welken vorm zij vooral aannam?

Toelichting. Zeer vele steden in ons land bezaten Leprosijen of Lazarijen, waarvan zeker nog Archiven bestaan, en in welke ongetwijfeld veel meldenswaardige te vinden is. Wij hebben van deze ziekte bijzonder gewag gemaakt, zoowel als van de Lazarijen, omdat zij, eigenaardige produkten der middeleeuwen zijnde, innig met het leven dier tijden in verband staan.

IV. Wat weet men omtrent den tijd, waarin de syphilis het eerst heeft geheerscht, omtrent hare verschijnselen en haren voortgang?

Toelichting. Behalve eene menigte gedrukte bescheiden, zullen de rekeningen der stad of provincie omtrent zoogenaamde poklijders en pokmeesters hieromtrent zeker iets kunnen opgeven.

Even echter als het leven, in zijnen normalen staat, in zijne bij ieder individu eigenaardige verschijnselen

van zoo vele oorzaken afhangt, even zoo moeten ook de afwijkingen van dit leven in 't algemeen afhangen van den vorm des levens der menschen of daar naar gewijzigd worden. Daarom wenscht de Commissie, behalve tot de gewone oorzakelijke momenten, hare onderzoekingen ook uit te strekken tot het leven des volks, waarbij zij niet vergeet, dat de kostumen, zeden en gewoonten in vroegeren tijd, bij ons te lande, niet alleen in de provinciën, maar zelfs in de onderscheidene steden verschilden. Vooral stelt zij belang in het zoogenaamd innerlijk leven, het *vie intime* der armen en van den middelstand, waartoe oude rijmpjes, toneelstukken enz., behalve andere bescheiden, vele bijdragen kunnen leveren. Over het algemeen is dit veld, voor onze nasporingen althans, nog in 't geheel niet bewerkt, zoodat wij hieromtrent de inlichtingen niet alleen van geneeskundigen, maar ook van ieder beoefenaar der oudheidkunde en geschiedenis onzes vaderlands behoeven. Wij zijn dan zoo vrij de volgende vragen te doen aangaande

B. Het aetiologisch gedeelte.

1. Zijn er meteorologische opgaven vermeld van den toestand des dampkrings, kort vóór of gedurende eene of andere epidemie?

Toelichting. De oude kronijken spreken gewoonlijk altijd van kometen, droog of nat weder enz. Deze opgave zijn zeer belangrijk.

II. Welke veranderingen heeft de bodem door water-vloeden, toenemende kultuur, droogmakerijen enz. ondergaan?

III. Welke was de levenswijze der bewoners van uw gewest of stad, tot op het einde der XVII. eeuw?

a. Welk voedsel genoten zij, en welke dranken waren in zwang?

Toelichting. Hier wenschen wij vooral, dat men de armen niet vergeet. Verschillende stedelijke accijnstarieven, voorkomende in vele stedsbeschrijvingen, verzamelingen van handvesten, kostumen, keuren enz., de leefregels van de kloosters, in de verschillende klooster-beschrijvingen voorkomende, de oude romans, kluchten en mysteriën zijn hier hoofdbronnen.

β. Hoe waren de huizen ingerigt? tot welken tijd waren zij van hout of leem met rieten daken? sedert wanneer vond men er schoorsteenen en vensters, en van welken tijd dagteekent het aanleggen van sekreten, riolen en goten?

- γ. Welke was de kleding in de verschillende tijden?

Toelichting. Voor ons onderwerp is het minder van belang, de zoogenaamde modes, qua tales, te kennen, dan wel in hoe ver de kleding op het ligchaam-zelf door haren vorm en door de stof konde inwerken. Zoo is het b. v. van belang te weten, of men ten tijde der Lepra meer wollen dan linnen onderkleeders droeg, enz.

- δ. Welke waren de beroepen en neringen, waarvan vooral de burgerstand en de schamele gemeente zich onderhielden?

- ε. Welke was de staat der beschaving van de bevolking op verschillende tijden?

Toelichting. Hieronder bedoelen wij alles, wat tot de zedelijke vorming behoort, de gewoonten bij begrafenissen en bruiloften enz., spelen, feesten, godsdienstige gewoonten, bijgeloof, gezellig verkeer enz.; de staat en inrigting van het onderwijs.

- IV. Hoe was de toestand der publieke wegen?

Toelichting. Sedert wanneer zijn de straten of stegen uwer stad of der steden in uw gewest geplaveid (gekassijd)? Op welke wijze zorgde de regering voor het schoonhouden en zniveren der straten, het aanleggen van riolen, goten, het aanvoeren van versch water, het schoonhouden der grachten, de wijde der straten en stegen? (Hoofdbronnen: de plaatselijke keuren.)

- V. Welke was de staat van armoede en rijkdom der bewoners?

- VI. Is er iets te vinden omtrent het aantal zielen in uwe stad of uw gewest?

Toelichting. Van de oude tijden komen geene volkstellingen voor; men kan echter iets daaromtrent vernemen waar vermeld wordt van het heffen van eene of andere bede, waarbij men nu en dan de haarsteden telde, en men van zelf het getal der armen opgaaf. (Als voorbeeld wijzen wij op Mertens en Torfs, *Geschiedenis der Stad Antwerpen, Deel I, bijlage B. blz. 243 volg.*)

- VII. Zijn er bijzondere gedrukte bronnen omtrent een en ander aanwezig, behalve de algemeene Werken van Van Wijn, Van Hasselt, Schotel enz.?

Uit dit alles vloeit nu van-zelf voort, dat, na de beschrijving der epidemien en het navorechen harer oorzaken, de Commissie vragen moet, wat deed men ter voorkoming of tegen de verdere verspreiding der volksziekten? Bij de *geneeskundige* beschrijving der volksziekten zal men de eigenlijke *geneeskundige* behandeling mededeelen, welke ook niet zoo zeer naar stad en provincie verschildte. De Commissie meent, dat de medisch-politische maatregelen hoofdzakelijk het onderwerp moeten uitmaken van:

C. Het zoogenaamd therapeutisch gedeelte.

- I. Wanneer en welke pestkeuren zijn er in uwe stad of provincie gegeven? Heeft men in pesttijden ook bijzondere maatregelen genomen?
- II. Wanneer is men begonnen, quarantaines in te voeren?
- III. Wanneer zijn er ziekenhuizen opgericht?
- IV. Bestonden er lazarijen of leprozenhuizen ten uwent? zoo ja, wat is daaromtrent te uwer kennis gekomen?
- V. Welk toezigt hield de regering op de eet- en drinkwaren en op het begraven?
- VI. Wat deed men op verschillende tijden voor de verpleging der arme zieken?

Toelichting. Hier zullen de plaatselijke en dinkonale archieven veel licht geven. Hoogst aangenaam zal het ons tevens zijn, wanneer men eenige inlichtingen wil geven, of door het verbeteren van woningen, voedsel en, iets gedaan is, om epidemien te voorkomen.

Wij konden deze vragen nog breedvoeriger uitwerken. Wij deden dit niet, omdat we overtaigd zijn, dat men uit dit een en ander de rigting, welke onze arbeid nemen zal, duidelijk kan erkennen en men van-zelf de leemten, die daar nog mogten ingebleven zijn, zal aanvullen. Wij twijfelen niet of zij, die in onze zaak belang stellen, zullen door het bovenstaande genoegzaam ingelicht zijn. Intusschen verklaren zich de leden der Commissie te allen tijde bereid, om alle mogelijke inlichtingen te geven, terwijl men vriendelijk verzocht wordt, de mededeelingen in te zenden bij haren Secretaris, wonende te Amsterdam.

En hiermede zij onze arbeid aan aller welwillendheid dringend aanbevolen.

Amsterdam.

Namens de Commissie voornoemd:
Dr. A. H. ISRAËLS, Secretaris.

KUNST.

DE KUNSTSCHILDER HUYSMANS EN ZIJNE VERHANDELING OVER:

DE KUNSTBESCHAVING VAN DEN NIJVERHEIDS-STAND EN DE MIDDELEN OM HAAR TE BEVORDEREN.

Reeds meermalen hebben wij de aandacht onzer lezers gevestigd op den Heer Huysmans en zijne verdiensten op het gebied der Teekenstudie. *)

Wanneer wij thans wederom op dezen geachten Leeraar der Koninklijke Militaire Akademie terugkomen, zoo strekt dit vooral, om zijne meening te hooren over de *Kunstbeschaving van den nijverheids-stand en de middelen, om haar te bevorderen*, een onderwerp, waaraan hij, in het Tijdschrift *de Gids*, in de maand Mei, 1853, een opzettelijk Vertoog heeft toegewijd, dat, in ons oog, groote waarde heeft, en zeer gezonde denkbeelden over deze aangelegenheid in het helderste daglicht stelt.

Men wete, dat de Heer Huysmans de zoon is van den thans door een gebrek aan de oogen, in weêrwil van zich-zelfen, rustenden, maar vroeger des te noester werkzamen kunstschilder en onderwijzer der Teekenkunst, zoowel aan de bedoelde Akademie, als aan het Teeken-Instituut der Stad Breda. In beide betrekkingen is de zoon den vader waardig opgevolgd, maar ook in beide betrekkingen heeft de jonge Kunstenaar vroegtijdig reeds leeren inzien, welk nut in een grondig onderwijs der behandeling van de Teekenen gelegen is, of, beter gezegd, welk eene algemeene behoefte er aan zulk een onderwijs in alle klassen der Maatschappij, zoowel in den militairen als in den civilen stand, bestaat.

Tot lof der stedelijke regering van Breda zij het hier openlijk vermeld, dat zij zich dan ook zeer aan het Teeken-onderdrikt in het Stads-Instituut, daartoe ingerigt, gelegen laat liggen; terwijl, van den anderen kant, het daaraan verbonden personeel, en meer bij name de Heer Huysmans, alles aanwendt, om zich het vertrouwen der Regering in allen deele waardig te betoonen.

Zoo dan hebben wij den Heer Huysmans, sedert nu nagenoeg vijfen-twintig jaren, bezig gekend met het geven van degelijke lessen, met het stellen van voor-

treffelijke voorbeelden, en met het vervaardigen van twee uitstekende Leercursussen, het Landschap, en nu, laatste-lijk, met zijn grootste, reeds in 1851 door ons aangehaalde, en thans geheel voltooide Werk.¹⁾ Doch méér nog dan dat heeft de onvermoeid-werkzame Kunstenaar gedaan: hij heeft overal en altoos zijne talrijke leerlingen een bezielend woord over de Kunst toegesproken, en bij den een studielust gewekt, bij den ander er de noodige rigting aan gegeven. Hij was bereid, had in Frankrijk en België goede zaken leeren kennen, goede modellen voor oogen gehad, onderrigt van goede leermeesters ontvangen, en zoo dan ontbrak het hem nooit aan stof tot alle leering en teregtwijzing ten goede en nutte voor zijne kweekelingen, ten genoegen en ter eere van zich-zelfen.

Na zoo dus duizende uren les gegeven te hebben, en wel aan allerlei stand en leeftijd, mag zulk een Onderwijzer, voorzeker, wel rekenen op een aandachtig oor, wanneer hij uit den schat zijner groote ervaring, *practisch* en *theoretisch* verregen, het beschaaftde publiek eenige mededeelingen wenschte te doen betrekkelijk de toepassing der Kunst vooral op den Nijverheids-stand, welke laatste in onze dagen, meer dan vroeger, het hoofd bij ons opbeurt, nadat de Wereldtentoonstelling van 1851 bewezen heeft, wat elders daarin wordt gedaan, en wat er tot dusverre bij ons daaraan nog ontbreekt.

Vandaar dan ook alomme in ons Vaderland de sterk ontwaakte zucht voor Nijverheids-scholen, waarover wij, vooral met betrekking tot de uitmuntende Technische School van Utrecht, herhaaldelijk reeds gesproken hebben, ²⁾ en vandaar alzoo ook van-zelf de meerdere belangstelling voor de Teekenkunst, toegepast op de Industrie.

*) Zie vooral *ASTREA's* I. Jaargang, blz. 15.

¹⁾ *Grondbeginselen der Teekenkunst*. — XII Afdelingen, met 72 folio-platen en 12 vellen verklarenden druk. — Prijs f 15.— Amsterdam; bij P. N. van Kampen.

²⁾ Zie *Astrea's* III. Jaargang, blz. 58, 204 en 229.

Teneinde het goede doel van den geachten Huysmans, zooveel mogelijk, te bevorderen, zullen wij hier, even als wij vroeger met de Verhandeling van den Heer Stooft over Teeken- en Schilderkunst deden *), nu ook de hoofdtrekken uit het Verloof van den Heer Huysmans mededeelen, wel verzekerd, dat wij onzen lezers, eveneens als den Schrijver, daarmee genoegen en dienst zullen doen.

»Het is ons altijd eene onbeantwoorde vraag gebleven, hoe het toch komt, dat, in een land als het onze, waar zooveel zorg voor het onderwijs wordt gedragen, waar over dit belangrijk onderwerp zooveel gedacht, gesproken en geschreven is, de beoefening der beeldende kunsten zoo weinig algemeen verspreid is, en geen gedeelte van het volksonderwijs uitmaakt. Is het omdat men geloofst, dat zij minder noodig is, dan zijn wij niet van dit gevoelen, daar toch de veredeling van het gevoel wel hand aan hand met de ontwikkeling van het verstand dient te gaan, om te zamen een beschaafd man voort te brengen, hetzelfde op welke sport van de maatschappelijke ladder hij later geplaatst zal zijn. Voor eenige van die standen diende zelfs de beoefening der kunst eene hoofdzaak te wezen. Zoo is, om ons te bepalen bij die, waarover wij het voornemen hebben, te spreken, niets duidelijker, dan dat de beoefening der Teekenkunst onmisbaar is voor allen, die zich op de nitoeffening van eenigen tak van Nijverheid willen toelleggen. Om zich daarvan te overtuigen, heeft men slechts rond zich te zien. Onze meubelen, belangsels, plafonds en tapijten, pendules, lampen en brouswerken, porcelein en glas, gouden en zilveren sieraden, hebben allen eenen hun eigen vorm, en wel eenen vorm, dien men zoo schoon mogelijk eischt, en dien men hoopt, voor nog sierlijker te kunnen verwisselen, terwijl schoonheid en sierlijkheid, en niet de stof, de waarde van die voorwerpen uitmaken. De vervaardigers van zulke voorwerpen moeten dus een goeden geestelijken smaak bezitten, om die schoone vormen te denken, wat enkel door de beoefening der kunst kan verkregen worden; die gedachten moeten door het teekenen aanschouwelijk worden gemaakt, voordat zij door bedreven handen in verschillende stoffen ligchaam kunnen krijgen; ja, ook die bedrevenheid-zelve kan alleen door het teekenen tot eenige volkomenheid worden gebragt.

*) Zie *Astrea's* III. Jaargang, blz. 13.

In de ambachten maakt dus de beoefening der Kunst de ziel van de stoflijke uitvoering uit.

»Wil men nu op even duidelijke wijze de noodzakelijkheid van de meerdere beoefening der Kunst in ons vaderland zien, wenu, men onderzoekte dan, waar al dit schoone, dat ons omgeeft en tot behoefte geworden is, vervaardigd werd, en dan zal men dit grootendeels, in sommige plaatsen zelfs geheel, van vreemden oorsprong vinden. Dit is een regt treurig verschijnsel, dat evenmin tegen te spreken als tegen te gaau is; want, men kan het den kooper niet kwalijk nemen, dat hij, bij gelijke doelmatigheid, datgene kiest, wat hem het meest bevalt, zonder dat hij vraagt wie de maker er van is. Maar, het is bitter treurig, en wel mogen wij onderzoeken wat daarvan de oorzaak zij.

»Geloofst vrij, dat het onzen landgenooten noch aan goeden wil, noch aan werkzaamheid ontbreekt; zij zijn noch vuft, noch lui, noch wispelturig; zij kennen zelfs het werktuiglijke van hunne ambachten even goed als in elk ander land, zoodat hetgeen zij voortbrengen, sterk, netjes, afgeveerkt en solide is; in één woord, zij bezitten al de eigenschappen, om even goed als anderen te fabriceren op eene na, en het is juist het gemis van deze; die maakt, dat de kooper het vreemde product boven het onze kiest. Aan hunne voortbrengselen ontbreekt namelijk het schoone, het sierlijke, het smaakvolle, dat door elk welopgevoed man, door elke beschaafde vrouw op den voorgrond gesteld wordt, en bij hen het al of niet koopen bepaalt. Het spreekt nu wel van zelf, dat op hetgeen wij hier zeggen, uitzonderingen en zeer eervolle uitzonderingen zijn. Wij zouden fabrikanten kunnen aanwijzen, die even schoon als in den vreemde fabriceren, hoewel hun werk dan nog altijd duurder is: maar van deze weinigen spreken wij niet, want het zijn uitzonderingen, getuigen de vele vreemde producten, waarmede wij overstelpst worden.

»Nu volgt de natuurlijke vraag: waarom fabriceren onze landgenooten niet even sierlijk, even smaakvol, even goedkoop? Is er in Nederland minder schoonheidsgevoel, minder vatbaarheid, om den handenarbeid tot Kunst te verheffen, dan in andere landen?

»Hem, die dezen twijfel voeden, wijzen wij op het tal van groote kunstenaars, die op dit kleine hoekje gronds zijn geboren en gekweekt. Geen volk heeft er meer, geene natie grooter gehad.

»Zulke groote mannen staan nooit alleen in hun land:

zij zijn slechts de hoogste uitdrukking van het algemeene volksgevoel, dat bij hen tot genie opgeklommen is: genien zijn ze, die weder, op hunne beurt, de eeuw en het land beheerschen, waarin zij leven, wanneer zij slechts in de gelegenheid gesteld worden, om dien invloed uit te oefenen. Of is niet alles, van het grootste tot het kleinste, wat ons uit den besten tijd der Griekse kunstbeschaving is overgebleven, *schoon*, en draagt niet elk meubel, elke vaas, elk sierad uit de eeuw der Medieissen het blijk, dat de geest van Raphaël en Michel-Angelo over die ambachtslieden zweefde, die daardoor den handenarbeid tot kunstwerk verhieven? En in Neêrland dan, — leefden de Elzeviers niet in de eeuw van Rembrandt en Gerard Douw, en worden niet hunne werken nu nog geroemd? — Bewonderen wij niet dagelijks de gesneden meubelen, de goud- en zilverwerken, in dien tijd gemaakt? Neen, een volk, dat zulke mannen, dat zoo'n tal van groote kunstenaars heeft voortgebracht, is niet van schoonheidszin of kunstgevoel ontbloot. Een ander bewijs heeft men nog kunnen vinden op de laatste nijverheids-tentoonstelling te Arnhem, waar beschaafde bezoekers werkelijk schoone stukken hebben opgemerkt, in onze fabrieken vervaardigd. Maar het waren enkele! — enkele, die juist daarom den hoogsten lof verdienen, en van welke wij geneigd zouden zijn, de namen der vervaardigers hier neder te schrijven, indien wij niet vreesden even bekwaam over te slaan en onregtvaardig te worden. Deze weinigen zijn echter genoeg, om het bewijs te leveren, dat de goede kiem hier bestaat, en er slechts eene zorgvuldige oppassing noodig is, om deze tot eene welig-bloeiende plant op te kweeken.

»Maar, is Nederland het land daarvoor? Het is immers een handelsstaat, en geen land geschikt voor de ontwikkeling der nijverheid? Het is waar, wij hebben het voorregt, dat de groothandel in eenige onzer steden bloeit, en dat kundige kooplieden dien tot eene aanzienlijke hoogte verheffen. Hierdoor zijn voor de werkzame bevolking dier steden talrijke bronnen van welvaart geopend, en het is natuurlijk, dat op die plaatsen de nijverheid op den achtergrond staat. Maar dit bepaalt zich toch slechts tot eenige steden en de daarrond liggende plaatsen: dus tot een klein gedeelte van het Rijk. Want, welke handel is er in de provincien Noord-Brabant, Gelderland, Utrecht, Drenthe, Limburg en andere? Immers slechts kleinhandel? En deze staat de ontwikkeling der nijverheid toch zeker niet in den weg. Bovendien, is het

niet eene dagelijksche klagt, dat onze groothandel uitvoer-artikelen ontbeert? Is niet de voortbrenging van gewilde artikelen ook voor den groothandel een belangrijke steun? Eindelijk, is ook de geschiktheid van ons land voor Industrie, met het oog op den voormaligen roem van de Leydsche manufacturen, het Delftsche aardewerk en zoo vele andere voortbrengselen, niet wel in twijfel te trekken? De bevolking wil niets liever dan werken, als het haar slechts geleerd en aangewezen wordt. En dat ook het gemis van sommige grondstoffen weinig ter zake doet, wordt genoegzaam door onze groote ijzer-gieterijen bewezen.

»Het ontbreekt dus noch aan de geschiktheid van het land, noch aan den ijver der bevolking, noch aan kunstzin of gevoel voor het schoone: maar, vraagt men *waar* ontbreekt, dan is het goede opleiding, dan zijn het de scholen, waar de eerste gronden moeten gelegd worden, waar men de sluimerende kiem van werklust en kunstgevoel moet opwekken en dezo op de Nijverheid rigten, waar men deze bron van welvaart voor zoo velen moet op den voorgrond stellen, doen kennen en achten. De éénige oorzaak, dat onze vaderlandsche Nijverheid bij andere landen achterstaat, ligt geheel in de wijze, waarop de jongelieden onderwezen worden.

»Men houde hier wel in het oog, dat wij, over een gebrek in de opleiding der jongelieden sprekende, daarmede noch de wetenschap en de inrigtingen voor het wetenschappelijk onderwijs, noch de knnsten met hare Academiën van beeldende kunst in de groote steden bedoelen, maar ons enkel bepalen bij de Nijverheid en de aanwijzing van het gebrek aan een geschikt onderwijs, om knappe, hunner zaken kundige ambachtslieden en chefs der Nijverheid te kweeken. Wij behooren niet tot hen, die er zich een genoegen van maken, om alles af te keuren, en zouden het integendeel zeer ondankebaar vinden, indien wij niet voluit erkenden, dat de Regering in ons land altijd veel voor het onderwijs gedaan heeft, en dat dit, dank zij dió zorg, algemeen is verspreid. Maar het zal niemand bevreemden, wanneer de kunstenaar oordeelt, dat het onderwijs te eenzijdig is, en dat men te uitsluitend de Wetenschap op den voorgrond gesteld en de Kunst te zeer naar achter geschoven heeft. In de Wet van 1806 wordt er volstrekt niet van gewaagd. Wat nu is daarvan het gevolg? Dat zich bij de bevolking eene groote intelligentie heeft ontwikkeld, maar dat dit, ongelukkig, eene doode kracht is, waarmede men

wel redeneert, maar niets uitvoert. Het werkend beginsel, de Kunst, ontbreekt daaraan. Door de Wetenschap leeren onze jongelieden denken, door de Kunst zouden zij tegelijk hebben leeren handelen, en terwijl de eerste hun geheel van het werken vervreemdt, begrijpt de tweede niet, hoe men zonder stoffijke uitvoering tot eenige volmaaktheid kan komen. Het is dan ook niet te verwonderen, dat de jongelieden, bij het verlaten der school, waar zij over groote helden, staatslieden, geleerden enz. hebben hooren spreken, liefst de loopbaan kiezen, welke zij uitsluitend hebben geleerd te bewonderen, en dat de zoon van den fabrikant liever advocaat, die van den gezet liever schrijver op een bureau wordt, in de hoop van een postje te krijgen, dan het vak van den vader aan te vatten en met jeugdige kracht en verkregen kunde voort te zetten, om zoo door eigen arbeid vooruit te komen. Er is hun nooit over gesproken, het is hun te min, zij zien er met medelijden op neêr, en dus gaan knappe jongelieden, en minder of meer groote kapitalen voor de Nijverheid verloren, om er dikwijls niet dan ontvreden halve-geleerden voor in de plaats te stellen. Het ergste is echter nog, dat hetgeen zelfs de jongelieden, die zich op de Nijverheid willen toeleggen, op de scholen van lager onderwijs leeren, geene de minste betrekking heeft op hetgeen zij later moeten worden, wanneer men lezen, schrijven en eijferen uitzondert, en dat zij veel hooren van hetgeen zij niet noodig hebben, maar geheel missen hetgeen hun dagelijks te pas komen kan.

• Doch, bepalen wij vooraf welke takken der Nijverheid wij bedoelen. Dit zijn vooreerst allen, die aan het tot stand brengen van een gebouw medewerken: metselaars, steenhouwers, timmerlieden, smeden, stoelen- en kastenmakers, stukadoors, huis- en decoratie-schilders, behangers, enz. Verder houtsnijders, schrijnwerkers of meubelmakers, koper- en blikslagers, lood- en tingtieters, rijtuigmakers, vervaardigers van vazen en andere voorwerpen uit aardewerk, poreeleinen, glas of chemische preparaten gemaakt, goud- en zilversmeden, juweliers, glasslijpers, bronswerkers, graveurs in hout, koper en staal, bockbinders en nog vele anderen. Deze alle zijn ambachtslieden, dat is te zeggen, menschen, die de ruwe grondstof tot eenen vorm verwerken, en daardoor geheel van waarde doen veranderen. Zoo verkrijgt, b. v. een gewoon stuk hout, door het kunstmatig te snijden, eene hoogere waarde dan goud; het bewijs bestaat daarin, dat men het laatste er voor betaalt, en zulks te meer naarmate

de bewerking schooner is. Van de meer edele, fijne bewerking der grondstof hangt dan ook af, dat het ééne ambacht in de Maatschappij hooger dan het andere geplaatst is; maar in allen hangt de waarde der gemaakte voorwerpen van de meerdere of mindere sierlijkheid en schoonheid af, waarvan de keurige netheid der eindbewerking een bestanddeel uitmaakt. Hoe meer zich het werk tot Kunst verheft, hoe duurder en gemakliker het te verkoopen is. De verkoop der voortbrengselen, of, wat hetzelfde is, de bloei der Nijverheid en de welvaart van den ambachtsman hangen dus geheel van zijne verkregen opvoeding af.

• Wat zijn dan de vereischten van het onderwijs voor een doelmatig-opgevoed nijverheidsgezel? Bovenal een goed godsdienstig en zedelijk onderwijs, dat spreekt van zelf: want, zonder dat is er niets met hem uit te voeren, daar dit-alleén hem moed, kracht en orde geven kan. En dan een grondig lager onderwijs, waardoor de leerling, behalve lezen, schrijven en cijferen, de beginselen van zulke wetenschappen verkrijgt, die hem in elk vak der Nijverheid, wat hij later kiezen zal, onmisbaar zullen zijn, zooals, bij de eerste gronden der wis- en werktuigkunde, eenige begrippen van natuur- en scheikunde, zoo populair en eenvoudig mogelijk voorgedragen. De leerling, die daarvan elk oogenblik in het dagelijksch leven de toepassing ziet, gevoelt spoedig zelf, dat hij dit onderrigt noodig heeft, krijgt liefde voor die studie, en de lust wordt bij hem opgewekt, om, bij het verlaten der school, zich verder te oefenen, waartoe hij dan ook in de gelegenheid moet gesteld worden, anders toch is hij binnen weinige jaren alles vergeten, wat hij heeft geleerd. Eindelijk, en dit is voor hem eene hoofdzaak, hij moet goed en grondig leeren teekenen. Hij zal daardoor een vlug en zeker oog, eene vaste hand, puntigheid en keurige netheid verkrijgen, eigenschappen, die in den werktuiglijken arbeid een eerste vereischte zijn; zijn geest zal aan overleg en volgehouden opmerkzaamheid gewend worden, en de indrukken van het schoone krijgen, die hem een verfijnd gevoel, een zuiveren smaak en liefde voor wat edel en sierlijk is schenken zullen. Hij zal daardoor het schoone in de Natuur en de Kunst leeren opmerken, en leeren navorolgen wat hij ziet, uitdrukken wat hij denkt. Zijne verbeelding zal, door het zien van schoone voorbeelden, opgewekt en gezuiverd worden, en door de gedurige toepassing van dit onderwijs op het vak, dat hij uitoefent, zal hij in die bepaalde rigting leeren denken, en die soort

van beschaving krijgen, die den beoefenaar der Nijverheid past, en hem boven alles dienstig is. En waardoor zal hij al die eigenschappen anders dan door de beoefening der Teekenkunst erlangen? Teekenen is voor hem het halve ambacht, het is zijne eigene natuurlijke wijze van uitdrukking: daardoor schrijft hij zijne gedachten op, daardoor maakt hij zich voor anderen verstaanbaar.

• Het is niet het geniaal teekenen, niet de hooge expressie der Kunst, waarvan wij hier spreken, maar de eenvoudige beginselen, op de Nijverheid toegepast. Het is vooreerst het regtlĳnig teekenen, zoowel dat der wijskunst, als dat van het handteekenen, en vervolgens, bij meerder kunde, het teekenen van figuur en ornamenten in verschillende stijlen, of het bonkvundig teekenen, of, eindelijk, het boetseren; eene verscheidenheid, waarvan de aanwending bepaald wordt door het vak, dat de leerling zal uitoefenen, zoodat het eene dier onderdeelen voor dezen, het andere voor genen hoofdzak is.

• Wanneer door zulk een onderwijs de theorie het werktuiglijk gedeelte van de ambachten te gemoet kwam; wanneer deze beide gedeelten, om zoo te zeggen, hand aan hand gingen, en het eene het andere ondersteunde, zou men spoedig werklieden verkrijgen, die trotsch op hun vak zonden worden, en, het ambacht tot Kunstwerk verheffende, binnen weinige jaren met de voortbrengselen van andere landen zouden kunnen wedijveren.”

Na alzoo ontwikkeld te hebben, hoe, volgens des Schrijvers meening, bekwame werklieden moeten worden opgekweekt, levert de Heer Huysmans voorts ook een levendig geschilderd tafereel van de wijze, waarop bij ons de zoon van een fabrikant, winkelier of ambachtsgezel voor den Nijverheids-stand wordt opgeleid, en hij komt daardoor tot de slotsom der vraag:

• Is het dan nu wel te verwonderen, dat onze Nijverheids-voortbrengselen minder goed zijn, dan die van andere landen, waar de opvoeding der gezellen beter is? Want, men merke het wel op, van hen hangt alles af, dewĳl aan hen de uitvoering van elk stuk is toevertrouwd. Onderstel, dat de hoofden der fabrieken, dat de bazen knappe, in de kundigheden, tot hnn vak vereischte, doorknede menschen zijn, in staat, om de beste combinatiën, de sierlijkste vormen te denken, wat zullen zij dan nog uitvoeren, wanneer zij, die hen helpen moeten, hunne meening noch begrijpen, noch uitvoeren kunnen?

• Maar er is nog meer. In de Nijverheid komen de wezenlijk knappe menschen uit het volk, uit hen, die, door goed onderwijs voorbereid, den geheelen dag werken, en niet uit die scholen, waar aan jongelieden uit hoogere standen wel de theorie grondig geleerd wordt, maar toch niet de ondervinding van den werktuiglijken arbeid wordt medegedeeld. De ervaring heeft dit reeds lang in andere landen bewezen. Leer den ambachtsgezel, die een voorbereidend onderwijs op de lagere scholen ontvangen heeft, den geheelen dag op zijnen winkel werken, en geef hem de gelegenheid, om zich des avonds een paar uren te oefenen in de theoriën, die wij opgegeven hebben, en waarvan het goed en grondig Teekenen de hoofdzak moet zijn, opdat hij zich gemakkelijk leere uitdrukken, en men zal nit hem den knappen man voor den dag zien komen, die de nijverheid naar de hoogte halen zal. Werkzaamheid en volharding is hun belang; zij weten, dat het hun éénig middel is, om voort te komen; en, wanneer zij in de rigting hebben leeren denken, welke wij opgegeven hebben, zullen hunne vlugge, geoefende oogen honderden dingen gedurende hunnen werktuiglijken arbeid opmerken, die aan anderen ontsnappen; zij zullen daardoor geen enkel détail verwaarlozen en spoedig tot een groote volmaking komen. Wil men dus de Nijverheid doen bloeijen, dan kan men zich niet genoeg op een goed onderwijs voor den ambachtsgezel toeleggen.”

• Maar wij mogen noch onbillijk, noch ondanikbaar zijn. Behalve onze goed-ingerigte Akademieu van beeldende kunsten, in de grootte steden, waaraan ook Teekenscholen voor de Nijverheid verbonden zijn, hebben wij nog in sommige steden van ons Vaderland zeer goede Teekeninstituten en scholen, waar eenige jongelieden gratis kunnen leeren; en ook de Mantschappij tot Nut van 't Algemeen heeft eenige dier scholen opgericht, overtuigd als zij is van het groote nut van dat onderwijs. Maar, behandelt men in al die scholen de Kunst zoo als zij voor de ontwikkeling van den ambachtsman noodig is? Legt men er zich niet te veel toe, om groote en kleine kunstenaars te vormen? Is er eenig verband tuschen hetgeen de jongelieden daar leeren en hunnen werktuiglijken arbeid? Worden zij bij het teekenen op de toepassing daarvan op hun vak gewezen? Dat is iets, wat wij niet weten te zeggen; maar, wat wij wel

weten, is, dat zij dan tot de uitzonderingen behooren, welke wij hoog vereeren, maar waarover wij hier niet spreken, daar wij ons tot het algemeen rigten."

In dit gedeelte van zijn hoogst-belangrijk Vertoog geeft de Heer Huysmans ons een beknopt, maar grondig overzicht van het Nijverheids-onderwijs in Duitschland en in Engeland; te Berlijn op het Gewerbe-Instituut, te Munchen op de Technische Universiteit, te Neurenberg en Augsburg op de Polytechnische Scholen. Voorts werpt hij ook een blik op Duitschlands Gewerbe-Schulen, die den eersten en voornaamsten trap van het beroeps-onderwijs uitmaken.

"In dit geheele systema van onderwijs — zegt hij — heeft men de grootste waarde aan de beoefening der Teekenkunst, vooral van het ornament-teekenen en het regtlijning teekenen. Wij nemen hier eene opmerking van den Heer Saint-Marc-Girardin over: *« Les jeunes gens y prennent l'idée et le goût des formes régulières. Elles apprennent au maçon à mettre plus de goût dans ses constructions, au menuisier, au potier et à tous les artisans en général à donner plus d'élégance et plus de grace à leurs travaux. En plaçant sous les yeux des élèves de bons modèles, comme des dessins de beaux monuments et de belles statues, elles répandent hors des villes le goût des beaux arts; elles substituent pour les heures de loisir une occupation agréable et utile aux plaisirs ignobles du cabaret; elles tendent enfin à former entre les artistes et les simples manoeuvres une classe intermédiaire d'ouvriers intelligents et habiles. »* *)

Voorts vestigt hij ook nog de aandacht op de Nijverheidsscholen in het Groothertogdom Baden, die, in de daad, het sprekend bewijs opleveren, dat de Regering ook van dien Staat er zich ernstig en krachtig op toelegt, om aan de jongelieden een ernstig en degelijk onder-richt te geven, waarvan weder de beoefening der Kunst een aanzienlijk gedeelte uitmaakt, en dat dit geheel geschikt wordt naar de maatschappelijke positie, waarin zij zullen geplaatst raken. In weinige Staten is het lager onderwijs zoo ver gevorderd en dat der Nijverheid zoo goed ingerigt.

"Wanneer wij nu de inrigting en de strekking van deze soort van onderwijs in Duitschland te zamen vatten,

dan blijkt daaruit: 1.) dat dit stelsel geheel van de Regering uitgaat; 2.) dat het ingerigt is, om den geest van den leerling te beschaven in de rigting van het vak, hetwelk hij gekozen heeft, en waarin hij zijn geheele leven zal doorbrengen, en 3.) dat de beoefening der Kunst in elk der Programma's eene zeer groote plaats beslaat. Wanneer men nu de uitmuntende Akademiën van beeldende kunsten in de groote steden en de teekenscholen in bijna elke gemeente daarbij voegt, die overal gevoel voor het schoone en goeden smaak onder de bevolking verspreiden, dan is het werkelijk geen wonder, dat de Industrie in deze landen zoo hoog staat, en dat de voortbrengselen der Deutsche Staten op de Wereldtentoonstelling te Londen de algemeene bewondering hebben opgewekt."

Na Duitschland uit dit oogpunt beschouwd te hebben komt nu voorts Engeland aan de beurt.

"Sedert 30 jaren heeft men zich in dit land zonder ophouden op de verbetering der scholen en de methode van onderwijs toegelegd, en verschillende associatiën hebben, door de scholen, welke zij gesticht en de werken, welke zij uitgegeven hebben, uitstekende diensten daaraan bewezen; vooral is dit het geval met de Vereening tot verspreiding van nuttige kennis, onder het presidium van Lord Brougham. Mannen van het grootste talent hebben, met den lofwaaardigsten ijver, een gedeelte van hunnen tijd aan het volksonderwijs gewijd, hetzij door het uitgeven van populaire werken, hetzij door zelve onderwijs in de scholen te geven; vandaar dat vele door hare leerwijze beroemd zijn. De Borough-road-school te Londen, en de Sessional-school te Edinburg bekleeden daaronder den eersten rang. Behalve deze inrigtingen van lager onderwijs, heeft men scholen voor de eerste kindsheid gesticht (Infant-schools), waar de leerling van af zijne teederste jeugd, zelfs spelende, aan nadenken gewend wordt; en dit verstandig, vernuftig uitgedacht onderwijs draagt de heerlijkste vruchten. Maar, men kon het kind, dat op zijn 6. of 7. jaar deze scholen verlaat, niet laten bederven door het werktuiglijke, den ouden sleur volgende onderwijs der gewone scholen, en zoo zijn de Infant-schools de krachtigste oorzaak voor de hervorming van het lager onderwijs geweest. De leerling nu, die zeer vroeg begint, vervolgt en ontwikkelt zich op de nadere scholen, en verandert niet van leerwijze door in hoogerere over te gaan, daar men de éénheid als een noodzakelijk vereischte voor de ontwikkeling der verstandelijke vermogens beschouwt. Het onderwijs is

*) De l'instruction intermédiaire et de son état dans le midi de l'Allemagne, par M. Saint-Marc-Girardin, Professeur à la faculté des lettres. — Paris, 1835; p. 115.

z66 ingerigt, dat men, zonder te trachten, om geleerden te vormen, bruikbare menschen en brave burgers voortbrengt, die, wanneer zij de school verlaten hebben, de algemeene kundigheden bezitten, die noodig zijn voor hun beroep en voor den stand, waartoe zij behooren. De jonge ambachtsgezel is genoegzaam ontwikkeld, om de populaire werken, die voor hem geschreven en hoogst nuttig voor zijn vak zijn, te kunnen lezen en begrijpen; hij heeft de gewoonte van dat cijferen, hetgeen hem inkomsten, uitgaven, winsten kan doen berekenen, koopen sniten enz., — kortom hij heeft geleerd, wat hij voor zijne aanstaande loopbaan noodig heeft, en hij heeft vooral liefde tot eigen oefening opgedaan. Want, wat baten de beste scholen, als 10 jaren later van al het geleerde niets meer overblijft? De kundigheden, op de scholen verkregen, zijn niets in vergelijking van de vruchten, welke zij door verdere oefening voortbrengen moeten, en hoe zeer zij dat in dit land doen, wordt daardoor bewezen, dat in het Parlement, in den Handel, in de Industrie uitstekende menschen zijn, die in hunne jeugd geen ander onderwijs ontvangen hebben dan dat van het dorp of de gemeente, waar zij geboren zijn: maar dit onderwijs is door toepassing en nadenken gerijpt. Er zijn weinige geleerden in Engeland, maar men vindt overal mannen volmaakt op de hoogte van hunne positie, in staat, om hunne zaken te drijven, hunne regten te doen gelden en hunne plichten te vervullen.”

Ook de overige Onderwijs-inrigtingen van Engeland met betrekking tot de Industrie worden door den Heer Huysmans in oogenschouw genomen, en daaronder vooral de *Mechanics' Institutions*, Genootschappen door de werklieden-zelve gesticht, en die allen de verbetering en de verheffing van den ambachtsman ten doel hebben. Ziehier wat wij nopens die hoogst-belangrijke inrigtingen hier te lezen vinden:

»Deze Genootschappen van werklieden, waarvan het eerste in 1790, onder toezigt en bescherming van Dr. Birkbeck, in Glasgow, gesticht is, vermenigvuldigen spoedig en begonnen vruchten te dragen in het begin dezer eeuw. Zij vonden in 1823 een sterken steun in het *Mechanics' Magazine*, en in de hulp, welke zij door de populaire schriften van Lord Brougham en zijne vrienden ontvingen. Sedert dat tijdstip is het getal dezer associatiën spoedig toegenomen, zoodat zij nu meer dan 100,000 leden tellen, en er weinige steden of gemeenten zijn, waar zij niet gevonden worden. Eene Aete van het Parlement

ontsloeg hen in 1843 van alle plaatselijke belastingen teneinde die vereenigingen aan te moedigen.

»Het doel van deze instellingen is, om aan de ambachtsgezellen en werklieden, die er deel van uitmaken, even als aan hunne kinderen, die theoretische kennis te verschaffen, welke zij voor de uitoefening van het vak, hetwelk zij beoefenen, of waartoe zij zich voorbereiden, noodig hebben. De middelen daartoe zijn:

1°. het oprigten van dagscholen voor de kinderen der ambachtslieden;

2°. leercursussen en voorlezingen des avonds voor de leden der associatie.

»Deze avondklassen zijn in drie afdelingen gesplitst, en het onderwijs is daarin hooger of lager naar de behoeften der plaats. Men heeft echter spoedig het nadeel ingezien van te veel aan de werkende klasse te willen leeren, die alleen prijs stelt op zaken, waarvan zij de dadelijke toepassing of het praktische nut begrijpt. Het onderwijs bestaat in lezen, schrijven, cijferen, teekenen van gebouwen en werktuigen, wiskunst, taal, teekenen van figuur en bloemen, chemie, muziek enz. De voorlezingen, die van tijd tot tijd in die vereenigingen gehouden worden, bestaan in verhandelingen over geschiedenis, geographie, schoone kunsten, moral enz. Men stelt zich echter door deze voorlezingen meer eene uitspanning en een leerzaam genoegen dan een werkelijk onderwijs ten doel. Eindelijk

3°. het vormen van bibliotheken en leerzalen, die in het algemeen 's avonds druk bezocht worden. De leden kunnen ook boeken aan huis bekomen en eenige dagen behouden, en het beste bewijs, hoe hoog de ambachtsman dit schat, bestaat daarin, dat in het jaar 1850 in Manchester-alleen 61,234 deelen, dat is ongeveer 200 deelen daags, onder de ambachtslieden gecirculeerd hebben.

»De bloeiende staat dezer bibliotheken en het nime gehruik, dat daarvan gemaakt wordt, bewijst best, hoe goed het eerste onderwijs de gebruikers moet voorbereid hebben; want, waartoe zouden de beste boeken, de uitgebreidste middelen dienen, wanneer dat ontbrak?”

En nu wederom tot het hoofdpunt van zijn bondig betoeg, de noodzakelijkheid van het Teekenen, terugkeerende, zegt hij dieuangaande:

»In 1835 stelde Mr. W. Ewart, lid van het huis der gemeenten, voor, om een comité te benoemen, dat in last had, de beste middelen te onderzoeken, om de beoefening der heeldende kunsten, en vooral van het

Teekenen, onder de bevolking te verspreiden. In de zitting van 1836 beval het Parlement liet oprigten van Teekenscholen aan, waarin men die kunst, zooveel mogelijk, met toepassing op de Nijverheid zou onderwijzen, en stemde tegelijkertijd subsidien voor de oprigting. In het volgende jaar werd er eene openbare Teekenschool in Somerset-house geopend, die het middelpunt werd van dergelijke inrigtingen in Manchester, Birmingham, Sheffield, Glasgow, Potteries, Leeds, York, Norwich, Newcastle, Nottingham, Coventry, Spitalfields, Paisley, Dublin, Belfast en Cork. Van 1837 tot 1849, en dus in 12 jaren, bedroegen die subsidien 55,278 pond sterling. Hierbij komt nog 17,110 pond van giften der fabrikanen, die er belang bij hadden, en 8,426 pond van retributiën. Het Parlement deelt in de administratie der scholen door enquêtes, en benoemde in 1847 en later in 1849 eene commissie om de resultaten dier instellingen te onderzoeken, en dit Verslag, met de depositie der personen, wier getuigenissen de commissie inriep, is, op order van het Parlement, gedrukt. *) De resultaten waren in het algemeen voldoende. Het geheel der getuigenissen, door het comité ontvangen, bewijst, dat de 15 of 16,000 jonge menschen, die de lessen der Professoren gevolgd en hunne verkregen kunde in de fabrieken gebragt hebben, daarin eene aanmerkelijke verbetering veroorzaakten. Mr. Dyce, die als eene autoriteit wordt beschouwd, verklaarde in zijne depositie, dat de scholen den smaak gezuiverd en reeds positieve resultaten opgeleverd hebben, waarvan de loop door ieder deskundige kan gevolgd worden. Mr. Painter, een der inspecteurs van het Gouvernement, drukt zich nog duidelijker uit. »De ambachtslieden hebben nu een middel, om te leeren teekenen, dat zij vroeger niet hadden. Een grootaantal leerlingen zal, zonder twijfel, nooit teekenaars worden, en zij hebben ook dat voornemen niet, maar leeren dan toch eene goede teekening waarderen, en worden in staat gesteld, om die goed terug te geven.» Hij voegde hierbij, dat in de fabrieken van Birmingham, sedert het bestaan dier scholen, reeds eene gevoelige verbetering ontwaard was. Mr. Minton, een kundig porcelein-fabrikant, betuigt, dat eene groote verbetering in de teekening en uitvoering van deze voortbrengselen heeft plaats gehad, en hij schrijft dit geheel aan de openbare Teeken-

scholen toe. En zoo oordeelen nog vele andere kundige mannen, wier gevoelen door het comité gevraagd was.

»Dit kort overzicht zal genoegzaam doen zien, hoe ernstig het onderzoek is geweest, en welke hooge waarde het Britsch Parlement aan de verspreiding der Teekenkunst hecht, het bootsen en graveren op hout en metalen daaronder begrepen. Sedert dien tijd is het aantal Teekenscholen zeer vermeerderd, en neemt nog dagelijks toe. Het Britsche volk heeft spoedig begrepen, dat de goede smaak aan de voorwerpen eene hoogere waarde bijzet, zonder den prijs veel te verhoogen, en dat men op de vreemde markten altijd de meer sierlijke vormen, de betere teekening en schoon gekozen kleuren zal voortrekken, al moet men de voorwerpen-zelve duurder betalen. Zij hebben goed ingezien, dat, indien men de concurrentie wil volhouden, het niet genoeg is, goedkoop te produceren, maar dat de producten tevens smaakvol en sierlijk moeten zijn.»

Met betrekking tot Frankrijk en België zegt de Heer Huysmans, ten slotte, het volgende:

»Wat het eerste land aangaat, hierover is het minder noodzakelijk, thans te spreken, dewijl de hooge kunstvorming der Fransche ambachtslieden genoegzaam door het schoone en sierlijke hunner voortbrengselen bekend is, en maar al te veel in onze salons en magazijnen kan opgemerkt worden, ofschoon dan ook de verspreiding van het onderwijs in het algemeen ver beneden die van het onze staat. Evenzeer bekend is het, dat de hooge stand der Kunst in België den roem van dit land uitmaakt, en krachtig en weldadig op de voortbrengselen der Nijverheid werkt. Dat onderwijs staat ook daar zeer hoog en streeft gedurig naar verbetering. In 1851 is, bij koninklijk besluit, eene commissie benoemd, die in last kreeg, om aan het Gouvernement al de maatregelen voor te stellen, die aan de verbetering en ontwikkeling van het industrieel onderwijs konden bevorderlijk zijn. Deze commissie, uit bewaame mannen zamengesteld, heeft in een ernstig en meesterlijk geschreven Verslag aan den Minister van Binnenlandsche Zaken haar gevoelen blootgelegd, en daarin wordt weder onder anderen op de ernstige beoefening der Kunst, op de Nijverheid toegepast, aangedrongen.» *)

*) Report from the select committee on the Schools of Design, ordered, by the house of Commons, to be printed.

*) Rapport sur l'organisation de l'enseignement industriel, adressé à M. le Ministre de l'intérieur par la commission nommée par arrêté royal du 14 Décembre, 1851.

En zoo dan nu worden wij van-zelf binnen onze land-palen teruggebragt, om dáár op te merken, hoe, »zoo ergens, stilstand bepaalde achteruitgang is, dit vooral geldt in die vakken, waarvan de voortbrengselen levensbehoefte zijn, dagelijks gevraagd en verkocht worden, en aan honderden handen het brood geven. Groote sommen zien wij nu naar het buitenland gaan, die in onze eigene provincien welvaart en rijkdom konden verspreiden. Men bedenke wel, dat de waarde dier voortbrengselen bepaald wordt door de schoonheid en sierlijkheid van de vormen, waaronder zij zich voordoen, en dat, indien wij in dit opzigt ten achter blijven, onze voortbrengselen in geen geval de concurrentie met de vreemde kunnen vollieden en, hoe doelmatic ook anders, altijd, zelfs door Nederlandsche koopers, waar den achtergrond zullen geschoven worden. De beoefening der Kunst is dus hier geene *bij*-, maar wel degelijk eene *hoofdzaak*..”

Daarom nu treedt, aan het einde van zijn betoog, de Heer Huysmans vrijmoedig te voorschijn met de opmerkingen, welke hij, door zijne betrekking in het practische leven heeft opgedaan, in de hoop, dat die waarnemingen welkom zullen zijn aan hen onder onze verdienstelijke staatslieden, die met de zamenstelling van de Wet op het Onderwijs zullen belast wezen, en die dus noodzakelijk bekend moeten zijn met de behoeften van elken stand.

Hij nu gaat uit van de volle overtuiging, dat de Nederlandsche Teeken-Instituten en Scholen dringend eene herziening behoeven.

»Men begripe — zegt hij — ons echter wel: wij bedoelen niet de Akademien van beeldende kunsten, die de Hoogescholen der Kunstenaars zijn, en niets met de Nijverheid gemeen hebben, maar bepalen ons tot dat onderwijs in de kunst, hetgeen voor den ambachtsstand geschikt en bestemd is.

»Het onderwijs in de beeldende kunsten werd in het Koninkrijk der Nederlanden door een Koninklijk Besluit van 13 April, 1817, voor het eerst georganiseerd, terwijl een Koninklijk Besluit van 10 October, 1829, overwegende, dat deze scholen niet het nut verspreidden, wat zij konden doen, indien zij beter ingerigt waren, voornamelijk bepaalde, dat zij zich meer moesten toelleggen op de nuttige kunsten.

»Dit besluit bepaalde *bij principe* de drie volgende punten:

a. het geven van eene meer nuttige rigting aan het onderwijs;

b. een, zooveel mogelijk, *eenvormig* plan voor de organisatie van dit onderwijs;

c. de inspectie der Teekenscholen.

»Maar de zeer kort daarop gevolgde omwenteling in België vereischte zoodanig al de zorgen van het gouvernement, dat het geen wonder is, dat dit plan grootendeels is blijven steken, en de volgende jaren van onzekerheid tusschen vrede en oorlog schoven de belangen van de Nijverheid meer en meer naar den achtergrond.”

Eene kritiek, die niet slechts afbreekt, maar ook nuttig en sierlijk opbouwt, volgt nu onmiddelijk achter de twee bedoelde Koninklijke Besluiten.

»Het komt ons voor — zegt de Schrijver — dat de organisatie, door die Besluiten bepaald, het blijk draagt, dat, bij het vormen daarvan, geene kunstenaars of deskundigen, bekend met de behoeften der Nijverheid, geraadpleegd zijn. Wij bedoelen hier kunstenaars, die door jaren van ondervinding in het onderwijs de behoeften der nijverheid hebben leeren kennen, en geene kunstenaars, die door hun hooger leven in de ideale wereld geheel vreemd zijn aan hetgeen in de werkelijke plaats heeft. Zij toch staan gelijk met vele uitmuntende geleerden, die den roem van het land uitmaken, waarin zij leven, maar die de zaken, waarover wij hier spreken, beneden hunne aandacht rekenen, er nooit iets mede te doen hebben, en er dus ook niet over knunen oordeelen, hoewel zij misschien de eersten zullen zijn, om het nut er van te erkennen. Hoe is het anders mogelijk, dat bij die organisatie uitsluitend het teekenen van het menscheel beeld wordt aanbevolen en de studie der ornamenten geheel vergeten is? Deze toeh maakt in de Nijverheid eene hoofdzaak uit, en beslaat in eene goed-ingerigte Teekenschool verschillende klassen, van den eersten omtrek af tot aan het teekenen naar pleister. Evenzoo is het met bootseren, dat eerst naar pleisterafgietsels, vervolgens naar platen plaats heeft. Het doel moet immers zijn om practische menschen te vormen, en hoewel wij volgaarne bekennen, dat het besturen van het menscheel verreweg het beste middel is, om het teekenen grondig te leeren, en volstrekt hoofdzaak voor hen, die kunstenaars moeten worden, vereischt dit onderwijs voor den ambachtsman te veel tijd en bijkomende studien, en kan daarom niet door alle leerlingen gevolgd worden. Daarenboven is de studie der ornamenten iets geheel anders, en slechts door het veel teekenen en bestuderen der verschillende stijlen is het, dat zich de smaak in dit

gedeelte der kunst vormt, dat zoo onmisbaar voor de Nijverheid is.

»Wij zouden dergelijke gebreken vinden in het gedeelte, dat de bouwkunde betreft, daar toch wel alles wat behoort tot de kunst van bouwen aan de schoone bouwkunst diende vooraf te gaan. Wij begrijpen ook niet best, hoe lessen in de theoretische meetkunde en zelfs in de beschrijvende meetkunde, zoo als het programma opgeeft, met goed gevolg kunnen gegeven worden aan jongelieden, die meestal geene andere opleiding dan die der lagere scholen ontvaangen hebben, en dus op verre na niet genoegzaam voorbereid zijn, om vruchten van die lessen te plukken. Wij zouden nog veel meer aanmerkingen kunnen maken; maar wij hebben de overtuiging, dat, indien al deze organisatie voldoende geweest ware op het tijdstip, waarop zij gemaakt is, zij op dit oogenblik, nu de Nijverheid hij onze naburen met reuzenschreden voortuit gegaan is, toch eene geheel herziening zoude behoeven.

»Er zijn, intusschen, sedert dien tijd, in sommige groote steden des Rijks, uitmuntende Akademiën gesticht, die ieder hun zelf-gemaakt Programma volgen. Maar het zijn niet enkel deze inrigtingen, hoe uitmuntend zij ook wezen mogen, die voldoende kunnen geacht worden, om Neêrlands Nijverheid te doen bloeijen. Het is veel eer in de steden en groote gemeenten der provinciën, dat die scholen nut moeten stichten, vooral van die provinciën, waar de handel of de landbouw niet alle krachten vereischen, en die zoo uitmuntend geschikt zijn, om de Nijverheid aan te kweeken. Het is juist dáár, dat leven moet gewekt worden, en wij gelooven, dat het stichten van Teekenscholen, waar de jongelieden de avonduren doorbrengen met het aanleeren eener kunst, die hun voor de goede beoefening van hun vak onmisbaar is, en waar zij in elk voorbeeld iets nieuws en schoons zien, dat dadelijk door hen is toe te passen, daartoe het beste middel zal wezen.»

Na, breedvoerig, het nut en voordeel te hebben aangetoond, dat er in gelegen is, om al die Instellingen, hoewel aan geene te nauwe handen gekluisterd, toch in behoorlijk verband te stellen met de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, geeft de ervaren Kunstenaar nu ook nog een Programma der Studiën, dat daardoor over het geheel Rijk hetzelfde zoude zijn, maar waarvan het eene gedeelte meer dan het andere konde beoefend worden, naarmate de plaatselijke Nijverheid dat behoefde, of hetgeen geheel of gedeeltelijk kon

gevolgd worden, naarmate van de grootte der scholen. Dit moest, zijns inziens, bevatten: »Het teekenen der algemeene beginselen tot voorbereiding: het regtlijvig teekenen met wiskundige verklaring, waartoe de perspectief behoort; het teekenen van het menscheelbeeld in opvolgende klassen tot aan het teekenen naar pleister; het teekenen der ornamenten op dezelfde wijze; het boetseren naar gips-afgietsels en vervolgens naar platen; de bouwkunde en al de daartoe benodigde bijstudien.

»Hierbij konden gevoegd worden lessen in de wis-, werktuig-, natuur- of scheikunde, naar de behoeften der plaatselijke Nijverheid, mits die lessen zoo eenvoudig als praktisch mogelijk werden gegeven. De waarheden moeten door den leerling als waar worden aangenomen, zonder dat hij noodig heeft, die te leeren bewijzen, en, zonder trivialiteit, in de volkstaal, en zoo, mogelijk, met het werktuig in de hand worden voorgedragen. Want vele pogingen zijn mislukt, omdat de leeraar te veel vergat, dat hij tot praktische menschen sprak, en te veel wetenschaplijke vormen gebruikte, of de wetenschap te hoog opvoerde. De leerling voor de Nijverheid heeft niet noodig, veel van deze wetenschappen te weten; maar hetgeen hem dagelijks kan te pas komen, moet hij grondig gegripen, en elk vraagstuk moet hem eigen worden door talrijke toepassing op gedeelten van het vak hetwelk hij dagelijks uitoefent. Op deze wijze alleen kunnen die lessen nut stichten.

»Van dit alles vereischt het *Teekenen* verreweg het meeste tijd, en leerlingen, die den geheelen dag aan de praktische beoefening van hun vak besteden, hebben alleen de winter-avonden, om zich in het theoretische gedeelte te bekwamen. Indien nu van die avonden wekelijks een paar aan de beoefening dezer bijstudien besteed, en de vier overige aan de verschillende soorten van teekenen toegewijd werden, dan zou dit met de praktische uitvoering op de werkplaatsen een geheel vormen, dat zeker hoogst-weldadig werken moet, en eindigen met, op de minst-kostbare wijze, door en door knappe ambachts- en handwerkslieden te vormen.

»Hoewel nu de Teekenakademiën en Scholen bestemd zijn, om eene algemeene kunstbeschaving aan jongelieden van alle standen te geven, zoo komt het ons toch voor, dat het kweeken van kundige gezellen voor de Nijverheid het hoofddoel, vooral van de Teekenscholen, behoorde te zijn. Daarenhoven, staat het eene in geenen deele het andere in den weg, daar toch alle leerlingen op

dezelfde wijze moeten leeren teekenen; en, wanneer zich onder het aantal leerlingen van tijd tot tijd een meer begaafd jongeling bevindt, in wien de stof aanwezig is, waarvan Kunstenaars gevormd worden, zoo zal deze, door het grondig beoefenen der goede beginselen, zich ontwikkelen en van-zelf uitkomen. Zulk eene moet dan zijne begonnen studie op de Akademie gaan vervolgen. Is het onderwijs in de beeldende kunsten op deze wijze ingerigt, dan zullen er mogelijk minder kunstenaars uit die scholen komen, maar zeker meer knappe menschen voor de Nijverheid gekweekt worden, en wij gelooven voor ons, dat dit geen verlies zal zijn, daar de maatschappij evenmin vele kunstenaars als vele geleerden noodig heeft, maar grootelijks verbeterd wordt, naarmate zij meerdere menschen telt, die, ieder in den stand, waartoe zij behooren en in het vak hetwelk zij gekozen hebben, uitmunten. Om tot dit doel te geraken, is, zeker, de beschaving van de jeugdige nijverheidsgezellen de enig-goede weg, en wij gelooven, dat, indien de Regering kon besluiten, om de inrigtingen voor de algemeene beoefening der beeldende kunsten door eene goede organisatie te regelen, dit daartoe krachtig zoude medewerken, vooral ook als zij gestiecht werden op plaatsen,

waar zij nu nog niet zijn, en waar daaraan behoefte is. Wij gelooven, dat eene bloeiende Nijverheid de zorgen zonde beloonen, aan de opvoeding der gezellen besteed, en dat dezen, door de studie in hun vak beschaafd en veredeld, trotsch zouden worden op het beroep, hetwelk zij uitoefenen, en, beter tevreden, niet meer naar die fatale standverwisseling zouden haken, die meestal ongelukkige gevolgen heeft; zij zouden eene reden te meer tot dankbaarheid hebben aan eene Regering, aan welke zij reeds zoo veelgoeds verschuldigd zijn."

Ziedaar eene vlngtige schets van Huysmans Verhandeling over: *de Kunstbeschaving van den Nijverheidsstand en de middelen, om haar te bevorderen.*" Over zijn voltuoiden Leercursus der geheele Teekenkunst zullen wij nader spreken. Thans ontvangte hij onzen dank en onze hulde voor wat zijne pen ons in DE GIDS leverde; het getuigt, niet minder dan elke andere vrucht van zijne teekenstift, voor de groote theoretische en practische bekwaamheid, die dezen nederlandschen, echt-vaderlandschen Kunstenaar zoo zeer en zoo gunstig onderscheidt.

Utrecht, in Januarij, 1854.

DR. WAP.

STANDBEELD EN GEDENKTEKEN

VOOR WIJLEN ZIJNE MAJESTEIT KONING WILLEM II. DER NEDERLANDEN, TE 'S GRAVENHAGE OPGERIGT
DOOR HET DANKBARE NEDERLANDSCHE VOLK. *)

Toen op den 4. April, 1840, het lijk des Konings gevoerd was naar de grafgewelven, waar de rustplaats is der dooden uit het Huis van Oranje, openbaarde zich een getuigenis, zoowel voor den Koning, die ter ruste was gegaan, als voor den Koning, die was opgetreden, een getuigenis, door de algemeene goedkeuring herhaald, in de verheven gedachte van Willem III. om de plegtigheid der begraafing zijns Vaders te besluiten, met een Lauwerkrans, door de handen zijner Keizerlijke en Koninklijke Moeder gevlochten, op de lijkst neder te

leggen, in naam van zijn Volk en van zijn Huis. Luid werd het verkondigd in Nederland: »Wij hebben een heldhaftigen, edelmoedigen, beminlijken, hooggewaardeerden, Koning verloren!"

De Natie verlangde, dat ter nagedachtenis des Konings een Gedenkteeken zou worden opgerigt, als een duurzaam blijk van haren eerbied en hare dankbaarheid. En nauwelijks had dat verlangen zich geuit, of, te 's Hage, vormde zich eene Commissie §), en in de maand Sep-

*) Eene Prachtplaat is daarvan uitgegeven in het Lithographisch Etablissement van den Heer P. W. van de Weijer, te Utrecht.

§) Zij bestond uit de Heeren: E. W. van Dam van Iselt, President der Commissie; Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. — Mr. J. Op den Hooff, Vice-president; Vice-president van

tember, 1849, werd er een Europeesche wedstrijd uitgeschreven tot het aan haar inleveren van een plan en model voor een Standbeeld des Konings in brons, en voor een voetstuk, den ontslapen Vorst, en zijn Monument waardig.

Zeven mededingers beantwoordden de Prijsvraag der Commissie. De twee plannen, geteekend: »*Maximus tu armis artium protector.*» en: »*Tentamen.*», die de eenstemmige goedkeuring, van al de beoordeelaars wegdroegen, bleken, van dezelfde Kunstenaarshand te zijn, te weten van den Heer Eduard-Frans Georges, Beeldhouwer, te Utrecht, die als verwinnaar werd uitgeroepen. Zijn, door de Commissie nu aangenomen Model, waar naar de Kunstenaar vervolgens onverwijd het Standbeeld begon uit te voeren, wekte, na vollooid te wezen, niet alleen de hoogste tevredenheid op bij de drie Leden der Commissie, die met het toezigt over dezen ernstigen kunstarbeid was belast, maar, wat meer, ja, alles zegt, Hare Majesteit Mevrouw de Koningin-Moeder, die, toen het Standbeeld gereed was, de werkplaats des Kunstenaars met een bezoek vereerde, toonde zich innig geroerd bij het aanschouwen van het edel gelaat en de bevallige houding, die zoo volkomen uitdrukken het karakter van den Vorst, den Koning, den Mensch en den Gemaal, die het teeder voorwerp was der gedurige vereering van haren greet, der onsterflijke liefde van haar hart.

In November, 1851, vertrok het meesterstuk van den Heer Georges naar Parijs, om daar te worden gegoten, door den Heer Simonet, een echt kunstenaar in dit vak, wiens naam, onder anderen, door het voortreffelijk Ruiterbeeld van Godfried van Bouillon, eene groote en algemeene vermaardheid verworven heeft.

Het Standbeeld van Koning Willem II. is te 's Gra-

den Hoogen Raad der Nederlanden. — H. Hardenberg, Chef der Militaire Intendances bij het Departement van Oorlog; Secretaris. C. Kruseman, Historiëschilders. — J. E. J. van der Berg, Historiëschilders, Hoofdontwerper bij de Haagsche Academie. — J. B. Weenink, Lid der Kon. Acad. van Schoone Kunsten, te Amsterdam. S. J. van den Berg, Letterkundige. — Jhr. R. A. Klerck, Luit.-Generaal, Chef van 's Konings Militaire Huus. — F. W. J. Baron Van Aylva Van Pallandt Van Neerlyn, Kamerheer des Konings. Mr. H. Van Sonsbeek, oud-minister van Buitenlandsche Zaken. — Mr. A. de Pinto, Advocaat. — W. C. de Leth, Genees- en Heelkundige. — W. M. van Rensse, Apotheker; Theaurier. — Jhr. J. C. de Jonge, Staatsraad, Archivarius des Rijks, overleden, en vervangen door Jhr. M. L. de Witte van Citters, Welhouder der Stad 's Gravenhage.

venhage geplaatst op het Buitenhof, tusschen het Ministerie van Buitenlandsche Zaken en de Vijverberg, op slechts weinige schreden afstands van het Paleis des overleden Konings, werwaarts zijn Beeld de regterhand heenstrekt, terwijl de linker rust op het zwaard, een kostbaar geschenk zijner teederbeminde Moeder, door hem in al de roemvolle tijdperken van zijn krijgsmansleven gedragen, en dat alzoo met regt een Historisch Zwaard heeten mag.

Aan den voet van het Standbeeld, dat 3,60 nederl. ell. groot is, bevinden zich op de vier hoeken van het Monument (in 't geheel, met de stoep, 8,45 nederl. ell. hoog) even zoo veel hoogst-bevallige, met grooten knust-ernst behandelde Beelden, voorstellende: het *Koningschap*, met Scepter en Kroon op een kussen; de *Wetgeving*, met de tafelen der Wet in den linkerarm, en eene schrijfstift in de regterhand; de *Kunstbescherming*, die het Palladium met eeuwige lauweren kroont; en de *Weldadigheid*, met den hoorn van overvloed, het sprekend beeld van den hoofdkaraktertrek des Konings, die zijne Residentie en zijn Paleis tot het middelpunt maakte niet alleen van Kunst, maar van alles, wat goed is en schoon, in elke rigting van den geest en van het menschlijk gemoed.

Het Voetstuk, in gelen Bremersteen bewerkt, en, naar het plan van den Architect Johannes Craner, te 's Gravenhage, door de ervaren hand van den Heer Cornelis Herman de Haart te Utrecht, gebeiteld, voert, behalve vier kransen van eiken-, palm-, lauwer- en cypresbladeren, aan de eene zijde, regts, het Wapen van het Koninkrijk der Nederlanden, links een Leeuw, rustig liggende op zijn zwaard, en daarbij de namen der gedenkwaardige slagvelden, waar de dappere Prins van Oranje de overwinning wegdroeg: *Badajos, Vitoria, Ciudad-Rodrigo, Salamanca, Quatre-Bras, Waterloo, Haaselt, Bantersem, Leuven*. Op de voorzijde leest men het volgende opschrift in het Hollandsch, en op de achterzijde datzelfde in het Latijn:

AAN	REGI
KONING	GULIELMO. SECUNDO
WILLEM II	POPULUS
HET	HOC. MONUMENTUM
NEDERLANDSCHE VOLK	P. C
M. D. CCC. LIII	M. D. CCC. LIII

Het ijzeren hekwerk, naar de teekening van den Heer Petrus-Josephus-Hubertus Cuypers, geacht Architect

van Roermonde, in de werkplaatsen der Heeren Georges, Cuypers en Stoltzenberg, daar ter stede, vervaardigd, en gegoten in de Fabriek der Heeren Sterkman en Comp. te 's Gravenhage, is voortkomstig uit de opbrengst der verkooping eener kopij van het vermaarde Schilderstuk van Nederlands beroemden Historieschilder, wijlen J. W. Pieneman, te Amsterdam, voorstellende den Held van Quatre-Bras aan het hoofd zijner troepen, en waarvan het oorspronkelijk doek zich bevindt in het Koninklijk Lustslot van Soestdijk, het zomerverblijf Harer Majesteit Mevrouw de Koningin-Moeder. Deze kopij werd vervaardigd door den zeer bekwamen Steenteekenaar, den Heer Frans Waanders, en uitgegeven in het Lithographisch Etablissement van den Heer Mieling, te 's Gravenhage.

Op last van Zijne Majesteit, vertrok, den 6. October, 1853, 's Rijks Stoomschip de *Cycloep*, onder bevel van den Luitenant ter zee, Eerste Klasse, H. Camp, van den Helder naar Håvre-de-Grace, teuinde aldaar aan boord te ontvangen het kostbaar brons, dat den 19. daaraanvolgende te Rotterdam aankwam, vanwaar het naar 's Gravenhage is overgebracht, om er den 23. Maart, 1854, met groote plegtigheid te worden ingewijd.

Voor deze gelegenheid heeft de zeer verdienstelijke Stempelgraveur aan 's Rijks Munt, te Utrecht, de

Heer Johannes Philippus Menger, eene fraaije Medalje van de eerste grootte (7 centimetres) vervaardigd, waarop, aan de eene zijde, het grootsche Gedenkteeken-zelf is voorgesteld, met het opschrift: OPTIMVS. PRINCERS. FORTISSIMVS. BELLII. DVX (de beste der Vorsten, de dapperste der Holden), en aan de keerzijde het volgende opschrift, in een krans van lauwer- en eikenbladen:

GVILIELMO. SECVNDQ
NEDERLANDIAE. REGI
GRATVS. POPVLVS
HOC. MONVMENTVM
P. I

dat is: »Het dankbaar Volk heeft dit Gedenkteeken doen oprigten voor Willem II. Koning der Nederlanden.»

— En in het rond daarvan: NAT. VI. DECEMB. MDCCXCII. DEFUNCT. XVII. MART. MDCCCXLIX. »Geboren den 6. December, 1792. Overleden den 17. Maart, 1849.»

Het Fransche *Journal universel*: »L'ILLUSTRATION,» van den 21. Januarij, 1854, heeft, voor het buitenland, zoo van het Monument, als van het Hekwerk en van de Medalje, eene naauwkeurige Afbeelding geleverd, vervaardigd naar de teekening van den Heer Anton Van Groeneveldt, te Utrecht.

Utrecht, Februarij, 1854.

Dr. WAP.

SOIRÉE TEN VOORDEELE VAN DE ALGEMEENE ARMEN DER STAD DORDRECHT,

DOOR DE VEREENIGING „KUNSTMIN“, OP MAANDAG, DEN 30. JANUARIJ, 1854.

„KUNSTMIN“ is een Gezelschap, zoo als er wellicht in ons Vaderland geen tweede gevonden wordt. Het bestaat uit drie Afdelingen, die de Beeldende Kunsten, de Instrumentale en Vocale Muzijk, en de Uiterlijke Welsprekenheid vertegenwoordigen. Om er als Lid te worden aangenomen, moet men ten minste eene der Kunsten beoefenen en de belofte afleggen, om zijne talenten ten nutte en genoegen van de Vereeniging ten beste te geven. — Jaarlijks geeft „KUNSTMIN“ eenige Soirées, waar de Leden met hunne Dames toegang hebben, en een zeer beperkt getal bloedverwanten geïntrodeuceerd worden kan.

Op den genotvollen avond, die den 30. Januarij j.l.

aan het Dordrechtsche publiek, met een weldadig doel, werd aangeboden, is geene der Afdelingen in gebreke gebleven, om het hare tot vermeerdering van het genoegen aan te brengen; doch, laten wij in korte trekken den indruk mededeelen, die ons van het opgevoerde bijgeheven is.

De Soirée werd geopend met de Overture van *Le Siège de Corinthe* van Rossini; zij werd, even als de door onzen verdienstelijken Orchest-directeur Ferdinand Böhmecomponceerde Overture Nr. 7, welke wij na de Pauze mogten hooren, met den bijstand van eenige genoodigden, zeer goed uitgevoerd en door daverende toejuiching bekrond. Op de eerste Overture volgde *De Dorpsroman*,

Tooneelspel in verzen, door den Heer S. J. Mak van Waay uit het Fransch vertaald naar *le Roman de village* van Le Mercier en E. Tournier.

Alle lof komt den Heer Mak van Waay toe, die als Vertaler „KUNSTMIN” in de gelegenheid stelde, eigen werk te leveren, en als Aacteur in de rol van Cabolard geheel op zijne plaats was. Ook Mevrouw Stüttenheim van 's Hage, die zoo belangloos haar talent leende, vervulde de rol van Rose Marie niet ongelukkig.

Doch, grooter genot verbeidde ons bij het zien van het *tableau vivant*, voorstellende den dood van Duranti, naar een meesterstuk van Paul de la Roche. — Duranti, voorzitter van het Parlement te Toulouse, door den wil van het volk, dat hij getracht had, in toom te houden, in een klooster gevangen, wordt door eene bende woeste muitelingen aangevallen; zijne gade klemt zich aan hem vast, zijn eenig kind smeekt om genade, hij-zelf wijst op zijne echtgenoot en zoon, om den bloeddorst zijner aanvallers te temmen: doch niets is in staat, om hnnne razernij te beteugelen. De eerbied voor den Magistraat, het

medelijden met den echtgenoot en vader wordt met voeten getreden: hij valt als het slagtoffer der dolzinnige volkswoede. Van de costumes (1889) werd voor de harmonie der kleuren, zooveel mogelijk, partij getrokken. De gaz-verlichting, die, door de zorg van den Heer Made, bij de Tableaux werd aangewend, vermeerderde den luister der voorstelling.

Na de Pauze zagen wij het Tooneelspel *De Koopman in kinderspeelgoed*, eene navolging van *Le Marchand de jouets d'enfant* door Mellesville en Guillard, die wij aan den Heer W. van der Koogh, Lid van „KUNSTMIN” verschuldigd zijn. Had Mevrouw Stüttenheim in *De Dorpsroman* eene rol, minder voor haar geschikt, in *De Koopman in kinderspeelgoed* deed zij zich als de blinde Gabriëlle door ieder bewonderen: zij vervulde die moeilijke en pathëtische rol meesterlijk. In beide Tooneelspelen deden de overige Auteurs zeer hun best.

Was de opgewondenheid, waarmede het *tableau-Duranti* begroet werd, groot, zij klom nog toen de gordijn, voor de laatste maal stijgende, den Heldendood van Herman de Ruiter, als *tableau vivant*, aan de gespannen verwachting te beschouwen gaf. En, in de daad, wij erkennen met geestdrift, dat de betoverende uitwerking alleen door hen kan beseft worden, die het met kunstgevoel waardeerden. De Ruiter, zwaar gewond, door de lijken der zijnen omringd, van wapenen beroofd, zwaait de lont, om zich met zijne vijanden te doen vergaan; de Spaansche hopman, die met zijne soldaten op hem aanvalt, traecht, het heilloos oogmerk van den moedigen strijder te verijdelen. De vaderlandsliefde en verachting van den dood liggen op het fier gelaat van de Ruiter; de schrik van zijnen laatsten medestrijder bij het dreigende gevaar is in nitdrukking en gebaren verheven schoon; de woede en vrees, die de Spanjaarden bezielen, wordt vooral op het gelaat van den Capitano gelezen. De conceptie en groepering van dit tableau, hetwelk wij aan de Heeren Bendorp en Van Trigt te danken hadden, doet ons naar eene schilderij van een' dier Kunstenaars verlangen, die gewis het genot van dezen avond aan onze herinnering wedergeven zal.

Het voorstellen van *tableaux vivants* in het genre van die van „KUNSTMIN” is, geloovent wij, nieuw en dus nog in de kindschheid; en toch erkennen wij, dat de beide tableaux, welke wij zagen, uit een zuiver nesthëtisch oogpunt beschonwd, verre de met zooveel regt gevierde voorstellingen van Krosso overtreffen.

Dordrecht, Februarij, 1884.

EEN TOESCHOUWER.

PROGRAMMA.

1. AFDEELING.

1. Ouverture. *Le Sigdo* do Corinto van Rossini.
2. Tooneelspel: *De Koopman in Kinderspeelgoed*.

In één bedrijf, naar het Fransch van Mellesville en Guillard, door den Heer W. van der Koogh.

PERSONEN.

Plummer, gewezen Koopman.
 Gabriëlle, zijne Dochter (blind).
 Albert.
 Mackensie, Huizeer van Plummer.
 Lucy, Zoogzuster van Gabriëlle.
 Werklieden en Behangers.

3. Tableau vivant: Dood van Duranti. *)

PAUZE.

2. AFDEELING.

4. Ouverture No. 7 van F. Böhme.
5. Tooneelspel: *De Dorpsroman*.

In één bedrijf in verzen, vrij gevolgd naar het Fransch van Le Mercier en E. Tournier door den Heer S. J. Mak van Waay.

PERSONEN.

Murville, gepensionneerd Fransch General.
 Martial, gedecoreerd Kwartiermeester der Huzaren.
 Cabolard, Aacteur van weinig verdiensten.
 Rose Marie, Actrice van naam.
 Denise, hare Kamenier.

6. Tableau vivant: Heldendood van Herman de Ruiter.

*) J. E. Duranti, eerste voorzitter van het parlement te Toulouse, op verlangen van het volk, welks pogingen tot opzigt bij tegenwerkend had, in een klooster gevangen gehouden, wordt door een dreigenden volksloop vermoord in het jaar 1889. Naar eene schilderij van P. de la Roche.

NECROLOGIE.

JAN GEORGE BERTELMAN.

werd den 21. Januarij, 1782, te Amsterdam, geboren. De buitengewone aanleg en neiging voor de Toonkunst, welke men in het kind bespeurde, bewogen zijnen vader, hem reeds in zijn zevende jaar in het Vioolspel te doen onderwijzen, en wel door C. Ranitz, destijds Muzijkmeester in die stad. Twee jaren daarna overleed de vader, en onzo Bertelman, 's mans eenige zoon, was van toen af in zijne studiën aan zich-zelfen overgelaten, en moest, in plaats van les te nemen, er reeds om denken, zelf les te gaan geven, teneinde voor zich en zijne moeder den kost te winnen. Zijne muzikale vorming heeft hij dus aan zich-zelfen te danken. Zijne zucht, om in den omgang met deskundigen, zoo als de voortreffelijke blinde organist D. Brachtthuijzer en anderen, en in boeken, welke hij zich te verschaffen wist, leering en licht voor zijn vak te zoeken, en zijn volhardende, onvermoeide ijver hebben hem dat diep en helder inzicht in al de deelen der theoretische, practische en scheppende toonkunst, waardoor hij zich onderscheidde, doen verkrijgen. Als theoreticus, voornamelijk in al hetgeen tot de leer van harmonie, contrapunct, compositie, enz. betrekking heeft, werd hem vroeger de eerste rang in ons Nederland toegewezen, en was hij de vraagbaak van dilettanten en meesters, ja, gaarne en geheel belangloos hielp hij een elk te regt. Als onderwijzer in het viool- en pianofortspel en in den zang, was hij algemeen bemind en geacht. Alhoewel hij gewis op de gezegde instrumenten eene aanzienlijke hoogte van kunstvaardigheid had kunnen bereiken, trad hij echter, weêrhouden door tijdsgebrek, om zijn spel te volmaken, en belemmerd door schroomvalligheid en eene overdeden bescheidenheid, nimmer als Obligatist in het openbaar op, en bepaalde hij zich slechts tot het kwartet- en orkestspel. Als Componist was hij vroeger, gedurende een geruimen tijd, de lieveling van ons publiek, en zou zulks ook nog langer zijn gebleven, zoo hij de veranderde rigting van den algemeen en smaak had kunnen of willen volgen. Wegens de veelvuldige lossen, welke hij te geven had, en,

om zijn bestaan te verzekeren, niet mogt verzuimen, bleef hem weinig tijds over, om de drift tot componeren, die hem bezielde, gehoor te geven. Vandaar, dat er weinig andere Compositiën van hem bestaan, dan die hem besteld werden, zoo als, voornamelijk, feest- en treur-cantates, kerkelijke zangstukken, enz. In zoodanige groote Vokaal-compositiën schijnt hij Joseph Haydn ten voorbeeld te hebben genomen. Dezelfde aanleg, inkleeding, figuratie en harmonisatie, dezelfde vorm der aria's, duetten, koren, fuga's enz., dezelfde eenheid en klaarheid, dezelfde vriendelijke, gemodelijke ernst, die Vader Haydn's werken kenmerkten, hervindt men ook in die van Bertelman. Dikwijls loopt de gelijkheid van karakter en gevoelsuitdrukking zóó zeer in het oog, dat het Bertelmaans roem van vinding benadeelt, ofschoon nergens eene slaafsche navolging van hem te ontdekken is. Ook is de invloed van Mozarts geest en stijl op zijne Werken niet te miskennen.

Van zijne in druk verschenen Composities zijn ons bekend: *Requiem*, voor drie mannenstemmen met orgel-acompannement; *Missa*, voor vier stemmen en orkest; *Melodiën* der evangelische gezangen bij de Hervormde Gemeente voor drie stemmen; *Quartet*, voor twee violen, alt en violoncel; *Liederen* en *Romances*, *Pantomimen*, *Variations*, *Marschen*, enz. voor piano-forte en voor viool.

Vervolgens weten wij, dat in manuscript van hem hebben bestaan: *Concerto's* en *Concertino's*, voor klarinet, voor contrabas, voor piano-forte en violoncel; twee *Quartetten*, voor vier waldhoorns; *Solo's* en *Études*, voor de viool; eenige kleine *Zangspelen* of *Operettes*; eene *Concert-overture*; *Variatiën* voor onderscheiden instrumenten; *Dansen*, voor klein en groot orkest; *Koren* voor kinderstemmen; een *Veni Creator* en andere *Motetten* voor de R. K. Kerk; de *Lof van Vondel*, eene dramatische voorstelling; *Overture* en *Zangen* voor het feest van het vijfen-entwintigjarig bestaan van het Kon. Ned. Instituut; *Cantates* voor feestlijke gelegenheden

in de Maatschappijen *Felix Meritis*, *Tot Nut van 't Algemeen* en V. W., en voor het Collegie *Vriendschap aan Toonkunde verbonden*; *Treur-cantate* op den dood van J. Kuiper; *de Slag van Nieuwpoort*, Cantate van den Heer H. H. Klijn, enz.

Dit laatstgenoemde, een der beste Werken van Bertelman, werd, omstreeks twintig jaren verleden, in *Felix Meritis*, verscheiden malen, met uitstekenden bijval ten gehoor gebracht, en verdiende thans wel weder uit de vergeetelheid te worden opgedolven. De hoofdpersonen in deze dramatische Cantate zijn: *Prins Maurits van Oranje*, bevelhebber van het Nederlandsche leger, tenor; *Frederik Hendrik*, zijn broeder, bas, en *Mendoza*, veldheer der Spanjaarden, bas. Bij uitstek kraeltig en wegslepend zijn daarin eene groote aria voor tenor, een duo voor tenor en bas, twee karakteristieke soldaten-koren, en de zezegang der Nederlanders, in welk Finale de vrouwen der overwinnaars hare stemmen met die harer mannen vereenigen. Een landelijk koor van meisjes vormt een pikant contrast in het slaggewoel, dat, benevens eenige andere taferelen, treffend geschilderd is. De uitvoering van dit werk en van de vorgenoemde *Treur-Cantate*, die mede voor een der schoonste Werken van Bertelman wordt gehouden, zou eene waardige taak zijn voor de Zangvereeniging der Maatschappij *Tot Bevordering der Toonkunst*. De partituren en partijen er van zijn gewis nog in de archieven van *Felix Meritis* te vinden.

Ofschoon Bertelman zich op geene bijzondere beginstiging van beschermers der Kunst kon beroemen, en hij te bescheiden was, en te weinig dank van zich-zelfen had, om naar erbetuigingen te streven, drongen zijne talenten en verdiensten evenwel door, en verschaften hem onderscheidingen van vele zijden. In 1817 werd hij benoemd tot Buitengewoon Honorair lid der Maatschappij V. W.; in 1820 tot Zang-onderwijzer in het *Blinden-Instituut*; in 1827 tot Hoofdonderwijzer aan de *Koninklijke*, later stedelijke *Muzikschool* te Amsterdam, welken post hij tot de opheffing dier School in 1825 met eer bekleedde; in 1830 tot Lid der Vierde Klasse van het *Kon. Ned. Instituut van Kunsten en Wetenschappen*; in 1832 tot Eerlid der *Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten*; insgelijks in 1832 tot Lid van Verdiensten der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*; in 1838 (?) tot Lid van Verdiensten der Maatschappij *Tot Bevordering der Toonkunst*; in 1840 tot Honorair lid der Akademie

Santa Cecilia te Rome, en in 1843 (?) tot Ridder der *Orde van den Nederlandschen Leeuw*. Ook is er een gelithografeerd portret en eene buste in pleister van hem vervaardigd en verkrijgbaar gesteld.

Onder zijne vele uitauntende kweekelingen, zoowel voor de compositie als voor den zang of het piano-fortespel, telt men de Heeren J. B. van Broe, A. ten Cate J. Az., G. H. Broekhuijzen Jr., helaas! te vroeg door den dood aan de kunst ontrukkt, van Gelder, Feltkamp R. Hol, W. Smit, J. D. Braechthuijzer, J. W. F. Stumpf; voorts Mvr. Hagenaar, onderscheiden leden der familie Majowski, enz., en een aantal dames onder de voornaamste dilettanten der hoofdstad. Hoeveel nut hij overigens door zijn onderwijs op burgerscholen en op de gezegde Muzikschool gesticht heeft, is niet genoeg te schatten.

Bertelman's leven was aan eene onafgebroken werkzaamheid gewijd. Reeds van zijne vroege jeugd af, moest hij voor zich en een huisgezin zorgen, en daarbij zijne muzikale studiën zonder regstreekse leiding voltooien. Die zorgen voor het onderhoud groeiden aan, toen hij zich in 1820 in den echt begaf: aan uitspanning en vermaak viel nu schier niet te denken, veel minder aan kunststreken; maar al den tijd, die hem van het les geven en het spelen in orkesten overschoot, besteedde hij aan het lezen en bestuderen van muzikale werken, aan het opstellen van theoretische lessen en aan het componeren. Van hem kan men te recht zeggen: hij liet geen oogeblik verloren gaan; hij leefde geheel en al voor de kunst en voor zijn huisgezin. Werkzaam was zijn leven, maar het was ook genoeglijk. De tevredenheid lag steeds op zijn gelaat verspreid. Wie op een vertrouwliken voet met hem omging, leerde in hem den minnenden, zorgzamen echtgenoot en vader, den getrouwen, gediensigten vriend, den braven burger, den nauwgezetzten, edelen mensch kennen. Gaarne deelde hij aan zijne vrienden zijne waarnemingen, de resultaten zijner studiën, mede, en, naarmate het gesprek vorderde, werd hij al warmer, en zijne voordragt, die anders eenigzins belemmerd scheen, verkreeg eene overtuigende welbespranktheid. In zijne laatste levensjaren dwongen hem ziekte en de gebreken des ouderdoms, om zich langzamerhand van zijne openbare werkzaamheden geheel terug te trekken, en, na eene langdurige sukkeling, overleed hij in den ouderdom van 72 jaren, aan verval van krachten, op den 25. Januarij, 1854, nalatende vijf kinderen.

Eenvoudig en bescheiden, zoo als zijn leven geweest

is, was ook de ter aardobestelling van zijn stoffelijk overschot, die op den 31. Januarij daaraanvolgende plaats vond, in de Nieuwe Kerk, op den Dam. Eenige weinige getrouwe vrienden, benevens eenige leden van zijne familie,

vergezelden hem ter laatste rustplaats, onder het treurgezang des orgels, en herdachten zijne deugden en verdiensten met eenige treffende woorden op zijn graf.

(Uit de Zondags-editie van het „Handelsblad“ overgenomen.)

HET VIJF-EN-TWINTIG-JARIG JUBELFEEST DER MAATSCHAPPIJ VAN TOONKUNST.

»Het voornemen, om het *Vijfentwintigjarig bestaan der Maatschappij tot bevordering der Toonkunst*, door het houden van een groot algemeen *Musijkfeest*, te Rotterdam, de stad der Stichting, in het jaar 1854, op buitengewoon luisterrijke wijze, te viern, heeft, naarmate het eene meer algemeene bekendheid verkreeg, teregt de belangstellende verwachting in steeds klimmende mate en ruimeren kring, in en buiten Nederland, opgewekt. Bij het opvatten van dat voornemen toch, zoo als later bij het ontwerpen der plannen, heeft steeds de bedoeling voorgezet, om die feestviering zóó plegtig, veelomvattend, indrukwekkend en glansrijk te doen zijn, als meest in overeenstemming mogt geacht worden met de hooge betekenis, die daaraan, met het oog op de belangrijkheid van het te herdenken feit, op de waardigheid der Maatschappij, op de verhevenheid der Kunst, en 'op de eer van ons Vaderland, mogt worden toegeschreven. Het moet een Feest worden, dat den alouden roem van Nederland op het gebied der Kunst niet alleen in de herinnering moge doen herleven, maar dien roem voor het tegenwoordige luisterrijk handhaven, voor de toekomst zoo veel mogelijk op nieuw krachtig verzekeren moet. Beseffen zij, aan wie, in de regeling en voorbereiding van zulk een Feest, de verwezenlijking van een zoo grootsoch doelwit voor een aanzienlijk deel werd toebetrouwd, bij al het vereerende tevens ten volle het hoogstgewigtige der taak, die op hunne schouderen ging rusten; en was het, bij het aanvaarden daarvan, hunne innige overtuiging, dat voor een niet minder groot deel van den opgewekten kunstzin, van de warme belangstelling en krachtdadige medewerking hunner landgenooten het bereiken van dat hooge doel zou afhankelijk zijn. Naarmate de voorbereidende werkzaamheden werden aangevangen, in tal en gewigt aangroeciden en voor een deel gelukkig werden volbragt, deed zich, wel

is waar, het bewustzijn van de zwaarte der taak te krachtiger gevoelen, maar bleek het aanvankelijk tevens, op bemoedigende en verblijdende wijze, dat van de liefde en belangstelling van Nederland voor de Kunst en de haar gewijde Instelling, die vereenigd moesten worden gehuldigd, geene ongegronde of overtrevende verwachtingen gekoesterd waren. Van verschillende zijden reeds verkregen of nog toegezegde stoffelijke ondersteuning en welwillende medewerking, strekten daarvoor ten bewijze, en waren de krachtige hefboomen, die de eerste noodzakelijke en hechte grondslagen hielpen aanbrengen en leggen, waarop met moed en vertrouwen mogt worden voortgebouwd. Tot voltooiing van het schoone geheel, dat men zich heeft voorgespiegeld, zal intusschen méér noodig zijn dan stoffelijke hulpmiddelen, aangebragt door hen, die de Kunst vereeren en bevorderen: algemeene, eendragtige, zooveel mogelijk, belanglooze en zelfopofferende hulp en medewerking worden verlangd, gehoopt, verwacht, van hen vooral, die de Kunst beoefenen; die het eigenlijke innerlijke wezen der feestviering zullen helpen daarstellen; die de taak der waardige vertolking van de voortreffelijke gewrochten der Kunst op dit haar plegtig Hooggetijde zullen te vervullen hebben. Een veelbetekenend, maar niet minder noodzakelijk beroep op zoonele talenten als Nederland op het gebied der nitvoerende Kunst heeft aan te wijzen, en op de bereidwillige aansluiting en zelfverloochenende aanwending van *alle* krachten, die aan de opbonwing van het groote geheel eenigermate zullen kunnen anttig zijn, bleef dan ook tot heden voorbehouden: en het is met zoodanig beroep, dat het *Comité*, dat aan de regeling van het Feest zijne belangstellende zorgen wijdt, zich thans, met beleefden aandrang, maar tevens vol vertrouwen, tot *alle* erkende kunstbeoefenaren in Nederland wendt, bepaaldelijk met het verzoek, om de toezegging

te mogen erlangen hunner hulpvaardige deelneming aan de belangrijke werkzaamheid, die bij die feestelijke gelegenheid aan het *Koorpersoneel*, dat nit alle oorden des lands moge zamen stroomen, na voorafgegaane ernstige en naauwgezette voorbereiding, zal zijn opgedragen. Reeds nu is het voor het waardiglijk tot stand brengen der veelomvattende zaak eene dringende behoefte, die toezegging zoo *snel* en zoo *algemeen* mogelijk te ontvangen. Tencinde de overtuiging der hooge noodzakelijkheid daarvan te vestigen of te versterken, zouden, voorzeker, bezwaarlijk krachtiger bewijsgronden zijn aan te brengen, dan die er gelegen zijn in de opsomming van eenige voornamen bijzonderheden, tot de ontworpen iuriging van het Feest betrekkelijk, die het *Comité* de eer heeft, bij deze voorloopig tot aller kennis te brengen.

• Het Feest zal te dezer stede gehouden worden omtrent in het midden der maand Julij, 1854.

• Een feestgebouw zal worden opgericht, dat eene geschikte plaatsruimte voor omtrent 4000 hoorders zal bevatten.

• De drie eerste dagen der feestweek zullen aan de algemeene Repetitien, de drie volgende aan de groote muzikale uitvoeringen zijn gewijd.

• Voor die nitvoeringen is het volgend Programma vastgesteld:

• Voor de eerste uitvoering (op Donderdag-avond):

I. Feest-Ouverture van een *Nederlandschen Componist*.

II. Het Oratorium: Israël in Egypte van *Händel*.

• Voor de tweede uitvoering (op Vrijdag-avond):

Het Oratorium: Die Jahreszeiten van *Haydn*.

• Voor de derde nitvoering (op Zaterdag-morgen):

• De eerste afdeling te openen met een Vocalwerk, met Orchest, van den Heer Joh.- J. H. Verhulst, en te sluiten met eene Ouverture van een *Nederlandschen Componist*; afgewisseld door eenige Solostukken, tot welker voordragt enkele der uitstekendste kunstenaars zullen worden uitgenoodigd. Ten slotte de negende Symphonie met koren van L. Van Beethoven.

• Tot vervulling der Zangsolo's in de Oratoriën worden de *grootste celebrities* uitgenoodigd; — die in de Nederlandsche toonwerken zullen aan de meest-uitstekende *inlandsche* kunstenaars worden opgedragen.

• Voor het koor is op een getal van omtrent 600 Zangers en Zangeressen, voor het Orchest op een uitvoerend personeel van omstreeks 200 personen gerekend.

• De Heer Joh.- J. H. Verhulst, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Lid van verdienste der Maatschappij, en Muzikdirecteur te Rotterdam, is tot Feestdirecteur benoemd, en zal het zich eene hooge eere rekenen, zoo als het eene zijner waardige taak zal zijn, over zulk een tal van uitvoerenden den hem zoo uitnemend toebetrouwden aanvoerderstaf op te heffen. Den Componisten der opte voeren Nederlandsche toonwerken zal de Leiding hunner eigen Compositiën worden opgedragen.

• Men wenscht het Feest door eene Redevoering van een der beroemdeste, daartoe te verzoeken, Nederlandsche Redenaren te doen inleiden, en door een Feestmaal en Vuurwerk te besluiten.

• Z. M. de Koning en de Vorstelijke Eamilie, al de eereleden en besturen der Maatschappij, en een aantal Autoriteiten zullen tot bijwoning van het Feest worden uitgenoodigd, terwijl voorts alles zal worden aangewend, wat strekken kan, om aan de Feestviering, bij innerlijk waardige gehalte, tevens uiterlijken glans en luister en, zooveel mogelijk, ook het karakter van een Volksfeest bij te zetten, en geene middelen zullen worden verzameld, die den van elders opkomenden feestelingen het verblijf te dezer stede zullen kunnen aangenaam maken.

• Indien deze hoofdtrekken de overtuiging mogen schenken, dat de voorgenomen wijze van zamenstelling eenigzins in evenwigt met de hooge betekenis der feestviering zal kunnen zijn, dan, voorzeker, zal uit die overtuiging, bij ieder wie de Kunst ter harte gaat, tevens de meest-welsprekende opwekking voortvloeijen, om, naarmate zijner middelen, die krachtldadige medewerking te schenken, die, bij al de opoffering, welke zij zal vorderen, toch ook, nit het oogpunt der Kunst voornamelijk beschouwd, voorzeker, veel aanlokkends, genotvol en beloonends zal met zich voeren.

• Het evengenoemde Programma toch bevat eene keur van wereldberoemde gewrochten van het scheppend Genie der grootste Kunsthelden, en, wat het daarin zal te genieten geven, zal zoowel de eischen van den meest ontwikkelden en in de diepten der Kunst ingewijden bevredigen, als het aan het verlangen van den minst-goeffendsten, maar met natuurlijk kunstgevoel begaafden, zal voldoen. Händel, in al zijne ernstige en indrukwekkende verhevenheid, Haydn, in al zijne bekoorlijke natuurlijkheid en zijn grootschen enou, Beethoven, in al zijne diehterlijke stoutheid en onovertroffen groot-

heid: — ieder hunner zal er in eene zijner meest gevierde scheppingen, door de onweerstaanbare magt der verheven toonentaal, zin, geest en gemoed veroveren. De Nederlandsche Toondichtkunst zal er, in de keur der Werken onzer meest-begaafde scheppende Kunstenaren, waardiglijk worden vertegenwoordigd, en — worden ten deze de wenschen bevredigd — dan zal dat alles op eene schaal worden aangeboden, zoo als het in ons Vaderland nooit, daar buiten zeldzaam, werd te genieten gegeven. Zoo zal Nederland op nieuw en op indrukwekkende wijze toonen, hoe het niet alleen stoffelijke schatten aan eigen grond weet te ontwoekeren, of uit afgelegene gewesten over te voeren, maar hoe het de schoonste bloemen en kostelijkste vruchten van Kunst en Wetenschap op zijnen bodem met zorg en liefde weet te kweken; hoe het, ook op het gebied van het Schoone en Goede, edelgesteenten weet te delven, wier glans verre over zijne beperkte landpalen uitstralen en inboorling en vreemde in het oog schitteren moge.

» De middelen, om zulk een heerlijk doel te bereiken, — zij berusten voornamelijk in de *begaafdheden* en *den goeden wil* der Nederlandsche Kunstbeoefenaren. Schare zich dan ieder hunner onder de geleerden, die, in een zoo edelen strijd, eene zoo schoone overwinning op het gebied der Schoonheid en des Vredes zullen te behalen hebben — eene zege, die met een rijken oogst van onbevleete lauweren loonen zal.

» Moge ieders antwoord op deze uitnoodiging getuigen van belangstelling in den bloei der Kunst, in de eer der Maatschappij, in den roem van het Vaderland!»

Het Comité voor het groot algemeen Muzijkfeest tot viering van het vijfentwintigjarig bestaan der Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst;

Rotterdam, November, 1853.

in naam van het Comité:
J. R. SMALT, *Lid en Secretaris*.

PROGRAMMA DER TENTOONSTELLING VOOR 1854,

DOOR DE ACADEMIE VAN BEELDDE KUNSTEN EN TECHNISCHE WETENSCHAPPEN, TE ROTTERDAM.

Het Bestuur der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, te Rotterdam, besloten hebbende, dat er in het jaar 1854 binnen deze Stad eene Tentoonstelling van *Kunstwerken* van levende Kunstenaars zal plaats hebben, brengt de navolgende deswege gemaakte bepalingen ter kennis van alle Maatschappijen, beoefenaars en voorstanders der Beeldende Kunsten.

Art. 1. De Tentoonstelling van Kunstwerken van *Schilder-, Teeken-, Graveer-, Bouw- en Beeldhouwkunst*, van Kunstenaars, zoowel buiten als binnen dit Rijk gevestigd, zal plaats hebben in de Grootte Zaal der Societeit Harmonie.

Art. 2. Deze Tentoonstelling zal van Maandag den 11. Junij, tot Zaterdag, 8 Julij, 1854, van des morgens 10 tot des namiddags 4 ure. geopend zijn, en niet meer dan veertien dagen kunnen verlengd worden.

Art. 3. De zorg voor alles, wat tot deze Tentoonstelling betrekking heeft, is opgedragen aan eene

Commissie uit het Bestuur, bestaande uit de Heeren P. van der Dussen van Beefthing, A. C. Dalen, J. H. van de Laar, Hugo Rochussen, A. J. Lamme en C. G. Schutze van Houten.

Art. 4. Alle Kunstwerken, Schilderijen en Teekeningen, met behoorlijke lijsten voorzien, welke gedurende den tijd der Tentoonstelling onder goed toezicht worden gesteld, zullen in het voornoemde Lokaal van 22 Mei tot 3 Junij *erachterij* moeten worden ingezonden, gelijk mede alle brieven *franco* na de Commissie moeten geadresseerd zijn.

Art. 5. Ieder in te zenden stuk zal moeten worden geadresseerd aan de *Commissie voor de Tentoonstelling in de Grootte Zaal der Societeit Harmonie*, te Rotterdam, en vergezeld gaan van eene opgave, houdende den juistten naam en de woonplaats van den vervaardiger of inzender, met eene korte omschrijving van het onderwerp ter vermelding op den Catalogus, benevens het merk, waar

mede iedere kist of elk kunststuk geteekend is. Zij, welke verlangen hunne kunstwerken te verkoopen, worden verzocht, daarbij op te geven den juiste prijs, waarvoor men ze zoude willen afstaan, terwijl de Commissie omtrent dit laatste met de vereischte gepastheid zal handelen; geen onderhandsche koop van een ter verkoop aangekondigd kunststuk zal door de Commissie, zonder hare voorkennis, worden erkend.

Art. 6. Kopijen in olieverw naar schilderijen, teekeningen naar prenten, of steendrukken, stukken, die op vorige Tentoonstellingen alhier ter stede geweest zijn, en werken van overleden kunstenaars zullen niet worden aangenomen. Kunstwerken, aan anderen in eigendom toebehoorende, zullen niet worden toegelaten dan met schriftelijke toestemming van den Kunstenaar. — Men zal mede niet toelaten stukken, welke, volgens het gevoelen der Commissie, *niet genoegzaam* geschikt zijn, en waaromtrent zij het oordeel ganschelijk aan zich houdt; ook uit stukken van die vervaardigers, welke onderscheidene kunstwerken mogten inzenden, en die niet allen zouden kunnen geplaatst worden, zal de keuze ter plaatsing door de Commissie gedaan worden; zullende de niet geplaatste stukken zoo spoedig mogelijk worden teruggezonden, terwijl men van behoorlijke geheimhouding en bescheidenheid verzekeerd kan zijn.

De Commissie behoudt zich voor, alle kunstwerken, die na het bij Art. 4 gemelde tijdstip der inzending mogten inkomen, *al dan niet* te plaatsen.

Art. 7. Alle biniten dit Rijk wonende inzenders worden uitgenoodigd, op te geven een binnen hetzelfde gevestigd Handelshuis, Commissie-Kantoor, of bekend persoon, aan een van welke zij het door hen verstrekte wenschen teruggezonden te hebben, tenware zij-zelfen, na het eindigen der Tentoonstelling, over hunne stukken aan het lokaal zonden willen beschikken.

Art. 8. Onmiddelijk na de sluiting der Tentoonstelling zullen de kunstenaars hunne ingezonden stukken, onverkocht zijnde, aan het lokaal der Tentoonstelling kunnen terugbekomen, en zij, die buiten deze stad wonen, deze vrachtvrij terug ontvangen: de buitenlandse aan de bij voorgaand artikel gemelde adressen, de binnenlandsche aan de inzenders; zullende er geene stukken gedurende de Tentoonstelling worden afgegeven.

Art. 9. De Commissie zal alle mogelijke voorzorgsmaatregelen nemen, om de kunststukken voor schade te behoeden, zonder evenwel daarvoor verantwoordelijk te zijn.

Zij is genegen, om, na bekomen toestemming, eene *Loterij* aan deze Tentoonstelling te verbinden, wanneer zij zich van eene genoegzame deelneming kan overtuigd houden.

Het Bestuur der Academie, alle Maatschappijen, beoefenaars en bevorderaars van schoone kunsten en alle uitgevers van Dagbladen en Tijdschriften uitnoodigende, om door de verbreiding van dit Programma het daarin voorgestelde doel te helpen bevorderen, gevoelt zich bovendien genoopt, de voorgenomen Tentoonstelling in de bijzondere belangstelling der kunstenaars met aandrang aan te bevelen, omdat zij zal gehouden worden *gelijktijdig met het groote Musijkfeest, ter viering van het vijfen-twintig jarig bestaan der Maatschappij tot bevordering der Toonkunst*, een Feest van geheel Nederland, en dat zoo luisterrijk zijn zal, als er nimmer een in hetzelfde werd gevierd.

Is de zaal, waarin de Tentoonstelling zal plaats hebben, zoo wel door hare uitnemende geschiktheid, als door den indruk makenden aanblik van het geheel, in welk opzigt zij door geene andere in ons land wordt geëvenaard, op zich-zelf reeds de grootste aanbeveling, gunstiger gelegenheid voor de kunstenaars, om hunne werken onder de oogen van een talrijk en kunstlievend publiek te brengen, dan gedurende dat Feest zal bestaan, kan wel zelden voorkomen. Vele vreemdelingen zullen ongetwijfeld in die dagen Rotterdam en bijgevolg de Tentoonstelling bezoeken. Het Bestuur heeft dan ook niets onbeproofd gelaten, om, in het belang der kunstenaars, de Tentoonstelling in verband met het groote Feest te brengen. Het erkent dankbaar de medewerking, die het daartoe van Heeren eigenaars van het genoemde Lokaal en van het Feest-comité heeft ondervonden, en koestert aan den anderen kant de billijke verwachting, dat de eerste Meesters van ons land, door de toezending van uitstekende bijdragen, de eer der Vaderlandsche School, waarop vele oogen, zoo van landgenoot als vreemdeling, gevestigd zijn, in die dagen met glans zullen handhaven, opdat tevens de Toonkunst, op haar Feest, zich de schoonste bloemen door die andere groote Zusterkunst zie aangeboden.

Rotterdam, December, 1853.

Het Bestuur der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, te Rotterdam:
P. VAN DER DUSSEN VAN BEEFTINGH,
President.

C. G. SCHUTZE VAN HOUTEN,
Lid en Secretaris.

PROGRAMMA DER TENTOONSTELLING VOOR 1854,

VAN WEGE HET KUNSTLIEVEND GENOOTSCHAP, TER AANMOEDIGING EN BEVORDERING VAN TEEKEN- EN SCHILDERKUNST, ONDER DEN NAAM „PICTURA“, TE GRONINGEN.

Het Kunstlievend Genootschap: *Pictura*, besloten hebbende, in den jare 1854 weder eene Tentoonstelling van Schilderijen, Teekeningen en Etswerk van levende Kunstenaars uit Nederland, en van Nederlanders van geboorte, buiten het Rijk woonschtig, te houden, zoo brengt de Vereenigde Commissie de navolgende bepalingen ter kennis van alle Maatschappijen, beoefenaars en bevorderaars der beeldende kunsten.

Art. 1. De Tentoonstelling zal van den 8. Mei tot den 17. Junij geopend zijn, en des noods ééne week kunnen verlengd worden.

Art. 2. De Schilderijen en Teekeningen zullen, *behoorlijk ingepakt en vrachtfrij*, moeten bezorgd worden, hetzij, vóór den 24. April aan den Heer C. F. Roos (in 't Huis met de Hoofden), te Amsterdam, hetzij, indien zulks den H. H. Kunstenaars beter mogt voegen, vóór den 29. April, *mede vrachtfrij*, aan het adres van den Secretaris der Vereenigde Commissie, F. de Witt. De stukken, aan andere adressen ingezonden, worden niet geplaatst.

Art. 3. Elk in te zenden stuk zal moeten worden voorafgegaan of zijn vergezeld van een *vrachtfrijen brief* aan den Secretaris, inhoudende den naam en de woonplaats des Inzenders, eene korte omschrijving van het Kunststuk, het merk, waarmede ieder stuk of iedere kist is geteekend, benevens, des verkiezende, den prijs. Bij verkoop wordt, ter bestrijding van de kosten, 5% van den koop prijs afgetrokken.

Art. 4. Stukken, op vorige Tentoonstellingen te dezer Stede geplaatst geweest, zullen niet worden toegelaten. De Vereenigde Commissie behoudt zich de bevoegdheid voor, om van de ingezonden stukken diegene, welke zij ongeschikt oordeelt, niet te plaatsen, maar, vóór de opening der Tentoonstelling, onder geheimhouding, terug te zenden.

Art. 5. Stukken, met toestemming der vervaardigers, door anderen ingezonden, kunnen niet ten verkoop worden aangeboden.

Art. 6. De onderhandsche verkoop van een als te koop opgegeven stuk zal niet worden erkend, dan voor zoover daarvan aan de Vereenigde Commissie kennis is gegeven; en derhalve, indien het stuk inmiddels door de Vereenigde Commissie mogt zijn verkocht, als vervallen worden beschouwd.

Art. 7. Alle geplaatste stukken blijven tot de sluiting der Tentoonstelling onder een zorgvuldig toezigt, en worden voor brandschade verzekerd. Voor schade of gemis bij de in- en terugzending of anderszins wordt niet ingestaan.

Art. 8. De onverkochte stukken moeten, binnen acht dagen na de sluiting der Tentoonstelling, aan het lokaal worden afgehaald. De overblijvende zullen na verloop van dien tijd, *vrachtfrij*, aan de inzenders worden teruggezonden.

Art. 9. Alle vorderingen, de ontvangst of de betaling van Schilderijen betreffende, moeten binnen drie maanden na de sluiting der Tentoonstelling bij de Vereenigde Commissie worden ingediend. Na dat tijdstip worden geene vorderingen meer aangenomen.

De Vereenigde Commissie wenscht den goeden uitslag harer pogingen, zoo mogelijk, te verzekeren, en heeft het voornemen, om, onder goedkeuring van Z. M. den Koning, na afloop der Tentoonstelling, eene Verloting van Kunstwerken te houden.

Groningen, den 6. Januarij, 1854.

De Vereenigde Commissie voor de Tentoonstelling:

Het Bestuur des Genootschaps:

Dr. H. WOLTHIERS, Voorzitter. — F. DE WITT, Penningmeester en Secretaris der Vereenigde Commissie. — H. TIDDENS, Secretaris.

De Commissie uit de Leden des Genootschaps:

Mr. J. H. GEERTSEMA, Cz. — Jonkh. Mr. W. GOCKINGA. — J. H. JAPPÉ. — K. MESDAG.

PROGRAMMA.

Het *Kunstlievend Genootschap: ter aanmoediging en bevordering van Teeken- en Schilderkunst*, onder den naam: *Pictura, te Groningen*, heeft in deszelfs Vergadering van den 3. Januarij, 1854, besloten:

Eenen *Eereprijs* uit te loven in het vak van *Schilderkunst*, bestaande in een *Getuigenschrift* en *eenhonderd gulden*, voor de zulks waardig gekeurde Schilderij, geheel afgewerkt, hoog 50, breed 42 Ned Duimen, voorstellende.

Een gezigt op een plein; rechts, op den voorgrond, de ingang van een oud kerkgebouw; links op den tweeden grond, eene fontein; eigenaardig gestoffeerd.

Het Genootschap noodigt uit tot behandeling van bovengemeld onderwerp en tot het dingen naar den op hetzelfde uitgedroefden prijs alle *Kunstbeoefenaars, in het Rijk geboren of woonachtig.*

Zij, die naar deze Eereprijsen willen dingen, zullen de navolgende bepalingen in acht moeten nemen:

1) De Stukken moeten *vrachtfrij* vóór den 1. November, 1854, ingezonden zijn aan den Penningmeester des Genootschaps, F. de Witt.

2) De ingezonden Stukken moeten geteekend zijn met eene zinspreuk of een ander kennelijk merk; welke spreuk of merk, door eene andere hand, dan die van den Vervaardiger van het Stuk geschreven, ook gesteld

zal moeten worden op een bijgaand verzegeld briefje, in hetwelk de Naam en Woonplaats van den Maker van het Stuk, benevens de voor hetzelfde gevraagde Prijs, vermeld moeten staan, en hetwelk verzegeld moet zijn met een duidelijken afdruk van een Cachet in Lak.

3) De bekroonde *Schilderij* blijft de eigendom van den Maker, onder verpligting, om van dezelve eene *Teekening of Schets in kleuren*, ter grootte van *tweederde der opgegeven maat*, kosteloos, vóór de teruggave van het Stuk, aan het Genootschap te verschaffen.

4) Elk der niet bekroonde Stukken zal, benevens het ongeopende biljet, in hetwelk de naam van den Maker uitgedrukt staat, tegen overgave van de zinspreuk of het merk, met dezelfde hand geschreven, en den afdruk van hetzelfde Cachet, aan den vertooner worden teruggegeven.

Deze teruggave zal moeten geschieden binnen den tijd van *twee maanden*, nadat de uitwijzing bekend is gemaakt.

De uitdeeling van den behaalden Prijs aan den Bekroonde of deszelfs Gemagtigde zal plaats hebben in de *Buitengewone Vergadering* van Januarij, 1855.

Namens het Bestuur des Genootschaps:

H. TIDDENS, Secretaris.

PROGRAMMA DER TENTOONSTELLING VAN SCHILDER-, TEEKEN-, GRAVEER-, BOUW- EN BEELDHOUWKUNST,

IN DEN JARE 1854 TE HOUDEN TE 'S HERTOGENBOSCH.

Het Bestuur der Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten, te 's Hertogenbosch, besloten hebbende, in het jaar 1854 eene Tentoonstelling te houden van voortbrengselen van levende Kunstenaars, zoowel binne als buiten dit Rijk gevestigd, brengt de volgende bepalingen ter kennis van beoefenaars en voorstanders der Beeldende Kunsten.

Art. 1. De Tentoonstelling zal plaats hebben in het lokaal der Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten, te 's Hertogenbosch, en geopend worden op *Maandag den, 16. October*, en gesloten op *Zaterdag, den 11. November, 1854.*

Art. 2. De Kunstwerken zullen *vóór of niterlijk op Zaterdag, den 7. October, 1854 vrachtfrij* aan bovengemeld lokaal moeten bezorgd worden, vergezeld van eenen brief, houdende den Naam en juiste woonplaats van den vervaardiger, alsmede, des verkiezende, opgaaf van den prijs, waarvoor de Kunstwerken kunnen worden aangekocht.

Art. 3. Op de Tentoonstelling zullen niet worden toegelaten kopijen in olieverf naar Schilderijen, of Teekeningen naar Teekeningen, noch Schilderijen en Teekeningen, welke niet behoort van lijsten zijn voorzien.

Stukken, door anderen dan de Vervaardigers-zelfen ingezonden, worden slechts toegelaten, wanneer zij voor-

zien zijn van eene schriftelijke toestemming van deze laatste.

Art. 4. Wanneer een Kunststuk door het Bestuur is verkocht of aangekocht, zal daarvan dadelijk aan den Eigenaar kennis worden gegeven; geene onderhandsche verkoop, zonder kennisgeving aan het Bestuur, zal worden erkend, en indien het Bestuur zoodanig stuk wordt hebben verkocht of aangekocht, zal alle onderhandeling of verkoop nietig zijn.

Art. 5. Alle stukken blijven, tot de finale sluiting der Tentoonstelling, onder het opzicht van het Bestuur. Voor toevallige schade of gemis, bij de in- en terugzending als anderszins, wordt echter niet ingestaan.

Art. 6. Gedurende de week, volgende op de sluiting der Tentoonstelling, zullen de stukken weder afgegeven

of kosteloos teruggezonden worden; de binnenlandsche aan de Inzenders en de buitenlandsche aan de door hen tot dat einde opgegeven adressen *binnen dit Rijk*.

Het Bestuur noodigt Heeren Kunstenaars uit, om door het inzenden van stukken te willen bijdragen tot den luister dezer Tentoonstelling, en maakt hen tevens opmerkzaam, dat het voornemens is, bij Zijne Majesteit magtigting te verzoeken, om na den afloop der Tentoonstelling eene verloting te mogen houden van Kunstwerken, daarop aangekocht, waarvoor thans reeds eene aanzienlijke som beschikbaar is gesteld.

's Hertogenbosch, den 22. November, 1853.

Het Bestuur der Koninklijke School voornoemd:

P. J. VERMEULEN, *Lid en Voorzitter*.

J. B. VERHEYEN, *Lid en Secretaris*.

ALBUM DER SINT-LUKAS-GILDE,

UIT TE GEVEN OP LAST HARER LETTERKUNDIGE AFDEELING „DE VIOLIEREN“, TE ANTWERPEN. *)

PROSPECTUS.

(UIT BELGIË INGEZONDEN.)

» Wanneer wy de geschiedenis onzer beroemde Vlaemsche School gadeslaan, dan zyn wy verwonderd over den invloed door de St.-Lukas-Gilde op de nationale kunst- en geestontwikkeling uitgeoefend. Het was door haer toedoen, dat die vermaerde Schilderschool ontstond, waervan, in de vyftiende eeuw, Massys het hoofd was, en die tweehonderd jaer later Rubens, als haren eersten vertegenwoordiger, huldigde. Raephorst, Van der Goes, Broughel, Francken, Van Noort, Janssens, Rombauts, Pepyn, Otto Venius, Ortelius, Plantyn, Jordaens, Teniers, Van Dyck, De Vos, Zeegers, Segers, Schut, Quellijn, Boeyermans, Antonissen, Tassaert, Herreyens, Ommeganck, zyn namen, die als glausryke perels aan de kroon der St.-Lukas-Gilde pralen.

Die heilzame invloed, welken de antwerpsche Gilde op de kunst had, en haer boven hare zusters van andere

steden verhieft; die schitterende voortgang, welke zich door de duisternissen der middeleeuwen doet ontwaren, om tot op onzen tyd voort te leven, vinden zy hunne bron niet in de samenstelling zelve der Gilde en voornamentlyk in het bestuur der Dekens? Het zyn inderdaad die mannen, die, met volle overtuiging en aenhoudenden wil beziel, door netelachtige tydsomstandigheden en staets-omwentelingen heen, de Kunst zegevierend tot ons bragten. Zou ooit de groote School der zeventiende eeuw bestaan hebben, zoo ons de St. Lukas-Gilde geenen Deken als Adam Van Noort hadde geleverd?

Vier eeuwen zyn verdwenen, sints de eerste Dekens genoemd werden, en de St. Lukas-Gilde ziet met vreugde het henglyk tydstip harer herinrigting te gemoet.

Getrouw aan hare oude gebruiken en overleveringen, zal zy dien verjaerdag met luisteryke plegtigheden vieren. Gelyk de Gildebreders der zestiende eeuw, die aan de oefening der beeldende kunsten de liefde voor de letteren paerden, en zóóveel ter verspreiding der nationale litteratuur en volksbeschaving bybragten, heeft het bestuur der St.-Lukas-Gilde besloten een Landjuwel te geven, waerin zy alle de letterkundigen des lands uitnoodigt: een prachtig ermetaal is uitgeoofd aan den dichter, die het best den Lof der Gilde zal bezingen.

*) Met medewerking der Heeren H. Conscience, L. de Barbuze, J. de Geyter, J. A. De Laet, P. Génard, L. Gerrits, B. J. Mees, F. H. Mertens, Fl. Mertens, Hendrik Peeters, L. Robert, Emm. Rosseels, L. Saffr, A. Snieders Jr., Dr. Snieders, Jan Van Beers, Th. Van Lerius, P. J. Van Moock, J. Van Ryswyck, enz. — Versierd met teekeningen en platen, door de Heeren Jos. Bellemans, Henry Brown, E. Dujardin, F. Gons, J. Hemeleer, P. Kromer, V. Lagye, Ruyten, Hendrik Schaefels, L. Schaefels, B. Weiser en J. Wittkamp.

De Letterkundige Afdeling wil tot den luister van dit feest ook het hare bybrengen; zy wil toonen, dat de liefde voor de kunst niet alleen de broeders bezielt, maar dat de kunst-zelve nog in haer midden leeft. Een oproep is gedaan aan alle de letterkundigen, toonzetters, teekenaars en plaatsnyders der Gilde, om gezamenlijk een **ALBUM** uit te geven, dat zoowel door praecht als innige weerde schitteren zal.

De hiervoren gemelde namen zyn eene waerborg, dat het aangekondigde Album, zoowel een gedenkzuil voor het vierhonderdjarig Jubelfeest, als een proefstuk der

antwerpsche kunst en letterkunde in onzen tyd zal zyn.

Het Album komt in vyf of hoogstens zes afleveringen, van 32 blz. druks uit, en wordt met letter, formaet in 4°. en papier gelyk aan het uitgegeven Prospectus gedrukt.

De afleveringen, waarvan elke ten minste eene losse plaet inhoudt, zullen op onbepaalde tydstoppen verschynen; de laatste zal in de maend Augustus den Heeren Inteekenaren afgeleverd worden. — Prijs voor elke aflevering: fr. 1-25. — Men schryft in by de Gebroeders Peeters, Uitgevers, Jesuitenplein, te Antwerpen, en by de voornaemste Boekhandelars des Lands.

ASSOCIATION DES ARTISTES MUSIENS DE BRUXELLES.

Onder dezen titel, worden er jaarlijks, te Brussel, in de groote zaal der « *Grande Harmonie* », vier Concerten gegeven, waarvan het derde den 18. Februarij, 1854, heeft plaats gehad, en teregt voor een der schitterendste van geheel het thans teneinde spoedend seizoen mag gehouden worden.

Wanneer wij hier eenige regelen aan dien schoonen feestavond toewijden, dan is het, voornamelijk, om hulde te brengen aan de zoo uitstekende verdiensten der Koningin van de Piano, Mevrouw Pleyel, die zich, bij deze gelegenheid, tot tweemaal toe, heeft doen hooren en bewonderen, ja, van wie men zeggen kan, dat zij dien avond vóór zich-alleen méér lauweren heeft ingeoogst, dan er, in zoo ruime mate, ook aan al de overige kunstenaars, elk voor zich, ten deele vielen.

Mevrouw Pleyel droeg een *Concert* van Mendelssohn voor, en eene *Solo-caprice*, naar aanleiding van het Ballet-Air der Schaatsenrijders uit Meyerbeers *Prophète*. De uitvoering van het eerste stuk getuigde van een talent, zoals er zelden meer geboren zullen worden, en van een genie, dat in zich vereenigt de gave van de diepste opvatting der ernstige Muze, met de hoogste gemaklijkheid in het nitdrukken zelfs der grootste moeilijkheden van het thans tot zulk eene verbazende ontwikkeling gebragte Pianospel. Van de laatst-bedoelde eigenschap der beroemde Kunstenaarssse leverde zij op nieuw eene glansrijke proeve in de uitvoering vooral van de *Caprice*, die haar met even zooveel toejuichingen deed aftreden, als waarmede zij, een uur vroeger, door de voordragt van Mendelssohns prachtige compositie was overloden.

De geniale Hanssens, die het Orchest, — een fraai-

geordend leger (mag men het noemen) van negentig volmaakt-geoefende Virtuozen, — als Meester aanvoerde, plaatste Mevrouw Pleyel, na afloop van Mendelssohns Concert, een rijke bloemkroon op het uederig hoofd, dat onder zooveel kransen, als haar reeds, en sinds lange, gevlochten werden, gebukt gaat, doch er volstrekt niet aan denkt, om zich anders te verheffen, dan tot dankbetuiging aan hen, die in haar verheven spel het offer weten te waarderen, hetwelk zij brengt aan de onsterflijke Kunst.

Men zal zich herinneren, dat eene nog zeer jeugdige landgenoot, Meufvrouw Fanny de Bas *), van 's Gravenhage, als kweekeling van het Brusselsche *Conservatoire*, na slechts één jaar studie aldaar, onder de voortreffelijke leiding van Mevrouw Pleyel, den eersten Prijs in het Pianospel, nu drie jaren verleden, behaald heeft.

Wij koesteren de hoop, dat het goet geluk ons den volgende winter de gelegenheid zal verschaffen, om in de talentvolle Leerlinge de onovertroffen Leermeesteresse, of wel beiden te zamen, te kunnen veroeren binnen onze laudpalen, waar tevens aller oog, in de muzikale wereld, reeds voorlang gevestigd is op de, nu eerstdaags te verschijnen, drie groote Kwartetten voor twee Violonceli, Alt en Violoneel, die een nieuwe parel zullen hechten aan de kroon van den Heer Hanssens, als Componist, wiens *Grande Symphonie* (N°. 4) in *Ut*, mede dien avond voorgedragen, van den beginne af tot den einde toe, mag beschouwd worden als een echt meesterstuk, even grootsoch van instrumentatie als van genie, en dat, naar wij vernemen, ook weldra het licht zal zien. w.

*) Zie *Astron*'s I. Jaarg. blz. 167.

LETTERKUNDE.

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEYDEN.

Wij hebben voor ons liggen de *Handelingen der jaarlijksche algemeene Vergadering*, gehouden te Leyden, den 10. Junij, 1853.

Daarin komen voor *negentien* Neerologiën van verdienstelijke mannen, in den loop van het maatschappelijk jaar, aan de Leydsche Maatschappij, aan het Vaderland door den dood ontrukkt, als:

Prof. J. L. Kesteloot. — Prof. P. van Genabeth. — Prof. J. F. van Oordt, JWz. — Mr. B. van Laar. — Dr. C. H. Riehm. — Dr. H. F. van Doeveren. — F. W. F. T. Baron van Pallandt. — Ds. J. Teissèdre l'Ange. — Prof. A. Numan. — Mr. J. J. Uytwerf Sterling. — Jhr. Mr. H. J. Baron van Doorn van Westcapelle. — Jhr. G. J. Beeldsnijder van Voshol. — Mr. P. S. Crommelin. — A. Oltmans. — Prof. D. J. van Lennep. — H. Baron van Zuylen van Nyevelt. — Jhr. Mr. J. C. de Jonge. — Ds. C. W. Stronek. — Mr. J. de Vries.

Voorzeker, treffend is de bijzonderheid, dat de wakere hand van den Hoogleenaar Royaards, die ééne dezer Neerologiën zoo degelijk schreef, zeven maanden later reeds rustte in het graf!

Bij de minder algemeene bekendheid der *Handelingen* van de Leydsche Maatschappij, meenen wij onzen lezers eene aangename dienst te doen, met hier over te nemen het *Levensbericht* van een beroemd Nederlander, geschetst door een uitstekenden landgenoot, wier beider asch, na langen en eervollen arbeid, in vrede thans rust, doch wier nagedachtenis blijft voortleven en voortwerken ten nutte des vaderlands, van geslachte tot geslacht.

De door ons bedoelde *Necrologie* komt op blz. 81 der *Handelingen* voor, te weten die van:

**Jonkhr. Mr. H. J. Baron VAN DOORN VAN
WESTCAPELLE.**

Onder de Nederlandsche staatsmannen, die, op de lijst der Leden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde ongeschreven, onlangs van hier werden afgeroepen, vermelden wij ook den Minister van Staat, Jonkhr. Mr. H. J. Barou van Doorn van Westcapelle; III.

een' man, die, gedurende veertig jaren, in verschillende staatsbetrekkingen werkzaam geweest zijnde, zijne laatste levensdagen in stille afzondering sleet, en toen door velerlei leed en rampen beproefd en gelouterd werd.

Hendrik Jacob van Doorn werd geboren te Vlissingen, den 23. Augustus, 1786, alwaar zijz vader, Abraham van Doorn, gehuwd aan Pieterella Wilhelmina van Dishoek, destijds in ambtsbetrekkingen werkzaam was, doch later in de hooge landsvergaderingen te 's Gravenhage zitting nam, en onder de regering van Koning Lodewijk Landdrost van Zeeland werd. Door voorloopig onderwijs wél toegerust, vertrok hij in 1802 naar de Leydsche Hoogeschool. Daar, in de woning van den beroenden J. Luzae vertoevende, weekte hij vriendschappelijke betrekkingen aan met zijne tijdgenooten J. Bake, L. C. Luzae, P. van Lelyveld en anderen, met wie hij later, niettegenstaande verschil van meeningen, in vriendschapsbetrekking gebleven is. Den 31. Januarij, 1807, werd hij er, na openbare verdediging eener Dissertatie: *de jure commercii Romanorum ejusque effectibus in jure civili* tot Doctor in de beide Regten gepromoveerd.

Slechts kort had hij de Hoogeschool verlaten, toen hij tot openbare bedieningen geroepen werd, in welke lij, gedurende veertig jaren, allengs tot de hoogste staatsbetrekkingen opgeklommen, met onbezweken ijver de in vele opzigten zeldzame gaven van zijn' geest aanwendde.

Nog geen 21 jaren ond, werd hij (20 Maart, 1807) door Koning Lodewijk tot *Auditeur bij den Staatsraad* aangesteld, en trok aanstonds 's Konings opmerkzaamheid tot zich, zoodat deze hem spoedig tot *Auditeur des Konings* bevorderde, en hem vervolgens ook tot *Rekettmeester* benoemde, welke laatste betrekking Lodewijk schijnt te hebben ingesteld, om aan Van Doorn een met zijne jeugdige talenten overeenkomstigen werkkring te verschaffen, daar niemand vóór of na hem er toe geroepen werd.

Hoe veel prijs Koning Lodewijk toen reeds op hem stelde, blijkt, behalve uit zijne *Documenta historica* *),

*) *Documenta historica sur le gouvernement de la Hollande, par Louis Bonaparte, Ex-Roi de la Hollande, Paris 1820, III. 18.*

ook daaruit, dat hij, niet tevreden met hem in dien veel omvattenden werkkring te hebben geplaatst, hem tevens aan zijn Hof verbond, door hem de functiën van *Adjunct-Ceremoniemeester* op te dragen, en hem wegens de onder 's Konings oog tijdens den watervloed van 1809 betoonde moed, activiteit en beleid, op drie-entwintigjarigen leeftijd, tot *Ridder der Orde van de Unie* benoemde, welke onderscheiding destijds minder algemeen, dan later, werd toegekend. Voorspelde toen reeds de geofende Minister Mollerus in hem den toekomstigen Minister, hoogen lof en bewondering verwierf hij zich tevens van de uitstekende Regtsgeleerden, die met het ontwerpen der Wetboeken voor het Koninkrijk Holland belast waren, en waarbij hij als Auditeur de betrekking van Secretaris waarnam.

Noode besloot dan ook Koning Lodewijk, om te voldoen aan het verzoek van Van Doorn tot ontslag uit al die betrekkingen, toen deze wegens zijne aanstaande echtverbintenis met Jonkvrouwe J. M. Schorer, verlangde, zich in Zeeland te vestigen (1810). Maar, ofschoon ontvreden, dat Van Doorn hem verliet, schonk hij hem toch bij het door hem verlangde ontslag een gunstbewijs door de instelling der betrekking van *Intendant* van zijn paleis te Middelburg, waartoe de Koning het gebouw van den Eersten Edele van Zeeland aldaar had verklaard, en last gegeven, om daaraan de noodige verbouwingen te doen. Die betrekking droeg hij aan Van Doorn op.

Intusschen bleef hij slechts kortstondig buiten openbare betrekkingen, want bij de reeds na weinige maanden gevolgde inlijving van Zeeland in het Fransche Keizerrijk, werd hij *Raad van prefectuur van het Departement der monden van de Schelde* (6 Julij, 1810), gelijk hij ook met hoogen lof als *Onderprefekt van Zierikzee ad interim* optrad. Zijn werksame geest zag zich, daarenboven, als Voorzitter van het *Collegie der centrale directie van het dijkbestuur van Walcheren*, waartoe hij in het laatst van 1812 door den Keizer benoemd werd, nog een andere baan ter ijverige behartiging der belangen van Zeeland geopend.

De wissel der gebeurtenissen bragt den jeugdigen Van Doorn telkens in andere gewichtige betrekkingen, die aan zijne veelzijdige ontwikkeling dienstbaar waren. — Na de omwenteling van 1813, werd hij, bij de overname van Zeeland voor den Souvereinen Staat der Nederlanden, door Commissarissen-Generaal, die een provisioneel be-

stuur instelden, voorloopig tot Secretaris-Generaal benoemd (6 Mei 1814), in welken post hij al ras door den Souvereinen Vorst bevestigd werd. Na de volbragte regeling trad hij (6 October, 1814) als *Lid der Gedeputeerde Staten van Zeeland* op. In die betrekking nam hij gedurende de afwezigheid van zijn schoonvader, Jonkhr. Mr. J. H. Schorer, Gouverneur van Zeeland, het *interim* waar, ontving hij in 1817 Z. M. Willem I. in Zeeland, en werd hij, toen voortdurende ongesteldheid dien standvastigen en kloeken staatsman noopte, zijne bediening als Gouverneur neêr te leggen, zijn opvolger (19 Maart, 1818).

Aldus op een-entertigjarigen leeftijd (hetgeen toen nog hoogst zeldzaam was) als *Gouverneur* der Provincie opgetreden, bleef hij gedurende acht jaren in het belang van het Gewest zijner geboorte ijverig werkzaam. Hij werd alras gerekend onder de uitstekendste Gouverneurs van dien tijd, zoodat er reeds meermalen sprake was van zijne benoeming tot Minister van Binnenlandsche Zaken, hetgeen waarschijnlijk zou zijn geschied, indien niet de Staatkunde der Regering destijds had gevorderd, om dat Departement achtereenvolgend aan Belgen op te dragen. Zijn bestuur was vooral bevorderlijk aan eene geregelde, ordentlijke en krachtige administratie. Daarenboven hield de bevordering van de groote communicatiën der provincie en die van de wegen en vaarten, waardoor de gemeenschap met de naburige gewesten verzekerd werd, hem ijverig bezig. Tot zoodanige bemoeijingen behooren vooral die, welke het nieuwe kanaal van Terneuze betroffen, waardoor Gent tot zeehaven werd bestemd, en de zeer gebrekkige afwatering van een belangrijk gedeelte van het Zeeuwsche Staatsvlaanderen en van de provincie Oost-Vlaanderen aanvankelijk werd verbeterd; een werk, welks verwezenlijking op drie millioenen guldens geschat werd. Als Gouverneur van Zeeland legde hij in 1825 in 's Konings naam daaraan den eersten steen. Als Gouverneur van Oost-Vlaanderen opende hij later dit kanaal in 's Konings naam, toen dezo gebeurtenis door luisterrijke feesten te Gent gevierd en door een' gedenkpenning in geheugenis bewaard werd.

Dat kanaal, waaraan hij zooveel zorgen besteedde, tusschen de twee provinciën des rijks, Zeeland en Oost-Vlaanderen, scheen met zijne lotgevallen in verband te staan. Daar hij zich de achtung der Zeeuwen verworven had, zagen zij hem met groot leedwezen uit hun midden scheiden, toen hij in 1826 (13 Julij) als *Gouverneur*

naar *Oost-Vlaanderen* verplaatst werd. Hier sleet hij een hoogst belangrijk tijdperk van zijn leven. Immers, toen in 1826 de geest van oppositie zich in de zuidelijke provincien des rijks begon te openbaren, en de vrijzinnige aan de eene, de Roomsch-katholieke partij aan de andere zijde, de Regering meer en meer bemoeielijkten en de bevolking van haar afkeerig zochten te maken, begreep Willem I, dat de provincie Oost-Vlaanderen, die wegens hare ultra-katholieke stemming zeer ongunstig jegens het Gouvernement gezind was, aan een kragtig en meer vertrouwd bestuur moest worden toevertrouwd, dan dat van den Graaf de Lens, die te zeer aan de ultra-katholieke partij was verbonden en hare woelingen niet genoegzaam scheen tegen te gaan, zoodat deze onverwacht ontslagen en Van Doorn in zijne plaats benoemd werd. Deze benoeming was minder aangenaam aan den hoogen adel en de geestelijkheid van Oost-Vlaanderen, die op den Graaf de Lens prijs stelden, en hem ongaarne vervangen zagen door een' Noord-Nederlander, wien de roem van uitstekende bekwaamheid vooruitging, door een' Protestant, en door een' man, die door geboorte niet tot den adel behoorde. Deze teleurstelling openbaarde zich spoedig en deed hem vele moeilijkheden ondervinden; maar hier ontwikkelde zich vooral zijn uitmuntende aanleg. Met een ongunstig vooroordeel in de hogere kringen ontvangen, wist hij door zijn' fijnen en beschaafden toon, door zijne meer dan gewone bedrevenheid in al de vermaken van het gezellige verkeer, door voorkomende, maar deftige beleefdheid, door het innemende van zijn' omgang en zijne gesprekken, en door, waar zulks pas gaf, zich te doen gelden, zich spoedig aanzien en aelting bij de hogere standen te verwerven, zoodat zij hem gaarne in hun midden ontvingen, hem op hunne landgoederen ter jagt noodigden, en hem met onderscheiding begroeten. Van Doorn wist daarenboven aan de rijke industrielen en kooplieden van Gent, die te voren wel eens bij den hoogadelijken bestuurder eene koele ontvangst ondervonden hadden, met de hem eigene kieschheid dit grievend gevoel te besparen, zonder aan de hogere standen, welke hij gelijktijdig bij zich noodigde, aanleiding te geven, om zich te beklagen, dat zij door hem met minder onderscheiding dan door zijn' voorganger ontvangen werden. Zoo had hij zich alras den weg gebaand, om het vertrouwen van het aanzienlijkste deel der ingezetenen van de provincie te verwerven, hetwelk hij van dag tot dag zag toenemen

door een kragtig bestuur en door zijne veelomvattende werkzaamheid, die hem spoedig met de verschillende belangen van het gewest grondig deden bekend worden; want zijn vlug verstand en helder oordeel maakten het hem gemakkelijk, verschillende hem vroeger geheel onbekende aangelegenheden te doorgronden en doelmatig te regelen.

Daar Van Doorn alle eenigzins belangrijke zaken zelf behandelde en onderzocht, aan alle klagen en bezwaren het oor leende met den vasten wil, om, zoo ze gegrond werden bevonden, daarin te voorzien, elk met heuschheid ontving en zich met al, wie hem naderde, over zijne belangen onderhield, verlieten hem de meesten, verbaasd over de kennis van bijzonderheden, welke hij bleek te bezitten, en overtuigd, dat hij te scherpiend was dan dat zij hem konden misleiden. Spoedig had hij dan ook aan de openbare woelingen en opruijingen der Geestelijken een einde gemaakt, en, mogten zij die al in 't geheim voortzetten, zij waren te zeer van zijne kracht en van zijn' invloed overtuigd, dan dat zij hem durfden trotseren. Oogenscbijnlijk bragten ook zij hem hulde en zochten zij bij hem steun, dien hij hun niet onthield, wanneer daartoe termen waren. Zijn nauwgezet regtvaardig bestuur, hetwelk ook al zijne onderhoorigen streng aan hun' pligt hield, zijne ijverige behartiging en krachtige ondersteuning der belangrijke takken van nijverheid en handel in het gewest, hadden hem vertronwen en steun van allen, die niet tot de partij der Geestelijkheid behoorden, doen verwerven en ook van die partij konden velen hem niet ongenegen blijven.

Die omkeering trok de aandacht van Willem I, toen hij in 1829 de provincie Oost-Vlaanderen bezocht. Als een blijk zijner hooge tevredenheid over Van Doorn's bekeer en over den toestand, waarin hij de door dezen bestuurde provincie gevonden had, werd hij door den Koning in den Adelstand verheven, met den erfelijken titel van *Baron* bij regt van eerstgeboorte. Reeds vroeger was hij tot *Staatsraad in buitengewone dienst* benoemd, welke onderscheiding nu en dan als gunstbewijs aan sommige Gouverneurs der provincien werd toegekend.

Maar die stemming der gemoederen schonk hem ook later de voldoening, dat, toen niemand zijner ambtgenooten in de zuidelijke provincien, bij het uitbarsten der Belgische omwenteling door de unie der Roomsch-katholieken en liberale oppositie, het koninklijk gezag, dat overal schier zonder belangrijken tegenstand viel, wist te handhaven, Van Doorn-alleen, schoon Noord-

Nederlander en Protestant, in de hem toevertrouwde provincie het wettig gezag staande hield; want, niettegenstaande de opperbevelhebbers der krijgsmagt de zijde van den opstand kozen, handhaafde hij zich tot in het laatst der maand September op zijn post, totdat de trouw gebleven Kolonel Des Tombe, aan wien hij het bevel over het garnizoen van Gent had opgedragen, zich in die volkrijke stad niet langer tegen de van alle zijden indringende muitelingen veilig achtende, verklaarde in de citadel te moeten terugtrekken. Toen eerst zag hij zich genoodzaakt, de stad en de provincie te verlaten, alwaar zijne nagedachtenis tot op den huidigen dag in gezegend aandenken is gebleven, als die van een uitstekend bekwaam, ijverig, onpartijdig en regtvaardig bestierder en van een voortreffelijk, aehdenswaardig mensch, aan wien dat gewest eene vroeger en later niet gekende ontwikkeling harer nijverheid te danken had. Na een slechts vierjarig bestuur was dáár de publieke geest, vroeger zoo ongunstig voor 's Konings regering gestemd, geheel tot haren gunste veranderd, gelijk aldaar nog later de meeste en trouwste aanhangers van het Huis van Oranje gevonden werden. — Zulke mannen, zoo zij in meerderen getale aanwezig geweest waren, hadden vele stormen kunnen afwenden!

Dit kloeke gedrag bleef nu ook bij Willem I niet onopgemerkt. Naanwelijks had Van Doorn, uit Gent teruggekeerd in afwachting van 't geen de Koning van hem verlangen zou, eenige dagen in 's Hage vertoefd, of hij werd (4 October, 1830) geroepen tot de waarneming *ad interim* van het Departement van Binnenlandse Zaken, 't welk thans, bij de zuivering van het Ministerie van zijne Belgische leden, moest worden hervormd, waarop hij den 29. December, 1831, tot Minister van Binnenlandse Zaken benoemd werd. In de jaren van spanning, waarin hij die betrekking bekleedde, konden, wel is waar, geene groote maatregelen voor het binnenlandsch beheer worden uitgevoerd, maar het ontbrak geenszins aan een krachtig bestuur. Hij werkte in dien tijd ook ijverig mede aan het besluit, waarbij de tractementen der Ministers, Gouverneurs der provinciën en andere betrekkingen aanzienlijk zijn verminderd.

Doch ook deze zijne ministeriële betrekking was niet bestendig. De Koning wenschte hem meer in zijne onmiddellijke omgeving te hebben, en zich van zijnen raad te bedienen in de moeilijke dagen, die voor zijne regering meer en meer aanbraken. Eene staatsbediening,

waartoe Van Doorn zich niet dan na langen wederstand liet overhalen, werd hem door 's Konings vertrouwen opgedragen. Was hij bij Besluit van 19 September, 1836, tevens belast geworden met de functiën van *Secretaris van Staat ad interim*, na korten tijd werd hij voortdurend tot die gewichtige betrekking *definitief* benoemd en van het Departement van Binnenlandse Zaken ontslagen, terwijl de Koning hem, tot bewijs zijner tevredenheid over de door hem bewezen diensten, met den titel van *Minister van Staat*, tevens het *Grootkruis* schonk *der Orde van den Nederlandschen Leeuw*. *) Hierin bleef hij werkzaam tot aan den afloop der regering van Willem I, en hij, die niet gewoon was, zich ooit op den achtergrond te houden, deelde niet weinig in de gevolgen der oppositie, welke zich tegen het koninklijk bestuur verhieft, en die den door velen miskenden Vorst eindelijk tot troonsafstand drong. — Zijn opvolger, Willem II, benoemde hem alras tot *Secretaris van Staat* en *Vice-Président van den Raad van State*, waaraan tot in 1843 de zitting in den Raad van Ministers verbonden bleef; toen werd zij opgeheven. Hoogen roem verwierf hij zich vooral in den Raad van State door de wijze, waarop hij de beraadslagingen leidde, hetgeen op haren loop dikwerf krachtigen invloed had. Deslende in het gevoelen van Willem II, die de onafhankelijkheid der adviezen van dien Raad wenschte te handhaven *), liet hij ieder lid geheel vrij in het uiten van zijn gevoelen, en viel hij nooit in de rede, zelfs wanneer van die vrijheid soms misbruik mogt worden gemaakt. Maar bewondering verwekten steeds de onpartijdigheid en volledigheid, waarmede hij elke langdurige discussie beknopt in hoofdpunten wist te resumeren, zoodat ieder spreker daarin zijn eigen gevoelens terugvond, en zijne gewatheid, om vervolgens met eene bewonderenswaardige scherpzinnigheid de punten van overweging te stellen en de zaken tot beslissing te brengen. Bij verschil van gevoelens plagt hij hetgene door hem werd voorgestaan, helder uiteen te zetten, en de gronden daarvoor te ontwikkelen. Zonder eenige scherphheid deed hij dan met de grootste kalmte de zwakke zijde of het onhoudbare der tegenovergestelde meningen uitkomen. Minder toch

*) Hij werd daarenboven later *Grootkruis der Orde van de Eikenkroon*, van de *Saksische Orde van den Witten Falk*, *Ridder-Grootkruis van de Poolster van Zweden* en *Ridder van de Pruisische orde van den Witten Adelaar*.

*) Bosscha, *Leven van Willem II*, bl. 699.

was het hem te doen, om zijn gevoelen heftig en krachtig te verdedigen, dan wel om de geopperde bezwaren te weêrleggen; gedachtig aan den regel, dat een spreker meer overtuiging te weeg brengt door anderen zelve de gevolgtrekking te laten opmaken omtrent hetgeen meest aannemelijk is, dan wel door zijne meening in eene krachtige verdediging aan anderen op te dringen. Daardoor was hij, naar aller bevoegden oordeel, als Voorzitter schier onnavolgbaar.

Maar Van Doorn was te zeer in den behoudend-monarchalen zin gestemd, en was, daar hij dikwerf zelf op den voorgrond trad, te dikwerf aan de aanvallen van de oppositie-bladen blootgesteld geweest, dan dat hij niet in 1848 voor velen een hinderpaal zou geweest zijn. Te midden der Maartsche stormen brak het onweer boven zijn hoofd los. Het schijnt, dat Anglomanie en vrees voor volksmenners, die eene zuivering der regering van de voorstanders der vroegere beginselen eischen, aanleiding gaven tot een overhaast besluit, 't welk uitgegaan was niet van de Commissie tot de Grondwet *), maar van den Raad van Ministers, sommigen van welken daarin (zoo men meende) slechts voorwaardelijk toestemden, en waarbij Koning Willem II genoodzaakt werd, den man op te offeren, die bij hem in hooge achtung stoud, zonder dat men dezen de gelegenheid wilde geven, om met den Koning te spreken. Men scheen een offer te willen brengen aan de beginselen der eenw, en Van Doorn was tot zoodanig offer bestemd. Eensklaps werd hij den 26. Maart, 1848, eervol ontslagen als Secretaris van Staat en Vice-president van den Raad van State, onder dankbetuiging voor de aan den Lande bewezen diensten. Dit besluit scheen aan velen het begin van politieke afzettingen, zoo' gevaarlijk voor het vaderland. Velen, en onder dezen ook ijverige voorstanders der beginselen van 1848, betreunden het, dat men den Staat noodeloos beroofde van de uitstekende talenten van den Staatsman, die, goedgefend door eene rijke levensonderving, in die betrekkingen nog belangrijke diensten had kunnen bewijzen. Zoodanige handelwijze werd daarom in de Tweede Kamer der Staten-Generaal krachtig afgekeurd door den kloeken

Vertegenwoordiger uit Utrecht, Mr. N. P. J. Kien, die zijne waarschuwende stem opentlijk verhef. Dit beginsel vond dan ook geene verdere toepassing.

In een-en-zestigjarige leeftijd trad Van Doorn alzoo van het staatsoneel af; maar, ofschoon zulks tegen zijn wil en zijnen wensch geschiedde, en hij daarin teregt eene miskenning zag zijner vele verdiensten en der loyaleiteit van zijn karakter, gaf hij daarover nimmer eenig blijk van ontevredenheid of wrevel, en beklagde hij zich zelfs in den vertrouwelijksten omgang niet over het hem aangedane onrecht. Hij beschouwde 't geen hem te beurt viel, als een der gewone gevolgen van de wisseling der staatkunde, dat de kalmte van zijn gemoed niet schokken kon. Even opgeruimd, even levendig van geest als vroeger, gaf hij zich nu geheel over aan het genot van zijn gelukkigen huislijken kring.

Hebben wij tot dusver zijne lotgevallen en staatsbetrekkingen steeds in verband met zijne karaktertrekken beschouwd, hier, waar wij Van Doorn in *het huiselijk leven* ontmoeten, kan het de plaats zijn, zijn karakter in een geheel te beschouwen. — Voorzeker, zijn karakter en aanleg hadden veel voortreffelijks en edels. Zij openbaarden eene vereeniging van trekken, die hem in zijne verschillende maatschappijke en staatsbetrekkingen deden uitmuntten. — Hij was een man van vaste beginselen, die, hoewel hoog ingenomen met het licht zijner eeuw, diens schaduwzijde opmerkte. Nooit transigeerde hij met zijne overtuiging, maar steeds bleef hij aan zijne beginselen getrouw. Liever week hij, dan dat hij, door toegevendheid aan hetgeen met zijn geweten streed, zich plooiende en schikkende zou hebben zoeken te handhaven op het hooge standpunt, waarop hij geplaatst was, en zulks in weêrwil van de krachtige en sterksprekende eeroezucht, die hem gedurende geheel zijn leven bezielde. Zijn ridderlijk gemoed deed hem al, wat laag was, verachten. Haat of vijandschap kende hij niet tegen anderen, dan alleen tegen hen, die hij wegens laaghartigheid of slinksche gedragingen minachte. Met een fijn gevoel voor alles, wat edel en schoon is, paarde hij een onwankelbaar zelfvertrouwen, ofschoon hij voor overtuiging zeer vatbaar was. Wars van vleijsij lhad zijn langdurige omgang met menschen hem geleerd, hunne zwakheden te ontzien en hunne genegenheid te winnen, zonder tot minder edele hulpmiddelen de toevlugt te nemen. — Aan het Hof van Koning Lodewijk, in jeugdigen leeftijd, zijne loopbaan begonnen hebbende, en vervolgens in

*) Gelijk de Heer Bosscha schijnt te kennen te geven t. a. pl. bl. 699. Deze noemt hem: *een getrouw, eerlijk en beskaamd staatsdienaar* van Willem I. — Vergel. ook over Van Doorn: Wigands *Conversations Lexicon*, IV Bd. S. 298, in voce *Van Doorn v. W.*

de hoogere kringen verkeerende, met hoog-geplaatste personen in menigvaldige betrekkingen gesteld, had hij al, wat tot eene fijne beschaving behoorde, verkregeu. Zijne beschaafde vormen, de zachtheid en overredingskracht van nitdrukking, fijnheid en scherpszinnigheid van oordeel en eene gave van redenering en zucht, om door krachtig, maar vriendschappelijk redetwisten wisseling van gevoelens uit te lokken, maakten veelal een' aangename indruk op wie met hem omging. Ik herinner mij veelvaldige gesprekken aan den huislijken disch, aan de theetafel, op wandelingen en op reis, waarin, bij den rijkdom van kennis, dien hij openbaarde, zijne geoefende en geliefde disputerkunst uitblonk, die hem dan wel eens aandreef, om, maar ten tegenovergestelde meeningen voorstond, zijne eigene meening sterker te kleuren, dan in zijn' geest lag. ook om den tegenstand meer uit te lokken, maar die hem nooit scherp of hatelijk deed worden. Dan echter bragt hij aan het einde van het gemeenschappelijke gesprek het onderwerp gewoonlijk tot het punt van uitgang terug, en men zag hem, terwijl hij de spitsche punten afsneed, in zijne eigene meening voor zich. Die gave deed telkens verlangend uitzien naar de voortzetting van zoodanige gesprekken, waarin ook hij behagen vond.

Ofschoon van nature bedeesd, was hij opregt en zonder geveinsdheid wanneer hij voor zijn gevoelens moest uitkomen, ook dan, wanneer hij als schrander Staatsman zijne bedoelingen niet altijd kon openleggen. Daarom schroomde hij niet, han, die in het staatkundige van andere denkbeelden waren, hunne, zijns inziens, verkeerde meening krachtig onder het oog te brengen, waartoe de vastheid zijner overtuiging hem behulpzaam was. Doch dit alles werd verhoogd door de meest-beschaafde vormen. De scherpszinnige staatsman openbaarde ook alle vormen van den geoefenden hoveling. Geen wonder, dat hij in die betrekking telkens optrad, niet slechts aanvankelijk aan het Hof van Koning Lodewijk, maar eveneens onder Willem II, die hem eerst tot *Grootmeester*, en later, toen hij van zijne openbare staatsbetrekking was ontzet, tot *Oppe-Kamerheer* benoemde; terwijl hij, onder Willem III, tot de hoogste hofwaardigheid, die van *Oppe-Hofmaarschalk*, werd bevorderd, welke hij tot aan zijn' dood bekleedde. Hieronder bleef hij steeds in veelvaldige betrekkingen tot de Koningen, welke hij opregt en met hartlijkheid diende, en gewis hebben zij daardoor telkens ongezochte gelegenheid gevonden, om

hem over staatszaken te raadplegen, en heeft hij door wijzen raad aan zijn vaderland nog gewigtige diensten kunnen bewijzen.

Door dit alles was hij in den huislijken kring zeer welkom, en boeide hij allen aan zich. Opgeruimd, levendig en vrolijk van aard, was hij de ziel van elken familie- of gezelligen kring, waarin hij zich bevond. Ook daar trok eene ongedwongene waardigheid allen tot hem, en deed zij evenzeer in het dagelijksch leven als in de Collegiën en Commissiën, waarin hij optrad, ligtelijk hem de eerste plaats toekennen en zijn' invloed gevoelen en aannemen. Daarenboven hoorde hij ieder, zelfs jongelieden en geringen, aandachtig aan, en loonde eenige waarde aan hun gevoelens te hechten, hetgeen velen hoogst welgevallig was. Hij was een trouw vriend, die ander belangen gaarne bevorderde, waarin hij echter soms wel wat ver ging; die vooral zijne bijna vaderlijke goedheid voor zijne onderhoorigen, zoowel ambtenaren als bedienden en verklieden, ten toon spreidde, onder welke eerste hij het onbepaaldste vertrouwen genoot, zoodat ze hem over al hunne belangen raadpleegden, terwijl de laatsten hem met ijver en liefde dienden, en hem zonder uitzondering hoog waardeerden en lief hadden.

Innig gehecht aan zijne naastbestaanden, was hij vooral een teederminnend echtgenoot en vader, die in den huislijken kring steeds vreugde om zich verspreidde. Voor dien kring had hij de uitstekendste vatbaarheid en daarin vond hij, ook te midden van alle staatkundige bemoeijingen, zijn levensgenot. Waarlijk, zijn gezin (wie Van Doorn's familieleven gekend heeft, zal het mij gereddelijk toestemmen) was een voorbeeld van aangenaam, echt *comfortable* leven, dat ons boeide.

Van Doorn was staatsman, geenzins letterkundige van professie. Toeh hield hij zich niet vreemd, zooveel zijn werkzaam leven dit toeliet, aan de naspingen van anderen in meerdere vakken van menschlijke kennis. Zijn vlug verstand, stalen geheugen en rijke ondervinding hadden hem, zonder veel opzettelijke en regelmatige studie, eene veelomvattende kennis doen verkrijgen, waardoor zijn' omgang leerrijk was. en hij, in welken kring hij zich bevond, van staatsmannen, industriëlen, kunstenaars of landlieden, steeds op zijne plaats scheen te zijn, daar men zich dikwerf verwonderde over zijne uitgebreide kennis van die vakken, waarvan men slechts oppervlakkige kunde bij hem vermoeden kon.

Bovenal was hij van zijne jeugd af een ijverig beoefe-

naar der schoone letteren van ouden en nieuweren tijd. Zijn vast geheugen en de levendigheid van zijne terugroepende verbeeldingskracht bleven hem hierin gedurende geheel zijn leven belangrijke diensten bewijzen. De liefde voor Latijnsche en Grieksche poëzij leefde gedurende geheel zijn leven in hem, en nog in zijne laatste levensjaren las hij met hoog genot zeer vele brokstukken niet alleen der nieuwe, maar ook der oude literatuur. Enkele klassieke schrijvers vergezelden hem steeds op zijne reizen of togten. Hij noemde daarom Horatius zijne *vade mecum* en, nog in zijn laatste levensjaar te Meurs vertoevende, ontbood hij derwaarts verschillende deelen van Virgilius en Cicero. Van hen, zoowel als van zijn geliefden Anacreon en van de Latijnsche poëzij van Van Santen, reciteerde hij in den vriendenkring gaarne kleinere of soms ook grootere gedeelten, die onuitwischaar zijn geheugen waren ingeprent. De *Hollandische Natie* van Helmers, de *Montmartre* van Meerman, gezangen van Tollens, het „*Aan den Rijn*” van Borger, brokstukken uit Racine, Molière en anderen ontolden dikwerf aan zijne lippen, als de gesprekken daarop werden gerigt. Ik herinner mij, voor dertig jaren, op de stoomvaart naar Antwerpen en op wandelingen in de streken van Ixelles en Boisfort bij Brussel, hoe mild hij was in het reciteren van dergelijke fragmenten, die hem dan invielen. En dit maakte te gunstiger indruk, daar het zachte en welluidende zijner stem en zijne gelukkige gave van declameren, waarin hij zich in vroegeren leeftijd geoefend had, en die veel innehmens aan kracht verbond, allezins geschikt waren, om ook de poëtische waarde zijner geliefkoosde oude schrijvers te doen uitkomen. Hij wist nadruk en klem aan harmonieuse zachtheid en juiste uitdrukking te paren, zoodat zijn reciteren even welgevallig was aan beschaafde vrouwen als aan mannen. Zijne eenigzins Zeeuwsche uitspraak bleef hem immer bij.

De gelegenheid tot zoodanige voortdurende oefeningen bezigde hij volgaarne, toen hij bij de opvoeding van zijn enigsten zoon, Willem Frederik van Doorn, die hem na zes dochteren geboren was, uren wist te ontwoekeren aan zijn arbeid, om met hem schriften der oude classici, vooral van Cicero, Virgilius, Horatius en Julius Caesar te lezen. Het waren geliefkoosde onderwerpen voor zijn vaderlijk onderhoud.

Bij zijne warme liefde voor de letteren, ook door het lezen van historische en staathuishoudkundige werken gevoed, was het hem een waar genoegen, toen hij in 1845

door Willem II tot *Curator der Leydsche Hoogeschool* benoemd werd, wier belangen hij naauwgezet, ijverig en krachtadig zocht te behartigen. — Ook was hij lid, honorair lid of Directeur van verschillende Genootschappen, waaronder het *Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen* (1810), de *Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leyden* (1832), het *Utrechtsche Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen*, enz.

Zoodanige eigenschappen deden hem in 1848 in zijn stillen huislijken kring vergenoegd en tevreden terugkeeren, en daarvoor geheel leven. Toen hij zich in stille ingetogenheid had teruggetrokken, sloet hij een groot deel van zijn leven op het hem dierbare *Eikenduinen* aan den Loosduinschen weg, bij 's Hage. Maar die laatste levensjaren, in velerlei opzigten, gekenteekend door zware beproevingen. Hij was kort te voren (1847) in hevige zorg geweest bij de gevaarlijke krankte van zijn eenigen zoon; al ras werd zijn vaderhart, dat zoo innig aan zijne kinderen gehecht was, geschoekt door het afsterven eener geliefde dochter, aan Jonkheer W. Quarles van Ufford gehuwd (1843). Na het plotseling overlijden zijner geliefde gade (1830), had hij zich in 1840 het meest onbekrompen levensgeluk voorbereid door een tweeden echt met Jonkvrouwe J. M. M. van der Heim. Deze beschaafde, verstandige, geestvolle en godsdienstige gade was regt geschikt, om hem het leven dankbaar te doen genieten; maar eene aandoenlijke en voortdurende ongesteldheid, die haar in 1849 trof, knaagde duurzaam aan zijn levensgeluk. Diep trof dit het voor huwelijksheil zoo vatbare en indrukbare gemoed van Van Doorn, en te zwaarder was hem dit lijden juist toen hij hoopte de dagen zijner rust van openbare werkzaamheden aan het stil genot des huislijken levens, te midden zijner geliefde gade en kinderen, te kunnen wijden. De krachtige man zonk in een. Was het Van Doorn steeds eigen, dat, wat hem bezig hield, geheel zijne ziel innam, ook nu was er slechts één voorwerp, dat hem vervulde, de zorg voor zijne ongelukkige vrouw, die hij niet dan met moeite en zoo zeldzaam mogelijk verliet. Zijn gelaat teekende dan dikwijls melancholie en diepe zielensmart, waardoor hij zich veelal aan den kring des gezelligen levens, buiten dien zijner kinderen, onttrok; doch, na de eerste ontmoeting was hij, die zich zelf wist te beheerschen, vaak weder opgewekt en spraakzaam. Eene moeilijke afleiding voor zijn werkzaam geest gaven hem de voor hem in velerlei opzigt

aandoenlijke en veelvuldige bemoeijingen, na den dood van Koning Willem II, door het vertrouwen der Koninklijke Erven hem opgedragen, die tot het bevorderen der liquidatie van diens nalatenschap zijne medewerking inriepen. Dat grievende zielelijden, van velelei zijden zamen gehoopt, scheen ook zijn ligchaam aan te tasten. Eene hartkwaal, waarvan zich vroeger reeds verschijnselen hadden opgedaan, door onophoudelijke aandoening en schokken van zijn zenuwgestel meer en meer ontwikkeld, verwekte aan zijne kinderen en vrienden reeds nu en dan herhaalde zorg. Nadat hij zijn laatste levensjaar met kloeken moed, onder veel overgegevenheid en op-offering, ter herstelling, ware het mogelijk, der geliefde gade, te Meurs, in Pruisen, had gesleten, keerde hij in October 1852 vandaar terug, toen hij weinige weken later zoo hevig door zijne ligchaamskwaal werd aange-tast, dat hij, na een lijden van eenige weken, eindelijk door eene beroerte getroffen, op den 18. Januarij, 1853, in een-en-zestigjarigen leeftijd te 's Gravenhage bezweek.

Zijn sterfbed getuigde van de hope, die in hem was. — Had hij altijd prijs gesteld op godsdienstigheid en op de huislijke godsdienst met zijn gezin, was zijne echt-protestantsche gezindheid, vooral in de laatste jaren zijns levens, versterkt, hij besefte hoe langs zoo meer, dat de beproevingen, die hem werden toegezonden, aan zijne zedelijke opvoeding dienstbaar waren. Zijne vertrouwelijke brieven getuigden van de onder het lijden opgewekte christelijke stemming zijns gemoeds, en van zijne behoefte aan ootmoedigheid, kinderlijk geloof; en toen zijne laatste ziekte hem meer en meer had losgemaakt van de aarde en voor zaliger gewesten voorbereid door het geloof in Christus, waarvan hij getuigen gaf; toen hij ook daardoor den laatsten slag, die hem waclette, het verlies eener andere innig-geliefde dochter, aan Jonkhr. Mr. A. van der Goes gelukkig verbonden, met bezadigde droefheid, in de hoop op eene spoedige wederontmoeting, onderging; toen scheen eene schijnbaar aanvankelijke herstelling in hem, die zich voor den overstap voorbereid gevoelde, de levenslust niet op te wekken. Hij had van de aarde genoten, wat zij hem kon opleveren: werkzaamheid, hooge verheffing, huiselijk en vaderlijk geluk. Maar, hij had geleerd, miskend te worden en de aarde en haar genot in hare voorbijgaande en wisselvallige waarde leeren kennen. Zij had voor hem weinig aantreklijks meer. Van het aardsche leven had hij reeds afscheid genomen.

De opgewekte begeerte naar een hooger leven, door de kracht van het geloof en den onwankelbaren troost van het Evangelie, deed hem, na velelei beschikkingen gemaakt te hebben, op evangelische gronden kalm en gemoedigd de eeuwigheid ingaan.

Zijn stoffijk onkleedsel werd op den 25. Januarij, 1853, op het kerkhof te Eikenduinen, werwaarts hij zoo menigmaal de wauddeling heenleide, ter aarde besteld, en wel op verlangen van Koning Willem III plegtig; want hij-zelf had zijnen wensch te kennen gegeven, om zoo eenvoudig mogelijk te worden begraven, en alles daartoe met zijn zoon beschikt, tenware Z. M. het anders mogt verlangen. Daar, aan de geopende groeve, omringd van de Groot-Officiëren van 's Konings Huis, van de Leden van den Raad van Stato en andere hooge Staatsambtenaren, en van een talrijke schaar van vrienden en ver-eerders, uit allerlei standen, sprak zijn veeljarige, innig vertrouwde en beproefde vriend, Jonkhr. J. A. Ridder van der Heim van Duyvendyke onvoorbereid eenige hartlijke woorden over de hooge waardigheden, welke hij bekleed had, onder vier Koningen, die allen hem hoog waardeerden, en hun vertrouwen schonken; een vertrouwen, 't welk hij, zonder hen ooit te vleien, maar door rondborstigheid voor zijn gevoelen uit te komen, ten volle had verdiend. Maar, bovenal sprak hij woorden van troost tot zijne bedroefde betrekkingen en vrienden, uit Van Doorn's christlijke gemoedstemming en christlijk afsterven geput. Hij wees hen op die eigenschappen van den ontslapene, die ook aan gene zijde van het graf hare waarde behouden.

Ik heb op aanzoek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde eene korte hulde gebragt aan den man, dien ik vercerde en hoogachtte, dien ik van mijne jeugd af kende, maar wiens vriendschap ik vooral gedurende meer dan twintig jaren genieten mogt; dien ik, bij verheffing zoowel als bij miskenning, altijd denzelfden gevonden heb; wiens huislijko kring mij zoo menigmaal de genoeglijkste uren verschaft, ja, wiens nagedachtenis, ook waar ik jaarlijks mij zooveel zie ontvallen, voor wie ik God dank, dat ik ze op mijnen levensweg mogt ontmoeten, steeds bij mij in gezegend en onvergetelijk aandenken blijven zal.

Meijenhagen, bij de Bild,
Junij, 1853.

H. J. ROOYAARDS.

NECROLOGIE.

PIETER JOHANNES PRINSEN. *)

In den nacht tusschen den 5. en 6. Januarij, 1854, overleed de Heer Pieter Johannes Prinsen, Directeur en Onderwijzer van 's Rijks Kweekschool voor Schoolonderwijzers, te Haarlem. Zijn lijk werd ter naarde besteld op de stilst mogelijke wijze, hoezeer toch vele ondermeesters van buiten en binnen de stad, alsmede versehiden onderwijzers en kweekelingen zich tegen de bestemde ure aan het graf bevonden, om, uit gevoel van erkentlijkheid, er hunne hulde toe te komen brengen. Daar heeft bijzonder de Heer A. Deenik eene schoone aanspraak gehouden, en hebben ook de Heeren Mulder en Geerlings hunne vereering geuit.

Hij is niet meer, de beroemde man. Wij willen hier eenige oogenblikken bij zijn leven verwijlen, en ten aanzien van het *Onderwijzerschap* nogmaals de aandacht op hem te vestigen.

Prinsen werd den 6. Junij, 1777, te Stolkwijk, in Zuid-Holland, geboren, en was de zoon van een landman. In jeugdige jaren kwam hij eerst op het scheepmaken, later op het timmeren; doch, met de zoons van den baas niet goed overeenkomende, geraakte hij vandaar en ging aan het boeren, hoewel hij gedurende dien tijd, nu eens voor de dorps-administratie, dan weder voor hulp-onderwijzer gezeygd werd, ofschoon hij te dien tijde niet fraai schreef. Nagenoeg 20 jaren oud zijnde, werd hij ondermeester bij den Heer G. Verboom, te Schiedam, en onderwijzer aan de Stads-armenschool aldaar, sedert 14 Maart, 1790. Deze was een bekwaam mathematicus. Bij hem oefende hij zich bijzonder in de algebra en meetkunde, zoodanig, dat hij zijn meester evenaarde. Na omtrent 3 jaren bij hem geweest te zijn, werd hij, in den ouderdom van ruim 29 jaren, onderwijzer, zoo men zegt, van het Gereformeerde Weeshuis aldaar, en, na eene en andere sollicitatie, tengevolge van voorsafgaud examenen, den 17. Maart, 1801, naar de Departements-Kweekschool voor Onderwijzers te Haarlem beroepen,

ter vervanging van J. te Veltrup, die in 1800 overleden was.

Daar de Maatschappij besloten had, om aan de Kweekschool voor onderwijzers eene leerschool voor kinderen te verbinden, zoo werd deze den 1. Mei, 1801, met 42 scholieren geopend, welk aantal voortdurend zoodanig vermeederde, dat in 1808, toen dit 100 bedroeg, de school vergroot moest worden, en de hulp van drie kweekelingen, als Ondermeesters, bepaald werd.

Het was op den 18. December, 1810, dat hij, in den ouderdom van 32 jaren, op verzoek van de Commissie van onderwijs in het Departement Amstelland, door den Minister van Binnenlandsche Zaken werd benoemd tot onderwijzer van den EERSTEN rang, *zonder proeven van bekwaamheid te vorderen*.

Hoezeer de Heer Prinsen van de woelingen der Fransche tijden veel onaangenaams, ook ten aanzien zijner traktementen, te verduren had, zoo bleef hij toch, en zelfs met vermeederden roem, aan deze school werkzaam. De oprigting der Rijks-Kweekschool bragt daarin verandering. Ziehier de oorzaak.

In het jaar 1815 deed de Haaremsche Commissie van Onderwijs eene uitvoerige voordragt aan het Hoog Bestuur, met verzoek, om een uitgebreider werkkring voor den Heer Prinsen, naardien hij dan van meer nut zou kunnen wezen. Daarop volgden Besluiten van Z. M. Koning Willem I, en van Z. Exc. den Commissaris-Generaal voor het onderwijs, betreffende het oprigten der Rijks-Kweekschool. Bij art. 2 van Zr. Ms. Besluit van 31 Mei, 1816, N°. 61, werd voor de gezamenlijke jaarwedden der Onderwijzers de som van f 2000 toegestaan; voorts bij Besluit van Z. M. van denzelfden dag, N°. 63, als Directeur en Onderwijzer beroepen P. J. Prinsen, op f 1600 's jaars, en bij Besluit mede van dien dag bepaald, dat Z. M. de benoeming van den hoofdpersoon aan zich reserveerde. Alzoo werd de Rijks-Kweekschool geopend den

*) Uit het *Haarlemsch Weekblad* ontleend.

1. October, 1817, en ving de Heer Prinsen zijne taak met 32 kweekelingen aan.

Van tijd tot tijd werden de aanzochten, om geplaatst te worden, al meerder, zoodat in 1830 tot uitbreiding der Kweekschool werd besloten, die echter, ten gevolge der Belgische onlusten, op den 1. October, 1835, eerst kon worden volvoerd.

Van veel dienst is deze Kweekschool geweest tot verbetering van het onderwijs in België. Teneinde in de behoefte aan onderwijzers aldaar te voorzien, werden er van 15 tot 20 kweekelingen boven het getal geplaatst, die, na korter of langer verblijf, naar de zuidelijke provinciën gezonden werden.

In een Verslag over 1836 aan de Staten-Generaal komt voor: „'s Rijks Kweekschool gaat voort, aan hare bestemming te voldoen: een aantal jongelingen van goeden aanleg ontvangt in ruime mate, op doelmatige wijze, eene verstandelijke en zedelijke opleiding voor de betrekking van Schoolonderwijzer.” enz.

Zij, die in de gelegenheid waren, de jaarlijksche Verslagen na te gaan, zullen daarin dikwerf tot roem van den Heer Prinsen gesproken vinden.

Zóó nu zijn er door hem meer dan 400 kweekelingen gevormd, die in alle oorden van ons land, van België en der Oost- en West-Indische bezittingen, verspreid zijn. Zoo is hij ruim 52 jaren werkzaam geweest, waarvan 16 aan de Departements-school te Haarlem, tot opleiding van kweekelingen en kinderen. Zoo hebben vele onderwijzers en anderen, die met hunne bekwaamheid de maatschappij versieren en nuttig zijn, aan Prinsen hunne opleiding te danken, en bovenal heeft de geheele reorganisatie van het onderwijs in ons land aan zijne bekwaamheid veel verpligting.

Of, was hij het niet, die den Hoofd-Inspecteur van het Onderwijs, den Heer van den Ende, zoozeer dienstbaar is geweest voor de Wetten van het Onderwijs, bij het vervaardigen der algemeene Boekenlijst in 1809 tot 1810, godlijk mede bij de aanvulling en vernieuwde uitgave daarvan in 1816? Was hij het niet, die, door het vertalen of omwerken van zooveel nuttige Deutsche boeken over Opvoeding en Onderwijs, door het vervaardigen van zooveel en zoo velerlei geschriften, krachtig medewerkte, om de opvoeding en het onderwijs tot eene wetenschap

te verheffen, zoo schoon en zoo veel omvattend tevens? Ons zijn 41 titels van vertaalde, omgewerkte, vervaardigde of onder zijn opzigt in orde gebrachte Werken bekend. Zeker, geene kleinigheid! Was hij het niet, die een diepen blik in de kinderzielen leerde werpen, om haar naar vaste gronden voort te leiden en op te bouwen? die ons land, bijzonder voor de eerste ontwikkeling, volgens de natuur, de oogen opende? die alle praterij zocht te verbannen, om er grondige kennis en heldere, bepaalde begrippen voor in de plaats te stellen? die eene geheel-verbeterde methode aanbragt? en, wat ik wel het eerst had mogen noemen: was hij het niet, die, door eene betere leesleerwijze samen te stellen, zoo veel heeft bijgedragen, om de kinderen op eene meer het verstand-ontwikkende, verdelende wijze het lezen te leeren?

En, als men nu zijne werkzaamheden van meer dan 52 jaren overziet, wie moet dan niet zijn ijver en vlijt, zijne bekwaamheid en diep inzicht hulde bewijzen? Groot was hij, en daarvoor werd hij steeds erkend en hem hulde bewezen. Men weet, dat den 4. Julij, 1801, tot honorair Lid der Hollandsche Maatschappij benoemd is; het is bekend, dat hij den 10. November, 1820, tot Schoolopziener van Noord-Hollands 2° Schooldistrict benoemd werd, in plaats van den waardigen van der Willigen. Zoo was hij ook Lid van verscheiden geleerde Genootschappen, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, en wel, meen ik, de eerste onder de onderwijzers: deze hulde is hem toegebracht door buiten- en binnenlandsche opvoedkundigen en geleerden, die zijne bekwaamheid leerden kennen.

Gij, die zijne leerlingen zijt, betoont nwen overleden Meester hulde, ware erkentelijkheid, dáárin, dat gij op zijne bij u gelegde grondslagen voortbouwt, naar de eischen des tijds: dan zal het voor u ook niet te vergeefs wezen, dat gij onder de leiding van Prinsen geweest zijt! Zoo zal hij nog werken, terwijl zijn stoflijk hiel rust, werken na zijnen dood, werken in de toekomst! Dan moge het naar het ligchaam waar zijn: PRINSEN is niet meer! doch naar geestkracht en werkzaamheid, naar grondigheid en diep inzicht, naar praktische bekwaamheid en helder begrip, zal het dan niet minder waar wezen: PRINSEN leeft, ook na zijnen dood!

LOSSE DICHTSTUKJES, OUD EN NIEUW, *)

BIJEENGEBRAGT DOOR SCHEFFELAAR-KLOTS. — ROORDA VAN EYSINGA. —

Hebben wij in deze Aflevering (fransch Bijblad, blz. 89) hulde gebragt aan de groote verdiensten eener echt-hollandsche vrouw, de eenvoudig-bevallige kinderdichteresse Francynthe de Boer, ook hier hebben wij te doen met eene Muse, die zich in de drukke huishouding eener wezenlyk nationale familie beweegt, te midden van een bemind gezin, en die voor bloedverwanten en vrienden, voor elke teederen harteband, in lief en leed, een toon van vreugd of smarte, maar altijd van innige deelneming, ten beste heeft; wij spreken van de *Losse Dichtstukjes*, thans, onder den titel van *Oud en Nieuw*, bijeengebragt door Mevrouw Scheffelaar-Klots, geboren Roorda van Eysinga, aan wier *Gedichtjes voor Kinderen* vroeger reeds een zeer gunstig onthaal ten deel gevallen is.

Wij leeren hier op nieuw de vurig-beminnende Moeder in dezen kleinen Bundel kennen als eene ware Dichteresse van het hart, dat, zonder de minste overdrijving, zich uitspreekt, hetzij wanneer haar Zoon de ouderlyke woning verlaat, of in het Album harer oudste Dochter, of wel bij het intreden van een derden Zoon in de militaire loopbaan.

Hooren wij allereerst de gelukkige nederlandsche Moeder:

AAN ONZEN DERDEN ZOON,

BIJ DEN AANTAK EIJNER MILITAIRE LOOPBAAN.

Voorwaarts! jongen, zij uw stroven,
Zij het doelwit van uw leven,
Gord u aan met moed en kracht;
't Zal uw lust en ijver sterken,
Om met vasten wil te werken,
In de loopbaan, die u wacht.

Moedig 't hoofd omhoog geheven,
Als gedachten u omgeven,
Strijdig met uwe eer en plicht;
Met den blik omhoog geslagen,
Leert gij manlijk 't leed verdragen,
Valt het moeilijkt werk u ligt.

Aangevangen met de bede:

„Heer! geef mij uw zogen mede,
Leid mij veilig op de baan,
Mij, door uwe hand gewezen.”
Dan, dan hebt gij niets te vrezen,
En de toekomst licht u aan.

Ijvrig, trouw aan al uw pligten,
Voor verleiding nooit te zwichten,
Zij uw kens wat lot u beid!
't Meest zal ons uw liefde blijken,
Als gij nimmer af zult wijken
Van Gods woord, dat veilig leidt.

Voorwaarts! naar den prijs gedongen,
En, door edlen lust gedrongen,
U gewijd aan deugd en eer;
Dan zult ge eenmaal zeker slagen,
En wij zien, met welbehagen,
Ook op u, ons kind, ter ueer.

Dan zal reeds uw jeugdig leven
Ons den reinsten wellust geven,
't Hart ons rustig, vrolijk slaan.
Moedig dan uw taak begonnen,
Iedre moeilijkheid verwonnen,
Die u in den weg zal staan.

Zeker zullen eerlaureien
Eenmaal u de slapen sieren,
Houdt gij vol met kracht en moed;
Zogen zal het werk beloonen,
En den stillen wensch bekroonen,
Dien ons onscharte voedt.

AAN MIJNEN ZOON,

BIJ HET VERLATEN DER OUDERLIJKE WONING.

Kind! van God eens afgededen
En verkregen op mijn hee,
Neem, ter wereld ingetreden,
Nog mijn raad en zegen mee.

Kind! door mij aan eigen hoezen
Met de moedermerk gevoed,
En, door mij, met zorg en liefde,
In uw teedere jeugd behoud;

*) Te Enkhuizen, bij H. de Ringh, 1858.

'k Heb, als de appel mijner oogen,
Dierbaar kind! u steeds bemind;
En nog daaglijks zegt mij 't harte:
Dat 'k in u mijn wellust vind.

Ja, reeds in uw kindsche dagen,
Waart gij al mijn levenslust:
'k Heb u, wiegende op mijne armen,
Vaak de kooijtes rood gekust.

Of, aan 't wiegje overgezet,
Zong ik u een kinderlied,
Tot de slaap u de oogjes dekte
En van 't spelen rusten liet.

'k Schraagde nu wankelende gangen,
Jongen! bij uw eersten trod;
Leerde u vroeg de klanken stemmen
Van uw kinderlijk gebed.

'k Heb voor u gewant, gebeden,
In dien teederen levensdij;
U, mijn trouwe moederzorgen
En mijn liefste toegewijd.

Wilt gij nu die zorgen loonen?
Jongen! mij zoo lief en waar,
Blijf dan mijne vreugd verhoogen,
En mijn wellust hier op aard.

Nu, der kindscheit reeds ontwassen,
En aan 't ouden oog ontruk,
Blijve nog hun raad en lessen
Diep in 't jongdijg hart gedrukt.

Zet op 't pad van goede zeden,
Jongling, uwv treden vast,
Daar zoo vaak het argloos harte,
Door verleidijg wordt vernast.

Wacht u toch voor de eerste schrede,
Die tot smart en wroeging leidt:
Want zoo ligtig volgt de tweede,
Die gij eens te laat bescreit.

En is de onschuld eens verloren,
Ach! geen zilt tranenvloed
Kan haar immer weer doen keeren,
Of hergeven aan 't gemoed.

Maar — godenk aan nwen Schaffer
In uw eelsten levensdij:
Hem zij al uw doen en streven,
Hem uw leven toegewijd!

Dan, dan hoedt gij 't jongdijg harte
Voor 't verboden zingenot;
En geen schaamte doe u klozen
Voor het alziend oog van God!

Treed zoo op het pad des levens,
Uwen weg bemoedijg voort,
O! dan wordt der ouden bede
Voor uw heil, mijn kind! verhoord.

Ja, dan zien wij onze zorgen,
Onze liefde ruim beloon,
En met vreugde, in later dagen,
Onze grijsheid eens gekroond.

IN HET ALBUM MIJNER OUDSTE DOCHTER.

Door onverbreekbaren hand aan u, mijn kind! gestrengeld,
Van uwe vroegste jongd tot rijper levensdij,
Waar in voor 't moederhart zich vreugde en droefheid mengelt,
(Daar toch dit levensperk mij oerlang van u scheidt)
Gevoelde ik in mijn borst den stillen wensch vorrijzen,
In uwen Vriendenrol dit blad ten afscheidsgroet
Te bieden, daar gij 't ligt een plaatje er in zult wijzen,
Dat u nog menigmaal aan mij herinneren doet.
Ten afscheidsgroet, mijn kind! uit de ouderlijke woning,
Bied ik u dit geschrift tot een gedachtenis aan,
En 't denkbeeld schenkt me alreë de zaligste belooning,
Dat gij vol liefde er vaak uw oog op uer zult slaan.
Verlaat gij ons weidra, om, met uw vriend verbonden,
Als trouwe gezellin op 't wisselend levenspad,
Hem tot een hulp te zijn, hewaar toch, ongeschonden,
Altoos het minnend hart, dat gij voor ons bezat.
Dat hart, aan ons verkleefd, moog 't immer blij gevoelen,
Hoe u de teerste hand aan ons bestaan verbindt;
Hoe wij uw heil alleen, uw duurzaam heil bedoelen,
En ons gemoed slechts vreugde in uw genoegeen vindt.
Ga dan, mijn dierbaar kind! en neem der ouden zegen
Met u op 't levenspad, dat u zoo lachend beidt;
Die zegen dale op u, gelijk een vruchterige rogen,
Die 't dorstend aardrijk drenkt en door zijne gift verlijdt.
Vergeet uw Oudren niet, — dit is de dierste bede
Van hen, bij uw vaarwel aan d' onderlijken haard:
Gode liefde zij uw gids, zij strooije op elke schrede
U bloemen van geluk en 't reinste genot op aard.

Doch ook voor haren Zuigeling heeft de achterswaar-
dige Moeder reeds een gullen zangtoon over, die haar
van uit het hart over de snaren ruischt, en weerklink
vindt in ieder teeder-gestemd gemoed.

AAN MIJN ZUIGELING.

Jongen! die daar ligt te dartlen,
En op moeders schoot moogt spardien,
Weet, dat menig vorstensoon
Niet dit voorrejt wordt geboden.

Schaars toch strekt een koninginne
Zelv' haar lieveling ter minne,
En slechts dan gekochte melk
Druppelt in zijn levenskelk.

Kom dus, jongen! zuig nu lustig,
Leg het kleine kopje rustig
Aan de volle moederborst,
Lesch er veilig uwen dorst.

Druk er 't mollig handje tegen,
En geniet den rijken zegen,
Naar uw zin en hartelust,
Tot de slaap u de oogen kust.

Ja, verschuil uw lief gezigtje
Aan mijn boezem, dierbaar wichtje!
Beter schuilplaats vindt ge niet,
Dan de moederborst u biedt.

Maar, gij sluimert reeds, mijn jongen!
Moede van uw dartle sprongen,
En van zorg nog onbewust,
Smaakt ge alreë de zachtste rust.

De onschuld staat op 't jeugdig wezen
Schier in elken trek te lezen;
't Zaligst lachje siert uw mond,
In des levens morgenstond.

Och! moog ge ook in later jaren,
Kindlief! zooveel heils ervaren,
Als in uw toedre jeugd,
U het schuldloos hart verheugt.

Doeh — de dagen zullen komen,
Dat gij deze blijde droomen
En dien staat van 't reinste geluk
Zult verwisslen zien door druk.

Of, dat zorg u 't hart zal prangen,
Leed en smart de vrengd vervangen,
En 't niet altijd zonschijn
Op uw lovenpad zal zijn.

Ja, gewis! de tijd zal nadren,
Dat u 't bloed door hart en adren
Snel en bruisend vlieten zal,
En uw zielsrust dreigt ten val.

Moog de deugd u dan bewaken,
Hoe ook 't jeugdig hart moog blaken;
Dat ze u immer veilig leid',
Waar u de ondengd strikken spreidt!

Ach! moest ik, in later jaren,
Eens met diepe smart ontwaren,
Dat gij 't hart mij bloeden deedt,
Door een naamloos zieleleed;

Als geen moederlijke tranen,
Of het liefderijkst vermanen
Toegang vonden tot uw hart,
Wie, wie schetste dan mijn smart?

Moest gij, doof voor mijn gebeden,
't Breede sondepad betreden,
Dat lange klip en afgrond leidt,
En een wis verderf bereidt;

O! dan had al 't schoon der aarde,
Niet voor mij de minste waarde;
Want, 'k verloor den grootsten schat,
Dien ik ooit op aard bezat.

Moest mij, o, dat lot verwachten,
Hoeveel slapeloosn nachten,
Vol van jammer en van woe,
Sleot ik op mijn legersteel!

Mogt ik niet de hoope voeden,
Dat Gods liefde u dan zal hoeden,
'k Smeekte: „o Heer! neem mij toch af,
't Wichtige, dat uw gunst mij gaf!”

'k Zag mijn kind, mijn welbehagen,
Liever jong ten gravo dragen,
Dan hem eens, in later tijd,
Een rampzalig lot bereid.

Liever 't schuldloos wichtje derven,
Dat de hemelvrengd zou erven:
't Sloeg dan, uit der engelen
Nog een dankbren hlik op mij.

Kind! dat nooit nog 't hart mij griefted,
'k Smeek den Heer en zijne liefde,
Dat ge in rijper lovenstijd
Nog mijn hoogste wellust zijt.

Dat gij, rijk aan deugd en zeden,
Bloemen strooit voor onze schreden:
Dan wordt ge eens, mijn dierbte zoon!
Uwer ondren lust en kroon.

Onder de zes-en-dertig verschillende onderwerpen, die in dit *Bundeltje Poëzij* door de Dichteresse aan hare Kinderen worden opgedragen, troffen wij allerlei stoffe aan, wier behandeling dit *Oud en Nieuw* tot een mozaïk doen worden van alles, wat Liefde en Vriendschap, onder elken vorm, meest bekoorlijk aanbieden. Wij leeren daarin eene beschaafde vrouw kennen, die de wereld bereid en met een christlijk-wijsgeerig oog beschouwd heeft, wier harte warm slaat voor alles, wat den mensch dierbaar moet zijn op aarde: het *Faderland* (bl.37),

de *Forst* (blz. 48), de *Geboorteplaats* (blz. 4), de *Familie* (blz. 33, 79 en 99), de *Vriendchap* (blz. 8, 71, 96, 97, 140 en 146), de *Godsdienst* (blz. 12, 42 en 120); met een woord, geheel deze Letterverzameling mag te regt beschouwd worden als een geurige bloemruiker van de edelste soort. Wil men nog eens alles afdoende proeve van het teeder gevoel, dat in die eenvoudige Dichtstukjes ademt, wel nu, wij meenen daartoe eens goede keuze te doen door het hier, ten slotte, overnemen van de (blz. 140):

EERSTE EN LAATSTE RUSTPLAATS.

Als hij 't eerste hoepvol kriecken
Van des levens dageraad,
't Wichtige, aan 't ouderhart geschenken,
's Levens lente tegengaat,

Of dan zorgt een trouwe moeder,
Dat het teeder hulploos kind,
Rust veer zijne tegere leedjes
In een schonkend wiegje vindt.

Klein van omvang is wel 't leger,
't Lief, onnoozel wicht bereid,
Maar een zacht en koestrend bedje,
Door de moederhand gespreid,

Doet het immer veilig rusten,
Op zijne eerste legerstee:
Het bewaakt de moederzorg,
Voor zijn welzijn stijgt haar beë.

Bij zijne eerste komst in 't leven,
Klinkt een blijde welkomstgroot,
En een toekomst, rijk in zogen,
Lacht het wichtige te gemoet.

Alles ademt lust en vreugde
In dien levensmorgenstond,
Als de moeder 't eerste kusje
Drukt op zijnen rozenmond.

Schoon de lichtstraal van den morgen
Door het luchtig wiegkleed boert,
Blijft hij zuigling rustig sluimeren,
Slaapt hij zacht en zorgloos voort.

Onbekend met leed of zorgen,
Nemt zijn aanzijn een begin,
Als met rozenwaas omgeven,
Treedt hij 's levens bloeitijd in.

Als de laatste matie stralen
Van des levens avondstond
Op den grijsaard nederdalen,
En de dood waart om zijn spand;

Als hij, moe van zorg en strijden,
't Brekend oog voor altoos sluit,
Zwichtend voor den laat der jaren,
's Levens vijand strekt ten buit;

Of dan zorgt geen trouwe moeder
Dat een koestrend bed hem wacht,
Om na 's levenstijd te rusten
In den langen, doodschen nacht.

Klein en donker is de woning,
Die hem, na zijn storfur beidt,
En door vreemde, koude harten,
Wordt die rustplaats hem bereid!

De enge doodkist, die zijn leden
Tot een laatste rustplaats strekt,
Is met rouwig floers omgeven,
Vaak met tranen overdekt.

En geen enkele groot tot afscheid,
Dringt door zijne woning heen;
Haar verselt slechts smart en rouwe,
Niets dan zuchten en geweën.

Menig dierbaar pand in 't loven
Drukt, in dezen droeven stond,
Hem den laatste kus der liefde
Op den koud-bestorven mond.

Stil en weerloos ligt de doode,
Bij dien jongsten liefdepligt;
Strak zijn de onbezielde trekken
Van het kleurloos aangezicht.

't Hart, dat nog zoo kortlings klepte
Door een levendig govoel,
Blijft, bij zooveel liefdeblijken
En betoon van dreefheid, koel.

Dra, in 's aardrijks scheet geborgen,
Keert hij tot zijn oorsprong weer,
En geen lichtstraal van den ochtend
Wekt hem uit zijn doodslap meer.

Slimmend in zijn laatste woning,
Drukt hem kommar, zorg noch leed,
Die de grens van 't aardche leven
Door zijn sterven overschreed.

Zalig is hij, als, na 't sterven,
Hem een betrouwe toekomst wacht
En een reine hemelweelde
Hem daar boven tegenslacht.

Of dan is de laatste rustplaats,
 Dien de mensch op aarde beidt,
 Ver te kiezen boven de eerste,
 Schoon door moederhand gespreid.

Ja, dan slaapt hij zacht en veilig,
 Tot de jongste morgen gloort,
 Die, door blijde jubelklanken,
 Hem in zijne sluimerhand stoort.

Moge de teeder-minnende Echtgenoot, Moeder en Zuster,
 de innig-liefhebbende Vriendin, of, om alles in één woord

uit te drukken, de waardige Nederlandsche Vrouw, op
 's levensweg, tot den einde toe, niet anders aantreffen
 dan bloemen, te plukken in eigen gaarde, om ze over
 te planten in den luthof des gezelligen levens ook van
 anderen, die daaraan vaak behoefte hebben tot opbeuring,
 tot verkwikking op den aardchen togt, on als tot voor-
 smaak van hooger lustwarande, waar het wemelen zal
 louter van starren en enkel van rozen der onsterflijke poezij.

Maart, 1854.

II.

LEER- EN HERHALING-SCHOOL VOOR JONGELIEDEN. *)

TWEEMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT, ONDER REDACTIE VAN H. SLUIJTERS. — I. JAARGANG.

De Heer Sluijters, te Kapelle, die dit Tijdschrift redigeert, verwijst ons, voor wat het doel en de strekking er van betreft, in zijn Voorberigt (blz. III) naar wat *Aan Neêrlands Jongelingschap* dienaangaande, in de Inleiding van het Werk, gezegd is, namelijk:

» Ons oogmerk met dit geschrift is: a) u het geleerde op wél ingerigte lagere scholen bestendig te herinneren en te doen bewaren; b) uwe verkregen kundigheden zóó uit te breiden, dat gij u door wezenlijke beschaving moogt onderscheiden; c) uwen smaak voor alles, wat waar, goed en schoon is, te zuiveren en te verheffen; u afkeerig te maken van tijdverkwisting en te behoeden voor zelfverveling, zoo door de opgave van schriftelijke werkzaamheden, als door het leveren van gepaste lectuur; d) om door dit een en ander weldadig te werken op uw hart en uwe zeden, en u alzoo op te leiden tot edele menschen en nuttige leden der maatschappij.

» Wij stellen ons inzonderheid dezulken onder u voor, die, na het verlaten der school, weinig of geen onder-
 rigt meer ontvangen, en voor wie *eigenoefening* het eenige middel is tot onderhouding van het verstandelijk en zedelijk goede. En zoodanige studie is voor u van het hoogste belang. Niemand uwer toch zal be-
 weren, dat het onderwijs op onze lagere scholen, hoe

voortreffelijk die thans ook zijn ingerigt, voldoende is voor geheel uw volgend leven. Die het wagen te onderstellen, dat het geleerde aldaar, zonder voortgezette oefeningen, niet verloren zal gaan, bouwen op eenen zandgrond. Neen, na het verlaten der school, neemt het tijdstip, om regte vorderingen te maken, juist een begin. Maar, hoe zal de jongeling, die geheel aan zichzelf is overgelaten, nu zijne studiën beginnen en voortzetten? Twee dingen zijn hierbij hoofdzak: hij *leze* en *schrijf* op de *regte* wijze. Bij deze punten willen wij uwe aandacht nader bepalen. Ten aanzien van het eerste wachtte de jongeling zich voor de schadelijke gewoonte van vele boeken te lezen, want dit baart verwarring en gewent aan een vlugtig doorbladeren en oppervlakkig beoordeelen. En even schadelijk als het is, om terstond uitgebreide Werken ter hand te nemen, die de krachten te boven gaan, ontmoedigen en afschrikken, even zoo nadeelig is het te eenvoudige boeken te kiezen, waarbij de denkkraeht schier werkeloos blijft: want hierdoor wiegt men de vermogens van den geest in slaap, en wordt men ongeschikt tot ernstige lectuur. Geschiede leesstof voor jonge lieden is die, welke, zoo na mogelijk, aan de schoolboeken sluit, maar waarbij de zaken iets uitvoeriger en dieper worden behandeld, om geregeld op de gelegde grondslagen te kunnen voortbouwen. In zulk eene lectuur wenschen wij door dit Werkje te voorzien. Jongelieden, leest gij

*) To Gees, bij L. de Fouw; 1853. — Prijs f 2,70 den Jaargang.

onze opstellen, die over natuurkundige wetenschappen, aardrijks- en volkenkunde, geschiedenis, zedekunde en meer andere wetenswaardige zaken zullen handelen, zoo als het behoort, dat is, bepaalt gij uwe aandacht, met terzijdestelling van alle afleidingen, geheel en alleen bij hetgene gij als lectuur gekozen hebt; leest gij niet te spoedig, stapt gij niet terstond over het min begrijpelijke heen, maar ontziet gij tijd noch moeite, en kunt gij u, uren lang, met weinige bladzijden vergenoegen; vraagt gij u gedurig af, of gij het geleerde verstaat; herhaalt gij meermalen één en hetzelfde; rust gij niet vóórdat gij het gelezene zóó in uw verstand en geheugen hebt opgenomen, dat gij in staat zijt, om het anderen mondeling of schriftelijk getrouw mede te deelen, dan honden wij ons verzekerd, dat het lezen van dit Werkje strekken zal tot onderhouding en uitbreiding uwer verkregene kundigheden. Bedenkt, dat het veel lezer niet kundig maakt, maar alleen het *veel* lezen.

»Gewent gij U op zulk eene wijze te lezen, dan zult gij ongemerkt veel winnen voor het *schriftelijk* uitdrukken uwer gedachten, ter oefening, waarvan de opgaven, achter dit Werkje gevoegd, bestemd zijn. Wilt gij de beantwoording daarvan beproeven, waartoe wij u, om uw eigen belangs wil, minzaam uitnodigen, gewent u dan niet aan letterlijk overschrijven, maar legt er u op toe, om de gedachten van anderen met uwe eigene woorden uit te drukken, zonder die gedachten-zelve te veranderen. Bij het vervaardigen van eigen opstellen, behoort gij voorts op het volgende acht te geven. Gij moet het opgegeven onderwerp met alle inspanning doordenken, en alles, wat u, daartoe betrekking hebbende, voorkomt, duidelijk opschrijven; vervolgens de gedachten van goede schrijvers naaldplegen en die hoofdzakelijk en beknopt aantekenen; de daardoor ontstane eigene en geleerde denkbeelden moet gij met elkander vergelijken en verwerken, en daaruit bij u-zelven eenig resultaat opmaken. Ontwerpt daarna een plan van behandeling, waarbij gij u de schikking van alle deelen, zoo duidelijk mogelijk, voor den geest moet brengen, om, vervolgens, zonder enig boek in te zien, tot de uitwerking of ontwikkeling over te gaan. Na volbragten arbeid, moet gij nu opstel, van tijd tot tijd, herzien en beschaven, waartoe een herhaald overluide lezen veel zal bijdragen.

»Jongelieden, volgt gij onzen raad bij uwe lees- en

schrijf-oefeningen, weest dan verzekerd, dat deze voor u zegenrijke gevolgen zal hebben. Ontmoet gij aanvankelijk al eens zwaarigheden, laat u daardoor niet afschrikken: bedenkt, dat alle begin moeilijk is, maar dat men, na deze te hebben overwonnen, spoediger vorderingen maakt. Laat de eigen oefening u steeds dierbaar zijn, want zij zal u mildelijk beloonen. Gij zult de oogenblikken zegenen, die gij in stille afzondering doorbrengt, om uwe zucht naar kennis te bevredigen. Gij zult u gelukkig gevoelen, wanneer, ont-heven van vele nuttelooze gemakkelikheden des dagelijkschen levens, uw geest zich ongestoord verlustigt op het gebied der wetenschappen. Ja, onschatbaar zijn de uren, waarin de tempel der wijsheid zich voor uwe aanschouwing ontsluit, uwe kennis, hoe langer hoe meer wordt uitgebreid, en uw lust naar meer en hooger gedurig ontstaat.

»Jongelieden, besteedt den kostbaren tijd wel: uw gansche leven zult gij daarvan de heerlijkste vruchten verzamelen; uwe eigen welvaart, uwe tevredenheid en volmaking hangen af van het behoud en de uitbreiding van het aangeleerde goede. Bedenkt, dat het, van jaar tot jaar, bezwaarlijker wordt, om behoorlijk door de wereld te komen. De meer moeijelijke en zamengestelde inrigtingen onzer geheele maatschappij, de overmatige naijver onzer geburen, vorderen van elk lid der samenleving, in welken stand ook geplaatst, meer overleg, meer scherpzinnigheid, meer bekwaamheid dan in vroeger dagen. Spant dus al uwe krachten in, rust u toe met wetenschappen, die niet zullen nalaten, uw verstand te ontwikkelen, uw oordeel op te scherpen, en u alzoo in staat zullen stellen, om uw bedrijf, van welken aard ook, met beter gevolg uit te oefenen.

»Maar, er zijn nog hooger, nog edeler, nog heiliger belangen, die u krachtig moeten aansporen tot gezette eigenoefening. Aldra zal de tijd komen, dat gij het groote tooneel des levens op zult treden, waar gij niet alleen moeijelijke pligten moet vervullen, maar met allerlei verzoekingen zult te kampen hebben. Daarom. Jongelieden, gij roepen het U nogmaals toe, beoefent de wetenschappen en de deugd, want alle verstandsontwikkeling, zonder edelheid des harten, is slechts klatergoud.

»Jongelieden, Gij verlangt misschien te weten, wie de mannen zijn, die tijd, vlijt en bekwaamheid willen besteden aan de onderhouding en vermeerdering uwer

kundigheden, en dus aan de verhooring van uw geluk? Het is ons vergund, als zoodanig openlijk te noemen de Heeren:

J. J. Alberda, te Breukelen; J. Alliroi, te Kampen; P. J. Andriessen, te Amsterdam; P. D. Anslin, te Utrecht; J. A. Augustijn, te Heinkenszand; J. van der Bel, te Krinigen; P. Best, te Amsterdam; J. A. Bos, te Kerk-Avezath; J. H. van den Bree, te Goes; J. Tz. Brouwer, te Kattendijke; S. L. Brug, te Harlingen; P. van der Burg, te Nijmegen; A. Gouka, te Middelburg; A. de Heer, te Kloetinge; P. van Hiele, te Goes; P. W. van den Hoonaard, te Bommel; F. J. Houwen, te Midwolde; J. Jobse, te St. Anne ter Muiden; W. van Keeken, te Nijmegen; D. A. Keuskamp, te 's Hage; H. A. Kievits, te Beest; T. Knuivers, te Enkhuizen; D. J. Kraybosch, te Kampen; A. E. Meijer, te Puttershoek; A. Mink, te Heukelum; E. Molema, te Finsterwold; G. C. Mulder, te Nijmegen; M. D. van Otterloo, te Valburg; J. Provily, te Ysselstein; M. Pruim, te Dokkum; J. W. Regt, te Waddinxveen; G. van Sandwijk, te Purmerend; J. P. Schaberg, te 's Hage; J. Spaan, te Haarlem; W. Swart, te Goes; S. Talsma, te Roodahuizen; G. K. Timmer, te Arnhem; J. H. Veenendaal, te Herveld; P. J. van Weijerden, te Vianen; K. van Wijnen, te Renooi; J. C. de Wilde, te Dordrecht.

• Ongetwijfeld, mijne Lezers, kent gij de meesten van hen uit de talrijke en uitmuntende geschriften, die wij van hunne hand bezitten, en waaruit gij vermoedelijk voor verstand en hart reeds veel goeds zult geput hebben. Mogt het welwillend streven van zoovele bekwame mannen, om uw welzijn te bevorderen, u aansporen tot ijverige zelfoefening, dan zonden zij zich met den ondergeteekende rijkelijk beloonde achten."

H. SLUYTERS.

Wij zullen nu hier laten volgen de Inhoudsopgave der vier ons toegekomen Afleveringen van den eersten Jaargang.

I. AFLEVERING.

H. Sluyters, Aan Nederlands Jeugtelijngeschap: Over de Luchtverhevelingen. — W. Swart, De Voordeelen der Ontdekking van Amerika. — J. W. Regt, Vergelijking tusschen Louise de Coligny, prinses van Oranje, en Francis Walsingham, gravin van Essex. — J. C. de Wilde, de Boekdrukkunst. — M. Duart Oranje, Begeerlijkheid.

III.

II. AFLEVERING.

H. Sluyters, Over de Luchtverhevelingen, (Vervolg en slot). — J. Ta. Brouwer, Over de wijze, waarop de Zalmen de watervallen te boven komen. (Uit het Engelsch). — J. A. Augustijn, De Bazar of Markt te Konstantinopel. — J. A. van den Bree, Dirk Volkerts Coornhert. — A. Mink, Epamionodas. — P. J. Schaberg, Over de waardering der oude en nieuwe dingen.

III. AFLEVERING.

P. van Hiele, Over den natuurlijke trek der wilde dieren tot hun zelfschoud. — J. Spaan, De pantruatie. — J. H. Veenendaal, Proeve ener karakterstels van Johan van Oldenbarnevelt. — K. van Wijnen, de sterke drank. — F. J. Andriessen, een leersaam allerlei.

IV. AFLEVERING.

P. K. J. Thomson, Bijzonderheden wegens Lapland (Uit een reiseverhaal). — J. Jobse, Over het groote en kleine in de Natuur. — C. Eijkman, Gustaaf Adolf; nit het Zweedsch van And. Fryzell. — J. K. H. Cromjongh, Biertliet en Willem Beukels. — J. Konsemaeker, Fz., De voordeelen van den tegenspoed. — A. v. D. Allerlei: De Theemstunnel in Londen; Geboorte-rekening; Middel tegen den laster; Weldadigheid, met kiescheid verbonden.

In de daad, het ontbreekt dit Tijdschrift noch aan verscheidenheid, noch aan belangrijkheid van daarin behandelde onderwerpen. Buitendien worden ook in elk Nummer Leesboeken en andere voor jongelieden nuttige Werken aangekondigd en beoordeeld, waardoor mede de waarde dezer Leer- en Herhaling-School nog bevestigend wordt verhoogd.

Wij aarzelen dan ook niet, die onderneming als hoogst nuttig aan te duiden en aan te prijzen, en maken derhalve volgaarne tot onze Recensie, wat daarvan in de *Groningsehe Courant* onlangs is gezegd:

• Wij wenschen, zoowel om de nieuwigheid van het idee, als om de gelukkige bewerking, dit Tijdschrift een allezins goed onthaal, daar het niet verdienen zou, onder den stroom der vele thans uitkomende Tijdschriften verloren te gaan. Het goede doel moge door eene breede rij van intekenaars bereikt worden. Het wordt hoofdzakelijk geschreven voor zulke jongelieden, die, na het verlaten der school, meestal onder anderen arbeid spoedig het geleerde vergeten, en wier verkregen kundigheden zoodoende verloren gaan, zonder dat de maatschappij of zij-zelfen daarvan eenige vrucht plukken. In ons oog voorziet dit Tijdschrift in eene wezenlijke behoefte, en verdient in vele handen te komen. Wij vestigen daarom de aandacht van alle Onderwijzers en Onders hierop, zoowel als van hen, die het volksonderwijs willen bevorderen en

gaarne een steen aanbrengen tot het gebouw van volks-geluk, waarvan een goed onderwijs toch wel de grondzuil wezen zal. De naam van den Hoofd-redakteur Sluyters is reeds gunstig bekend, zoowel als van anderen, die hem ondersteunen, waarvan wij alleen de heeren Alberda, van der Burg, Gouka, 't Hoen, Knuijvers, Mulder, Provily, van Sandwyk, Sehberg, Swart en de Wilde noemen willen, die, behalve nog andere niet minder

gunstig bekende opvoeders en onderwijzers, hunne medewerking beloofd hebben.

» Wij wenschen Redaktie en Uitgever lust en moed toe, om op het ingeslagen spoor voort te gaan, en hopen, dat deze onderneming, bij genoegzame ondersteuning, rijke vruchten zal opleveren voor Nederlands Jongelingschap, en daardoor veelvuldig zal bijdragen tot het geluk en den welstand van ons geliefd vaderland.»

NECROLOGISCHE BERIGTEN,

ONS VADERLAND BETREFFENDE, VOOR DE MAAND JANUARIJ M. D. CCC. LIV.

— Ontleend uit de „*nieuwe reeks*” van den **ALGEMEENEN KUNST- EN LETTERBODE**. *) —

Het begin des jaars werd door treffende verliezen, zoo in het binnen- als in het buitenland gekenmerkt. Wat ons land betreft, wijzen wij voornamelijk op het afsterven van den Heer H. J. Roijaards, Theol. Dr. en Hoog-leeraar bij de theologische faculteit aan de Utrechtsche hoogeschool, die den 2. Januarij jl. in den ouderdom van ruim 59 jaren (geb. te Utrecht, 3 Oct. 1794) aan eene kortstondige, maar hevige ziekte overleed. Den 20. Junij, 1823, aanvaarde hij het hoogleeraarschap. Op het gebied der kerkgeschiedenis heeft hij zich vooral een welgevestigden naam verworven, en het *Archief*, door hem en den Leidschen Hoogleenaar Kist uitgegeven, zal immer eene bron van het hoogste gewigt blijven voor alle beoefenaars van de algemeene en de vaderlandsche kerkhistorie.

Te 's Gravenhage is dezer dagen overleden de Heer L. A. van Weleveld, oud-amttenaar bij den Hoogen Raad van Adel, fungerend heraut van wapenen en corresponderend lid der *Société d'Archéologie Belge*. Hij heeft zich door de uitgave van het *Groot Wapenboek van den*

Nederlandschen Adel en van het *Handboek van den Nederlandschen Adel* bekend gemaakt.

Den 6. Januarij ll. is te Haarlem, in ruim 76jarigen ouderdom, overleden de Heer P. J. Prinsen, Directeur der Rijks-kweekschool voor Onderwijzers aldaar. Weinigen bewezen treffender dan hij, wat, bij het bezit van een helder hoofd, kracht van wil en geestdrift voor de hoogere belangen der menschheid vermogen. Uit den arbeidenden stand gesproten, in zijne jeugd van alle wetenschappelijke opleiding verstoken, schijnbaar teorsch van lichaamsgestel, om voor het verblijf in het studeervertrek geschikt te zijn, brak hij zich-zelven zijne baan, en werd eerst een uitstekend schoolonderwijzer, later een der beroemdste medewerkers aan de hervorming van het lager schoolwezen in Nederland. In 1801 werd hij aan het hoofd der school van het Haariemsche Departement der Maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen* gesteld. Onder zijne leiding, werd die school eene der beste in ons land. Zij was het vooral in dien zin, dat Prinsen, op het voorbeeld van Pestalozzi en van de nieuwere Duitsche opvoedkundigen, het wezen van het lager onderwijs zocht niet in het werktuiglijk doen nabauwen van het aangeleerde, maar in de ontwikkeling van het verstand en de vatbaarmaking van het hart voor zedelijke en godsdienstige indrukken. Zijne

*) Zie Nr. 2 van den 13. Januarij, 1854; Nr. 3 van den 20. en Nr. 4, van den 27. dierzelde maand. — Wij nemen deze gelegenheid waar, om dit thans frisch-vernieuilde Weekblad (Haarlem en 's Gravenhage), maar verdiensten, aan te bevelen.

verdiensten waren zoo groot en in 't oog loopend, dat, toen, in 1816, tot de oprigting eener Rijks-kweekschool voor Oudervijzers besloten werd, hij, op aanbeveling van Adriaan van den Ende, den ontwerper der Schoolwet van 3 April 1806, aan 't hoofd daarvan geplaatst werd. Lang genoot die kweekschool eenen gevestigden roem. Eerst in de laatste jaren geraakte zij, deels ten gevolge van Prinsens vergevorderden leeftijd, deels door andere omstandigheden, aan 't kwijnen. Tijdens haren hoogsten bloei wekte zij de bewondering van alle deskundigen op. Het onderwijs in de bijbelsche geschiedenis, dat een der vrienden van Prinsen, de waardige Polman, daar plag te geven, werd zelfs door een man als Professor Heringa onnavolgbaar genoemd. Vier- of vijf-honderd onderwijzers werden op deze school gevormd. Er zijn daaronder velen, die nog hunnen stand tot sierad strekken. Aan het hoofd van enkele der beste lagere scholen in België, die, vóór 1830 opgerigt, den schok der omwenteling hebben doorgestaan, bevinden zich tot den huidige dag kweekelingen van Prinsen. Naar buiten heeft de uitstekende man bovenal nuttig gewerkt door zijne verbeterde leerwijze van het lezen: dat het geestdoodende spellen thans algemeen op de lagere scholen is afgeschaft, heeft men hoofdzakelijk aan zijn voorbeeld en zijne geschriften te danken.

Tot zijn einde toe kon men het Prinsen aanzien, dat hij zijne vorming geheel aan zich-zelfen te danken had. Terwijl hij in sommige vakken van wetenschap, vooral in de wiskunde, wezenlijk uitmuntte, bleef hij in andere geheel en al vreemdeling. Hij versmaadde den toon en de vormen eener sijne beschaving, en leerde nimmer de kunst van plooijen en buigen naar den zin van anderen. In zijn voorkomen en toon was iets terugstootends. »Mijn reglement zit in mijn hoofd,» antwoordde hij aan een vreemd geleerde, die naar de voor zijne school vastgestelde regelen vroeg. Maar, wie den schijnbaar barschen man nader leerde kennen, ontdekte spoedig, dat onder de ruwe schors een edel, vooral, wat schoon en goed is, gevoelig hart verborgen was.

Aan erkenenis zijner verdiensten heeft het Prinsen in zijne latere levensjaren niet ontbroken. Hij was Schoolopziener in zijn district en Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw.

Den 13. Januarij overleed, te Zaandam, in 80jarigen ouderdom de Nestor der Numismatici in ons vaderland,

de Heer G. van Orden, oud-lid der provinciale Staten van Noord-Holland, oud-burgemeester der stad Zaandam, lid van een aantal geleerde genootschappen, vroeger correspondent van de 2. klasse van het koninklijk Nederlandsch Instituut, enz. Van zijne jeugd af beziel met een brandenden ijver voor het onderzoek onzer nationale oudheden, verzamelde hij zich o. a. al vroeg een Kabinet van Nederlandsche Leg- en Gedenkpenningen. — Als vrucht zijner veeljarige numismatische studien, gaf hij in twee stukken (Leiden en Zaandam, 1825 en 1830) eene *Handleiding voor verzamelaars van Nederlandsche historiepenningen* in het licht; voorts in vier stukken: *Bijdragen tot de Numismatiek van het Koninkrijk der Nederlanden* (Zaandam, 1821—1830), beide beoordeeld in het *Tijdschrift voor algemeene Munt- en Penningkunde* van den hoogleeraar P. O. van der Chys, Dl. 1. blz. 445—447. Gezamenlijk met den Heer A. D. Schinkel, te 's Gravenhage, gaf hij in 1841 een deeltje in het licht, onder den titel van: *Bijdragen voor de Penningkunde*; verder nog in het bovengenoemd Tijdschrift eene *Bredeneerde naamlijst van al de Gedenk- en Legpenningen, munten, nood- of belegeringspenningen, enz. welke gevonden worden in de penningwerken van F. van Mieris en G. van Loon en de vereelgen*. Van Orden was ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw.

Den 11. Januarij overleed te Utrecht in den ouderdom van bijna negentig jaren de Heer J. H. baron van Lijnden van Lunenburg, staatsraad, oud-lid van de eerste Kamer der Staten-General, en president-carator van de Utrechtsche Hoogeschool.

Op den 15. Januarij overleed, te Middelburg, Jhr. B. de Jonge, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, professor aan de voormalige provinciale school tot aankweeking van chirurgijns en vroedvrouwen.

De vaderlandsche Toonkunst heeft op 25 dezer een moeijelijk te vergoeden verlies geleden, door het afsterven van haren Nestor en grooten meester, den Heer Jan George Bertelman, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, lid van verdiensten der Maatschappij tot

bevordering der toonkunst en van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, lid der 4. klasse van het voormalig Kon. Nederl. Instituut, van de kon. akademie van beeldende kunsten te Amsterdam, van de akademie van St. Cecilia te Rome, enz. Zijne werken, zoo in ons land als elders uitgegeven (ofschoon weinige in

getal). getuigen van eene zoo grondige studie en kennis van al, wat zijne kunst betreft, als zeldzaam wordt gevonden; — wij noemen daarvan slechts de overheerlijke *Cantate; de Slag bij Nieuwpoort*, op woorden van H. H. Klijn. Groot als toonzetter, leefde hij als een nederig en stil burger, en ontliep in 72jarigen ouderdom.

DE WOLK MET DEN ZILVEREN RAND. *)

Wij hebben verschooning te vragen voor de zoo late aankondiging van een Werkje, met welks overbrenging op onzen bodem, de eerwaardige Viehoff het publiek groote dienst heeft gedaan. De vroegere lettervrucht: »Hoe men een zonnestraal kan opvangen" van den zelfden schrijver, had ons reeds naar méér van die bekwame pen verlangend doen uitzien. De *moraal*, ons door hem uit de hier behandelde geschiedenissen geleverd,

*) Of: Geen kwaad zonder goed. — Godsdiensige Novelle. — Naar den derden druk, uit het Engelsch vertaald, door C. D. Viehoff, Evang.-Luth. Predikant te Utrecht, — Bij W. F. Dannenfelser, te Utrecht, 1853.

verdient zeer onze behartiging: »Elke wolk, die ons levenspad overschaduwet, houdt iets goeds in zich opgesloten. Als wij er slechts zonder tegenzin naar zien, kalm en onafgebroken, dan zullen wij, door de nevelen heen, het licht daarachter ontdekken; wij zullen hier eene waarschouwing en dáár eene kastijding ontwaren, die ons tot betere kinderen van onzen hemelschen Vader maken, en tot ons spreken zullen van zijne liefde (bladz. 63).» Wij durven den Heer Viehoff aanbevelen, om voort te gaan met zulke keurige vertalingen van boeken, vol levenswijsheid, op onze pers te bezorgen. Ook het plaatje voor den titel verdient onzen lof.

POEZIJ.

MARIA PETRONELLA ELTER, GEBOREN WOESTHOVEN.

VERVOLG DER MEDEDEELINGEN VAN DEN HEER P. *)

IN DEN VRIENDENROL VAN DEN HEER WITSEN GEYSBEEK.

Altijd van donkerheid omgeven,
En hijgend naar een straal van onbeveeld licht,
Van d' een in d' andren droom onrustig voortgedreven,
Te grijpen naar een beeld, dat eeuwig wijkt en zwicht!

*) Zie *ARTHEA'S* II. Jaargang blz. 216, 264, 326 en 368.

Deze aard, zoo schoon gevormd, waar duizend bronnen vlieten
Van wellust en genot voor 't menschelijk geslacht,
Hervormd in een woestijn, waar leven en genieten,
Door laffe stelselzucht, als misdaad wordt veracht!...
Een God, die zich weersprekt, zoo als wij stervelingen,
Uit wier bekrompen brein Hij eenmaal oorsprong nam,

Dat men 't hoofd met lauwen hulle,
 Jaar- aan jaarboek eindloos vulle
 Met der Helden zege of val,
 Hoog verhef ik Willems glorie,
 Over 't monster der Historie,
 Maar de Wijsheid bovenal.

De aarde rust van 't bloedvergieten,
 En de Wijsheid zegepraalt:
 Grondt weer de omgeworpen zuilen,
 Kranst ze weer met rozentuilen,
 Eert de Godheid, die hier daalt!
 Wilt haar met uw tooversnaren,
 Zang en speeltuig tegenvaren,
 Dringt al haar geheimen door,
 Poogt haar heilig beeld te treffen,
 Poogt tot haar u op te heffen,
 Zweeft, gewijden! in haar koor.

U bewondrend, volg ik bevend,
 De eigen aanrdrift diep in 't hart:
 Maar den sluier der Godinne,
 Hoe ik blakend haar bemine,
 Blijft mij ondoordringbaar zwart.
 Gij, van ouds haar Ingewijden,
 Gij moogt u in 't licht verblijden!
 Dat haar godlijk oog ontschiet;
 Volgt dien lichtstraal, volgt dat teeken,
 En de menschheid, lang bezwaken,
 Ademt weer en siddert niet.

Mannen, die, in hooger oudheid,
 Als beziel met tooverkracht,
 Door den kindschen geest dier dagen
 In den boei zouden zijn geslagen,
 Of rampzalig omgebragt;
 Mannen, wier verhelderde oogen,
 Kunst en wonderdoend vermogen,
 Den verlieststen duizlen doet,
 Die, met bijtende verachting,
 Of met godlijke verwachting,
 't Licht, dat zij ontsteekt, begroet.

Mannen, wier pensesbehandling
 Uwen Feestkring rijk verbreedt,
 Lang verstorven groote geesten

Doet herleven op uw feesten,
 En met nieuwen roem bekleedt;
 Met bewondring uwer gaven,
 Schudden zij het stof der graven
 Van hun gouden wicken af;
 En de levenden en dooden
 Wijden, als aan halve-goden,
 U der Kunsten tooverstaf!

Diep in wolken hult Minerve
 Dikwerf 't godlijk Ideaal,
 En de grootste harer zonen
 Schroomt zijn broedren 't beeld te toonen.
 Dat hem aanblonk in haar zaal;
 Diep in 't hart verbergt hij 't schromend,
 Grijpt naar zijn penseel, en droomend
 Schildert hij den omtrek af;
 Nog een sluier, nog een hulsel,
 Nog een hoogsel, nog een vulsel,
 En zijn kunstbeeld — zinkt in 't graf.

Maar geen hulsel, maar geen sluier
 Werpt gij de achtbre Waarheid om,
 Schuldloos, rein, uit God geboren,
 Staat zij daar in 't licht te gloren
 Van uw nedrig Heiligdom.
 't Kinderspel van vroeger dagen
 Moog nog 't grijze kind behagen,
 Dat voor elken lichtstraal beeft;
 Gij, in uwen kring vergaderd,
 Eert de Godheid, die u nadert,
 In wier heilig licht gij zweeft.

Ja, zij schittere, blake, gloeije,
 Zette uw borst in volle vlam!
 Zweeft in 't Rijk der Idealen!
 Poogt de Godheid te achterhalen,
 Waar dat vuur zijn oorsprong nam!
 Zweeft aan onbewolkte transen,
 Maar weethoudt, bedekt die glansen
 Voor der ongewijden oog!
 Diep blijve in uw hart verborgen
 't Vlekloos beeld van 's werelds morgen,
 Want, geen volksgeest zweeft zoo hoog.

Geen betoovring meer, geen wondren,
 Speelgoed van den ouden dag,
 Geen vervolging, ban, noch boeijen
 Zouden een Brahé vermoeijen,
 Zoo hij thans door 't Stelsel zag!
 Neen, met Herschels vonklende oogen
 Ziet men vrij naar 's hemels bogen,
 Zet planeten in haar spoor;
 En, op vleuglen van 't verleden,
 Zweeft, in 't rijk der mogelijkheden,
 Hem de Dichter scheppend voor.

Heil dan, Broedren, Kunstgewijden,
 Ook uw gloed bestrale Euroop!
 Eens toch zal de morgen dagen,
 Dat men slechts naar 't licht zal vragen,
 Vrij van volksgeloof of hoop;
 Dan, al rust ge in 't stof der aarde,
 Roemt het menschedom nog uw waarde,
 Zegent nog uw kracht, uw moed;
 En de waarheid zal uw trekken
 't Dankbaar nageslacht ontdekken,
 In haar onbewolkten gloed.

* * * * *

Ik heb van verre
 o God! uw troon aanschouwd;
 Aeh! 'k had mijn hart
 Sinds lang met u vertrouwd.
 Aeh 'k had zoo graag mijn moeilijk leven,
 Schepper der geesten! u weggegeven.
 Ik zag in den geest
 Uw luistervolle pracht:
 Dat heerlijk licht
 Is 't wonder van uw magt!
 Mogt ik aan deze heldre Troonen
 Toch, reeds van nu af, eeuwig wonen!
 Maar, ik ben zondig,
 En nog geneigd tot de aard:
 Dank, heilige geest!
 Die krachtig 't mij verklaart:
 Ik ben nog niet rein genoeg van zonden,
 Nog niet gansch innig met u verbonden.
 Toch ben ik vrolijk,

Dat ik geen balling ben;
 'k Vind mij zalig,
 Sinds ik die inspraak ken;
 Ik wil mij nog oefenen in 't strijden,
 Altijd u innig lieven, en lijden.
 Ik ben tevreden,
 Ik zag die heilige stad!
 Ach, dat ik reeds
 Haar poorten binnentrad!
 'k Zie reeds haar gouden straten blinken,
 Aeh, mogt haar beeld mijne oogen nooit ontzinken! *)

TOEWIJDING VAN EEN THEEKOP AAN MEJUFVR. P. PFEIL.

Gij laaft dan, minlijk meisje!
 Uw vriedelijke lippen
 Uit dees geringen beker:
 Hoe zon een teeder minnaar
 Zichzelv' niet zalig spreken,
 Indien gij dezen beker
 Hadt uit zijn hand ontvangen!
 Dan, schoon de Liefde 't verre
 Moog van de Vriendschap winnen,
 't Zij ze uit haar gouden drinkschaal,
 Met wellustvolle teugen,
 Haar schuldellooze aanbidders,
 Betovrend gif doet zwelgen,
 Of met haar zachte handen
 Jupijns geroofden bliksem
 In 't hart der schoonen slingert;
 De minder wutte Vriendschap
 Behaalt toch steeds de zege
 Op 't goochelspel der ziinnen,
 Op 't goochelspel der Liefde:
 Zij blaakt niet als een Etna,
 Maar laaft gelijk een daanwdrup.
 Gelijk de zachte teugen,
 Uit uw geliefden Theekop.
 Ik spreek dan, minlijk meisje!
 Ik spreek mij-zelve zalig,
 Dat gij uw lieve lippen

*) Gervold naar het Hoogduitsch, uit Sophiens Reise von Memel nach Sachsen. Theil 1; Aufgabe 11.

Wilt laven uit dees beker.
 Ach, dat de hand der Liefde
 Den vollen kerk der vreugde,
 Eens u zoo zuiver wijde,

Als thans de hand der Vriendſchap,
 Met luttel ſlechte verzen,
 Dees nederigen Theekop.

1806.

CANTATE VAN H. TOLLENS, Cz. *)

— CONCERT VAN WOUTER HUTSCHENRUYTER, TEN VOORDEELE DER NAGELATEN BETREKKINGEN VAN
 MINVERMOGENDE CHOLERA-LIJDEBS, TE ROTTERDAM. (19 JANUARIJ, 1854.)

RECITATIEF.

Wat bragt u herwaarts — herwaarts heen,
 Gij zaamgevloede breede ſcharen?
 Is 't om 't genot van ſtem en ſnaren?
 Is 't uit gevoel voor 't ſchoon alleen?

ANDANTE. — BARITON-SOLO.

Ja, wat den geest van de aard' moog heffen,
 Wat roeren wat verrukken moog',

KOOR.

De Toonkunst weet het hart to treffen,
 De ziel stijgt in gezang omhoog.

ADAGIO. — KOOR.

Maar niet alleen uit kunstgevoel,
 Niet om genot zijt ge ingetreden:
 Gij voelde 't hart van deernis kneden,
 Gij kwaamt met eedler, hooger doel;
 Gij kwaamt, verteederd en bewogen,
 Ter hulp van wie om hulpe schreit;
 Gij kwaamt om tranen af te droogen,
 Uw Kunstmin is Menschlievendheid.

RECITATIEF.

En zij — zij, overstelt van smart,
 Die arme weeuwen, arme weezen,
 Wij wenschten, dat nu oog kon lezen,
 Kon peilen in hun dankbaar hart.

LARGO. — SOLO.

De ramp was sterker dan de krachten:
 Ellende en wanhoop was hun lot;
 Nu wil ons God het leed verzachten,
 En gij, gij doet den wil van God.

MODERATO.

Neemt, neemt den dank van 't vol gemoed,
 Bedeelden met des Hemels zegen!
 Gij hebt naar waarde meer verkregen,
 Die weldaen aan uw mindren doet!
 Wij hebben niets dan zwakke toonen
 Voor de armen, die gij helpt en redt;
 Maar de Almagt moog uw liefde loonen,
 Dat is ons vurig smeekgebed.

GEBED. — ANDANTE-MAESTOSO.

KOOR.

En Gij, Genadig Opperheer,
 Die wilt kastijden, maar ook heelen!
 Verhoor de roepstem van zoovelen,
 Zie met ontferming op ons nêr.
 Laat ons zoo streng geen roef meer treffen:
 Vergeef de schuld, weêrhon de straf;
 Wij, die het hart tot u verheffen,
 Wij bidden dat gekniel U af,

SLOTKOOR. — ALLEGRO CON FUOCO.

Neemt, neemt den dank van 't vol gemoed! enz.

* Zie *Astrea's* III. Jaargang, blz. 280.

GESCHIEDENIS.

ANNALES DE L'ACADÉMIE D'ARCHÉOLOGIE DE BELGIQUE.

Onder de Belgische Genootschappen, die zich hoofdzakelijk met Geschiedenis en aanverwante wetenschappen onledig houden, bekleeft de Antwerpsche *Académie d'Archéologie* eene eerste plaats, eendeels door het aantal en de soort van hare Leden, anderdeels door de belangrijke en geleerde *Annales*, welke zij in het licht geeft. Wij bezitten daarvan de laatste drie Jaargangen, en meenen op hun rijken inhoud de aandacht onzer lezers te moeten vestigen, wat echter, door het groot getal gewigtige en wetenschappelijke artikelen, niet anders dan registrerende wijze geschieden kan. Ziehier dien inhoud.

1851.

Séance générale du 24 Décembre 1850.

Les Borluut du XVI. siècle. (Importance des archives privées) par Ph. Hervyn de Volkersbeka, conseiller de l'Académie.

Dissertation sur l'Émigration des Belges et Hollandais vers l'Allemagne au XII. siècle. par F. J. de Smet, avocat à Alost, membre effectif de l'Académie.

Recherches généalogiques et historiques sur l'ancienne et noble famille de la Kethulle, établie en Flandre. par M. Gustave van Hoorebeke, membre correspondant de l'Académie.

Notice sur les travaux de la Commission royale pour publier les Anciennes Lois du royaume. par M. L. Galesloot, membre corresp. de l'Académie.

Extrait de la Correspondance de l'Académie.

Notice biographique sur Felix Bogaerts.

Suite au tableau général des membres de l'Académie d'Archéologie de Belgique, contenu dans le volume précédent.

Programme du concours de la Société royale des Beaux-arts et de littérature de Gand de l'année 1851.

Séance générale du 1. Mai 1851.

Fragment d'une Statistique Archéologique en Belgique. Bilsen et ses environs. par M. Alexandre Schaepkens, membre correspondant de l'Académie.

Notice généalogique sur les Vicomtes de Montfort. par l'abbé Stroobant, conseiller honoraire et membre effectif de l'Académie.

Commentaire de J. B. van Helmont, seigneur de Merode, Iroyenborch, Oirschot, Pellines, etc. sur un Livre d'Hippocrate. par M. le docteur C. Broeckx, archiviste bibliothécaire de l'Académie.

Suite au tableau général des membres de l'Académie.

Souvenir de l'incendie de la cour de Bruxelles en 1730. par H. W. Les Brabantse Yeeten, ou brèves Remarques sur la Chronique nétrique de Jean de Klerk, par le docteur Ch. van Swygenhoven,

ancien externe des hôpitaux civils de Bruxelles, l'un des rédacteurs de la Gazette Médicale belge, membre correspondant de l'Académie.

Aperçu historique de l'Ordre chaptiral d'ancienne Noblesse des quatre Empereurs d'Allemagne.

Anciens meubles d'église. par A. Schaepkens, membre correspondant.

Document inédit pour servir à l'Histoire de l'Art en Belgique. par M. André van Hasselt, conseiller de l'Académie.

Extrait de la Correspondance de l'Académie.

1852.

Tableau général des Membres de l'Académie d'Archéologie de Belgique.

Séance générale du 4 Décembre 1851.

Annales archéologiques, historiques, géographiques etc. par M. A. G. B. Schayes, conseiller de l'Académie.

Fouille d'un Tumulus à Koninckheim. par A. Porreau, membre correspondant de l'Académie.

Notice généalogique sur les Vicomtes de Narbonne. par l'abbé Stroobant, membre effectif de l'Académie.

De l'origine du mot Picardie, nom d'une province de France. par Louis de Boeckx, membre correspondant de l'Académie à Bergues.

Promenades d'un antiquaire dans les Ardennes. par M. Eugène Gens, secrétaire de l'Académie.

Descente généalogique de la noble famille Penneman, établie à Gand. par Gustave van Hoorebeke, membre correspondant de l'Académie.

Notice de la famille de Harbonnier et la Seigneurie de Cobléville. par M. A. Namur, membre correspondant de l'Académie.

Annales archéologiques, historiques, géographiques etc. par M. A. G. B. Schayes, conseiller de l'Académie. (2e. Suite.)

Notice généalogique sur les seigneurs de Chantilly. par M. l'abbé C. Stroobant, membre effectif de l'Académie.

Notice sur le manuscrit, Causa J. B. Helmontii, déposé aux archives archiepiscopales de Malines. par M. G. Broeckx archiviste bibliothécaire de l'Académie, et suite.

Extrait de la Correspondance de l'Académie.

Suite au Tableau général des Membres de l'Académie.

Artistes belges du XV. XVI. et XVII. siècles, mentionnés dans les archives de l'hôpital de Notre Dame à Audenarde. Notice par M. Edmond Van der Straeten, membre correspondant de l'Académie.

Essai sur l'Origine des Constructions Navales. par M. Constant Mertens.

Notice généalogique sur les Vicomtes d'Utrecht. par M. l'abbé C. Stroobant, membre effectif de l'Académie.

Extrait de la Correspondance de l'Académie.

1853.

Tableau général des Membres de l'Académie d'Archéologie de Belgique.

Séance générale du 18 Décembre 1852.

Du Système Cellulaire dans ses rapports avec le Culte Catholique. Lettre adressée à S. E. le cardinal de Morichini, par M. le baron de Holy.

Notices historiques et généalogiques sur les maisons de Kerckhove-Varent, Van den Winckels et van der Donckt, par M. N. J. van der Heyden.

Notice généalogique sur les Comtes de Castres, par l'abbé C. Stroobant.

Promenades d'un antiquaire dans les Ardennes, par M. Eugène Gens. Suite.

Archives avec Socaux du Pont sur la Meuse à Maastricht, par M. Alex. Schaepkens.

Des Mesures projetées par le gouvernement de Marie-Thérèse, pour empêcher la Vente des Tableaux de prix appartenant à des corporations religieuses et séculaires, par M. L. Galesloot.

Généalogie de la noble famille Gobert avec un appendice relatif à la famille de Patin, par M. Gustave van Hoorbeke.

Suite de la généalogie de la noble famille Gobert, avec un appendice relatif à la famille de Patin, par M. Gustave van Hoorbeke.

Renseignements concernant l'ancien Mûrier des Couils (Tijckmatie) à Turnhout, par M. le baron de Fierlant.

Dernier avis de Jancke Douwema à sa femme et à ses enfants, par l'abbé C. Stroobant.

Notice sur le Dollage des anciennes Eglises, par M. Alex. Schaepkens.

Lettre à M. le Vicomte de Kerckhoven-Varent, par Ed. de Barthélemy (chartes de l'abbaye de Cheminon, Dept. de la Marne.)

Notice histor. et géol. sur les Maisons de Penaranda, Van der Beke et Van der Beken, par M. N. J. van der Heyden.

Le Premier Ouvrage de J. B. van Helmont, publié pour la première fois, par M. C. Broeckx.

Les Maitres de Paul van der Schelden, auteur du portail de la salle schecinale à Audenarde, par Edmond van der Straten.

La Mort et les Funérailles du Duc Antoine de Brabant, par M. L. Galesloot.

Notice généalogique sur les Vicomtes de Zelande, par l'abbé C. Stroobant.

Ongetwijfeld, door deze dorre opsomming wordt geen regt gedaan aan de verdiensten der allezins werkzame Academieleden, en blijft de waardering van hun arbeid achterwege. Wanneer wij echter daarbij voegen, dat alle artikelen goed gesteld en behoorlijk afgerond zijn, en verreweg de meeste, bepaaldelijk ook in Noord-Nederland, méér algemeen moesten bekend wezen, dan vleijen wij ons evenwel, een goed werk verrigt te hebben; want enkel eene Inhoudsopgave is in zulke gevallen voor mannen van studie voldoende, en bij anderen komt ASTREA niet in handen, en valt er ook voor archeologische geschiedenis van historische geslachten, middeleeuwsche oudheden of christelijke kunst geene belangstelling op te wekken.

Nog één woord: als de Académie ons hare vroegere Jaargangen geliefde toe te zenden, zou zij de Redactie van dit Tijdschrift bijzonder verplichten, en haar aanstonds gereed vinden, om daaraan, behoudens nader onderzoek,

eene eerste bekendheid te geven in dat klein gedeelte van Europa, waar men geenerlei ernstige zaken verwaarloost, en gaarne hulde doet aan den geleiterden arbeid van voormalige landgenooten, al is het ook, dat zij, tegen het belang hunner eigen nationaliteit, de pen voeren in het fransch, en onze gemeenschappelijke moedertaal goetszins de regten geven, die haar aan deze en gene zijde van Antwerpen voorzeker toekomen. Het is waar, vele belgische Genootschappen hebben daardoor eene bekendheid in de hoofdsteden van het buitenland, die de onze missen; maar meer dan eene zeer oppervlakkige bekendheid is het toch niet, en kan het om den volstrekt-Nederlandschen aard der onderwerpen, welke men behandelt, ook nimmer worden; en zou nu dat opwegen tegen het gemis van invloed op eigen bodem? Wij betwijfelen het zeer!

ANTIKRITIEK.

AAN DE HEEREN VAN VLOTEN EN ALBERDINGK THIJM.

In eene beoordeeling, of liever veroordeeling van mijne *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, door den Heer Van Vloten (*Vaderl. Letteroef.* 1854, N^o, 3), wordt mij ten kwade geduid, dat ik Pieter Jacobs van Thabor in het tijdvak van 1500—1584 geplaatst heb; want Recensent, hoezeer hij-zelf dien schrijver aanhaalt voor een feit, in deze periode vallende, had hem, wegens zijn beroep en standpunt, liever vroeger ontmoet.

Op deze waarlijk zeer gezochte aanmerking antwoord ik met de woorden van Suffridus Petrus: *Vixit auctor circa 1550.*

Ook had ik Thabor, meent de Heer Van Vloten, meer lof moeten geven, dan dat hij lezenswaardig is. Merk vooreerst op, dat er niet geschreven staat: »Thabor is lezenswaardig,” maar wel: »dat gedeelte der kronijk, wat des schrijvers eigen leeftijd bevat, is inzonderheid lezenswaardig.” Voorts, dat deze Thabor, met een paar andere friessche Annalisten, gerangschikt staat »onder hen, die, wel is waar, in de hoogere beteekenis des woords, voor geene geschiedschrijvers kunnen doorgaan, doch in allen geval hoogst belangrijke bouwstoffen leverden; door de natuurtijd van hun verhaal, althans op vele plaatsen, zeer boeiend en onderhoudend zijn, en het schilderachtige soms op eene verwonderenswaardige wijze met het naauwkeurige vereenigen.”

Tegen mijn artikel Cartesius merkt de Heer Van Vloten op, dat ik diens woonplaats, in de nabijheid van Amsterdam, niet duidelijk genoeg heb opgegeven; er had moeten staan, te *Endegeest*.

Van Spinoza, zegt de Heer Van Vloten, heb ik verzuimd, aan te teekenen, dat hij, na zijn verblijf te Voorburg, ook nog een tijd lang te 's Gravenhage gewoond heeft. — Wel nu, lees een halve bladzijde verder, en gij zult vinden: »*Spinoza kreeg eene kleine jaarwedde en kwam zich te 's Gravenhage vestigen.*” In ondeftigen stijl, zou men dus kunnen zeggen: ook hierin heeft de theologiae Doctor zich *verabuseerd*. Ik heb Spinoza den *Brillen-jood* genocend, en dat is

infra dignitatem! Mijn geheel artikel bewijst, dat ik noch de Ismëlieten, noch Spinoza versacht. Niet ik, die dezen geleerde volkomen regt liet wedervaren, maar de theologanten van zijn tijd gaven hem de hier bedoelde schampere benaming, en dat woord kwam mij derhalve, om *honne* denkwijze aan te duiden, bijzonder te pas.

Verder heet het, dat ik, bladz. 177, niet had mogen zeggen: »*De Labadisten maakten het grof en voerden gebruiken in, die bijzonder aanstootelijk schenen te wezen, besluitende bijv. de viering van het heilige avondmaal met eene algemeene verrukking, zoodat men dronken werd van vreugde, elkander omhelde en met dansen en kussen besloot. Tijdgenooten voegen daar nog elceteras bij, en de keizer van het duitsche rijk verbood, de Labadisten verder te herbergen.*”

Ik resumeerde op die wijze de aangehaalde schriften over de grove onzedelijkheden der Labadisten te Herfort, en wees met een enkel woord op de ergerlijke tooneelen, door J. Borstius, *Over het dansen en kussen der Labadisten*, beschreven; want, geheel onaangeroerd kon dit niet blijven, en in bijzonderheden mogt ik niet treden; zelfs met den meer deftigen stijl, die den Heer Van Vloten eigen is, zou dit in een leerboek voor studenten onraadzaam zijn.

Mijne opmerking, ten aanzien der predikanten van de 17. eeuw: »*hun grootste gebrek was opvoeding en voornamelijk goede smaak*”, vond insgelijks aanstoot bij den Heer Van Vloten. Hij noemt dit zeggen eene onpaste uitdrukking, en schijnt te meenen, dat de theologanten van vroeger dagen, op het punt van uiterlijke beschaving, welsprekendheid en aangename vormen, met de beste van onzen tijd gelijk stonden. Ik denk dat niet, en meen de vrijheid te hebben, mijne leerlingen ook op de schaduwzijde van hoogst-verdienstelijke mannen opmerkzaam te mogen maken.

De hoofdzak is hier: waren de theologanten der 17. eeuw lieden van opvoeding en smaak, of waren zij het niet? en zoo zij het niet waren, gelijk uit het vers van Huyghens, (bij mij bladz. 216), en uit Sincerus, *Kansel-*

ontwistering, blijkt, dan, dunkt mij, heb ik van hunne grofheden zeker niet te veel, maar eerder te weinig gezegd.

De Heer Van Vloten ergert zich mede aan den naam *Ypeij*, dien hij aldus gespeld voor het eerst in mijne *Beknopte Gesch.* aantrof. Mag ik de vrijheid nemen, hem te verwijzen naar het dikwijls aangehaalde werk van Ypeij en Dermout, waarin de Groninger Hoogleraar zich op het titelblad van al de deelen aldus noemt. Voeger schreef hij wel eens *IJpeij* (1, deel van zijne *Gesch. der Nederl. Tale*): maar die fanteie *IJ*, in het laatste lid van het woord, hield zijn hooggel. steeds vast, en dat voorbeeld, dunkt mij, behoort men in soortgelijke gevallen, en waar het der lieden eigennamen betreft, wel te volgen, anders toch zouden er zwaarigheden ontstaan, waarvan het cinde niet gemakkelijk te voorzien is.

Nog erger maakt het de Heer Van Vloten met zijne zoogenaamde teregtwijzing ten aanzien van Jacob van Wesenbeeke. Ik had gezegd, dat deze antwerpsche pensionaris de gebeurtenissen van 1500—1566 in het Nederlandsch beschreef. Nu vindt Recensent op het titelblad der laatste uitgave: *Beschreven in 't Fransch door J. v. W. ende nu* (d. i. 1616) *in onze Nederl. tale overgeset*. Wel verro van daardoor tot een nader onderzoek te worden opgewekt, of ten minste de citaten na te slaan, welke ik tot staving mijner verzekering mededeelde, zegt de heer Van Vloten: »De schrijver der *Bekn. Gesch.* heeft zich aan eene ergerlijke onnaauwkeurigheid schuldig gemaakt." Intusschen weet een ieder, die zich maar eenigzins met de geschiedenis van ons vaderland bezig houdt, dat het boek van Van Wesenbeeke in het *Vlaamsch* geschreven is, en ten jare 1569 het licht zag. Eenige maanden later, Augustus van hetzelfde jaar, verscheen er ook eene Fransche uitgave; en daar nu deze tweede editie, ten jare 1616, in handen kwam van een onkundig *liefhebber der waarheid*, gaf dit aanleiding, dat het Vlaamsche werk, naar de Fransche vertaling, op nieuw in het Nederlandsch gedrukt werd. Zie de aanhalingen in mijne *Beknopte Geschiedenis*.

Van Wesenbeeke schreef dus *Nederlandsch*, en de Heer Van Vloten, die mij, op groven toon, naar den titel eener latere uitgave verwijst, zal zich, voor het minst genomen, niet beklagen kunnen, dat ik hem, door deze teregtwijzing,

onheusch behandel. Zijne misvatting is, daarenboven, vergeeflijk genoeg. In zake van bibliographie, ik onder vind het dagelijks, valt men gemakkelijk in eenige vergissing. Ik zal er daarom mijn Recensent niet verder over bemoeijelijken, maar neem toch de vrijheid, hem beleefdelijk te zeggen: wees in het vervolg een weinig voorzigtiger, bezig den kostbaren tijd tot geene noodeloze haarkloverij, en beweeg u op het veld der wetenschap met wat meer bescheidenheid, met wat minder aanmatiging, en zonder die verderflijke zucht, om steeds te schaden en te beleedigen. In waarheid, dan kon het u welgaan, en dan zouden uwe geschriften, waarover gij thans klaagt, — en wat waarlijk buiten mijne schuld is, — niet onverkocht bij den uitgever blijven liggen.

Utrecht.

L. G. VISSCHER.

PS. Wat ik den Heer Van Vloten misdeed, is mij tot dus ver een raadsel; met den Heer Alberdingk Thijm, die mij insgelijks heeft aangegrepen, was dit eenigzins te wachten: want, reeds sodert lang heb ik hem den handschoen toegeworpen. Thans komt hij daarmede, op triamfantelijke wijze, in het strijdperk te voorschijn *), niet als een ridder of een geleerde, niet eens als een liefhebber, wat minstens van hem te wachten was, maar als een kruidenier uit de *Zwitserache Kantons*. Ik zal mij bevlijtigen, dien *Don Quixote van het katholicismus* eerlang de rekening te huis te zenden; deze toch is, ondanks de opgeblazen grootspraak van den dilettant-polygraaf, nog geenszins verreffend. Zoo men intusschen, op velerlei grofheden, grofheden verwacht, zal men zich bedriegen. Ik denk mij op dit punt aan iemand van zijne soort niet te wagen, en zal ook over de regten der roomsche kerk geene woorden wisselen met hem, die geen het minste recht heeft, om voor hare belangen op te treden, en, door dommen ijver gedreven, zijne geloofsgenooten steeds benadeelt.

Ik hoop mij te bepalen tot zijne bedrijvigheid in zake van romantiek en historie, hoe *incompetent* hij daarin ook zij.

*) Zie de Gids voor Maart, 1854.

INHOUD.

GESCHIEDENIS EN AARDRIJKSKUNDE.

Mr. J. C. de Jonge's Nederland en Venetië.	47, 71, 127 en 153
Herinneringen aan Jhr. Mr. J. C. de Jonge	106
Maatschappij der Nederlandsche Lotterkunde te Leyden, en hare herinnering aan Jhr. Mr. H. J. Baron v. Doorn v. Westcapelle.	349
Kaart van Noord-Brabant. — Reiskaart van 's Hertogenbosch naar Schiedam. — Gids door Noord-Holland	140
P. M. Netebeer, les Hollandais au Brésil	101
Van Boulyek Bastlaan, Voyage à la côte de Guinée	313
Prof. C. Proys van der Hoeven, Ons Volk en Volkskarakter.	82
Mr. W. Bilderdijk en zijne Geschiedenis van het Vaderland.	173
Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique	373
De Heer van Nonhys en Graaf Willem II.	922
Mr. Hooft Graafland, Grondtrekken d. Staatsinsh., d. W. Elhs.	53
Prof. Visscher, Voorlezingen over de geschiedenis der R. K. Kerk in de Noord-Nederlanden	80, 103, 132 en 168
Prof. Visscher, Lelidraad (III. Deel.)	905
Bibliotheek für Geschichte, Philosophie und Theologie.	317
J. Kramers, Geographisch Woordenboek der geheele aarde.	115
A. J. van der Aa, Biographisch Woordenboek.	113

WETENSCHAP.

Dr. von Baumgartner's Rede. over het belang der Natuurindie	54
Van Liefland, de Kunstschilder, en zijn Hydrobaat.	201
Natuur en Landbouw in betrekking tot elkander beschouwd.	194
Nadeelige lichaamshoudingen en kwade gewoonten der kinderen.	194
Programma der Commissie voor de Geschiedenis der Geneeskunde in Nederland	322
Het Genootschap »Natura Artis Magistra» te Amsterdam.	247 en 295
Necrologie: J. C. B. Bernard	115
• J. L. Kesteloot	216
• J. Euland	219
• Prof. Roijjaars	368
• L. A. van Weloveld	366
• P. J. Prinsen	337 en 366
• G. van Orden	367
• Baron van Lijnden van Lunenburg	367
• Jhr. B. de Jonge	367
• H. Falier	138

Nederlandsche Industrie. De Technische School en de Vereniging tot bevordering van nuttige kennis te Utrecht.	38, 204 en 229
De Vereniging ter bevordering van Fabriek- en Handwerknijverheid in Nederland. — De Rijtuigfabrieken van de Heeren M. L. Hermans, to 's Gravenhage, en G. Soeders, te Maarsse	59
Irigring tot onderwijs voor den arbeidenden stand, te Utrecht.	235
Verslag over den Cursus van 1851—1852	237
Verslag over den Cursus van 1852—1853	240
Onderwijs op de Industrie-scholen der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem	243
Leer- en herhalingschool voor jongelieden	363

LETTEREN.

De Gebroeders Darend en Hendrik Harmen Klijn	4
Mr. Jan van 's Gravenweert	179
Necrologie: H. Somerhausen	23
• Mevrouw A. B. Van Meerten, geboren Schilperoorst.	25
Gaspard Jozef Mezzofanti	261
Maerlant en zijn tijd	272
Romantiek: H. J. C. van Nonhys, »de Wapensmid en zijn zoon», door Dr. H. J. Broers	28
M. P. Lindo, Londinus, en zijn Specimen over Macbeth	126
Shakspeare's Romeo en Julia, door Mr. J. van Lennep	126
A. D. Schinkel en zijne laatste Brochure over Coster	63
Victor Hugo's »Châtiments»	299
Tollens en zijne laatste Gedichten	306
Tollens Canste	372
Van den Broek, Verzoete alsom	309
Dr. J. Molet, Zwart op Wit	310
J. Scheffelaar-Kloos (Roorda van Eysinga) Losse Dichtstukjes, Ond en Nieuw	359
Harptoonen	64
De wolk met den silveren rand	368
Nieuw Friesch Jaarboekje 1853	86
De zoogenaamde Pracht-Almanakken voor M.D.CCC.LIV. { Postscriptum op datzelfde onderwerp	279
Daphné	131 en 284
Alphonse de Lamartine in Mei 1853	188
Clavreau: Marie, ou l'amour filial	153
• Le Père et ses enfants	154

Visaersche Poëliek	223
Roderikrij	34, 67, 94, 116, 118, 233, 238 en 298
De vroegere Kamer van Rhetorica te Gonda. 117, 119, 198 en 233	
Het Genootschap „Kunstmin.“ en de Soirée ten voordeele van de algemeene armen der stad Dordrecht.	337
De Tafeldans	318
Antikritiek: Prof. Vischer aan de Heeren Van Vloten en Alberdijkt Thijm	375
Poezij: Mevr. M. P. Elter, geboren Woesthoven.	308
„ G. C. de Hondt, Gevoelswording	146
„ „ „ Weldadigheid	192
„ „ „ Bastaards	195
„ „ „ Wieg en Graf	193
„ „ „ Starrenmijmering	224
„ „ „ Emma's dood	285
„ Dr. Wap. Proeve ener overzetting van Camoens Lusade.	190
„ Prodens van Doyse, Echtkrans aan den Kunstenaar Leonard de Cuyper	148
„ „ „ De Boer en Lodewijk XIV. te Versailles	148
„ „ „ De dilsch van 't Roomsche Senaat.	228
„ Jan van Walré, Colombo.	236
„ „ „ Aan de hoogst-bemlonnelijke Jonkv. Cathar. Wilhelm. Schwellhardt	227
„ „ „ Aan den Heer Wap, mij zijne diebterlijke vertaling van Desiré Carrière's Lied: „ Aan Alphonse Lamartine, bij zijne terugkomst van 't Hellig Land,“ toewijdede.	228
„ Blank. (Zangtekst).	286

KUNST.

De Gondsche Kerkglazen en de beschrijving daarvan door C. Kramm	9
W. B. Stooft zijn „Woord over de Teeken- en Schilderkunst“.	13
Consant-C. Haysmans en zijn Vertoog over de Kunstbeschaaving van den Nijverheidsstand en de middelen, om haar te bevorderen	144 en 325
P. C. Wonder en zijne Alphabetische Lijst.	20
Programma der Kon. Akad. van België (Klasse: Schoone Kunst).	292
Wasanders' Portretten van Prins en Prinses Hendrik der Nederl.	295
Maarten Schouman en zijne Kunstnatschap	143
Necrologie: J. W. Platenman	44
„ Charles van Beveren	141
„ Pieter Plas	259
„ M. I. van Bree	35

Bazar van den Heer Boer, te 's Gravenhage	20
De Gothische Zaal in het Paleis van wijlen Koning Willem II.	83
Standbeeld en Gedenkteeken voor wijlen Z. M. Koning Willem II.	335
Het Monument op het Graf van Dr. G. H. Van Senden.	195
Het Monument van Mevr. van Meerten Geb. Schilperpoort	287
Tentoonstelling te 's Gravenhage	119
„ „ „ Gent	260
„ „ „ Rotterdam	343
„ „ „ Groningen	345
„ „ „ 't Hertogenbosch	346
„ „ „ In de Maatschappij „Art et Amicitiae“	293
Statistiek der Maatschappij „Art et Amicitiae“.	258
Prijsvraag van het Genootschap Pictura, te Groningen.	346
Album der Sint-Lucas-Gilde, te Antwerpen.	347
Utrechtsche Kroniek voor Beeldende Kunst	318
Muzik: J. F. Dupont, Quartet für Piano-forte, Viola und Violoncelle (Op. 6.), — Polonaise brillante pour Piano, (Op. 9.), — Ballade et Scherzo (Op. 10.).	22
J. F. Dupont. — F. H. Coenen en J. F. Dupont. — J. H. Bekker. — Frühling- und Herbst-Klänge: Sechs Lieder für Sopran, Alt, Tenor und Bass. (Hoogd. en Holl.) — Het Geboortefest: driestemmige Kinderliederen, met Pianobegeleiding — Kleine Cantate voor drie vrouwen- of kinderstemmen (Holl. en Fr.), met Pianobegel. — Lof der Toonkunst: Cantate (van G. H. Broekhuizen) voor drie stemmen, met Pianobegeleiding.	43
J. E. Schmitz, de Landelijke Avondstond, en Ode aan God; Cantates, beiden naar woorden van G. H. Broekhuizen, voor vier zangstemmen met Pianobegeleiding	90
J. B. H. Bremer, en A. G. G. Vermeulen, Sechs Gedichte für eine Singstimme, en, drel Gedichte für zwel Singstimmen, benevens twee Liederen van Dr. J. P. Heye. Allen met Pianobegeleiding, en de „drel Gedichte“ ook met Holland-schen tekst.	124
Victor Pell, Kinderzangboek. — J. H. Bekker, Op. 23. Martha Valse-Etude, pour Piano. Op. 27. La Consolation, nocturne artistique. Op. 28. Mélodies religieuses. (La salutation angélique et l'oraison dominicale). — Verzameling van twee- en meerstemmige kinderliederen. — Acht driestemmige kinderliederen	145
Wouter Hutscheruyter en de Cantate van Tollens	289 en 372
Het vijf-en-twintigjarig Jubelfest der Maatschappij van Toonkunst	341
Mevrouw Pleyel, te Brussel, en het Concert der Vereenigde Muziek-kunstenaars aldaar.	348
Necrologie: J. G. Bertelman	339 en 367

ASTREA

MAANDSCHRIFT VOOR

SCHOOONE KUNST, WETENSCHAP EN LETTEREN

VERZAMELD DOOR

Dr. W A P.

TWAALF AFLEVERINGEN, MET EEN FRANSCH BIJBLAD.

— 60 vellen druks. —

PRIJS 10 GULDEN.

Ten midden van al de vreeslijke stormen, die de menschheid in onze dagen zoo zeer teisteren, afzuigen, ja, geheel ten gronde dreigen te rigten, vindt nog menig gemoed een aangenaam rustpunt bij de ernstige beschouwing van wat de menschlijke geest, onder hemelschen invloed, toch hier en daar, voor de Maatschappij bevredigends, opbeurends en troostrijks te voorschijn brengt op het gebied zijner hoogere bestemming, te weten in den kring van Wetenschap, Letteren en Kunst. — Aan den veelal duisterer gezigteinder laat zich echter de vriendlijk-glanzende *Star van 't Goede en Schoone*, de lieflijk-tintelende ASTREA, nu en dan waarnemen, tot verkwikking van het verstand en het hart, en als immer heenwijzende op eene betere toekomst, die wellicht dáárom te duurzamer kan wezen, dewijl zij het gevolg zal zijn van een tijd der zwaarste beproeving, na eene zoo smartlijk ondergaane loutering in den smeltkroes der begrippen, maar van uit wiens bodem Waarheid en Regt steeds in eeuwige jeugd duurzaam te voorschijn treden moeten.

De jongste dagen vooral hebben véél Wijsheid gepredikt; wél hem, die er naar geluisterd heeft, en zich hare lessen voor 't vervolg ten nutte maken wil. Alle menschlijke theoriën zijn vergankelijk en allerminst geschikt, om de wereld gelukkig te maken; het Godlijke, daarentegen, is eeuwig, en alléén voor 't heil der Maatschappij passend. — De ASTREA zal eene vredelievende taak vervullen door gedurig aan te teekenen, te beschouwen en te doen opmerken wat er in Nederland en ook elders belangrijks voorvalt binnen de grenzen des hooger en maatschappijken levens, te weten op het tooneel der handeling van den Geest. — Voor het Buitenland zal een Fransch Bijblad het noodige licht over het werken onzer Geleerden en Kunstenaars verspreiden, en zodoende voor het Vaderland in zijne uitmuntende maanen ook bij vreemden gedurige achting bedingen. — Geve de Algode, dat de strijd der verwaten Hemelbevechters met het sluiten der eerste helft van deze merkwuurige XIX. Eeuw een einde neme, en tevens het ijzeren tijdvak van Menschenwaan en miskenning Gods; opdat, bij den afloop harer tweede helft, het woord des ouden Zangers niet op nieuw bewaarheid worde*):

*Za ontfweek de woestaardij der smoothezodelde aarde
En steeg ten Sierrentrans, ASTREA.*

*) SERENUS Octavia, vs. 427:

Neglecta terras fugit et mores feros,
Hominum cruenta caede pollutas manus,
ASTREA virgo, siderum magnum decus.

